1838/21

A NEMZETGAZDASÁGI ESZMÉK FEJLŐDÉSI TÖRTÉNETE ÉS BEFOLYÁSA A KÖZVISZONYOKRA MAGYARORSZÁGON

ÍRTA
KAUTZ GYULA

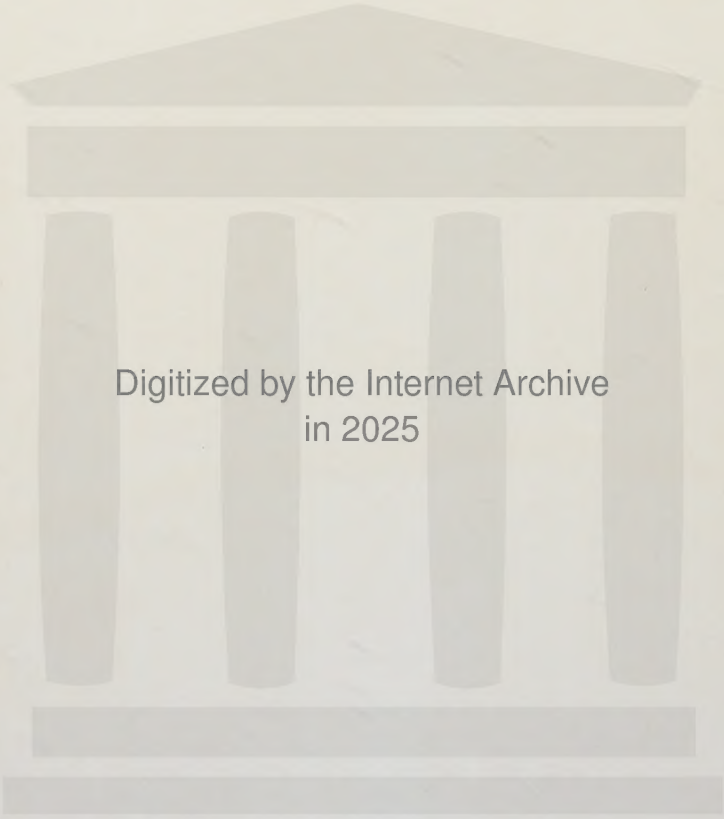

Digitized by the Internet Archive
in 2025

https://archive.org/details/nemzetgazdasagie0000befo

1838/21

A

NEMZETGAZDASÁGI ESZMÉK

FEJLŐDÉSI TÖRTÉNETE

ÉS

BEFOLYÁSA A KÖZVISZONYOKRA

MAGYARORSZÁGON.

A MAGY. TUDOMÁNYOS AKADEMIA ÁLTAL A FÁY-ALAPITVÁNYBÓL

KOSZORÚZOTT PÁLYAMŰ

IRTA

KAUTZ GYULA.

PEST.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

1868.

Pest, 1868. Nyomatott Heckenast Gusztávnál.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

ÜNNEPELT ELNÖK-PÁRJÁNAK:

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF

ÉS

LÓNYAY MENYHÉRT

Ő NAGYMÉLTÓSÁGAIK N

TISZTELETEM CSEKÉLY JELÉÜL.

Előszó.

A jelen munka czélul tüzte ki magának: rendszeres és kimerítő rajzát nyujtani azon *eszméknek* és *törekvéseknek*, melyek hazánkban: az irodalom és a publicistika, az országgyülések munkálódása és a törvényhozás, a kormányzat és a gyakorlati iparélet terén az *államgazdaság* és az *anyagi érdekek* körül történelmünk folyamában egészen a jelenkorig fölmerültek, s a társadalmi nézetkör meg a közviszonyok alakulására közvetlenül vagy közvetve befolyást gyakoroltak.

A *feladat* szerfelett nehéz, de kiváló fontosságu is vala.

Nehéz annyiban, a mennyiben elömunkálatok e téren egészen hiányzottak, a szakbeli irodalom, a törvényhozás, a journalismus, és a társas élet minden ez irányban jelentékenyebb nyilvánulása tüzetesen felkarolandó vala, s e mellett a már magában is roppant terjedelmü anyag úgy volt egybeállítandó, hogy *müveltségi életünk fejlődésének egyéb ágai* jelesen pedig a nemzetgazdasággal oly szoros kapcsolatban álló *közjogi* és *politikai* momentumok, eszmék és törekvések is kellő méltánylásban részesíttessenek.

Fontos, s gyakorlatilag talán nem haszon nélküli pedig volt a feladat annyiban, hogy a jelen munka, mely hazai cultur-históriánk és tudományos irodalom-történetünk kiegészitésére is szolgálhat, közelebbről tekintve egy nagy *közjogi és közgazdászati tanulmányként* jelenkezik, melylyel szerző némi kalauzt és ismeretforrást ohajt nyujtani mindazokra

nézve, a kik akár a törvényhozás és a közigazgatás, akár a journalismus és a practikus iparélet, akár az oktatás és a tudományos működés terén kivánnak a közügynek szolgálni, s a köz- és társadalmi viszonyok alakulására befolyni.

E mellett egyik főtörekvése a szerzőnek az volt, (a pályázati dij alapítójának intentióival megegyezőleg) a művelt közönségnek kezébe oly olvasmányt adni, mely: a mellett, hogy doctrinär fejtegetésektől távol marad s könnyen megérthető eszmemeneten alapszik, a praktikus okulás és tájékozódás tekinteteinek is eleget akar tenni, s arra is szolgálhat, hogy káros téveszmék s uralkodó balnézetek megigazíttassanak, s helyes (közgazdasági) fogalmaknak, s a nép- és államháztartást illetőleg egészséges nézeteknek terjedése és meggyökerezése elősegíttessék.

Végül szükség snek tartja szerző megjegyezni, hogy a jelen munka azon alakban bocsájtatván *most* közre, a mint eredetileg vagyis 1866-ban iratott, a legujabb eszmemozgalmakat és törekvéseket csak 1865-ig tüntetheti fel; mely körülménynek szives szem előtt tartására a tisztelt olvasót egyuttal fel is kéri

Pest, augusztushó 1. 1868.

a szerző.

TÁRGYMUTATÓ.

Bevezetés.

Lap

1. §. A politikai és közgazdasági nézetek keletkezése és hatása általában, s Magyarországon különösen 1
2. §. A magyar közgazdasági eszmék történelmének forrásai, jelentősége és tárgyalási rendszere 5

ELSŐ IDŐSZAK.

A közgazdasági eszmék a XVIII-ik század elejéig, vagyis: a kezdemények életben és elméletben.

ELSŐ FEJEZET.

A közgazdasági eszmefejlődés alapjai és első nyilatkozásai a régibb századokban.

1. §. Hazánk nemzetgazdasági állása a 18-ik századot megelőzött időkben 13
2. §. A közgazdasági eszmék az ősmagyar államszerkezetben, és Szent István első királyunk intézményeiben 19
3. §. A közgazdasági eszmekör nyomai a többi Árpádházbeli királyok törvényeiben 24
4. §. A közgazdasági elvek és intézmények az Anjouház trónrajutásától a Hunyadiak koráig 30
5. §. A Hunyadiak kora; és a nemzeti hanyatlás ideje a Jagellók alatt a mohácsi vésznapokig 37

MÁSODIK FEJEZET.

A közgazdasági eszmék hazai törvényeinkben, s irodalmunk első zsengéiben a Habsburgok trónrajutásától a XVIII-ik század elejéig.

1. §. A közgazdasági eszmék és irányelatok a 16-dik és 17-ik századbeli törvényeinkben különösen 47
2. §. A politikai irodalom első zsengéi és a bennök kifejezésre jutott közgazdászati nézetek 57
3. §. Visszapillantás az ez időszakbeli eszmefejlődésre 66

MÁSODIK IDŐSZAK.

1715-től 1790-ig,

vagyis

A közgazdasági szervezkedés első kisérletei.

ELSŐ FEJEZET.

Magyarország a XVIII-ik század folyamában általában, s közgazdasági tekintetben különösen.

Lap

1. §. Hazánk politikai és alkotmányi viszonyai ez időszak alatt . . . 75
2. §. Müveltség és közgazdászati nézetek honunkban ez időszak alatt . 80

MÁSODIK FEJEZET

A nemzetgazdasági nézetek fejlődése és hatása a 18-ik század első felében különösen.

1. §. Az 1715—1729-ki országgyülési választmányok 85
2. §. A közgazdasági nézetek: vagyon és pénz, árak és csere, birtokjog és népesség, ipar és kézmü, czéhek s czéhszerkezet körül . . . 88
3. §. A közgazdasági nézetek: kereskedés, forgalom, közlekedés, adók és pénzügyre vonatkozólag 95

HARMADIK FEJEZET.

A közgazdasági nézetek hazánkban Mária Therézia és József császár uralkodása korában.

1. §. A korszak jelleme és a közgazdasági nézetek fejlődése 1741-től az 1764/5-ki hongyülés végeig 102
2. §. A kormány küzdelme a nemességgel: a jobbágyviszonyok és az adóügy reformja érdekében 109
3. §. Az 1765—1790-ki időszak, s jelesül Mária Therézia és József császár reformintézkedései 114

NEGYEDIK FEJEZET.

A politikai és közgazdasági irodalom a XVIII-ik század folyamában.

1. §. Általános tekintet az e korszakbeli irodalomra 122
2. §. Birálatos visszatekintés az egész második időszakra 128

HARMADIK IDŐSZAK.

1790-től 1825-ig,

vagyis:

Az önállóbb eszmefejlődés megindulása.

ELSŐ FEJEZET.

Hazánk politikai, közgazdasági és műveltségi állapotai 1790-től 1825-ig.

Lap

1. §. Magyarország politikai és közgazdasági viszonyai ez időszak alatt . 137
2. §. A közgazdászati eszmefejlődés ez időszak alatt általában . . . 142

MÁSODIK FEJEZET.

A közgazdasági eszmekör 1790-től 1802-ig a törvényhozásban, az országgyülési választmányok munkálataiban, és az irodalomban.

1. §. A főbb irányeszmék általában, s a földbirtok és mezőgazdaság körüli nézetek különösen 150
2. §. A műipar, kereskedés s hitelügy körüli nézetek és tervezetek ez időszakban 154
3. §. Nézetek az államháztartás és pénzügyi érdekek körül . . . 159
4. § A közgazdasági eszmék és nézetek az e korbeli „irodalomban“ . 163

HARMADIK FEJEZET.

A közgazdasági nézetek 1802-től 1812-ig az államkormányzatban, a kereskedelmi testületek nyilatkozataiban és a törvényhozásban.

1. §. Az e korbeli országgyülések közgazdasági tekintetben általában . 171
2. §. Az 1802-ki országgyülés által véleményadásra felhívt „kereskedelmi testületek“ közgazdasági nézetköre 179
3. §. Az 1802—1811/12-ki országgyülések közgazdászati eszmeköre és törekvései különösen 183
4. §. A nagy pénzügyi bonyodalmak s az e körüli nézetek különösen . 191
5. §. Folytatás 196
6. §. Folytatás 201

NEGYEDIK FEJEZET.

A közgazdasági eszmék és nézetek 1802 és 1825 közt főleg az irodalomban.

1. §. Általános észrevételek 213
2. §. A közgazdasági irodalom ez időszakbeli termékei, s jelesül „Berzeviczy György“ dolgozatai 214
3. §. Egyéb nemzetgazdasági irók 1825-ig, és a felsőbb „oktatásügy“ közgazdasági tekintetben 211

ÖTÖDIK FEJEZET.

A közállapotok és irányok 1812 és 1825 közt, és visszatekintés az egész időszakra.

Lap

1. §. Kormányintézkedések és alkotmánysérelmek 229
2. §. Visszatekintés az egész időszakra, s közgazdasági eszmekörünk szemben a külföld egykori nézetkörével 236

NEGYEDIK IDŐSZAK.

1825-től 1840-ig,

vagyis:

A nagy reform-eszmék érlelődése és első vívmányai.

ELSŐ FEJEZET.

A közgazdasági eszmefejlődés alapjai és irányai ez időszakban.

1. §. A korszak politikai és közgazdasági tekintetben általában . . 245
2. §. A közgazdasági nézetek ez időszak alatt 251

MÁSODIK FEJEZET.

A közgazdasági nézetkör 1825-től 1831-ig, névszerint a „törvényhozásban".

1. §. A nemzetgazdasági eszmék és iránylatok az 1825/27-ki, s az 1830-ki országgyülésen 256
2. §. Folytatás 259
3. §. A pénzügyi dolgok körüli eszmék 264

HARMADIK FEJEZET.

Gróf „Széchenyi István" reform-működésének első időszaka, s közgazdászati „irodalmunk" virágzási kezdeményei.

1. §. Széchenyi föllépése és szerepe általában 274
2. § Széchenyi mint politikai és közgazdasági reformer általában . . 276
3. §. Széchenyi mint történetphilosóph, politikai bölcselő és nemzetgazdasági iró különösen 279
4. §. A „Hitel, a Világ és a Stadium" czimü munkák különösen . . 285
5. §. Széchenyi eszmerendszerének és hatásának praktikus és tudományos szempontból méltatása 294
6. §. A politikai és közgazdászati irodalom ez időben, főleg Széchenyi befolyása alatt 299

NEGYEDIK FEJEZET.

A közgazdasági nézetkör az 1832/6-ki és az 1839/40-ki ország-gyűléseken, s ezek működésében.

Lap

1. §. Az 1832—1840-ki törvényhozás általában . . . 311
2. §. A birtokrendszer s az úrbérügy körüli nézetek és intézkedések ez időszakban 313
3. §. A kereskedelem és közlekedés, ipar és városi ügy, hitel és adó körüli nézetek az e korbeli törvényhozásban 322

ÖTÖDIK IDŐSZAK.

1840-től 1849-ig,

vagyis:

A nemzeties irányú reform-tervezetek és küzdelmek.

ELSŐ FEJEZET.

A közgazdasági nézetek fejlődésének alapjai és iránylatai ez időszakban.

1. §. Az 1841–1848-ki időkör jelleme és iránya általában 333
2. §. A közgazdasági és műveltségi viszonyok ez időszakban 337

MÁSODIK FEJEZET.

A közgazdasági eszmék és reform-kérdések „Kossuth" föllépésétől az 1843/44-ki országgyűlés befejeztéig.

1. §. Az 1841—1844-ki időszak általában és Kossuth föllépésének horderejé különösen 341
2. §. Az anyagi reform-kérdések 1841-től 1848-ig általában s különös tekintettel Kossuth státusgazdasági nézeteire 347
3. §. Az anyagi reform-kérdések egyenként, jelesül a birtokjog, intézmények és a földművelési érdekek körüli eszmék és törekvések 356
4. §. A hitelügy és a bank-kérdés az irodalomban, a sajtóban és a törvényhozásban 362
5. §. Az adó és országos pénzügy körüli nézetek és tervezetek a napi sajtóban, az irodalomban és az országgyűlésen . 366
6. §. Az 1844-ki országgyűlés közgazdasági irányú egyéb mozzanatai és a „kereskedelmi választmány munkálatainak vázlata különösen 376
7. §. Az irodalom „általánosb" irányú termékei ez időben: az első magyar nemzetgazdászati kézikönyv és a fensőbb „oktatásügy"-beli irányok 381

HARMADIK FEJEZET.

A védegyleti mozgalom s rokon törekvések és Széchenyi küzdelmei azok ellen.

Lap

1. §. Az ország helyzete s a reform-agitátió újabb iránya az 1844-ki hongyülés berekesztése után 385
2. §. Az ipar- és vámügyi reform-mozgalom az 1844-ki országgyülés előtt, és alatt 388
3. §. A védegyleti agitátio, annak irodalmi és journalisztikai mozzanatai, és birálatos méltatása 399
4. §. „Széchenyi és iskolájának" küzdelme a védegyleti agitatió ellen . 411
5. §. A vámkérdés ujabbi phásisa és a „központosítási iskola" ez ügybeni közvetítő állása 420
6. §. A közlekedés-ügyi kérdés, s az e körüli viták életben és irodalomban 431
7. §. Nézetek az országos pénzügy körül 445

NEGYEDIK FEJEZET.

Az 1848-ki átalakulás s annak közgazdasági eszme- és intézményköre.

1. §. A válság kezdeményei és előjelei 451
2. §. Az 1847/8-ki országgyülés és annak közgazdasági határozmányai . 455
3. §. Az új magyar kormány, és az 1848-ki pesti nemzetgyülés közgazdasági intézkedései és határozmányai 458
4. §. A forradalom, — és a nemzeti ügy bukása 1849-ben . . . 460
5. §. Birálatos visszatekintés az egész időszakbeli eszmefejlődésre és annak eredményeire 470

HATODIK IDŐSZAK.

1850-től 1865-ig.

vagyis:

A közgazdasági eszmekör egyetemesb szinvonalra emelkedése.

ELSŐ FEJEZET.

Hazánk politikai, közgazdasági és müveltségi állása az utóbbi másfél évtized alatt.

1. §. Az alkotmány-felfüggesztés és az osztrák absolutismus országrendezési kisérletei 479
2. §. Közgazdasági állapotaink, törekvéseink és vajudásaink ez időszak alatt 482
3. §. Hazánk müveltségi állása s tudományos haladásai 1850-től 1866-ig . 486

MÁSODIK FEJEZET.

A közgazdasági nézetkör ez időszak alatt általában, és a nemzetgazdasági irodalom különösen.

Lap

1. §. Az uj korszak nézetirányai és eszmefejlődése közgazdászati tekintetben 488
2. §. Nemzetgazdasági irodalmunk az utóbbi másfél évtized alatt . . 494
3. §. Közgazdasági irodalmunk jelesb képviselői egyidejü tekintettel dolgozataik és tudományos irányukra 498
4. §. Folytatás 504

HARMADIK FEJFZET.

Az absolut kormány közgazdasági intézkedései és rendszabályai 1850 óta hazánkban.

1. §. A kormány szervezési kisérletei és ezek hatása közgazdasági tekintetben 510
2. §. Intézkedések az anyagi érdekek s közgazdasági ügyek körül . . 512

NEGYEDIK FEJEZET.

A közgazdaság praktikus kérdései körüli eszmemozgalom különösen; névszerint az irodalomban, a napi sajtóban, a társasági és egyesületi körökben, s a törvényhozó testületben.

Első czikk.

A mezei gazdaság és birtokviszonyok körüli nézetek.

1. §. Általános szempontok 519
2. §. Az uj birtokjogi institutiók, s az evvel kapcsolatban álló viszonyok körüli nézetek és törekvések 521
3. §. A gazdasági rendszerek és müvelésmód, a földmüvelési iparágak s a földbirtoki hitelügy körüli nézetek és törekvések 527

Második czikk.

Az ipar és kereskedés, vámpolitika és közlekedésügy körüli nézetek.

4. §. Az ipar és gyártás körüli eszmemozgalom 534
5. §. A kereskedés és a nemzetközi forgalom körüli nézetek és eszmesurlódások 538
6. §. A vámpolitikai kérdés különösen 544
7. §. A közlekedés-ügyi kérdés, s jelesül a folyam és országutak rendszere, meg a hajózat-ügy körüli nézetek 550
8. §. A vasutak körüli eszmemozgalom és törekvések különösen . . 555

Harmadik czikk.

A pénz-, hitel- és bankügy, meg az adók- és államháztartás körüli nézetek, indítványok és elvküzdelmek.

9. §. A pénz- és hitelügyi kérdés általában 566
10. §. A papirpénz-szaporitás és a bankkérdés körüli vita különösen . 570
11. §. Financzügy, adók és államadósságok körüli nézetek . . . 579

ZÁRFEJEZET.

Eredmények és következtetések.

1. §. Visszapillantás egyetemes közgazdasági eszmefejlődésünkre . . 585
2. §. Közgazdasági eszmefejlődésünk a törvényhozás, az irodalom és a publicistika szempontjából különösen 589
3. §. A nemzetgazdaság sarkfogalmai és a nagy praktikus kérdések eszmefejlődésünk egyetemes folyamában 595
4. §. Nemzetgazdasági eszmekörünk jelen álláspontja; a külföld tudományos elméletéveli viszonya; s ez iránybani feladataink . . . 598

BEVEZETÉS.

1. §.

A politikai és közgazdasági eszmék keletkezése, fejlődése és hatása általában, s Magyarországon különösen[1]).

Az emberi vizsgálódás feladatai közt alig gondolható érdekesb, mint tüzetes szemügyrevétele azon szellemi és sociális ügyfolyamnak, melynek közepette egyes népeknél vagy egész korszakokban, az államszervezet, a nemzeti háztartás, a *politikai* és *anyagi érdekek* felőli eszmék s nézetek keletkeznek, átalakúlnak, s az állam- és a társadalomra, az ipari és forgalmi életre befolyásukat gyakorolják.

A politikai vagy nemzetgazdasági eszmék bizonyos összeségének keletkezése s uralomrajutása, mindenkor szoros kapcsolatban szokott lenni az ép fennálló *közállapotok* meg társadalmi és gazdasági viszonyokkal; másfelől azon szükségek és törekvésekkel, melyek bizonyos időben a gyakorlati közélet terén jelentkeznek, s a mindenha uralkodó *közszellem* és közérzület irányadó tényezőiként szerepelnek. Igy a nevezett eszmék és nézetek köre, a mint egyfelől a fennállóban gyökeredzik, s más tekintetben a *jövőre* irányúl: egyrészt a létező viszonyok többé-kevésbbé hű kinyomata és igy *tüköre is;* másfelől a még csak *leendőnek* és czélbavcendőnek bizonyos *eszményképét* is tartalmazza, tehát a practikus viszonyok továbbfejlesztésében kalauzul és irányadóul szolgál.

Tény továbbá az, hogy a polgárosult népek életében, valamint a politikai és társadalmi viszonyok szempontjából, ugy az eszmék és nézetek világát illetőleg is, minden történelmi időszak egy magában

---

[1]) Hogy e kérdésre vonatkozólag tulajdonkép csak eszmetöredékeket adhatunk itt, szükségtelen bővebben indokolni. Tüzetes fejtegetés található azonban a tárgyat illetőleg: *R. Mohl*: Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften I. (1855) 1 s köv. *Knies:* Polit. Oekonomie (1853) 168 s köv. 218 s köv. és 305. *l. Janet:* Histoire des idées morales et politiques (1861) bevezető szakaiban; és *Kautz:* Geschichtl. Entwickelung der Nat.-Oekonomie (1860) 1—34 lap.

némileg bevégzett „*egészet*“ képez; egészet, melynek a maga sajátszerű jellemvonásai és irányelatai szoktak meglenni, s mely, daczára azon szigorú *folytonosságnak*, mely a szellemi élet fejlődési terén mindenkor mutatkozik, egy minden többi időszakokétől élesen megkülönböztethető felfogást s eszmekört állit szemeink elé.

Tekintve különösen *a közgazdasági nézeteket*, ezek keletkezése és fejlődése is alá vagyon vetve a jelzett hisztóriai törvénynek. Az ipar és forgalmi élet körüli eszmék ugyanis szintén csak a gyakorlati, gazdasági és üzleti viszonyok alapján támadnak, módosulnak és fejlődnek; csak a *tapasztalatok* és *kisérletek* hosszú sora vezet új észlelések és következtetésekre; s ugyanazon arányban, melyben maga a gazdasági élet, a köz- és társadalmi háztartás fejlődik és tökélyesbül, haladnak és tökélyesbednek arra vonatkozó *elméleteink is*, szélesbül belterjileg ép úgy mint külterjileg a közgazdaságtani látkör. Időszakot alkotó *fordulatpontokat* valamint a politikai és társadalmi, úgy a nemzetgazdászati eszmék rendszerében azon mélyenható történelmi események képezvén, melyek időközökként az egyetemes közállapotokat összefüggésükben és alapjaikban megváltoztatják, a fennálló intézmények és formák körét megingatják, új szükségek, és törekvések fölismerése vagy érvényrejutására vezetnek, — és igy természeteskép a közérdekeltség és közszellemnek is *új irányokat* tűznek elébe!

Minden időszaknak, minden müveltebb népnél, meg szokott lenni, továbbá, sajátos *öntudata*, és ez: azon szellemi légkört képezi, melyben mind az egyesek mind az összeség él és mozog, mely mindenkire szüntelen és szakadatlanul befoly, melynek uralma s behatásai alól magát azért kivonni senkisem képes. E szellemi légkör egyik kiegészitő s nem ép legjelentéktelenebb alkatelemeként tekintendők *azon nézetek* és meggyőződések is, melyekkel valamely nép az anyagi javak és vagyon, *a gazdálkodás* és üzlet, a forgalom és élvezet, a köz- és magánháztartás berendezése és föltételei felől van; s azért fölösleges bővebb bizonyitgatása annak, mily nagy és mélyen menő szükségkép azon *hatás is*, melyet e nézetek és meggyőződések a practikus gazdászati s ipari életre mindenkor gyakorolnak, s hogy ugyanazon mértékben, a melyben (mint fent mondtuk) a *tényleges* gazdászati állapotok az „eszmék“ keletkezése és alakulására befolynak, viszont ez utóbbiak a concrét iparviszonyok fejlődését és irányelatait is kétségbe nem vonhatólag föltételezik és igazgatják.

E szoros kapcsolatánál fogva az *életnek és elméletnek*, nem szabad hinnünk, mintha a politikai vagy a nemzetgazdasági eszméket

csak és egyedül valamely népnek *irodalmilag közrebocsátott* vagy ismeretessé lett szellemtermékeiből meríthetni, s csak ezek alapján ismerhetni fel. Az irodalom és ennek művei ugyanis csak *egy eleme*, egy vidéke azon nyilatkozási körnek, melyben társadalmi észméink és meggyőződéseink kifejezésre jutnak. Az ehez egészen hasonló fontosságú, sőt némely tekintetben még jelentékenyebb nyilatkozási tér ugyanis a *politikai sajtóban*, a kormányzat és *törvényhozás működésében* és alkotásaiban, a *parlamenti viták* és discussiókban, az állami és társadalmi *institutiókban*, nemkülönben *a fensőbb oktatás*, azután a szakbeli egyesületek s *kebelzetek nyilatkozataiban*, sőt még a köz- és *magánjogi* intézményekben is keresendő, — mint a hol általában az elméket foglalkodtató nézetek tüzetes képviseltetésre s kifejezésre találnak, mely körök mindannyian a társadalom bensejében rejlő és forró *eszméknek*, óhajoknak és érdekeknek közlönyül és tolmácsul szolgálnak, és igy mindenha mint a *közgazdasági* felfogás és uralkodó irányiatok hű tüköre és forrása is méltánylandók.

* * *

Mindaz, a mit eddig általánosságban megjegyeztünk, igen csekély módosításokkal, *hazánkra Magyarországra is* illik. A politikai és közgazdasági nézetek keletkezése, alakulása és hatása a közviszonyokra, jelesül, mi nálunk is ugyanazon fejlődési törvény uralmát tanúsitja, mint egyebütt; hazánkban is felmutatható az élet és elmélet közti szoros kölcsönösség és egybefüggés; itt is, úgy mint egyéb nemzeteknél azon arányban tapasztaltatik haladás a közfelfogásban, a mely arányban a praktikus ipar-élet és gazdasági viszonyok előbbre haladnak, s a szervezkedés és rendszerezés tökélyesb módon történik. Magyarországon is kijelölhetők ugy mint egyebütt az eszmék fejlődésébeni *nagy fordulatpontok s korszakot* alkotó események; mínálunk is kideríthető időszakról időszakra, mikép és mily eredménynyel hatottak a közgazdasági nézetek a gyakorlati iparállapotok s társadalmi intézmények alakúlása és változásaira; — a mi theoriánk és eszmekörünk is mutat fel, ugy mint a nagy műveltségi népeké, szakadatlan haladást, fokról fokra hágó *tökélyesedést;* bizonyságot végűl a mellett, hogy a *magyarság*, daczára viszontagságteljes nemzeti életének, anyagi culturája lassu fejlődésének, állami és társadalmi szervezete számos hiányainak, s erőlankasztó káros *idegen befolyásoknak:* soha egy pillanatig sem szünt meg ez irányban is magasabbra törni, nemesb s fensőbb czélpontokat maga elébe tűzni!

Különbség tehát köztünk meg a nálunknál szerencsésb helyzetben fejlődött s közgazdasági téren is hangadó nagy műveltségi népek közt kiválólag *csak két irányban* létezik. Egy szer jelesül annyiban, hogy hosszu ideig tespedésben volt gazdászati életünknek egyszerűbb primitivebb formáinál és szervezeténél fogva: az anyagi szükségek, érdekek, feladások és törekvések, és igy természetesen az ezeken alapuló közgazdasági *eszmék* és *nézeteknek* köre is jóval szűkebb és kezdetlegesb alaku. Másfelől annyiban, hogy tudományos műveltségünk általános szinvonala egészen a legújabb korig jóval alacsonyabb lévén a közép- és nyugateurópai népekénél, irodalmunk és *szellemi productivitásunk* tekintetében meglehetősen hátramaradtunk, s jelesen a nemzetgazdaság és államháztartás elveinek és igazságainak rendszerezése s irodalmi reproductiójában sok más néppel egyenlépést nem tartottunk.

Igy azután könnyen juthatnánk a szigorú itész előtt azon gyanúba, hogy *önállót* teremtni képtelenek levén, csak a külföldnek vak utánzói vagyunk, s minden eredetiséget nélkülözünk; a miért is egyik fő feladatunk az, megmutatni irodalmilag is, hogy valamint a *közjogban* és a *politikában*, a költészetben és a művészetekben tettük és teszszük, ugy a nemzetgazdaságban is, birunk *eredetit* előhozni; mi is lévén hivatva és képesítve arra, hogy az emberi tudalom és igazság rendszereinek gyarapításához hozzájáruljunk, és azokban nemzeti és *fajbeli jellemünknek*, élményeinknek és meggyőződéseinknek kifejezést kölcsönözzünk. Nem hagyva természetesen figyelem nélkül azt, hogy ha mindjárt *irodalmunk* fejletlen és aránylag szegény is, vannak törvényhozásunkban és *közintézményeinkben* számosnál számosb bizonyságok arra nézve, hogy csakugyan bennünk sem hiányzik egészen a teremtő *ér* és eredetiség, s hogy nem egy nagy politikai és nemzetgazdasági elv vagy *igazság* általunk a műveltségi fő népekkel egészen egykorulag sőt azokat még *meg is előzve* deríttetett fel s hozatott tüzetesen kifejezésre.

Egy nagy és mindenkor jól szem előtt tartandó elv egyébiránt, melyet az itt következő fejtegetésekben is mindenütt kellőleg méltányoltatni ohajtunk, az, hogy nem szabad és nem helyeselhető az *elmúlt idők* eszméit, rég eltünt nemzedékek gondolatait és felfogását egyedül csak *a jelenkor magas* tudományi és iparfejlettségi szempontjából vizsgálni és megitélni. — Ily eljárás ugyanis két tekintetben volna tévelyes; egyrészt azért, mivel igen könnyen egyoldalúságra vezet, s igaztalanokká tesz a régiek iránt; másrészt azon okból, mivel azon helytelen (s félszeg eredményekre is vezető) nézeten alapulna,

mintha mi, a jelenkorban, a tudomány *absolut érvényü* s mindörökre helyes elveit már feltaláltuk, a nemzetgazdaságtan felülmulhatlan tökélypolczát már elértük volna, s mintha a *jövő* tapasztalásai- és további elmélkedéseinek szükségkép meddőknek, gyümölcstelenek kellene maradniok.

2. §.

A magyar közgazdasági eszmék történelmének forrásai, jelentősége és tárgyalási rendszere.

Mielőtt tulajdonképeni feladatunkra áttérnénk, szükségesnek látszik még egy futólagos pillantást arra is vetnünk, mily *forrásokból* merítendő tulajdonkép a hazánkban uralkodott közgazdasági nézetek fejlődésének *ismerete*, s melyek azon kútfők s irodalmi segédszerek, melyekre e nagy fontosságu feladvány sükeres megoldásánál kiválólag támaszkodhatni!?

Mint bármely egyéb polgárosult nép szellemi életfejlődésének, s jelesül politikai, erkölcsi vagy közgazdasági eszmekörének, úgy a mienkének ismerete is egyfelől *általános történelméből*, s jelesül közélete és műveltségi hisztóriájának tanulmányozásából, másfelől azon szellemi s *irodalmi* termékekből merítendő, melyek időről időre körében napvilágot látva, az irányadó eszmék és meggyőződések tolmácsaiúl tekinthetők, s a mindenha uralkodott társadalmi és közgazdászati eszméknek kifejezése és nyilatkozványaként jelentkeznek.

Hazánkat különösen illetőleg, fájdalom! *irodalmi forrásokra* nézve, igen korlátolt körű segédszerek felett rendelkezünk, úgy annyira, hogy nálunk a kérdéses feladvány megoldása *kétszeres nehézséggel jár*, s sokkal több erőfeszítést föltételez, mint más nemzeteknél, hol a tudományos élet már évszázadok óta hasonlíthatlanul elevenebb és productivabb, s hol az ilynemű feladványokra nézve a legsokoldalúbb s légbecsesb előmunkálatok kinálkoznak a szakbúvárnak.

Ezeket szem előtt tartva lássuk a szóban levő forrásokat és irodalmi segédszereket közelebbről:

Első helyen állanak *országos törvényeink*, a kormányi intézkedések, meg az *országgyülési irományok* és *naplók* (Acta et Diaria Comitiorum), mint nagybecsü közjogi és irodalmi emlékei hazai törvényhozásunk működésének, s mint hiteles alakú visszatükrözése mindazon nézetek- és törekvéseknek, melyek az idők folyamában a magyar államhatalom gyakorlati tevékenysége körében fölmerültek,

vagy a közügyek fejlődésére befolytak. — Az országgyűlési *irományokat* különösen illetőleg, szükségtelen is tán említeni, mily gazdag tárházát nyújtják ezek a különböző időkben hazánkban uralkodott politikai, közjogi és nemzetgazdasági eszméknek, mily fényes világot derít azok közelebbi figyelembevétele országos intézményeink s összes közgazdasági legislatiónkra, valamint azon szellemi factorokra is, melyeknek befolyása alatt a nemzeti közmeggyőződések és felfogás alakult és tovább fejlődött! Mig másfelől szemközt hazai irodalmunknak ily *iránybani szegénysége* és fejletlenségével: alig mutathatni fel forrást vagy kútfő-szert, mely a honunkban mindenha uralkodott politikai és közgazdasági eszmekör könnyebb és biztosabb fölismerése méltánylására vezethetne Jól jegyezte meg azért ünnepelt történetirónk Horváth Mihály: „nemzetünk történetének nincs érdekesb, s tanulságosb részlete, mint országgyűléseink története. Az országgyűlések ugyanis a nemzeti élet üterei, a nemzet miveltségének, szellemi s erkölcsi életének tükrei, anyagi és társadalmi viszonyainak óramutatói“ [1]).

Második helyen találkozunk *a hirlapirodalom*, vagyis a napi meg időszaki sajtóval. Mint egyik mozgató rugója nyilvános életünknek, a hirlapirodalom kivált a jelen század második harmadának kezdete óta, midőn t. i. egyfelől a tudományos folyóirati, másfelől az általános politikai sajtó jelentékeny lendületet vőn, kiváló szerepet visel az eszmék közvetítése és forgalmában, úgy hogy teljes joggal tekinthető egyikéül *azon forrásoknak*, melyekből a társadalom különböző rétegeiben irányadó nemzetgazdasági nézetek fejlődési mozzanatai meríthetők. És pedig annál inkább, miután illető szakirodalmunknak fejletlenségénél, a hirlapi és folyóirati litteratura képezi nálunk azon küzdtért, melyen eddig (legalább jó részben) a nemzeti közvélemény sok illetékesb képviselői, — elveiknek és felfogásuknak leginkább kifejezést kölcsönöztek.

Harmadik hely illeti e sorozatban a tulajdonképeni *szakirodalmat*, illetőleg ennek termékeit. Ezen forrás főleg annyiban fontos, a mennyiben a közgazdasági életviszonyok tüzetes tanulmányozása- s rendszeresb észlelésével foglalkodó s tulajdonképi nemzetgazdasági műveket is közzétevő *szakembereinknek*, államférfiainknak stb. eszméivel ismertet meg, és igy ép azon szellemi factorok méltányolására vezet, melyeknek befolyása alatt (legalább részben) maguk az uralkodó nézetek keletkeznek, és érvényre jutni szoknak. — A nemzet-

[1]) V. ö. *Akad. Évkönyvek* 1846. VII. k. 126 lap.

gazdasági szakirodalom hazánkban, mint tudjuk, csak a jelen század második negyedében, jelesül gróf *Széchenyi* nagyszerű és mélyhatású kezdeményezése folytán indult élénkebb fejlődésnek. — Magukat az ide tartozó irodalmi termékeket pedig illetőleg *két osztályu* dolgozatok különböztethetők meg. Először ugyanis a nagyobb s rendszeresb (eredeti) szakművek, melyek vagy közvetlenül a gyakorlati életre, vagy a tudományos elmélet meghonosítása s továbbfejlesztésére czéloznak. (Ide tartoznak például *Berzeviczy:* De Commercio et Industria Hungariae czimű munkája, gróf *Széchenyi* „Hitele, Stádiumja, Világja," gróf *Dessewffy* Emil „Alföldi levelei" „Vámügyi" műve, meg a „Függő pénzügyi kérdésekre" vonatkozó dolgozata, *Erdélyi* „Nemzeti iparunk" czimű munkája, *Lónyai* Menyhért „Anyagi érdekeink, Közügyekről" stb. czimű könyvei, *Kautznak* „Vámpolitikája" ugyanennek meg *Karvassynak* „Nemzetgazdasági tan- és kézikönyvei" stb.) — Másodszor azok, melyek részint önállóan, részint időszaki folyóiratokban megjelent s terjedelmesb értekezések, s hasonlag vagy a tudomány vagy a gyakorlat szempontjából, s egyik-másik fontos kérdés megvilágítása érdekében szerkesztvék. (Álljanak itt példakép gróf *Széchenyi, Korizmics, Érkövy, Csengery, Keleti, Szathmáry, Hollán, Kautz, Veninger, Lónyay* s mások kisebb dolgozatai, a jelen; egy *Podmaniczky, Tessedik, Wuchetich, Skerletz, Szapáry* s másoknak munkái a mult századra nézve.) — Egy további *főbb forrást* képeznek azon munkálatok, melyek egyenesen bizonyos practikus czélra, egyes felmerült nagyobb fontosságú (gyakorlati, például törvényhozási, szervezési) kérdések megfejtésére, vagy a kormányhoz terjesztendő *javaslatok* formulázására czéloznak, s részint országgyűlési választmányok tárgyalásainak, részint egyesületi, társulati körökben folyt vitatkozásoknak szolgáltak alapul. Ide sorolhatók például az *1715, az 1723*, de főleg az *179*$^{0}/_{91}$ és *18*$^{25}/_{27}$-ki, meg 184$^{3}/_{44}$-ki országgyűlési szakbizottságok stb. munkálatai, némileg egy *Kollár, Berzeviczy, Skerletz* ismeretes czélú értekezései, a több rendbeli *emlékiratok*, melyek kivált újabb időben országos gazdasági egyesületünk, kereskedelmi kamaráink stb. részéről kidolgoztattak; végre azon szaktestületi nyilatkozatok s *tervezetek*, melyek hazánk közgazdasági viszonyai rendezése és előbbrevitele tekintetéből időről időre napvilágot láttak, s az eszmék alakúlása vagy practikus intézkedések előkészítésére befolytak, s melyek köréből csak a *Kolonics*-féle „Einrichtungswerket" (1689-ben) meg az 1791 és 1802-ben a magyar országgyűléshez terjesztett *kereskedelmi* munkálatot emeljük ki.

Az eddig felsorolt források mellett kitűzött feladatunk tekintetében nagybecsű *segédszert* képeznek maguk a nemzeti történelmünket tárgyazó nagyobb terjedelmű hisztóriai *munkák*, névszerint egy *Katona* és *Fessler*, egy *Horváth* és *Szalaytól;* mig másfelől a hazai közjogunkra s alkotmány-történetünkre vonatkozó kisebb-nagyobb dolgozatok (például egy *Kovachich* és *Fejér*, *Bartal* és *Cziráky*, *Virozsil* és *Récsy*, *Szalay* és *Deák*, *Szlemenics* s *Wenzel* és másoktól) nemkülönben a legújabban megindult műveltséghisztóriai tanulmányokon sarkalló irodalmi termékek (mint például *Kerékjártóé*, *Salamoné*, *Frankl-é*, *Wenzelé*, *Vassé* stb.) nyujtanak több irányban becses anyagot és figyelmeztetéseket.

Nem vonhatni kétségbe továbbá, hogy a *tanodák és fensőbb oktatási intézetek* sem egészen jelentéktelen tényezők a szőnyegen levő feladattal szemben. Névszerint a mennyiben a tanszékeken szakférfiak által hirdetett, tehát a nagy közönségbe is átszivárgó eszmék (legalább részben) az *irányadó társadalmi* nézetek alakulására is bizonyos befolyást gyakorolnak, s *az iskola* mindig egyikeül tekinthető azon szellemi és morális közlönyöknek, melyek a köz- és államélet fejlődésére hatva, annak különböző szerveiben és formáiban maradandó nyomokat hagynak.

Szükségtelen végre említeni is, hogy az elénkbe tűzött feladvány sükeres megoldására nézve igen nagy fontosságú *irodalmi segédszert* képezne magának a nemzetgazdaság tudományának és irodalmi fejlődésének története is. E részben azonban még igen hátra vagyunk, a mennyiben sem általános, sem részleges tudomány- és irodalomtörténelmi (nagyobb) munkák birtokában nem vagyunk. Utalhatunk egyébiránt e tekintetben arra, hogy legalább némi kezdeményeivel az idevágó irodalmi productiónak, mégis már birunk, a mennyiben t. i. egyfelől *Kautznak* több rendbeli idevágó értekezései, s főleg „Die geschichtliche Entwickelung der Nationaloekonomie und ihrer Litteratur“ czimű nagy szakmunkája néhány fejezete [1]); másfelől *Trefortnak* némely dolgozatai, *Erdélyinek* „A Bölcsészet Magyarországon“ czimű jeles munkálata (a Budapesti Szemle 1866-ki folyamában), *Toldynak* legújabban közzétett „Magyar Irodalomtörténete,“ — az 1856-tól 1860-ig Magyarországban mint tanár működött német nemzetgazdasági irónak *Bidermannak* „Das Studium der politischen Oekonomie und ihrer Hilfswissenschaften“ czimű (kézirat-

[1]) Kivonatilag a *„Budapesti Szemle“* 1854—62-ki évfolyamaiban (VII—XVI. kötetben) magyarul is megjelent.

ként Kassán 1859-ben megjelent) értekezése, s legújabban *Érkövynek* a „Magyar Világ“ hasábjain közzétett kitünő czikksorozata[1]) „Nemzetgazdasági Magyar Irók“ czim alatt: a Magyarországban uralkodó vagy érvényben volt nemzetgazdasági eszmék és irodalmi termékek vázlatos ismertetését tartalmazzák, s ha nem is jelen feladatunknak tekintetéből, de mint általános tájékoztató dolgozatok fontosak, nemzeti tudományosságunk fejlődési történelméhez jelentékeny adalékot szolgáltatók[2]).

Tekintve a magyar nemzetgazdasági eszmekör *történelmének jelentőségét:* legyen elég itt kiemelnünk azt, hogy e feladvány sükeres megoldása egyfelől annyiban felette fontos és közérdekű, a mennyiben nemzeti köz- és státuséletünk egyik fő ügykörére nézve, az idők folytában kifejlett és uralomra jutott nézetek s felfogás helyes megítélésére vezérel, az idők folyamában egymást felváltott eszmeirányok és törekvések közelebbi méltányolását sőt jelen körülményeinkbeni hasznosítását is lehetségessé teszi, — s igy összes állami és társadalmi *fejlődésünk megértésének* egyik kulcsát kezünkbe adja. Másfelől annyiban, hogy ily módon biztos alkalmat lelünk annak kimutatására, hogy valamint egyebütt a polgárosodott népek körében, úgy minálunk is a köz- és államháztartási ügy körül fokról fokra, évtizedről évtizedre helyesb, észszerűbb *felfogás s nézletmód* emelkedett érvényre; — hogy Magyarország törvényhozói és államférfiai előtt már a 18-ik század elejétől fogva a nemzetgazdaság terén európaszerte uralkodó irányalatok ismeretesek voltak, sőt egyenesen *viszhangra* is találtak; s hogy tudományos haladásunk e téren és e szakokban az európai tudomány és gyakorlat közhaladásával egyenlépést tartani iparkodott, s ha helyzetünk kedvezőtlen voltánál fogva nem is teljes sükerrel, s egészben véve eredmény nélkül, de egyben-másban azt meg is előzte. — Jelentékeny és eredménydús lehet a kitűzött feladat sükeres megfejtése végre annyiban is, a mennyiben ez úton (feltéve, hogy illő kritikával és bölcsészeti felfogással járulunk a megoldáshoz) mintegy élesen világító tükörben *másfélszázados eszmemozgalmunk* helyes és helytelen irányalatait teljesben felismerendjük, törekvéseink és czélzataink részrehajlatlan próbakőre tétethetnek, hibáink és *tévedéseink felől* világosb tudalmat szerezhetendünk, — de egyidejűleg

[1]) V. ö. a nevezett lap *1866-ki* folyamát.

[2]) Ide sorolható még *Horváth Pál* jogtanulónak 1865-ben az egyetem jogi karában jutalommal koszorúzott egyik pályamüve hazánk közgazdasági törvényhozásáról valamint *Dr. Matlekovics* és *Deák Farkas* hasontárgyú dolgozatai 1865 és 1866-ból, melyekre alkalmilag utalunk is!

annak, a mire e téren most és *ezentúl* törekedni, s figyelmünket fordítani kellend, helyesb méltányolására is eljuthatunk. — Ezekhez járul azon nagy jelentőség, mely a feladványnak általánosb *tudományi* szempontból tulajdonítandó. Névszerint a mennyiben egyenes nyilatkozataként tekinthető azon, ép korunkban mindjobban érvényre jutó fensőbb iránylatnak, mely szerint a társadalmi és politikai tudományok valamennyi ágainak művelésében kiváló súly az illető eszmék és *elméletek történeti* fejlődésére kezd helyeztetni, s a theoria rendszere addig, mig e tekintetben tiszta s teljes ismeret megállapítva nincsen, tökélyesnek s befejezettnek nem is tekintetik.

A mi pedig a jelen munka tárgyalási rendszerét illeti, e tekintetben az egész anyagnak következő módoni felosztása látszott legczélszerűbbnek.

Az I-sö könyvben tárgyaltatik az első időszak, vagyis a kezdeményeket életben és elméletben tárgyazó kor, lehozva a fejtegetést az ország alapításától egészen a 18-ik század elejéig.

A következő könyv a *második időszakot* tartalmazza, s jelesül az 1715—1790 közti nézetfejlődésre terjeszkedik ki, a mint az e nyolczvan év alatt a közgazdasági szervezkedés első kisérletei és küzdelmeiben nyilatkozik.

A harmadik könyv az 1790-től 1825-ig terjedő korszakot ecseteli, s az önállóbb eszmefejlődés processusát tünteti fel, különös vonatkozással az ez időszakban főfontosságú pénzügyi bonyodalmakra, meg az ezek körűli vitákra.

A *negyedik könyv* az 1825 és 1840 közti másfél évtized rajzában a nemzeti reformmozgalomnak gróf Széchenyi István befolyása alatti megindulását és első vivmányait ismerteti, bolevonva az irodalom és tudományosság valamennyi jelentékenyebb termékeit is.

Az *ötödik könyv* a negyvenes éveknek egész a 48-diki nagy mozgalom bevégeztéig terjedő eszmefejlődését tárgyalja, folytonos ügyelettel a nemzeti reform körül felmerült közgazdasági tervezetekre, a politikai sajtómozgalmakra, meg az irodalom vívmányaira.

Az utolsó könyv végre a *hatodik vagyis* (az 1850-től 1866-ig terjedő) legújabb időszakot ecseteli, s az általános iparélet és a nemzelgazdasági nézetek ez időbeli fejlődését úgy tárgyalja, a mint az élet és elmélet különnemű körei, iránylatai és alkotványaiban kifejezésre jutott, s bizonyos egyetemiesb, *európai szinvonalra* kezdett emelkedni.

ELSŐ IDŐSZAK.

A XVIII-ik század elejéig;

vagyis

a kezdemények életben és elméletben.

ELSŐ FEJEZET.

A közgazdasági eszmefejlődés alapjai és első nyilatkozásai a régibb századokban.

1. §.

Hazánk nemzetgazdasági állása a 18-ik századot megelőzött időkben.

Hogy azon közgazdasági eszmekört, mely honunkban a 18-ik századot megelőzött időkben uralkodó volt, helyesebben itélhessük meg, szükség legalább egy futólagos pillantatot vetni azon állásra, melyet Magyarország státusgazdászati tekintetben a *régi századok* folyamában elfoglalt, — valamint azon jelentékenyebb alappontokat kijelölni, melyek nemzetgazdasági rendszerünk e mult századokbeli jellemének összefüggő fölismerésére vezethetnek.

Magyarország a honalapítás korától fogva egészen a 18-ik század kezdetéig majdnem kizárólag *őstermelési állam vala,* a mennyiben összes productiója, ipari tevékenysége, forgalma, adórendszere és közháztartása tulajdonkép a földművelés és evvel rokon foglalkozási ágakon alapúlt; a magán és társadalmi üzletélet, vállalkozás s gazdálkodási rendszer a mezei iparral, bányászattal, marhatenyésztéssel a legszorosb kapcsolatban állott; maga politikai alkotmánya és szerkezete az agricólállam *formáit és jellegét* viselé, s minden érdek, minden törekvés túlnyomólag ezen a téren, ebben az irányban öszpontosúlt.

Nem akarjuk evvel azt mondani, mintha Magyarország ez időben a *nemzetgazdaság egyéb* ágait, például a műipart, kereskedést, közlekedést stb. nem ismerte, vagy egészen nélkűlözte volna. Történelmi évkönyveink által kétségen kivűl helyezve van ugyanis, hogy a mesterségek és *kézművek,* a kereskedés többféle nemei, s egyéb nem sajátlag őstermelési foglalkozásszakok mindenkor találtak honunkban is képviselőkre; s mi több, *fejedelmeink* és országgyűléseink részéről ápolás és támogatásra is. De másfelől azt sem szabad szem elől

tévesztenünk, hogy hazai iparunk és árúforgalmunk e századokban nem volt egyéb szórványos, ingatag alapú, csekély körű jelenségnél; hogy kézműveink és technikai űzleteink (tán Nagy Lajos, Zsigmond és Mátyás király korát kivéve) sohasem voltak egyebek, mint csak *elsőrendű ipari* életszükségletek nagyon is egyszerű, műtanilag hiányos előállítói; hogy kereskedésünk (egy-két évtized kivételével) igazán élénk, activ s intensiv életmozgalmat tápláló foglalkozást legkevesebbé sem képezett, forgalmunk jobbára idegenek kezében és hatalmában vala; hogy *közlekedési* eszközeink még csak a legszerényebb forgalmi igényeknek sem feleltek meg; a hiteli s pénzügyi műveletek köre pedig az érintett századokban oly csekély s jelentéktelen volt, hogy szót is alig érdemel. De még maga a nemzeti gazdálkodás fő és alapága: *a mezei ipar sem volt* oly karban, melyet örvendetesnek, vagy csak megnyugtatónak is lehetett volna nevezni. Ugyanis, nagyobbrészt földhöz tapadt és jobbágyi kötelékek által lebilincselt munkásoktól űzetve, értelmiség, szakismeret, tőke s megfelelő űzleteszközök hiányában, s tőkélyesbűlésében akadályozva a politikai es társadalmi alkotmány némely félszegségei által: a földipar évszázadokon át lényegileg mindig *azonegy fejlődési polczon* maradt, és sem jövedelmezőség, sem technikai űzletmód, sem sociális nyomaték tekintetében magasb fokra nem emelkedhetett. Nem csekély hátrányára szolgálván természetesen az is, hogy sem a műipar, sem a kereskedés és a közlekedési eszközök élénkítő, hatványozó támogatásában nem részesült, s félszeg, kizáró függőségben a *physikai elemek* és hatalmaktól, nélkülözve a szellemi és anyagi cultúra ezernyi segédszereit és emeltyűit, mintegy megkövesűlten, *századokon át helyéből* ki nem mozdulhatott, egy erőteljes s emelkedő közgazdasági élet behatásain és impulsusain kivűl maradt!

Szükségtelen ezek folytán említeni is, mennyire *primitiv és hiányteljes* volt gazdaságunk e századok folyamában. Mennyire maradt az el, daczára egyes nagy fejedelmeink s némely szervező hongyűléseink legnagyobb erőlködéseinek, sok egyéb európai status mögött anyagi fejlődésében; s mily nagy akadálya rejlett erőteljesb *politikai* haladásunknak is e körűlményben, mely a legszebb tehetségeket lekötve tartá, a productiv életsürgelem valamennyi tényezőit meddőségre kárhoztatá, s minden magasbratörő iránylatot elfojlott.[1])

---

[1]) V. ö. *Fessler*, *Horváth* Mihály, *Szalay* László történelmi munkáit; *Schwartner:* Statistik von Ungarn (1809. Ed. II.) I. k. 397 lap s a részleteket alantabb. —

Szóval: *Magyarország közgazdaságában a középkor lényegileg egészen* a 18-dik századig tartott, s nemzeti háztartásunknak naturálgazdasági jelleme, minden hiányaival és félszegségeivel, az ipari élet mozdulatlanságával és dermedtségével, a pénz-tőke meg hitelűzlet fejletlenségével, a kereskedés passivitásával, az adózási képesség hiányával stb. egészen a jelen századig majdnem változatlanúl fennmaradt; úgy hogy összehasonlítva hazánkat más országokkal, meg kell vallanunk, hogy egyes fényteli, de rövid időszakok kivételével, melyekben a nemzeti erő productivebb módon működött s közgazdaságunk egy-egy *nagyobb lépést* tőn előre, — kevés államot mutathatni fel, melyben a nemzetgazdasági haladás oly lassú és nehézkes lett volna, mint ép Magyarországon!

Tekintve e jelenségnek *okait* s azon körülményeket, melyek hazánk ipari kifejlődését feltartóztaták: egyfelől kedvezőtlen *geographiai* helyzetünk, polgári és politikai *alkotmányunk*, — másfelől *nemzeti jellemünk* s világnézletünk némely tekintetbeni ferdesége, végre viszontagságteljes történetünk annyi balesményei vonták maguk után hátramaradásunkat. Legyen elég ez irányban megérinteni azt, mily roppant hátrányára vala nemzetgazdasági kifejlődésünknek a polgárosult államoktól meg nagyobb forgalmi világerektől (vagyis tengerektől) távoleső *földrajzi fekvése* honunknak; — az úgynevezett „cultur népekkel“ való összeköttetés és érintkezésnek hiánya; — a nemzeti létünk s országos önállóságunk fenntartása érdekében vitt számos *élethalálharczaink;* — a többszörös trónvillongások, polgárháborúk, meg ellenséges vad népek általi zaklattatások; — továbbá középkorias *aristocratikus államszerkezetünk,* mely egy életerős s a reális érdekeket is kellőkép méltányló középosztálynak kifejlését lehetlenné tevé, a mozgó vagyonnak s tőkének az ingatlan birtok s telek melletti érvényesülését megakadályozá, s a szabad föld, szabad munka s *szabad mozoghatás* elvét megszorítá; — nemkülönben társadalmi intézményeink s életformáink számos ferdeségei és fogyatkozásai; — hiányos *közigazgatási,* törvénykezési, közrendészeti és *növelési* rendszerünk! — a nemzetnek jogozattak és jogozatlanokra különválása, — végre egyoldalú és helytelen életnézletünk s bal világfelfogásunk, — mennyiben a magyar a kor szükségeivel és követeléseivel a *régi időkben* számolni nem igen tudott, a kard és fegyverforgatást a fárasztó munkának és gazdálkodási erőfeszitésnek mindenkor elébe tette; az élet reális érdekeit s anyagi igényleteit sokszor meddő politikai eszmélődések és vitatkozások közepette szem elől téveszté; ipartól, vállalkozástól, számítást, tervezést igénybe vevő

üzletmódok és foglalkozási ágaktól *idegenkedett*, — s egyidejűleg a fényűzés és bő költekezésnek is barátja levén, a tőkegyűjtés és takarékosság nemzetgazdaságilag annyira fontos és elengedhetlen erényeit sem gyakorlá; — tehát sem szellemi, sem anyagi ereinek kifejtésében és érvényesítésében kellő erélylyel és kitartással el nem járván, és sükeres közgazdálkodási rendszerre szert nem tévén, — szükségkép *gyönge, tehetlen*, hogy ne mondjuk: szegény nemzet maradt egészen a legújabb korig!

Tekintve ezek után a közgazdasági *felfogást*, a legrégibb időktől a 18-ik század elejéig általában közismeretü tény az, hogy valamely kor vagy korszak uralkodó (politikai, nemzetgazdasági stb.) nézetei mindig azon fokától a fejlődésnek föltételezvék, a mely fokra ugyanazon időben a nemzet társadalmi s gazdászati állapotai feljutottak [1]). Igy azon közgazdasági eszmekör és felfogás is, mely hazánk történetének első századaiban, s jelesül a 18-ik századott megelőzött időkben uralkodó vala, nem lehetett s nem is volt más, mint *primitiv jellemü*, tökélytelen és hiányteljes. Igazolják ezt azok, miket alantabb tüzetesen kifejteni alkalmunk lészen. Másfelől a közgazdasági eszmék és nézetek körzete a 17 ik századot megelőzött időkben egy egységes s összefüggő „*egészet*“ legkevésbbé sem képezett, tehát sajátlag önálló státusgazdasági elméletnek nevezhető nézet-rendszer ekkor még seholsem létezék; és minden, a mivel e tekintetben életben és irodalomban, állam- és társadalmi bölcselmekben ez időkben a legtöbb népeknél találkozunk, inkább csak a *praxisnak* gépies megfigyeléséből levont s összefüggés nélküli elveknek vagy tételeknek sommája és gyüledékeként jelentkezett [2]).

Kivételt e tekintetben csak a 17-ik századnak *második fele, tehát* az itt szóban forgó s több évszázadot átkaroló időszak utolsó évtizedei képeznek. Jelesül a mennyiben ez időben, kivált a közgazdaságilag már akkor magasabb virágzásnak eléje indult Angliában meg Franciaországban, nemkülönben az élénk világforgalommal dicsekvő Hollandiában és Olaszországban, meg a tudományos buvárlatok classikus földjén Németországban, egész sorozatával kezdünk találkozni már az állambölcselőknek és oekonomistáknak, kik a közgazdaság és státusháztartás létszere, alapelvei és föltételei felől a leghelyesb

[1]) V. ö. *Schmoller:* Die nationalökonomischen Ansichten im Reformations Zeitalter, a Tübingai Államt. folyóiratnak 1860-ki kötete 712-ik lapján.

[2]) V. ö. *Kautz:* Geschichtliche Entwickelung der Nationalökonomie und ihrer Literatur (1860. Bécsben) 180—242-ik lapját, és *Csengery:* Budapesti Szemléje 1860. közlött hasonczélú értekezése első szakaszait.

nézeteket fejték ki, az egy századdal később a nagyhirű skót *Smith Ádám* által megalkotott nemzetgazdasági tudomány számos vezérigazságait fölismerék és hirdeték, s így az újkori közgazdaságban valódi alapvetői és előkészítőiként szerepeltek. Ide sorolandók névszerint az újabbkori történelemből amúgyis eléggé ismert úgynevezett *merkantilisztikus rendszer* némely tisztábban látó képviselői; másfelől azon nehány látnoki tehetségű angol publicisták és státusbölcseleti irók, kik (mint Dudley-Noth, W. Petty, Temple, némileg Hobbes stb.) az egyoldalú merkantilismus tanait alapjaiban megingaták, az *irodalomban egy* új s helyesb, mert az igazsággal és a dolgok természetével megegyezőbb felfogásnak útat törtek, s mind a kormányzatban, mind a törvényhozásban a régiektől eltérő s megfelelőbb elvek alkalmazásba vételét előkészíték [1]).

Mindezekkel szemben meg kell vallanunk, hogy valamint az általános művelteség és szellemi fejlődés tekintetében, úgy különösen a társadalmi s nemzetgazdászati viszonyok helyesb felfogása s az anyagi érdekek természetének elvi méltányolásában is, a nálunk gyorsabban fejlődhetett közép- és nyugat-európai népek mögött *jóval hátramaradtunk.* Ennek okai igaz, jó részben *nem mibennünk* keresendők. Magyarország ugyanis, mely geographiai fekvésénél fogva oly igen is távolesett a 13-ik egész a 16-ik században világrészünk közép- és nyugati államaiban megindult nagyszerű műveltségi mozgalom lüktetéseitől, azon szerfelett kedvezőtlen helyzetben vala, hogy Európa culturai áramlatainak (hogy úgy fejezzük ki magunkat) csak utolsó hullámgyürűi által érinteték; és így annak *termékenyítő behatásain* kivül maradt. Igy jött, hogy mig amott a nyugaton és délszakon, az ujonnan megszilárdúló állami és gazdasági életrend számos alapigazságai már a 15—16. század folyamában tisztán fölismertettek, s egészen új s tökélyesb élet- és világnézlet foglalt e tekintetben is helyet: nálunk jórészt minden a régiben maradt, közgazdasági, pénzügyi tekintetben a legtöbb elmét homály vette körül, — minek szükséges következménye az lőn, hogy a nemzetgazdasági eszmekör is egész a 18-ik század elejéig lényegileg *azon egy fejlődési stádiumban vesztegelt,* s az anyagi érdekek és az államháztartás, az ipar és üzleti élet körüli nézetek módfeletti hiányosságában változás, jobbrafordúlat alig tapasztalható.

* * *

[1]) V. ö. ezeket illetőleg *Roscher:* Zur Geschichte der englischen Volksw.-Lehre (1851) p. 40 s köv. és *Kautz:* id. nagy irodalomtörténetének 305—335. lapjait.

Nem szándékunk ezekkel azt állítani, hogy hazánk a 18-dik századot megelőzött időkben egyáltalában *semmiféle nemzetgazdasági* eszmekörrel sem birt, s mintha az anyagi ügyek rendezése s igazgatására czélzó eljárásában minden közgazdászati elvek s eszmék *hiányában lett volna.* Ezt állítani ugyanis egy oly országról, mely egy félezredéves állami létnek örvendett, melynek lakói évszázadokat számláló alkotmánynak és szabadsági intézményeknek élvezetében állának, melynek annyi nagy fejedelme, annyi kitünő státusférfia és törvényhozója volt, mely hadszervezetével nem egyszer egész Európa figyelmét magára vonta, történetének több szakaszaiban fényes hatalmassági szerepet viselt, s ép ezért állami úgy, mint népi háztartásában szükségkép bizonyos rendszert s elvkört kényszerült alapul venni és követni: ezt állítani Magyarországról nagy félszegség volna [1]).

A mennyire ugyanis hagyományaink, műveltségi s *irodalmi emlékeink* és különösen *törvényhozásunk* és politikai intézményeink áttekintése itélethozásra feljogosítnak: habozás nélkül állíthatjuk, miszerint csakugyan kellett létezni, és léteztek is történetünk minden szakában, még a legrégiebbekben is bizonyos közgazdasági *nézetek* és eszmék, melyek a köz- és társadalmi ügyek rendezésében őseink szemei előtt lebegtek, s kisebb-nagyobb következetességgel általok követtettek. Kellett létezni és léteztek is bizonyos meghatározott elveik és iránylataik, melyek szerint a birtok- és tulajdonjog, az adás és vevés, a forgalom- és munka-érdekek, az adók és államháztartás, a kereskedés és gazdaság stb. socialis és törvényhozási intézésében eljártak; a mennyiben ilyesek nélkül az összes állami szervezet épúgy mint a polgárzati állapot biztossága, sőt fennállása folyton veszélyeztetve lett volna.

Lesz alkalmunk azonnal *világos példákkal* is bebizonyítni, hogy országos existentiánk már legelső századaiban nem egy fejedelmi intézkedés, nem egy általánossá vált socialis szabályzat mutatható fel, mely egyenesen közgazdászati természetű s közgazdászati elvkör-

---

[1]) Helyesen jegyzi meg egyébiránt *Deák Farkas:* a nemzetgazdaság története czimü kis művében (1865. Pest. pag. VI—VII.) »a régiség lomjai között véletlenül előkerült halovány adatokból kell kiegészitenünk azon régi világot, melynek tudósai és irói nem voltak, vagy ha voltak is, műveik egészen más inspirátióból, és a mienktől teljesen eltérő czélokra készültek, — és alantabb: nagy tévedést követne el azonban, ki régi történetünkben a mostan divatozó nemzetgazdasági elvek uralkodását keresné, mintha például őseink egy része physiocrata lett volna, más része a merkantilismus elveit vallotta volna« stb

ről tanúskodó. — Nem egy fényes példája van 14. és 15-ik századbeli legislatiónknak, melyből királyainknak, törvényhozóinknak, a státusgazdaság iránt legmelegebb érdekeltsége, figyelmes gondoskodása kideríthető, sőt itt-ott már a 16. és 17-ik *századbeli hongyülések munkálataiban*, meg magában az irodalomban is akadunk, habár nagyon is szórványosan, tételekre, melyeket, mint a fejledező műveltség és felfogás megannyi *ezüstpillantásait*, a tisztultabb modern-nézetek előhirnökeiként registrálhatunk, s a később megalkotott tudományos theoria első fonalszálai gyanánt méltányolni, becsülni tisztünk és kötelességünk.

A mondottak bővebb igazolására szolgáland a következő két szakasz, melyben, legalább általános vonásokban, a nemzetgazdasági eszmék és nézetek fejlődését úgy, a mint az törvényhozásunkban, állami intézményeinkben s irodalmi kezdeményes kisérletekben nyilatkozik, ecsetelendjük; — előbb az ország alapításától egészen a mohácsi vészkorig, azután pedig a Habsburgok trónrajutásától egészen a 18-dik század elejéig tartván helyesnek fűzni a fejlődési vázolat fonalát.

2. §.

A közgazdasági eszmék az ösmagyar államszerkezetben, és szent István első királyunk intézményeiben.

Történetünk első századaira nézve az őseink által követett nemzetgazdasági elveket csak az országos intézmények és a nagy királyok *törvényeiből ismerhetjük fel;* sőt művelődésünk lassú haladása, meg a komolyabb irányú irodalom fejletlenségénél fogva, majdnem egészen a 18-ik századig is alig vagyunk képesek egyéb forrást, melyből e tekintetben meríthetnénk, felmutatni, mint törvényhozásunkat, országgyűléseink munkálatait [1]).

Ezt szem előtt tartva, mi is a következőkben csak erre a kútfőre támaszkodhatunk, s az ez irányban található egyes adatok- és vonásokból kisértjük meg vázlatos összeállítását azon *képnek, mely* apáink státusgazdasági felfogásának rendszerét előnkbe tüntesse. Igy jelesül

Tekintve először is azon időszakot, mely a *honfoglalástól* egészen a királyság felállításáig terjed, s melyben őseink kiválólag a harcz és örökös csatázás dicsőséges, de az anyagi érdekeknek kevésbbé kedvező hőskorát élték: ebben a történetirók majdnem egyhangú bizonyítása

[1]) V. ö. *Erdélyi* jeles értekezését »A bölcsészet Magyarországon« *Csengery* Budapesti Szemléje 1865-ki foly. III. köt. 322 s köv. lap.

szerint[1]) apáink, úgy, mint egyáltalában minden hason műveltségi fokon álló népek, az *anyagi munkát*, ipart s kereskedést szabad férfihoz nem illő foglalkozás, szolgai dolognak tekintették, vagy mint Kossovich rólunk még a későbbi időkre vonatkozólag is mondja: „a csendes házi szorgalom, a haszon és jövedelemszerzés körüli sürgölődés, az anyagi munka és fáradozás fajunknál igen honos sohasem volt[2])." — Másfelől azonban, valamint nem valának honfoglaló hőseink mégsem oly vad barbarok, mint a minőknek őket egykorú irók állíták, úgy gazdászat tekintetében sem állottak oly alacsony polczon, minőt felőlök sokan feltételeznek. Bizonysága ennek egyebek közt az[3]), hogy kivált Geiza fejedelemségének korában már a mesterségek s állandó gazdálkodás békeműveit meglehetős terjedelemben űzték; — hogy a háziasságot és háztartást oly magasra becsülték, hogy a hon fogalmának kifejezésére a „*háztól*" (haza) kölcsönöztek elnevezést; hogy fennmaradt közmondásaikban, példáúl: „ebűl gyűlt, ebűl költ, ebűl szerzett marhának ebűl kell elveszni" stb. — ép oly józan, mint a *jog és morál elveivel* is öszhangzó felfogást árúlnak el; hogy egyes fejedelmeik, névszerint pedig a szelídebb lelkűletű Geiza nem egy alkalommal az iparosság és kereskedés jelentőségét, az űzleti nyereség utjáni gazdagodást fegyverreli ragadmányok helyett követendő elvűl nyilatkoztatá ki[4]) stb. Kitűnik továbbá jelesül bölcs Leónak irataiból, hogy pénzt és kincseket[5]), hódolati ajándékokat és

---

[1]) V. ö. *Horváth M.* Ipar és kereskedés története czimü munkát (Történettud. Pályamunkák II. k.) 181—183 és 232—233 l. Kossovich ugyanily czimü munkáját (szinte ott) a 36. és 37. l.; *Toldy:* »A magyar nemzet müveltsége« czimü értekezés az új magyar Muzeum 1850-ki foly. 1—42 l. *Frankl:* A magyar nemzet müveltségi állása stb. czimü munka (1861. Pesten) 205. s köv. lapjait.

[2]) E szerint a *Tacitusféle*: »Pigrum et iners videtur sudore adquirere quod possis sanguine parare« sajátságos elve őseink e korbeli nemzetgazdasági credójának egyik, persze nagyon is hiányos, ágazatát képezé. Érdekes mozzanata őskori társadalmi szervezetünknek, hogy *szabadnak és becsületesnek* (liberi et honesti) azon magyar lakosok hivattak, kik más által szolgai *munkára* nem kényszerittethettek, főleg pedig szabad birtokjognak örvendtek (V. ö. még *Bartal:* Commentariorum ad Hist. Jurisque publici R. Hung. (Poson. 1844) etc. 1. §. 26—28. és 136. lap). — Hogy az ősmagyarok s hunnok bármely *nembeli adófizetéstől* is igen irtóztak: hasonlag forrásokból kimutatható tény.

[3]) Mint fiatal történetnyomozónk *Frankl* idézett munk. 217—223. s köv. lapjain is kimutatja.

[4]) Egy német chronista 972. évre vonatkozó adatai közt. V. ö. *Frankl* id. munk. 217. lap.

[5]) V. ö. *Thierry Amadé:* Attila és utódainak története (Szabó Károly ford.) I. 11. 37. 54. s köv.

nemes érczeket (ép olyformán, mint elődjeik a hunnok) felette nagyra becsültek; másfelől kiváló hadszervezetükkel kapcsolatban s ennek mintegy támaszaként, már némi pénzügyi s közháztartási rendszerrel is birtak [1]), melynek szervezeti elveit részletesen nem ismerjük ugyan, de egyes vonásaik, melyek történetileg fenmaradtak, s azt tanusítják, hogy a *pénzügyek* egy külön főtisztviselő vezetése alatt állottak [2]), az országos kincstár meghatározott jövedelmekkel birt [3]), a hadi adók és sarczok s a fejedelmek és állam bevételei és jószágai egymástól tüzetesen megkülönböztettek stb.: azon következtetést engedik, hogy egy *rendezett* álladalom külön financziális szükségei és érdekei felől meg valának győződve. — Sajátszerű világosságot derít ezeken kivül őseink ezen korbeli *közgazdasági felfogásmódjára* egyrészt az Álmossali vérszerződésnek második pontjában „quidquid boni per labores eorum adquirere possent, nemo eorum expers fieret [4])“ kifejezésre jutott elv, mely jelesül a *birtok-* s földtulajdoni rendszernek lőn egyik alapjává, másfelől maga a státus és magánbirtok azon rendezése [5]), melynélfogva a várak és határszélek az *első osztályba* tartoztak, az utóbbi birtokforma pedig akként szervezteték, hogy nem az egyének, hanem a nemzetségek kapták a földbirtokot, e földbirtok pedig osztatlanúl és együtt maradván, egészen István uralkodásaig olykép használtatott, hogy a nemzetségi tagok közösen élvezék gyümölcseit, egyedűli kivételével oly jószágoknak, melyeket egyesek, harczok folyamában, kizárólag a maguk számára szereztek meg, s azért szabadon s tetszésök szerint használtak [6]).

Sok tekintetben *új irányok* és elvekkel találkozunk első nagy királyunk szent István törvényeiben, fiához Imre herczeghez intézett oktatásaiban, s azon politikai és társadalmi intézményekben, melyek

---

[1]) *Kerékjártó:* Magyarország művelődésének története (Pest 1860) I. 372. s köv. l. *Frankl:* id. munk. 193. s köv. l.

[2]) V. ö. *Engel:* *Geschichte* der Ungern I. 79. l. és *Ipolyi:* Magyar Mythologia 590. l.

[3]) *Frankl:* id. munk. 199. *Wittekind:* Annales de rebus Saxonum gestis I. 32. lap.

[4]) Vagy mint a székely krónikában olvassuk: »quod unita vis adquisierit, ex aequo inter adquirentes dividatur«.

[5]) V. ö. *Bartal:* Commentariorum I. a bevezető szakokban.

[6]) Az itt felhozottakból kitetszik, hogy őseink ezen bölcsőkori állapotai közgazdasági tekintetben is igen sokban hasonlítanak a többi középkori népekéihez. V. ö. egyébiránt *Held:* Staat und Gesellschaft czimű munka II. kötet 70 s köv. lapjait.

e nagy fejedelem uralkodása korszakában életbeléptettek[1]). Nem ereszkedhetünk e helyen részletekbe István reformjai és közgazdaságilag is roppant horderejű intézkedései elősorolásánál, s a kor és a nagy fejedelem felfogásának jellemzésére csak a következőket emeljük ki. — Először is István igen jól belátta, hogy országának politikai és erkölcsi *regeneratiója* csak úgy lehet teljes és eredményes, ha egyidejűleg a nemzei gazdászati viszonyai is helyesb alapra állíttatnak, új szellemben szerveztetnek. — Igy egyebek között főfontosságú vezérelvként jut mindenekelőtt kifejezésre István törvényeiben a fentebb érintett *köztulajdonnak* magán vagy egyéni tulajdonná alakítása. Megengedi ugyanis mindenkinek, hogy szabadon bánhassék sajátjával és adománykép nyert jószágaival; érvényre emeli a tulajdonbani örökösödést s szigorún tiltja a birtokbani erőszakos háborítást, s csak azokra nézve rendel jószágelkobzást, a kik honárúlók vagy felségsértők, s e jogélvezésre méltatlanoknak bizonyúlnak[2]). Mi által jelentékeny közgazdasági haladásnak nyittatott tér, mennyiben a *munka, ipar és szorgalom* a közösbirtok bilincseiből kiszabadíttatott, s nemcsak az ingó, hanem az ingatlan dolgoknak is elismertetvén individuális tulajdoni természete, az eddigi nehézkes és megkötött gazdasági életfejlődés hasonlíthatlanúl élénkebbé változtattaték[3]). Belátván továbbá a nagy király a magyarság számerejének mind politikai, mind közgazdasági tekintetben elégtelenségét: az ország *benépesítésének elvét* új rendszere egyik lényeges alapköveként tekinté, s kimondá (fiához intézett tanítmányaiban)[4]), hogy az idegenek s betelepedőknek az országot nyissa meg, azokkal illőleg bánjék, s a mennyiben sok hasznost s becsest hoznak magukkal, az országhoz csatolni el ne mulaszsza[5]). Mely ügyben bizonyosan az is lebegett István előtt, hogy ily módon a kézművesség, ipar és kereskedésnek élesztésére az arra nagyon is szorúló országban, egy igen hathatós

---

[1]) V. ö. *Horváth és Szalay* Történeti munkáikat; *Bartal* Commentárjának I. kötete 1-sö részét, s *Erdélyi* idézett czikkét a 328—339. lapokon.

[2]) *Decret.* II. könyvének 5. fej. az mondatik: decrevimus regali nostra potentia ut unusquisque habeat facultatem sua dividendi, tribuendi uxoris filiis etc. es II. 35: concessimus igitur petioni totius senatus ut unusquisque dominetur propriorum similiter et donorum regis stb

[3]) *Matlekovics:* Magyarország törvényei stb. nemzetgazdászati tekintetben (Pest. 1865.) 5—6. lapon.

[4]) *Decret:* Lib. I. 6-ik fej.

[5]) Az őskori benépesítés és gyarmatosítást hazánkban illetőleg v. ö. *Kerékjártó:* Művelődés története II. köt. 166—170 l.

tényezőt biztosítand. — Nem kisebb horderővel birnak a nagy királynak az anyagi érdekek körébe vágó intézkedései közt azok, melyek a személyszabadság, a tizedadó s a szabad foglalkozásmód biztosítására, illetőleg rendezésére czéloznak. Keresztény és vallásos érzületének megfelelőleg ugyanis egyik fő czélja vala a messzelátó fejedelemnek *a szolgaság enyhítése*, sőt lehetőleg mellőzése. Második decretumának 20-ik fejezetében találhatók e gyönyörű szavak: „quoniam igitur deo dignum est et hominibus optimum, unumquemque in suae industriae libertate vitae cursum ducere, statutum est“ stb., ugyanis fényes tanúságot tesznek ez irányban, sőt még azon további nagy elvet is foglalják magukban [1]), hogy a bölcs törvényhozó a *szorgalmat* és munkásságot egyedül tápláló *szabadságot* s szabad mozoghatás elvét némileg fölismeré, s annak érvényt törekedett szerezni. Mig másfelől a *szabadköltözés* eszméje is kifejezésre jutott a királyi rendeletekben, mennyiben a betelepült jövevények, pártfogóiknál csak addig köteleztettek maradni, miglen élelmezésükről gondoskodtak, annak megszűntével pedig tőle szabadon távozhattak, és így a kézművesek és iparosok örökös függetlenséggel nem sújtattak [2]). — A mi *pedig a tizedet illeti*, mely az e korban kizárólag uralkodott natural-gazdasági rendszerrel, s az ezen szükségkép nyugvó közháztartási és adózási formákkal természetes összefüggésben állott, erre nézve ismeretes István király azon intézkedése, melynélfogva az általa annyira kegyelt egyházat a *tizedadó* élvezetébe helyezte [3]); mely határozmányok, kapcsolatban több egyebekkel, arról is tanúskodnak, hogy ekkor az egyház némileg tulajdonszerző társulat jellemét is ölté fel, s hogy a nagy király törvényhozása az egyházjog direkt befolyása alatt állván, bizonyos, még sok más oly elveket is tartalmazott, melyek a középkori vallás s egyház irányainak és szellemének megfeleltek [4]).

---

[1]) Mint *Kossovich* id. ért a 39-ik lapon is helyesen kiemeli.

[2]) Szem előtt tartván, hogy az ekkori időkben még rendes adás-vevés nem létezett, hanem csereváltás, mely tehát a földesúr és kézműves *jobbágya* vagy *cliense* között azon pillanatban, a mint megszünt, s a védur ellenszolgálatot (élelmet) nem adott: a viszony felbomlását is maga után vonta.

[3]) *Decret. II. fej.* 52: »Si cui Deus decem dederit in anno decimam Deo det, et si quis decimam suam abscondit, novem solvat, et si quis decimationem episcopo separatam, furatus fuerit, judicetur ut fur«.

[4]) V. ö. erre nézve *Knies:* Polit. Oekonomie (1853) 96. s köv. lapok. *Cibrario*: Oecon. Polit. del medio Evo (1839. 1854.) III-ik szakaszát; *Kautz:* Geschichte der Nationalökonomik cz. munkájának 180—196. lap. fejtegetéseit; azután *Guizot:* Histoire generale de la Civilisation en Europe cz. remek munk. I–3. fejezetét; *Laurent:* Etudes sur l'histoire de l'Humanité cz. nagy munka

Fényes bizonysága a nagy honrendező uralkodó *helyes közgazdasági felfogásának* végre az is, hogy a városok és városi polgárok iránt kiváló figyelemmel viseltetett, azokat kiváltságokkal s önkormányzati joggal ruházta fel, keresetük tekintetében szabad mozoghatást biztosított nekik és adótartozásaikat is mérsékelten állapította meg [1]).

Mindezeket együvé foglalva, joggal mondhatni el első nagy királyunkról közgazdasági tekintetben is, mit sok kitűnő iró róla politikai s bölcsészi tekintetben megjegyzett, hogy t. i. a nemzetnek nemcsak első királya, *hanem első státustudósa*, első bölcsésze, első törvényhozója [2]) is volt; s hogy több mint valószinű, a mit érdemőszült nagy publicistánk id. Bartal [3]) kiemel, hogy alapos szakismereteit ez irányokban ép úgy merítette István az ókor legnagyobb államtudósa, nemzetgazdája és bölcselője *„Aristoteles“ munkáiból*, a mint kormányrendszere- és politikai intézményeiben a nyugati világ legnagyobb fejedelmét, Nagy Károlyt tekintette példaképül [4]).

3. §.

A közgazdasági eszmekör nyomai a többi Árpádházbeli királyok törvényeiben.

Azon harmadfél század folyamában, mely első nagy királyunk halálától egészen az utolsó árpádházi királynak, 3-dik Endrének, elhunytáig terjed, ismét csak *országos törvényeink* s a fejedelmek rendeletei képezik azon forrást, melyből az ez időben uralkodott közgazdasági felfogás némi ismeretét meríthetjük.

IV. köt. egészen és V-ik kötet 228. s köv. l. és *Cantú Cesar* világhistóriájának (ném. kiad.) VI. kötete 194—211 lapjait.

[1]) *Bartal*: Commentar id. h. többször; és *Ladányi:* A magyar alkotmány története (1863) 10—11. lap.

[2]) V. ö. *Erdélyi:* A bölcsészet Magyarországon id. hely. 328. 337. *Toldy:* Magy. Nem. Irod. története (Ed. 2) I. 78. l. *Wallaszky:* Consp. Reipubl. literat. 69. l. *Zwittinger:* Specim. Hungariae literatae 10. l.

[3]) *Commentarior* I. 203—204. *Pauler:* M. Muzeum 1860. 226. l.

[4]) Sz. István practikus tapintatáról tanúskodik még az is, hogy (mint Hüllmann: Gesch. d. byzant. Handels p. 79. és *Horváth:* Ipar s keresk. története p. 189. kiemelik) Kostantinápolyban alapított hospitáljának igen valószinüleg kereskedelmi rendeltetése is vala. Mig másfelől a *vásároknak* az akkori körülmények közt fontosságát is teljesen felismerte, s némelyek szerint bizonyos forgalmi adó életbeléptetésére is első kiindulási alapúl vette azokat, a mennyiben az ott eladott árúk után a kereskedők bizonyos vámilletéket tartoztak (királyi rendelet folytán) fizetni. — (Hogy az u. n. Sz. Istváni »Legenda« könyv, mely leginkább jószág lajstromokat is tartalmaz, e tek. is fontos, említeni sem kell.)

Jelesül a *középkor* ezen századaiban a legtöbb országban érvényben volt elvek s nézetek hazánkban is polgárjogot nyertek. Az anyagi dolgok és érdekek *vallásias szellemü* felfogása, az árúcsere- és forgalomnak polícziai beavatkozás alapján czélbavett szabályozása, a regalitási intézmény mind szélesb alapon kifejlesztése, a pénz- és csereközeg gondos állami ellenőrzete, meg egyidejűleg a polgári elemeknek a királyi hatalom részéről lehetőleges *gyámolítása* stb. általános és uralkodó irányelat volt; azonban, magában az elvek és nézetek rendszerében fejlődés nem igen mutatkozott.

Nem részletezés, hanem csak felvilágosító példakép legyenek itt a következők megérintve.

Első Endre alatt találkozunk legelőször azon később összes hazai közjogunk s közgazdaságunkban fontossá lett elv kifejezésével „hogy az, a kié a föld, az egyszersmind a rajta levő s az azt művelő személynek is birtokosa“ [1]). — *Első Béla* király a közforgalombani csalások megakadályozása s a szükségesnek fölismert rendszeresb csereközeg meghonosítása tekintetéből új s több ezüstpénzt veretett s ez által a még mindig tulnyomó natural-csereüzletet pénzközeggeli üzlettel felváltani lehetségesítette, mig másfelől a kereskedésnek élénkítésére tőn több czélirányos intézkedést, s ez intézkedések által a rendezettebb *gazdászati forgalomnak* nyitott útat. Érdekes intézkedése ugyane királynak azon a középkorias felfogásnak valódi classikus példáját képző szabálya, mely szerint az árúk és jószágok értékét és *árát akarta megállapítani*, azt hivén, hogy azt, a mi a dolgok természetes fejlődése és folyamata tiszteletbentartásával érhető el egyedül, — puszta hatalomszóval s polícziális szabványokkal lehet előidézni, vagy elhatározni. Még élesebb alakban jut kifejezésre a középkorias közgazdasági nézletmód *Szent László* és *Kálmán* törvényeiben. Amaz ugyanis egyik fő-főfeladatául tekinté a rendes és háborítlan forgalom biztosítását, s a hihetőleg szerfelett elterjedt csalásoknak az adásvevésben megakadályozását, s így rendeletének II-ik könyve 7-ik — és III-ik könyve 11-ik fejezetében az árúkötéseknek birák és vámosok előtti eszközlését parancsolja, lopott jószágoknak árúbabocsátását keményen tiltja, külön vásári bíróságokat állít fel, a csalárd kereskedők és üzérek ellen szigorú felügyeletet rendel stb. Másfelől érdekesek a László király uralkodása alatt hozott törvények annyiban [2]), hogy ezekben fordulnak összes hazai legisla-

[1]) *Endre* Tihanyi adománylevele. V. ö. Kossovich id. értek. 27—28. lap. *Pergér:* Bevezet. a Diplomatikába (1821.) 73. l.

[2]) Jelesül II. könyv 15—18. fejezetben.

tiónkban *először elő positiv kereskedelmi* (névszerint kiviteli) tilalmak, miután jelesül (tekintettel az országnak ez iránybani szükségére, földmegmunkáltatási, élelmezési és védelmi érdekeire) a lovak és szarvasmarhának az országbóli kiszállíttása űzérleti czélokra megtiltatott [1]); a határszéleken e végett, s a kereskedők által kieszközlendő út- és menlevelek kiszolgáltatására külön őrhatóságok (Comites confiniorum) állíttattak fel, s így a *vámrendszer* alapjai is megvettettek [2]). — Végre nem érdektelen mozzanat az ez időbeli törvényekben, különösen finánczügyi tekintetben az, hogy a már-már terhessé váló tizedadó mérsékeltetett, az adószedéssel megbízott pristaldusok pedig a beszedésnél oda utasíttattak, hogy az adókötelesek önvallomásainak hitelt adhatnak ugyan, s azokat alapúl elfogadhatják, de ha okuk van a vallomás helyességét kétségbe vonni, *eskületételt* követelhetnek [3]).

Sok tekintetben hasonló felfogásmóddal találkozunk a *Kálmán* király alatt alkotott törvényekben a 11-ik század végén és a 12-iknek elején. Nevezetesebb momentum mindenekelőtt, hogy a tulajdon- és birtokjog s különösen az avvali korlátlan rendelkezhetés, főleg a nem szent Istvántól származó adományokban, némely tekintetben megszoríttatott, mig másfelől hazai *magánjogunk* azon egyik vezérelve, hogy szerzemény felett szabadon rendelkezhetni, e király törvényeiben gyökeredzik [4]). — A tizedadási kötelességet ismét szélesbre terjesztette Kálmán, a mennyiben az arra jogozottak osztályát nagyobbította s az a tizedlerovásra még a szolgaosztályt is kötelezte. — A *kereskedést* illetőleg, a rabszolgák adás-vevése Kálmán által egyenesen megtiltatott [5]), valamint a lovakkali külkereskedés is, a mi arra mutat, hogy ez időben e tárgyra különös nyomaték helyeztetek [6]). — Általában véve pedig Kálmán intézményei nem igen látszanak kedvezni a kereskedésnek, s inkább a *földmüvelő* és *kézmüves* gyámolítása volt czélúl kitűzve [7]). Bizonysága ennek az, hogy a kereskedőknek

---

[1]) Azért mondja »üzleti« czélokra, mert a törvény világosan így hangzik: »nullus mercator equum aut bovem vendere vel emere praesumat, sed equum solum ad expeditionem necessarium aut boves ad arandum aptos si voluerit emat. etc.

[2]) V. ö. *Kossovich* id. értek 40—42. lap.

[3]) »Interroget possessorem, quantum habeat, et si crediderit, verbis illius, accipiat secundum hoc quod dixit, si vero non crediderit, faciat illum jurare«. *Decret* I. 40.

[4]) V. ö. *Decr.* I. 20. 21.

[5]) V. ö. *Decr.* I. 77.

[6]) V. ö. *Decr.* I. 76. s köv.

[7]) V. ö. *Decr.* I. 83. s köv.

amazokkal szemben adótartozása megkettőztetett; továbbá az, hogy az adásvevés, névszerint pedig az, mely keresztyének és zsidók közt történt, szigorú hatósági felügyelet s ellenőrség alatt állott; végre, ép olyformán, mint a középkor első századaira nézve *szent Ágoston* „Civitas Dei"-jében olvassuk, szabályként ki volt jelentve az, hogy ünnepnapokon árulni nem szabad, s hogy az, ki e szabály ellen cselekszik, az árnak négyszerében bűntettetik [1]). — Nem szabad egyébiránt azt sem elfelejteni, hogy épen Kálmán király volt, a ki Magyarország szempontjából a minél élénkebb s szélesb alapú *kereskedésnek* rendkivüli jelentőségét teljes mérvben fölismerte, a midőn (mint jeles közjogi irónk Récsy megjegyzi [2]) „azon nagyszerű eszme megvalósítására, hogy birodalmát *tengeri hatalommá* emelje, s népének a világkereskedéshez útat nyisson, mindent elkövetett, s nagy nehézségekkel megküzdve, végre is hajtá egész Dalmatiának meghódítását" stb.

A következő királyoknak törvényeiből körülbelől egészen az Aranybulla kiadatásaig, igen kevés adatot meríthetni, mely az akkor (jelesül a 12-ik században) uralkodott nemzetgazdasági nézetekre következtetést engedne vonni. Egy-két mozzanatot azonban mégis ide jegyezhetünk.

Igy jelesül azt, hogy II-dik Geiza és Imre király korában Erdélyben s némely vidékeken hazánkban a szászok vagy *flandriaiak megtelepíttetvén*, s különnemű kiváltságokkal felruháztatván: általok az ipar és kézművességnek hathatós eleme honosíttatott meg, miután ismeretes szorgalmuk s gazdálkodó életmódjuk által körünkben a városok megalapúlása és emelkedésére felette jótékonyan befolytak; a bányaművelést sükerrel megindították s egyáltalában a nemzetnek ipartól és üzlettől *idegenkedésével szemközt*, egyik-másik irányban realisztikusb világnézletnek törtek útat honunkban. Ez időtájban emelkedtek nagyobb jelentőségre a *czéhek* s általuk a polgári osztályok, valamint ettől az időtől számítandók azon országos és socialis intézkedések honunkban, melyek királyaink és törvényhozásaink által a *harmadik rend* közjogi és politikai nyomatékának némi megalapítására irányúltak. — Harmadik *Béláról* tudatik, hogy erélyes és organisatórius irányú országlata alatt több rendbeli közgazdasági intézkedések történtek, melyeknek egyebek közt a kincstár jobb

---

[1]) V. ö. *Decr. II.* 13. »Si quis die festo vendiderit pretium acceptum quadruplo restituat, ipse vero poenitentiae subjaceat stb.

[2]) V. ö. *Magyarország közjoga* czimü munkája (1861.) 53. lapját.

karba helyezése is vala eredménye[1]). — Habár másfelől ép e fejedelemről ismeretes az is, hogy alatta kezdődött honunkban azon később oly igen is károssá vált *fináncz mütét*, miszerint a megkopott váltópénzek sokszor beváltatván, nemcsak a verés költségei vonattak le mindig újra meg újra, hanem u. n. *kamaranyereség* is szedetett. Mélyenható rázkódtatáson ment hazánk keresztül II-ik *Endre alatt*, mely rázkódtatás az ország anyagi és financziális érdekeire is több oldalúlag kihatott. Nem állhat itt feladásunkban bővebben ecsetelni azon mozgalmakat s azon politikai és pénzügyi zavarokat, melyek az örökké emlékezetes „Aranybulla" kiadatására vezettek[2]), s azért ez utóbbinak csak egy-két közgazdaságilag jelentékenyebb tételére akarunk útalni. Igy a *4-ik czikk* rendezi a birtokviszonyokat, felszabadítja a nemesi birtokot az örökösödésre vonatkozó régi megszorításoktól, s a végrendelkezési szabadságot biztosítja; a *20-ik czikk* a tizednek természetben való adását hagyja meg, s pénzeni megváltását eltiltja[3]); a 3-ik és 20—25-ik czikk az adóra, pénz- és regálügyre s a financziának országos nemesek általi kezeltetésére vonatkozó szabályokat állapít; a *20-ik czikkben kimondatik*, hogy fekvő birtok ezentúl az országon kivűl lakozóknak ne adományoztassék, s ha történt ilyesmi, a jószágok visszavétessenek vagy visszaállíttassanak; a *16-ik czikkben* tiltatik, a jövőre egész megyéknek magánbirtok gyanánti örökűladása stb. Megannyi határozatok, melyek a mint egyfelől az akkori általános közgazdasági állapotokra világosságot derítnek: úgy másfelől azon zavaros viszonyokat s visszaéléseket is jellemzik, melyek akkor Magyarországon fennállottak. — Nem mellőzhetni ezenkivűl hallgatással itt azon különbséget, mely a magyar Aranybulla s a vele egyébként oly sokban hasonló angol *„magna charta"* közgazdasági határozatai közt létezik, a mennyiben amabban a fősúly egyenesen a natural-gazdasági államszerkezetre, a magna chartában pedig már a *polgári osztály ipari* és kereskedési érdekeire van fektetve, s így

---

[1]) V. ö. *Fejér: Codex* diplomaticus II. 217. *Fessler:* Geschichte der Ungern II. p. 212. s köv.

[2]) V. ö. ennek szövegét latinul és magyarul *Toldy*: Sylloge Legum Hungariae cz. gyüjteményes munkájában (1861) 6—23. lap.

[3]) Helyesen jegyzi meg e tekintetben *Matlekovics:* (id. munkája 11—12 lapj.) »ez nekünk jelenleg talán visszás intézménynek fog tetszeni, de ha meggondoljuk, hogy ama korban a pénz igen ritka volt, s a termények bősége a tized adóját természetben úgy is könnyü adózási nemmé alakította: akkor méltányolhatjuk a rendeletet, s meggyőződhetünk a felől, hogy a nemzetgazdaság elvei abstract értelemben nem mindenütt alkalmazhatók«.

már ez irányban is egyike azon nagy jellemvonásoknak, melyek az angol államélet fejlődését a mienk felett előnyösen kitüntetik, határozott kifejezést lel.

Második Endre lelkes utódja *4-ik Béla* uralkodási ideje több tekintetben jelentékeny nyomokat hagyott közgazdasági fejlődésünkben. Névszerint a mennyiben a városok szabadalmait megerősítette, sőt újakkal bővíté [1]), a forgalmat s kereskedelmet élénkíté, okszerűbb *vámolási szabályokat* állapított meg [2]), az ipart és kézművességet hathatós gyámolításban részesíté stb. — *Kún László és 5-ik István* országlása alatt az anyagi érdekek előmozdítására kevés történt, ellenben *3-ik Endre*, az utolsó Árpádházi király alatt ismét nagyobb figyelemben látszott részesülni a közgazdaság. Idevágó intézkedései közül a polgári (kereskedő és iparos) osztályoknak országgyűlésre való meghívása, s ezáltal az anyagi érdekek képviseletének nagyobb súly kölcsönzése, valamint az is nevezetes mozzanat, hogy a külföldi kereskedőknek szabadabb mozoghatást biztosított, s egyes városok vidékein a *hajózat kifejlesztése* és élénkítésére is gond fordíttaték alatta.

Visszapillantva az egész Árpád királyi házra, azt mondhatni, hogy egyes fejedelmek csakugyan buzgó ügyszeretet és szakértelemmel fordúltak az ország gazdasági érdekeinek előmozdításához; *törvényeik és intézkedéseik* azonban a néperők fejletlen volta, a kormány s közigazgatási rendszer hiányossága, a naturálgazdaság kizáró uralma, a nemesek egyoldalú kiváltságai s a financzháztartás rendezetlenségénél fogva igen csekély eredményekre vezettek, s Magyarország közgazdasági fejlődésmenete sokkal lassúbbnak mutatkozik, mint az politikai és culturai állásunk és érdekeinknél fogva kívánatos vala [3]).

---

[1]) V. ö. *Kossovich:* id. m. 46—47. lapján.

[2]) V. ö. *Fejér:* Diplomaticus codexje IV-ik kotete 2-ik fuz. 310-ik lapj.

[3]) Az e korszakbeli *államháztartásra* vonatkozólag legyen megemlítve, hogy a nemzet királyainak udvartartása stb, felől illőleg gondoskodván, nekik többféle *jövedelemforrásokat* biztosított; mindazáltal egészen úgy, mint egyebütt a középkorban, minálunk is igen divatban volt, főleg 3-ik Béla és 2-ik Endre óta, — hogy a fejedelmek a kincstár gazdagítására *silány pénzeket* hoztak forgalomba, valamint az u. n. »lucrum camerae« adót, mely néha földadóhoz is hasonlított, használták fel bevételeik szaporítására V. ö. *Fessler:* II. 211. s köv. l. és 753. s köv. l. *Ladányi:* Magyar Alkotmány története 28—29. l. és *Csengery:* Budapesti Szemle XII. köt. 35—41. lap.

4. §.

A közgazdasági elvek és intézmények az Anjouház trónrajutásától a Hunyadiak koráig.

Azon kétszáz évre terjedő időszak, mely Magyarország történetét az Anjouk trónraléptétől egészen a Jagellók kihaltáig, illetőleg a mohácsi gyásznapig magában foglalja, — hazánk mind állami, mind közgazdasági fejlődésében rendkivűl fontos, és kiváló horderővel bíró. E korszakban emelkedett ugyanis Magyarország két izben (Nagy Lajos és Mátyás uralkodása idejében) a hatalom, műveltség és jólét legmagasb polczára, — de sűlyedt is ugyanannyiszor legnagyobb jelentéktelenségre, névszerint a Luxemburgi Zsigmond és a Jagellók kormánylata alatt. E korszak nevezetes továbbá annyiban, a mennyiben lefolyása alatt Magyarország *közgazdasági fejlődésében* több irányban jelentékeny előmenetelt tett; földmivelése, műipara, kereskedése, pénzügyi háztartása tökélyesbedék, űzleti s gazdálkodási látköre szélesbedett, s az anyagi népérdekekre vonatkozó intézményei és törvenyszabályai tekintetében, a világrészünk közép- és nyugati államaiban fennálló közgazdasági szervezethez jobban közeledett. — Fontos és nevezetes időszaka ez történetünknek e mellett azért is, mivel a nemzetgazdasági *érdekek* és ügyeknek az állami és politikai érdekekkel és ügyekkel való szoros s szükségszerű kapcsolata már világosabban és határozottabban kezdett fölismertetni, s hogy ennek következésében uralkodók és nép egyaránt jobban kezdék méltányolni mindazt, a mi az anyagi társadalom-érdekek és a státusháztartás alapjaival és követeléseivel összefügg. — Nem csekély nyomatékú körülmény közgazdasági tekintetben végre az, hogy ezen korszakban foglalhatván először helyet a nagyobb mérvű állami s fejedelmi hatalom, — státusszerkezetünk két időszakban (t. i. I. Lajos és Mátyás királyok korában), *egységesb s erőteljesb* alkatot nyert, egy újkori álladalom szükségei és föltételeivel (rendezett hadügy és államháztartás, öntudatosb culturai politika, diplomaticus érintkezés a külfölddel stb.) némileg megismerkedtünk, s hogy ép e haladási mozzanatok befolyása alatt új, az eddigiektől eltérő institutiók szükségessége is jobban méltányoltatni kezdett.

A mi az e korszakban uralkodott nemzetgazdászati *eszméket különösen* illeti [1]), ezek ez időkre nézve is csak az országos törvények

[1]) *Erdélyi* szerint (id. h. 341 lap) Aristoteles tanulmányozása honunkban a 14-ik században honos lévén, igen valószinű ugyan, hogy annak némely peko-

és fejedelmi rendeletek alapján állapíthatók meg, a miért mi is lényegileg csak ezekre támaszkodhatunk itt következő vázlatos fejtegetéseinkben.

Lássuk először is az *Anjouk uralkodási korát,* mely mint tudjuk a 14-ik század legnagyobb részét tölti be hazai történetünkben [1]).

Azon nagy czélnak elérésére, melyet az Anjouk maguknak kitűztek, s mely nem volt csekélyebb, mint az utóbbi évtizedekben igenis megingatott királyi tekintélyt helyreállitani, sőt lehetőleg teljhatalommá fejleszteni, a felbomlott várszerkezet s várkatonai rendszer helyébe egy uj s megfelelőbb had-organismust léptetni, Magyarországot a fejlettebb külföld műveltségi vívmányaival közelebbi érintkezésbe hozni, s állami súlyát világrészünk hatalommérlegében növelni: az Anjouk, egyéb társadalmi, politikai és honvédelmi reformjaik mellett, első sorban és kiválólkép *a nemzetgazdaság és a statusháztartás* jobb karba helyezését ismerték fel fejedelmi feladatokúl [2]). Ez irányelat, mely hasonló határozott formában az eddigi magyar történetben nem fordult még elő: rövid idő alatt meg is termé gyümölcseit, a mennyiben a század folyamában nemzeti iparunk, földmüvelésünk és kereskedelmünk hathatós lendületet vőn [3]), az eddig elhanyagolt vagy nem elég figyelemre méltatott vagyonforrások kifejlődtek, *a bányászat,* közlekedési rendszer, hajózat, internationális forgalom jóval magasb polczra emelkedett; a néhány évtizeddel ezelőtt pedig még felette siralmas állapotban volt *statuskincstár* megtelt, s főleg Lajost, az igazán nagy királyt, az európai souveränak körében a legfényesb helyek egyikének elfoglalására képesítette. — Föl lehetne-e mindezekkel szemközt tenni, hogy hazánkban e *korban a közgazdasági érdekek* és dolgok elmélkedés tárgyát nem képezték!? — Lássuk ez időkört közelebbről.

---

nomiai nézetei is figyelembe vétettek; — de annak, hogy az életre vagy az irodalomra klhatottak volna, semmi positiv nyoma nincs, és így e tekintetben csakugyan literarius kútfőkre nem támaszkodhatunk. (Az »*Ars notarialis formularia*« melyről is *Fessler* III. k. 1075. említést teszen, itt tekintetbe nem jöhet.)

[1]) Egy sok tekintetben remek s közgazdasági szempontból is jól használható történelmi rajzot birunk az Anjouk uralkodási idejére nézve *Vass Józseftől* a Budapesti Szemle XII-ik kötetében 1—65. és 241—302. l. Mig rendszeres történeti munkáink közül *Fesslernek* III-ik kötete is igen sok becses felvilágositást nyujt.

[2]) V. ö. *Horváth Mihály:* Magyarország történelme II-ik kötet 19—176. l. *Szalay László:* Magyarország története II-ik kötet 126—267. lap.

[3]) V. ö. *Budapesti Szemle* XII. köt. 11—36. lap.

Először is örömmel constatirozható, hogy az Anjouk által a pór-osztály, a jobbágyoknak sociális állása, több tekintetben megjavíttatott, mennyiben azok szabad költözködési joga újolag elismerteték, s az uraknak azok felett már-már elviselhetlenné vált hatalmaskodása korlátoltatott. Másfelől azonban (s e tekintetben meglepőleg minálunk is ép úgy mint egyebütt Európában, hol szinte ez időtájban *a fejledező absolutismus* az olygarchia s nemesi kiváltságok korlátozására czélzott) ugyanakkor a midőn az alsó osztályok a főbbeknek nyomása alól kiszabadíttattak, s a királyi hatalom közvetlenebb befolyása alá kerültek, — a pórosztály annyiban súlyos uj tehernek vetteték alája, a mennyiben az Anjouk alatt új adóknak (kamaranyereségi fizetések alakjában) s a kilenczed-szolgáltatásnak lerovására köteleztettek [1]), s így a mit sociális tekintetben nyert, *financziaiban* feláldozni kényszerült. A műipar és kézművesség ellenben kiváló gyámolításban részesült az Anjouk intézkedéseiben. Mint valódi újkori szellemben eljáró monarchák mindenkép emelni és erősíteni törekedtek ugyanis mind Robert Károly, mind Nagy Lajos a *városokat* és az ezekben lakozó polgár-osztályt [2]); minek folytán városainknak az olasz és német városi municipiumokhoz hasonló fejlődési menetük meg is indult, a *czéhrendszer* (főleg Lajosnak 1376-ki szabályzata folytán) okszerűbb alakba öntetett [3]), s legalább egyes irányokban jótékonyan is hatott a polgári élet és közszellem kifejlődésére. — Figyelemre érdemes itt az Anjouk közgazdasági politikájára nézve, hogy ép oly formán, mint a legtöbb középkori uralkodók, az ipart és kézműveket *mindenbeavatkozó szabályzatokkal* igazgatni és intézgetni törekedtek, az Anjou-királyok is a legkülönfélébb rendszabályokat bocsáták ki hazánkban, melyekkel az iparosok és mesteremberek üzleti eljárását meghatározni s bizonyos formaságok közé szorítani megkisértették [4]).

---

[1]) V. ö *Decret. Caroli* 1342. Ludovici I. Decret. art. VI. *Szalay:* M. T. II. 175. *Bartal:* Commentariorum etc. III. köt. 80—81. l. *Vass* id. h. 12—13 l. Mely intézkedések egyrészt a királyi kincstár megtöltése, másrészt a banderialis hadszervezet teljesb életbeléptetése tekintetéből történtek.

[2]) V. ö *Fejér: Codex* Diplom. VIII. és IX-ik kötetét több helyütt. *Fessler:* III. köt. 654. l. *Bartal:* id. munk. III. köt. 83. s köv. l. *Akad. pályam.* id. köt. 249. lap.

[3]) Az erre vonatkozó munkálatok fennvannak: *Verfassungszustand* der sächsischen Nation in Siebenbürgen 42—109. l. Ungarisches Magazin II. 280. s köv. lap. *Fessler:* Geschichte des Ungarn III-ik köt. 1051. s köv és IV-ik köt. 1247. s köv. lap.

[4]) Még magában az ujabbkorban is találunk ilyféle közgazdaság-politikai elvekre, főleg a *merkantilistikai tanoknak* hódoló Francziaországban; névszerint

Gond fordíttatott továbbá a *kereskedésnek* előmozdítására. Igy számos város különnemű szabadalmakkal ruháztatott fel, hogy forgalma gyorsabban és teljesebben felvirágozhassék. Robert Károly 1323-ban Pozsonynak, Lajos 1348-ban Sopronnak, 1367-ben Budának, azután Kassának stb. engedményezett mindenféle kiváltságokat [1]); mig másfelől a külkereskedési érdekek biztosítására is történtek lépések, p. o. külnemzetekkel forgalmi *reciprocitást megállapító* szerződések kötése, szabadságlevelek, vámmentességi okmányok stb. kiállítása. — Reformnak vettettek szintén ez időben alá a fennálló *vámszabályzatok*, a mennyiben a szabadabb közlekedés elve emelteték érvényre [2]); így az 1351-ki országgyűlésen minden vám megszüntettetett, kivévén a híd-, rév- és városkapui vámadókat [3]). — Mint nevezetesb momentuma az ez időbeli közgazdasági eszmekörnek, kiemelendő az, hogy az Anjouk uralkodása alatt találkozunk először a később honunkban is oly gyakran hangsúlyozott *populationisztikai* elvvel, hogy t. i. a népesség szaporítása és számerejének növekvése felette kivánatos. Igy jelesül ott, hol a városok emelésének és felvirágoztatásának föltételei- és szükségességéről van szó, többször fordúl elő e kifejezés: *„propter ampliationem civitatis et augmentationem populi“* [4]), világos bizonyságaúl annak, hogy a magyar fejedelmek s törvényhozók igenis jól felismerték hazánk ez iránybani gyöngéjét, s belátták, hogy kiválólag a városok, mint az ipari s űzleti élet centrumai hivatvák leginkább ez elv gyors s biztosb megvalósítására. — Az e korbeli közgazdasági felfogásnak jellemzésére szolgálhat továbbá a *jószágok elzálogolása és a pénzforgalom* s kölcsönök tekintetében követett következő elvek: készpénzbeni kölcsönök fejében a jószág vagy telek gyakran egészen elzálogosíttatott. A kiváltás elmulasztásakor, a kitűzött idő lefolyása után, az adósság kétszer akkorára emelkedett, vagy pedig a jószág maga, a kölcsönsommáért, minden birósági közbejövetel nélkűl, egyenesen a hitelezőre szállott át. *Kamatokról*,

---

a nagy Colbert miniszterségе korában és kezdeményezése folytán. V. ö. erre nézve *Ranke:* Französische Geschichte III. és IV. köt. *Fesslernek* III. köt. 1052, l. és általában ez egész irányalatra nézve *Kautznak:* Geschichte der Nationalökonomie und ihrer Literatur czimű német munkájának 248. s köv. lapjait.

[1]) Buda *árúmegállítási joga* jelesül 1367-ből való. Kassa kereskedelmi fokhelylyé (emporiummá) emeltetni szándékoltatott. V. ö. *Vass:* Budapesti Szemle XII. köt 30—31. lapokon.

[2]) V. ö. *Fessler:* Gesch. III. 1047. s köv. lapokon.

[3]) *Decret: I. Ludov.*

[4]) *Akad.* tört. pályamunkák II. köt. 258. és 110 lap.

vagy a termés bizonyos részének átengedéséről ez időből fennmaradt szerződések és záloglevelekben szó nincsen [1]). — *Valódi* súlypontja az Anjouk közgazdasági eszmerendszerének és praktikus reformjainak azonban a tág értelemben vett *státusháztartás* (adók, kincstár, bányászat, pénzrendszer stb.) gyökeres átalakításában keresendő. Sőt nem mondunk sokat, ha azt állítjuk, hogy e tekintetben Magyarország egyike volt a *legelső államoknak, mely* következetesben megállapított s benső összefüggésen sarkalló valódi pénzügyi szervezetnek birtokában létezett ez időszakban. Először is kétségtelen, hogy a bányászat, mely a középkorban elsőrendű közjövedelmi forrást képezett, az Anjouk által egészen új fejlődésnek vitetek eléje, a *sóregale* új alapokon szerveztetett, az arany- s ezüstbányanyitás s hasznositás elvei, valamint a koronának e tekintetbeni jogai, és a neki fizetendő díjak megállapíttattak, az ország *kamarai kerületekre* (camerae comitatus) osztatott fel [2]), s ezek mindegyike egy külön kamaragróf vezetése alá helyeztetett [3]). — A bányászattal kapcsolatban szervezteték új s okszerűbb alapokon a *pénzrendszer* az 1323-ki temesvári s az 1338-ki, de főleg 1342-ki évben életbeléptetett rendelmények szerint. A hongyűlés többszörös panaszai folytán a forgásban levő rosz pénznemek miatt ugyanis Károly és később Lajos értékesb csereközeget adtak forgalomba, a pénzverést s pénzkezelést külön rendeletek által szabályozták, a rosz vagy hamis pénznemeket külön felállított váltóhivataloknál beszedték stb.; s ez által azt érték el, hogy pénzműveleteik a nemzeti ipar, kereskedés és forgalom kifejlésére a legjobb befolyásuakká váltak [4]). — Nem kisebb mérvben gondoskodott Károly és utóda a *közkincstár rendes forrásai szaporításáról*, jeleséül a regálék szélesb alapon szervezése, a Lucrum Cameraenek valódi, rendes közadóvá tétele [5]), vámok, harminczadók helyesb értékesítése, jogtalanul elfoglalt államjószágoknak visszafoglalása, üresedésben levő egyház-

---

[1]) V. ö. *Fessler* Geschichte III. köt. 1040—1047. és *Anonymus:* Ars notarialis formularia p. 69—74.

[2]) V. ö. *Károlynak* 1342-ki *N. Lajosnak* 1351. 4 s köv. 13. tczikkét, s általában *Fessler:* Geschichte III. köt 655—675. s köv. l. *Vass:* id ért. Budapesti Szemle XII. köt. 37—40. lapot.

[3]) A magyar primásnak, mint supremus pisetariusnak állásáról és jövedelmeiről l. *Károly* Decret. 1342-diki §. 39. *Récsy:* Magyarország közjoga 289. 263. s köv. lap.

[4]) *Fessler* (III. k. 659. l.) szerint Robert Károly volt az első magyar király, ki a *pénzlábot* általános és állandó törvényben állapította meg.

[5]) Mint *Deák Ferencz* is állítja. l. Adalékjának 128—131. l. a Budapesti Szemle Új foly I. k.

méltósági helyek jövedelmeinek begyűjtése stb., kiválókép pedig *rendes adóknak* (kapuadó, azaz közvetlen adó stb.) meghonosítása által[1]). — S mégis, hitelt érdemlő történetirók egyhangú tanúsága szerint, Magyarország lakói[2]) e század folyamában az anyagi jólét minden áldásainak örvendettek; vagyonosság, anyagi elégültség a nép minden rétegeiben honos volt, s arra is birt a nemzet áldozni, hogy királya valóban fényes nagyhatalmi szerepet vihetett, a mi, mint tudni való, nagy anyagi *áldozatok és erőfeszítés* nélkül soha sem érhető el[3]).

Lehetne e helyütt még az Anjouk egy másrendű s közgazdasági tekintetben szinte fontos intézményköréről szólani, t. i. a *hübériségi elveknek* uralkodásuk alatti beszövődéséről állami és társadalmi szerkezetünkbe. — Minthogy azonban e tárgy feladatunkkal szorosb összefüggésben mégis nincsen, egyszerű megemlítésével beérvén, tüzetes elemzésébe nem bocsátkozunk, hanem szemlénket tovább folytatva, a Luxemburg, Hunyadi és Jagelló házakból származott királyok közgazdaságilag nevezetesb intézkedéseire és törvényeire térünk át.

Az Anjouk országlási időszakát felváltott azon öt évtized, mely a Luxemburgi *Zsigmond uralkodását* képezi, politikai tekintetben nem volt ugyan üdvösnek nevezhető; — a mi azonban a nemzetgazdasági szempontot illeti, erre nézve egykét felette nagy fontosságú mozzanatot mutat fel, mely a mi figyelmünket is leköti, mennyiben az akkor dívott közgazdasági nézetek és elvekre legalább némi következtetést vonni enged. Ez jelesül Zsigmond királynak[4]) *1405-ki II-dik végzeménye*[5]), mely a városi s polgárosztályt is magába fölvett országos rendek közreműködésével alkottatván, egész sorozatát foglalja magában a határozatoknak, melyek nemzetgazdasági tekin-

---

[1]) Érdekes mozzanat itt az, hogy az adót fizetni vonakodók ellen ép oly formán mint napjainkban executionalis eljárás is vétetett alkalmazásba. V. ö. *Csengery*: Budapesti Szemle XII. p. 51.

[2]) V. ö *Vass értekezését* id. h. 52—56. l. és *Schönviner*-: Notitia rei num. Hung. p. 220—213.

[3]) Egyik fénypontja Nagy Lajos uralkodásának az is, hogy mint *Fessler* (III. k. 675.) mondja: »er hatte in seiner Staatswirthschaft die strengste Sparsamkeit mit königlicher Freigebigkeit zu einigen verstanden«.

[4]) Ki egyébként szerfelett rosz gazda volt, mint *Fesslerből* (Gesch. IV. k. 947--950. l.) tudjuk.

[5]) V. ö. *Kossovich* id. pályamunkája 60—64. l. akad. pályam. II. 278—281. *Kovachich:* Suppl. ad vest. Comitiorum Tom. I. p. 401. s köv. s maga a *Corpus Juris* I. Tom. pi 171. s köv.; azután *Matlekovich:* id. m. 26—27. l.

tetben jelentőséggel birnak; főleg a mi a kereskedést, a forgalmat, pénzt, adókat és vámokat illeti. Igy jelesül a 2-ik, a 11-ik és a 16-ik czikk az érintett decretumban a *belső kereskedés* minden módoni előmozdítására valamint a külföldi üzéreknek az országtól távoltartására czéloz; — a 17-ik czikk az ország határain ki- vagy bevitt árúkért fizetendő harminczadi illetékeket határozza meg (qua partem tricesimam) és pedig mint előkelőleg közjövedelmi forrást[1]); — a 15-ik és 21-ik czikkben találkozunk és pedig először hazai törvényhozásunkban *merkantilisztikus elvekkel*, a mennyiben magánosoknak a nemesérez-kivitel (elkobzás fenyítésével) megtiltatik; — a 18-ik és 19-ik czikkben a vertpénznek körülmetélése stb. tiltatik, másfelől pedig a kelendő pénznek elfogadása parancsoltatik (kényszerfolyam érczpénz tekintetében). A királyi kincstár jövedelmeinek[2]) szaporítása érdekében a 20-ik czikk a belföldi sófogyasztásnak szaporításául a külföldi sónak behozatalát egyenesen tiltja; a 10-ik pedig a honpolgárokat különbség nélkül a kir. gyűjtelmek (collecták) fizetésére készteti, mig egyéb czikkekben a czélszerűbb törvénykezés fontossága, a városi lakosok bánthatlansága, a *mértékek egyenlősége*[3]) stb. jut kifejezésre. — Végre ebben az időben jöttek alkalmazásba a harminczadhivataloknak kezelési eljárásában a vizsgálatok, bélyegek s szigorúbb ellenőrzet, — természetesen mind a végből, hogy a közkincstár érdeke jobban biztosíttassék, s a bevételi források bőségesebbekké váljanak[4]).

Zsigmond *vejének*, *Albertnek* egyetlen végzeménye közgazdasági tekintetben annyiban bir érdekkel, hogy (a 9-ik czikk) az idegen kereskedőket szinte megszorítani törekszik; jó értékű pénznek veretése elrendeltetvén, annak becse megállapíttatik (10-ik cz.); a külföldi sónak s pénznek az országba való behozatala tiltatik (11. cz.)[5]); főleg pedig, hogy a koronajószágoknak elidegenítése vagy elzálogosítása semmi szin alatt meg nem engedhetőnek nyilváníttatik (16. tcz.

---

[1]) V. ö. *Récsy:* Magyar közjog 255. l.

[2]) Melyek tekintetében kivált a szab. kir. városok, mint a korona tulajdona, s a fejedelmi hatalom s ipar e korbeli gyú- és támpontjai, birtak nagy jelentőséggel ez időszak alatt. V. ö. *Fessler:* Gesch. der Ungern IV-ik köt. 910. és 986—992. lap.

[3]) V. ö. *Kossovich* id. ért. pag. 66.

[4]) Kamatszabályzatról izraeliták és keresztények közt *Zsigmond* alatt. V. ö. *Schwartner:* Statistik I. 148.

[5]) V. ö. még *Fessler*: *Gesch.* IV. köt. 932. s köv. lap.

1439)[1]). Az 1445-ki országgyűlés végzései közt több rendbeli intézkedésekkel találkozunk, melyek a vám és harminczadi díjak mérséklésére, sőt számos vám- és harminczadszedő állomások megszűntetésére, valamint a kereskedés és forgalom élénkítése tekintetéből, az *idegen országbeli kereskedők* szabad mozoghatásának, akadálytalan járása-kelésének biztosítására czéloznak[2]), s arról tanúskodnak, hogy őseink e korban a forgalom és üzlet szélesb s szabadabb alapokra állítását, s a külfölddeli sűrűbb érintkezés könnyítését is egész fontossága szerint kezdék felfogni. — Ugyanez irányban igyekezett hatni a Hunyadi János kormányzósága alatti 1447-ki országgyűlés 37, 38, 39, 53 és 54-ik tczikkelye, hozzáértvén azt is, hogy mint sok egyéb államban e korban, minálunk is szüksége mutatkozott a hamis pénzek keringése- s rosz, idegen pénzek bejövetele megakadályozásának[3]).

5. §.

A Hunyadiak kora, — és a nemzeti hanyatlás ideje egészen a mohácsi vésznapokig.

A 15-ik század második felében hazánk politikai épúgy mint közgazdasági és műveltségi viszonyaiban nagy fordúlat állt be. Értjük azon nagy fontosságú eseményt, hogy Hunyadi János nagy fiának Corvin Mátyásnak királylyá választatása által a nemzet majdnem 80 évnyi hányattatás után ismét egy oly fejedelemnek örvendhetett[4]) ki páratlan lángesze, hasonlíthatlan uralkodói talentomai, és mindon nagyért és nemesért lelkesülése által a magyarság állami, anyagi és culturai életének egy egészen *új szakát alapította* meg, s ki országlói gondjainak körébe a nemzetgazdaságí érdekeket is fölvevén, hazai iparunk, kereskedésünk és gazdaságunkat is az eddiginél magasb fokra emelte! — Nem bocsátkozhatunk részletekbe, s csak pár vonással akarjuk jellemzeni közgazdasági szempontból ez időszakot, mely-

---

[1]) Említést érdemel itt az 1444-ki országgyülés abbeli nagy fontosságú financz-határozata, hogy a királyi és az országos jövedelmek egymástól elkülönítendők. V. ö. *Ladányi:* M. O. Alkotm. 62. l.

[2]) Jelesül a 17. és 18-ik tczikkely. L. még *Kovachich:* Supplem. ad vestigia Comitiorum II. 33. lap.

[3]) *Kovachich:* Suppl. ad vest. Comitiorum II. k. 53—54. és 82—83. l. és általában e közgazdászati állapotokra nézve Nagy Lajos halálától Hunyadi Mátyás trónrajutásáig *Fessler* Gesch. IV. k. 1235—1256. lapokon.

[4]) V. ö. ez egész időszakra nézve *Fessler*, *Horváth* Mihály és *Szalay* történeti kézikönyveik, s Kossovich id. értekezésén kivül főleg *Teleki gróf* classikus munkáját: »A Hunyadiak kora Magyarországon«. —

nek oly sok hasonlatossága van a Nagy Lajosi korral, jóban egyaránt mint roszban, nagyban és nemesben, épúgy mint — fájdalom! abban is, hogy a nagy uralkodó elhunytával a gyönge Jagellókkal ép oly szomorú hanyatlás állott be, mint az Anjouk kihaltával, a Luxemburgok trónrajutásával.

Mátyás közgazdasági politikájának vezérelveit fölismerni nem nehéz, ha az általa tett intézkedéseket, meg az alatta tartott hongyűléseken alkotott törvényeket figyelemmel vizsgáljuk át. Először ugyanis oda czélzott a meszszelátó fejedelem: az iparos és *városi elemek eddig* élvezett szabadalmait s kiváltságait érintetlenül hagyni, sőt a mennyire az a korában uralkodó magyar nemesi osztályi élénk közvéleménynyel megegyeztethető volt, szilárdítani is; egyebek közt azon okból is, mivel ez elemekre neki, mint igazi modern (anti-aristarchiai és inkább absolutistikus irányú) monarchának, szüksége vala. — Másodszor, mint harczias szellemű, s országát mind műveltségi erősúly, mind fegyveres erőhatalom tekintetében is magas befolyási polczra emelni kivánó uralkodó, Mátyás arra is törekedett, hogy a *státusháztartást* solid alapokra állítsa, s kellő nagyságú s biztosan befolyó jövedelmi, adó stb. forrásokkal lássa el [1]). — Végre jól belátván éles szemével a rendszerezett államigazgatásnak *és jó törvénykezésnek fontosságát* közgazdasági tekintetben is, Mátyás odairányozá figyelmét, hogy e két tekintetben is kora szükségeinek megfeleljen, s Magyarországnak az előtte közvetlenül lefolyt 70—80 év alatt tapasztalt hanyatlását minden erővel feltartóztassa.

E czéloknak megfelelőleg intézkedett Mátyás részint fejedelmi rendeletekkel, részint az országgyűlések közreműködésével: Egyfelől ugyanis számos, részint Erdélyi, részint Magyarországi városnak

---

[1]) Fényes tanúbizonysága rejlik Mátyás messzelátósága és genialitásának azon ismeretes nyilatkozatában, melylyel számos közgazdasági, bányaművelési stb. szabadalomleveleit megkezdte, jelesül mondván: ex debito nostri regii regiminis officio tenemur ad ea nostrae mentis aciem dirigere, unde et quibus Regno et Regnicolis nostris commoda et utilitates provenire consveverunt, ut iidem ex inde locupletati, fortuna et divitiis possint abundare, — mihez Fessler a következő megjegyzést csatolja: »Der König hielt es für Pflicht freie Benutzung aller Quellen zu gestatten, woraus Wohlhabenheit, Reichthum dem Reiche und den Reichsassen fliessen konnte«. (Gesch. der Ungern V-ik k. 640—641. lap). — Valóban joggal mondhatjuk, hogy ezek folytán Hunyadi Mátyás nem csak hazánknak első s legnagyobb nemzetgazdája a Széchenyi-kor előtti időkben, hanem annyiban is a legnagyobb renaissance-kori (európai) monarcha, a menynyiben az utóbbiak közt egy sem volt, a ki a nemzetgazdasági érdekek és feladások oly magas álláspontú felfogásából indult volna ki! —

kiváló szabadalomleveleket adott[1]). — A *kereskedésre vonatkozó* törvények közt nevezetesb az 1469-ki 9, 15 és 22-ki, melyekben a külföldi só behozatala (úgy mint már Zsigmond alatt is) tiltatik, új s tökélyesb pénzek veretése megállapíttatik, a vámszedés szabályoztatik stb.; míg az 1486-ki 29-ik czikkben a kalmárok s kereskedők vexatiója s letartóztatása újolag kárhoztatik, és azon elv mondatik ki, hogy csak a kétségtelen (szembevaló) *adósokat lehessen személyes* letartóztatás által adósságaik lerovására kényszeríteni. Mire nézve Kossovichunk azt jegyzi meg, hogy miután a törvény egyuttal a hitelezőt oda utasította, hogy nemfizetés esetében az adós megyei hatóságához folyamodjék, mely aztán a fizetni vonakodót elégtételre szorítja és törvény elé állítja: ez intézményt valódi bíróságnak, illetőleg váltó vagy *kereskedési törvényszék* kezdeményének nevezhetni, s hogy a törvény maga mindenesetre Mátyás nagykorát jelző, a XV-ik századbeli törvényhozók bölcsességének egyik fényes példája[2]). — Találkozunk e mellett Mátyás király végzeményeiben egy más nagy horderejű elvvel, melynek napjainkban is meg vagyon jelentékenysége. Értjük az 1486-ki 32. tczikk azon rendeletét, mely hűtlenség bélyege alatt tiltja, hogy velenczieknek és lengyeleknek jószágok el ne adassanak; míg a 35-ik czikkben *a vámoknak oly* végből átvizsgálása intéztetik el, hogy a vámdíj országosan és szabályosabban állapíttathassék meg, a törvénynyel ellenkezőleg cselekvők pedig súlyos feleletrevonással fenyegettetnek[3]).

Pénzügyi és adórendszerét Mátyásnak illetőleg, fontos volt mindenekelőtt az 1467-ki országgyűlés, a menynyiben az eddigi financz-szervezetben lényeges változtatásokat tett[4]). Igy névszerint, jó karba akarván helyezni a kincstárt, minthogy az eddig divatozott kamara-nyereségi adót sem elégségesnek, sem állandónak, sem igaz-

---

[1]) Igy például. Erdélyben Kolosvárnak 1458-ban, Szebennek és Beszterczének 1464-ikben, azután Posonynak, Budának, Pestnek, Debreczennek, Dézsnek, Visegrádnak stb V. ö. egyebek közt. *Kovachich:* Formulae Solennes pag. 418. és 448.

[2]) V. ö. *Értekezését* pag. 72

[3]) V. ö. még *Ladányi:* Alkotm. p. 75. — Mátyásról mondatik, hogy már gondolkodott a Dunának a Tiszával egybekapcsolásáról.

[4]) Felette érdekes mozzanat az e korbeli nemzetgazdasági nézeteket illetőleg azon sajátszerű ár- és értékbecslési mérv, mely ez időben alkalmaztatott, s azon elvre volt alapítva, hogy valamely ingó s ingatlan jószág aestimatio communisje alapján annak mindenkori értékére (aestimatio perennalis) és innen azután valódi ára és értékére lehet következtetést vonni. V. ö. *Fessler:* Gesch. V. p. 643—644.

ságosnak nem lehete tartani, helyette *állandó fiskusi, vagy* kincstári adót léptete életbe, oly formán, hogy minden kapu 20 denár fizetésére köteleztetett, s mentesség csak az igazi nemesnek s a papok személyeinek adatott. Másfelől lényeges újítás történt a harminczadi vámdíjak tekintetében is, menynyiben ezek egyenesen *korona*-vámmá alakíttattak át, melyet szinte mindenkinek kelle fizetni a papok és nemeseken kivül; mely adórendszeri reform annyiban volt igen nagy horderejű, mennyiben az adómentességnek eddig örvendett polgári s városi szabadalmas osztályok is mind alája vettettek az új adóknak, és így a teherviselésbeni *egyenlőségi elvnek* legalább ezen irányban érvény szereztetett. — De még ennél is mélyebben ható s gyökeresb pénzügyi újítás rejlett abban, hogy a háborúival s fényes udvartartásával roppant költségekbe keveredett fejedelem, a rendes adókon kivül rendkivűlieket, vagyis az u. n. *subsidiumokat* is kénytelen volt igénybe venni, melyek főleg a nemesség vállaira nehezedtek, s nem egy alkalommal voltak az országgyűlés részéről zúgolódás és ellenkezésnek okai. — Ezen, s több hasonló intézkedések[1]) utóvégre csakugyan nehéz próbára is tették az országgyűlés türelmét, s több *kifakadást idéztek elő*. Igy történt 1490-ben, hogy a honatyák egyenesen azon roppant horderejű határozatot hozták, hogy a király pénz dolgában sommitsem változtathasson a főurak tudta és beleegyezése nélkül[2]). — Említést érdemel Mátyás közgazdasági intézkedései tekintetében az is, hogy a *jobbágyoknak jobb* karba, emberiebb socialis állapotba való helyzéséről gondoskodott, szabad költözködésüket csak bizonyos szakaiban az évnek, s ekkor is csak az adófizetési tekintetekből szorította meg, a jobbágyok felett erőszakaskodó, önkényeskedő urakat korlátozta[3]); — szóval annyit tőn ez osztály érdekében is, hogy érdemessé tette magát annak osztatlan szeretete, sőt mondhatni bálványozására, melynek egyik szóló bizonyságát azon ép oly

---

[1]) Igy például tudjuk, hogy Mátyás, főleg uralkodása utósó éveiben többször követelt még kerületi és megyei gyűléseken is adót. V. ö. *Bartal:* Commentariorum etc. III. k. 219. s köv. l.; valamint ismeretes az is, hogy az absolutisztikus hajlamokkal biró fejedelem az adófejében neki megszavazott összegeket nem ritkán egészen más czélokra fordítá, mint a melyekre neki megajánlva voltak.

[2]) V. ö. *Ladányi:* Magyar alkotmány története pag. 79—80.

[3]) V. ö. *1458:* 15. és *1471:* 16. és *Matlekovics* id. munk. 13—14. (Mátyás szabadelvűségéről tanüskodik *Fessler* s mások által (l. *Fessler* V-ik köt. pag. 640—641.) fölemlítetí azon mondata, hogy a »pór« is hasonjogú ember, mint a főurak, s hogy véres verejtékkel állítja elő azt, mit a »nagyok« renyheségben elpazarolnak.

szép, mint mély értelmű közmondásban látjuk, melylyel halála után a nép által gyászoltatott.

A három, negyedfél évtized, mely Hunyadi Mátyás halálától a mohácsi vésznapokig folyt le, mindenben *élő ellenképét* mutatja annak, a mi az előtte való három, negyedfél évtizednek fényét, dicsőségét képezte. — A királyi tekintély csökkenésével, a törvények iránti tisztelet meggyengülésével, a társadalmi s erkölcsi kötelékek mindinkábbi meglazúlásával, s a közigazgatási, igazságszolgáltatási és hadügyi szerkezet felbomlásával ugyanis karöltve, s annak egyfelől természetes oka, másfelől következményekép: a nemzeti gazdaság és az *országos pénzügyi rendszer* is mind siralmasb karba jutott, — úgy hogy valóban nem túlozunk, ha ez időszakot a politikai és erkölcsi sűlyedés korának czímezzük, s a Jagelló dynastiának hazánkoni uralkodása szakát összes hazai történetünk legsötétebb részei egyikének mondjuk.

Hogy ily korszakban a közgazdasági téren is az *állam anyagi érdekeinek* biztosítása körüli intézkedésekben különös emelkedettséget, önállóbb felfogást, vagy alkotó tapintatot keresni nem lehet, említeni sem kell. — Ily idők erre nem képesek, tehetetlenek, s minden, a mit tenni tudnak, legfeljebb arra czéloz, a már-már torkig érő áradat pillanatnyi feltartóztatására *mentő-intézkedéseket* tenni, a gyógyíthatlan baj enyhítésére orvosszerekért rimánkodni, s intézkedni, hogy a katastrópha egyébként elkerülhetlen beállása minél tovább odáztathassék [1]).

A Jagellók országlási időszakában a gyámoltalan király tehetetlensége, a főurak féktelenkedései, a nemposztályok közt dúló legelkeseredtebb belső harcz, a mindent megmételyező önzés és kislelkűség, s az igazi honszeretet és közérzület meglankadása, együttesen és mintegy versengve működtek a szegény haza bukásának előkészítésében, a miért, daczára annak, hogy egyes czél és korszerű intézkedések is történtek, hogy némely valóban *jelentékeny közgazdasági* igazság először ismerteték fel s jutott kifejezésre; hogy az iparos és kereskedői körökben, egyik-másik irányban buzgalom s törekvés nem hiányzott: még az is balul ütött ki és visszás hatásúnak bizonyúlt, a mi egyébként szabályszerű körülményekben egy ország anyagi vagy politikai jóllétét előmozdítani, fokozni képes [2]). — Mindez főleg a Jagellókor utolsó tizedére vonatkozván, mely az állami rend és

---

[1]) V. ö. Horváth és Szalay munkáikat.

[2]) V. ö. *Fessler: Gesch.* der Ungern VI. köt. 87—260. l.

társadalmi szerkezet bomladozásának valódi classikus *időpéldányát* képezi.

Lássuk az e korbeli fontosabb intézkedéseket.

Kiváló gondoskodás tárgyát képezé *a kereskedés*, s főleg a külföldre irányúló forgalom. E tekintetben jelesül magára vonja figyelmünket azon több rendbeli országosan alkotott törvény, mely (mint p. o. az 1495-ki 27-ik, az 1492-ki 32-ik, az 1498-ki 31—32-ik, az 1500-ki 25-ik, az 1504-ki 28-ik, az 1507-ki 10-ik, az 1518-ki (bácsi) 13-ik, az 1523-ki 34-ik) a kor uralkodó *merkantilisztikus* és prohibitionisztikus irányalataival megegyezőleg a nemes érczeknek kivitelét, valamint állatoknak (lovaknak, szarvasmarháknak stb.)[1]) külföldre szállítását egyenesen megtiltja[2]); ellenben a mi a belhoni kereskedést illeti, ez szabadabb mozgásnak örvendett. — Nagy ellenszenv mutatkozik továbbá a törvényekben a *külföldi* űzérek és kereskedők ellen, a mennyiben bejövetelök minden módon gátoltatott, a velök való árúcsere csak bizonyos helyekre, sőt az országhatárokra szoríttatott, s nem ismerve a nemzetgazdászati dolgok természetét, oda is czélzott törvényhozásunk, hogy a kivitt termékekért vett vámdíjat ne a belföldiek, hanem az idegenek viseljék. — Ugyanezen irányban állapíttattak meg e korban a vámok és *harminczadók*, melyek a fentidézett országgyűlési czikkelyek alapján helyesb s megfelelőbb szervezetet nyertek, a mennyiben névszerint a harminczadok valódi országos határvámokká változtattak, a belforgalmat lankasztó vámok pedig eltöröltettek, s egyáltalában sok vámbeli faggatás megszüntetteteett[3]). Egy nagy fontosságú, s a kor világosb közgazdászati felfogásáról tanúskodó elvet tartalmaz az 1504-ki 17. tcz., melyben a mértékek *egyenlőségéről* s arról van szó, hogy a *jószágok ára* az eladandó és veendő tárgyak sokasága vagy ritkasága (tehát a kereslet s kínálat közti viszony) által határoztatik el. — Ezeken kivűl a személyes szabadság biztosítására is történtek intézkedések, jelesen az 1492-diki országgyűlésen, hol az önkényes befogatások ellen (89—90 tczikkben) határozatok hozattak, a mi által a főurak ez irányban nagyon is elharapódzott erőszakoskodásai ellenében a jobbágyi s a polgári osztá-

---

[1]) Számtalanszor fordúl itt elő: »aurum et argentum e regno non educantur«, »*Aurum et argentum exportare* nemo audeat« stb.

[2]) A forgalmi bilanxnak hazánk javára fordítását még több e korbeli törvény veszi czélba. V. ö *Kossovich* id helyen 31—32. és 73—79. lapokon.

[3]) V. ö. főleg *1498:* 29. és 34. tczikkeket; azután *Kossovich* id. értek. 74—75. l. *Kovachich* Supl. II. 452—554.; végre az 1492-ki 87—88., az 1498-ki 74. és az 1500-ki 40—42. tczikkeket.

lyok némileg megoltalmaztattak; valamint méltánylatot érdemel az is, hogy az 1498-ki hongyűlés 40-ik czikkében a városok és városbeliek, a többi rendek módjára szabadságaikban és jogaikban sértetlenül fönntartatni rendeltettek [1]).

Egy további figyelemre méltó intézkedési kör vonatkozik ez időszakban a *bányászatra*, s az ezzel szorosb kapcsolatban levő pénzverési és pénzforgalmi ügyre. Igy névszerint az 1492-ki 30-ik tczikk, már a Mátyás korában is (az 1464: 9. cz és 1486: 49. czikkben) szabatosabban körűlirt sóregalitási elvet formulázza; mig másfelől az 1519-ki végzemények 5—10-ik tczikkeiben, s az 1523-ki budai gyűlésen a bányaügy s bányatisztviselők állása gondosan meghatároztatik, s különösen a nemesércznek kivitele újolag tüzetesen megtiltatván, a királyi tanácsnak meghagyatik, hogy dolgozzon ki a *tárnok számára* egy rendszeresb utasítást, melynek alapján a hanyatló bányaművelést előbbi virágzó helyzetébe visszaállítani lehetne, — kimondatván az is, hogy *az* jövőre nézve általában mindenkinek *szabadságában* álland, s hogy a bányászat előmozdítására külföldről ügyes munkások hozattassanak, a mostaniak pedig kiváltságaikban stb. megtartassanak. — A pénznek [2]), mint forgalmi közegnek szabályozására irányúló intézkedések között legnevezetesbek voltak az 1519, 1523-ki, 1525 s 1526-ki gyűléseken hozott határozatok [3]) [4]). A mennyiben az akkori idők zilált forgalmi és pénzügyi viszonyaira, valamint nagy részben hibás közgazdasági felfogására világot derítőleg (például) az rendeltetett, hogy a külföldiek, mint az *ország kincseit kihordók*, s a nemzeti vagyonosságot apasztók, a kereskedelemben mellőztessenek [5]), hogy a kalmárok, gyártók s iparosok árúikat többért eladni (!) ne merjék, mint a régi pénzben szokták; hogy senki a régi pénzeket

---

[1]) De v. ö. *Kossovichot* is id. ért 80. l.

[2]) Az arany és ezüstnek az országból való kivitelét akadályozni akarta az 1522: 19; az 1553: 23; az 1557: 15; 1563-ki 73 törv. czikk. l. még *Schönvisner:* Notitia Rei Nummariae p. 288. s köv. lap.

[3]) V. ö. *1523:* 31—39-ik tcz. *1525:* 23-ik tcz. *1526:* 34—36 tcz. *Kovachich:* Supplem. ad Vestigia Comitiorum II. k. 452—554. lapokon, és *Fessler:* Gesch. V p. 648. és VI. 194—196.

[4]) Figyelmet érdemlő körülmény még itt az is, hogy apáink a pénzverési jognak gyakorlatát stb mindég bizonyos *alkotmányos* korlátok közé törekedtek szorítani. (Csak ez az értelme lehet azon régi törvénynek, melyeket legujabban Weninger tanár »A bankügy elmélete« czímü értekezésének [Statist. közlem. II-ik folyam, 2-ik köt p. 252.] annak bizonyítására is hoz fel, hogy apáink a fejedelmek pénzverési regáljogát a papirpénzre nézve el nem ismerték.

[5]) *Fuggerek* — fukarok.

a maga részére be ne cserélje, sem ezüstöt űzérkedésre ne vásároljon; hogy a régi pénz az országból ki ne vitessék [1]) stb.; — Nem tudván apáink, hogy az új pénzeknek értékcsökkenése a régi jobb pénzekkel szemközt mindenütt és mindenkor természetesképen a *javak árainak felszöktetésére* hat, s hogy az e dologbani hatalomszónak legfeljebb az lehet következése, hogy az iparos és kereskedő a portékát ugyan most is úgy adandja, mint előbb, — de a portéka silányságával és belső értéktelenségével pótolandja veszteségét. Szükségtelen lévén még megjegyezni, hogy e korszakban hazánk valódi közgazdasági és forgalmi *krizisen*, névszerint pedig a szó valódi értelmében úgy nevezhető *pénzvalvatión ment* keresztűl, melynek súlyos volta elhárítására vagy enyhítésére voltak e többnyire félszeg rendeletek és intézkedések irányúlva [2]).

Mindezeknek még teljesb megvilágosítására szolgálhat az, ha a Jagelló-kori *financz- és adóügynek* sok mai álladalméhoz hasonló állását és intézménykörét vizsgáljuk. Az államkincstár szerfelett zilált állapotánál fogva jelesűl, midőn a főhivatalnokok a szó teljes értelmében *elkezelték* a közjövedelmeket, a koronajószágok erőszakosan lefoglaltattak, s lassanként minden rendes bevételi forrás elapadt, a kormány nem tudott magán másként segíteni, mint *kölcsön-műveletek (!)* által, melyeknek lefizetéseig vámok, koronajószágok, adók, bányák elzálogosíttattak, s melyek (ebben is egészen megfelelőleg bizonyos jelenkori státusok helyzetének) utóvégre annyira kimerítették az országot, hogy a politikai és pénzügyi bánkrott elkerűlhetlenné vált [3]). Nem hiányzottak ugyan e katastropha elhárítására czélzó

[1]) Mintha mindezt amúgy egy pár rendelettel lehetne eszközölni! V. ö. *Kossovich:* id. értekezését p. 78—80

[2]) Az, ki a 16-ik századbeli közgazdasági forradalom s árváltozások történetét ismeri, a fent bővebben kifejtettek tüzetesb figyelembe vételénél azon sejtelemre jutand, hogy a hazánkban ez időben tapasztalt tetemes áremelkedése a jószágoknak és árúknak (legalább részben): az ép e korban Európaszerte mutatkozó hatásaiban a tengerentúli tartományokból világrészünkre átszivárgott nagy tömegű *nemes éreznek* leli megfejtését, s nem egyedűl azon okokban, melyeket Fesslerünk s más szakemberek felhoznak. V. ö. *Fessler* Gesch. VI. k. 194—199. l. s a nevezett árforradalomra nézve *Roscher:* System der Volkswirthschaft § 135. s köv. és ugyanannak: Zur Geschichte der engl. Volkswirthschaftslehre p. 12. s köv.; mig a 17-ik század első negyedére nézve különösen e nézetünket megerősítő adatok *Schwartner* Statistikájának I-sö k. 344—345-ik lapján találhatók; *Deák Ferencz* ünnepelt statusférfiunk Adalék stb. cz. művének 93-ik lapja pedig ugyanezt a XVI-ik század közepe tájára is említi.

[3]) Ide is illenek tehát a kitűnő szakférfiunak *Hocknak* e szavai: »Staaten von schwachem Kredit verpfänden dem Gläubiger Staatsgüter und Staatseinahms-

némely intézkedések, mint p. o. hogy 1514-ben a hongyűlés az elzálogított királyi jövedelmek visszafoglalását elrendelte, — de minde törekvések az általános bomladozás közepette sükeretlenek maradtak, s orvoslást a nagyon is mélyen rágódó bajokra hozni már elégtelenek valának. — A mi pedig az *adókat* illeti, nagyfontosságú és közjogi tekintetben is jelentésdús intézkedést foglal magában az 1504-diki hongyűlés 1-ső tczikkelye, a midőn jelesül az újkori államjogban oly kitűnő helyet elfoglaló *adómegszavazás* és *adómegtagadási* jog elvével némi összefüggésben az határoztatott, hogy adók és segedelmek egyesektől vagy vármegyéktől soha és semmi szín alatt országgyűlésen kivűl a kormánynak meg ne ajánltassanak, s azok, kik ezt tennék, a legszigorúbb bűntetéssel fenyegettetnek, így szólván a törvény: „az ellen cselekvő megye stb. nemescinek közönsége, egyetemleg hitszegés vagy hamis eskü bűntetésében és becsületének elvesztésében elmarasztalt s elitélt, s az ország többi nemesei társadalmából kirekesztett legyen stb.“ Mindemellett nem voltak fösvények az országgyűlések az adómegszavazásban, s az *1521-diki magára* a nemességre is adót vetett stb.

Minde bajoknak tetőzetét képezik a nagy pórlázadás következtében 1514-ben alkotott drákoni szigorúságú törvények a *parasztosztályt* illetőleg[1]). Mellőzve itt a történelmi részleteket, csak arra utalunk, hogy ezen határozatok által a magyar földművelőosztály, mely az Anjouk és Hunyadi Mátyás erőteljes kormánylata idejében emberiebb socialis állásra emelkedett, s ép azon időben, a mikor erős karjaira és munkás szorgalmára az országnak leginkább szüksége vala, az erkölcsileg megromlott és önző főuri rend önkényének és *zsarnokságának vetteték alája*. Kimondatott ugyanis az érintett törvényczikkelyekben, hogy fölkelésük büntetéseül, s még utódaikra nézve is ijesztő például, a jobbágyok az egyik helyről a másikra való költözködhetés szabadságától fosztassanak meg, s földesuraik örök szolgaságába juttassanak; míg másfelől adótartozásaik is terhesebbé változtattak, úgy hogy a pór valódi *földhöz tapadt* szolga lőn, s az államtársadalom majdnem egészen jogozatlan elemévé sűlyedt! —

---

zweige, und gestatten ihm mittelst eines antichretischen Vertrags die Verwaltung und Ausnützung derselben. Dies war die allgemeine Uebung im Mittelalter, ferner in China, in der Türkey (és hozzá tehette volna: in Oesterreich) auch noch in der neuesten Zeit.« (V. ö. ennek munkáját: Die öffentlichen Abgaben und Schulden pag. 303.)

[1]) V. ö. főleg a 14—20. 25—28. 70-ik törvényczikkeket.

Megannyi momentum, mely szükségkép nemcsak a földmüvelés s mezei gazdaságnak, ezen minden országos és közgazdasági fennállás és jólét alapjának, meggyengítésére, hanem magának az egész államszervezetnek meglazúlására is vezetett, a mennyiben a néposztályok közti egyetértés helyébe *ellenségeskedést*, kölcsönös lenézést s egymásra való agyarkodást tette, s az elemek szüntelen egymással tusáját és surlódását idézte elő [1]).

* * *

Ez általános hanyatlás közepette azonban volt mégis közéletünknek egy-két *világosb pillanata* is, mely az általános elerőtlenedés és a nemzeti szellem oly szomorú improductivitása mellett a magyarság erkölcsi életalapjainak s még egészen meg nem fogyott alkotási képességének némi tanúbizonyságait szolgáltatja! — És ez abban áll, hogy a nemzeti szellemfejlődés egyik-másik irányban mégis előbbrehaladt, névszerint pedig azon ágában a gyakorlati tudományosság- és elmélkedésnek, mely egész nemzeti létünkkel a legszorosb összefüggésben áll, a *jogiban*, a mennyiben egy *Verbőczy* halhatatlan munkája, az „Opus tripartitum," mint valódi tárháza számos közjogi és socialis elveknek és nézeteknek, ebben az időszakban szerkesztetett s jutott napvilágra, s a mennyiben e classicus dolgozatban hangosan szóló tanújelét birjuk ez időre nézve annak, hogy a magyarság még akkor is, midőn az európai közhaladás pályájáról leginkább lemaradottnak látszott, — *szellemileg az avval* való kapcsolatot mégis fel birta tartani, s oly emléket hagyott Verbőczy „Hármaskönyvében" az utókornak, melyre az egyetemes nemzeti irodalom és tudományosság még ma is büszkeséggel mutathat.

---

[1]) Az átmenetet a középkorból az újabbkorba, s az evvel összefüggésben álló ipari és politikai intézményeket és változásokat szellemdúsan ecseteli *Gervinus:* Einleitung in die Gesch. d. XIX. Jahrhunderts több helyütt, *Held:* Staat und Gesellschaft (1863.) II. k. 331—431. l.

MÁSODIK FEJEZET.

A közgazdasági eszmék hazai törvényeinkben s irodalmunk első zsengéiben a Habsburgok trónrajutásától á XVIII-ik század kezdetéig.

1. §.

A közgazdasági eszmék és irányiatok a 16-ik és 17-ik századbeli törvényeinkben.

Azon két évszázadot átkaroló eseménygazdag időszak, mely hazánk történetében a Jagellók uralkodásától egészen (körülbelől) a szathmári békekötésig lezajlott, számos oly változásokat hozott elő, melyeknek kihatása összes közgazdasági életünk s államháztartási viszonyainkra határzó vala, és így szükségkép az e korban uralkodott *nemzetgazdászati nézetek* és felfogásra is átalakító befolyást gyakoroltak. Legyen elég e tekintetben útalnunk a mohácsi gyásznapot követett trónvillongások és polgári háborúra, Erdély különválása folytán állami terűletünk tetemes csorbúlására, a török hódításokkal járó súlyos zaklatásokra, a reformatió elterjedésével karöltve jelentkezett socialis súrlódások, — később nagy mérvű politikai küzdelmekre, a világkereskedésnek Amerika fölfedezése s az *új tengerútak fölismerése* folytán lényegileg megváltozott irányzatára, a közép és nyugat, sőt északi Európában is mind jobban kifejlődő államtömörűlés és *kormányzati absolutismusra*, s ezekkel kapcsolatban arra, hogy mind e változások hazai közéletünkben, és az általános európai viszonyokban szükségkép oda hatottak, hogy közgazdaságunk a nemzet productiv erőinek rendkivűli kimerűltségéből folyó szomorú tespedésből ki nem bontakozhaték [1]), földművelésünk, (melyet azonkivűl még az aristocratiai feudalismus és az 1514-ki szabályok is lenyűgözve tarták) műiparunk, kereskedésünk élénkebb lendületet nem vehetett, s így állami életfejlődésünk minden irányban ép azon emeltyűket nélkűlözte, melyek nélkűl minden egyéb törekvés eredménytelen, minden erőfeszítés és szorgalom hiú és sükernélkűli szokott lenni.

[1]) Erről az időről mondja *Schwartnerunk:* »Mit dem Anfang des XVI. Jahrhunderts schien überhaupt aller Segen von Ungern gewichen zu sein; auch der Bergbau gerieth in Verfall stb. És másutt útalva statuséletünk és európai állásunk egy újabb sebhelyére: »Ungarn hat mit dem XVI. Jahrhundert aufgehört eine *Seemacht* zu sein« stb. V. ö. Statistikája 391. 428. és 434. lapjait.

Ily nyomasztó körülmények közepette hazai *törvényhozásunk* s királyaink intézkedései sem emelkedhettek a szükségek azon magaslatára, mely a roppant mérvű bajok orvoslása tekintetéből kivánatos lett volna. A bel- és kűlziláltság, a folytonos tusakodások a politikai s vallási pártok közt, a minden békésebb űzleti alkalmakat lehetlenítő általános izgatottság stb. ugyanis módfelett megkötötte a közügyek rendezői s intézőinek kezeit; a szervezett kormányzat és közigazgatási organismusnak hiánya vagy fejletlensége az anyagi népérdekek illő módon és kellő mérvbeni ápolását, előmozdítását majdnem lehetlenné tevé, az *államkincstár* a szegénységben tengődő mindenünnen zaklatott népesség adóképtelenségénél fogva csekély jövedelemforrásaival megfelelő karba nem juthatván, a státusczélok legfontosbjait elő nem segítheté; és így ha mindjárt történtek is üdvösb intézkedések, alkottattak is czélirányosb törvények, a reméllett süker nem állott be, s hazánk ép azon időszakban, midőn Európa egyéb államai *anyagi tekintetben óriási* léptekkel haladásnak indúltak s a középkor békóit levetették, — közgazdaságilag azon egy polczon maradt meg, s középkorias és nehézkes szerkezetéből kibontakozni sehogysem birt.

Mindezekhez járúlt ép e korszakban az is, hogy Magyarország *állami önállóságát* elvesztvén, a Habsburgi dynastia trónrajutásával ez utóbbinak egyéb tartományaival szorosb kapcsolatba jött, s így a nem eléggé független kormány és *idegen* befolyások alá kerűlt központi (fejedelmi) hatalom nem tisztán nemzeties irányú közgazdasági politikájának minden visszásságai is *reánk nehezedtek* [1]). Ideértve azon egyéb bajokat, melyek az íly viszonynak természetszerű folyományai szoktak lenni, s melyek közől csak a magyar országos *financz* és közháztartás czélbavett erőszakolt beolvasztására, az osztrák financz-rendszer ferde elveinek hazai háztartásunkbani befészkelődésére, kereskedelmi és *vámpolitikai* érdekeinknek a többi tartományok érdekébeni háttérbeszorítására, a productió és consumtió, pénz- és forgalmi ügynek nem tisztán magyar szempontbóli vezénylete és igazgatására hivatkozunk. — (Mely körűlmény jelen feladatunk szempontjából még azért is kiváló fontosságú, mivel államéletünk két nagy intézménykörét, t. i. a *közgazdaságot* és a *közjogot* szoros összefüggésben tünteti fel, s egyúttal arra útal, hogy midőn a nemzetgazdászati eszmék és irányok fejlődését ecseteljük, azon momentumokra

[1]) E viszonyok ecsetlésének politikai szempontból már jeles Fesslerünk munkájának (VIII. p. 5—250) egy jókora szakaszát szentelte.

is legyünk mindenkor ügyelettel, melyekben alkotmányos s önálló nemzeti létünk az anyagi érdekek terén is, az idegen elemek és *befolyásokkal collusióba jutott*, s országgyüléseink a magyar nép- és államháztartás önállóságát ez illetéktelen befolyások ellen az alkotmány és közjog szempontjából is biztosítani, védeni törekedtek.)

Tekintve az e korszakbeli nemzetgazdasági nézeteket és felfogást, mig egyebütt Európában ép a 16-ik és 17-ik század folytán számos kitűnő állambölcselő[1]), névszerint Angliában egy *Morus* Tamás és *Child*, Hobbes és *Temple*, *Locke*, *Petty*, Dudley *North*; Frankhonban Bodin és *Boisguillebert*; Olaszországban egy *Botero* és *Machiavelli*, Serra és *Scaruffi*, *Davanzati* és *Turbolo*; Hollandiában és Spanyolhonban egy Vanderlint és Vega, Faxardo és Deza; Németországban pedig egy *Klock* és Besold, *Obrecht* és *Schröder*, Bornitz és Osse, *Horneck* és *Seckendorff*, s *Leibnitz*: a közgazdasági tudomány és praxis számos igazságait fejték ki, s vele egy egészen uj szakát indították meg a statusphilosophia és a társadalmi elméleteknek: addig nálunk még mind az életben, mind az elmékben a *régi eszmekör* vala uralkodó, s mint alantabb látni fogjuk, egy szakférfiu sem merült még fel sem a törvényhozásban, sem az irodalom terén, ki a kor színvonalán állva, s az uj szükségek és feladások méltányolásával: gazdászati és forgalmi életünknek uj lendületet adni, vagy *uj irányt* elébe tűzni birt volna. – Megannyi körülmény, mely könnyen megfejthetővé teszi azt is, hogy hazánkban ez időben nyomai is alig találhatók azon nagy *eszmemozgalomnak*, melyet a 15. 16. és 17-ik század alatt közép és nyugati Európa népeinél az anyagi érdekek terén az uj világrész felfödözése nyomán beállott roppant szaporodása a nemes érczeknek, továbbá a fejledező- *gyarmatosítási* rendszer, a tengeri forgalom mesés mérvű kiterjedése, az *ár- és értékviszonyokban* jelenkezett nagyszerű hullámzatok, az absolutistikus jellegű nagy államok megalakúlásával járó uj status és *financzháztartás*, a tőkekamat és a munkabérviszonyoknak a pénzgazdaság meghonosulása folytán való változásai stb. előidéztek, s számtalan uj közgazdasági kérdés és feladvány keletkezésére alkalmat szolgáltattak.

Forduljunk most fejtegetéseink fentebb megszakasztott fonalához vissza, s lássuk, *mily elvek és nézetek* jutottak leginkább érvényre egyfelől hazai törvényhozásunkban, másfelől azon irodalmi termékekben, melyek mint a politikai és közgazdasági tudománynak első zsengéi

[1]) V. ö. *Roscher*: Verhandlungen der sächsischen Akademie der Wissenschaften Bd. IV. Nr. 3. (1862. Lipcse) *Baudrillart*: Bodin et son temps (1858. Paris) és *Kautz*: Gesch. der Nati onalökonomie pag. 276—335.

hazánkban, ez időben napvilágot láttak, és az anyagi érdekek felett megindult elmélkedés legalább némi nyilatkozványainak tekinthetők.

Tekintve mindenekelőtt azon főbb tárgyakat és kérdéseket, melyek körül e korban országgyűléseink határozatai s a *közkormányzat intézkedései* forogtak, úgy találjuk, hogy az anyagi népélet egy nagyobb fontosságú ága sem kerülte ki egészen apáink gondoskodó figyelmét, s hogy névszerint kereskedés és műipar, pénz és forgalom, földművelés és bányászat, adók és államjószágok egyaránt foglalkodtaták elméjüket, habár, mint már említők, s alantabb még tüzetesebben kifejtendjük, nem is különös sükerrel, s nem oly eredménnyel, mely a zilált közállapotok s gazdasági viszonyok érdekében oly nagyon is ohajtandó lett volna.

A *nemzetgazdaság alaptanait* illetőleg, apáinknál épúgy mint egyáltalában minden középkorias szerkezetű népnél, a javaknak és értéknek, a tőkének és pénznek, a termelés, vagyonmegoszlás és fogyasztás természetének, az ár és jövedelem törvényeinek stb. világos fogalma még ebben a korban sem található. — Nem lévén továbbá még ekkor sem sokkal jobban mint az előbbeni századokban kifejlődve nálunk az igazi *szerzési ösztön*, a minden iparosságnak és anyagi haladásnak főrugója, a tágabb szükségletkör, meg a nyervágy és mozgalmasb üzleti szellem: hiányában voltunk ez időszakban is még azon előföltételeknek, melyek nélkül virágzó nemzetgazdaság alig gondolható, és így azon alapokat is nélkülöztük, melyeken egyedül emelkedhetik helyesb s összefüggő eszmerendszer. — Egyik félre nem ismerhető jellemvonása hazai (közgazdasági) *nézetkörünknek a 16-ik* és 17-ik század folyamában az, hogy megvannak ugyan benne az európaszerte divatozó iránylatokkali *érintkezési pontok*, de másfelől még se alakulnak eszméink és az ezeken alapuló intézményeink oly következetesen összefüggő s gyakorlati alkalmazásba vett „egészszé", mint a magasb műveltségü külállamokban. Minek szólló tanusága egyebek közt az, hogy sokszor elvileg egészen ellentétes intézkedések és határozatokkal találkozunk törvényhozásunkban, s pedig igen rövid időközökben; másfelől az, hogy politikai életünknek szivósan megőrzött *alkotmányos váltánál* fogva, nálunk az absolutisztikus kormányzati rendszer állandóan nem foglalhatván helyet, az e századokban uralkodó népgyámkodási és merkantilisztikus tendenciák (praktikus érvényülésökben stb.) nem emelkedtek oly kizáró túlnyomósságra, mint egyebütt [1]).

[1]) Minek egyébiránt még több más okai is voltak, névszerint pedig *a)* mivel nálunk az ipar és gyártás, másfelől a kereskedés oly fejlődési polczra nem

Vegyük először is fontolóra az e korban történt *intézkedéseket az ipar és gyártás* előmozdítására. — E tekintetben a Habsburgházi királyok ugyanazon elveket követték, melyeket legtöbb előbbeni fejedelmeink, mennyiben a nehezen fékezhető, s a központosítani törekvő kormánynak gyakran igenis alkalmatlan *nemesi renddel* szemközt, az iparos (polgári) osztályokat minden kitelhető módokon támogatni, erősíteni törekedtek. Legyen elég ez irányban az 1536-ki 55-ik, az 1545-ki 49-ik, az 1550-ki 78-ik, az 1553-ki 29-ik, az 1569-ki 57-ik, az 1574-ki 35-ik, az 1575-ki 16-ik törvényczikkekre utalnunk [1]), melyekben a városoknak és a bennök lakozó iparos elemeknek a legislatióbani részvételök ujabb alapjai megvettetnek, szabadalmaik és kiváltságaik megerősíttetnek, új találmányok s *fölfedezéseknek* az ipar terén biztosítások nyújtatnak stb., szóval a kézmű s gyártás sociális tekintélye és súlya szilárdíttatik. — A műiparra czélzó intézkedések sorában, továbbá, jelentékenyebb helyet e korszakban is a *czéhszerkezeti ügy* foglalt el [2]); melyre vonatkozólag is számtalan határozatok hozattak, miknek sorából azonban csak azon egy (de mélyenható és a kort igen is jól jellemző) intézkedést emeljük ki, hogy nálunk is ugy mint egyebütt azt hivén a közhatalom, hogy az iparűzletet és munkát törvényekkel kényünk kedvünk szerint lehet szabályozni, az 1635-ki 21-ik és köv. s az 1659-ki 71-ik tczikkben az rendelteték, hogy a czéhmesterek egyedárus magatartása ellensúlyozásaul a *megyehatóság szabja* meg jövőre nézve a kézművesek készítményeinek árát, s szorosan ügyeljen is e szabályzat pontos megtartására. (Tehát valóságos árlimitatió. [3]) — Érdekes mozzanat e tekintetben még az, hogy a 17-ik század kezdetétől fogva szakadatlanul fordúlnak elő országgyűlési intézkedések, melyek arra mutat-

---

birt emelkedni, mely a merkantil rendszer elvei teljes alkalmazását lehetségessé tette volna; *b)* mivel hazánkban, mint mindenkor, úgy ezen korszakban is, hiányzottak nagy nemzetgazdák és statusférfiak, kik egy *Colbert, Cromwell* s mások példájára az illető érdekek roppant fontosságát felfogták és méltányolták volna.

[1]) V. ö. még *Ladányi* id. m. 96. l. *Horváth M.* Az ipar és kereskedelem története az utóbbi három század alatt (1840. Pest) p. 23—28 és Akad. tört pályamunkák II-ik k. 248—258. 279—280. l. az előbbeni századokra nézve.

[2]) A czéheknek e korbeli szerkezete, nemzetiségek szerinti megoszlása mind jobban kifejlődő visszaélesei stb. eléggé ismeretesek, sem hogy ezt bővebben fejtegetni szükséges lenne. V. ö. *még Ladányi:* M. alkot. tört. pag. 96.

[3]) V. ö. *Marmarosmegyének* árszabványa 1629-ről (ismertetve Lugossy által a magy. Muzeum 1857. foly. I. 455. l.), mely egyenesen a czéhek ellen van irányozva!

nak, hogy a czéhek közt a kölcsönös *irigykedés és féltékenység* módfelett el vala terjedve[1]), míg másfelől annyira mentek önző haszon-hajhászatukban, hogy sociális kiváltságaikon túl még külön egyed árusi jogosítványokat is kértek bizonyos tárgyakra a kormánytól, a mi azonban (dicséretére legyen ez utóbbinak megjegyezve) nekik mindannyiszor megtagadtatott.

A kereskedést és az evvel szorosan összefüggő vámügyet illetőleg, ez a 16. és 17-ik század folytában is lényegileg ugyanazon elveken nyugodott, s ugyanazon politikai rendszabályok alatt állott, mint azelőtt, csakhogy most már a közös monarcha által birtokolt egyéb tartományok és országokkal való *viszonynak megállapítása* volt azon feladat, melynek megoldására a törvényhozásnak ügyelettel kellett lennie. Érdekesek e tekintetben különösen az osztrák s morva határokon, azután a Lengyelország felé eső széleken követett vámpolitikai elvek, — mennyiben majd a tilalom és megszorítás, majd ismét a szabadság és szabad árucsere elve jutott túlsulyra, innen úgy, mint tulnan, majd a magyar majd a német vagy lengyel érdek felülkerekedésével[2]); mig viszont az 1609-ki 42-ik, az 1622 ki 26-ik, az 1662-ki 42-ik czikk arról teszen tanubizonyságot, hogy a monarchia két fele közt e tekintetben bizonyos *kereskedelmi szerződés* és jó egyetértés szükségessége éreztetett. — Sajátszerű világosságot vet az e korbeli felfogásra kereskedési tekintetben egy intézkedés, melynek folytán beföldieknek a bor-kivitel üzleti érdekben szigorún tiltva volt, holott idegenek szabadon vásárolhatták idebenn borainkat, s lefizetve a harminczadot, akadálytalanul ki is vihették[3]). Okát ez intézkedésnek az képezvén, hogy a harminczadnak, melyet a termelő saját termésétől nem fizetett, ilymódon a külföldi kereskedő általi megtéríttetése vétetett czélba. — A *vámügy az itt* szóban levő időszakban többször szerveztetett, de mind annyiszor felette hiányosan és a forgalmi érdekeknek csorbításával, legfelebb a kezelési mód (technika) lett valamivel tökélyesebb s megfelelőbb[4]). Különösen a

[1]) V. ö. *1608:* 13; *1609:* 44; *1618:* 1647. stb.

[2]) V. ö. *Horváth:* Ipartört. 67. s köv. lap.

[3]) V. ö. 1588: 15, 1609: 43. t. czikk; *Schwartner:* Statistik. I. 398—399. és *Deák Ferencz:* Adalék stb. 142. l.

[4]) Sok ujonnan felállított harminczad megszüntettetett, így 1546: 54, 1536: 45, 1556: 37, 1567: 36, 1618: 18, 1625: 31, 1649: 78; továbbá a harminczad-jogba való illetéktelen beavatkozás megtiltatott (1542 nov. 47, 1548: 27); magánosoknál levő királyi harminczadok kiadatása elrendeltetett (1542. nov. 28, 1546: 54); a harminczadszedés háborítói megfenyítettek (1545: 28); a kezelés rendszereztetett, jelesül 1553: 18, 1569: 17, 1609: 24, 1649: 46, 1681: 44.

nagy, és faggató eljárással beszedett vámdijak ellen több ízben tőnek országgyüléseink felterjesztéseket, melyekben nem egyszer történik, és pedig igen helyesen hivatkozás arra, hogy a *vám-felebbemelést rendszerint* a kereskedés csökkenése, az üzéreknek a forgalomtóli távolmaradása követte. Valódi előjátéka a 19-ik századbeli e nemü országgyűlési panaszoknak és feliratoknak, melyek azonban, habár néha országos választmányok is leltek kiküldve a dolog elintézésére, — többnyire kevés eredményre vezettek, ebben is hasonlóan a jelen századbeli tapasztalatokhoz [1])[2])! A 16-ik század közepén több rendbeli törvényekkel találkozunk, melyek szerint meghagyatik a harminczadosoknak, hogy főleg a *külföldi kereskedőkre* ügyeljenek, hogy vámtartozásaiknak eleget tegyenek, — különben szabad üzlet engedtetvén azoknak, sőt meg is igértetik, hogy rablók és útonállók ellen az állam őket védelmezendi [3])[4]). Nevezetes mozzanat ez irányban végül az, hogy a *mag ar tengerparton*, melynek egy része a Zrinyi család birtokában vala, ez utóbbi részéről igen szabadelvű vámpolitika követtetett, minek folytán az ős termelvények kivitele és iparárúknak behozatala ez irányban igen élénken folyt; miért is több országgyűlési végzeményeink egyenesen oda czéloznak, hogy a nevezett család jogaiban háborítlanúl megtartassék [5]). Mindezen, a vám és kereskedési politika körébe vágó hazai törvények egyszersmind világos bizonyságai annak, hogy Magyarország az egész itt szóban forgó időszak alatt e tekintetben is önálló s független törvényhozási joggal élt, *Ausztriával real-uniói kapcsolatban* nem létezett, s hogy igen tévednek azon, főleg német-osztrák irók, kik egy-két határozatnak balul magyarázott értelméből azt akarják lehozni, hogy hazánk ez időben vám és kereskedelem-politikai ügyekben jogilag a bécsi kormánytól függött, s annak határozatai szerint igazgattatott volna [6]).

---

[1]) V. ö az 1618-ki országgyülési irományokat; az 1619-ki e rendbeli feliratát a karoknak és rendeknek stb.

[2]) A választmány kiküldése 1655; l. még az 1659-ki 61-ik t.-czikket.

[3]) V. ö. 1542. nov. 10. 1546. 51.

[4]) A magyar nemesi rend vámadózási tekintetben mentességnek örvendett (1542. nov: 46. 1548. 55.); s épúgy mint a szabad királyi és a bányavárosok lakói a saját használatra hozott külföldi árúért lefizetett harminczadot: hogyha azonban a nemesek kereskedést úztek, akkor már a harminczadot meg kelle fizetniök. (V. ö, 1550-ki 66-ik, 1557-ki 16-ik, 1559-ki 44-ik, 1563-ki 57-ik, 1647-ki 85-ik, 1662-ki 43-ik, 1575-ki 37-ik, 1638-ki 49-ik törvényczikkeket.)

[5]) Utalunk csak az 1596. 32., 1609. 59., 1655. 70., 1659. 101. t.-czikkekre.

[6]) Bővebben bebizonyítva nagy statusférfiúnk *Deák Ferencz* „Adalék" stb. czimü ismeretes közjogi munkájában (1865) főleg pag. 140 s köv.

Az árúforgalom és vámügyi intézkedésekkel összefüggő *közlekedési rendszer* érdekei sem kerülték ez időben már ki törvényhozóink figyelmét. Igy jelesül az első közlekedésügyi törvények hazai nemzetgazdasági fejlődésünkben az 1618-ki 54-ik, az 1622-ki 42-ik, az 1625-ki 15-ik, az 1630-ki 14-ik, az 1638-ki 13-ik, az 1647-ki 129-ik, az 1687-ki 16-ik, melyekben főleg a *folyamokon való szállítás* akadályai elhárítása vétetek czélba, folyók szabályozására bizottságok rendeltettek ki, sőt (az 1613-ki 27-ik és 1630-ki 14. t.-czikkekben) már a Tisza árjai rombolásainak meggátlására is történtek intézkedések [1]).

Az országos intézkedések további nagyfontosságú körét képezé ez időben a pénz- s *csereközeg ügye*, melyre nézve a 16. és 17. század folyamában a hongyűlési határozatok egész sorozata mutatható fel. Szemben ugyanis, főleg az e kor elején módfelett elterjedt hamis pénzek özönével, a magyar és osztrák pénznemek forgalmából eredő nehézségekkel, a pénzverés körüli visszaélésekkel stb. apáink odatörekedtek, hogy e visszásságnak eleje vétessék, s Magyarország jó és biztos értékű forgalom-közeg birtokába helyeztessék. Igy egyebek közt kimondatik, hogy a pénzverés ügye senkire bátrabban *nem bízható*, mint a királyra; az 1550-ki 48-ik, az 1559-ki 46-ik, az 1618-ki 19-ik, az 1622-ki 77-ik, az 1537-ki 25-ik, az 1548-ki 51-ik, az 1554-ki 14., 22.; az 1567-ki 11-ik, az 1514-ki 66., az 1548-ki 51., az 1574-ki 20-ik, az 1588-ki 37-ik, az 1608-ki 10-ik kor. ut. 1630-ki 9-ik, az 1659-ki 72-ik t.-czikkek azt rendelik, hogy a törvényeknek megfelelőleg igaz súlyú, fajú s tartalmú pénz veressék, hogy az a *maga értékében* megtartassék, s mindenütt, az osztrák tartományokban is lerovás nélkül fogadtassék el, s hogy idegen pénz az országban vagy egyáltalában ne, vagy csak igaz értékére szállítva forogjon [2]). Ugyanily szellemben, de a gyakorlati kivihetőség igenis csekély tekintetbe vételével rendelik számos törvények, jelesül: az 1518-ki (bácsi) 13-ik, 1523-ki 34-ik, 1552-ki 37-ik, 1563-ki 73-ik, 1566-ki 10-ik, 1609-ki 48-ik, 1618-ki 46-ik, 1625-ki 41., 64. stb., hogy az arany és ezüst az országból ki ne vitessék (merkantilisztikus hitágazat!); az 1635-ki 69-ik, 1655-ki 80-ik, 1659-ki 72-ik t.-czikk, hogy a *váltópénz elegendő mennyiségben*, de ne igen silány, se túlságosan sok ne veressék stb. [3]). Végre a pénz szabályozását czélbavevő intézkedések közt találunk ez

[1]) *Matlekovich*: id. munk. 30—31. lapon.

[2]) V. ö. még *Weninger*: a bankügy id. hely. 253. l.

[3]) V. ö. *Horváth* M.: ipar és keresk. története 52—59. l. *Fessler*: Gesch. VIII. köt. p. 92—93. *Récsy*: Magyarország közjoga 265—267. és *Deák Ferencz* értekezése id. h. 131—132. lapon.

időben egyre, mely kiváló érdekű, s egy még ma is vitatott nemzetgazdasági feladványnyal függ össze, t. i. az 1647-ki 144-ik t.-czikkben (vonatkozással az 1622-ki 46-ik t.-czikkre) a *kamat 6 %-ban* állapíttatik meg, így formuláztatván az elv: „ad justum interesse, sex percentum computando, tam debitores sese obligare, quam creditores exigere deinceps possent.“ [1])

Hátra van még szólanunk az e korbeli nézetekről az *államháztartást illetőleg.*

Mindenekelőtt dicsérettel kell kiemelnünk őseink abbeli gondoskodását, hogy a *független nemzeti* financzia fontosságát belátván, már a habsburgi korszak elején (1531-ben) 1536-ban és különösen 1608-ban az 5. tcz., 1618. 15., 1655. 11. és 1681. 14.-kel egy külön magyar *kincstári hivatal szervezését* vevék czélba, melynek feladata leendett a magyar adókat, közjövedelmeket, koronajószágokat igazgatni és kezelni, s országos létünk önállóságát ez irányban kifejezésre hozni. Ez intézmény, kapcsolatban azon további törvényekkel, melyek a magyar karok és rendeknek minden fontosb pénzügyi dolog vagy ügyág rendezése és kezelésére (p. o. a só és bányaregale, a pénzverés, salétrom, lőpor stb.) vonatkozó törvényhozási közreműködés-jogát biztosítják [2]): hazánk alkotmányos fejlődésében is kiváló horderővel biró tényezőt képez, s még inkább képezett volna akkor, hogyha a bécsi központi pénzügyi hatóságok nem találtak volna sokszor alkalmat a magyar kir. kamarát függésbe hozni, s nekik alárendelt állásba leszoritani [3]).

Az ország jövedelmeit illetőleg, a jelen korszakban is lényegileg azok voltak, mint az előbbeniben. Igy a bányák s regálék, a koronajószágok s a különböző adónemek, mint a kapuadó, a lucrum camerae-t pótló adók, végre az üresedésben levő főpapi székek, s a hűtlenség miatt lefoglalt javak képezték a köz-bevételi forrásokat; melyekhez azután egyéb mellék kútfők is járultak, p. o. a pénzverési, illetőleg rosz pénzkiadási műtételek stb. [4]).

---

[1]) A magyar s osztrák pénzláb egyenlősítésére törekvő német tanácsosok ebbeli végczélzataira nézve v. ö. *Fessler*: id. k. p. 97.

[2]) V. ö. *Deák Ferencz* remek értekezését, főleg 129—133 l., hol a törvények egyenként elősorolvák; — s a *Pesti Napló* 1865. april 8-ki számát.

[3]) Mely ellen igyekeztek ugyan őseink azáltal némi ellensúlyozó intézkedést tenni, hogy 1547-ben, 1593-ban stb. *külön kincstárnokokat* és kincstár-hivatalnokokat állítottak fel a jövedelmek önálló beszedése és kezelésére, a nélkül egyébiránt, hogy a czél teljesen eléretett volna. V. ö. *Ladányi*: Magyar alkotmány tört. 101. l.

[4]) Az e korbeli felfogásra nézve jegyzi meg *Fessler*: (VIII. k. p 93). „Die dem Zeitalter noch mangelnde richtige Ansicht von dem Wesen und der Bedeu-

A koronajószágokra különösen vonatkozólag, több rendbeli törvényes intézkedés ebből az időszakból (p. o. 1514-ki 1—3-ik, 1599-ki 31-ik, 1608-ki 15-ik, 1630-ki 31-ik, 1659-ki 75-ik stb.) azok elidegeníthetlenségét, érdemekérti adományoztatását stb. állapítja meg, s arról tanúskodik, hogy a domanium-megtartási irány *még mindig* határozottan túlnyomó volt, főleg a mennyiben hazánkban még külön nemzeti és közjogi tekintetek is támogatták e felfogást.

A bányászat is nagy gond s figyelem tárgya volt ez időszakban, és pedig mind a nemzet, mind a korona részéről. Igy egyebek közt 1545-ben az országgyűlés felterjesztést intézett a fejedelemhez a bányaügy reformja iránt; 1609-ben, 1622-ben, 1646-ban rosszaltatik több bányáknak eszközlőbe vett elzálogosítása, 1573-ban bocsáttatott ki Miksa király bányarendtartása stb. Egészben véve pedig a fejedelem *regalitási joga* érintetlenül maradt, s csak annyiban szenvedett némi megszorítást, a mennyiben a bányaadó lefizetése mellett magánosok saját földjeiken az ásványművelést szabadon űzhették.

Az adózást illetőleg a fentebb említett 1504-ki fontos törvényt, hogy t. i. egyesek, testületek vagy megyék magukra, országgyűlésen kivül, semmiféle adót stb. meg nem ajánlhatnak: az e korszakbeli törvények is fenntartják, jelesül pedig az 1681. 12. s mások, melyek e szerint az európaszerte elismerésre jutott eme nagy alkotmányossági elvet államszerkezetünkben újolagosan kifejezésre hozzák és megerősítik [1]). — Szükségtelen egyébiránt említeni is, hogy a közadózási rendszer honunkban még e korszakban is lényegileg *középkorias jellemü* és szabályzatlan vala, s hogy azon rendkivüli kimerültség és szegénységnél fogva, melybe Magyarország a hosszas zaklatások, török hódítás s bel-villongások következtében e két században sülyedve volt, más alig lehetett, s e szerint az állam sem politikai, sem közgazdasági, sem müveltségi érdekei a közhatalom részéről oly mérvü támogatásban, a mint az kivánatos, sőt szükséges vala [2]), távolról sem részesíttethettek [3]), [4]).

---

tung des Geldes als allgemein gültigen Pfandes und Ausgleichs-Mittels; falsch berechnete Maassregeln in der Staatswirthschaft und der dadurch verletzte Völkerglaube an Einsicht und Redlichkeit der Regierung, die Theilung, Spaltung des Reichs hatten beträchtliche Schmälerungen in dem Münzregal etc. zufolge."

[1]) V. ö. az itt kifejtettekre nézve még *Fessler*: Gesch. der Ungern, Bd. VIII p. 83—137, hol az e korbeli financzviszonyok élesen rajzoltatnak.

[2]) A megadóztatás e korbeli különböző formáiról, módozatairól és hiányosságáról l. *Fessler*: VIII. k. 108—121. l. — Miksa király terveiről Magyarországot a monarchiába beolvasztani. Ugyanaz VIII. p. 126.

[3]) Közgazdasági szempontból nem egészen közömbös mozzanat, melyet itt

2. §.

A politikai irodalom első zsengéi és a bennök kifejezésre jutott közgazdasági nézetek.

A 15-ik század második felétől fogva, de kiválókép a 16-iknak folyamában, valamint egyáltalában Európában, úgy különösen minálunk Magyarországon is, a *szellemi fejlődés* hathatós lendületet vett, és sok tekintetben egészen új, mondhatnók *ideálisb irányú* időszak állott be [1]). A humanisztikai szakok tanulmányozása [2]), a hitújítási mozgalmak által a tömegek közé vetett erkölcsi forranyag, a bölcsészeti és természettani vizsgálódások komolyabb iránybani megindulása, s egyáltalában az anyagi épúgy mint a politikai élet körében mind jobban érvényre emelkedő *önállóbb individualisztikus* nézletmód stb. együttvéve és kölcsönhatásában megannyi rúgói és emeltyűi ez új műveltségi epochának, mely hazánkban is egyebek közt s közvetlenül egy lényegileg megváltozott, az eddigitől eltérő és sok tekintetben szabadabb s eszményibb világnézetet, közvetetten pedig s természetszerű okozmányakép általános hatásainak és iránylatainak: *a tudományok kellőbb* méltányolását, sőt irodalmi művelését is szülte.

S valóban kevés időszakot mutathatunk fel közel kilencz-százados államéletünkben, mely élénk szellemi pezsgés, eszményi érdekek körüli tusák s a felébredt vizsgálódási ösztön nyilatkozásait illetőleg, hazánk 16-ik s 17-ik századbeli történet-szakával összehasonlíttathatnék, s melyben aránylag csekély eszközökkel, rendkivűl kedvezőtlen külviszonyok s befolyások, és mindennemű zaklatások közepette, a *komolyabb szellemmunkásságnak*, a tudománynak, névszerint a nyelvészet, a theologia, a bölcsészet, a történelemnek (sőt némileg még a

---

még pótlólag meg akarunk érinteni az, hogy apáink a *takarékosság erényét* túlzott mértékben nem gyakorolták soha, s ép azért a középkorias szokás: sokat és tömegesen fogyasztani, valamint a vendégeskedés, a szerfeletti vendégszeretet, s a pompaűzés, állandó jelenség sociális történetünkben. V. ö. e tekintetben még *Schwartner*: Statistikája II. kötet, 497. 506—507. *Falk*: Über Gasztlichkeit im Mittelalter, *Raumer*: Taschenbuch-jában 4. folyam, 3. év.

[1]) *Erdélyre* nézve némelyeket idevonatkozólag *Deák Farkas* idézett művében a 81. s köv. lapokon.

[1]) Fájdalom, hogy ez időszak politikai tekintetben legmélyebb megaláztatásunkkal, állami önállóságunk csorbulásával, s annyi kül- és belviszályokkal és zaklatásokkal járt honunkban.

[4]) Sok becses s figyelemreméltó észrevételeket tartalmaz e tekintetben *Erdélyi* id. értekezése: a Bölcsészet Magyarországon a 3-ik és 4-ik fejezetben. (*Csengery és Lónyay* Budapesti Szemle 1865/66.)

természettan s a jog- és államtannak is) annyi örvendetes s nagybecsű kezdeményeivel találkoznánk.

Igy teljesen igazolt is legkitűnőbb irodalom-történészeinknek azon állítása [1]), midőn nemzeti literaturánk fejlődésének időszakait megállapítva, a 16-ik és 17-ik századot (vagyis a mohácsi vésznap s a szathmári béke közt fekvő 185 évet) *az egyetemes emelkedés és első* virágzás időszakának nevezik; míg másfelől nem túlzott talán azon állítás, hogy úgy látszik, mintha a gondviselés annak kárpótlásaúl, hogy politikai souveraenitásunkat elveszténk, s annyi súlyos csapásoknak valánk ez időben kitéve, szellemi erőink és culturai ösztöneink hatályosb kifejlésének, művelődésünknek nagyobb lehetőségét akarta volna nyújtani, ép oly formán, mint közép dél és nyugati Európában, hol a szinte ez időben uralomra jutott *fejedelmi absolutismus* egyedűli ellensúlyát és enyhítőjét a szabadabb szellemi életmozgalom, a tudományosság és közművelődés emelkedése és előhaladása képezé [2]).

* * *

Nem leszen ezekből nehéz azon következtetést levonni, hogy nem is gondolható, miszerint *ily szellemileg és politikailag* eleven korszakban: az állam, a jogrend, a practikus ethika s a mind ezekkel legszorosb összefüggésben álló közgazdaság (tehát a társadalom-tudományok) tárgyát nem képezték volna egyes komolyabb irányú szellemek elmélkedéseinek. S valóban, ha a 16-ik és 17-ik század folyamában hazánkban napvilágot látott *irodalmi dolgozatokat* (irányuk és tartalmuk szerint) áttekintjük, — első pillanatra észrevehetni, miszerint csakugyan vannak közöttük számosak, melyekben társadalomtani elvek s fejtegetések foglaltatnak [3]), s melyeket, habár a közgazdaság igen jelentéktelen helyet foglal is bennök el, s inkább a jogi, a politikai, vagy a bölcseleti elem a túlnyomó: mégis teljes joggal tekinthetni hazai szakirodalmunk első zsengéinek, később s kedvezőbb

---

[1]) V. ö. különösen *Toldy Ferencz*: a magyar nemzeti irodalom története (1864—1865. Pest) pag. 32—100.

[2]) A hazai tudományosság és szellemi műveltség állapotáról s 16—18-ik században sok becses adatot tartalmaz. *Fessler*: Gesch. X. k. 385—437. lapig.

[3]) Egy fontosb észrevételt itt el nem mulaszthatunk, t. i. azt, hogy nagyon *tévelyes eljárás volna*, hibás alkalmazásával az *új korra* illő mérvszabálynak a régiebb időkre, valamely tudománynak lételét s történetét csak *ott kezdeni*, a hol azt kikerekített önálló s teljes rendszerek formájában találjuk. Ez ugyanis egyfelől félreismerése volna a munkafelosztás nagy elve hatályban létének a tudom. munkásság és elmélkedés terén; — más részről annak, hogy a tud. theoriának is

körülmények közt megindult tudományos irodalmunk *szerény kezdeményeinek* [1]).

Lássuk tehát, kikben kell a magyar politikai s társadalomtani irodalom első kezdeményezőit tisztelnünk [2]), s mennyiben s mily alakban fordulnak ezek tudományos dolgozataiban oly elvek és eszmék is elő, melyek a közgazdasági dolgok természetének földerítésével, s az anyagi népélet előbbrevitelével összefüggésben állanak.

A 16-ik század kezdetétől egészen a 17-iknek végéig (tág értelemben vett) *társadalomtani* dolgozatokkal föllépett honfiainkat az általuk különösen képviselt irány, s műveik tartalma szerint *öt osztályba* lehet sorolni. Az elsőbe helyezhetni ugyanis a *bölcselőket*, kik a humanisztikus s a theologiai tanulmányok megújultával egyben-másban politikai kérdésekre is kiterjesztették elmélkedéseiket, s névszerint a magyar encyclopaedisztikai irodalom megindítói is; a másodikba tehetni a *reformátió* képviselőit és szószólóit irodalmunkban; a harmadikba a *jogászokat* és az elméleti államtudománynyal foglalkozó írókat; a negyedikbe azon szakembereket, kik különös tekintettel a gyakorlati s névszerint *magyar államviszonyokra*, reform-tervekkel és javaslatokkal léptek fel e korszakban, s kik közől egyik-másik némi befolyással is vala a későbbi státusfejlődésre; végre az ötödikbe a tulajdonkép úgynevezhető *mezőgazdászati írókat*. Jelesül:

A.) *A bölcselők.* — Azon nem kis számú férfiak közt, kik (mint legújabban hazánkfia, Erdélyi, igen szépen kimutatá) a szóban levő időszak alatt az általános európai szellem-iránynak hódolva, elmélkedéseiket a bölcsészet feladványaira terjeszték ki, — voltak már ekkor is nehányan, kik a magyar faj e tekintetben praktikusb nézletmódjának megfelelőleg, az abstrakt metaphysikai s logikai vizsgálódásokon kivűl (vagy azok helyett) figyelmüket a *gyakorlati-ethikai*

---

szükségkép meg vannak a maga fejlődési phásisai, és hogy sokszor évszázadok is eltelnek, míg egy bizonyos *eszmekör* összefüggő rendszeresb egésszé alakúlva, önállóbb tudományi és irodalmi érvényre juthat.

[1]) Jól szem előtt tartandó itt az, hogy a közgazdaságtan gyakorlati jelleménél fogva oly ismeszak levén, mely a practikus gazdasági ipari és forgalmi élettel karöltve s ennek alapján keletkezhetik és fejlődhetik: honunkban, hol a nemzetgazdaság egészen a mult század utolsó tizedéig igenis fejletlen állapotban létezett, s a magasb tökélyű, élénk, mozgalmas üzletélet legtöbb formái és föltételei oly nagy mértékben hiányoztak, a közgazdaságtan honunkban, mondjuk, felette lassú fejlődési menetet tanusíthatott, s nem oly gyorsat és eredményest, mint a nagy ipari és kereskedői cultur-álladalmakban.

[2]) *Szent Istvánról*, mint első hazai állambölcselőnkről már az előbbeni szakaszokban e tekintetben szólottunk.

viszonyokra is fordították, s így szükségkép a társadalom-rendet és annak szervezetét is elmélkedéseik körébe vonni kényszerültek. Mi közülök csak egy-kettőt emelhetünk ki, névszerint *Gibarti Keserű* Mihályt, *Decsi Csimor* Jánost és *Apáczai Csere* Jánost.

Az első jelesül a 16-ik századnak első tizedében több rendbeli fordítások által a classikai irodalomból lőn ismeretessé, s e minőségben két kisérletet „*az ország kormányzása*“ s „*az alattvalókról*“ is tőn közzé, melyek ó görög forrásból merítvék, de inkább morális mint politikai tekintetben figyelmet érdemlő értekezések. — A második, vagyis *Decsi Csimor* János egyike a legsokoldalúbb s legalaposb magyar tudomány-képviselőknek a 16-ik században, a mennyiben a szoros értelemben vett philosophián kivül a történelem, nyelvészet és jogtudomány mezejét is sükerrel művelte. A politika és *közgazdaságtan* szakait illetőleg, Csimor itt is főleg Aristoteles ismeretes osztályzását a gyakorlati ethikában fogadja el, és tulajdonképeni erkölcstant, országtant és *oeconomia-tant* különböztetvén meg, a politikát 87 tételben, a gazdászattant pedig 15-ben fejti ki, s tüzetesebben utal arra, hogyan kell szervezni, fenntartani és igazgatni házat és családot, minő kötelmeik vannak a háztartásban a családfőnek, a családtagoknak s a szolgaszemélyzetnek stb., s végre megérinti azon viszonylatot is, melyben a magán-háztartás a közönségessel és általános *országos háztartással* létezik [1]). Csimorhoz sok tekintetben hasonló irói egyéniség az erdélyi származású *Apáczai Csere* János [2]), ki alapos szakműveltséget szerezvén (úgy mint Csimor) a külföldön a 17. század közepén több rendbeli dolgozatokat bocsáta közre, melyekből minket azonban csak az 1653/55-ben Utrechtben kiadott „*Magyar Encyclopaedia*, azaz minden igaz és hasznos bölcseségnek szép rendbe foglalása“ czimű (új kiadásban 1803-ban Győrött megjelent) műve érdekel. — Ebben ugyanis, s jelesül a VIII., IX. és X. szakaszban, az éleselmű bölcselő [3]) a mesterségek, gazdászat, ethika, jog s polgári társaságról értekezvén, egyebek közt igen találóan szól az állam s városok geografiai fekvéséről (1803-ki kiad. 329 s köv. l.), a gazdászati élet különböző foglalkozási ágai és az üzletnemekről (344, 361 s köv. l.), a polgári társaság igazgatásáról s ennek föltételeiről (453 s köv. l.), az *adás-vevés, bérbeadás* módozatairól (412—414 l.); s utal arra, hogy a köl-

---

[1]) *Erdélyi* idézett értekezésében e bölcselőről részletesen szól. Budapesti Szemle 1866. 29—32. l.

[2]) Ki *Toldy* által a 17-ik század harmadik irodalmi nagyságának (Pázmány Péter és Zrinyi M. mellett) neveztetik.

[3]) Minek őt legújabban *Horváth Cyrill* feltüntette akad ért. 1864/5.

tekezés és fényűző életmód a *szegény* Magyarországnak nem való (461 s köv. l.), hogy az oeconomia vagy *gazdasági* tudomány a köztanítás tárgyának tekintendő, hogy a *munka* s erőfeszítés minden sükernek és előmenetelnek nélkülözhetlen föltétele, s végre szemközt a korabeli *jobbágyviszonyokkal*, azon helyes elvet állítja fel, hogy a földes uraság a zsellérnek engedjen annyit, a mennyi munkájának megfelel, s a jószág jövedelméhez illő (p. 412), míg másfelől az *uralkodó merkantilisztikus* felfogás a jeles bölcselő azon állításában nyer kifejezést, a hol azt mondja (pag. 461), hogy az absentismus (a főuraknak az országbóli távolléte) azért is káros, mert általa a *nemes érczpénz* az országból kivonatik, s így a nemzet szegényedése mozdíttatik elő általa stb. [1]),

B.) *A reformátorok.* Egyike legalaposb szakférfiainknak legújabban azt mondá, hogy a 16. és 17. század vallásos vitairodalma volt azon nagy iskola, mely a nemzet minden osztályait önálló és élesb gondolkodás költése és számtalan ismeretek terjesztésével áthatotta, s oly szellemi fejlettséget eredményezett, mely mind a közéletben, mind a tudományos culturában nyilatkozott.“ [2]) Egyébiránt mi a magyar reformátorok nézeteinek megemlítését itt csak annyiban tartjuk mellőzhetlennek, a mennyiben legalább egyeseknél viszhangra találtak azon *közgazdasági* erkölcsi eszmék és elvek, melyet a nagy német és schwaitzi hitújítási mozgalomban egy Luther és Calvin, egy Hutten és Pirkheimer, egy Frank és Melanchton, egy Zwingli, Oecolompadius és mások által fejeztettek ki, s később az irodalomban is érvényre és befolyásra jutottak. Mellőzve egyebeket [3]), csak pár vonásban akarjuk azon eszmekör ismertetését megkisérteni, mely a 16. és 17-ik század folyamában majdnem általánosan uralkodó vala a reformátió theologiai képviselői körében [4]).

Egyikét *a reformátorok oekonomiai* elveinek képezi a kül-javaknak és vagyonnak sokkal nagyobb mérvben méltányolása, mint az addig uralkodott középkori scholasztikus irányú körökben létezett. Evvel kapcsolatban az anyagi *munka becse* és becsülése is náluk

---

[1]) V. ö. még a mit *Toldy* e férfiú rendkivüli érdeme és jelentőségéről mond „Irod. tört.“ 86—90. l.

[2]) V. ö. *Akad. évkönyvek* XI. k 5-ik darab, 48. lapon.

[3]) Sok ide vonható jeles fejtegetés található a következő pályanyertes classikus két dolgozatban: *Schmoller*: „Die national-oek. Ansichten im Reformations-Zeitalter“ a tüb. államtud. folyóirat 1860-diki kötetében, és *Wiskemannak*: „Darstellung der in Deutschland während der Reformation herrschende nat.-oek. Ansichten.“ Lipcse 1861.

[4]) Ezeket *Erdélyi*, *Toldy* s mások illető munkáikban részletesen sorolják elő.

inkább kimutatható, sőt onnan is kitetszik, hogy az eddigi egyoldalú „ora“ (imádkozzál) jelszónak: az „ora et labora“ (imádkozzál és dolgozzál) egész határozottsággal állíttaték elébe és melléje. — A productió tényezőeül és forrásaúl a reformátorok nézetkörében ugyancsak a *természet* s az *emberi munka* ismertetett el; de vannak nyomai annak is, hogy már a *tőkéről* is e tekintetben tisztúltabb fogalmaik voltak, mint az előttük való időkben. Az által továbbá, hogy a hitújítók az egyház birtokjogát és socialis működését jobban megszorítani s ez utóbbiból (p. o. szegény-segélyzés, alamizsna-pénztárak, közművelődési intézetek, alapok kezelése stb.) *az államhatalomra* sokat átszállítani törekedtek, szinte tágasb tért szereztek az anyagérdekek országos elismerésének. — A pénz és *pénzüzletnek* egyáltalában ellenségei, az üzéreket, kereskedőket gyűlölik, a kamatvételt (legtöbben) egyenesen kárhoztatják, a kereskedőket hirtelen gazdagodó improductiv osztálynak tekintik; de másfelől annyiban ismét telivér *merkantilisták*, a mennyiben a pénznek s nemes érczeknek az országból való kimenetelét felette károsnak hirdetik, árszabványokat ajánlanak, a közhatalomnak az ipar és közfogyasztás igazgatására nagy befolyást vindikálnak, a monopólokat s *regálékat* elismerik stb. — A luxusnak és nagy költekezésnek ellenei, s főleg az udvarok pompa-hajhászata s az evvel összefüggő *nyomasztó adók* s pénzműveletek ellen keserűen kikelnek, s így kivált ez utóbbi tekintetben az újkori financz-terhek első felismerői és korholói közé sorolandók. — Végre figyelmet érdemlő eszme a hitújítók nézetkörében az, hogy minden munkának s minden fáradságnak a maga *illő jutalmát* biztosíttatni kívánják, s ez által az újkori *humanisztikus irányú* közgazdasági iskola előhirnökeinek is tekinthetők némileg. — Ez eszmékkel a magyar reformátorok nyilatkozatai és irataiban is találkozunk helylyel közzel, tüzetesen azonban csak három férfiút említünk itt meg, ki még különösen közgazdasági és politikai elveket is fejtegetett dolgozataiban, úgymint: a) *Vörös Lőrinczet*, ki a 17-ik század közepén „Politikai erkölcstan“ czimű művében, mely egészen Aristotelesi alapokon van szerkesztve, egyebek közt a *szegényi ügyet*, azután a közgazdasági foglalkozásnemek rangfokozatát, s a közjólét némely anyagi föltételeit tárgyalja, s egyebek közt azon nagy horderejű státusgazdasági elvet mondja ki, hogy minden *polgár adóköteles*, s hogy e tartozás alól senki magát rendezett országban ki nem vonhatja; b) Alisztai *Farkas Jakabot*, ki szinte ezen időben az államok eredete, fejlődése, népességi osztályairól stb. ir; c) *Pósaházyt*, a ki ép úgy mint a most említettek, hasonlag Aristoteles nyomán járdal, az újabb s szabadabb világnézletnek hódol

s egyebek közt a jobbágyokkali emberiesb bánásmódot ajánlván, a jogegyenlőség és humanismus egyik előhirnökeként jelenkezik nemzeti irodalmunkban.

C.) *A jogászok és államtudósok.* Ezek között, mint említenem se kell, első s legkitünőbb helyet foglal el Magyarország első rangú státusférfia s legnagyobb juristája: *Verbőczy István.* A 16-ik század elején kidolgozott s később oly nagy hirűvé és valódi jogi evangéliomként tisztelt köz- és magánjogi forrássá vált „*Hármas könyve*“ e nagy tudósnak szorosan úgy nevezhető közgazdasági elveket nem tartalmaz ugyan, de figyelmesb tanulmányozásnál arról teszen tanuságot, hogy a messzelátó s éles szemű jurista a jogi életnek ezerszeres egybeszövődését a *gazdászatival*, a birtok és csere, az adomány és örökség, a vagyon és forgalom szoros kapcsolatát a juridikai intézményekkel, igenis jól ismerte s felfogta, s hogy nem annyira a tárgykörnek előtte való ismeretlensége, hanem csak azon körülmény tartotta vissza a társadalmi élet ezen irányú *jelenségeinek tüzetesb* kifejtésétől, mivel a kitűzött czél lényegileg más vala, s mivel a practikus szakember talán tartózkodék oly dolgokat is belevonni munkájába, melyek annak törvényhozó utoni elfogadását és későbbi közvetlen használhatóságát nehezitették volna. Az e korbeli nevezetesebb magyar jogtudósok közt még *Kitonichchal*, később azaz a 17-ik században *Szentiványi Márton* és *Illésházy* Györgygyel stb. találkozunk, de egyikök sem vont tanulmányai körébe oly kérdéseket, melyek az itt tárgyaltakkal összefüggésben volnának.

Valamivel rokonabb irányt képviselnek már a következő *államtudományi irók*, a kik szinte elsők honunkban e pályán, s ép azért elnézőbb méltánylatra tarthatnak igényt. Névszerint a) *Füsüs János* (pataki tanár), a ki „Királyok tüköre“ czimű és 1626 ban (Bártfán) kiadott politikai művében, az akkori irói szokás és felfogás szerint fejedelmek és uralkodóknak mintegy követendő vezérszabályokat fejteget, s helylyel közzel ockonomiai elveket is érint meg; b) *Draskovics János* (tárnok-mester) és *Prágai János* (szerencsi predikátor) annyiban érdemesültek a politikai irodalom körül, hogy az ismeretes spanyol papnak, Guevara Antalnak (nagy elterjedésnek örvendő) munkáját „Horologium Principis“ (fejedelmek órájának könyve és fejedelmek serkentő órája czím alatt) magyarra fordították [1] [2]);

[1]) Draskovits jelesül csak a 2-ik könyvet, s Grätzben 1610-ben, ellenben Prágai (Draskovits munkálatának felhasználásával) az egészet és pedig 1628-ban Bártfán.

[2]) Ujabban 1771-ben gróf *Csáky* győri püspök adta ki e munkát. V. ö. *Bod:*

c) Mint fordítók a külföldi irodalomból ismeretesekké lettek ez időszakban még *Laskai János* (gróf Bethlen István udvari predikátora), a ki 1641-ben Bártfán a hires Justus Lipsiusnak politikai művét „A polgári társaság tudományáról irt hat könyvei“ czím alatt tette közzé, s gróf *Teleky Mihály*, a ki Weber Ádámnak „Fejedelmi lélek“ stb. czimű munkáját ültette át 1689-ben (Kolozsvártt) hazai irodalmunkba; d) *Sárpataki István* erdélyi szakember, a ki „E világ dolgainak igazgatási mestersége“ czimű (szinte németből fordított) munkát adott ki 1681-ben Kolozsvártt, s a gyakorlati államtan és kormányzás elveit fejtegette benne; e) *Ghomä Illés* (posonyi lyceumi igazgató), a ki „Aphorismi politici“ czimű dolgozatot tett közzé a 17-ik század vége felé, mely azonban kéziratban maradt [1]).

D.) A *gyakorlati irányú politikai irók.* — Ezek száma ugyan igen csekély, de annyiban a mennyiben (főleg az egyiknek) munkálataik az egész ország szerkezete és közgazdászati viszonyainak átalakítására majdnem döntő befolyásúakká váltak, megemlítést szükségelnek. Névszerint a) *Eszterházy Miklós* nádor „Conceptus de statu totius Regni meliorando“ czimű s 1640-ben szerkeztett dolgozata [2]), melyben a sokoldalú tevékenységéről és felsőbb körökbeni befolyásáról ismeretes államférfiú kiválókép az ország *anyagi erőforrásait* és az államháztartási viszonyokat veszi taglalat alá, s helylyel közzel figyelemre méltó észrevételeket teszen ez irányokban; b) *Balásfi Tamás* (bosniai)püspök, következő czimű művével „Magyarországnak mostani állapotáról egy hazáját szerető igaz magyar embernek tanácslása“, mely 1621-ben (korunkban 1838-ban Posonyban) jelent meg; ép oly formán mint Eszterházy Miklós gróf Magyarország némely közigazgatási és sociális reform-feladatairól értekezik; s különösen c) Nagybecsű forrásmunka egy ez időből fennlévő következő czimű dolgozat: „*Status Camerae Regiae* Hungaricae Seculo XVI.“, mely folio alakban 318 lapon [3]), különösen a Miksa fejedelem alatti pénzügyekre és kormány-

---

Magyar Athenását p 228 (1776) és *Hormayr:* Taschenbuch für vaterländ. Gesch. 1824-ki folyam 407—408. lapját.

[1]) Ez időben keletkezett hazánkban a politikai *röpirati literatura* is, melyről bővebben szól *Toldy* Irodalomtörténete 83—85. lapján. Azonkivül lásd még *Bidermann* idézett művének 3—5. lapjain.

[2]) Akadémiánk könyvtárában 76 E) alatt található. Sok tekintetben összeesik e munka a következő czimü másik iratával: „Opinio et Discursus circa conservationem Regni“ czimü értekezésével, mely a „Nemzeti könyvtár“ új foly. I. kötetében (368—389. lapon) tétetett újabban közzé.

[3]) Meg van a pesti egyetem könyvtárában.

szervezetre derít sok világosságot, s az udvari kam. tanácsosoknak adott utasításokat stb. tartalmazza, és láthatólag hivatalos tollból eredt; végre d) *Kollonics Lipót* püspök és bibornok; „Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn“ czimű nagy munkálata [1]), melyet a nagytehetségű, de servil jellemű főpap nehány osztrák kormányférfiúval egyetemben mint külön reform-javaslatot kidolgozott fejedelmi megbizás folytán, s 1689-ben I. Lipót királynak átnyujtván, benne Magyarország *politikai, közigazgatási és anyagi átalakulásának* több tervpontjait fejtegeté. A meglehetősen száraz és kevés emelkedettséget tanusító munkálat, azon rendeltetéssel birván, hogy nemzeti alkotmányunk számos intézményeinek az osztrák-német administratió és financzkezelés igényletei szerint való átidomítását előkészítse s ennek módozatait kijelölje, hazai közjogunk szempontjából birálandó meg s kárhoztatandó, — annyiban azonban, hogy szerzője a kor egyik-másik kivánalmát számos honfiainál jobban méltányolá és fogta fel, s hogy kivált a *közháztartás* és kormányzat rendszerének a század szükségeivel megegyezőbb alakba öltését vissza nem utasítható feladatnak tüntette fel: az akkori viszonyok szemléletére nézve még ma is figyelemre méltó olvasmány, melynek a maga történelmi és irodalmi becse kétségbe vonhatatlan [2]).

[1]) A m. t. akadémia és a muzeum könyvtárában kéziratban található; kivonatban *Patachich Boldizsártól* is meg van, s a muzeum *latin* kéziratai közt 426-ik szám alatt található.

[2]) Ide igtatjuk röviden a munkálat tartalmát, főleg a mennyiben az itt tárgyalt kérdésekkel kapcsolatban van. Tekintve először is az államigazgatást, *Kolonics* (tiszttársaival) jobb *községi rendszert* ajánl alapúl vétetni, az elpusztult országrészek *benépesítését* tervezi, s minden új megtelepedőt robot és urbéri terhek alól felmentetni akarja. — Igazságszolgáltatás és törvénykezés tekintetében új polgári és büntető szabályzatot s *törvénykönyvet* tart szükségesnek a szerző, s gátot kiván vettetni a birák megvesztegethetése és a perek végtelenig való kiterjesztésének. — *Hadi és katonai* szempontból czélirányosb élelmezési és *szállásolási* rendtartást hoznak az illetők javaslatba, s a kormányzat ezen ágában is befészkelődött számos visszaéléseket orvosolni ügyekeznek. — A zilált *pénzügyi (Camerális)* viszonyok megjavítására egyfelől helyesb financz-kezelést, másfelől rendesb *adókat s jövedelemforrásokat* indítványoz. — Adót mindenki, rang- és rendkülönbség nélkül tartozzék fizetni; az adóösszegek azonban *országgyülésileg* állapíttassanak meg, s beszedésük nem kamarai tisztek, hanem a községi és törvényhatósági organumok által történjék. — *Közgazdasági tervezeteit* illetőleg, végül, ezek az „ubi populus, ibi obulus“ elvre utalással leginkább a populatió sürüsbítésére, s az ezt föltételező élénkebb *ipar s forgalom* minden módoni előmozdítására irányulnak, s annyiban dicséretes messzelátóságáról a szerzőknek tanúskodók, hogy az összes közgazdászati élet alapja és emeltyüjeül *a hitelt* jelolik ki, sőt már egy külön hitel-intézetet (földhitel-bank) s a cseh „Landtafel“

E.) A mi végre a mezőgazdászati irókat illeti, valamint az egykorú Francziaország, Anglia és Némethonban, úgy hazánkban is ez időben találkozunk az *első kameralisták* és agricol szakférfiakkal, nevezetesen pedig *Lippay* Jánossal (jezsuita), a ki 1663-ban „De Agricultura, Calendarium Oeconomicum perpetuum“ és „De institutionibus et seminatione“ (Pozsonyban) czimű művét, és *Liczeyvel*, ki 1707-ben „Iter Oeconomicum“-ját bocsátá közre; s oda czéloztak a földművelés némely elméleti szabályainak kifejtése mellett e fontos nemzeti iparág helyesb méltányolása s előmozdítására hatni.

* * *

Ezek államtudományi irodalmunk [1]) egyszerű ugyan, de azért mégsem megvetendő kezdeményei, a mennyiben teljesen magukon viselik ugyan a primitivitás jellegét, — közgazdasági tekintetben csak elszórva egy-egy eszmét vagy igazságot tartalmaznak stb., de másfelől tanuskodnak mégis arról, hogy őseink ez időben a státus és társadalom életalapjai, föltételei és formáiról elmélkedni elkezdtek, a művelt külföld tudományos mozzanataival megismerkedtek s annak behatásait is fölvevék, s hogy e szerint hallgatással ezeket mellőzni, nemzetünk multja iránti kegyeletlenség s a tudomány fensőbb tekinteteinek valóságos szem elől tévesztése lett volna [2]).

3. §.

Visszapillantás az ez időszakbeli eszmefejlődésre.

Ha a most vázolt egyetemes eszmefejlődési időkört, mely körülbelől 7—8 századot foglal magában, figyelmesb szemekkel vizsgáljuk,

---

mintájára alakított institutiót, s a birtok-bizonytalanság megszüntetésére némi *telekkönyvi* rendszerfélét is indítványoznak. — Érdekes momentum végre *Kollonich* e munkálatában, hogy a *vámrendszer* helyes volta is a közgazdasági élet egyik főfactorául tekintetik; egyforma pénz s mértékrendszer ajánltatik, s valódi merkantilisztikus szellemben a pénznek a honbóli *kimenetele károsnak* nyilváníttatik. V. ö. még *Szalay László:* Magyarország története VI. köt. 5—21. lap és *Horváth M.* Magyar történelme IV. k. 244—249. l.

[1]) Érdekes itt megérinteni, hogy a 17-ik században a magyar tan és politikai *költészet* is foglalkozott gazdászati nézetek és eszmék kifejezésre hozásával. Igy egyebek közt *Szentmártoninak:* „A vasról“, a „Vadászásról“, az „Ácsmesterek“, a „sónak dicséretei“; vagy *Beniczky Péternek* „Példabeszédei“ több idevágó eszmét tartalmaznak, habár tudományi vagy szakbeli értéke a dolgozatoknak ránk nézve nincsen. V. ö. *Toldy*: Magyar Irodalom története 68. l.

[2]) Rövid, de érdekes rajzát adja hazai műveltség és szellemfejlődésünknek a 14—18-ik században *Fessler:* tört. munkájának X. kötetében a 385—450. l.

lehetlen észre nem vennünk, miszerint őseink nemzetgazdasági nézetei és felfogása a 18-ik századot *megelőzött időkben* általában véve némi öszhangban állottak ugyan mindég az európaszerte uralkodott főbb irányalatokkal, sőt ezeknek bizonyos befolyása alatt is képződtek; de másfelől oly nagy mérvben hordják magukon a kezdetlegesség és bevégzetlenség jellegét is, hogy tekintve e hiánynak mind az elméleti, mind a gyakorlati élet terén maga után vont következéseit, különös *megelégedéssel az itt tárgyalt* első időszakra nem utalhatunk. Ugyanis

A lényegileg középkorias felfogás, a natural-gazdasági viszonyok szerint idomult s ismét azokhoz alkalmazkodó nézletirány, az államélet s államrend fensőbb egységéből folyó érdekek és tekintetek kevésbe vétele stb. kapcsolatban politikai, közgazdasági s államháztartási szervezetünknek fentebb is ecsetelt hiányaival, az anyagi felvirágzás főföltételeinek *a szabad föld és birtok*, a szabad munka és forgalom, a tőke és productiverők jelentőségének nem kellő méltányolásával, és sok tőlünk nem függő *bajok és visszásságokkal:* lehetlenné tevék ez időszakban a nemzetháztartás csak némileg is összefüggő s egységesb theoriájának megalakulását, — lehetlenné egy oly elv- és eszmerendszer kifejlését, mely az ismeretvilág egy külön s (pedig igen fontos) önálló jelenségkörét biztos alapokra vezetve vissza, a status- és társadalmi életnek kalauzul és szövétnekül szolgálhatandott. Innen fejthető meg egyrészt az, hogy *tulajdonkép* úgy nevezhető közgazdasági (irodalmi) szellemtermékek úgy mint egyébütt e korszakban, nálunk még a legszerényebb alakban sem merültek fel ez idő alatt; másrészt az, hogy az egyes gondolkodó elmékben koronként megfogamzott s némi elismerésre is emelkedett nézetek, igazi (belterjű s következetes) *hatást* ez egész időszak alatt a praktikus életre nem gyakoroltak, s hogy ép e hiánynak egyik félszeg kifolymányaképmagában a nem ritkán idegen példák szerint eljáró törvényhozási és kormányzati intézményekben is: itt-ott határozatlanság, ellenmondás és rendszertelenség mutatkozik, minek *visszás befolyásáról* a gyakorlati életre fölösleges szólani is [1]). Nem akarunk

[1]) Legyen e helyütt szabad különösen utalnunk arra, mily visszás hatásúnak kelle összes szellemi és politikai fejlődésünkre lenni annak, hogy alkotmányunk feudális jellemének fogva *közjog és magánjog* közt a kellő válaszfal hiányzott; a kizárólag uralkodó államelem a földbirtoki (papi és nemesi osztályok) lévén, minden hatalom és erő egyoldalúlag *egy* osztályban öszpontosult; — az iparosság és polgári productió, a mely minden egészséges státus-szerkezetnek föföltétele, ki nem fejlődheték; — hogy a pénz és mozgó tőke hiánya az egész nép és államháztartást megköté s megkövesültté változtatá; a stabilitás és mono-

e tekintetben részletekbe bocsátkozni, egy-két körülményt azonban, mint e rendszertelenség és nézet-hézagosság közvetlen szomorú következését el nem hallgathatjuk. Igy jelesül egyfelől azt, hogy jó részben ennek tulajdonithatni, hogy a magyar birodalom anyagi ereje és virágzásának súlypontja és legfőbb tényezője *a mezei gazdaság szerfelett elhanyagolta ott*; másfelől, hogy a magyar nemzet összeségében az anyagi munka és iparosság igazi méltányolásra, egész (közgazdasági és culturai) jelentősége szerinti elismerésre nem talált, s így egészben véve s hasonlítva sok más tetterős s iparűző népekhez, tulajdonkép *szegény ten ödö nép* maradtunk; valamint azt, hogy státusháztartásunk egész a legújabb időkig felette primitiv és tökéletlen maradt, s igy a nagy államczélok s közfeladatok (főleg anyagi és gazdászati irányban) igazi támogatásra és istápolásra a *kormányhatalom* részéről nem találtak. — Nem is említve, hogy ezen körülményben keresendő egyik főoka annak is, hogy miért nem találkozunk hazánk összes történetében és törvényhozásában a 18-ik század előtti időkben valóban nagy és *alkotó közgazdasági* intézkedésekkel, s hogy miért nem volt Magyarországnak annyi jeles és nagynevű államférfiai és törvényhozói közt egészen *Széchenyiig* csak egy is, kit *kiválólag* és teljes joggal „státusgazdának“ lehetne nevezni.

Nem vonjuk egyébiránt az imént mondottakkal kétségbe, sőt fentebb tüzetesen hangsúlyoztuk is már, hogy voltak közgazdasági törvényhozásunknak és eszmefejlődésünknek *ez időben is némely fényoldalai*, u. n. „ezüst pillanatai“, hol a nemzeti genius egyes, mélyebben látó búvárok vagy gyakorlati státusférfiak gondolat-rendszerében, egy-egy világosb fogalom elv vagy igazság felismerésére emelkedett, s hol majd ösztönszerűleg és csak sejdítve, majd határozott öntudattal egy-egy új eszme-nézet vagy iránylat jutott kifejezésre, sőt életben és *államban positiv* érvényt is nyert. — Bármily primitiv volt legyen is, továbbá, ez egész időszakbeli felfogásunk és státusgazdasági nézetkörünk, azt mégsem ismerhetni félre, hogy apáink egészséges s józan észjárása nem *ritkán minden theoria* és minden speculatió nélkül is, eltalálta a helyest a gyakorlatban, s azt, hogy bármennyire távol

---

tonia elve közgazdasági viszonyainkban előmenetelünket feltartóztatá; — hogy az egyébütt oly termékeny hatásúnak bizonyult rend- és osztályküzdelem a nemzet különnemű elemei közt, nálunk a *nemes és jobbágy közti* rút tusában nyilatkozék, s a nemzet legjobb erőit évszázadokon át emészté és tévirányba terelé stb. (V. ö. még *Treitschke* geniális munkáját: „Die Gesellschafts-Wissenschaft (1859) p. 11 s köv. és 81 s köv., és *Lassalle*: Arbeiterprogramm (1863) 2 s köv., 13 s köv. lapokon.

álltak is ők a közgazdasági társadalomrend alapjainak és természetének, a vagyon, a tőke, a pénz és árak, a jövedelem és nyereség, a munka és üzletmód törvényei és *képződési szabályainak*, valamint hatásaiknak teljes felfogásától: azt mégis már sokan belátták, hogy gazdaság s kedvező anyagi állapotok az egész társadalomnak erőt, biztonságot, szilárdságot kölcsönöz; valaminthogy társadalmi szerkezetünk számos hiányairól világos tudalommal birtak, a jobbért lelkesültek stb. Csakhogy e megismerésnek megfelelőleg eljárni részint az erély, részint a képesség, részint a kedvező alkalmak hiányzottak.

E mellett volt a magyar *államszervezet alkotmányos jellemének* fogva is egynémi előnye közgazdasági fejlődésünknek, melyet egészen figyelem nélkül hagyni nem lehet. Értjük azt, hogy hazánkban a kifejlettebb constitutionális formák s a nemzetnek befolyása a közdolgok intézésére: egyik-másik irányban mégis megakadályzott sok oly irányelat vagy elv teljes érvényrejutását, mely végfolyamatban az *anyagi érdekeknek* is kárára szokott lenni. Jelesül: az ugyan tagadhatatlan, hogy mezei gazdaságunk szerfelett elhanyagoltatott, s a kor uralkodó merkantilisztikus és fiskális, regalisztikai irányelatainak szellemében sokszor több súly az iparra s *mesterségekre fektetteték:* de másfelől szabadabb politikai intézményeink s erőteljes önkormányzati rendszerünk viszont nem is engedc hazánkban oly nyomasztó politikai *s közgazdasági absolutismust* érvényre jutni, milyet egykorúlag Frankhonban, Németországban stb. találunk, s mely ugyanakkor, a midőn kicsinyes, faggató rendőri természetű intézkedéseivel látszólag az ipart, gyártást s anyagi felvirágzást előmozdította s ápolta: tényleg és valóban a legridegebb kormányhatalmi önkényt s mindenbe-avatkozást hozta elő, s ez által az összes társadalmi, műveltségi, sőt még a népgazdasági fejlődésre is káros hatást gyakorolt; jelesül a menynyiben annak éltető legét és elemét: *a szabadságot, a szabad polgári* mozoghatást, az akadálytalan üzleti sürgelmet és versenyzést lehetlenné tette, s mindent a kormányilag megállapított *gépies formák* és szabványok merev rámájába szorított.

Végre, tekintvén azt, hogy honunkban a cultura s jelesen a *tudományos szellemművelődés* oly lassan haladhatott viszontagságos közéletünk miatt előre, méltányosabbak lehetünk őseink hibáinak s fogyatkozásainak szigorlásában, s jelesül nem alkalmazhatjuk reájuk *azon sokkal magasb mérszab ilyt*, melyet tán némely más szerencsésb s kedvezőbb körülmények közt fejlődhetett népek műveltségi haladásának szemléletéből levontunk.

* * *

Azok nyomán, miket az eddigi szakaszokban első időszakbeli (közgazdászati) eszmefejlődésünkről kifejtettünk, nem lesz különös nehézséggel összekötve, *azon hatást is constatirozni*, melyet a hazai közviszonyainkra, állami és társadalmi életünkre, az iparra, gazdaságra és forgalomra gyakorolt. Jelesül

Általában azt mondhatjuk, hogy a hazánkban uralkodó közgazdászati nézetek ez egész időszak alatt, úgy s oly közvetlenül, mint némely más álladalmakban, — positiv és kézzelfogható *hatást nem gyakoroltak* ugyan, de azért befolyás nélkül a közviszonyokra mégsem voltak, sőt mi több egyes időkre nézve és egyes nagy fejedelmek alatt félre nem ismerhetőleg valódi alkotó hatásuk kétségbe legkevésbé sem vonathatik.

Tekintsük például csak az aristokratiko-*középkorias (gazdasági) felfogásnak* hatását a birtok és jobbágy-viszonyok megállapítása és időnkénti alakulására; a fejedelmek ipar-támogató, kézműveseknek és polgároknak kedvező politikájuk czéljait és eredményeit; a törvényhozás terén működött publicistáink s államférfiaink, czéhek, jobbágytartozások, pénzügyi háztartás, kereskedelem, adók stb. felőli nézeteiknek törvényekben *köz-institutiókban időnkénti* megtestesülését stb. s valóban alig leszünk képesek kétkedni azon, hogy a mindenhai *eszmeáramlat és felfogásmód* csakugyan concrét kifejezésre is törekedett és birt is jutni a practikus viszonyokban, s hogy igen nagy tévedés volna föltenni, mintha nemzeti legislatiónk az anyagi érdekek terén tett intézkedéseiben és határozataiban csak amúgy felületesen pillanatnyi benyomások és események befolyása által hagyta volna magát vezéreltetni, s mintha nem *léteztek volna bizonyos* (már azután helyes vagy nem helyes, az e tekintetben irrelevans) eszmeileg fennlevő, életből és elmélkedésből merített elveik s *szabályaik is, melyeket* e tekintetben sinórmérvként szem előtt tartottak. — Bizonysága ennek az is, hogy már *alkotmányos* államrendszerünk is, mint olyan, szükségkép elősegítette az eszmék és nézetek hatását a gyakorlati viszonyok alakulására, a mennyiben a hongyűléseken a legsokoldalúbb tanácskozásnak és érintkezésnek, kölcsönös felvilágosításnak és meggyőződésnek alkalmat nyújtva az egyik-másik körben elterjedt nézeteknek és irányoknak érvényrejutását lehetségessé tette, tetemesen megkönnyítette; vagyis, határozottabban szólva, mint minden alkotmányos országban, úgy minálunk is meg volt a lehetőség mindenkor ez időszakban, *hogy az élet az elméletre, és viszont az elmélet az életre* befolyást gyakorolhasson, úgy hogy törvényeinkben és intézményeinkben ép úgy szemlélhetjük apáink ezenkori közgazdasági felfo-

gása és nézetei hű kinyomatát, mint viszont nézeteikben és felfogásukban azon intézmények és törvények félre nem ismerhető *hatását és befolyását.*

A mi pedig közgazdasági eszmekörünknek kapcsolatát *és viszonyát a többi népekéivel* ez első időszak folyamában illeti, — alig mutatható fel ugyan korszak, melyben ez iránybani nézeteink a külföldétől teljesen és egészen különválva s elszigetelve lettek volna (minek elegendő példáira utaltunk fentebb, jelesül ott, hol az általános középkorias felfogás nyomaira, a bányászati és regalitási institutiókra, a pénz- és árviszonyok felőli nézetekre, a merkantilisztikus kereskedelmi politika elveire stb. utaltunk hazai eszmefejlődésünkben); de viszont az sem vonható kétségbe, hogy igazi benső s *belterjesb összefüggés* a magyar és külföldi irók s törvényhozók nézetei közt fel nem mutatható, hogy ez időkben őseink előtt a már akkor Angliában, Frankhonban, Itáliában és Németországban hírneves státusgazdák még ismeretlenek valának; sőt hogy még a velünk szomszédos Ausztriában a 17-ik században fölmerült s befolyásra emelkedett közgazdasági rendszerek, névszerint egy *Horneck, Becher, Schröder* s mások munkálatai és működése is egészen figyelem kivül maradottnak látszik[1]).

Erről azonban tüzetesebben a következő „könyv"-ben levén szó, e helyütt bővebb elemzésbe ereszkedni fölösleges; s igy befejezve *ez első időszakot*, még csak azt emeljük ki, hogy hazánk a 17-ik század végén nemcsak a politikai és közgazdasági élet, hanem a szellemfejlődés és különösen a nemzetgazdászati eszmekör tekintetében is azon stádiumához jutott történetének, a hol az új elvek és irányok, a reform és *javítás szüksége* mind általánosbá s halaszthatlanabbá vált, s hogy jelesül igen nagy és határozott haladási lépés vala kivánatos arra nézve, hogy a minket annyira meghaladott népek és államokat, a bekövetkező században, melyet nem ok nélkül *nevéztek el a felvilágosodás századának*, utólérhessük, vagy csak némileg is megközelíthessük.

---

[1]) V. ö. ezekre nézve *Roschernek* Keleti által magyarra tett jeles értekezését az Akadémia „Statistikai és Nemzetgazdasági Közleményeiben." Uj foly. I. kötet, első füzet, p. 110—122 és az alantabb általunk mondandókat.

MÁSODIK IDŐSZAK.

1715-től 1790-ig;

vagyis

a közgazdasági szervezkedés elso kisérletei.

ELSŐ FEJEZET.

Magyarország a 18. század folyamában általában, s közgazdasági tekintetben különösen.

1. §.

Hazánk politikai és közgazdasági viszonyai ez időszak alatt.

Magyarország történetének azon szakasza, mely a szathmári békekötéstől az 17^{90}_{91}-ki országgyűlés megnyitásáig terjed: egy magában némileg bevégzett *egészet képez*, és pedig politikai és alkotmányi tekintetben ép úgy, mint közgazdasági, műveltségi és sociális szempontból.

Tekintve *állami fejlődésünk* jellemét, a 18-ik azázad folytában Magyarország egy mélyenható s a közélet minden részeire kiágazó átalakulási processuson ment keresztül, melynek végiránya az volt: hazánkat társadalmi, közjogi és közgazdasági alap-intézményeinek új elvek szerinti alakítása által, a közép és nyugateurópai államokhoz *hasonlóbbá* tenni, az úgynevezett modern státusok körébe vonni [1]).

Nem lenne nehéz ez átalakulási ügyfolyam egyes momentumait részletesen is kimutatni. Minthogy azonban e kitérés nagyon is messze vezetne tulajdonképi feladatunktól, — csak egy-két nagyobb fontosságú körülményre akarunk utalni.

Igy mindenekelőtt sokat tőn az említett irányban: hazánknak, az 1687-ki trónörökösödési egyezmény, s az 1723-ki pragmatica sanctio által létrehozott *szorosb kapcsolatbalépése* a Habsburg dynastia többi tartományaival, a mennyiben így a szakadatlanabb érintkezés és közlekedés oly országokkal, melyek az új európai államfejlődésben már egykét stadiummal előbbre voltak, kikerülhetlenné vált, s hazánk az ezen új viszonyokból természetszerűleg *fejlödö befolyásoknak* is közvetlenebbül kezdett kitéve lenni. Egy másik, nem kisebb horderővel

[1]) Azért is vette mottoúl e részéhez müvének *Fessler* a következő Virgiliusi Ecclogát (IV.): „Magnus ab integro saeclorum nascitur ordo“ (Fessler, Gesch. X. k. p. 21).

biró mozzanat volt a 18-ik század első negyedében az, hogy hazánk kormányzati s igazgatási rendszere, *az udvari korlátnokságnak* s a helytartótanácsnak tökélyesb alakbani szervezése, a megyei igazgatás megjavítása, a törvényhozás s igazságszolgáltatás reformja, s egyéb politikai s administrativ intézkedések által, az ország érdekeinek megfelelőbb alapokra fektettetett; az államhatalom egységesb, *összevágóbb s erőteljesb* működése eszközöltetett, a közügyek intézése pedig az eddigieknél tökélyesb formák és elvek szerint rendeztetek. — Hasonló jelentőségű körülmény volt e század folyamában *nemzeti törvényhozásunknak* átalakulása; névszerint a mennyiben, engedve a gyorsabban haladó kor intő szózatának, — egyik-másik irányban az eddiginél termékenyebb tevékenységet kezdett kifejteni, az újabb kor szellemének megfelelőbb politikai, társadalmi és anyagi *reformok életbeléptetése* körül fáradozott, *hongyülési választmányok* és bizottságok felállítása által a nemzeti érdekek és igényeknek kellő kifejezése és ápolásáról gondoskodott, szóval az egyoldalú alkotmányi törekvések és czélzatok mellett, a népélet concrét s reális szükségeit és követeléseit is már tüzetesen figyelembe vevé s kielégíteni igyekezett.

Ezekhez járul az *1715-ki országgyülés 8-ik* tczikke alapján életbeléptetett állandó hadsereg-tartási rendszer; a lassanként gyökeresen megváltozó adóügy és államháztartás, a polgárjogi intézmények és formáknak egyben-másban megkezdődött javítása, a közélet terén fejledező *élénkebb szellemmozgalom* stb, mint megannyi bizonyítékai annak, hogy (mint fentebb is mondók) Magyarország állami tekintetben a 18-ik század folyamában egy nagy és általános megújulási szakba lépett, melynek végiránylata vala: hazánkat középkorias jelleméből kivetkeztetni, s az újkori államok szerkezete és formáival megegyezőbb alapokra állítani.

Ezen, hazánk országos létének legalább részben előnyére szolgált változások mellett azonban sok olyanokkal is találkozunk a 18-ik század folyamában, melyekről ezt nem állíthatjuk. Igy jelesül az uralkodó dynastia többi tartományaival szorosb kapcsolatba jutván, hazánk legfontosb érdekei gyakran ez utóbbiak érdekeinek utána tétettek; a *kormányzatban* és igazgatásban a birodalom nem magyar ajkú és lelkületű államférfiai dontő befolyásúakká váltak; a monarchiai *központosítás* és politikai unifikátió, főleg az 1764-ki országgyűlés után, mind nagyobb s veszélyesb mérvben vétetek czélba; a fejedelmi teljhatalom túlkapásai, hazánk alkotmányos szabadságainak megtagadásával, mindég szélesb körre terjeszkedtek; s egyáltalában oly

elvek jutottak érvényre az államvezényletben, melyeket hazánk politikai és alkotmányi fejlődésére nézve egyenesen veszélyeseknek kell nyilvánítani [1]).

Ehez járúl azon *számos visszásság is,* mely e század alatt a nemzet nézletiránya és sociális szerkezetében, valamint polgárjogi institutióiban még fennállott [2]). — Névszerint: a nemesség konok idegenkedése kiváltságos helyzete és nemességi előjogairól lemondani; a néposztályok egymástóli elszigeteltsége, nem ritkán ellenséges koczódásai; *a jobbágy-viszonyok* elmérgesedett jelleme s az evvel összefüggő égető kérdések kevésbe vétele; az értelmiség s szabadabb nézetmód lassú fejlődése stb. mind megannyi okai annak, hogy a legáldásosb irányú reform sem verhetett ez időszakban még mélyebb gyökereket, hogy a *politikai haladás* és előmenetel számos rugói lekötve tartattak, számos s legczélszerűbb intézkedések eredmény nélkűl maradának, szóval annak, hogy hazánk politikai tekintetben ez egész időszak alatt oly országnak nyújtá képét, melyben az *újkori állameszme* még igen nehéz küzdelemben létezett a középkori szellemmel, s hol, a helyett hogy a nemzet ősi szabadságérzülete igazán gyümölcsöző leg tudott volna az újkori államrend intézményeivel egyesülni, s egy igazi fejlődésképes országközületet megvalósítani; sok oda működött, hogy *a középkori rendtelenség* s a modern absolutismus korcs szövetkezéséből, egy gépies s lelketlen rendőr-állam alapjai vettessenek meg [3]).

---

[1]) Ez azon időszak, melyről korunk nagy történetirója *Gervinus* (azon hisztórikus, ki valamennyi külföldi szakemberek közt az első, ki nekünk magyaroknak Ausztria irányában igaz-ságot szolgáltat), „Geschichte des XIX. Jahrhunderts" czimű művének VII. kötete 94-ik lapján ezeket mondja legújabban: Man entwöhnte die Magyaren leise und ohne Aufsehen ihrer Verfassungsrechte; man hielt keine Reichstage, wie es das Gesetz vorschrieb; man zog den Adel an den Hof, das gleiche Regiment, der gleiche Militärdienst, die gleiche Beamtenschule, die Absperrung des Landes vor jeder fremden Berührung u. s. w. breitete oesterreichische Sitte und Weise in dem Maasse über Ungarn aus, dass der Gesammtstaat nach Aussen mehr und mehr im Lichte einer einheitlichen Monarchie erschien" stb. Mig a korszaknak inkább elejére illő a következő szavakat olvassuk egy kitünő hazai történetirónknál: „Csak ez időben nyerte vissza hazánkban minden elem azt az egyensúlyt, mely az annyi fáradalom után pihenésre és békés gyarapodásra szükséges; az építés azonban, mint mindég, lassabban folyt a rombolásnál." *Salamon: Magyarország* a török hódítás korában (1864) 415—416. l.

[2]) Mindezeknek alapos és hü rajzát adja *Horváth M.*: Történelmének 5-ik kötetében.

[3]) Ez állapotok egyáltalában sok hasonlatosságot tanusítanak a Frank-

A mit imént hazánk *politikai* átalakulásáról s annak fény- és árnyoldalairól mondottunk, többé-kevésbbé *közgazdaságunkra nézve* is áll, ha ennek fejlődését az itt szóban levő időszak alatt közelebbről vesszük vizsgálóra.

Ay oly hosszú idők óta majdnem szakadatlanul zaklatott s majd ellenséges hódítások, majd belrázkódtatásoknak martalékúl esett Magyarország, ez időszak alatt, igenis súlyosan érezvén anyagi gyöngeségét és államszerkezete hiányos voltát, erélylyel és buzgalommal kezdett a mulasztottak pótolásához fogni. A földmüvelés, a müipar, a kereskedés és hajózat némi lendületet vett; a közgazdasági élet fejlődését lankasztó számos akadályok a kormány és a törvényhozás által eltávolíttatni kezdének; az *ipar és forgalom szervezetében* megfelelőbb elvek jutottak érvényre, a gazdálkodási eljárásmód észszerübbé vált; szóval a haladás szükségének érzete mind jobban helyet foglalt, és a fennálló bajok orvoslásának mellőzhetlensége mindinkább beláttatott és méltányoltatott.

Mindennek daczára azonban nemzetgazdaságunk ez egész időszak alatt *jelentékenyebb előhaladást mégsem tön*[1]). Egyrészt azért, mivel (mint előbb megérintők) *idegen* érdekek befolyása alatt állván, teljes önállósággal nem fejlődhetett; másfelől azon okból, mivel az anyagilag majdnem végkép kimerült nemzet sem az értelmi, sem a gazdasági erő-elemek olyan mérvü birtokában nem volt, hogy az ipari és forgalmi élet tartósb s áthatóbb lendületet vehetett volna. Ehez járult a még mindég hiányos közigazgatási és törvénykezési rendszer, a kor szellemével sokban összeütköző sociális és polgárjogi intézmények, a növelési és oktatási ügy tökéletlensége, az *uralkodó félszeg nézletek* és eszmeirányiatok, a fejletlen vállalkozási erély s üzleti tapintat, s mindenekfelett azon idegenkedés, melyet a magyarság még e században is az ernyedetlenebb anyagi munka és iparosság, a gazdászati és üzleti foglalkozás iránt tanúsított, s melynek szükséges eredménye idegen elemek és érdekek túlsúlyra kapása, a birtok és gazdasági viszonyok *rendezetlensége*, a vagyonosság és tőkeszaporodásbani lassú halaladás vala. — Evvel egyidejüleg a magyar állam- és népélet azon sajátszerű vonása, hogy fajunk ez időszakban is folytonosan arra volt utalva, hogy az alapjaiban minduntalan megtámadott ősi alkotmányát s szabadsági intézményeit a megsemmisítéstől vagy felbomlásól megóvja: azon eredményre vezetett, hogy a nemzet,

honiakkal a 18. században. V. ö. *Gervinus:* Einleitung in die Geschichte des 19. Jahrhunderts p. 136—140.

[1]) *Fessler:* Gesch. X. k. 450—453. l., s *Horváth:* Ipartörténete 111. s köv. l.

midőn figyelmét majdnem kizárólag egy pontra, *országos önállósága s politikai szabadságai* biztosítására kényszerült irányzani, sem elég erővel, sem elég idővel nem rendelkezett, hogy egyszersmind *nemzetgazdaságát is* kellő virágzásra emelje, úgy hogy teljes joggal azt mondhatjuk, hogy Magyarország csak anyagi jólétének feláldozásával birta állami existentiáját és alkotmányát megmenteni![1])

Egészben véve ezek szerint hazai háztartásunk a 18-ik század folyamában is lényegileg a natural-gazdasági fejlődés-fokon jelenkezik; minek egyebek közt a még mindég fennálló *nemesi előjogok* és kiváltságok, a termékekbeni nehézkes árúforgalom, a fizetési közeg, azaz készpénz ritkasága, a mezei gazdaság majdnem kizáró túlnyomósága, a gyáripar, a közlekedési eszközök s a hitelügy fejletlen volta, végre az államháztartás és adórendszer *egyoldalú regalitási* és natural-szolgáltatási jelleme, — megannyi szóló tanúbizonyságát képezi, s egyszersmind ok és okozatként függ össze avval, hogy az államhatalom az anyagi érdekek terén összesített egységes erőt kifejteni, maga a nemzet pedig az *újkori müveltségi közegek* megszerezhetésében gyorsabban előhaladni képes nem vala.

Nem szabad ugyan itt figyelmen kivűl hagyni, hogy a szóban forgó korszak vége felé, vagyis 1780—1790-ben, *József császár* alatt és ezáltal több mélyenható intézkedések tétettek, melyek (legalább részben) oda valának irányozva, hogy Magyarországnak is eddigi sok tekintetben középkorias s nehézkes *természetű státusgazdasága* új alapokra állíttassék, s elevenebb, mozgékonyabb alakot öltsön. A nemesi kiváltságok s adómentesség eltörlése, a közbenső vámvonalok lerombolása, egy új s megfelelőbb adórendszer életbeléptetése, a közigazgatás és törvénykezés reformja, a jobbágysági bilincsek megoldása, s a kosmopolit *emberiességi irányelat*, mely e sok tekintetben kitűnő fejedelem által czélba vétetett, — megannyi mély jelentőségű momentumai a tervezett átalakításnak; a mely azonban több okból s névszerint azért, mivel a kor József eszméi befogadására még megérve nem volt, s másfelől, mivel a reform hazánk összes alkotmányi *rendszerét alapjaiban* megingatással fenyegette, nem sikerült, s puszta kisérlet maradt.

---

[1]) Ide lévén alkalmazandók nagy államférfiúnk *Deák Ferencz* $18^{65}/_{66}$-ki országgyülési nagy beszédének (1866 febr. 22-én) következő helye: „Több része volt hazánk megtartásában annak, hogy apáink a törvényhez ragaszkodtak, mint annak, hogy az opportunitás politikáját üzték. Higyjék el uraim! ha nagyon könnyen állottak volna az opportunitás politikájára, lehet: hogy az ország most gazdagabb volna, — de magyar bizonynyal nem."

Nem csekély hátrányára szolgált továbbá nemzeti gazdászatunk e korszakbeli sikeresb kifejlésének az osztrák kormány által állhatatosan követett félszeg *merkantilisztikus forgalmi* politika, mely a prohibitiv vámrendszeren sarkallva, a nemzetközi árúcserét és közlekedést lehetlenné tevé, a legjobb erőket lekötve tartá, hazai termelvényeinknek idegen piaczokra való vitelét és ottani jövedelmes elárusítását megnehezíté, bennünket az örökös tartományok iparosainak és gyárnokainak tributáriusaivá tett; s igy azt eredményezé, hogy *gazdászati virágzás és elevenség* helyett tétlen pangás s űzleti közönyösség foglalt helyet.

Mindezekhez járul, hogy hazánk a 18-ik század második felében mindinkább érvényre jutott szorosb kapcsolat folytán a monarchia örökös tartományaival, lassanként mindazon közgazdasági válságok, de főleg pénzügyi *bonyodalmakba is belekeveredett*, melyek már akkortájban is az osztrák birodalom politikai és államgazdasági életére oly súlyosan nehezedtek, s mindinkább meggyökeredzve és elmérgesedve pár évtized alatt a monarchia égő sebeiként a legvészesb rázkódtatások és krizisek forrásaivá váltak.

Megannyi visszás körűlmény, mely anyagi hátramaradásunkat egyrészt megmagyarázza és természetesnek tűnteti fel, — másrészt *mentségül szolgál* azok ellenében, kik minden bajt és visszásságot a magyar faj gazdászati értelmetlensége, közönye és könnyelműségének tulajdonítanak [1]).

2. §.

Műveltség és közgazdasági nézetek honunkban ez időszak alatt általában.

A 18-ik század folyamában hazánk műveltségi s literaturai tekintetben is hasonló helyzetben jelenkezik, mint politikaiban és közdaságiban. Egyfelől ugyanis kétségbevonhatlan *értelmi és szellemi* emelkedés és haladási igyekezet, de másfelől a régihez való ragaszkodás, az ó elemeknek az újak irányában bizalmatlansága, közép- és újkori eszmék és iránylatok közti ellentét, surlódás és küzdelem is.

Általában *két nagy elvet* látunk valamint egyébütt Európában, úgy honunkban is, e korszak alatt tusakodásban egymással. Az egyik a fennállónak tovább is fenntartására czélzó, s a század szellemének követeléseit ignoráló aristocratismus és conservatismus, — a *másik*

[1]) V. ö. közgazdasági viszonyainkra nézve ez időben *Fessl*ert: Gesch. X. k. 450—467. és 499—522. l.

félen az angol s francziai új állambölcselet, moralphilosophia s közgazdasági eszmék befolyása alatt keletkezett demokratikus irány és progressismus, mely a létezőt és a *hisztóriai alakulatokat* tagadja, a nép és államélet gyökeres megújítására irányuló eszméket kijelöli, s különösen az anyagi érdekek terén s a közjogi életformákban egészen új, az eddigiektől eltérő elveket törekszik érvényre juttatni.

Hazánkban az ezen két *ellentétes iránylat* közti küzdelem leginkább Mária Terézia uralkodása második felében kezdett kifejlődni, s épen úgy mint Spanyolországban Pombalnak, Olaszországban Tanuccinak, Dániában Struenseenek, Oroszországban Katalin czárnőnek, s Németországban Nagy Frigyesnek korában és befolyása alatt, hazánkra nézve is azon sajátszerű jelenséggel állunk szemközt, hogy nálunk is az u. n. *felvilágosodott absolutismus* (der aufgeklärte Absolutismus) vette kezeibe a reform-munkálatok fonalát, s kezdett, ellentétben a tömegekben még mindég uralkodó közönyösséggel, s szellemi és anyagi pangással, a közállapotok, a nép művelésére czélzó intézetek, tanodák és növeldék, humanitáriusi és jótékonysági institutumok életbeléptetése-, tökélyesbitéséről gondoskodni, *s általa a nemzetben rejlő* erők és képességek fejlesztésére befolyást gyakorolni.

Nem szükséges e tekintben részletekbe bocsátkozni. — A ki hazánk történetét 1750-től 1780-ig figyelmesben áttekinti, s Mária Terézia királyasszony sokoldalú tevékenységére e korszakban méltánylólag tekint, nem fogja tagadhatni azt, hogy daczára számos viszszásságoknak, melyek a fejedelmi absolutismus e működése folytán magukat nemzeti jog- és közéletünkbe befúrták, egészben véve az érintett kor, *culturai tekintetben* reánk nézve mégis fejlesztő s ébresztő hatású vala, s hogy csak a viszonyok kedvezőbb alakúlása lett volna szükséges, hogy az elvetett magvak kikeljenek, s névszerint a 18-ik század második felében elterjedt élénk eszme-súrlódás és *felvilágosodási küzdelmek* által előidézett melegség közt megérlelve, életerős gyümölcsöket is teremhessenek.

Találón jellemzé ezen kort legújabban irodalmunk geniális történésze [1]) *Toldy*, midőn ezeket mondá: „a százados küzdelmektől kimerült haza a béke árnyékában üdűlésnek, az új kormányrendszer alatt a közigazgatás s ezzel a belső viszonyok kedvezőbb megalakulásnak, a tanügy s vele az egyetemes *tudományosság* szokatlan felvirágzásnak indultak; melyeknél fogva egy új, aránylag gazdag irodalom keletkezett. De ez irodalom *deák nyelven* szólalt meg, s e

[1]) A magyar nemzeti irodalom története 101—102. lap.

nyelv nemcsak az országos ügyek terén lépett a nemzeti helyébe, hanem a társas életben is helyet foglalt, s a hová be nem hathatott, ott a német stb. mindinkább kiszorította a magyart. A magyar irodalom már szinte csak a mellőzhetlen köznapi életszükségletet pótolta. Azonban (mond folytatólag ugyanazon iró) a téli állapot egy új tavaszt hordott méhében; ez a deák irodalom szerencsésen közvetítette s általánosította az európai tudományos műveltséget, szellemében pedig *hazafias volt*. S a század közepétől fogva találkoztak előrelátó lelkes férfiak, kik a nemzeti nyelv mellett felszólaltak, s egyes irók, kik egy vagy más ágon az elhagyott irodalmat újra megindítani törekedtek. Kettős jellemű kor tehát ez: a *múltra* s némely szakok és irányokra nézve a süllyedésé, — a *jövőt* tekintve, eleje egy új kezdetnek, s kezdete az új irányoknak."

Mindezek folytán könnyen magyarázhatni meg azt, hogy az itt szóban forgó korszak utolsó évtizede: irodalmi és tudományos tekintetben is valamivel termékenyebb és eredményesb volt, hogy lassankint egyes lángelmű férfiak kezdték szavukat fölemelni [1]), s legalább egyes irányokban *nemzeti és műveltségi életünk* oly lendületet vőn, hogy ha politikai s alkotmányi viszonyaink oly szerfelett kedvezőtlenek nem lettek volna, nálunk is a szellemek, úgy mint közép- és nyugati Európában, az állam és társadalom, a politikai s az anyagi népélet nagy kérdései megvitatásához fordulhattak, s a kor szükségei- és követeléseinek a közélet terén, illőbb irodalmi kifejezést kölcsönözhettek volna.

A mi pedig különösen a nemzetgazdasági nézetek fejlődését honunkban a 18-ik század folyamában (József császár haláláig) illeti, e tekintetben úgy látszik, leghelyesben *két részre lehet osztani* az előttünk álló időkört. Az elsőre, mely a század kezdetétől egészen Mária Terézia trónraléptéig terjed, s a tervezés és *a reform-előkészités* korának nevezhető; mig a másik, vagyis az, mely az 1741-ki országgyűléstől József császárnak 1790-ben bekövetkezett haláláig lefolyt időközt foglalja magában: kiválókép a modern eszmék behatása- és a czélbavett *kormány*reformok idejének czimezhető.

Az előtt ugyanis, a ki a történelmet figyelmesb szemekkel vizsgálja, nem lehet kétség az iránt, hogy a 18-ik század elején, midőn t. i. a belső polgár-villongások végöket érték, a török hóditásokkal járó szünetlen zaklatások alól az ország felszabadult, és a soká nél-

[1]) Igy a költő, a nyelv, bölcselet és történettudós *Bessenyei György, Kollár Ádám* a publicista; gróf *Teleki, Orczy, Baróczy*, Dugonics, Baróti *Szabó* Dávid, *Révai, Rajnis* s mások. V. ö. *Toldy:* Nemz. Irod. Történet 118—136 l.

külözött béke malasztjait a nemzet valahára zavartalanabbúl kezdé élvezhetni: Magyarországon is épúgy mint a legtöbb európai államban *az elmékben és kedélyekben* sajátlagos és mélyenható átalakulás vevé kezdetét. Mindinkább helyt kezde jelesül foglalni azon meggyőződés, miszerint a nemzeti alkotmányban épúgy, mint a társadalmi és különösen közgazdasági állapotokban az ország sokoldalu s lényeges javításokra szorul. Beláttatott fent és lent, kormányi körökben úgy, mint a közéletben s a törvényhozó testületben, hogy Magyarországot, ha a magasb fejlettségü közép- és nyugati európai népektől igen messze elmaradni nem akarunk, több tekintetben *új elemekkel és új intézményekkel* kell felfrissíteni, uj modern-európai életet középkorias szervezetébe önteni, alkotmányát, sociális és ipari szerkezetét stb. az előbbrehaladt kor magasb igényeivel megjegyzőbb alapokra fektetni.

Szóló tanusága mindezeknek az 1715-ki, az 1723-ki s az 1729-ki országgyüléseknek hosszúra nyuló s nem egy életbevágó változtatást maga után vont tárgyalásai és munkálatai; tanusága azon több rendbeli *országos bizottmányok* és szakválasztmányi testületek felállítása, — melyeknek a szükségesnek mutatkozó reformok előleges megvitatása, a kivánt anyag és adatok összegyüjtése, a teendők hosszú sorozatának megállapítása stb. tüzetett feladatul; s melyek, habár nagyobbrészt aránylag csekély eredményt mutathattak is fel, arról mindenesetre elég bizonyságot tőnek, hogy a nemzetben az ősi közönyösség és tétlenség jege e téren is meg vala törve, s hogy csak az általános helyzet nehézségei akadályozták az illetőket abban, hogy munkálataik nagyobb, s gyorsabban czélhoz vezető mérvben nem foganatosíttathattak.

Áll mindez kiválókép *a közgazdasági* érdekek s az anyagi állapotokra vonatkozólag. Ellentétben ugyanis az eddigi közönyösséggel, a 18-ik századnak már elejétől fogva meglehetősen elterjedt volt a meggyőződés, hogy az országnak ipari, kereskedelmi és gazdászati tekintetben is mélyebben ható reformokra van szüksége [1]). A nemzet egyes rétegei és körei érezni kezdék a mindünnen tornyosuló fejlődési

[1]) Annak, hogy némi anyagi gazdálkodási irány már mégis megkezde honosulni hazánkban a 18-ik század első tizedeiben, egyebek mellett bizonyságára szolgál azon (Fessler által is [munk. X. k. 329. l.] felemlített) tény, hogy nem szívesen látták apáink ez időben már a kolostorok és szerzetrendek gazdagodását és népesülését, s 1715-ben Art. 102 és 71 positiv törvény által is iparkodtak azok szaporodását s vagyonszerzését nehezíteni. L. még *Fessler* X. k. 329—332. l. és *Katona* historia Tom. XXXIX. p. 728. s köv. l.

akadályok eltávolításának, a *hiányteljes állapotok* gyökeres orvoslásának szükségességét. Be kezdett láttatni mind általánosban az, hogy az eddigi zilált s hiányos közigazgatási, törvénykezési, gazdálkodási s közlekedési rendszer hazánkban nem csak a produktiv erők s vagyonforrások illő értékesítését nehezíti, — hanem annyiban is szerfelett károsan hat a nemzet anyagi fejlődésére, hogy a termelő erők és tényezők képződését egyenesen megakadályozza, az ipari és forgalmi élet alapjait gyöngíti, s az egész közgazdasági fejlődést *oly tévirányba vezeti*, melyből vagy soha, vagy csak rendkivüli erőfeszítéssel és áldozattal leendünk képesek kibontakozni.

E felfogásnak megfelelőleg fejlődött ki azután a közgazdasági nézetek és eszmék bizonyos köre is, mely a század folyamában mind a társadalmi törekvések terén mind az országgyülések működésében irányadóvá lőn, az eddigi felfogás és eszmék rendszerénél már sokkal szélesb láthatáru s észszeresb iránylatu vala, s habár egyben-másban *még az ó felfogásban* gyökeredzett is, egészben véve *haladási* mozzanatot jelz, s legalább oly alapzatnak tekinthető, melyen a jelen század messzebbható láterővel ellátott nemzedékei tovább épithettek, s a fennálló visszásságok eltávolítása előkészíttethetéknek.

A mi pedig azon *főbb közgazdasági kérdéseket illeti*, melyek e korszakban az elméket legnagyobb mértékben foglalkodtaták, ezek egyfelől a *földbirtoki* viszonyok rendezése, a *népesség* és munkaerők szaporítása, a műipar és *gyártás* mimódon eszközölhető meghonosítása, s a *czéhek szervezése* és ujjáalakítására vonatkoznak; másfelől a kereskedelmi és forgalmi viszonyok szabadabb iránybani szabályozását, a *vámpolitikai* elvek megváltoztatását, a *közlekedési* ügy előmozdítását, az országos *pénzalap*, adó- s helyesb közháztartási rendszer megvalósítását tárgyazzák; — tehát már jóval szélesb s változatosb tárgykörre mutatnak!

Tekintve végre a *szellemet*, mely az e korbeli közgazdasági nézetkörben az irányadó, egészben véve ugyan a függetlenebb mozoghatás, a kereskedés és forgalom bilincseinek levetése, *s a versenyszabadság elvei* állottak előtérben, de másfelől az ép e század első felében fejlődése legmagasb polczára emelkedett merkántiliszmus és állami absolutismus elveinek befolyása is mindenütt felismerhető, sőt helylyel-közzel majdnem uralkodó is. — Magyarország e szerint ez időben szinte egyike vala azon államoknak, hol *a valódi nemzeti érdek* (a közgazdászati téren), t. i. az őstermelésnek minden iránybani kifejlesztése s az ipari és kereskedelmi szabadságnak érvényre emelése, a kor uralkodó irányiatával, mely t. i. ép ennek ellenkezőjére

(névszerint a műipar mesterséges létrehozása- és a kereskedés gyámkodó szabályozására) czélzott, nyilt összeütközésbe jutott, — összeütközésbe, mely hazánkra nézve annál sujtóbb vala, mennyiben Ausztriávali szorosb kapcsolatunknál fogva, érdekeink a birodalmi kormány által nem ritkán a monarchia többi tartományai *érdekeinek utána helyeztettek*, hazánk mint gyarmat és függő colónia tekintetett, s igy még azon előnyben sem részesült, melyet egyéb országokban a merkantilisztikus rendszer következetes és okszerű keresztülvitele maga után vonni szokott, hogy t. i. *nagyobb belfogyasztás, élénkebb üzleti élet*, sűrűbb népszaporodhatás és a nemzeti ipar s gyártás némi elemei és alapjai, nyerettettek volna.

MÁSODIK FEJEZET.

A nemzetgazdasági nézetek fejlődése és hatása a 18-ik század első felében különösen.

1. §.

Az 1715—1729-ki országgyűlési választmányok.

Azon élénk *eszmemozgalomnak*, mely honunkban a 18-ik század első felében tapasztalható, legfőbb s legteljesb nyilatkozási tere azon három-négy *országgyülés* vala, mely 1712 és 1741 közt tartatott, s mint köztudomásu dolog, Magyarország állami és társadalmi szervezése s ujjáalakítása tekintetében oly kiváló jelentőségűvé vált.

Az 1712-ki (befejezetlenül maradt), az 1715-ki, azután az 1722/23-ki s az 1729-ki hongyűlések, egy némileg bevégzett egészet képeznek, mely oda is czélzott, a haza *zilált anyagi állapotait* orvosolni s az akadályokat, melyek a nemzet anyagi előbbrehaladását feltartóztaták, lehetőleg elhárítani.

E czélra jelesül már az 1712-ki hongyűlés, melyen a királyi kormány a *közterhek* arányosb felosztását, s a hadszervezet katonai és gazdászati ujjáalakítását kezdeményezé, — de méginkább az 1715-ki tőn határzóbb irányu lépéseket. Egyidejűleg ugyanis a gyakorlati gazdasági életben alkalmazásba jutott üzleti s egyéb javításokkal [1]), az 1715-ben egybegyűlt honatyák a közgazdasági és politikai refor-

---

[1]) V. ö. *Horváth:* Ipar és kereskedelem története 110. s köv. l. *Fessler:* Gesch. X. p. 450 s köv.

mokhoz megkivántató anyag egybegyűjtésére s a szükséges elvkérdések megvitatására külön *választmányok kiküldését* határozák el, s az ugyanezen évi törvényczikkelyek 24-ke s 59-ke alapján azokat tényleg meg is alakíták [1]). — E bizottmányok, melyeknek tagjai sorában az akkori országos kitűnőségek s főuri ivadékok nagy részével [2]) találkozunk, *Csáky Imre* bibornok, később pedig Eszterházy Imre veszprémi püspök elnöksége alatt 1720-ban megkezdék munkálataikat. Az e tekintetben is felette kedvezőtlen időviszonyoknak (tán némileg magának a bécsi kormány mesterkedéseinek is) tulajdonítandó azonban, hogy a munkálódások kellő gyorsasággal nem haladhattak előre, s hogy némi eredményük csak az 1723-ki országgyűlés alkalmával vala látható, midőn a félig meddig elkészült reformjavaslati dolgozat a törvényhozó testületnek bemutattatott s tüzetesb vitatásnak vetteték alá. — Ránk nézve a reformmunkálatnak [3]) csak III-ik része [4]) bir jelentőséggel, mint a mely részletesebben az anyagi kérdésekkel foglalkozik, s névszerint 46 fejezet vagy tételben (mint azonnal látni fogjuk) a közgazdászati téren életbe léptetendő *javítások némi* rendszerét tárja fel előttünk. — Fájdalom! azonban az ezen részben szorgalommal és tapintattal szerkesztett munkálat [5]) sem veze-

[1]) Az utóbbi törvényczikk e feliratot viselvén: Pro Systematis elucubratione in militaribus, politicis et oeconomicis: Commissarii denominantur. V. ö. még Diarium: Anno 1708—1711 p. 379—380. (Muzeum.)

[2]) Jelesül Koháry István országbiró, Pálffy János horvátországi bán, Nádasdy Tamás, Draskovich Ádám, Batthyányi Zsigmond, Károlyi Sándor, Eszterházy Gáspár grófok, báró Ebergényi és Sándor Gáspár, Czobor Mark főajtónállómester, Nádasdy László csanádi püspök, Kiss és Liptai prépostok; azután Szluha Ferencz, Rádai Pál, Török András, Szirmay, Huszár, Bornemisza, Baczkó, Skaricza, Kajdacsy a nemesi rendből. V. ö. *Fessler:* Gesch. X. k. 451. lap.

[3]) Mely az 1722/23-ki országgyülés „Acta Diaetaliáiban" egész terjedelmében olvasható, jelesül a Nemzeti Muzeum latin kéziratainak (folio alakban) 546-ik, valamint 555 és 557-ik száma alatt.

[4]) Vagyis „Pars tertia": *De Systemate Oeconomico*, az említett *kéziratban* a 119—149. és 171—231. lapokon.

[5]) Ide igtatjuk mutatványképen az egész munkálat némely fontosb szakaszainak czímeit: a III. rész 10. §-a: De *pecuniae intra* regnum circulatione et conservatione (pag. 245 s köv.). — De quaestu pecorum. — Determinatio in pacto decimarum (pag. 322 s köv. 334 s köv. 346 s köv.). — De conscriptione stb. (pag. 386—399). — Relatio deputationis ad reformandum vectigal tricesimale, stabilienda vel tollenda telonia (pag. 402—413). — De Camera Regia *hungar. et ejus authoritate* (pag. 442 s köv.) — De *Oeconomia Publica* Regni (Pars III. I-sö pont). — De Sale (VI. pont). — De Commercio in genere (XI. pont). — De diversis manufacturis introducendis (XX. pont). — De limitatione Venalium (XXII. pont). — De Contuberniis tollendis (XXIII. pont). — De aequalitate

tett eredményre. Ugyanis a nagy vezéreszméknek és a felfogás szükséges egységének hiánya, valamint a kilátásba vett reformok sorozata iránti határozatlanság, és számos egyéb fogyatkozások miatt az előterjesztett dolgozat *rendszeresb* hongyűlési tárgyalásnak nem vetteték alá, hanem csak egyes szakaszok vitattattak meg, minek folytán később 14 főbb pont, mint különösen fontosnak fölismert, a fejedelemhez fel is terjesztetett. Miután azonban a fejedelmi válasz oda utasitá a törvényhozó testületet [1]), hogy az egész munkálat, mint szorosan összefüggő „egész“ *egyszerre vétessék fel* és terjesztessék a kormány elé, — e meghagyás pedig épen az emlitett hiányok s több más politikai okoknál fogva teljesithető nem vala: az egész reformterv félretétetett, s egykorúlag az ujonnan szervezett *királyi m. helytartótanács* [2]) azt vevé utasitásul, hogy a tapasztalt hiányokat orvosolni s más szakembereket is kebelében rejtő testületekkel s hatóságokkal, a legközelebbi hongyűlésig egy rendszeresb reformmunkálatot összeállítani feladatául ismerje [3]) [4]).

Hozzá is fogott a helytartótanács a munkához. Minthogy azonban szervezkedésének ép ez első éveiben más fontos teendőkkel is el vala halmozva, nem igen nagy sükerrel, mert az 1728/9-ki hongyűlésen munkálatainak eredményei, oly hiányosaknak tapasztaltattak, hogy a törvényhozó test *ujolag egy külön országos közgazdászati* választmány kiküldetését határozta el [5]). — E választmány, mely Forgách, Szirmay, Szörényi, Nedeczky, Orczy, Farkas, Bánffy, Blaskovits, Meskó és más előkelő urakat számitott tagjai közt, azonnal megkezdé működését [6]), hozzája is utasittattak a felség által a beérkezett valamennyi idevágó panaszok és kérvények; stb. — de süker

---

mensurarum et ponderum (XXIV. pont). — De *usurariis coercendis* (XXVI. p.) — De fluminibus et canalibus (33—40. pont). — Mig másfelől megjegyzendő, hogy ugyanezen munkálatok közt egy másik, jelesül: „Actorum Commissionis systematicae in Art. 24. 1715 fundatae synopt narratio“ stb. czimü is található (Muzeum Manuscripta Lat. Folio Nr. 583 alatt), mely 244 lapra terjedvén, egyebek közt egy következő feliráttal biró szakaszt is tartalmaz: „Systema qualiter militaria juridica politica ac oeconomica tractari debeant“ s több közgazdászatilag figyelemre méltó fejtegetésekből áll.

[1]) *Diarium* Diaet. 1723. I. 79, 83, 92, 100 (*Rhédey* gyüjt.) és u. o 668, 908—1005 lapokon.

[2]) V. ö. alantabb a jelen Fejezet végét.

[3]) 1723-ki 115—116. törv. czikkek.

[4]) *Horváth* Magyarország története V. köt. 75—78 és 81—89. lapok.

[5]) *Diarium Diaet.* 1728/29 II. k. 63—65. lap.

[6]) *Acta Comit.* 1729 p. 34 és 87 s köv. l.

ez alkalommal sem koszorúzta a fáradozásokat, a mennyiben a munkálat egyrészt feletto rövid és igenis általánosságokban mozgó volt; másfelől a mennyiben Károly király uralkodásának utolsó 10—11 évében *országgyülést nem tartván*, az alkalom a szőnyegrekerült reformtervek és javaslatok tüzetes s törvényszerű megvítatására hiányzott, a hongyűlés termein kivűl pedig az e kérdések iránti érdeklődés még nem volt oly mély és általános, hogy a sociális téren való eszmemozgalom a dolog állásán lényegesen változtathatott volna.

2. §.

A közgazdasági nézetek vagyon és pénz, árak és csere, birtokjog és népességi viszonyok, ipar és kézmű, czéhek és czéhszerkezetre nézve.

A 18-ik század első felében hazánkban, egészen megfelelőleg a kor szellemének, nagy fontosság tulajdoníttaték először is a *népességnövekedés* és népszaporítás kérdésének. Helyes fölismerésében vagy ösztönszerű érzetében ugyanis annak, hogy bizonyos belterjességű népesség a gyorsabb közgazdászati fejlődés egyik lényeges előföltétele, őseink, főleg ez időtájban, midőn a hosszas hadviszályok s polgári villongások közepette a *magyarság számaránya meglehetősen* megcsökkent volt, azt tarták, hogy a közgondoskodás egyik főfeladata a populatió növesztésében áll, mely végből több rendbeli köz- és társadalmi intézkedéseket is vettek czélba, vagy iparkodtak egyenesen életbe léptetni. Bizonyság erre egyebek közt *az 1715-ki választmány* munkálatának 3-ik részében több idevonatkozó nyilatkozat, az 1723-ki törvényczikkelyek 18-ka és 103-ka, mely *a benépesítést* különösen irányelvként tűzi ki, az ugyanez országgyűlés folyamában tartott tanácskozmányok, melyekben a népességszaporítás könnyített bevándorlás útján (főleg ha nyugatról történik, honnan műveltebb és szorgalmasb munkások nyerettethetnek) [1]), különösen hangsúlyoztaték, *valamint az 1729-ki országgyülési* tárgyalások, melyekben a sűrűbb népesség jelentősége újolag és határozott elismerésre jutott.

A mi a közgazdaság *alaptanait* illeti, őseink e korbeli nézeteinek körében figyelemreméltóbb mozzanatokkal nem igen találkozunk. Igy például sem az érték és a javak, sem az árak és forgalom, sem a tőke és a hitel, sem a munkabér és kamatláb, sem a jövedelem és a fogyasztás stb. felől *világos* s határozott fogalmaik, mint látszik, nem voltak. — Ezen egyébiránt nem igen csodálkozhatunk, ha fonto-

[1]) *Diarium:* 1723 p. 1862.

lóra vesszük, hogy ez időtájban hazánk közgazdasági életkörében még *a pénz és a tőke* igen jelentéktelen szerepet játszott, a szabad munka és a munkások sociális értéke még illőkép elismerve nem volt, a hitel és tőkeűzlet még egészen fejletlen vala, s a nemzeti *iparélet és forgalom* nagy tüneményei és vitafeladványai az elméket még külföldön is csak e század második felében kezdék tüzetesebben foglalkodtatni.

Egykét mozzanat egyébiránt ez irányban is méltó, hogy kiemeltessék. Igy jelesül a többi közt az, hogy *a szakképzettség* és az ennek megszerezhetésére szükségelt intézkedések nélkülözhetlensége már világosan beláttatott; a *pénznek mint csereközeg-* és értékmérőnek természete és szerepe a közgazdaságban némileg méltányoltatott, s kivált annak akadálytalan és könnyü forgása szükségesnek tartaték [1]); hogy az igazságszolgáltatás jobb szervezete s a birósági eljárás lehető gyorsítása az anyagi érdekek szempontjából is kivánatosnak nyilvánítaték [2]); a *munka eredményességét* illetőleg, a sok ünnepnek ártalmas volta többször szóba hozatott; végre, hogy a tőke szabad mozoghatása a kamatlábnak 6 procentre szoritása által (a végből hogy a földesurak az uzsorások ellenében megvédettessenek) [3]) korlátoltaték. — Figyelmet érdemlő mozzanat e nézetkörben *még az árak* s a *pénz természetének* felfogása. Igy jelesül erős meggyőződése látszott lenni apáinknak, (úgy mint sok külföldi legislatiónak is), hogy a jószágok és készítmények árát *hatósági* módon, törvényhozási szabályozványokkal lehet megállapítani [4]), — mely felfogástól vezéreltetve mondatott ki, s pedig nem egyszer, hogy a megyei hatóság a főbb *élelmi szerek*

---

[1]) V. ö. *Systema Oecon.* Pars III. 10-ik tétel: „de pecuniae conservatione et circulatione" s egyébütt.

[2]) V. ö *Diarium:* 1723 I. köt. pag. 139—163, 187—212 és *1715-ki* 19. 24. 25-ik; továbbá *1723-ki* 29—39-ik tczikkeket.

[3]) V. ö. *1715-ki* 51-ik tcz. és *1723-ki* 120-ik tcz. Az előbbiben ezek mondatván: „quandoquidem plurimi salutis et charitatis immemores: usurariae pravitati et avaritiae dediti, super pecuniis suis mutuo erogatis, nomine „*Interesse*" etc. admisso legali 6% non contentantur stb. — ad tollendam proinde usurariam pravitatem et avaritiam statuum est: ut duae partes Fisco regio, una vero tertialitas *denuncianti* cedere debebit etc. — Figyelmeztetünk itt egyébiránt arra, hogy hazai törvényeink közől az 1622-ki 46-ik tczikk minden kamatvételt tiltani látszik, s csak az 1647-ki 144-ik tczikk mondja ki először határozottan, hogy a kamatvétel megengedtetett. - Lásd a Corpus Juris 1622-ki 46-ik tczikkénél lent a *d)* betü alatti jegyzetet.

[4]) *Systema Elab.* III. §. 22. *Acta*: p. 137 s köv. (De limitatione venalium), s az 1715 és 25-ki *Diarium:* több helyütt

árlimitátióját eszközölje; hogy azon kar elhárítására, mely a földes urakat *azért érheti*, hogy gyapjujok kivitele az országból vámok által akadályoztatni rendeltetett, — a gyapju-ár hatósági megszabás által magasabbra tétessék; stb. míg másfelől oly intézkedések tétettek, melyek a piaczi forgalom ellenőrzésére, a mesteremberekuek készítményeik ára feletti *egyezkedés ik megakadályozására* stb. czéloztak; ellenben az u. n. elővétel (Vorkauf) megszüntetendőnek nyilvánittatott stb. — azonban tényleges eredmény nélkül!

A *pénzt* illetőleg apáink ez időben épügy mint majdnem az egész európai continens, még egészen a *mercantilisztikus* eszmekörben mozogtak. Bizonysága ennek azon nagy súly, melyet a pénznek jelentőségére, a nemes érczeknek az országban *maradására*, a *pénzforgalom* élénkségére stb. helyeztek, s mintegy a közgazdaság legfőbb föltételeként tekintették. Leghivebben fejezi ezt ki az 1729-ki hongyülés *Diariumának* következő helye[1]): „omnem modum et studium impendisse, ut expensae inanes moderentur, et ea quae ad vestitum spectant, in regno reperiri valeant, compendiori quoque pretio comparari possent, ut etiam ex hinc circulatio pecuniae fovori queat; denique omnimodo elaborasse ut pecunia in *regno permaneat*" stb. E szellemben vétetek czélba *a vámügy* rendezése is, a mennyiben fősúly arra fektetteték, hogy a pénznek kimenetele az országból lehetőleg gátoltassék; e végből emeltetett oly gyakran panasz a *külföldön tartózkodó* honfiak hazafiatlan magaviselete ellen, a mennyiben (mint állittaték) az idegen országokban lakozó országnagyok *sok pénzt költenek* el ottan[2]), az egyszer elveszett pénz pedig semmivel sem szerezhető vissza többé; — e félfogás vezette apáinkat egy külön *országos pénzalap* felállítása szükségének is fölismerésére; míg másfelől az egész ipar-*politikának* is oly szellembeni rendezése vétetek czélba, mely ugyanezen eszméknek és elveknek lett volna megfelelő. — A mi pedig a pénzzel annyira rokon *hitelügyet* illeti, erre nézve az egész időszak alatt csak egy-két mozzanat vonja magára figyelmünket. Igy jelesen, hogy a nagyon is fejletlen hitel emelésére s az adósságok eddigi bizonytalansága mellőzésére *betáblázások* rendeltettek[3]); a charta bianeák használatávali visszaélések megakadályozására azok kezelésében bizonyos törvényes kellékek szem előtt tar-

---

[1]) *Diarium*: 1729 II. p. 180 (Aug 21-ki ules) és *Systema Oecon.* 10 fejezet (Acta 1722/23 p 245 s köv.).

[2]) *Diarium*: 1715: 1723. *System.* Elab. Pars III. 10 § 128 130. l.

[3]) V. ö. 1723: 107.

tása megparancsoltatott, s a törvénykezés és *igazságszolgáltatás* tökélyesbítése és gyorsabbítása czélba vételek.

Szélesb nézetkörrel találkozunk e korbeli törvényhozásunk és sociális eszmemozgalmainkban *a birtokviszonyokra* vonatkozólag.

A 18-ik század uralkodó irányalatainak egyike ugyanis oda czélozván, hogy a nemesi és jobbágyi birtok eddigi középkorias jellemében kivetkeztetve, a megváltozott viszonyoknak némileg megfelelőbb módon szerveztessék: szükségkép föl kelle merülnie *azon eszmének*, hogy azon félszeg (habár az alkotmányban gyökeredző s annak sarkalatos intézményeivel igenis összefüggő) dualismus, mely *a nemesi és a jobbágyi birtok* közt még mindig fennállott, megszüntettessék. E végből különösen az 1729-ki hongyűlés alkalmával a karok és rendek általános jobbágyi birtokrendezést, *urbarium-alkotást* vettek kilátásba [1]); — azonban mint később sok más ügyben, úgy jelenleg ebben is a dicséretes törekvés a felsőház határozott ellenzésén hajótörést szenvedett [2]). Ugyanezen kérdéssel, vagyis a birtokviszonyok rendezésével függ továbbá össze, hogy az *1715-ki* 11 és 101-ik, és az *1723-ki* 60, 61 és 62-ik törvényczikkek alapján a jobbágyoknak földesuraik zaklatásai ellenében megvédelmezése vétetik czélba, s hogy az egész időszakbeli eszmekörön mint veres fonal keresztülvonul az elv, a *nemesi családok fennmaradását* biztosítani [3]), hitbizományok s majoratusok felállítása által a földbirtok *mobilisatióját* nehezíteni, s a főurak pazarlásának gátat vetni, a jószágoknak idegen kezekbe jutását akadályozni stb.; — nem említve, hogy ugyanez időben *a külföldiek birtokképessége* is több alkalommal jövén szóba, a nemesség nagy része azonnal hangos panaszokban tört ki, attól tartván, hogy ilykép ki *fognánk igen könnyen vásároltatni*, minek következése a közfelfogás szerint az volna, hogy az ország pusztulásnak induland [4]). Végre említésre méltó, hogy már a *telekkönyvi intézmény* elemei is

[1]) V. ö. *Diarium:* 1729 II. k. 294 s köv. l.

[2]) Sok helyes megjegyzés található a nemesség rideg magatartását illetőleg a jobbágyok irányában e korban *Eötvös J. báró* „Reform" czimü munkája (1846, Lipcse) 122 s köv. l.

[3]) V. ö. *1723:* 47—50. *Diariumok* 1715—1729-ig — Szem előtt tartandó ugyanis itt az, hogy már az 1687-ki országgyülés 9-ik tczikkében megengedtetett a *majorátusok* felállítása a főnemeseknek; az 1723-ki 10-ik tcz. pedig e jogozatot szélesb alapra állítván, kiterjesztette, de hozzátétetik: „salvo jure et aere alieno, ante Majoratus institutionem; et ne Creditores vel alii quicunque circumveniantur etc. in generalibus comitatuum congregationibus ubi bona Majoratus adjacebunt, publicari et improtocollari debebunt."

[4]) Nagyobb donátiókat gazdag pénztőzsérek impetráltak csakugyan.

meg valának e korban [1]), s hogy több rendbeli törvényczikkek és közigazgatási szabályokkal találkozunk, melyek mind arra irányulnak, hogy a hitelezők károsodásoktól megóvattassanak s a *kölcsönzőknek* lehető biztosság és védelem nyujtassék [2]).

Egy további s hosszas vitatkozásokra alkalmat szolgáltatott kérdés vala ez időszakban *az iparügy* megfelelőbb rendezése, a műipar miképeni meghonosítása, s kűlönösen a czéhszerkezet s az ez ügyre nézve döntő fontosságu *vámpolitikai elvek* megállapítása.

Bármennyire állottak ugyanis apáink e korban még *naturálgazdasági* természetű államháztartásunk fogalmainak befolyása alatt, s bármily állhatatosan ragaszkodtak is a haza középkorias és aristokratikus alkotmányához s azon institutiókhoz, melyek ez utóbbit a földműveléssel, mint a nemzeti foglalkozásnemek legfontosbbikával legbensőbben összefűzték: másrészt azt sem ismerték félre, mily időszerű, sőt szükséges volna az *elevenebb* természetű *s mozgalmasb jellemmel* biró műiparnak s gyári productiónak is meghonosítása, mint lényeges föltétel és kellék ahoz, hogy a nemzeti gazdászat megfelelőbb alakot ölthessen, s belterjűbb fejlődésnek vitethessék elébe. — E meggyőződésben alkottattak egyebek közt azon országgyűlési *törvényczikkelyek*, melyek a műipar közgazdasági fontosságát elismervén, az *iparos osztálynak* szaporítását és emelését czélba veszik; a minden rendbeli technikai foglalkozást űző személyeket (mechanici omnis generis) az országba való *beköltözésre*, 15 évi adómentesség biztosítása s egyéb kedvezmények mellett, ösztönözik, több városokat, melyek élénkebb iparral birtak, a szabad királyi városok sorába helyezik [3]), végre az országos kormányszéket oda utalják, hogy *kellő ellenőrzetet* gyakoroljan a felett, hogy a bonba beköltözött iparosok tényleg iparral foglalkozzanak, telek- s földbirtok-vásárlástól távoltartassa-

---

[1]) V. ö. *Diarium:* 1723 I. köt. 318—358. l. De Securitate obligationum et fassionum.

[2]) A földbirtokviszonyok rendezésére czélzó intézkedésekkel kapcsolatban találjuk e korban a földipar észszerűbb *módoni üzésének* sürgetését, az erdőszeti, vadászati s mezőrendőrségi ügy némi szabályozását, a *bányászatnak* jobb karba helyezése és függetlenségére irányuló törekvéseket, a lónemesítés s marhatenyésztés emelését czélbavevő indítványokat, nemkülönben az 1723-ki 118-ik és az 1729-ki 12-ik törvényczikkelyeket, melyékben nemzeti ós productiónk egyik főkincsének *a bornak* s az avvali kereskedésnek érdekében a borhamisítás egyenesen és szigorúan megtiltatik. — V. ö. még *Schwartner* Statistikája I. kötet 315 és 318. l.

[3]) V. ö. még *1715:* 108, 109. *1723:* 117. *1729:* 12. és *1741-ki* Acta p. 39—40.

nak, s más keresetmódra magukat ne adják stb.[1]) Az ipar és gyártás nagyobb mérvben s gyorsabb meghonosítására czélzott továbbá azon terv, hogy *külön ipar-községek alapíttassanak*[2]), gépek s mechanikai munkaeszközök közsegélylyel beszerzése eszközöltessék, az iparosoknak üzletüknél folytonos megmaradhatása tekintetéből a nyers anyagbevásárlás ép úgy, mint az ipari czikkek eladása kizárólag a *kereskedő* osztálybeliek által foganatosittassék; stb. sőt még az is hozatott e czélból indítványba, hogy az országos főkormányszék kebelében egy az ipar s gyárügy intézésére és képviselésére utalt külön *ipari osztály* (közigazgatási sectió) állíttassék fel, hogy az országos pénztárból (Cassa oeconomicából) iparosoknak üzleti tőkék előlegeztessenek, biztosb üzletjövedelem tekintetéből pedig a katonaság által szükséglett posztó *s ruhafélék* kizárólag *hazai gyárakból* vásároltassanak. — Mire nézve hozzávetőleg helyesen megjegyezteték, hogy ilymódon nemcsak élénkebb pénzforgalom fog előidéztetni az országban, hanem ő felségének *több adójövedelme* is leend, a mennyiben a szaporodott üzletek s a fokozott polg. kereset annak biztos forrásait képezendik[3]).

Nagy érdekeltséggel és mondhatni alapossággal tárgyaltatott ezen időszakban *még a czéhek* kérdése. — Egészen egyidejűleg ugyanis a Német- és Franciaországban tapasztalható vitatásával e kérdéseknek[4]), hazánkban 1715 óta majdnem szakadatlanul folyt az eszmecsere a czéhintézmény felett, a nélkül, hogy vagy az egyik vagy a másik nézet *határozott túlsúlyra* birt volna emelkedni. Igy jelesül az 1715-ki országgyűlési irományok közt találunk (a gravaminák tárgyalásában) egy terjedelmesb felirat-javaslatot, melyben kiemeltetik, hogy habár a czéhek régi dicső uralkodóinktól hozattak is be, de másfelől *oly sok visszaélésekre* is szolgáltatnak okot[5]), hogy eltörlésök és a

---

[1]) Hogy ez időben tényleg sok külföldi iparos be is jött hazánkba, ismeretes dolog. V. ö. *Grellmann:* Statist. Aufklärungen II. 236. *Katona:* Hist 39. k. 405 s köv. l. *Horváth:* Ipar s keresk. története 138—140. l.

[2]) *Diarium:* 1723 I. k. 115 s köv. lapok.

[3]) A „*Systema Elaborat*" (Rhédey Gyűjt. I. pag. 115. *Diarium* 1722/23) hozzáteszi továbbá még azt is, hogy az *aba* nevű posztónak a keleti tartományokból való behozatala szinte meg volna tiltandó, mert az ipar kifejlődését nehezíti, s azonkivül sok pénznek külföldre szivárgását is maga után vonja.

[4]) Nevezetesen Németországban 1672 és Frankhonban 1614 óta folytonosan találkozunk e kérdéssel. V. ö. *Lassalle:* Arbeiterprogramm (1863) p. 16—18.

[5]) Utalás történik itt különösen arra, hogy a mesteremberek összebeszélései folytán nyomasztó *drágaság* idéztetik elő, hogy a czéhtagok a belépni akarókat kiállhatlan faggatásokkal kinozzák, hogy az iparczikkek kellő mennyiségbe nem *állíttathatnak* elő, és igy a közfogyasztás érdeke csorbát szenved.

szabad ipar(!) életbeléptetése csak a közfejlődés s jóllét előmozdítására vezetend. — Ezen lényegileg helyes és törvényhozóink előrehaladottabb felfogásáról tanúskodó nézetekkel [1]) összefüggésben az 1723-ki országgyűlés szinte a *szabad ipar*-rendszer mellett emel szót[2]) s a czéhek visszaéléseit keményen korholja. Azonban, valamint az előbbeni, úgy a jelen felszólalás sem vezetett eredményre, sőt 1729-ben a vita ujolag megújult s a czéh-ellenes és a czéh-pártoló fél közt hevesebb összeütközésre is vezetett. A „sérelmek“ feletti tárgyalások alkalmával ugyanis a czéhek kérdése szinte szőnyegre kerülvén, azok fenntartása mellett egyfelől a városok követei, másfelől (s főleg egyházi szempontból) a *papság* emelt szót, mig ellenök a földesurak nyilatkoztak s eltörlésöket egyenesen követelék. — A vitatkozásnak befejeztekor hozott végzés az volt, hogy a fejedelemhez való fölterjesztés a czéhek mellőzéséhez hajlott ugyan, de ezt határozottan ki nem fejezé [3]), s *mintegy közép útat* tartott a két ellenvélemény között, ép oly formán, mint egy évtizeddel később az 1741-ki országgyűlés e tárgybeli nyilatkozata is[4]). — Figyelemre méltó mozzanat e korban a czéh-kérdés körüli eszmefejlődésben végre az, hogy szinte az 1729-ki hongyűlésen egy *külön emlékirat* jutott felolvasásra, mely a czéhrendszer mellett küzdött, s azon elvet iparkodott érvényre juttatni, hogy a magyarhoni czéhek *a német örökös tartományok* czéheivel közös s egyforma szabályzat szerint szerveztessenek, s hogy ily föltét alatt sokkal üdvösb hatásuaknak fognak bizonyulni [5]).

A műipar és gyártás meghonosítására irányuló nézetekkel szoros kapcsolatban állanak ez időben azon eszmék és törekvések, melyek a *kereskedelmi* és *vámpolitika* körébe is vágnak, s az átmenetet a forgalmi rendszer kérdéséhez képezik. Igy egyebek közt az 1723-ki hongyűlésnek benyujtott választmányi munkálatban (Pars III. §. 20—21.) kiemeltetik az, (a mi egyébiránt a legújabb korban, jelesül *a védegyleti agitatió* korában, fokozott nyomatékkal szinte megtörtént, t. i.) hogy hazánkban a külföldiek az iparanyagokat olcsón

---

[1]) Melyek azonban eredmény nélkül maradtak, a mennyiben az 1715-ki 79-ik tcz. a czéhek *fennmaradását* biztosította.

[2]) A 74-ik tcz. végén ezt olvassuk: „stabit in benigno S. Majest. arbitrio Cehis impertita privilegia, pro exigentia necessitatis, circumscribendi, vel plane abrogandi et tollendi. V. ö. még *Actáit* e hongyülésnek, s az említett választmány „Systema Elabor.“ czimü munkálatának III. része 23-ik §-át (p. 138—139).

[3]) V. ö. 1729: 10. tcz. és *Gravam.* 79. Acta *1729.* I. (Illésházy biblioth.).

[4]) *Acta diaet.* 1741. Gravam. 24. *Diar.* 36-ik ülésről.

[5]) V. ö. *Diarium* p. 183 aug. 23-ki ülésről.

megvásárolván, mi a belőle készített iparárúkat *méregdrágán visszavásároljuk*. E végből az érintett országgyűlés közgazdasági iránylata (ámbár egyébként szabad kereskedelmi nézetek uralkodtak benne) tényleg protectionisztikai is vala, a mennyiben például a posztó-ipar meghonosítása érdekében a gyapjúkivitelt nehezíteni, a *külhoni vasnak pedig a hazai* vasipar tekintetéből behozatalát akadályozni törekedett [1]). — Hasonlókép fejezi ki magát az 1729-ki törvényhozó testület, midőn a „Sérelmek“ 2-ik pontja alatt egyenesen azt hangsúlyoztatá, hogy a nemzeti ipar, a félszeg vámrendszernél fogva, mely t. i. oly iparárúkat, melyek idebenn is bőségesen állíttathatnak elő, egészen szabadon engedi bejőni [2]) szükségkép fejletlen marad és elnyomatik!

3. §.

A közgazdasági nézetek, kereskedés, forgalom, közlekedés, adók és pénzügyre vonatkozólag.

Forduljunk már most az e korbelinézetek körében azokhoz, melyek kiválókép a kereskedésre a közlekedésre és pénzügyre irányultak.

Itt mindenekelőtt azon észleletekre jutunk, hogy a *központi kormány* Bécsben a kereskedést már ez időben is lényegileg *közbirodalmi ügynek* tekinté, s tisztán magyar nemzeti szempontból felfogását *nem pártolta*. Ez iránylatnak megfelelőleg az *Uralkodó* első sorban is mindent gondosan mellőztetni kivánt, a mi a monarchia két fele közt nyilt érdek-harczra vezethetett, s jelesül Magyarország elkülönülését idézte volna elő; mig másfelől az összes forgalmi, közlekedési és vámi politika oly szellemben kezdett intéztetni, hogy hazánk sok tekintetben már nem *mint egyenjogu birodalom-fél*, hanem mint puszta tartomány, nem akarjuk mondani, *gyarmat* szerepelt. — Egy másik figyelemreméltó körülmény az, hogy mig ezelőtt és eddig törvényhozásunkban s a társadalmi nézetekben kiválókép csak a kereskedők *személyi* állása és viszonyai találtak kifejezésre: most már magasb politikai és közgazdászati felfogásmód foglalt ez irányban is helyet, s maga a kereskedés-ügy rendezése és elvi szabályozása vonatott a diskussió körébe, s bizonyos *általános szempontok* kezdtek a nemzet forgalmi rendszerének miképeni alakítására nézve uralkodókká válni.

---

[1]) V. ö. *1723: 121* és *Diar.* meg *Syst. Elab.* III. §. 20—21 és 30—32 idézett kéziratban, azonkivül *Bidermann:* Das Eisenhüttengewerbe in Ungarn (1857, Grätzban) p. 173.

[2]) *Acta:* 1729 tom. I. p. 87. Mig az 1722/23-ki operatumban azon merkantilisztikus elv jut kifejezésre, hogy a mi idebenn az országban is kapható, a pénzforgalom veszélyezésével külföldről ne hozattassék be. L. *Bidermann*: id. ért. 173.

A részleteket illetőleg, határozottabban formulázott elvekkel a kereskedés tekintetében az *1715-ki hongyülésen* találkozunk. Az innen kiküldött választmány ugyanis munkálatának „De Commercio in Genere“ czimü szakában (jelesül a 11-ik §-ban) azt mondja, hogy a kereskedés országos *vezetése a központi államkormány* által eszközöltessék, de hozzáteszi, hogy ez kiválókép csak felügyeletig történhetik, s hogy névszerint oda irányuljon a kormány működése, hogy szükségtelen árúknak bejövetele megnehezíttessék, idegen czikkek szerfelett drágán ne árultassanak, a portékák lehetőleg olcsón s gyorsan való szállítása előmozdíttassék stb. Belátták továbbá apáink már ez időben is külnemzetekkel kötendő *kereskedési szerződések fontosságát*. Igy indítványba hozatott (ugyan az említett választmány által), *hogy Angliával* bor-kivitelünk érdekében, Hamburggal gabonánk s egyéb őstermékeink tekinteteből *vámegyezményre* lépjünk, továbbá a folyóvizek összekapcsolása siettessék, a *magyar gabona* a nagy forgalmi piaczokra könnyebben és olcsóbban szállíttathassék, mint a lengyel, mely ekkor is már veszedelmes versenytársa vala a mi termékünknek. Ez eszmék és kivánalmak megvalósítására czélzott azután az 1723-ki országgyűlés (116-dik tczikke s egyéb intézkedései), mely a kereskedési ügy tüzetesebb rendezését tűzi ki, s valamint a vámpolitikai rendszer megállapítását (a melyre nézve az országgyűlés semmikép sem birt tisztába jőni) úgy egy *külön országos pénzalap* alkotására vonatkozó tervezet kidolgozását is az ujonnan szervezett helytartótanácsra bizta [1]).

A kereskedéssel szoros kapcsolatban álló ügyet képezett már ez időszakban is a kereskedelmi vagy *vámpolitika helyes elvek* szerinti rendezése. Szilárd következetességű *kereskedelempolitikai* elvek rendszere (úgy mint az egykorú nagy nyugati államokban, hol a teljesen uralomra jutott absolutismus e tekintetben is *korlátlanúl és vaskövetkezetességgel* járt el) ez egész időszakon át hazánkban ugyan nem létezett, hanem a szerint, a mint a közfelfogásban majd az agricol és tisztán kereskedelmi, majd az ipari és gyártási érdekek jutottak túlnyomóságra, a forgalmi politikára vonatkozó elvek is változtak, azaz, majd a szabadkereskedelmi, majd a *protektionistikai* irány volt a tulnyomó; említeni sem kellvén, hogy az utóbbi rendszer az e korban majdnem kizárólag szerepelt *merkantilismusban* s védvámi és pénz-

[1]) Hogy egyébiránt ez sem vezetett czélhoz, s hogy az 1729-ki hongyülésen ugyanezen kérdések újolag vitatás alá kerültek: bizonyítják az ez időbeli diaetalis *Acták* p. 57. Királyi leirat 85—87. l. stb.

imádási irányalatban a leghathatósb támogatóra s szövetségesre talált, s hogy igen sok egyéb társadalmi és politikai mozzanat is hatott még arra, hogy a kereskedésben a *szabadság és szabadverseny* elve (ugy mint azt a nemzet érdeke akkor megkivánta volna) teljesen érvényre ne juthasson.

Másfelől a *vámpolitika képezé* különösen azon tért, melyen a monarchia két felének érdek-ellentétele s a közös uralkodó állásának innen eredő sokszoros nehézségei legkirívóbban mutatkoznak. Ennek következménye egyebek közt az is vala, hogy kifelé (a külföld irányában) a magyar-osztrák állam kellő nyomatékkal kereskedelempolitikai ügyekben soha *fel nem léphetett*, s hogy benn a birodalomban majd az egyik majd a másik félnek adott (kormányhatalmi) kedvezmények által a jó egyetértés és öszhang nem ritkán megzavartatott, s oly eljárási rendszer emelkedett érvényre, mely igazán előnyösnek egy félre nézve sem neveztethetett!

A mi a vámpolitikai főbb elveket illeti, a) tüzetes figyelembevételével azon sűrű kereskedési és üzleti érintkezésnek, melyben honunk *az örökös tartományokkal* létezett, azon nézet vala uralkodó, hogy a német örökös tartományok úgy tekintendők, mint egyenjogu társ-országok, melyekkel kölcsönös szabad egyezkedés és alku utján rendezendő a vámügy s hazai vámpolitikánk [1]); b) *a kiviteli* kereskedést illetőleg sürgették őseink a nyersterményeknek szabad kiszállítását, de egykét czikk (p. o. gyapju) tekintetében ez elv alól mégis kivételt tettek, jelesül (mint fentebb emlitők) a *hazai ipar-alapítás* érdekében [2]). Ugyanez irányban többször emeltetett panasz, hogy a magyar terményeknek nincs kelete a külföld felé, hogy nevezetesen: *daczára az 1681-ki egyezménynek*, mely a monarchia tartományai s Magyarország közt a szabadabb kereskedésnek elvét érvényre emelé, hazai *kivitelünk* szerfelett nehezítteték egyes irányokban, miro nézve a fejedelmet az akadályok elhárítására fölkérik [3]); c) *a beviteli keres-*

[1]) V. ö. még az 1715-ki 75 és 91, az 1723-ki 78 és 119-ik tczikkeket, és *Diarium* 1729 pag. 53.

[2]) Érdekes mozzanat e tekintetben az, hogy midőn 1729-ben a fejedelem egyik leiratában a vámügyekben a magyaroktól kért szabad borkivitelt (Ausztriába) nem akará megengedni, s okul adá, hogy még az örökös tartom. rendeivel ez iránt nem értekezett: felkiáltottak az országos rendek, hogy *Magyarország önálló birodalom*, melynek jólétét nem lehet idegen rendek önkényétől vagy nézeteitől függővé tenni. V. ö. *Diarium* 1729 pag. 53.

[3]) V. ö. *Acta* 1729: I. p. 55. Erre egy alkalommal a válasz az volt, hogy hiszen a magyarok se szeretik az osztrák áruknak országukba való bevitelét; és másutt: a mennyiben az örökös tartományok szükségletei födözvék, a szabad ki-

kedést illetőleg, őseink nézetei habozók voltak, s majd protectionisztikai, majd szabadkereskedelmi elveket vallottak; de sokkal nagyobb mérvben foglalkodtatá az elmékot az *átviteli kereskedés*, mely tekintetben igen helyes vala azon igyekezet, hogy hazánk a fejlettebb s gazdagabb Németországgal minél könnyebb és bensőbb forgalmi összeköttetésbe juthasson. Fájdalom! ez irányban is akadályok gördítettek honunk elé, a kisszerű, önzéstől eltelt s *féltékeny örökös* tartományok által, úgy hogy nem egyszer keserű panaszokra fakadt országgyűlésünk, melyeknek azonban gyakorlati eredménye soha sem volt[1]) [2]); d) jól fölismerték apáink e korban is már *a tengerpartnak* hazai kivitelünk tekintetében fontosságát, a mennyiben ez irányban már 1715-ben *és 1723-ban a szabad* exportot különösen hangsúlyozák, valamint másfelől igen zokon vették azt, hogy a bécsi kormányközlegek több rendbeli intézkedései már ekkor is odaczéloztak, hogy a magyar *fiumei-buccari-i kereskedés* helyett a bécs-triesti űzletvonal fejlesztessék ki s emeltessék túlsulyra[3]); e) azt végre, hogy a kereskedelmi és vámi politikában az egész időszak alatt a protectionistikus és a szabad forgalmi elvek majd nyilt majd titkolt tusában voltak egymással, s hogy névszerint a pénzforgás tisztán merkantilisztikus felfogása, az *iparpolitikában uralkodó* nézetek, s az államhatalomnak közvetlen beavatkozását föltételező számos intézkedések megannyi tanubizonyságai annak, hogy hazánkfiainak eszmeköre ez időben az Európaszerte uralkodott nézetek határozott befolyása alatt állott, — már máshelyütt is megérintettük, s itt bővebb elemezést nem szükségel.

A kereskedéssel szoros kapcsolatban *álló közlekedési ügy* a 18-ik század első felében kiváló figyelemre nem méltattatott. Min azonban, tekintve az akkori primitiv forgalmi állapotokat, a productió és árucsere fejletlenségét, nem lehet csodálkozni. Egészen azonban e tárgy fontossága sem ismerteték félre; minek szóló tanusága az, hogy jelesül a *vizi útak* jobbkarba helyezése, sőt mi több a *Tiszaszabályozás*

---

vitel külföldre akadálytalanul történhetik; és ismét máskor: az osztrák tartományok adója jóval terhesb lévén, a magyar termékek egészen szabad bevitele oda nekik károsodást okozhatna. V. ö. *Acta* 1729 p. 366. Nr. 84. *Diarium* 269. ülés, 456. lapon.

[1]) Igy egyebek közt 1715-ben már panasz emeltetett az iránt, hogy Német- s Olaszország felé menő magyar termékek *dugáruk* czíme alatt elkoboztatnak. V. ö. *Acta* többh. és 1729. *Acta* I. k. 87—89, 366—369. l. *Diar.* 456. l.

[2]) V. ö. még az 1741-ki országgyülés sérelmi nyilatkozatának 17. pontját.

[3]) Érdekes mozzanat e tekintetben az is, hogy az 1741-ki 62-ik tcz. a posztónak *a tengeren való* szabad behozatalát állapítja meg.

ügyc (mint az előbbeni időszakban is) ujolag, névszerint az 1723-ki választmány munkálatában tüzetesen szóba hozatott [1]); azután a Dunának s a Balatonnak egybekapcsolása tervezteték [2]); *s az 1723-ki országgyülésen* törvényczikk is alkóttaték, (jelesül a 122), melyben az egész ügy tüzetes rendezése kilátásba vétetvén, a következő határoztatik: „prout reliqua ad promotionem Boni publici conducentia, ita etiam ut fluvii quoque navigabiles per diversos canales et fossas, ad varias Regni partes, pro facilitando Commercio deducantur: Consilium Reg. Locumtenentiale curabit, viros hujusmodi aquae-ductuum gnaros superinde consulet, cum iisdem tractabit, et concludenda in Diaeta reportabit.“ [3])

Hátra van még szólanunk az e *korbeli pénzügyi nézetekről.* — E tekintetben őseink eszmeköre még meglehetősen kezdetleges vala, a mennyiben a financzrendszernek sem alapjai, sem közegei, sem müveleti módjai világos ismeretével nem birtak, s határozott tájékozási főelvek, sem a gyakorlatban, sem az elméletben, még kifejezésre nem jutának. Nem meglepő tünemény, ha tekintetbe veszszük, hogy hazánk alig kezdett e században középkorias szerkezete és formáiból kibontakozni, tehát egy *fejlettebb müveltségi állam* háztartásának mind szükségei, mind feladásai még idegenek valának előtte. — Volt azonban mégis egy pár mozzanata, *kivált törvényhozásunknak* e korban, mely ez irányban jelentékeny haladási lépésnek tekinthető, s azért gondosan feljegyzendő. Igy nevezetesen az, hogy egy országos pénztár fontossága s szüksége világosan beláttatván, annak létrehozása s illő jövedelem-forrásokkali ellátása *már 1715-ben* czélba vétetett. Kezdetben ugyan többen a követek közül az eszmének ellenzői valának, okul adván, hogy egy ily alap létrehozása csak a polgárok nagy megterheltetésével volna eszközölhető; később, jelesül *1723-ban azonban* már az ügy népszerübb volt, s egyebek közt a sóregale, a honfiusitási dijak s némely koronajószágok jövedelmei jelöltettek ki azon forrásokúl, melyekkel az országos pénztár alapítandó volna. Az e tárgybani tanácskozmányok azonban szinte eredménynélküliek maradtak, mert az érintett források *elégteleneknek* találtattak, s a központi kormány szinte nem látszott igen hajlandónak

---

[1]) Jelesen §. 33—40.

[2]) Jelesen §. 39.

[3]) Kevesebb figyelem fordíttatott a szárazföldi útak s közlekedési eszközökre, mely utóbbiakróli gondoskodás egyenesen a megyei s vidéki hatóságokra stb. bizatott. V. ö. *Diar.* 1723, p. 1104—1037.

a dolog erélyesb fölvételénél közreműködni[1]), sőt mi több a felség *a sónak* ez alap számára átengedéséről tudni nem akart; azon ohajtása a 23-ki választmánynak pedig, hogy e pénztár az ú. n. *adó-alaptól* elkülönítve kezeltessék, s e kezelés „felelősség“ mellett történjék: kormányi körökben egyenes ellenszenvre talált[2]). *Érdekes mozzanat még* ez irányban az osztrák kormánynak 1732-ben tett kisérlete a *dohány-egyedáruságnak* hazánkbani életbeléptetését illetőleg, mi azonban az akkori alkanczellárnak gróf Batthiányi Lajosnak erélyes felszóllalása folytán nem történt meg; egyáltalában pedig oda czélzott intézkedés volt, hogy Magyarország a *közbirodalmi költségek viseléséhez* nagyobb mértékben járulni kényszerítessék[3]). — A finánczháztartás főfő tényezőjét az *adókat* illetőleg ez időszakban még keveset szólhatni. Mit lehetne ugyanis mondani e tárgybeli nézetekről egy oly országnál, mint hazánk, melynek aristokratikus jellemű alkotmányában a birtokos osztály törvényszerü teljes adómentességi kiváltsága, mint mindenekfelett uralkodó irányelv, s valódi *közjogi sarkkö* szerepelt!? Hol a nemesség mint hangadó rend, adó-mentességéhez, mint a nemzeti szabadságok szent és sérthetetlennek vélt palládiumához, vakbuzgó állhatatossággal ragaszkodott, s még arra nézve is alkotott törvényt, hogy *e szabadsága* soha még szóba sem jöhet, s netáni módosítása vagy megszorítása szőnyegre sem hozathatik[4]). Pedig kikerülte figyelmét a kiváltságosoknak az, hogy ép azon óriási horderejü intézkedés, melyet az 1715-ki hongyűlés 8-ik tczikkében *az állandó hadsereg* elvének nyilt elismerése és érvényre-

---

[1]) Történetileg ismeretes tény ezenkivül az, hogy az osztrák financzrendszer fonáksága, s a bécsi államférfiak önző irígysége irányunkban is sok tekintetben feltartóztatta anyagi fejlődésünket: „Das ungarische Reich ist bei weitem noch nicht mit hellsehender Staatsklugheit und umsichtiger Staatswirthschaft verwaltet worden; und eine solche Verwaltung konnte auch nicht stattfinden, so lange nicht Gemeingeist und Vaterlandsliebe den ungrischen Adel bestimmen: von seinen eisernen, schwer auf das Land *drückenden Privilegien etwas* nachzugeben; und so lange es in dem oesterreichischen Finanzsysteme Grundmaxime bleibt, die *Ungern sollen* nicht reich werden, damit die andern Provinzen der Monarchie an Wohlhabenheit zunehmen“ mond találón *Fessler* X. k. 454—456. l.

[2]) Hogy a fundus publicus kérdése mégis előbb-utóbb megoldandónak tartatott már, — bizonyságul szolgál az 1723-ki 99-ik tczikk, melyben ezek állanak: „quando Fundus Publicus ad effectum fuerit deductus et suae Majestati repraesentatus.

[3]) V. ö. még *Schwartner:* Statistik von Ungarn I. k. 335. l.

[4]) V. ö. *Diarium* 1723: 1419. — Említést érdemlő mozzanat, hogy III. Károly egyenesen oda czélzott, hogy a *telek-adót* életbe léptesse. *Fessler:* X. köt pag. 455.

emelése képez, valamint az 1723-ki nagy reformok az államigazgatásban, leghathatósb előkészitői voltak a nemes és nem nemes osztályok közti válaszfalak lerontásának, — névszerint a mennyiben a katonáskodás terhét és tisztjét általánosítván, s az uj *status-mechanismust* megalapítván, egy lényegileg uj, a nemzet minden rétegeit és rendjeit egyaránt igénybevevő adó- és financzrendszer életbeléptetését elkerülhetlenné tevék, a kiváltságosság és társadalmi privilegiumok alapjait meggyöngíték, szóval *a had- és pénzügy* (e két természetszerűleg legszorosbban összefüggő s egymáshoz hasonló politikai tényező) gyökeres ujjászervezésére s ez által Magyarország egész állami existentiájának és fejlődési irányának megváltozására utat törtek [1]) [2])!

Mielőtt e szakaszt bezárnók, lehetetlen meg nem érintenünk azon összes közéletünkre nézve nagy fontosságu intézkedést ez időszakból, hogy hazánk e korban nyert először *szabályzott rendszeres kormányzati* organismust, jelesül az által, hogy a közhaza érdekeinek központi vezénylete s igazgatására egyfelől a fejedelem székhelyén létező udvari főhatóság vagy *kanczelláriá*, valamint a kir. *udvari kamara* szabályosb alakot öltött, másfelől pedig az ország ügyeinek

---

[1]) A fent érintettek rövid illustratiójául legyen utalva e helyt arra, hogy az 1715-ki országgyülés 8-ik nagyhorderejü tczikkelyében, tekintve a kor visszautasíthatatlan követelése- s a birodalom biztonságára, az *állandó hadsereg* tartásának, s vele kapcsolatban a rendszeresb *hadi adónak* elvét kimondá s érvénybe lépteté Minek folytán egyrészt Magyarország a modern államok fejlődési körébe lépett ugyan, s közháztartása is gyökeresen megváltozott, de másfelől annyiban, a mennyiben a katonáskodás és az adófizetés terhe lényegileg a szegény jobbágyosztályra hárult, a kiríyó *ellentét nemes* és nem nemes, honlakos és honlakos közt még metszőbbé és sujtobbá lőn. — Nagy jelentőségü momentum ez intézkedések tételét illetőleg végre az is, hogy apáink a nevezett ügyeket egyenesen az *országgyülés* elé valóknak nyilvánították, az alkotmányosság biztosítékaival körülsánczolni iparkodtak, s hogy *katona- és adószedést* ez irányban is a fejedelmi jogkörhöz tartozónak csak bizonyos megszorításokkal ismerték el. V. ö. bővebben *Récsy:* Magyarország közjoga 246 s köv. és 388 s köv. l. *Deák Ferencz* Adalékát t. h. és *Fényes:* Magy. orsz. statistikájának III. k. 18—20. l.

[2]) El nem hallgatható itt egyébiránt az, hogy az adóviselés közpolgári tartozásának nagy elve egészen mégsem tagadtatott őseink által, mert vannak helyei törvénytárunknak ez időből is, hol amaz elv némi elismerése mintegy keresztül dereng; igy jelesül az *1723-ki 90-ik tczikkben* e szavakat olvassuk: „Naturali rationi et aequitati conforme est illi cui bonum *publicum commune est*, onerum quoque publicorum supportationem suo modo communem esse debere." Tehát eléggé határozott ujjmutatás s bizonysága a 18-ik századi eszmék befolyása kezdeményeinek!

közvetlen vezényletére a Magyar Királyi Helytartótanács az 1723-ki országgyűlés ismeretes 97—102 törvényczikkeiben állíttatott fel s szerveztetett, mely alkotmányos tanácsadói és kormányzati testület ez időtől fogva egészen a legújabb korig az összes hazai beligazgatás élén, a politika és policzia, egyház és oktatás, gazdaság és ipar, forgalom és közlekedés stb. minden jelentékenyebb ügyeinek intézésével, és előmozditásával foglalkozott [1]).

* * *

Ezek voltak a 18-ik század első felében nálunk uralkodókul tekinthető nézetek.

Lássuk most a *század második felét*, s vizsgáljuk azon nézetkört, mely a Mária Terézia és József császár uralkodási korát képző 50 éves időszakon át honunkban érvényben állott.

HARMADIK FEJEZET.

A közgazdasági nézetek hazánkban Mária Terézia és József császár uralkodása korában.

1. §.

A korszak jelleme és a közgazdasági eszmék fejlődése 1741-től 1765-ig általában.

Azon ép egy félszázadot átkaroló időszak, melynek közgazdasági eszmekörével a jelen fejezetben tüzetesben kell foglalkoznunk, — annyiban hasonló jellemű az eddig ismertetett időszakkal, a mennyiben az ország politikai, műveltségi s főleg *közgazdasági alapviszonyai* lényegileg ugyanazok maradtak, vagy legalább általánosb s mélyebbreható változást nem szenvedtek. Az eszmék és törekvések azonban ugyanazok *nem maradtak*. E tekintetben ugyanis Mária Terézia s József császár kora lényegileg elüt az előbbenitől, sok tekintetben egészen uj alapokon fejlődik s bizonyos ellenkezésben jelenkezik azon eszmékkel és czélzatokkal, melyek a század első részében voltak túlsúlyban.

---

[1]) V. ö. az idézett törvényczikket magát, azután az 1741-ki 11-ik és az 1791-ki 14-ik tcz. Ezenkivül pedig *Récsy*: Közjoga 453. s köv. lapjain; *Fényes*: Statistikájának II. k. 124. s köv. l.

Igy, hogy csak némelyeket emeljünk ki, sajátlagos és félreismerhető *jellemvonása e korszaknak* először is az, hogy a mind jobban érvényre emelkedett modern ideák befolyása alatt álló *központi kormányhatalom* (valamint egyebütt Európában) minálunk is a nemzet nagy része által még idegenkedéssel tekintett ujitási irányt zászlajára tűzé, s mig azelőtt *a nép* sürgeté a reformokat s a különböző bajok orvoslását, most az *állam* legfelsőbb csúcsán állók kezdék a társadalmi és az anyagi javítások szükségét vitatni, s intézmények életbeléptetése mellett buzgólkodni, melyek az összes fennálló *sociális szerkezet* átalakúlására vezethettek volna; szóval az ú. n. *felvilágosult absolutismus*, melynek uralmi kora épen a 18-ik század második felére esik, az osztrák-magyar birodalomban is helyt foglalt, erőben és hatályban mind jobban gyarapodott[1]), s a nagy király-asszony országlásának főleg második felében, (honunkban az 1764-ki országgyűlés után) s lángeszű fiának Józsefnek jószándékú ugyan, de a magyarság állami élete *és ezredéves alkotmánya* legridegebb negatióját megkisértő erőszakos ujításai és intézkedéseiről ismeretes kormányzata évtizedében majdnem kizáró uralomra jutott.

Az előbbenitől sokban elütő jellemű e korszak továbbá annyiban is, hogy a kormányi teljhatalom által korlátolt *alkotmányos szabadság* megcsorbíttatván, a nemzet ugy mint eddig törvényes formában, országgyüléseken t. i. óhajainak, panaszainak, nézeteinek kifejezést nem adhatott, s az 1741-ki, 1751-ki s az 1764-ki hongyűléseken kivül (melyeken azonban számos főfontosságu kérdések s közgazdasági ügyek szinte nem tárgyaltattak kellő részletességben) majdnem egy hosszú félszázadon át nem nyujtatott alkalom a honfiaknak arra, hogy eszméiket egymással érintkezésben kicserélhessék, s a nyomasztó közbajok orvoslásáról tanácskozva, azon intézkedések megvalósításáról gondoskodhassanak, melyek az előbbrehaladt kor igényeinek és követeléseinek épúgy mint nemzeti életnézletünk és viszonyainknak megfelelhettek volna.

Különbözik végre ez időszak az előbbenitől, még pedig előnyösen annyiban, hogy *az értelmiség haladtával* karöltve a praktikus államélet s a státustudomány feladásai a század második felében már hazánkban is élénkebb figyelemmel kezdettek kisértetni, sőt mi több, egyes kitünő tehetségü szakférfiak és irók is találkoztak már, a kik (egészen egykorulag a nyugateurópai népek körében szint ez időben nagyobb számmal fellépő állambölcselőkkel, nemzetgazdákkal és

[1]) Legjelesb képviselőit e rendszernek fentebb egyenként megneveztük.

publicistákkal) a szőnyegen forgó politikai és nemzetgazdasági vitakérdésekhez *külön irodalmi dolgozatokban* hozzászólottak, az eszmék tisztázása és rendszerezéséhez járulának, s habár csekély eredménynyel is, de egyik másik irányban a közgazdasági ügy helyesb méltányolására és felfogására nézve félrenemismerhetőleg jó hatással voltak. (Ezekről alantabb tüzetesen.)

Egy további szinte általánosan ismert jellemvonása e korszaknak a birodalmi kormányzatban mindinkább lábrakapó *merev centralisátió* s az evvel és a szerfelett nyommasztó hadsereg-tartással szoros összefüggésben lévő financziai és bureaucratiai mechanismus meghonosulása. Annál nagyobb ellenszenvet költő körülmény hazánkban, mennél idegenkedőbb volt mindenkor a magyarság minden ilyesféle törekvésektől, s minél határozottabb volt czélzata *az uj rendszernek*, Magyarországot mind politikai, mind különösen közgazdászati tekintetben állami függetlenségében és *autonómiájában* korlátozni, sőt mi több, az örökös tartományok irányában *gyarmati* függőségű ország szerepére lenyomni.

A mi pedig az e korszakban uralkodott közgazdasági nézeteket illeti, egészben véve még mindég ugyanazon eszmekörben mozogtak őseink, mint a század első felében. Minden irányban még ugyanazon határozatlanság a nagy életkérdésekben, tájékozatlanság a nemzetgazdászat alaptanai s vezérigazságai körül, merev negatió s *ellenzékes magatartás* az okszerűbb (s már visszautasíthatlan) statusháztartás rendszere irányában; ingadozás szabadkereskedési és protectionisztikai elvek közt, következetesség-hiány a szükségesknek fölismert reformok gyakorlati életbeléptetése és keresztülvitelében, *antagonismus a nemességi* előjogok s a század humanitarius szelleme ugy, mint összhangzástalanság a „nemzeti“ s a „kosmopolitikai“ iránylatok közt. — Elismerendő mindazonáltal készségesen, hogy a *szellemi látkör* e kérdések körül is mindinkább szélesbedett; hogy több, ezelőtt csak félig fölismert vagy homályosan sejtett igazság *s elv* e korszakban már helyesbben formuláztatott; s főleg az, hogy azon roppant haladási lépés, melyet a nemzetgazdasági *elmélet ép ezen időben*, jelesül a physiocratiai rendszernek s a Smith Adam-féle szabad ipari iskolának megalapítása folytán Frankhonban, Angliában, s Németországban tőn, — hazánkra nézve sem maradt *egészen befolyás nélkül;* s hogy jelesül azon általánosan észlelhető lendület, melyet az államtudományi irodalom ez időszak vége felé Magyarországban vett, legalább részben már ez uj irányok szüleményeként jelenkezik.

Jellemző sajátszerűsége végül az ez időszakbeli nézeteknek az,

hogy összes körzetük *nehány kevés fökérdés körül öszpontosúl*, s az eszmék elágazása és tagosulatában mindég ugyanazon nehány főfeladvány és alaptételre tér vissza az okoskodások és argumentatiók folyama. Mig másfelől nem szenved kétséget az sem, hogy az egész itt szóban forgó korszak eszmeirányulatai *két*, egymástól jól megkülönböztethető, fejlődési al-időszak szerint vétethetnek birálat alá, jelesül olykép, hogy az elsőt az 1741-ki és az 1764-ki országgyűlés közt lefolyt időkör, a másodikat az 1765-ki évtől József császár haláláig terjedő negyedszázad képezi. Mindegyik *alkorszak* külön elvirányok és törekvések által tüntetvén ki magát s járulván a közfejlődés általános eredményéhez.

E két alidőszak szerint vesszük mi is a következőkben vizsgálat alá az e korbeli nézeteket, azok fejlődési processusát és befolyásukat a társadalmi és az állami viszonyokra. — Ugyanis

Nemzetgazdasági eszmefejlődésünk ezen szaka, tekintve a kiindulási pontokat s az uralkodó nézletirányt, lényegileg hasonló ahoz, melyet imént ismertettünk t. i. az 1715—1740-ki éveket magában foglaló időszakhoz. A *miért* ugyanis a nemzet a mondott évtizedekben küzdött, a mit panasz vagy követeléskép kifejezett, a mit mellőzni vagy megvalósitani törekedett: mindaz az 1741-től egész 1765-ig terjedő egész negyedszázadon át is foglalkodtatta az elméket, tartá ébren az érdekeltséget, s szolgált tárgyalási anyagul az 1741-ki, az 1751-ki s az 1764-ki országgyűléseknek.

Figyelemreméltó mozzanata továbbá az e korbeli *közgazdasági eszmefejlődésnek*, hogy nemzeti irodalmunkban ez időtájban találkozunk egy *rendszeresb dolgozattal*, mely a közgazdasági elmélet némely jelentékenyebb szakait tüzetes tárgyalásnak vetvén alá, az ép ekkor rendszeresb alakot öltött tudomány nehány elvét hazai közgazdaságunkra vonatkozólag fejtegeté, s a műveltebb külföldön uralkodó eszméknek különösen hazai törvényhozásunkban némileg érvényt szerezni vala hivatva. E munka az 1764-ki országgyűlés alkalmával közrebocsátott, s (mint van okunk hinni) a központi kormány tudta és helyeslésével a magyar alkotmány s közgazdaság számos *középkorias intézményének* népszerűtlenítése és ócsárlására czélzó, de másfelől sok alapos megjegyzést s üdvös reformot is indítványozó ily czimű értekezés vala: „*Opinio circa Reformationem Regni Hungariae.*“ A dolgozat maga hat szakaszra oszlik, helyenkint gunyoros irálylyal szól hazánk anyagi és sociális állapotairól, s egészben véve a következő eszmemeneten alapszik: „valamely ország vagy nép csak akkor haladhat sikeresen, ha értelmileg fejlett, művelt és

sürü népességgel bír. — A kormány és az államintézkedések csak másodrendü fontosságuak, s nem képesek eredményesen hatni, hogyha a nép maga nem szorgalmas és munkaszerető, hanem rest és henye. — Az államra nézve fődolog a *productiv néposztályok* szaporítása. E tekintetben tehát a papság aránytalanul nagy száma nem helyeselhető. — A népesség az államok főereje, azért szükséges *a benépesítés* [1]); mig másfelől a gyakori összeirások (conscriptiók) a végből kivánatosak, hogy a fejedelem a rendelkezésére levő néperőt tüzetesen megitélhesse. — A kereskedés és áruforgalom a nemzeti *vagyonosság egyik* főfőtényezője, a *pénz* mint csereközeg és vagyon-mérő annak, valamint az egész üzleti életnek legelső legszükségesb kelléke, s azért mind a kereskedelem, mind a pénzforgalom tapintatos köz és társadalmi intézkedések által előmozdítandó s támogatandó. — Gazdászatilag előretörekvő országban *a jobbágyok nem* maradhatnak oly nyommasztó állapotban, mint azt honunkban tapasztaljuk, s azért azok sorsának javítása a törvényhozás s kormány mulaszthatlan feladatai közé tartozik. — Végre, hogyha Magyarország ily irányban közgazdasági hiányteljes szerkezetének reformját keresztülvinné, a nemzet gyorsabban indulhatna virágzásnak s az *adó-erő s állami adó*-jövedelem is tetemesen emelkednék, a mi utóvégre mind a nemzetnek, mind a kormánynak válnék előnyére.

Szükségtelen is tán említeni, hogy a jelen munka, mely aristokratiai szellemű és világnézletű nemesi rendünk kiváltságos állásának alapjait is megingatni volt hivatva, csak kiegészítője és hasonirányu párja vala azon dolgozatnak [2]), mely ugyanezen hongyűlés alatt nagy hirű publicistánk *Kollár Ádám* által (hasonló auspiciumok alatt s hasonló tendentziával) tétetett közzé, s oda irányult: a fejedelmi absolutismus ajánlgatása s a misera plebs contribuens szem elől tévesztett érdekeinek meleg felkarolása mellett a nemesi osztály előjogos helyzetét az ujkori eszmék alapján megvilágítani, és különösen annak tarthatlanságát, *a kor követeléseivel* való összeegyeztethetlenségét, s a jobbágysági kötelékek tekintetében reformok szükségességét kimutatni. — Minélfogva nem is csudálhatni, hogy a két *hasonirányú*

---

[1]) Az 1764-ik Acták egyik irott példányában (p. 351. 768. l.) az mondatik, hogy a bevándorlások mesterséges előidézése nem tanácsos, mert csak szegény vagy rest emberek szoktak valahonnan kivándorolni, s hogy nem kell e dolognak nagy súlyt tulajdonítani, mert nem bir ilyennel.

[2]) Czíme: „*De originibus et usu* potestatis Legislativae" stb. 1764. V. ö. *Horváth:* Magy. orsz. tört. V. k. 208 s köv. l. és Ugyanaz Akad. Évkönyvek 1846. p. 130 s köv. hol az 1764/5-ki hongyűlés történetét adja.

munka majdnem egészen hason sorsban részesült, a mennyiben az egyik is, másik is a karok és rendek egyhangu *anathémájával* sujtatott.

Forduljunk vissza az előttünk álló feladathoz, s lássuk az e korbeli nézeteket és azok fejlődését közelebbről.

Egészben tekintve a közgazdasági *eszmekört*, mely e két három évtizeden át uralkodó vala: azt találjuk, hogy a század merkantilisztikus elmélete hazánkban ez időszakban nagy elterjedésnek örvendett, s mig a külföldön már ingadozni kezdett s alapjai a physiocratismus rendszere által megtámadtattak, még mélyebb gyökeret vert mint az előbbiben. — Kitünik ez jelesül a) onnan, hogy *a merkantilrendszer* bálványa és minden vagyonosság főfőtényezőjeként tekintett *pénz és* nemesérczek, közgazdasági jelentősége még tulzóbb módon hangsúlyoztatott. — Nem említve ugyanis, hogy a fent ismertetett hivatalos munka: „Opinio circa Reformationem" stb. számtalan helyén, de főleg a bevezetésben e sokszor hallott kifejezés fordul elő: „nervus rerum gerendarum est pecunia," s e kifejezésre alapíttatik az okoskodás és érvelés nagy része: magukban az 1741, 1751 s 1764-ki országgyűlési tárgyalásokban is minduntalan ez eszmével (s a vele kapcsolatban álló azon további *nézettel*, hogy a pénznek és nemesércznek kimenetele folytán az országnak el kell szegényednie) találkozunk[1]); b) onnan, hogy ez egész időszak alatt szerfelett nagy súly helyeztetett mind a törvényhozásban, mind a társadalmi és a kormányi intézkedésekben a merkantil-iskola szemeiben hasonlag elsőrendű jelentőséggel biró *népességi sürüségre*. — Tüzetes kifejezésre jutott jelesül ez eszme egyrészt a 41 s 51-ki hongyűlési tanácskozások alkalmával, s azon már 1715 és 1723 óta sokszor hallatszott jelmondásban: „*ubi populus, ibi obulus*[2]) (a hol a népesség, ott a pénzerő) másfelől és különös hangnyomattal azon munkában, melyet imént ismertettünk, s mely ebben a tekintetben is az ép ez időtájban *Ausztriában* érvényre emelkedő *Sonnenfelsianismus* egyik előhirnöke és nyilatkozványaként szerepelt[3]); — c) onnan, hogy a vámpolitika és a

[1]) V. ö. *1741. felirat* p. 20 és 1764 *Gravamina* 86.

[2]) L. főleg 1764. Diar. 36. 42-ik ülést.

[3]) Ismeretes dolog ugyanis, hogy ép az ez időben megjelent nemzetgazdasági dolgozatok az ismeretes nevü bécsi szakférfiu *Sonnenfels* tollából (Grundsätze der Polizei und Handlung 1765 s egyéb értekezések) mind oda irányultak, a merkantilisztikus és absolutistikai elméletet egy új szakaszszal bővíteni s kiegészíteni, azaz a „*populationisztika*" czimü azon tannal, hogy a lehető legnagyobb népesség az államok gazdagságának s anyagi felvirágzásának főföltétele és kelléke. L. alantabb.

külkereskedési intézkedésekben, legalább némely termelvényekre nézve, ez időszakban a protectionistikai tendentziák még határozottabb alakban léptek fel. Igy jelesül az 1764-ki hongyűlés még tovább ment *a vasipar* védletére czélzó vámtervezetekben, mint az 1723-ki, igy még többször hallatszott ez időben a panasz, mint czelőtt a felett, hogy Magyarország jó rezo a német örökös tartományokba vitetik, s onnan kényszerűlünk azt *drága áron* meg és visszavásárlani; igy sohajtozva említtetik az aranynak és ezüstnek az *országból kifolyása* s ennek folytán a nemzeti vagyonosság hanyatlása, elszegényedés, keresethiány [1]) stb.

Egy másik figyelemreméltó mozzanat a közgazdasági nézetek e korbeli fejlődésében a műipar *és gyártásbani hátramaradásunk* panaszos emlegetése, s az e hiány pótlására vezethető tervezetek és indítványok hosszú sora [2]). Igy egyebek közt *1751-ben a hongyülés* által egybeállított „viginti puncta Calamitatum"-féle nyilatkozatban ipari fejletlenségünk okául (legalább részben) az absentismus vagyis a főuri osztályunknak *külföldön tartózkodása* jelentetik ki; mig másfelől a katonaság által szükségelt posztónak hazai termelőktől való vásárlása a baj egyik hathatós orvos-szeréül tekintetett, s ez irányban a kormányhoz fölterjesztés is történt [3]). — Az ipar-ügygyel szoros kapcsolatban *álló czéh-kérdés ez időben* szinte ujolagos tárgyalás alá kerűlt, s az 1764-ki országgyűlés azok eltörlésének szükségét, valamint minden monopólok *s egyedáruságoknak* közgazdasági szempontból káros voltát határozottan el is ismerte. — Mig más irányban az említett „Opinio circa Reformationem" stb. czimű munka is azon elvet állitá fel, hogy nem limitátiók, nem hatósági szabályozások, hanem a czéhek mellőzése s felügyelet a lakosok életmódjára, ingyenes *ipari oktatás*, szegényeknek munka-adás stb. vezetendnek e tekintetben is sükerre.

A kereskedés és forgalom szinte egyikét képezé a vitatkozási tárgyak legfontosbikának ez időszakban. Folytattatnak ugyanis mindenekelőtt a kifakadások az örökös tartományok *iránt unk való önző*

---

[1]) V. ö. 1741-ki felir. p. 20 és Gravam. 86. §. az 1764-ki orsz. gy.

[2]) V. ö. még *Horváth:* Magy. orsz tört. V. k. p. 240 s köv.

[3]) Melyre azonban nem igen kielégítő válasz érkezett, arra utalván ez utóbbi, hogy czélszerűbb volna, ha a nemzet egyelőre csak némely (természetes) s durvább féle iparárúk készítésére adná magát, s hozzátevén: „resolvit Majestas sua, ut res vestiaria pro militia hungarica dummodo in eodem pretio et qualitate, prout ex aliis provinciis, haberi possit, in Hungaria quoque et partibus eidem annexis, per eos, quibus incumbit, perficiatur."

magatartása miatt; fölemlíttetik az 1751-ki „viginti puncta“ stb. között a magyar kereskedési érdekeknek minduntalani *sértése és csorbítása*[1]); panasz emeltetik az osztrák hatóságok s közlönyök önkényes és faggató eljárása ellen stb. — Másfelől javaslatok tétettek *a kereskedés* jobb karba helyezése s előmozdítására nézve. Igy egyebek közt a „hajózati szabadság“ fontos elve az 1751-ki, 14, 17-ik és az 1764-ki törvényczikkekben világos elismerésre jut; *a vámoknak*, melyekről az mondatik, hogy oly magasak, hogy tulajdonkép Magyarország viseli az örökös tartományoknak is adóbeli terhét, leszállítása és a vámrendszer czélszerűbb s igazságosb szervezése, indítványoztatik[2]); a harminczadi rendszernek (faggató és nehézkes volta kiemeltetvén) egyszerűsítése szorgalmaztatik[3]). Végre érdekesb mozzanat ez irányban az, hogy apáink a *tenger felé vonuló* kereskedés fontosságát hazánkra nézve is belátván, a tengerparti városokban *fennálló fogyasztási* és egyéb vámi adó-terhek eltörlését követelték, a forgalmat nehezítő rendszabályok ellen kikeltek, az 1764/5-ki országgyűlés 30 s köv. tczikkeiben uj elveket iparkodtak elismerésre juttatni, s e tekintetbeni nyilatkozataikban sok igen helyes és a közgazdasági felfogás tökélyesbedéséről tanuskodó nézeteket fejeztek ki[4]).

2. §.

Folytatás. — A kormány küzdelme a nemességgel: a jobbágyviszonyok és az adóügy reformja érdekében.

Sarkalatos jelentőségű s az egész közgazdasági és politikai nézetkörön e korszakban átvonuló kérdés volt továbbá a jobbágyi

---

[1]) A mennyiben például hazánknak a külfölddel való *érintkezésbe-lépése* minden módon nehezíttetett, a kivitel és behozatal Magyarország tekintetében akadályoztatott; a felállított „*Kereskedelmi Tanács*“ (Commerzien-Rath) a helyett, hogy bajainkat orvosolta volna, még újakat okozott stb. stb. V. ö. még *Katona*: Hist. 39. p. 401. *Horváth* M. 159—161. l. s főleg az *1764-ki* országgyülési irományokat.

[2]) *Katona*: Historia 39. tom. 682. *Horváth*: Ipartörténet 168 s köv. lapok. Magy. orsz. tört. V. köt. p. 243 s köv. *Kautz*: Vámpolitika 87—91. l.

[3]) Az e panaszok- és indítványokra felsőbb helyről leérkezett válaszok közt az egyik (névszerint az 1751-ki hongyűléskor) azt mondja, hogy a kereskedelmi tanács (a bécsi Commerzienrath) a Canczellária s a magyar kamara több biztosaival utasíttatni fog kidolgozására egy a *nemzetgazdaság tudománya* állásával megegyező szabályzatnak, mely az 1723-ki 116-ik s egyéb hasontartalmú törv.-czikkek elveit gyakorlati érvényre emelendi.

[4]) Igy az 1751-ki feliratok egyikében igen találóan van kiemelve az, hogy a vámok *eszközlőbe vett fölemelése* az államkincstárnak jövedelmeit nemcsak hogy nem növelte, hanem alábbszállította.

s jelesül urbéri viszonyok valahárai rendezése. Mindinkább felismerteték ugyanis az, hogy a *magyar földmüvelő osztálynak* sanyarú helyzetében való meghagyása mind anyagi mind politikai és társadalmi tekintetben az ország felvirágzását nehezíti, s hogy a század emberiességi irányával is alig megegyeztethető eljárás [1]). Ennek folytán ez időszakban is többször megkísértetett az ügy olyképeni elintézése, mely a *nemesség* kiváltságos jogállását és érdekét ne veszélyeztesse, de másfelől a pórosztálynak is lényeges könnyebbítéseket szerezzen. A feladat megoldása azonban nem sikerült. Egyfelől azért nem, mert a valamivel szabadabb szellemű alsó tábla ez iránybani törekvései az előjogaikhoz még ridegebben ragaszkodó *förendek által* rendszerint ellensúlyoztattak, másfelől azért nem, mivel a két lényegileg ellentétes momentumnak (jobbágyfelszabadítás és nemesi kiváltság) összhangbahozása már a dolog természeténél fogva is szerfelett nehéz problémát képez. Igy történt, hogy *az úrbéri ügy* reformja az itt szóbanforgó időszakban ismét elintézetlenül maradt, sőt mi több, a fejedelmi rendeletekkel életbeléptetett némely enyhítések s reformok is [2]) jobbára eredménytelenek valának, a mennyiben a nemesség szivós ellenkezése folytán a gyakorlatban azoknak érvényt szerezni a hatóságok hatalma körén kivül esett.

E feladványnyal függött végül össze azon másik nagy horderejű nemzetgazdasági és pénzügyi kérdés is: „hogyan lehetne a magyar nemesség adómentességi előjogait olyképen megszorítani, hogy az *általánosb közteherviselés* elve érvényre juttassék, az államkincstár jövedelemforrásai szaporíttathassanak, s az ország anyagi felvirágzására megkivántató intezkedések, reformok stb. életbeléptethessenek.“

Az 1741-ki, 1751-ki s az 1764/5-ki országgyülések tárgyalásainak, az ez időben kibocsátott kormányi rendeletek-, valamint a társadalmi téren nyilatkozott mozgalmaknak figyelmesb szemlélete mutatja, hogy bármily mélyen volt még a *középkori fogalmakban* elmerülve honfiaink legnagyobb része a 18-ik század közepén, s bármennyire idegenkedett is még az uralkodó osztály (t. i. a köz- és főnemesség) adómentességi kiváltságos állásából folyó előjogainak csak egy lényeges pontja megszorításától is: azt már egészen mégsem vonhatta a gondolkozó rész kétségbe, hogy *ez állapot előbb* utóbb tarthatatlanná

[1]) Azt mondja Horváth Mihályunk, hogy a jobbágyok helyzete az 1715-ki 8-ik tcz. által még súlyosbá is lett, a mennyiben a honvédelem terhe is reájuk nehezedék. L. *Akad. évkönyvek* VII. kötet, 2-ik darab, p. 127—128.

[2]) Például III. Károly urbariumi szabályzata Slavoniára nézve 1737-ből.

válandik, hogy a státusélet magasb követeléseivel szemben, a nemességnek is nagyobb anyagi erőfeszítése már mulhatlanúl szükséges, s jelesül mind a közigazgatás és a törvénykezés, mind a rendészet és a pénzügy, mind a hadszerkezet és a műveltségi érdekek biztosítása, illetőleg helyesb berendezése és eredményesb működése, már sürgetőleg követelik azt, hogy a közhatalomnak az eddiginél bőségesb *jövedelmi források* adassanak rendelkezése alá, hogyha az ez irányokban megszaporodott nagy és nehéz feladásainak csak némileg is megfelelni akar. — Ide járul másfelől az, hogy az uralkodó udvarának ez időben már jóval fényesb berendezése, a nagy világháborúk alatt nyommasztó fináncszorultságokba került államháztartás, a folyton növekedő állandó hadsereg s a már meglehetősen kifejlett *bureaucratiai mechanismus* a közigazgatásban oly mérvben fokozták a státusszükségletek[1]) mérvét, hogy a birodalmi kormány is mindünnen szoríttatva arra látá magát utalva, hogy pénzügyi jövedelmeinek minden kigondolható módon szaporítását eszközölje, s uj, eddig nem ismert s fel nem használt financzforrások megnyitására és kiaknázására módokat keressen.

Az általánosb *adó-kötelesség elvének* érvényreemelése s a tehermentességnek megszüntetése tehát a korszak horizonja körében feküdt. — Könnyű lesz e szerint megérteni, hogy valamint az előbbeni időkben (1723-ban s 1729-ben) ugy a jelen korszakban még inkább oda irányzá törekvéseit a közhatalom, hogy az oly égető kérdés a magyar országgyűlésen valahára tüzetes tárgyalás alá vétessék, a vele kapcsolatban álló közjogi intézmények s alkotmányi elvek a kor szellemének megfelelőleg módosíttassanak, s különösen a nemesség *adóprivilegiuma az államháztartás* sürgető igényeivel némi öszhangzásba hozattassék.

Nem állhat feladatunkban ez ügy egész fejlődését itt ecsetelni, s azért csak nehány főbb mozzanat megérintésére szorítkozunk[2]).

Egy *országos alapnak* létrehozása, s az eddig Magyarországtól fizetett adó-sommának fölemelése, mint fentebb említők, már az 1723-ki országgyűlés (sőt némely tekintetben I-ső Ferdinand kora) óta a napirenden levő kérdések egyik legfontosbika vala. E körül forogtak a tárgyalások, különösen az 1729-ki országgyűlésen, a midőn azon vitakérdés „vajjon a *jobbágyok személye*, vagy pedig az általuk használt s *művelt föld* tekintessék-e az adó alapjául“ tüzetesen meg-

[1]) V. ö *Horváth M.* Magyarország történelme V. k. 183 s köv. l.

[2]) V. ö. *Horváth M.* értekezését az 1764-ki országgyűlésről, a magyar tud. akadémia évkönyveinek VII. kötete 2-ik részében.

hányatott, s egyelőre úgy mint a nemesség óhajtá, akkép oldaték meg, hogy „onus non fundo *sed personae inhaeret*“ [1]). Evvel függtek össze az 1741-ki hongyűlés azon végzései, melyek a nemességnek kiváltságait és különösen adómentességi előjogát új erősségekkel körülsánczolni valának hivatva, s azon elvet emelék érvényre (jelesül a 8-ik tczikk), hogy a nemesség adómentessége s azon tétel, hogy a közteher nem a földön, hanem a nemnemesek személyén fekszik, *soha még csak* kérdés alá se jöhessen. — Az állampénztár szűk jövedelemforrásai ilymódoni szaporítására czélzott továbbá az *1751-ki országgyülés elé* terjesztett azon fejedelmi kivánat, hogy a rendek az ország adó-sommáját emeljék fel, s járuljanak nagyobb részlettel a közköltségek viseléséhez mint az eddig történt, mely előterjesztvény ismét sok vitatkozásokra adott alkalmat, s annyiban némi siker által is koronáztatott, a mennyiben az országgyűlés az ezentúl fizetendő hadi-adó összegét 1200 ezer forinttal tényleg magasbra emelte.

Legnagyobb dimensiókat öltött azonban az adózási és adómentességi kérdés körüli vita az *1764-ki országgyülés* alkalmával [2]). Egyfelől jelesül annyiban, hogy ez időtájban a mindinkább nagyobb pénzszorultságba jutó központi kormány el volt tökélve arra, hogy az oly sok idő óta függőben levő kérdést valahára megoldatásnak vigye elébe, s e tekintetből nemcsak a hatósági, hanem az *irodalmi agitatió* eszközeihez is nyúlt szándékai előmozdítására. Másfelől annyiban, hogy az adó kérdése az említett országgyűlésen más két nagy kérdéssel, t. i. a nemesi fölkelési rendszernek s a jobbágyi viszonyok reformjának kérdésével hozatott kapcsolatba. — Ugyanis

A mi a kormányt s ennek eljárását illeti, nem egészen ismeretlen dolog, hogy annak tudta és helyeslésével *Kollár Ádám hazánkfia* és ismeretes közjogi iró, az 1764-ki országgyűlés megnyitásakor [3]) egy értekezést bocsátott közre, melyben „a törvényhozó hatalom eredete és gyakorlatáról“ szólván, egyebek közt, még pedig felette éles tollal s csipős modorban kiemelé azt, hogy a kiváltságos nemesi osztály magát a közterhek viselése alól egészen kivonja, s azokat kizárólag

---

[1]) Ellentétben a kormány szándéklatával, mely azt az (okvetlenül helyesb) elvet vitatta: „onus fundo inhaeret,“ s ezen az alapon a nemesség megadóztatásának előfeltételei egyikét iparkodott elismerésre juttatni, habár egyelőre (mint említők) eredménytelenül.

[2]) A Bezerédy és Matis győri követek által leiratott 1764/5-ki Acták p. 392 s köv. sok becses jegyzetet tartalmaznak e tekintetben.

[3]) Tehát egykorúlag a másik (fent már megérintett) s „opinio circa Reformationem R. Hungariae“ czimü és sok tekintetben hason irányú munkával.

a szegény és sanyarú állapotban levő népnek vállaira tolja [1]); hogy az adók s terhek *kiáltó aránytalanságánál* minden élv és előny a nem-adózóknak, minden teher és hátrány az amúgyis birtok- és vagyonnélküli jobbágy-osztálynak jut; hogy a Verbőczy-féle szabadalmak és intézmények ideje lejárt, s hogy Magyarország anyagi és politikai reformja csak attól várható, hogyha *elavult joginstitutióink ujakkal* felcseréltetnek, a nemességnek az ész és örök igazság követelményeivel megegyező módoni megadóztatása foganatba vétetik, s a honvédelmi tehernek és különösen *a nemesi fölkelésnek* (mely szinte olyféle intézmény, mely a kor szellemével már alig egyeztethető meg) gyökeres átalakítása vétetik czélba. — Megannyi igazságok, melyeknek jelentőségét, a *század szellemi irányaival* összefüggését, kétségbe vonni nem lehet, de a melyeknek emlegetéséhez apáink fülei akkor még sokkal kevésbé voltak hozzászokva, semhogy *Kollár* e kifakadásai a legnagyobb indignatiót ne költsék a tisztes karok és rendeknél, semhogy föllehetett volna tenni, hogy az egyszerű irónak és publicistának tanácsai elismerés és követésre találjanak [2]) [3]).

Mint tudva lévő dolog, Kollár munkája ugyanis az 1764-ki országgyűlésen (habár találkoztak is egyesek, kik annak elveit helyesek- és igazoltaknak tarták) a *legnagyobb ellenszenvvel* fogadtatott, általános anathemával sujtaték, s nemcsak hogy eredménytelen maradt, hanem szerzőjét egyenesen a leggyűlöltebb emberek egyikévé változtatá a karok és rendek előtt; magának a munkának terjesztése pedig majdnem honárulási bűnként tekintetett.

A kormány hasonszellemben tett *előterjesztvényeit illetőleg*, ezek szinte nem részesültek előzékeny fogadtatásban. — Ugyanis az adózási összegeknek szaporítása, a nemesi fölkelő seregnek okszerűbb

---

[1]) Perdurat necessitas ad hunc usque diem (mond Kollár pag. 150) quando valentiores omnes census onera ferre detrectant, et immunitatum titulo tecti, *infelicem colonum, cui praeter* duram et exosam vitam nihil proprii suppetit, tributa multiplicia pendere compellunt; és tovább „omnia commoda regni potentiores sibi vindicant, omnia incommoda vero, contra jus aequum, contra sanctissimas Regni Leges, ad infelices et *miseros colonos ablegant.*" (U. o.)

[2]) Nem akarjuk egyébiránt tagadni, hogy Kollár munkájában a nemzeti alkotmány több sarkalatos intézményet igenis csekély pietási érzülettel tekinti, s nem illőleg méltányolja; valamint az is bizonyos, hogy apáink igen jól érezték azt, hogy ha a magyar államalkotmány rendszeréből egy-két alapkő kivétetik, igen könnyen az egész is veszélyeztethetik és utána dől.

[3]) Egy évtizeddel később *Izdenczy István* hazai adórendszerünk hiányai és szükségei felől irt egy munkácskát, mely azonban szinte nyomtalanúl tűnt el, s csak *1802-ben* Bécsben került sajtó alá.

szabályozása, s az ez utóbbi államtartozásnak adók általi megváltása, mint a melyekben a fejedelmi indítványok öszpontosultak, a karok és rendek részéről határozott ellenzésre találtak. Kiemelteték jelesül a *válaszfeliratokban egyebek* közt, hogy a nemzet anyagilag kimerült állapota-s szegénységénél fogva nagyobb adók fizetésére egyáltalában képtelen; hogy az ország közgazdasági helyzetének előbb *a vámok leszállítása*, az ipar és gyártás meghonosítása, a törvénykezés és más közintézmények megjavítása által kell kedvezőbbre változtatnia, mielőtt *uj terhek* elvállalására késznek nyilatkozhatnék; hogy a nemesi fölkelési rendszer átalakítása se nem szükséges, se nem czélirányos, sőt inkább az ország sarkalatos intézményeit veszélyeztető reformmá válhatnék, épúgy mint a *jobbágyi kötelékek időelőtti* feloldása, mely a nemesi szabadságok (!) és jogok alapjainak aláásására vezetne.

És igy történt, hogy ezen hongyűlés, melyhez annyi várakozás és remény volt csatolva, s mely (ha a törvényhozók valamivel szabadelvűbben járnak el) *valóban korszakot* alkotóvá válhatott volna, nagyon is hátramaradt szegény hazánkra nézve: lényegileg eredménytelenül végződött; sőt mi több, arra is szolgáltatott okot, hogy a felvilágosult s modern elvekhez hajló uralkodó, belátva *sükeretlenségét törekvéseinek*, azt a mit alkotmányos úton s a nemzet képviselőivel (ezek szűkkeblűsége és ódon világnézleténél fogva) ki nem vihetett, ezentúl absolutisztikai módon (tehát alkotmányunkra nézve szintén csak veszélyeztetőleg) életbeléptetni magát elhatározá.

3. §.

Az 1765—1790-ki időszak, s jelesül Mária Terézia és József császár reformintézkedései.

Az 1765-től 1790-ig terjedő 25 éves időszak [1]) a honunkban is mindinkább tért foglaló s nemzeti alkotmányunkat *aládásó fejedelmi absolutismus* aerája. A nemesség megátalkodott ragaszkodása ősi kiváltságaihoz egyfelől, az osztrák bureaucratiai gépezet, policzia, hadrendszer s financzügy érvényre kapó ujabb irányai másfelől, baljóslatu összműködésökben arra szolgáltattak okot, hogy a folytonos tusakodásokat megunt, s a kiáltó bajok orvoslásában sükeretlenül fáradozott uralkodó, hazánkban is (ugy mint a monarchia többi részeiben már évszázadok óta megtörtént) a fejedelmi teljhatalom *rendszerére lépett* át, s mit a népekkeli értesülés és egyezkedés által

[1]) Mely alaposan tárgyaltatik *Fessler* X-ik kötetének második része s *Horváth M.* történelmének V. kötete szintén utóbbi szakaszaiban.

el nem érhetett, — azt most uralkodói parancsok, patensek és rendeletekkel kisérlette meg keresztülvinni.

Ez lényegileg Mária Terézia királynőnek 1765-től fogva, épúgy mint lángeszű fiának Józsefnek 1780-tól 1790-ig *követett kormánypolitikája;* mely a kor-eszmék általános áramlatában, s jelesül az ú. n. *felvilágosult caesarismus* elvének uralomrajutásában is hathatós támaszra talált, s hazánkra nézve odavezetett (illetőleg annál sujtóbb vala), hogy a köztünk s a monarchia másik fele közt mind ekkoráig fenállott, s országos *önállóságunkat* mególtalmazott *dualismust* a kormányzatban eltörlé, Magyarországot az osztrák birodalom területén egyszerű provinciális jellemmel biró alkatrészszé törpítette, sőt (kivált József császár alatt) országos és nemzeti állagából és természetéből is kivetkeztetni vala hivatva.

Azonban valamint egyebütt és mindenkor a világhistóriában, ugy nálunk is egyik főgondja vala az *uralomra jutott absolutismusnak*, hogy az elvesztett (s elvett) szabadságért a nemzetnek az anyagi érdekek ápolása s előmozdítása által némi kárpótlást nyújtson, s a politikai jogok élvezete *helyett anyagi javakat és kedvezményeket* szerezzen [1]). — Igy Mária Terézia fejedelem-asszony is uralkodásának második (vagyis absolutistikai) felében kiválókép odairányozá tevékenységét, hogy a gazdaság, az ipar, a kereskedés, a vámügy, a közlekedés stb. rendszerének javítása, a kor igényei szerinti *reformja által* az ország kiapadt anyagi erőforrásait szaporítsa, a forgalmat és keresetet élénkítse, a termelésnek és munkaerőnek uj pályákat nyisson, szóval módokat és alkalmakat nyújtson arra, hogy kivált az alsó és középosztályok *gazdasági foglalkozásaik* által súlyos anyagi helyzetöket megjavíthassák, s elvesztett szabadságaikról könnyebben megfeledkezhessenek [2]).

Igy jött (különösen hazánkat illetőleg) létre 1765-ben, *az uj urbérszabályzat* [3]), mely a század emberiességi eszméire lévén alapítva, a jobbágy s földesúr közti viszony tisztábahozását veszi czélba, a jobbágyok terheit szorosan meghatározza, a jobbágy-telkek nagyságát, a föld osztályokat, a legelő- s egyéb jogokat közelebbről megállapítja, a paraszt gyermekeinek *szabad életpálya*-választást biztosít, az adó-fundust kijelöli stb., s csak annyiban volt hiányos, hogy a

[1]) Mint az ó korban Nagy Sándor, az új korban Péter czár Oroszországban s Fülöp Lajos és III. Napoleon a franczia'knál tett és teszen.

[2]) V. ö. még *Horváth:* Magy. orsz. története V. k. 254 s köv. lapokon.

[3]) Kihirdetve 1767. Jan. 23. V. ö. *Tóth Lőrincz:* útmutató urbéri ügyekben 1857. p. 19.

földműves szabad költözködhetési jogát még teljesen életbe nem lépteté [1]). — E fejedelmi gondoskodás tárgyát képezé továbbá a *mezei gazdászat gyámolítása*, mocsárok kiszárítása, futóhomok megkötése, az erdészeti ügy czélszerűbb rendezése, a ló- és marhatenyésztés előmozdítása, selyem, festő anyagok termelésére buzdítás stb. — Hasonló serkentő tevékenység fejtetett ki a királyi kormány által a kézműiparosság és a *gyártás körül* a czéhszerkezet helyesb szabályozásában, iparosok bevándorlása könnyítésében, a bányaművelés technikai tökélyesbítésében stb. — E törekvéseknek egyik iránypontját képezé a hazánk tekintetében felette méltánytalan s nyomasztó *vámpolitikai* rendszernek megváltoztatása, a mennyiben a nagylelkű fejedelemasszony a Magyar- s Erdélyország meg Slavónia és a Temesi bánság közti *vámsorompókat* eltörlé, az ez ügy vezetésével eddig megbizva volt s Magyaroszág irányában félszeg önösséggel és rövidlátósággal eljáró *kereskedelmi tanácsot* megszűnteté, s helyette az udvari kamarát és a bankválasztmányt állítá a dolog élére, oly meghagyással, hogy egy uj s megfelelőbb vámrendszert dolgozzon ki, s léptessen magyar szakférfiak meghallgatásával életbe [2]). Ugyanez iránybani gondoskodásának köszönhetni azt, hogy a magyar kereskedés élénkítése érdekében a fejedelemasszony 1779-ben *Fiumét* a magyar koronához visszacsatolta, szabad kereskedelmi várossá emelte, s igy *tengerreli* összeköttetésünket megalapítá [3]); hogy az ez irányban vonuló folyam-pályákat és szárazföldi útakat a közlekedésre alkalmasb karba helyeztette, szóval igen sokat tett arra nézve, hogy pangó

---

[1]) V. ö. *Fessler:* Gesch. B. X. 234—239. Egészben véve igen jó hatásairól ez urbéri rendezésnek tesz említést *Horváth M.* történelme V. k. 238—239 l. és a német iró *Arnd*: Die Emancipation des Bauernstandes 1865. p. 88 s köv.

[2]) Fájdalom, hogy ez intézkedésnek felette csekély eredménye vala.

[3]) Egyike azon kevés államférfiaknak, kik ez időben is már a nemzetgazdasági érdekek országos fontosságát belátták, az első Fiumei kormányzó *Székhelyi Majláth József* vala, a kinek működése és eljárási elvei jelen feladatunk szempontjából is kiválókép érdemesek figyelembe vételre, s alkalmat szolgáltattak Fesslerünk e nyilatkozatára: „Das Verdienst dieses ungarischen Staatsmannes um die erste Einrichtung und das Emporkommen des ungarischen Küstenlandes ist entschieden, seine scharfsinnig berechneten Pläne und gediegenen Vorstellungen beurkunden den tiefschauenden, vielumfassenden Staatsmann, seine bewiesene Geduld mit den kleinlichen Rücksichten, Bedenklichkeiten und Maassregeln der Wiener Hoffinanzbehörde den hohen Grad seiner patriotischen Resignation.“ V. ö. *Fessler:* X. k. 456—457 l. és *Majláth* működésére nézve különösen *Engel:* Staatskunde und Gesch. von Dalmatien, Kroatien und Slavonien p. 345—369.

közgazdasági életünk vidorabb alakot ölthessen, és a mármár elviselhetlenné váló nyomasztó anyagi helyzetből kiemelkedhessünk.

Mindezen jobbára üdvös czélú s jószándékú intézkedések azonban igazi javulást nem eredményeztek. *A nemzet az elvesztett* vagy legalább felfüggesztett alkotmányt s politikai szabadságát nélkülözve, igazi productiv tevékenység- s erőfeszítésre magát elég hatályosan serkentve nem érezé. Az ellentét nép és kormány között tátongó űrt alkotott, s mig a felsőbb körök az udvarhoz és az uj rendhez simultak, addig a nemzet közép és alsó rétegeiben *bizalom a közhatalom* iránt, elégültség a közállapotokkal, összetartás a különböző osztályok közt, hiányzott; és igy az együttműködés és egyetértés legtöbb föltételei és elemei nélkülöztettek. — De növelte mind e bajokat másfelől a központi kormányközlegeknek tovább is változatlanul maradt rideg s önző magatartása is, a mennyiben minden magyarországi lendületet, minden életmeleg *felpezsdülését* anyagi és politikai életünknek, a monarchia másik felére nézve (kába rövidlátóságukban) veszélyesnek tartották, a magyarság erőszaporodását a többi tartományok kárára válhatónak tekintették, és igy félszeg intézkedéseikkel közgazdasági s forgalmi életünket tovább is faggatva s korlátozva, oda hatottak, hogy a jó czélzatu fejedelmi rendelmények és reformok meghiusultak.

Mária Terézia uralkodási rendszerének ez absolutisztikai időszaka a közszellem és a politikai eszmék kifejlődésére nézve termékenyítő hatásu nem lehetett! Innen van, hogy azon egész 15 évi időkörben, melyet e korszak magában foglal, s mely alatt (mint tudjuk) *országgyülés* (melyen a nemzet nézeteinek és ohajtásainak kifejezést adhatott volna) nem tartatott, — hiányzanak azon támpontok, melyek segélyével az akkortájban hazánkban uralkodott vagy határozottabb alakot öltött nemzetgazdasági nézetek felől magunknak helyes fogalmat szerezhetnénk. A mennyire tehát ez irányban egyes ismeretessé vált *társadalmi nyilatkozatok*, megyegyülési tárgyalások s hason mozzanatokból következtetni lehet: e korban is lényegileg azon eszmék és elvek voltak túlnyomók, melyeket az 1741-től fogva olyanokul fölismertünk, hogy a közgazdasági látkör s nézletmód sok tekintetben ugyanaz maradt, mint volt azelőtt, s hogy *haladás e téren* csak annyiban constatírozható, hogy az uralkodói reformok kitűnőbb egyeseknek *elmélkedését uj* tárgyakra és kérdésekre irányozák, sőt nehány politikai bölcselőt az állami és közgazdasági élet föltételeinek és törvényeinek vizsgálására is serkenték; mint azt alantabb azonnal látni fogjuk.

* * *

Mária Terézia absolutisztikus kormányrendszerét nemcsak folytatta, hanem még sokkal merevebb formában, s Magyarország irányában még nagyobb kiméletlenséggel tartotta fenn és kezelte *József császár.*

Mit fejedelmi anyja csak szerény kezdeményekben vett célba, *a monarchia teljes unificátióját*, a kormányzat minden irányban centralisátióját, és az uralkodói akaratnak minden alkotmányossági és szabadsági jogok fölébe való helyezését: azt lángeszű s jó szándékú, de reformjaiban a viszonyok felületes számbavételéből kiinduló s erőszakoskodással eljáró fia József, rideg következetesség- és kiméletlenséggel törekvék keresztülvinni, azt hivén, hogy ilykép messze hátramaradt birodalmából mintegy varázsütéssel egy nagy, bensőleg erős, s anyagilag és szellemileg virágzó *államépületet leend képes* teremteni.

E maga elé tűzött nagy és nehéz feladat elérésére a 18-ik század bölcselmi és politikai eszméivel megbarátkozott, s a franczia encyclopaedisták és (physiocratikus) *oekonomisták rendszereit igen jól* ismerő fejedelem, a kormányzat, a közigazgatás és a törvénykezés javítása mellett, mindenekfölött a monarchia közgazdászati és pénzügyi rendszerének gyökeres megváltoztatását tartotta szükségesnek. — E reform eszközlőbe vételénél pedig bizonyos, általa előre meghatározott, s (mint hivé) csalhatlan vezérelveket vett kiindulási pontokul, melyeknek gyakorlati érvényesítése és alkalmazása József által az anyagi jólét biztosan czélravezető előföltételének tartatott.

Ez elveket és kiindulási pontokat, a mennyiben az akkor kormányi körökben uralkodott nézetekre befolytak, s különösen hazánkra is jelentőséggel birtak, pár vonással ecsetelni e helyütt el nem mulaszthatjuk, habár másfelől (mint említeni sem kell) azok legnagyobb része apáinknál semmi viszhangra se talált, tehát távolról sem tekinthető olyannak, melyet *a magyar közgazdasági* eszmefejlődés rendszerében különös hely megilletné.

József császár oekonomiai nézeteinek sarkpontját az képezé [1]), hogy *a föld és telek* a nemzetvagyonosság legelső s legbiztosb forrása, melyre e szerint az államkormány és a társadalom legnagyobb figyelme s gondoskodása irányzandó. Ez alapelvnek megfelelőleg József minden intézkedései oda czéloztak, a földbirtokot a köz- és államháztartás súlypontjává változtatni, minden intézményt, mely a telket s telekművelőt lebilincselte, eltörölni, *a közép és alsóbb birtokos osztály*

[1]) V ö. *Horváth:* Magy. orsz. története V. k. 272. s köv., 336 s köv., 380—398. l. *Springer:* Gesch. Oesterreichs Bd. I. 14—19. l. és *Fessler:* Gesch. X. köt. 480. s köv l.

állapotát javítani, a földtermékek és ősproductumoknak lehető legnagyobb mérvbeni előállítását s könnyű elárusítását előmozdítani, s összhangban az ép ez időtájban uralomra jutott physiocratikus rendszerrel *a közterheket s adótartozásokat* is a földbirtokosokra, mint a kik, a physiocraták tanai értelmében, az egyedül *productiv* osztályt képezők, s az általuk megfizetett adónak eladott jószágaik árába való beszámítására mindenkor alkalmat találnak, hárítani [1]).

Ez alapnézetekkel megegyezőleg a következő reform-intézkedések vétettek foganatba József császár által [2]): a) *a népesség létszámának* és annak szaporodása vagy fogyásának nyilvánságban tartása tekintetéből, a rendszeres conscriptio vagy összeírás léptetett életbe; b) az örökös jobbágyság és földhöztapadtsági bilincsek eltöröltetvén az évszázadok óta elnyomva volt *földmüves osztály* személyi szabadságát visszanyeré, szabad költözködési joga elismertetett [3]), szolgai állásából kiemeltetett; c) eltöröltettek a czéhek és kimondaték az iparszabadság nagy elve úgy, mint az egykorúlag Angliában és Francziaországban is érvényre jutott; *kereskedelmi tekintetben* elháríttattak sok akadályok, melyek annak szabad mozgását feltartóztaták, megszüntettetett az uzsora-törvény, mig másfelől az vala a czél: az egész birodalmat egy nagy s bensőleg szabadon közlekedő forgalmi és vámi területté változtatni; d) *az ipar és gyártás* nagyobb mérvbeni fejlesztése és felvirágoztatása érdekében egyfelől benn a birodalomban többrendbeli intézkedések történtek, a hatóságok ez ügy minden módoni előmozdítására utaltattak, másfelől a külföld irányában a legszigorúbb *védvámrendszer* léptetett életbe, mely az idegen gyártmányoknak bejövetelét a birodalomba majdnem végkép lehetlenné tette, s igy, kivált Magyarországra nézve, felette visszás hatású intézkedéssé vált; e) czélba vétetett az általános föld- vagy *telekmegadóztatás*, mely végből a földek fölmérétése, a jövedelembecslések stb. megindíttattak, s tekintettel különösen arra, hogy az eddig adómentes nemesség ez új, s főleg ő reá nézve súlyos adószerkezettel megbarátkozzék, kilátásba helyeztetett a fejedelem által az, hogy azon esetre, ha Magyarország

[1]) V. ö. *Kellner*: Gesch. der Physiocratismus 1847. *Daire* Les physiocrates a Journal des Économistes 1846–1847. folyamában, és *Kautz*: id. nagyobb munk. p. 336—372. l., azután *Fessler*: története X. k. 516 s köv. l., s az idevonatkozó rendeleteket *Katonánál* tom. XL. pag. 477. s köv. l.

[2]) V. ö. *Horváth*: Magy. orsz. története V. k. p. 365. s köv., 388—399. l. Azután Ordinationes et representat Josephi II. 207. s köv. l.

[3]) V. ö. A földesúr s jobbágya közti viszonyok szabályozására czélzó intézkedései Józsefnek Fessler tört. munk. X. kötet 522—524. l. és *Keresztúry*: Constitutio Regia p. I. 313—358. l.

ez *új pénzügyi* rendszert elfogadandja [1]), — ő viszont kész leend a közbenső *vámsorompókat* lerontani, a magyar kereskedést vám- és harminczadói terhek alól felszabadítani, sőt oda is hatni [2]), hogy a magyarországi ipar és gyártás érdekei is ép azon ápoltatásban részesüljenek, mely a monarchia nem-magyar tartományai irányában és pedig Magyarország rovására és érdekeosorbításával eddig tanusíttatott; végre f) nem mulasztattak el egyéb reformok sem, melyek az ország zilált anyagi állapotának megjavítására s a státuskincstár jobbkarbahelyezésére czélszerűeknek tartattak [3]); igy például a *közlekedési eszközök* tökélyesbíttettek, a törvénykezés megjavíttatott, a (domaniál- vagy) kameralis jószágokon okszerűbb gazdálkodási mód honosíttatott meg, a financzkezelés tökélyesbíttetett.

Ki vonhatná kétségbe, hogy ez intézkedések sorozatán egy egészen *uj korszak* előnyilatkozásai hangzanak keresztül, hogy a 18-ik század demokratikus és emberiességi szellemének szárnycsattogása suhog át rajtok, s hogy a szabadság és egyenlőség nagy elvei, miket pár évvel később a franczia államrázkódtatás érvényre emelt, már itten is, még pedig egy önkényuralmi *fejedelem reformrendszerében* némi kifejezést nyertek!? — Ki tagadhatná, hogy József fejedelmi tevékenysége szóló tanusága annak, hogy a nagylelkű autocrata a bajok nagy részét helyesen fölismeré, s orvosolni is eltökéllett akarattal birt; ki kétkedhetnék azon, hogy igen sok volt ez ujításokban, minek *a tiszta észnek épúgy*, mint a practikus állambölcseségnek itélőszéke előtt, jogszerűségét s czélirányos voltát elvitázni nem lehet!? s hogy nagy részére a tervezett, vagy tényleg keresztülvitt reformoknak, a kor s a népek az osztrák-magyar birodalomban még egészen megérve nem voltak [4]); s e szerint nem az alapelvek absolut tévelyessége s hibás volta, hanem a viszonyok, melyekre azok alkalmazandók voltak, s azon mohó *átalakítási vágy*, *mely* a türel-

---

[1]) Egyebek közt József császár többször korholja a magyar adórendszert, s egyenesen igazságtalannak, a jog- és czélszerűség minden szabályaival ellenkezőnek nyilvánítja. V. ö. még *Grellmann:* Statistische Aufklärungen II. kötet, 126. s köv. 148. s köv. l.

[2]) V. ö. József ez ügybeni ismeretes levelét *Fényesnél:* Statist. I. 238. s köv. és *Horváthnál*: Magy. orsz. tört. V. k. 388 s köv. l.

[3]) Igy egyebek közt a kir. kormánybiztosoknak különös feladatául tűzetett, az illető tartomány vagy kerületben a jólét minden módoni előmozdításáról gondoskodni.

[4]) Habár nem hiányzottak is egyesek, kik József eszméit méltányolák, s legalább részben helyeselték is V. ö. *Grellmann:* Statist Aufklärungen II. köt. 91. s köv. l. és *Springer:* Gesch. Oest. Gesch. I. k. 37—38. l.

metlen uralkodó lelkét mint egy nagy égető szenvedély átlángolta okai nagyobbrészt annak, hogy a fejedelem törekvései hajótörést szenvedtek.

Ezt József császár irányában a pártatlan történelem és tudomány foruma előtt be kell ismerni.

De másfelől *félszegség* volna azt állítani, hogy József reformrendszere valami hibátlan s tökéletes mű; sőt igenis könnyű felismerni, hogy abban, daczára az annyira keresett egység és következetességnek, számos ellenmondások, s több lényeges tévedések is rejlettek; hogy *eljárásának hibás volta*, rendszerének merevsége, közgazdasági felfogásának a merkantilismus és a physiocratismus ellentétes tanai gépies összeforrasztásán nyugvó egyoldalusága, intézkedéseinek *erőszakos jelleme*, stb. a legüdvösb czélzatu javításokat is eredménytelenekké tevék, s hogy azon közgazdasági és államháztartási épületnek, melyet felállítni akart, alapjai és támaszai ingatagok lévén, *alattvalói nagy* részének ellenszenvével találkozván, s gyökerekkel a birodalom tényleges viszonyaiban nem birván, — maradandóságra kilátása s előföltételei egyáltalában hiányzottak. Igy jelesen

József közgazdasági nézetkörében és practikus törekvéseiben *három sarkalatos tévedés* fordul elő. Először, hogy politikai tekintetben az oly lényegileg ellentétes és soha ki nem egyeztethető *absolutistikai és szabadelvüségi* irányt akarta egymással összhangba helyezni, tehát olyasmit vett czélba, minek kivitele még soha és seholsem sükerült, s a dolgok természeténél fogva sükerülni soha sem is fog. — Másodszor, hogy az anyagi érdekek terén a begyökerezett s visszás osztrák közgazdászati politikát az előbbrehaladt nyugat nemzetgazdászati theóriái szerint úgy hitte átalakíthatni, hogy a két, annyira ellentétes irány e téren is gépileg egymásba illesztessék, s mindegyikből csak az és annyi tartassék meg s vétessék föl, *a mennyi önkényuralmi* hajlamainak és czélzatainak megfelelni látszott. Igy, hogy többet ne említsünk fel, mily nagy következetlenség rejlett abban, hogy József a szabad verseny és a kereskedelmi szabadság zászlóját lobogtató physiocraták több főelveit elfogadá, s reformrendszerében mégis a legridegebb *protectionismust* s kormányzati gyámkodást tartá fenn, s törekedett megörökíteni. Igy ép azon tanoknak, melyeket elméletileg oly magasra becsült, az általa tervezett reformokban ép annak *ellentételére* kelle vezetnie, a mire ő egyidejűleg szinte törekedett, t. i. a kormányzati bureaucratismus-, a szellemölő rendőr-állam-, a hivatalnoki és hatósági omnipotentzia-, a

fejedelmi gondviselésiségre! – Végűl a mi kilátásbavett *egy-adó rendszerét*, a kizárólagos föld megadóztatás tervét illeti, ez nemcsak magában véve, hanem különösebben az oly roppant terjedelmű s annyi különböző elemekből összealkotott osztrák-magyar viszonyokra alkalmazva, már az első pillanatra is oly *monstrosus* intézménynek bizonyúl, hogy csodálnunk kell, hogy az éleseszű fejedelem csak egy pillanatig is azon hiedelemben lehetett, miszerint ezen adórendszert monarchiájában keresztűlvinni s állandóvá tennie sükerűlend [1]).

NEGYEDIK FEJEZET.

A politikai és közgazdasági irodalom a 18-ik század folyamában.

1. §.

Általános tekintet az e korszakbeli irodalomra.

Hogy a 18-ik század második felében érvényre jutott fejedelmi absolutismus a magyarság állami fejlődése- és erősbödésére termékenyítő befolyású nem lehetett, említeni fölösleges. — Tévednénk azonban, ha azt hinnők, hogy azon *szellemileg mozgékony időszak*, melyről itt szó van, s mely közép és Nyugateurópában az élénk lendűletet vett politikai és bölcseleti eszmecsurlódás nyomán a társadalomtudományi irodalom annyi magasbecsű termékével ajándékozta meg az emberiséget, *Magyarországra nézve* egészen hatás- és befolyásnélkűli vala. Bármennyire voltak legyen ugyanis apáink ez időben még távol attól, hogy a nagy culturai népek eszme-áramlatát kellőleg

[1]) Sokkal ismeretesebb hazánk e korszakbeli története, semhogy szükséges volna itt arra is utalni, mily határozott és egyhangú ellenzésre találtak József intézkedései a nemzetnél, s főleg a nemzeti szabadságok és jogokhoz legszívósbban ragaszkodó megyékben s törvényhatóságokban. Legyen azért ez utóbbiakra nézve a sok közül csak egy nyilatkozatot elég kiemelnünk, melylyel *Nyitra és Temesmegye* az önkényesen eljáró fejedelem elé lépett, s következőkép szólott: „midőn az elrendelt conscriptio s hason-intézkedéseket látjuk, lehetetlen azokat az országra nézve károsoknak s helyteleneknek nem nyilvánítanunk. Ha meghajlunk, azért tesszük azt csak, mert az erőhatalom bennünket elnyom, s másfelől a hazafiság nagyobb bajok fölidézhetésétől visszatart. Erőszak és kényszer azonban a belső állam-jólét megalapítására még sohasem vétetett kár s veszély nélkül alkalmazásba; arra csak törvények valók, a melyek üdvös volta felől köz a meggyőződés, a mely meggyőződésben azután mindenki készségesen is engedelmeskedik" stb. V. ö. *Fessler:* X. k. 511—512. l. és *Katona:* XL. tom. p. 393.

méltányolhassák s megérthessék, azt még sem vonhatni kétségbe, hogy léteztek ez időben honunkban is már egyesek, kik a kor philosophiai magaslataira emelkedve, az állami rendet épúgy, mint a *nemzetháztartás feladványait* elmélkedéseik körébe bevonták, 's rendszerbeszedett nézeteik és eszméiknek ha nem is külön irodalmi művekben, de egyes *értekezésekben*, *tanodákban*, *gyülekezetekben* s társadalmi körökben tüzetes kifejezést is adtak. — Ide járul az, hogy ép azon szellemfejlesztő küzdelemnek, melyet a nemzet e korban a fejedelmi önkényuralomra törekvő irányalatokkal vitt, s mely küzdelemben az ország mind politikai mind anyagi érdekei a legsokoldalúbb vitatás és figyelem tárgyát képezék: szükségkép arra is kelle vezetnie, hogy a gondolkozó fők a *státus- és társadalomrend* alapjai és föltételei, elemei és feladásaira is kiterjesszék vizsgálódásaikat, s módok és utak föltalálására törekedjenek, melyek szerint a fenforgó ellentételek kibékítése, és a közjólét s haladás föltételeinek megvalósítása lehetségessé váljék. — Végre köztudomásu dolog, hogy maguk a két absolutistikai irányú uralkodók, Mária Terézia és József császár, mint valódi képviselői az *ú. n. felvilágosult caesarismusnak*, nem keveset tőnek a művelődési és tanintézetek meghonosítása körül, s hogy jelesül Mária Terézia törekvései a felsőbb tanodák tökélyesbítése tekintetében az állam- és gazdászattannak mint külön s önálló tanulmányi szaknak meghonosítására is irányulván, oda vezettek, hogy 1752-ben az általa alapított *Theresiánumban*, azután 1763-ban a Bécsi egyetemen, 1760-ban pedig honunkban *Nagyszombatban* az ottani főiskolán a „*Studium politico-camerale*“ számára külön tanszékek állíttattak fel, s azóta az e nembeli tanok a közoktatás terén való képviseltetésben, s annak segélyéveli terjesztésben is részesültek [1]).

Mindezek tekintetbevételével joggal állíthatni, miszerint a 18-ik század *második fele Magyarországon* a státustudományi s

---

[1]) Említést érdemlő körülmény az, hogy hazai törvényhozásunk már 1723-ban (70. tczikkben) ily tanszékek életbeléptetését czélba vevé, s III. Károly fejedelem meg is igéré a rendeknek, hogy ebbeli óhajtásukat azonnal teljesítendi, mihelyest határozottan formulázott javaslatokat terjesztenek e tekintetben neki elő; mi azonban igen soká késett, s igy csak Mária Terézia valósíthatá meg atyja szándékát! Első tanára e szakoknak hazánkban *Gyurkovics Ferencz* volt; mig ugyanez időtájban a királyi akademiákon is meghonosíttattak a politikai és közgazdasági előadások, mire nézve bizonyság az is, hogy *Barics Adalbert* tanár, e tantárgyakat a Nagyváradi akademián mar 1769-ben s később a Zágrábi és a Győri akademiákon adta elő.

különösen közgazdasági *önállóbb eszmefejlődés kezdeményi* kora. Névszerint annyiban is, hogy ez időszak alatt tétettek közzé az első, habár szerény, de mégsem jelentéktelen *szakirodalmi kisérletek*, hogy ekkor kezdett megszólamlani a magyar tudományos sajtó a politika és közgazdaságtan nyelvén, s a mennyiben azon élénk literaturai lendület, mely József halála után nyomban, s a kilenczvenes évek elején hazánkban e téreken észlelhető: lényegileg a Mária Terézia és József császár országlási idejében *ébredt eszmesurlódásnak* szüleménye; az e korszakban vitt szellemi és közjogi tusáknak tulajdonképeni gyümölcse és folyománya.

Lássuk tehát az ez időbeli irodalmi termékeket közelebbről.

Első helyen kellene itt halhatatlan emlékű publicistánknak *Kollár Ádámnak* 1764-ben napvilágot látott művére utalnunk [1]). Minthogy azonban erről már fentebb tüzetesen szólánk, bővebb elemzésbe itt nem bocsátkozunk. Utána sorolandók: *Izdenczy József* értekezése a „magyar adórendszer hiányossága, s egy új financzszerkezet szükségéről“ (1777-ben, kinyomtatva 1802-ben Bécsben); *Szeicz Leo* polemiai jellemű közjogi és történeti értekezései (Igaz Magyar. Páris-Berlin 4. kötet 1785—1790); *Kazinczynak* II. Frigyes porosz király irataiból magyarra áttett dolgozata a törvény-alkotásról (1790); *Névtelennek* (Cziráky Antalnak) „Introductio ad politica Regni Hungariae“ (Buda 1790) czimű dolgozata, mely inkább a közjogi viszonyokkal foglalkozik; *Lucius Pannonius* (álnevű irónak): „Epistola circa diminutionem vectigalis in producta Hungariae“(1781) czimű művecskéje, melyben kivált a terhes vámrendszer félszeg hatásai s az ezek elhárítására czélzó intézkedések fejtegettetnek; *Tapolay Imrének*: „Considerationes de statu commerciali Hungariae“ (1790-ben kiadva) czimű munkája, mely a kereskedés és forgalom pangását s ennek okait tárgyalja; *Merze*: „Observationes commerciales et media regulandi navigationem in Tibisco“ (1785), mely főleg a hajózat akadályait ismerteti, s a Tiszának folyampályaként való használatára utal; főleg pedig *Tessedik*, *Wuchetich* és *Szapáry János* gróf közgazdasági dolgozatai; névszerint

---

[1]) A 18-ik század első harmadának vége felé megjelent ily czimű művecske: „*Brevis Dilucidatio Commercii* utiliter etc. fructuose instituendi in Ditionibus Hungarico-Austriacis“ (l. Széchényi könyvtár Q. lat. 251 alatt), melynek szerzője magát meg nem nevezte, de némely helyes practikus észrevételeket tartalmaz, s gondolkozó főt árúl el: — tulajdonkép még előbbre való, mert 30—35 évvel még korábban bocsáttatott ki; de miután lényegileg hatásnélküli volt a nézetek fejlődésére, egyszerű megemlítésével beérjük.

Tessedik Sámúnak [1]) ily czimű két nagyobb értekezése: „Der Landmann in Ungarn, was er ist, und was er sein könnte“ közzétéve 1784-ben (Kónyi által magyarul 1786-ban) és „Oekonomisch-statistische Bemerkungen über den gegenwärtigen Zustand des Landwesens in Ungarn“, mely 1787-ben bocsáttatott ki, s némileg a franczia *physiocratikus iskola* szellemében a mezei gazdaság és a földmüvelő osztály érdekeinek szükséges ápolását és előmozdítását hangsúlyozza, emberiességi érzületek- és indítványokban áradozik, a jobbágyföld szabad kezelhetését a közgazdasági felvirágzás alapjának nevezi, földadórendszer életbeléptetését sürgeti, a népesség czélszerű megosztását *s telepítését* indítványozza stb., mig másfelől a merkantilisztikus irányú *Becher-t*, *Zincke-t*, *s Sonnenfels-et* látszik kiindulási pontul venni, s ezek eszméit helyesebbeknek tartani.

Wuchetich Mátyás: „Scientia Rei aerariae“ czimű munkája (1790), mely az államháztartás némely főbb elveit fejtegeti, s habár idegen forrásokból is van merítve, s inkább fordítmánynak nevezendő, azon érdemmel mégis bir, hogy a financz tudomány *legelső tankönyveinek* egyike hazai irodalmunkban, mely, mint olyan, egy ideig jó szolgálatot is tőn, ha nem is az életben, de az iskolában.

Végre az eddigieknél valamivel szélesb alapra fekteti elmélkedéseit, eredetibb felfogást árul el s szakszerűbben szól

Szapáry János gróf: „Der unthätige Reichthum Ungarns wie zu gebrauchen“ czimű munkája (Nürnberg 1784-ben), mely annyiban kiváló érdekű, hogy mig egyfelől a *merkantilisztikus* nézeteknek mintegy rendszeres nyilatkozványát képezi, másfelől több rendbeli positiv indítványokkal lép fel a nemzeti ipar s forgalom emelésére nézve, s egyidejüleg a *modern eszmék* elől sem zárkózik el, mert az általános teherviselés s adófizetési kötelezettség elvét határozottan elismeri, az újkori közgazdasági életformák s szükségletek teljes *értelmét árulja el, s a hol* reformokat vagy újításokat hoz javaslatba, a megváltozott időviszonyok s körülmények méltányolásából indul ki. Álljanak e tekintetben bizonyságul e helyütt a következők: mindenekelőtt *panaszkodik a szerző* Magyarország passiv kereskedése (4-ik lapon) s a felett, hogy nincs műiparunk s gyártásunk, mely sok és jó minő-

[1]) Lelkész és gazda. — Különben „Der Landmann in Ungarn, was er ist“ stb. czimü munkája annyiban érdekes, hogy szerző benne hazai gazdaságunk siralmas állapota felett jajveszékelve, oly sötét szinben festi helyzetünket, hogy kitünő statistikusunk *Schwartner* felkiált: „ha Tessedik urnak rajza való volna, attól kellene tartanunk, hogy hazánk rövid idő alatt valódi terméketlen „Nixbród“ és „Sierra Morenová“ válnék!“

ségű nyers anyagainkat feldolgozná (4—6. l.). — Fájlalja továbbá az e hiányok folytán elkerülhetetlenné váló szakadatlan *kiszivárgását a pénznek* külföldre (6—13. lapokon), mely e szerint a nemzeti vagyonosság ez egyik főtényezőjének jut birtokába, a mi érdekünknek csorbulásával. — Ezek nyomán indítványozza szerző az ipar s *közlekedési ügynek* állami (országos) pénzsegélyzés alapján való előmozdítását (7. és 20-ik l.), s meg akarja adóztatni minden osztályokat, a kiváltságosokat is olyképen, hogy az így begyűlendő adóösszeg fennálló hajózati, gyári, biztosítási stb. egyleteknek *részvényjegyek* megvásárlása formájában adassék (8. l.), (tehát első eszméje a jelenkori *nagy credit-mobilier-társulatoknak!*) s azt hiszi, hogy így egy évtized alatt Magyarország anyagilag felvirágozhatand. Az adókép s ily közgazdasági czélokra begyűlendő sommákat egy „helytartósági bizottmány" kezelése alá akarja adni, mely bizottmány az ügy vezénylete- és a tervezetek megbirálásával is foglalkoznék, de az adózók és adakozóknak a felügyeleti és *ellenőrzeti jogot is* kívánja biztosítani. E mellett kereskedő szakférfiak gyűlését hozza javaslatba (10. l.), melyben az illetők érdekei s az ország forgalmi feladatai megvitatandók volnának; mig másfelől (14. l.) jeles külföldi mesteremberek és művészeknek az országba való beédesgetését tartja szükségesnek, s egy helyütt (91. l.) az uralkodó *szabadkereskedési eszmék ellen* látszik kikelni akarni, habár gondolata mintegy félig a tollban maradottnak látszik. — Végre érdekes része a munkának az, a hol a magyar *tengerpartról, annak* helyzete és feladásairól szól, s a hol az ország közgazdasági viszonyait veszi tárgyalás alá; habár sajnos az, hogy a fejtegetés felette töredékes, úgy hogy a dolog érdemébe nem igen hat.

A szakirodalom e közvetlen termékein kivül, melyek megannyi literaturai képviselői az ez időszakbeli eszmemozgalomnak, a 18-ik század folyamában egy más nemével a szellemi termékeknek is kezdünk már találkozni, t. i. a *közgazdászattan segédtudományainak* művelésére czélzó dolgozatokkal.

A közgazdaságtan sükeres tanulmányozása ugyanis, s az ezen sarkalló helyes felfogás kifejlése lényegileg föl van tételezve azon ismeretektől, melyek, mint a *statisztika,* a *műveltségtörténet,* a *technológia,* a mezőgazdasági *üzlettan,* s a *kereskedelmi elmélet* körébe tartozók, az anyagi társadalomélet tüneményeinek megítélésére a szükséges vezérelvekot szolgáltatják.

Hazánkat illetőleg, mint tudományos tekintetben általában, úgy különösen ez ismeszakokra nézve egészen *a 18-ik század* második feléig meglehetősen szegény vala irodalmunk, ugy annyira, hogy

minmagunk előtt volt hazánk „terra incognita“, s megtörtént az is, hogy külföldi egyetemekre menő honfiaink *odakünn többet* hallottak és tanultak Magyarország felől, mint hazai forrásainkból és segédszereinkből[1]).

Voltak egyébiránt mégis nehány lelkesb szakférfiak, kik nemzeti szellemfejlődésünk e tekintetbeni hiányait korán felismerték, s egyik másik kisérlettel a hézagok pótlására vállalkoztak is. Egyfelől jelesül a történelem és a geographia meg a statisztika, másfelől a gazdaság és üzlettan talált e korban is művelőkre s ezek fáradozásai folytán a tudományos irodalomban némi képviseltetésre.

Nem ereszkedhetünk részletekbe, s azért csak a nevezetesb ez *időbeli irodalmi müveket* érintjük meg. Jelesül a) geographiai-statisztikai tekintetben *Bél Mátyás* „Notitia Hungariae“ etc. cz. nagy stilben tervezett s részben ma is becscsel biró dolgozata a 18-ik század első feléből; — *Korabinszky* jeles „Lexikona“ a század utolsó előtti tizedéből (Pozsonban); *Szászkynak* „Introductio in orbis hodierni Geographiam“ czimű, először 1749-ben s másodszor 1777-ben megjelent kézikönyve; *Szuhányi* „Notitia orbis e variis peregrinationibus deprompta“ (Kassa 1788) cz. műve, s több egyéb hasontartalmu kisebb dolgozatok; b) *a gazdaság* és földmüvelési üzlettan köréből ellenben, a következők érdemelnek említést: *Fischer* Kristófnak (pap) „Opera oeconomica“ czimű, s 1737-ben Kassán kiadott munkája, melyben leginkább a mezei gazdaság s földipar gyakorlati elvei fejtegettetnek, s a már fentebb is említett *Lyczei* János (világi pap) „Iter oeconomicum duodena stationum“ cz. jeles értekezése, mely Nagyszombatban már 1707-ben megjelent, s szakemberek körében tekintély- és elismerésre vergődött; c) *a történelem* s közjog körébe vágó munkákat, mint ugy is jobbára ismeretesseket e helyütt tüzetesen fölsorolni, felesleges volna.

* * *

Ezen szellemszüleményekben öszpontosulnak a hazánkban ez időben irodalmilag kifejezésre jutott közgazdasági nézetek. Nem egészen jelentéktelen forrás az akkori eszmefejlődés megitélésére

[1]) *Bidermann:* „Das Studium der politischen Oekonomie“ czimü értekezésében azt mondja, hogy 1730 körül Jenában és Halléban az egyetemen magyar tanulók hazai statisztikai stb. állapotaink felöl szereztek maguknak közelebbi ismeretet, s hogy több külföldi utazási iró (például a spanyol *Fullana Oliver*, az olasz *Ercole* gróf, az angol *Brown* stb.) a 18-ik század folyamában külön úti leirásokat is bocsátott közre, melyek egyenesen Magyarország ismertetésével foglalkoztak.

nézve, miután egyéb tekintetekben hazánk szellemi életének ilymódoni nyilatkozásai a 18-ik század folyamában feletto ritkák, és sem a sajtó, sem a tudományos folyóiratok (milyenek például *Bodnak 1776-ban* megindult „Magyar Athenása“, az 1788-ban megindult „*Magyar Muzeum*“, az ugyanekkor közrebocsátatni kezdett „Mindenes *Gyüjtemény*“ és *Schedius* nagybecsű „Zeitschriftje“) nem fordítottak vagy nem fordíthattak még a politikai és közgazdasági vitatásokra tüzetesb figyelmet; egyéb literaturai művekben pedig, p. o. lexikonokban (mint az említett *Korabinszkyféle*) vagy moralbölcseleti nyomtatványokban: államtudományi vagy nemzetgazdasági fejtegetéseknek még nyoma is alig található.

2. §.

Birálatos visszatekintés az egész II-ik időszakbeli fejlődésre.

Az előrebocsátottak figyelmesb szemügyrevételénél lehetetlen föl nem ismerni azt, hogy 18-ik századbeli közgazdasági eszmefejlődésünkben, daczára minden szaggatottságnak s rendszertelenségnek, mely apáink nézetkörét jellemzi, *bizonyos alapirányok* és vezérgondolatok is megvannak, melyek befolyása alatt az elmélet épúgy mint a practikus államélet alakult, s melyek mind gazdasági és ipari, mind közigazgatási törvényhozási és irodalmi viszonyainkban is kifejezésre jutnak.

Iparkodtunk ez irányelveket már fentebb kimutatni, s azért e helyütt csak egykét pótjegyzetre szorítkozunk e tekintetben. Jelesül, szembeszökő jellemvonása az egész korszakbeli eszmefejlődésnek a *conservativ és a progressiv* államelvnek egymással szakadatlan tusája, emez a reformok szükségességének belátásából, amaz az *ősi patriarchális állapotokhozi* ragaszkodásból folyván; a javítást és reformot a közgazdaság és államháztartás érdekei, — a réginél való maradást: a *közjogi* és *alkotmányi* tekintetek javallván. E küzdelemnek folyamában a század első felében (azt lehet mondani) a nemzet áll inkább a kezdeményezés terén, s a *kormány* az ős intézmények mellett emel szót; mig a második felében a kormány tűzi ki a reformok zászlaját, s a *nemzet* ragaszkodik (veszélyeztetett) ősi alkotmánya ágazataihoz; mig végre a korszak utolsó tizedében minden a császári *absolutismus s önkényuralom* örvényében merül el.

Félreismerhetlen továbbá a kifejezésre jutó merkantilisztikus nézletmód és felfogás az egész századbeli eszmefejlődésben. Daczára ugyanis annak, hogy a nemzet tulajdonképeni érdeke a *szabadkeres-*

kedést, s a már kifejlett politikai önkormányzati rendszerénél fogva is reája nézve természetesnek nevezhető verseny- s üzletszabadságot, s az állami beavatkozás gyámságától való függetlenségét föltételezte, — közgazdasági nézetköre sok *lényeges kérdés tekintet ben* az ellenkező irányokban mozgott, s névszerint a nagy népesség elvének, az ipar s gyártás fontosságának, a protectiv vámok nélkülözhetlenségének, a nemesérez és *pénzkifolyás akadályozásának* stb. hangsúlyozása törvényhozásunkban és irodalmunkban, arról teszen tanúságot, hogy a század uralkodó tanrendszere, *a merkantilismus*, igenis mélyenható befolyást gyakorolt a magyar közgazdasági eszmefejlődésre. — Habár másfelől azt sem ismerhetni félre, hogy apáink részéről nem egy következetlenség s eltérés a domináló áramlattól rejlett abban, hogy egyszer másszor *a kereskedésszabadság* életbeléptetését is sürgeték, a merkantilismus egyik másik ágazata ellen hangosan szót emeltek, valamint több alkalommal a naturál-gazdasági fejlődéspolcz formáihoz és alapjaihoz nagyon is szoros ragaszkodást tanusító elveket nyilvánítottak, a pénz-gazdászati *rendszerre való áttérés*, s az ovvel szükségkép járó intézmények iránt szerfeletti idegenkedést tanusítottak, s különösen az uj *adó-szerkezet s államháztartási* elvek merev visszautasítása által a modern közgazdaság és államélet szellemével és követeléseivel éles ellentétbe helyezték magukat. — Megannyi jelenségek, melyek (mint említenünk sem kell) minden *átmeneti kornak* természetes követői és ismerjelei, de a melyek kivált hazánkban még szembeötlőbb módon mutatkoznak, mert e korszakban már egy más, tőle sok tekintetben elütő természetű s közgazdasági állású országgal kapcsolatba lépett volt, a *mely kapcsolat* Magyarországra nézve teljesen önálló s tisztán *önnön érdeke szerinti* (nemzetgazdasági) politika követését szerfelett megnehezité.

Mindezekkel szoros összefüggésben áll közgazdasági eszmefejlődésünknek azon sajátszerü (de Európa még kevés államaiban felmutatható) jellemvonása, hogy Magyarországon az oekonomiai *elvek és nézetek az egész* század folyamában a legszorosb kapcsolatban állanak a *közjogi* és *politikai* nézetekkel, s pedig úgy, hogy az anyagi érdek mindég utána helyeztetik az alkotmányi és politikai érdeknek, a közgazdászati reformok és javítások absolute függővé tétetnek a közjogi és alkotmányi reformoktól. — Nem feladatunk e momentumot részletesen elemezni, s csak azt emeljük ki, miszerint e felfogásmód fajunk magas fokú erkölcsi és *állami érzületéről* tanuskodik ugyan, de annyiban az itt szóbanforgó században okvetlenül nagy hátrányunkra volt, a mennyiben a Verbőczyféle *Tripartitum orthodox*

cultusát minden egyéb országos érdekek fölé helyezé, a kiváltságos osztályok rövidlátóságát s félszeg önzését az egésznek kárára mintegy szentesíté, s társadalmi és politikai állapotainknak mármár visszautasithatlanná vált újjáalkotását, közigazgatási, törvénykezési magánjogi stb. intézményeinknek a század szellemével megegyező elvek szerinti *reformját* nem kis mértékben tartóztatá fel.

Az imént mondottak után a *közgazdasági nézetek hatásáról* még különösen szólani, fölösleges volna. — A hatás ugyanis, melyet azok gyakoroltak, eléggé ki van fejezve az *e századbeli törvényekben, az ezek* alapján életbeléptetett politikai és társadalmi intézményekben, s azon magatartásban, melyet hazánk az egész időszak alatt a nemzetgazdasági ügy iránt egyáltalában tanusított, s mely részben oka volt annak, hogy Magyarország a század végén beállott nagy rázkódtatások *és reformmozgalmak* válságos korszakába sok tekintetben készületlenül lépett be, s nem foglalt el azok közepette oly helyet, mely egyébként természetes erőforrásainál, s a nemzetben tagadhatlanul *rejlő gazdag képességeknél* fogva azt megillette volna.

Azokból, miket eddig kifejtettünk, nem lesz nehéz azon meggyőződést meríteni, hogy a közgazdasági nézetkör, mely hazánkban *a 18 ik század* folyamában uralkodó vala, daczára különségeinek és eltéréseinek, sok tekintetben szoros összefüggésben állott az *általános* (európaszerte uralkodott) nézetek és eszmék rendszerével. A mélyenható s diadalmas erővel terjeszkedő 18-ik századbeli eszme-áramlat ugyanis sokkal belterjesb s szivósb természetű vala, semhogy *annak befolyása alól* magát bármely (csak némileg is életrevaló) nemzet egészen kivonhatta volna. Igy történt, hogy mind a merkantilismus, mind a physiocratismus, mely két közgazdasági eszmerendszer e század folyamában (mint közismeretű dolog) tulajdonkép dominálo vala, képviselés- és kifejezésre talált a magyar nemzetgazdasági nézetekben is, és hogy ép azon benső természetszerű ellentét, mely *hazánk valódi közgazdasági* érdekei, s az uralkodó de idegen földről származó s a mienktől eltérő előföltételekre alapított theóriák közt létezett, egyikévé lett azon alapvonásoknak, melyek hazánkban veres fonalként az e századbeli összes eszmefejlődésen s törvényhozási tevékenységen keresztül huzódnak.

Ez, hogy t. i. apáink *a külföldi tudományos* eszmemozgalom irányában már egészen szenvedőleges állást nem foglaltak el ez időszakban, s másfelől azon körülmény, hogy a 18-ik századnak főleg második felében már külön s önálló közgazdasági dolgozatok s irodalmi művek is láttak Magyarországon napvilágot, — azon követ-

keztetésre jogosítnak, hogy hazánkban e korszak a nemzetgazdasági *tudomány első fejlődési* stádiumát képezi, s hogy a 18-ik század második felétől kezdve nekünk is megvolt már e tekintetben bizonyos *theoriánk, vagy legalább* elemei és alapvonalai a theoriának, mely későbbi gondolatrendszereinknek, elméleti és practikus tevékenységünknek kiindulási pontul szolgált.

Nincs egyébiránt okunk e jelenségre különösen büszkéknek lenni. A haladás ugyanis, melyet szakbeli eszmekörünk ez időben felmutat, s nemzetgazdasági látkörünk szélesbedése, melyre *vívmányként* utalhatunk, *nem absolut*, hanem csak relatív; csak annyiban valamivel magasb fejlődési fokot képviselő, a mennyiben apáink az előbbeni századok sok ferde nézetei- s fogalmaiból valahára kibontakozni s a kizáró középkorias irányú világnézletbe *a modern eszmék ez időszakban* már behatolni kezdettek. — Nem volt absolut a haladás jelesül tudományos tekintetben, a mennyiben egyetemes közgazdasági nézetkörünkben alig mutathatni egy mozzanatra is, mely valami jelentős tudományos *igazság vagy elv első felfödözése* s kijelölésére mutatna, mely apáink e részbeli önálló, teremtő irányú felfogásának tanujelét képezné [1]). Nem volt e haladás absolut azért sem, mivel a korbeli nemzedéknek, a közgazdasági dolgok természete, összefüggése s törvényei felől világos és rendszerezett tudomása még nem vala; *sőt az elmélet* első s legsarkalatosb tanait a tőkéről és pénzről, árról és értékről, jövedelemről és vagyonmegoszlásról stb. sem ismeré; nem volt *absolut* végre annyiban sem, a mennyiben a 18-ik században (vagy legalább annak második felében) Európa több népeinél már a

---

[1]) Egy nagyfontosságú körülményre azonban mégis kell itt figyelmeztetnünk. És ez az, hogy hazánkfiai, daczára az e században már sokkal szorosb szakadatlanabb érintkezésnek az ausztriai monarchia örökös tartományaival, sohasem engedtek maguk felett különös befolyást nyerni az *amott uralkodott vastag* mercantilismus- és cameralismusnak, a mint az például egy *Horneck:* „Oesterreich über Alles, wenn es nur will", *Becher*, *Schröder* s mások e korbeli irataiban és elterjedt theoriáikban kifejezésre jutott. Még magának *Sonnenfels*nek, a ki 1765-ben lépett fel több tekintetben jelentékeny és eredeti elméletével (Grundsätze der Handlung und Finanz, Bécs III. kötetben), befolyása is csak egy-két évtizeddel később kezd hazánkban mutatkozni, ha csak azt nem vesszük tekintetbe, hogy *Kollár* és az „*Opinio* circa Reformationem" etc. czimű munka szerzői: képviselői nálunk ez eszmeirányalatnak, mely a népesség szaporítása, az ipar s a jobbágyosztályok pártolása, a kormányhatalom mindenbe-avatkozása, s a közmegadóztatás elveit tüzte ki, s egyáltalában oda czélzott, hogy a század *humanitárius igényleteit*, s az úgynevezett felvilágosult absolutismus törekvéseit egyidejüleg kifejezésre hozza.

közgazdaság egész tudományi rendszerré fejlett volt ki és álla elismerésben irodalomban és törvényhozásban.

Legyen szabad még néhány észrevételt ide csatolnunk.

Annak, ki a *nemzetgazdasági eszmék* és elméletek általános történeti fejlődését és irodalmát ismeri, nincs kétsége az iránt, hogy a 18-ik század első felében, s jelesül a nagy pályatörő angol szakférfiak, azután a physiocraták és Smith Ádám föllépte előtt, szorosan úgynevezhető nemzetgazdaság-tudomány nem létezett [1]). — Azon elvés eszmerendszer ugyanis, melyet az ó korban egy Pláto, Aristoteles, Cicero, Seneca, Plinius s a nagy római jogászok irataiban találunk, melyet a középkorban a szentatyáknak, továbbá Aquino Tamásnak, Occamnak, Gersonnak, vagy Dantenek stb. bölcseleti rendszereik tartalmaznak, vagy a melyet az ujabbkor két első századában a gyakorlati *merkantilismus s ennek elméleti* követői, valamint a nagy angol s franczia állambölcselők, egy *Petty Vilmos, Hobbes, Dudley Morth, Temple, Boisguillebert, Dutot, Mélon* stb. remek műveiben képviselve látunk, — egy fejledező uj tudománynak, az *anyagi nép és államérdekek* tudományának félreismerhetlen elemeit és alapjait képezé, a szó valódi értelmében azonban nemzetgazdaság-tudománynak még korántsem nevezhető [2]).

E tekintetben tehát az oly magas műveltségfokon *álló külföld nem* lett volna még feljogosítva bennünket lenézni, miután meghatározott körű s rendszeresen összefüggő elveken sarkalló közgazdasági s államháztartási theoriája a *18-ik századig* neki sem vala még, s felsőbbsége felettünk csak abban állott, hogy több hirneves *státusbölcselő már a nemzetgazdászati* kérdéseket is elmélkedései körébe bevonta, a tudomány több sarkalatos alaptételét fölismerte s kifejtette, s kapcsolatban az állam felőli eszmékkel s a politikai theoriákkal, már egy külön s önálló közgazdasági irodalom is kezdett kifejlődni.

Mindez azonban egyszerre, mintegy varázsütéssel, megváltozott a 18-ik század *első felének végén* s második felének első két-három évtizedében. — Azon mélyenható lendület következtében ugyanis, mely ez időben az angol moralbölcselők, a franczia státusphilosóphok s az encyclopädisták által az összes szellemmozgalomnak ada-

---

[1]) V. ö. *Kautz:* Gesch. der Nat. Oekonom. I. részét.

[2]) Épen most tétetett közzé jeles hazánkfiának *Hornnak*: L'Économie Politique avant les Physiocrates" czimü irodalomtörténeti dolgozata, mely e kérdéssel is közelebbről foglalkozik.

tott [1]) s mely ezen század második felét a történelem, a társadalmi tudományok s a bölcseleti irodalom oly sok s örökbecsű műveivel tette epochális fontosságúvá az emberiség egyetemes műveltségi fejlődésében: a *nemzetgazdasági elmélet* is egyszerre más, jelesül tökélyesb, alakot öltött, s mint önálló „tanrendszer és tudományszak" kezdett szerepelni az állam- és *társadalomtudományok* körében! [2]) — Messze vezetne bennünket e momentum tüzetes fejtegetése. Annyit azonban még is meg kell említenünk, hogy egyikénél fogva a legszerencsésb s legsajátszerűbb véletleneknek, *a 18-ik század* 6-ik, 7-ik és 8-ik tizede azon korszakává vált a közgazdaságtan fejlődésének, melyben az egyidőben mindenfelől, még pedig a legmélyebb elmék (egy *David Hume* és *Tucker*, egy *Galiani* és *Genovesi*, egy *Quesnay* és *Turgot*, egy *Steuart* és *Adam Smith*, egy *Sonnenfels* és *Beccaria*) által felkarolva, egyszerre mint egy rendszeres „egész" állott elő, s emelkedett önálló tudomány rangjára.

Ezek szerint a hézag, mely a *magyar* és az *idegen* népek közgazdasági eszméköre közt létezett, az itt szóban forgó időben még tágasabbá lőn; az, az, mig odakünn a külföldön az önállóvá vált elmélet rendszeres továbbfejlődése s tudományos tökélyesbítésének processusa megindult, nálunk csak még az első irodalmi kisérletek s kezdemények stádiumában állott az eszmefejlődés, s mint alantabb látni fogjuk, még *közel egy félszázad* vala szükséges, mig önállóbb tudományos irány helyt foglalhatott, s hazánk irodalmában a nemzetgazdaság is, mint külön s önjelentőségű tanszak tüzetes képviseltetésre talált.

* * *

Ekként végére értünk volna közgazdasági eszmekörünk II-ik fejlődési szakának, melyet talán nem egészen jogtalanul az *első szervezkedési* kisérletek korának neveztünk el, s küszöbén állunk azon nagyfontosságu (harmadik) stádiumnak, melyben a nemzetgazdasági nézetek már jóval *tágasb* s *tisztultabb* körével találkozunk, s hol az eszmefejlődés minden jelentékenyebb mozzanatainak az általános európai eszmefejlődéssel való kapcsolatát épúgy, mint annak hazai közviszonyainkra gyakorolt hatásait és befolyását mind határozottabban kimutatni képesekké válunk. — Erről *a következő „Könyvben"*.

[1]) V. ö. *Hettner*: „Literaturgeschichte des XVIII. Jahrhunderts" czimü (legújabban megjelent jeles) művét, és *Vorländer*: „Geschichte der Rechts- und Staatslehre" czimü (1855-ben megjelent) dolgozatát.

[2]) V. ö. *Kautz*: id. munk. 337—404. lapjait.

HARMADIK IDŐSZAK.

1790-től 1825-ig,

vagyis

az önállóbb eszmefejlődés megindulása.

ELSŐ FEJEZET.

Hazánk politikai, közgazdasági és műveltségi állapotai 1790-től 1825-ig.

1. §.

Magyarország politikai és közgazdasági viszonyai ez időszak alatt.

Azon harminczöt év, melynek fejlődési mozzanatait e helyütt ismertetni készülünk, több tekintetben *korszakot alkotó* hazánk összes újabbkori történetében. Alkotmányi és közjogi tekintetben ugyanis sok, egészen új s eddig számba sem vett elemet s factort ültetett be nemzeti közéletünk rendszerébe, s számos új eszmének befolyását juttatá érvényre, melynek előbb-utóbb az egész státus-szerkezet átalakulását kelle maga után vonnia. Másfelől annyiban, hogy a korszak élén haladó népek s országok érintkezési körén (oly soká) kivűl maradt hazánk, ez isolált helyzetéből lassanként kiemelkedni kezdett, politikai és műveltségi tekintetben szélesb látkört nyert, s azon *szoros contactusnál fogva*, melybe a közép- és nyugateurópai népekkel került, önhelyzetének, s vele önszükségeinek és feladatainak is helyesb fölismerésére jutott.

Mindjárt *elején a korszaknak*, mely József császár halálával meg a nagy franczia államrázkódtatás kitörésével veszi kezdetét, a politikailag majdnem egy negyedszázadon át tétlenségre kárhoztatva volt nemzet, egyszerre a legélénkebb tevékenységet kezdé kifejteni. „Egy *mély és hatalmas mozgalom* (mond egy szellemdús történetiró) [1]), milyen csak ritkán fordul elő a népek életében, rezgett át az 1790-ki év első hónapjaiban a magyar földön. A mult legtöbbnél feledve s eltemetve látszott lenni; s csak egy nagy gond s gondolat tölté be lelkeiket a magyaroknak: a magyar *birodalomnak boldog* és fényes jövőt alapítani. Egyesek és testületek, magánosok s magas-rangú tisztviselők egymást úzték tervezeteikkel, indítványaikkal; s kétség-

[1]) *Springer:* Geschichte Oesterreichs (1863) Bd. I. S. 37—38.

telennek bizonyult, hogy daczára a hosszas elzárkozottságnak s a merev ragaszkodásnak a régihez, mely az uralkodó osztályokat jellemzé, a politikai felvilágosodás meg az újitás-vágy itt is el vala már terjedve s hogy a magyarságról sem lehet ez időre nézve már azt mondani, hogy a *kor szelleme* és az új eszmeáramlat hatalmas lüktetései nyomtalanul haladtak át felette.“ [1])

Minek következménye az lőn, hogy az új irány valódi kiindulási pontjává vált azon mélyenható megújhodási processusnak, melyen hazánk az utóbbi félszázad alatt nemcsak állami s politikai, hanem socialis, közgazdászati s műveltségi tekintetben is keresztül ment.

Vizsgáljuk ezt valamivel közelebbről, s szóljunk először is az átalakulás politikai mozzanatairól.

A *József császár halálával* honunkban megindult, s az 1791-ki országgyűlés messzeható végzéseiben is tényleges kifejezésre jutott reform-mozgalom egyik főczélpontja az volt: Magyarországot Ausztria irányában mind törvényhozási mind kormányzati tekintetben független államként szervezni, s a félszeg s országos létünket veszélyeztető kapcsolatból, melybe az utolsó 30—40 év folyamában a monarchia *német-szláv tartományaival* jutott, kiragadni. Helyes státusférfiúi tapintattal ismerték fel apáink ennek szükségességét, s pedig nemcsak tisztán politikai, hanem egyéb, s névszerint anyagi s államháztartási érdekeink szempontjából is; mert a közelebb lefolyt félszázad ez utóbbi iránybani szomorú tapasztalásai nagyon is érezhetőleg tanusították, hogy az osztrák közgazdasági *politika Magyarország jogos érdekeit* s kivánatait kellőkép méltányolni nem akarja, s hogy jelesül minden intézkedés, minden rendszabály a központi államvezényletben

---

[1]) Halljuk, mint jellemzik e kort hazánkra nézve két első rangú magyar irók. *Lónyay Menyhért*, kitünő státusgazdánk jelesül ezeket mondja: „nem rég múlt idők azok, midőn legokosabb férfiaink egyedüli törekvése az volt, megőrzeni szentül a századokon át kifejlett közéleti viszonyokat, fenntartani rendetlen egyszerüségében a nemzeti életet. A „maneamus in nostra beata confusione“ elv uralmának e korszaka II. Leopold kormánya alatt lejárt, s feléledt, a nemzetben a reform és javítás utáni vágyódás. (Hazánk anyagi érdekei 1847. I. k. 2. l.); mig *Horváth Mihály* ekként nyilatkozik: „Azon nagy átalakulás, melyen a franczia forradalom vérkeresztsége az emberi szellemet állami és társadalmi viszonyaiban átvezette, Magyarországot sem hagyta érintetlenül. A nemzetben az átalakulási vágy felébredt, s nem veszett ki többé belőle egészen. A nagyszerü kornak kedélyrázó, képzelet-káprázató eseményeiben s még inkább világderítő eszméiben csodás erő rejlék, mely mindenkit megragadott, tevékenységre ösztönzé (25 év M. O. történ. I. k. 1. és 7. lap).

oda irányul, hazánkat a birodalom másik felének érdekében kiaknázni, önállótlan provinciális helyzetében megtartani.

A másik főczélt, melyre hazánkfiainknak politikai törekvései e korban, legalább részben, irányozva valának, képezé: alkotmányi s társadalmi intézményeinknek olyszerű átalakítása, mely bennünket az előbbrehaladottabb népekkel *egyenlőbb vonalra* állítandott, s oly institutiók élvezetébe helyezett volna, melyek a kor szabadsági, egyenlőségi, szóval democraticus tendencziáinak megfelelőbb leendett, s arra szolgálhatott volna alapul, hogy országos életünk minden irányban szabadabban és gyorsabban fejlődhessék. Ennek folytán, kivált kezdetén e korszaknak, az egész nemzetet a legnagyobb forrongásban, majdnem lázasnak nevezhető tevékenységben látjuk; minden erő, minden gondolat csak arra lévén irányulva, hogy a lehető legrövidebb idő alatt foganatba vett *reformtervezetek* életbeléptetése által Magyarország egy újkori, eleven pezsgésű, erős és virágzó állammá alakíttassék.

Azonban, fájdalom! a nagyszerű lendület, melyet közéletünk e korszak elején vőn, *csekély eredményekre* vezetett; sőt, mint köztudomású dolog, a nemzet és kormány közt kitört surlódások 1811—1812-ben alkotmányunknak felfüggesztését, s igy a megindult reformmozgalmak teljes megakadását is vonták maguk után.

Sok és különnemű okok folytak be e szomorú visszaesésre. — Egyfelől jelesül a nemzet igen nagy része a kilátásba vett gyökeres reformok meg a tüzesebbb elmék által *tervezett újitások* illő felfogására és értékesítésére képes s kellőkép előkészült még nem vala. Másfelől bizonyos az, hogy kivált II. Leopold halála után, a franczia forradalmi rázkódtatások mind ijesztőbb mérvbeni terjedése, meg az ez időben kitört nagy Napoleoni háborúk viharai folytán: *a központi államvezényletben* oly befolyások jutottak uralomra, melyek mellett az alkotmányosság elveinek helye nem lehetett, s az absolutismus s fejedelmi teljhatalom mind nagyobb foglalásai közepette a monarchia egy nagy *katonai táborrá alakult*, melyben a népnek *egyéb* teendője alig maradt, mint óhajai és követelései teljesülését boldogabb időkre halasztani, s pénzét és vérét a birodalom *fenntartása* érdekében áldozatul hozni.

Igy történt, hogy nemcsak nagyobb része a kilátásba vett törvényhozási javításoknak e korszak folyamában valósulatba nem mehetett, s a több alkalommal kiküldött *országos választmányok* munkálatai eredménytelenek maradtak, hanem még egész közéletünket is oly zsibbadás fogá körül, hogy kivált a szóban forgó korszak utolsó tizedében a nemzeti szellem sem a sociális érdekek, sem a politika, sem a

tudomány és *irodalom terén* igazi productivitásra emelkedni nem birt s erejében (látszólag) megtörve meddő tétlenségbe merült [1]).

Ily körülmények közepette nem csodálkozhatni azon, hogy a közgazdaság terén kifejlett tevékenységnek sem valának e *korszakban oly eredményei*, melyeket kielégítőknek nevezhetnénk.

Nem ugyan oly értelemben, mintha ez időszak alatt ép *semmi haladás sem lenne* felmutatható. Az 1790. és 1825. közt lefolyt negyedfél évtized ugyanis tagadhatlan több mozzanatot állít szemeink elé, mely az ez irányban tett előmenetel s sükeres fejlődés kétségtelen bizonysága. Igy egyebek közt: tökélyesbedett ez időszak alatt némileg *mezei gazdaságunk* és bányászatunk, a mennyiben amaz okszerűbben és az újkori vívmányoknak már némi figyelembe vételével kezdett üzetni, s a művelés alá vont productiv térség is mind nagyobbá vált, emez pedig szélesb alapra fektettetett s technikailag szinte megfelelőbb szervezetet nyert [2]). — Elevenebbé vált továbbá kereskedésünk, a mennyiben az ezt lankasztó némely békók mellőztettek, az utak és csatornák szabályozása eszközlőbe vétetett, főleg pedig a század kezdetén Napoleon által életbeléptetett úgynevezett *continentál-rendszer* [3]) a magyar-osztrák s a dunai keleti kereskedésnek (ez utóbbit új pályákra terelvén) hathatós lendületet adott. — Haladás rejlett ez időszakbeli anyagi fejlődésben, végre annyiban is, hogy a közgazdasági élet majdnem minden ágazataiban *számos javítások* történtek, a törvényhozás épügy mint a kormány, sőt számos magánosok (gazdák, birtokosok, főurak) is öntudatosan és buzgalommal fordultak az *anyagi érdekek* elhanyagolt terének műveléséhez s daczára a legkedvezőtlenebb időviszonyoknak, egyik-másik irányban nem ép süker nélkül fáradoztak a gazdászati állapotok javulásán.

Mindez azonban távolról sem vala elégséges a *közgazdaság és államháztartás* hiányos s tökélyetlen voltát gyökeresen megváltoztatni, vagy az igazi bolterjesb haladás föltételeit megvalósítani.

Eltekintve ugyanis azon számtalan félszegségektől, melyek hazai közgazdaságunk egész szervezetében még mindég megvalának, s a gyorsabb fejlődést nehezítették, lényegileg *középkorias, hübérszellemü*

---

[1]) Az 1790—1812 közti időköz rövid ecsetelésével *Fessler:* történeti munkája X. köt. utolsó fejezeteiben; *Gervinus:* Gesch. des 19. Jahrhunderts VII. kötet, 95 s köv. l. — meg *Horváth* M. tört. VI. kötetében találkozunk.

[2]) V. ö. *Horváth M.* Ipartörténet stb. 267—298. l. — *Schwartner:* Statistik I. k. 339 s köv. l. — és a bányászatra nézve különösen *Biedermann:* Das Eisenhüttengewerbe in Ungarn (1857 Gratz) többh.

[3]) V. ö. *Horváth:* Ipartörténet 342 s köv. l.

gazdászati s jogi intézményeink még mindég érvényben állottak; szakképzettség, tőke-bőség, technika és üzlet-képesség tekintetében hazánk ez időszakban is még igen alant fokon állott; *fejletlen hitel-életünk* s vállalkozási erélyünk épúgy mint nehézkes s mindennemü vám- és harminczadi faggatásoknak kitett *kereskedelmünk kezdetlegességénél* fogva [1]) a productivitás és vagyonszaporítás nagy emeltyűi jó részének hijában valánk; s a még mindég natural-gazdasági alapokon álló adó- és pénzügy-rendszer, a nemesi osztály előjogai és kiváltságai, az újkor müveltségi erőközegeinek nélkülözése, hiteltörvényeink, törvénykezési rendszerünk, magánjogi institutióink feltünő hiányossága stb. — megannyi *áthághatlan gátokat* képeztek, melyek ipari életünk belterjesb s szerencsésebb alakulását feltartóztaták, a nemzet anyagi emelkedése és felvirágzására ónsúlyú teherként nehezedtek!

Ehhez járul azon mélyenható *financziális rázkódtatás, mely* századunk második tizedében pusztító zivatarként az osztrák birodalmat s igy minket is anyagilag lesujtott s a közgazdasági bukás örvényszélére ragadott. — Értjük a hosszas franczia háborúk folyamában a megszorult kormánytól forgásba hozott s roppant tömegekre felhalmozódott *papirpénz devalvátiójá*t, az evvel járt pénzügyi bajokat, s az oly sújtó hatású államháztartási bankrottot [2]). Mely csapás kivált hazánkra Magyarországra nézve azért vala igen érezhető, mert nálunk tőkék és értékek nagy mennyiségben úgysem voltak soha, hitel tekintetében szánandó karban valánk, vagyoni és kereset-forrásaink a hosszas zaklatások alatt pedig egyébként is ki valának merítve, s igy ez újabbi calamitás csak arra szolgált, hogy végképeni elgyöngülésünket vonja maga után.

Szükségtelen végre említenünk is, hogy az osztrák közgazdasági politika e korszakban is még mindég ugyanazon elveken és alapokon

---

[1]) Tulajdonkép csak alantabb lenne felemlítendő, de jobb kitüntetés tekintetéből e helyütt utalunk arra, hogy mily ravasz eszélyességgel iparkodtak mindenkor a vám- és harminczadhivatalok a magyar iparnak a német-osztrák iparrali versenyzését nehezíteni; midőn például (mint Skerletz is kiemeli) mihelyt észrevették, hogy a magyar kézmü vagy iparosság valamely ágban felül kezd kerekedni, azonnal úgy *intéztetett a vámdij* felemelése, hogy a mi iparosaink ismét hátrányba jutottak. V. ö. *Horváth:* Ipartörténet 304. l. és magát *Skerletz:* Projectum legum motivatumát. (Némileg hasonló, de nem azonos azon eljárásával az angoloknak, kik addig, mig valamely iparágban magukat a versenyzésre egészen képeseknek nem tartották, az idegen árúkra súlyos beviteli vámokat raktak.)

[2]) V. ö. *Ellenőr:* Polit. zsebkönyv 1847. 54 s köv. l.

nyugodott, mint az előbbeniben. Most is úgy mint azelőtt minden *törekvése a bécsi kormánynak* oda irányult, Magyarországban a szabadabb s ép azért sükeresb fejlődést nehezíteni. Most is mint azelőtt egyik *fő-axiomája* vala az osztrák állam-igazgatásnak, hazánkat úgy tekinteni mint dependens tartományt, mint gyarmatot, melynek érdekei és jogai a monarchia többi részeinek érdekeivel és jogaival *szemben mitsem nyomnak*. Most is fennállott úgy, mint a lefolyt évtizedekben a nyomasztó prohibitiv vámrendszer, mely kivitelünket lankasztá, behozatalunkat drágítá, s midőn a magyar őstermelőt a német-szláv tartománybeli iparos és gyárnok propolistikai czélzatainak áldozatául veté, ugyanakkor egyszersmind arra is kényszeríté, hogy iparárúi szükségletét csak osztrák-német gyárakból födözze, tehát selejtes s drága portékát, *jó és olcsó helyett vásároljon*. — Nem említve azt, mily nagy hátrányára szolgált hazánknak közgazdasági tekintetben az is, hogy a kormány s zelotikus közlegei, minden szabadabb szellem-lendületet már kezdeményeiben elfojtani siettek, a sajtó szabadabb nyilatkozásának, az alsóbb rétegek felvilágosodásának, és a sociális érintkezéseknek ezer módoni nehezítése: *a műveltség terjedését*, a társasulási ösztön, meg az éberedő vállalkozási erély kifejlését feltartóztatá, a mindinkább szaporodott államköltségek pedig azon kevés tőkét is végkép fölemészték, mely előbbi, nyugodt időkből még némileg fenn vala!

2. §.

A közgazdasági eszmefejlődés ez időszak alatt általában.

Az 1790—1825 közti időszak, az abban dúlongott rázkódtatásoknál fogva nem vala a *műveltség s irodalom* tovább fejlésére nézve igen kedvező [1]).

És mégis nem lehet tagadni, hogy hazánk e negyedfél évtized alatt, melyről itt szó vagyon, szellemileg s különösen irodalmi tekintetben láthatólag *előbbrehaladt* s magasb fejlődési polczra emelkedék. Azon erős lendület ugyanis, melyet szelleméletünk fejlődése, s különösen irodalmunk a 18-ik század vége felé vett, daczára minden akadályoknak, e korszakban is megtartá hatályát, sőt még fokozódott, a mennyiben jelesen az eszmék surlódása, meg a műveltségi áramlat sokkal intensivebbé vált, s az ébredező *nemzetiségi érzület*, a nemzeti nyelv művelésére czélzó törekvések, a tudományos buvárlatok terjedése, a mind nagyobb virágzásnak induló költészet, közéletünknek

[1]) V. ö. *Horváth M.* Magyarorsz. története VI. köt. 406—408. lap.

nagyobb élénkséget kölcsönzött, s összes eszmefejlődésünket új alapokra fekteté, s elébe új irányokat tűzött.

Mindezeknek folyományaként áll e korszakban előttünk *a nemzeti irodalomnak* is örvendetes erősbödése, a mennyiben annak lát- és eszmeköre lényegileg szélesbedett, alapjai megszilárdultak, s benső tagosulata annyira tökélyesbedék, hogy már a tudományok egyikmásik ága is a maga önálló helyét abban föllelé, tehát a pusztán szépliteratura lassankint egyetemesb, vagyis a *gondolkodó szellem* komoly nyomozásainak eredményeit is felölelő literaturává vált.

Nem akarunk ez utóbbi tekintetben részletekbe ereszkedni, de hallgatással sem mellőzhetjük, hogy ez azon időszak, melyben egy *Berzsenyi*, *Révay*, Verseghy, *Virág* és *Kazinczy* nemzeti nyelvünk és költészetünk felvirágzásának alapjait megveték; — egy Budai, *Horváth István*, *Fejér György*, s mások a forrástanulmány, történelem művelését indították meg; — egy *Köteles*, *Fejér*, Ercsei, *Szilágyi*, Ruszek, a philosophiai tanulmányokba vezettek be; — *Czövek*, *Kövy*, *Kelemen*, Desewffy, *Beke*, s egyebek jog- és államtani dolgozataikkal léptek fel, melyekben a történelmi és a természettudományok egyfelől, a társadalmi s bölcseleti ismeszakok másfelől, ez évtizedekben találtak hazánkban *először szakavatott* s önálló képviselőkre; nem is érintve azt, hogy azon több rendbeli irodalmi s tudományos *folyóirat*, mely az érintkező elméknek közlönyül szolgált [1]), s hasonlag egy lényeges haladási vivmány volt szellemi életünk fejlődésében, — szinte e korban indíttatott meg, s kezdé sajátlagos helyét a komolyabb sajtóküzdelmekben és tudományi vitákban elfoglalni.

Ily időszak, melyben a politikai és *sociális elmélkedés annyi elemei megvoltak*, s melyben a bölcselkedő ész előtt a buvárlatok oly gazdag tárgyhalmaza tárult fel: a közgazdasági nézetek fejlődése tekintetében sem lehetett tehát egészen *meddő és eredménytelen*.

Azon élénk eszmesurlódás közepette ugyanis, mely e háromnégy évtized folyamában nem egyszer fölmerült nagyhorderejű országos kérdések körűl kifejlett, előkelő helyet foglal el *azon nézetkör*, mely az anyagi érdekekre irányul, s mely a törvényhozásban épúgy mint az irodalomban és a társadalmi téren, kifejezésre jutván, világos tanuságot teszen arról, hogy apáinkat ez időben is már komolyan foglalkodtaták a *nemzet-vagyonosság természetének* és föltételeinek feladványai, s hogy a politikai eszmefejlődés egyik alkat-elemét már

---

[1]) V. ö. *Toldy*: Magyar irodalom története 253—255. l.

ez időben is azon elvek és reform-eszmék képezék, melyek szerint hazánk súlyos közgazdasági bajai sükerrel orvosolhatók lennének!

A mi először is: a közgazdasági nézetek e korbeli nyilatkozási *terét illeti*, ez a jelen időszak alatt már jóval szélesb és tágasabb mint az előbbeniben. Mig ugyanis a 18-ik század előtt, sőt némely tekintetben ennek folyamában is, alig vagyunk képesek más nyilatkozási terére a közgazdasági nézeteknek utalni, mint a *törvényhozásra* (az országgyűlésnek tárgyalásai és végzeményeire), addig az 1790-ki évvel kezdődő korszak alatt az utóbbin kivül már *a társadalmi agitátió, a törvényhatóságok* s szaktestületek tevékenysége, a főiskolai tanszékek, főleg pedig az irodalom s a *szaktudományos munkásság* is mind nagyobb fontosságú közlönyévé kezd válni a nemzetgazdasági eszméknek.

Tekintve mindenekelőtt hazai *törvényhozásunkat*, kiváló mozzanatot képez az 1790/91-ki országgyűlésnek azon nagyhorderejű határozata, melynek alapján (a 67-ki törvényczikk rendelése szerint) az összes államszervezetben életbe *léptetendő reformok előleges* megvitatása stb. tekintetéből kiküldött 9 „országos választmányok“ [1]) közől többnek az állam- és *nemzet-háztartási ügygyel* való tüzetes foglalkozás, névszerint azonban a *negyediknek* az összes közgazdaság, kereskedés, vámügy, közlekedés és iparrendszerre, meg egy országos pénztár alapítására vonatkozó tárgyalások és javaslatok tétele (s a legközelebbi hongyűlés elé terjesztése) tüzetott feladatul [2]). — E nagyfontosságú választmány, melynek tagjai közt a *felső és alsó tábla* több nevezé-

[1]) V. ö. *Acta* 1791. p. 584—596.

[2]) Ez volt az úgynevezett „Deputatio Commercialis, tricesimalis, et pro objectis publicae oeconomiae“, — melyhez sorakozott aztán még a 2, 3 és 5-ik választmány, mint a mely meg az *úrbéri viszonyok*, az *adó-ügy*, meg a *bányászati* érdekek és reformok tanulmányozására, illetőleg előkészitésére vala hivatva. — A nevezett kereskedelmi küldöttségnek feladatát különösen tekintve, ez következőkép volt körülírva a megbizási határozatban: a) regulatio principiorum vectigalis tricesimalis; b) projectum provehendi commercii publici, et removendorum multifariorum inpedimentorum; quo *viae et canales, fluviorumque regulatio* spectat; c) item inducendarum variarum fabricarum et arte factorum, augendumque numerum *mechanicorum*; d) circa *oeconomiae Publicae* objecta, uti est cultura serici, pecudum, stb.; e) cuncta haec absque *fundo-publico* pro incremento Regni aegre perfici poterunt, ideo de hujus quoque erectione et dotatione in consequentiam articuli 1723. cogitandum et media proponenda; végre f) *fundationes* speciem fundi publici habentes; — mig az adóügyi bizottság feladata a következőkben foglaltatott egybe: rectificatio portarum et dicationis; cassae domesticae coordinatio; *regulamentum militare*, et planum dislocationis. — V. ö. *Acta diaet.* 1791. (Folio. Posonii) 1791. az utolsó 6 lapon.

tességei foglaltak helyet [1]), lelke és mozgató szelleme pedig, az ismeretes és nagytehetségű zágrábi főispán s tanulmányi elnök *Skerletz Miklós* volt, komolyan fogott nehéz, de jelentékeny feladatához, felszólítá közreműködésre és nyilatkozásra az ország törvényhatóságait, kereskedelmi testületeit (p. o. a buda-pestit, pozsonyit, kassait, győrit) és üléseit két szakaszban, tudniillik *1791. augusztus 10-től* october 24-ig, és 1792. november 1-től 1793-ki január végéig tartván, akként intézé működését, hogy dolgozatát az utóbb említett év február havában elkészítve, az országgyűlésnek benyújtani képes lőn [2]).

Állott pedig a dolgozat, idevéve a többi választmányoknak is, melyek az anyagi érdekek s államügyekre vonatkoztak, munkálatait, a következőkből: A kereskedelmi választmány dolgozata három részt képez, s „*Acta Deputationis in Commercialibus*“ czim alatt az elsőben a tervezeteket (Projecta), a másodikban a törvényjavaslatokat (Leges) és a harmadikban az üléseket (Sessiones) tartalmazza. Az *adóügyi* választmány munkálata: „*Acta Deputationis in Contributionalibus*“ czim alatt két részből áll; az úrbéri ügyek rendezésére kiküldött választmányé pedig „*Acta Deputationis in Urbarialibus*“ czim alatt egy kötetre terjed [3]). Ide járulnak azonban külön még a megyék s

[1]) Igy jelesül: *Almássy* Pál, *Szapáry* János, fiumei kormányzó, *Podmaniczky* József, helyt.-tanácsos, *Reviczky* (V. ö. Diarium 1791. 422. l.); azonkivül pedig résztvettek még a bizottmányi nagy munkálat elkészitésében *Stipsits* János, zalamegyei alispán, *Horváth-Stancsics* Imre, szepesmegyei alispán, *Paravits* Mátyás, fiumei polgár, *Mokoszíny* Antal, bártfai polgármester, meg *Domokos* Lőrincz, Békésmegye főjegyzője.

[2]) Tekintettel az ez irányban eddig tapasztalt eredménytelenségre, és arra, hogy a kormány az egész 18-ik század folyamában ilynemű bizottmányok és tervező testületek által elkészített munkálatok foganatositásában nem nagy tapintattal és szerencsével járt el: helyesen mondja nagy történetirónk *Fessler*: „Wo die Regierung selbst klar und bestimmt weiss, was sie wolle und wollen soll, dort können Entwurf und Ausführung schnell aufeinander folgen. Es verräth aber Schlaffheit der Staatsmacht, Befangenheit in ungewissen schwankenden An- und Einsichten, oder *Mangel an ernstlichem Willen*, bisweilen alles zusammen, wo Commissionen verordnet, Rathschläge, Entwürfe und Pläne gefordert, dann zwischen diesen und der Ausführung Lustra von Jahren vorübergehen.“ (Gesch. X. k. 266. l.)

[3]) E dolgozatok nagyrésze kéziratban, több nagy kötekben egyéfoglalva a nemzeti Muzeum könyvtárában a „Manuscripta latina“ osztály 689. száma alatt léteznek. Egyébiránt e munkálatok később nyomtatásban is megjelentek, főleg 1802-ben (Pozsonyban), névszerint péld „*Opus Regnicolaris Deputationis* in Contributionalibus et Commissariaticis“ de Anno 1793 több melléklettel; ide járul a k. cz. nyomtatvány is: „Projectum de erigendo Fundo Publico“ 1793. (Győri megyei levt. sub. N. 1050/793), mely több közg. tervezetet tartalmaz.

törvényhatóságok véleményei (Acta, projecta etc. Comitatuum) meg a szintén nyilatkozatra felszólítva volt kalmárok és *kereskedők testületeinek jelentései*, melyek részben fel is használtattak, s sok becses anyagot tartalmaznak.

Tekintve e dolgozatok *tartalmát*, tüzetesen kifejezésre jutott vezérgondolat az vala, hogy Magyarország műveltségi foka szerint *kiválólag földmívelési állam*, melyben a főgondnak és állami törekvésnek az őstermelés lehetőleges kifejlesztésére, s a nyerstermékek könnyű elárusíthatásának biztosítására kell irányzottnak lennie; mig másfelől azon segédeszközök- és intézkedésekre is kiterjesztetett a figyelem, melyek e vezérelv minél tökélyesb s szélesb értelembeni megvalósítására czélszerűeknek fölismertettek. — Egybefoglalva s mintegy rendszeres egészbe öntve pedig az eszmék *37 törvényjavaslatban* jelenkeznek, melyeket a választmány a karok és rendek elé terjesztett, s utalással a mellékelt irományok és tárgyalási forrásokra, a törvényhozó testület figyelmébe ajánlott [1]).

Ezen munkálatok tárgyalás alá vétele a következő országgyűléseknek lett volna feladata; azonban részint a közbejött nagy és hosszas háború, részint a franczia forradalom által *kettett szabadsági* és democratiai eszméktől idegenkedő kormánynak ez ügy iránt tanusított ellentétes magatartása ezt megakadályozák, s így az oly *sok fáradsággal* gyűjtött s részben tapintatosan összeállított nagybecsű munkálatok eredmény nélküliek maradtak [2]).

Azonban e miatt hazai országgyűléseink ez iránybani tevékenysége végkép nem akadt meg. Az égető szükség fölismerésében ugyan majdnem valamennyi hongyűlés e korszakban, jelesen pedig az 1796-ki, az 1802-ki, az 1805-ki, az 1807-ki, meg az 1811/12-ki kiváló gonddal fordult a *nemzet anyagi ügyei felé*, s több alkalommal önálló s terjedelmesebb feliratok s a fejedelemhez terjesztett nyilatkozatokban, nem különben több időszerű s nagyhorderejű országgyülési végzeményekben is adta tanujeleit e tekintetbeni fáradozásai- s reformtörekvéseinek.

Bizonyos kapcsolatban a törvényhozás tevékenységével, mint külön nyilatkozási tere a közgazdászati eszmefejlődésnek áll ez időszakban előttünk: a társadalmi agitátió, s jelesül *szaktestületeknek munkálkodása*. Az 1790/91-ki épúgy mint az 1802-ki hongyűlés által kiküldött kereskedelmi választmányok ugyanis, feladatuknak teljesben

[1]) *Horváth M.* Ipar és keresk. története 267—269. l.

[2]) V. ö. *Horváth M.* Magyarország történ. VI. k. 106—109. l., hol a kitünő történetiró itéletet hoz e munkálatok felett.

kivánván megfelelni, *gyakorlati szakférfiakkal* való érintkezésbelépést is megkisérték, s két alkalommal az ország előkelőbb s élénkebb forgalmú városainak kereskedői testületeit, névszerint pedig a Budait, Pestit, Pozsonyit, meg a Győrit tüzetes véleményadásra a hon anyagi érdekei tekintetében felszólították. — Az ilykép adott *lendület* a közgazdasági nézetfejlődésre nézve nem maradt eredménytelen. Mert mig egyfelől az e tárgyban azelőtt alig valaha tapasztalható eszmesurlódás megindíttatott, és egyes körökben, kivált a városi iparosok közt, a hajlam az anyagi életre vonatkozó kérdésekről *tüzetesben gondolkodni*, fölébresztetett, másfelől arra is szolgáltaték alkalom, hogy az érintett szaktestületek, nézeteik kifejezésére, külön s önálló *irásbeli* munkálatok szerkesztésére is indíttattak, s mi tán a legfontosb [1]), hogy az eddig politikai tekintetben meglehetősen passiv szerepet viselt kereskedői és polgári osztály, az állam *fensőbb közjogi érdekeit* is az anyagi érdekek- és tekintetekkel való szorosb kapcsolata szerént méltánylani kezdé [2]).

Tekintélyesb képviselőre és terjesztő *közlönyre találtak* a közgazdasági nézetek továbbá ez időszak alatt már a *tanszékekben és főiskolai* előadásokban is. Névszerint a mennyiben a hazai egyetemen és akademiákon az akkor úgynevezett politico-camerális tanszakok körében legalább főbb elemei a *nemzetgazdaság-* és *pénzügytannak* is bele valának foglalva, s itt-ott találkozott egy-egy jelesebb szakférfiu, a ki ez irányban tanulmányai eredményeinek részletesb kifejtése által a gondolkodó hallgatóságnál eszméket ébresztett, s további elmélkedésre impulsust adott.

---

[1]) V. ö. jelesül e munkát: *Merkantilische Bemerkungen und Vorstellungen in Bezug auf das Königreich Ungarn* mit den angrenzenden oesterr. Staaten, einer hochlöblichen Reichtags-Deputation im Kommerzwesen durch den *ungar. Handelsstand* unterthänigst eingereicht. Posony 1802.

[2]) Érdekes mozzanat e tekintetben az, hogy miután az 1791-ki 67-ik czikkben meg vala engedve, hogy a nádor utján, magánosok, testületek, kebelzetek is nyujthatnak be az egyes választmányokhoz tervezeteket és inditványokat (lásd a törv.-czikk utolsó előtti második kikezdését), számos *ilynemü munkálat került csakugyan* a bizottságok birtokába, s majdnem versenyezve küldék egyesek, és testületek különböző javaslataikat be a végből, hogy tárgyalás alá vétessenek. Igy p. *Tihanyi Tamás*, báró *Gerliczy* a kereskedés miként eszközölhető előmozditására vonatkozólag, mások s névszerint *Szmicsek József* (Opinio super objectis pro deputatione Contributionali designatis, deprompta), — Gróf *Eszterházy Miklós* és *Szalka Mihály* (Elaboratum de coordinatione Contributionis stb.) az adó-rendszer tekintetében, ismét mások a bányászat, az úrbéri ügy stb. felett; — melyeknek egyrésze azután csakugyan fel is használtatott az illető választmányok által.

Azt végre, *hogy az irodalom* is már illőbb arányban s jelesb szakbeli termékek által van képviselve az e korszakbeli közgazdasági eszmefejlődésben, már fentebb kiemeltük. Legyen azért elég itt arra utalnunk, miszerint az 1790—1825-ki időkör hazánk szellemi művelődésében az önállóbb közgazdasági irodalom *tulajdonképi kezdeményi korszaka*, s hogy e szerint ettől az időtől fogva már nemcsak az országgyűlések működése azon kizárólagos forrás, melyből közgazdasági nézetek fejlődési mozzanatainak ismerete merithető.

Lássuk már most melyek voltak azon vezérelvek, melyek az életben és gyakorlatban leginkább irányadók valának ez időszak alatt.

Az 1790. és 1825. közti közgazdászati *eszmekör egyik* kiváló vonása az, hogy az e körbe tartozó elvek és nézetek már nem jelenkeznek a szorosb értelemben vett közjogi és politikai kérdésekkel oly szoros kapcsolatban mint az előbbi időkben, hanem *bizonyos önálló* s rendszeres egészként, melynek a maga független s absolut jelentőségét az uralkodó közvélemény készségesen elismerni kezdi. — Szóló tanujele ennek egyebek közt, hogy mig azelőtt a honatyák magukat e nemű kérdésekben egyedül illetékeseknek tarták, s a „Corpus Juris“ meg „Verbőczy *tripartituma*“ *szerint* majdnem minden közgazdasági feladványt is megoldhatónak tartották: most már a puszta formális jog-ismeretek elégtelensége beláttatott, s felvilágositásokvéleményezésekért oda is fordultak, a hol e tekintetben (legalább föltehetőleg) a legbiztosb forrás kinálkozott, t. i. *szakférfiak*, *kereskedői testületekhez*. Bizonysága másfelől azon körülmény, hogy mig ezelőtt a közgazdasági elvek és eszmék jobbára csak politikai vagy közjogi irányú *irodalmi művekben* tárgyaltattak, e korszakban már több egészen önálló s tisztán *nemzetgazdászati szak-művek* s értekezések is láttak napvilágot, s kezdettek egyik-másik tekintetben az uralkodó eszme-irányalra befolyni.

Egy másik félreismerhetlen *jellemvonása* az e korszakbeli eszmefejlődésnek az, hogy a kort mozgató eszmék mind nagyobb mérvben kezdenek hazánkban is irányadó befolyásúakká válni, s különösen a politikai és sociális *reform-törekvéseknek* álapul, kiindulási pontul szolgálni. Igy egyebek közt valamint országlati tekintetben kitünő fontosságú mozzanata az e korbeli nézeteknek hazánkban, a népsouverainitás tisztán democraticai elvének pengetése, meg a *szabadság* és egyenlőség modern követeléseinek hangsúlyozása [1]): épúgy

[1]) Legyen e tekintetben elég a következőkre utalnunk. Az 1790/91-ki országgyülésre választott követek utasitásaiban, valamint a megyék s törvény-

találkozunk az anyagi érdekek terére tartozó e korbeli eszmék és argumentatiók közt a *szabadkereskedés*, az ipar- és üzletszabadság, a birtokmobilisatió stb. elveivel, s pedig ugyanazon alapok és irányelatok szerént, a mint azok az egykorú franczia- és *angol-nemzetgazdasági* uj elméletekben találhatók.

Nem egy könnyen félreismerhető sajátszerűsége az ez időszakbeli eszmefejlődésnek, továbbá az, hogy mig a korszak elején inkább az általános és *egyetemiesb irány* a túlnyomó, addig, kivált az 1802-ki hongyűlés óta, inkább egyes nagy kérdések és feladványok körül mozog az egész eszmefejlődés, s már nem annyira az „egésznek" mint *egyes égetőbb* reformoknak tekintetei a túlnyomók.

Azonban kétségtelen az is, hogy, mig ép ez időszakban a külföldön s névszerint Angliában és Franczia országban a nemzetgazdaság *tudománya óriási léptekkel* fejlődött, s irodalmának nem egy, még ma is remeknek elismert terméke látott napvilágot: honunkban a *közgazdászat* és államháztartás tudományos felfogása- és művelésének még csak kezdeményeivel találkozunk, s hogy ép oly formán mint a politikának és a közjognak, e tanszaknak tekintetében nálunk is elébb a *gyakorlati élet terén* kellett az érdekek tusájának, valamint a javítások szüksége érzetének kifejlődnie, mielőtt az ezek felől uralkodó eszmék rendszeres egészbe foglaltathattak s egy magábanzárt tudományos elmélet alakját magukra ölthették volna.

---

hatóságok e korbeli feliratiban (repräsentatióiban) ezek mondatnak: „pacto sociali, quo regna coalescunt, evictum est, majestatem *ab origine apud populos esse*" (Pestmegyei repräsent.) és „omnis natio propter seipsam coivit in societatem, et consequenter natio quae sui tantum commodi causa societatem inivit, ipsamet summum jus in se ipsam habet" (Biharból) stb l. még *Springer:* Geschichte Oesterreichs I. köt. 39—41. l.; főleg pedig azon ugyan csekély terjedelmű, de rendkivül érdekes, és egészen a franczia democrata eszmék s felfogás szellemében irott munkát: „A *Magyarország gyülésében* egybégyült rendekhez 1790-ben tartott beszéd, most deákból magyarnyelvre forditva (1791. Hely megjelelése nélkül) czím alatt, melyben egyebek közt minden nemesi előjog radikális megszüntetése, egyenlő személy- és birtokjog, általános teherviselés, a hübériség teljes gyökeres kiirtása, az aristocratia tekintélyének korlátolása stb. stb. ajánltatik.

MÁSODIK FEJEZET.

A közgazdasági eszmekör 1790-től 1802-ig a törvényhozásban, az országgyűlési választmányok munkálataiban, meg az irodalomban.

1. §.

A főbb irányeszmék általában, s a földbirtok és mezőgazdaság körüli nézetek különösen.

A nemzetgazdászati nézetek fejlődése, azon évtizedben, melyről itt szólunk, három irányban vonja magára figyelmünket. Egyfelől a szerint, a mint az, az ez időben megtartott (jelesül 1790/91-ki, 1792-ki és 1796-ki) *országgyülések* tárgyalásaiban és végzeményeiben nyilvánul. Másfelől úgy, a mint az ez országgyűlések által kiküldött (kereskedelmi, urbéri, adóügyi) *választmányok*, meg az ezekkel kapcsolatban álló szaktestületek (kereskedői kebelzetek) munkálataiban kifejezésre jut. Végre *irodalmi tekintetben*, miután nemzetgazdasági literaturánk első jelentékenyebb termékei ebbe az időszakba esnek, tehát a tudományos elmélet kezdeményei is tényleg innen számítandók.

Lássuk előbb az országgyűléseket meg a nevezett választmányok munkálatait.

Az 1790/91-ki országgyűlésen meg az ez által kiküldött kereskedelmi, urbéri meg adóügyi *bizottság munkálataiban tárgyalt közgazdasági kérdések:* az anyagi népélet majdnem valamennyi főbb ágaira kiterjedtek ugyan; kiválókép azonban a jobbágyi viszonyok újjáalakítása, az őstermelés okszerűbb fejlesztése, azután a műipar mily módon eszközölhető felvirágoztatása, a vám- és kereskedelmi ügy czélszerűbb rendezése, meg egy országos pénzalap megalkotása: képezék azon feladatokat, melyek az *elméket leginkább* foglalkodtaták, s melyek körül az egész eszmemozgalom ez időszak alatt tényleg összpontosult.

Vizsgáljuk ezeket közelebbről.

Legkiválóbb mozzanata az ez időbeli eszmekörnek az, hogy a törvényhozó testület nyilatkozataiban épúgy mint az általa kiküldött kereskedelmi s egyéb választmányok munkálataiban minden okoskodás azon nagy alap és vezérelvből indul ki, hogy: Magyarország közgazdászati s ipari műveltségfoka szerint, *kiválókép földmívelő*

állam, melynek tehát tulajdonképi feladása, őstermelésének gyarapítása s tökélyesbítése, meg nyers-productumainak minél könnyebb elárusítása által anyagilag megerősödni; másod sorban pedig a productiót feltartóztató physikai és erkölcsi akadályok elháritása, valamint kedvezmények s könnyitések osztogatása által a nemzetgazdászat másik fő-ágának, tudni-illik: a *müiparnak és gyártásnak* meghonositására törekedni [1]).

Ezekkel összefüggésben találjuk azután a többi nézeteket. — Ugyanis: egyike az *uralkodó eszméknek* volt ez időszakban az, hogy Magyarország: gyér népessége s munkás-kezekbeni hiányánál fogva sem a földipar, sem a gyártás terén illőleg elő nem haladhat, tehát ez iránybani hathatós intézkedések reánk nézve nélkülözhetetlenek. — Ez elvvel összhangban *azon inditványnyal* találkozunk [2]), hogy a polgárok házasságkötésekre buzditandók volnának, a gyermekekre nagyobb ügyelet fordítandó, idegenek az országba való bejövetelre, névszerint adómentesség, s egyéb kedvezmények által ösztönöztessenek stb. Mig másfelől a belső *népszaporodás* fontossága is már elismertetik, s többhelyütt a külsőnél (azaz: a külföldről bevándorlás által eszközlöttnél) áz országra nézve üdvösebbnek s kivánatosbnak nyilvánittatik [3]) [4]) [5]).

Evvel kapcsolatban ismertetett fel halaszthatlansága *a jobbágyi viszonyok rendezésének*. Az 1790-ki országgyűlés elé terjesztett királyi előadásokban ugyanis egyébek közt a jobbágyok állapotának törvény utjáni rendezése is czélba vétetvén [6]), mind az országgyűlésen, mind az ezáltal kiküldött választmány tanácskozásaiban a kérdés többoldalulag megvitattatott, s jelentékenyebb eszmesurlódásra szolgáltatott alkalmat. Nagy vita fejlődött ugyanis ki a *jobbágyok k'ltöz-*

---

[1]) Tüzetesen ki vala ez irányelv fejezve a keresk. választmány munkálatában. L. *Horváth M.* Ipar és keresk. tört. 268—269. l.

[2]) *Acta Deput.* in Commercialib. pass. — *Acta* Deputat. in Urbarialib. I. k. 217—227. és *Systema* elaborat. in Commerc. 34. sk. l.

[3]) Acta in Urbar. I. 217—227. l.

[4]) Külön orsz. népösszeirás szüksége és fontossága kifejezésre talál az *Actók* 543-ik és a *Diarium* 324-ik lapján.

[5]) L még *Schwartner:* Statist. I. 114—117. l.

[6]) Az mondatik ugyanis: „Cum urbarium sub regimine S. M. M. Teresiae introductum, nondum in legem positivam abierit, M. S. sacratissima benignam suam voluntatem dederat statibus, ut praedictum Urbarium mutuo consensu, et sublata servitute jobb agionale colonorum, liberaque de quaesitis suis juribus disponendi facultas, citra praejudicium juris proprietar. fundi, publica lege sanciatur" stb. V. ö. még *Diarium:* 258. sk. l. és *Springer:* Gesch. I. 417.

ködhetési szabadsága felett, mely tekintetben a kormány a jobbágyok pártján állott, de több megyei követ egyenesen ellentételes értelemben nyilatkozék, azt hangsúlyozván egyebek közt, hogy a jobbágy, ha szabadon költözködhetik, terméketlen vidékekről termékenyebbekre vonuland, s így a földesurak, sőt az egész vidék mezőgazdasági érdekei *csorbát szenvedendnek*[1]). Mások az örökös jobbágyság eltörlésébe beleegyeztek ugyan, de azt követelték, hogy az elmenő jobbágy maga helyett máshonnan más munkást állitson, vagy legalább addig, mig elmegy, munkáját és jobbágyi tartozásait szakadatlanul teljesítse. — Ez ellenvetésekkel szemben[2]) azonban *a kormány* meg az annak nézeteit képviselő párt győzött[3]), s az országgyűlés megalkotott 35-ik törvényczikkelyében a Mária Terézia-féle úrbér-rendszabályt (ideiglenesen, azaz végleges intézkedésig) elfogadta, a szabad költözés elvét kimondá[4]), s egy külön úrbéri választmányt is nevezett ki, mely az oly nagyfontosságu ügy végleges szabályozására vonatkozólag a szükséges tervezetet elkészítse. — E *választmány munkálatát rövid* idő alatt befejezte, s teljes öszhangzásban a korszellem irányalatával a következő elvekben állapodott meg: hogy a paraszt-jobbágynak költözködési szabadságát megszoritani nem lehet; örökös jobbágyság s jobbágykötelék a jövőre semmikép sem tartathatik fenn; az elköltöző jobbágy saját ingó vagyona felett szabadon rendelkezhessék, s e tekintetben semminemű megszoritásnak alája vetett ne legyen; *de másfelől* oda is nyilatkozott, hogy a törvényhozás a zsellértelkek szaporodását lehetőleg nehezitse meg, nehogy szerfeletti *birtokfeldarabolás* foglaljon helyet; s végre az ismeretes „ne onus fundo inhaereat“ elvet továbbra is teljes épségében fenntartandónak véleményezte[5]).

---

[1]) V. ö. Az 1791-ki országgy. *Diarium*: 285. l. és *Acta*: 395–398. lapj. (Budán, az egyetem betüivel 1791.)

[2]) *Diarium:* 285–286. lap.

[3]) Egyebek közt itt fordulnak elő ama nevezetes (s már a 18-ik századbeli szabadelvü nézetek *s észjogi fogalmak uralmának* hazánkbani elterjedéséről is tanuskodó) szavak: „valamint az ország-törvényeivel úgy az emberiségnek *jussában gyökeredzett* szabadságával is a jobbágyoknak megegyez stb. stb.

[4]) V. ö. *Acta:* 527–529. lap.

[5]) Mind ez elveknek életbeléptetését s megvalósitását az 1792-ki épúgy mint az 1796-ki, az 1802-ki, 1805-ki stb. országgyülések folytonosan sürgették, azonban mint tudjuk, 1836-ig, a midőn *az uj úrbérrendszer alkottatott*, eredménynélkül, a mennyiben a Mária Terézia-féle úrbérszabályzat minden országgyülésen ideiglenesen ismét elfogadtatott, illetőleg változatlanúl megtartatott. L. még az 1792-ki 12-ik, az 1802-ki 7-ik törvényczikket, és *Schwartner:* II. köt. 200 s k. l.

Ezeken kivül egész sorozatával találkozunk a földipar s mezei gazdaság *előbbrevitelére irányuló* javaslatok- és nézeteknek. Igy eltekintve az ép most említett elvtől, mely a birtok-parcellirozás elhárítására czélzott, az 1792-ki országgyűlés alkalmával egyebek közt azon nézet jutott kifejezésre [1]), miszerint felette kivánatos, hogy a felség az adományozásoknál *a jószágoknak kisebb részekbeni* kiadására legyen tekintettel, nehogy a közgazdaság érdekeivel ellenkező Latifundiumok keletkezzenek [2]). — Hogy apáink ez időben a *rendszeresb szakképzettség* nélkülözhetetlenségét is már belátták, kitetszik onnan, hogy az 1791-ik választmány *négy* mezőgazdasági tanintézet felállítását sürgette, s egyebek közt azon eszme is több esetben nyilvánult, hogy a papság azon tagjai, kik jobb *plébániákat* elnyerni óhajtnak, a gazdászattanból *vizsgatételre* kényszeríttessenek, hogy ily módon is az okszerű művelésmód elvei könnyebben terjedhessenek és meghonosulhassanak. — Az őstermelés előmozdítására czéloztak továbbá a választmányok, midőn a *bortermelés* megfelelőbb módoni űzését sürgették, a hazai termék hitelét csökkentő s nagyon is elterjedt borhamisítás gátlására az országos kormányszék figyelmét különösen felhivták [3]), a vizezés vagy *öntözési rendszer* alkalmazását indítványozák, a len-áztatás meg az evvel járó vászonkészítés, nemkülönben a dohánytenyésztés terjesztése és javítása szükségére utaltak [4]), végre a *lónemesítés*, a *selyemproductió* s egyéb őstermelési foglalkozás-ágaknak megfelelőbb módoni űzését hangsúlyozták. — Örvendetes tanujele végre a helyesb felfogásnak ez irányban az, hogy *a fának és fatermelésnek* kiváló közgazdászati jelentőségét már jobban méltányolák, a mennyiben névszerint az 1791-ki országgyűlésen több izben tüzelő-szerül más anyagoknak is figyelembevétele indítványoztaték [5]), s szemben azon szerfelett hiányos erdőgazdasági móddal, mely legszebb *erdeink kiirtására s elpusztulására* vezethetett volna, külön s czélirányosb erdő-szabályzat megalkotása szükségesnek nyilváníttatott [6]), az irtó-gazdaság határozottan roszaltatott, s egyuttal a könnyelmű erdő-pusztítók a megyei ügyészség által perbe fogandóknak határoztattak.

---

[1]) V. ö. *Diarium* 1792-től 118. lap.

[2]) V. ö. még az 1791-ki 36-ik törvényczikket.

[3]) *Project.* Legum motiv: Art. 8.

[4]) *Proj. Legum:* 9—11. Art.

[5]) *Leg. Motiv:* 4. Art. 8-ik §.

[6]) *Diarium:* 1791. pag. 281. és *Acta:* 547.; valamint az 1791-ki 57-ik törvényczikket, mely így hangzik: „ad sylvarum devastationem Publico damnosam

2. §.

A műipar, kereskedés s hitelügy körüli nézetek és tervezetek ez időszakban.

Az őstermelési érdekeknek ily nagy mérvbeni figyelembe-vételével azonban az országos műipar és gyártás tekintetei sem hanyagoltattak el.

Daczára jelesen annak, hogy hazánk kiválólag földművelő-országnak nyilváníttatott, melyben a főgond az őstermelési érdekek előmozdítására kell, hogy irányzott legyen, kimondaték határozottan, hogy a kézműzet, a mesterségek és a gyártás sem hanyagolandó el, s hogy Magyarország czélszerű intézkedések s helyes fejlődés-irány mellett *idővel ipar-állammá* is válhatand, mire minden erőfeszitéssel s közés társadalmi gonddal törekedni főfő feladat [1]). — Történtek is ez ügyben tényleg több rendbeli inditványok és intézkedések. Igy jelesül az 1791-ki keresk. választmány javaslatában a külföldről bejövő iparosoknak tizenötévi, az adóbizottmányéban 24 évi *adómentesség megadása hozatik* inditványba [2]). Hasonlag a hatóságok által különös figyelemmel kisérendőnek nyilvánittatott az összes iparfejlődés, meghagyatott a törvényhatóságoknak időről időre felsőbb helyre jelentések tétele ez ügyben, valamint kimondaték az is, hogy oly iparosok, kik valamely *uj ipari ágat* meghonositanak vagy lényeges javitásokat kezdeményeznek, tiz évi adómentességgel tüntessenek ki [3]). — Az ipari *szakképzettség* nélkülözhetlenségének általánosb fölismeréséről tanuskodik továbbá az, hogy a véleményadásra felszólitott kereskedő s *iparos testületek* nagy része az ipari szakoktatás életbeléptetését sürgeté, s különösen azon nézetet fejezte ki, hogy az illető ifjak a gyáripari üzletre külön erre czélzó intézetekben növeltessenek; (tehát első nyoma a csak napjainkban érvényre jutott ipari s kereskedelmi iskolák eszméjének) [4]).

Figyelemre méltó haladási jel közgazdasági eszmefejlődésünkben az iparra vonatkozólag még az is, hogy a kereskedési választmány [5])

---

praecavendam, decretum est, ut per quemcunque ista devastatio fiat, Comitatus sub onere Actionis fiscalis devastantem impediant etc. V. ö. még *Diarium:* 1802. pag. 334. s k.

[1]) Különösen kiemelve a keresk. választmány által véleményadásra fölkért pesti kereskedői kebelzet e részbeni emlékiratában. 1. §.

[2]) *Art. 15.* Deput. Com. és *Acta Deput.* in Contrib. 217—227. l.

[3]) §. 4—6.

[4]) *Project.* N. 43.

[5]) *Projectum* Legum motiv. 16-ik §. 2.

határozottan kimondá, miszerint kizáró szabadalom s *egyedárúi kiváltság* egy iparágnak sem adható; és másfelől az, hogy az „iparszabadság“ elvének érvényrejuttatására nézve az út egyengettetik az által, hogy a javaslat (14-ik czikkében) a *czéhek visszaéléseinek* korlátozására s az e tekintetben szükséges felügyeletre egy külön az államhatóság által felállítandó s magukból a czéhtagokból alakitott bizottságot hoz inditványba, s egyidejüleg több czéh-korlátnak (például, hogy ezentúl legény nélkül más mesterember is szabadon űzhessen bizonyos ipart) eltörlését is szorgalmazza.

Az ipar-alapitás- és felvirágoztatásra czélzó törekvések közepette azonban szükségkép a *töke- és hitelügyre* ki kelle terjeszteni a figyelmet. S valóban kerültek is szőnyegre ez irányban 1791-ben többféle inditványok és tervezetek. Igy jelesül nagy elterjedésnek örvendett az eszme, hogy a nemzeti ipar közvetlen gyámolitására alapittassék egy külön *országos pénztár*, mely valami már létező állami-alapból ellátmányoztatván (dotáltatván) az iparosok- és gyárnokoknak kölcsön-*előlegeket adni* lenne hivatva [1]). Mások ismét a tanulmányi alapot kivánták ily czélra igénybe venni, s egyáltalában egész özöne a tervezeteknek merült fel, melyek mind arra valának irányozva, hogy az ország minél előbb iparos és gyári alakot ölthessen [2]).

Mindez ügyekezeteknek azonban tényleges eredménye igen csekély vala. Az országgyűlési választmány ugyanis a mindünnen össze-

---

[1]) *Bradich* (iparos) egyenesen felszólitá az országos-választmányt, hogy eszközöljön ki egy czukorgyár felállitására tőkét valami országos pénzalapból (Proj. legum mot. 81.)

[2]) Nem bocsájtkozhatunk e tekintetben részletekbe, figyelve azonban a különböző törvényhatóságok, városok, keresked. testületek s egyes iparosok által kijelentett *nézetek és óhajokra*, érdekesnek tartjuk mégis a következőket kiemelni, annál is inkább, mivel a közgazdasági felfogás mind helyesb iránybani fejlődéséről is tanuskodnak. Igy egyebek közt *Debreczen* városa sajnálattal említi, hogy fekvése gyárak és terjedtebb iparüzés tekintetében felette kedvezőtlen. *Szepes* vas- és posztógyárak alapítását mint hazai viszonyaink- és érdekeinknek legmegfelelőbbet különösen hangsúlyozza. *Győr az iparhonosításra* nézve kitünőleg hazánk hegyes vidékeit tartja alkalmatosnak. *Posega* a gyapjúfonódák, a selyem és dohány-gyárak fontosságát emeli ki, s több ily nagyobbszerű vállalatnak *államköltségen* való felállítását sürgeti. Némely gyárnokok az iparos munkásoknak *katonamentességét* kivánják törvényileg kimondatni, ismét mások a koronajószágokat nyilvánítják *ipartelepek* alapítására legalkalmasabbaknak; mig némelyek viszont József császár (1789. május hó 11-én kelt) azon rendeletének, mely szerint oly iparosok, kik gyárakat állítanak, a kameralis pénztárból 50—50 forintnyi segélyösszegekkel lennének támogatandók, továbbra is fenntartását ndítványozzák.

folyt, de semmi szellemi összefüggésbe és rendszerbe nem hozható (s e mellett jó részben főleg helyi érdekek szempontjából kiinduló) adatok és tervezetek tömkelegében magát tájékozni nem birá, s végre is abban állapodott meg, hogy inditványba hozandja, miszerint az országos kormányszék (a helytartótanács) szólitsa fel a hazai gyárosokat egy kimeritő tervezet kidolgozására, tekintettel különösen arra, *mily magatartást tanusítson az államhatalom* a nemzeti iparügy irányában, s melyek lennének azon főbb czélpontok és reformok, melyekre a köztörekvésnek első sorban kellene irányzottnak lennie.

Nem lesz itt helyszerűtlen egy pillantást arra is vetni, mily szerepet tulajdonítottak e korban őseink *a városoknak*, meg az ezekkel szoros összefüggésben álló polgári elemnek?

Azt, hogy a városok iránt fejedelmeink mindenkor bizonyos előszeretettel viseltettek, s a hol csak illő alkalom adódott, azoknak politikai súlyát épúgy *mint számát* növelni ügyekeztek, említni szükségtelen. Nem érintettük meg azonban még eddig sehol, hogy királyaink ez eljárását a *nemesi rend*, mint a mely igenis jól érezé, hogy a polgári elem megerősödése és politikai hatalomra vergődése, a nemesi előjogokra nézve kedvező befolyású nem lehet, távolról sem helyeslé, s annyiszor a mennyiszer lehetett akadályozni vagy nehezítni törekedett. — Igy történt az 1790/91-ki országgyülésen is, hogy több, újabb időkben (névszerint József császár uralkodása alatt) városi rangra emelt helyek miatt a törvényhozó test két factora, t. i. a *karok és rendek meg a kormány* közt, kemény surlódás tört ki. — A vita folyamata ide nem tartozván, csak röviden azt emeljük ki, hogy a kormánypolitika képviselője, *a személynök*, a városok védelmezésére a közgazdasági elmélet köréből is vévén argumentumokat, különösen arra utalt, hogy általuk a *közjó és anyagi érdek* azáltal is előmozdittatik, hogy mind a forgalom és kereskedés gyarapitására, mind az őstermelési ügy emelésére a városi környéken hathatós befolyást gyakorolnak stb., minek következtében végre sükerült a rendeket *némileg engedékenyebb* magatartásra birni, a mennyiben kimondaték, hogy az illető városok egyelőre, azaz: mig az országgyűlés máskép nem intézkedendik, mostani állapotjukban megmaradhatnak stb. [1]).

Áttérve a kereskedés meg az evvel kapcsolatban álló *vámügy körül* uralkodott nézetekre [2]), legelőször is azon eszmével találkozunk

[1]) V. ö. az 1790/91-ki *Diarium* p. 294, hol az ekkorbeli országbiró nézete is a kir. városok felől s azok mellett közelebbről ki van fejtve; és az 1790/91-ki 30-ik törvényczikket.

[2]) L. még *Bidermann* id. értekezésének 7—12. lapját.

ez időben, hogy Magyarországnak mint kiválókép földmüvelő államnak oda kell törekednie, hogy termékeinek minél könnyebb és biztosb *elárusítási piaczok* szereztessenek, s minden mesterséges akadály, mely a forgalmat lankaszthatná, eltávolíttassék. Ez elvnek megfelelőleg, habár nem is teljes következetességben, a kereskedelmi *szabadság eszméje* jutott kifejezésre, a mennyiben a kiviteli tilalmak kárhoztattatnak, egyedárui czélzatok és intézkedések roszaltatnak, a *behozatalnál* pedig a tilalom vagy a forgalom-nehezítés csak és egyedül oly jószágokra nézve nyilváníttatik igazolhatónak, melyek Ausztriától könnyebben szereztethetnek meg; de hozzátétetik, hogy a netán szükségeseknek mutatkozó keresk. *megszorításoknál* a m. helytartótanács előbb mindenkor meghallgatandó legyen [1]). — Ezen szellemben itéltetett meg a fennálló osztrák-magyar *vámrendszer* is, melynek hiányossága és kivált hazánk szempontjából félszegsége az 1790/91-ki hongyűlésen tüzetes vitatásnak képezé tárgyát. Egyebek közt ugyanis a messzelátó *Almási Pál*, fiumei kormányzó s aradi főispán, határozottan kimondá, hogy Magyarország kereskedése, mindaddig virágzó karba nem juthatand, mig a harminczadóknak intézete s a vámilletékek megszabása *kizárólag a fejedelem* tetszésétől fog függeni; mig mások arra figyelmeztettek, hogy a közbenső, azaz: Ausztria és Magyarország közt fennálló vámsorompóknál fizetett vámdíjak nemcsak általában véve felette súlyosak, hanem viszonyítva az ausztriai tariffához, felette egyenetlenek és az ipart és forgalmat lankasztók, elfojtók is [2]). — Mindezek folytán, az e téren eszközlendő mielőbbi reform szüksége iránt köz vala az egyetértés, azonban részint a dolognak magának nehézségei, részint a megkivántatott *adatok hiányánál fogva* az országgyűlés nem intézkedhetett, hanem a már többször érintett keresk. választmányra bizta, hogy ez irányban is mielőbb *kimerítő javaslatot* elkészítsen, és a törvényhozó testületnek eléterjeszszen. Mit az részben teljesített is, és pedig azon szellemben és vezéreszmék

[1]) Az 1790–96-ki időkörben a kereskedői testületek is élénkebb tevékenységet kezdének ez irányban kifejteni. Igy jelesül 1790-ben *a Pesti* keresk. kebelzete egy „*Beschwerden und Vorschläge*, wie dem Handel in Ungarn aufzuhelfen wäre“ (Nyomt. hely nélkül 80. lap) czimü dolgozatot bocsátott közre, melyben több rendbeli reformok követeltetnek; épügy mint az 1791-ben a *löcsei* kereskedőktől szerkesztett hasonczélú memorandum (Hochholzer és Pertzian nevek aláirásával).

[2]) Ugyanezen hongyülésen sok panasz emeltetett a miatt, hogy a kamarai jószágokon felállított gyárak az illető vidékeken valóban monopolisztikus állást foglaltak el, s a helyett, hogy az ipar felvirágzására hatottak volna, inkább a nép egyedárus kizsákmányolását okozták. V. ö. *Matlekovics*: idéz. értek. 46–47. l.

szerint, melyeket imént mint az akkori időben uralkodókat kifejtettünk [1]). — Legyen e tekintetben egyebek közt szabad csak arra utalnunk, mily alaposan és találóan formulázta és igazolá a kereskedelmi választmány a *szabad-kereskedelmi* rendszert, mondván: „a behozatali vámok életbeléptetése vagy fenntartása helytelen, mert általuk csak maga a kereskedés sújtatik, az iparosok és gyárnokok pedig azon helyzetbe tétetnek, hogy megmenekülvén a külföldiek versenyzésétől, üzletüket elhanyagolják, selejtes árucikkeket készítenek és a selejtes árukat drágán adják;" — mig másfelől kétségbevonhatlan fényoldala a nevezett munkálatnak az, hogy a szállítás és *közlekedés gyökeres* átalakítását, a monopólok megszüntetését, az árlimitátiók elvetését, meg a reáliparí jogosítványok eltörlését követeli.

A kereskedés és vámügy megfelelőbb rendezését illetőleg még több más nézetekkel is találkozunk e korban. Igy egyebek között egész nyomatékkal kiemeltetik, hogy hazánknak, mint független országnak teljes joga van *kereskedési és vámi politikáját* önállólag megállapítani [2]), — követeltetik őstermékeink kivitelének előmozdítása érdekében külálladalmakkal kereskedelmi *szerződések* megkötése, — a feltünő mérvbeni pénz- és tőkehiány orvoslására *hitel- és bankintézetek* felállítása, külön váltó és kereskedelmi codex kidolgozása [3]) [4]),

---

[1]) V. ö. még *Bidermann* id. ért. 11—12. l. Figyelmet érdemlő mozzanat az e korbeli közgazdasági és közjogi eszmefejlődésben még, hogy apáink egyfelől a Magyarország és Galiczia közt fennálló *vámsorompók lerontását* s a két ország egymással akadálytalan szabadforgalmát követelték, másfelől *a tengerparti vidékek,* s különösen Fiume kereskedelmi jelentőségének teljes fölismerésében, az ez iránybani forgalmunknak minden erőveli kifejlesztését sürgeték. (A fentérintett *lőcsei emlékirat* még a Magyarország és Ausztria közti vámsorompók megszüntetését is követeli.)

[2]) V. ö. *Horváth M.* Ipartörténet 326-ik lap.

[3]) Az 1790/91-ki keresk. választmány inditványba hozván a váltótörvények életbeléptetését, s ki is dolgozván a főbb elveket, az 1792-ki országgyülés addig is, mig ez iránt a közkötelező törvény alkottathatnék, a kormány előterjesztésére azt határozta (a 17-ik tczikkben), hogy mindazok, kik kereskedelmi szerződéseket kötvén, magukat a német örökös tartományok váltótörvényének alávetik stb. azon törvényszék elé tartozandnak, melyet a szerződésben kikötöttek, a hazai biróságok pedig az ily törvényszékektől hozott itéleteket végrehajtani kötelesek stb. L. még *Horváth:* Ipartört. 327. l. és még *1802 Diar.* 327. l.

[4]) A *hitelügy fontosságának* fölismeréséről tanuskodó 1792-ki 17-ik tczikk következő tétele figyelemre méltó „justitia et mutuo inter Nationes ac Provincias commercio, quod sine securitate Crediti subsistere nequit, exigente, ut sua fides contractibus legitime initis constet, et eorundem executio autor. judiciaria procuretur stb.

meg egy külön országos *alap alkotása*, melynek forrásaiul a só-árbóli jövedelem, fényüzelmi adó, nádori adományozások nyomán befolyó bevételek, meg külön országos adópótlék lennének kijelentendők; végre indítványoztatott már 1791-ben egy külön *kereskedelmi tanoda* szervezése, melyben a magukat kereskedésre adó ifjak illő szakkiképeztetést nyerhessenek, s a foglalkozási ág megfelelő üzletéhez megkivántató ismeretekbe beavattassanak [1]).

A kereskedéssel szorosan összefüggő *közlekedési ügyet* illetőleg, az e korbeli közgazd. nézetkörben határozottabb elvek kifejezésre nem jutottak. Egészen figyelmen kivül egyébiránt ez érdek sem maradt, a mennyiben az 1791-ki kereskedelmi választmány az *úthálózat* megfelelő megállapításának fontosságát forgalmi tekintetekből is egyenesen elismeri, s az országútak s közlekedési eszközöknek jó karban tartását, javítását, meg az e fölötti felügyeletet a megyehatóságokra bizza, a fontosb kérdésekben elhatározást pedig a helytartótanács s illetőleg a *fejedelem hatáskörébe* tartozónak nyilvánítja. Világos tanuságát szolgáltatván e felfogás annak, hogy őseink ez időben még igen távol álltak egy *központosított* egységes irányalatban megállapított s országos erővel eszközlőbe vett közlekedési *rendszer jelentőségének* kellő mérvbeni méltányolásától.

Visszatekintve az im mondottakra, egyfelől megelégedéssel szemlélhetni ugyan a történt haladást a közfelfogásban és reformtörekvésekben; de másfelől csüggesztő hatású azon felfogás is, hogy a practikus javitás és előmenetel köre a viszonyok mostohaságánál fogva még *igen-igen szük* vala ez időkben, s hogy gyakorlati eredményei ezen korszaknak (1790-től 1802-ig) távolról sem feleltek meg azon nagyszerű lendületnek, melyet politikai és közgazdászati életünk a kilenczvenes évek elején vőn, s mely oly fényes reményekre jogositónak mutatkozott.

3. §.

Nézetek az államháztartás és pénzügyi érdekek körül.

A *közgazdasági* nézetek, mint tulajdonkép társadalmi érdekek és viszonyok körül forgók, sokban különböznek a pénzügyiektől, névszerint pedig abban, hogy a pénzügy és az államgazdaság mindég egyszersmind szorosan véve politikai vagy közjogi természetű momen-

[1]) V. ö. a *Proj. Legum* — A lőcsei emlékirat ezeken kivül még kereskedelmi kamarák életbeléptetését, *kereskedelmi bankot*, a pesti egyetemen a kereskedelmi *tudományok számára* külön tanszéket, valamint a csődperrendtartás egyszerüsítésére czélzó reformokat is sürget.

tum, tehát olyasmi, a mi az állam-élettel, meg az ezen alapuló alkotmányi és *kormányzati rendszerrel* is bensőleg összefügg!

Innen következik, hogy őseinknek, mind a kik mindenek felett alkotmányos nép voltak, s minden nagyobb jelentőségű *ügyet a közjog* szempontjából fogtak fel, államháztartási nézeteiket nem közgazdasági eszméik körében, hanem leginkább politikai, közjogi nézeteik rendszerében kell keresnünk.

Igy szemlélve az itt tárgyalt korszakot azt találjuk, hogy apáink nézetkörében a financziális eszmék bizonyos összege sem hiányzott ez időben, mely ha nem is felelt meg az akkori *tudományos elmélet* meg praxis külföldön elért szinvonalának, s még mindég lényegileg középkorias jellegű vala, oly elemeket is rejtett magában, melyek a magyar törvényhozók józan felfogása s helyes itélete felől fényesen tanuskodnak, s különösen azt is kétségen kivül helyezik, hogy apáink hazánkra, Magyarországra nézve, világosan belátták azt, hogy országos gyarapodásunk s anyagi felvirágzásunk fő föltétele a *magyar pénzügy önállósága.*

A mi *jelesen a mult század vége* felé hazánkban uralkodott pénzügyi felfogást illeti, ez mint már mondók, annyiban még mindig lényegileg középkorias vala, a mennyiben az államháztartás *alapzataként, egyfelől* a naturalgazdasági rendszer, másfelől a kiváltságos osztály adómentessége tekinteték, tehát az ujkori financzszervezet két nagy alapelve, tudniillik a köz cserekőzeg vagy pénz jelentősége, és másfelől a modern társadalom és államélet democratikus maximájának: a *közös teherviselési polgártartozásnak* eszméje még el nem ismerteték. — Ez irányban kevéssel később vagyis csak egy-két év lefolyta után ugyan minálunk is némi nézetváltozás állott be, a midőn tudniillik a franczia-háborúk időszakában hazánk is az osztrák-birodalmi financzbonyodalmakba belesodortatott, s 1811-ben meg később az úgynevezett *modern pénzügyi rendszer* malasztjaival bővebben megismerkedni szerencsés vala!

Modern-európai értelemben tehát a magyar financzügyi eszmék ez időben nem ütötték meg a mértéket; voltak azonban azok körében olyak is, melyek apáink ez iránybani tájékozottsága felől fényesen tanuskodnak. — Igy jelesül nem birtak ugyan egy öszpontositott és határozott közgazdasági elveken alapuló pénzügy-rendszer *szükségességének ismeretével*, de az még sem vonatott már kétségbe, mily nagyfontosságú országos érdek a hazára nézve egy jólrendezett állami *pénzalap*, mely rendes jövedelem-forrásokkal ellátva s folyton befolyó bevételekből alakulva, a hon, közerővel létesitendő nagy czéljainak

anyagi közegeit szolgáltassa [1]). — Többrendbeli törvényhozási határozatok- meg országgyűlési nyilatkozatokból továbbá kitetszik, hogy ez időben is ragaszkodtak őseink *alkotmányunk azon sarkalatos* elvéhez, hogy a pénzügyi dolgok ne egyoldalúlag fejedelmi hatalomszó által, hanem a karok és rendek tényleges közreműködésével intéztessenek és szabályoztassanak. — Ez elvnek folyományaképp a *financz-regálék*, a só- és bányaügy, a pósta-jövedelem s egyéb országos bevételi források tekintetében egyenesen követeltetett egyfelől, hogy az illető adók és dijak, valamint a sóár felemelése s megváltoztatása ne az országgyűlésen kivül történjék [2]), *a koronajószágok* elidegenithetlenségének elve csorbitatlanúl fenntartassék [3]), az egyes korona-jövedelmi ágakból, péld. a só-ár fölemeléséből eredő jövedelem-növekvés a törvényben kijelölt köz-czélokra fordíttassék [4]) stb. — másfelől az, hogy a magyar pénzügyi *országos főhatóságnak*, a királyi kamarának, a bécsi udvari kamarától való függetlensége, mint azt már az 1715-ki 18-ik, az 1723-ki 16-ik és az 1741-ki 14-ik törvényczikk is megállapitá — nemcsak a papiron hanem az életben is biztositassék, jelesül az által, hogy az eddig annak kezelésétől elvont különnemű jövedelmi ágak egyenesen annak igazgatása alá helyeztetnének [5]).

A financzügygyel viszonylatban lévő *pénz-kérdések* szinte nagyobb mérvben kezdék foglalkoztatni ez időszakban az elmékot [6]).

---

[1]) Hogy mily élénken foglalkodtatá ez eszme akkor tájban a szakembereket, bizonyítja egy külön nyomtatvány is: „Projectum de erigendo Fundo Publico", mely több erre vonatkozó terveket foglal magában. Igy például egy szakaszban (egy Anonymus) az alapot az *urbér-jövedelem* egy részéből, nemcsek egyszermindenkorra való adakozásából, vagy a nemesség évi jövedelmének egy részéből akarja megalapitani; egy más Anonymus (Nr. V. alatt) 6 millió forintot tart szükségesnek s ezt 6000 százforintos *kötelezvénynyel* (!) akarja előteremteni, az actiákat pedig a törvényhatóságok szerint kivánja mogosztatni; ismét mások a hús kivágást és árszabást hiszik alapul elfogadhatni stb. — Mindannyian azonban megegyeznek abban, hogy a *fundus publicus* főfő rendeltetése a közlekedési rendszer s eszközök előállítása; s egyik szerző azt is hozzáteszi, hogy a közalap megalkotása már I. Ferdinand óta képezi a magy. nemzet egyik főtörekvési czélját.

[2]) V. ö. *Récsy:* Közjog. 259 s köv. l. és 1791-ki 20-ik törvényczikk.

[3]) V. ö. még az 1791-ik évi 7-ik tczikk.

[4]) V. ö. 1792-ki 14-ik tczik.

[5]) V. ö. *Acta*: 1700/91 pag. 149 s köv., 303 s köv., meg az *1802-ki Actáik.*

[6]) Találóan jegyzi meg erre nézve *Fessler:* „Durch wohlgemeinte Finanzoperationen, die aber künstlich, mehr am Rechentische nach Zahlen, als mit höheren Ansichten auf die einzig sichere Grundlage alles Staatscredites, auf die

Okot szolgáltattak erre a franczia forradalmi háborúk által előidézett súlyos bonyodalmak az osztrák államháztartásban, s különösen a roppant mennyiségben forgalomba hozott papir-pénzjegyeknek *értékcsökkenése*, *mely* az egész birodalom közgazdasági életszervezetét felzavará, a productió, ipar és forgalom legkárosb rázkodtatásait szülé, s utóvégre, a mennyiben tudniillik a rosz s hitelvesztett csereeszköz hazánkban is özönvizként elterjedt, Magyarországot is a legsúlyos financzcalamitások martalékául tevé [1]). — Nem akarunk e kérdésről e helyütt tüzetesen szólani, mivel alantabb amugyis teljesb részletességgel tesszük, nehány momentumot azonban, mely ez iránybani viszonyainkra és az ez időben honunkban uralkodott nézetek földeritésére szolgálhat, — emlitetlenül nem hagyhatunk.

Miután jelesül *a nemesérczpénz*, melylyel a megszorult kormány külföldön harczoló seregeit tartani kényszerült, mind gyérebbé lett sőt lassanként a forgalomból egészen kiveszett, s az *árak szerfelett* magasra emelkedtek: a kormány különnemű financz-mesterkedések által iparkodott a bajokon segiteni, s névszerint majd nagyobb mennyiségű rézpénz, majd ezt is helyettesitő *czédulákat adott forgalomba*, csakhogy a krizist elviselhetőbbé tegye. Mindez erőlködések azonban hasztalanok valának, úgy annyira, hogy 1798—1800-ban már egyre halmozódtak honunkban a megyék s törvényhatóságok ez iránti panaszos kifakadásai és fölterjesztései „hogy a teher már-már elviselhetetlenné lészen, s a kormány orvosszerek felől gondoskodni siessen, ha nem akarja, hogy általános kimerültség legyen eredménye e visszás állapotnak.“ — Érdekes az *e korbeli állapotok* s közgazdászati felfogás megitélhetésére nézve a többiek közt Csongrád megyének 1800. sept. 18-kán költ felirata, melyben ezek mondatnak: „évek óta küzdünk a bajjal, hogy az értékvesztett bankjegyek be nem válthatósága folytán a termelvények és gyártmányok el nem árusíttathatnak, az életszükségek illő módon be nem szereztethetnek. Tehetősebb polgár-

---

öffentliche Meinung, auf das Vertrauen in die Weisheit und Rechtlichkeit der Regierung berechnet waren, hatte sich die Papiernoth in der österreichischen Monarchie schon sehr weit und drückend verbreitet.“ (X-ik kötetének 704. l.)

[1]) Mily súlyosan nehezedtek e bajok hazánkra, kitetszik különösen számos országgyülési nyilatkozatokból; igy hogy csak egyet említsünk, az 1811/12-ki diaeta alkalmával egy izben ezek mondattak: „a kincstár zavarának és a rosz financzrendszernek visszás hatásai mind Magyarországra, mind az összes birodalomra visszahatnak. A nemzeti kincs és vagyonosság előmozdítására misem történik; a pénz- s hitelügy zilált állapotban van, a kamara jövedelmeit, mert a kormány nem teszi közzé, senkisem ismeri, s igy a rosz pénzügyi gazdálkodás a közhátramaradást okozá“ stb. (V. ö. Sessio XXVII. *Actái* pag. 93—114.)

társaink, midőn maguknak a szükségleteket beszerzik, pénzök tetemes részét elveszteni kényszerülnek. Kalmárok és iparosok már kialkudott áruikat el nem adhatják, mivel a rosz bankjegyekből visszajáró összegeket meg nem adhatják; a szegény nép, mely papirpénzben kapott béreért semmitsem kap, éhséggel küzd; e mellett még egy uj neme az *üzérkedésnek is* foglal helyet, a bankjegy-felváltással nyerészkedő foglalkozás stb. stb. [1])

A pénzügyi rendszer legfőbb fontosságú elemét végre, a *közadókat* illetőleg, ez időben sem voltak még őseinknek az eddigiektől lényegileg eltérő nézeteik [2]). A kiváltságos osztály ugyanis, daczára a franczia forradalmi szellem (egyik-másik irányban) már félreismerhetlen befolyásának nemzeti eszmefejlődésünkre és különösen a politikai meg a sociális nézetekre: e tekintetben még mindég az ősi alkotmány *adómentességi dogmájához* ragaszkodék, a közteherviselés democratikus elvének érvényre juttatásától irtózott, — tehát következetesen mindazon újításokat is távol tartani és elodázni törekedett, melyek a financzügy ez iránybani gyökeres átalakulására és megváltozására vezethettek volna.

4. §.

A közgazdasági eszmék az e korbeli irodalomban.

Az itt tárgyalt korszak irodalmi tekintetben feloszlik két egymástól különböző, tehát külön is méltányolandó időkörre, melynek elsejébe az 1790-től 1802-ig, másodikába pedig az 1803-tól 1825-ig napvilágot látott *elme-termékek helyezendők.*

Ez irodalmi dolgozatok tekintetében mindenekelőtt figyelembe veendő az, hogy nagyobbrészt *latin* nyelven lévén még irva, az előbbeni korszak hasonirányú termékeihez sorakoznak; s a mi *hatásukat* az életre s elmékre illeti, ez oknál fogva is, nem igen jelentékeny szerepet viselnek. A mi pedig az alapirányt és a vezérelveket illeti, melyek bennök az uralkodók, — ezt tüzetesen meghatározni, nem igen lehetséges. Nem indokolatlan állítás azonban, hogy az e korbeli *szakirodalmi termékeink,* a mellett, hogy lényegileg practikus irányú és dogmatikus fejtegetésekre nem igen kiterjeszkedő kisérletek, még *túlnyomólag a mercantilismus eszmekörében* mozognak, de egyidejűleg már a kor magasb fokú tudományi szinvonalával is némi öszhangban mind a *Physiocratismus,* mind a *Smithianismus*

[1]) V. ö. *Horváth:* Magyarország történelme VI. k. 173—175. l.

[2]) Jobb adókivethetés stb. tekintetéből azonban már 1791-ben (Diarium p. 290 és egyébütt) országos conscriptio nyilváníttatik kivánatosnak.

némely elemeit is tartalmazzák; — egészben véve pedig bizonyságot szolgáltatnak a felől, hogy hazánkban már a mult század utolsó tizedében is több önálló gondolkozásu szakférfiak léteztek, kik a közgazdasági jelenségek természetének és törvényeinek fürkészésével, a feladás roppant jelentőségének tudatában, komolyan foglalkoztak.

Lássuk tehát közgazdasági *irodalmunk e kezdeményes termékeit* egyenként és közelebbről. — A szóbanlévő időkörben kiválólkép *három* önálló munka vonja magára a figyelmet, melyek mindegyike egy-egy külön oldalát e korbeli közgazdasági életünknek és eszmeirányunknak világositja meg. — Az első jelesül a latin nyelven irott s 1792-ben Bécsben közrebocsátott ily című értekezés: „*Dissertatio statistica de industria nationali Hungarorum*“, melynek névtelen szerzője 6 szakaszban hazánk közgazdasági állapotát, anyagi hátramaradásunk okait és ennek orvosszereit stb. fejtegetvén, a következő nézeteket nyilvánitja: „A nemzetek hatalma és gazdagsága a nagy és sűrű népességben, meg a rendelkezésre lévő nemes érczek bőségében rejlik. (9. lap)[1]). A sűrű népesség ugyanis az ország.biztosítása, védelme és nagyobb sükerű munkásságának, az arany és ezüst a forgalom, ipar és kereskedésnek föltétele, emeltyűje (9—11. l.) mindkettő pedig még a jól rendezett *financziának is alapja.* — A nemzetek gazdaggá és vagyonossá leginkább a kereskedés által válhatnak, s pedig az actív külkereskedés által; (13—14. lap)[2]); eltekintve attól, hogy a nyereséges kereskedés még a népesség szaporodására is hathatósan befoly (17. l.). Virágzó *kereskedés* azonban csak fejlett ipari és termelési viszonyok alapján létesülhet, a miért is gyárak, kézművek s élénk őstermelés nélkül nem igen gondolható (19—21. l.). A földmüvelés mint legfőbb *forrása* a közvagyonosságnak, szinte egyik nélkülözhetlen föltétele, miért is annak minél gondosb s okszerűbb üzése mulhatatlanúl szükséges (23. l.)[3]) „fundamentalis totius potentiae nationalis lapis est cultura solers rei rusticae“ (26. l.). — Ezekután áttér szerző a *II-ik szakaszban,* Magyarország népességének gyér voltára, s utal arra, hogy szaporodásunk akadályait: a szakadatlan háborúkban, a vallási türelmetlenség, a jobbágy-osztály elnyomatása, a nagyon is számos papságban, az igen elterjedő idegenkedésben a házas-

[1]) Utalással *Mirabeau* „Ami des Hommes“ czimü physiocratikus irányú munkájára, meg *Genovesinek* a 18-ik század egyik elsőrendő mercantilista (olasz) irójának dolgozataira.

[2]) Határozott merkantilisztikus eszmék!

[3]) Itt egyenesen *Smith Ádámra* a nemzetgazdászattan megalapitójára is hivatkozik (csakhogy hibásan Schmidtnek irja).

ságra-lépéstől, a rosz személyek sokaságában stb. kell keresnünk, s hogy e bajon mindenáron iparkodnunk kell segíteni. (27—34. l.) — A *III-ik szakaszban* nemzeti vagyonforrásainkról értekezik, s egyebek közt igen helyesen emeli ki, hogy termelési iparnemeink közt *bizonyos arányt ügyekezzünk* tartani (37—38. l.), hogy fájdalom mezei gazdaságunk legtöbb ágai felette hiányosan üzetnek (39. s k. l.) [1]), borászatunk, erdőszetünk, állattenyésztésünk szerfelett hátramaradott; (44—47. l.) A *selyemproductiót* illetőleg szinte fájlalva említi szerző annak fejletlen voltát, s nem minden gúny nélkül teszi hozzá: „hogy sok megye csak azért hanyagolá el, mert fejedelmileg behozott ujításnak tekintette (51. l.). — A *IV. szakaszban* szól szerzőnk a mezőgazdaság akadályairól tüzetesen, s első helyen azonnal a jobbágyok súlyos helyzetét s *birtok-bizonytalanságát* említvén hozzáteszi, hogy ily körülmények között, hol a földmüves sohasem ura magáénak s örökké mások kényétől függ, anyagi felvirágzásra gondolni sem lehet, s hogy igen valószinűleg sokkal kedvezőbb gazdászati helyzetbe jutna az ország, sőt még maga a földesúri osztály is, ha (minek gyakorlati kivitelét azonban szerző a nagyon is gyér népesség miatt még lehetlennek nyilvánítja) a földek és telkek a jobbágyok közt *felosztatnának s nekik* átengedtetnének; (53. l.) második főakadály szerinte az igenis tág birtok-complexumok meg a jószágoknak szerfeletti távolsága a birtokos lakhelyétől. (54—55. l.) Végre felemliti a pórosztály rendkivüli szegénységét, s a jobbágytelkeken fekvő *roppant terheket*, s kimondja azon nagy horderejű elvet, hogy e visszásságon az által kellene segíteni, hogy a közköltségek kevesbittessenek, és a közterhek viselésének tartozása *minden* osztályra s minden rangu polgárokra, a kik az állam jótéteményeiben részesülnek, kiterjesztessék; és pedig mindenkire *tehetségének és erejének* mértéke szerint (57. l.). Ide csatolja szerző azon véleményét, hogy a pórosztály rendkivüli szegénységén, mely minden hátramaradásnak oka, czélszerű intézkedések által kellene segíteni (58—65. l.) s valódi magasb politikai felfogással e mély értelmű szavakra fakadt: „omnes eos, qui jugum, plebi ultro quoque relinquendum praetendunt, meminisse velim, nos valde critica attigisse tempora, quibus plebs jugi impatiens, naturalia sua jura (!) vindicare studet; quo diutius et majori onere pressa plebs in violento persistit statu, eo major eo certior cervici

[1]) E kifakadásai miatt Schwartner által korholtatik is. L. ennek statistikáját I. köt. 347. l., hol a szerző egyenesen „der landwirthschaftliche Malcontent" czímmel illettetik.

nostrae imminet tempestas, ad quam vel lenis sufficit ventulus.“ (66. l.)[1]) — Az *V-ik szakaszban* áttér az e tekintetben kivánatosnak látszó intézkedések elősorolására, s utal egyebek közt a gazdászati tudománynak fölvételére a rendes tanszakok közé a fő- és közép-, sőt alsó iskolákban; továbbá nyilvános jutalmazásokat indítványoz oly gazdák számára, kik valamely üzleti ágat először meghonosítottak vagy előbbrevisznek; kiemeli szükségét *a gazdaság becsülése* és tiszteletbentartásának, hozzátévén igen találóan: „ars omnis mensuram honoris sui capere debet ab utilitate, quae in publicum ex ea redundat (75. l.); hangsúlyozza ismét a népesség-szaporodás előmozdításának jelentőségét, a műipar és kereskedés tökélyesbitésének halaszthatlanságát (76—78. l.), végre gazdászati *bizottmányok* (commissiones oeconomicae) felállitását ajánlja, melyeknek feladatában volna a kerületbeli gazdasági ügyet igazgatni, az üzletekre felügyelni, véleményeket és javaslatokat közzétenni stb. (78—79. l.), szóval azt mit a jelenkori gazdászati egyesületek vagy kamarák hivatvák eszközlőbe venni. — Végre a *VI. szakaszban* értekezik szerzőnk hazánk egyéb ipari s gazdasági foglalkozás-ágairól, s egyebek közt korholja egyoldalú *jurista-művelődésünket* (81—82) törvényeink elavult czélszerűtlen voltát, hiányos igazságszolgáltatásunkat, tudományok, fölfödözések tekintetébeni hátramaradásunkat, a tudomány és *tudósok semmibevételét* (83. l.), gyártásunk, kereskedelmünk fejletlen fokát, minek folytán a legfontosb s legtermészetesb ipar-szakokat is nélkülözzük; passiv forgalmunk folytán a pénzt külföldre kifolyni hagyni kényszerülünk, stb. S mind e hiányoknak pótlására ismét több rendbeli *indítványokat fejt* ki, melyek a szerző helyes itélete s ujabbkori eszmékkel való megbarátkozottságáról tanuskodnak. (88—90. l.). Igy többek közt követeli *a mesterségek* s művészetek terjesztését, az őstermékek előállításának tökélyesbitését, utaztatásokat, a közlekedési eszközök javitását, a gyors s könnyü szállitás minden áron lehetségesitését (91—95. l.); mig másfelől folyam-, országutak és csatornák jókarba-helyezése, a kereskedés szabadabb mozgása, a kereskedők iránti közöny és idegenkedés megszüntetése, (96. l.) s egyáltalában a nagyobb forgalom és munkásság, az, melyre a fentebbi tekintetben kitünő súlyt helyez. (100. l.). Befejezésül azt fejtegeti a szerző, hogy Magyarországnak, ha a jóllét és hatalom magasb fokára akar emelkedni, mindenekfelett *szomorú karban lévő* közgazdasági állapotainak megjavitására kell törekednie, hozzátévén, hogy ez utóbbi tekintetben

[1]) Franczia forradalmi eszmék befolyása!!

nemzet és fejedelem közt jó öszhangnak is kell léteznie, mert a *király a néptől* elváltan nem is gondolható: „corpus illud agoni est proximum, ubi caput cum membris et membra inter se dissentiunt"; főleg a jelenkorban, hol a fejedelmek már be kezdik látni, hogy nem a nép az ő kedvökért, hanem ők a népnek kedvéért léteznek. (105—106. l.) [1]). — Az egész munka, mint szükségtelen is megjegyezni, sok tekintetben hasonló szellemben és czélból látszik irva lenni, mint harmincz évvel előbb *Kollár Ádám* dolgozata és az „Opinio circa Reformationem R. Hung." czimű munka valának irva [2]); annyi azonban szinte kétségtelen, hogy sok alapos nézetet, a kor előbbrehaladt irányalatának, *megfelelő eszméket s józan* politikai itéletet árul el, s mindenesetre előkelő helyet érdemel nemzetgazdasági szakirodalmunk kezdeményes termékei közt.

Második s szinte figyelemre méltó, habár terjedelemre nézve csekély jelentőségű munkácska ez időből a következő czimű: *„Schedium de statu praesenti fabricarum et manufacturarum in Hungaria" Millertől,* mely 1793-ban Nagyváradon látott napvilágot [3]). Szerzője elveire nézve a merkantilisztikai iskolához látszott tartozni, a mennyiben ez utóbbinak némely alapágazata ismételve hangsúlyoztatik általa. Érdekes momentuma a munkácskának az, hogy Magyarország anyagi hátramaradását és pangó gazdasági állapotait kiválókép a műipar és gyári industria fejletlenségének tulajdonítja, s e hiány orvoslására egyebek közt egy különös *országos ipar-osztály* (tanácsadó és kormányzó szaktestület) felállítását követeli; továbbá az, hogy a fényüzési hajlamok korlátolását és a takarékosság nagyobb mérvbeni gyakorlását sürgetősen ajánlja; végre a fennálló *vámpolitikai* rendszert egyenesen visszásnak és igazságtalannak nevezi. Egyáltalában pedig lényeges jellemvonása a műnek, hogy az előbb említett munkával ellentétben inkább a tisztán *nemzeti magyar álláspontot* képviseli, s több helyütt azon nyomasztó intézményekre utal, melyek az osztrák kormány által életbeléptetve, Magyarország érdekeinek csorbítására szolgálnak.

Az eddigieknél nagyobb jelentékenységgel biró, mert a hazai közgazdaság fejlődésére és alakulására közvetlen befolyást gyakorolt'

---

[1]) Ismét franczia forradalmi elv, s Nagy-Friedrich szavának „le roi est le premier serviteur de l'État" értékesitése!

[2]) Minek egyik további bizonyságát az is képezi, hogy az utolsó lapokon az uralkodó dynastia érdemei és atyai gondoskodásai hazánk körül tüzetesen kiemeltetnek, s arra is történik utalás, hogy a fejedelmi háznak Magyarország jólléte és felvirágzása legfőbb érdekében áll. (107—108. l)

[3]) V. ö. *Grellmann:* Statist. Aufklärungen II. k. 237. s k. lap.

munka volt ez időszakban a „*Descriptio physico-politicae situationis Regni Hungariae relate ad Commercium*“ czimű nagyobb rendszeres dolgozat, melyet a mult század utolsó tizedének elején *Skerletz Miklós* főispán stb. az országgyűlés által kiküldött kereskedelmi választmány számára készített [1]); s ez utóbbi által, mint tudjuk, nagy részben el is fogadtatott. — Skerletz e dolgozatában mindenekelőtt az ország természeti és *geographiai viszonyainak* leirásával foglalkozik s igen tapintatosan tünteti fel az alapzatot, melyen úgy szólván a magyar nemzetgazdaság épületének emeltetnie kell. (I.—XV. és ismét XV. —XXII-ik pontok alatt.) — Áttér ezután szerző az azelőtti törvényes intézkedésekre (1715-től 1765-ig) s panaszosan említi, hogy mily hiányos felfogás s félszeg eljárás volt hazánkban e sarkalatos fontosságú ügyben mindekkoráig mérvadó; s hogy mind az egyesek, mind a közhatóságok *aránylag nagyon is keveset törődtek* a közgazdasági érdekek előbbre vitelével és biztosításával (XXIII.—XXV-ik pont). — A nemzetgazdászat (szerinte oeconomia publica) feladása abban áll, a természet mindhárom országbeli előhozományait szaporítani, nemesbíteni és tökélyesbíteni (XX. pont); az anyagi felvirágzás és jóllét egyik főfő feltételeként pedig azt tekinti, ha a *productió és consumtió helyes arány-* és egyensúlyban van (XLV. és XXIX. p.), ha termékek és termékek, foglalkozási ágak és foglalkozási ágak, termelők és fogyasztók egymással illő viszonyban léteznek; mely nézetében a szellemdús szerzőnek annál érdekesb mozzanata rejlik hazai közgazd. eszmefejlődésünknek, a mennyiben Skerletz a pár évvel később föllépett s korszakot alkotó szaktudósokat *Malthust* meg *Sayt* a productió és consumtió szükséges súlyegyenéről felállított tan tekintetében megelőzte [2]). — Iparról és gyártásról szerzőnk, a ki Magyarországot előkelőleg *földmívelő* államnak tekintette, keveset szól, többet azonban a kereskedésről, melynek tekintetében a korának szinvonalán álló jeles szakférfi a *szabadságot* s szabad mozoghatás elvét vallja és ajánlja, de másfelől mercantilisztikus reminiscentiáktól sem ment egészen, a mennyiben a *forgalmi bilanxról* (LI. p.), a nemes érczpénznek nagy összegekbeni kimeneteléről a külföldre stb. sopánkodva emlékezik meg, magát a pénzforgást pedig (LXXVII. s köv. p.) egészen a jelen századbeli merkantiliszták szellemében a közgazdaság egyik főfő emeltyűjének tartja. — Nem szabad egyébiránt szem elől téveszteni, hogy még ez irányban is megvannak Skerletz kereskedelmi

[1]) Megtalálható egyebek közt az e korbeli országgyülési Irományokban is.

[2]) V, ö. *Roscher:* System der Volkswirthschaft. I. B. 213—217. §. és *Kautz:* Geschichte der Nationaloeconomie 497. s k. 565. s k. l.

és pénzforgási theoriájának (hogy úgy mondjuk) *ezüst pillantásai;* mert a mit a 18-ik század utolsó tizedében egy Hume és Montanari, egy Galiani és Beccaria sejtett, azt Skerletz is fölismeré, s a csak huszonöt évvel később fellépett angol szellem-óriásnak Ricardónak előhirnökeként kimondá, midőn a pénz *s nemes érczek világforgalmára* nézve azt tevé hozzá merkantilisztikus fejtegetéseihez „affluxus et refluxus pecuniae se mutuo aequilibrare facile apparebit." (LXXVII. p.) [1]). — Megannyi fényes tanújelei annak, hogy szerzőben Magyarország e korban egyikét birta azon szakférfiaknak, kik nem csak a hazai, hanem az európai tudományosság szinvonalán állottak, s kit a magyar nemzetgazdasági irók és státus-férfiak egyik *ősatyjának* joggal nevezhetünk.

Dicséretes fölemlitést érdemel e helyütt még két jeles szakférfiú, kik a közgazdaság és kereskedelem érdekei helyes felfogásában egykét dolgozatot tettek közzé, melynek (kivált az akkori viszonyok között) magas elméleti és praktikus értékét kézségesen el kell ismernünk. Értjük gróf *Almásy Pált* és báró *Podmanitzky Józsefet.* — Az első jelesül mint munkás tagja az 1791/92-ki országgyűlési keresk. választmánynak, ez utóbbi számára egy „*Super statu Commerciali* Hungariae tam relate ad industriam internam, quam ad commercium externum" cz. művet dolgozott ki, melyben különösen a modern közgazdasági irány némely elveit, a forgalmi és gazdasági politikára nézve fejtegeti, a városok szaporitása mellett szót emel, kiváltságokat és szabadalmakat kárhoztat, stb. Mely műnek jelessége mellett tanuskodik egyebek közt az is, hogy az akkortájban tudományos tekintetben *elsörangú Schlötzer-féle „Staatsanzeiger"* czimű gyüjteményes munka forditásban közlé (1793. a 69-ik füzetben) s mint kitünő szakművet bemutatni sietett a szakmüvelő közönségnek. — A másik, vagyis Podmanitzky pedig egy kitünő értekezést készitett (hasonló czélból mint Almásy) *a vámok és harminczadügyre* vonatkozólag, mely szinte már az ujabb szellembeni felfogásnak szüleménye, s egyebek közt a következő formulázásban állapitja meg a vizsgálodási eredményeket: „*Exportatio productorum* naturae et artis, quantumcunque fieri potest, facilitetur; in inductione exterarum mercium vero ea moderatio observetur, ne sive illae, quarum regnicolae absolutam necessitatem haberent, sive, quae ad promovendas intraregnanas manufacturas, vel fabricas requiruntur, portorio, occasione inductionis, graventur; neque vero ea, quae ab exteris, ob mutuum commercium

[1]) V. ö. *Roscher:* System der Volkswirthschaft I. B. 125—126. §.

sustentandum, induci debent, simpliciter prohibeantur; verum potius, ut manufacturarum et industriae ratio id exigerit, *altiori portorio exteris* mercibus, prudenti arbitrio imponendo, praelatio manufacturis et productis intraregnanis concedatur.“

Rokon irányban jeles munka ez időből még *gróf Batthyányi* Vinczéé a „magyar tengerpartról“ (1798) levél alakban, — melyben a szellemdús szerző a nevezett vidékeket közgazdasági szempontból rajzolván, egyebek közt, igen alaposan kiemeli azt, hogy Magyarország és Ausztria, amaz mint előkelőleg őstermelő, emez mint túlnyomólag iparos ország egymással *érdek-viszonyosságban* állanak, mert egymást szüségelik [1]); hogy azonban hazánknak egyik legfőbb érdeke az is, hogy a magyar kereskedés *a tenger felé*, főleg *Fiumén stb.* át minél gyorsabban s minél nagyobb terjedelemben kifejlesztessék, s a forgalom és nemzetközi érintkezés e gyúpontjai termelő belvidékeinkkel mielőbb szoros kapcsolatba hozattassanak [2]).

Nem egészen értéktelen, szakirodalmi termék e sorozatban végül egy névtelennek *„Dissertatio de diversis subsidiis publicis“* czímü értekezése, mely 1792-ben bocsáttatván közre, a fennálló adó- és pénzrendszer némely hiányait ostromolja, s szabadabb felfogás alapján ez irányban mélyebben menő javítások szükségét iparkodik bebizonyítani.

Ezekhez a dolgozatokhoz [3]) sorakozik a század utolsó éveiben megjelent egy igen nagybecsü munka *Berzeviczy* Györgytől. Ennek azonban ismertetését, az oknál fogva, minthogy inkább már a *jelen század* elején hazánkban ujolag megindult eszmemozgalommal függ össze, a következő szakaszra halasztjuk [4]).

---

[1]) V. ö. főleg a 179. s k. lapokat

[2]) *Schwartner:* Statistik I. 28., 311., 430. l.

[3]) Melyeken kivül említést érdemel még a következő értekezés „A gabonaházak fölállitásáról“ Kőhalmi *Fekete* Gergelytől, mely 1798-ban egy angol hasonczimü munkácska nyomán készült.

[4]) E helyütt csak még némely potló megjegyzésre szorítkozunk. Jelesül: *Először:* hogy a közgazdasági szakirodalom ez örvendetes kezdeményei, a helyesb nemzetgazdasági felfogás és nézetmód meghonositására még ez időben észrevehető *hatást nem igen gyakoroltak*, a mennyiben aránylag igen kevés ember kezeibe kerülvén és jobbára latin nyelven is lévén szerkesztve, *rendes olvasmányná* nem váltak. Érdemök és jelentőségük azonban e miatt nem csökken, miután az országgyülési választmányok által méltányolásra mégis találtak, sőt azok munkálatai-, még a karok és rendek tanácskozmányaiban kalauzul és irányadóúl is használtattak.

HARMADIK FEJEZET.

A közgazdasági nézetek 1802-től 1812-ig, az államkormányzatban, a kereskedelmi testületek nyilatkozataiban, és a törvényhozásban.

1. §.

Az e korbeli országgyülések közgazdasági tekintetben általában.

Alig van időszaka történetünknek, melyet mozgalmasabbnak s országos gazdaságunkra nézve sújtóbbnak lehetne nevezni, mint *azon másfél tizedet*, mely jelen századunk kezdetétől a napoleoni világharczok bevégeztéig lefolyt időt foglalja magában, s valamint az osztrák-monarchiának általában úgy különösen Magyarországnak összes közgazdasági életét a legsúlyosb rázkódtatásnak tette ki.

Ily körülmények közt nem kell csodálkoznunk azon, hogy ez időszakban is hazai törvényhozásunknak s jelesül az *országgyüléseknek egyik legkiválóbb* működési terét az anyagi érdekek s közgazdasági kérdések megvitatása képezé, a miért is e nembeli nézetek leghűbb kifejezését is ez országgyülések tárgyalásaiban és végzeményeiben kell keresnünk. — Tehetjük pedig ezt annál inkább, mivel, mint köztudomású dolog, országgyüléseink ez időben sürün váltották fel egymást, s névszerint az 1802-ki és 1805-ki, az 1807. és 8-ki s 1811/12-ki, bokros teendői sorában mind a tulajdonképeni

---

Másodszor: egyik figyelemre méltó mozzanata az e korbeli irodalmi és tudományos tevékenységnek honunkban az, hogy az előbbi időszakban utat tört *Bél, Korabinszky, Bod,* s mások nyomain, a honisme mind jobban kezdett müveltetni. Ennek egyik hangosan szóló példáját képezi a század utolsó éveiben megjelent többrendbeli szakdolgozatok mellett közzétett classikus: „*Statistik des Königreichs Ungarn*" czimü munka a halhatatlan emlékü pesti egyetemi tanár *Schwartnertől*, mely nemcsak első rendszeres e nembeli mü hazai irodalmunkban, hanem annyiban is igen nagybecsü szakmunka, hogy a közgazdasági ügyekre is kiváló figyelmet fordít, s az uralkodó felfogás szellemében igen sok helyes és talpra esett eszmét tartalmaz.

Végre, nem szabad kicsinylenünk azon irodalmi törekvéseket sem, melyek ez időszakban *a tudományos sajtó- s folyóirati* literatura tekintetében hazánkban mutatkoznak; a mennyiben az emelkedő buvár-szellem s az önállóbb eszmefejlődés megannyi tanúságait képezik, s a tudományos külfölddeli érintkezés és összefüggés fenntartása tekintetéből kiváló jelentőségü tényezők.

nemzetgazdaság, *mind a pénzügy* s államháztartás kérdéseit elsőrangú ügynek tekinté, s azokra vonatkozólag valóban nagyszerű, habár (fájdalom!) kevés praktikus eredménynyel járt munkásságot is fejtett ki.

Nem állhat itt feladatunkban ez országgyűlések *történetét kimeritően* ecsetelni, s különösen azon mélyenmenő surlódásoknak, melyek ez időben a nemzet képviselete meg a központi kormány közt napi renden valának s a legjobb erőket fölemészték, közelebbi taglalatába bocsájtkozni [1]). Azért csak a következő megjegyzésekre szoritkozunk.

A korszak, melynek nemzetgazdasági irányait e helyütt ecsetelni készülünk, kiváló fontosságú, mivel a nemzet nagy része az ország (politikailag de különösen) *közgazdaságilag feletle súlyos helyzetét*, a terjedő szegénységet, meg az általános elerőtlenedést fölismervén: még öntudatosban fogott a munkához, hogy a baj- s bomlásnak elejét vegye, mint tán bármikor azelőtt, régi és ujabb időkben. A napoleoni háborúk következtében óriási mérvben Magyarországban is forgásba jutott értékvesztett *papirpénz*, az ipar és forgalom pangása, a magyar kiviteli kereskedésnek belső forgalmi faggatások, súlyos vámok s külstátusok retorsionális intézkedései által való elnyomatása, az osztrák háztartásnak folytonos zavarai és 1784 óta évenkint rendesen előfordult (s azóta többé meg nem szünt) deficitje, az üzlet és vállalkozási ipar bizonytalansága [2]) meg a már 1791-ben szükségesnek nyilvánitott *reformok folytonos továbbra-halasztása*, stb. utóvégre is annyira felizgaták a kedélyeket, s oly intensiv visszahatást szültek, hogy köz vala a meggyőződés, miszerint minél előbb s minél nagyobb mérvben ellenszerekről kell a törvényhozó testnek gondoskodni, hogy az általános romlásból az a mi még megmenthető megmentessék, s a mely baj és csapás már ki nem kerülhető, legalább lehetőleg enyhittessék. — Igy történt, hogy az 1802-ki épúgy mint á reá következett 1805, 7, 8 és 11-ki országgyűléseknek várakozással nézett a nemzet elébe, s különösen a mi *az anyagi érdekekre* czélzó feladásokat illette,

---

[1]) Mesteri kézzel rajzolt képét birjuk ez időszakbeli törekvéseink- és viszontagságainknak *Horváth M.* történetének VI. köt., melyre is, kapcsolatban *Fessler*-nek X-ik kötete utolsó szakaszaival, *Gervinusnak* XIX-ik század történ. ez munkáj. illető szakaszaival, meg *Springer*-nek szinte legujabban megjelent ily czimü remek dolgozatával: Geschichte Oesterreichs seit den Wiener Verträgen I. köt. 1863. egyszer mindenkorra utaljuk a szives olvasót.

[2]) V. ö. *Horváth*: Magyarország Történelme VI. k. 177—179. l. *Springer*: Geschichte Oesterreichs B. I. 146. 147. 162—165. l.

alig volt megye, város és törvényhatóság, mely a közgazdasági bajok orvoslása felől tanácskozást és intézkedést, s jelesül az 1791 3 reformmunkálatok fölvételének sürgetését, követeinek utasításul elébe nem tűzte volna [1]).

Tekintve különösen az 1802-ki hongyűlést, ennek mindjárt *első stádiumában* a statusgazdászati kérdések vétettek tárgyalás alá; de csakhamar azon megismerésre jutottak a rendek, hogy az alapul vett 1791-ki reformmunkálatok, melyek sok tekintetben határozott *szabadsági* irányban valának szerkesztve s igy a kormánynál nagy ellenszenvre találtak, de másfelől a lényegileg megváltozott viszonyoknak sem feleltek már meg egészen: az 1791-ki reformmunkálatok mondjuk, kivihetők nem igen volnának, s hogy e szerint újabb, a megváltozott helyzet igényeinek, meg az eddigi munkálatokban figyelembe nem eléggé vett *közbirodalmi kapcsolatnak* és érdekeknek megfelelőbb javaslatok készítése szükséges.

Ennek következtében az országgyűlés kebeléből azonnal egy külön bizottmány ki is küldetett, a végből, hogy szakemberek és testületek meghallgatása alapján új reform-tervezeteket készítsen és terjeszszen még a jelen országgyűlés elé. — E *feladatának a bizottmány* csakugyan ügyekezett is megfelelni, a mennyiben utasításai szerint, tapintattal és erélylyel eljárván, s gondos szem előtt tartásával Magyarország viszonyának a monarchia többi részeihez, rövid idő alatt munkálatát befejezé, mely a karok és *rendek által elfogadtatva* a fejedelemhez intézett felirathoz hozzácsatoltaték, kiemelvén különösen (utalással Magyarországnak mindenbeni bőséges erőforrásaira) a rendek azt, hogy venné szivére a király az elszegényedés örvénye felé rohanó ország szomorú állapotát, engedje a magyar őstermékeknek szabad kivitelét a külföldre, s lehetségesítse életbe léptét oly intézkedéseknek, melyek a magyar föld és műipar felvirágzására már-már nélkülözhetetleneknek bizonyulnak [2]).

A *királyi válasz* e fölterjesztésre (mint oly sok másra) nem vala kedvező, sőt mondhatni visszautasító. A helyett ugyanis, hogy a fennálló visszásságok eltávolítására kilátás nyujtatott volna, kiemelteték, hogy a vámrendszer megváltoztatása a birodalom másik felének érdekébe ütköznék, s hogy iparkodjanak a magyarok előbb egy megalapítandó *országos pénztárral* jobb közlekedési rendszert életbehívni, tökélyesb igazságszolgáltatást meghonosítani, jobb hitel-törvényeket

[1]) V. ö. *Horváth:* Magyaror. tört. VI. k. 177 s köv. és 240—242. lapokon.

[2]) V. ö *Acta Comit.* 1802. p. 160. 195 s köv. — *Kautz:* Vámpolitika 92—94. l. — *Horváth:* Magy. tört. VI. 185 s k. l. — *Ellenőr:* zsebkönyv p. 53.

(névszerint váltó-törvényeket) alkotni stb. — Mely fejedelmi válasz folytán e közpénztár alapítása meg az e kérdéssel összefüggő *adóügyi reform* feletti tárgyalások meg is indultak, azonban ez irányban is kevés sükerrel, mivel itt meg magának a karoknak és rendeknek még mindég túlnyomólag aristokratikus szellemű felfogása akadályozá a tényleges eredményt.

Az 1802-ki országgyűlés berekesztésétől az 1807-kinek megnyitásáig a dolgok állásán lényeges változás nem történt. A kormány 1803-ban *életbeléptetett még nyomasztóbb* rendeletei kereskedelmünket illetőleg a reá következett években módosíttattak ugyan, sőt egyikmásik korszerű javítás is vétetett eszközlőbe, de lényeges könnyebbség elő még sem idéztetett, főleg a mennyiben a pénzügyek mindnagyobb mérvbeni összebonyolódása honunkat is mindinkább belésodorta az általános *közgazdasági válságba*, s oly förgeteget készített elő, mely előbb-utóbb az egész monarchiát anyagilag szükségkép tönkre vala teendő. — Az 1805-ki országgyűlés szinte felette csekély eredményeket mutathatott fel e tekintetben (a mennyiben megújított kérelmeire ismét tagadó vagy kitérő feleletet nyert [1]); és igy minden figyelem és érdek az 1807-kinek megnyitására vala irányozva, melytől a felső körökben látszólag beállott nézetváltozások folytán sokat várt az ország, sok visszásságnak remélték orvoslását a karok és rendek maguk is.

Megnyilván az 1807-ki országgyülés, ez csakugyan élénk tevékenységet kezdett kifejteni az anyagi ügyek előmozdítása érdekében. Megkezdődtek a tanácskozások, s némileg jobb fordulatot vőn a dolgok állása, midőn a fejedelem a rendek első fölterjesztésére kegyesen akként válaszola, hogy ő a nemzet (szabadabb kereskedésre czélzó stb.) kivánalmait igazoltaknak elismeri, s fog is gondoskodni mind ennek, mind egyáltalában a *nemzeti ipar, szorgalom* és vagyonosodás forrásainak kifejtéséről és biztosításáról. — E megnyugtató iránya a kormánypolitikának sem tartós, sem igazán őszinte s eléggé határozott nem vala! A kormány ugyanis csakhamar visszatért szokott nemzetérdek-ellenes rendszerére, s mintha megbánta volna adott igéretét, ismét oly hangon kezde szólani, mely a nemzetben csirázó bizalmat elfojtá, s végeredményben a kedélyek mind nagyobb mérvbeni elkeseredésére szolgáltatott okot. — Alkalmunk lévén erről még alantabb bővebben szólani, e helyütt csak röviden azt jegyezzük meg [2]), hogy az

[1]) V. ö. *Kautz:* Vámpolitika. 93. l.

[2]) V. ö. *Horváth:* M. T. VI. köt. 177 s köv., 240 s köv, 261 s köv. l. és *Springer:* Gesch. Oesterr. I. 143 s köv. l.

utóbbit rendszerint azon hagyományos irányelv vezérlé, engedékeny hangon beszélni a nemzethez mindannyiszor, a midőn *a birodalmat baj vagy veszély fenyegette* s a nemzet áldozatkészségére vala szükség, de visszavonni mindent, vagy legfeljebb csak félig teljesíteni azt, a mi áradozó szép szavakban fogadtatott, de komolyan sohasem értetett, mihelyt alkalom nyilott.

Igy történt mostan is, a midőn a kormány, a karok és rendek részéről illő készségot a követelt adók, ujonczok s egyéb szolgáltatások megajánlására nem tapasztalván, egyszerre több s pedig meglehetősen kemény hangon *irott leiratokban* a tárgyalások eredménytelensége feletti elégületlenségét kifejezé, s az országgyűlésnek az év végével való bezárását is kilátásba helyezvén, a tanácskozások minél gyorsabb essközlésére intette a rendeket. — Ily eljárással szemközt az országgyűlés legnagyobb része felzúdult, több követ minden a rendek részéről tett ajánlatot, mint csak oly föltétel alatt történtet, hogyha a király is teljesíti igéretét, semmisnek nyilvánított, mások azonnali hazamenetelt indítványoztak, s végre abban történt megállapodás, hogy még egyszer egy kimerítő felirat intéztessék a fejedelemhez, melyben a nemzet minden bajai és sérelmei kiméletlenül lelepleztessenek, s azok elszüntetése s orvoslása, valamint az országgyűlés meghoszabbítása újabban egész tisztelettel de határozottsággal követeltessék.

E felirat csakugyan a trón elébe is került s mint valódi remeke a státusjogi s publicistikai deductióknak s annyiban is, hogy közgazdasági irányban egész sorát a leghelyesb elveknek tartalmazá, figyelmünket kiváló mérvben érdemli meg. — Igy jelesül [1]) kiemeltetik mindenekelőtt az, hogy az oly régóta készen álló reformmunkálatok mindekkoráig sem vétetvén tárgyalás alá, a legsürgősb *politikai és közgazdasági intézkedések* a végtelenig halasztatnak; hogy a magyar országgyűlés mindent, mi a birodalom hatalmának, közhitelének és erejének biztosítására szükséges készségesen teljesíté, sőt illő tekintettel volt azon igényletekre is, a melyek a honnak *Ausztriával* kapcsolata s szoros állami viszonylatából folyományoznak stb. Ezekután felemlíttetik, hogy a fennálló visszás vámrendszer megváltoztatására czélzott minden eddigi kérelmei a rendeknek teljesítetlenek maradtak, hogy a magyar őstermények kivitele még mindég szerfeletti akadályokra talál, ellenben az ipari czikkek tekintetében Magyarország az

---

[1]) V. ö. *Acta Comit.* 1807. p. 471 s k. *Opiniones* Subdep. Com. 7 s kivonatban *Horváthnál:* Magy. Tört. VI. köt. 258—263. l.

örökös tartományok egyedárúságának van alávetve s igy kétszeres kárt szenved, kétszeresen kényszerül a legnyomasztóbb érdek rövidséget elviselni. — Végre hangsúlyoztatik az is, hogy a magyar kereskedés felvirágzása érdekében szükségesek volnának nemzetközi szerződések, hogy tudniillik, az ez irányban fennálló visszásságok s idegen államok *visszatorló vámpolitikai* intézkedései is valahára megszüntethetnének stb.

E feliratnak sem volt azonban közvetlen eredménye. Az országgyűlés ugyanis daczára az oly meleg kérésnek a meghosszabbításért, 1807. deczember havában berekesztetett, s törvényhozásunk történetében csak annyiban nevezetesebb a mennyiben a megalkotott *32 törvényczikk közől több* részint sociális és hadügyi, részint igazságszolgáltatási és törvénykezési, sőt némileg gazdászati tekintetben is oly javításokat tartalmaz, melyek későbbi ez irányban való reformoknak alapjául szolgáltak.

Az 1807-ki országgyűlést követett 1808-ki közgazdasági tekintetben semmi jelentékenyebb mozzanatot sem mutat fel, — annál érdekesebb s nagyobb horderejű vala azonban az *1811—1812-ki*, melyről, annyiban, hogy a nemzetet a kormánynyal a legelkeseredtebb tusakodásban tűnteti fel, a magyar legislatiónak financz-ügyek tekintetében első s mondhatni életfontosságú tárgyalásait foglalja magában, s végre annyiban, hogy egy 13 éves alkotmány-felfüggesztési korszak kiindulási pontját képezi, — joggal elmondhatjuk, miszerint újabbkori országgyűléseink egyik nevezetesbikét képezi.

Az ez országgyűlés fontosb eseményeit, meg a folyamában felmerült közgazdasági és pénzügyi *eszméket*, alantabb tüzetesebben kellvén tárgyalni, itt csak annyit jegyezünk meg [1]), hogy az 1811-ki hongyűlésnek a bécsi kormány intentiói szerint főfeladata az lévén, hogy a birodalmi zilált pénzviszonyoknak Magyarország közreműködésével való rendezését elősegítse, s különösen az *absolutistikus módon* tett államkormányi intézkedéseknek mintegy alkotmányos szentesítését eszközölje: e kormányi czélzatoknak szükségkép meg kelle hiúsulniok, miután a karok és rendek a megkivánt módosításokba beleegyezni semmikép sem akartak, a fejedelem ebbeli kivánalmait teljesíthetőknek nem tarták, s a pénzügyi bajok- s veszélyeknek, *hazánkra való kiterjesztése* ellen oly hatalmas oppositiót fejtettek ki, hogy a király utóvégre más menekülést nem tudott, mint az országgyűlést

[1]) V. ö. *Springer:* Gesch. Oesterr. I. 178—198. *Horváth:* M. T. VI. köt. 327—350. l.

feloszlatni, s azt, a mit az alkotmányos factorok közreműködésével kivinni nem birt, absolut kormányi patensek és rendeletek segélyével, — *tehát alkotmányellenes módon* megkisérteni.

Ezek az 1802—1811/12-ki hongyűlések történetének főbb vonásai; — lássuk már most az ez időben uralkodott közgazd. eszméket és nézeteket általában.

Az 1802-ki, az 1805-ki, 1807/8-ki, meg az 1811/12-ki országgyűlések, daczára a nagyon is kedvezőtlen bel- és külviszonyoknak, annyiban kiváló horderejű legislativ időszakot képeznek, a mennyiben alattuk nem egy nagy fontosságú politikai, *státusjogi meg közgazdasági* elv jutott először kifejezésre, nem egy messzeható indítvány, reformjavaslat hozatott szőnyegre, s a mennyiben a magyarság e súlyos időkben is magatartásában minden következő időkre nézve soha szem elől *nem tévesztendő példákat állított* szemeink elé.

De egyik legjelentősb mozzanata ez országgyűléseknek az, hogy a közgazdaság és államháztartás terén több tekintetben egészen új, eddig alig ismert feladványokra fordíták figyelmöket, az anyagi népérdekeknek a státusgazdaság rendszerével és czéljaival való bensőbb viszonylatát helyesebben felfogni kezdték, több nagyhorderejű modern eszme általuk positiv kifejezésre jutott, a közadók, az *államadóssági ügy*, a nagy hiteloperatiók természetével megismerkedni, s azok felett nézeteiket kifejezni alkalmat találtak, — szóval oly fejlődési stádiumát jelzik a közgazdasági felfogásnak, mely lényegileg *újnak*, az eddigiektől sokban elütőnek, de magára a nemzet politikai és státusoekonomiai belátásának tökélyesbedésére nézve is mindenesetre határzó befolyásúnak nevezhető.

Mindezt részletesebben kimutatni a következő szakaszoknak feladata, — tájékozásul azonban már itt is egynémelyeket megérinteni nem leszen helyszerűtlen.

Igy mindenekelőtt azt, hogy ezen évtizedben (1802—1812) már *az elméletnek s irodalomnak* némi positivebb hatása a gyakorlati életre s a törvényhozásra tapasztalható; a mennyiben névszerint *Berzeviczy*-nek többrendbeli (alantabb azónnal megismertetendő) közgazdasági dolgozatai, Bredeczkynek [1]) ép a század első évében megjelent munkája a kereskedésről (melyben jelesül kimuttatatott az, hogy a „szabadkereskedés“ mind magyar mind ausztriai szempontból előnyös s az államkincstárra nézve is *jövedelmezőbb* rendszer volna) stb., már érdekkel és figyelemmel követtettek, s nem egy elv vagy eszme jutott

[1]) Prot. Superintendens, s több országismei értekezések szerzője.

a legislatióban meg a társadalmi eszmecserében kifejezésre, mely egyenesen ezekre a forrásokra vala visszavezethető. — Ép igy szóló bizonyságát nyujtják az e korban már nálunk is valamivel *előrehaladtabb felfogásnak* az országgyűlési irományok és diariumok, a mennyiben a tárgyalások folyamatáról értesítvén, számos azok közt fölmerült eszme vagy nézet felől nyerünk alaposb tudomást, mely még a külföldi tudományos elméletteli megbarátkozottságot is árulja el, s már egy *Smith* Ádám, *J. B. Say*, *Sismondi*, stbek ujabb iskolájának némi méltányolására mutat apáink részéről [1]).

Figyelemreméltó s még ma, a 19-ik század hetedik tizedében is, jelentékeny mozzanat az ez időszakbeli politikai s közgazdasági nézetekben az, hogy őseink az *alkotmányosság* s szabad államélet mind practikus mind elméleti rendszerének sarktételeit egész mérvben felfogák s érvényesiteni ügyekeztek, s különösen a mi a fejedelmi hatalomnak constitutionális országokban szükséges korlátait és megszoritását, a nemzetnek pénz- és adó-megszavazás vagy *megtagadásra* vonatkozó jogát, a katonamegajánlás alkotmányos elveit, az országgyülés bezárását vagy feloszlatását a fejedelem által stb. a modern közjogi theoria és praxis értelmében illeti, — ez irányban is határozott tiszta fogalmakkal birtak [2]).

Magyarország Ausztria irányábani viszonyára vonatkozólag tagadhatlan haladás volt továbbá az is apáink eszmekörében, hogy ez évtizedben először kezdék e viszony- vagy kapcsolatból szükségszerüleg folyó némely *modern birodalom-szervezési* követeléseket jobban elismerni, a fejedelem közösségéből és a monarchia két felének sok tekintetben kétségbe nem vonható érdekkölcsönösségéből eredő tekinteteket tüzetesebben méltányolni, s azon fensőbb közgazdasági és anyagi solidáritást is szem előtt tartani, mely nélkül az osztrák birodalom mint politikai *egész* már régóta felbomlott volna.

Ép igy nem csekély horderejű *haladási* mozzanat apáink e korbeli nézetfejlődésében, hogy a *modern státuseszme* egyfelől, az általánosb polgári adókötelezettség elve meg a belső államéletben is mind szükségesebbé váló egyformasága bizonyos intézményeknek és formáknak, másfelől, tüzetosb kifejezésre találnak, s evvel együtt mint máskép nem is lehete, az ujabb státusélet több más föltételei is már teljesebben méltányoltattak!

Habár másrészről az sem szenved kétséget, hogy az államház-

---

[1]) V. ö. még *Bajza:* Ellenőr 53—57. lapj.

[2]) *Horváth:* M. O. története VI. köt. 184. s k. 240 s k. lap.

tartás, a közigazgatás, a törvénykezés és a művelődési intézetek körül, még mindég abban az eszmekörben mozogtak, melyben egy fél századdal ezelőtt; s különösen hogy a nagy tömegekben, a társadalom közép- és alsóbb rétegeiben még alig világították be az *uralkodó homályt első* sugarai azon culturai világosságnak, mely ez időben Európa sok más országában már teljes erejében gyakorolt hatást az elmék termékenyitése- és a nézetek tisztázására.

Forduljunk most a közgazdászati eszmefejlődéshez s annak főbb mozzanataihoz e korszakban.

2. §.

Az 1802-ki országgyülés által véleményadásra felhitt kereskedelmi testületek közgazdasági nézetköre.

Az 1802-ben egybegyűlt országos karok és rendek, egyebek közt oda is forditák gondjaikat, hogy a nemzetgazdasági nagy kérdések megoldására szükséglett anyag birtokába jussanak. — E végből egyrészt az 1791/93-ki kereskedelmi s egyéb választmányok munkálatai vétettek ismét elő, másrészt ujolagos kinevezése egy kereskedelmi választmánynak s ez által eszközlendő kihallgatása szaktestületeknek, *kereskedőknek, iparosoknak* vétetett kilátásba, hogy ilykép az életbeléptetendő reformok minél biztosb alapja nyerettessék. — Ez utóbbi czélból történt felszólitása az érintett testületeknek, névszerint pedig a posonyi, pesti, győri és budai kereskedői kebelzetnek, oly végből, hogy hazai kereskedésünk pangó állapotának okai és orvosszerei felől kimerítő véleményt az országgyülésnek elébe terjesszenek, s *nézeteiket és kivánalmaikat* az ország közgazdasági viszonyai felől tüzetesen kifejtsék.

E testületek azonnal megkezdék tanácskozásaikat, s olykép jártak el tisztjökben, hogy még ugyanazon év junius havában illető munkálataikat befejezék, s azonnal az országgyülésnek be is nyujtották.

A munkálatok a négy kereskedői kebelzet szerént, négy külön s önálló előterjesztvényből állanak, melyek azonban maguk közt szoros tárgyi s mondhatni *elvi* összefüggésben is jelenkeznek, együvé foglalva pedig 1802-ben Posonyban a következő czimü nyomtatványban bocsájtattak közzé: „*Merkantilische Bemerkungen und Vorstellungen in Bezug auf das Königreich Ungarn mit den angrenzenden oesterr. Staaten betrachtet. Einer Hochlöbl. in Commerzwesen angeordneten Reichstags-Deputation, durch den ungarischen Handelsstand*

im Monat Juny 1802 unterthänigst eingereichet [1]). — E dolgozatok, habár (mint még látni fogjuk) az országgyűlés eszmekörével nem is igen állottak összhangban, annak határozmányaira csak igen csekély befolyást gyakoroltak, tehát döntő fontosságuakká nem váltak is, de annyiban megérdemlik figyelmünket, hogy az akkorbeli *praktikus üzletemberek* köreiben uralkodott nézeteket leghűbben tükrözik vissza, tehát nem ép érdektelen adalékot is szolgáltatnak az ez időbeli (közgazdasági) nézetirányok közelebbi megbirálására.

Lássuk e nyilatkozatok tartalmát részletesebben.

Mindenekelőtt majdnem egyhangú kifejezésre talál az e korbeli legislátióban is többszörösen hangsúlyozott nézet, hogy Magyarország *kiválólag földmivelő állam* [2]). Hozzátétetik azonban másfelől, hogy ipar és gyártás nélkül Magyarország virágzó anyagi állapotra nem juthat, s azért oda is kell törekednünk, hogy a kézmüvesség meg a (legalább viszonyainknak megfelelő) *müipari ágak* szinte kifejlesztessenek [3]), s azon számos akadályok, melyek e tekintetben mindekkoráig fennvannak (névszerint a földmives osztály erélytelensége s tétlen magaviselete, a külföldieknek tőlünk való idegenkedése, közintézetek hiánya, a közép és alsó osztályok alacsony szükségleti mérve, a munkás és polgári osztály kevésbevétele, stb.) minél előbb közerővel elhárittassanak. — Majdnem egyhangulag [4]) panaszosan említtetik fel, hogy a földbirtokos osztály szerfeletti legyezése mellett *a kereskedők majdnem semmibe vétetnek*, minden adó és teher a városokra s azok iparos polgáraira hárittatik, az üzletemberek foglalkozásában az, hogy ők nyereség-szerzés mellett az egésznek is előnyére vannak s a társadalomnak bármely egyéb osztályával hasonfontosságú elemet képeznek, egészen szem elől tévesztetik. — Áttérnek ezután az ipar és forgalom felvirágoztatására *czélzó javaslataikra*, s egyebek közt kimutatni iparkodnak azt, hogy a státus bevándorló iparosok és szakembereknek adókedvezményeket nyujtson, a hiányos törvénykezés megjavításáról, s jelesül kereskedelmi és váltótörvényszékek behozataláról [5])

---

[1]) E nyomtatvány, mely kivonatban az 1802-ki *Acták:* 155—160. lapján e felirással: „Extractus summarius reflexionum observationum et projectorum per Mercatores Budenses, Posonienses Jaurinenses etc. substratorum" is található, 216. lapra terjed.

[2]) V. ö. *Pesti:* vél. 78. s k. l. *Budai:* 154. s k. (mi itt a nev. nyomt alapján idézzük).

[3]) *Pesti:* 78. 150—167. *Győri:* 178.

[4]) *Posony:* 11—12. l. *Budai:* 60. 167. l. *Győri:* 203. l.

[5]) *Posony:* 9—10. l. *Pest:* 172—173. l.

is gondoskodjék, a nem kevésbbé elégtelen *közlekedési rendszernek* tökélyesbitése minél előbb s minél teljesb mérvben eszközlőbe vétessék [1]) stb. — Figyelmet érdemlő mozzanat továbbá e nyilatkozatokban az, hogy majdnem egyhangúlag egy központi *közgazdasági* s *kereskedelmi osztály* (hatósági tanács) felállitása hozatik inditványba [2]), melynek feladata lenne az ország egyetemes anyagi érdekei s gazdasági ágainak istápolása, a kormányszékek támogatása, reformok indítványba hozása s javaslatok megitélése stb.; s a mely osztálynak tagjai közé iparosoknak és kereskedőknek fölvételét is egyenesen követelik. — Tüzetesebben foglalkoznak továbbá *a vámügyi kérdéssel*, s egyebek közt kiemelik azt, hogy a magyar kereskedés és productió az osztrák hatóságok részéről sok faggatásoknak vagyon kitéve [3]), meg azt, hogy a prohibitiv vámpolitikai rendszernek továbbra való fenntartása mind a magyar, mind a német-örökös tartományok valódi érdekével ellenkezik. Minek kapcsában azon elvet állitják fel [4]), hogy *a kivitel*, főleg őstermelvények tekintetében, a külföldre, s Magyarország érdekében *szabad legyen*, hogy külföldi iparáruknak behozatala az eddigieknél alacsonyabb vámdijak mellett engedtessék meg, a magyar-osztrák közbenső vámvonalokon pedig teljes *paritás és viszonyosság* létezzék, hogy azon kedvezmények és előnyök, melyekben eddig jobbára a német örökös tartományok részesedtek, ránk Magyarokra is kiterjesztessenek [5]). — Végre helyesen utalnak e testületek czélszerű kereskedelmi *szerződések megkötésének* szükségességére [6]), mely tekintetben a kölcsönös vámleszállitások jótékonyságát hangsúlyozzák és ez által is a magyar termékek előtt mindekkoráig zárva lévő némely vámterület megnyilását eszközöltethetni vélik.

Mint kereskedőktől joggal volt várható, az előttünk fekvő véleményekben akadunk először tüzetesb fejtegetésre a *pénz- és hitelügyet* illetőleg [7]), mely irodalmunkban és országgyülési tárgyalásainkban mindekkoráig meglehetősen parlagon maradott mezőt képezett. — Kiemeltetik ugyanis az élénk *pénzforgás* fontossága közgazdasági

---

[1]) E tekintetben az 1791-ki Commercz-deputátió által felállitott elvek foganatosítását tartják legczélszerűbbnek. V. ö. *Posony*: 10. *Pest*: 149 s k. 150. l.

[2]) *Posony*: 6. 39—43. l. *Pest*: 113. l.

[3]) *Posony*: 23—28. és 121. l.

[4]) *Posony*: 4. s k. 7—8. 19. *Pest*: 79. 116. 124. *Buda*: 115 *Győr*: 178.

[5]) De másfelől teljes méltányossággal is nyilatkoznak a monarchia másik felének érdekei tekintetében.

[6]) *Posony*: 8—9. s egyebek.

[7]) *Posony*: 11—39. *Pest*: 104. s k. 136. *Győr*: 178. 193. s k. l.

tekintetben, s helyesen hozatik kapcsolatba a fokozott iparosság és *árú-forgalommal.* — Kárhoztattatik ezután a kormány által forgásba hozott sok és értékvesztett papirjegy, meg kellő érték nélküli érempénz, mely szerintök a váltó-folyamra káros hatást gyakorol, iparban és kereskedésben elláthatlan bonyodalmakat szül, s kivált a *külföldi kereskedésre nézve* veszélyes, mennyiben a kimenő fizetéseknél a státusnak roppant veszteségeket okoz, a mely csak termelvények, vagyon és ipari munka által pótolható. — Szükségesnek ismertetik fel a *hitel kifejlődése,* meg az ennek elősegítésére czélzó intézkedések mielőbbi megtétele. Egyebek közt jelesül egy szabadalmazott *központi nemzeti banknak* felállitása sürgettetik, mely arra volna hivatva, a kereskedőket előlegezésekkel és kölcsönökkel támogatni, váltókat leszámitolással kifizetni, s egyáltalában az üzletéletet és forgalmat tőkék és pénzerők mozgóvá-tétele által élénkebb lendületnek elébe vinni. — Végre többrendbeli igen találó megjegyzések tétetnek a személyi és reál hitel természete és föltételeire nézve, hangsúlyoztatik a szigorú adósságtörvényekkel és rendezett igazságszolgáltatással kapcsolata *a hitelnek,* s kiemeltetik, hogy a kereskedésnek s a nemzeti vagyon szaporodásának alig gondolható hathatósb segédszere, mint a jól kifejlett s tapintatosan felhasznált hitel és hiteli-intézetek [1]). — Mindezekkel éles ellentétben jelenkezik azonban e testületek nézetkörében az, hogy határozott előszeretetet árulnak el a *czéhszerkezeti elvek iránt,* a mennyiben jelesül, eltérőleg egyebekben tanusított szabadelvű felfogásuk- és iránylatuktól, s egyenesen ellenmondva az 1791/93-ki orsz. választmány czéhellenes javaslataiknak, mind az ipar, mind a kereskedés körében a czéhszerű intézmények fenntartását indítványozzák, az ipar- és *üzlet-szabadságot* csak magasb műveltségű népeknél, hol a pénzforgás élénkebb, a kereset könnyebb s a fényűzés elterjedtebb, stb. tartják helyszerűnek, s avval is iparkodnak támogatni nézetüket, hogy a szomszédtartományokban is még fenáll a czéhrendszer, s igy az iparszabadság elvének érvényre emelése által a magyarhoni iparosok aránytalanul sujtatnának stb. [2]). — Végre felötlő vonása mind e nyilatkozatoknak a legélesben kifejezésre jutó *zsidó-gyülölet,* melylyel kapcsolatban azután a házalás mint akkortájban főleg izraeliták által üzött foglalkozásmód becsmérlése és kárhoztatása jelenkezik [3]).

---

[1]) *Pesti:* 104—112. l.

[2]) *Posony:* 45—48. 53. 67. 69. *Győr:* 211. *Buda:* 169. lapok.

[3]) V. ö. *Posony:* 73. *Pest:* 93. 131. lap.

3. §.

Az 1802—1811 12-ki országgyülések közgazdasági eszmeköre és törekvései különösen.

Az ez időszakban megtartott országgyülések közgazdasági nézetköre két főrészre osztható, jelesül a mennyiben a szorosb értelembe vett nemzetgazdasági eszmék- és intézkedéseket, s másfelől azon *nagy pénzügyi kérdések s financzialis* bonyodalmak körüli nyilatkozatokat vesszük tekintetbe, melyek e hongyüléseken az örökké nevezetes viták közepette kifejezésre jutottak, s mind honunkra, mind az egész monarchiára nézve majdnem epochális fontosságúaknak nevezhetők.

Forduljunk e feladvány közelebbi elemzéséhez [1]).

Apáink törvényhozási működése az itt fölvett időszakban, a tulajdonképeni nemzetgazdaság terén, kiválólag az őstermelési állapotok, meg a kereskedés és vámügy reformjára czélzó törekvésekben mutatkozik, — ellenben a műipar és a gyártási érdekek csak másodrendű jelentőségben tűnnek fel, s nem látszottak (ez évtizedben) oly nagy mérvben foglalkoztatni az elméket mint az előbbeniben.

A *mezőgazdasági* ügyet jelesül illetőleg köz volt ez időben a meggyőződés, hogy a nemzeti gazdaság e főforrása több legislativ intézkedéseket szükségel, ha eddigi pangó állapotában meghagyni s mindent csak *privát tevékenységtől* várni az ország nem akar. E nézettől vezéreltetve mind az 1802-ki, mind az 1805. és 7-ki hongyülésoken több idevágó kérdés tüzetesen tárgyaltatott, s alkottattak is tényleg számosabb törvényczikkek, melyek az őstermelés positiv előmozdítására czéloztak. Igy egyebek közt a hazai földmívelés mondhatlan kárára lévő *futó homok* megkötése, s a nagyon is gyéren elterjedt faültetés előmozditására czélzó vállalatok elősegítésére (az 1807-ki 20-ik tczikkben) közhatósági támogatás biztosíttatik. — Az erdő-gazdaság siralmas állapotával meg a már itt-ott érezhetővé váló fahiánynyal szemben ez időszakban találkozunk először tüzetes *erdőszabályzattal* [2]) s erdőpusztítást akadályozó rendeletekkel (1807. 21-ik

---

[1]) V. ö. A keresk. deputatió munkálatainak protocolumát az 1802-ki *Acták* 53—73 lapján.

[2]) Említést érdemlő kormányrendelet itt az, mely 1809-ben (2208. szám alatt) a m. királyi kamara által közzététetvén, valamennyi közerdőket három fő-erdőfelügyelőnek ellenőrzete alá helyezte, s e fontos érdek biztosítására nézve többrendbeli egyéb ujitást is léptetett életbe. V. ö. *Schwartner:* Statist. (Ed. II.) Előszó VIII.

tczikk), melyek közt, eltekintve egyéb határozatoktól, figyelemre méltó mozzanat az, hogy a földesurak ebbeli jogai és kötelességei világosabban megállapíttatnak, a már eszközlőbe vett arányosítás tekintetéből az egyéni birtok tágabb elvei kijelöltetnek, a megyei hatóságok és a törvényszékek ez ügybeni feladásai és teendői jobban meghatároztatnak stb. szóval a helyesb gazdálkodási rendszer némely törvényszerű kellékei megvalósításáról gondoskodás történik [1]), — A mezőgazdasági productiónak s névszerint a *szegény jobbágynak* annyira hátrányára váló tized- s kilenczed-szedési eljárásnak rendszerezésére czéloz az 1802-ki 7-ik tczikk, melyben a jogozottak és a kötelezettek teendői határozottabban megállapíttatnak, s ez által is földesúr és jobbágy közt igen sok surlódásnak eleje vétetik. (Emlékezetes mozzanat annyiban is, hogy az e kérdések körüli viták alkalmával emelt a nagylelkű státusférfiú *Nagy Pál először* szót az elnyomott jobbágy-osztály érdekében, s torkoltatott le a nagy többség által „a non stultiset“ ismeretessé vált szavakkal!) — Ide sorolhatók azon nézetek is, melyek a *vadászati ügy* czélbavett rendezésénél jöttek kifejezésre. Hosszas vitatkozások közt ugyanis [2]) a szabad vagy korlátolt vadászatjog, a jobbágyoknak a földesúri vadászatjoggal szemben való tartozásai, a vadászat alkalmával történhető károk s erre vonatkozó birósági stb. intézkedések hozattak szőnyegre. Az *eredmény* azonban, tekintve kivált a nemesi osztály kizáró jogosultsága fenntartását, a jobbágyok terheltetését stb. távolról sem felelt meg az újabb gazdászati és sociális igényleteknek, s a megalkotott tczikk (jelesen az 1802. 24-ik) nagyon is magán viseli még az aristokraticoközépkorias bélyeget, s kevés nyomára mutat a *felvilágosodási eszmék*

---

[1]) Érdekesek az e kérdés körüli viták az országgyülésen, a mennyiben a nemesség egy része, idegenkedvén minden megszoritástól tulajdonávali élésében, az *erdőpusztitó gazdaság* meggátlására irányuló indítványokat hatalmasan ellenzé; masok s a józanabbul gondolkozó rész pedig azt iparkodék bebizonyítani, hogy a közjó kárositására *magános:* saját tulajdonával sem élhet vissza, s hogy az egyéni birtokjog a közérdek tekinteteinél fogva csakugyan meg is szorittathatik. V. ö. magát a törvényczikket (1807. 21. pont 1. 4. 6 10.) azután az 1802-ki *Diarium:* 307—308. és az 1807-ki *Diarium* 637. lapj. ezenkivül pedig *Szlemenics:* Törvényeink történetét az Acad. Év-könyvek IX. köt. 110—112. l. Végre említést érdemlő tény, hogy legujabb időben a m. orsz. *Gazdasági-egyesület ugyancsak* ez 1807-ki erdőtörvényt egy alkalommal mint még mindég alkalmazhatónak, s sok becsest tartalmazónak nyilvánitotta.

[2]) V. ö. 1802-ki országgyülési *Actáit*, s különösen az ez évbeli *Diarium:* 249—250. és 298-ik lapjait.

ez irányban érvényrejutásának [1]). — Nagyobb figyelem fordíttatott végre ez irányban a bányászat kifejlesztésére is. Igy egyebek közt czélul tüzetett ki azon számtalan akadályok eltávolítása, melyek a magánosok kezein lévő bányák sükeres megmüvelését nehezítik [2]), — másfelől az, hogy a bányaügy országos igazgatása a magyar királyi kamarához visszatétessék, hogy ezáltal is az oly nagy fontosságú ügyszak a nemzet érdekeinek jobban megfelőleg intéztethessék.

Mindezen dicséretes törekvések mellett azonban még mindég nagy elterjedésnek örvendett a karok és rendek soraiban *azon félszeg nézetirány*, hogy minden ilyféle javítás vagy reform (mint Horváth is megjegyzi) a nemesi aranyszabadságnak szükségtelen megszorítását képezi, s nem egy hang emelkedett a viták közepette [3]), mely egyenesen az ily reformok fölöslegességét állítá, sőt abbanhagyását követelé [4]), mig mások meg akként nyilatkoztak hogy „hiszen elvoltunk 800 esztendő óta ily változtatások nélkül, mért ne lehetnénk el ezentúl is nélkülök, s hogy ez egész ügy nem annyira *nyilvánjellemü*, hanem inkább privát dolog, melybe a törvényhozásnak bele sem kellene elegyedni!“

A *müipar*- és gyártási ügyet illetőleg kiemelendő, miszerint a törvényhozás körében is többszörösen találkozunk egy az országos iparügy vezetésére czélzó hatósági osztály (Industrie-Department) felállításának szükségével [5]), jeléül annak, hogy a nemesítő foglalkozás fontosságát a kor teljesen belátta [6]), de az annak előmozdítására szükséges intézkedéseket egyenesen a kormánytól vagy legalább országos közreműködéstől várta. — A czéhrendszerre nézve (mint

[1]) Hogy az itt előhozottakon kivül még az *állattenyésztés* és az evvel kapcsolatban álló üzleti foglalkozások is tüzetes gondoskodás tárgyai valának, bizonyítják egyebek közt a városok által az országgyüléshez benyujtott munkálatok, — nemkülönben maguk a hongyülési *Acták* is (névszerint az 1802-kiek pag. 53. s k., Leges motiv. 44—45. lap); valamint ismeretes egy jeles hazafinak báró *Vay Miklósnak 1803-ban* irásban tett azon indítványa is, hogy a Körösvizének szabályozása és partjainak rizs-földekké átalakitása által hazánk jelentékeny vidéke kiváló productivitásra emeltethetnék. (V. ö. *Schwartner:* Statistik I. 284. 287. l.)

[2]) V. ö. az országgyülési feliratot 1807-ben. *Acta:* 1807. pag. 80. 81. 147.

[3]) Egyebek közt *Szerdahelyi* Nyitra megye követe az 1802-ki hongyülésen a nemesség megadóztatása ellen tiltakozván, ipar s kereskedés-támogatást ily forrásból meritett eszközökkel haszontalannak nyilvánita. V. ö. még *Diarium:* 1807-ről, pag. 472—474.

[4]) V. ö. *Horváth:* M. T. VI. köt. 190—191. lapon.

[5]) V. ö. péld. *Acta* Com. 1802. p. 88 (a posonyi kereskedők véleménye).

[6]) V. ö. Abaujmegye követének nyilatkozatát: *Diarium* 1811/12. p. 199.

fentebb is már láttuk) a *városok, mint az ipar és kézmü* középpontjai, egyenesen a kor szellemével ellentétes irányban nyilatkoztak [1]), s némely még pártjukra állott (habár nem is igen számos) egyéb testületekkel, egyenesen azt nyilvánították, hogy az iparszabadság veszedelmes elvét csak forradalmi dühében emelte érvényre Franczia-ország, s hogy igazi s sükeres *iparszabadság* csak ott létezhet, hol kifejlett ipar s élénk kereskedés s forgalom is létezik; sőt azt is hozzátevék, „hogy a szabad iparrendszer által a státus (a törvény) soknak vél keresetet szerezni, s aztán egy se láttatik el kellőleg!“ — Mely panaszok és kifakadásoknak következtében, jelesül az 1807 ki országgyűlés, bár maga korántsem osztá az elveket, s inkább az iparszabadsághoz hajolt, egy *czéhrendezési bizottmány* felállítását vevé czélba, melynek az e bonyolult ügybeni eljárás leendett feladása [2]) — annál is inkább, mivel a czéhek panaszai sorában, egyebek közt olyak is fordultak elő, melyek a monarchia örökös tartományainak gyárnokai részéről irányukban tanusított önző magatartására s e baj orvoslására vonatkoztak [3]). — Végre figyelmet érdemlő mozzanat az e korbeli intézkedések közt a czéhek tekintetében, hogy a megyehatóságok a czéh-egyedárui visszaélések ellensúlyozására újolag az *árlimitátiók elvét* vevék alkalmazásba, s hogy az országgyűlés, miután a czéhek eltörlését az illetők jajveszékléseitől tartva, nem merék eszközlőbe venni, ezt hallgatag helyeselték is [4]).

Az őstermelés- és a műipari ügynél nagyobb nyomaték tulajdoníttatot ez időben a *kereskedésnek*, s különösen reánk Magyarokra nézve felette terhes vámpolitikai és harminczadi rendszernek [5]).

Mig ugyanis a bécsi központi kormány minden ügyekezete ez időszakban is oda volt irányozva, hogy a birodalom német-szláv tartományai érdekében a legszigorúbb védvámi rendszer fenntartassék, a külföldi iparárúknak bejövetele, meg az idebenn ipari czélokra szükséglett (tehát nagyrészt magyarhoni) nyers anyagoknak kivitele

---

[1]) *Acta:* 1802. 90—92. lapján.

[2]) V. ö. *Diarium:* 1807. pag. 403 és 404.

[3]) Például: felhozatott, (még pedig elég helytelenül) hogy a bécsi stb gyárnokok Magyarországban minden jobbféle nyersanyagot összevásárolnak, és igy a hazai iparos helyzetét szerfelett nehezitik. (1807. *Diarium:* 480. lap.)

[4]) V. ö. *Diarium:* 1811/12 pag. 1013/14. és *Acta:* 146. Ez utóbbi helyen az iparos és keresk. osztály mint hirtelen gazdagodó, roppant nyereségekre szerttevő s fényüzés által elkorcsosuló néprend korholtatik.

[5]) V. ö. *Horváth:* Ipar s keresk. története 328 – 352. Ugyanannak: Magyarország történelme VI. köt. 177—178., 201—263. lapj. meg az 1802, 1805 és 1807-ki országgyülési Irományokat és Naplókat.

nehezittessék, egyáltalában pedig Magyarország a monarchia gyáriparos részeinek állandó keletpiaczként egyedárusi *módon biztosittassék*: addig a magyar törvényhozás és közvélemény mind hangosabban kezdett e félszeg rendszer ellen kikelni s arra utalni, hogy e baj orvoslása csak úgy eszközölhető, ha a birodalmi kormány a *szabad kereskedelmi rendszerre* áttérne (vagy félszeg vámprotectionismusát legalább módosítaná), a magyar-osztrák *közbelső vámsorompók szerkezetét* gyökeresen átalakítaná, a nemzetközi árúcserének szabadabb tért nyitna, s Magyarország (mint a birodalom egyenjogú s oly nagy fontosságú része s alkateleme) irányában is valahára igazságosb s megfelelőbb *vámpolitika* követésére térne át.

Ezen nézetirány uralma alatt kezdék meg és folytaták álhatatosan is a rendek törvényhozási működésüket. Ez eszmeáramlatnak befolyása alatt készültek 1802-ben s ismételve az 1805-ki és 1807-ki országgyűléseken ama (több tekintetben jeleseknek nevezhető) többrendbeli fölterjesztések [1]), melyekben jelesül: a) a fennálló kereskedelmi s *vámpolitikai* rendszer hiányos volta, s az egész birodalomra épúgy mint az egyes országokra nézve visszás hatása tüzetesen kimutattatott [2]); b) a kereskedési szabadság indítványozása mellett, az ép ez időben megjelent Bredeczky-féle értekezésnek szellemében (a kereskedésről) a szabad forgalmi rendszernek [3]) még a *monarchia financziális* érdekeivel való összhangja s általános anyagi ereje- és emelkedésére gyakorlandó hatása is kiemeltetik, c) a Magyarország és Galliczia közt fenálló közbenső vámvonal eltörlése szorgalmaztatik [4]); d) idegen államokkal gabona- s borkiviteli kereskedésünk érdekében *vámszerződések kötése* indítványoztatik [5]), figyelmeztetvén a fejedelem, hogy ez irányban már tett igéreteinél fogva is le vagyon kötve a nemzetnek, s hogy Magyarországgal mint a monarchia valamely gyarmattartományával bánni, honunk közjogi stb. állásával is merő-

[1]) V. ö. Acta Comit 1802 p. 17. 56—58., 160—162. *Acta:* 1807. p. 465 (Dec. 2-áról kelt felirat.) 471. (De libero frugum commercio; Proj Articuli) *Diarium* 1811 pag. 562.

[2]) Az 1805-ben különösen, hogy a magyar borkereskedési stb. érdekek a cseh-morva vászonipar érdekeinek rendszeresen utána helyeztetnek, s így kettős kár éri a monarchiát.

[3]) Vámsorompók eltörlésének, a külvámpolitika meg a harminczadrendszer reformjának stb.

[4]) V. ö. *Acta:* 1802 p. 247. *Récsy:* M. O. Közjoga 103—104. lapj.

[5]) „Vini Hungarici commercium magnam pecuniae vim in Monarchiam inferre et internam massam pecuniae augere posse stb." V. ö. *Acta* 1802 pag. 153—155; továbbá 1805-ki felirat és Acta 1807. pag. 250. *Diarium:* pag. 469.

ben ellenkezik; végre e) utaltatott arra, mily súlyos akadályát képezi a magyar kiviteli kereskedésnek Bécs felé az e város határjain fennálló *fogyasztási adóvonal*, a mennyiben az árú általa megdrágittatik, az iparost és üzletembert pedig a sok ellenőrzeti faggatások, motozások stb. a kereskedéstől egyenesen elrettenteni szokják [1]).

Az ilykép kifejezésre jutott s a hongyűlési vitatkozások folyamában még sokoldalúbban kifejtett nézetek azt tanusítják, hogy az

---

[1]) Érdekes egyebek közt az 1807-ki országgyülés decemb. 2-kai felirata, hol a következő tételek fordulnak elő. „E propositis mediis, quibut attritae Monarchiae vires reparari possent, non aliud desideramus, quam ut abditarum adhuc in naturae sinu Regni hujus opum evolutioni manus auxiliatrices porrigantur, huncque in finem Regnum Hungariae pari cum reliquis Majestatis V. Sacr. Ditionibus cura foveatur"; továbbá: „*Liberam et irrestrictam* productorum hungaricorum evectionem admitti, tricesimas partim tolli partim ita regulari, ne virium publicarum incrementum morentur, eo scopo desideramus, ut excita industria auctis Nationalibus Opibus refluxus aeris facilitetur!" Ugyanott: „*Illaesa Indepedentia Regni* commoda unitarum sub eodem sceptro Provinciarum commodis subordinari non possunt; et quae caeterae provinciae respectu Hungariae postulant, Hungariam quoque respectu illarum jure petere suapte elucet." És: „Sollicite cavimus, ne quid petamus, quod cum emolumento caet rarum M. V. Sacr. provinciarum in collisionem venire posset, et ideo, non quod Jure postulari potuisset, sed quod absque Indepentiae Regni laesione, totiusque *Monarchiae damno* denegari posse non videbatur, desidaramus!" Végre: a fennálló kereskedelmi és közgazdasági rendszer átalakítására utalva azt mondják „principia hujus modi non Statum Publicum, non massam fidelium M. V. Sacr. subditorum vicinas nobis Provincias incolentium, sed privatorum aliquot lucrum respicerent, et principali Oeconomiae Status scopo respondere nunquam possent. Quapropter M. V. S. demisse oramus, dignetur decernere ne sub paterno suo regimine talia principia pro norma directionis *Oeconomiae Status* amplius deserviant, quae nec Juribus Hungariae, nec fini, qui intenditur respondent." V. ö. *Acta* 1807 p. 465 s k. és *Fessler:* Geschichte X. k. 751—758. l — Köztudomású dolog azonban, hogy mind e feliratok és fölterjesztések kevés eredményre vezettek; a mennyiben a kormány vagy egyenesen arra hivatkozott, hogy a monarchia másik felének érdekeire való egyenjogú tekintetek a magyar kivánalmak teljesítését lehetlenné teszik; vagy azt a mit tett, nagyobbrészt ugy tevé vagy foganatosítá, hogy a bajon lényegesen segítve nem lőn. (V. ö. még *Bajza:* Ellenőr p. 54. s k. és 72. l. *Matlekovich:* id. munk. 50—64. l.) — Mindaz tehát a mi gyakorlatilag eléretett, nehány sovány törvényczikkbe foglalva, — található az 1802. és 1807-ki országgyülésről; így például az 1807-ik 5-ik czikkben a hazánkba behozott s innen kivitt árukért járó vámilletékek tekintetében *némi kedvezmények tétetnek* (mint mondatik „ut opibus nationalibus majus accedat emolumentum"); a 6-ikban a magyar gabna-nemüeknek kivitele *szabályszerüleg* korlátlannak nyilváníttatik, s csak éhségtől tarthatás esetére, s az orsz. helytartótanács előleges meghallgatása mellett nyilváníttatik alkalmazhatónak kiviteli megszoritás; végre — a 7-ikben a magyar boroknak szintén akadálytalanabb kivihetés biztosíttatik.

1802—1812-ki időszakban a kereskedés-szabadsági *eszmeirány uralma* legmagasb fokára emelkedett, s hogy (mint a következőkben látni fogjuk) egészen a legújabb korig, vagyis az 1850 és 1865 közti időkörig, a midőn tudniillik ismét a szabadforgalmi elvek jutottak túlsúlyra, egy időszakot sem mutathatni fel, melyben e rendszer oly osztatlan általános és teljes érvénynek örvendett volna az elmékben és az elméletben [1]).

Legyen szabad e tekintetben, *további bizonyitékként* még a következő érdekes mozzanatokra figyelmeztetni. Jelesül:

Az 1802-ki (országgyűlési) kereskedési választmány említett *munkálatában* egyebek közt azon szép s már egészen a modern nemzetgazdaság szellemének megfelelő állítással találkozunk [2]), hogy „a nemzetközi forgalom rendszerének életbeléptetése *az egész birodalom jólétét és erejét* növelendi, a viszonyos szabadság a népek millióinak javára leend; sőt még a hazai ipar s gyártás érdekében sem kell azt megszorítani, mert köztudomásilag az eladás és vevés szabadsága legbiztosban teremti elő és hozza meg a *munka, tőke és szorgalom jutalmát.*“ Mig másfelől, ugyanazon (valamint az 1807-ki) országgyűlés irományai közt [3]) még azon nagyhorderejű s napjainkban ugyanilykép kitünő szakemberünktől Volny-tól kifejezett [4]) nézetet találjuk, „hogy hazánk felsővidéki iparágaira nézve is szabad kereskedés volna a legczélszerűbb, a miért is azok elzárása a közforgalomtól korántsem kivánatos,“ s továbbá: „hogy a *magyarországi vasipar* fejlesztésére kiválókép jó hatást gyakorolna a vas és vasárúk szabad kivihetésének megengedése, miután az országban termelt vas oly jó, mint a styriai, tehát versenytől tartania nem kell.“

Egy más fényes vonása e nézetkörnek hazánkban az, hogy az 1802-ki épúgy mint az 1805-ki és 1807-ki országgyűlések a vámügy rendezését már positiv ügyelettel a *monarchia ösz-érdekeire* kivánták eszközlőbe vétetni, illetőleg oly álláspontból indultak ki, mely honunknak az örökös tartományokkal való szorosb kapcsolatát és viszo-

---

[1]) Mostan is úgy mint századunk elején egyebek közt azon körülmény szolgáltatván erre okot, hogy *az egyszerre nagyobb mérvüvé vált kereskedési* üzlet és forgalom, igenis érezhetővé tette a szabadabb vámrendszernek, s az evveljáró korlátlanabb kereskedési mozoghatásnak hiányát és nélkülözését.

[2]) V. ö. a bővebb deductiót *Acta* 1802 p. 55, hol még arra is utaltatik, hogy az ausztriai monarchia *főereje Magyarországban* van, s a mi iparunk az egész birod. anyagi felvirágzásának talpköve és feltéte.

[3]) V. ö. *Acta:* 1802 p. 161/2 és *Acta:* 1807 p. 244 meg *Diarium:* 496. l.

[4]) V. ö. „Hazai vasiparunk és a szabadkereskedés“ — *Szathmárynak: Magyarország anyagi érdekei* cz. folyóir. 1865-ki folyamában.

nyait, az innen eredő kölcsönös hasznokat és hátrányokat [1]), számbavevé, a birodalom két felének egyenjogosságából folyó tekintetek méltányolását hangsúlyozá, s a magyar termelvényeknek szabad közbelső és külforgalmát egyenesen a monarchia általános érdekével is megegyező vámpolitika követeléseként tűnteté fel.

A *kereskedelmi politikára* vonatkozó ez eszmék és nézetek mellett még több más nagy fontosságú elv és kérdés is jött szóba ez időközben. Igy egyebek közt a *Fiumére* vonatkozó tárgyalások szóló bizonyságai annak, hogy apáink e forgalmi *fokhelynek* illetőleg a tengeri kereskedésnek ránk nézve nagyszerű jelentőségét világosan belátták [2]). Mig másfelől a folyamok szabályozása s egybeköttetésének szüksége is napról napra élénkebbül kezde éreztetni. — Előre haladtabb felfogásról tanuskodik továbbá az 1807-ki 22-ik törvényczikkben érvényre emelt azon elv, hogy hazánk forgalmi szükségeinek egyikét a *mérték-rendszer és pénznemek egyenlősége képezi*, s hogy az ez irányban tett intézkedések mindenki által szabályként követendők [3]); nem különben az ugyanazon évi 17-ik törvényczikk, a melyben oly társaságoknak, melyek folyamáradások elhárítására, vizművek készítésére vállalkoznak, *állami segély* biztosittatik. — Mig ellenben az ó felfogással még szoros *összefüggésére* a közgazdasági nézeteknek mutat az, hogy egyszer-másszor kiemeltetik [4]), miszerint az aranynak és ezüstnek kivitele az országra nézve nagy károkkal jár; — hogy a vas drágaságának okául a *nagy összevásárlások nyilvánittatnak*, s azok akadályozása mintegy óhajként kifejezésre jut [5]), végre az, hogy egyenes hivatkozással az 1715-ki 51-ik és az 1723-ki 120-ik törvényczikkekre [6]): az *uzsora-szabályok*, az 1802-ki 21-ik törvényczikkben újolag nemcsak megerősittetnek, hanem még szigo-

---

[1]) V. ö. *Horváth:* Ipar és kereskedelem története 329—333. lap és Ugyanannak M. O. Történ. VI. köt. 186. lapján.

[2]) V. ö. még az 1807-ki 4-ik törvényczikket.

[3]) Egyebek közt a posonyi mértékrendszer, meg a rhenusi florenok vétetvén alapul. L. magát a törvényczikket.

[4]) V. ö. Az 1807-ki *Acták* 467-ik lapj. hol ezek mondatnak: „midőn mi azt által láttuk, hogy ezen arany és ezüstre nézve is termékeny ország köznyavalyája a foldgyomrából kiásandó arany és ezüst által orvosoltathatik" (Felirat); és U. o. a 41-ik és ismét a 250. lapon „vini hungarici commercium magnam pecuniae vini in Monarchiam inferre, et internam pecuniae massam augere posse, jam 1802 repraesentatum est. etc.

[5]) V. ö. *Acta:* 1811/12 pag. 132 s k. *Diarium* I. köt. 411—417. lapj.

[6]) De öszhangban is az akkor még Európa-szerte uralkodó nézetekkel e tekintetben. (József reformjai elleni visszhatás e téren is!)

rúbbakká is változtattatnak, s az ellenök cselekvők büntetéssel stb. fenyegettetnek [1]) [2]). Az 1807-ki 12-ik tcz. a hamis bukókat súlyos büntetéssel fenyegeti. — *Haladást* jelez végre az, hogy a népesség számerejének és mozgalmának tüzetesb felismerése ez időben szintén már szükségesnek kezde tartatni, minek egyik tanubizonysága az, hogy mind 1805, mind 1808-ban a kir. helytartótanács egy a *népösszeirásra* vonatkozó kör-rendeletet bocsáta ki, abban a hatóságokat a népesség évenkinti szám-növekvése és csökkenése pontos megfigyelésére utalja, s hozzáteszi „conscriptionem popularem non tantum ad fines militaris statutionis, sed aliquos etiam politicos calculos, indispensabiliter necessariam esse, nemo sane sit, qui non perspiciat.“ [3])

4. §.

A nagy pénzügyi bonyodalmak, s az e körül kifejlett viták és nézetek különösen.

Az eddigieknél még nagyobb jelentőséggel bir, sőt azt lehet mondani, egyetemes közgazdasági eszmefejlődésünk egyik legmélyebbenható momentumát képezi *azon nézetkör*, mely ez időbeli országgyűléseink alatt az osztrák birodalmi nagy *financz-bonyodalmakra* vonatkozólag (az ez ügy körül kifejlett nagy horderejű közjogi viták alkalmával) kifejezésre jutott, s több tekintetben apáink ép oly helyes financziális felfogása mint erős s megingatlan jogérzületéről teszen tanuságot; — egészben véve pedig az összes újabbkori pénzügyi *praxis és theoria* legtanulságosabb mozzanatai közé sorolható [4]).

Ugyanis:

Az ausztriai birodalom jelen századbeli történetének azon évtizedét, mely az 1805/6-tól 1816-ig terjedő időszakot foglalja magában, a nagy napoleoni háborúk viselésén kivül az ezeknél is még súlyosban a népekre *nehezedő financz-bonyodalmak* (s catastróphák) teszik örökké emlékezetessé. — A már a mult század közepétől fogva fenn-

---

[1]) V. ö. a törv.-czikket magát *Szlemenicsnél*: Törvényeink története. Acad. Tud. Évkönyvei IX. köt. 96. l. meg az egész § nézve az 1807-ki feliratot a subsidium, bankópénz, bányászat stb. ügyében, *Acta* 1807. pag. 74—82.

[2]) Figyelmet érdemlő mozzanat itt az is, hogy az 1807—1812-ki hongyülési munkálatokban először fordul elő e kifejezés: „Oeconomia nationalis (nemzetgazdaság) rendszeresen, tehát egykorulag a német irod. kézikönyvekkel.

[3]) V. ö. még *Schwartner*: Statistik I. 109—111. és 116—118.

[4]) A történeti elbeszélés fonalát *Horváth*: M. Történetének VI-ik és *Fessler*: X-ik köt. utolsó szakaszai adják kezeinkbe.

lévő folytonos pénzügyi zavarok [1]), a Josefinikus félszeg közgazdasági s állami politika, s mindenekfelett az 1793 óta majdnem szakadatlanul folytatott, s Ausztria részéről óriási áldozatokkal járt *franczia-osztrák* háborúk, meg azon körülmény, hogy a birodalom szerfelett különböző alkatelemeiben egészen eltérő közjogi, gazdasági s financziális viszonyok állottak fenn, tehát egységesb pénzügyi rendszer megalapitása lehetséges se volt [2]): végkép kimerítették a monarchia anyagi erőforrásait s annyira *megzilálták financziáit*, hogy a pénzügyi műveletek legvészesb módjaihoz kelle folyamodnia, hogy a legsiralmasb bukástól sőt magát a birodalomnak fennállását is fenyegető általános bomladozástól megmeneküljön!

E pénzügyi műveletek, melyek *hazánkat* is belesodorták a közveszély áradatába: egyfelől államkölcsöni operatiók, melyek lassanként mindent, a mi csak értékes és tőkét képviselő jószág állami tulajdonban volt, részint *elidegenítés*, részint *elzálogosítás* folytán, elnyeltek, s végre is oda juttatták a státust, hogy hitele végkép megcsökkenvén, már senkire sem talált, ki további kölcsönöket vagy előleget adni kész leendett. Másfelől a papir-pénzi műveletek, melyek már 1761-ben megkezdetvén, s szakadatlanul folytattatván, egyidejűleg roszértékű czüst- és rézpénznemek kiadásával, az állami úgynevezett *bankoczédulák* elláthatlan tömegeit hozák forgásba [3]); s igy megzavarván az egész nép- és államháztartást, bizonytalanságot idéztek elő iparban és forgalomban, utóvégre époly *viszás és vészteljes ered-*

---

[1]) Az idevonatkozó s felette érdekes financz-történeti fejtegetéseket alaposan adják: *Springer:* Geschichte Oesterreichs seit den Wiener Verträgen. I. köt. 139—198. l. hol a félszeg közgazd és pénzügyi politika a 18-ik század közepétől fogva folderittetik, s az egész (itt szóban lévő) nagy bonyodalom kitünő módon ecseteltetik; továbbá *Wagner Adolf:* Oesterreichs Finanzen czimü czikkét: *Bluntschli* „Deutsches *Staatswörterbuch*"-jában VII-ik köt. 595. s k. l.

[2]) Nem is említve azt, hogy a monarchia ép ez időszakban kezdett középkorias formáiból kibontakozni, a hol ép a „réginek" rosz oldalai *az „ujnak" terheivel* s bajaival egyesülten valának elviselendők; — hogy igazi productivitás, iparvirágzás, tőkegazdagság a birodalom legnagyobb részében még hiányzott; a közigazgatás és a politikai szerkezet pedig szinte olyan vala, mely erős életképes közgazdaságnak és államháztartásnak alapul és támaszul legkevésbbé szolgálhatott. L. még *Springer:* (id. munk. 143—144. lapok) e részbeni találó megjegyzéseit.

[3]) V. ö. *Springer-en* kivül *Horváth M.* történetének VI. köt. 177—264. és 312—327., meg *Wagner:* id. ért. 598—600. l.; melyek mellett igen tanulságos dolgozat az ép most megjelenő ily czimü munka: *Schwabe Waisenfreund*-tól: Geschichte des oesterr. Credit- und Staatsschuldwesens (Bécs 1865/6. Kivonatban a „Magyar Világ" cz. pol. napilap 1866-ki aug. és sept. havi számaiban).

ményekre vezettek, mint maga a baj és veszély volt, melynek elhárítására czéloztak!

E súlyos bonyodalmakbóli szabadulás első és legfő feladása vala tehát a kormánynak, a mint a hadviszontagságok némi megszüntével pillanatra szabadabban lélekzeni alkalmat talált [1]). — Ügyekezett is a mennyire a körülmények lehetségesíték, e tekintetben kötelességének megfelelni, a mennyiben több rendbeli életbevágó pénzügyi műveletek megindításához fogott, s a tönkre jutott közhitel, meg a pangó forgalom és ipar felélesztésére czélzó némely nagyobb horderejű lépést is tőn; — mely azonban, mint azonnal látandjuk, ép hazánkkal Magyarországgal is a kormányt súlyos összeütközésbe hozá, s további új meg új bonyodalmaknak és belviszályoknak kútforrásává lett.

E *pénzügyi intézkedések* a következőkben állottak:

Legelőször is 1806-ban aug. 2-án a kormány egy financzpatenst tett közzé, melyben, utalással az utóbbi években elkerülhetlenné vált pénzügyi operatiók-s jelesül a bankóczédulák tömeges forgásba hozására kimondaték, hogy ezen pénzjegyek kevesbítése s a *financz-egyensúlynak új és czélszerű* adórendszer és hitelműveletek alapjáni helyreállítása, a kormány által egész erélylyel fog eszközlőbe vétetni. Evégből történt egy 75 millió forintból álló *kényszer-kölcsön* fölvétele, a vámdohány- és sóregáléból befolyó jövedelmeknek *pótlék-adók általi* szaporítása, bélyegilletékek s több más adók behozása, stb. Az eredmény azonban távolról sem volt megnyugtató, sőt oda fejlődtek a dolgok, hogy a bankjegyek kevesbítése helyett, még egy újabbi ½ procentes birtokadó is vettetett ki a népre [2]), 1808-ban pedig a kormány egy újabbi *financz-patens kibocsátására* látta magát kényszerülve, melyben egyebek közt a státusjavakra alapíttatott egy nagy kölcsön-művelet, s a bankójegyek tulajdonosai arra szólíttattak fel, hogy az állam a domaniál-jószágok zálogba-adása mellett 5% kamatra elfogad pénzeket, melyekkel azután a törlesztési alapot akarja ellátni. — Ezen lépéseknek sem volt azonban sükere, a tervezett *kölcsön-operatió* nem volt keresztül vihető, s így 1809-ben és 1810-ben már ismét új fejedelmi patensek láttak napvilágot, melyek az állam megszorultságáról tőnek tanuságot. E patensek névszerint oda czéloztak, hogy a forgás-

[1]) V. ö. *Horváth:* M. Történ. VI-ik köt. főleg 177—262 s k. és 312. s k. lapj. és *Fessler:* Geschichte X. 689. s k. 724. s k. lap.

[2]) Miután 1807-ben a bankó-czédulák mennyisége már közel 500 millióra a státusadósság 300-ról 708 millióra felszaporodott, s azonkivül egy 66 millió frt roppant deficit is mutatkozott. *(Springer:* Gesch. Oesterreichs 154. lapj.)

ban lévő ezüst váltó-pénz kamatozó státus-kincstári papirokkal visszaváltassék, s másfelől az ezüst és aranyszerek s eszközök birtokosai egy nagyobbszerű *önkénytes kölcsön* meg lotteriai adósságművelet nyomán a financz-zavar elhárítására ösztönöztessenek; minek következtében (kivévén a magyar tartományokat) a *pressió különböző módjainak* alkalmazása mellett, csakugyan oda jutottak a dolgok, hogy milliókra menő nemes ércz-értékek beolvasztattak, stb. — a nélkül azonban, hogy mind ez erőlködés csak távolról is képes lett volna a dolog jobbrafordultát eszközölni.

Igy napról napra inkább tapasztaltatván a baj fokozódása, az *érczpénznek a forgalomból* teljes kiveszése, s a tengernyi mennyiségű bankójegyek vészes hatása [1]): Ferencz császár 1811 elején egy újabb s pedig döntő lépésre határozta el magát, a midőn tudniillik a környezetében lévő kis és nagy kormányférfiak meghallgatása után, február 20-án (oly siralmas emlékűvé vált) *pénzügyi nyiltparancsát* kiadá, s vele oly szabályzatokat állított fel, melyek az egyetemes *státus-bankerottal* majdnem egyértelműek valának. Névszerint kimondatott, még pedig miránk Magyarokra vonatkozólag [2]) is az: a) hogy a forgásban lévő bankóczédulák (melyek tömege 1061 millió forintnyi összeget képviselt) névleges értéke: *egy ötödre* szállíttatik le, 1812-től fogva pedig váltó-jegyekkel (Einlösungsscheine) fognak felcseréltetni, mely váltójegyek azután 1812. február hó 1-jétől fogva az egyetlen papirpénzt képezendik az egész birodalomban; b) ez új váltójegyekből nagyobb összeg, mint azon 212½ millió forint, mely a bankóczédulák beváltására szükségeltetik, nem fog kibocsájtathatni (!!) [3]), s e *kibocsájtást egy külön* állami bizottmány eszközlendi, mely esküvel fog köteleztetni e korlátok megtartására; c) hasonló érték-valvátiónak vetteték alá a forgalomban volt rézpénz is, melynek tömege 80 millió vala, s most 16-ra olvasztatott le (jelesül a mennyiben egy 30 krajcz. darabból lett hat, egy tizenötösből három krajczár); végre d) az *államadósságot* illetőleg, az adósságok tőke-értékének épségben hagyása (?!) mellett, a kamatfizetésben az a változtatás tétetett, hogy a kamatöszlet felényire leszállíttatott.

---

[1]) *Horváth Mih.*: M. Történelmének VI. köt. 312. s köv. lapj.

[2]) A kir. rendelvény, melyet ez intézkedések honunkra nézve kiterjesztetnek, s a m. kir. udvari kanczelláriának utján a magy. korona területén kihirdetendők valának, — olvasható egész szövegében *Horváth:* Magyarország Tört. VI. köt. 315—318-ik lapj. és *Springer:* Gesch. Oesterreichs 167. s köv. lapokon.

[3]) Kinek ne jutnának eszébe itt azon *számtalan hason enunciátiók*, melyekkel az újabb időben (1849—1866 közt) találkoztunk!

E *pénzügyi* műveletekkel az osztrák-birodalom a financziális bankerottal járó minden ujabbi bajok örvényébe taszíttatott. Az ipar és forgalom fennakadása, az egész közgazdasági életre elviselhetlen súlylyal nehezedő általános bizonytalanság, a kormány több rendbeli intézkedéseinek *erőszakos kiméletlen volta*, kapcsolatban az ez intézkedéseket követett számtalan jogsérelmekkel a magánforgalom terén [1]), a hitel teljes elenyésztével stb. — általánossá tevék a zavart, és a nép minden osztályait sujtó bonyodalmakat, úgy hogy a közingerültség panaszos kifakadásai époly természetesek mint igazoltak valának. — Ide járul ezenkivül még az is, hogy a kormány még a bankerott kijelentése után sem volt képes oly műveleteket keresztülvinni, melyek a végkép kimerült szegény népnek terheit enyhiteni képesek lettek volna. A vészes papir- és bankóczédula-gazdálkodás jelesen továbbra is folytatódott, az 1813-ban forgalomba adott *anticipations-jegyek* csak nevezetükre nézve tértek el az előbbeni érték-vesztett papiroktól, a státusadóssági kamatok minduntalan fennakadó majd meg értéktelen pénzben eszközlött fizetése, a *közhitel-állapotot* most sem birá megjavítani, a kereskedés és árúmozgalom szabálytalanságai most is csak fenn voltak stb., szóval az 1811-ki hirhedt patens, a helyett, hogy úgy mint más álladalmakban ilyesféle catastrophánál történni szokott, nagyszerű förgetegként, átvonulva az állam egén, *a rekedt levegőt megtisztította* volna: csak új bajokat és szenvedéseket hozott a monarchiára, s egyik faktorává vált a birodalom politikai, erkölcsi és anyagi kötelékei felbomlásának [2]).

---

[1]) Igy jelesül a devalvationális skálának (500 : 100.) keresztülvitele folytán főleg olyanok, kik az utóbbi évekből nagyobb követelésekkel birtak, vagy kiknek vagyonuk nagy része bankó-czédulákban állott, egyszerre tőkéjök négy-ötödétől fosztattak meg; — sokan, kik jószágaikat az utóbbi években (hitelre) eladták, most az ár egy-ötödével kényszerültek beelégedni; özvegyek, árvák pénzei annyira leolvadtak, hogy az illetők közel álltak a koldusbothoz, mig egyes nagy financzemberek, kik a bekövetkező intézkedésekről előre tudomással birtak, könnyü módon meggazdagodtak a nép rovására; stb. *(Springer:* eml munkájának 169—175. l.)

[2]) Mielőtt e szakasztól megválnánk, legyen szabad pár vonásban az e korbeli osztrák financzpolitika s kormányelvek rendszerét közelebbről megismertetnünk, főleg miután ez még a jelenkorra nézve is kiváló érdekü momentum, s annyiban is felette tanulságos, a mennyiben az 1806—1813 közti pénzügy-müveletek stb. igen sok hasonlatosságot mutatnak *az ujabbkori viszonyokkal.* Igy jelesül egyik alapeszméje volt az e korbeli osztrák pénzügyéreknek, hogy a forgalom és pénz, meg ennek érték-állása is *úgy mint a közügyek, absolutistikus* és policziai módon igazgathatók, a kormány tetszése és kénye szerint szabályozhatók. - Azt hitték továbbá, hogy a státus megmentésének legbiztosb eszköze

5. §.

Folytatás.

Magyarországot illetőleg a most kifejtett pénzügyi műveletek, főleg az *1811 előttieket értve*, oly súlyosan nem érték, mint a monarchia *német-szláv tartományait;* a mennyiben alkotmánya s szivós ragaszkodása ősi jogaihoz, csekélyebb mérvben kifejlett pénz hitel gazdasági és üzleti rendszere, meg egyszerűbb pénzügyi háztartása, ez irányban némi védletül szolgált az osztrák financzintézkedések és eszmék invasiója ellenében. — Az 1811-ki patens azonban, mint a melynek hatálya (mint fentebb említők) Magyarországra is kiterjesztetni szándékoltatott, sőt részben kiterjesztetett: hazánkra is súlyosan nehezedett, minálunk is maga után vonta mindazon bajokat, melyekről imént bővebben értekeztünk.

Lássuk most *közelebbről a kormánynak az 1802—1811/12-ki* hongyűléseken pénzügyi dolgokbani czéljait irányunkban.

Az osztrák államférfiaknak egyik kedvencz-eszméje s leghőbb vágya az itt szóban lévő időszak alatt az volt, szemben a monarchiára súlyosodó roppant pénzügyi bajokkal, hazánkat is a *közbirodalmi*

---

a bankóczédula-szaporitás, melyet szintén gépszerüleg eszközlőbe venni az államhatalomnak módjában és tehetségében vagyon; és annyira vakok valának a kormányférfiak, hogy eretnekséggel s majdnem *felségsértéssel helyeztetett párvonalba*, hogyha valaki az érintett bankójegyek iránt bizalmatlanságot fejezett ki, s az azokra alapított müveleteket kárhoztatá. — *Wallis miniszter* alatt nem egyszer történt meg, hogy valaki, a ki mint termelő vagy iparos productumának árát (a rosszabbá vált bankjegyek miatt) fölveré, fogsággal fenyitteték, mig másfelől az *agiotage* elnyomása vétetvén czélba, minden ilyesféle üzlet (mely pedig ily körülményekben egészen természetes és kikerülhetetlen volt) szintén szigoruan tiltatott. — A pénzkiszállitás megakadályozására egész halmaza a rendeleteknek tétetett közzé (a Gesetzsammlung és Verordnungsblätter-ek kötetei ez évekből sokat tartalmaznak ezekből,) a nélkül, hogy csak távolról is czélt ért volna velök a kormány. — E mellett meg volt ugyan a fejedelmi kormány részvéte a nép bajai irányában, de nagyobbrészt csak látszólag, a mennyiben maga a sanyargatott nép soha *sem kérdeztetett meg*, semmiféle befolyásban sem részeltetett a közdolgok intézésénél, s minden kormányi intézkedés a legridegebb absolutisztikai formák közt vétetek eszközlőbe! V. ö. még *Springer:* Geschichte Oesterreichs I. köt. 75. s k. 153—175. l. — meg magukra az összes financzmüveletekre vonatkozólag *Wagner Adolf*-nak ily czimü classikus értekezését: „Zur Geschichte und Kritik der österreichischen Bankozettelperiode" a tübingai államtudom. folyóirat 1861-ik (577—637.) és 1863. (392—488. l.) kötetében, hol az idevonatkozó nagy tudom. kérdések is mind alaposan fejtegettetnek; — mig az illető szabályrendeleteket az „*Allgemeine politische Gesetzsammlung*" cz. gyüjteményes munkák 1810—1812-ki évfoly. köteteiben találhatni.

financz-rendszer keretébe belevonni, Magyarországban is az általánosb adófizetési elvnek érvényt szerezni, s a monarchia háztartásábani közösségnek rendszerét megvalósítani. — E nagy czél elérésére valának tehát a kormány minden intézkedései irányozva. E végből ügyekezett a fejedelem már az 1802-ki hongyűlésen a rendeket jelentékenyebb *adó- és hadpótlékok* megajánlására rávenni, valamint a kormány által időközben (összeütközésben az 1791-ki 20-ik törvényczikkel) eszközlőbe vett sóár-fölemelésnek szentesítését kivívni; nemkülönben azt kieszközölni, hogy Magyarország eddigi elszigetelt, s a monarchia össz-érdekeit kevésbé figyelembevevő magatartásának megváltoztatására birattassék [1]). — Ugyanezen czélok lebegtek a kormány szemei előtt az 1805-ki, 1807-ki, 1808-ki s 1811-ki országgyűlések megnyitásánál, a mennyiben ez időben minden egyéb országos ügy háttérbe szoríttaték, a legsürgősb reformmunkálatok tárgyalás alá vétele (mint említők fentebb) egyik évről a másikra halasztatott, s minden erőlködés csak oda volt irányozva, hogy Magyarország alkotmányos szabadsága- és *önállóságának védsánczai* elhagyására s a birodalom pénzügyi érdekei iránt nagyobb részvétre indíttassék.

Azonban a kormány e tekintetbeni czéljait teljesen megvalósítani nem birá; — mert voltak ugyan némely ügykörök, melyek tekintetében a nemzet magát megóvni az áradattól nem tudá (például a közforgalombani csereközeg tekintetében), de másfelől tény az is, hogy az 1811 előtti időkben a *kormány pénzügyi müveletei* (adóssági operátiói, jószág-elzálogolásai stb.) mégsem érinték hazánkat oly súlyosan, mint az örökös tartományokat, melyek ez időben a financzbonyodalommal járó nagy terhet jó részben *egyedül viselték*.

Nem is maradt Magyarország magatartása és kivételes állása e tekintetben megrovás nélkül. Az 1802-től 1816-ig lefolyt időszak alatt ugyanis nem egyszer találkozunk hazai alkotmányunknak *legkeményebb megtámadtatásával*. Igy jelesül befolyásos kormányférfiak úton-útfélen pengeték az eszmét, hogy a magyar alkotmány, mely a monarchia erélyes védelmezését annyira megnehezíti, gyökeresen átalakítandó [2]) [3]); a Teréziánumban *Gustermann és rokonoknak* magyarellenes tanai széltiben divatoztak és terjesztettek [4]); s általános vala

---

[1]) V. ö. *Tinódi*: (Horváth M. álneve) értekezését *Bajza*: Ellenőr cz. pol. zsebkönyvében főleg 64—68. l. meg *Springer*: id. m. 74. s k. és 178. s k. l.

[2]) V. ö. *Springer:* Geschichte Oesterreichs I. köt. 75. l.

[3]) Ugyanazon iró, — I. köt. 66. l.

[4]) *Springer:* idézett kötet. 178. s köv. lap.

osztrák körökben a panasz, hogy a magyaroknak, kik minden segélyt és támogatást a közbirodalom megmentésére oly hidegen megtagadnak, *a monarchia iránt szívük* és vonzódásuk nincsen stb., mely magatartásuk a kormány részéről már tovább el nem ismerhető, s hogy ez irányban gyökeres újítások volnának szükségesek [1]).

Ezen s hasonló nézetek befolyása, de másrészről a kétségbe nem vonható végszükség nyomása alatt is az 1810—1811-ki időszakban elhatározá a fejedelem magát, azon nagyfontosságú lépésére, mely fentebb ismertetett *financz-patenseit dictálá.* — Ezen a fejedelem tanácsában érvényre jutott új irányulatnak folytán küldetett meg (mint fentebb látók) a szomorú emlékű rendelet a m. udvari kanczelláriának s ez által a törvényhatóságoknak; — ez vala a nagy kiindulási pont, melylyel az osztrák kormányférfiak, mint *archimedesi emeltyűvel*, a magyar ősalkotmányt sarkaiból kiforgathatni hivék; — ez birta Ferencz királyt arra, hogy 1811-ben, miután a patens folytán legnagyobb ingerültséggel felszólalt municipiumok beleegyezését e váltóztatásokba kinyerhetni legkisebb kilátása sem vala a kormánynak, — *országgyülést hívott egybe*, hol azután az ügyet békés alkudozás és capacitatió utján elintézhetni reméllé [2]).

* * *

Ezzel eljutottunk volna jelen szakaszbeli feladatunk *azon részéhez, hol* apáinknak e korbeli financziális nézetei és felfogása ecsetelésébe kell bocsátkoznunk.

Az 1802-től 1812-ig tartott hongyűlések alatt előkelőleg kifejezésre talált *pénzügyi nézetek* egyfelől a magyar országos financzia megalapítására, meg az avval kapcsolatban álló közpénztár-alapítási, adóügyi és regalitási kérdésekre, — másfelől azon pénzügyi bonyo-

---

[1]) Azt mondja e tekintetben az említett német történetiró: „Der Ungar kannte kein Oesterreich, er hatte mit den Nachbarprovinzen nur den Regenten gemein, das Übrige kümmerte ihn wenig Mit den Nachbarn Lasten zu theilen, hiess nach ung. Auffassung, sich für dieselben opfern; — hatte aber die Regierung seit einem Menschenalter andere als selbstsüchtige Interessen den Ungarn gegenüber gehegt?! Niedrig erscheint die ung. Schätzung des Staats, als bestände derselbe nur aus gleichgiltigen Theilen, die nur ein äusseres lockeres Band vereint! Aber auch hieran war vielfach die Regierung selbst die Schuld, indem sie jeden polit. Gedanken im Volke unterdrückte, und den Staat selbst als ein mechanisches Uhrwerk betrachtete. stb. I. köt. 185. l.

[2]) V. ö. *Majláth György* személynöknek megnyitó beszédét az alsóházban. *Fessler:* Geschichte X. köt. 725. l.

dalmakra és financzműveletekre vonatkoznak, melyeket imént jelzeni alkalmunk vala.

Tekintve először is a magyar *országos financz* megalapítását, ennek szüksége mind jobban kezde fölismertetni [1]). Abban a formában és *azon elvek szerint* azonban, a mint a bécsi kormány óhajtotta az e tárgygyal szoros kapcsolatban álló úgynevezett országos vagy közpénztár alakítását, a karok és rendek nem mutattak kedvet positiv intézkedésekre, kivévén, hogy az 1802-ki 30-ik tczikkben egy országos választmány lett kiküldve, hogy a „fundus publicus“ létesítése, mikénti kezelése s alkalmazása, meg *ősi alkotmányunkkal* összhangba hozása tek. tervezetet készítsen.

Ez időben kezdették apáink újolag az alkotmányosság szigorúbb elveit a pénzügy terére átvinni, s hazánk constitutionális szabadsága és függetlensége érdekében szavukat emelni. Értjük jelesül azon nagy elvnek érvényre juttatását, miszerint magyar szempontból csak *azon financz-intézkedéseknek* tulajdonítható jogerő, melyek a karok és rendek (a nemzetnek) tanácsa és beleegyezésével történtek [2]); s hogy viszont oly szabályzatok, melyek a törvényhozó testület hozzájárulása nélkül foganatosíttatnak, *joghatályúaknak* nem tekinthetők.

Másfelől az, hogy apáink ez időben már jobban kezdvén belátni a monarchia részeinek érdek-kölcsönösségét, s azt, hogy a fenyegető bajok

---

[1]) Utalunk ismételve az eddigi szakaszokban kifejtettekre, a már 1802 körül elviselhetlenné vált pénz- s forgalmi zavarokra, a csereközeg értéktelenségével járó ezernyi bajokra, meg arra, (mint Springer és Czörnig munk. kimutatható) hogy az osztrák állambudget 1782. óta egészen a mai napig! minden évben rendesen kisebb nagyobb *deficittel záratott* be.

[2]) V. ö. *Acta Comit.*: 1807. Sess. 13. Nro. XVIII. pag. 41—46 Érdekes itt különösen a honatyáknak 1807-ben tett következő nyilatkozata „Sincere profitemur, nos intime persvasos esse, omne quod praestare parati sumus, transitorium dumtaxat et breve adferre posse levamen, nisi ea inducatur *Status Oeconomia*, qua, sublatis cunctis obstaculis, opes nationales in illa proportione multiplicentur, quam natura soli Regni Hungariae tam fertilis, viscerumque ejus mineris praegnantium, ubertas admittit. (Acta 1807. p. 41/42.); mig másfelől arra utalnak (u. ott p. 45.) hogy a nemzet: régi törvények és jogoknál, valamint fejedelmileg is többször kimondott határozatoknál fogva: *a pénzügyi dolgokra* befolyást igényelhet. — Továbbá *Springer:* I. pag. 78. s k. 180. s k. *Horváth M.* Magyarország Tört. VI. köt. 230—231, 236 s k. 331. s k. l. — Még határozottabban nyilatkozott ez irányban az 1811/12-ki országgyülés, ezeket mondván: „Cuncta ea, quae Statum Regnicolarum respiciunt, quaeve inter illos aut respectu Status Publici Obligationes sive inducunt sive determinant, ad legislationem inter principem, et populum communem pertinere, neque ullum Financiale

elhárítása csak egyesült erővel s bizonyos közös intézkedések segélyével remélhető: élve alkotmányos jogukkal, a mellett emeltek szót, hogy térjen valahára a kormány helyesb financzpolitikai rendszerre át, nyuljon oly eszközökhez, melyek a népek ipari, kereskedelmi és üzleti életét élénkebbé tehetnék, s tartózkodjék oly pénzműveletektől, melyek csak pillanatnyi enyhülést hoznak, de aztán a bonyodalom még nagyobb fokára vezetnek [1] [2].

Egyidejűleg a „fundus publicus“ ügyében kifejezésre jutott nézetekkel, azon további kérdés is foglalkodtatá a rendeket, hogyan lehetne ép az említett *közpénztár* megalapítása és a naponként nagyobb dimensiókat öltő államszükségletek könnyebb födözhetésére nézve a fennálló (középkorias) *adószerkezetet* megváltoztatni, vagy legalább a kor igényeinek megfelelő módon javítani. Az e részbeni nézetek azonban 1802-ben és a későbbi hongyüléseken egymástól lényegileg eltérők voltak. Mig ugyanis a nevezett évben a karok és rendek nagyobb része még úgy nyilatkozott [3], hogy az országos pénztár megalapítása- és a közjövedelmek szaporítására czélzó, s a nemesség által fizetendő *adó az ősi alkotmány* meg a nemesi szabadságok lerontására vezetne, a szolgaság egy új német honosítaná meg stb., addig 1807-ben már sokkal helyesb felfogás foglalt helyet, a mennyiben kormány és nemzet némileg közeledvén egymáshoz, az általános (tehát a nemességre is kiterjedő) adófizetés elve érvényre

---

Systema, quod ex indole sua fortunas publicas aut privatorum involvit, sine diaetali tractatu introduci posse“ stb. (V. ö. 1811/12-ki Aktákban a Sessio 54 p. 237, 252/3. és Sessió 62. pag. 269.). Vagy „A közjó eszközeinek megitélése nemcsak egyedül a királytól, hanem egyszersmind a királytól és az országrendeitől függ; mely Constitutiónk minthogy a polgári társaságnak lánczszeme, a jussok, és a végrehajtó hatalom talpköve, annak méltóságát sem a fejedelemnek sem a népnek megcsonkitani nem szabad.“ (V. ö. *Acta* Sess. 62. p. 251.)

[1]) V. ö. *Horváth:* M. O. Tört. VI. köt. 232. s k. l. — *Acta Comit.* 1807. több helyütt.

[2]) Említést érdemlő körülmény egyebek közt az, hogy az 1807-ki országgyülésen a financzkérdések körüli vitákban is *Nagy Pál* vala egyik főirányadó szónok, s hogy a következő hongyülések jobbára az általa kijelölt ösvényen haladtak. V. ö. *Csengery:* Magy. Státusférf. 8. l.

[3]) V. ö. *Horváth:* M. Tört. VI. 188. s k. l. Egyik oka e félszeg okoskodásnak egyébiránt abban rejlett, hogy a karok és rendek bizalmatlansággal *viseltettek a kormány* pénzügyi kezelése ellen, a mennyiben fájlalva tapasztalák, hogy a kormány az önkényleg felemelt só-árt s egyéb jövedelmeket illetőleg az országgyüles irányában egészen teljhatalmilag s minden felelősség nélkül jár el, — tehát azt is következtették, hogy igy valószinüleg az elvállalandó adóból befolyó jövedelmeknél is ily kezelési rendszer fog alkalmazásba vétetni.

emelteték, s habár inkább csak átmenetesen s a fennforgó rendkivüli pénzbonyodalmak eltávolítására s a hitelállapot megjavítására, de mégis az elmékben is meggyökeredzett s készségesb elismerésre talált! Igy jelesül az említett országgyűlésen megalkotott 2-ik törvényczikk, a rendkivüli segélyűl megajánlott sommák beszerzésére: *jövedelmi adót* [1]) léptetett életbe, melynek következtében minden ingatlan jószág, gyártelep, vashámor, s hason vállalatok tiszta bevételének *hatod-*, — épületek, ingó jószágok, tiszti fizetések, tőkepénzek stb.-nél pedig *egy századrésze* vala befizetendő, és pedig a kivetési kulcs olykép állapíttaték meg, hogy a lehető legkisebb terheltetéssel vétessék eszközlőbe.

Nem kell egyébiránt hinnünk, mintha őseink ez időben az adómegajánlás és *adó-megszavazásban* igen engedékenyen jártak volna el. Közismeretü dolog ugyanis, hogy ép ezen országgyűléseken vivták az absolutistikus módon terjeszkedni akaró kormánynyal e tekintetben legkeserűbb tusáikat, midőn jelesül a *sóár* fölemelése s a regalitási jogok szerfeletti kiaknázása ellen ünnepélyesen felszólaltak és óvást tettek; az 1811-ki hongyűlésen a financz-kormánynak indirect adóztatási czélzatait egész határozottsággal akadályozák; a rendkivüli segélyajánlatok tekintetében a legnagyobb scrupulositással jártak el, s különösen arra is ügyeltek, hogy veszélyes és félremagyarázható praecedensek elfogadása által az utókor alkotmányos stb. állását és jogkörét ne compromittálják [2]).

6. §.

Folytatás.

Forduljunk most az e korbeli eszmekör azon részéhez, mely különösen a nagy osztrák *financz-operatiókra* vonatkozik.

E tekintetben mindenekelőtt constatirozandó ázon feltünő egyhangúság, melylyel a kormány 1809—1811-ki műveletei hazánkban kárhoztattak, joggal és alkotmánynyal ellenkezőknek, anyagi és erkölcsi érdekeinkbe ütközőknek nyilváníttattak! — Egyenes ellenkezésben a fejedelem által az országgyűlést egybehivó királyi leiratban [3])

---

[1]) V. ö. *Szlemenics:* Törvény. tört. (Acad. Évkönyvek IX. köt.) 104. l.

[2]) V. ö. *Acta* Comit. 1807, 1808, 1811—12 számtalan (még megnevezendő) helyeken, s *Springer* meg *Horváth* M. történeti munkáikat.

[3]) V. ö. *Acta* Comit. 1811. N. IV. Sessio III. (a kir. propositiók) *Springer* I. 182—183. l. — Nem lehet itt hallgatással mellőznünk azon jellemző nyilat-

kifejezett azon elvvel, hogy az 1811-ki pátenst a fejedelem legfelsőbb uralkodó jogánál fogva tette közzé, s hogy elvárja, miszerint a rendek ezen a birodalom összérdekei és java előmozdítására irányzott intézkedéseket elismerni, az úgynevezett *bécsi scálát Magyarországra* nézve is elfogadni, s királyukkal a bajok elszüntetésére kezet fogni készek lesznek: az országgyűlés legnagyobb része mind e föltevéseket ingerültséggel elutasitá, s kijelentették, hogy Magyarországra nézve mind ez intézkedések, mint a rendek tudta és beleegyezése nélkül történtek, *jogilag* érvénytelenek, hogy a király fejedelmi jogai közé a pénzverési regale igen, de a *rosz papirpénzjegyek* kibocsájtási joga korántsem tartozik [1]), hogy a kormány devalvationális rendszere nem egyéb, mint önkény-uralmi terheltetése az országnak, s az adóknak a bankóczédulák ötszörös összegében való kiirása olyszerű adófelemelés, melyet a nemzet meg nem bir, törvényesnek soha el nem ismerhet, s az egész eljárás annyiban is *jogozatlan*, *a mennyiben* a karok és rendek adó-megszavazási- vagy megtagadási alkotmányos jogát megsemmisíti, sőt végfolyamatban az egész országgyűlés működését is aláássa [2]).

---

kozatot a kir. propositiókban, hogy a fejedelem kész a papirpénz igazgatását és ellenőrzetét egy felesketendő s független birodalmi deputatiónak, melyben 3 tag által Magyarország is képviselve legyen, átengedni. (Kinek ne jutna itt eszébe a legujabb időben alkotott *„Staatsschulden-Controlcommissió“* intézménye!?)

[1]) L. *Acta:* 1811/12. p. 14—15. *Fessler:* Gesch. X. köt. 729. l. — Egyike a legelső nyomoknak az összes ujkori nemzetgazdasági eszmefejlődésben azon nagy igazság fölismerésében, hogy *pénz*, *igazi pénz:* fundátió nélküli papirczédula soha sem lehet, s hogy bankópénzjegyi regalé, olyképen mint érczpénzveretési regále, észszerűleg nem létezhetik!

[2]) Hogy e nagyfontosságú nyilatkozatokat jobban méltányolhassuk, ide igtatjuk az alsótábla első üzenetét a főrendi táblához. — Azt mondják ugyanis a rendek: „A végrehajtó hatalom Magyarországon a törvények értelmében gyakorolandó, a legislativ hatalmat pedig a király csak a karokkal és rendekkel birja együtt, miért is hazánk edictumok és patensekkel nem kormányozható! A financzrendszer nemcsak *az államháztartással*, hanem a kereskedés és adó-ügygyel szorosan egybefüggvén, szükségkép a hongyüléseken állapítandó meg, mert egyébként sem el nem fogadtathatik, sem foganatba nem vétethetik, legkevésbé pedig királyi kegyvesztésseli fenyegetés mellett. Midőn az orsz. törvények a fejedelemnek a pénzverés jogát biztosították, távolról sem adták neki a jogot arra is, hogy a pénz értékét kizárólag megállapíthassa, vagy alábbszállíthassa, vagy ép hogy oly pénznemeket hozhasson be, a melyek semmi értékkel sem birnak. Ott, hol a papirpénz kiadása, devalvátiója stb. *a felségi jogok egy ágát teszi*, minden egyéni tulajdon-biztonság illusorius, s ingatag, s a társaság és állam czélja megsemmisítve vagyon. Ha a kormány czélzatai érvényre emelked-

Az *alsóházi ülések* első stádiumában, ezek szerint az egész februári financzpátens felfüggesztése inditványoztatott; mely határozat azonban a felsőtáblánál, hol arra történt utalás, hogy ilykép a *monarchia közhitele* még inkább meg fogna ingattatni, s a rendek azon további követelése, hogy a bankójegyek még egy ideig hagyassanak forgásban, s ne legyenek kényszerűleg kicserélendők a (fentnevezett) beváltási jegyekkel (miután egy ily intézkedés a monarchia két felének szoros kapcsolatánál fogva egyoldalúlag keresztül vihető úgysem volna), sem támogattatott: helyeslésre nem talált, s igy a *sept. 14-ki* repraesentatióban, mely a két táblától egyesülten a fejedelemhez (válaszul a királyi előadásokra) indíttatott, inkább csak általános kifejezésekben, mint concrét ellenindítványokban kárhoztattatott a kormány financzpolitikai eljárása és hiteli műveleteinek sorozata [1]).

Az országgyűlés *felirata* a kormánytanácsban viszhangra vagy méltányolásra nem talált, s az ugyanazon hó 16-án és 26-án leérkezett királyi válasz az eredetileg elfoglalt álláspontnál szigorúan megmaradván, újolagosan felhivá a rendeket a nagyfontosságú ügynek rendezésénéli közreműködésre. — Az erre következett hosszasb tanácskozásoknak (melyek alapján sept. 30-án újabb felirás is terjesztetett a felség elé) *eredménye az vala*, hogy a rendek meghajolva a kényszerűség előtt, valamivel szelídebb hangon s practikusabb szempontból

---

nek, az ország ősjogai és szabadságai megsemmisíttetnének, s a privattulajdon a fejedelmi önkénynek lenne alávetve. Ha megengedtetik, hogy *a papirpénz tetszés szerint kiadathassék*, a polgárok vagyonával összekevertessék, s aztán ismét értékében leszállíttassék, mi maradna akkor még a lakosoknak?! Minek volnának akkor subsidiumi és adó-törvények?! A fejedelem igérete, hogy nem fog többé szaporíttatni a papirpénz, jelentéktelen érv, ha a jog papirjegyeket kibocsájtani és értékében alterálni, neki továbbra is meghagyatik, mert könnyen megeshetik, hogy ugyanazon szükség, mely a papirjegyek életbeléptetését elkerülhetetlenné tette, még nagyobb hatálylyal ismétlődhetnék. stb." (V. ö. *Acta* 1811/12. p. 14—15. — *Fessler:* Gesch. X. k. 728—730. l.) Továbbá a bankóczédulák szaporitása és tömeges forgásba-hozásának egyenes kárhoztatását l. ez *Actáb* 62—63. lapj.; mig az 1807-ki *Actáb* p. 42. a bankójegyek mértékfeletti kibocsátásának káros voltát illetőleg ezen kifakadással találkozunk: „virium internarum, status publici attenuationem, ab inde (bankjegyszaporitás) principaliter repetendam esse existimamus; s hozzátétetik, hogy ezen félszeg intézkedés egyebek közt az összes arany- és ezüstpénznek a forgalomból kihuzását is okozza. — V. ö. még ez *Actáb* 74—82. lapját

[1]) V. ö. *Acta Com.* 1811/12. p. 22—26. 40., azután még 236—243, 258, 284 és 314—316 meg *Springer:* Gesch. Oest. I. 187 és *Statist. Közlemények* i. k. 256—258. l. hol az egész felirat találtatik.

kezdék tárgyalás alá vonni a financzügyet, s különösen aziránt történt megállapodás, hogy egy *bizottság alakíttassék*, mely a király által kinevezendő biztosokkal a pénzügyi dolgok felett tanácskozzék, a Magyarország részéről fizetendő közadósság-törlesztési részletet megállapítaná, s a további tárgyalásoknak alapul szolgáló *munkálatot elkészítené* [1]).

E bizottságban a kormány azt követelé Magyarországtól, hogy vállalja magára 100 millió frt. beváltási jegyért a kezességet az ország jövedelmei alapján, fizessen továbbá évenkint két millió frtot mindaddig, mig *a papirpénz* az ezüsttel egy értékre emelkedendik, s végül kötelezze magát egyidejűleg a jövő évekre nézve 12 millió forintnyi évi subsidium fizetésére, mely a rendes egyéb adókon kivül különösen indirect megadóztatás alapján volna beszerzendő [2]).

A *bizottsági jelentés october 14-én* beterjesztvén jelentését az országgyűlésnek, ismét megindultak a legszenvedélyesb vitatkozások [3]), melyek mind politikai és *publicistikus*, mind kiváló financz- és közgazdaságtani becscsel is birnak, a mennyiben folyamatukban a következő eszmék és nézetek találtak kifejezésre:

„A birodalmi financzügy egyfelől nem igazodhatván a különböző tartományok szerint, s természetszerűleg csak egy lehetvén az egész monarchiában, — másfelől a magyar alkotmány sérthetlen s minden tekintetben fenntartandó lévén, s a királyt feltétlenül kötelezvén: nem létez más út és mód a közös pénzügyek intézésére, mint az, hogy a kormány *előbb a magyar korona* országaival egyezményre lép, s a mit ezek törvényül elfogadnak, az örökös tartományoknak is törvény-

---

[1]) Figyelmet érdemlő irányeszme volt ez időszakban a m. országgyülésen az: hogy a kormány minden erőfeszitéssel törekedjék a *nemes-ércz valutát* megint helyreállitani, miután csak ezen az alapon vihető ki eredménynyel a financziális reform; mely végből az inditványoztaték, hogy a kormány huzzon ki minden papirpénzt s roszértékü váltópénzeket a forgásból, s tegye ezek elfogadását az árucserében szabaddá, vagyis szüntesse *meg a kényszert*. Igy olvassuk az 1811/12-ki *Actákban* „Oeconomia Status ex mercantili principio dirigitur, et non tam opum nationalium incrementum quam momentanea utilitas intenditur" (pag. 240, 258.). És ismét: „hogy ha e hamis financz- és államgazdasági rendszer mellöztetni fog, az ország, mely annyi bő erőforrásokkal bir, még könnyen fel fog virágzani" (pag. 376.) — Nagy figyelem fordíttatott ez időben a rendek által a pénzzavarokból *eredt magánjogi pénzviszonyok* rendezésére is. V. ö. péld. 1811/12 *Acták* 253, 383, 396, 404 s k. l.

[2]) *Horváth M.*: M. O. Tört. VI. köt. 332—333. l. *Springer*: I. k. 188. l.

[3]) V. ö. főleg *Acta Com.* 1811/12. Sessió XVIII. pag. 61—70.

ként elébök szabatik [1]) [2]). — Kiemelteték továbbá, hogy a kormány eddigi eljárása arra vezetne, hogy az *államadósság Magyarországban* is meghonosíttassék, mibe a rendek semmikép bele nem egyezhetnek, legkevesbé pedig azon kulcs és mérték szerint, a mint az czélba vétetik, s a nemzet valódi vagyoni ereje- és adóképességével semmi arányban sincs. — Több oldalról utaltatott továbbá, s egészen találóan arra, hogy a *financzpátens* is tele ellenmondásokkal és hibákkal; tulajdonkép nem a forgalmi szükségletek, hanem a régi bankóczédulák esetleges mennyiségétől föltételeztetik az új beváltási jegyek összege, igazán sükeres financz- és pénzreformot megvalósítani képtelen, s hogy a czélba vett új hitelműveletek sem lehetnek eredményesek, stb. — Végre kiváló fontosságú határozata vala a rendeknek, hogy a mondott kezességet a *100 milliónyi bev. jegyekért*, meg a törlesztési alaphoz való járulás kötelezettségét el nem ismerték, s igy a kormány leglényegesb kivánalmai visszautasíttattak.

Az ily szellemben szerkesztett s 1811-ki november 11-én átnyujtott előterjesztvényre [3]) a király 1802. január 5-én nagy ingerültséggel

---

[1]) V. ö. *Springer:* I. 189. l. s az idézett *Actákat* Sessió XVIII. Ide vonatkozólag olvassuk az 1811/12-ki hongyülés 54 üléséről szóló irásokban „si tale Financiale-Systema pro provinciis sub uno principe unitis, diversa tamen Constitutione utentibus, unum idemque esse oporteat, respectu Hungariae illud Legibus Regni conforme esse debet. V. ö. *Acta* p. 237 s k. és 252—253, és ismét *Acta* 1811/12. pag. 61—70.

[2]) Erre vonatkozólag mondja legujabban a német történetiró *Gervinus:* „Mit dieser schroffen Haltung zogen sich damals die Ungarn in aller Welt den Vorwurf engherziger Gefühllosigkeit bei dem allg. Landeselende zu; sie riefen bei einem Manne wie Stein (miniszter Poroszországban) die tiefste Empörung über ihre barbarische Staatszustände wach.“ stb. (V. ö. Geschichte des XIX. Jahrhunderts VII. köt. 100-ik lap.)

[3]) Lássuk e nagy horderejü *államokmányt*, mely a mellett, hogy magyar országos és közjogi szempontból elsőrangú jelentőséggel biró nyilatkozat, — egyuttal számos nemzetgazdaságtani nagy igazságot is hoz kifejezésre, tehát ez irányban is epochális nevezetességü. (*Acta* 93. s k. l.) Ugyanis:

„Megértettük, hogy a pénz dolgában, a papiros pénz leszállítása módját oly végből méltóztatott Felséged elfogadni, hogy ennek segedelmével, azon rosz következéseknek, melyek az ezen folyó esztendő böjtelő havának 20-án az ország minden megyéire bocsájtott királyi levélben leirattak, további folyamatja meggátoltassék.

Az a bizodalom, melyet Felséged a mi buzgóságunkban helyeztet, a mi kötelességeink, és az ország lakosai buzgó kivánságai köteleznek bennünket arra, hogy ezen fontos tárgyban előforduló észrevételeinket azzal az egyenességgel fedezzük fel, a melyet a dolog fontossága kiván.

válaszolt, s ragaszdkodva eredeti követeléseihez, egyebek közt a következő szavakat intézé az országgyűléshez[4]): „S. Majestas confidit

---

A megyék által Felséged eleibe, az említett királyi levél ellen terjesztett felirásokra adott kegyelmes válaszaiban méltóztatott talpkövéül az elkezdett pénzbeli rendelés módjának állítani azt, hogy azon módnak *az egész monarchiára* nézve ugyanazon egynek kell lenni. Nem akarunk most azon kérdésbe bocsátkozni: ha valjon megállhatna e azon állitás a különböző törvények által igazgatandó tartományokra nézve; vagy inkább a királyi pénztár dolga módja, a törvényes alkotmány különbözö voltához képest változtathatik, sőt annak változni kelljen?

El vagyunk mi mindazonáltal belsőképen hitetve arról, hogy *ha azon állitás elfogadtatik*, sokkal más fog belöle következni, mint a mi most abból kivonattatik.

Mert ugyanis ha egyrészről ugyanazon egy módnak kell lenni a királyi pénztár dolgában, másrészről pedig Felséged mint magyar király, a ki maga jeles fogadásáról soha meg nem felejtkezhetvén, az ország sarkalatos törvényeivel ellenkezőt soha sem akarhat, önként következik, hogy mind azon pénzbeli rendelés módja, mely a magyar törvényes alkotmánynyal ellenkezik, *hibás és elfogadhatlan*.

A kényszeritő szükség, a melytől, hogy indíttatva volt Felséged, méltóztatott kinyilatkoztatni, a cselekedet természetét nem változtatja!

A mi már *az eszközöket illeti:* A kérdésben forgó financiális módnak teljesitésére, a mint a kiküldöttek tudósitásából értettük, Felséged a királyi pénztár kormányzója által e két következendő dolgokat kivánja. 1-ször Hogy a folyamatban maradó 211 millió papiros váltópénz hitele megszerzésére Magyarország 100 millióig kezességet (garantiát) oly módon vállaljon magára, hogy a minden esztendőben ezen summából kiváltandó két milliomnak fejében 942,686 frtokat jó pénzben, vagy annyit váltó papirosban, mennyin a meghatározott jó pénzt meg lehet szerezni. Az esztendönként elenyésztetendő 4 milliomra pedig, ugyancsak váltópapiros pénzben 1.885,371 frtkat 46 kr. minden esztendőben adna, és ezen szakaszonként való beváltás addig folytatódna, mig a *váltóczédulák* becse jó pénzértékére emeltetne, és ugyanazon beváltás különben többé elő sem vétetne, hanem ha ismét a pénz folyamatja változást szenvedne. 2-szor Hogy a Status nevezetes szükségeinek pótolására hasonlóképen esztendönként 12 millió fizettessen.

Az elsőre nézve: Mi, a kik Felséged által tanácskozásra hivattattunk, és az igazság szeretetét úgy, *mint a közjót szemünk előtt viseljük*, nem tagadhatjuk, hogy az elől adatott eszközöket nem látjuk olyanoknak lenni, hogy azokat elfogadni, vagy azoknak segedelmekkel az országot a papiros pénz nehézségeitől megszabaditani, vagy a köztársaság hitelét és erejét visszatériteni lehetne. A bankóczédulák veszedelme bizonyítja, hogy papirospénzzel akármely *fundus által* való bizonyossá tétel mellett boldogulni, és ekkép annak becsét feltartani nem lehet, hanem a papirospénz hitele megerősítésére *Arany és Ezüst* kell, melylyel a környülállások ugy kivánván a tulajdonos által az akármikor a maga teljes mennyiségben, belső igaz értékü pénzzé váltathatik.

A kezesség (garantia) tehát, a mely fundus nélkül csak képzelt dolog, az

Stat. et Ord. reflexionibus suis communis status publici emolumento consulere voluisse, illud tamen in toto suo complexu per S. Majestatem

---

elöl vett végre nem elengendö, a fundus pedig csak oly *kötelezö leveleknek hitelére* szolgál, a melyektöl esztendöbeli haszon jár.

De ha lehetne is azon kezességben valami segedelmet találni, mi azt az országra annak más tartományoktól nem függö volta, és törvényes *alkotmányunk sérelme nélkül* semmiképen fel nem vállalhatnánk, s úgy is vagyunk meggyözödtetve, hogy mivel azon cselekedettel út készíttetne az országnak adósságokba való keverésére, a nép szerencséje pedig, söt maga a felséges uralkodó ház bátorsága is azt kivánja, hogy Magyarország valamint eddig volt, úgy ezentúl is minden terheitöl a közönséges társaság *adóságainak* megoltalmaztasson, az olyatén kezesség-vállalás még a Felséged királyi székének sem lenne hasznos. — Hasonló tekintetbe vesszük a pénzbeli segedelmet is, a mely a váltó-papiros pénz elenyésztetése és valóságositása fejében esztendönként kivántatik; mert mivel a bizonytalan idöre terjedt segedelmek adózást foglalnak magukban, ezeknek alája magunkat nem vethetjük az harmás törvény 1-sö része 9-ik szakasza, és az 1715-ik esztendöbeli 8-ik, úgy az 1723-ik 6-ik czikkelyekben és több törvényeinkben elöadott szabadságunk sértödése nélkül; söt az 1715-diki 8-ik czikkely tilalma ellen az iránt még csak tanácskozásba sem ereszkedhetünk.

Ezekhez járul meg az is, hogy az ilyetén apró, részenként való csekély fogyasztásából a *papiros pénznek nemcsak* semmi haszon nem háramlana a közönség társaságára, hanem inkább a jó pénznek haszontalan végre való fordítása következne; e mellett az uzsoráskodónak a nép sanyargattatására széles út nyittatna.

Mi minden szerencsénk és boldogságunk védelmét Felségedben, mint a legkegyelmesebb Urunkban helyeztetjük, hogy Felséged szándékától származott volna az, hogy ugyanazon idöben, midön a felséges pénztár részéröl a belsö értékü pénznek folyamatban való tétele károsnak lenni állíttatik, Felséged hüséges jobbágyaitól a folyamatban lévö pénz pótolására következésképen a papirpénz hitelének megerösitésére *jó becsü pénzben kivántatik* a segedelem, és ugyanazon hüséges jobbágyak, az eladott valóságos javaik árokban, bévett papiros pénzeiknek $^4/_5$-rész veszteségét szenvédvén, az hátra levö $^1/_5$-nek valóságositása terhe alá vettetnek a nélkül, hogy valaha valami olyatén kötelességet magokra vállaltak volna, és így *hitelezökböl adósokká* tétettek."

És továbbá mondatik:

„Arról sem világosíttattunk meg, hogy a nép keze közt heverö jó pénz feltétlen épült mód, mikép felelhessen meg a kivánt végnek, midön több esztendöktöl fogva alig tétetett valamely *belsö értékü pénz* folyamatban, azonban minden mód elkövettetett a lakosoknál heverö olyatén pénznek beszedésében, mert ha valósággal találkozna is helylyel valamely elrejtett pénz, azt még sem lehetne akármely módok elkövetése által is folyamatba tenni, mindaddig mig a bizodalom habzik, és csekélyebb értékü pénz, melylyel kiki szükségeit pótolhatja, folyamatban lészen.

A jó elömenetel reménységét az is kevesíti, hogy ezen mód végrehajtása igen hosszas idöre terjesztetett. Felséged böjtelö havának 20-án kelt királyi

pro exigentia sibi unice cognitarum circumsantiarum penitius dijudicari potest: omnia adjuncta, quibus systema ad felicitatem totius

---

levele is azt nyilatkoztatván ki, hogy az ilyetén megnevekedett rosz következéseknek orvoslására a lassú eszközök hathatósan nem szolgálnak, a mely kegyelmes vélekedéshez, annyival nagyobb meggyőződtetéssel hozzáállunk, hogy a *békesség feltartásáról*, a melytől függ az ilyetén hosszu munkának kivánt jó sikere, bizonyossak nem vagyunk. — De ezenkivül több hibákkal is teljes azon mód, melyet hogy ne láttassunk csak annál fogva ellenzeni, *hogy törvényeinkkel ellenkező*, és nékünk terhes, magokból a financziális állítások öszvevetéseiből bátorkodunk azon hibákat Felséged kegyelmes tekintete eleibe terjeszteni. — Azt elhallgatván, hogy a közönséges folyamatra megkivántató csere-eszközei mennyiségének meghatározásában a szám nem a monarchiában most fennálló szorgalmatossághoz mérsékeltetik, hanem a *leszállítás által* elenyésztetett bankóczédulák számunkhoz képest vétetett fel, és hogy a népesség számára, és az arra a környülállásra sem hajtván, hogy nagy része a folyamatban lévő pénznek, ez esztendőnként meghatározott időszakaiban fizetendő bécsi házaknak nagy bére miatt is, mintegy helyben hever. — Ezen mód, midőn egy részről 211 milliót állít a közfolyamatra szükségesnek, más részről azon számot esztendőnként 6 millióval szándékozik fogyasztani, maga magával ellenkezik, és a czélját elhibázni látszatik.

Ugy látszik ugyan, mintha azon valóságositás és elenyésztetés által esendő fogyatkozás, a jó értékü pénznek 2 milliómonként való fizetése, és a rézpénzbeni nagyobb mennyiségben leendő kieresztése által akarná kipótolni.

De mivel mindenütt, valahol csak a papiros pénz a nagyobb kereskedésnek pótolására is folyamatba tétetik, minden jó minémüségü pénz a közforgásból azonnal eltünik: ha pedig csupán csak oly rézpénz, mely a jó értékü pénzhez nem közelit, forog a papiros pénz mellett, az, eztet értékére nézve azon lépcsőre nyomja le, a *melyen a jó értékü pénzhez* képest maga áll; — minden kétségen kivül van, hogy ezen munka helyesen nem vétetett fontolóra, és hogy ha ezen intézet elfogadtatik, az által mindazon rosszaknak és zavarodásoknak, melyeket az előbbeni munkálkodások behoztanak, szabad térség engedtetik.

A rosz következést késlelheti az activus kereskedésnek nagyobb virágzása, mely az igaz becs nélkül való pénzt vissza szívja, és így mint eszköze a cserének akármely legyen is az, az használható termesztményt által teheti, kiváltképen ha az által tétetendő termesztmények a szükségek sorában tartoznak. De később vagy hamarább a dolog természetében gyökerezett *változhatatlan törvények* hasonló következést szülnek. — Valójában semmi más eszköz foganatosabban meg nem akadályoztathatja a pénzzé vert ércznek az országból való kivitelét, ha különben a közgazdaságot érdeklő okok annak boldogitására szolgálnak, mintha a pénznek verése úgy rendeltetik, hogy annak belső értéke, névszerint való becsétől csupán csak *a verésnek költsége által* különbözzék.

Az önnön magunk, s Felséged hasznáról való gondoskodás által ezen tanácskozásra alkalmatosság adódván, azt is megfontoltuk, ha valjon ezen intézet által, melynek végbevitele csupán csak annyi esztendőnek lefolyása után reményeltethetik, ha szintén az elfogadtathatna is, *a k. kincstárnak mostani*

Monarchiae tendens superstrui debet, nemini alteri plene constant, tanto minus per quemcunque alium aequa bilance ponderari valent.“ [5]) — Sőt mi több, egykorulag azon kérése az országgyűlésnek is ridegen visszautasíttatott [6]), hogy az amugy is vérig kimerült

---

környülállásaiban tehetne e valóságos orvoslást? De mindeneket hátra vetvén, egész egyenességgel kényteleníttettünk megvallani: hogy mi, mivel bennünket a tapasztalás megtanitott arra, hogy a státus adósságának lefizetésében egy intézet is, mely hosszú időkre kiterjesztetett, kivánt czéljának meg nem felelt, abból Felségednek kincstárjára semmi más hasznot háramlani nem veszünk észre, mint azt, hogy a forgásban levő pénznek mennyisége egyszerre 848 milliommal megkisebbedvén, mindennek az ára, mihelyt bő esztendő *lészen*, *hirtelenséggel leszáll:* mert a kincstárnak jövedelmei, a melyek nem oly sebességgel kevesebbednek meg, a költség és kiadás pótolására egy ideig meg fognak felelni. Kivévén azon nyereséget, a melyet azokon veszen, a kiknél a bankók, becseknek leszállitása alkalmatosságával találtattak, a nélkül, hogy a vesztő feleknek tehetségök egyenlő mérték szerint vevődne fel, vagy csak arra figyelem volna is, hogy ezen köz nyomorúságból némelyek azalatt meg is gazdagodhatnak; — a többit magának az időnek kiterjedése lerontja, ugyanis a termesztésen való erőlködés, mely magát a nyereséget mennyiségéhez alkalmaztatja, megcsökken, s elfogyván a termékeny esztendőnek bősége, *az előbbeni különbség a dolgok ára* és a cserének jegyei között visszatér.

Semmi más mód tehát hátra lenni nem látszik, mely által a k. kincstár ezen szomorú helyheztetéséből kigázolhatna, hanem hogy minden a monarchiában levő szorgalmatosságnak kútfeje, ha szintén az most mindjárt a kincstárnak ideig *való hátramaradást okozna* is, minél előbb kinyittasson, és mind azon akadályok elhárittassanak, a melyek a nemzeti gazdálkodást késleltetik.

A mi már a financziális planumban előadott második kivánságot illeti, azon egyenes szivüséggel, melyre minket Felséged iránt a mi fiúi tiszteletünk kötelez, jelentjük, hogy azon sommát, mely Magyarország részéről adatni kivántatik, minekutána a bankóczédula nevezetbéli becse $^1/_5$ részre leszállíttatott s ezen aerarialis intézettel pénzbeli vagyonunk több száz milliókból álló $^4/_5$ részszel megkevesedett, sem kivánni sem megadni nem lehet, mert noha mindegyikünknek magános veszteségét elhalgassuk, el nem hitetjük magunkkal, hogy Magyarországra nézve, a státus szükséges költségeinek pótlására oly fogyatkozás volna, mint a mely végett ezen nagy somma kivántatnék.“

[4]) V. ö. *Acta* Com. Sessió XLIX. pag. 196.

[5]) A németek szerint e passusban: „Die Lehre vom beschränkten Unterthanenverstand“ legtalálóbb illustrátióját leli.

[6]) Ez időben mondá Ferencz császár: „Was ich zum Wohle meiner Monarchie zu beschliessen finde, davon werde ich in keiner Weise abgehen, und in Ungarn ebensowenig als sonst wo, Trotz, Verengung von Rechten, Widersetzlichkeiten dulden, noch zugeben, dass die ung. Stände meine auf die Wohlfahrt (!?) meiner Gesammt-Staaten gerichteten väterlichen Absichten vereiteln, und dadurch ihr Glück untergraben.“ (L. A. *Allgemeine Zeitung* 1811. pag. 1280.)

országtól az adók ne követeltessenek az uj papir-pénz-műveleteken alapuló ötszörös összegben [1])

---

[1]) Ezen és hasonló irányban történtek az 1811/12-ki hongyülésen a következő nyilatkozatok: „Systema devalvatorium nec cum Constitutione Legibusque Regni Hungariae componi, nec ad scopum ducere, neque justum et fini civitatis conveniens est.“ (Üzenet a förendekhez. Sessio 54. Acta 1811/12. pag. 236—243-ig.) És másutt: „haec mala, cum quibus nunc colluctandum est, absque *violatione constitutionis* invehi unquam potuissent.“ (Sessio 54. *Acta* p. 237. és Sessió 62. *Acta* p. 252—253 a fölterjesztésben.) És továbbá: „Necessarium est ut primum arripiantur opportuna consilia de promotione Oeconomiae nationalis“ (Acta 1811/12 p. 239). És ismét: „Regnum H. ita jam exhaustum, est ut multi, praesertiim ex tenuioris fortunae Nobilibus, ipsas plane *haereditates suas abalienare* debuerint, ut se obligationibus expletis pares reddant.“ (U. o. 241—246.) — Ugyan ily irányban találkozunk az 1811/12-ki országgyülési irományokban *az elméleti nemzetgazdaság* tekintetében számos figyelemre méltó nyilatkozatokkal, melyek hangosan tanuskodnak a mellett, hogy az európailag uralkodó *theoria nálunk is már* mindinkább ismeretessé vált. Igy péld. Györmegye követe azt indítványozá, „szabassék meg szorosan a forgásba adott bankjegyek mennyisege, s akkor hitelök némileg helyre fog állani. (V. ö. Diarium I. p. 134.) Másfelől Nógrádmegye követe a papirpénz fontosságára utalt, s hivatkozva Európa minden államaiban tapasztalható jó hatásaira, sőt arra is, hogy nemzeti industriánk is emeltetett általa, a p. pénzt (bizonyos határok közt) helyesli. (Diar. I. 134—135. l.) — Ugyanily nézet uralkodott ekkor a *kormány financzpolitikájához* hajló felső táblán (Diar. I. 192. s k. l.) hol következőleg indokoltatott felfogásuk: a) papirospénz helyett most nemes-érczpénz ki sem adható, mert ugyis az országból kifolyna; b) a papirpénz nagyobbitotta a nemzeti gazdagságot és lelkesitette a szorgalmat; c) az ércz-pénz forgásba hozása a birodalom külső helyzeténél fogva sem bátorságos (id. k. I. 192—193 l.); mely nézetek az Alsótáblán a személynökben is hő szószóllóra találtak. De *ellenkező értelemben* nyilatkoztak a legtöbb megyék követei kik mind „utasitásaik“, mind igaz meggyőződéseik szerint azt tarták, hogy ha a papirpénz el nem töröltetik, az ország boldogságra soha sem juthatand. (Diar. 1811/12. I. 142. l.) S a *förendüeket* különösen Árvamegye követe pontról pontra iparkodott megczáfolni, kiemelvén igen találóan, hogy a papirpénz által előhozott gyümölcsök és haszon csak látszólagos, s legfeljebb egyeseknek (az uzsorásoknak) volt előnyére (Diar. I. 194.) — Ismét másutt az mondatik (egészen a modern Smith-Say iskola értelmében) „nem lesz kevés az arany- és ezüstpénz (ha az értéktelen papir helyett visszaállíttatik) a forgalomra nézve, mert ha *kevés leszen mennyiségére nézve*, leszálland mindennek az ára, s a pénz mennyisége meg fog felelni a veendő szükséges portékák árának! (Diar. I. 142—143. l.) Mig ellenben a kormánypártiak ismét azt jegyzék meg: „nem elég elvetni a kormány financz-tervét, hanem *helyébe mást kell tenni*, s a főkérdés az, lehetséges-e a papirospénzt jobbal felváltani? (Diar. I. 136—140. l.) — Igen elmésen mondá továbbá Abaujmegye követe: hogy már csak annál fogva is kell a nemes-érczpénz visszaállítását a forgalomban sürgetni, mert ez jobban *megbecsülletik* s nem vettethetik ki oly könnyen mint a semmibesevett papirbankók.

Mindezekkel *kapcsolatban:* a subsidium vagy segély-adók ügye azután a bécsi skála, meg az adósság-visszafizetési nagy horderejű kérdés is szőnyegre került a hongyűlési tárgyalásokban. Ezekre nézve azonban csak röviden a következőket jegyezzük meg:

Daczára a kormány ridegen visszautasitó magatartásának, a rendek az 1812-ki év közepe felé, hogy megmutassák a fejedelemnek készségüket a bajok elháritásánáli közreműködésre [1]), harmadfél millió mérő szemes életet, só-árfölemelésbe való beegyezést, további akadálytalan adóbefizetést stb. ajánlottak fel, illetőleg biztosítottak. Azonban ez távolról sem elégité ki a nagyon is szorult helyzetben lévő kormányt, a miért csak hosszasb tusakodások után fogadta el az ajánlatot, és békült ki e tekintetben is némileg az országgyűléssel.

A *második nagy vita-kérdés*, mely ez időben (az 1811—12. orsz. gyül.) szőnyegre került: a bécsi scalának (vagyis a kormány által, az utolsó 10 évben tett magán-adósságok visszafizetésére nézve, meg-

---

(Diar. I. 199. l.) Kinek ellenlábasa ismét Nógrád követe, a ki azon (ma is sokszor hallható) eszmét fejezé ki, hogy a nálunk való sok papirpénz a mi ősproductumainknak biztosb *kivitelt s keletet szerezend;* egy más előkelő tagja az alsó táblának pedig arra utalt, hogy ha két különböző becsü papirpénz hagyatik a folyamatban, egész becséből kiveszik, a vevés és eladás megszüntetik, s a közbátorságot is kétségessé tesszük (Diarium 1811/12. I. 43. l.) — Végre igen szép és nagyhorderejü nyilatkozatok történtek ekkor a *kormányfelelőssége elve* mellett; így jelesül Szabolcs m. követe (Diarium 1811/12. I. 150. l.) azt mondja: „*a ministeri felelősség* elve mind törvényeinkre nézve, mind a jelen való századra nézve szükséges, a nem-responsabilitás pedig avval nem egyezhet meg már. Nem is volna jó, ha nem volnának a ministerek felelősek, mert a szerént minden rosszat, szerencsétlenséget s veszedelmet okozhatnának (!) sőt magam sem kivánnék (mond a követ) miniszter lenni, ha responsabilis nem lennék, mert *akkor az ösztönző* bizodalom a nemzet és a fejedelem részéről hiányzanék.“ Mig másfelől többször és nyomatékosan figyelmeztetett a kormány arra, hogy az álladalmi jószágok kezelésében és igazgatásában jobb rendszert vegyen alkalmazásba, s biztosítsa e tekintetben is a magyar *financz érdekeit az osztrák befolyások* ellenébe (Diarium 1811/12. I. 160. és 161. l.)

[1]) Azon magyar-falók ellenében, kik untalan azt vetik szemünkre, hogy közönyösségünk a közbirodalom java és érdeke irányában ez utóbbit az itt szóban forgó időkben is gyöngítette, s kik az 1811/12-ki magyar országgyülésnek azt hányják szemére, hogy mitsem akart tenni a monarchia pénzügyi zavarainak enyhitésére: utalunk egyszerüen az ez országgyülés „*Actái* és *Diarium*“-jára, s névszerint az 50, 53—57, 59—64, 81—83, 90—110-ki ülésekre meg *Acta* 1811/12 249. s k. l. 257. s k. l. hol az idevonatkozó orsz. gyül. felterjesztések egész terjedelmökben olvashatók. L. még U. ez *Acták* 335. k. l. és 1137—1138. lapj. — Elismeri ugyanezt *Springer* az egyébként nem ép magyar érzelmü iró. id. m. 181, 194, 195 s egyebütt.

állapított módnak) a magyar karok és rendek részéről visszautasitása vala[1]). Ellentétben ugyanis a kormány e tárgybani *propositióival* a rendek egy sokkal megfelelőbb, s mind közgazdasági mind jogi tekintetben kitünő elme-éllel szerkesztett javaslatot készitének. E javaslat névszerint odairányult: a különböző természetű s tulajdonságú (magán)-adósságok és követelések közt bizonyos *osztályzatokat* felállitani, a tőke-reductiókat megfelelőbb módon eszközleni, a conventios pénzlábot (ellentétben a kormány által indítványba hozott beváltásijegyekkel) szilárd valuta-alapként elfogadni, s tekintettel a rendküli hiányra ezüstpénzben a legközelbi országgyűlésig *moratoriumot*, mely az adósságok visszafizetését némileg könnyítené, négy procentos kamat megállapitással, életbe léptetni.

Az igy elkészült munkálat aprilhó 24-én felterjesztetvén, kormányi körökben a legnagyobb idegenkedéssel fogadtatott, névszerint azért is, mivel, hogyha a benne kimondott elvek elfogadtattak volna, az egész februári patens (Nomen et omen! 1811. 1861.) lényeges módosításoknak lett volna alája vetendő, — mibe természetesen a kormány semmi szin alatt sem akart beleegyezni[2]).

Igy történt, hogy miután a fejedelem meggyőződött arról, hogy a fennforgó bonyodalmaknak megoldása a kormány czéljai és tervei szerint az országgyűléssel egyetértésben nem sükerülend, 1812. május 20-án *kiadott kir. leiratával* az országgyűlést feloszlatá, az ország szabadsága- s alkotmányos jogállásának semmibevételével a februári pénzügyi pátenst honunkban is (sept. 1-én kelt rendelet nyomán) teljes érvényre emelteté, sőt mi több, a reákövetkezett 12 egész 13 éves időszakon által *a nemzeti alkotmány* is nagyrészben felfüggesztették, s igy Magyarország azon számos életbevágó financz-intézkedéseket és pénzügyi műveleteket, melyek e korszak alatt foganatba vétettek, mint némaságra kárhoztatott (de fájdalom! általuk nagyon is súlyosan érintett) néző, nyugodtan fogadni és viselni kényszerüle[3]).

Ebből állottak az 1802—1812-ki nagy financz-*bonyodalmi viták eredményei*, ezek voltak azon irányadó nézetek és eszmék,

---

[1]) Az *Acta Com.* 1811/12. ez áll: Principia pro regnicolari deputatione circa correlationes coordinandas exmissa, elaborata; — principium secundum: Status scalam austriacam, prout jacet simpliciter acceptari non posse existimant. Meg az előbbeni jegyzetben megérintett tételek az *Acták* közt.

[2]) Az egész tárgyalás bővebben *Springer* i. m. I. 191—195. l.

[3]) Az itt kifejtettekre vonatkozólag egynémely adatot közöl még *Fessler:* X. k. 689, 726. és 763. s k. l. *Gervinus:* Gesch. des XIX. Jahrhunderts VII. 99—101. l.

melyek e kiváló fontosságú tárgy körül ez időben honunkban uralkodtak, és mint láttuk, a kor szinvonalán álló tudománynak és gyakorlatnak a kormány-körökben dívott felfogásnál sokkal jobban megfeleltek [1]).

NEGYEDIK FEJEZET.

A közgazdasági eszmék és nézetek 1802 és 1825 közt, főleg az irodalomban.

1. §.

Általános észrevételek.

Nemcsak a szerencsés véletlennek, hanem a nemzet jobbjaiban mind jobban kifejlődő önállóbb gondolkozásnak s elmélkedésnek kell tulajdonítani, hogy a csaták zajában s súlyos belviszályok közepette, szóval szerfelett kedvezőtlen körülmények közt: a tudományos *irodalom honunkban* nemcsak el nem némult, hanem inkább gyümölcsözőbb lendületet vőn, s névszerint egy-két oly szakmunkában hozta az uralkodó politikai és közgazdászati eszméket kifejezésre, mely munkák az akkori fejlődés-fokhoz mérve kitünőknek, sőt még a *tudomány mai színvonalának* szempontjából is nagybecsűeknek nyilváníthatók.

A tárgyat tekintve, mely körül e művek leginkább forognak, a kereskedés és *a forgalom ügye*. A fejtegetések azonban annyiban sokkal szélesb alapra fektetve jelenkeznek, s sokkal tágabb látkörről tanuskodnak, a mennyiben a nemzetgazdaság több egyéb feladványait is a vizsgálódás körébe vonják, s oly mozzanatokra is kiterjesztetik beunök a figyelem, melyek a kereskedelmi ügygyel közvetlen összeköttetésben nincsenek.

E mellett az irodalom termékei, és így a közgazdászati szakbavágók is már valamivel nagyobb befolyást kezdenek gyakorolni a köz *nézletmódra*, úgy hogy egyik másik tekintetben már a theoriának hatása a praxisra csakugyan észrevehető, habár természetesen távolról sem olyan, mint az már e korban Európa nyugati államaiban, p. o.

---

[1]) A financzügyi kérdések fölötti vitáknak az itt kifejtettek, csak első stádiumát képezik; a 2-ik és hasonfontosságú stádium alantabb az 1825—1840-ki időszak ismertetésénél fog szóba jönni; — a miért is egyelőre oda utalunk az itt mondottak kiegészitéseül.

Angliában, Frankhonban, stb. tapasztalható, hol jelesül egy Malthus és Ricardo, egy Sismondi és Ferrier, egy Lotz és Soden, egy Storch és Mill, s sok mások pályatörő nagy művei a szellemhatalom egész nyomatékával az illető országok közviszonyaira befolyást gyakorolva jelenkeznek.

Végre *érdemül* lehet az ez időszakbeli tudományos szak-irodalmunk kezdeményeinek felróni azt, hogy a közélet azon szomorú hányattatásai közt, melyeken honunk 1802-től 1823-ig keresztülment, csak a szellem ezen termékei voltak még tolmácsai s képviselői *a nemzeti eszmék* és nézeteknek, csak az ez időben megjelent egykét nemzetgazdasági munka tanuskodott még a társadalom mélyjeiben folyton folyvást pezsgő eszmecsurlódás felől, s hogy ép ezért, kivált ha még az irodalmival rokon *fensőbb oktatási rendszert* is idevesszük, mely e korszakban már szinte nagyobb jelentőségre emelkedék, s különösen a politico-cameralis ismekörnek terjesztésére tevékenyen hatott ki, — az 1802-től 1825-ig terjedő időszak közgazdasági eszmefejlődésének alapos méltatására és felfogására nézve: a tudományos szakliteratura egyikét a legbiztosabb forrásoknak képezi.

2. §.

A közgazdasági irodalom ez időszakbeli termékei, s jelesül Berzeviczy György dolgozatai.

Egyike a legkiválóbb szakférfiaknak, kik századunk elején a közgazdasági eszmék tisztázására befolytak, sőt szaktudományi irodalmunk *alapvetői közé* sorolhatók: *Berzeviczy György,* a következő jeles és maradandó értékü munkák szerzője: *„De commercio et industria Hungariae“* (latinul 1797. Lőcsén, és Rumytól német fordításban 1802-ben Weimarban, meg Hildt „Neue Zeitung für Kaufleute“ cz. folyó-iratában); *„Ansichten über den Welthandel“* (1808. Bécsben); és *„De conditione et indole* rusticorum in Hungaria“ (1806. Lőcsén). — Berzeviczy [1]) irodalmi dolgozataiban, teljes összhangban a kor felvilágosult s előbbre haladt felfogásával, a közgazdaság számos alapkérdését s különösen hazai iparunk állapotát veszi taglalat alá, s oly eredményekre jut, melyek részben még a mai tudomány szinvonalán is figyelemre méltók, s arról tesznek tanuságot, hogy a jeles

[1]) Szerző Szepes- és Sárosmegye táblabirája, valamint a Tiszán innen és túlnani evang. egyházak és iskolák felügyelője vala, s mint ilyen az illető körökben is élénk tevékenységet fejtett ki a közügyek s jelesül az anyagi érdekek előmozdítása körül.

szakférfiú, a külföldi irodalomban is teljesen jártas, s annak ujabb vivmányaival és iránylatával ismeretes vala[1]). — Műveinek tartalma a következő.

Első dolgozatában, mely hazánk kereskedési és ipari viszonyaival foglalkozik s *tiz fejezetre szakad*, szerző először is találóan fejtegeti, hogy miként veszi eredetét az emberek szaporodó szükségletei és előbbre haladt műveltségéből az ipar és kereskedés, mely viszont a népesség számaránya növekedésének meg a belső államerők kifejlődésének válik alapzatává, (102. l.)[2]) valamint kimutatja azt, hogy az ez iránybani fejlettségének köszöni Európa tulajdonkép fensőbbségét az egész földkerekség felett; mig oly államok, hol ipar s kereskedés hiányzik, örökké erőtlenek és gyöngék maradnak (103—104. l.) — A *nemzetgazdaság alapfogalmait* illetőleg, már az angol Smith-féle iskola szellemében helyesen utal szerző arra, hogy a nemzeti gazdagság nem pénzben, hanem a különböző jószágok és termékek lehető legnagyobb bősége- s változatosságában rejlik[3]), a mi csak ott lehetséges, a hol műszorgalom, tudományos ismeretek, virágzó földipar s élénk forgalom található. (112. l.) — A *pénzt szerzőnk helyesen* érték- és árm érőnek nevezi, mely a közéletben a csere-eszközlés meg a jószágárak meghatározásának fő közege, s mely odavonulván a hol a termékek bőségesen léteznek, ott is elégséges mennyiségben megleend, a hol ép arany- és ezüstbányák nincsenek. (111—113. l.) Mire nézve találón jegyzi meg még, valjon mi Magyarok és Erdélyiek, kik a nemes érczeknek oly tekintélyes mérvü bánya- kincseivel dicsekedhetünk, *gazdagok vagyunk-e?* [4]) — Az államhatalomnak feladatát közgazdasági tekintetben szinte helyesen fogván fel, azt mondja szerző, hogy a valódi nép- és államgazdagságnak egyik főföltételét az is képezi, ha az ipar és forgalom, bölcs jóakaró s szabadelvű kor-

---

[1]) Nem egészen indokolatlan azon állitás, hogy Berzeviczy irodalmi működése ez irányban igen hasonlít ahhoz, melyet pár évvel előbb Skerletz Miklós (kit egyébiránt a szerző, mint maga is megvallja, részben felhasznált) fejtett ki, a miért is a két *jeles férfiú gyakorlati úgy mint* elméleti iránya közt a legnagyobb rokonság tapasztalható.

[2]) Az idézett lapszámok a latin és német kiadásban majdnem egészen összeesnek.

[3]) Ép azon tétel, a melylyel a nagy *Smith A.* halhatatlan munkáját „Inquiry into the nature and the causes of the Wealth of Nations“ megkezdi!

[4]) Itt B. még azt az eszmét is fejezi ki (114. l.) hogy nemzetvagyonosságnak tulajdonkép össz-sommája nevezendő minden előállított javak és termékeknek, valamint minden eszközök és erőknek, melyek segélyével az államok elégültekké anyagilag erősökké, s virágzóvá tétethetnek.

mány által ápoltatik, szabad mozoghatásában és fejlődésében biztosíttatik és fensőbb szempontbóli vezényeltetésre talál (113—114. l.) Hozzátévén, miszerint minden *kormánynak kötelessége* a nép anyagi jólléte előmozdításán is fáradozni, mert utóvégre ha a részek erősek és épek, az egész is az leend, s mert nincs státus, mely polgárainak vagyonossága s nagyobb *számaránya nélkül* tekintélyes és hatalmas lehetne. (118. l.) Elismeri továbbá B. (és itten némileg a merkantilisztikai iskola traditióinak eszmekörét látszik Smith-féle elveivel kapcsolatba hozni akarni) a *pénzforgás* nagy jelentőségét, a (józan) fényüzésnek közgazdasági szempontból igazolhatóságát, a kormány positiv s folytonos behatásának az ipari életre nélkülözhetlenségét, stb. De egyidejűleg, úgy mint napjainkban korunk két legnagyobb élő szakembere John St. Mill és Roscher, szellemdúsan figyelmeztet arra is, hogy mily rendkülli fontossága van a közgazd. életben a szokásnak [1]) és az ezen alapuló szükségletek- s életmódnak, melyre a kormányok nem, de igenis az idők szelleme meg az emberek növelése és műveltsége a századok folyamában képes döntőleg hatni (119—120. l.) — Egy *sarkalatos irányelv* végre, mely szerzőnk egész művén mint veres fonal átvonul, az, hogy a nemzetgazdaság egyik fő-érdeke és alapja a *szabad-forgalom* s akadálytalan kereskedelmi üzlet (12. s k. 67. 120 l.) elvének életbeléptetése, a mennyiben csak ennek nyomán fejlődhetnek ki a nemzeti iparerők, szaporodhatik a népesség, növekedhetik a consumtió és circulatió, s honosulhat meg gazdagság s anyagi jóllét [2]).

Vizsgáljuk még Berzeviczy munkájának *gyakorlati irányú* szakaszait.

Mindenek előtt hazánknak Magyarországnak természeti adományokbani bőségét s physikai gazdag képességét emelvén ki, azt mondja szerzőnk, hogyha hason mértékben műveltségnek és képességei kifejlésének örvendhetne, önerejéből *elsőrangú európai* állammá emelkedhetnék (8. l.); hazai földmüvelési állapotainkra nézve találóan emeli ki, hogy honunk lakosai s különösen a földmives-osztály sokhelyütt a fejletlen ipar- és pénzforgalomnál fogva a legnagyobb szegénységben sínlődnek, s egy *évi rosz termés* is már a legsúlyosb

---

[1]) V. ö. *Roscher:* System I. §. 113. *Stuart Mill:* Principles of Political Economy. (6-ik Edit 1865) 145 s köv. lapokon.

[2]) A populationisztikai elvnek ily gyakori emlegetése a Smith-féle rendszerhez szitó szerző által, szóló tanusága annak, hogy Berzeviczy 1797-ben *Malthus korszakot* alkotó „Essay on population" cz. művét, mely egy évvel később jelent meg s a népesedési theoriát alapjaiban megingatta, még nem ismeré.

nyomort idézi elő (9. l.) tehát az emberek igazi nomádszerű módon élnek, azaz majd fulasztó bőségben, majd a legnyomasztóbb szükségben. — E mellett Magyarországban nincs arány a productió és consumtió közt, a mennyiben sokkal több állíttatik elő mint a mennyi elfogyasztathatik, miért is azután a termékeknek kelete és ára nincsen, s így a belterjesb s *okszerűbb gazdálkodási* rendszerre való áttérés is szerfelett megnehezedik (11. l.) — E bajoknak orvoslására B. mindenekelőtt a népesség szaporodását, a szabad kiviteli kereskedést, meg a fogyasztás és forgalom minél akadálytalanabb kifejlődését tartja szükségesnek, s azon alapos s a tudomány még mai szinvonalán is figyelemreméltó megjegyzést csatolja ide, hogy a kiviteli tilalmak *ösztermények tekintetében* (hazánkra nézve is) egyáltalában czéltévesztők, mert ha bőséges a termés, csak a jószág-árak mesterséges leszállítására hatnak, s a fölöslegnek kimenetelét megakadályozzák, rosz termés idejében pedig azért, mivel ekkor az országban lévő magas termény-árak maguk is megakadályozzák a túlzott kivitelt (12. l.) — Áttérve az egyes gazdasági iparágakra, panaszkodva említi szerző azokban tapasztalható hátramaradásunkat, melyet egyebek közt a megkivántatott szakismeretek hiányának is tulajdonít. (12. l.) — A *műipar- és gyártásról* szóló III-ik fejezetben szerző legelőször is az e foglalkozási-nem értelem-meghatározását kisérti meg, (17. l.); azután korholja idegen áruk tömeges megvásárlásán *alapuló fényüzését* a magyar fő-úri osztálynak, a mennyiben az idegen portékák félszeg kedvelése a belipart elfojtja, a gyártás oly sok főkellékeinek birtokában levő hazánkban műipari vállalatok felvirágzását megnehezíti, s így az, a mi egyébként az ország előnyére válhatnék (t. i. józan fényüzés) ha tudniillik a bel-termelvények consumtiójára irányulna, egyenesen káros hatást gyakorol anyagi helyzetünkre (18—21. l.) — Legterjedelmesebben értekezik azonban szerzőnk *a kereskedésről, a vámrendszerről* és a *közlekedési eszközökről.* (IV. egész IX-ik fejezetben). Mindenekelőtt találóan utal azon természetes forgalmi irányokra, melyek hazánk kereskedésének már az ország geographiai és physikai viszonyainál fogva is elébe szabvák (16. l.), s melyeket nekünk Magyaroknak szem elől téveszteni sohasem szabad. Kiemeli azután belső kereskedésünk fejletlenségét (21—23. l.) valamint *külforgalmunknak* is pangó állapotát, hol azonban hangsúlyozza, hogy ennek egyik főoka a visszás osztrák vámpolitikában keresendő, a mennyiben a német iparosok megvédelmezésére külföldi gyártmányok behozatala megakadályoztatik, és így a nemzetközi árúcsere és közlekedés lehetlenné válik. Eltekintve azon

számos harminczadi *faggatásoktól*, melyeknek a magyar kereskedő az osztrák-tartományokban még mindég kitéve vagyon, attól hogy Magyarország csak úgy tekintetik a keresk. politikában, mintha Ausztria provinczíája volna (25—31.), végre attól, hogy keresk. szerződések által sem ügyekszik a német kormány hazánk ez iránybani érdekeinek eleget tenni. (32. l.) [1]). — A kereskedelmi *bilanczról* szóló szakaszban B. elmésen iparkodik megczáfolni azokat, a kik szerint Magyarország forgalma activ és a közvagyont szaporító, a kik Magyarország anyagi emelkedését a monarchia nemmagyar részeinek érdekeivel össze nem férőnek nyilvánítják, a kik azt állítják, hogy minden osztrák készpénz hazánkba folyt, s hogy Magyarország gazdagsága szemlátomást növekedik stb. Kimutatván, hogy mindezeknek ép ellentéte tapasztalható honunkban, hogy a kedvező *kereskedelmi mérleg csak* látszólag az, tényleg pedig igenis kedvezőtlen, hogy ép ellenkezőleg hazánk pénzkészlete mindennemű fizetések stb. alakjában Ausztriába és külföldre vándorol, hogy legnagyobb részében Magyarországnak szegénység uralkodik, a *lakosok az adókat* nem képesek lefizetni, s erőszakos executiók a napirenden vannak, stb. s hozzáteszi: „hogy az osztrák pénz hazánkon csak átfut, de benn nem marad, s hogy Magyarország anyagi állapota egészen hasonlít egy aszkórban szenvedőéhez, kinek *arcza pirossága csak* a testben készkelő legveszélyesb bajnak külső symptomája. — Ezeket előre bocsájtva átmegy B. művének VI-ik fejezetében *a harminczad*-rendszer taglalatára, kimutatja, hogy miként emelkedék e vámilleték különböző czím alatt vele kapcsolatba hozott adókkal az osztrák kormány intézkedései folytán s a mi kárunkra folytonosan magasabbra, mint panaszkodtak a karok és rendek országgyűléseinken folytonosan ez igazságtalan eljárás ellen, anélkül hogy siker koszorúzta volna ebbéli föllépésüket; s minek végre az volt következése, hogy Magyarország műipara ki nem fejlődhetett, a német örökös tartományok által szükséglett *magyar őstermények kivitele* megakadályoztaték, s végre az egész kereskedés meg az ebből eredő haszon német kezekben összpontosult, hazánk pedig a reá nézve oly szükséges és fontos nemzetközi (külkereskedési) árúcsere-üzlettől kizárva maradt. (42—58. l.) — Ezekkel kapcsolatban a VII-ik fejezet folyamában szerzőnk igen szellemdúsan s már egészen a modern nemzetgazdaság elveivel megegyezőleg bebizonyítja azt, hogy a gondviselés bölcs világterve

[1]) Különösen borainknak éjszak felé meneteléről szól a 24 egész 25-ik lapokon.

szerint minden ország s minden nép sajátszerű közgazdasági hivatással birván, s mindegyik külön külön termelvényekben bővelkedvén: e productumaik *kölcsönös kicserélésére*, illetőleg egymás kiegészitésére egymásközti békés nemzetközi forgalomra utalvák, s hogy e szerint valamint e téren egyáltalában, úgy különösen Magyarország és Ausztria anyagi érdekei és jólléte közt sem létez ellentét, hanem inkább könnyen felismerhető *érdek-viszonyosság*, melyet csak azon rövidlátó politikusok akarnak kétségbe vonni, kik szerént Magyarország felvirágzása csak Ausztria károsodásával foglalhatna helyet. (60—61. l.) Ezen nagy elvre, melynek tüzetes formulázásában Berzeviczy Smith Ádám alapjain továbbépítve, korának legnagyobb szaktudósait egy *J. B. Sayt*, *Malthust* s *Ricardot* megelőzte [1]), s egyikét a modern nemzetgazdaságtan legnagyobb dogmáinak alapitotta meg s alkalmazta először *egy fényes concrét* példában: fektette azután szerzőnk (úgy mint a Smith-Say-féle iskola általában) a nemzetközi forgalomszabadság iránti követelését általában s különösen hazánk szempontjából, s kimutatta hogy mihelyt Magyarország nyerstermékeit szabadon vihetendi ki külföldre, azok árállása megjavuland, az idegen országból bejövő pénz a forgalmat élénkebbé teendi, a kereseti alkalmak és a nép jövedelme szaporodni fog, a népesség száma növekedendik, ipari és gyári vállalatok meghonosulandnak, (67. l.); s hozzátoszi, hogy Magyarország jóllétének ilyképi szaporodása egyenesen *az osztrák tartományoknak* is előnyére leend, mert ők is többet fognak eladhatni, az ő ipari s egyéb termékeik kelete is Magyarország felé emelkedendik (69. l.), eltekintve attól, hogy a birodalom két fele közti versenyzés- és vetélykedésnek is meglesznek jó következményei. (70. l.) — Itt azután *közjogi* fejtegetésbe bocsátkozván, igen találóan utal szerzőnk arra, hogy feltéve hogy Magyarország anyagi felvirágzása az osztrák tartományoknak kárára is lehetne, kérdés: ***van-e joga Ausztriának minket*** fejlődésünkben feltartóztatni!? Magyarországot! mely önmagára álló s független birodalom (71—73. l.), tehát közgazdasági tekintetben sem lehet más országnak alávetve, stb. annál is inkább, miután Magyarország a monarchia erejének súlypontja, hatalmi állásának kimeríthetlen erőforrása stb. (74—75. l.) — A VIII. fejezetben *a közlekedési és szállítási* eszközök fontosságát elemezvén szerző, indítványokat tesz a magyarországi folyam-, út- és csatorna rendszer tökélyesítésére; mig

---

[1]) Lásd *Kautz*: „Geschichte der Nat.-Oeconomie" illető helyeit és *Roscher*: System I. k. 98-ik és köv. §-jait.

a IX-ik fejezetben éjszak felé irányuló kereskedésünkről szólván, ennek szomorú hanyatlását panaszolja, befejezéséül jeles dolgozatának pedig azt mondja, mennyivel erősebb volna Magyarország, ha az ország gazdag erőforrásai stb. jobban s teljesb mérvben kiaknáztathatnának.

Ez volt Berzeviczy első munkája. — *A második*, mely (mint fentebb látók) az ázsia-európai világkereskedés kérdésével foglalkozik, s egy évtizeddel később jelent meg, a nemzetközi forgalomnak valóban magas emberiségi szempontból való felfogásáról tanuskodik, s szerzőnek azon nagyszerű indítványát tartalmazza, hogy szemben a napoleoni világháborúk által végkép megzilált internationális kereskedési viszonyokkal, czél- és időszerű volna az *ázsiai-indiai világ-forgalmat* a nyugati államok kezeiből kiragadni, s az osztrák birodalmon meg Oroszországon átvezetni. (Előszó 3. l.) E végből, egyebek közt ez utóbb-nevezett két státusnak szorosb *közeledését egymáshoz*, s jelesül kereskedési egyezmények általi kapcsolatba lépését (szabad kereskedési alapokon) ajánlja (40. s k. l.), azután egy nagy szabadalmas kereskedő-társaságnak felállítását, kikötők s rakodó helyek alkotását stb. hozza indítványba, s mint első művében, itten is újolag a szabad ipar és kereskedelmi verseny előnyösségét hangsúlyozván, azt akarja bebizonyítani, hogy ez indítványok megvalósításától a birodalomnak s különösen az oly igenis hátramaradt Magyarhonnak kereskedelmi s közgazdasági felüdülése bizton lenne várható. (57. s k. l.) [1]) — Figyelmet érdemlő momentum végre B. e művében az, hogy sokkal kiméletesebben szól Ausztriáról, mint első munkájában, hogy az *osztrák birodalom összes alkatrészeinek* érdek-kölcsönösségét határozottan kiemeli, az osztrák kereskedelmi politikának elszigetelési irányát károsnak nyilvánítja; — mig magát értekezését azzal fejezi be, hogy e tervezet elfogadása folytán a monarchiának mind közgazdasági, mint államháztartási helyzete kedvezőbbé váland [2]). (69—70. l.)

Harmadik és utolsó művében, *Berzeviczy* a magyarországi pór-osztály társadalmi s anyagi viszonyait ecseteli, mely mű megjelenése után a Hormayr-féle „Archiv für Geographie, Geschichte stb.“ cz. folyóiratban felette élénk vitatkozásokra szolgáltatott alkalmat, s egyebek

---

[1]) Elméleti előhirnöke a *Suez-csatornai mozgalomnak* és tervezeteknek.

[2]) Érdekes momentum még Berzeviczy ezen dolgozatában, hogy (a 65. s k. l.) a sok bankjegybeli pénzt dicséri, s annak jó hatását a productióra és forgalomra nézve hangsúlyozni iparkodik.

közt annyiban szinte figyelemre méltó munkácska, hogy (33. s k. l.) a *magyar adószerkezetnek* s különösen a dikátiónak ingatag s hiányos voltát feltünteti, s így ez irányban szerző szakirodalmi dolgozatainak kiegészitő jelentékeny részének neveztethetik.

Ennyit Berzeviczy-ről, mint nemzetgazdasági iróról, — kinek dolgozatai hangosan szóló bizonyságai annak, hogy e kitünő szakférfiúban Magyarország a *18. és 19-ik század fordulatpontján* épügy birta egyikét a nemzetgazdasági tudomány nagy alapvetőinek, mint Anglia Malthussában, Frankhon J. B. *Say*-jében, Németország Lüder és *Hufeland*-jában, meg Olaszország *Giója*-jában, s hogy Skerletz mellett okvetlenül Berzeviczyt illeti meg hazánkban a Széchenyikor előtt a legfényesb hely valamennyi nemzetgazdasági iróink és szakembereink sorában.

3. §.

Egyéb nemzetgazdasági irók 1825-ig, és a felsőbb oktatásügy közgazdasági tekintetben.

Forduljunk immár az ez időbeli többi irókhoz.

Az 1802-től 1825-ig terjedő s irodalmi művekben kifejezésre jutott közgazdasági eszmefejlődés jobbára „kereskedelmi kérdések“ körül forog, s különösen oly feladványokra irányul, melyek Magyarország ez ügybeni állása és szükségeivel függenek össze, és eltérőleg az eddigi legtöbb munkáktól, részben német nyelven irvák. — Igy névszerint 1802-ben *Benzoni*-tól német nyelven tétetett közzé (Fiumében) a következő értekezés: „*Vorschlag eines Commerzsystems*“, mely főleg a kiviteli kereskedés politikájában életbeléptetendő némely reformokra terjeszkedik ki; — *Bredeczkynek* már érintett dolgozata a kereskedésről; két évvel később vagyis 1804-ben a szepesi születésü *Sponer Pál:* „Ideen über Ausfuhr im Allgemeinen und deren Anwendung auf Ungarn“ cz. eszmetöredékeket bocsájtá közre, és pedig *Schedius* ismeretes folyóiratában „Zeitschrift von und für Ungarn“ (III. köt. 297—305. l.); — *Vedres István:* „A Tiszát a Dunával összekapcsoló uj hajózható csatorna“ és „*Egy nemzeti jószág*“ czimü s 1805 illetőleg 1807-ben közzétett értekezésekben, közlekedési és productionális viszonyaink javitására czélzó tervezeteket tőn közzé [1]); egy-két évvel később *Horváth Mihály* Posonyban „Notitia rei commercialis“ czimü dolgozatot adott ki, melyben a kereskedés némely

[1]) Utóbbi művében különösen Szeged városa környékén a futóhomok megkötése szükségét mutogatja.

elméleti szabályait is fejtegeti; mig másfelől a bank- és hitelügy *Cseö gheöben* talált képviselőre, a mennyiben ez utóbbi, szemben az e korszakban kiváló fontosságú papirpénzmüveletekkel és értékhullámzatokkal *„Bankoregulirungsprojecte“* czimü s 1807 meg 1815-ben napvilágot látott értekezéseivel a fennforgó bankkérdés felvilágosításához ügyekezett járulni. — E korba esnek azonkivül még néhány közgazdasági és főleg földipari értekezések a *„Nemzeti Gazda“* cz. folyóiratban, ezután a *„Tudományos Gyüjtemény“* cz. folyóiratban (p. o. Molnár Ferencztől, Szytrokaytól, Gátytól) [1]; — *„Briefe* eines ungarischen Edelmanns“ 1806-ban (206. l.) melyben több anyagi reform meleg szószólóra talál; végre *Wersák* (budai hirlapszerkesztő és bölcsészettudor) „Über die Wichtigkeit des *Handels auf der Donau* nach dem schwarzen Meere für das Königreich Ungarn“ stb. czimü munkája, melyet 1820-ban Pesten közzétett, s egyebek közt annyiban érdeket gerjesztő dolgozat, a mennyiben ellenkezésben Berzeviczy és más *szabadkereskedelmi irányú* szakemberek meg az országgyülések nyilatkozataival, tisztán *merkantilisztikus* és prohibitionisztikus alapon áll. Szerző az osztrák-magyar *ipar- s kereskedés* történetének ösmertetését adja, mely némely tekintetben ugyan tanulságos, de annyiban unalmassá válik, hogy a munka tendenzia-szerüsége minden lapon kirí, az osztrák kormánypolitika igazolása s *védelme* mindenütt a főczél (40. s k. l.), az egész okoskodás pedig merkantilisztikus és prohibitionisztikus szellemben halad (45. s k. l.) sőt a mennyiben ott a hol a munka irány-érdeke azt kivánni látszik, szerző önnön alapelveitől is eltérő nézeteket fejtegeti. (191. s k. l.) — E munka egyik főczélját képző azon feladat végre, hogy *Pestnek* mint közép- és keleti Európa egyik kereskedelmi emporiumává való hivatása kimutattassék, az utolsó szakaszokban behatólag van tárgyalva, de a sok helyes megjegyzés mellett oly nézetek is kifejezve, melyeknek praktikus érvényét elismerni alig lehet [2]).

---

[1]) A Tud. Gyüjtemény 1817-ki folyama VIII. füz. egy értekezés az „Éhség“ elleni intézkedésekről, gabona-takaréktárakról, érdemel említést.

[2]) A munka ezek szerint, daczára nagy fogyatkozásainak, annyiban mindenesetre figyelemre méltó mozzanatot jelez az e korbeli irodalomban, a mennyiben *némi előhirnökeül* tekinthető azon protectionisztikus eszme-áramlatnak, mely néhány évvel később, jelesül pedig 1825/7-ki hongyülésünkön elterjedve, némi túlsúlyra kezde jutni, s mint a következő „Szakaszban“ látni fogjuk, az eddigi nézetkörtől annyiban elütő volt, a mennyiben a védvámi tekinteteknek már sokkal tágabb tér nyilt, mint az eddigi országgyülöseinken tapasztaltatott.

Mielőtt ez átnézetet bezárnók, legyen szabad még két e korbeli *nagy hazai iróról* megemlékeznünk, ki habár közvetlenül nem is tartozik tudományos munkálatainál fogva a „Nemzetgazdák“ sorába, de kik az általuk fényes sükerrel művelt tanszakoknak a mi tudományunkkali szoros kapcsolata-, meg a tőlük közrebocsájtott művekben kifejezett *státusgazdasági nézeteik* alaposságánál fogva figyelmünkre érdemesek. És ezek: *Schwartner Márton*, a jeles statisztikus, és *Fessler Aurél* az ünnepelt történetiró. Mindkettője e férfiaknak ugyanis, az egyik „Statistik des Königreichs Ungarn“ (2 köt. 1798. ujkiad. 1809—1811.), a másik „Geschichte der Ungarn“ cz. tiz kötetes magyarországi történelmében (1814—1825.) egész körzetét a legjózanabb, ép oly helyes tapintat és státusférfiúi bolátásról, mint az uj tudományos *igények kellő méltányolásáról* tanuskodó közgazdasági nézeteknek fejtik ki. Mindenik meleg barátja és szószólója az uj érdekek- és irányoknak; képviselője a *szabadkereskedési rendszernek;* nyilt ellene az ipar és forgalom teréni visszaéléseknek, a státus- s népháztartásbani könnyelműségnek; mindenik iparkodik előitéletek és balfelfogás leküzdésére, helyesb nézetek terjesztésére; — mindeniknek munkája szóval tele a legfinomabb észrevételekkel, melyeknek hasznosítása igen könnyű. Schwartner, végre épúgy mint Fessler azon tudós honfiaink közé tartoznak, kik daczára annak, hogy *nem magyar nyelven irtak*, sőt állásuk- és körülményeiknél fog némi tartózkodásra is valának utalva, nemzetük jogállását és érdekét soha sem tévesztek szem elől, szabadságainak nagy elveit meg nem tagadták, sőt, helylyel közzel fölfelé is az igazságot kimondani, s a nemzet bajaira és panaszaira utalni, legkevésbbé sem tartózkodtak. — E két férfiú volt végre századunk első tizedeiben, a ki a *magyar* név és nép ismeretét a külföldön hathatósan közvetiteni segítette, s ki mind a történetnyomozóknak mind az államtudósoknak figyelmét irányunkban fölkölté, s oly irói *nevet birt magának* kivívni, mely még ma is a tiszteltebbek közé tartozik [1]).

A szorosan vett közgazdasági dolgozatokon kivül jelentékenyebb szerepet kezdenek ez időszakban játszani végre a *mezőipari kézikönyvek* és szakművek, másfelől a *tudományos folyóiratok.*

Az előbbieket különösen illetőleg, szép lendületnek indultak hazánkban a 18-ik század utolsó éveiben a természettannak s ovvel

---

[1]) Idézeteket e két iró közgazdasági nézeteire nézve e helyütt fölösleges volna adni, miután az egész jelen dolgozat folyamában többhelyütt elszórva ugyis meg vannak érintve.

kapcsolatban a mezőgazdaság elméletének is művelése [1]). Igy hogy csak egy két hirnevesb képviselőjét említsük ez ismeágnak: 1791-ben *Nagyváthy János* a keszthelyi Georgiconnak utóbb igazgatója „a szorgalmatos mezei gazda“ cz. két részből álló munkát, és 1821—24-ig több más gazdasági dolgozatot Pesten bocsájtott közzé; 1805-ben *Pethe Ferencz* „Pallérozott mezei Gazdaság“ czimü szinte két részből álló kézikönyv, azután „a szarvasmarha tenyésztés“ (1814) s egyéb iratok által érdemesítette magát; 1824-ben *Angyalfy Mátyás* „Mezei gazdák barátja“ czimü szakbeli folyóiratot indította meg; 1808-ban *Rumy Károly* egy német nyelven szerkesztett terjedelmesebb népszerü gazdaságtani kézikönyvet tett közzé [2]); 1817-ben a „Nemzeti Gazda“ czimü szaklap emelkedett érvényre; 1819-ben Columella remek munkája a földmüvelésről *Fábián József* által magyarra fordíttatott, stb. [3]). — Megannyi bizonyságai annak, hogy apáink közgazdászatunk ez iránybani hiányait mindjobban kezdék érezni, s hogy találkoztak már itt-ott nagyobb talentomú s elméleti képzettséggel is biró szakemberek, kik e hiányokat pótolni, s hazai irodalmunkat tekintettel a külföld e nemü vivmányaira gazdagítani törekedtek.

Az *időszaki folyóiratokat pedig* illetőleg, ez azon kor, a melyben a tudományos sajtó tulajdonkép megalapíttatott, s első virágait hajtá; habár részben németül is szólalt meg, a miről azonban Toldynk igen szépen jegyzi meg, hogy ezeknek hatása is a magyar tudományos működésre serkentő és jótékony vala, s hogy az irók nagy részében csak a toll volt német, ellenben az elmék törekvése, működésök iránya, stb. *kifejezetten nemzeti.* — Ez időben keletkeztek tehát és emelkedtek befolyásra: *Schedius*-től „Zeitschrift von und für Ungarn“ (Pesten 1802—1804-ig). *Lübeck*-től: „Ungarische Miscellen“ (Pest 1805—1807); *Windisch*-től: „Ungarisches Magazin“ (1781—1787.) és ismét 1798-ig Posonyban; a „Siebenbürg. Quartalschrift“ (Szebenben 1790—1801-ig); *Döbrentei*-től: az Erdélyi Muzeum (Kolosvárott 1814—1818-ig); a *Fejér György* által Pesten megindított s 1817-től 1841-ig fennállott „Tudományos Gyüjtemény“, a „Hazai

---

[1]) V. ö. *Toldy:* Irodalomtörténet. 180,275. és 278-ik lapokon.

[2]) „Populäres Lehrbuch der Oeconomie, mit besonderer Rücksicht auf Oesterreich und Ungarn, auf den Zustand der Landwirthschaft im Kaiserthum Oesterreich.“

[3]) Itt lehet még említeni *Pfahler Károly:* „Jus Georgicum R. Hung.“ cz. úrbérügyi dolgozatát (Pest 1820 két kötetben) *Pauly K.* Const. Rei Urbarialis (1817 Bécs) *Molnár Ferencz:* értekezését a Birtokrendezésről (Tud. Gyüjt. 1821.) mint a melyekben szinte több idetartozó nézet fejtegettetik.

Tudósítások“ 1806 óta stb. Mely folyóiratok, habár az államtudományoknak s jelesül az elméleti „Közgazdaságtannak“ felette csekély tért engedtek is, egyik másik irányban hozott ismertetéseik, utalásaik által az eszmék fejlődésére kétségtelen hatással valának, a miért is e helyütt egészen figyelmen kivül mi sem hagyhattuk.

* * *

Eddig az e korbeli nemzetgazd. eszmefejlődést leginkább a törvényhozás meg a szakirodalom körében vonhattuk vizsgálódás alá. — Volt azonban a közgazdászati nézetek e két rendbeli s mindenesetre nagyfontosságú nyilatkozási tere mellett ez időben már egy harmadik tér is, a mely kiváló jelentőségű, — értjük az iskolát, *a közoktatás terét.*

Azon időtől fogva ugyanis, melyben a monarchiában s jelesül hazánkban a politikai s kamerális tanszakoknak *a főtanodákoni* rendszeresítése mint önálló előadási tárgyaké, (már a fentebb mondottak szerént) eszközlőbe vétetett: folytonosan s szakadatlanul müveltetett a nemzetgazdaság *hazai egyetemünkön* és akademiáinkon, úgy hogy teljes joggal föltehetni, miszerint évenként nem kevés számú pályavégzett jogtanuló lépett ki a gyakorlati jogélet vagy a hivataloskodás, vagy a törvényhozói pályára, a ki a közgazdasági tanszaknak egy bizonyos időn át tanulmányozásával foglalkozván, annak némely alapelveit magával az iskolából szélesb körökbe is vitte, s terjedését vagy érvényre jutását elősegítette.

Az irányt s vezéreszméket pedig illetőleg, melyek ez időben tanodáinkon és iskolai kézikönyveinkben sinórmértékül szolgáltak, az egész itt szóban lévő időszak alatt majdnem *kizáró uralomnak a Sonnenfelsi rendszeren* alapuló merkantilisztikai elvek örvendettek. Minek egyszerű oka abban rejlik, hogy Sonnenfels, mint nagytekintélyü *osztrák* szaktanár és iró (a mult században) azért mivel az ausztriai kereskedelmi és közgazdasági politikát ismeretes kézikönyvében mintegy rendszerbe hozva s tudományos köntösbe öltöztetve leghűbben képviselé: a bécsi kormány által minden birodalmi főiskolában és hazai tanintézeteinkben is *kizárólag követendő* szakférfiúnak nyilváníttatott, s így a tanároknak a legjobb akarat mellett sem vala igen alkalmuk az ez iró által képviselt s már jóval meghaladt szűk eszmekörön felül emelkedni, s hallgatóikat a már-már köztekintélyre vergődött *Smith-Say-féle rendszernek* ismeretébe beavatni.

Szóló tanusága ennek az is, hogy az e korbeli tanárok az egyetemen szokásos jogtudori vagy közvizsgálati vitatkozások alkalmával a jelöltek által sohasem vétettek fel más tantételeket, mint a melyek a Sonnenfelsianismus elveivel megegyezők voltak, s bármennyi akkorbeli főiskolai irományokat átnézünk, mindenütt ugyanazon eszmék é iránnyal találkozni, a mi az elészabott tanrendszer betűihez való szigorú ragaszkodást tanusítja [1]).

A mi végül az ez irányban közzétett *rendszeresb irodalmi munkákat* ez időszakból illeti, ezek a következők voltak: az első, mely mindjárt a század elején jelent meg: „Specimen oeconomiae publicae, legibus et moribus Hungariae aecomodatum“ czimet visel, s 1806-ban Budán *Horváth Mihály* prépost s egyetemi tanár által tétetett közzé. E munka annyiban figyelmet érdemel, hogy összes hazai irodalmunkban az *első* (bár latin nyelven irott) közgazdasági *tankönyv* s rendszeres szakdolgozat. Tárgyalja a tudomány főkérdéseit módszeres összefüggésben, irányára nézve pedig mintegy átmeneti fokot képez az ó-iskola merkantilisztikus veilleitásai meg az ép akkor terjedezni kezdő Smith-féle rendszer uj elméletei között [2]).

Ennél jóval terjedelmesb, de inkább csak fordítmányt képző a következő munka: „*Principia Politiae, Commercii, et Rei Aerariae*“ melyet 1807/8-ban Posonyban az ottani (s később hiressé vált győri) jogtanár *Beke Farkas* (Belnay György nyomdájában) tett közzé, s mely mint a czim (e germanicis lucubrationibus clarissimi viri Josephi a Sonnenfels latine reddita) mutatja, egészen a Sonnenfels-féle kézikönyv szerint készült, három részből (illetőleg kötetből) állván,

---

[1]) Leggyakorább volt ez iratokban a Sonnenfelsi elmélet-alaptétele: „complexus principiorum, ope quorum possibilis maximus *numerus civium occupatur*, scientiam politico-cameralem constituit,“ vagy „*Incrementum populationis est principium politicae* scientiae.“

[2]) E munka körülbelül 170 lapra terjedő tartalmából kiemelendő egyebek közt, hogy benne a pol. gazdaságtannak mint külön studiumnak fontossága hangsúlyoztatik (Előszó), a *tudományok*- és szellemi műveltségnek az anyagi haladással való kölcsönössége kiemeltetik (15. l.) Szerző a kereskedelem tekintetében szabad mozgást de folytonos állami gondoskodást is követel (50. l.), a nyerstermékek kivitelének a belipar érdekéből korlátolását helyeseli (61. l.) A 14-ik fej. *a papiros pénz* jelentőségére történik utalás, de (némi tartózkodással) annak káros következményei sem hallgattatnak el (93. s k. l.). A szerfeletti *arany és ezüst hálaényozást korholja*, s a valódi vagyonforrásokat a mezei ipar, kézmű és gyártás gondos üzésében véli rejleni (110. s k. l.). A merkantilisták forgalom-mérlegről elméletét elveti (129. l.) s a munka végén némely kitéréseket teszen a magyar s osztrák közállapotok ismertetésére.

melynek elseje a közrendészeti, a második a kereskedelmi és közgazdászati, a harmadik pedig a pénzügyi politikának elveit tartalmazza [1]). — Minthogy pedig e munka egykét évtizeden át iskolai tankönyv- s *oktatási vezérfonalul* szolgált, s mint ilyen az eszmék alakulására befolyást gyakorolt, érdemes, hogy vele tüzetesebben foglalkozzunk. — Előre bocsájtva ugyanis szerző a kereskedés némely tanait, s jelesül a *pénznek mint csereközegnek* szerepét (9—23. l.), az első szakaszban a mezőgazdasági politika elveit sorolja elő (52—106), szól a birtokbiztosság s a földművelés jövedelmezőségének fontosságáról, az őstermékek forgalmában a kereslet és kinálat helyes arányának s a termék-áraknak hatósági befolyás mellett való képződéséről, (46—49. l.) a gabona-kivitel szabadságának előnyösségéről (56. l.) az okszerű *gyarmatosítás szabályairól*, a szerfeletti nagy jószágoknak vagy latifundiumoknak káros voltáról (85. s k. l.), hol azután a jobbágy-földművelők viszonyaira térvén át, azt mondja: „nunquam satis inculcari potest, incolumitatem colonorum basim esse florentis rei agrariae atque ad Rempubl. interesse, ut praemiis *suae industriae plene frui* sinantur. (97—98. l.) — A második szakasz a műipari policziának van szentelve, hol utalva a kézművek és mesterségek productiv voltára s nagy jelentőségére (107. s k. l.) egyebek közt az egyedárúságok káros voltát mutatja ki, az *állami iparüzlet elvet rosszalja*, (124. l.) ép úgy mint a czéhrendszert is [2]), s így azon kérdést veti fel, szabad legyen-e az őstermékek kivitele, a mennyiben ez a nemzeti ipar és gyártás tekintetében főfő fontosságú, s azon eredményre jut, hogy a kiviteli korlátozás czélját ritkán éri el (138. s k. l.) de hogy egyidejűleg mindenkép arra is kell törekedni, hogy virágzó *belgyártás* idéztessék elő. (143. l.) A vámdíjak s behozatali taksák szerző által félszeg intézménynek nyilváníttatnak, mely irányban egyik főérve az, hogy általuk az ipar és foglalkozás megszoríttatik, s így az állam főczélja: *a népesség szaporodása és jólléte* csorbát szenved. (158. s k. l.) — A harmadik szakaszban a külkereskedés elméletét adván szerző (214. s k. l.) a következő sajátszerű alapelvet állítja fel: omnis importatio mercis exoticae jactura est; omnis exportatio autem lucrum (222. l.) tehát a beviteli szabadságnak legkevésbbé sem barátja, kivált gyártmányok és ipar-áruk tekintetében. — A nyolczadik s következő szakaszokban *a pénzről*, *a pénzforgásról*, *a kamatról* és

---

[1]) Minden egyes kötet (kis nyolczadrétben) körülbelül 400 lapra terjed. Az irály az eredetihez alkalmazkodó, és az egyes szak. rövid §§-ra osztvák.

[2]) A 128—130. laponi argumentatió e tekintetben figyelemre méltó.

hitelről értekezik szerzonk (292. s k. l.); kifejti egyebek közt az élénk pénzforgás hasznosságát, a kamatszabályzatok czéltalan voltát s helytelenségét, a magas kamatláb hátrányait (350. s k. l.) stb. — feltünő azonban, hogy a papirpénzről (!) alig mond egy-két szót, holott e kérdés ép ez időben (1807—1808) kiváló nyomosságú vala. Az utolsó szakaszban végre a kereskedelmi *bilancziáról tévén* említést, helyesen különböztet meg a szerző pénzbeli és értékbeli bilancziát, s a sokoldalulag vitatott kérdést következőkép oldja meg: „bilanx utilitatum (vagyis a valódi nemzetközi forgalom-mérleg) est supputatio, qua ex parte major numerus hominum occupatus sit (415. l.)[1]. — Evvel befejezi szerzonk közgazdasági rendszerét s áttér a harmadik kötetben *a pénzügytanra*, melyet a még ma is szokásos felosztás szerént tárgyal. A következő szakaszokban *az adók elmélete* tárgyaltatik, főelvül szolgálván az, hogy a közhatalomnak a polgárok létezési közegeit lerontó nagyságú adókat kivetni joga nincsen, és az, hogy a jó adószerkezet a termelő és munkás osztályoknak a lehetőséget nyujtja *adóköltségeit beszerezni* és visszanyerni. (150 – 214. l.) Ezekután a jövedelmi elvre alapított földadó theoriáját fejti ki, czáfolva a physiocraták egy-adó rendszerét (224—249. l.), élesen különválasztatni kivánja a közvetett adókat a fogyasztási adóktól (269. s k. l.) s elemezi a többi adó-nemeket, a fej- s tőke adót, az ipar és munkabérre vetett adókat; s egyebek közt *a vámdijakat mint* a közfogyasztással összefüggésben álló adó-formát is mutatja fel. (273. s k. l.) A hetedik szakaszban szerző a közhitel- s államadóssági ügyet veszi vizsgálat alá, szól annak alapjairól és föltételeiről, kárhoztatja (322. s k. l.) *a kényszerített kölcsönöket*, valamint az állami papirpénzjegyeknek sem nagy szószólója, habár egyenesen azokat megtámadni, mint látszik, nem meri (348—385. l.) — A kamatreductió kérdését is fejtegeti, utalva arra, hogy ez nem helytelen, ha a közhitelezők érdekének csorbítása nélkül történik. (390. l.) Végre azt mondja szerzőnk, hogy rendkülli államszükségek alkalmával *az adók fölemelése legajánlatosb;* s hozzáteszi, hogy versenyző népek közt az lészen a győztes, melynek legkevesebb adósságai vannak, s mely adóssági terhétől legelőbb szabaduland meg. (394, 395. l.)

Végre *Sax Mihály* pesti egyetemi tanártól is létez ez időből egy kisebb tankönyv, e czím alatt: „*Adumbratio scientiarum* politi-

---

[1]) Egy álló fejezet azonkivül szerzonk theoriájában a pretium medium vagy a helyes középár kérdése, mely legtöbb okoskodásain keresztülvonúl, a nélkül azonban, hogy a feladványt meg birná oldani.

carum summaria", mely 1808-ban Budán jelent meg, s részint Sonnenfels eredeti munkájának, részint Beke fordítmányának kivonatát képezi; egészben véve pedig jól olvasható s helyesen szerkesztett vezérfonalnak nevezhető.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A közállapotok 1812—1825 közt, és visszatekintés az egész időszakra.

1. §.

Kormány-intézkedések és alkotmánysérelmek.

Az 1811 12-ki hongyűlés berekesztésével szomorú idők nehezedtek hazánkra. A nagy napoleoni hadak ujólagos kitörése s sok véres rázkódtatások közötti befejezése, nemkülönben az azokat követett *sanyarú utófájdalmak* és bajok, a nemzet legjobb ereit kimerité, az erkölcsi fejlődést feltartóztaták, az anyagi állapotokat, ha lehet mondani, még súlyosb zavarba sülyeszték: úgy hogy bátran állíthatjuk, miszerint az 1812—1825 közti évek nemzetünk történelmében *a legsötétebb szakok egyikét* képezik. — Ide járul az, hogy a magyarellenes irányba terelt fejedelem országos alkotmányunk több sarkalatos intézményét is hatályon kivül helyezvén, a nemzet meg vala fosztva az alkalomtól, jogos kivánalmainak s panaszainak illő kifejezést kölcsönözni, *az absolutismusnak reája* súlyosan nehezedő békói ellen törvényesen szót emelni, s önerővel és törekvéssel azon milliónyi sebek behegesztéséhez fogni, melyek a lefolyt két évtized alatt a nemzeti testen ejtettek.

A bécsi udvar jelesül mind az örökös tartományokban, mind Magyarországon korlátlan uralmat kezde gyakorolni. Odakünn névszerint a legridegebb reactió, policziai kémkedés és autocratismus rendszere honosíttatván meg, egyebek közt egy egészen *uj birodalmi szervezet* alkotása vétetett tervbe; idebenn honunkban pedig minden törekvés oda irányult, a folytonos küzdelemben kifáradt kedélyeket végkép elfásítani, minden szabadabb lélekemelkedést lehetlenné tenni, az anyagilag kimerült s minden erőforrásoktól kivetkeztetett tömegeket tétlen passivitás- és tespedésbe meríteni. A kormány (mond

koszorús történetirónk)[1] nem törülte el ugyan egészen az alkotmányt s törvényeket, nem alakította át az igazgatási szerveket, *szóval formailag* nem olvasztotta be Magyarországot az osztrák császárságba: de ezen alkotmányt és ezen törvényeket, ezen igazgatási formákat mindannyiszor mellőzte, valahányszor az egész birodalomra nézve elfogadott kényuralmi kormányelvekkel ellentétben állottak. *Nem* nyult az alkotmányos igazgatási gépezethez, de azt kényuralmi elvek szerint tette mozgásba. Meghagyta a törvényes hatóságokat, az önkormányzás organumait, de azoknak törvényszerű működését mindannyiszor meggátolta, kényszer alá helyezte, valahányszor azok a Cabinet szellemével, elveivel, rendeleteivel ellenkezésbe jöttek, szóval az autokrat uralmat Magyarozság felett is oly módon igyekezett érvényesíteni, mint a német örökös tartományokban gyakorolja vala[2]).

* * *

Feladatunk szempontjából kiváló érdekűek először is *azon intézkedések*, melyeket a béke helyreálltával a birodalmi kormány egyfelől a siralmas ziláltságban lévő financzügyek rendezésére, másrészt a nemzeti ipar gazdaság és forgalom pangó állapotának javitására eszközlőbe venni szükségesnek találta.

Lássuk ez intézkedéseket közelebbről.

Legsürgősb teendőjének tartá jelesül a kormány, először is a pénzügy s *a közadóssági viszonyok rendezését*. E czélból, s hogy névszerint az értéktelenné vált csereközeg által okozott hinárból kigázolhasson, előbb többrendbeli belkezelési financz-reform, a regalék s adók átalakítása, államjószágok elidegenitése, stb. vételék eszközlőbe, 1816-ban pedig junius 1-jén egy nyiltparancs[3]) bocsáttatott közzé, mely kiinduláspontja lőn mindazon pénzügyi műveleteknek, melyek az osztrák birodalom ujabbkori szervezkedéseiben nagyobb befolyású szerepet játszottak, s különösen a bécsi nemzeti bank életbeléptetése- és azóta való működésével kapcsolatban vannak. Jelesül kimondatott *a nevezett pátensben*: a) hogy a kormány ezentúl sohasem fog kényszer-folyammal biró papirpénzt kiadni, a jelenleg forgásban

[1]) *Horváth M.*: M. O. Történelme VI. köt. 370—371, l.

[2]) Mely eljárást az első nagy európai történetiró, ki irányunkban igazságos, *Gervinus*, következővel illustrálja: „Das System der stillen Untergrabung der unhandlichen ungarischen Verfassung durch hinterrückige Mittel, durch Abnützung, und Schaffung verfassungswidriger Präzedentien: wurde von Neuem wieder aufgenommen." V. ö. Gesch. des XIX. Jahrhunderts VII. köt. 100 l.

[3]) *Horváth:* M. Tört. VI. 389. s k. l. hol ezek részletesebben tárgyaltatnak.

lévőt pedig lassanként beváltandja; b) e pénzügyi operatió keresztülvitele egy a birodalmi fővárosban felállítandó nemzeti *szabadalmazott bank* segélyével fog történni, mely ezüstpénzre szóló bankjegyeket adand ki s alkalmazand az állami papirjegyek (bizonyos értékarányban) beváltására, a miért azután a státus le lészen kötve a bank irányában; c) a körülbelül 650 millió forintnyi státus-adósság könnyebb viselhetése illetőleg alábbszállítására szabadakaratú *kölcsön nyittatik*, melyre a befizetéseket felében $2^1/_2$ százalékra (már előbbi években) leszállított államkötelezvényekkel, másik felében pedig papirpénzzel lehet eszközölni.

Egy további intézkedés vala az, hogy a most nevezett szabadalmazott nemzeti bank a monarchia köz- és *államháztartásának mintegy* centrális közlönyévé tétetek, minden fontosb pénzügyi szabályzat művelet annak segélyével vagy közvetitésével vitetett keresztül, s igy lassanként azon szoros kapcsolat fejlődött ki az állam és a nagy pénzintézet között, mely oly sok visszásságot szült, annyi bajnak kútforrásává lőn, s a helyett, hogy a népek jólétét mozdította volna elő, az egyes országok és tartományok productiv erőik kimeritésére vezető nagy szivattyú-géppé lett [1]).

A birodalmi jövedelem-források szaporitására czélzó lépés volt továbbá a *stabil-katasteri telek*-adó meghonositása az örökös tartományokban [2]) (1817. márczius 23-án és december 1-ről szóló rendeletek alapján), melynek folytán a föld és az azt birtokló osztályok a kitudandó tiszta jövedelem nagysága szerint valának megadóztatandók, s egyuttal az összes őstermelési és ipari viszonyok szükségkép uj fejlődési irányba vezettettek. — Ugyanily végből léptettek életbe vagy rendszeresbittettek *több egyéb adónemek;* mig másfelől az állam birtokában lévő jószágokon, alapitványi javakon, a regalék és monopólok kezelésében, meg az állami gyárak igazgatásában történtek olyszerű javitások, melyek a közjövedelmeket szaporitani alkalmasaknak mutatkoztak.

Ezen inkább általános irányú intézkedésekkel *egyidejüleg hazánkra vonatkozólag* is többrendbeli s életbevágó határozatok tétettek közzé. Igy jelesül egy 1815. márcziushó 29-ről kelt kir. leiratban a nemzet termesztmények és katonákbani *subsidiumok adására* szólít-

---

[1]) V. ö. *Horváth:* M. O. Tört. VI. köt. 395-ik lapj.

[2]) V. ö. e reánk nézve is némi érdekkel biró tárgyra vonatkozólag: *M. Chlupp:* Systematisches Handbuch der directen Steuern in Oesterreich (Prága 1855.) 25. s k. és 52. s k. lapokon.

ytatott fel, me felszólitás azonban eredménytelen maradván, ugyanazon évi junius hóban, még pedig szigorú nyomatékkal ismételtetett, mindaddig, mig az erőhatalomnak végre is hódolni kényszerülő megyék és törvényhatóságok, ünnepélyes óvások mellett, meghajoltak. — Egy másik csapás, mely ugyanekkor a kormány által Magyarországr méretett az vala, hogy az országos adóknak uj azaz conventiós láb szerinti pénzben való befizetését parancsolá meg, tehát a foganatbavett pénzműveletek nyomán az adóteher harmadfél-akkorára, azaz 250 %-val emelteték [1]); nem említve, hogy ugyanez időben a sóár országgyűlésen kivüli fölemelése is eszközlőbe véteték [2]), sőt egy 1818. septemberhó 20-án kelt leiratban egyenesen ezüstben fizetendőnek is határoztatott. — Midőn pedig ez intézkedések kellő sükerre nem vezettek, egyenesen az rendeltetett el [3]), hogy az adó is Magyarországban *ezentúl pengő ezüstben* fizettessék, a magyar hatóságok pedig mielőbb az iránt tegyenek jelentéseket, minő úton s módon lehetne e szabályzatnak legbiztosban s legkisebb késleltetés nélkül érvényt szerezni. — Mindezekhez járulta szünetlen katona- és ujonczkövetelés, mely miután országgyűlés nem tartatott, a megyék és municipiumokhoz intéztetett [4]), s mely ép úgy mint a többi követelések csak arról tőn tanúságot, mily nagyon is elfeledé már *a birodalmi kormány* a nemzet által a lefolyt két-három évtized alatt hozott súlyos áldozatokat.

A mi a kormány szorosb ért. vett „közgazdasági“ intézkedéseit illeti, ezek közől honunkra nézve különösen emlitést érdemelnek az egyik másik tekintetben életbeléptetett könnyitések a belforgalomban, némi módositások a birodalmi kül- meg a közbenső vámdíjak tételeiben, reform-kezdemények *a hajókázat,* a mértékrendszert stb. illetőleg, névszerint, pedig egy külön *czéhrendszeri szabályzat,* jelesül 1813-ban april 6-áról (7262. sz. alatt kelt helytartótanácsi intézménynyel) mely „közönséges czikkelyek magyarországi mesteregyesületek vagyis czéhek számára“ czím alatt [5]) 1815-től fogva hatályba léptettetett, s habár még határozottan czéhszellemű rendszert tart is fenn, már több

---

[1]) V. ö. *Springer:* Gesch. Oesterreichs I. 326. s k. l. *Gervinus:* Gesch. des XIX. Jahrhunderts VII. köt. 103. s k. lap.

[2]) Névszerint 1815. és 1816-ban.

[3]) Egy 1820-ik sept. 24-én kelt financzminiszteri rendeletben.

[4]) V. ö. *Horváth:* VI. köt. és *Springer:* id. műv. többhelyütt.

[5]) V. ö. *Kassics J.:* „A m. o. mesteremberek s mesterczéheket illető kegy. kir. rendeleteknek kivonatai“ cz. munkáját 1835. Bécsben; és *Récsy:* Közigazgatási Törvénytudomány (1855. Pest.) IV. köt. 48. s k. lapj.

enyhitő s főleg visszaéléseket korlátoló szabályt is tartalmaz, s a közhatalomnak *a czéhek visszaélései* irányában positiv ellenőrizö és akadályozó befolyást biztosít [1]). — Végre ismeretes tény, hogy a kormány ugyanez időben, *az úrbéri viszonyoknak* administrativ útoni rendezését is czélba vevé, mig másfelől, hogy az alkotmányhű törvényhatóságokat renitens magatartásából kivezesse, az 1817-ki december 23-án meg az 1819-ki februarhó 16-án kelt intézményeivel *uj megyeügy-viteli* rendszabályzatot bocsátott ki, mely a megyéket a kormánytól függő vagy annak vakon hódoló hivatalnokok kezére adni, s a kormány czélzatainak és terveinek útjait egyengetni vala hivatva [2]).

Szükségtelen is tán mondanunk, hogy az időszak, melyről itt szó vagyon, hazánk közgazdasági életében is szomorú episódot képez. A kormány félszeg politikája, a roppant mérvű pénzzavar, a hitel és közlekedési eszközök nagy hiánya, kapcsolatban a nyomasztó tőkeszegénységgel, sőt mi több, még a legsúlyosb elemi csapások (1816 - 1817.), inséges évekárvíz- és járványokkal: az ipar és forgalom élénkebbülését végkép meggátolá. A *magas kiviteli vámok hazai terményeinknek* az idegen piaczokra való kimenetelét megnehezitvén, s e mellett idebenn is a consumtió jóval szerényebb mérvre szoritkozván, mind földmivelésünk mind kereskedelmünk pangó állapotából ki nem vergődhetett; a gyarmati állás, melyre a balpolitikai rendszer bennünket kárhoztatott, napról napra érezhetőbbé lőn, s nem csoda, hogy ilykép még azon intézkedések és javitások is nagyrészt balul ütöttek ki, vagy legalább eredményt nem szülhettek, melyekkel a politikai *reformoktól irtozó* autokrat bécsi kormány egyben másban, s hogy elkobzott jogaink- és szabadságainkért legalább némi kis kárpótlást nyujtson, *anyagi ügyeinket* előmozdítani iparkodott.

Mindez bővebb magyarázatot nem kiván, s kellő megfejtését leli azon nehéz időjárásban, mely ez évtizedben hazánkat látogatá, meg azon félszeg magaviseletben, melyet a kormány irányunkban tanusított. — Az ország e szomorú helyzete miatt, mint gondolni lehet, nem egy panaszos hang emelkedett is e korszakban, mely egyfelől vádként, másfelől *orvoslásérti kérelemként* hangzott fel az államigazgatási körökbe. De a válasz, mely ezen panaszokra, hivatalos és félhivatalos alakban, kormányi meghagyás folytán készült czikkek-

---

[1]) V. ö. *Szokolay:* Czéhrendszer és iparszabadság (1846. Pest) többhelyütt

[2]) V. ö. mit mond a magyar megyegyülésekről ez időben *Gervinus* XIX. század tört. czímü művének VII-ik köt. 101. lapon.

ben és röpiratokban a Lajthán túlnanról jött [1]), rendesen abban összpontosult, hogy mindezen hátramaradásnak egyedül a magyar alkotmányban keresendők okai, mely alkotmány hübéries intézményei, s törvényeinek hiányossága által minden hitelt elöl, s minden haladást gátol.

Forduljunk ezek után annak szemügyre vételéhez: mily magatartást tanusított a nemzet e korszakban az elsorolt kormányi intezkedések irányában, s hogyan iparkodott az osztrák beolvasztási törekvések és financz-kisérleteknek ellentállni!?

Azon mértékben, melyben a bécsi kormányférfiak szándéka, Magyarországot a monarchia többi *részeivel egyenlő függetegségbe* helyezni, fölismerteték, kezdett hazánkban az e czélzatok ellen irányzott oppositió is növekedni. A bécsi kormányembereknek csakhamar nyilt alkalom belátni, hogy a magyar faj alkotmányhüsége és szabadságszeretete semmiféle nyilt vagy alattomos támadás által egykönnyen meg nem ingatható. — Alig hogy ismeretessé lón ugyanis a király subsidiumokat és ujonczokat követelő leirata, már is mindenütt a megyékben szerveződni *kezdett az ellentállás;* a törvényhatóságok emitt nyilt amott passiv módon fejezték ki elégületlenségüket, s oda nyilatkoztak, hogy a királyi kivánatok teljesitésének csak egy törvényszerű s jogos módja van: *„országgyülés!“*

Tekintve különösen a financz-műveleteket, melyekről fentebb szólók, megyéink ezek ellen is hatalmasan tiltakoztak, névszerint azért, mivel a nemzet általuk anyagi érdekében mélyen sértetett, s e mellett a *forgásba hozott bankjegyek* biztosításául még a magyar bányák is leköttettek.

Leghivebben s legkimeritőbben nyilvánult a nemzet ekkorbeli *érzülete Pestmegye* 1816-ki julius 8-án tartott közgyüléséből a fejedelemhez terjesztett feliratban, hol határozott utalással a történt intézkedések alkotmányellenes voltára, a fejedelem a pénzügyek szabályozásában törvényes útra való visszatérésre felkéretik, s egyebek közt kiemeltetik az: hogy a nevezett intézkedések nyomán a *korona bányáinak jövedelmét,* minek rendeltetését az országgyülés beleegyezése nélkül megmásitani nem lehet, egy magánbank-intézet műveletei alapjául köti le; hogy a közhiteli ingadozás és bonyodalmak még a magánosok birtokára és szerződéseikből támadt pénzviszonyaikra is kiterjesztetik; s végül, hogy, midőn az egész monarchia pénzügye *egy magánbankintézetre* bizatik, a kereskedelemnek a

[1]) *Horváth:* Magyarország Történelme VI. köt. 896. l.

szabad pénzforgalommal szorosan összekötött élénkségo ezen intézet munkálataitól tétetik függővé, mely *inkább saját hasznát mint* a közönség javát tartandja szem előtt, s méltán félhetni, nehogy Magyarország, mely más tartományok javának már eddig is igazságtalanul alárendeltetett, a szabad és független állam minden előnyeitől megfosztassék stb.

Hasonló szellemben voltak szerkesztve a legtöbb megyék representatiói; — ebben a kérdésben, épúgy mint a másikban vagyis *a katona- s ujoncz*-ügyben is. Sőt egyesek mint például a Barsi, még különösen kemény kifejezéseik, feddő s majdnem fenyegető hangjuk által is tüntek ki, úgy annyira, hogy méltán lehetett attól tartani, hogy a viszony király és nemzet, uralkodó és alattvalók közt oly feszültté váland, hogy végre is mindkét félre nézve veszélyes catastrophákra vezethetne.

A nemzeti közérzület ily egyhangú *és határozott nyilatkozatával* szemközt még a magyar udvari canczellária is engedékenységet és szelidebb föllépést tanácsolt a fejedelemnek. Egy alkalommal jelesül, midőn az adóknak pengő ezüstpénzbeni fizetése követelteték, egyenesen oda nyilatkozott, „hogy ezt a nemzet már csak azért sem teljesítheti, mert az egész *országban 4—5 millióra menő* ezüstpénz nem is található; s hogy a kormány főfeladata inkább az volna, előbb a nemzeti ipar és forgalom kifejlesztéséről gondoskodni, a készpénz szaporodását az országban könnyíteni, a sóárt mérsékelni, a parasztok adóképességét növelni, mielőtt a közterheket magasabbra emeli.“

Fájdalom! hogy mind ez igen keveset használt, s a fejedelem, kinek fülei csak a német tanácsosok előtt nyiltak meg, az általa kiadott rendeleteknek szigorú keresztülviteléhez éveken át ragaszkodott. A magyar státusférfiak legloyálisb tanácsai, a *legelőkelőbb főurak közvetitő* föllépése, kérés és panasz a legfelső kormánykörökben nyom nélkül hangzottak el; sőt mi több még oda is fejlődtek a dolgok, hogy a fejedelem udvar-párti férfiakat, királyi biztosok minőségében a megyékbe küldvén, minden ellenkezést vaskezekkel elfojtani törekedett.

Igy folyt le egy hosszú, keserűség- és sanyarteljes évtized. — Mig végre, az európai viszonyok alakulása, s különösen *a keleti bonyodalmak*[1]), meg az ezekkel járó egyéb zavarai a külügyeknek, oly félelmetes irányt vőnek, hogy Ferencz király meghajolva a szük-

[1]) Erre a körülményre napjainkban tüzetesen *Gervinus* utalt idéz. művének VII. köt. 107-ik lapján.

ségesség előtt, s talán azon titkos vágytól is vezéreltetve, hogy haladott kora tekintetéből a nemzettel kibéküljön: azon nagy horderejü királyi leiratát tevé közzé, melylyel a tizenhárom év óta szünetelt magyar országgyűlést egybehivá, s így a soká zaklatott nemzet előtt anyagi és politikai bajainak orvoslására a törvényes küzdtért ismét megnyitotta.

Ez országgyűlésnek s az azon kifejezésre jutott nemzetgazdasági nézeteknek és irányoknak ismertetése azonban már a következő „Könyvbe“ tartozik [1]).

2. §.

Visszatekintés ez egész időszakra, s közgazdasági eszmekörünk szemben a külföld egykori nézetkörével, s a nemzetgazdaságtan állásával.

Úgy hisszük az egész eddigi fejtegetés igazolta ama bevezetőleg tett megjegyzésünket, hogy az 1790-től 1825-ig terjedő időszak az *önállóbb eszmefejlődés és az öntudatosb* reformtörekvések megindulásának korát képezi, s hogy névszerint nagyban és egészben véve, nemzeti eszmekörünk s felfogásunk közgazdasági ügyek körül, e három évtized folytában kétségtelenül tökélyesbedett; theoriánk helyesbbé, elvek és igazságok tekintetében gazdagabbá vált, s hogy egészbenvéve ez időben is valamivel magasb fejlődési fokra emelkedtünk.

Még csak néhány pótló jegyzetet kell ide függesztenünk.

Először: hogy összhasonlítva az e korbeli közgazdasági nézetkört az előbbeni időszakok nézetkörével, azt találjuk, hogy apáink e korban az anyagi érdekek körül már sokkal világosb *fogalmakkal* birtak, s hogy azt, mit ezelőtt csak inkább helyes tapintattal és ösztönszerűleg *sejtettek*, most már öntudatos belátással fogták fel és méltányolták. — Legyen elég e tekintetben az okszerűbb földmivelés, a kereskedelmi szabadság, az uj adóügy, az országos hatósági iparosztály, a hitelszervezés, az önálló státuspénztár, stb. eszméje- illetőleg rendszerére utalnunk.

Nem csekély mértékben segítették elő nemzetgazdasági *eszmekörünk kifejlődését* az e korbeli nagy tusák a pénzügy rendezése körül, a mennyiben ép az ilykép előidézett élénk eszmesúrlódás, egyrészt az észlelést élesiték és fejték, másrészt a kérdések többoldalú

[1]) Az 1812—1825 közti közgazdasági eszmefejlődésről irodalmi tekintetben már az előbbeni „Fejezetben“ szólottunk.

tanulmányozására vezettek, s így szükségkép a közgazdasági dolgok természetének és az e körbe tartozó nagy igazságoknak helyesb fölismerésére vezettek. — A mi a tudomány *nagy sarkelveit (categoriáit)* illeti, nem mutathatunk ugyan fel szélesbkörü haladást közfelfogásunkban, a mennyiben az érték és az árak, a tőke és a jövedelem, a termelés és fogyasztás meg forgalom természete feletti nézeteink nem igen változtak. Egészen eredménytelen azonban ez időszak ez irányban sem vala, a mennyiben (mint láttuk) a közgazdaság egyik főcategoriája: *a pénz és* a csereközegek meg *a státushitel felöli* nézetek már sokkal helyesebbek ez időszakban mint az előbbeniben, s a mennyiben az államháztartás érintett bonyodalmainak közvetlen szemléleténél számos nagy és termékeny igazság fölismerésére jutottunk el, sőt majdnem az általános európai szinvonalra emelkedni alkalmat találtunk!

Lehetlen továbbá megelégedéssel nem látni, mint tör magának e korszakban útat mind jobban *a modern állameszme teljesb méltányolása;* mint kezdi a társadalom müveltebb elemeit átrezgeni mindjobban az uj államélet uj szükségeinek s uj feladásainak érzete, s mint vonul háttérbe mindinkább a középkorias eszmekör, mely az állami szerkezetben, csak egyesek és vidékek conglomeratumát látja, s nem egységes közgazdasági culturai és politikai létszert, melyen az összes nemzeti és országos élet nyugszik.

Fénypont az e korbeli magyar közgazd. nézetrendszerben továbbá azon (csak napjainkban méltányoltatni kezdett) [1]) jellemvonása theoriánknak, mely szerint *gazdaság és jog*, anyagi érdekek és igazsági tekintetek már összefüggésükben szemléltetnek, valamint az, hogy az *ujkori constitutionalismus* több sarkalatos főelve nemzeti eszmekörünkben az állam és népháztartási ügygyel legszorosb kapcsolatba hozva jelenkezik. — Különös figyelemre méltó jelenség végre közgazd. eszmefejlődésünk e szakában az, hogy mig egyebütt közép- és nyugateurópában az uj nemzetgazdaságtan elvei, jelesül pedig a szabadkereskedelmi rendszer elve e korban még csak a *literaturában és könyvekben* találnak elismerésre: addig nálunk már a *practikus élet*, jelesül pedig a törvényhozás is határozott kifejezésre hozza ez eszmeirányiatot, s legalább némely tekintetben érvényre is bírja azt emelni. Büszkeségünket e tekintetben mérsékeli azonban, ha

[1]) Jelesül *Roscher*, *Dankwardt* (Jurisprudenz und Nationaloekonomie) *Arnold:* (Recht und Wirthschaft) *Rivet:* (Rapport du droit avec l'Économie Politique) és *Baudrillart* ismeretes szellemdús müveiben.

fontolóra vesszük, hogy apáink ez időben valahányszor szabadkereskedésről szóltak, mindég kiválólkép csak *a kivitel szabadságát értették*, a bevitelre nézve azonban még a korlátlan forgalom elvét oly magasra távolról sem tarták, és így azon nemzetgazd. nagy igazság, hogy a kivitel szabadsága a bevitel szabadsága *nélkül nem is létezhet*, s hogy az internationális forgalomban csak oly népektől szoknak a többiek vásárolni, melyek viszont az idegenek árúczikkeit is akadálytalanúl beeresztik határaikon, — praktikus hordereje s egész jelentősége szerént még nem méltányoltatott!

Tekintve a befolyást, melyet az e korbeli eszmekör a közviszonyokra gyakorolt, meg az *eredményeket, melyekben* e hatások ténylegesen nyilatkoztak: részletes fejtegetésbe ereszkedni szükségtelen, miután fentebb az idevonatkozók úgyis tüzetesen megérintettek. — Nem lesz egyébiránt egészen fölösleges utalni arra, hogy azon arányban, a melyben ez időben az eszmék és elvek már egyáltalán közvetlenebb s tényleges befolyást kezdének a praktikus élet alakulására gyakorolni, a közgazdasági eszmék hatalma is inkább helyt foglalt, s hogy névszerint igen sok mozzanat mutatható fel köz- és társadalmi életünk e korbeli fejlődésében, mely egyenesen az eszmék *positiv hatására vezet vissza*, egyenesen az e téren uralkodó felfogás kifolyásának nevezhető. — Áll ez, mint látók, különösen az irodalomra nézve is, mely e korszakban nálunk is már kezdi képző fejlesztő hatását gyakorolni, a törvényhozás, a tanitás, az igazgatás stb. terén mint önálló tényező szerepelni, szóval azon helyet elfoglalni, melyet más magasb-műveltségü népeknél *már egy évszázaddal* előbb elfoglalt, s az élet és gyakorlat nemesítése, emelése érdekében értékesített.

* * *

A mi pedig nemzeti eszmekörünknek viszonyát a külföld egykorú közgazdasági nézetrendszeréhez illeti: ezt tüzetesen felmutatni ez időszakra nézve is nehézséggel jár. Magyarország elszigeteltsége a külföldtől, a bensőbb szellemi és művoltségi érintkezésnek ezernyi akadályai, a *bécsi kormánynak féltékeny* politikája [1]), nehogy az elevenebb képzeletü s pezsgőbb vérü Magyarság a magasb műveltséggel biró közép és nyugati népekkel való contactus folytán az uralkodó szabadsági és democratiai eszmék körével kelletinél inkább megismerkedjék, de másfelől a nagy népharczok is, melyek ezen

[1]) *Gervinus:* Geschichte des 19. Jahrhunderts VIII. k. I. Rész 4. s k. l.

korszak két harmadát betöltik s a szellemi és anyagi közeledést oly mód felett megnehezítették: megannyi okai annak, hogy hazánk e korszak alatt sem juthatott igen ismeretére a *külföldi közgazdasági eszmefejlődésnek* és theoriának, távol és kivül maradt a tudományos elméletnek épen úgy mint a nagy ipari és forgalmi üzletéletnek haladási körén, s így, még e korszakban is lényegileg önnön belátása s elmélkedése eredményeire vala utalva.

Nem ismerhetni egyébbiránt félre, hogy némely elemei meg vívmányai a külföld ez időben már nyílgyors eszmefejlődésének át voltak e korszakban már ültetve nemzeti nézetkörünkbe. — Tanúbizonyság erre nézve az e korban határozottan kifejezésre jutott s legjelesb iróink (Berzeviczy, Skerletz,) meg legkitünőbb publicistáink által követett szabadkereskedelmi irány, mely a 18-ik század vége óta a nyugat és középeurópai literaturában és társadalmi törekvésekben, mondhatni, *uralkodó vala;* ez tünik ki országgyüléseink tárgyalásaiból, hol az előrehaladtabb európai felfogás nem egy alkalommal talált visszhangra, kifejezésre; erre mutatnak a nagy financzügyi viták, melyek folyamában apáink nézetrendszerében annak világos nyomaival találkozunk, hogy az ép akkortájban Angliában is sok vitatkozásnak alapul *szolgált nagy pénzügyi* feladványok [1]), meg az ezek körül kifejtett eszmék (Ricardo: bullion-report) a mi törvényhozó testületünk financziális felfogása- és irányára igen valószinüleg befolytak stb. Mig másfelől arra nézve sem lehet alapos kétség, hogy apáink e korszakban már a szomszédos népek állami és oeconomiai viszonyai iránt is kellőbb figyelemmel viseltettek, s a kilátásba vett reformok előkészitésénél külföldi példákat s intézményeket már jobban szem előtt tartottak.

Mind e haladási jelenségek azonban fájdalom! *szerény mértékre devalválódnak,* ha az e korbeli közgazdasági elméletnek a nagy műveltségi népeknél való állását s nyílgyors fejlődését szemléljük.

Mig ugyanis minálunk a tudomány s rendszeresb eszmekör első alapjai is alig jelenkeznek megvetve ez időszakban, s e mellett számos előitélet, középkorias eszme, szükkeblü osztály-*egoismus teljes* virágzásban létez, odakünn a nyugati és középeurópai álladalmakban, már tisztultabb, humanusb, egyetemesb irány emelkedik uralomra, már számos *társadalmi baj s visszásság,* balitélet s balfelfogás orvoslást lel, a szellemműveltség tágasb látkörre teszen szert, — már egész

[1]) V. ö. *Kautz:* Geschichte der National-Oekonomie 488. s következő lapjain.

tömegével a legjelentősb szakirodalmi termékeknek, egész befejezett rendszerével a tudományi theoriának is találkozunk.

Az 1790—1825-ig terjedő időszak különösen *rendkivül termékeny* volt a csak egy-két évtizeddel azelőtt megalapított fiatal tudomány-szakban. — A Smith Ádám által megvetett uj alapokon ugyanis, háttérbe szorítva a merkantilisták és physiocraták legtöbb veilleitásait, friss s productiv nemzetgazdasági *eszmemozgalom* fejlődött ki, s kezdett megujitólag mind a tudományi mind a gyakorlati életre befolyni.

Nem állhat feladásunkban ezt részletesen kifejteni, s azért csak a következők rövid megérintésére szoritkozunk.

Mindenekelőtt, hogy századunk kezdetétől 1825-ig szakadatlan sorozatban láttak napvilágot, névszerint Angliában, Francziaországban, Némethonban és Olaszországban számos jelesnél jelesb szakmunkák, melyek a nemzetgazdasági theoria minden iránybani rendszerezésével foglalkodva, *az uj elveket és eszméket* tömegesen ülteték át az életbe, s szilárd alapjait vetették meg az egész későbbi fejlődés, s az e téren elért valóban nagyszerű tudományos vívmányoknak. — Igy hogy csak némelyeket említsünk, ez időszakban tette közzé több rendbéli jeles dolgozatait *J. B. Say, Canard* és *Sismondi*, Frankhonban; a korszakot alkotó (antipopulationiszta) *Malthus*, a legnagyobb ujkori pénz bank és kereskedelmi theoretikus *Ricardo*, a szellemdús *Torrens*, meg a kitünő elmeéllel iró *James Mill* Angliában; — a rendszeres irányu *Sartorius*, *Schlözer* és *Soden*, a mélyenható *Hufeland* és *Lotz*, valamint *Jakob* és a geniális *Müller Ádám* Németországban; végre a roppant tudományú *Melchiorre Giója*, a csinosan iró *Bosellini* Olaszországban; még maga a kis Holland és a Schweitz meg a szellemileg annyira hátramaradt *Spanyol-* és *Portugall*-államok is törekedtek illetékükkel az európai irodalom ily szép fejlődésnek indult kincstárházának szaporitásához járulni. Megannyi nagyságai a nemzetgazdasági theoriának, melyek mellé mi az egész időszakból csak *Skerletz-et* és *Berzeviczyt* állíthatjuk némi jogosultsággal.

Azon körülmény egyébiránt, hogy az e korbeli általános eszmefejlődés a miénkénél gyorsabb s eredményesb vala, annyiban igen könnyen *megmagyarázható jelenség*, a mennyiben az: jóval magasb fejlettségü praktikus ipar- és üzlet életre támaszkodhatott, a miénkénél sokkal élénkebb s hasonlíthatlanul virágzóbb gazdasági, kereskedési stb. mozgalomban gyökeredzett, — s igy azon legfőbb előföltétel birtokában vala, mely a *nemzetgazdászati elméletnek* (csak az

élet tüzetes megfigyelése, és a tapasztalatok gondos combinátiójún alapuló) alkotására, rendszerezésére megkivántatik.

Az a kárpótlásunk, illetőleg előnyünk egyébiránt e tekintetben mégis vala, hogy mig Európa legtöbb álladalmaiban (talán az egy Anglia kivételével) a közgazdasági eszmék kifejezésére és megvitatására alig nyilt más tér mind az *irodalom* és (helylyel közzel) a *sajtó:* addig minálunk alkotmányos államszerkezetünknél fogva, a törvényhozó hatalom termei állottak a nemzetnek rendelkezésére, — s mig egyebütt, szemközt az uralkodó absolutismussal s az ez által protegált félszeg közgazdaság-politikai irányalatokkal, a tudomány és elmélet, daczára minden tökéletessége- és fejlettségének felette *csekély közvetlen befolyást* gyakorolt, — nálunk legalább egyik másik irányban a közgazdasági eszmék a nemzeti szabadságok és *jogok védelmére*, s az absolutisztikus hatalmak uralomrajutásának nehezítésére szolgáltak, s így legalább közvetetten az „egésznek“ java és érdekei biztosításánál is activ-szerepet viseltek.

Végül kétségtelen az is, hogy hazánk ép a külföldi eszmekörnek a mienkénél sokkal bevégzetebb alakjában igen igen *jól felhasználható előképet* nyert saját nézetrendszerének tovább-fejlesztése érdekében, s hogy e körülménynek eszélyes felhasználása általunk valamint sok egyéb tekintetekben, úgy különösen közgazdaságiban, arra szolgálhatandott, magunkat számos tévedésektől *megóvni*, s a tapasztalás- és életigazolta vezérelvek fölismerésében nagyobb eredménynyel eljárni.

NEGYEDIK IDŐSZAK.

1825-től 1840-ig,

vagyis

A nagy reform-eszmék érlelődése és első vívmányai.

ELSŐ FEJEZET.

A közgazdasági eszmefejlődés alapjai és irányai ez időszakban.

1. §.

A korszak politikai és közgazdasági tekintetben általában.

A kor, melynek küszöbére lépünk, Magyarország állami és közgazdasági fejlődésében századokra kiható jelentőséggel bir. — A lefolyt sanyarúteljes két-három évtized *után, az oly soká felfüggesztve* volt alkotmány visszaállításával: a haza politikai életének borult ege derültebbé válik; a hosszú ideig lekötve volt erők ujolag pezsegni kezdenek, a társadalom minden rétegeit (oly formán mint az előbbeni időszak elején) *egy uj szellem termékenyitő* fuvallata lengi át, s fönnt s lent, főúri palotákban épúgy mint a pór-kunyhókban, egy szebb jövő előérzete foglal helyet [1]).

A nemzet, melyen az osztrák kormánypolitika traditionális rendszerességgel ismét megkisérlé, vajjon nem lehetne-e a magyarságot *alkotmányos institutióinak* hatályon kivül helyzése által az ez utóbbiakhozi állhatatos ragaszkodásából kivetkeztetni, s a kormányzati absolutismusra alapított közbirodalmi egységbe szorosban belefűzni, ujolag fényes bizonyságát adá politikai életre-valóságának s nemzetisége iránti törhetlen hűségének, — sőt mi több, a kinálkozó alkalmakat eszélyesen felhasználva s az előtte megnyiló jogkörbe azonnal behelyezkedve: az 1825-től 1840-ig terjedő időkörben évszázados hiányokat pótolni, az uj idő uj követeléseit kielégiteni, szóval egyik másik tekintetben elavult állam-alkotmányát, jog- és közgazdasági szervezetét átalakítani sietett, s e

---

[1]) V. ö. *Gervinus:* Einleitung in die Geschichte des XIX. Jahrhunderts. (1853. Lipcse.) 152—180 és Gesch. des 19. Jahrh. VII. k. 1 s k. l *Horváth:* Huszonötév I. k. 1. és 188. s k. l. *Springer:* Geschichte Oesterreichs I. köt. 323. s k. l.

reform nagy stilbeni megindítására késznek és képesnek bizonyult [1])[2]).

A tizenöt év, jelesül, melyről itt szó vagyon s melyet ujkori politikai és közgazdasági *reform-mozgalmunk* első stádiumának nevezhetni, — több tekintetben egy magában bevégzett, eszmék, elvek és eredmények szerint befejezett „egész"; magasb s egyetemesb szempontból méltányolva *pedig első fele* azon, hazai történelmünkben tán páratlanul álló időszaknak, mely (1825-től 1848-ig terjedve) egyetemes emelkedésünk s alkotmányos fejlődésünk *arany-korát képezi*, s melyet azért, mivel az emelkedés és haladás leghathatósb s legfényesb képviselője, ez időben a 19-ik század egyik legnagyobb embere, *Széchenyi* István volt: még a *Széchenyi-kornak* is szoknak nevezni.

Közelebbről vizsgálva ez időszak *politikai jellemét:* a moderneurópai elvek, a szabadság, egyenlőség és a népjóllét eszméi mindjobban kezdenek már e korban hazánkban terjedezni, s különösen az oly lényegesen megváltozott közviszonyoknak megfelelőbb általános (politikai, társadalmi és közgazdasági) reform szükségének fölismerésére vezetni [3]). — Nem hiányzottak ugyan, kik *a kor uralkodó szellemével* egyenes ellentétben s a régihezi ragaszkodásukban, az ó-intézmények fenntartása mellett emeltek szót, s az *uj ideák invásiójának* (szerintök) visszás következményeire utalni meg nem szüntek [4]). Azonban az uj irány- és eszmeáramlat [5]), kivált a harminczas évek közepé felé (ápolva az egyidejű nagy mozgalmak, a franczia meg lengyel forradalom, a belga függetlenségi harcz stb. által) mint hatalmasbbá vált, úgy hogy a réginek szószólói, az *ujhoz szitó fiatalabb* nemzedék által lassanként háttérbe szoríttattak, s a társadalmi

---

[1]) Erre vonatkozólag jegyezte meg világhirű történeti művében *Gervinus:* legujabban a következőket: „Der oesterr. Hof glaubte, das Genügende gethan zu haben, um die Geister in Ungarn zu erschlaffen, die Leidenschaften einzuschläfern, den Muth zu brechen, die Patrioten zu ermürben. Allein in diesem asiatischen Volke von scythischem Blute ging nie weder jene Reizbarkeit verloren, in welcher der ganze Nationalkörper jede Rechtsverletzung empfand, noch jene unverwüstliche Hartnäckigkeit des Widerstandes, die Frucht der ewigen Kämpfe um die Verfassung! V. ö. id. m. VII. k. 103. l.

[2]) L. még *Horváth:* M. Ipartörténet 369. lapon.

[3]) *Horváth M.:* Huszonötév I. köt. 289. s köv. lapokon.

[4]) *Ugyanaz:* id. művének I. k. 150. s k. 170. 225. s k. lapok.

[5]) Sok figyelemre méltó megjegyzés található ez időszakra nézve a nagy német történetirónak *Gervinusnak* „Geschichte des 19. Jahrhunderts" cz. műv. VII. kötete 93—116. lapján.

téren, a törvényhozási termekben, valamint az *irodalomban és a sajtóban* megindított agitatió naponként mind tekintélyesb dimensiókat öltött.

Hazai közviszonyainkat illetőleg, ez időszakban emelkedtek apáink először *magasb (mondhatnók európai) közjogi*, politikai nézpontra. E korban indultak meg azon nemesb irányu reformtörekvések, melyek nemzetiségünk és alkotmányosságunk teljesb kifejtése és biztosítására czélozván, a fölébredt nemzeti *közszellem* s *státusöntudalom* termékenyitő behatásai alatt, egyetemes állami életünket magasb fejlődési polczra emelék, fajunkat világrészünk többi népeivel bizonyos közérdeküségbe helyezék, sőt (mint alantabb látni fogjuk) alapjai is valának azon messzeható változásoknak, melyek századunk közepén hazánkat egyidőre majdnem az összes *európai történelem közép és nehézkedési* pontjává tevék!

Evvel szoros kapcsolatban áll e korban politikai és sociális életünk mind jobban fokozódó mozgalmassága, a nemzeti szellemerők gyorsabb lüktetése, a nép minden rétegeit és osztályait mindjobban átható élénk érdekeltség a közjogi és közgazdasági ügyek iránt. — Országgyüléseink (melyek ez időszakban négyszer u. m. 1825—1827-ig, azután 1830, 1832—1836-ban és 1839/40-ben tartattak) *fokozott alkotási* tendenciájuk s nagyobb eredményességüknél fogva örvendetes haladási mozzanatot képeznek. A *politikai pártélet szélesb* alapokon kifejlése, több első rangú államférfiak, publicisták s szónokok föllépése a közviták küzd-fövenyén a megyegyülések rendküli élénkülése, a társiasság és egyesülési elv mind nagyobb mérvbeni érvényre jutása, kapcsolatban a költészet, a tudományos irodalom meg a sajtó befolyásának általános növekedésével: eddig nem ismert pezsgést idéztek elő, minek ismét természetes folyamánya az eddiginél sokkal productivebb köz- és magántevékenység, emelkedettebb *nemzeti önérzület vala.*

Lehetlen végre a figyelmesb szemlélőnek félreismernie, miszerint a nemzet, (nagyban és egészben véve) 1825-től 1840-ig országos feladásai felől sokkal világosb felfogásra emelkedék, a sejtelmek és tapogatódzás korából az öntudatosb *törekvés* és alkotás stádiumába lépett, s mindjobban belátva eddigi alkotmányának és állami szervezetének hiányosságát, oly intézmények meghonositására kezdé fordítani figyelmét, melyek *századunk szelleme-* és igényeinek, a modern népek szabadsági s kormányzati szükségeinek teljesb mértékben megfelelni képesek, magának egy szabad s művelt nemzetnek pedig méltóságával megegyezőbbek.

Lássuk most a közgazdasági állapotokat e korszak alatt.

Az 1825-ki országgyűlés megnyitásával, hazánk nemcsak politikai, hanem közgazdasági tekintetben is egy uj, az eddigiektől sokban eltérő irányú fejlődési szakba lépett. — A hosszas kül- és belmozgalmak, véres háborúk, társadalmi s gazdászati rázkódtatások, pénzügyi meg forgalmi krizisek által összevissza zilált s anyagilag is végkép meggyöngitett osztrák birodalom (s benne honunk is) ez időben kezdett ismét valamivel békésb fejlődésnek örvendeni. Az *állami testen ütött nehéz sebek* egyik másik irányban behegedtek, az oly soká lekötve volt anyagi erők gyümölcsözőbb tevékenysége ismét megindult, a tőkék takaritása, a munka-képesség kifejlesztése, a forgalom s kereskedési üzlet némi lendületet vőn, a kereset és árúcsere alkalmai megszaporodtak, s az anyagi népjóllét ingadozó alapjai ismét helyre állíttatni kezdtek.

Egyik kiváló *jellemvonása* e korbeli nemzetgazdaságunknak, hogy a gyorsan fejlődő köz- és társadalmi viszonyokkal, meg a technika és forgalom napról napra szaporodó vívmányaival szemközt: hazánkban is mindjobban kezdett már éreztetni szükségessége *ujabb gazdászati s üzleti formák* életbeléptetésének; a földmüvelés, műipar s kereskedés terén eszközlőbe veendő szélesb reformoknak, szóval annak, hogy mint a közélet egyéb köreiben, úgy a közgazdászatiban is, uj eljárási elvek juttassanak érvényre, s ismertessenek el követendő sinórmérvül.

Evvel kapcsolatban találjuk ez időben a mindjobban elterjedő azon meggyőződést is, hogy hazánk *oekonomiai rendszere* az eddigi, nehézkes, ingatlan jellemü natural-gazdasági alapokra fektetett, tovább nem maradhat, hanem hogy minden erőfeszitéssel azon kell lenni a nemzetnek, hogy *jog- és birtokrendszerének átalakitása* meg az ujkori üzleti s forgalmi közegek meghonositása által, az előbbrehaladt európai államok nyomdokaiba lépjen, évszázados mulasztásait pótolja, s mindazon előnyök birtokába helyezkedjék, melyek egy modern szerkezetű, s jelesül a pénz- és hitelgazdaság intézményeinek is *örvendő szabad állam* rendelkezésére állanak.

Nem áll feladatunkban itt okait anyagi hátramaradásunknak közelebbről kifejteni, annyit azonban fölemlithetünk, hogy egyfelől a nemzet maga, másfelől az irányunkban még mindég *mostoha politikát követő* kormány volt ez időben az, kire az e részbeni felelősség terhe egész súlyjával visszaesik. — A nemzet maga névszerint annyiban, hogy (mint koszorús történetirónk Horváth Mihály

megjegyzi)[1] „fajunkban egész a jelen század harmadik tizedéig az igazi tetterő, az elszánt akarat hiányzott, sokan hasonlók valának *az égből mannát* várókhoz; a nemesség, mely a pénzerő stb. birtokában volt, a honnak ebbéli érdekeit nem méltánylá, a szét-ágazó *erők és tehetségek összpontosításáról* senki sem gondoskodott, az örökös panaszok maga a haza bajait nem orvoslák, a nemzet akarata, a régi munkátlanságból felocsúdva, egész erélylyel lépni a tettek pályájára, kellő határozottságban nem jelenkezék, stb. tehát az ujjá-alkotás és javitás nagy munkája mindig tovább és továbbra halasztatott.“

A kormányt illetőleg, ez ugyan, tett némit az *anyagi érdekek* előmozditására e korszakban[2]; nagyban és egészben véve azonban ebbeli eljárását, ezt hazánkra nézve csak visszás hatásunak lehet nevezni! — Nem emlitve kicsinyes és féltékeny rendőr-szellemű politikáját, melynek folytán a szellemek szabad mozgását inkább gátolni mint könnyíteni törekedett, eltekintve a népoktatás, a tudományos irodalom, a sajtó, a törvénykezés és az igazgatás ügye körül tanusitott félszeg befolyásától[3]: csak az anyagi életre vonatkozólag akarjuk fölemliteni azt, hogy az ipar és kereskedelem terén *is a szabadságot*, mely pedig azok fő éltető eleme, sem benn a birodalomban sem a külfölddeli érintkezésben nem türé; félszeg *pénzügyi műveleteivel* s örökös financz-zavaraival a hitelt, a tőkegyűjtési ösztönt meg az igazi productiv tevékenységet meglankasztá; rövidlátó vámpolitikai rendszerével hazánkat a külföldtől elzárván, *a németszláv tartományok* iparos és egyedárúi érdekének feláldozá[4]); az előbbrehaladott közép- és nyugateurópai álladalmak műveltségi vívmányainak átültetését a birodalomba sok tekintetben megnehezité; s így mig egyebütt a közgazdaság, ipar és forgalom naponként óriási léptekkel haladott előre: itt nálunk pangó tétlenség uralkodott s *az ür*, mely bennünket a külföld műveltebb népeitől úgyis már elválasztott, naponként még tátongóbbá vált.

---

[1]) Ipar és kereskedés története 368—370. lapokon.

[2]) Igy például 1824—1827-ben a külső vámrendszerben némely reánk nézve előnyös módositásokat léptetett életbe, az utak és közlekedési viszonyok javitását czélba vevé, egyes irányokban buzditólag, kedvezéseket osztogatólag lépett fel. V. ö. *Horváth:* Ipartörténet 368—371 l. és *Ugyanannak:* Huszonötév I. k 32—34. l.

[3]) V. ö. *Horváth:* 25 év I. 35. l. és *Gervinus:* id. m. VII. köt. 3. s k. 100 s köv. l.

[4]) V ö. *Kautz:* Nemzetgazdaságunk és a vámpolitika 116—232. lap — *Horváth:* Huszonötév I. köt. 34. lapon.

E csüggesztő viszonyokban századunk második negyedének *kezdetével örvendetes változás* állott be. A nemzet egy hatalmas szellem által halálos álmából felriasztva az 1827-ki hongyűlés befejezte óta, dicséretes erőfeszitéssel kezde zilált anyagi állapotai rendezése, meg súlyos bajainak orvoslásához fordulni, s habár e törekvése még mindég számos akadályokra talált is, rövid idő alatt oly belterjűvé s általánossá vált a nemzetgazdasági reform-mozgalom hogy a mélyebben pillantó buvár vagy hazafi, a nemzet életrevalósága és jövője felett aggodók sötét jóslatai ellenében már az *élet és haladási képesség* számos jeleire utalhatott, s így joggal mondhatni, hogy a *politikai* megujulásunkra czélzó meg az *anyagi* jobblétünk megalapítására irányuló reform-mozgalom *egészen egyidejüleg* indult meg, s hogy közgazdasági tekintetben is ekkor vettettek meg alapjai azon nagy rendszerváltozásnak, *mely huszonhárom évvel* később összes állami és gazdászati életünket uj formákba önté, s országos fejlődésünknek lényegileg uj irányt és feladásokat tűzött elébe.

Nehéz volna mindazon mozzanatokat elősorolni, melyek ez irányban 1825-től 1840-ig *közgazdasági ébredésünk* és emelkedésünk tanujeleiként szolgálhatnak [1]). — Elég azért utalnunk: a mindjobban terjedő okszerűbb gazdálkodási üzletmód meghonosulására, a pénz hitel- és árúforgalom szabályszerűbb kifejlésére, anyagi hátramaradásunk okai és orvosszereinek általánosbá váló helyesb felfogására; névszerint pedig arra, hogy a jobbágyság nyomasztó bilincsei meg az evvel összefüggő úrbéri kötelékek ez időszakban kezdettek megoldatni; hogy az egyesülés és társasulás szelleme napról napra örvendetesb lendületet vőn; gazdasági egyletek (Lótenyesztési, Állattenyésztési 1835-ben Országos gazdasági egyesület) iparvállalatok s gyártelepek (czukorgyárak, selyemgyár, műmalmok, gőzerővel dolgozó téglagyár, szesz-, olaj-, posztó stb. készitő intézetek) keletkeztek; a *mezei gazdászat körében* jeles szakférfiak s lelkes főurak által lényeges javitások, üzlet-technikai reformok léptettek életbe (Klauzál Imre, Károlyi Lajos, Battyányi Kázmér, Széchenyi István grófok); a kézművesség egyben másban tökélyesbedett; — főleg pedig a kereskedelem és közlekedés terén megindult *átalakulásra*, a mennyiben kifelé irányuló kereskedésünk, a vám- és egyéb közgazdasági akadályok elháritása folytán, ez időszak alatt jelentékeny élénkülést tanusít, a belforgalom a fokozott productió és könnyebb

---

[1]) V. ö. *Horváth:* Ipartörténet stb. 368—390. lap. *Ugyanannak:* Huszonötév I. köt. számos helyen.

szállitás által örvendetes fejlődésnek indult, a meghonosított gőzhajózat (gőzhajózási társaság stb.) meg a javított folyam- és szárazföldi útak szaporodása pedig azt eszközlé, *hogy nemzeti gazdászatunk egyáltalában* elevenebbé vált, szélesb fejlődési tért nyert, — és igy hazánk az anyagi felvirágzás és megerősbödés számos előföltételeinek birtokába is jutott [1]).

Egy messze horderejű jellemvonása az e korbeli ipari fejlődésünknek rejlik végre abban, hogy az anyagi érdekek az *alkotmányiakkal*, a közgazdaság követelései a közjogéival mind nagyobb *ellentétbe kezdenek jöni*, s a nemzet messzebblátó fiai felismerik és vallják már azt, hogy az ősmagyar alkotmány, úgy a mint van, a közgazdasági reformok égető szükségességével szemben, jó részben *tarthatlanná vált s gyökeres* reformokra szorul.

2. §.

A nemzetgazdasági nézetek e korszak alatt általában.

A politikai és közgazdasági ébredéssel egyidejűleg az *általános müveltség* s a tudományos irodalom is jelentékeny lépést tőn e korszakban előre [2]), s ugyanazon tényezők, melyek amott hatottak leginkább az uj irány megindulására, — a szellemi élet ezen nyilatkozási terén is *rugó és emeltyüként* szerepeltek. A nagy nyelv-reformatorok, egy *Kazinczy* s pályatársai által megvetett alapokon ugyanis: 1825—1840 közt egy egészen uj világa nyilik meg a szellemi törekvéseknek honunkban, s megelégedéssel mondhatjuk, miszerint azelőtt egy egész század alatt alig haladott fajunk annyit, mint e rövid másfél évtized folyamában; hol a körülmények szerencsés alakulása, egykét rendkülí egyéniség működése, meg az általános közszellem hatékonyabb nyilatkozásai, azt eszközlék, hogy egy „nehány évi időközben a nemzet szellemi tespedéséből tökéletesen kibontakozott, gondolkozása, eszményei és felfogásában öntudatosb s magasb fokra emelkedék.“

Szóló tanujele annak a többi közt, hogy e korszakban honfiaink érdekeltsége *az irodalom*, *tudományosság* s külföldi szellem-mozgalom irányában már hasonlíthatlanul nagyobb vala, mint bármely időben azelőtt; a nemzet értelmesbjei azon benső erkölcsi össze-

[1]) Szem előtt lévén tartandó, hogy haladásunk és anyagi előmenetelünk még sokkal eredményesb lett volna, ha a sok tervezet és reform-inditvány az ennek kivitelére *szükséglett pénzerők s országos pénzalap* hiányánál fogva, — tényleg foganatba-vehetlenné nem vált volna!

[2]) V. ö. *Toldy:* Magyar Nemzeti Irodalom Története (1865) 280. s k. l. *Horvath:* Huszonötév stb. I. k. 60 s köv. lapokon.

függést, mely a művelt népek érdekei és eszmerendszere közt létezik, már sokkal inkább méltányolák; a nemzeti nyelv fejlesztésére czélzó törekvések egyidejűleg a nemzetiség és az alkotmányos szabadság eszméjének teljesb érvényrejutását is elősegitették, a rajta sarkalló nemzeti irodalom pedig fajunk *országos existenciája* egyik oszlopául, s valódi politikai hatalom-elemként kezdett tekintetni!

E korszak [1]) hozta meg a tudományos *Akadémiát*, s vele nemzeti irodalmunk s komoly irányú szellem-fejlődésünk legfőbb támaszát; — ekkor indultak meg s hatottak már képzőleg és serkentőleg az elmékre a tudományos folyóiratok [2]), s komolyabb időszaki vállalatok; e másfél évtized folyamában látjuk örvendetesb kezdeményeit és első sikeres küzdelmeit a *politikai sajtónak* és hirlap-irodalomnak [3]) ez időben kezdett a magyar tudományosság lát- és működési köre egyetemesbé, az ismeretek minden ágaira és szakaira kiterjedővé válni; ebben a korszakban szólalt meg végre a nemzet nagy szülöttje *gróf Széchenyi* a nemzet-gazdasági reformok nyelvén, s kezdette fönnen hirdetni azon tanokat, melyektől a hon anyagi és szellemi felvirágzását, állami és politikai *ujjászületésünket* és nagyságunkat föltételezettnek tartá.

Nagyban és egészben tekintve ez időszakot, szemeinkbe ötlik ugyan még *az átmenetesség*, a bevégzetlenség jelleme; az ingadozás az ó- és uj ideák között; a miért is a geniális teremtőképesség, igazán nagy eredmények s befejezett vivmányok benne még nem igen találhatók. Azonban a továbblátó buvár már e korszakban is fölismeré a magasb küldetést, érezé hogy mindez csak egy további s nagy fejlődésnek *első szaka*, s hogy a nemzet legnagyobb szelleme nem *phrásist*, hanem divinatorius látói jóslatot tőn, midőn azt mondá: Magyarország nem volt, hanem lesz!

* * *

[1]) Melyet röviden, de találóan ecsetel ez irányban *Toldy:* Magy. Irodalom Történetének 286. s köv. lapokon.

[2]) Névszerint a „*Minerva*“ 1835-ig; a *Tudom. Gyüjtemény* 1841-ig; a *Tudománytár* 1834—1844-ig; az *Athaeneum* 1837-1843 ig; a *Kritikai Lapok* 1830—1836 közt; a *Literaturai Lapok* 1836 1841-ben; a *Figyelmező* 1838—1840 közt.

[3]) *Nemzeti Ujság* 1806—1848-ban (Hasznos mulatságok melléklappal). *Jelenkor* mint gr. Széchenyi organuma 1832—1848) szerkesztve Helmeczy által, s a „Társalkodó“ melléklappal; a *Hirnök* 1837—1845-ben szerkesztve Orosz által s conserv. irányu lap „Századunk“ mellékl. *Erdélyi Hiradó* 1831—1848-ban; V. ö. *Toldy:* Irodalom történetét.

E mélyen menő változásokkal egyidejüleg, a *nemzet-gazdasági felfogás és nézetkör* is jelentékeny változást szenvedett, s uj fejlődési irányt vőn.

A nemzet értelmesbjei, az ország közgazdasági ügyeire mind nagyobb érdekeltséggel kezdének tekinteni; a nemzetgazdászat, kereskedelem stb. pangása, a külföld bámulatos vivmányainak mindjobban mutatkozó szaporodása, az ipari élet minden ágaiban tapasztalt szomorú hátramaradásunk, (s ennek folytán természetszerü gyöngeségünk) a továbblátó *szellemeket fokozott* munkásságra buzditá; a felvilágosodás egyes nagy világitó sugarai már a tömegekbe is behatni kezdének; szóval az egész nemzetet mind öntudatosban azon megismerés rezgé át, hogy a magyarságnak alkotmányos szabadságai s állami *existenciájának biztositására* már fejlettebb közgazdasági erőalapok szükségesek, hogy a 19-ik századbeli országok és népek sorában tekintélyre csak anyagilag jól-rendezett államok vergődhetnek, s hogy *népszabadság és népgazdagság* oly szoros s válhatlan kapcsolatban állanak egymással, hogy egyik a másikat nem nélkülözheti, egyik a másik nélkül nem lehet, s hogy valamint *szolga-ország gazdaggá*, ugy szegény nemzet *szabad* állammá sohasem válhatik!

Ez uj eszmeiránynak, mely megalapitóját s legfényesb képviselőjét és szószólóját nagy *Széchenyink*ben ismeri, megfelelőleg, az 1825-től 1840-ig terjedő *közgazdasági nézetfejlődés* lényegesen különbözik az előbbeni időkétől. Névszerint annyiban, hogy az eddig majdnem kizárólag uralkodott aristokratiai és hűbérszellemű felfogás helyébe a kor szabadsági, egyenlőségi és demokratiai elveivel megegyezőbb nézetkör kezdett lépni [1]). A polgári jogegyenlőség nagy elve mélyebb gyökereket vert; *a társadalmi osztályok* s foglalkozási körök jelentősége, egymásra-utaltsága, helyesben mérlegelteték; a telekbirtokot, az áruforgalmat, s az üzleti szellemet békókba fűző számos (középkori jellemű) intézmény félszegsége, tarthatlansága jobban fölismerteték; a gazdászati *oktatás* és szakmüvelődésnek ép ugy *mint a hitelnek*, s hitelközegeknek meg a közlekedési eszközöknek szükségessége, mind jobban beláttatott; szóval ép oly formán mint száz évvel előbb (az 1715—1729-ki időszakban), de szerényebb formákban s sokkal szükebb látkörrel, a közgazdasági téren is az ó- és uj iránynak, a régi és a modern nézeteknek egymással tusája közepette az általános anyagi reform mint elsőrendű országos feladat felismertetni kezdett.

---

[1]) V. ö a bizonylatok *Horváth*nál: Huszonötév stb. I. köt. 1. s k. 60 s. köv 571. s k lapokon s egyebüt.

Ép ez utóbbi körülmény folytán egyik kiváló vonása az e korbeli eszmefejlődésnek, hogy egészen egyidejüleg a nézetek tisztulásával, a *praktikus reform-törekvés* is mindjobban érvényre jut [1]). A mit ugyanis a gondolkodó elmék mint helyest fölismertek, vagy az előbbre haladt műveltségi népek eszméköréből nemzeti felfogásunkkal összeegyeztethetőleg átvettek: nálunk is már e korszakban a puszta theoria köréből kilépni s *a gyakorlati iparélet* terén megvalósulás, concrét érvényre-jutás után törni látjuk, s ha igen sok irányban ez még nem sikerült, s az ó eszmék vagy állapotok ellenzése még felette szivós és belterjes is [2]), az egyszer megindult *átalakulási mozgalom* már fel nem tartóztattathaték, s világosan észlelhetők a haladási ügy lépésről lépésre való győzedelme, s az uj elvek foglalásai!

Önként foly ezekből, hogy az anyagi népérdekek a politikai életfejlődésnek is egyik hathatós tényezőjévé váltak, s hogy ép oly formán, mint korunk legnagyobb s legéletrevaló nemzeténél, az Angoloknál, minálunk is a közgazdasági kérdések valódi politikai *párt-kérdésekként* kezdtek szerepelni. Nem tartozván ennek tüzetes elemzése e szakaszba, csak annyit jegyezünk meg, hogy ez időszak vala az, melyben a közgazdasági ügy országgyüléseinken már a legünnepeltebb szónokok és státusférfiak állandó figyelme s legfényesb nyilatkozatai tárgyát képezé, hol egy *Nagy Pál és Bezerédy*, *Széchenyi és Wesselényi*, *Kölcsey és Deák* s sok más elsőrangú államférfiu legszebb babérjait az „anyagi érdekek" körüli felszóllalásaikkal aratták, s hol

---

[1]) A szellemvilág s tudományok terén is mindjobban helyt foglaló ez uj irány prägnans kifejezésre talál egyebek közt nagy *Kölcsei*nknek e korbeli következő szép nyilatkozatában: „Gazdaság- és státustudomány, philosophia és szónokság, stb. s minden más egyéb, csak ugy bir belső becset, ha a való meleg élettel viszonyba tétetik, ha a társaság kifejlési és haladási körében él és mozog, s vagy egyenesen tetté válik, vagy jövendő tettek kifejtésére és előhozására számoltatik ki. V. ö. *Csengery:* Magyar szónokok és státusférfiak 300 lapján.

[2]) Lesz alkalmunk ezt a következőkben tüzetesen kimutathatni, s azért e helyütt csak azt jegyezzük meg, hogy kivált elején az itt tárgyalt kornak (mint egyebek közt *Horváth:* 25 év stb. I. köt. 4. l. is emliti) még igen igen sokan léteztek, főleg a nemesek osztályában, *kik az ipar és üzleti élet*-foglalkozásokat szégyenitőknek tarták, s készebbek voltak régi egyszerü s szegényies viszonyaikban megmaradni, mint okszerübb gazdálkodás s üzletmód által anyagi helyzetüket javitani, kedvezőbb vagyoni állapotra törekedni. Mig másfelől egyik klassikus (habár tiszteletre méltó) példáját *az ó felfogás fellázadásának* az ujirány ellen, azon tudományos polemiában találjuk, melylyel a nemzet egyik legkitünőbb fia: Desewffy József gróf, a nagy *Széchenyi ujitó-szellemü* müveit megtámadta, s (kivált a főuri körökben) egynél több helyeslőkre találván, a „réginek" elszánt s bátor védelmezésére kelt.

szóval mind jobban fölismerteték az, hogy publicista, törvényhozó a szó valódi s teljes értelmében honunkban is már csak az lehet, ki a nemzetgazdaság elvrendszerének kellő ismeretével bír, s a népháztartás és az államszervezés nagy kérdéseiben illetékesen és kellő tájékozottsággal képes szót emelni!

Közgazdasági eszmekörünk továbbá ez időben egyfelől már nagyobbszámú s rendszeresb szakirodalmi termékekben jut kifejezésre; másfelől sokkal bensőbb kapcsolatban mutatkozik a külföld nemzetgazdászati tudományos elméletével, s hogy több *nagy elv, igazság* és tantétel, mely a harminczas években az uralomra *emelkedett Smith-féle iskolának* ünnepelt karvezérei, egy Say és Storch, egy Rau és Lotz, egy Hufeland és Soden, egy Ricardó és Mathus, egy Mill és Senior által kifejtetett s forgásba jöve: hazai irodalmunk és közgazdasági eszmekörünkben is már elfogadva jelenkezik. Kétszeresen fontos körülmény, a mennyiben ugyanazon eszmék- és tanokkal, sőt nagy részt egyenesen bennök egyidejüleg a nyugat-európai *szabadsági stb. eszmék* is könnyebben és tömegesebben ültethettek át nemzeti tudalmunkba, s a közgazdasági eszme-propaganda épúgy vált a politikainak, mint a politikai a közgazdaságinak emeltyüjévé és támaszává. Másfelől annyiban, hogy az irodalmi közlekedés e korban beállott könnyebbségével, hazai szakkedvelőink a müvelt világot foglalkodtató s mozgásbahelyző minden *nagy feltünvényokkal* és eszmékkel megismerkedtek; s igy szélesbedve látkörük, a közgazdaság terén is teljesebbé és rendszeresebbé vált. Fontos végtére azért is, mivel a mind jobban elterjedő helyesb közgazdasági nézetek arra is képesíték honfiainkat, hogy az osztrák birodalomban még mindig hivatalos tekintélynek örvendő számos mult századbeli *ferde tanokat*, igy nevezetesen a Sonnenfelsianismus és Merkantilismus-éit megigazithatták, azoknak nemzeti tudalmunkba való begyökeredzésétől magukat megóvhaták, és *igy az ujkori* nemzetgazdaságtan nagy elvrendszerének szellem-életünkbe való fölvétele több tekintetben könnyebbé vált. (L. alantabb.)

Fölösleges volna végül utalni arra, hogy az anyagi érdekekkel foglalkodó ismeágak, az *üzlettan és kereskedelmi* theoria, a mezei gazdaság meg a politikai gazdászat tudománya ez időszakban napról napra örvendetesb előmenetelt tőnek; a szakirodalmi termékek mind számra mind belértékre nézve kétségbe nem vonható haladást tanusitottak, a közgazdászati tanulmányokkal foglalkodók észrevehetőleg szaporodtak, a külföld jelesb szakmüveinek hazai literaturánkba való átültetése megkezdeték, szóval ez irányban is megvettettek alapjai azon élénk eszme-surlódásnak, mely a rá következett évtizedben

az egész nemzet figyelmét magára vonta, s a nemsokára bekövetkezett nagy átalakulásban a leghathatósb szellemi rugó és forr-anyagként szerepelt.

MÁSODIK FEJEZET.

A közgazdasági nézetkör 1825-től 1831-ig névszerint a törvényhozásban.

1. §.

A nemzetgazdasági eszmék és iránylatok az 1825/7-ki meg az 1830-ki országgyülésen.

Azon öt hat évi időkör, mely alkotmányunk visszaállítása s az $182^5/_7$-ki hongyülés megnyitásától az 1830-ki országgyülés befejeztéig terjed, s a nagy nemzetgazdasági reformer, Széchenyi agitatóinak *elöstádiumát* képezi, több tekintetben egy különálló fejlődési szakként jelenkezik, a miért is az e korbeli eszmefejlődésnek többi stádiumaitól némileg elkülönzött tárgyalást is igényel.

Azon két országgyülés, melyről itt szó van, kiválólkép közjogi tekintetben volt nagy horderejü, mennyiben a közel másfél évtizedig felfüggesztve volt alkotmány visszaállítását, s ősi szabadságaink *ujolagos fejedelmi biztositását* eredményezé. Azonban jelentékeny mozzanatot képez nemzetgazdasági ügyeink alakulásában is, miután több még mindig függőben levő nagy kérdést a megoldáshoz közelebb vitt, számos főfontosságú státusoekonomiai intézkedésnek kiindulási pontúl szolgált, sőt nemzet és kormány *közt némi közeledést* is hozott létre anyagi érdekeink körül, melynek jelentősége az egész további közgazdasági fejlődésre nézve kétségbe nem vonható.

A mi pedig a közgazdászati *eszmefejlődést különösen* illeti [1]), az első jelentékenyebb ügy, mely ez irányban a figyelmet magára vonja, az ez időben ismételve szőnyegre került *reformmunkálatok* körüli intézkedések.

Az országgyülés egybehivásával egyik gondja az egybegyült rendeknek az is vala, a nemzet-testen ütött nehéz sebeket gyógyítani, s a zilált karban lévő közgazdasági ügyet czélszerű intézkedések és törvények által jobb lábra állítani. E szellemben valának szerkesztve több jelentékenyebb megyék s törvényhatóságok *követutasi-*

[1]) Az 1825/7 és 1830-ki hongyülés történetének részleteire nézve is legalaposb szakmunka: *Horváth Mihály.* Huszonötév stb. I. 137—240. lap és *Springer:* Gesch. Oesterreichs I. köt. 323—361. és 418—426 lap.

tásai;[1]), e végre vétettek elő az 1791-ki s egyéb reformmunkálatok[2]), hogy átvizsgálva s helyesitve valahára foganatba vételük is megkisértessék; e czélból fordult már ez időben is egy-két továbblátó státusférfiú figyelme oly kérdésekhez, melyeknek megoldása előbb-utóbb elkerülhetlenné, illetőleg a fennállónak módositására vagy megváltoztatására nézve határzó jelentőségüvé vált.

E *dicséretes törekvésnek azonban*, legalább az itt szóban levő korszakban, felette csekély és ki nem elégitő eredményei voltak.

Az 1825-ki országgyülés ugyanis[3]) még igen sok oly elemet foglalt magában, mely minden nagyobbszerű, összefüggő *s mélyebben ható ujitástól* határozottan idegenkedett; másfelől kevesen voltak ekkor még a honatyák között, kik az utóbbi évtizedekben óriási előhaladást tett státustudományok és szak-ismeretek mezején oly jártassággal birtak, hogy az országgyülés előtt *álló nagy s nehéz feladatok* sükeres megoldása joggal föltételeztethetett volna. Ide járulván az is, hogy az 1790 óta gyökeresen megváltozott köz- és társadalmi viszonyok, az uj érdekek és szükségek stb. és ezek kényszeres tekintetbe vétele, szinte nehéz akadályokat görditett a munkálatok sükeres kivitele elé. Nem lehet tehát csodálkoznunk azon, miszerint az e tárgyban mégindult tanácskozásoknak már első stádiumában az utóbbiak czél- és időszerütlensége felismertetett; s abban történt (az e hongyülés törvényczikkelyei 8-kában azután tüzetesen kifejezésre is jutott) megállapodás, hogy a karok és rendek kebeléből az 1791/3-ki *reformtervezetek átvizsgálására*, s a változott igényekhez mért ujabb javaslatok kidolgozására egy (körülbelül 80—90 tagból álló) nagy *bizottság* (Commissio systematica) szerveztessék, s az illető tárgyalások csak a következő országgyülésen, a bizottság által addig mulhatlanul beterjesztendő reformjavaslatok alapján vétessenek foganatba[4]).

---

[1]) Melyekben azonban most is mint azelőtt tulnyomólag csak a sérelmi irány, panaszos kifakadások a fennálló prohibitiv vámrendszer, ipart s kereskedelmet lankasztó forgalmi szabályok ellen stb. jutott kifejezésre, igazán magasb irányú *alkotó s egyetemesb szempontokból* kiinduló felfogás pedig még hiányzott.

[2]) V. ö. *Springer*: Geschichte etc. I. köt 336. lap.

[3]) V. ö. *Horváth Mihály*: Huszonötév stb. I. köt. 180—182, 192, 220. l.

[4]) A nádor elnöksége alatt egybeállitott bizottmány tagjai közt jelesül volt 25 egyházi s világi főur, a rendek táblájától 8 kir. táblai ülnök. 5 káptalanbeli, 2 horvát, 9 városi és 28 megyei követ, azonkivül pedig 3 helytartótanácsos, meg a tanulmányi bizottm. ülnökei V. ö. Az 1825/7-ki 8-ik törv. cz. meg az *Acták* 627 s k. és 733, 741. lap.

Az ilykép megalakitott bizottmány 1828-ban megkezdé munkálatait, s névszerint 9 albizottságra oszolván, egyebek közt az anyagi érdekek, s jelesül *a kereskedés, az ipar, a jobbágyviszonyok*, a státusgazdaság stb. kérdéseire is kiterjeszté figyelmét, s sem akarat és készség, sem képesség nem hiányzott, hogy a nagy és nehéz-feladvány megközelittethessék.

Azonban eredmény e müködést sem koszorúzta. Oka abban rejlvén: hogy az alválasztmányok megalakitása nem a legnagyobb tapintattal történt, sok jeles tehetség ismeretei- és szakképzettségének meg nem felelő osztályba helyezteték, az ilynemű munkálatokhoz megkivántatott adatok s anyag tökéletlensége minden rendszeres és mélyebbenható munkálatot lehetlenné tőn, s e mellett a kellő *szaktudományi müveltség* hiánya a bizottmányi tagok nagy részénél szinte lankasztólag hatott a működésnek sükeresb előhaladására.

A munkálatok 1828- és 1829-ben félig-meddig befejeztettek, rendszeres „egészszé“ alakitva, s a köztulajdonba hozva azonban nem lettek [1]), a miért is hatásuk a közvéleményre igen jelentéktelen vala; a mi pedig tartalmukat s különösen a bennök foglalt közgazdasági elveket illeti, ezekről a következőkben amugyis kellvén szólanunk, *e helyütt bővebb* fejtegetésbe ereszkedeni fölösleges [2]).

További sorsára nézve e munkálatoknak végre még csak annyit jegyezünk meg, hogy a törvényhatóságok által közelebbi átvizsgálásnak vettetvén alája, a *köz-eszmefejlődésre* hatottak ugyan; de miután

---

[1]) A nevezett dolgozatok „Opiniók“ cz. alatt ki is nyomattak, jelesül Posonban 1830 (Webernél) s több darabban közzététtettek; (a teljes czim: Opinio excelsae Regnicolaris Deputationis, motivis suffulta, pro pertractandis in Consequentiam Articuli 67: 1790/91. elaboratis Systematicis Operatis Articulo 8. 1825/7. exmissae, circa Objecta stb.); mig német nyelven a *keresk. bizottságnak* munkálata: „Operat der 1825/7-ger Commerzdeputation“ cz. alatt, azután az egész munkálat felett Pestmegyének 1832-ben egy következő nyomtatványa látott napvilágot: „*Véleménye* az országos rendszeres munkálatoknak megfontolására a tek. Pestmegye rendei által kiküldött bizottmánynak.“

[2]) A minket közelebbről érdeklő: „Opinió regnicolaris deputationis circa Objecta ad Deput. Commercialem relata stb. a következő tartalmu: I.) Vámügy pag. 1—18 tizennégy tabellával s kilencz törvényczikk-tervvel. II.) De provehendis opificiis, fabricis et quaestura 13 lap 4 t. cz. terv. III.) Objecta ad oeconomiam publicam pertinentia 25. l. és 9. t. cz. terv. IV.) De objecto fundi publici 15. lap, 1 törv. czikk-tervvel. V.) De vehiculis Communicationis commercialis 26. lap, ellenben a „*Bányászati és Bányajogi*“ munkálat 186. lapra terjedő „Codex juris metallicit Hungarici-t tartalmaz s rendszeresb s kimeritőbb bánya-müvelési rendszert állít fel.

az 1830-ki országgyülésen annak rövid tartamánál fogva tárgyalás alá nem vétethettek, végre is értéküket elveszték, s csak annyiban nem enyésztek el végképen és nyomtalanul, a mennyiben az epochális fontosságú 1832—1836-ki országgyülés kezdetével a *reformmunkálatok* tárgyalási ügye ujolag szóba hozatott s a figyelem egy időre ismét feléjük fordult.

2. §.

Folytatás.

Lássuk már most az ez időbeli közgazdászati nézetkört közelebbről [1]).

Figyelemre méltók mindenekelőtt az e hongyülések alatt érvényre jutott kereskedelmi és vámügyi nézetek. Ugyanis:

Az élénkülő áruforgalommal szemközt, mely ez időtájban a monarchiának mind bel- mind külkereskedésében mutatkozni kezdett [2]), köz vala ez időben a meggyőződés a kereskedelmi iparág szabad mozoghatásának jelentősége felől [3]), s minden figyelem oda irányozva, hogy a *forgalmat lekötő bilincsek* megoldattassanak. Igy, hogy csak némelyeket emlitsünk fel, Bars és Szabolcs megyék követei egyenesen oda nyilatkoztak a hongyülésen, hogy lehetetlen a nagy *adók* fizetése, ha a népnek kereskedés utján szerzésre alkalom nem nyujtatik; több követ az összes kereskedési ügy ujjárendezését sürgette, hivatkozván a fejedelem ez iránybani egyik leiratára, melyben a rendek a kereskedésre nézve javaslatok tételére felszólíttatnak; mások viszont, tartván attól, hogy ha igen sokféle munka indíttatik meg, az eredmény bizonytalan leend, legalább *a nyerstermékek könnyü* elárusitásának törvényutoni előmozdítását hangsulyozák stb.

Ily elvi alapokon indultak meg a tárgyalások, melyek folytán több figyelemre méltó eszme és inditvány jutott kifejezésre. Igy egyebek közt *ismeretes Borsodvármegye* képviselőinek felszólalása, hogy a király, kinek birodalma több országokból áll, ez utóbbiak érdekében a szabad forgalom elvét tartozik életbe léptetni, s hogy ne gördítsen a kormány szándékosan a magyar nyerstermények kivitele- meg a

---

[1]) Megyjegyezzük e helyütt, hogy az 1830-ki országgyülés rövid tartama s túlnyomólag közjogi tárgyalásoknak szentelt ügyfolyamánál fogva igen csekély jelentőségü volt, s azért az itt következők leginkább csak *az 1825/27-ki* országgyülésről értendők.

[2]) V. ö. *Horváth:* Ipar s kereskedelem története 387. s köv. lapokon.

[3]) *Matlekovics*: Magyarország Nemzetgazd. törvényei 65—67. lap.

nemzeti ipar kifejlésének akadályokat elibe; mely nyilatkozatoknak eredménye az lőn, hogy minda jelen mind az 1830-ki hongyülésen a kereskedés-szabadság elvének ujolagos kijelentésével találkozunk [1]), s hogy a fejedelemhez *menesztett feliratokban* a karok és rendek e követelése kiváló helyet foglalt el, s ha süker nem koronázta is a törekvést, annyi legalább eléretett, hogy a király a bajok létezését belátta s azok orvoslását czélba venni késznek nyilatkozott [2]).

Figyelmet érdemelnek még a panaszok *a nyomasztó vámrendszer ellen*, jelesül pedig az 1827-ki országgyülés által kiküldött kereskedelmi bizottságnak [3]) ez irányban készitett munkálatai, melyek annál fogva is érdekesek, mivel némi *merkantilisztikus* és védvámi eszmeirány szövődik rajtuk keresztül, s igy az eddigitől eltérő elvek jutnak bennök érvényre; habár közelebbi vizsgálatnál ki is tünik, hogy e tekintetben az eszmék következetessége sok kivánni valót hagya hátra [4]). Másfelől azonban az arany- és ezüstre nézve tisztán *merkanti-*

---

[1]) V. ö. *Acta* 1825/27. pag 428—431 és *Acta* 1830. 403. l. Igy jelesül mondatik: „Opum nationalium augmentum unice ab incremento industriae, hujus autem promotionem non aliter, quam favore, libertate, et flore commercii provocari et sustentari posse etc. (Act. 1825/7 429.)

[2]) V. ö. *Matlekovits:* idézett művének 67. lapon.

[3]) V. ö. *Acta* I. pag. 63—86. e deputatió *jelentését.*

[4]) Igy jelesül utalás történik a népek kölcsönös *egymásra utaltságára*, meg az innen szükségszerüleg folyó kereskedelmi szabadságra, a következő tételekben: sunt certae regulae, quas provida natura sapienter instituit, quatenus diversae provinciae se mutuo sublevare possint, harum autem correlationes ad harmoniam perducere, unoque industriae ramo alterum promovere humanae sagacitate relictum est. Hungariae regnum ex indole sua magis semper *erit producens* (őstermelő ország); Austriae vero ditiones se manufacturis amplius impendent stb, quo tamen certius opes illius increscent, eo florentiores *cum hac Fabricas* reddi opertebit. Unde naturale est consectarium, ut nexus utriusque foveatur potius quam gravibus impositis reprimatur. Quo favarabilius pro industria et exportatione hungarica (relate ad ditiones austriacas) systema adoptatum fuerit, hacque via vires regni increverint, eo magis tam hic quam in ceteris haereditariis provinciis productio quoque atque consumtio augebitur, novus industriae nervus et nova sese extendendi occasio suppeditabitur, taliterque *toti Monarchiae* reale incrementum procurabitur.“ A kereskedési szabadság elve mellett nyilatkozott a legtöbb megyei követ is az országgyülésen. Igy egyebek közt a nagyobb és könnyebb adófizethetés tekintetéből szabadabb forgalmat követeltek a 99-ik ülésben mondván: „megszünt most már Európában a kirekesztő kereskedés rendszere, nekünk szabad kereskedés kell.“ (Diar. II. darab 489 és 496. l.), sőt a 98-ik ülésben egy követ egyenesen azt mondá, hogy mióta Lengyelország felé kiviteli kereskedésünk szabadsága megszünt, a Tisza melléki vidék elszegényedik (V. ö. *Diarium*: II-ik darab 343 és 439. lapokon.)

lisztikai nézetek fejeztetnek ki; a harminczadi rendszer végelintézésére czélzó javaslatoknál pedig egyenesen ezek mondatnak: „Regnum Hungariae non est adhuc in eo situ constitutum, ut valor sperativae exportationis valorem inferendarum *mercium adaequet;* quum porro progressum commercii non tam irrestricta ejus libertas, quam nec aliae exterae nationes sectantur, quin potius maximam Hungariae productorum partem gravibus impositis impediunt, ast temporum locorumque adjuncta determinant, sperareque fundate liceat, crescente in Regno hoc cultura et populatione, stabilito item credito, suapte etiam industriam et commercium amplius evehendum fore: his ex obtutibus Excelsa haec Deputatio arbitratur: *libertatem commercii ea solum ratione* optandam esse, ut haec sensim cum populatione et cultura progrediatur, et ut systema vectigalium ita adtemperatur, quatenus, a proportione inductionis exterarum mercium semper etiam distractio interregnanorum productorum assecurata est[1]). Mely után áttérve a részletekre, a következő *elvek állapittatnak* meg: „a választmány a külfölddeli forgalom tekintetében továbbra is fenntartandónak véli a német örökös tartományokkal való vámegyesületet, mert, hogyha Magyarország külkereskedése egészen felszabadittatik, annyira elárasztanák a külföldi áruk az országot, hogy az, műiparának mostani állapotában veszteségben maradna stb. Mely *inditványát azután avval* egésziti ki, hogy kimondja: a) hogy a magyar külkereskedés csak annyiban lenne felszabaditandó, a mennyiben az a műveltség és népesedés emelkedésével fokozódván, a külárúk bevitelének arányában a beltermesztvények kivitelét és elárusithatását biztosithatandja; b) hogy a magyar *gabna- és marhának*, az osztrák piaczokra, hol azok a török és bajor termékkel nem versenyezhetnek, a vámok leszállitása által könnyebb bemehetés lehetségesittessék; c) hogy a vámrendszerben az osztrák és magyar tartományok törvényileg egészen egyenlő lábra állíttassanak, s amazokra, midőn termelvényeiket hozzánk behozzák, ugyan oly magas adó vettessék, mint mireánk, ha Ausztriába szállitjuk árúinkat stb. Történik végre különös utalás arra, hogy a vámdijak *állandók s ne ingadozók legyenek*, s más felől, hogy a vámügy rendezése a magyar dicasteriumok által s azok befolyásával történjék[2]).

---

[1]) V. ö. *Opinio Dep.* Commer. a 10-ik táblát s 11-ik lapot; *Horváth:* Ipar és keresk. története 339–342. l. *Kautz:* Nemzetgazdaság és Vámpolitika (1866. Pest) 137—138 l. és *Orosz:* Notizen über Ungarn 120. s k l.

[2]) V. ö. a fennidézett *Opiniók* I. art. §. 1. és 3. és az 1830. országgyülesre nézve *Acta*: 302, 464, 554 .l. *Diarium*: 314. lapon.

A kereskedés és vámügy mellett az ut- és *közlekedési* rendszer tökélyesbitése, meg a tengerpart felé irányuló magyar forgalom érdekei hangsulyoztattak. Az utóbbit illetőleg, jelesül a nagy tengeri révpartok s névszerint a szabadkikötővé emelendő *Fiuménak*, a kereskedés előmozditása érdekében, kedvezmények adása sürgetteték, elvül kérvén a rendek kitüzetni, hogy az erre irányuló forgalom mesterséges akadályok- és sulyos vámoknak alája vetve ne legyen, s a Fiuméban készitett áruk a birodalomba behozatalnál olyképen mint külföldi készítmények ne adóztassanak meg [1]). A mi pedig az út- és közlekedési ügyet illeti, erre nézve az 1825/7-ki választmány munkálata (utolsó vagyis V-ik szakaszában) már bizonyos rendszerből indult ki, meghatározott *főútirányokat* és vonalokat jelölvén meg, s az épitést és karbantartást nem a hatóságokra, hanem a megalakitandó *országos alapra* szándékozván bízni [2]). Kimondaték névszerint az út-vonalok megállapításánál, hogy a magyarországi közlekedés középpontját Pest a nemzet fővárosa képezze, innen pedig két főirányban menjen, t. i. délszakon a fekete tenger, nyugaton pedig az örökös tartományok felé; a szükséglendő munkát pedig *ingyen* teendőnek tervezték [3]). Hasonló elvek tüzetvén ki a folyamutak és csatornákra vonatkozólag is; s minden ügyekezet oda czélozván, az ország e tekintetben kiáltó szükségét [4]) minél előbb pótolni [5]).

Közgazdasági szempontból nevezetesebb mozzanatai az e körbeli törekvéseknek még: hogy a *mezei gazdaság* és földbirtokosok hitelének előmozditására a porosz földbankokhoz hasonló intézetek életbeléptetése (először) megpendíttetett [6]); a *dohánytenyésztés* na-

---

[1]) V. ö. *Mallekovics* id. munk. 67—68 lap.

[2]) A törvényhatóságok csak a vicinál- és másodrendü utvonalok előállitására stb. utasíttatván.

[3]) Igy tétetvén fel a kérdés: *utrum systema* gratuitorum laborum porro quoque in tota sua extensione permanere debeat, — azon válasz adatik, hogy igenis (némely módosításokkal), miután *készpénz igen ritka*, és ily alakbani közreműködés a paraszt-osztályra nézve legelőnyösebb jelen helyzetében.

[4]) Kiáltó szükségét, miután 1812-től fogva e téren Magyarországban felette kevés történt.

[5]) A törvénytervezet 9 czikket foglal magában következő tartalommal: Art. I. De promovenda fluviali navigatione. Art. II. De exsiccatione paludum. Art. III. De Canalium effossione. Art. IV. De utilibus operis Art. V. De struendisaggeribus contra exundationem fluviorum. Art. VI. De abolendo penso rippatico. Art. VII. De provehenda navigatione maritima. Art. VIII. De teloniis. Art. IX. De rei vecturariae regulatione.

[6]) Jelesül Barsmegye követe által. *Diar:* 1830. p. 224. Sessio 34.

gyobb mérvbeni eszközlése czélba vétetvén [1]), ez irányban a fejedelemhez felirat intéztetett [2]), a sülyedő borkereskedés felélesztése s ennek módjai tüzetes vizsgálatnak vetettek alája [3]), s a *bornak hamisitását* szigoru fenyitéssel iparkodtak a törvényhozók elfojtani, valamint a zsidók eltiltása a szőlők birtoklásától is szóba hozatott; az ipar és *kézmüzet* tekintetében pedig azon nézet uralkodott ez időben, hogy a betelepedő iparosok *ne adómentességgel*, hanem inkább jutalmakkal és szabadalmazásokkal serkentessenek; *a czéhek* tekintettel azon körülményre, hogy a szomszéd osztrák tartományokban még ez intézmény fennáll, egyszerre el ne töröltessenek, de nem-czéhbeli mesterek is szabadon gyakorolhassák kézművességüket [4]); végre a műipar gyorsabb meghonosulhatása érdekében, a gyáraknak és gyári népességnek a városokon kivül azaz a síkföldön való terjedése és szaporítása elősegíttessék [5]) [6]) [7]). Nem egészen jelentéktelen momentuma hazai legislatiónknak közg. tekintetben végül az, hogy mindenkor az volt czélja a *hitelezők és adósok viszonyainak* szabályzásában, hogy mindkét fél érdeke lehetőleg figyelembe vétessék, s sem a hitelezők az adósok, sem az adósok a hitelezők rovására előnybe ne helyeztessenek. (A praxis fájdalom! igen is gyakran az adóst legyezte) [8]).

---

[1]) V. ö. *Acta*: pag. 850—854.

[2]) V. ö. a királyi resolutiót Acta: 1392.

[3]) Külön albizottmány küldetvén ki e czélra, (V. ö. Acta 1825/7. 1146 1565; és 1827: 31. t.czikk), mely 1830-ban be is adta dolgozatát.

[4]) Az 1827-ki keresk. deputatió illető véleményében a czéhekre vonatkozólag ezeket is mondá: An Conservatio Ceharum ad culturam et perfectionem artium adhucdum necessaria sit, quaestio est omnibus fere Europaeis linguis satis agitata. Quod antiquis temporibus et necessariae et utiles exstiterint, omnibus convenit; interum recentiora exempla plurium cultissimarum nationum ostendunt: artes et manufacturas ad certum jam perfectionis gradum deductas, etiam carere posse strictioribus contuberniorum regulis, quin imo horum vinculis solutas, majores adhuc et celeriores progressus fecisse, et ampliorem perfectionis gradum attigisse" (V. ö.) az *Operatum* 5-ik l. és *Biedermann* id. értek. 23—24 l.)

[5]) V. ö. *Opinio* dep. Comm. 27—32. l. *Acta*: 1825/7: p. 1070 és 431. meg a „*Project. Comit.*" Mindezen nézetek, legalább részben, a fejedelemhez intézett feliratok, s a gravaminalis felszóllalások stb.-ban is jutottak kifejezésre.

[6]) Az 1827. ker. választm. javaslatában a czigányok megtelepedése is hozatik inditványba. (p. 34.)

[7]) Sok becses észrevétel található még az u. n. „*Praeferentialis Gravamenek*" iránti fölterjesztésben. V. ö. *Acta:* 1825/7. I. 313—338. l.

[8]) V. ö. *Acta*: 1825—27. p. 1137. és 124-ik ülés 1811/12-ben *Diar*: 566. lapján.

3. §.

A pénzügyi dolgok körüli eszmék az időben.

A közelebb lefolyt idők szomoru csapásai, s névszerint az osztrák finánczbonyodalmak nyomasztó hatása Magyarországra is, mind jobban megérlelék honfiainkban az eszmét, hogy rendszeresb *országos háztartás megalapitása*[1]), nemzeti pénzügyünknek az osztrák intézmények invásiója előli megóvása, s ennek megfelelőleg bizonyos reformok életbe léptetése mulhatlanul szükséges. E czélból látjuk ez időszakban (1825—1831) valamint már az előbbeniben is, minden ügyekezetet oda fordulni, hogy a megzavart pénz- és forgalmi viszonyok szabályos állapotra visszavezettessenek, s a kormány félszeg intézkedései által az országra hozott *pénzügyi calamitások* eltávolittassanak; mire nézve a bányászat emelése, a nemes érczek kivitelének tilalmazása, a bécsi bank üzletének hazánkra is kiható visszásságainak megszoritása, meg a még mindig pium desideriumot képező pénzalap felállitása első sorbani feladatnak nyilvánittatott[2]). Különös kifejezésre talált azonkivül ez iránylat az 1825-ki és az 1830-ki országgyülés azon nyilatkozataiban, hogy a karok és rendek beleegyezése nélkül kivetett adók s foganatba vett finánczműveletek *Magyarországra nézve kötelezőknek* nem tekintethetnek[3]); hogy valamint a direct úgy az indirect adót s különösen *a sóárt* is csak az országgyülésen s annak beleegyeztével lehet megállapitani, hogy a bécsi kormány által nálunk is forgásba hozott silány *papirpénz* mielőbb a törvény-követelte jóvegyitékü érczpénzzel pótoltassék stb.[4]). Sőt mi több, kimondatott az 1825/7-ki finánczügyi vitákban meg 1830-ban is, hogy a magyar király s országgyülés *finánczügyekbeni fenségi*, illetőleg hozzászóllási jogairól egyáltalában le nem mondhat[5]), s egyebek közt Trencsénme-

---

[1]) V. ö. *Acta* 1825/7. p. 155, 211, 218, 229 és 1830-ki *Actáik* I. 142, 169. l. II. 524. l. *Diarium*: 89, 94, 255. l. és 1836. *Acta* II. 57, 90, 91. l. *Diar.* VI. 101. lap.

[2]) V. ö. az 1825—27-ki országgy. Jegyzőkönyveket és Actákat; *Horváth:* Huszonötév I. k. id. szakaszát, meg *Springer*: Geschichte Oesterreichs cz. m. I. k. 341—426 lap.

[3]) V. ö. az 1825/7. *Actákban* az 1137. l., mely egészen ugy hangzik mint az 1807 és 1811/12-ki (fentebb közlött) nyilatkozatok.

[4]) Az 1830-ban az uj koronázási hitlevél megállapítása tárgyában folyt hongyülési vitákban e pontok egyenesen olyanokul jelentettek ki sokak által, *melyeknek a diploma inaugurálába* is fel kellene vétetniök, habár ez, mint tudjuk, nem történt meg. V. ö. *Horváth* i. m. I. köt. 230. lap, azután *Weninger*: a Bankügy elmélete cz. ért. id. helyen 267. s. k. l.

[5]) V. ö. még *Acta* Comm. p. 792. s köv. és *Diarium*: IV. p. 659. lap. *Sprin-*

gye hires követe *Borsitzky* egyenesen oda nyilatkozék, hogy a koronázási diplomába a *miniszterfelelősségi elv* [1]) fölvétessék, s másfelől a fejedelem az országgyülés beleegyezése nélkül a sóár-felemelési, s a papirpénz-kiadási jogról abban lemondjon!

Szoros kapcsolatban e nézetekkel állanak ez időben az *adóügy* meg az adómentesség körüli eszmék. E tekintetben habár legnagyobb része a kiváltságos osztálybeli honfiaknak, s igy a karok és rendek jelentékeny többsége is határozottan ragaszkodott még *a nemesi adóp ivilegium* kiváltságához: egyik másik irányban mégis merültek fel már ellentétes nézetek is, melyek szerint az ó rendszernek tarthatlansága s ez irányban az uj közigények számba vételének szüksége felismertetett [2]).

Az adóügyi kérdéssel némi összefüggésben találjuk az 1825/7 országgyülés tárgyalásaiban *a jobbágytelkeken* lakó nemesek meg vagy meg nem adóztatása körüli vitákat. Eddig ugyanis ez irányban is mentességnek örvendvén a nemesség, e visszásságnak orvoslása vétetett több messzebblátó államférfiú által czélba [3]). A viták folyamában a réginek rövidlátó vagy önérdekből kiinduló szószólói egyenesen kárhozatos ujitásnak nyilvánitották a czélba vett intézkedést,

---

ger: i. m. I. köt. 419. l. még *Weninger*: most id értekezésében a felterjesztéseket és nyilatkozatokat egész terjedelmükben.

[1]) Tehát már 1830-ban is határozottan kifejezve a miniszterfelelősségi elv, s igy nem a 48 törvényhozóknak (mint némelyek hirdetni szeretik) feltalálmánya!

[2]) Az előbbeni, vagyis a „*régihez*" *hajló félnek* jellemzéséhez nem leszen helyszerütlen az 1830-ki országgyülés alatt történt némely nyilatkozatot ide igtatni, melyből egyuttal az is kitünik, hogy apáink ez időben a mindjobban terjedő *demokratikus* elvektől azért is idegenkedtek, mivel általuk összes nemzeti alkotmányunk sarkalatait veszélyezetteknek tartották. Igy jelesül egyike a kitünőbb szónokok és követeknek (báró Vay) azt mondá: „nemességünk, szent alkotmányunk, a jelenkori forradalmak- és mozgalmaktól legtöbbet tarthat;" mig másfelől maga a fényes nevü *Nagy Pál* (!) egyenesen a következőkép fakadott ki: sohasem forgott alkotmányunk oly nagy veszélyben, mint a jelen pillanatban; ellenünk van egy nagy morális hatalom: a közvélemény; a mi most a népeket mozgásba hozza, az ép ellentéte annak, a minek megvédelmezése ránk nézve a legszentebb! Minden meg van telve demokratikus elvekkel, melyek *aristokratikus rendszerünket* megdöntéssel fenyegetik, azért kell most aristokratiánknak a trónhoz tartani, mert valamennyi ujabb forradalmak azt tanítják, hogy a trónok fenmaradnak, a kiváltságos osztályok azonban elsöpörtetnek."

[3]) V. ö. a 18. okt. és 6. nov. tartott ülésről szóló jegyzőkönyvet; és *Springer*: idézett művének I. k. 418. l.

mely a nemesi-adómentesség és *szabadság romlására* vezetend [1]); mások ellenben s ezek közt a felvilágosodottabb s elfogulatlanul itélő *Nagy Pál* arra utaltak, hogy ép ez ujitás az elszegényedett nemesség javára szolgáland, hogy egyébként a colonicális fundus mint országos adó-összeirási és kivetési alap végkép bizonytalanná tétetik, s igy az egész adórendszer felbomlása állhatna be stb. S az utóbbi nézet győzött, a mennyiben az elv, hogy a jobbágytelkek után a nemesek is fizessenek adót, elfogadtatott, s mint egy jeles publicistánk találóan megjegyzi [2]), annyiban a látszólag csekély ujitás kiváló horderejüvé vált, hogy egyesülvén ekként a nagyszámú úrbéri nemesség érdekben és követelésben az adóügyre, a *többi adózókkal*, sőt a visszatorlás vágya által is ingereltetvén, út nyittatott ekként a közös-adózás elvének, s az adómentességben megtört „az una et eadem nobilitásnak“ eszméje, s csak a közös adózásban lehete ismét helyre állitva [3]). Egy lépés előbbre tehát ez irányban is meg volt téve; egy ujkor *előhirnökeül* ez intézkedés is szolgált; mely tekintetben legyen itt még futólag megérintve, hogy az 1830-ki országgyülésen, szemközt a fentebb ismertetett conservativ iránynyal, az e reformlépéssel összefüggő *egyenjoguság nagy elve* is talált szószóllókra; igy egyebek közt Somogy jeles követében *Somssich-ban*, a ki (Nagy Páltól is támogatva) azon inditványnyal lépett fel, hogy az országgyülési költségek födözésére a nemesség bizonyos adófizetési kötelezettséget vállaljon magára, a jobbágyság pedig ez adótól ment maradjon. Inditvány, mely ekkor ugyan még eredményre nem vezetett, de mint egyik jele az időnek, mindenesetre figyelemre méltó mozzanat!

Érdekesebbek azon financzháztartási eszmék, melyeket apáink e korban az oly elkeseredetten folyt országgyülési viták alkalmával

---

[1]) Arra utalván, hogy a *személyen és nem a földön* alapszik az adókötelezettség, s hogy a mint valamely telek átszáll a nemzet birtokába, más s nemesb természetet ölt s adómentessé válik.

[2]) *Csengery Antal:* Magyar Szónokok és Státusférfiak (1850) 11—12. l.

[3]) Lehetlen e helyütt emlitetlenül hagyni azon közgazdasági tek. fontos mozzanatot, hogy a többször említett Sopronyi követ Nagy Pál e hongyülés alkalmával is meleg szavakban szólalt fel az alkotmány *sánczain kivül álló* osztály helyzetének törvényúton megjavítása érdekében; mely felszóllalásnak azonban még ekkor is az a következménye vala, hogy számosan felzúdulva a teremet odahagyák, s a messzelátó státusférfiú: az alkotmány felforgatója· s veszedelmes ujitónak stb. általok kikiáltatott V. ö. *Csengery*: Szónokok s Státusférfiak 10—11. l.

nyilvánitottak, s az ellenünk irányzott *osztrák pénzügyi tervezetek* czáfolása közben merültek fel [1]).

1825-ben, sőt némileg 1830-ban, odaczélzott jelesül a folytonos pénzügyi szorultságban lévő bécsi kormány, hogy a karokat és rendeket uj és nagyobb adóösszegek megszavazása, vagy (a lefolyt alkotmány-szünetelési időszak alatt kivetett s behajtott adók) elismerésére bírja; másfelől, a még *mindig rendezetlen financzügyet* meg a még függőben lévő több égető kérdést a magyar országgyülés támogatásával elintézze.

A vita kiindulási pontját a karok és rendek abbeli panaszos kifakadásai képezék, hogy a kormány az utóbb lefolyt másfél évtized alatt súlyos adókat önkényesen kivetett, s azokat még most is, még pedig a conventiós pénzláb szerint behajtja; a mivel azon követelést inditványozák több követek összekapcsoltatni [2]), hogy minden *ilynemü intézkedések* (adó-ordenanceok) azonnal érvényteleníttessenek, sőt azon összegek, melyeket az adózók a törvényes mértéken túl fizettek, ez utóbbiak javára irattassanak [3]). Ezekkel összefüggésben, s miután orvoslásra a fölterjesztett sérelmek nem találtak, áttért az országgyülés az összes osztrák pénzügyrendszer *megtámadására,* s mind a tudomány mind a magyar közjogból meritett argumentumokkal annak félszegségére, jogtalan volta, és káros hatásaira [4]) utalt. Igy egyebek közt: „hogy a magyarországi bányáknak osztrák papirpénz biztosítására zálogul kijelentése egyenes alkotmánysértés [5]); hogy Magyar-

---

[1]) Mielőtt e szakaszt megkezdenők, megjegyezzük, hogy a nagy franczia háboruk bevégeztével, s az ujabb állam-rendszer megalakulása idejében, tehát körülbelül 1815—1825 között: a legtöbb európai fejedelem, s igy az ausztriai is, nyomasztó pénzügyi helyzetben vala, a mennyiben a *státushitel* végkép ki vala merítve, s senki (még a nagy pénzfejedelmek sem) akartak a monarchiáknak kölcsönözni; a minek folytán azután az uj financzoperatiók elláthatlan sorozata vette ismét kezdetét, melyeknek békóiban egész a legujabb korig sinylődünk; de másfelől arra is szolgáltattaték alkalom, hogy az absolut monarchák az alkotmányosság elvének némi engedményeket tenni magukat mintegy kényszerülve látták. V. ö. *Gervinus*: Geschichte d. 19. Jahrh. II. k. 59. s köv. l. *Vollgraaf*: Politische Systeme IV. k. 185. s. k. l. *Viel-Castel*: Hist. de la Restaur. I. 345. l. *Held*: Staat u. Gesellsch. II. 675. l.

[2]) Jelesül, *báró Vay, Balogh*, és mások. V. ö. *Diarium* I. 270. s k. l. és *Springer:* Geschichte Oesterreichs I. 341, s. k. l.

[3]) Az az a jövő adófizetésbe imputáltassanak, a honnan is e viták az *adóimputatió* körüli vitáknak is neveztetnek.

[4]) V. ö. *Diarium* 1825/7. II. darab: 60—62, 70 s k. 80—87-ik Sessiók; és alantabb az illető idézeteket az idetartozó *Actákból.*

[5]) V. ö. 1830-ki *Acták* II. 335, 529. l. *Diarium* 94. s köv. és 282. l.

ország ép oly kevéssé tartozik a bécsi bank által kiadott jegyeket meg forgásba hozott váltóczédulákat elismerni, mint a Lombard-velenczei királyság; hogy a legkevesebb, mit a karok és rendek követelni az ország érdekében kötelesek: *a régi papirpénznek teljes* névérték szerinti beváltása, meg ünnepélyes tiltakozás az ellen, nehogy valaha ismét nem fundált pénzjegyek Magyarországon is a kormány által forgalomba hozassanak. A kormány (folytaták a rendek) határozottan lemondott ugyan ujabbi állampapirpénz kibocsájtásáról, nem titok azonban, mit tarthatni annak minden ilynemü igéretei és fogadásai felől. Jobb volna-e az *uj bankjegyeknek fundatiója* mint a régi papirpénzé?! Nem köttettek-e le ez utóbbiak mellett a legnagyobb zálogok, cseh, galicziai országjövedelmek, s még sem akadályoztathatott meg a jegyek roppant érték-csökkenése. — Ugyanigy fog járni (mondák továbbá) a nemzeti bank is jegyeivel (!) mert a bankintézet csak látszólag független magán-társulat, tényleg azonban csak önállótlan közlönye *az osztrák pénzügyminiszternek* s bankjegyei nem sokkal különbek a statuspapirpénznél!“ [1]) [2]).

---

[1]) Szolgáljanak az itt felhozottak igazolásaul *következő helyei* az 1825/7-ki *Diariumnak:*

A bécsi nemzeti bankot különösen illetőleg a 62-ik ülésben hosszas vita folyt, melyben a kormányhoz közelebb állók s jelesül a személynök ama pénzintézetet némileg védelmezni törekedtek, a szabadelvübb követek pedig egyenesen megtámadták és károsnak nevezték, főleg Magyarországra nézve. Igy egyebek közt mondaték „a bank a bécsi miniszteriumot azon helyzetbe teszi, hogy roppant mennyiségü pénzjegyeket hozhat forgalomba, mit használ *tehát, ha adókról, segedelemről, harminczadókról* stb. országgyülésen szabadon vitatkozhatunk (vetélkedhetünk,) ha azalatt a miniszterek sok millió papirpénzt csinálhatnak.“ (Diarium II. dar. 57. l) A bank által, mely a monarchia fővárosában a nagy capitalisták, s pénzemberek székhelyén létezik, minden készpénz felszivatik Bécsbe. (ibid 53. l.) És másutt: „Magyarország a *bécsi bankról mitsem* akar tudni, s azért nem illeti, főleg káros, hogy állapota soha fel nem deríttetik, könnyü a pénzt banknották által szaporítani, de ez alkotmány ellenes, és az, hogy jelenleg talán képes a bankintézet papirjegyeit ezüsttel beváltani, nem argumentum, mert egy politikai változás, háboru stb. mindezt felforgathatja. (*Diarium* II. darab. p. 51, 53. s k. továbbá 265—269 és 276—277. Sopronm. követe a 80-ik ülésben.) *Mig védelmére* a következők hozattak fel: a nemzeti bank egy nagy s jótékony pénzintézet, melynek a fejedelem a legfontosb feladást, a pénzzavarok elszüntetését tűzte feladatául. *A papiros pénz is szükséges* a forgásban, s veszedelmes csak akkor lészen, ha nem pénz, de ha az elvétele megparancsoltatik, hogy pénz gyanánt kelendőségbe jöjjön, kártékonynyá válhat.“ (Diar. II. dar. 62. l Nyitra- és Borsodm. követei). És tovább: „Kár volna a Bank hitelét megrontani, mert fontos szolgálatokat tehet. (ibid. 270—271 l) Ne kivánjunk tehát olyasmit ez intézettől, illetőleg a kormánytól, a mit a jelen helyzetben teljesíteni lehetetlen stb.

Valóban, majdnem látói tehetséget kell föltennünk apáinkban, hogy e dolgokban ily világos felfogással birtak, s ily messze előreható saspillanattal jelzették a helyzetet! Habár másfelől *sok gyöngéket* is árultak el e debatte-okban, midőn például azt követelék, hogy a nemzeti bank állapítsa meg egyszer-mindenkorra az általa *kibocsájtandó jegyek mennyiségét*; vagy midőn azt álliták, hogy a bankjegyek értékének egy ötödre szállítása folytán az ország ugyannyi milliókkal szegényebb lett, a mennyit a régi és uj valuta közti különbség teszen; vagy azt vitaták, hogy az 1811 és 1816-ki financzpátensek nem történtekké változtathatnának, s azon időkre lehetetlen közvetlenül visszanyúlni, a midőn *nemes érczbeli valuta* uralkodott az országban(!)

Az ily szellemben szerkesztett s 1826-ki január 20 án a felség elé terjesztett nyilatkozatra ugyanazon évi april hóban a válasz leérkezvén, ez lényegileg tagadó volt, s benne *az adókérdésnek* haladéktalan tárgyalás alá vétele ismételve meghagyatott, a kért adóbeszámitás vagy visszafizetés pedig oly bonyodalmas dolognak nyilvánittaték, hogy az e fölötti szükséges tárgyalások továbbra halasztása mondatott ki, s igy a rendek kivánalmai tulajdonkép sükeretlenek maradtak.

Nem kevésbé heves tusákra szolgáltatott ugyanez időben alkalmat az 1811-ki financzpatensnek magyar szempontból még mindig

---

Mig a *pénzre nézve* különösen a következő nyilatkozatok fontosak: „Óvakodjunk ellenmondásokba keveredni, ne szóljunk a papiros jegyekről, mint pénzről, mert a pénznek lényeges tulajdonsága az, hogy az elfogadása meg van parancsolva, s nem pénz az, melynek elfogadására senki sem köteleztetik;" mig mások erre azt felelék: „mihelyest valami a népnek vagyonát képezheti, és az emberek *közt „pénz" gyanánt* szolgál, ugy mint a banknották, pénznek lehet azt mondani, habár nyilván nem parancsoltatik is elfogadása." (V. ö. Diarium II. darab p. 321 — 322. Sessio 90.) Nem különben a következő nézet: „hogy a kevesebb mennyiségü pénznek forgásban létele a kereskedés pangásának egyik okául tekinthető, s ép azért szaporítása a papirpénznek nem föltétlenül veszedelmes (Diarium II.° dar. 59 62. l.)

Végre a *státushitel* és osztrák államadósságra vonatkozólag kimondatott (jelesül Borsod, Liptó, Zala, Somogymi követei) „Magyarország részéről semminemü *államadósság el nem ismerhető*, s el nem vállalható." (Diar. II. p. 275.), mig másutt „a Státushitel biztosítása egyenesen fődolognak nyilvánittatik." (Acta p. 1682. s k. felirás 13. aug. 1827.) Megannyi szóló tanusága annak, hogy sok azon nagy *pénzkérdések közöl, melyek napjainkban* és épen nálunk is vita alatt vannak, apáinkat már 40 évvel azelőtt szinte foglalkodtatták, s a megoldás akkor is oly értelmü volt, a mint a különböző nemzetgazd. iskolák kiindulás pontjai különbözők valának.

[3]) Egyebek közt a lotteria regálénak megszüntetése is ez időben kezdett követeltetni. V. ö. *Diarium* 1830. pag. 193, 194, 217, 282. és *Acták*: II. 391, 424, 544. l.

függőben lévő nagyfontosságú kérdése. Mint fentebb látók, az 1811—1812-ki hongyülés, meg nem tudván egyezni a kormánynyal ez ügyben, feloszlatott, a nélkül, hogy az evvel s jelesül a megváltozott valutával összefüggő *magánjogi viszonyok* törvényszerüleg rendeztethettek volna. Igy történt, hogy azon rendelvényei a kormánynak, melyek az adósok és hitelezők közt fenforgó viszonyok szabályozására kibocsájtattak, nagy ellenszenvre találtak az országban, s köz volt az ohajtás e bajt is törvényhozásilag valahára orvosolni. Az e czélra országgyülésileg kiküldött bizottmány (Cziráky elnöksége alatt) 1826 végén munkálatát befejezvén, ellentétben a kormány rendeleteivel, melyekben a papir- és bankjegypénz volt alapul véve, kizárólagos *fizetésközegnek a nemesérczpénzt* nyilvánítá, s minden adóssági stb. számításokat erre visszavezetni indítványozá; e mellett azonban több az 1811-ki financzpátens szellemével megegyezőbb elvet is tartalmazott [1]) A munkálat ez utóbbi okból az 1827 elején a fölötte megindult tárgyalások alkalmával erősen megtámadtatott, kiemeltetvén, miszerint az adósok iránt szerfelett engedékeny, *a bécsi skálának alkalmazása* helytelen, a hazánkban törvénytelennek tártandó papirpénzt a munkálat nagyon is kimélő stb; — habár később a választmány javaslata lényegében el is fogadtatott [2]).

Máskép fogta fel az *ügget a bécsi kormány.* Azon nézetből indulván ugyanis ki, hogy az országgyülési javaslat elfogadása a papirpénz meg a nemzeti bank tekintélyét és állását megingatná, az adóssági viszonyok rendezésében sok uj viszálykodásra alkalom szolgáltathatnék, főleg pedig a birodalom két felében két egymástól eltérő eljárás mintegy szentesíttetnék: a *felterjesztett tervezetet* [3]) *határozottan* visszautasítá; s különösen kiemelé, miszerint conventiós pénznek kizárólagos valutává való nyilatkoztatása gyülöletes kényszer volna, s sokkal helyesb eljárás lenne a magánosokra magukra bízni az általuk czélbavett pénz-szerződéseket papirban vagy ezüstben megkötni [4]).

---

[1]) Nem tartozik ennek tüzetes kifejtése ide, s azért egyszerüen még *Springer* jeles dolgozatára utalunk, mint a melynek I. k. 355. s k. l. e tárgy legalaposban s legvilágosabban van részletezve.

[2]) V. ö. *Acta* 1825/7. 900—908. l.

[3]) Az 1827-ki márcz. 21-kei leiratban. *Acta Com.* 900 és 978. l.

[4]) A priváttulajdon szentségét és fontosságát illetőleg ez időben mondatott még különösen az országgyülésen: „A nemzeti szorgalom, az országnak védelme stb. csak az ország lakói tulajdonának állandósága által eszközöltethetik; továbbá a nemzeti hitel feltartása, főkép pedig a birák önkénye meggátlása és a

A *rendek válasza* e királyi leiratra ismételve azon elveket fejezé ki, melyek az első fölterjesztésben foglaltattak, hozzátétetvén, hogy nem látja át az országgyülés miért viseltetik a kormány a nemzeti bank részvényesei iránt oly túlzott figyelemmel; s hogy a rendek kötelességében állván a nemzeti *alkotmányt épen és csorbitatlanul* fenntartani, nem egyezhetnek bele, hogy a törvénytelenül forgó papirpénzjegyeknek mintegy közjogi sanctio is adattassék. Az ilyképp szerkesztett felirat aprilhó 18-án a király elé terjesztetvén [1]), ez utóbbi által május 10-én leérkezett feleletében ujolag visszavettetett, annál is inkább, mivel a kormány előtt nem vala ismeretlen, hogy *a felső táblánál* a rendek elvei nem föltétlenül osztattak, s nem kevesen valának ott, kik az állam fensőbb szüksége, a helyzet rendkivüli nehézségei, meg a gyökeresen megváltozott viszonyok iránt méltányosabb nézeteket tápláltak.

Az eredmény az volt, hogy egyetértés nem jöhetvén létre, az országgyülésnek august 28-án történt szétoszlásával az ügy előbbi állásában maradt [2]); sőt mi több, daczára az égető szükségnek, még az 1830-ki országgyülés, hol ezen „Correlatiói" kérdés ismét szőnyegre került [3]) sem bírt orvoslást szerezni e tekintetben, úgy hogy ez időszak végén, a financzpatens ezen pontjaira nézve is *közjogilag ott voltunk* a hol huszonöt évvel azelőtt [4]), s csak az anyagi fejlődés némi hathatósb lendületének ez időkben köszönhetni, hogy a bajok még súlyosabban nem éreztettek. Nem hagyatott végre figyelem nélkül e korban *a fundus publicus* kérdése sem, sőt tüzetes tárgyalás alá is vonatott jelesül a keresked. választmány által, mely egyebek közt azon elvben állapodott meg, hogy a közalap *egy külön országos* deputatió

---

köz-erkölcsi erő gyarapodása egyedül a tulajdonnak megháboríthatlan s a törvények által bátorságosított állapotjától függ, s igy a köztársaságnak mind a *polgári mind erkölcsi ereje csak* ezen a fundamentumon tartathatik fenn. (Acta 1827. pag. 907.)

[1]) V. ö. *Acta* 1827. p. 1137 és 1421.

[2]) V. ö *Acta* 1629 és 1702. l. ezenkivül pedig *Acta*: 500 s köv. 746. s k. 774. s k. 900 s k. 978. s k. 1122 s k. 1421 és 144. l.

[3]) V. ö. *Diarium* 232, 255. l. *Acta* II. p. 518.

[4]) Az 1830-ki országgyülésen voltak nehányan, kik a rendek e rideg s engesztelhetlen magatartása *ellen kikeltek*. Igy egyebek közt Pázmándy a nov. 9-kei ülésben felszóllalván, azt mondá: „Bár fogadtuk volna el 1827-ben a fejedelmi propositiókat, mennyi baj és igazságtalanságnak vettük volna elejét; mit fognak odahaza küldőink mondani, hogy egy ily fontos dologban, mely az egész országot aggályba meriti, törvény nélkül térünk vissza hozzájuk. V. ö. *Springer*: Geschichte I. köt. 425. l.

vezénylete alá helyeztessék, a technikai és kezelési ügyek a helytartótanácsra bizassanak, forrásait pedig a taksák, a sóár fölemelése s hason bevételek képezzék, melyek azután productiv vállalatokra volnának kiadandók [1]).

Mielőtt e szakaszt bezárnók, legyen szabad az *e korbeli nézetek s felfogás* jellemzésére még következő nyilatkozatait apáinknak (az országgyűléseken) fölemliteni. A) „Chartacea pecunia, dum ejus exmissio aut directe a Regiminis arbitrio dependet, aut sub praetextu privatae societatis cum Regiminis influxu procuratur: res summi periculi est, etiam in absoluto Imperio; in Constitutionali autem Regno, qua medium, omnes *contributiones et reditus*, e constitutionis indole per legislationem defigendos, anticipandi, et de omni Regnicolarum facultate absque omni distributivae *justitiae respectu*, arbitrarie disponendi eo minus tolerare potest, quod iis qui Aerario praesunt, campus daretur leges constitutionales infringendi et hoc mechanismo solidissimam, constitutionem absque strepitu *e cardine movendi*.“ — És ugyanott: „*Auri et argenti metallum* et ex eo sola nostris legibus nota moneta, sensim e regno evanuit et rapidissimo torrenti schaedarum bancalium, legislationi nostrae ignotarum, cessit.“ És ismét: „infelix haec imaginariarum opum copia, imaginariae hae divitiae stb. (V. ö. Responsum Statuum et ordinum, circa Mensam argentariam. 30-a Martii 1826. *Acta* 1825/7 p. 297.) — *A papiros pénz* azonnali megszüntetését (ép oly formán mint az 1811/12-ki országgyülésen) lehetlennek declaráló főrendek (V. ö. *Acta* 1825 p. 179) okoskodásai megczáfoltatnak egyebek közt a következők által: „Quemadmodum reflexe ad totam Monarchiam certum atque exemplis aliorum Regnorum probatum est illud, quod omnis aerarialis operatio, quae fixa basi caruit, et fundamentalibus institutis Regni non cohaerebat, plerumque funestas habuerit sequelas, et cum autore suo desierit; ita profecto relate ad Regnum Hungariae innegabile est, quod Rex *talia remedia quaeri debeat*, que cum fundamentali Regni constitutione possint componi stb.“ (Nuncium a főrendekhez 1826 január 28. *Acta* 1825/7 p. 146—172, 157 és továbbá *Acta* p. 321 s köv.) És ismét: „donec res pecuniaria Legibus R. Hungariae conformata non fuerit, Regnicolae sufficientem proprietatis securitatem non sortientur. Natio dum in extraordinariis subsidia praestat, nunquam illud jus pro futuro tribuit Regimini, *ut Capitale illius attrectetur*, et inconsulta natione debita Status contrahere, aut invicem horum chartaceam pecuniam exmit-

[1]) V. ö *Opinio* dep. regnicol. IV. De objecto fundi publ p. 4—9 és 10

terre; tunc enim frustranea forent omnia naturae beneficia, omnis industria, et omne commercium, quia haec multiplicatis status debitis unico ictu possent absorberi; s hozzátétetik, hogy Magyarország jólléte és érdeke a monarchia többi tartományai érdekeinek és jóllétének utána *nem helyeztethetik*, (V. ö. *Acta*: 1825/7 pag. 161 és 693) s hogy kegyeskedjék a fejedelem minden pénzbeli kérdést a magyar országgyülésen elintéztetni[1]).

Másfelelől az *adó-ügyet* illetőleg kimondatik a fennálló rendszernek meg különösen a kereskedelmi viszonyoknak hátrányos volta, s az, hogy az adónak nem szabad *a nép erejét sohasem felülmulni*, mert egyébként törvényes czéljával és az igazsággal összeütköznék az által, hogy az adófizető népnek tehetségeit (productiv erejét) elfogyasztaná, s az ország védelmének eszközei békesség idejében annak erejét fölemésztenék; minek folytán *takarékosság az államfinanczia-ban*, s főleg a katonasági ügyekben ajánltatik, s megjegyeztetik, hogy a hadsereg mindig arányban legyen az ország képessége és erejéhez[2]). Kiváló érdekü adó-elméleti szempontból *az e korbeli discussiókban* az, hogy az adók nemeit és lefizetését illetőleg a következő (még ma is vitás) elvekkel találkozunk. A 60-ik ülésben ugyanis mondatik, hogy az *első szükségekre* vetett adók nincsenek a természetes igazság ellen, mert minden pallérozott nemzeteknél megvannak, tehát a népeknek *közmegegyezése* is igazságossá teszi, s ez a legfontosabb eszköz, mely által kiki kényszeríttethetik, a közjó és közbátorságnak szükségeihez járulni; csak ne legyenek magasak ez adók (Veszprémm. követe *Diarium* 1825/7. II. darab 10—11. l.) Mások ellenben azt hangsúlyozák, hogy a nevezett adók főleg azért nem helyeselhetők, mert a *szegény nép osztályoka* terhelik leginkább, s mivel az adóknak nem a consumtióra, hanem a „jövedelmekre" kell kivettetnie, s oda kell törekedni, hogy a népnek capitalis értéke ne érintessék. (Poson s Szathmár követe Diarium II. darab 10. l.) Az előbbi nézet azonban végleg a győztes maradt, s elfogadtatott; hozzátétetvén még, hogy a luxus-adó többnyire hatálytalan marad, mert az illetők tartózkodni fognak luxusjószágokkali éléstől (ib. p. 12.) Ép igy találóan jegyezteték meg, hogy az adó helyes rendszerének talpköve az *országos összeirás*, (Diar. II. db. 531. l.), hogy lehetlen adózni, hogy ha a nép ipara és kereskedése a kormány által nem segíttetik, szabadon nem

---

[1]) V. ö. *Acta* 1825/7. pag. 161 és 693.

[2]) V. ö. *Acta* 1825/7. 586. l. 733. s k és a felirás ez ügyben január 7-ről 1827. *Acta* p. 792—802. főleg azonban pag. 796 és 797.

hagyatik; hogy az adót oly pénzben kell megállapítani, *melynek értéke* nem változik; végre kimondatik a következő nagy elv is: ha most *kellene új Constitutiót készíteni*, igyekeznék azon, hogy az a mostani századnak lelkéhez alkalmazott legyen, s minden polgárnak egyenlő juss, s a közterhek hordozásában egyenlő rész adasson!“ (Biharm. követe Diar. II. db. 687. l. a 112-ik ülésben) [1]). Végre a „Státus-hitelt“ illetőleg, ugyanaz időben annak megszilárdítása és biztosítása kiváló gondoskodás tárgyának nyilváníttatik, s arra történik utalás, hogy mindent kerüljön a kormány, mely ez irányban visszás hatásuvá válhatnék. [2])

Mely nehány adatból is kiviláglik, *hogy apáink* 1825/27-ben lényegileg ugyanazon felfogásból indultak ki a pénzügyi kérdések tekintetében, mint 1807—1812-ben, s hogy a haladás főleg abban áll, hogy most már az államhitel meg a *helyesb szerkezetü adórendszernek* is ez iránybani fontosságát mindinkább fölismerék, s öntudatosan kezdtek azon útak és módok felől elmélkedni, melyek szerint a monarchia rozzant financziáit tartósan orvosolni lehetne.

HARMADIK FEJEZET.

Gróf Széchenyi István reformműködésének első időszaka, s közgazdasági irodalmunk virágzási kezdményei.

1. §.

Széchenyi föllépése és szerepe általában.

Az időkör, melynek ecsetelésével itt foglalkozunk, korszakot alkotó hazánk egyetemes újabb történeteben. Jelesül ekkor lépett fel egy férfiú, kinél tekintve politikai hatását nemzeti életünkre, s különösen döntő befolyását anyagi s közgazdasági ujjászületésünkre: *nagyobbat fajunk* a XIX-ik században elő nem hozott, sőt az egész európai emberiség csak keveset ismer! Férfiú! ki anyagilag messze hátramaradt s ép azért gyönge s tehetlen hazánkat dermesztő fásultsá-

---

[1]) V. ö. még a fentebbi idézeteket, meg a *Diarium* II. darabjának 339. s k. 353. k. 370. s. k. 409. 439. s k. 489 s k. és 530 köv. lapjait, vagyis a 94—107-ik üléseket.

[2]) *Felirás* 13. augustusról 1827. *Acta* 1682. s k. l.

gából kiragadni, szellemi és politikai látkörét kitágitani, nagy multjához méltó tevékenységre ébreszteni, s az ujkori müveltség s *közgazdaság vívmányainak* élvezetébe helyezni, szóval Magyarországot Keleteurópa szivében a politikai szabadság s anyagi virágzás fokhelyévé s középpontjává emelni, államférfiúi reform-müködésének czéljául tüzé ki, s a czélt, ha nem is teljesen, de bizonyos mértékig kétségtelenül meg is közelítette: — gróf *Széchenyi István!*

Ha volt valaha politikai reformer, ki egy, erejének öntudatával nem biró népet tespedéséből felrázni, magukat túlélt intézmények s félszeg nézetek egész tömegével szembeszállani, a sükeres előmenetel akadályait és eszközeit helyesen fölismerni és kimutatni, ezernyi nehézségek és ellenséges elemekkel szemközt *a haladás és nemzeti* emelkedés minden nagy rugóira odautalni, az ipari és az erkölcsi müvelődés kölcsönösségét közelismerésre hozni, egy egész nemzetnek évtizedekre tán századokra kihatólag összes fejlődési irányát kijelölni, *sükerre birta, az bizonyára* gróf Széchenyi, hazánk ujabbkori legnagyobb államphilosophja és nemzetgazdája.

E nagy férfiunak föllépésével egyetemes nemzeti életünkben beállott fordulat kiindulási pontjalőn a közvetlen rá következett két évtized alatti azon *nagyszerü lendületnek*, mely nemzetiségünk teljesb uralomra emelkedése, közgazdasági viszonyaink gyökeres megjavulása, alkotmányunk örvendetes megujhodására vezetett; s egyáltalában oly létszeres, a szellemi, anyagi és politikai tényezők szerencsés összhatását tanusító fejlődési processusban tünteti fel ez időszakban hazánkat, hogy a szóban *lévő két évtizedet* (1827-től 1848-ig) nem egészen jogtalanul, nemzeti fejlődésünk *arany-korának*, s a mennyiben ez egész időkör valódi alkotó szelleme, mozgató rugója, s legméltóbb személyesítője gróf Széchenyi, — még „*Széchenyi-kornak*“ is nevezhetjük![1])

A Széchenyi-kor két al-időszakra oszlik, melynek egyike, a nagy férfiú föllépésétől 1840-ig terjedő, inkább az „általános“ s „egyetemesb“ (némely tekintetben *kosmopolitikainak* is nevezhető) fejlődési irány kora; s az, mely Széchenyit positiv alkotó reform-tevékenységében, valamint *reformátori nimbusza főfokán* tünteti fel, mig a *második* vagy is 1840-től 1848-ig menő túlnyomólag a részletezés és a „nemzeties“ jellemü ágitatió szaka, valamint az is, melyben Széchenyit már inkább az általa nagyon is *rohamosnak* tartott reform-törekvés ellenzői közt szemléljük, s hol a politikai épugy mint a közgazdasági vezérszerep már nem kizárólag Széchenyi kezében, hanem a

[1]) V. ö. *Horváth*: 25 év I. k. 194 sk. l. *Toldy*: Irodalomtörténet 280. lap.

nemzet egy részétől bálványozásig kegyelt versenytársáéban nyugodott.

E két alidőszak szerint osztjuk meg mi is Széchenyi reformátori tevékenységének, s különösen közgazdászati és irodalmi szereplésének ismertetését.

2. §.

Gróf Széchenyi mint politikai és közgazdasági reformer általában.

Széchenyi eszme-rendszere- és practikus törekvéseiben mindenek *előtt három fő- és nagy czélt* kell megkülönböztetni, mely a messzelátó államférfiú előtt lebegett, s melynek megközelítése lelke leghőbb ohajtását képezé. E czélok:[1]) a) a magyarságnak *nemzetiség és fajbeli* tekintetben teljesb kifejlesztése, magasb tökélypolczra segitése, s erkölcsi, anyagi és politikai súlyjának fensőbbsége, és uralmának megalapitása; b) a magyar *államalkotmánynak*, mely meggyőződése szerint a XIX. század szellemével és iránylataival összeegyeztethető már nemigen volt, megjavitása. Végre c) hazai *közgázdaságunk* rozzant szerkezetének minden irányban reformja, jelesül hübérszellemű intézményeinknek eltörlése, *a naturalgazdaságnak* pénz- és hitelgazdasággá való átalakítása, a munka, ipar, forgalom és közlekedés megfelelőbb organizatiója, *meg az adó- és államháztartási* ügy okszerűbb rendezése által.

E czéloknak, melyek maguk közt ismét szoros kapcsolatban állnak, s mindhárman csak egy, s pedig fensőbb czélban: „*Magyarország állami és nemzeti boldogsága, nagysága és jövője*“ czéljában egygyé folynak: elérésére, Széchenyi a legkülönbözőbb, de maguk közt ismét szoros összefüggésben álló módokat használta fel).

Először is azon meggyőződésben, hogy csak az az ujitás lehet igazán eredményes, mely a *nemzeti élet minden elemeire* kiterjed, s minden nagy faktort egyidejüleg s öszhangzatosan használ fel, a nagy státusférfiú honunk sociális és politikai, közgazdasági és müveltségi érdekeit egyszerre és kapcsolatosan karolta fel, s úgy vélte intézendőnek a megindítandó nagy reform-munkát, hogy egyik érdek és *ügykör a másikat*, tehát az erkölcsi az anyagit, a közgazdasági a cul-

[1]) V. ö. *Csengery:* Státusférfiak és szónokok 351 s köv. l.

[2]) Szükséges is megérintenünk, hogy a jelen §-ban Széchenyi rendszerének csak némely *általános* irányelveire akarunk utalni, s hogy annak részletes s kimerítő taglalatába csak a következő §§-ban, a hol a nagy férfiút mint állambölcseleti és nemzetgazdászati irót kell jellemeznünk — bocsátkozhatunk.

turait, s mind e kettő a politikait és nemzetiségit, támogassa és mozdítsa elő. — Széchenyi reformrendszerében szóval mindennek megvolt a maga helye, ugy hogy az erők és rugók helyes combinátiója már előre némi biztositékot nyujta az iránt, hogy a czélba vett eredmény ha nem is teljesen, de megközelítőleg bizonyosan elérettetni fog.

A *teendők sorát*, melyekkel a kitűzött nagy czélt elérhetni vélte, a következőkben foglalta össze.

Mindenekelőtt szükségesnek tartá Széchenyi a megdermedt politikai élet ujolagos mozgásba hozását, s ennek leghatalmasb rugója, a közdolgok iránti érdekeltségnek, *a közszellemnek felköltését*. Ennek eszközlésére a közügyek feletti eszmecserét iparkodott szélesb alapra állítani, s névszerint az *egyesületi eszme* ápolását ismerte fel szükségesnek. Egyike lévén az első társadalom-bölcselőknek, kik *ez* eszme óriási horderejét teljesen felfogák, Széchenyi annak gyakorlati érvényrejutásában az állami és közgazdasági átalakulás egyik főfő tényezőjét látta, s minden erőfeszítéssel azon volt, hogy honfiainak körében az *associátiói hajlamot* kifejlessze s annak utat törjön. Egy további czélja volt Széchenyinek, a nemzetben, mely már önmagábani bizalmát is elveszté, az önerő-tudatot felébreszteni, a nyomott kedélyhangulat helyett a minden nagyért nemesérti lelkesülést a dermedt keblekbe önteni, a szebb jövő ragyogó képeinek felmutatása által a közönyt, *a tétlenséget megtörni*, szóval a nemzet-test fásult tagjaiba uj, pezsgőbb életet oltani. Szükségesnek tartá azonban Széchenyi egyidejüleg azt is, hogy a nemzet ódon nézetei, előitéletei-, középkoriás eszméköréből kivetkeztessék, hogy ragaszkodását elavult alkotmányi és társadalmi formákhoz letegye, s szabadabb modernebb álláspontra emelkedve, feladatainak helyesb felfogására jusson, az előrehaladtabb népek intézményei és müveltségi vívmányai iránt nagyobb figyelemmel legyen, s e hivatása, s kötelességeire untalan és egész nyomatékkal utaltassék!

A nemzeti regeneratio egyik főfő emeltyűjét a szellemi élet kifejlésébe, az értelmiség minél nagyobb terjedelme meg a tudomány és irodalom előhaladásába helyezvén, a nagy státusférfiú ez iránybani haladásunknak is szentelte figyelmét. Valódi sz)lypontját reform-rendszerének azonban *az anyagi viszonyok, a közgazdasági érdekek* ápolása, a társadalmi jóllét, ipari virágzás, s anyagi elégültség föltételeinek megvalósitása képezé[1]). Nem mintha rövidlátó materialistikus

[1]) Mint Bentham méltó tanítványa járván el!

világnézletben a *mammont* tartotta volna az emberi és állami élet legfő kincsének, hanem azért, mert meg vala erősen győződve az anyagi jólét fontosságáról, nélkülözhetlenségéről egy ujkori erős alapú államban; mivel hitte és tudta, hogy közgazdaságilag tehetlen nemzet sem *igazán szabad*, sem politikailag súlylyal bíróvá soha nem válhat, s hogy csak *anyagilag jólrendezett* országban honolhat müveltség, virágozhat tudomány, irodalom és művészet, emelkedhetik érvényre az igazi népszabadság és alkotmányosság [1]).

Egy kitünő tényező volt továbbá Széchenyi reform-rendszerében az *országgyülés*. Azonban nem azon magatartással mint eddigelé, jelesül nem mint képviselője a politikai passivitás meg az örökös *sérelem-emelése* rendszerének, hanem mint alkotó, épitő, javitó testület. Széchenyi ugyanis hangsúlyozta azt, hogy az örökös tusakodás- és ujjhuzásban a kormánynyal nem csak a nemzet legjobb erői pazaroltatnak el, hanem a legégetőbb kérdések megoldása is elmarad, s a nemzet a helyett, hogy előbbre haladna, a *századok mulasztásait* pótolná, még inkább visszahanyatlik s utóvégre is, önmagát sebezve és marczangolva, végkimerültségre jutand [2]).

Mint a szó valódi értelmében modern államférfiú, ki korának eszméáramlatát teljesen felfogá, s e mellett a világ legpractikusabb, legtevékenyebb s leggazdagabb népét, *az Angolt*, követendő mintaképül tekinté: Széchenyi egész reformeri pályáján nem szünő munkásságot fejte ki; izgatott és buzditott, oktatott és tervezett, folyton és szakadatlanul, s azon vala, hogy honfiaiban is e sürgő mozgalmasságot, e szemességet és leleményességet kifejtse és érvényre juttassa, mert meg vala győződve, hogy másként, kivált ipari és forgalmi tekintetben úgyis *kissé nehézkes s járatlan fajunk*, igazi erőteljre nem jutand, s igen könnyen más életrevalóbb népek fennhatósága alá kerülhetend.

Nem szabad végre szem elől tévesztenünk, hogy azon tényezők közt, melyeket e lángeszü reformer, a nemzet szellemének és nézeteinek megváltoztatására használt, s melyekkel összes *fejlődésünknek uj irányt* és alapot adott: a leghathatósb; mert mindenüvé elható, *az irodalom* vala. Jelesül mennyiben soha és senki előtte szellemi termékeivel oly hatást a magyarságra nem gyakorolt, soha és senki Széchenyinél inkább a nemzetben forró eszméknek és érzületeknek

---

[1]) V. ö. még *Csengery* i. m. 402 l. fent.

[2]) V. ö még báró *Kemény* ért. id. hely. 462 s köv. l.

határozottabb kifejezést nem adott [1]), sőt alig létezett valaha államférfiú, aki kitüzött szerepében a nagy gyakorlati *országlárt* meg a döntő befolyású *irót* oly mértékben és oly sikerrel egyesitette volna, mint épen Széchenyi.

S ez utóbbi momentum az, mely bennünket ez értekezés szempontjából, különösen érdekel, miért is azonnal feladatunk ezen szakaszának taglalására térünk át [2]).

3. §.

Széchenyi mint történet-philosóph, politikai bölcselő és nemzetgazdasági iró különösen.

Széchenyi reformeri szerepének egyik fénypontja, mint mondók, az, hogy mint az államtudomány s nemzetgazdaságtan mivelője, ez irányban számos és pedig nagybecsü *irodalmi müvekkel* is lépett fel. Az 1828-ik évtől ugyanis, midőn első dolgozatát „A Lovakról" közrebocsájtá, 1847-ig midőn látói szellemben concipiált „*Programm-töredékeivel*", s a közlekedési rendszert tárgyaló munkájával az irói pályáról lelépett [3]) egész sorozata került ki tolla alól a szakmunkáknak, melyek nemzeti irodalmunkban valódi forradalmat idéztek elő, a szellemeket legélénkebb mozgásba hozák, a politikai gazdaság és státusbölcseség egészen uj, eddig nem ismert eszmekörét nyitották meg hontársai előtt, szóval oly hatásuak és értékük voltak, hogy általuk szerzőjük a magyar politikai (s hozzátehetjük nemzetgazdászati) irodalom *megteremtőjévé vált*, sőt mi több, összes hazai irodalmunk gya-

---

[1]) Ezt maga is kifejezé, mondván: „én egyedül alakot adtam a közsejtésnek, egyedül szavat a sokakban levő gondolatnak stb. l. *Kelet Népe* 2-ik kiad. 257. l. és Széchenyi irói hatásáról röviden de velősen *Toldy:* Irodalom történetének 288—289 lap.

[2]) Gróf Széchenyi összes működésének ismertetését s jellemzését legalaposban adják: *Kemény Zsigm.* remek életrajzában a Csengery-féle Statusférfiak könyve 333—512. l. *Falk Miksa:* Széchenyi és kora cz. jeles dolgozatában (1866—1867). *Horváth M.* Huszonötév stb. cz. tört. művének I. k. 191. s k. l. a *Brockhaus*-féle „Unsere Zeit." cz. folyóirat IV. köt.; *Springer:* i. m. I. köt. 474. s k. l. mig *irói tekintetben* kitünő méltányolásra talál *Orosznak* „Széchenyi mint iró" cz. munk. (1832. Poson) *Toldy:* Nemzeti Irodalom tört. cz. legujabb jeles művének 286—289 és 307—313. lapj. *Kautz:* Geschichte der Nat. Oekonomie cz. német munk (1860) 732—737 l. és *Érkövy:* czikksorozatában a „*Magyar Világ*" czimü politikai napilap februárhavi folyamában.

[3]) Az 1850—1859. közti irói tevékenysége ide nem tartozván szorosan említtetlenül hagyathatik s csak az utolsó részben kerülend szóba.

korlati fontosságát és súlyját minden időkre megalapította, *s azon cultust gyökereztette* meg, melylyel ez idők óta a nemzet: nemzeti *literaturája iránt vis lletni*, s azt országos szabadságai és fennmaradása egyik legfő biztosítékaként tekinteni kezdé [1]).

Ez irodalmi művei közől Széchenyinek kiválólag három tartozik az itt szóbanlevő időszakba [2]); jelesül az 1830-ban közrebocsájtott „*Hitel*“ czimű, az 1831-ben megjelent „*Világ*,“ meg a két évvel később kiadott „*Stádium*.“ Megannyi remekei a státusférfiúi messzelátóságnak, s annyiban kiváló jelentőséggel birók, hogy Széchenyi reformirányának *elméleti alapjait képezik*, s azon szüleményei nagy szellemének, melyek, ha talán irodalmi becsre nézve „második időszakbeli“ némely munkája által meghaladtatnak is [3]), annyiban örökké nevezetesek maradnak, hogy a nagy *reformeszmék első gyujtó* szikráit ezekkel veté a tömegekbe, látói tehetségének első nyilatkozásai ezekben jutának kifejezésre, s hogy tekintve a *practikus hatást*, melyet Széchenyi irásaival az életre gyakorolt, ezen három műve a nagy államférfiúnak kétségtelenül nyomósbnak nevezhető minden későbbi irodalmi dolgozatainál.

Forduljunk már most Széchenyi *politikai elméletéhez*; s jelesül vizsgáljuk először is állam- s történet bölcseleti nézeteit; azután közgazdasági rendszerének főbb kiindulási pontjait [4]).

---

[1]) V. ö. *Toldy:* Nemzeti Irodalom 311. l. és a M. Tud. Akad. *Évkönyvei* XI. köt. 5-ik darab 52. lap.

[2]) Munkáinak összes sora a következő: Lovakról 1828. *Hitel* 1830. 4-ik kiad. 1831. *Világ*, vagyis fölvilágosító töredékek némi hiba s előitélet eligazítására 1831. Magyar Játékszínről 1832. *Jelentés* a budapesti hidegyesülethez 1833. (Posonban) *Stádium* 1833. (Lipcse.) Nehány szó a Dunahajózás körül (czikkek a Társalkodóban 1834—1836.) *Hunnia* 1835. (kiadva 185[x]-ban.) Nehány szó a Lóversenyről. 1838. A Minimum kérdése (Társalkodóban) 1839. Selyemről 1840. *Kelet Népe* 1841. A m. Akademia körül 1842. Üdvlelde 1843. Pesti kikötő 1843. *Adó és Két Garas* 1844. Magyarország kiváltságos lakosaihoz 1844. Akadémiai közülési beszéd 1844. (Akad. Évkönyv. VII. k.) Balatoni Gőzhajózás 1846. *Politikai Programmtöredékek* 1847. *Javaslat a magyar* közlekedési ügy rendezéséről 1848. (Poson) Jelentés a Tisszaszabályozásáról 1848. (Poson) Töredékek Gróf Széchenyi István hátrahagyott munkáiból 1860. M. O. sarkalatos törvényei és államjogi fejlődése 1848-ig 1864-ben. *A pesti Por és Sár* 1866.

[3]). V. ö *Toldy* emelkedett szavakba foglalt találó nézeteit és itéletét Széch. irásairól: id. munk. 350—351. lapj.

[4]) Megjegyezzük, hogy az itt következő általános átnézetében Sz. eszmerendszerének: második időszakbeli munkáit is szem előtt tartattuk, hogy lehetőleg egész s összletes képe nyerettethessék a nagy férfiú irányának és világnézletének.

„Az emberi világban lassan fejlődik minden, de örökös mozgalomban vagyon mégis. (Stad. 257—269.) Nemünk, daczára nagy változatosságának, mégis csak egy törvénynek uralma alatt áll, melyet el nem törölhetni, s melynek elismerésére csak azok jutnak el, kik a dolgok és tüneményeik okainak nyomozásában fáradoznak, s nem annyira öneszök s képzeleteik, hanem a tapasztalás ösvényén haladnak. (Világ 52. 492.) Nemzeteknek ép úgy mint egyes embereknek megvannak *életlépcsőik s fejlődésükben* gyermekikor s ifjukor, emelkedés és hanyatlás mutatkozik. (Vil. V. VIII. XIX. Stád. 4. 5. 23.) Minden az ég alatt bizonyos magasságig hat fel, s aztán lefelé fordul; a nemzetek tán egykor elérendik a tökély és erkölcsiség *legfénylőbb polczát*, de ez ideáltól még az emberiség felette távol áll (Vil. XXVI. Stad. 27.) s tökélyettesség nem lehet osztályrésze az emberi nemnek. A teremtő minden szépet s nagyot *csak munka és fáradság* által enged elérnünk, természetellenes rosz intézmények ellenségesen hatnak emelkedésünkre, s minden a mi bizonyos mértéken túlnő, hibás, tehát kivétel nélkül mindennek a világegyetemben *koronkint reformáltatni*, vagy pedig vesznie kell. (Vil. 384. Stad. 272. 284 és 4.) Az emberben a teremtésre vágy létezik, s e tekintetben jobbára az *önhaszon* és ösztön által vezéttetni magát; de azért a szellemi érdekkeli kapcsolat sem tévesztendő soha szem elől, s nem a puszta anyagon, hanem a *szellem alapjain kell*, hogy nyugodjék a népélet, jelenünk és jövőnk. (Kelet N. 5 és többh.) A legnemesb s *legigazságosb* egyébiránt legtöbb esetben a leghasznosb is szokott lenni (Stad. többh.); valamint maga a politikai és az anyagi lét közti kapcsolat is kétségbe vonhatatlan. Reformok, valamint a physikai egyetemben és a planéták rendszerében, úgy az emberek világában is, nélkülözhetetlenek (Stad. 269) igazi javítást azonban nem lehet mindig a fennállónak puszta módositásával eszközleni, mert a fennálló olyas lehet, mi tökélyetes ellentétben áll azzal a mi eléretni czéloztatik, s ehhez képest ilyenkor a réginek gyökeres megsemmisítése és az ujnak gyökeres felállítása szükséges. (Bal. Gözh. 11.)

Tökéletes országlási rendszer *nem létez*, legjobb tehát az, mely a lehető legnagyobb résznek jóllétét s boldogságát alapítja meg; a közjóllét pedig főleg az általános osztó igazságban gyökeredzik. (Vil. 61. 178. K. N. Ed. I. 227. Stád. 23. 144. 242.) A cultura és polgárosulás első talpköve a *szabadság*, az istennek ezen legszebb ajándéka, mint gyémánt a bérczben, a második pedig a vetélykedési ösztön; a szabadságot azonban nem szabad egyértelműnek tartani *szabadossággal*, s a közéletben épúgy mint az állami rendezés-

ben a józan s igazságos középút képezze mindenkor a nemesb lelkűek ösvényét. (Vil. 325. 381. 391. 261. 263. Stad. 25.) A kormányzat egy nagy erőmű, melynek igazgatásához *szakismeret és képesség* szükséges, s jaj azon országnak, hol a képtelenek nyerik hatalmukba a kormányjogot. (Vil. 106. s k. Kelet N. 173—187.) Feladata továbbá a *jó kormánynak* utat s pályát nyitni a polgároknak hasznos s gyümölcsöző foglalkozásra, kiegyenlíteni az érdekeket s igényeket, előmozdítani az anyagi jóllétre vezető gazdálkodást, szorgalmat, ipart. *Municipiumok* felette fontos igazgatási és szabadság-biztosítási factorok, nekik köszönhetjük mi Magyarok igen sokat, de a centrálisatiónak is meg vannak roppant előnyei és fényoldalai, a mennyiben a *közértelmességet* előmozdítja, a laza részekből szorosan egybefüggő egészet alkot, az országgazdagság és műveltség előmozdítására hat, s az ellenkező irányokat kibékíti. (Vil. 70. 112. 96—99. 106. 322 s köv. 370.) *Az egyéni szabadság*, jogegyenlőség, s tulajdonbiztonság főföltételei az egészséges államéletnek, egyik néposztály annál jobban érzi magát, mennél inkább becsüli a többit, az igazságosság mindenkire áldást halmoz, ki magát onnan szűkkeblűen ki nem zárja. (Stad. 3. s k. 88. 147. 167. s k. Vil. 476.) A *képviseleti rendszer* az ujabb népek vivmánya, magasb értelmiségi lépcsőre emelkedett népeknél kiváló fontosságú (K. N. 7. 70. 80.). Heterogen *elemekből álló nép* nem elég erős a közjó előmozdítására; valamint másfelől trónfelforgatás se fog egyhamar általuk eszközöltetni. (Vil. 110.) A kormány jóléte és ereje a nép jólétével és erejével szoros összefüggésben áll, s egyik a másik *nélkül nem is gondolható*. (Stad. 41—42.) Valamint bizonyos az is, hogy a nemzeti hátramaradásnak okai nem mindig a kormányban, hanem igen gyakran a népben s az ez által fentartott félszeg intézményekben és szokásokban keresendők. (T. h.)

Egyeseknek épúgy mint egész nemzeteknek igazi túlsúlyja s fensőbbsége kiválólag *szellemi nagyságukon nyugszik*. E szellemi nagyság rúgói és tényezői a képességek és erők szabad fejlődése s érvényrejuthatása. Szellemileg és anyagilag erős népek a *polgárosulás* és jóllét pályáján nyilgyorsan haladnak előbbre, mig a szegények s fejletlenek eltiportatnak. Az erők és tehetségek eszélyes *concentrátiója a haladás* leghatalmasb emeltyűje, a legnagyobb s egyszersmind legbékésb s legszelidebb hatalom a földön. A legegyszerűbb státusigazgatási *rendszer épúgy* mint a legegyszerűbb erőmű a legczélszerűbb. Azon férfiak, kik elsők állíták fel az elvet, hogy a kormány nem tehet mindent, s hogy az emberek magukban és egyenkint vagy társasulva legjobban mozdíthatják elő önjavukat, az emberiség legnagyobb *jólte-*

vői közé sorolandók. A józan szabadság a politikai társadalmakban legbiztosb antidotuma forradalmaknak és erőszakos rázkódtatásoknak. Munka és erőfeszítés csak ott találja fel igazi jutalmát, a hol a közérzület a társaság tagjait egygyé forrasztja. A pénz s kincs szerzésére irányuló tevékenység szükséges s dicséretes, *a szegénység minden bajnak* s elvetemültségnek egyik kútfeje, anyagilag rendezetlen ország örökké tehetlen és alacsony művéltségű marad; de másfelől a szünetlen kincshajhászat s pénzszomj aljas léleknek ismerjele, az aljas lelkűség pedig egyike a legveszedelmesb s leggyógyíthatlanabb betegségeknek. Fájdalom! a Magyar minden inkább csak *számító* nép nem; s azért iparban s gazdaságban oly annyira hátra, pénz- s gazdászatbani ismeretei még felette hiányosak, s a politikai oekonomiának tanát még neve *után is alig ismeri.* S mégis képes volna a Magyar, ha akarna, s elszánt föltétellel lát hozzá, annyi jóllétre s boldogságra szert tenni, hogy hazája valódi kis paradicsommá válhatik; valamint nem vonható az sem kétségbe, hogy már eddig is számos szolgálatokat tőn fajunk az emberiségnek.

Az *igazi politikai szabadság* azon állapot, a hol minden polgára az államnak meghatározott jogokkal s kötelességekkel bír, s mindenki a maga körében örömmel és szeretettel munkálkodhatik és munkálkodik is tényleg az „egésznek" érdekében. Az államéletben, s különösen a szükségesoknek mutatkozó javításokban csak *a hideg ész*, a számító calculus, a józan okoskodás legyen vezérünk, soha se puszta érzelmek vagy ép *utopiákérti* rajongás. Inkább keressük az *elérhető jót középúton*, mint a képzelt legjobbat extrem módokon és zavaros pályákon, s iparkodjunk arra is, hogy valamennyi ujításaink és javításaink mindenkor a kor szükségeinek, s az emberek igazi kivánalmainak feleljenek meg. A politikai rendek és elemek mindegyike jogos és üdvös hatású lehet; az *aristokratia* ne a születésre, hanem erény, tudomány és érdembeni túlsúlyra helyezzen nyomatékot; a democratikus elvek s intézmények közt számos elismerést érdemel, de ne fajuljon soha *demogogiává* vagy ochlocratiává, mely a szabadságnak és jóllétnek sirját szokta megásni.

A nemzetgazdaság főforrása és factora az *emberi munka*; de csak a helyesen alkalmazott s értelmiséggel foganatba vett munka; a munka gyümölcsösségének fokozására a *hitel*, a könnyü közlekedés, s az akadálytalan forgalom mulhatlanul szükségesek. Minden mi a gazdászati erők és képességek *szabad fejlődését nehezíti*, a kereskedést s közlekedést megakasztja, az ipar-üzleti életet mesterkélt szabályzatoknak, erőltetésnek veti alája: káros és ferde következményeket szül;

míg másfelől a szabadság termékenyitő légében, jó törvények és ildomos kormány segélyével, s az erők helyes összesitésénél az anyagi virágzás s gazdasági haladás szükségkép beáll. Magyarország közgazdászati tekintetben messze elmaradt a nagy culturai népektől; mely elmaradása egyrészt középkorias *hübérszellemü intézményeinek*, társasági balfogalmainak, hibás jogrendszerének, súlyos történeti viszontagságainak, kedvezőtlen világfekvésének stb. tulajdonítandó. E visszásságokból azért kivetkezni, minden erejének s tehetségeinek felhasználásával pangó ipari állapotából kibontakozni: első s legfő feladata, mit is csak akként oldand meg, ha politikai sociális s gazdasági viszonyait átalakitja, a modern államoktól elfogadott elveket s intézményeket átülteti, az eddiginél nagyobb fokú szorgalmat, munkásságot fejtend ki, *szellemileg s társalmilag* erősödni, mivelődni kezd, szóval odairányozandja egész tevékenységét, hogy az uj igények- és követeléseknek megfelelhessen, s a polgárosult népek nyomdokaiba lépve, mielőbb azon nagy vivmányok megszerzése és érvényesítésére, melyeket amazok elértek, képessé váljék.

Különösen fontos Magyarországra nézve, szakadatlanul szem előtt tartani, hogy a népek maguk közt békés *harmonia s kölcsönös* támogatásra hivatvák. Nemzetiség és hazafiasság azon két fő sarkpont, mely körül megujhodó köz- és államéletünk tengelyének kell forognia, de egyidejüleg ebbeli törekvéseink mellett iparkodjunk hazánk anyagi közgazdasági regeneratióján is dolgozni, s mindent elkövetni, hogy hazánk, mint fényes jövőjü gazdasági állam, mielőbb az európai statusok családkörében illő helyet elfoglalhasson, s kellő sulyú szerepet is viselhessen.

Egyes főeszméi és irányelvei pedig Széchenyinek ezek: Vagyoni rend és anyagi jólét az emberi boldogság és a lélek függetlenségnek egyik sarkköve. (Világ 54. Hitel XVI. 41.); minek egyébiránt nem szükséges következése a vak mammonimádás (Vil. 208. Kelet 21.), sem az, hogy csak a pénzben keressük a vagyont, mert ez csak egy eleme a köz- és nemzeti gazdagságnak. (Hit. 23. Kel. 192.) Munkán, értelmes s jólrendezett tevékenységen, meg a *nemzeti productiv-erők* teljes fejlettségén sarkallik a vagyonosságbani előmenetel. (Hit. 102. Kel. 66.) Szabad birtok, s szabad verseny az országok legnagyobb áldása, s egyike a leghathatósb eszközöknek a javak előállításában. (Stad. 273. Világ 66.) Nekünk Magyaroknak igen hiányos gazdaságunk van; a munka és anyagi foglalkozás *eléggé nem becsültetik*, a miért is a magyart jó financziernek nem tartja senki. (Vil. 73. 205.) Ép igy kereskedésünk és productiónk is nagyon fejletlen, üzleti szellem nálunk

nem található, s kivitelre is alig van valamink, s ez is nagyrészt selejtes. (Vil. 147. s. k. 169. s k. l.) Kiváló szükség ezek szerint hazánkban *jó törvények*, melyek hátramaradt gazdaságunk serkentésére czélozzanak. (V. 178 s. k. Stad. 53. 84. 133.) Ép igy baj az is, hogy igazi intensiv belconsumtiónk nincsen, a vevők és fogyasztók száma aránylag csekély, és igy a termelés is akadályozva van. (Stad. 54. s k. 65, 71. 287—289.) *A pénzforgalom* nagy fontosságú közg tekintetben, s legjobb karban van, ha úgy mint az árúk és portékák, forgalma szabad és akadálytalan (Stad. 48. s k. 225. s k. 288. s k. l.) Ne keressük hátramadásunk okát: *„népesség hiányunkban“* (Stad. 114. 251.) Ez másodrendü kérdés, sokkal fontosb ellenben az, hogy *közlekedési* rendszerünk tökélyetlen, hogy erőfeszítés és szorgalom hiányzik, fényüzésünk elterjedt, s hűbéries szellemű közinstitutiónk is feltartóztatják az eredményesb tevékenységet. (Stad. 68—84. Hitel többh.) stb.

4. §.

A Hitel, a Világ, és a Stadium czimü munkák különösen.

Áttérve Széchenyi irodalmi műveinek *egyenkénti* tárgyalására,[1]) először is Hitel czimű s 1830-ban közzétett munkájára kell figyelmünket fordítani.

A.) *Hitel.* Széchenyi ez első rendszeresb s nagyobb művében, melyről fényesnevű jellemzője (Kemény Zsigmond) azt jegyzé meg, hogy egy lángész ragyogó és szabálytalan productuma, egy higgadt tervü agitátornak a lelkesedés és költői képzelem virágai közé takart vakmerő kezdeményezése, első irodalomtörténészünk Toldy szerint pedig *valódi országos tett*, s a század egyik legnagyobb eseménye: [2]) feladatul tűzvén maga elébe, anyagi hátramaradásunk okait és orvosszereit vizsgálni, azt iparkodik bebizonyítani, hogy minden bajaink kútforrása feudális intézményeinkben, az ezekkel összefüggő s általuk táplált előítéletekben, továbbá a meddő sérelmi politikával karöltve járó tétlenségben s improductivitásunkban rejlik. Tagadja, hogy hátramaradásunk oka csak a kormányban van, s minden kezünkben levő

---

[1]) Hogy itt (kivált ezen, nem szorosan közgazdasági tárgynál) csak szaggatott eszmék s elszórt gondolatok adhatók, nem pedig összefüggő és rendszeres egész, fölösleges talán említeni is.

[2]) V. ö. Státusférfiak és Szónokok 451. l. és *Toldy:* Irodalomtörténet. 308. l.

eszköz felhasználására ösztönöz; tagadja *hogy voltunk*, sőt kikiáltja, hogy leszünk; tükröt tart a nemzet elibe, melyben beteg állapota tisztán meglátható, kijelöli a gyógyszert, s a „Jövőre“ utal, melyet meg kell, meg lehet, meg is fogunk (ha helyesen teendünk) hódítani.

Közelebbről tekintve a „Hitel“-t, s az ebben kifejezett elvrendszer részleteit, a következők érdemlik különösen figyelmünket. A munka maga (mely 1830-ki kiad. 270. lapra terjed) egy „Előszóból“ és „Bevezetésből“ azután hét külön szakaszból, végre egy „Zár-fejezetből“ áll. Foglalalta pedig imez; „Nemzetünknek nem hátra, hanem előre, nem *arra a mi lehetlen*, hanem arra a mi lehető, kell tekinteni, s mindenben arra törekedni, hogy ne dicsszomj vagy fényüzés, hanem jólét, s közhaszon legyen a czélja; mire nézve egyik főföltétel az *önálló gondolkodás*, éber tevékenység, concentrikus, egyetértő tevékenység. (Előszó.) Nincs emberhez méltóbb dicsőbb tudomány, mint a társaság java és boldogsága okainak nyomozása, kifejtése; az önzés nagyot soha elő nem hozhat; — csak a gyönge szereti kizárólag önmagát, az „erős“ nemzeteket hord szivében; s a vizsgálódás hazánk anyagi hátramaradása, gazdáink és birtokosaink tehetetlensége felett ép oly fontos, mint halaszthatlan feladat. (Bevezetés.) Magyarország anyagi erőtlensége és közgazd. fejletlenségének egyik főoka *„pénzbeli viszonyaink* hibás elrendeltetése, s az innen szükségkép folyó teljes hitelhiány.“ (25. l.) A gazdaság és jó háztartási rend a törhetlen munkásság és szorgalom, a kinálkózó alkalmak eszélyes felhasználása, idegen országok példáin való okulás, helyes munka-egyesítés és öszpontosítás: első föltételei anyagi emelkedésünknek, a miért is egész erővel és lélekkel ez irányban is szükség magunkat érvényesíteni, s eddigi tespedésünkből kibontakozni. (27—40 l.)“

„*A magyar birtokos szegényebb*, mint birtokához képest lennie kellene. (41. l.) Hazánkban sem a földnek sem a tőkének sem a munkának nincs azon értéke és becse, melylyel birnia kellene, hogy gazdászatilag magasabbra emelkedhessünk. A földesúr tehetlen, mert birtoka le van kötve, a kapitalista ritka és félénk is, mert nincs hitel és hitelrendszer; önvagyoni állapotáról sok maga sem tud bizonyost. Innen az általános pangás, *a forgalom* és ipar fejletlen volta, a csekély mérvű üzleti szellem; innen végre azon tájékozatlanság is, melylyel a külföld magasb műveltségü államaiban már rég elért ipari s közgazdászati vívmányok tekintetében vagyunk, s mely szinte nem kis hátrányunkra szolgál. (41—60.) — A magyar nem birja magát oly jól, mint körülményei engednék, mert *nincsenek erői kifejlödve,*

nincs egyetértés, társasulási szellem, erélyes munkásság nálunk, pedig ennek meghonosítása különös nehézséggel nem járna. (61—76.) A magyar gazda nem tökélyesitheti földipari üzletét, a minek oka egyrészt önmagában, minden bajt másra tolni szerető hajlamában, főleg azonban hibás *köz- és birtok-intézményeinkben* keresendő, névszerint pedig egyfelől a robot és dézma, a legelő- és birtokoszthatlanság, a czéhek és limitátiók rendszerében, szóval a feudalismus még mindég fenlevő egyoldaluságaiban, másfelől az egyesületi szellem és a hitel módfeletti fejletlenségében. (78. 83. l.) Megannyi okai annak, hogy a magyar gazda földjeit nem javíthatja, üzletét nem tökélyesítheti, tőkeberuházásokat nem tehet, az egész közgazdaság, privilegiumok és monopólok által természetellenes fejlődésre kényszerittetik (88. 93. l.); a jobbágy munkáját felületesen s rosszúl végezvén, a mezőgazdasági munka örökké hiányos, *csak félig-productiv* marad. (102. s k. l.) Csak azon földön leli a gazda fáradsága jutalmát, melyen maga és nem más gazdálkodik, mely szabad rendelkezése alatt áll. Hatvanezer robot egy éven át csak azon munkát viszi végbe, melyet 20 ezer napszámmal könnyen ellehetne végezni; mig más felől a mezei gazdaság megrontására a dézmánál sikeresb eszközt kigondolni nem lehetett, mert mennél jobban iparkodik a jobbágy, annál jobban büntettetik, *mert mennél többet produkál*, annál többet kell dézmaképen adnia. (102—108. l.) Pedig tudni való dolog, hogy nyereség a gazdagság philosophiája, s hogy az önhaszon s önjólét mindenkor első s *főfő rugója* a gazdászati tevékenységnek. Jó s practikus gazda végre csak az, a *ki kevesebbet költ mint bevesz*, kinek kiadásai jövedelmeit meg nem haladják. (107. l.)

„Magyarországnak *nincs kereskedése*; ennek oka: kedvezőtlen geographiai helyzetünk, természetes összeköttetési vonalaink hiányossága, folyam-rendszerünk s közlekedési közegeink tökéletlensége (110—112 l.); oka továbbá pénzben s tőkékbeni szegénységünk (114. l.); az, hogy más nemzetekkel a concurrenciát ki nem állhatjuk (118 s k. l.) s hogy a *kiviteli vámok* súlyos voltánál fogva áru-exportunk jelentékenyebb mérvet nem ölthet. Ámde e' bajokon erőfeszítés, szorgalom és kitartással mégis, legalább bizonyos fokig segithetünk. Csak termeljünk jót és olcsón, állítsunk elő tökélyesb közlekedést, nemesítsük őstermé-nyeinket a külforgalom tekintetéből, gazdálkodjunk gondolkodva stb. (120—124 l.); vegyünk példát más előbbrehaladott népektől, *mivel-jük ki magunkat*; s tapasztalni fogjuk, hogy utóvégre nem a föld és geograhpiai viszonyok, hanem az emberi ész, értelem és *munka* az, a mely gazdaggá tehet, s anyagilag erősökké fejleszthet. (125—127.

l.) Nemzeti kereskedésünk hiányos voltának egyik fő oka továbbá az igen is szapora rendeletek, bureaucratiai beavatkozás, felügyelet és ellenőrzet, mely a szabad mozoghatást szerfelett megnehezíti, a transito-forgalom akadályai, üzleti pontatlanság, soliditás hiánya, (138. s k. l.) mindenekfelett pedig a *belső consumtiónak* csekélysége (134. s k. l.) pedig ezen a talpkövön áll a nemzetnek gazdagsága stb.“

„Szükségünk volna tehát egyebek közt egy jól szervezett *nemzeti bankra* (144 s. k. l.) mely tőkét és pénzerőt termékenyitő módon nyujthatna, mely azonban csak a dolog praxisát értők által lenne felállítandó, s kiknek miután haszonkeresés nélkül nem igen történik valami a világon, abból előnyük is lehet (147 s. k. l.) Ajánlatosak volnának továbbá jutalom-adások és *kitüntetések*, érdemes, jó s jeles czikkeket előállító termelőknek és kivivőknek, mert ez a munkásságot és szorgalmat fokozhatja (150—151 l.) Mindez pedig hozassék kapcsolatba a *hitellel*, azonban jólrendezett hitellel, mert ez utóbbi a mily nagy áldás, úgy balul felhasználva *átok* is lehet; védangyala pedig és fényes napsugára: a publicitás, nyilvánosság. (152. l.)“

„Mit kell tenni, s min kell kezdeni tehát?“ czimű szakaszban Széchenyi a következőkre utal: „Szükséges először is *alapos szakismeret* s gazdálkodási tudomány (155 és 178 s k. l.); hűség, soliditás és polgári erény, szilárdság a közéletben s forgalomban; az erők concentratiója s helyes egyesitése (156 - 171. l.), a kereskedés s üzlet felőli balnézetekből *kivezés*, tapintatos munkafelosztás, tökélyesbített igazságszolgáltatás, jó váltó- és kereskedelmi törvény, gyors pontos törvénykezési eljárás, (172. l.) s a hitel kifejlése s megszilárdulására vezető minden intézkedés életbeléptetése.“ Áttérve végül munkája befejezéséhez, miután (221—263. l.) némely ellenvetéseket, mik rendszere ellen az ó intézményekhez ragaszkodók részéről emeltethetnének, megczáfolta, igy szóllal fel: „munkám tartalmából kiki azt fogja látni, hogy inkább a *lehető jót akarom* elérni közép úton, mint a képzelt jót levegő utakon. Nem nézek én, megvallom, annyit hátra, mint sok hazánkfia, hanem inkább előre; nem azt nézem mik voltunk, hanem mivé lehetünk. A mult elesett hatalmunkból, a *jövendőnek* urai vagyunk. Sokan azt gondolják Magyarország volt, én azt szeretem hinni: lesz.“ (270. l.)

B.) *Világ.* Széchenyi e második műve, mely rövid időre a „Hitel“ után bocsáttatott általa közre (t. i. 1831. Pesten, s pedig e czim alatt: „Világ, vagyis felvilágositó töredékek némi hiba s előitélet eligazitására“) nagyobb terjedelmű az elsőnél, s *közvetlenül arra a czélra* iratott, hogy a „Hitel“-ben kezdeményezett merész ujitások miatt fel-

jajdult ódon nézetü hazafiaknak czáfolatait visszautasítsa [1]), az ellenzőket mondhatnók összezúzza. Ennek megfelelőleg a „Világ“ czimű munka a „Hitel“-ben kifejtett eszméket egyes irányokban részletesben tárgyalja [2]), névszerint pedig az egyesületi szellem terjesztése, az intelligentiai mozgalmak *központosítása, meg a közlekedési* vonalok s az anyagi haladás minden főbb fonalszálainak Buda-Pesten mint hazánk szivében való összesítése az, mely e dolgozatban a leggyőzőbb argumentumokkal inditványoztatik, s a szellemdús szerző által honfiai kebleikbe belevésetik. Egyébb főbb tételei a munkának a következőkben foglaltathatnak össze:

„Vagyoni rend az emberi jóllét és lélek-függetlenség egyik sarkköve. (54. l.) Tökélyetes kormány és országlás, ép úgy mint tökélyetes társaság vagy gazdászati rendszer mindannyi chimerák (61. l.) *Egyesülésben és concentrátióban* fejlődik a nemzeti közértelmiség leghamarább, ezen alapszik a társadalom, ezen minden nagy és maradandó eredménye a munkának s ipari tevékenységnek (100. s k. l.) Szabad föld s birtok az ország legszebb áldása (66. l.); de a dézmának és robotnak kárpótlás nélküli megszüntetése valamint a megváltás tekintetébeni állami kényszer nem föltétlenül helyeselhető (135—137. l.) Magyarország anyagi állapotja örömtelen, gazdaságunk módfelett hiányos, a munka és üzleti foglalkozás nem becsültetik, kereskedésünk nincs, *rosz financziérek vagyunk* (150. s k. l.). Áruczikkeink nem jók és nem megbizhatók (150. l.) s például boraink hiányos kezelése is mutatja, hogy ez okból élénk kereskedelmet a külfölddel nem üzhetünk. (146—160. l.) Addig a mig pénz-hitel és birtok-rendszerünk olyan marad mint most, soha anyagilag erőteljes néppé nem válandunk (168—169. l.) Az *absentismus káros*, mert sok erőt s tőkét von el a hazától; (185. l.) a nemzeti foglalkozáságak közt bizonyos összefüggésnek kell léteznie; a *mezei gazdaság* maga csak viszonylagos fontosságú, mert a többi foglalkozás-ágakra is szorúl. (332. s k. l.) A versenyzési ösztön és a concurrenczia talpköve a műveltségnek. (343. s k. l.) A műipar meghonosítása nem könnyű, oda sok kellékek kivántatnak meg (396. 413. l.), melyek előállítása azonban minden előrehaladni akaró népnek mulhatlanul szükséges stb.

Egyáltalában azt mondhatjuk, (mint Kemény is megjegyzi),

---

[1]) Névszerint gróf *Desewffy Józsefnek* ily czimü munkáját „a Hitel cz. munka taglalatja,“ melyről *alantabb* többet.

[2]) A „Világ“ 532. lapra terjed; 11 szakaszból áll, s terjedelemre nézve Széchenyi legnagyobb munkája.

hogy a „Világ“ Széchenyinek legjobb s *legdiadalmasabb műve*, a mennyiben a „Hitel“ és „Stádium“-nál rendszeresb, bevégzettebb, s a mennyiben a „Hitel“ alapeszméinek általánosb érvényt szerzett, a stabilismus s túlzott conservatismus tanait végkép felforgatta, a haladás bázisait merészebbekké tette, a kétkedőket a *reform ügyéhez vonta*, a félénkeket elnémitá, szóval az uj eszmeiránynak végleges diadalát leghathatósban elősegítette, s biztosította [1]).

C.) *Stadium.* — Alig tértek a nagy reformer által földhöz sujtott barátai a réginek némileg magukhoz, midőn *Széchenyi termékeny szelleme* megint egy munkával lépett a küzdtévényre. Értjük az 1833-ban megjelent, de már 1831-ben irott Stadiumot [2]). Ez ujabb elmeszüleményével főleg azt vevé a nagy agitátor czélul, mintegy módszeres *kézikönyvét nyujtani azon reformok-* és javitásoknak, melyeknek kivitelét a legközelebbi országgyülés alatt különösen ohajtá, s melyekkel az általános közgazdasági regenerátiót megindítandónak tartotta. Több tekintetben kiváló értékü s (mind elméleti mind practikus tekintetben) jelentékeny dolgozat, a mennyiben Széchenyi közgazdasági eszmerendszerének főbb tételeit határozottabban formulázva tartalmazza, s számos örökbecsü tudományi igazságokat és *elveket foglal magában*, melyek szerzője eredeti felfogása, messzelátó éleselmüsége és az európai tudomány ujabb vivmányaival való teljes megbarátkozottsága felől tanuskodnak [3]).

A „Stádium“ czélja, kimutatni az első lépéseket, melyeket a nemzetnek ujjászületése ösvényén mindenekelőtt tennie kell, s e *reformok* halaszthatlan szükségéről, s úgy az álladalomra, mint az egyesekre áradandó hasznairól erős meggyőződést eszközleni a közönségben. Névszerint pedig azt indítványozza Széchenyi e műben: hozassék be a hitel emelésére a váltójog, töröltessék el az ősiség és a fiskalitás, mondassék ki a nem-nemesek szabad birtok-szerezhetési joga, s a haza minden polgárainak a törvény előtti egyenlősége; a nemtelenek válaszszanak maguknak pártvédet, kik a tagosítási és arányosítási perekben érdekeiket a földesúr ellenében képviseljék; a házi pénztár és az országgyülési költségek terheinek hordozásához mindenki *birtokaránylag* járuljon, a fő közlekedési vonalok az országgyülés által je-

---

[1]) V. ö. *Kemény:* Státusférfiak stb. 456—457. és *Horváth Mihály:* Huszonötév stb. I. k. 201—203. l.

[2]) Első rész (második nem jelent meg) Lipcsében. Terjedelemre hasonló „Hitel“ czimü művéhez.

[3]) V. ö. *Kemény* Zs. id. m. 457. s k. l. *Horváth Mih.:* Huszonötév stb. I. 269—272. l. *Érkövy:* M. Világ 1866. februárhó 9.

löltessenek ki, s létesitésök és fenntartásukra szintén mindenki egyenlően adózzék; végre a monopoliumok és *rey ilék, a czéhek és árszabályozványok* szüntessenek meg; mig egy más iránybani czélja: a radikalismus (nemesb alakbani) érvényreemelése [1]), a fekvő vagyon és a szabadalmak tulajdonosainak meggazdagítása. Alapja az egész dolgozatnak, *hasznossági* elv; dialektikája erős, modora izgató, röviden kimondván az elvtörvényt, annak halaszthatlan szükségességét az értelem és képzelem minden okaival, s virágos képekkel diadalmasan bizonyítja be. Kár hogy a jeles dolgozat befejezetlen maradt, s hogy tagadhatlan gyöngéje egyfelől, hogy az indítványozott reformok practikus keresztülvitelének *módozatait és nehézségeit* kellőkép ki nem mutatja, s másfelől, hogy sok nagyfontosságú javítást elhallgat vagy mellőz, csak hogy olyasmit ne kényszerüljön felhozni, a mi a *kormánynyal* összeütközésbe hozhatná, s a hatalmasoknál a reform ügye iránt idegenkedést okozhatna [2]).

Egyéb nagyjelentőségü elvek és eszmék, melyek a „Stádiumban" kifejezésre jutnak a következők:

Mennél gazdagabb valamely ország, annál nagyobb adó- és védőtehetsége, s viszont; a miért *is gazdagság* mulhatlanul kivánatos a nemzeti jóllét és erőhöz. (42—43. l.) Nemzet és kormány gazdagság tekintetében *érdeksolidáritásban vannak*, mert annál gazdagabb a kormány, mennél tehetősbek polgárai. (44. l.) A nemzeti tőke emelkedése s szaporodása mint a gazdagodás alapföltételei csak ott lehetséges, a hol mindenki kamataiból él, s tőkéit érintetlenül hagyja. (130 s. k. l.) Szabadság, szabad birtok s szabad föld *a legsikeresb gazdálkodás* sarkköve, s az igazán előre gondoskodó szellem, mely a népek életében oly nagyfontosságú tényező, csak személyi és vagyoni bátorságnak, azaz a jólértett közszabadságnak lehet okozatja. (273. l.) Nem szabad bajaink forrásait mindég *másban* és *másutt keresni*, mert ez a legveszedelmesb fallaczia, nyomorult előitélet, argumentum pigritiae, miután a hiba legnagyobb részt csak magunkban fekszik. (52—53, és 247. l.) A hitel valódi egybetartó láncz, mely kivált hazánkban nélkülözhetlen, miután egyébként gazdaságunkat előbbre vinni, s üzletünket javítani örökké képtelenek leszünk. (46. s k. l.) Vele természetes kapcsolatban az elégséges pénzmennyiség és a pénzforgás, meg az élénk *árucsere*, mint második lényeges rugó jelenkezik, a mennyi-

[1]) A miért némelyek e müvét Széchenyinek egyenesen a magyar radikalismus kézikönyvének nevezték el.

[2]) V. ö. *Kemény:* i. m. 458 s k. l. *Horváth:* Huszonötév I. 270. s k. l.

ben hitel és pénzforgalom egymást kölcsönösen föltételezik. (48—50. l.) Ennek egyéb akadályai közt pedig az uzsorai vagy *kamat-törvény* is foglal helyet, melyet ez okból helyeselni nem lehet, annál is inkább, mivel ama szabály fentartása lehetetlen. (77. l.) Ép igy a kereskedésben, üzletben és forgalomban is legczélszerübb a *szabadság, mely a természetes* erőkifejlés és productivitás legbiztosb emeltyüje s rugója, s kivált a külkereskedésben azért is főfő fontosságú, mivel egyébként az ország külállamokkal árúforgalomba, érintkezésbe nem jöhet, forgalmi reciprocitás helyt nem foglalhat, s magára maradván utalva, gyönge s tehetetlen lészen. (53. s k. 275. egész 291. l.) Az élénk külkereskedés azonban csak virágzó belkereskedelmen alapszik. Belkereskedés pedig nem más mint belfogyasztás, belső sürü érintkezés. (289. l.) *Hazánk hátramaradásának* egyik főoka ép ez utóbbi tekintetbeni fejletlenségünkben, a belső consumtió csekély mérvében rejlik. (71. s k. l.) Pedig ez utóbbi, minden ország belfejlődésének palládiuma, s mennél nagyobb, annál nagyobb az értelmiség, a szorgalom és iparosság (58—65. és 253. l.) Miért is felette veszedelmes fallaczia nálunk azon szerencsétlen előitélet, melynél fogva honfiaink közől sokan a külsőkereskedést a nemzeti gazdálkodás *legelső talpkövének* tartják; (290. l.) szem elől tévesztvén, hogy a belproducensre a belfogyasztó és belhoni vevő sokkal jobb, mert nem kell szállításról gondoskodni, nincsenek annyi esélyek és kockázatok a gazda előtt. (290—291. l.) A kereskedés előmozdítására czélzó közlekedési eszközök előállítása főfontosságú, de tapintatosan, az erők és érdekek számba vételével és *központilag* történjék, mely esetben azok hasznos volta a társaság minden osztályaira és minden foglalkozási nemeire nézve fog tapasztaltatni. (253. s k. l.) Azok kik hátramaradásunk egyik okát gyér-népességünknek tulajdonítják, tévednek, mert inkább intellectuális erőnk és nemzetiségünk fejletlensége a bajok forrása, nem *a nép sokasága*, hanem *minemüsége* okozza valamely ország virágzását vagy enyészetét. (114—115, és 278. l.) A czéhek, árszabályozványok, monopólok stb. eltörlését azon föltétel alatt lehet czél- és időszerünek nyilvánitani, hogy ha az általános gazdászati élet, jog- és birtok-rendszer is megfelelőleg átalakittatik, mert egyébként ama eltörlés jó hatásai kétségesek (270—277. l.) A *pénzügyi* s adózási rendszerre nézve kimutatja Széchenyi (197—223, és 230 meg 45. l.), *hogy a magyar financzia* egészen új alapokra állítandó, a nemesek adómentessége módosítandó, a kiváltságos osztályoknak hozzájárulása a megyei házipénztárhoz, az országgyülési költségek födözéséhez már tovább nem halasztható; hogy a nemesség tehervállalása ez *utóbbinak*

magának váland leginkább hasznára, hogy azonban az adófizetés philosophiája *abban is áll*, hogy a nemzet tudja mire s mikép fizet adót, s ezt el is határozhatja; hogy végül a jó adórendszer kulcsa és alapja az, a tőkét soha meg nem támadni, s nem kevesbiteni, hanem inkább minden módon növelni, s csak *a kamatok*- illetőleg tiszta jövedelemből a terhekot viseltetni.“

Figyelemre méltó része a „*Stádium*“-nak végül az, hogy Széchenyi e művében először emel szót tüzetesebben Magyarország Ausztria irányábani viszonyairól, s midőn kitünőleg kereskedési összeköttetéséről beszél e két birodalomfélnek, találóan emeli ki, hogy egyik fél a másikat nem igen *nélkülözheti*, hogy a köztük való forgalom mindkettőre nézve előnyös [1] [2]), s hogy vámtilalmak s hason intézkedések csak az összeség kárára szolgálnak, stb. Habár nem mulasztja el megérinteni azt sem, hogy *azon magas vámok*, melyekkel Ausztria részéről hazai termékeink sujtatnak, mindkét félt, de főleg Magyarországot károsítják. (288—290. l.) Munkáját ujolagos utalással arra fejezvén be, hogy a nemesi osály részéről i engedmények stb. kárral s veszteséggel korántsem járván inkább csak javára és előnyére leendenek annak is, utolsó sorában művének igy kiált fel a nagy státusbölcselő: „a szent igazság törvénye mindenkire áldást halmoz, ki abból önmagát szükkeblüen ki nem zárja.“ (296. l.)

D.) *Egyéb e korbeli kisebb dolgozatok.* Most emlitett három nagyobb s rendszeresb munkáján kivül Széchenyi reformtevékenységének ez első időszakában még több kisebb terjedelmű, de megannyi kitünő becsü értekezéseket bocsájtott közre, melyek mindegyike *egy egy nagy közgazdasági kérdés* taglalatának lévén szentelve, a közvélemény felvilágosítása és tájékozására határzó befolyásu vala. — Igy jelesül 1828-ban „*Lovakról*“ czim. kisebb dolgozatát; 1833-ban Posonyban a budapesti *lánczhid* ügyében tett utazása felőli jelentését“; a Társalkodó cz. lapban a „*dunai hajózás*“ körüli eszmetöredékeket; 1838-ban „a Lóverseny körüli“ munkácskát, főleg pedig 1839-ben a „Társadalkodóban“ [3]) a státusgazdasági tekintetben annyira fontos „*Minimum*“ kérdése feletti nézeteit, mely utóbbi czikk

---

[1]) „Nincs országokra nézve“, mond Széchenyi (St 289. l) „kereskedés dolgában sikeresebb gazdagító mint gazdag szomszédok.“

[2]) Ugyanezt később többször hangsulyozá, sőt pár évvel halála előtt azon államiratban is, *melyet Palmerston* angol miniszt. és Napoleonhoz intézett elnyomott hazája ügyében. V. ö. *Falk M.* i. ért. és a köv. §-ot.

[3]) Jelesül a 45-ik számban.

annyiban kiváló fontosságuvá lőn, mivel az e tárgybani eszmesurlódásnak kiindulási pontjává vált[1]), s azon körülménynél fogva, hogy egyike Széchenyi azon *első* szellemtermékeinek, melyben az általa eddig kevesbbé méltatott *conservativ* tekintetek kifejezésre jutnak, s igy *második* időszakbeli reform-irányának *mintegy előhirnökeként* tekinthető, kétszeres figyelemre érdemes.

Ez utóbbiról alantabb bővebben kellvén szólanunk, e helyütt részletekbe nem bocsájtkozunk s áttérünk Széchenyi eszmerendszerének birálatos méltatására.

5. §.

Széchenyi eszmerendszerének és hatásának praktikus és tudományi szempontból méltatása.

Hogy ezen nagy szellemnek műveit és munkásságát mindenoldalulag méltányolhassuk, s egyuttal azon *roppant hatást is megfejthessük*, melyet összes köz és társadalmi életünkre, s jelesül a nézetek megváltozására e férfiú gyakorolt: czélszerű lészen Széchenyi reformrendszerét két szempontból részletesb elemzés alá vetni, jelesül egyfelől a *gyakorlati ipar és státusélet*, és másfelől a *tudomány* szempontjából.

Lássuk először annak gyakorlati irányát s jelentőségét.

Azon három nagy munka által, melyet fentebb ismerteténk, s mely Széchenyi *reformrendszerének* (ez időszakban) minden lényeges vezérelveit magában foglalá, a messzelátó státusférfiú czélja, hogy tudniillik a nemzeti közvéleményben egy uj s a modern államélet követeléseinek megfelelőbb *irány* diadalra emeltessék, lényegileg el volt érve; mert a régi eszmék az igazság és ujkoriság fényében föllépő uj elvek világa által *csakhamar elhomályosíttattak*, az ódon formák és intézményekhez ragaszkodók serege mindjobban összeolvadt, s csak az ősi alkotmány középkorias szervezete és rideg rámája képezte azon szirtet, melyen a hirtelen megindult reform-törekvések még némi gátot találtak. Közismeretű tény, hogy Széchenyi könyvei és tettei által *valódi forradalmat* idézett elő, és pedig az eszmékben épúgy mint az institutiókban, az iparban és gazdászatban, a vállalkozások és a közlekedésben, ép ugy mint az anyagi és erkölcsi, a szellemi és *irodalmi állapotokban*! Ő volt az, ki ez időszak elején, midőn még általános fásultság fogta el honfiaink kebleit, s még az értelmesbek is esz-

[1]) L. alantabb az „Irodalomról" szóló szak.

méikkel és tervezeteikkel tájékozatlanul tévelyegtek [1]): *mint messzevilágító szövétnek* egyszerre feltünt s tájékozási pontokat tüzve ki a jövőbe, egy két évtizeden át, messze fénylő *tüzoszlop, s valódi uj* Mosesként haladott a nemzet előtt, hogy az utóbbit egy uj fejlődési irányba vezesse!

„Ezen irodalmi művei voltak azok [2]), melyekkel a nagy reformer az agitatió és itészet éles hangján támadta meg a nemzet *előitéleteit, tespedését*, százados szokásait, intézményeinek rozsdáit, szóval minden mi visszaélés, hanyagság, fonákság vagy ügyetlen eljárás, egyedárúság, vagy az egyéni erők általános zsibbasztása volt. A czéhektől az ősiségig, a robottól a birtokképtelenségig, a nem-nemesek perképtelenségétől a törvény előtti egyenlőség hiányaig: semmi sem kerülte ki Széchenyi figyelmét, felvilágosítását, gúnyait, ostromát. Hadat izent ő a *középkori birtokrendszernek*, a történészeti magánjognak; megalapitá a gyökeres átalakitás módszerét; kitüzé a magánjogi radikalismus lobogóját; mindent csak a végre, hogy a nemzet erkölcsi és anyagi regeneratiójának alapjait megvesse, szellemi politikai és közgazdászati jövőjének, virágzásának, hatalmának előföltételeit megvalósítsa! Mely irányban különösen figyelembe veendő azon mind-örökre *példányszerü eljárása*, hogy egyidejü szem előtt tartásában a népélet anyagi és erkölcsi érdekeinek ugy intézé reform-működését, hogy „mindenkor anyagi vállalatait a szellem emeltyüjévé tette, semmihez nem fogott, minek erkölcsi osztaléka nem vala; ő, ki a lánczhiddal a *vám-mentességet buktatta* meg, a közlekedési eszközökkel a nem-adózást kivánta feldönteni; az associatiókkal a politikai központosításra működött; a magánjogi változásokkal az aristocratia kizárólagos befolyását támadta meg gyökerében, számos kisérleteivel egy önáló magyar-fináncrendszernek létesítésére törekvék; és a munkásság minden terén *fajunk megmentése után* vezércsillagául azt tüzé ki: hazánknak ingadozás nélküli átvarázsolását, egy elkopott félig meddig alkotmányos szövévényből emberhez illő s minden álfénytől kitisztult képviseleti rendszerre!!“ Mihez ha még azt is hozzávesszük, hogy Széchenyiben a tagadó és elitélő *agitátor a positiv s alkotó reformerrel* a legszebb összhangban létezett, hogy a nagy férfiú ott a hol valamit lerontani törekedett, mindenkor a helyébe teendőt is kijelölte: joggal állíthatjuk, hogy kevés státusférfiú és reformer volt az

---

[1]) V. ö *Horváth:* Huszonöt év stb. I. k. 191 s k. l. *Springer:* Geschichte Oesterreichs I. k. 474—478. l.

[2]) Mond *Kemény Zsigmond:* Szónokok és Státusférfiak 402. l.

egyetemes világhistóriában, a ki úgy mint Széchenyi elmondhatta magáról s jelszavául vehette volna a nagy zsidó törvényhozó Deutoroniumja szavait „Destruam et aedificabo!“

Tekintve különösen nemzetgazdasági reformrendszerét, Széchenyi agitatiójának súlypontjául az anyagi érdekeket azért vevé, mivel erősen meg vala győződve a felől, hogy csak *gazdag nemzet lehet művelt*, erős és szabad nemzet; továbbá mivel látta és tudá, hogy Magyarország e téren legmesszebb maradt hátra Európa polgárosult népei mögött; s hogy ez irányban egy magyar államférfiúnak és törvényhozónak legtöbb teendői s legsürgősb feladatai vannak; végre azért, mivel szerencsés tapintatával igen jól fölismeré azt, hogy a nemzetgazdasági tér az, mely az akkori időkben *legneutrálisabbnak* tekintethetett, a mennyiben rajta minden érdek: faj és nemzetiség, vallás és politikai szinezet, stb. szerinti különbség nélkül egyesülhet, s e mellett *azon előnynyel* is kinálkozik reformok tekintetében, hogy itt a nemzet a kormánynyal könnyebben is értesülhet, a mennyiben ez irányban kétségtelenül mindegyiknek azon egy érdeke, azon egy feladása vagyon!

Ez utóbbira vonatkozólag *a nagy államférfiú* reform-programmjának egyik főpontja mindenkor az vala, hazánk és Ausztria közt a békét s törvényes viszonyt fenntartani s szilárdítani, mindent mi Ausztria erejét és hatalmát gyöngíthetné, Magyarország részéről mellőztetni [1]), de viszont *azon elvet is* érvényre juttatni, hogy Ausztria se tegyen semmit, mi Magyarországot fennállása, alkotmánya és felvirágzása érdekeiben sérthetné. Szépen jegyzi meg e tekintetben a szellemdus *Springer* (többsz. id. történelmi munkájában I. k. 477. l.) „Die Grundanschauung Széchenyis war Achtung vor den bestehenden Gewalten. Er wollte das spröde Verhalten Ungarns brechen, in seiner Weise so manche Aufgabe lösen, deren Durchführung längst im Wunsche der Regierung gelegen; er hatte an die Spitze seines Programms sogar den Satz gestellt: dass Ungarn nur dann gedeihen könne, wenn es seine Institutionen und Rechtsverhältnisse im Einklange mit den Interessen der übrigen öst. Provinzen reformire. Es *war das letzte Mal, dass ein* einflussreicher ungarischer Staatsmann Oesterreichs in friedlichem Sinne gedachte, und die Überzeugung von dem unauflöslichen Bande zwischen Ungarn und dem Kaiserstaate aussprach. Aber die österr. Staatsmänner waren *kurzsichtig* stb.“ [2]).

---

[1]) V. ö. *Csengery:* idéz. munk. 447. l.

[2]) Arról, hogy mily mélyen volt Széchenyi meggyőződve Magyarország és Ausztria együttmaradása és jó-viszonya szükségességéről, s mindkét részre

Egy másik vonása Széchenyi közgazdasági(sőt némely tekintetben politikai) rendszerének az volt, Magyarországot *Anglia példájára átidomítani*, a britt nemzet nagy institutióit, ipari, gazdasági és forgalmi állapotait követendő mintaképül felállítani. Tévedés, ha absolut értelemben vesszük, s ha Széchenyi azt gondolta, hogy ez egészen elérhető, mert hiszen a két nemzet kimondhatatlanul sok tekintetben elüt egymástól; *de jogosult eszme* akkor, ha ugy vesszük és vette a nemes gróf, hogy ily hangosan szóló concrét példák folytonos szem előtt tartása, előbb-utóbb csak *utánzásra* buzdithat, termékenyitő hatásuvá válhatik. Széchenyi nagy eszményképe ez irányban az vala, Magyarországot ugy mint Anglia a nyugaton, Keleteurópa rideg államvilágában *minta-államdalomként* szerepelni látni, ennek az eszménynek voltak minden törekvései, nappalai, éjjelei, szivének minden dobbanása szentelve; s ez eszménynek megvalósításához az első alapot lerakhatni, *lángeszének legnagyobb* büszkesége [1]).

* * *

Hátra van még szólanunk Széchenyi eszmerendszere és tanainak jelentőségéről és értékéről: a *tudomány s modern* nemzetgazdasági *elmélet* szempontjából.

Annak, ki a gróf Széchenyi irodalmi munkáiban kifejlett eszmerendszert összefüggésében fogja fel, nem lehet kétsége az iránt, hogy a nagy reformer a korabeli államphilosophiának és nemzetgazdaságtannak közelebbi ismeretével birt, és igy az elvek abstrakt világában is kellően tájékozott vala.

Kitetszik ez egyebek közt onnan is, hogy munkáinak számos helyein nem kis része azon nagy *eszméknek és principiumoknak* kifejezésre jut, melyek a harminczas években az európai szellemeket mozgásba hozták; az ódon intézmények még fennlévő maradványai lerontására czéloztak; a szabadság, egyenlőség tanainak a társadalmi és állami szerkezetben mindjobban érvényt szerezni czéloztak; s *Angliában ép*

---

egyaránt előnyössége- és nélkülözhetlenségéről: egy ujabb s fényes bizonyságot képez azon két (ujabban ismeretessé vált) levél, melylyel a nagy férfiu Döblingi menhelyéből Palmerstonhoz és Napoleonhoz fordult, s melyben mindazon keserüségek daczára, melyekkel a nemes gróf lelke a hazánk irányában oly méltánytalanul eljárt Bach-kormány s osztrákpolitika ellen el volt telve, egyebek közt határozottan kimondá, hogy *Ausztria nélkül Magyarország*, és Magyarország nélkül Ausztria el nem lehet, hanem mindketten egymásra utalva, csak békés egyesség és érintkezésben fejlődhetnek. (V. ö. *Falk Miksa* remek dolgozatát Széchenyiről az Oesterr. Revue 1866-ki foly.)

[1]) V. ö. *Springer:* Geschichte stb. I. köt. 475 s k. l.

úgy mint Németországban vagy Frankhonban, nem egy ünnepelt státusphilosoph, politikai vagy államgazdasági iró műveiben egységes rendszeres összefüggésben jelenkeztek!

Bizonysága annak, hogy Széchenyi az európai tudomány, s jelesül *a státusgazdászattan szinvonalán állott* az is, hogy egész sora azon nagy tudományi igazságoknak, melyek ép századunk második negyedének első felében fejtettek ki, és juttattak érvényre első rangú európai szakférfiak (névszerint egy *Say és Ricardo*, egy *Benthum* és *Malthus*, egy *Mill* és *Torrens*, egy *Sismondi* és *Macculloch*, egy *Lotz* és *Rau*, egy *Nebenius* és *Hermann)* által, iratain keresztül hangzik! Igy hogy csak egyet emeljünk ki, határozott elismerésre talál I. B. Say nagyhirű „*theorie des debouchés*" *elmélete* „Stádiumjában", hol az internationalis kereskedés szabadságának alapjairól beszél; az ép ekkor terjedni kezdett Bentham-féle *utilitáriusi* elvek egyrésze, valamennyi irataiban (csakhogy sokkal nemesb formában mint a rideg irányú rendszer-alapítónál); *Malthus populationistikai* elvköre, valamint a modern nemzetgazdaságnak pénz, tőke, kamat, ár, árszabványok, iparszabadság, monopólok stb. felőli tanai, főleg „Hitel"-e és „Stádium"-jában; a csak később föllépett *Lisztnek* a productiv erők, s az anyagi és a politikai factorok viszonyosságáról szóló tana több értekezéseiben, — sőt felette jellemző körülmény az is, hogy Németország legnagyobb *hitel-theoretikusa*, a hirneves Nebenius ép azon időben bocsájtá közre classikus nagy munkáját a hitelről; („Ueber den öffentlichen Credit" 1821, 1829. Karlsruhe) mikor Széchenyi is e nagy problémán törte fejét, s ismeré fel egész horderejében a hitelügyet.

Tanuskodik ezenkivül a fentebbi mellett azon számos hivatkozás, mely Széchenyi munkáiban és szónoklataiban a külföld legnagyobb iróira és szakférfiaira, *Adam Smith* és *Sayra*, *Youngra* és *Thaerre*, *Benthamra* és másokra találhatók, megannyi hirdetői annak, hogy Széchenyi tanulmányaiban és irói működésében a külföld nagy mestereit kellőleg szem előtt tartotta, habár egyik sem gyakorolt oly befolyást a nagy emberre, hogy eszmerendszerét bármelyikének is szolgailag alárendelte volna [1]).

De nemcsak tudományosan képzett, hogy úgy mondjuk *iskolá-*

---

[1]) Egy *másik sajátszerü momentum* Széchenyi közgazdasági és politikai nézetkörében az, hogy e legfelőtlőbb elvrokonság létezik Széchenyi meg a jelenkor legnagyobb élő szakférfiainak egyike *Roscher között.* Ugyanis: Ez is ép ugy mint Széchenyi a historiai inductiv módszer egyik fő képviselője, ez is ép ugy mint a magyar szakférfiú a monarchiai aristokratiai- és demokratiai elvek és institutiók helyes *egyensúlya és combinatiójára* véli legbiztosabban épithetni az állam-

zott nemzetgazda volt Széchenyi, hanem teremtő erejű, *eredeti bölcselő* is e téren. Utalunk e tekintetben arra, hogy Széchenyi egyike volt a *legelső állambölcselőknek* és nemzetgazdasági íróknak egész Európában, a ki a státus-tudomány és államgazdaság körében a tapasztalati *inductiv módszert* tudatosan alkalmazta, s érvényre emelte; ő volt kétségtelenül az első theoretikus, a ki a szellemi és az ipari érdekek kapcsolatát s együttes tekintetbevételét tanítá, ő volt végre Európa legkitünőbb practikus nemzetgazdájának (a némely tekintetben hozzá hasonló sorsú) *Lisztnek előhírnöke* akkor, midőn reformrendszerének egyik alapelvéül vevé „a *kiállítási erőkből* politikai erőket készíteni, s mind a politikai, mind a kiállítási erőket a nemzetiség számára lefoglalni [1]); eszme, melyet *Széchenyi* nagy életirója *b. Kemény szédítő nagyságúnak* nevez, de olyannak is, mely Széchenyi által alakot és életet nyert.

Mindezek nyomán nem késhetünk azt mondani, hogy gróf Széchenyi valóban *az első* és e korban még egyedüli magyar státusférfiú volt, ki az újabb nemzetgazdaság-tudomány egész rendszerét, s annak nagy igazságait ismeré s felfogá; s hogy Széchenyit ennélfogva összes újabbkori közgazdasági eszmefejlődésünk valódi közép- és kiindulási pontjának is kell tekintenünk. Reája is illvén az, mit a világ legnagyobb nemzetgazdasági szakemberéről Smith Ádámról egy nagy kortársunk mondott: „Das höchste Lob, welches einem grossen Manne gezollt werden kann, ist, ihn gleichsam *in den Mittelpunkt* der Geschichte zu stellen, so das alles Frühere als *Vorbereitung* auf ihn, alles Spätere als *Entwicklung* von ihm erscheint.“ [2]) [3]).

6. §.

A politikai és közgazdasági irodalom ez időben, főleg Széchenyi befolyása alatt.

Azon nehány évi időkör, melyről itt szólottunk, nem egészen jogtalanul magyar közgazdasági *irodalmunk virágzási kezdő-korának*

---

szervezetet, mindketten egyaránt s majdnem hason argumentumokkal küzdenek a túlzott conservatismus ép ugy mint a tulhajtó *radikalismus* ellen; mindegyike barátja a fenntartásnak ott, hol életrevaló s fenntartásra méltó mutatkozik, de ép oly meleg szószólója az ujításnak is, ott a hol az uj a réginél jobb, czélszerűbb, megfelelőbb, mindegyik csak attól vár egészséges fejlődést, ha az anyagi érdekek az erkölcsiekkel, az ipari műveltség a társadalmival és a *szellemivel karöltve halad* s összhangban tökélyesbedik.

[1]) Liszt rendszere és tanai alantabb ismertettetnek.

[2]) Legyen e helyütt pár szóval Széchenyi iróí jelleme is méltatva, és pedig

nevezhető. És pedig egyfelől magának az irodalomnak most ismertetett fényes képviselője tevékenységénél fogva, de másfelől azért is, mivel egészen egyidejüleg Széchenyivel s irodalmi működésével bizonyos viszonylatban több más jeles közgazdasági irót találunk, kik az általános eszme-áramlat élénkebb lüktetéseink befolyása alatt, az „*új tudomány*“ *mezejét* nem sikerületlenül művelék.

E szellem-termékek rövid ismertetésére áttérni hivatásunkban állván, bevezetésileg csak annyit jegyezünk meg, hogy némelyek ama munkák közől *tisztán didakt kai czélra* irvák, tehát inkább az iskolatani szempontból méltánylandók; mások a *fejledező journalismussal* vagy az általános műveltség terjesztésére irányuló gyüjteményes munkákkal függenek össze; végre némelyek egyenesen a Széchenyi által megindított agitatió alapján keletkeztek, vagy ép az e *reform-irány elleni* opositió- s ellenzéknek köszönik lételöket; tehát megannyi külön szempontok mérve szerint veendők figyelembe.

Lássuk e műveket egyenkint.

A sorozatnak élén, ha időrendi szempontból járunk el, *Balásházy Jánossal* találkozunk, a ki 1829-ben: „Tanácslatok a magyarországi mezei gazdák számára“ (Sárospatakon) czimű pályakoszorúzott dolgozattal, és 1830-ban egy az *adókérdésre* vonatkozó értekezéssel lépett fel, s támaszkodva némileg physiokratikus elvekre, meg az ez

---

jeles irodalomtörténészünk *Toldy* szerint: „Legnagyobb súlyja s soha nem csökkenthető irodalmi becse Sz. müveinek abban van, hogy az ő személyiségének hü nyilatkozásai, ama fejtő, nevelő, emelő nagy személyiségnek, mely e kor legnemesb öröksége, hogy bennök lüktet szive és élete a *legnagyobb magyarnak*, kitől érezni, gondolkodni, akarni és cselekedni tanuland a nemzet, ha teljesen megismerendi, a legkésőbb időkben is. Ily nagyszerü jelentékenység mellett Sz. irályának hibái kicsinységül tünnek fel; hibák, melyeket irálytan és szépészet megró, de oly hibák, melyek habár a gondolat követését sokszor nehezitik is munkáinak tartalmi becsét le nem szállithatják.“ (Irodal Tört. 311. l.)

[3]) Nem akarjuk a fentebb mondottakkal egyébiránt Széchenyit és munkáit minden hibától és tévedéstől mentnek állitani, vagy kétségbe vonni azt, hogy Sz. irodalmi dolgozataiban s politikai bölcselet-rendszerében hiányok, ellenmondások, fogyatkozások is léteznek. Mindez azonban a nagy férfiu munkálatainak roppant fényoldalai mellett elhomályosul, a miért is igen igazságtalan Sz. irányában a többször emlitettük nagy történetiró *Gervinus*, midőn azt mondja róla: „Naiver und dilettantischer kann eine junge gemeinnützige Schriftstellerei kaum beginnen, als in des Grafen Széchenyis Büchern, die ungeordnet, weitschweifig, voll Wiederholungen, dem geübten ungarischen Leser die bitteren reformistischen Tropfen in einem Schwalle von plauderhafter Redseligkeit eingaben. (VII. köt. 115. l.)

irányban őtet megelőzött Tessedikre (l. fentebb a II-ik időszak végén) egyebek közt gyökeres *megjavítását indítványozza* földbirtok-rendszerünknek, követeli a föld-összesítést s commassátiót, a szabad birtokkezelést, s annyiban is figyelmet érdemlő iró, hogy még Széchenyinél is előbb vonta a *hitelügyet* vizsgálódásai körébe, s egyebek közt annak felvirágzása akadályairól szólván, könnyebb *földadás-vevést*, gyorsabb igazságszolgáltatást, a dézmának készpénzbeni megállapítását stb. javasolja, s e mellett különösen az 1791-ki reform-munkálatok körül tanusított alaposabb tájékozottságot.

Második helyen áll *Huber Ferencz* Kolosvári Lyceumbeli tanár ily czimű latinul irott munkájával „Politia Civitatis, cum adplicatione ad Transylvaniam;" mely közvetlenül iskolai czélokra volt rendeltetve, azonban számos helyes megegyezést tartalmaz, a közgazdasági elméletnek a gyakorlati élettel való kapcsolatára utal, azonban a modern felfogás és iskola körében csekélyebb tájékozottságot tanúsit, s főleg *Justi, Sonnenfels, Weber, Jakob* és *Pölitz* ismeretes munkáira van alapítva.

Jelentékenyebb és az ujabb iránnyal is megbarátkozottabb szakférfiú *Henfner János* zágrábi (később pesti egyetemi) tanár a ki 1831-ben (Zágrábban) „Introductio in Oeconomiam Politicam, alias nationalem" czimű szellemdús s módszeres munkával lépett fel, s egyebek közt a tudomány némely újabb vívmányaink *első adott kifejezést hazánkban*. Henfner munkája, mint czime mutatja, rendszeres „bevezetést" képez a közgazdaságtanba, taglalja az utóbbinak feladatát (1—62. l.) főelvét, (62—80) jelentőségét és irodalmi történetét (98—194. l.), felmutatja más rokon ismeret-ágakkal való kapcsolatát és viszonyát, valamint *módszerét*; s annyiban kiváló becsü dolgozat, hogy szerző egészen a *Smith-Ádámféle iskola* álláspontján jelenkezik, s első rendszeres iró hazánkban, a ki az életben és államkormányban még mindig uralkodó Sonnenfelsianismusnak félszegségét kideritette, a *népesedési* elmélet hiányosságára utalt (71. s k. l.)[1]), a szabad kereskedés rendszerének a szerinte elavult s károsnak bizonyult[2]) *prohibitiv vámpolitikai* rendszer feletti előnyösségét (134. s k. l.) hangsú-

[1]) Kiemelvén különösen, hogy a népesség szaporodása magában véve korántsem képes vagyont s gazdagságot képezni vagy előhozni, hogy ép ellenkezőleg a nagyon sürü lakosság sok alkalmatlansággal jár, s hogy nem a népnek száma, *hanem belső ereje*, szorgalma, és müveltsége azon factor, melyen a státusok hatalma és a népek jóléte sarkal. V ö. a munka 71. s k. l.

[2]) V. ö. *Biedermann:* Das Studium der Polit. Oeconomie in Ungarn cz. ért. 19—20. l.

lyozni meré [1]), tehát valódi irodalmi viszhangját képezi az egyidejü hongyülési nézetek- és tárgyalásoknak. E mellett érdeme ez irónak még az, hogy mindenütt önálló, az uralkodó eszmekörön túlmenő nézletpontra emelkedik, a státusgazdászattannak helyesb fogalomhatározatát, s közérvényü főelvét megállapítani törekszik [2]) (78. s. k. l.) az ismeretes *közgazd. rendszereket* találóan ismerteti és birálja, az irodalom fejlődését tárgyalási körébe vonja; s annyiban már a tudomány ujabb fejlődési phásisának előhirnöke is, hogy a *materialistikus* jellemü Smithianismuson túlmenve, az erkölcsi és szellemi javaknak *is jelentőségét* a közgazdaságban kiemeli (175. k. l.) [3]).

A most nevezettek mellett ismét két három oly szakiróval találkozunk, kik közvetlenül a *mezei ipar* elveivel foglalkoznak, azonban a magasb azaz közgazdászattani szempontot sem hagyák figyelmen kivül.

Ide tartoznak: *Magda Pál* „a mezei gazdaság philosophiájának szabályai szerint okoskodó és munkálkodó gazda“ cz. munka szerzője, a ki egyebek közt a hirneves angol tudós Sinclair nyomán azon elvek fejtegetésével foglalkozik, melyek szerint állami befolyás mellett a földipar előmozdítható, s névszerint szól a szabadföld és robotváltság a tizedmegszüntetés és közlekedés-javítás, *hazai gyáripar* és belconsumtió fokozása, valamint azon módokról, melyek szerint helyes gazdászati ismeretek terjesztendők stb. Az egész dolgozaton meglátszik Széchenyi befolyása, s azon nagy eszméknek nyoma, melyek ez utóbbi által érvényre emeltettek. — Még jeles (s pályakoszorút is nyert) mezőgazdasági munka *Balásházy:* „A mezei gazdaság tudománya“ czimü két kötetü kézikönyve (Debreczenben) 1838-ban; *Török János* és *Galgóczy:* hasonczélú vezérfonalaik, — mig másfelől *szakfolyóiratokban* jelentek meg ez időben már számos talpraesett értekezések, — végre hires borászunk *Schamsnak* többrendbeli iratai [4]).

Ide sorolandó tovább *Berzsenyi Dániel* hazánkfia mint a következő munkának „A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairól“ (1833-ban) szerzője, a ki annyiban kiváló figyelemre

---

[1]) S tilalmi vámokat legfeljebb visszatorló intézkedésként fogad el.

[2]) Azt mondván: „Universale totius oeconomiae politicae criterium seu supremum principium unice in faventissima oeconomiae nationalis Bilance, seu maxime possibili totalis productionis supra totalem Consumptionem nationis redundantia consistit.“

[3]) Egykorúlag a német *Kaufmannal*, ki ez irányban kiadott művével „Untersuchungen im Gebiete der Pol. Oec.“ utat tört az új felfogásnak.

[4]) V. ö. még *Figyelő 1840.* 7—8 és 40—47. számok.

méltó, hogy (alighanem az egykorúlag virágzó franczia socialistikus rendszerek befolyása alatt) *socialisztikus elveket* is penget, s egyebek közt gazdálkodó egyesületeket hoz inditványba, melyeknél a vezénylet az u. n. *öreg kormányzó kezeiben* volna, az üzlet közösen történnék, a jövedemből mindenki a maga közre adott pénze vagy munkája szerint részeltetnék, közös étkezést s háztartást követne stb. Egyebekben Berzsenyi határozott populationista, *sokgyermekü szülöket közjutalmaztatással* akar kitüntetni, gyarmatositást sürget, segregátiót és commassatiót javasol, a közbirtokokat eltöröltetni kivánja, végre a nemzeti *bank eszméjét* is megpendité, habár e tekintetben nézeteinek bővebb formulázásába nem ereszkedik. Hasonló eszmekörben forog: *Hallók:* „Egy pillantás a dézsmára“ (1837 Rosnyón) és *Kuliffay:* „Tagosztály-kulcs a mezei gazdák számára“ (1839 Budán) czimü dolgozata, a nélkül azonban, hogy eredeti felfogás vagy praktikus értékénél fogva különös figyelmet érdemelne.

E mezőgazdasági irodalmi mozzanatok körében kiváló fontosságu hely illeti meg ez időből azon nagy hevességgel folyt vitát, mely a journalistikában az 1839-ik év folytán a Széchenyi által megpenditett *minimum* kérdése körül kifejlett, s a közfigyelmet vonta magára. Széchenyi ugyanis érintett czikkében [1]) azon nézetét fejtvén ki, hogy a *földnek szertelen feldarabolása* (elszabdalása) által honunkban főleg a kis-nemesség anyagi és socialis állása megrendittetik, s azon veszély idéztetik elő, hogy utóvégre egészen kimerülve és elszegényedve végpusztulásnak is induland: azon inditványnyal lépett fel, hogy alkottassék országgyülésileg oly törvény, mely szerint *50 holdas* vagy ennél csekélyebb terjedelmü nemesi földbirtok oszthatatlan legyen, további parczellirozása lehetlenné tétessék. E nézet illetőleg inditvány csakhamar a legélénkebb eszmesurlódást idézte elő, főleg a sajtó terén. Névszerint *két pártra oszolván* a küzdő felek, s egyik Széchenyi *mellett*, a másik *ellene* emelvén szót. Az első osztályban jelesül kitünő harczosként lépett fel később híressé vált statistikusunk *Fényes Elek*, ki szintén a „Társalkodó“ hasábjain [2]) folytatván a vitat, „a minimum törvénye“ mellett politikai közgazdasági és sociális érveket hozott fel, s az egész kérdést ép oly alapos tudományosság- mind nyugodt elemzésével megvilágositotta, egyidejüleg azonban a többek által követelt „*maximum*“ elvét elveté. Hasonlag nyilatkozott *Fogarassy* János [3]), a kérdés gyakorlati oldalára fektetvén súlyt; nemkü-

[1]) Társalkodó 45-ik szám 1839. évfolyam.

[2]) V. ö. Társalkodó 1839-ki foly. Nr. 67, 68, 83.

[3]) U. o. Nr. 91.

lönben *Szegedy* [1]) is, ki hosszasb fejtegetésekbe ereszkedvén, az ellenérveket is méltányolja, s egyuttal a maximum elvét is helyesli. Ezen irókkal szemközt többen ép oly határozottan nyilatkoztak Széchenyi inditványa ellen, utalván arra, hogy ez intézmény kor- és helyszerűtlen, hogy a minimum fogalma és határa meg sem állapitható, hogy igen sok példa mutatja, miszerint a kisebb telkek *birtokosai még jobban gazdálkodnak* s több eredményt érnek el, s hogy a törvény hatása annyiban még visszássá is válhatik, a mennyiben a telekbirtokost eladósodásra vezeti, az osztályból kimaradó örököseket idegen foglalkozásnemekre kényszeríti, s arra nincs figyelemmel, hogy a szabad birtok-*adás-vevés és osztás*, házasságok stb. által igen gyakran szinte ellensúlyoztatik a szerfeletti telek-elaprózás. Ez irók közé tartozik egyebek közt; *Balla Károly, Csabay, Mándy, Édes* Albert [2]), meg a *Századunk* cz. hirlapban a következő értekezésnek „A népérdekek" szerzője [3]), s sok mások, kiknek t. i. az indítvány némileg aristokratiko-conservativ czélzatai visszatetszettek, s inkább ellenkező irányba ohajták a fejlődést terelni. Kétségkivül egyike a legérdekesb *epizódoknak* ez időszakban, s annál nagyobb jelentőségű, mert a pár évvel később megindult tusáknak a demokratio-progressiv meg az aristocratico-conservativ elemek közt *némi előjátékát* és kezdeményét képezi [4]).

A mezőgazdaság státusoekonomiai szempontból való méltányolásával karöltve járt ugyanez időben irodalmunkban: *a kereskedelmi* és közlekedési ügy tüzetesb tanulmányozása is. Igy egyebek közt *Petrovics Pál* egy ily czimű munkában: „a Duna Alsó Magyarország fövénytengerében, vagyis előkészület ezen világfolyam hasznos szabályozására" a magyar folyampályák e megbecsülhetlen kincsét inditványozza minél jobban értékesiteni; *Beszédes* országos hirű szakemberünk „a mérnökségnek fontosságáról és jelentőségéről közlekedési szempontból" értekezik a Tudom. Gyüjtemény 1830-ki foly. VI-ik kötetében. A „*Dunaszabályozás*" kérdésével foglalkozik, még pedig egyidejü tekintettel a keleti politikai bonyodalmakra, *Pulszky Ferencz* „Észrevételek stb." czimű értekezése; továbbá *Beszédes* „a Dunáról világkereskedési tekintetben" cz. czikkében (a tud. gyüjtemény 1830-ki foly. V. kötetében) és *Győri:* a m. tud. akademia évkönyvei 1835-ik évre szóló II-ik kötetében; a közlekedési érdekek-

[1]) U. o. Nr. 63 és 64.

[2]) V. ö. *Társalkodó* 1839. foly. 49. 53—54. 56—57.

[3]) *Századunk* 1830. augustushavi számokban.

[4]) V. ö. még alantabb *az 1836-ki országgy.* e kérdésbeni határozmányait.

nek van szentelve a fentnevezett irónak *Hallóknak* egy másik műve: „Az útak készitéséről“ (1837); — a forgalom meg az ennek főrugóját képező hitelpapirok, pénz, azután a státusadósság kérdését tárgyalja *Srányi* „Státusadósság és papirpénz“ cz. 1834-ben közrebocsátott dolgozatában; mig fényesnevü irói veteránunk *Fáy András:* „Terve a pestmegyei köznép számára felállitandó takarékpénztárnak“ czimü munkácskájában (Budán 1839.) hazánkra nézve egy ép oly üdvös mint nagyhorderejü eszmét pendített meg, s vitt gyakorlati megvalósításnak eléje [1]) [2]).

Végre a kereskedés főleg praktikus iránybani kifejlesztését és reformját veszik czélba: *Pucher* (kereskedőnek németül irott) „Der ungarische Seeausfuhrhandel“ czimü (1830-ban Budán) munkája [3]), valamint azon többrendbeli emlékiratok, melyek ez időben *a pesti Casino* által történt felhivás folytán többnyire gyakorlati szakemberektől kidolgoztattak, s melyek kivonatilag a következő könyvben: „*kereskedési szemléletek*“ (1832 Kassán) foglaltatvák, s annyiban becses adalékot képeznek közgazdasági eszmefejlődésünkhöz, a mennyiben az akkortájban kereskedői körökben uralkodott nézetekkel némileg megismertetnek [4]).

Jórészben Széchenyi befolyásának tulajdoníthatni továbbá azon többrendbeli kisebb nagyobb dolgozatokat, melyek ez időtájban *főleg főúri osztálybeli irók* által tétettek közzé, s az anyagi érdekek s reformkérdések körül forogtak. Igy jelesül *gróf B. D.* (anonym) a „Nemzeti Jóllétről“ czimü s 1831-ben Bécsben megjelent értekezése, a *Desewffy grófok* némely munkálatai (a Hitel-taglalat és Világ ügyé-

---

[1]) A 4-ik s köv. lapon különösen a takarékpénztárak fontosságát elemezi ép oly alapos mint humán kiindulási pontból itélve e kérdés jelentősége felől.

[2]) Az uzsora okai és ellenszerei czimü czikk a Tudom. Gyüjtemény 1832-ki folyam 1-só köt. figyelmet érdemel, mert határozottan követeli az uzsoratörvények eltörlését, s egészen modern felfogást árul el e kérdésben

[3]) *Pucher* e müvecskében egyebek közt a magyar főúri rend közreműködésével Magyarország tengeri és kiviteli kereskedését akarja megalapitani; a jelenkor analog törekvései szellemében a kalmár és mágnási osztály szorosb érintkezésbe lépését hangsúlyozza (2—3, 11 l. és végén), Pesten egy nagy *kölcsönbank* felállitását inditványozza (13. l.) a nép ereinek öszpontositását sürgeti (16. l.) stb.; egészben véve pedig merkantilisztikai nézeteknek hódol (19 s k. l.)

[4]) E munkában egyebek közt egy nagy *központi* kereskedő-intézet életbeléptetése hozatik inditványba (30 s k. 105 s k. l.); a kereskedés üzésének czélszerübb s a nemzetre nézve jövedelmezőbb módja követeltetik (4—54. l.); a külföldi keresk. ügynökök szabad bejövetele helytelennek nyilvánittatik (7 s k. l.); átszállitó forgalmunknak jelentősége s nagyobb figyelembe vételének szükségessége kiemeltetik (46 s k. l.); a franczia *Colbertismus* kárhoztattatik. (75. l.)

ben) *Vesselényi* „Balitéletek“ cz. (1833-ban Bukarestben megjelent) munkája, melyben több jelentékeny társadalmi kérdés átható szellemmel vizsgáltatik, s a reformok szüksége s korszerűsége vitattatik [1]), főleg pedig gróf *Desewffy József* nevezetessé vált dolgozata „a Hitel czimű munka Taglalata“ (Kassán 1831.), melyben a tiszteletre méltó s nagytudományú gróf, Széchenyit mint merész reformkezdeményezőt *megtámadja*, munkájában kifejtett elveit czáfolni törekszik, s az *aristokratikus conservatismus* álláspontján a magyar ősi birtokintézmények, a jobbágyviszonyok stb. mellett emel szót, s különösen azt iparkodik bebizonyitani, hogy Széchenyi munkájában honfiai és a fennállókhoz ragaszkodók irányában igazságtalanul kiméletlen (19, 78 s 120 s k. l.); hátramaradásunknak okai csakugyan *nem mi bennünk*, hanem a kedvezőtlen viszonyokban rejlenek; a föld szerfeletti *mozgósitása* veszedelmes (105 s k. lapján); hogy a birtok-kötöttségnek is megvannak előnyei (215 s k. l.); a népesség szaporodása egyik főfő czél (251. l.) legyen; Anglia korántsem azon ideális állam, melyet benne Széchenyi lát (91. 110. 126 l.) stb. Egészben véve daczára ódon irányalatának s nem kevés *positiv tévedéseknek*, figyelemre méltó munka, mert számos találó megjegyzést is tartalmaz, mire nézve csak *a pénzről és adókról* (212 s k. 134 s k. 149 s k. 248 s k. l.), a czéhek hiányossága- és káros voltáról (98. s k. l.), a jól elhelyezett adósságokért külföldre menő kamatok veszélytelenségéről (149—150. l.), a jólrendezett államháztartásnak az alkotmányossággali *eggbefüggéséről* stb. mondottakat akarjuk kiemelni; s annyiban a mennyiben okvetlenül a legalaposb s legilletékesb kifejezését képezi *az ó-magyar* politikai iskolának, s az *utolsó* jelentékenyebb hangot, mely hazánkban a közgazdaság terén *az ó rendszer fentartása* és igazolása mellett emeltetett [2]), igen érdekes.

Az eddig nevezett dolgozatokhoz sorakozik még a harminczas évekből egy *Névtelennek* németül irott következő műve: „Umrisse einer möglichen Reform in Ungarn“ (Németországban 1833-ban),

[1]) Igy névszerint a 6—15. l. az uj reform-irány ajánltatván; a 85—99 s k. l. a czéhek ellen és a versenyszabadság, nem különben a nemesség megadóztatásának elve mellett emel szót; a 103 s k. l. a jelmondatot „legyünk szegények de szabadok“ elégtelennek, hiányosnak nyilvánitja; a 154. s k. l. hazánkat annak ócsárlói ellenében igen szépen védi, a 190—238 l. a parasztság állapotának megjavitását sürgetőleg követeli, s a 238 s k. l. azt iparkodik bebizonyitani, hogy igazságtalan azon vád alkotmányunk, ellen, hogy ez utóbbi anyagi felvirágzásunkat lehetlenné teszi.

[2]) Egyéb ez időszak végén megjelent nagyobbjelentőségü közgazd. művek péld. *Desewffy Emil* „Alföldi Levelei“ stb. a következő szakaszban ismertetnek.

mely a magyar státusgazdasági állapotok egész körzetére kiterjeszkedvén, több irányban képez figyelemre érdemes jelenséget. Először jelesül annyiban, hogy az 1790/91-ki és 1825/27. országgyülések *reformmunkálatait* veszi tüzetesebb birálat alá [1]), s több helyes észrevétellel kiséri azok tökélyetlenségét és hiányait [2]). Másfelől annyiban, a mennyiben az uralkodó szabad kereskedelmi iránylattal szemközt hazánk anyagi felvirágzására protectionista intézkedéseket hisz szükségesnek [3]), s azt állítja, hogy Magyarország elzárkózása a külföldtől (s jelesül az osztrák örökös tartományoktól) elcinte ugyan sok alkalmatlansággal járna, de később az emelkedő fogyasztás és élénk belforgalom meg kifejlődő ipar a *közvagyonosság hathatós* tényezőiül bizonyulnának. Érdekes mozzanat e munkában ezenkivül az, hogy hazai őstermelésünk és gyáripari haladásunknak némely útjait kijelöli [4]), főleg pedig, hogy egyike a legelső nemzetgazdasági iróinknak, a kik egyfelől a szállítási és közlekedési ügynek országos és státusgazd. fontosságát egész nagyságában feltüntetik [5]), s a *combinált vaspályai hálózat* nélkülözhetlenségére figyelmeztetnek; másfelől egy nagy nemzeti *bank életbeléptetését* sürgetik [6]), a mely a banküzlet főbb ágaira kiterjesztné működését, a karok és rendek garantiája alatt állana, az országos (s magán) alapítványokra fektettetnék, s arra szolgálna, hogy síralmas hitel és productionális viszonyaink jobb karba helyeztethetnének [7]), s az idegen tőkék és pénzerők hozzánk édesgettetnének. Végre szerző itt ott-ott oly nézeteket is fejt ki, melyek nyomán *politikai párt-állása* tekintetében a régi conservativek táborához látszik tartozni, így jelesül ott, hol Desewffy Taglalatát, s az ebben kifejezést nyert elveket helyesléssel emlegeti.

Van ezenkivül még egy nagyobb terjedelmü közgazdasági mű

---

[1]) V. ö. *Előszó* VI. és X. lap, és 1—6 s k. és 37 l.

[2]) Egyhelyütt kissé keményen igy nyilatkozik: „Im Ganzen kann man die Operate missrathen nennen. Einige Operate kamen als umzusammenhängendes Stückwerk, andere als wahre Monstra zur Welt."

[3]) V. ö. 13 s k. l. meg a 17—18-l. hol az 1827-ki *ker. deput. munkálatát* dicséri.

[4]) V. ö. *36 s k. l. és főleg* 69—94. l.

[5]) V. ö. 44—66 l.

[6]) V. ö. 19, 22—35 l.

[7]) A 19-ik lapon azt mondja: „Natinonalbank sollte jetzt das allgemeine Schlagwort sein. Dies is der Stab Mosis, der schon allein im Stande wäre, unsere Sandwüsten zu befruchten."

az e korbeli irodalomból, mely Széchenyi epochális dolgozatai mellett diszes helyet foglal el, s habár nyomtatásban csak később (1843-ban Pesten, Fényes által jegyzetekkel ellátva) jelent meg, mint a harmincz as évek folyamában készített munka tulajdonkép a jelen időszakban említendő fel, és ez: *Erdélyi Jánosnak* (gróf Károlyi családbeli jószágigazgatónak) következő czimű dolgozata: „*Nemzeti iparunk*“. Erdélyi munkáját öt szakaszra osztván, a nemzetgazdaság elméleti tanainak hazai (közgazdászati) statisztikánkkal való szerencsés egybekapcsolása nyomán fejtegeti tételeit, s szól: elöször a nemzetgazdaságról általában, azután a productionális tényezőkről, a munkáról, tőkéről valamint a pénzről, meg a nép- és kormánygazdaság közti különbségről (1—53. l.); a második szakaszban *nemzetgazdaságunk állása*, hiányai és fejlődési föltételeit mutatja fel, (54—232. l.), a harmadik és negyedik szakaszt a jólétünk akadályainak elhárítására vezető módok és a nemzeti ipar erkölcsi *emeltyüi* tárgyalásának szenteli (232—399. l.); végre az utolsó fejezetben a szükséges reformok és javitások keresztülvitelének elveivel foglalkozik. Tekintve a meglehetősen terjedelmes (424 lapra menő) munka irányát, ez lényegileg az új nemzetgazdasági iskola szellemével és tanaival megegyező; szerző a Széchenyi-féle reformok és *politikai felfogás eszmekörében* mozog, anyagi felvirágzásunk akadályait középkorias jog- és birtokrendszerünkben, iparunk fejletlenségében (151—163. l.), közlekedési rendszerünk, technikai szakképzettségünk, pénz s hitel és adózási ügyünk hiányosságában (164—219. l.) véli rejleni, államalkotmányunk reformját sürgeti (219. s k. és 321. s. k. l.), munkásság, szorgalom, takarékosságra buzdít (351. s k. l.) tökélyesb szakműveltséget, nemzeti bankot, hitel és közleked. intézeteket kiván stb. Főbecse pedig a dolgozatnak abban áll, hogy ép oly lelkiismeretes észlelés és tanulmány mint szabad és *előitélet nélküli felfogásról* tanuskodik, s hogy összes nemzeti szakirodalmunkban az első rendszeres, methodikus munka, mely theoriát és praxist szerencsésen egyesítve olykép törekszik az elvont elvek összegét feltüntetni, hogy azoknak azonnali alkalmazása is adott államra (hazánkra) szembeszökő, úgy hogy nem tartózkodunk kimondani, miszerint Erdélyi műve némileg előkészítője és előhírnöke egy még csak *ezentúl megírandó*, s nemzetünk összes ipari és forgalmi életét elméletileg és gyakorlatilag felkarolandó szakműnek vagyis „egy magyar nemzetgazdasági *rendszernek*.“

Nem lehet az e korbeli közgazdasági irodalom ecsetelésénél hallgatással mellőzni azt sem, hogy az 1831—1834-ki években megjelent nagy „*Közhasznú Ismeretek Tára*“ számos jeles közgazdasági czikke-

ket is tartalmazott [1]), másfelől hogy a tudományos Akademia ez időtájban már a közgazdaságtanra is kezdvén kiterjeszteni figyelmét, részint pályadolgozatok, részint a külföldi klassikusoknak keblében tervezett lefordítása által igyekezett ez iránybani hivatásának mindjobban megfelelni, s hogy e törekvéseinek első tekintetben *Kossovich* és *Horváth Mihály* jeles, (s az ujabb közgazd. iskola szellemében irott) művei hazai iparunk s kereskedelmünk története s törvényhozási rendezéséről; utóbbi tekintetben pedig *Smith Ádám, Say, Sismondi, s más* közgazdasági korypheusok munkáinak tüzetesb tanulmányozása vala eredménye.[2])

Számos nagybecsű s részben szellemdús értekezéseket a politika és közgazdaságtan köréből hoztak továbbá ez időben már *a tudományos folyóiratok* is, névszerint pedig a „Tudománytár", a „Tudományos Gyüjtemény" a „Tudós társaság Évkönyvei" a „Gazdasági Tudosítások" stb. melyek közől azonban mi csak a következőket emeljük ki.

Győry Sándortól[3]): „Igaz-e, hogy erőművek alkalmazása által s mind a száraz mind a vizi közlekedés könnyebb helyreállítása által a dolgozó nép élelem- és kereseti módjoktól megfosztatnék"; melyben a szerző a föltett kérdést tagadólag oldja meg, s sok helyes észrevétellel füszerezi értekezéssét.

Ugyanattól: „A közlekedés rendszereiről" [4]).

Csató Páltól: „Egy pillantás a közgazdaság tudományára [5]); hol szerző a franczia szaktudós Fix nyomain a tudomány újabb fejlődési phasisát ismerteti.

Nyiry Istvántól: (Sárospataki tanár) „Az ipar és népszaporodás számalapjai, nehány hitel és adosságtörlő kérdésnek megfej-

---

[1]) Igy p. ár, bank, státus, státusadósság, státuspapirok stb. Miről azonban, miután e munka túlnyomólag *csak fordítás* volt német hasonczélú munkákból, e helyütt tüzetesen szólani fölösleges.

[2]) A czélba vett lefordítás maga azonban nem jött létre, s csak újabban (1855-ben) vétetett fel az eszme ismét nehány magánirók által (Tomory és Török János kezdeményezésére) azonban mindekkoráig szinte eredmény nélkül.

[3]) V. ö. *Tudománytár:* 1834. III-ik füzet.

[4]) V. ö. *Tudománytár:* 1835. VIII. füzet. Ez értekezés különösen azért fontos, mert először vitattatik meg benne a közlekedési rendszer kérdése általános nemzetgazd. szempontok szerint; kiindulási pontúl szolgálván, hogy országos költségen lennének a vaspályák fölépítendők, hogy a törvényhozó test közvetlen befolyása ez ügyben szükséges, s hogy bizonyos vonalok kijelölendők, melyek legelőször is elkészítendők volnának. V. ö. 31. s k. l. és 60-ik s k. l.

[5]) V. ö. *Tudománytár:* 1835. foly. VII. füzet.

tésére“ [1]), mely a politikai arithmetikát először vezeti be irodalmunkban.

Ugyanattól: „Az angol műipar philosophiája“ [2]), hol a szellemdús szerző a britt iparosság és forgalmi élet nagyszerű képét rajzolja.

Kállaytól: „A szükség mint az éldelés egyik főrugója“ [3]).

Pécsely Józseftől: (Debr. Coll. tört. tanár) „A nemzeti gazdagság befolyásáról a nemzeti mivelődésre“ [4]).

Bognár Jánostól: „Vasutak, különösen a Bécs és Bochnia közti“ [5]).

A mi végre az e korbeli *sajtóirodalmat*, s különösen politikai lapjainkat illeti, ezeknek szerepe ebben az időszakban kivált közgazdasági tekintetben még *csekélyebb mérvü* vala, semhogy tüzetes méltányolásukba lehetne bocsátkozni. Annyi azonban mégis kiemelendő, hogy a később oly befolyásossá vált, s majdnem döntő módon szerepelt sajtó-küzdelmek egyes előmozzanataival már ez időkben is találkozhatni főleg az Orosz által szerkeztett conservativ irányú „*Hirnöknek*“ (a „Századunkkal“ együtt) azután a „Nemzeti Ujságnak,“ meg Széchenyi organumának a „*Jelenkornak*“ (kapcsolatban a „Társalkodó“ cz. melléklappal) hasábjain, hol már ez időben is számos jeles közgazdasági értekezés, például: az úrbéri ügy, a birtokrendezés, az iparfejlődési eszközök, közlekedés, adó stb.kérdése felett jelent meg. [6])

NEGYEDIK FEJEZET.

A közgazdasági nézetkör az 1832/6, s 1839/40-ki országgyüléseken, s ezek működésében.

1. §.

Az 1832—1840-ki törvényhozás általában.

Alig mutathatni fel hazánk alkotmányi történetében országgyülést, melyhez több remény kötve, s mely sokoldalubb feladatok

---

[1]) *Tudománytár:* Uj folyamának 1837. I.

[2]) Ugyanott. 1837. II.

[3]) V. ö. *Magyar T. Társaság Évkönyvei* 1837. III.

[4]) Ugyanott. 1837. IV.

[5]) *Tudománytár:* új folyama 1838. III.

[6]) Hogy *Desewffy Emil* gróf jeles „Alföldi Levelei“ is így jutottak először a közönség elé (ielesül a „Századunk“ 1839 és 1840-ki folyamában) ismeretes dolog.

megoldására hivatva lett volna, mint az 1832—1836-ki. A gyorsan előrehaladó kor szülte ezernyi új szükségek, a már közel egy fél század óta a levéltárak porában *eltemetett reform-munkálatok tárgyalásának* halaszthatlansága, meg a közállapotoknak az új idők szellemével általában nyilvánuló ellentétessége mindjobban kezdvén érezteti: köz volt a meggyőződés, hogy a társadalom és törvényhozás minden iránybani öntudatos tettre-kelése szükséges, hogy az ország anyagi és politikai fejlődésének új lendület adathassék, s Európa többi *művelt államainak* nyilsebes emelkedésével szemközt, valahára hazánk is megfelelőbb intézményekkel elláttassék.

Ez új eszmeáramlatnak egyik leghathatósb rugója, mint említenünk sem kell, a Széchenyi által megalapított, s már-már általánosb uralomra emelkedett (sőt egynél több fényes praktikus eredményekre is támaszkodható) *reform-irány vala.* A nagy agitator által kifejtett eszmék varázshatása alatt ugyanis, nemcsak az ifjú nemzedékben, mely az új irányt mohón karolta fel, ébredt fokozott tetterő s élénk öntudat a haza bajai és szükségei iránt, hanem az élemedettebbek köreiben is mindjobban érvényre juta a gondolat, hogy sok igen sok a *fenállóból* csakugyan már tarthatlan, s hogy a hazára nehezedő számos bajok orvoslására puszta javítgatások és foltozgatások elégtelenek, s a regenerátió nagy munkája mielőbb, s pedig szorosan összefüggő egységes reform-rendszer szerint veendő eszközlőbe.

Ide járul az, hogy a harmiczas évek közepe táján a nyugat és középeurópai *szabadsági eszmék* is már élénk viszhangra találtak hazánkban; és igy e tekintetben is a fennálló közjogi formák meg az *uj irány egymással* súlyos ellentétbe jutottak, ugy hogy a legnagyobb állambölcseség vala szükséges arra, hogy a két ellentétes elem vagy eszmekör erőszakos összekoczczanása eltávolittassék, s a conservativ meg progressiv irány békés összhangba-helyzése alapján, az ország üdvös fejlődése biztositassék [1])

Mily nagyok s sokoldaluak voltak ezekkel szemben az 1832 végén *megnyitott országgyülésnek* feladatai, szükségtelen bizonyitgatni. Ha valaha, ugy kétségtelenül most volt hivatva a törvényhozó testület Magyarországon alkotó, szervező tevékenységet kifejteni;

---

[1]) A magyar országgyülés egyik nagy és nehéz feladása tehát ez időben az vala, az országot egy középkori államból újkori állammá úgy átalakítani, hogy a rázkódtatás szerfelett érezhető ne legyen, s az események árjában a biztos vezénylet s kormányrúd a közhatalom képvise'öinek kezeiből ki ne essék.

annak a mi eddig túlnyomólag csak az elmékben és elméletekben létezett, a mit egy nagy szellem és követői elvileg s elvontan formuláztak, életet és érvényt szerezni.

S hogy a két országgyülés, melyről itt szó vagyon, e küldetésének iparkodott némileg eleget is tenni, tagadni nem lehet. Az *akarat és hajlandóság ugyanis* megvolt; képesség és talentum tekintetében sem vala hiány, a mennyiben talán több s fényesb tehetség hazai országgyüléseink egyikén sem létezett addig; s a mi szinte fontos körülmény, e két hongyülés volt az első, melyen apáink a helyzet világos felfogása s a hiányok és teendők teljesb ismeretével jelentek meg, nem is emlitve, hogy a *kormány is (daczára nehezen* palástolhatott idegenkedésének a szabadabb eszmeiránytól) határozottabb szándékkal a közügyeken lenditeni lépett az actióba, és az hogy élénkülő közszellem nyomán a társadalom minden osztályai is sokkal nagyobb érdeklődéssel követtek minden lépést, minden mozzanatot, melyet a törvényhozó testület tőn, mint bármely időszakban azelőtt.

Egy főfő jellemvonása azonban, s ép azért ránk nézve kétszeres fontossága az e két országgyülésnek abban fekszik, hogy egy tekintélyes párt, az tudniillik, mely Széchenyi nagyszerű kezdeményezése folytán az anyagi érdekek terén való *tömeges reformok halaszthatlanságát* belátta, a viszonyok mostohaságánál fogva jórészben meddő politikai viták teréről a gyakorlatiabb irányú *közgazdasági discussio terére* lépett, az alkotmányjavitási törekvésekkel egyidejüleg vagy azokkal szemközt az ország messzeh átramaradt forgalmi, közlekedési stb. állapotait hozá szőnyegre, s azon körülményre figyelmezteté a honfiakat, hogy a puszta közjogi javitások elégtelenek, ha Magyarországot a többi müveltebb államokkal egyenlőbb lábra állitani, s az ujkori ipar és technika vivmányait számunkra is biztositani akarjuk.

Az *eredményt illetőleg* ez ugyan a magasra fokozott várakozásoknak nem volt megfelelő, sőt egyik másik tekintetben s viszonyitva az országgyülések *idejének tartamához*, valóban jelentéktelen is: de másfelől szem előtt tartandó, hogy sokkal bonyolultabbak voltak a viszonyok, sokkal ellentételesebbek még az érdekek, sokkal tömegesebbek a teendők, semhogy a nagy czél elérése egyszerre s minden irányban sükerülhetett volna; valamint az sem szenved kétséget, hogy alig volt magyar országgyülés, melyen a közügyek körüli kérdések nagyobb száma tárgyaltatott volna, mint ép az $183^{3}/_{6}$-kin; s hogy mind ennek mind a vele szoros összefüggésben álló 1840-ki hongyülésnek főfő jelentősége abban keresendő, hogy *az uj eszmék és elvek* diadalának utjait hathatósan egyengették, s azon alapokat vetették meg, a melye-

ken az 184$^{3}_{4}$-ki meg az 1848-ki nagy vivmányok sarkallottak s melyek nélkül ez utóbbiak elérhetők alig lettek volna![1])*)

2. §.

A birtokrendszer meg az urbér ügy körüli nézetek és intézkedések ez időszakban.

A közgazdasági bajok orvoslására czélzó törvényhozási reformok sorában a hongyülés első helyen[2]) a birtokrendszer és különösen az urbériségi kérdés tárgyalásával foglalkozott. Alapját az e tekintetben megindított tanácskozásoknak még az 1790 l *urbéri választmány munkálata* képezé, melyben ép ugy mint az 1791-ki törvényekben a jobbágyi kötelèknek korántsem teljes megszüntetése, hanem csak a Mária Teréziai urbáriumban foglalt szabályoknak helyesb törvényi formulázása, s névszerint a szabad költözhetési jog tűzetesb megállapitása volt kilátásba véve[3]). Ez alap azonban csakhamar elégtelennek bizonyult, a mennyiben a *modern politika tanai* s az uj szabadsági eszmeáramlatnak befolyása alatt magasb nézpontra emelkedett honatyák a reformnak ily szellembeni eszközlését a kor előbbre haladt követeléseivel össze nem egyeztethetőnek fölismerék, s a gyökeresb intézkedés halaszthatlansága felől győződtek meg. Nem hiányzottak ugyan olyanok sem, kik *még ez országgyülésen* is egész hévvel ragaszkodtak a fennállóhoz, kik a nemesség ez iránybani jogainak megszorítását az alkotmány és birtokrendszer legveszedelmesb megingatásának tartották, s azon nézet, hogy a telek valódi tulajdonosa a földesúr, a jobb-

---

[1]) Az 1832/6-ki és 1839/40-ki hongyülések legkimerítőbb történetét adják, *Horváth Mih.:* Huszonöt év I. k. 283—630. l. és *Springer:* Geschichte Oesterreichs I. k. 466—505. lap.

*) Lássuk már most ez országgyülések működését és eszmekörét közgazd. tekintetben különösen, s szóljunk egyenként azon nagy kérdésekről, melyek főleg az anyagi érdekekre vonatkozólag ez időben vitatás alá kerültek, vagy megoldatásuknak vitettek elébe.

[2]) Az egybegyült rendek ugyan még e kérdésnél is előbb tárgyalandónak a kereskedelmi kérdést tartották, azonban engedve a király kivánatának, ki ez ügyet a „propositiones regales“ közt az első helyre tevé, nézetüktől elállottak. V. ö. *Horváth:* Huszonötév I. 304. s k. l. *Matlekovich* id. m. 71—73. l. *Acta* 1832/6. Nr. VII. X. XVIII. XXV. stb.

[3]) V. ö. *Horváth Mihályt:* Huszonötév I. k. 303—305. 354—375. és *Springer:* Geschichte Oesterreichs I. k. 470. s k. l.

úgy pedig annak csak egyszerü haszonvevője, még határozottan uralkodó vala [1]).

A *kerületi* ülésekben hosszas vitatkozások közt végre megállapitott s az összes ülésekben meg a főrendüek nagy ellenzése között [2]), csekély módositásokkal elfogadott tervényjavaslat 8 főczikkből állt, melyeknek tartalma oda irányult: a jobbágynak mind anyagi mind polgári helyzetét megjavitani, névszerint az által, *hogy költözködési szabadsága* szélesebbre terjesztetett, a föld- s telekjavitások a pórnak javára irattak, a helységbiró megválasztása földesuri kijelölés mellett a községre ruháztatott, számos visszaélés megszüntetése elrendeltetett, főleg pedig, hogy a robotok megválthatása inditványba hozaték (Art. V.), a földesur törvénykezési hatósága korlátoltaték, s a jobbágy személy- és vagyoni sérthetlensége jobban biztositttatott, a menynyiben elvként tüzeték ki, hogy a *jobbágyot ezentul rendesbirói* itélet nélkül sem vagyonában sem személyében büntetni nem lehet.

Az ilykép szerkesztett s a fejedelem elébe terjesztett *törvényjavaslat* azonban a kormányi tanácsban visszhangra csak részben talált, több lényeges elvére nézve pedig egyenesen visszautasitandónak itéltetett. A majdnem kilencz hónapi időköz letölte után az országgyüléshez intézett válaszban a jobbágyoknak tett anyagi engedmények s *könnyitések* nagyobb részt elismertettek, a fődolog azonban vagyis a jobbágy-szolgáltatások örökös megváltása, valamint a politikai szinezetü engedmények, mint más térre tartozók még nem erősittetének, s egyebek közt azon ellenmondásra is utalt a kormány, mely a rendek fölterjesztésében annyiban foglaltatott, hogy a földesuraknak örökös tulajdona mintegy elismertetett, *s a jobbágytartozások* megválthatósága mégis elvileg kimondatott; hozzátétetvén, hogy a fejedelem mint egyáltalában minden osztályt, ugy különösen a *pórosztályt* is minden jogsérelem és önkény ellen erélyesen megóvni soha el nem mulasztandja [3]) [4]).

---

[1]) Bizonyság erre nézve, hogy az első törvényjavaslat IV. czikkjében: „De praestationibns Subditorium“ egyenesen ki volt mondva: „Cum omnis terrae proprietas ad dominum spectat, et quidquid terrarum rusticus excolit, ex concessione dominali promanet,“ etc. V. ö. *Acta* 1832/6. I. k. 283. l.

[2]) V. ö. Az 1836-ki országgyülés *Diariuma* III. db 14—72. l. LXXVIII. és köv. ülések LXXXIV. 141. s k. l. LXXXVI—LXXXVIII. 183. s k. l XCI—XCV-ik számokat (272—416. l.)

[3]) V. ö. *Acta Comit.* 1836. III. 29—49. l. Resolutio regia d. 28. aug. 1834.

[4]) *Springer:* Geschichte I. 470—472. V. ö. még az úrbérügyre nézve az

A fejedelem e lényegileg tagadó válaszával *az urbérügyi* tárgyalások sok tekintetben egészen uj alakot öltöttek. A szőnyegen levő kérdés ugyanis mindjobban vonván magára a közérdekeltséget, lassankint oly jelentőségüvé vált, hogy minden *többi ügyet háttérbe* szoritott, a politikai párt-alakulatokra döntő befolyást gyakorolt, s arra is szolgált alkalmul, hogy az ország legnagyobb státusférfiai *és szónokai* legremekebb beszédeiket ez ügyben tarták, s a modern szabadság és humanismus nagy elvei vele a legszorosb kapcsolatba hozattak. A kedvezőtlen válasz által vissza nem rettentett alsótábla ugyanis csakhamar ujolag fölvéve a tárgyalások fonalát, hogy egy *ujabbi fölterjesztés felett* megállapodásra juthasson [1]). S ez volt az alkalom, melyyel a hongyüles legkitünőbb férfiai, egy Bezerédy és Balogh, egy Klauzal és Beöthy, egy Nagy Pál és Palóczy, s mindenek felett *Kölcsey és Deák Ferencz* ép oly lelkes és emelkedett, mint magas állambölcseségről tanuskodó szónoklataikkal léptek a sorompókba, s iparkodtak olyszerü megoldatását a kérdésnek kivivni, mely a kor szellemének épugy mint a jobbágyság érdekeinek és a közös haza javának és jövőjének megfelelő legyen. — Azoknak ellenében ugyanis, kik még mindig a régi felfogáshoz hajlottak, vagy a kik, felbátoritva a kormány magatartása által, főleg a felsőházban emelték befolyásos szavukat a *liberális eszmék* ily módoni érvényre juttatása ellen: mindjárt az ujolag megindult vitatkozások elején az alsótábla két legnagyobb tekintélye Kölcsey és Deák Ferencz a következőkép keltek az eredeti javaslatok védelmére [2]) illetőleg a fejedelmi leirat czáfolatára.

„*Az örökváltsági elvnek* (monda egyebek közt Kölcsey) a kormány általi elfogadása épen ez utóbbihoz mind a nép pártolójához illett volna. Ugy látszik a kormány egész eljárása, miszerint a materiális engedményeket elismeri, de a morálisokat elveti, csak oda irányzódott: *az adófundust* lehetségig növelni, tehát tulajdonkép csak ön-

---

orsz. irományokban *Acta* I. 479—546. III. 409. s k. 524. s k. *Diarium* V. db 430. s k. és X. db 251. l. s ismét *Acta* I. 259. s k. és *Diarium* I.. db 162—335 lap.

[1]) V. ö. *Acta Com.* III. 143—261 l. (hol a 236-ik nagyfontosságu országos ülés müködése meg a törvényczikk tervezetek találhatók.)

[2]) Azért igtatjuk ide a következő két nagy állambeszéd (t. i. közgazdasági) főbb momentumjait, hogy ez által is járuljunk némileg az ez időben uralkodott nézetek hübb jellemzéséhez, főleg a mint ezek az ország legnagyobb státusférfiainak nyilatkozataiban kifejezésre jutottak, s meghatározott concrét alakban jelentkeztek. V. ö. egyébiránt az országgyülési irásokon kivül: *Horváth M.* 25, év I. k. 368—381.

nön, vagyis a kincstár érdekét biztositani. Az által, hogy szabadköltözésjogot nyer a jobbágy, szabadda még korántsem válik, mert az uri szolgaságból nem emeltetik ki, s ezentul is csak örökös jobbágy maradand. *Polgári birtok* szerzésében ezernyi nehézségre találand a szegény jobbágy; mert részint szegénysége és anyagi tehetlensége, részint az „incapacitás“ és az „aviticitás“ törvényszabálya attól távoltartandja. Akár mily fontos érdeke vagy szüksége van a státusnak, mindig csak vagyonos nép segithet rajta; vagyonos néptől tehát a monarchiának félnie nem kell, ellenben igenis a vagyontalan tömegektől meg az olygarchiától. De magának a kormány főczéljának, t. i. az adófundus tisztába tételének is főföltétele *az örökös megválthatás*; mert csak a megváltott igazi tulajdon az, mit illethetetlen adófundusnak mondhatunk. E mellett az aristokratia és a jobbágyság közti jó öszhang és a főuri-osztály biztonsága is követeli e gyökeres javitást; s a társaságot fenyegető veszély csak az által távolitható el, a mi közös érdek mindnyájára, a mi a társadalom minden tagját egyformán kösse a hazához, *vagyis: szabadság és tulajdon!*“

Mig a nemzet bölcse Deák Ferencz imigy nyilatkozott: „Kettős volt a szőnyegen levő urbéri munkálatokban a jobbágyok iránti törvényhozói kötelességünk, t. i. engedmények által tüstént segiteni a jobbágyok szükségein, a jövendőre pedig figyelmezve, önérzetüket az emberiség méltóságára emelni, és kifejteni a bennök szunnyadó hatalmas erőt: az *iparkodásnak* leginkább szabadság és tulajdon által növekedhető varázserejét. Megtagadni a földes urtól a jogot, hogy sajátját önjobbágyainak alku szerint szabadon és szerződésileg átadhassa, valóban annyi volna mint a valóságos tulajdonnak minden józan értelmét keserűen kigúnyolni. Nem azért gyültünk itt egybe, hogy a hasznos szabadságot korlátoljuk, hanem azért, hogy a szabadságot terjesztve, védve és erősitve, polgártársainkat boldogitsuk.“ Megmutatja továbbá szónok, hogy az örök-váltságok mindig maguknak a *földesuraknak is előnyösöknek* voltak, s hogy a jobbágyok tehetősbek, szabadok és elégültekké váltak; a közjó pedig szinte nyert, a mennyiben a földek a megváltás óta sokkal számosb, vagyonosb, müveltebb és megelégedettebb polgárokat táplálnak, sőt értékükben a közterheket nem viselő telkeket is sokszorta meghaladják. Utal végre szónok a megváltás halaszthatlansága, valamint az ősiségi intézmény félszegségére is, s ezen *közgazdászatilag sokat-mondó* emlékezetes szavakkal fejezé be remek beszédét: „a szegény adózó nép reánk függesztett epedő tekintete, tőlünk enyhülést és szabadságot kért; mi azonban csak alamizsnát vetünk neki; sőt még a szabad-

ságot készülünk elvonni, kik azzal eddig birtanak, holott csak ott igazán boldog és virágzó a haza, hol a földet *szabad kezek művelik*, ott erős a nemzet, hol a tulajdont és függetlenséget szabad kezek védik“ [1]).

Érdekes végre az e kérdésben felszólalt nagy tekintélyek közől *Nagy Pálnak* [2]) beszéde, melyben egyebek közt a következőket hangsúlyozá: „A jobbágy-viszonyok reformja nem azonos a democratiával, hanem igenis ellenkezik az olygarchiának érdekeivel, azon olygarchiáéval, mely az adómennyiséget egyre fölcsigázni akarja, mely hogy a maga fényüzését és pazarlását folytathassa, a papirpénz-érték csökkentése által polgártársai vagyonának nagy részét már elnyelte, s még azt is a mi ezeknek megmaradt elnyelni törekszik; azon olygarchiáéval, a mely a nemességnek sem barátja, s melynek főczélja magát arrondirozni, mi magyarul körülbelül *a nemesség kiirtását jelenti* stb. Következőkép fejezvén be hosszu s szellemdús beszédjét: „hogy a kormány ily támaszainak kedvéért a nemzet egész tömegének legszentebb érdekeit feláldozza, hihetetlen, s teljes bizodalommal remélem, hogy felséges királyunk nem fogja hű népét legszebb reményeitől megfosztani.“

Mint köztudomású dolog, mind e fényes szónoklatok azonban *eredménytelenek* valának; a mennyiben a kormány magatartása által felbátorított főrendiek, sőt magának az alsótáblának is nagyrésze, a megyéktől vett újabb utasítások folytán, a szabadság ügyével ellenkező állást foglaltak el, s hosszas vitatkozások után, olyként oldatott meg a kérdés, hogy a másodízben felterjesztett törvényjavaslatban, *mely lényegileg a kormány* szándéklatai és elveivel megegyező volt, az örök-váltság többé tüzetesen elő nem fordult, s csak azon engedmények tartattak fenn, a melyek továbbra halaszthatók nem voltak; azonban annyiban mégis a szabadabb irány is némi kifejezést nyert, a mennyiben a jobbágy személyi szabadságára nézve (p. o. hogy a földes úrtól a testbüntetési jog elvétetett, stb.) azon nemzetgazdaságilag fontos elv jutott érvényre, hogy a költözni akaró jobbágy házát és földjeinek *haszonbérét eladhassa*, s adózásait földesurától megválthassa, a nélkül azonban, hogy eź által a földesúri hatalom alól töké-

---

[1]) V. ö. e tárgyalásokra vonatkozólag még az orsz. gyülési irományok VII-ik darabj. 3 s k. l. CLXXV. s köv.

[2]) Ki egyébiránt ez időben már meglehetősen meg volt haladva a koreszmék által, s meleg ragaszkodással viseltetett az ősi aristokratikus szellemü országalkotmányhoz.

letesen felszabadulna; végre hogy a legelő felosztása a földesúr és a jobbágyok nagyobb részének kivánatára véghez vihető.

Ez alapon azután az országgyülés végén a *javaslat valóban törvényerőre is* emeltetett, a mint az törvénytárunk ez országgyülésbeli czikkeinek IV—XII-dikében foglaltatik, melyek azon felül még azon, szint ez időben törvényerőre emelt, s a jobbágyosztály anyagi állapotának javítása érdekében hozott határozatokban lelték okszerü kiegészítésüket, hogy *az egyházi tized* megválthatására czélzó szerződések megengedtettek, az e tized beszédésére vonatkozó tökélyesb szabályok léptettek hatályba, végre az országgyülési költségek viselésének *terhe a jobbágyság* vállairól levétetett, s a mint a jog- és eszély parancsa követelé, a nemesség és a nemesi előjogokkal felruházott papságra háríttatott [1]).

Mindezen törvényhozási intézkedések végre méltó befejezésüket (ebben az időszakban) abban lelék, hogy *az 1840-ki országgyülésen* az úrbéri ügy ujolag tárgyalás alá vétetvén, a kor visszautasíthatlan követeléseivel megegyezőleg, az 1836-ki hongyülésen megbukott örökváltsági elv szinte törvényerőre emelteték [2]), kimondatván, hogy ezentúl a jobbágyok földesúri tartozásaikat, szolgálataik- és adózásaikat teljesen és *örök időkre megválthatják;* minek következtében mindenkinek út nyíttaték, a jobbágyi szolgálattal terhelt földet szabad birtokká változtatni [3]). Ugyanekkor még egy más mélyen ható *magánjogi reform* is léptetvén életbe, a mennyiben jelesül az örökösödésre vonatkozólag törvényileg megállapíttatott, hogy a jobbágy szerzett vagyona valamennyi gyermekek közt, az öröklött vagyon a fiú gyermekek közt lészen ezentúl megosztandó, az illető quoták pedig, hogy

---

[1]) V. ö. *orsz. irások* I. köt. LXIII. s köv. szám alatt.

[2]) Jelesül a VII-ik *törv.-czikk* által (főleg 9. §.) mondatván: „a földesur és jobbágy közti szabad egyesség által meghatározandó somma fizetésével egyes jobbágyok vagy egész községek földesuri tartozásaikat és adózasáikat (sértetlenül maradván az urihatóság) tökéletesen és örök időre megválthatják" stb.

[3]) Emlitést érdemel itt még az, hogy *a 40-ki országgyülésen* a rendek a jobbágyi haszonvételeknek eladhatását tágabban értelmezve, azt az elvet tarták, hogy a jobbágy költözése esetében bárkinek, tehát még a zsidóknak is eladhassa házát és haszonvételét; mibe azonban a főrendek beleegyezni nem akartak, ámbár az alsótábla tüzetesen utalt illető izenetében arra, hogy ez által egyfelől az *izraeliták a földmiveléshez* édesgettetnének, s igy e tekintetben is többi adózó polgártársaikhoz közelebb hozattatnának; másfelől a jobbágytelkek vevőinek száma szaporittatnék s igy a föld ára és értéke magasabbra rúgna. V. ö. *orsz. irások* II. k. 62. 65. 75. sz. alatt.

a telek szerfeletti megdarabolása elháríttassék, készpénzben lesznek kifizetendők [1] [2]).

* * *

Az eddig említett kérdésekben kifejtett nézeteken kivül még egy más s nem kevésbbé fontos eszmekörrel is találkozunk a *birtokrendszer* s *földipari politikára* vonatkozólag az 1832—1840-ki országgyülési időszak alatt. Ez eszmekör névszerint az, mely *az ősiségi intézmény*, azután a nemesek megadóztatása, az okszerübb gazdálkodási mód, meg a földbirtok terjedelme (illetőleg a maximum és mininum) körüli kérdések vitatása közben jutott kifejezésre.

Lássuk e kérdéseket egyenkint.

A mi az ősiség meg az evvel némileg kapcsolatban álló *hitbizományi* és *majorátusi* institutiót illeti, erre nézve az 1832/6-ki hongyülés válságos hatású vala, habár a végeredmény egyelőre nem is volt olyan, mely a haladás és szabadság barátait kielégíthette volna. Széchenyi agitatiója mindjobban kezdé megérlelni azon nézetet, hogy mig az aviticitási törvény fennáll, anyagi felvirágzásunk, hitel és tőke ruházmányok nemzeti földünkbe, és fokozása productiónknak lehetetlen. A teljesen szabad föld, s az ez utóbbit megkötő mindennemü bilincsek eltörlése lett tehát a reformerek egyik fő czélja, s csakugyan voltak is nehányan, kik (még ellentétben is utasításaikkal) az országgyülé-

---

[1]) E nagyfontosságu hongyülési tárgyalásokra nézve az *Acták* és *Diarumok* még következő helyei adnak tokélyetesb felvilágositást. *Diar:* 1836-ról II. db.: 162—335. l. (a jobbágyok költözködése a szabad telek adás és vevés, haszonvétel, jószág-nagyság s hasonlók tekintetében); *Diar.* 1836. III. db 14—72 lapon a legelő elkülönzés és jószágrendezést; 141 s k. az erdőszetet, faizást stb.; 272—416-ig a kilenczedet; 183 s k. a makkoltatást illetőleg; mig az 1836-ki *Diar.* V-ik dbjában a 430 s k. k a jobbágyok regalitási stb. tárgyak tekintetébeni viszonyai; az *Acták* I-sö részének 479—546 lapon a felirati javaslat foglaltatik.

[2]) Nem lehet itt érintetlenül hagynunk, hogy az urbérügyi kérdés, egykorulag országgyülésileg most ecsetelt tárgyaltatásával, az *irodalomban* is tüzetesen megvitatást talált, s nem egy kitünő szakférfiú emelt szót e dologban a törvényhozó termeken kivül is. Legyen ezek közöl elég a köv. munkák szerzőire utalnunk: *Sárváry:* az 1836-ki urbéri törvények. (1837 Pesten); *Preyer:* „Des ungar. Bauern Zustand" stb. (1838 Pest); *Sebessy:* Az urbéri törvények. (1837 Pest); *Czibur:* A tagosztály ügyében (1837-ki „Társalkodóban"); *Fráter:* A közös birtok összesitéséről (u o.) *Győri Sándor:* Urbéri szabályozásokról. (u. o. 1839. foly.); *Sáty István:* Tagosztály (Társ. 1837.); *Gubody:* A tagos. és összesitésről. (u. o. 1839.) *Holczer András:* Egy érdekes kérdés. (Athenaeum 1840.); *Udvardy:* Telkszabályozás (Társ. 1836. Tud. Gyüjt. 1834.)

sen az ősiség azonnali eltörlését sürgeték. Ezekkel szemben azonban mások arra figyelmeztettek, hogy *ilyszerü mélyenható változtatás* a magyar birtokrendszerben, (mely az összes magánjogi viszonyokat érintené) csak úgy lenne sikerrel eszközölhető, hogyha előbb „rendszeres polgári törvénykönyv" alkottatnék, erre pedig most az idő rövidsége és a szükséges előkészületek hiányában gondolni sem lehet. Nem is említve, hogy számtalan h zai nemesi család jószágai ilyféle ősiségi per alatt állottak, s a feudális rendszer sok más intézményei, például a hitbizományok, a seniorátusok- *és majorátusok*, a királyi kincstár örökösödési joga stb. szint ezen kérdéssel függenek össze, tehát hasonlag gyökeres átalakítást szükségelnek, a mi megint csak hosszas viták és tanácskozásoknak lehet eredménye.

E tekintetek előtt a többség meghajolt. De voltak egyesek és köztük ép a törvényhozó *testület fődiszei*, kik áthatva mind e nevezett intézmények félszegsége vagy legalább korszerütlenségétől, a küzdelmet be nem állították, hanem egyenesen sikra keltek, s főleg a most említett mellékinstitutiói ellen a feudalismusnak, támadólag léptek fel. Különösen a lángkeblü *Kölcsey* volt az, ki egyfelől a hitbizományok, másfelől a fiskusi örökösödés-jog ellen kelvén ki, az ez irányban gyökeres reformot tüzetesen indokolni törekedett [1]).

A tanácskozmányok eredménye pedig az lőn, hogy a többség az indítványba tett reformokat későbbi időkre halasztatni határozá, úgy hogy törvényalkotásra ebben a kérdésben a dolog nem került. Egészen eredménytelenek azonban még sem valának a discussiók, a mennyiben a *hitbizományok elvben* mégis megdöntettek, azoknak eltörlése a kerületi ülésben végzéskép kimondatván, az ősiség megszüntetésének némely módozatai felett megállapodás jöve létre, s a hitel némileges fölsegítésére nézve olyszerü javítások történtek törvényileg, a törvényhozásban és perrendtartásban, melyek számos eddigi hiány és visszaélés orvoslására alkalmasaknak mutatkoztak.

Az eddigiekkel kapcsolatban találkozunk ez időben tüzetesb megvitatásával a *birtok-maximum* és *minimum* kérdésének is. Mely ügyben felmerült discussiók és határozmányok a következőkben összpontosultak [2]). Egyfelől helytelennek nyilváníttatik sok teleknek egy vagy kevés kézbeni összehalmozódása, s kimondatott, hogy az egészen *korlátlan adás-vevési* szabadság a földbirtok tekintetében veszélyessé válható aristokratia keletkezésére vezet. De másfelől pártolásra talált

---

[1]) V. ö. *Horváth Mih.* Huszonöt év I. k. 419 s k. l.

[2]) V. ö. *Diarium* 1836. II. 163—335. főleg 281 és III. 148 s k. l.)

azon eszme is, hogy a földbirtoknak szerfeletti eldarabolása sem az egyes földiparosnak, sem az egésznek javára és *előnyére nem lehet*. Mely utóbbi elv annyiban is érvényre emelkedék, mennyiben a megalkotott úrbéri törvényekben s jelesül az 1836-ki IV. és V. törvényczikkelyben (9 illetőleg 4. §-ban) kimondatott, hogy adásvevési esetben a jobbágytelkek külső illetőségeit a belsőtől elszakasztani, vagy a telkeket *szétdarabolni* szorosan tiltatik; továbbá, hogy a feldarabolásnak a földesúr beegyeztével csak bizonyos határig szabad történnie, s előforduló esetekben a megdarabolt telkek összesítésére és egybekapcsolására gond fordíttasék [1]). A *maximumra* nézve azonban, bár sokan ohajtották, végleges megállapodás nem jött létre, azért külön törvény úgy mint a minimumról, ez irányban nem is alkottatott.

A földmivelés okszerübb *mód ion üzése*, meg külön *mezőgazdasági policzia* szüksége, sem kerülte ki törvényhozóink figyelmét ez időszakban. Igy jelesül amarra vonatkozólag számos helyeire utalhatni az országgyülési naplóknak, a hol egyenesen az követeltetik, hogy a gazdaság intensivebb- és az előbbre haladt tudomány igényeivel megegyezőbben vezettessék [2]). A mi pedig *a mezei* rendőrséget illeti, ez oly nagy mérvben foglalkodtatá apáinkat, hogy az 1840-ki országgyülésen egy külön mező-rendőrségi törvényt is alkottak [3]), mely az akkori viszonyok szempontjából elég kimeritőnek és czélirányosnak nyilváníttathatik. Jelesül annyiban is, hogy az e téren *történhető károsításokat* és rendetlenségeket kellő fenyítéssel illeti; a gazdák és cselédeik viszonyát és kötelességeit, a károsítók elitélésében mérvadó szempontokat, a hatóságok jogkörét és teendőit stb. szabatosan és kimerítőleg megállapítja, sőt a nemesi osztály *szabadalmas helyzetét* sem tekintve kivételek tételére illő jogozatnak, ez irányban is a kor követeléseinek eleget tenni iparkodik [4]).

Az eddig felhozottakon kivül jelentékenyebb mozzanat az e korbeli eszmekörből (a földbirtok és gazdasági viszonyokat illetőleg) fel nem mutatható. Legyen azért elég még csak egy-két nézetre röviden utalnunk, mely főleg a törvényhozási teremben kifejezésre jutott, s az

---

[1]) V. ö. *Tóth Lőrincz:* Urbéri útmutató 42. l.

[2]) Egyebek közt találó megjegyzéseket olvasunk a legeltetési rendszer hiányosságára nézve Somogy követe egyik beszédében *Diar.* 1836. III. db 59. s k. azután 148. s k. lapj.

[3]) V. ö. Az 1840-ki törvényczikkelyek IX-két és *Acta Com :* 1840. II. 389—397. l. és *Diarium* 1840. II. db 41—48. lapokon.

[4]) V. ö. még *Szlemenics:* „Törvényeink története" az Akad. Évkönyvnek IX. k. VI. drbja 185—188. l.

uralkodó irányelatok jellemzéséhez adalékul szolgálhat. Igy névszerint ez időben találkozunk először tüzetes emlegetésével a franczia- és angol *socialistikus rendszereknek*, főleg a mi azok vonatkozásait a mezőgazdasági foglalkozásra illeti; — így találkoztak nem kevesen, kik a jobbágytelkeket úgy akarák tekintetni mint államjószágokat; mások az „onus fundo inhaeret“ elvet legkülönbözőbb variátiókban fejtegeték stb. E mellett többszörös utalás történt arra is, hogy *Magyarország főereje és alap-foglalkozási* ága a mezőgazdaság levén, ennek minden iránybani kifejtése és előmozdítása képezze a státushatalom főgondját; mig ismét némelyek az adókérdésre terjeszkedtek ki, s azt követelék, hogy térjünk már egyszer okszerübb adóztatási rendszerre, s különösen olyanra, mely ne a tőkét, *hanem a jövedelmet terhelje*, s törekedjünk oly adó-szervezet felállítására, mely állandó legyen, nem pedig ingatag s minduntalani változtatásokat föltételező [1] [2]).

3. §.

A kereskedelem és közlekedés, ipar és városi ügy, hitel és adó körüli nézetek az e korbeli törvényhozásban.

Kiváló fontosság tulajdoníttaték ez időben is a kereskedelem és *vámpolitikai reform* ügyének. Daczára ugyanis annak, hogy a kormány a harminczas évek kezdete óta a forgalom és harminczad-rendszer tekintetében némely könnyebbítéseket léptetett életbe, s némi figyelemmel kezdett lenni Magyarország kereskedési érdekeire is: nagyban és egészben véve *az előbbeni fonák vámpolitikai rendszer* még mindig fenntartatott, sőt hazai kivitelünk annyiban új terheknek is vettetett alája, hogy borkivitelünk harminczada fölemeltetett, dohánytermelvényünknek a kincstár számára való összevásárlása a producensekre nézve feletto terhelő módon eszközölteték, meg az örökös tartományokban behozott *új fogyasztási adó* szinte nem kis mérvben lankasztá exportunkat [3]). Ily viszonyokkal szemközt a honatyák mindjárt a tárgyalások megindulásakor a kereskedelmi és vámügyet törek-

---

[1]) V. ö. ezekre nézve az 1836-ki *Diarium* II. 232. s k. 208—216 és 281. l. III. 272. s k. l. VI. 101. XIV. 105—121. l. stb.

[2]) Figyelmeztetjük a t. olvasót e helyütt s a köv. §-ra nézve arra, hogy az itt ismertetett törvényhozási munkálatokkal és intézkedésekkel egyidejüleg *irodalmilag is történt* sok, a mi az e korbeli nézetek és eszmeirányok megitélésére vezérfonalként szolgál, s hogy ez irodalmi mozzanatokat s termékeket *fentebb már* tüzetesen meg is ismertettük.

[3]) V. ö. még *Matlekovics* id. ért. 86—87. l.

vének napirendre tűzni. Említettük fentebb ez irányban tett felterjesztését a megalakult hongyülésnek. Itt azonban mint kiváló jelentőségü mozzanat kiemelendő az, hogy a rendek ez ügyben tett felterjesztésükben egy magyar *országos küldöttségnek* a monarchia örökös tartományaiból szinte kiküldendő választmánnyal összeülését, hozák indítványba, jelesül a végre, hogy a kölcsönös vámviszonyokat rendezze, s azon vámpolitikai elveket szerződésileg megállapítsa, melyek szerint ezentúl a monarchia két felének kereskedelme intézendő volna [1])[2]). *A fejedelem válasza azonban* visszautasító vala, sőt némi ingerültséggel különösen arra figyelmezteté a rendeket, „hogy az örökös tartományok csak az ő fejedelmi személyében lévén képviselve, csak császári kénye- s tetszésétől függ, vajjon és mennyiben vegyenek e tartományok tekintetet a magyar törvényekre és szabályokra“ stb

A rendek továbbá a forgalomnak minden fölösleges korlátok alóli *felszabaditását nyomatékosan* kiemelék, és a gabona-kivitelt különösen illetőleg, egy ennek teljes vámmentességét megállapitó [3]) (habár fájdalom törvényerőre nem emelkedett) javaslatot dolgoztak ki, azon indokolással, hogy ilykép a nemzetnek már számtalanszor kifejezett óhaja s törvényileg is megerősitett joga, teljesülésnek vitetnék elibe, s hogy a csak ritkán *előforduló szükség-esetek* legbiztosban az által előztetnek meg, ha a szabad kivitel elve érvényre emeltetvén, az áraknak növekedése a munkának és szorgalomnak illő jutalmat biztosit, s közvetetten az ipar és productio is tetemesen fokoztatik. Egy más alkalommal kimondá a törvényhozás az elvet, hogy Magyarország a közbenső *vámügy rendezésében* a szoros viszonyossági elvet kivánja alapul vétetni; hogy a tenger felőli behozatal különösen legyen szabad, és lehetőleg alacsony vámtételekkel terhelt; végre azt, hogy a harminczad-rendszernek elvei és politikai oldala az országgyüléshez tartozik, s csak a felügyelet meg a technikai szervezés legyen a kormányszéknek, jelesül a helytartótanácsnak hatáskörében.

Második sorban nagy súly fektették ez időbeli törvényhozásunk által a *közlekedési viszonyok*, az utak- s folyampályákra. Főleg annyi-

---

[1]) Azt mondák jelesül apáink: „humillimis exoramus precibus, dignetur sua Majestas e vicinis haereditariis Provinciis nunc statim Commissiones nominare quae cum Deputationibus et praesentibus comitiis Regni delegandis, reciprocum mutuum definitivum tractatum consumandi potestate et autoritate provisae sint. V. ö. *Acta* I. 161. l.

[2]) V. ö. *Diarium* 1836. III-ik db. 273. l.

[3]) Egy érdekes mozzanat e kérdésre vonatkozólag található 1839/40. *Act.* II. 152 l.

ban, hogy az ez időben kifejtett eszmék és tervezetek e téren is egy jobb jövő megalapítására kiindulási pontúl szolgáltak, az ügy iránti érdekeltséget hathatósan fejlesztették; maguk a megalkotott törvények pedig a vállalkozási tevékenységnek határozottabb irányt kölcsönöztek! Első jelentékenyebb lépést ez irányban Széchenyi agitátiója folytán a *dunai hajózás* könnyítése érdekében történt intézkedések [1]) képezik, melyekkel kapcsolatban előbb egy külön fölterjesztés a fejedelemhez, s miután ez eszme a főrendieknél támogatásra nem talált [2]), egy külön országos bizottmány szervezése hozatott inditványba, melynek feladata az leendett, illetékes szakférfiak közreműködésével egy *általános szabályozási törvény*-tervezetet kidolgozni, s különösen az országos alap költségén eszközlőbe veendő vizrendezési munkálatok tekintetében tájékozási elveket megállapítani [3]). Mind e törekvések azonban a jelen országgyülésen, mely a közlekedésnek ez iránybani előmozditására közvetlenül keveset tőn, eredménytelenek maradtak; *s csak a 39/40-ki* hongyülés látott ismét nagyobb erélylyel (mint azonnal felemlítendjük) a mulasztottak pótolásához. Különös figyelmet érdemel azonban az 1836-ki országgyülés vége felé napirendre jutott s azután törvénynyé is vált [4]) azon inditvány, hogy tekintettel a forgalom annyira szükséges élénkitésének fokozására, a közlekedés előmozditását czélbavevő *vállalatok megindítóinak*, s névszerint azoknak, kik (akár társulatok alakjában, akár mint egyesek) a törvényben kijelölt irányban [5]) csatornák, hidak, vasutak stb. privátерőforrásokból leendő előállitása körül fáradoznak, bizonyos kedvezmények s előnyök (például a vállalattól járandó közadó-mentesség, külön állami oltalom, szabad viteldij-megállapithatás) nyujtandók; mely ügy körül jelentékeny mozzanat különösen az is, hogy ugyan-e

---

[1]) V. ö. *Acta* 1836. III. 375 s k. és VII. k. 680. s k l. *Diar.* X. db 302. XIV. db 293. s k. l. Fő ürügyet t. i. a Vaskapú közelébeni roppant közlekedési nehézségek képeztek, miután gróf Széchenyi a nagyhirü mérnöknek *Vásárhelyinek* társaságában az e téren teendő, mielőbbi intézkedéseknek szükségességéről az országot felvilágositá.

[2]) Az okokat l. *Orsz. Irások:* 1836-ról 181. szám alatt.

[3]) Ugyanekkor került szőnyegre Szeged városa által is különösen pártolt azon indítványa *Vedres* István mérnöknek, Pestet Szegeddel csatorna által összekötni, valamint Csongrádnak kérelme, hogy a Tisza és Maros vizek szabályozása vétessék valahára eszközlőbe. V. ö. *Orsz. Irások* IV. 330. s k. l.

[4]) L. az 1836 : 25-ik törvényczikket.

[5]) Ez irányok közt a főbbek: Pesttől Bécsnek Ausztria felé; Pesttől a magyar tenger felé; Pesttől Galicziáig, és Pesttől Erdélybe Szebenig. Annyiban kiváló fontosságú mozzanat, a mennyiben Budapestnek mint közlekedési há-

törvényben a *kisajátitás* (expropriatio) elve is már határozottan kifejeztetik, s egyáltalában a kormány-hatóságoknak ügykörc ez irányban csak annyira terjesztetik ki, a mint azt az állami közérdek parancsolja, egyebekben *pedig* a *magánipar* és vállalati buzgalom felesleges megszorításoknak alá nem vettetik. Ugyanevvel állanak kapcsolatban az 1840-ki országgyülés ez ügyben hozott további határozatai [1]), melyek nyomán (névszerint a 4-dik, a 38-dik és egyéb törvényczikkek értelmében) a Duna s egyéb folyam szabályozása (meg Buda-Pestnek elemi károsítások ellenébeni megvédelmezése) tekintetéből készitendő tervezet kidolgozására egy külön *országos választmány* szervezteteti [2]); a Dunának a Tiszával való összekapcsolására czélzó vállalatok eszközlőinek kedvezmények nyujtatnak, a Bécstől Triesztig Magyarországon keresztül vezetendő vaspálya-vállalatnak az 1836-ki XXV. törvényczikkben megállapított kedvezmények szinte megadatnak stb. [3]).

Fontos s egyszersmind politikai jelentőséggel is biró esemény volt az 1836-ki országgyülésen a gróf Széchenyi által tervezett *buda pesti lánczhid ügyének* a haladás és modern érdekek szellemébeni elintézése. Azon czélból ugyanis, hogy Budapestet Magyarország valódi szellemi és anyagi középpontjává, virágzó gazdag és tekintélyes fővárossá változtassa, *gróf Széchenyi* egy a két ikervárost összekötő állóhid tervével lépett fel ez időben, izgató, felvilágositó, buzditó szónoklatai- és czikkeivel oda is iparkodván hatni, hogy zen részvénytársaság által épitendő hidat egyszersmind reformterveinek egy másika támogatására is felhasználhassa, névszerint a mennyiben a hidon átkelők bizonyos *vámdij fizetésére lennének* kényszerülve, s igy a nemesség nem-adózási kiváltságának varázsa megtöretvén, a nemesség szabadalmaiba rés lövethessék, s az egész osztály közhasznu czélokra adózni szoktattassék. *Az inditvány*, miután a nagy hazafi a szük-

---

lózatunk középpontjának állása már itt is ki van jelölve, s az ujabbkori tervezett rendszerek mind lényegileg az itt megérintett vonalokat tartották és tartják szem előtt.

[1]) Maguk a királyi propositiók is tartalmaztak erre vonatkozólag külön felszólitást, névszerint a III-ik pont alatt, hol különösen a Dunának szabályozása, s az evvel járó országos költségekre nézve külön törvény alkotása igen kivánatosnak nyilvánittatik.

[2]) V. ö. *az 1840-ki IV-ik törv. cz.*

[3]) Emlitendő az 1836-ki országgyülés munkálataira nézve még, hogy hangos panasz emeltetett általa a *dohánynak a kincstár* számára történő felvásárlásánál előforduló visszaélésre, s az egész eljárás nyomasztó voltára. V. ö. *Acta* 1836. IV. CCXII. sz.

ségos előkészületeket megtevé, s a technika és finánczia nagy tekintélyeit a roppant vállalatnak (névszerint egy lánczhidnak) kivitelére megnyerte: megtétetek, *s a nagy többség által* felkaroltatván, azonnal küldöttség neveztetett ki, mely a részletes javaslatot elkészitse, s az e tárgyra vonatkozó egyéb közjogi stb. kérdések iránt is indítványokat tegyen. Ennek folytán történt, hogy a küldöttség még az 1833-ik év második felében munkálata iránt tisztába jött, s különösen azon elvet is kimondá, hogy kivétel nélkül *mindenki kötelezettsék* a hidvám fizetésére. Nagy küzdelembe került azonban ez inditvány elfogadtatásának keresztülvitele. A rendek elébe hozatván ugyanis az ügy, valamint már azelőtt ugy most is számosan határozottan ellene szegültek, utalva arra, hogy az elvek elfogadása által a magyar *nemesi szabadságok* épületének egyik alapköve rontatnék le. Sükerült azonban a fáradhatlan és bámulatos erélylyel és szivósséggal eljáró nagy tervezőnek mindez ellenzést leküzdeni, s oda vinni a dolgot, hogy inditványa előbb az alsó azután a főrendi táblánál is (szótöbbséggel) *elfogadtatott* (1835-ben), s a részleteket szabályzó törvény (1836 : 26. tczikk) megalkottatott, mely utóbbiban az általános vámkötelezettség elve csakugyan határozottan érvényre juta, s igy (mint Horváthunk mondja) a százados nemesi kiváltságok *oklevele egy ponton* átlyukasztatván, nem lehete többé kétség az iránt, hogy a közterhek közös viselésének elve is nemsokára a nemzet minden osztályaira ki fog terjesztethetni, s hogy e nagy átalakulásnak csalhatatlan előpostája ép az ujonalkotott törvény vala [1]).

Némi egybefüggésben ez uj intézkedésekkel jelenkeznek az 1840-ki országgyülésnek külön *törvényei a kereskedők, a gyárnokok*, meg a közkereseti társaságok jogviszonyait illetőleg. (Névszerint a 16—22-ik t. czikk.) E törvényekben a kereskedési üzlet minden lényegesb viszonyai illő szabályozására előbb a kereskedők, kereskedői testületek, gyárnokok, részvénytársulatok stb. fogalma tüzetesen megállapíttatik, azután az üzlet kezdete, folytatása és megszünése jogi föltételei kijelöltetnek, a forgalmi életből származó kölcsönös jogviszonyok szabatosban körüliratnak, *a részvényegyletekbe való belépés*, azokbani eljárás módozatai meghatároztatnak, a fuvarosok, alkuszok s kereskedői mellék-közlegek állása világosabban formuláztatik stb., s egyáltalában oly intézkedések tétetnek, melyek az üzleti és kereskedési

[1]) Az illető tárgyalásokra nézve. V. ö *Acta* 1836: 195, 200, 437, 501, 518, 654, 675, 720, 752, 780 és 783. sz. azután *Horváth:* Huszonötév I. 463—467. l. és *Springer:* Geschichte I. 474, 479. l.

élet ujabb igényeinek kielégítésére czéloznak, s tagadhatlan *haladási lépést képeznek* közgazdasági törvényhozásunk ezen korbeli fejlődésében [1]).

Kiváló figyelmet forditottak apáink ez időben a törvényhozásban még a nagyon is ingatag lábon álló *hitel és értékforgalmi ügy* előmozdítására [2]). Mindinkább meggyőződvén ugyanis arról, hogy anyagi felvirágzásunk legsulyosb akadályai ez irányban léteznek, s hogy a legislatió erélyes föllépése nélkül e téreni évszázados bajok nem orvosoltathatnak: már 1836-ban iparkodtak a karok és rendek ez ügyben is határozottabb lépéseket tenni: azonban az időviszonyok kedvezőtlen voltánál sükertelenül, a mennyiben egy némely kisebb javításon kivül (p. o. hogy vásári s kisebb érdekü keresetek tekintetében élőszóval s gyors eljárásu bíróságok állíttattak fel) többet kivinni lehetetlen vala. Fényesen *pótolta azonban e hiányt* is az 1840-ki országgyülés. Névszerint az által, hogy egybefüggésben az emlitett kereskedői stb. törvényekkel egy rendszeres *váltótörvényt* [3]) [4]), azután csődrendtartást (Art. XXII.) s ezekkel kapcsolatban álló egyéb reformokat léptetett életbe, az igazságszolgáltatás több iránybani megjavitását czélbavevé, az üzlet és forgalom terén különösen eleven mozgékonyságot kifejtő *zsidóság jogállására* nézve humánusabb elveket emelt érvényre, s egyáltalában az anyagi érdekek meg a jogviszonyok szoros relátióját szem előtt tartó, s az előrehaladtabb üzleti igényeknek is megfelelőbb szempontra emelkedék. Különösen kiemelendő pedig e tekintetben, hogy midőn *a modern tudomány* és praxis legalább némely főbb kivánalmaival egyezőleg, az egyenlőség, a gyorsaság és a szigor elveit határozott kifejezésre juttaták: arra is czéloztak, hogy a nemességi szabadalmak s *előjogok rendszerébe rés* lövessék, a kiváltságok félszegségeinek és visszaéléseinek határok vettessenek, s a szerfelett bonyodalmas jogügyletek tömkelegében gyökeredző jogbizontalanság, az ebből eredő hitelhiány s forgalmi pangás mielőbb orvosoltassék.

A hitel és forgalom élénkitése érdekében ugyanez időben (az 1840-ki országgyülésen) egy más, nagyhorderejü tervezet is hozatott szőnyegre. Értjük egy *magyar nemzeti bank felállitását.* Szemközt a bécsi szabadalmazott (osztrák nemzeti) banknak Magyarország érde-

---

[1]) V. ö. *Szlemenics:* az Akad. Évk. IX. k. VI. drbját 221. s k. l.

[2]) V. ö. *Horváth:* Huszonötév I. k. 472. s k. l.

[3]) V. ö. *Acta* 1840. III. l. 31—61. l. *Matlekovics* id. ért. 94—95. l.

[4]) A váltótörvény jelentőségének tüzetes hangsulyozásával találkozunk *Deák Ferencz:* Követjelentésében 1840. országgy. (1841). 36—42. l.

keire nem ép sok figyelemmel lévő működésével, de azért is, hogy hazánk közgazdászati életszervezete ez irányban is önállóbb stókélyetesb formát ölthessen, az 1840-ki országgyülés egy külön országos *bank-intézet* felállításáról kivánt rendelkezni [1]). E *tervezés azonban* eredménytelen vala, a mennyiben az erre czélzó munkálatok foganatosítására meg a szükséges tárgyalások megtartására idő nem maradt [2]).

Az anyagi állapotok megjavítására irányzott e gondoskodás közepett, törvényhozásunk ez időben *az iparról* sem feledkezett meg, s ennek előmozdítására nézve is tett egynémely lépést. Igy nevezetesen az által, hogy a *városoknak közjogi állását* megjavítani czélozván, ez iránybani törekvéseivel a polgári szellem s a városokban lakozó iparos osztályok öntudalma fölébresztésére határzó befolyást gyakorolt; másfelől annyiban, hogy a reális szakmüveltségnek hiányosságát teljesen felismervén, a hazai *oktatásügynek ez* iránybani tüzetes reformját halaszthatlan országos és törvényhozási feladatnak kezdé tekinteni! Az első pont szorosan közjogi természeténél fogva ide nem tartozván, tüzetes fejtegetést nem vehet igénybe, és azért csak röviden arra kivánunk utalni, hogy több kitünő magyar státusférfiú ez időben a városoknak magas culturai jelentőségét *politikai és közgazdasági* tekintetben teljesen felfogá, s azok jövendőbeli szerepét állami és anyagi életünk fejlődésében helyesen mérlegelé [3]); meg arra, hogy a műipari szabadság elve, modern értelemben, szint ez alkalommal jutott először határozottabb kifejezésre, s jelöltetett meg a *szabadelvü reform-párt* egyik kitünő tagjától egyebek közt, mint egyike azon nagy ujításoknak, melyeket már soká halasztani nem lehet, s mely már csak a reactionárius városok némely rétegeiben talál ellenzőkre [4])! A mi azonban a második pontot, vagyis *az ipari oktatás-ügy* javítását illeti, erre nézve a következők tüzetesb figyelembe vételt érdemelnek:

Az 1836-ki országgyülés rendei, az e téren tapasztalható rop-

---

[1]) V. ö. még az 1839/40. *Acták* III. k. 30. l. 225—226. l. *Diar.* II. 65, 145, 263, 340. l.

[2]) Hogy ugyanezen időben lépett fel nagyérdemü veteránunk *Fáy András* első takarékpénztári tervével, fentebb az irodalomról szóló szakaszban megérintve volt.

[3]) Igy egyebek közt *Kölcseynk* egyikében szellemdús beszédeinek igy szól: „a városokban lelem a magot, honnan a nemzeti szorgalom és müveltség kifejlendő lészen, lelem az alapot, melyen egy nagyszerü s biztos garantiák ótalmában nyugvó polgári alkotmányt emelhetünk; lelem a lépcsőt, melyen nemességünk a milliomokból álló néptömeggel kapcsolatba jöhet" stb. V. ö. az 1836-ki *Orsz. Irományok*, és *Kölcsey* munkái VI. k. 113. l.

[4]) V. ö. *Springer:* Geschichte Oesterreichs I. 499. s k. l.

pant hiányok tekintetbe vételével egy törvényjavaslatot dolgoztak ki, melynek alapján az ország minden nagyobb városában a szükség szerint egy-egy ipar vagy *reál-iskola*, Budapesten pedig egy (mint akkor mondaték) összművészeti *egyetem (Polytechnikum)* lett volna felállítandó [1]). Azonban a tövényjavaslat, mely az intézetek tervét s alapszabályait legalább fővonásokban magában foglalta, s a szükséges költségek megszavazása elvét is kifejezé, a fejedelmi megerősitést nem nyeré meg, s csak azt eredményezé, hogy a felség megigéré, miszerint királyi tiszténél fogva ugyis kellvén gondoskodnia ez irányban is, a mennyire a körülmények megengedik, a nemzet szükségeinek eleget teend, *de külön törvény* alkotását szükségtelennek tartja. E fejedelmi válasz a karok és rendek legnagyobb elkeseredését idézte elő, s egyebek között egy Bezerédy, Beőthy és Deák Ferencz kárhoztató szónoklataival találkozott [2]).

Azok folytán végre, a mikot fentebb már a birtok-rendszert, meg a nemesek megadóztatását illetőleg kifejtettünk, nem lészen e helyütt szükséges ujolag utalni arra, hogy az *adóügy is egyike* vala azon nagy kérdéseknek, melyekkel az e korbeli két országgyülés szintén közelebb foglalkozott. Legyen azért elég röviden megérintenünk, hogy az általános adókötelezettség nagy elve, mint egyik kiegészitő momentuma az uralomra emelkedő szabadelvű iránynak, már meglehetősen széles körben talált elismerés- és pártolásra, minek szóló tanubizonyságai is vannak már ép az 1836—1840-ki hongyülések határozataiban. De másfelől, nem kevésbé igaz az is, hogy még sokan, igen sokan voltak az ez időbeli törvényhozók között, és pedig nemcsak a főrenduek, hanem az alsó táblai követek között is, kik részint érdekből, vagy *szük látkörüknél fogva*, részint küldőik utasításai alapján még határozottan a nemesi adómentesség mellett valának, s hogy e szerint az eddigieknél sokkal mélyebben ható események és változások valának szükségesek, hogy egy uj, s szabadabb eszmeiránynak uralomrajutása ezen tekintetben is lehetségessé váljék [3]) [4]).

* * *

[1]) V. ö. *Diarium:* 1836. XIV. darab 159 és 257. lapon.

[2]) V. ö. *Horváth M.:* Huszonötév I. 473. s k. l. és *Acta* 1836. VII. k. 316, 557. s. k. l. *Diar:* XIV. db 158, 252 l. és 1839/40. Acták IV. k. 78. l. *Diar.* III. 47. l.

[3]) Érdekes momentum az adó-elmélet tekintetében itt, hogy egyik ülésben *Vay Józsefnek* fejek szerinte adórendszere került szóba s indítványba. (V. ö. 1836-ki *Acták* II. 265—266. *Diarium* VI. db. 101. l.) mig másfelől a 444-ik ülés alkalmávali adóvitákban számos igen józan *adó-elv jutott* kifejezésre, s különösen

S evvel befejeztük volna az e korbeli országgyüléseinken kifejezésre jutott *közgazdászati nézetkör* ismertetését. — Nem lévén e helyütt egyéb kiemelni valónk már, mint ismételt utalásunk arra, hogy nemzeti legislatiónk e korszaka, daczára a megalkotott törvények nem ép jelentékeny számának, mégis valóban alkotó s *regeneráló irányúnak* neveztethetik, a mennyiben az ódon eszmekör és felfogás helyébe *ujat*, a kor szellemével megegyezőbbet hozott, a társadalom és államélet, s különösen a közgazdaság minden ágai és ügykörében lényeges reformokat eszközölt vagy előkészített, s hogy, mint nagy történetirónk Horváth M. helyesen jegyzi meg, számos oly törvényeket alkotott, melyek a jogok és kiváltságok szerint osztályokra szakadozott nemzetben a *törvény előtti egyenlőségnek*, a haladás és emelkedésnek alapjait tette le, s ez által az emberiesb irányú democratiai elvek terjedésének és érvényre jutásának utjait egyengette[5] [6].

---

arra is történt utalás, hogy „a nemzeti gazdaság tekintetében fáradozó világbölcsei által elfogadott nézet szerint minden pusztán a szorgalmon épülő, azután változó adó: igazságtalan, s a nemzeti gazdagság kifejlődését hátráltató;“ továbbá arra, hogy ha a kormány *költséges katonatartását* stb. nem változtatja meg, sohasem leszünk képesek elég adót fizetni; tehát szállíttassék le a hadsereg létszáma. (*Diar.* 1836. III. db 272. l. és XIV. db. 105—121. és főleg 131. l.)

[4]) Ujolagos sürgetésével találkozunk ez időben még a *lotteria-regalé* eltörlésének is, jelesül az 1836-ki *Acták* II. 57, 124. l. VII. 16, 23, 680. s k. és *Diarium* VI. 101 és XIV 293. l.

[5]) Igazságtalanok volnánk az 1840-ki hongyülés iránt, ha fel nem említenök azon emberies és szabadelvü törekvését is, melylyel a magyarhoni *izraeliták helyzetét* lényegileg javítani, s a kor szelleme és követeléseivel megegyezőbb alapra állítani megkisértette, mely törekvésnek meghiúsulta a viszonyok nehézségében és a főrendi körökben még mindig táplált nagy ellenszenvnek következetességében rejlik. Az e tárgybani alsóházi felirat szép szövegét egyebek közt adják: *Matlekovits:* id. ért. 96. s k. l., melyet azonban mint nemzetgazd. tekintetben kevésbé fontos mozzanatot e helyutt mellőzni kényszerülünk. V. ö. *Acták* IV. 252. s k. és *Diar.* III. 98. 324. l.

[6]) Helyén lenne itt még némelyeket a *felsőbb oktatás*-ügy terén ez időszak vége felé beállani kezdő fordulatról a jobbra, — megérinteni, s különösen utalni arra, hogy a harminczas évek második felében már a hazai egyetemen is nagyobb figyelem kezdett a nemzetgazdaságtannak szenteltetni, s egyik-másik irányban átmenet szabadabb felfogáshoz mutatkozni.

ÖTÖDIK IDŐSZAK.

1840-től 1849-ig,

vagyis

A nemzeties irányú reform-tervezetek és küzdelmek.

ELSŐ FEJEZET.

A közgazdasági nézetek fejlődésének alapjai és irányelatai ez időszakban.

1. §.

Az 1841—1848-ki időkör jelleme és irányelatai általában.

Ha volt valaha nemzet életében időszak, mely a békés haladási törekvések meg a legnemesb reformeszmék jogosult *propagandája s diadalra* jutása által, maradandó fényes nyomokat hagyott maga után [1]): az honunkra nézve azon nyolcz év, mely az 1840-ki országgyülés befejezésétől az 1848-ki nagy átalakulásig lefolyt, s mely, daczára egyes tévedéseinek és balirányelatainak, hazánk alkotmányi és társadalmi reformvajudásainak 1790-től maig terjedő *mozgalomteljes korát* mintegy összevont, de nemesített képben leghűbben tünteti föl, s összes ujkori fejlődésünk legszebb, majdnem azt mondhatnók: *arany aeráját képezi!*

Nem könnyű feladat e bár rövid és hamar lepergett, de irányaira és eredményeire nézve tán századokra kiható időszakot nehány vonással kellőkép jellemezni.

A nemzet, mely két évtizeddel előbb egy *nagy szellem* által tespedéséből felrázatott s tetterőre ébresztetett, mindjobban kezdé belátni és érezni azt, hogy Magyarország, szemközt a sebesen haladó külfölddel meg önnön állami és közgazdasági fennmaradhatásának követeléseivel: eddigi állapotában meg nem maradhat, hanem gyors, gyökeres

---

[1]) E korról mondja koszorús történetirónk „hogy szabadelvü szelleme: minden elavult institutiónak, minden hagyomány által szentesített balvélemények s előitéleteknek háborút izent, s jellemző sajátságaihoz tartozott, lerontani minden nem jogon vagy belértéken, hanem csak külfényen, vagy hagyományon nyugvó tekintélyt, kivetkezni a régi kegyeletekből; s a rövidlátók nem vették észre, hogy a demokratiai szabadság lett a kor irányeszméje, s hogy az ez által kimutatott pályán, közösen tolatnak előre, nemcsak azok, kik ezen eszményért lelkesedve harczolnak, hanem azok is, kik magukat ellenségeinek nyilvánitják.

és széles terjedelmű reformokra vagyon utalva. Belátni és érezni kezdé a világosb elmék, hogy az ország még sok tekintetben középkorias, hűbérszellemű, *kasztaszerű intézményei* a 19-dik század előrehaladt szakának s igényeinek már semmikép sem felelnek meg, hogy a politikai ugy mint ipari, műveltségi ugy mint forgalmi életformáink uj s a kor magasb mérvű követeléseit is kielégítő alapokra állítandók; *hogy elérkezett a magyarságra nézve* az idő, melyben magasb nemzeti s állami jogosultsága- s életrevalóságának tanubizonyságait adni köteles, ha azt akarja, hogy a művelt államok rendszerében *egyenjogú társnak* elismertessék, sazon közösségébe a culturai és forgalmi áramlatoknak beléphessen, mely közösség az ujkori népek civilisátiójának és haladásának főföltétele, mig azon népre nézve, mely anyagi vagy szellemi erőtlenség avagy politikai nyomatéktalanság miatt e közösségbe jutni nem bír, ez a legnagyobb hátrány, a beolvasztást vagy a nemzetközi contumácirozást maga után vonó legnagyobb veszedelem.

Azonban dicséretére legyen mondva e korbeli nemzedéknek, fajunk e válságos időszak fontosságát, végzetszerűségét nemcsak fölismeré, hanem követeléseinek megfelelőleg tenni, alkotni *és teremteni is sietett.* Nincs összes nemzeti történetünkben évtized, mely öntudatos erőfeszités s *férfias haladási küzdelem*, gyümölcsöző eszmesúrlódás és törhetlen reform-buzgalom meg positiv alkotó tevékenység tekintetében a szóban levővel összhasonlíttathatnék; melynek rövid folyamában több talentom és műgond, melegebb érdek a nemzeti és humanitási ügy iránt, s szivósabb munkásság állottak volna egyidejüleg *és összehatva a hon nagy és szent* ügyének szolgálatában.

Egy sajátszerü de könnyen felismerhető vonása e korbeli közfejlődésünknek az, hogy a nemzet törekvései- és küzdelmeiben hazánk minden nagy és *fensőbb haladási érdeke*, a culturai úgy mint az állami, a nemzetiségi úgy mint a szellem-erkölcsi, a társadalmi úgy mint az anyagi és közgazdasági *egyidejü ápoltatásra* talál, a politikai czélzatok az ipariakkal, a társadalmiak az irodalmiakkal stb. összhangban és viszonyosságban jelenkeznek, s egyik nagy köre a népéletnek minden többivel bizonyos kölcsönhatásban áll, egyik a másiknak emeltyűjeül és rúgójául kezd szolgálni.

A *czél* pedig, mely ez időszakban a nemzet előtt lebegett, ép oly nemes irányú, mint *jogosult vala*, tudniillik:

Az anyagilag és politikailag megerősödött nemzetiség és nemzeti önállóság alapján. Magyarországot egy jól szervezett, bensőleg szabad, s kifelé tekintélyes valódi culturai álladalommá alakítani; azaz: alkotmányában és kormányzatában a modern európai formákat,

társadalmi és jogi szervezetében a szabadsági és jogegyenlőségi intézményeket, *közgazdasági háztartásában* az újkori ipar és forgalom nagy vívmányait, irodalmában és politikai sajtójában a nyugati népek uralkodó eszméit érvényre juttatni.

E nagy czél elérésének volt szentelve ez időszakban minden erő s minden törekvés; ennek követelményekép vezetteték be: közjogunkba a magyarság nyelvi és nemzetiségi eszméjének uralma, az általános birtok- és hivatal-viselhetési képesség nagy elve; kormányzati rendszerünk átalakítási eszménykörébe a *központosítás* és *a miniszteriális* igazgatási rendszer; anyagi és társadalmi életünk szerkezetébe az ipar, a gyártás, a hitel a közlekedési intézetek követelése: szóval azon haladási emeltyűk megvalósítására *czélzó intensiv* és *határozott* törekvés, melyek az ódon institutiók mellőzése és az általános nemzeti regeneratió sikeres keresztülvitele tekintetében nélkülözhetlenoknek nevezhetők.

A mélyenható átalakulási ügyfolyam egy fő jellemző vonása, hogy a *reform-iránylat*, daczára határozottan kifejezésre jutó egyetemies jellemének, túlnyomólag nemzeti, *anti-cosmopolitikai*, a magyarságot benn úgy mint kifelé, *kivülólag* érvényesíteni törekvő s ép azért már némileg ellentétes vala avval, melyet az előbbeni évtizedben a nagy Széchenyi, mint ki az „egyetemiest“ a *nemzetiessel* oly kitünő tapintattal tudá összhangba hozni, inaugurált s követendő sinormérvként elénkbe szabott. Innen a reform-fejlődésnek lényegileg *új s változott* charaktere, agitatorius színezete, meg az, hogy a reformmozgalom élén már nem kizárólag Széchenyi, hanem egy ettől igen sokban eltérő, s határozottan izgatási jellem, *Kossuth* is áll; másfelől az, hogy nemzeti törekvéseink ez időben egyrészt idebenn a magyarbirodalom területén, nem-magyar elemekben, másrészt odakünn, tudniillik Ausztriában, némi visszhatást, sőt ellenséges indulatot is támasztottak, s hogy ép ennek folytán ugyanakkor, a midőn állami és nemzeti létünk nagyságának és jövőjének alapjait iparkodtunk megvetni: egyszersmind azon iránylatok kifejlése, meggyökeredzése is vette kezdetét, melyek országos életünk és szervezkedésünkre nézve később ben oly válságos befolyásuakká lettek!

Bizonyos továbbá az is, hogy azon élénk és belterjes mozgalom, mely ez időben *hazánk átalakulási processusával* együtt járt, egy nagy erkölcsi és társadalmi földrengéshez hasonlított, mely a jó és termékeny elemek mellett a roszakat, az arany mellett a salakot is a fölszinre hozta, sok tévedésre, balfogásra vezetett, s sokat, mi csak az idők lassú fejlődésének, a *dolgok organikus* fokozatszerü alakulásának

lehet eredménye, mesterkedés, időelőtti fejlesztés által törekedett megvalósítani, hitt megteremthetni. Minek következménye nem lehete más, mint az erők és képességek túlfeszítése, a közgazdasági téren üvegházszerü vállalatok ephemér életbehivása, *alapnélküli alakulatok* erőltetése, siker s nyeremény helyett kárt s veszteségeket maga után vonó intézetek stb. rombadőlése.

Kétségtelen egyébiránt, hogy a megindult reformagitátió, mely egyes tekintetekben *nagyon is mohó sietőséggel* tört előre, s a legmerészebb tervelések hullámos tengerére szállott: igen sok körben idegenkedést, bizalmatlanságot idézett elő; főleg azok körében, kik vagy még kegyelettel csüngtek a haza ősi intézményein, melyek jó részét *most düledező félben* láták, s a haladást conservativ felfogásukban nagyon is merésznek s rohamosnak tartották; vagy pedig a kik azt hivék, hogy a küszöbön lévő átalakulás csak egyéni érdekeik és magánhasznuk rovására emelkedhetendik győzelemre, s e szerint kicsinyes önösségükben a haladási áradatot feltartóztatni magukat mintegy hivatottaknak tarták; vagy végtére azokéban, a kik csatlakozva a *szabadsági elvek terjedésétől* módfelett irtózó kormányhoz, ez utóbbival egyetemben minden szabadabb lélekemelkedést és eszmesurlódást a fejedelmi hatalom szentségtörő megszorításának tekintettek, s minden *újitást s reformot* már csak azért is, mivel a kormánykörökben ellenszenvre talált, szükségkép akadályozandónak hittek.

Egy lényeges *ismertető jellemvonása* az e korszakbeli (politikai és közgazdasági) fejlődésünknek a mondottakon kivül még az, hogy ez utóbbit több tekintetben egészen *új rúgók és faktorok* befolyása alatt látjuk. Igy egyfelől alkotmányos közéletünk terén ez időben a *politikai* párt-csoportosulás kezd mondhatnók döntő jelentőségüvé válni, s mind a közjog, mind a közgazdaság nagy controvers-kérdéseiben egymással szembe szállani, mérközni; másfelől a *politikai journalismus* határzó fontosságú szerepére utalhatni, mint a mely egyszerre, s aránylag rövid idő alatt valódi *hatalommá* vált, s karöltve az egyidejüleg nagyszerü lendületet vett közgazdasági irodalommal, az összes nemzeti felfogásmód, s eszmekör teljes átalakulását vonta maga után.

Jellemző azonkivül ez időszakra nézve, hogy azon nagy *férfiú, ki az előbbeni évtizedben* hafias lelkülete egész hevével, s lángelméjének bámulatos erélyével a nemzetet a reform-agitatió terére vezette, s ki az ország köz- és társadalmi állapotainak minden iránybani átalakítását bizonyos összefüggő rendszer alapján, határozott reformátori öntudattal tűzte ki magának életfeladatúl: hogy *Széchenyi István az*

1841—1848-ki korszakban már nem annyira mint újító és agitátor működik, hanem inkább mint az új reform-irány ellenzője, mint a szerinte nagyon is rohamos haladási törekvések feltartóztatója, s hogy mindazok, kik a nemzeti újjászületés nagy processusának gyorsabb s radikálisb irányú lefolyását ohajták, már nem ő benne, az agitátió atyja- és teremtőjében, hanem egy nálánál szerencsésebb, a nép nyelvén a nép szivéhez jobban szólni tudó, habár Széchenyihez positiv alkotási erő és practikus *tehetség* tekintetében távolról sem hasonlítható, agitátorban szemlélék a kor valódi vezérlő státusférfiát, a *jövőnek* emberét.

Mindezek mellett figyelmet érdemlő e korbeli *országgyüléseinknek* is működése. Egészben véve fényes és eredménydús hongyüléseink, melyek *1840, 1843/4 és 1848-ban* tartattak, a nemzeti reformügy fejlődésének megannyi külön, de egymással mégis szoros összefüggésben álló phásisait képezik. Ezek alatt dőlnek lépésről-lépésre meg nyolczszázados alkotmányunk számos oszlopai, s vettetik *meg az alap*, melyen az „*új Magyarország*“ felépitendő vala. Az 1839/40-ki országgyülésen jelesül az „*újító*“ párt már felülkerekedik, a felsőház is szabadelvübb irányban kezd haladni, s beállt azon szép idő, a midőn conservativek és liberalisok, kormány és országgyülés azon- egy irányban s békés öszhangban látszottak kezet fogni. E szép napok azonban soká nem tartottak, s nem tarthattak is; mert a mint az *általánosságban* kijelölt elvek és kérdések részletezésére tértek át apáink, csakhamar kitüntek az ellentétek, az együtt-haladás nehézségei, s akadályai. Igy jött hogy a béke és egyértelmüség helyébe rövid idő alatt a legélénkebb küzdelem és tusa lépett; a pártok külön-külön lobogók és jelszavak alatt csoportosultak, s megindult azon *nagy párt- és érdekharcz*, *melyben* (mint látni fogjuk) a 43/44-ki hongyülés alatt már az ellenzéki elvkör határozott túlnyomósságban jelenkezik; s utoljára oda fejlődnek a dolgok, hogy a 48-ki európai rázkódtatás hazánkban is a szabadelvű pártot határozott diadalra segiti, *s az ország sorsa és jövője* felett a koczka évtizedekre, tán századokra elvettetett.

2. §.

A közgazdasági és müveltségi viszonyok ez időszakban.

Anyagi állapotainknak ez időszakbeli alakulását illetőleg ez tulajdonkép *folytatása azon fejlődési* ügyfolyamnak, mely az előbbeni korszakban (mint láttuk) megindult; azonban lényegileg szélesb alapokon, tágasb látkörrel, fokozott társadalmi tevékenységgel, élénkebb

s erőteljesebb nemzeti köz-öntudalommal. Jól mondja koszorús történetirónk ez időről: „az anyagi téren szükséges reformok az agitátió stádiumából kivétel nélkül majdnem, a *tervezés s megvitatás* stádiumába mentek által, sőt egynémit már a létesülés stádiumában is szemlélünk;“ mig egy más szakember azt teszi hozzá: az általánosságokból a részletezésre kelle már most áttérni, az eszmék és elméletek helyessége, gyakorlatisága *az élet próbakövén* vala megkisérlendő; az indítványok és tervek kivitelének módozatai és e módozatok helyes megállapitásának ezernyi nehézségei merültek fel; a tervezés és eszmecsere közepette a vélemények egymásra kezdének pattanni; a *közgazdasági kérdések* úgy mint azelőtt az alkotmányiak, pártkérdésekké, politikai küzdelmi anyaggá változtak, s nem lehet meghatározni, mi vala nagyobb: az erély és sokoldaluság-e a tervezésben, vagy pedig a törekvés és erőfeszités a tervek kivitelére és megvalósítására irányuló munkálatokban!?

Mindez a következő szakaszokban tüzetesb fejtegetéseknek képezvén tárgyát, e helyütt csak a következők futólagos megérintésére szoritkozunk.

Nagy és *mélyenható befolyást* gyakoroltak ez időben közgazdasági fejlődésünkre a megváltozott forgalmi és üzleti viszonyok. Annak folytán ugyanis, hogy a birodalom s különösen hazánk is ez időben természetes s mesterséges közlekedési eszközök tekintetében meglehetős haladási lépést tett, jobb közútak, vaspályák, tökélyesbült csatorna és hajózati rendszer, hiteltörvények, kereskedelmi bank, stb. birtokába jutott: a kereskedés és forgalom, s evvel összefüggésben *az ipar és földmivelés is* meglehetős lendületet vőn, s az áruk és termékek szállításában, adásvevése- s értékesitésében az eddiginél nagyobb élénkség kezdett helyt foglalni. E haladási vivmányok azután, a mely arányban az általános gazdászati és üzleti életbe fokozott mozgalmasságot hoztak, ugyan olykép arra is hatottak, hogy a nemzet *közgazdászati* tekintetbeni fogyatkozásait, gyöngeségét, nemkülönben közés társadalmi intézményeinek hiányosságát annál teljesebben fölismeré, s igy azt is okozák, hogy sokan, akkor midőn a reformok sürgős voltát hirdeték, oly combinátiókra is jutottak, melyek ha a szándéklatot melyben eredtek, tekintjük, ugyan helyeselhetők, *de practikus eredményeik* szerint mérlegelve, alig tekintethetnek igazoltaknak.

A forgalom és kereskedés e lendületével karöltve, meg az ép ekkor Ausztriában keresztülvitt némely jelentékenyebb vámügyi reform következtében, hazánknak *a monarchia örökös* tartományaival való

viszonya (jelesül közgazdasági tekintetben) némi változást szenvedett. Az eddigi elszigeteltség állapota ugyanis, melyben a közbirodalom két fele létezett, lassankint tarthatlanná kezde válni; a sűrűbb érintkezés, a nagyobb mérvű árú- és jószág-csere, a vett és adott impulsusok stb. mind jobban kezdék hatásukat az anyagi érdekek terén éreztetni; minek folytán a *gazdálkodási* s forgalmi rendszerben bizonyos érdek-viszonyosság fejlett ki, a hasonló eljárás, az intézkedések és intézmények nagyobb egyöntetüsége kezde szükségesnek mutatkozni: mig más felől az osztrák ipar és gazdaság ez időben gyorsabb fejlődése önnön hátramaradásunk felőli aggodalmainkat növelé, s a mozgékonyabb szellemekben a versenyzés szükségének *érzetét napról napra* jobban fokozá. Végre kétségtelen hogy ép e gyorsabb előhaladása az örökös tartományoknak meg az azokban fennálló jog-birtok, adó, közlekedési stb. intézmények figyelmesb szemlélete: sok hazafiban aggodalmakat költött az iránt, hogy az ez *elemekbeli sürü érintkezés*, ez utóbbiaknak, nagyobb mértékben mint kivánatos, reánk való befolyását előmozdítandja, az osztrák policziális, bureaucratikus, és financziai elveknek hazánkbani invásióját vonandja maga után; a miért is, ellentétben az eddig majdnem kizárólag uralkodott *kifelé-terjeszkedési*, szabadforgalmi s *világpolgáriasb irányzatu* törekvésekkel: uj jellemü elszigetülési, magunkra-szoritkozási és kizáróbban nemzeties irányú törekvések kezdtek előtérbe jutni.

Egy további sajátszerüsége az e korbeli közgazdasági állapotainknak az, hogy a reform-eszmék e téren is mind inkább concrét alakot öltve, a practikus agitátió és tervezés stádiumába mentek át, s a gazdászati élet minden ágaira kiterjeszkedve oda vezettek, hogy a nemzeti háztartás minden irányban s egyidejü átalakitása vétetett czélba, a *tervezések és kisérelgetések* több ponton egyszerre és egész hévvel kezdettek meg. Ösztönszerüleg érezvén az ügy élén állók, hogy hazánknak (akkori állapotjábani) anyagi regenerátiója nem foltozgatások és szétágazó működés vagy tapógatózással, hanem csak ugy kisérhető meg némi sükerrel, hogyha a javítások és reformok *rendszeresen, bizonyos tervszerü* összefüggésben vétetnek foganatba, ha a forgalom és közlekedés, a földmüvelés és a müipar, a kereskedés, a pénz, meg a hitelügy érdekei egyidejüleg és kapcsolatosan karoltatnak fel és juttatnak érvényre.

A közgazdasági érdekek országos jelentőségének mind általánosb fölismerését tanusítja e korszakban az, hogy oly formán, mint az alkotmányosság és politikai fejlettség minta-államában Angliában, minálunk is az anyagi reformkérdések már valódi *politikai pártkér-*

désekként is szerepelnek, a pártok alakulása- és mozgalmaiban mint valódi hatalom-elemek kezdettek tekintetni. Fényes bizonyságáúl annak, hogy a nemzet nagyrésze a *közjogi viták* és surlódások mellett, a *reális életköveteléseknek* kielégítését is már szükségesnek ismeré fel, vagy legalább a politikai és a nemzetgazdasági érdekek egyenfontosságát jobban kezdé méltányolni.

A mi végre azon főbb irányokat illeti, a melyekben e korszak folyamában a társadalmi agitatió, a törvényhozás, a *kormány meg a practicus* üzletvilág legnagyobb tevékenységet fejtett ki: e tekintetben kiválókép a birtok- és úrbérviszonyok rendezését, a hitelügyet, a mű- és gyáripart, a közlekedési eszközöket, a vámrendszert, *katonatartást* és ellátást, meg az országos pénztárt emelhetni ki, mint a mely ügyek körül a reformagitátió legintensivebbb módon nyilatkozott, a legtöbb eredményt érte el, s arra is vezetett, hogy (mint azonnal látni fogjuk) maga az e korszakbeli *közgazdasági eszmefejlődés* is leginkább e kérdésekkel állott összefüggésben, s az ezek körüli vitákban tanusított legtöbb eredetiséget és haladási mozzanatokat.

A politikai és közgazdasági élet fokozódó mozgalmasságával egyidejüleg, a *szellemmüveltség* elemei és emeltyüi, nem különben a tudományosság és *irodalom is jelentékeny* lendületet vettek, s az előbbeni időszakban megvetett alapokon örvendetes továbbhaladás mutatkozik mindezen irányokban.

Nagy befolyással volt ez irányban azon általános politikai és *sociális eszmesurlódás*, mely ez időben a közügyek terén kifejlett viták által előidéztetett, s az egyetemes szellemi s műveltségi életre termékenyítőleg hatott; másrészt nemzeti nyelvünk ez időbeni teljes uralomra emelkedése diplomatikus tekintetben, s azon impulsusok melyek ez által összes állami és társadalmi törekvéseinknek adattak, végre azon szintén nem jelentéktelen körülmény, hogy ugyan e korszak folyamában a *közoktatási ügy* s tanítási rendszer is hazánkban lényegileg megjavult, humanisztikai épúgy mint realisztikai irányban tökélyesbedett; tehát *azon erkölcsi emeltyük* és rugók, melyek a közműveltségi fejlődésre rendszerint oly határzó módon szoktak befolyni, nem csekély mértékbeni átalakulást szenvedtek.

Nem szükséges tán különösen emliteni, hogy ily körülmények közt, a nemzeti szellem- s nézletmód, valamint az általános közművelődési állapotok is sok *tekintetben uj irány-* s uj alakokban jelenkeznek. Czélzatok és törekvések, melyek eddig majdnem kizárólag tulnyomók valának, másoknak engednek tért. A miért is e helyütt csak annyit jegyezünk meg tájékoztatásul, hogy az e korbeli közgazdasági nézet-

kör, teljes öszhangban jelenkezik a köz- és társadalmi *életet mozgató elvekkel* meg az ezek befolyása alatt keletkező alakulatokkal, s ez utóbbiaknak *egyfelől előképét*, másfelől lenyomatát s *visszatükrözését* képezi; minden fény- és árnyoldalaival, vivmányaival és tévedéseivel azoknak, s mind ujolagos tanubizonysága annak, hogy a szellemi és anyagi népfejlődés mozzanatai közt mindenkor a legszorosb viszonyosság s kölcsönhatás létezik, s hogy semmi sem képez erőteljesb alapot nemzetünk életrevalósága tekintetében, mint ép a politikai, a közgazdasági és a *szellemi faktorok* ez egyidejü s kapcsolatos hatása és érvényesülése országos és társadalmi állapotainkban.

MÁSODIK FEJEZET.

A közgazdasági eszmék és reform-kérdések Kossuth föllépésétől az 1843/4-ki országgyülés befejeztéig.

1. §.

Az 1841—1844-ki időszak általában, s Kossuth föllépésének hordereje különösen.

Azon közgazdászati eszmekörnek, mely az 1841-ki év elejétől az 1844-ki országgyülés befejeztéig, hazai közügyeink körül irányadó vala, helyes megitélhetésére szükség egy pillantást vetni ezen méhében nagy eseményeket rejtett néhány esztendő történetére, s különösen *azon tényezőkre, melyek* mélyenható befolyása alatt általános nemzeti és országos fejlődésünk e korszakban kiválólag állott.

Az 1841—1844-ki évek politikai történetének főbb tényezőit és jelenségeit tekintve, első sorban az élénkebbé vált *megyei élettel*, s ennek mozgalmaival találkozunk. Egyidejüleg ugyanis a szőnyegre hozott nagy reformkérdésekkel, melyek csakhamar a közérdekeltség és figyelem tárgyát képezék, a megyei gyülések mind nagyobb jelentőségre kezdének emelkedni. Mutatkozik ez azon rendkivüli élénkségben és súrlódásban, melynek e korszakban a megyék, a közügyek tárgyalása alkalmával, szinhelyei és gyúpontjaivá lettek; másfelől abban, hogy a megyék megszünvén *provinciális érdekek* organumai, meg administrativ hatósági közlegek működési tere lenni, az országos élet megannyi tengelyei gyanánt kezdtek szerepelni, sőt mi több, majdnem megannyi *vidéki parlamentekké* alakultak át, s így a nemzeti közélet önálló fontosságú faktoraivá váltak.

Hason fontosságú tényezőjét kezdé képezni e korban politikai fejlődésünknek *a politikai sajtó*, a journalismus! Azon nagy és szép napoknak jelesen, midőn az 1840-ki országgyülés befejeztekor a nemzet és kormány egymáshoz közeledve, új szellem kezde uralkodni a fejedelem tanácsában, egyik örvendetesb gyümölcse volt az is, hogy az eddig lenyűgözött politikai sajtónak *szabadabb mozgás* engedtetett, s az oly soká elfojtva volt eszmék, óhajok kifejezésének korlátlanabb tér nyittaték. Igy keletkezett 1841-ben *Kossuth* szerkesztése alatt a csakhamar roppant hatásuvá vált „*Pesti Hirlap*" mint közlönye az előrehaladtabb liberalismus- és a nemzeties irányú reform-agitatiónak, s mint az első magyar politikai lap, mely az európai és a magyar demokratia elveit összhangba hozni, a nemzeti feladások körét minden irányban megvilágosítani, az elméket és kedélyeket egy új alapú s szebb jövőre előkésziteni, a népi elemek és *a haladás* követeléseit tolmácsolni vala hivatva. — Mig másfelől ugyanennek ellenlábasaként egykorúlag a conservativ párt leggeniálisb journalistája *Desewffy Aurél gróf* a „*Világ*" czimü lapban lépett fel, s kezdé meg a szerinte igenis radikál irányú „*Hirlap*" *elleni* táborozást; tolmácsát képezvén azon pártfelfogásnak, mely az ősi alkotmány- s az aristocratiai formáknak csak részben s léptenkénti átalakitását helyeslé; a merészebb ujitás- és progressióval szemközt a fontolva haladás elvére fekteté a fősúlyt, s a democratikus iránylatokat a *birtok és születési hatalomelemek* által mérsékelni törekedett [1]). E két elsőrangú hirlapiró s vitató

---

[1]) Ez ügy történeti folyamának megértésére szem előtt tartandók itt a következők: Azóta hogy 1840-ben b. Mednyánszky javallatára a politikai sajtónak szabadabb mozgás és tágasb tér engedtetett, lett lehetségessé a *journalistikai irodalom* nagyobb mérvü kifejlődése és érvényre jutása. A szabadabb szellem minden fennálló lapra élénkitőleg hatott és az egyházi és conservativ irányú „*Nemzeti Ujság*" (1806—1848.), a Széchenyi közlönyeként ismeretes „*Jelenkor*" (Helmeczy szerkesztése mellet 1832—48-ig) ép úgy mint a conservativ „*Hirnök*" (Orosz vezetése alatt 1836—1845-ig) egyiránt észrevehető emelkedést mutattak. De a valódi átalakulás csak 1841-ben állott be, a midőn tudniillik *Kossuth Lajos* szerkesztése alatt a „Pesti Hirlap" mint a szabadelvü párt organuma megindittatott, s benne meg a vele szembe szálló uj nagy conservativ lapban „*Világ*", gr. Desewffy Aurél vezetése alatt s később *Desewffy Emillel* élén, a nagy reformkérdések agitatorius és vitázó modorban kezdtek tárgyaltatni. Pár évvel később ismét nagy fordulat állott be az ügyben, a mennyiben a Kossuth leléptével a Pesti Hirlap szerkesztőségéről, a szabadelvü és ellenzéki párt e nagy organuma 1844-ben a *központosító iskola* (b. Eötvös, Szalay László, Csengery Antal, Trefort Ágoston, és másoknak) vezetése alá került, a conservativek egyik feje: Desewffy Emil gróf pedig az általa 1844-ben alapított „*Budapesti Hiradó*"-ban

lángelme lőn *valódi megalapítója*[1]) a magyar politikai journalistikának, mely e pillanattól fogva mind bel- mind külterjüleg erősödve, hazánkban lassanként valódi *hatalommá vált*[2]), a közvéleménynek nemcsak tolmácsa hanem *teremtője s vezére* lőn, a nemzeti érdekek és reformkérdések minden iránybani megvilágosítása által a közhaladás és politikai művelődés leghathatósb factorául szolgált, s oly kitünő személyiségeknek, *mint Szalay* és *Csengery, Eötvös* és *Kemény* stb. journalistikai tevékenysége mellett, összes újabbkori államéletünk alakulására, mondhatni, határzó befolyást kezde gyakorolni.

Nem csekély horderejü, habár tárgyunk szempontjából kevésbé fontos mozzanat e korbeli történetünkben: a *nemzetiségi* küzdelmek megindulása is. Azon sok és nagy kérdések közt jelesül, melyek államszerkezetünk átalakulásával szemben, ez időben tüzetesb figyelembevételt s a már-már szükségessé váló megoldásuknak előkészítését követelék: az országban lakozó *nemzetiségek ügye is* kitünő helyt kezde elfoglalni. Mélyen ható jelenség a mennyiben nemcsak az általános eszmemozgalomnak egyik hathatós rúgóját s forranyagát képezé, s közviszonyaink fejlődésének uj irányokat és feladatokat tüzött elébe, hanem fájdalom azt is okozá, hogy fajunk politikai szervezkedésének s közgazdasági ujjáalakulásának nagy művére egész figyelmét és erejét nem fordíthatá, sok *fényes tehetség* és productiv tényező kellő mérvbeni tevékenységet ki nem fejthetett s a legvészesb belső surlódás s meghasonlás magvai is elhintettek; a nemzeti erőt gyöngiteni, s a reform gyors s sükeres menetét feltartóztatni igenis képesnek mutatkozott.

Korszakot alkotó esemény végre ez időbeli történetünkben: az *1843/1844-diki országgyülés*. Korszakot alkotó azért, mivel többrendbeli határozataival az uj reformirány nem egy sarkalatos elvét érvényre emelé, aristokratiai államrendszerünkbe a modern humanismus és demokratia egy két alap-intézményét beültette, s egyáltalában egész szelleme és iránylata szerint a 19-ik századnak, a felvilágosodás, a szabadság, *az emberiesség és jogegyenlőség* e fényes korszakának jellegét hordja magán. Korszakot alkotó ezentúl azért is, mivel alig mutathatunk fel országgyülést az ujabb korban,

---

küzdött pártja érdekében az oppositió tanai ellen; mig Kossuth az 1845-ben megindult „*Heti lapot*“ támogatá többnyire „védvámi“ irányú czikkeivel.

[1]) Kossuthról és Desewffy Aurél-ről mint journalistákról igen szép és találó jellemrajzot ád: *Toldy*: Irodalom tört. 315—317. l.

[2]) Vagy mint egy német állambölcselő mondja: „jene elektrische zündende Wirkung, welche die Presse auf die wissenschaftliche Geistes- und die politische Willensbewegung ausübt.“

mely alatt a törvényhozók munkássága *több s fontosb* tárgyra terjedt volna ki, mint ép a jelen alatt; melynek hatása a nemzeti közvéleményre, s az ország szükségei és feladásai helyes fölismerésére nagyobb s közvetlenebb lett volna; mely ugy mint az 1844-diki a nemzet kivánalmainak tolmácsul szolgált, s a tovább-haladás irányainak *kijelölésében határozóbb* befolyást gyakorolt! A mi különösen e hongyülés *közgazdasági tevékenységét* illeti, ez alantabb kimerítően ismertetik, úgy a mint azt valóban roppant horderejü jelentőségénél fogva megérdemli. E helyütt pedig röviden csak arra utalunk, hogy mindjárt az ülések kezdetekor egy külön kerületi választmány alakíttaték, mely az összes anyagi érdekek előmozdítására szolgáló javaslatok készítésére vala hivatva, s *kereskedelmi választmány* nevezete alatt működését azonnal meg is kezdé s dicséretes buzgalommal és sükerrel folytatá is mindaddig, mig az *adóügyi* kérdések vitatása alkalmával egy külön „*finánczialis*“ *választmány* is küldetett ki; minek (legalább némely tekintetben) az vala következése, hogy a kereskedelmi választmány tevékenysége és munkálatai háttérbe szorultak, s az utóbbiaknak nagyrésze, kivéve a *vámrendezésre* vonatkozó dolgozatot, *tüzetesb* figyelembe vételre már nem talált, az országgyülés történetében csak mint kerületi választmányi javaslat jön elő, sőt még az országos irományok közé sem vétetett fel[1])[2]). A mi ellenben a pénzügyi választmány munkálatát illeti, ez az orsz. gyülési *Irományok* III. köt. 266—342-ik lapj. jutott nyilvánosságra[3]).

* * *

Nem téveszthető azonban szem elől az sem, hogy az egész időszak iránya- és történetére majdnem döntő hatással volt egy férfiú, ki ép oly formán mint *gróf Széchenyi az előbbeni évtizedben*, az 1841—1849-ki reform-mozzanatok és fejlemények közép- és kiindulási pontja vala, az események és a közjogi alakulásoknak sajátszerű jellemét kölcsönözte; s ép ezért mindeneklőtt közelebbi figyelembevételt szükségel. E férfiú, mint mondanunk sem kell, *Kossuth Lajos*, a magyar politikai hirlapirodalom megalapítója, a védegyleti és védvámi agitátió

---

[1]) Lásd: *Lónyay Menyhért:* Hazánk anyagi érdekei (1847) I. 69—71. Hogy e kitünő szakférfiú akkor mint igen fiatal bereghi követ, a kereskedelmi választmánynak egyik legmunkásabb tagja, s jegyzője vala, ismeretes dolog.

[2]) Mint kerületi választm. *Jelentés* azonban VII. darabban kinyomatott, s pedig még 1843-ban.

[3]) A következő §-okban mindenütt ezen forrás tüzetesen felhasználtatott és idéztetik is.

atyja és lelke, a parlamenti s forradalmi szónoklat felülmulhatlan mestere, gróf Széchenyi szerencsés vetélytársa, a 1848-ki átalakulás egyik főtényezője, s a 49-ki forradalom és szabadságharcz leghirnevesb képviselője.

E férfiúról, mint a ki tevékenységének e korszakában a *közgazdasági eszmefejlödésre* is kiváló befolyást gyakorolt, s annak uj irányokat tüzött elébe, kell nekünk is, mielőbb fejtegetéseinkben továbbhaladnánk, némelyeket megjegyeznünk.

Ha Magyarország politikai fejlődését 1825-től fogva figyelmesb szemmel áttekintjük, az ez évtizedekben Európaszerte beállott jelentékeny változásokra ügyelünk s számba vesszük azt, hogy honunkban a negyvenes évek elején az ó-nézetek és intézmények alapjai már hatalmasan meg valának ingatva: nem csodálkozhatni azon, hogy találkoztak, kik a reformeszmék eddigi szükebb körét áttörve, egyfelől a nemzeti átalakulás ügyfolyamát *szélesb alapra állítani*, másfelől, eltérőleg a reformmozgalom eddigi irányától, az arisztokratikus elemek mellett a demokratikus factoroknak és érdekeknek túlsúlyt szerezni, s egyáltalában az egész reformügynek uj, agitatóriusb jellemet kölcsönözni törekedtek.

Igy fejthető meg *Kossuthnak*, mint journalistikai agitátornak 1841-ben föllépése s azon rendkivüli hatás, melyet gyujtó s izgató irányú hirlapi czikkeivel gyakorolt, valamint azon majdnem hallatlannak nevezhető *népszerüség*, melyre rövid idő alatt szert tett, s mely későbbi következésdús (mondhatni világtörténeti horderejü) szereplésének alapjává és támaszává vált.

Kossuth fölléptével nemzeti reformügyünk fejlődése csakugyan *lényegileg uj*, az eddiginél határozottabb irányt vett. Egy részt jelesül annyiban, hogy a tömegek érzelmeit és gyöngéit felette jól ismerő és kiváló ügyességgel felhasználni tudó nép-ember: az izgatás és szenvedély eddig nálunk soha nem hallott hangján emelt szót a *nemzeti jogok és szabadságok* mellett, s kelt védelmére és inditványozására mindannak, mi a nemzeti kivánalmak és eszmények horizonjába esett, s mire a szabadelvük naponkint szaporodó seregének, meg a merészebb *ujító szellemeknek* leghőbb vágyai irányultak. Másfelől annyiban, hogy a bátorlelkü agitátor gyujtó és lelkesítő hirlapi czikkei, s még inkább csodáshatású *népies szónoklata* által oly factorok ültettek be politikai és sociális életfejlődésünk körébe, melyek a könnyen felhevülő s izgékony jellemű magyarságra valódi bűverejü hatással valának, az eszmék és elvek surlódását, nem különben terjedését roppant mérvben fokozák, a rokon és ellenszenvek nyilatkozásának, a pártok s társa-

dalmi elemek tusájának, *nemzeti eszményeknek* épúgy mint a jog- és szabadsági követeléseknek közlönyül és közvetitőül szolgáltak, szóval oly pezsgését idézték elő az uralkodó eszmeáramlatoknak, minővel összes történetünknek egy időszakában sem találkozunk.

Egy további *nagy horderejü következménye* Kossuth föllépésének volt az, hogy a nemzeti reformügy vezénylete *annak kezéből*, a ki azt megalapitotta, s eddig ép oly sok ildommal mint sükerrel előbbre vitte, tudniillik gróf Széchenyiéből, kiesett s egy merészebb, demokratikusb irányú, s az *agitatió sokkal hathatósb fegyvereivel* rendelkező nép-ember hatalmába került. E mélyen vágó szerepváltozás a vezénylő státusférfiúi személyiségben egyrészt magának az összes reformfejlődésnek más alakot és alapokat kölcsönzött; másfelől annyiban mennyiben a nemzet egy része bizalmát a reform valódi atyjától meg nem vonó s továbbra is körülötte sereglett: a *politikai* pártélet határozottabb alakulását vonta maga után, névszerint olykép, hogy most már nemcsak a szabadelvű reform-párt, meg az *ódon intézményekhez* ragaszkodó conservativek pártja állott egymással szemben, hanem magában a reform-pártban is *két tábor* kezde egymással küzdeni, t. i. a mérsékelt s mondhatnók aristocratiai szellemű, meg a határozottabb irányú democratikusabb *reformerek tábora.*

Nem csekély befolyást gyakorolt ezenkivül Kossuth föllépése hazai közügyeink fejlődésére az által is, hogy az uj irányú agitatió meg az evvel szoros kapcsolatban *álló irodalmi s sociális lendület*, fajunk nemzeti öntudalmát is rendkivüli módon fokozá. — A hang ugyanis, melyen a nagy agitátor szóllani szokott, a kecsegtető képek, melyeket felülmulhatlan *journalistikus tollával* nemzetünk „nagysága és jövője" felől ecsetelni tudott, a keletias melegségű virágos stil, melyen a tömegek vágyainak és sejtelmeinek kifejezést adni birt: szükségkép arra vezettek, hogy mind általánosbá lőn a törekvés a magyarság *politikai és nemzeti hegemoniáját* minél teljesb mérvben megvalósitani, s fajunknak oly állást kivivni, hogy az minden hatalomnak és haladásnak kizáró súly- és nehézkedési pontját képezze.

Mindezekhez járul az, hogy Kossuth föllépése a hazánkban uralkodott nemzetgazdasági *nézetkör átalakulására is döntő* befolyású vala. Annak folytán ugyanis, hogy politikai reform-programmjának alaptételei között egyrészt a műipar és gyári cultura mielőbbi megvalósitása, és másrészt hazánk teljes önállóságának megalapitása első sorban állt, s igy mindazon módok és eszközök, melyek e czélok elérésére vezethettek, sarkalatos fontosságuaknak tüntek fel azok előtt, kik Kossuth reform-irányát követék: az eddig uralkodott forgalom-

szabadsági eszmék, s az *agricol-irányu* politika ellenében az industriális érdekek túlnyomósságát hangsulyozó elmélet tanai léptek előtérbe; az eddigi cosmopolitismust a „*nationalismus*“ váltotta fel; s igy az anyagi reformkérdések terén is uj czélok felé való törekvés jutott érvényre.

Lesz az alantabb következőkben sok helyütt alkalom mindezt bővebben igazolni. Egyet azonban, e tekintetben, már e helyütt is ki kell emelnünk; tudniillik azt, hogy reform-mozgalmunk megindítója, Széchenyi, valamint *Kossuth agitatióját* általában kárhoztatá, úgy különösen nemzetgazdasági szempontból is ellenzette, s visszás eredményekre vezetőnek nyilvánitá; olyszerü mozzanat, mely reánk nézve e helyütt annyiban kiváló fontosságú, a mennyiben az 1841-től 1848-ig lefolyt időre nézve csakugyan azt mondhatni, miszerint a státusgazdászati nézetkör összes fejlődési processusa a Kossuth és Széchenyi által képviselt *rendszerek, mint két* sarkpontok körül forgott, s hogy az egész társadalmi tevékenység, a törvényhozás- és az irodalomban kifejezésre jutott eszmék és elvek lényegileg ezen két alapirányra vagy *iskolára* vezethetők vissza.

2. §.

Az anyagi reformkérdések 1841-től 1848-ig általában, s különös tekintettel Kossuth státusgazdászati nézeteire

Azon látszólagos politikai csendet, mely az 1840-ki országgyülés berekesztését követte, s mely arra mutatott, mintha a Széchenyi által megindított reform-agitatió egy időre szünetelni akarna, az 1841-ki év elején csakhamar a legélénkebb izgalom és politikai versengés váltá fel. Az újítás szelleme ugyanis sokkal általánosb s az ellentét a „fennálló“ meg a czélba vett „ideálok“ közt már sokkal metszőbb vala, semhogy az egyszer megindult *refom-mozgalmat* megállítani, vagy nyugodtabb mederbe szorítani lehetett volna. Ehhez járul, hogy a negyvenes évek elején (mint már emlitők) sok tekintetben egészen új mozgató rugók léptek előtérbe (a journalismus, a szónoki agitatió, az egyesületi működés stb.), melyek az elmék sokkal gyorsabb *lüktetését lehetségesiték*, az eszmecsere és a politikai küzdelmek terét kitágíták, s igy arra folytak be, hogy a köz- és társadalmi élet napról-napra mozgalmasabbá vált, s az agitatió oly mérveket ölthetett, minőkről eddig hazánkban még sejtelme is alig volt valakinek.

A tárgyakat illetőleg, melyek körül ez élénk eszmesúrlódás kiválólkép forgott, ezek *két főosztály szerint* csoportosulnak. Politikai és közgazdasági reform-kérdések szerint. — Politikai tekintetben

jelesül az uralkodó eszmeáramlat az lévén, az eddig túlnyomólag *magánjogi* reform-irány mellett *a közjogira is* nagyobb súlyt fektetni, előtérbe kezdének nyomulni azon kérdések, „mint volna nemzeti alkotmányunk egészben és részeiben a modern-európai státusélet követeléseivel megegyezőbb alapra állítható; minő reformok szükségeltetnek a kormányzati formákban és a törvényhozási rendszerben, miként lenne igazságszolgáltatásunk és közigazgatásunk, a helyhatósági szervezet meg a közrendészet stb. átalakítandó, hogy országos súlyunk és emelkedésünk kellőkép biztosíttassék, s a művelt népek mögött szerfelett hátra ne maradjunk.“ *Közgazdasági tekintetben* pedig főczélként kezdett tekintetni külön s önálló magyar státusgazdaság megalapítása, hazánk anyagi erőforrásainak oly iránybani kifejlesztése, hogy mielőbb *ipar- és gyártás alapíttassék*, a mezei gazdaság felvirágzását akadályozó minden hűbéries intézmények viszonyok megszüntessenek, a kereskedésnek és közlekedésnek *új pályák* nyíttassanak, a fejletlen hitelügy megfelelőbb alakot nyerjen, az országos adó és financzrendszer gyökeresen megjavíttassék; kifelé jelesül Ausztria irányábani közgazdasági viszonyunk pedig úgy rendeztessék, hogy országos *függetlenségünk* ez irányban is kifejezésre juthasson [1]). Mely két osztálybeli reform-kérdések közt bizonyos benső egybefüggés létezett, a mennyiben mindannyian egy közös gyökérből eredvén, egymás kölcsönös kiegészítésére szolgáltak; másfelől, hogy a nemzetgazdasági nézetek és reform-kérdések e korban már nemcsak a törvényhozás teremeiben, vagy egyes kisérletek s alkalmi munkálatokban jutottak kifejezésre, hanem már egy egészen önálló szakszerü irodalomnak, a társulati eszmecsurlódásnak, a fensőbb oktatásnak, s mindenekfölött a politikai sajtó-mozgalomnak is kezdték tárgyát képezni.

* * *

Ezeket előre bocsájtva, forduljunk már most részletesb vizsgálatához azon közgazdasági *reform-kérdéseknek*, melyek 1841. kezdetétől egészen a 44-ki hongyülés berekesztéséig az elméket leginkább foglalkodtaták.

Századunk negyedik tizedének vége felé, tehát azon időszaknak, melyről mi itt szólunk, küszöbén: a politikai gazdaságtan elmélete mélyenható válságon ment keresztül; névszerint: az addig *a theoriában* majdnem kizárólag uralkodott angol-franczia, vagy *Smith-Say-féle iskola*, több kitünő szakférfiú által, jelesül Franczia- és Né-

[1]) Alantabb mindez bővebben fejtetik ki.

metországban megtámadtatott, s sarkalatos tanainak egy része, p. o. az érték- és ár, a szabad nemzetközi verseny, a kereskedelmi szabadság, a nemes-érczpénz szerepe, a fogyasztók érdekelsőbbsége stb. felől, hibásnak és kinem elégítőnek nyilvánítttaték. Legyen elég e tekintetben csak *Louis Saynek* a szellemdús protectionistának „Traité de la richesse des Nations“, s „Richesse individuelle et publique“ czimű dolgozataira, a reactionárius irányú St. *Chamans*-nak „Nouvel Essai sur la richesse de Nations“ s egyéb értekezéseire, a geniális *Sismondinak* ismeretes „Études sur l'Économie Politique“ és *Ganilhnek* „Theorie de l'Économie Sociale“ czimű munkáira franczia irók közöl; *Smithennernek* „Zwölf Bücher vom Staate“ (1839.); *Schön:* „Neue Untersuchung der Volkswirthschaftsordnung“ (1835.) Lavergne-*Peguilhen:* „Gesellschaftswissenschaft“ (1838, 1840.) s más német irók jeles műveire, mindenekfelett pedig az európai hirü s a 19-dik század legnagyobb *védvám-theoretikusának* méltán nevezett *List* Frigyesnek „Das nationale System der politischen Oekonomie“ czimű rendszerére utalnunk.

E munkák közől reánk nézve *List* „Nemzeti rendszere“ stb. közvetlen érdekkel bir. Egyfelül azért, mivel List, a mi nagy államférfiúnk Széchenyin kivül, az első *nagy continentális státusgazda*, a ki elméletét a gyakorlati élettel közvetlen viszonylatba helyezni, s az abstract Smithianismus tanrendszerén öntudatosan túl- és továbbmenni törekedett; másfelől azért, mivel List az *egyetlen külföldi nagy* nemzetgazda, ki Magyarországot vizsgálódásai körébe belevonta[1]) anyagi előbbre haladásunk föltételeinek felderítésével foglalkozott, s különösen döntő befolyást gyakorolt eszmefejlődésünkre, s közgazdasági életünkre azáltal, hogy tanrendszere a negyvenes évek folyamában *Kossuth által felkaroltatván*, majdnem evangeliumszerü tekintélyre emelkedett, törekvéseink és kisérleteink sinormérveül szolgált, czéljaink szövétneke gyanánt tekintetett.

Méltó ezek szerint, hogy *e rendszer alapelvei* e helyütt röviden megérintessenek[2]).

List először is a „nemzetiség“ fogalmából indúl ki, s azt állítja, hogy annak kifejlesztése, erősítése, politikai biztosítása: szinte egyik feladatát képezi a *közgazdaságtudománynak*. A nemzeti és a gazdá-

---

[1]) V. ö. „Die Nat. Oekonomischen Reform von Ungarn“ cz. értek. 1845-ből; (1850-ben II-ik köt. 299—366 l. Összegyüjtött művei.)

[2]) V. ö. még *Kautz:* Vámpolitika 151. l. és *Csengery:* Budapesti Szemle IX. köt. 39—40 l.

szati művelődés (List szerint) mindig karöltve halad, s egymást rendszerint föltételezi, úgy hogy az egyiknek emelkedése vagy hanyatlása a másiknak emelkedését vagy hanyatlását maga után vonja. A politikai *nemzetiségnek*, mint főczélnak, minden egyéb tekintetek, tehát az ipariak és *gazdaságiak is alárendelendők*, mert egyébként szilárd államépületet nem emelhetni. A nemzeti *vagyon* (L. tanai szerint) nem a csereérték mennyiségében áll, (mint az angol Smithféle iskola tanítja), hanem a *productiv erőkben*, a miért is ez utóbbiaknak szaporítása és fokozása legyen czélja a jól rendezett nemzetgazdaságnak! A társadalmi foglalkozás-nemek közt legjelentékenyebb a *műipar* és *gyártás*, mert ez ád az államnak erőt, ez lehetségesíti legnagyobb mérvben a javak szaporodását, ez politikailag stb. a leghathatósb factor és erőközeg; s ép azért érdemes is arra, hogy a nép és kormány által kiváló gonddal ápoltassék. Innen van, hogy List rendszerében a *protectió* és védvámi politika kitünő helyet foglal el, a mennyiben azt tartja, hogy ez egyike a legbiztosb s legcsalhatlanabb eszközöknek fejledező ipar s *gyári műveltség* előmozdítására, hogy a védvámok az általuk okozott csekély kiadást dúsan, százszorosan visszapótolják, hogy az ipar és gyártás a belfogyasztást fokozza, s így minden osztálynak keresetet és árukeletet szerez, s e mellett egyike azon módoknak és tényezőknek is, melyek a *nemzeti önállóság*, s a közgazdasági függetlenség megalapítására és fenntartására vezetnek.

Ez azon elv- s eszmekör, melyet Kossuth pályájának kezdetén, daczára annak, hogy még rövid idővel List munkájával megismerkedése előtt a régi (vagyis a szabadkereskedési) iskolának volt hive, *státus-gazdasági programmjául elfogadott*, s kevés módosítással mindaddig követett, mig az események súlyos catastrophái a merész népembert állásából ki nem sodorták.

S mindez legkevesbé csodálható, ha azon varázserőt tekintjük, melylyel e rendszernek alapjául szolgáló nagy eszmék: *nemzetiségről*, *önálló nemzeti létről* stb. a magyarra általában s különösen oly élénk szellemű izgatóra, minő Kossuth vala, szükségkép hatottak. S másfelől szem előtt tartjuk, hogy List könyvének helyenkint ékes emelkedett stilje, az egész rendszeren átlengő *hazafiúi érzület és melegség*, nemkülönben a könnyen érthető okoskodás meg az egész dolgozatot előnyösen jellemző gyakorlatias irány: megannyi momentumok, melyek oly egyéniségre mint Kossuth vala, befolyás nélkül nem maradhattak, s figyelmét szükségkép egész mérvben felkölték. Nem is említve, hogy az *ujdonság szinezete*, meg az uralkodó iskola ellenébeni oppositionális irány List rendszerében, szinte megannyi megnyerő

vonás vala Kossuth szemeiben [1]), s eltekintve attól, hogy az e téren önálló teremtő erővel nem biró, meg a *nemzetgazdaság nehéz tudományában* kellő tájékozottságot nélkülöző agitátor, igen is hamar hitetheté el magával, hogy az e rendszer által kijelölt út és mód hazánk közgazdasági átalakulásában is a legbiztosabb leend, s hogy a magyar államférfiunak e végre nincsen egyéb teendője, mint *List tanait a Németföldről* egyszerűen hozzánk átültetni.

Igy fogva fel a geniális német államgazda rendszerét, az evvel sok tekintetben rokon jellemű magyar agitator, Kossuth, a *szabad kereskedelmi irányt* (melyhez mint mondók eredetileg vonzódott) elhagyá, s az iparvédelem meg a gyári érdekeket vévén kiindulási pontul, ezen téren is, Széchenyi (státusgazdasági) rendszerével, melynek alapját a forgalmi szabadság, a kereskedés kifejlesztése meg az *agricol* érdekek képezék, működésének már első stádiumában, ellentétes állást foglalt el. Ugyanis:

Kossuth nemzetgazdasági *eszmekörének sarkkövét* azon meggyőződés képezé [2]), „hogy mint bármely állam, ugy különösen Magyarország is mindaddig szegény, anyagilag fejletlen maradand, mig puszta földmüvelő ország lesz, *s iparra s gyártásra* szert nem teend.“ E meggyőződésében azt tartá mindenek felett szükségesnek, hogy a rendelkezésre álló tőkék és munkaerők egy része haladék nélkül a kellő értékesítést nem lehetségesitő őstermelésből ipari vállalatokba vezettessék, a nemzeti iparosság minden kitelhető módon, állami és *sociális intézkedésekkel* előmozdíttassék, szóval közgazdasági törekvéseink oda czélozzanak, hogy *túlnyomólag agricol-jellemü fejlődési* stádiumából valahára kibontakozva, Magyarország *ipari állammá* alakíttassék. E nagy czél elérésére pedig legalkalmasabb s legbiztosb eszköznek nyilvánitá Kossuth a *védvámokat*, a protectiv vámrendszer alkalmazását, mely szerinte egyedül leune képes zsenge nemzeti iparunkat az idegenek elgázoló versenye ellenében megoltalmazni, a tőkék és munkaerők gyári vállalatokba való befektetését előmozdítani, a termelő és *fogyasztó osztályt* egymással közelebbi összeköttetésbe hozni, stb.

A védvámoknak azonban nemcsak gazdasági, hanem politikai és nemzetiségi tekintetben is szerfelett nagy fontossága van Kossuth

---

[1]) Egészen oly formán mint ép napjainkban nehánynál Kossuth törpe epigonjai között az ép most terjedező Carey és Dühring-féle új protect. iskolának tanai élénkebb viszhangra kezdenek találni.

[2]) Az itt felhozottak kiegészitését alantabb a „Védegyleti“ kérdés tárgyalásánál adjuk.

felfogása szerint Magyarországra nézve. Nézete szerint ugyanis a *védvámrendszer* egyik leghathatósb eszköz anyagi úgy mint országos *önállóságunk biztosítására;* védvámok nélkül Magyarország műveletlenségéből soha ki nem vetkezhetik, politikailag belső erőteljre nem juthat, s hogy a mindünnen fenyegetett magyar nemzetiség megszilárdíttathassék, oda is a külföldtől szigorú elkülönülés, protectiv vámvonalok általi elzárkózás szükséges. „Létünk főföltétele (irá egy alkalommal Kossuth) nemzetiségünkben fekszik, de nemzetiség örökké gyönge tehetetlen lészen, ha kereskedésben és iparban az *idegenek uralmát türjük* s nemzeti forgalomrendszer és gyári cultura alapítására nem törekszünk."

Az *ipari és gyári érdek* fontosságának ily határzott hangsúlyozásával Kossuth még egy más (valljuk meg) nagy horderővel biró czélt is kötött egybe. Jelesül Kossuth igen valószinüleg szem előtt tartá azt, hogy az ipari érdekek fejlesztése meg az evvel szoros kapcsolatban álló *polgári elemek erősbitése*, mint mindenütt ugy hazánkban is, előbb-utóbb a democratikus elvek uralomra-jutását segítendi elő [1]).

Kétségtelen egyébiránt, hogy a nagy agitator mind e tekintetekben föllépése időszakának *általános irányata* által is hathatósan támogattatott, a mennyiben, mint közismeretü dolog, ép ez időben honunkban a társadalmi téren is egészen megfelelő czélzatok és törekvések voltak napirenden, iparegyesületek alapítása, ipar-kiállítások rendezése, védegyletek életbeléptetése, a technikai oktatásügy javitása stb. közérdekeltség tárgyait képezék; az ipar és *gyártásbani hátramaradás* anyagi erőtlenségünk egyik főforrásaként tekintetett, s minden figyelem oda irányult, közgazdasági életünkbe uj s termékenyebb elemeket oltani, annak az eddiginél gyorsabb mozgását előidézni.

E helyütt még csak egy futólagos pillantást akarunk vetni Kossuth nemzetgazdasági rendszerének azon momentumaira, melyek az itt ecsetelt eszmekörön *kivül esnek*, de a nagy agitátor felfogása és nézetiránya általános méltányolásánál szem elől szintén nem téveszthetők.

Igy jelesül arra, hogy Kossuth a hazánk anyagi felvirágzását akadályozó középkorias jog- és birtokintézményeket, az ősiséget és a birhatlanságot, a *jobbágyi viszonyokat* és a nemesi adómentességet

---

[1]) V. ö. *Horváth:* Huszonötév stb. II. k. 159. s k. és 227 s k. lapj.

stb. épen úgy mint gróf Széchenyi, s minden elfogulatlan hazai államférfiú, egyenesen károsak- s mielőbb eltörlendőknek tartotta; azon meggyőződésből indulván ki, hogy mig ez institutiók fennállanak, Magyarországon sem az anyagi érdekek, sem a haladás és *szabadság ügye* kellőkép biztosítva nem lészen. E tekintetben tehát közte és nagy antagonistája közt ellentét nem létezett, valamint egy általában kétségtelen az is, miszerint Kossuth kivált *a forradalom* előtti korszakban, igen sok tárgyra és kérdésre nézve Széchenyivel *közös kiindulási ponton* állott, sőt egyben-másban még a végczélra is egyértelemben vala. Másfelől figyelembe veendő momentuma Kossuth reform-programmjának az, (és e tekintetben már Széchenyivel némileg ellenkező alapon áll), hogy a birtokos *közép-nemességet tekinté* a nemzeti újjászületés első s leghatékonyabb tényezőjének, s azon meggyőződésből indult ki, hogy „a jogszerüség [1]), a civilisátió és az alkotmányos élet legfőbb factora, s a nemzeti erő megtörhetlen magköve: egyenesen a *középrendben* keresendő, azon középrendben, mely nem áll oly magasan, hogy osztály-érdekeit, a nemzeti tömeg érdekeivel ellentétben képzelné; de nem oly alant sem, hogy mások suprematiai vágyainak eszközeivé alacsonyulna [2]), s mely magát pénzért vagy csillámokért árúba bocsájtaná.“ Nem kis horderejü theoria, ha ez eszmék mélyére tekintünk, s azon időszakot vesszük, melyben azok kifejeztettek, s mintegy *új jelszóként* a reform-agitátió zászlajira irattak.

Félreismerhetlen jellemvonása Kossuth reform-programmjának végre, hogy mig nagy elődje, Széchenyi, államférfiúi rendszerében az *anyagi érdekekre* vala a fősúly fektetve, s a közgazdasági kifejlés tekintetett azon hatalmas rugónak, mely a nemzetet lassanként politikailag is átalakitandja: Kossuthnál a politikai tekintetek voltak a mérvadók, s inkább a *politikai* intézmények reformja útján vélte a nagy agitator a nemzetet anyagilag is virágzásnak elébe vezethetni, mint megfordítva. Két látszólag ellentétben álló rendszer, de a mely közt az összhang és kiegyeztetés korántsem oly nehéz, mint a két nagy publicista hivé, a mennyiben csak az *egymás mellettnek* és *egymás utánnak* helyes megállapítása szükséges, hogy a nagy feladat sikeresen megoldathassék.

---

[1]) Kossuth Lajos saját szavai.

[2]) Vagy mint Rousseau mondja: „senkisem oly gazdag, hogy másokat megvehetne, senki oly szegény, hogy magát eladni kényszerülne!“

3. §.

Az anyagi reform-kérdések egyenként; jelesül a birtokjogi institutiók, és a földmüvelési érdekek körüli eszmék és törekvések.

Ha azon élénk eszme-mozgalomnak, melylyel hazánkban 1840 — 1848 közt az anyagi érdekeket illetőleg találkozunk, tárgykörét figyelmesb szemmel vizsgáljuk, az tapasztalható, hogy a mezőgazdaság és az evvel összefüggő birtok- és jogintézmények iránt ez időszakban *valamivel csekélyebb figyelem* mutatkozott, mint az előbbeni évtizedben, s hogy túlnyomólag oly irányban mozgott a nézetek fejlődése, mely inkább a már *ipari és kereskedelmi* országok szükségei- és érdekeinek közvetlen figyelembe vételéből indúl ki. Oka e jelenségnek abban rejlik, hogy a nemzet a puszta agricól-jellemü fejlődés-szakból ez időben már minden módon kibontakozni, s sokoldalúbb ipari s gazdászati élettevékenységre emelkedni vágyott, mig másfelől azon reform-kérdések, melyek az őstermeléssel meg az evvel kapcsolatban álló hűbéries jog- és birtok-institutiókkal egybefüggnek, részint az általános értelmiségi haladás, részint az azok körül (a lefolyt évtizedekben) *kifejlett viták által* annyira földerítetteknek tartattak, hogy újabbi tüzetes discussió tárgyaivá tenni feleslegesnek mutatkozék.

Nem akarjuk evvel azt mondani, mintha az itt szóban levő időszakban (t. i. 1840—1844 közt is) e nagy fontosságú ügyszak szem elől tévesztetett volna. Hiszen ez nem lett volna már maga azon körülménynél fogva sem lehetséges, hogy az idevágó *kérdések nagy része tekintetében* tulajdonkép legislativ végintézkedés még 1841-ig nem is történt, tehát azok újabb s érdemleges vitatása el nem is kerülhetett. Másfelől ép azon rohamos agitatió, mely e korban a gyár- és műipari productió *minden áron i támogatása érdekében* tapasztaltatott, a mezőgazdasági ügy fontosságát szem előtt tartó körökben természetszerüleg *bizonyos visszhatást* is szült, s arra szolgáltatott okot, hogy egy része az idevágó kérdéseknek új s eddig figyelembe nem vett oldala szerint kezdett nyomoztatni.

A mi először is a *mezőgazdaság* közvetlen előmozdítására czélzó e korbeli törekvéseket illeti, ezek két irányban érdemelnek figyelembe vételt. Egyfelül jelesül azon fáradozások szerint, melyek földmüvelési állapotaink javítására *irodalmunk terén történtek*, másfelől azon intézkedések nyomán, melyeket ez időben mind társadalmi s egyesületi körök, mind különösen a törvényhozás (az 1843/4-ki országgyülésen) tőn

a végre, hogy nemzeti háztartásunk ez alapágának okszerűbb s a kor kivánalmaival megegyezőbb rendezése eszközöltethessék.

A) *Az első irányban* különösen örvendetes mozzanat az, hogy a negyvenes évek elején részben ma is még legnagyobb tekintélyben álló mezőgazdasági szakiróink, egy *Klauzál* Imre, egy *Korizmics* László, egy *Érkövy* Adolf, egy *Benkö* s mások először emelték szavukat ez érdekben, s iparkodtak a tudomány s nemzetgazdaság ujabb vivmányainak megfelelőleg a földipari üzletmód tökélyesbítésére, s gazdasági állapotaink egyetemesb irányú reformjára hatni.

Igy névszerint *Klauzál Imre*, a ki „nehány tekintet Magyarország földmüvelésére“ [1]). „Saját jószágkezelés, haszonbér és tiszti száztóli“ [2]) s egyéb nagybecsü értekezéseiben *theoriát és praxist* szerencsésen egyesítve, egész rendszerét a legalaposb elveknek rakta le, s egyebek közt: a nagy birtokok házi administratiójának nehézségeit s áldástalanságát, a tisztán földmivelő *alföldi községek* decentrálisátiójának szükségét, a haszonbérleti gazdálkodás-mód lassankinti meghonosításának előnyeit, a tiszti száztólinak alkalmazását stb. emelvén ki, egyszersmind a *munka-megosztás* nagy elvére többhelyütt nyomatékosan utalt, hazai gabonatermelésünk túlzott terjedelmét kárhoztatá az őstermelési üzletnemek szaporitását, az ipari növények nagyobb mérvbeni müvelését, meg a juhtenyésztésnek terjesztését és tökélyesbítését ajánlá, másfelől pedig a müipar és gyártás (főleg lisztkészítés) mielőbbi kifejlesztését hangsúlyozván, helyesen emeli ki azt, hogy az aránylag *nagyobb jövedelem* a pénz, hitel és ipar szüleménye, s hogy ez utóbbi faktorok nélkül a mezei gazdaság sem emelkedhetik, soha igazi virágzásra [3]).

Egészen egykorúlag lépett fel hasonló irányú dolgozatokkal még ma is ünnepelt s sükeres tevékenységet kifejtő szakemberünk, *Korizmics László*. Azon helyes nézetből indulván ki ugyanis, hogy hazai őstermelésünk előbbre vitelénél a müvelt külföld haladási mozzanatainak tüzetesb szem előtt tartása szükséges, Korizmics első értekézéseiben, melyek a „Gazdálkodási rendszerek“ [4]) a „munka fontossága,“ a „Bérlet kérdése“ stbre vonatkoztak, főleg a nagyhirü né-

[1]) V. ö. *Gazdasági tudósitások:* 1837. 1-sö füzet 124—147. l.

[2]) V. ö. *Gazdasági tudósitások* 1841-ki foly. 1-sö füzetb.

[3]) Röyid, de találó jellemzését Klauzálnak adta *Érkövy:* „Nemzetgazd. magyar irók“ czimü irodalomtörténeti czikksorozatában a „Magyar Világ“-ban 1866. foly. (jelesül a május 27-ki számban.)

[4]) V. ö. *Ismertető* 1840. foly. 28. szám; 1841. foly. 37—38-ik sz. Ugyanott 28—29. sz. *Magyar Gazda:* 1845-ki foly. 15—25-ki szám.

met agronom és *státusgazda Thaer tanaira* támaszkodott, s egyebek közt azt iparkodott kimutatni, hogy mezei gazdaságunkba a művelési módok s az üzleti rendszerek illő megválasztása alapján mielőbb *helyesb arányok* hozandók, hogy a föld- és népipar leghatályosb emeltyűjét a gazdasági munka s ennek helyes intézése képezi, hogy a bérletrendszerben oly műveleti irány követtessék, mely az önmunkásságnak ösztönt és kitürést ad, s a magán úgy mint a nemzeti termelés és vagyonosság fokozására szolgálhat; hogy kivetkezve fényüzési hajlamainkból, törekedjünk évenkint jövedelmeink egy részét *megtakarítani és földjavításokra* fordítani stb. Mig másfelől azáltal érdemesítette magát, hogy az 1836 és 1841-ki évek aszályának káros következéseivel szemközt a *rétöntözés* eszméjét felkarolván, szóval és irásban ez utóbbinak érdekében fáradozott [1]), s magának már e korban is, daczára fiatalságának, tisztelt nevet vivott ki.

E jelesek sorába helyezhetni a még mai nap is dicséretesen működő szakembert: *Érkövy Adolfot.* Mint egyike a továbblátó hazai mező- és nemzetgazdáknak, s mint a külföldi (angol, franczia s német) irodalom termékeit ismerő buvár: Érkövy 1838-tól fogva földiparunk s közgazdasági érdekeink előmozdítására nézve számos czélszerü inditványnyal lépett fel, s különösen a homok-megkötés, a befásítás, a vizezés és alagcsövezés, a *csatornázás*, a gazda-képző intézetek, a gazdasági journalistika, az urbériségi ügy stb. körül fejtett ki helyes nézeteket. Igy eltekintve az 1838—1840-ig az „Ismertetőben" közlött tanulmányaitól, az itt szóban lévő időszak alatt [2]) „*Homokkötés*" cz. munkája 1844-ben (megjelent 1846.) azután „*Robot és Dézma*" cz. (1846-ban közrebocsátott) pályadolgozata, s Baranya gazdasági ismertetése cz. értekezése vonta magára a figyelmet, a melyekben a homoksivatagok megszüntetése, a telkesítés, az erdősítés hasznairól (l. Homokkötés 20 s k. l.), azután a *gabona-productió aránytalan* kiterjesztésének hatrányairól szól, s a mezei gazdaságnak (állattenyésztés, iparnövények, stb. alapjáni) többoldalusítását, s a nemzeti földnek termő-erőbeni megtartása szükségességét hangsúlyozza. (Baranya ism.) Kiváló mozzanat irói tevékenységében ezenkivül az, hogy 1842-ben a *népesítés* és colonisatió ügyét tüzetesebben felkarolá s

[1]) Jelesül 1842-ben a rétöntözés akadályait tárgyalta; 1843-ban a lombardiai rétöntözés mivoltát és hasznait ismertette; 1843-ban a *Gazd. Egyesület által* az országgyüléshez terjesztett rétöntözési törvényjavaslat készitésében részt vett; s 1845-ben „*Levelek a rétöntözés érdekében*" cz. jeles és nagy elismeréssel fogadott értekezését bocsátotta közre.

[2]) Ujabbi tevékenységéről a következő „Részben" szólunk.

egyebek közt a következő nyilatkozatot tevé: „ne hagyjuk ki számításainkból soha a *nemzetiséget!!* óvakodjunk egy második babellá lenni, s azért szolgáljon zsinórmérvül: a) az elv, hogy a magánérdek a nemzetiségivel soha összeütközésben ne legyen; b) hogy a honfiak egymást segélyezzék, támogassák; c) hogy nem a népességnek számarányán, hanem annak minőségén nyugszik a fősuly, s hogy azért hazai elemekkel kell népesítenünk, s a népesítésre és honosításra nézve helyes törvényt kell alkotnunk.

További bizonysága az e korbeli eszmemozgalomnak *agricol-érdekeink* körül az, hogy a „Gazdasági egyesület" kezdeményezése mellett több rendbeli *pályakérdések* tüzettek ki, s oly dolgozatokat eredményeztek, melyek mind a tudomány szinvonalának, mind a gyakorlat követeléseinek megfeleltek. Igy, hogy csak egy-kettőt emeljünk ki, *Bujánovics* Eduardnak 1843-ban (Budán) megjelent következő cz. pályanyertes műve: „A haszonbérrendszerről" általános figyelmet gerjesztett, a mennyiben a tárgyat mind mező- mind státusgazdasági szempontból fogja fel [1]), az okszerű gazdálkodás föltételeit és akadályait felmutatja, s azon utat s módot is kijelöli [2]), a melyen ez ügyben különösen honunkban eljárni kell, hogy földiparunk s közvagyonosodási érdekeink illőkép előmozdíttathassanak. Ide sorolható a „*Robot és Dézma*" czimű kitünő monográphia Érkövy, Heténvi és Királyitól (Pest, 1846.), mely a gróf Batthyányi Kázmér-féle 200 aranyból álló pályadíjjal koszorúztatott (1844-ben), s e hazánkra nézve fontos s bonyolult feladványt igen helyesen és az ujkori jog- és közgazdaság követeléseivel összhangzásban oldja meg [3]).

Ez időbe esnek továbbá egy irói veteránunknak *Török Jánosnak* többrendbeli értekezései, melyeket mint az országos gazdasági egyesület ez időbeli titkára a „Magyar Gazdában" s a „Gazdasági Tudósításokban" tett közzé, s oda irányulnak, hazai köz- és mezőgazdaságunk fejlődésének föltételeit és akadályait kimutatni, de másfelől előhirnökei is e publicista *azon közgazd. nézetkörének*, mely telivér aristokratiko-conservativ és feudalis irányánál fogva ujabbkori eszme-

---

[1]) V ö. 7—9. §.

[2]) V. ö. 19—20. §.

[3]) Találóan mondatik ugyanis e munkában (a 358—360. l.) „az örökváltság a kasztok számát kevesbiti, s a szabaddá lettek érdekeit az alkotmánynyal szorosban összefüzi. Ha nemzeti nagyságot akarunk, adjunk a hazának minél több erényes és szabad polgárt, s ha képes valaki felmutatni hazát vagy nemzetet, mely az úrbériség mellett nagygyá, gazdaggá, müveltté és virágzóvá lön, úgy én leszek az első, ki az örök váltság ellen követ emelendek." (Érkövy.)

fejlődésünkben sajátszerű helyet foglal el, s Törökön korunk hasonló szellemu iroi, egy Adam Müller és Stahl, Kosegarten és Strauss Atkinson és St. Chamans méltó ügytársa és concurrensekint tünteti fel [1]).

Ezen túlnyomólag mezőgazdasági reform-eszmék mellett találkozunk ez időben tulajdonképeni nemzetgazdászati elmélkedések és inditványokkal is az irodalmi téren. Igy egyebek közt *Gorove* „*Nemzetiség*" valamint „Nyugat" czimü (1842-ben közrebocsátott) munkái, *Trefort* többrendbeli hirlapczikkei, *Fényes Eleknek*, hirneves statisztikusunknak „Magyarország hátramaradása" czimű értekezése, s *Desewffy Emil* „Alföldi Levelei" tüzetesen foglalkoznak a birtokrendszer s a földipar reformjával összefüggő ősiségi, örökváltsági, urbérügyi, földhiteli stb. kérdésekkel, s egyengetik a helyesb felfogás meg a törvényhozó működés utjait.

Gorove jelesen érintett müveiben egyrészt a birtokjogi intézményeknek az előre haladtabb kor szellemében való átalakitását, a jobbágy tartozások megváltási kulcsát és módját meg egyéb közgazdasági szükségeinket és teendőinket fejtegeti, másfelől a külföld eziránybani viszonyait ismertetvén, azt mutatja ki, hogy a *szabad föld és a szabad munka* müvelt és életre való nemzet anyagi fejlődésének föltétele. Rokon irányban látjuk egyidejüleg haladni *Trefortot, a szellemdus* s már ekkor szép reményekre jogosított fiatal publicistát és szakférfiút; kinek többrendbeli értekezései közől, melyek ez időszakban tolla alól kikerültek s főkép az őstermelés és ipar érdekeinek összhangba hozására meg a földhitelügy körüli eszmék tisztázására irányultak [2]), csak a „*Tudománytár*" 12-ik kötetében (1842-ben) [3]) közzétett tanulmányát a „Nemzetgazdaság rendszerei" felett, érintjük meg, melyben a szerző a mercantiliszták és physiocraták, Smithnek és a socialistáknak rendszereit ismertetvén, előszeretettel hajlik az ép ekkor megjelent *Liszt-féle* „Nationales System der Pol. Oekonomie" czimű nagyhirü munkához, a nélkül azonban, hogy annak elveit, ugy mint Kossuth és mások tevék, hazánkra azonnal is föltétlenül al-

---

[1]) Megjegyezzük, hogy mind ez irók és szakférfiak *alantabb* még többször fordulandnak elő, a mennyiben irodalmi és reform-törekvéseik részben egész a jelenkorig nyúlnak le.

[2]) V. ö. „Ősiség" a *Pesti Hirlap* 1845. foly. 458, 460, 508. szám. „Örökösödési Jog" u. o. 1845-ki foly. 426-ik sz. „*Hitelintézet* és telekkönyv" u. o. *1844.* foly. 375, 407; és *1845.* foly. 508. szám.

[3]) V. ö. *Tudománytár* 1842-ki foly. 42—62. l.

kalmazhatóknak nyilvánítaná, sőt egyenesen kimondja, miszerint Magyarország, parlagon heverő roppant földbősége, tőke- és hitelhiánya, gyér népessége, meg középkorias birtokintézményei miatt, még nincs azon fejlődési stádiumban, hogy a nemzeti erők és tőkék a földmüveléstől elvonattathatnának és gyáripar alapítására fordíttathatnának; hozzátévén azon (politikai tekintetben is) találó megjegyzést, miszerint Magyarország *geographiai fekvésénél* és politikai viszonyainál fogva, termelvényeire nézve legbiztosb vásárra az ausztriai örökös tartományokban talál, miután a birodalmi vám- és iparrendszernél fogva, gyári árúkbani szükségleteinket leginkább innen láthatjuk el [1]). Tüzetesen foglalkozik még gr. *Desewffy Emil* ez időszakban közrebocsátott „Alföldi leveleiben" a mezőipar státusgazdászati oldalával és szervezésével [2]). Eltekintve ugyanis érintett művének azon szakaszaitól, melyek a *közlekedési ügy* meg a *bank-kérdés* elemezését tartalmazzák, figyelemre méltó elveket rakott le a nagy államférfiú e munkában az urbéri ügyet meg az *örökváltságot* illetőleg, utalva különösen e kérdés kényes s bonyolult voltára, a végrendezési elvek megállapításánál szükséges ovatosságra [3]) stb, s kimutatva azon szoros összefüggést, mely hazánk mező- s államgazdasági felvirágzása meg a *hitelügy* kifejlése közt létezik, valamint azt, hogy az uj birtokjogi rendszer megállapítása csak karöltve összes adó-közlekedés- s földhitelügyi intézményeink átalakulásával lészen sükerrel eszközölhető [4]) [5]) [6]).

---

[1]) A földhitel- s bankügyre valamint a vámpolitikai s a kereskedés és ipar érdekére vonatkozó egyéb értekezéseit alantabb említendjük meg tüzetesen.

[2]) V. ö. e munka 12. Levelének 1—5 két (45—94. l.) meg függelékét (95—165 l.)

[3]) V. ö. 52. s k. 61 s. k. lapokat.

[4]) V. ö. 95 s k. lapj. kifejti különösen itten Desewffy azt, hogy a jobbágytartozások törvény s százados szokás által lévén szentesítve, csak a földesúr *teljes kielégítése alapján* válthatók meg s törölhetők el; a megváltás kiválólag a földmüves *önerejéből* történjék, az örökváltság nagy müvelete csak lassan, s bizonyosan nem bankok s papirpénz készítés s forgásbahozás alapján (mint Tetétleni, Fogarassy és Kossuth indítványozzák) eszközöltethetik sikerrel; hogy a *merész banktervezők* által kiadni javasolt papirjegyek illő alap hiányában, s mivel tulajdonkép kényszerített forgású papirpénzzé válnának, értéktelenek volnának, hogy *oly papirral*, melynek értéke nincsen, senki adósságait nem fizetheti stb. V. ö. *Alf. Lev.* 95—118. l. és alantabb a következő §.

[5]) Szembeszökő jellemvonása azonban mindez elmélkedéseknek az, hogy a szerző bármennyire törekszik is bizonyítgatni, hogy *pártokon kivül és felül* áll, mint határozottan *conservativ- s aristokratiai* irányu publicista jelenkezik, a mozgalmasb *reform-agitátiónak nem barátja*, a szabadföld és a jobbágy tartozások

B) Forduljunk most az e téreni practikus törekvésekhez:

Megelégedéssel említhetni fel itt mindenekelőtt azt, hogy az értelmiség haladtával meg a fejlődésnek indult journalistika terjedtével: ez időben mind ritkábbakká kezdettek válni a földesúri önkényeskedések esetei, a jobbágy emberiesb bánásmóddal illettetett, a megyékben a közmunkák igazságosb kivetése, a középkori gyámsági kényrendszer maradványainak eltörlése eszközölteték, egyes birtokokban a jobbágyi örök-váltság kölcsönös egyesség utján tényleg keresztülvitetett, másutt a robotok olcsó ároni megváltása a pórra nézve lehetségessé tétetett stb.; s igy a földmivelő sociális állapota tetemesen javíttatott [1]). Mig másfelől nem csekély hatással vala az *agricól-*

---

eszméjét még a régi iskola szellemében fogja fel, a nemesi osztályra fektet minden súlyt, szóval a kor némely uralkodó elvével nyilt ellenkezésben áll; meganynyi tulajdonok, melyeket egész államférfiúi és irói pályáján az utolsó pillanatig *következetesen megtartott.*

[6]) Ez időben esnek végre még több jeles értekezések az urbérviszonyok, és birtokrendszerre nézve, melyekben a kor ez égető kérdései közelebbi megvitatásra találnak. Igy nevezetesen *Balásházy*tól „Elárult pályairat" (Debreczen 1841) *Waisz János*tól. „Elmélkedések Magyarország hitel- és földbirtok viszonyai felett" (Poson 1844.) *Záborszky*tól „Az úrbéri telkek örökös megváltásáról" (Poson 1843.); valamint számos beható czikkek a politikai hirlapokban s tud. folyóiratokban, jelesül a *Pesti Hirlap*, a *Társalkodó*, az *Atheneumban*; névszerint Lónyay Gábortól, Pulszkytól, Szegeditől, Szőllősytől, Tóth Lőrincztől, Somogyitól stb.

Nem különben arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy ez időszak alatt is fölmerült a *telepítés oly sarkalatos* fontossággal biró kérdése, s nem egy jeles szakférfiú emelt szót az ügyben, utalva hazánk gyér és aránytalanul megoszlott népességének káros voltára, meg a belcolonisátió czélszerü *eszközlésének szükségességére:* de másfelől nem tévesztve szem elől azt sem, hogy ez ügyben is nemzetiségi érdekeinek gondos figyelembevétele hazafiúi kötelesség, nehogy az idegen elemek szerfeletti gyámolítása által önmagunkat gyöngítsük és sértsük. (Korizmics, Érkövy s mások)

Érdekesebb mozzanat az e korbeli journalisztikai feleselésekben a *majorátusok* és *hitbizományoknak* újra szőnyegre került vitakérdése. Mig ugyanis az egyik fél s névszerint a Pesti Hirlap iskolája (V. ö. *Pesti Hirlap* 1842-ki foly. 172, 186, 187, 192-ik számait), mint gondolható, ezen intézmények ellen nyilatkozott, s a szabadabb földmegosztás és adásvevés elvét képviselé: addig a másik, *vagy conservativ iskola* (V. ö. *Világ* 1842-ki foly. 76. s egyéb szám.) határozottan pártolá azokat, s szemére veté a Pesti Hirlapnak, hogy az ősi institutiók iránt kevés kegyelettel viseltetik, demokratikus veilleitásokban tetszik magának, s főleg hogy a telek csereberejét elömozdítja, s a földet az üzlet s kereskedelmi spekulatió tárgyává aljasítja.

[1]) V. ö. *Horváth:* Huszonötév stb. II. köt. 163. l.

haladás előmozdítására gazdasági szakközlönyök működése, meg az itt-ott keletkező gazdasági egyletek, főleg pedig a *pesti országos* gazdasági egyesület buzgólkodása, jelesül ismeret-terjesztő irányban, pályakérdések kitüzése, külföldön tett tapasztalatok felfödözések átültetése stb. valamint az által is, hogy a törvényhozás számára szakférfiak által a mezőgazdasági reformokra vonatkozó törvényjavaslati munkálatokat készittetett, s igy közvetlen magára a legislatióra is termékenyítő befolyást gyakorolt [1]).

A törvényhozást illetőleg az 1843/4-ki hongyülésre küldendő követek tekintélyes része a megyéktől vett utasításokban egyenesen arra hivatott fel, hogy az urbérviszonyok teljes megszüntetése-, s az örökváltsági elvnek kényszer-módon való keresztülvitelére törekedjék, az *ősiségi institutió* eltöröltessék, s egyuttal azon intézmények is életbe léptessenek, melyek (mint péld. telekkönyv, földhitelintézet, általános birhatási jog, hitelrendszer stb.) a mezei gazdászat s ez által közvetetten az anyagi felvirágzás előmozdítására szükségesek, s egyéb müvelt államokban már régóta fennállanak. Ismeretes különösen e tekintetben *Szathmármegyének* XII. reform-pontja, melyet a szabadelvü párt élénk agitátiói folytán az 1842-ki február havában tartott közgyülés elfogadott, s a legközelebbi országgyülés által mintegy *követendő ujitási programmul* felállíttatván, habár az akkori viszonyok szempontjából nagyon is radikál irányunak nevezendő, számos megyében helyeslésre talált.

Az 1843/4-ki országgyülés folyamában az itt szóban lévő reformkérdés hosszasb tárgyalásnak nem vettetett ugyan alája, azonban az ősiség, az örökváltság, és a birhatási jog nagyhorderejü föladványa élénken foglalkodtatá az elméket, sőt részben jóval közelebb is vitetett a megoldáshoz. *Azon radikál irány* (mond e tekintetben jeles történetirónk Horváth), mely a birtokot minden bilincs alól felmenteni, tökélyetes tulajdonná tenni, s e végre a nemesi és jobbágyi földet egyaránt felszabadítani tüzte ki a reform egyik főczéljává, ez országgyülésen [2]), kevéssé haladt előre, a mennyiben a rendek az ősiség eltörlésének és az *örökváltságnak* már a mult hongyülésen kimondott elvét ténylegesen akarván alkalmazni, egy választmányi munkálatot készítettek, s azt a megyéknek vélemény-nyilvánítás végett meg is küldötték, de ép e halasztás folytán többé ez országgyülés alatt

---

[1]) V. ö. a „*Magyar Gazda*“ cz. folyóirat 1843—1846-ki évfolyamát, hol e tekintetben közelebbi felvilágosítás nyerhető.

[2]) V. ö. Huszonötév stb. II. k. 237—238. lap.

tárgyalás alá nem vétetheték. Nagy jelentőségű lépés vala azonban, melyet a törvényhozás ez időben tőn az, hogy egyidejüleg az *általános hivatalképességi* jog democratikus elvének érvényre juttatásával, a nemesi jószágoknak nem-nemesek általi birhatási joga is törvénynyé vált!

Annyiban is nagy horderejü vívmány, hogy *Széchenyi is határozottan* folyt be annak kiküzdésére [1]), s a mennyiben a 48-ki nagy átalakulásnak ezen a téren kétségtelenül egyik hatalmas előjelensége s utegyengetője vala.

Figyelmet érdemlő momentuma végül a 44-ki országgyülésnek ez irányban az, hogy a régóta szabályozást váró, s mind az 1791 mind az 1825/7-ki hongyüléseken tárgyalások alatt volt *bányászati ügy:* ez országgyülésen ismét szőnyegre hozatott, s többoldalu méltatásra talált, anélkül azonban hogy végleges megoldatást lelt volna a bányászat rendezésének kérdése [2]). Az 1844-ki hongyülést e szerint egészen eredménytelennek nevezni nem lehet, habár kétségtelen is, hogy sok nagy horderejü kérdés, mely e gyülési szaktól *végelintézést várt*, függőben maradt s a nemzet szükségei kellő mértékbeni kielégítést nem találtak.

4. §.

A hitelügy és a bankkérdés: az irodalomban, a sajtóban és a törvényhozásban.

Azon élénk eszme-mozgalom közepette, mely a 1839/40-ki országgyülés alatt és óta *a nemzet anyagi ügyei* körül kifejlődött, lehetlen vala a gondolkozóbb publicisták és szakférfiaknak azon megismerésre nem jutnia, hogy mindazon nagy és messzeható reformok, melyek törvényhozásunkban és társadalmi téren terveztetnek, csak ugy vitethetnek eredménynyel keresztül, hogyha a modern nép- és államháztartás e két szilárd oszlopára, virágzó *hitelre és rendezett* pénz- és *adóviszonyokra* támaszkodhatni; s hogy e szerint a megindított agitatióban a főbb teendők közé azon kérdés megoldása helyzendő, miként lehetne hazánkban a köz- és magánhitelt kifejleszteni, s megfelelő módon szervezni, másfelől az ország közszükségei tekintetéből

---

[1]) V. ö. *Toldy:* Magyar Politikai Szónoklat kézikönyve (1866.) I. köt. 65—68. l.

[2]) V. ö. az 1843/4. *Diariumnak* IV-ik köt. 46. s k. l. 63. s k. 93. s k. azután az *Actáknak* II. k. 265—320-ig és III. k. 169—226. l., hol az ez iránybeli munkálatok és javaslatok is találhatók.

már végkép nélkülözhetlen erőforrásoknak adó utjáni előteremtését sükeresen eszközölni.

A hitel- meg az adó kérdése ez időben még szoros egybefüggésben állott a birtok-viszonyok s az urbériségi-ügy reformjával is. Névszerint mennyiben sokaknak meggyőződése szerint a jobbágyterhek végleges megszüntetése a nemesi jószágok természetének megváltozását, s már kikerülhetlenné vált megadóztatását, másfelől hitelintézeteknek (melyek segélyével e reformok biztosban vitethetnek keresztül) felállítását, meg bizonyos *föld- vagy telekadói rendszer* alkotását teszik szükségessé, s hogy a közgazdászati reform nagy ügyének sükere lényegileg attól föltételezett, mennyire lesz a nemzet képes e feladatok egyidejü és együttes felkarolása által, a kor követeléseinek megfelelőleg eljárni.

Szóljunk először a hitelügy, s az evvel összefüggő banktervezetekről.

Azon idő óta, hogy Széchenyinek (és néhány előideinek) irataiban *a bankok kérdése* megpendíttetek, s a 40-ki országgyülés is ez ügynek nagyobb figyelmet szentelve, egy *országos bankintézet* felállítását nemzeti desiderátumként felállította: rendre kezdének hazánkban a legkülönbözőbb irányú bank- s hitelintézeti tervezetek szőnyegre kerülni, a napi sajtóban s a társadalmi s az irodalmi téren közvita tárgyává válni. Első s mondhatni legalaposb nyilatkozatot képeznek e téren gróf *Desewffy Emil* „Alföldi Levelei", jelesül ezek három utolsó szakasza [1]), melyben a banküg némely főbb elvei tüzetesen kifejtetnek, a bankszervezet kellékei s előföltételei felmutattatnak, s polemikus kitérések közt egyéb egyidejüleg megjelent banktervezetekre, az e tárgybani nézetek tisztázásához becses adalék szolgáltatik. Desewffy gróf e munkája irodalmunkban, miután e nagyfontosságú kérdést hazánkban *először* [2]), *s az európai tudomány* és gyakorlat álláspontja szerint hozta szőnyegre, határzó befolyást gyakorolt, s főleg azáltal, hogy a *földhitelbank* alapeszméit s szükségességét, minden kortársait megelőzve, tüzetesebben kimutatta, epochális jelentőségüvé vált, a miért a benne kifejtett nézetek közelebbi figyelembe vé-

[1]) V. ö. *„Alföldi Levelek"* 244—344. lapj. (Az itt következő irodalmi dolgozatok tekintetében meg kell jegyeznünk, hogy nagyobbrészt a politikai sajtó képezte azon közleget, melynek segélyével először jutottak a közönség elé, s hogy rendszerezettebb s kikerekítettebb alakban csak később bocsájtattak ki. Áll ez jelesül mindjárt a jelen munkájáról is gróf Desewffynek.)

[2]) Jelesül a *„Hirnök"* melléklapjában *„Századunk"* s pedig 1839-ki november X-iki levelében.

telre érdemesek. Igy jelesül azt mondja egyebek közt a szerző, hogy a törvényhozásnak figyelmét kiválólag a *jegybankok* kívánják meg (225. l.), mert az e részről i szigorú ellenőrség meg annak lehetőleges megakadályozása, hogy a bankjegyek becsüket veszélyeztető mennyiségben forgásba ne hozzassanak, mulhatlanul szükséges. A jegybankok fennállásának alapja *a hitel, s a banktársulat* köteles az általa kiadott jegyek értékének fenntartását illetőleg kellő biztosításról gondoskodni (256—261. l.). Honunkra és az osztrák birodalomra nézve különösen azt mondja szerző, hogy *jól rendezett bankra*, mely olcsóbb tőkét nyujthatna a gazdának és iparosnak, nagy szükségünk vagyon, de e végből mindenekelőtt birtokjogi intézményeink átalakítása meg váltó- s hiteltörvények alkotása múlhatlan kellék (264.); hozzáteszi azonban, hogy téves azon hiedelem, mintha egy különféle nemzetekből álló birodalomban, minő az ausztriai, a bankjegyeknek csak *egy forrásból* lehetne folyni [1]) [2]), tehát (már itten is) a több bankrendszert pártolja. (265. l.) Ez általános nézetek kifejtése után áttér Desewffy a földhitelintézetek szerkezetének ismertetésére (267. s k. l.), főleg a porosz-siléziai e nemű bankegyesületek fonalán indul, s kimutatja, mily nagyok előnyei ezen *a solidáritás básisára* fektetett intézeteknek mind a hitelkeresőre, mind a tőkebirtokosra nézve, (274. s k. l.); s egy idecsatolt „Függelékben", tekintettel az egyidejüleg felmerült különböző banktervezetekre, a következőkben foglalja össze javaslatait: a) *általános szabály* a bankrendezésben, hogy a jegyek mérsékelt arányban s alapjuknak megfelelő összegben bocsájtassanak ki, s minden szédelgés s papirszaporítási kereskedés gondosan kerültessék (280—296. l.). b) A megyei házi adó-tárt honunkban bankalapul elfogadni nem lehet, egyfelől az ez ügyhez értők felette csekély száma miatt, másfelől azon okból, mivel oly bank, melynek alapja közadó, *csak állami lehet*, mely nem oly czélszerü mint a magánbank, s mivel a közadóból befolyt pénzt koczkáztatni nem szabad. c) Ne siettessük módfelett a bankfelállítást, miután ez intézetünk a bécsi *nagy bank által* könnyen elnyomattathatnék, hanem elégeljük meg egyelőre a

---

[1]) A mi (mond szerző) csak akkor állana, ha a bankjegynek kényszerített forgása volna, azaz: nem képviselője, hanem teljes helyettesítője volna a nemes érczpénznek.

[2]) Desewffy pénztheoriájának egyik sarkelvét itt még a következő tételben is foglalja össze: hogy tudniillik bankjegyek képviselői a pengő pénznek, s kívánságra pengőre váltandók a kibocsájtó által; ellenben papir-pénz: kényszerített forgású helyettese a p. pénznek. (V ö. 105. l.)

pesti bankot [1]) s iparkodjunk azon előföltételeket megvalósítani, melyek ez irányban sikeres működésre szükségesek. (296—298. l.) d) Ne várjunk csodaműveket a banktól, ne szerveztessék a bank úgy, hogy a kormány kezelése s befolyása alá jusson (300. l.) s bizton várhatni, miszerint lassanként szilárd alapú bankintézetünkhöz a külföldi tőkék is fognak vonulni. (302. l.) e) Különböztessük meg a kereskedői és *a földbirtokosi* hitelre alapítandó bankokat; s ezek szerkezetét, mely egymástól lényegesen eltérő. (304—307. l.) A kereskedői érdekeknek megfelelőbb pesti bank mellett tehát, mely ha kifejlend, országos fontosságúvá váland, s több fiók intézeteket léptetend életbe (307. l.), fordítsuk főtörekvésünket egy országos földhitelegyesület vagy jelzálogi (földhiteli) bank felállítására (315. s k. l.) be nem várva az ősiségnek törvényhozási útoni eltörlését, a *porosz-sziléziai* rendszer mintájára, és pedig az ország összes nemessége s önjogú közönségeinek solidaris egyesülése alapján (320. l.), s azon joggal, hogy minden, a szinte életbeléptetendő örök váltsági pénztárban folyandó *tőkék*, *alapítványok*, árvapénzek stb. e hitelegyesület zálogjegyeibe fektessenek, kellő kormányi ellenőrködés mellett, s a nyilvánosság föltétlen alkalmazásával. 321. l.) Megannyi eszmék, melyek legújabban hazai földhitelintézetünk szervezésénél jórészben csakugyan meg is valósíttattak. (330—345. l.)

Desewffy kezdeményezés nyomán: *Fogarassy* „Magyar Bank" 1841-ben; *Kovách László:* „A bankokról" 1842-ben (Debreczenben) *Farkas Ferencz:* „Egy nemzeti hitelbank és élelembiztosító intézetnek tervezeti szabályai 1841-ben (Budán)[2]) közrebocsátott műveikkel járultak e kérdés vitatásához. Mind ez irók törekvése lényegileg oda czéloz, az örökváltsági ügyet kapcsolatban *egy nemzeti pénzügy* megalapításával, a bankintézetek életbeléptetése segélyével elintézni, szélesb terjedelmű papirpénzjegyi műveleteket eszközlőbe venni[3]). Meg-

---

[1]) Ennek felállítása ugyanis ép ez időben „kereskedelmi bank" czime alatt kisértetett meg.

[2]) Ezenkivül a következő értekezések is jelentek meg ez időben: „Hitelintézeteink szelleméről és befolyásáról a nemzeti jólétre" a M. Tud. Társaság Évkönyvei 1845-ki folyamában VI-ik köt ; és szinte *Kovách* Lászlótól „a Banküg s Európa jelesebb bankjai", a Tudománytár 1841-ki folyam. X. köt. L. még a *„Pesti Hirlap"* 1841. foly. 10, 33, 49, 51-ik számát.

[3]) *Tetétleni* egyebek közt azt indítványozza, hogy tegyünk egy örökváltsági pénztárba 90 millió for. bankjegyekben, magunk által készíttetekben, evvel fizessük ki a földesurat egyszerre, a jobbágygyal pedig fizettessük 30 éven által évenkint tőkésített tartozásának $^1/_{30}$-ad részét, ezzel a forgásbahozott bankjegyek $^1/_{30}$-át váltsuk be, s így 30 év alatt a bankjegy is mind be lészen váltva, a

annyi *téves* tervezetek, melyek a pénzhitel és értékforgalom félszeg felfogásából indulnak ki, s egyebek közt Desewffy metsző gunynyal irt birálata által is kellő módon visszautasíttattak [1]).

Arra nézve egyébiránt, hogy nemcsak *gróf Desewffy* követett ez időben helyesb irányt a bank-kérdésben, tanuság egy más hasonlag alaposb tanulmányra mutató nézetkör e tárgyban, tudniillik *Trefort Ágostoné*. Ez utóbbi ugyanis 1841-től egész 1845-ig részint a „*Pesti Hirlap*“ hasábjain, részint önálló értekezésekben (mint például „A bankügy“ 1842-ben Pesten) vonó tárgyalás alá a bankkérdést, s több irányban jótékony hatással vala az e bonyolult tárgy körüli nézetek tisztázására. Jelesül: mindjárt föllépésekor eredményes hadjáratot inditott meg Trefort a banktervezők azon merész serege ellen [2]), kik (mint Érkövy találóan mondja) a *papirospénz-költészetet* akarván hazai forgalmunkba beültetni, a túlvitt papirpénz-rendszer magtalanságát s károsságát be nem látták; s olyformán mint Desewffy, egyelőre a hypotekális bankintézeteket elégségeseknek nyilvánitá. Ez utóbbi nézetet azonban 1842-ben közzétett (fentemlített) bankügyi önálló munkácskájában annyiban módositá, hogy egy jól rendezett *ingóhiteli banknak* jelzálogi intézetek felett elsőbbséget adott, (6. s k. l.) arra fektetvén az argumentatiónak fősulyját, hogy ily bank mind a kereskedelmet mind a földbirtokot egyidejüleg támogathatja, a tőkések ily pénzintézetbe szivesebben fektetik tőkéiket mint hitelintézetek papirjaiba, s hogy ily bank által az idegen tőkéket jobban lehet beédesgetni hazánkba, mint jelzálogi műveletekkel; azonkivül pedig *az ősiség eltörlését* egyenesen föltételenül nyilvánitá egy jól rendezett földhitelintézet életbeléptethetésének. E mellett Trefort értekezése igen sok helyes nézetet tartalmaz, kimutatja, hogy csak *arany és ezüst* képezheti alapját jól rendezett banknak, hogy a papirospénz bizonyos határon túl szaporítva roppant veszélyekkel jár, hogy a pénz- s hitelforgalomnak sajátszerű törvényei vannak, melyeket tiszteletben kell tartani, s végre, hogy a hazánkban felállítandó nemzeti bank alapja

---

földesúr is tökélyetesen kármentesítve stb. Mig Fogarassy azt teszi hozzá, hogy a jobbágyság által évenkint befizetendő summa, mennyiben nem igaz értékü pénzben adatott be, ilyenné (!) váltassék, a letett arany- s ezüstről újabb bankjegyek bocsájtassanak és kamatra adassanak ki, a jobbágyok helyett meg a földesurak részére kibocsátott bankjegyek csak ezen kamatokkal váltassanak be amortisálás végett. L. még *Desewffy* „Alföldi Levelei“ 116—117. l.

[1]) V. ö. „*Alföldi Levelek*“ 96—118 és 281-ik lap.

[2]) V. ö. „*Pesti Hirlap*“ 1841-ki évfolyamának 69, 74, 85, 101-ik számait; s „Bankügy“ czimü munkácskájának 30—45-ik lapj.

legczélszerűbben „*Részvények*“ *s nemzeti kölcsön* nyomán volna beszerzendő. (V. ö. 9 s k. 15 s k. 30 s k. l.)[1]).

Ugyanez időtájban került szőnyegre az ismeretes socialisztikai irányú olasz nemzetgazdasági írónak báró *Corvajának*[2]) *egy hitelintézeti* terve, melyben tekintettel Magyarországra, egy nagyszerű takarékpénztár életbeléptetése inditványoztaték, s ennek czéljaul tüzetett a szegényebb osztályok takaritmányait összegyüjteni s a földmiveseknek iparosoknak és kereskedőknek kölcsön alakjában kiadni, olykép azonban, hogy a takarékpénztári könyvecske helyett a társaság jegyeket bocsájtana ki, melyek birtokosaiknak pénzkép szolgálnának és egyidejüleg kamatoznának is. Mely tervezetet *Trefort a „Pesti Hirlap“* (1842-ki folyam 118-ik számában) ismertetvén, annak gyöngéit kimutatja s azon következetlenségekre utal, melyekbe ily módon keverednénk[3]).

Ennyit a hitel és bankkérdések körüli vitákról az *irodalomban* és *a napi sajtóban*. Lássuk most, mily irányban haladt ez ügyben a törvényhozás.

Mióta a váltótörvények behozattak, számtalan eladósodott nemesi család érezte annak szigorát, melytől az előtt kiváltságos állásánál fogva megóva volt, a mennyiben egyebek közt lefoglalás stb. ellen biztonságnak örvendett. Az önzők és tudatlanok ennek következtében maguk a váltótörvények ellen keltek ki, némelyek a *kölcsönfölvételnél* a váltói kötelezéseknek semmikép sem akarták magukat alávetni, s igy természetesen a kamatláb felszökkenésének s a birtokosok még nagyobb terheltetésének kelle beállania. Ily körülmények között, de meg azért is, mivel ép ez időben *megujitott szabadalma* a bécsi nemzeti banknak (1841-ben 25 további évre) mind félelmetesb mérvben vala kiterjesztendő monopolisztikus hatását Magyarországra, általánosan kezde éreztetni szüksége egy önálló *magyar banknak* vagy földhitelintézetnek, mely olcsóbb kamatra tőkét nyujthatván a szükséges beruházások s gazdasági reformokat lehetségessé tegye, máso-

---

[1]) V. ö. még „*Pesti Hirnök*“ 1844. évfolyamának 407-ik számát; továbbá u. o. 375-ik számot, és 1845-ki folyam. 508-ik számát.

[2]) A ki egy „Bancocrazia o il gran libro sociale“ czimü utopistikus eszmékkel telt munkát is bocsájtott ez időben (1840. Milanó) közre.

[3]) Ugyanez időben többrendbeli váltójogi értekezések is jelentek meg hazai irodalmunkban, melyek egy részében a hitel- s pénzkérdés is megvilágosíttatott, így például *Pusztay* (1842) *Vághy, Fogarassy* s másoktól. Mig a journalistika terén a „*Századunk*“ *1841—1845-ki* folyamai is több értekezéssel járultak e feladatok megvilágosításához.

kat a bukástól megóvni segítse. Ily körülmények között, főleg miután az irodalom is különös buzgósággal karolta fel a kérdést, az 1843/44-ki *országgyülés egyik* feladatának ismeré ilynemű földhitelintézet életbeléptetésére törvényt alkotni [1]), s oda utasítá a megalakított *financziális választmányt*, hogy egy erre czélzó javaslatot kidolgozzon [2]). E javaslat nemsokára meg is készült, s egy a porosz-siléziai földhitelegyesületekhez sokban hasonló banktervezetet foglalt magában, mely szerint Budán egy az *ország jótállása mellett* alapitandó hitelbank lenne életbeléptetendő, mely a földbirtok értékének $^1/_3$-ig s öt percentes kamat mellett kölcsönöket eszközölne, az intézet kormányzója pedig, ki az országgyülés által kijelöltek közől a kormány által lenne választandó, a törvényhozó testnek *eljárásáról felelősséggel* tartoznék [3]). A javaslat tárgyalás alá kerülvén, hosszas vitatkozásokra szolgáltatott alkalmat, s a felségnek felterjeszteték. E legfelsőbb helyen azonban, az oly nagy fontosságú ügy áthághatlan nehézségekre akadt, a mennyiben a záloglevelek forgásba hozása az intézet által meg nem engedtetett, s a kormány a javaslatból mindazt kitöröltetni kivánta, miáltal a bankigazgató felelőssége biztosíttathaték; a mibe viszont az országgyülés (tartván a kormány kényuralmi beavatkozásaitól) *bele nem egyezhetett*, s igy a különben oly sürgős szükségességü intézet felállítása boldogabb időkre halasztaték [4]) [5]).

5. §.

Az adó s országos pénzügy körüli nézetek és tervek a napisajtóban, az irodalomban és az országgyülésen.

Kevés oly égető kérdés volt nemzetgazdasági érdekeink körében e korszak alatt, mint a nemesek *adómentessége s azon* nagy sürgetős feladatok, melyek ez irányban megoldatást vártak. A Széchenyi

---

[1]) Mire egyébiránt a királyi propositiók 6-ik pontjában is fel volt hiva.

[2]) Hogy a gallicziai hitelegyesület figyelemmel tanulmányoztatott e korban, bizonysága, hogy egyebek közt a „*Világ*“ cz. polit. lap *1842-ki* 66 és 73-ik számai annak kimerítőbb ismertetését hozák.

[3]) V. ö. magát a javaslatot az *Acták* III-ik köt. 274. s k. 311. s k. l.

[4]) Az ez ügybeni vitatkozásokat a *Diarium* V. k. 272. s k. l. a különvéleményeket az *Acták* III. köt. 321. s k. l. 326. s k. l, s ezenkivül az *Acták* IV. köt 135. s k. l. Lásd még *Lónyai M.* Közügyekről (1863.) 28. l.

[5]) Említésre méltó mozzanat a 43/44-ki országgyülés közgazdászati eszmekörét illetőleg, hogy a keresk. választmány egyenesen a bankmonopolium ellen nyilatkozott.

által oly szép sikerrel megindított reform-mozgalomnak, a társadalom s törvényhozás terén foganatosított minden üdvös intézkedésnek, ép úgy mint a jog- és birtok-intézményekben történt szabadelvü változtatásoknak ugyanis mindaddig szükségkép terméketleneknek kelle maradniok, mig az ország lakóinak tekintélyes s épen *politikailag legcselekvőbb része:* a közterhek viselésétől majdnem egészen mentes volt, s adó-szabadalmas állásában a modern állam egyik legfőbb föltételét, a polgári *egyenjoguságot* s az osztályok egybe forradását lehetetlenné tette.

E visszásságnak fölismerésében indíttatott meg nehány továbblátó hazafi által a negyvenes évek elején az adóügy gyökeres reformja s a nemesi adómentesség megszüntetésére irányuló agitatió, mely, habár ez időszakban még teljes eredményre nem vezetett is, de annyit mindenesetre tőn, hogy e nagy reformkérdés körül is a nézetek meglehetősen tisztultak, a közteherviselés elve általánosb elismerésre talált, a mielőbbi gyökeres rendszerváltoztatás alapjai diadalmasan megvettettek.

Lássuk e nagyérdekü eszmemozgalom fejlődési szakait közelebbről, előrebocsájtván, miszerint az ez ügy körüli nézetek e korban tulnyomólag a journalistika és a törvényhozás mezején jutottak kifejezésre, ellenben az irodalomban jóval csekélyebb képviseletre találtak, nem ugy mint az előbbi pont alatt emlitett *hitel- és bankkérdés*, melynek főküzdterét viszont az *irodalom* képezé s a *törvényhozás* csak utolsó vonalban szentelt figyelmet.

Utalva azon közismeretü tényre 1848 előtt fennállott adórendszerünket illetőleg, hogy ez utóbbi két elemet: t. i. a ház (azaz beligazgatási s megyei) *adót meg a hadi* vagy tulajdonkép országfejedelmi adót foglalta magában, valamint arra is, hogy az adó mind e két neme tulajdonkép a nem-nemes osztály vállaira nehezedett: szükségtelen is tán különösen kiemelnünk azt, hogy azon korszakban, melyről itt szólunk, s mely jelesül a modern európai eszmék iránt oly kiváló fogékonyságot tanusított, közel vala (mint Horváthunk is megjegyzi) [1]) már az idő, midőn a nemesség a „*szüz vállak*“ privilegiumáról lemondván, a megadóztatástól többé irtózni nem fog, s ha nem akarand is részt venni a hadi adóban, mig honvédelmi kötelezettsége fennáll, s más részről a kormány el nem fogadja a felelősséget: de a házi adót, s a közmunkákra fordítandó országos adót elvállalni még sem fog vonakodni. *Átalakulásunk vezérei* s különösen Széchenyi,

[1]) Huszonötév stb. II. köt. 142. l.

miután a budapesti láncz-hid vámja által a nemesi nemfizetés privilegiumán már különben is halálos sebet ejtettek, a közadózást, a házi s az országos czélokra fordítandó adó tekintetében már a legközelebbi országgyülésen ohajták megalapítani. Azonban előreláthatólag mégis voltak még mindig igen sokan, a kik e szándéklatot meghiusítani, s az önzést a *jog és igazság fölébe* helyezni nem tartózkodandnak [1]).

A házi adónak a nemesség által birtokaránylag viselése iránt, némely megyében csakugyan tétettek 1841-ben inditványok. A valódi vita a nagy reformkérdés felett azonban csak akkor vette kezdetét, midőn [2]) gróf Sztáray Albert a conservativ irányú „*Hirnökben*“ (jelesül ennek melléklapjában a „Századunkban“) egy nagy felhivást tett közzé [3]), melyben egyebek közt a nemességnek beligazgatási ügyek tekintetébeni adómentességét abnormis állapotnak, sőt az örökigazsággal ellenkezőnek nyilvánította, s a nevezett beladministrativ költségeket kirekesztőleg a nemesség által viseltetni indítványozá, stb. Mely szózat kellő viszhangra talált ugyan, de annyiban sokat vesztett hatása- és értékéből, hogy az inditványozó tovább kifejtett véleménye szerint az érintett költségek meghatározásában épugy mint az adókivetésben *azoknak* tulajdoníttatik döntő szavazat, kik legtöbbet adóznak, és igy az osztálybeli elkülönülés s az aristokratikus jogegyenlőtlenségnek egy uj formája vonatik előtérbe.

S ez utóbbi körülmény szolgált csakugyan okul arra, hogy a *jeles tollú Kossuth*, az általa szerkesztett „Pesti Hirlapban“, s jelesül ennek 1842—1843-ki folyamának több számaiban [4]), ép oly meleg érzülettel mint izgató hangon irott czikksorozatot indított meg, melyben a democratikus elvek s az általános kötelezettség alapjára állva, a magyar adórendszer- *eredete és történetét*, s a nemesi s jobbágyi földbirtokkali kapcsolatát kifejté, s különösen azt iparkodott bebizonyítani, hogy a házi adóra, mint ujabb eredetűre, a régi nemességi mentességi törvények nem is alkalmazhatók, hogy a mindenki által aránylag fizetendő *jövedelmi adó* felel meg egyedül az igazság, a polgári egyenlőség, a státustan s közhaszon elveinek, hogy az adómentesség jólrendezett álladalomban polgári lealacsonyitás, hogy a legközelebbi hongyüléson válandik el, kik az igazi szabadelvüek s az

---

[1]) *Horváth Mihály:* Huszonötév stb. II. k. 141. s k. l. *Springer:* Geschichte Oesterreichs II. k. 56. s k. l.

[2]) *Desewffy Emil* gróf egyidejüleg kifejtett buzgolkodásával ez ügyben. L. a következőket.

[3]) V. ö. „Századunk“ 1841-ki foly. 66. szám 505. s k. lapokon.

[4]) L. alantabb; s az „Ellenőr“ cz. zsebkönyv 452—472. l.

örök igazság visszautasíthatlan követelését teljesíteni akarók. Hozzátévén *fényes dialectikával* irott czikkeiben, hogy Sztáray inditványa mint lényegileg aristokratikus gyakorlatilag el nem fogadható, s hogy azon esetre, hogy ha az iránt kell határozni: a *socialis javításokra* fordítandó országos, vagy a beligazgatásra szükséges háziadó elve valósíttassék-e meg előbb, az utóbbinak tulajdonítandó az elsőség, azaz, hogy a megyei közköltségek viselésébeni részesülés elvének minden egyéb ilynemű kérdés alárendelendő [1]).

Kossuth czikkeinek közvetlen hatása a napi-sajtói irodalomra valóban határzó vala. Névszerint mennyiben lassankint valamennyi jelentékenyebb *politikai lap* tüzetesen kezdé tárgyalni az adókérdést, számos jeles czikk a napi sajtó utján e tárgyban közzé tétetett [2]), s ép ez által oly mérvü *elterjedést nyertek* az idevágó eszmék és törekvések, hogy rövid idő alatt a nemzet minden rétegei és osztályai közfigyelemmel követett reform-kérdésévé vált. — A mi pedig a megyéket illeti, ezek beléletében az *adóügy körüli viták* már 1841 óta felette hevesekké váltak, sőt oly dimensiókat öltének, hogy nincs összes ujabbkori történetünkben esemény, mely törvényhatóságainkat oly izgalomba helyezte, sőt mondhatnók krizis felé vezette, mint ép az adózás vagy nem-adózás nagy vitakérdése. Inkább a történelembe tartozván az e tárgyban folyt küzdelmek ecsetelése, e helyütt csak annyit jegyezünk meg, hogy a legtöbb megyékben *két párt*, *adózni* s *nem adózni* jelszóval alakulván, a helyes s helytelen dialectika és capacitátió minden érvei kimeritettek, hogy a többség az egyik vagy másik nézetnek megnyerettessék. Az eredmény pedig az lőn, hogy némely megye az adófizetés elvét elfogadván, ennek képviseltetését az 1843 4-ki hongyülésre küldendő követeinek utasításul is adá, (igy p. Borsod, Bihar, stb.) mások ellenben a nemesi privilegiumhoz konokul ragaszkodván (Fehér, Szatmár stb.) a nemadózást tűzték zászlajúkra, s igy feltünő ellenmondásban önmagával, számos megye, mely egyebekben a *liberalismus szóvivői* közé sorakozott, e nagyfontosságu s ép a valódi szabadelvűség próbakövét képző kérdésben, a legavasb conservatismus és ósdiság elveinek hódolt [3]).

Igy állott az adó ügye a politikai sajtóban, a megyei életmozga-

---

[1]) Kossuth ez adóeszméit pár évvel később ujolag kifejtette Bajza: Ellenőrjének 448. s köv. l.

[2]) Igy a „*Századunk*", a „Jelenkor" és a „Világ" igen sok becses s figyelemreméltó czikkeket hoztak e kérdésben.

[3]) V. ö. remek ecsetelését e küzdelmeknek: *Horváth* II. k. 145—152. l.

lomban és a közfelfogásban. Lássuk most az e kérdésre vonatkozó (e korbeli) *irodalmi nyilatkozatokat*, azután az 1843 44-ki országgyülés alkalmávali törekvéseket.

Az úgynevezett szakbeli irodalom (mint fentebb is már mondók) kiváló figyelmet e kérdésnek nem szentelt. Egyes nagybecsü értekezések és nyilatkozatok azonban ez irányban sem hiányzottak. Igy jelesül, valamint az úrbéri viszonyok, a hitelügy, a bankok, s földhitelintézetek kérdésében, ebben is fényes irodalmi termékként állanak előttünk az *„Alföldi Levelek“* Desewffytől [1]), melyeknek „Második Függeléke [2]), a közlekedés, házi pénztár s adóügy taglalatába ereszkedvén, egész tárházát nyitja meg előttünk az e tekintetben mélyebbreható tanulmány eredményeinek. Utal ugyanis szerző arra, hogy elég visszásan, a megyei beligazgatás költségeinek terhe a földmüves jobbágy vállait nyomja, hogy az országnak jövedelmekről s országos pénzügy megalapításáról mulhatlanúl gondoskodnia kell (236—37. l.), hogy a *direkt adózás*, mint a melynek mind kivetése mind behajtása szerfelett sok nehézséggel jár, s aránytalanságokra, költséges katasterek kiegészítésére stb. vezet, nem oly czélirányos formája a megadóztatásnak mint az *indirect adók* (222. l.) stb.; hogy e szerint a rendszeresíthető, azaz az előre tüzetesen megállapítható *budget* a nemesség és egyéb osztályoktól egyenes adózás alapján állíttathatnék elő, p. o. jövedelem s kereset-mód szerint; a nem rendszeresíthető pedig, mint „quantitas non cognita“, az ország által egészben volna előteremtendő, s pedig indirect adók, például lajstromozási dijak (bélyegek,) vámok, fogyasztási adók stb. által. Végre abban központosulnak szerző nézetei, hogy a nemességnek a házi adóbani részvételét mindenesetre az igazság, a méltány, a józan politika egyiránt követeli, hogy a *beligazgatás* költségei az egyenes adókból fedeztessenek, az országos közlekedési eszközök, a szellemi s közoktatási érdekek stb. biztosítására megkivántatott pénzerők pedig közvetett adózás által fedeztessenek. Sok helyes nézettel találkozunk az adóügyet illetőleg e korban többször említett jeles státusgazdasági irónk- és publicistánknak *Trefortnak többrendbeli* hirlapi czikkeiben. Igy egyebek közt a „Pesti Hirlap“ 1844-ki folyamának *370-ik* számában: Gróf Széchenyinek (azonnal megismertetendő) adó-tervét elemezi s birálgatja; az ugyanazon évi folyam *399-ik* számában az adókérdést igen

---

[1]) Ki 1839-ben először hozta szóba, hogy a nemességnek a megyei házipénztár terheiben részesülnie kelljen. *L. ellenőr* (1847.) 475. l.

[2]) *Alföldi Levelek:* 219—248. l.

helyesen a vámügygyeli vonatkozásai szerint törekszik megvilágosítani; mig az 1845-ki folyam *421 és 422-ik* számában tüzetesen az indirect adók kérdéséhez fordulván, némi eszmerokonságban gróf Dessewffyvel az országos pénztár megalapítására mindenekelőtt a *nem-egyenes* adó-nemeket nyilvánítja alkalmas forrásoknak, s egyebek közt a bélyegilletéki, húsfogyasztási és szeszkészitési adót nevezi olyannak, mely e tekintetben hazai viszonyaink szempontjából is megfelelő volna.

Nagyobb érdekeltséggel tárgyaltatott *az adóreform kérdése* az 1843/44-ki országgyülésen és az azt megelőzött követválasztási és *utasítás-készítő* megyei gyüléseken. Fontos momentum annyiban is, mivel hazánk nagy államgazdája, gróf *Széchenyi István*, ez ügyben ismét alkalmat talált egyikével nagy reform-eszméinek a nyilvánoság elé lépni, s a sok politikai vitatkozásokban kifáradt közvéleményt egy gyakorlati irányú indítványra irányzani.

Látván ugyanis az országgyülésre való készülődések közepette azt, hogy a házi adó kérdése a nemesség nagy részének előitéletei- és ferde felfogásánál fogva, a *törvényhozás által nem* fog a kor szellemével megegyező módon megoldatni: mindjárt az országgyülés elején egy indítványnyal lépett fel, mely csakhamar a közfigyelmet magára vonó, s az e tárgybani eszmemozgalomnak egészen új s positivebb irányt adott. Értjük a *„Két garasos adó“ tervét* (vagy telekdijas adóreformot), melylyel 1843-ban a „Jelenkor“ czimü lap hasábjain föllépvén [1]), a *következő javaslatot* hozta szőnyegre: „Vétessék fel egy nagy, körülbelül 100 millió forintnyi *nemzeti kölcsön*, mely arra volna fordítandó, hogy az ország az annyira szükséglett közlekedési hálozatát előteremthesse s a müveltségi s egyéb közczélok megvalósítására szükségelt összegek birtokába jusson. E kölcsönnek kamatai fizetése és törlesztése tekintetéből léptetessék életbe egy *általános telekadó*, mely minden nemes és nem-nemes által évenkint minden hold-föld után *két garasban lenne* fizetendő; a mi egy évben mintegy 5—6 milliónyi összeget képezend, s akkép volna kezelendő, hogy vele ama 100 mil-

[1]) V. ö. *Jelenkor:* 1843-ki évfoly. junius-deczemberhavi számokban jelesül 45-től 104-ig. A czikkek (mint említők) külön lenyomatban s könyvvé átalakítva: „Adó és két garas“ czim alatt szintén megjelentek, (Pest 1844-ki márcziushóban) s egy vastag (300 lapnyi) kötetet képeznek. E munkájával összefüggésben bocsátá szintén 1844-ben közzé gr. Széchenyi „Magyarország kiváltságos lakosaihoz, Telekdíj“ czimü dolgozatát (két füzetben,) mely ugyanazon czélra volt szánva, hogy t. i. a nemességet az adófizetés elvének elismerésére rábirja. (L. még a *„Társalkodó“* 1844. folyamának 56—59. számait.)

liónak megfelelő $3^1/_2$ milliónyi kamat fizettetnék, a törlesztési részlet $1^1/_2$ millióval lerovatnék, a felülség pedig földhiteli bank olyképeni alapítására fordíttassék, hogy belőle honfiainknak *olcsó kamatokra* kölcsönök nyújtathassanak. Az összes adósság azután 35 év alatt lefizettethetnék, s az ország e müvelet alapján 30—40 év alatt körülbelül másfélszáz millió forintnyi beruházmányra tenne szert, mely közgazdaságunk emelésére hathatós rúgóul szolgálna [1]).

Széchenyi indítványa sokak által tetszéssel fogadtatott. Sőt *maga Kossuth* is, a ki Széchenyi által közvetetten felhivatván véleménynyilvánitásra, az indítvány jelentőségét belátá [2]), késznek vallá magát a terv támogatására azon föltétel alatt, hogy az ilykép szerzendő erőforrásokban s jótéteményekben az adóterhelt *jobbágyi osztály is*

---

[1]) Legyen szabad Széchenyi ez újabb közgazdasági dolgozatából még némelyekre utalnunk. Igy egyebek közt a bevezető czikkekben az adóteher általános viselésének szükségességére mutatván, s ez élvet mindenkire nézve a legigazságosb s leghasznosbnak is nyilvanitván (5—10. l.) főteendőnknek helyes tőkeberuházást jelöl ki (15. s k. l.) Áttér azután a merész s túlzott politika veszélyeinek ismertetésére, az izgatók megfontolatlan törekvéseire s panaszosan emlegeti, hogy *hazánk szerfelett hátra* van mindenben (31. s k. l.), s hogy a helyes adórendszer különösen ez irányban is hathatós orvosszert képezend. Miután a következő czikkekben tulajdonképeni tervét kifejtette volna (54. s k. l.), azt iparkodik begyozni, hogy csak ilyféle *állandó s direct telek-adó*, s nem közvetett adók s só-árfelemelés, képesek a kitüzött czélhoz bennünket vezetni (103. s k. l.) A XIV-ik sz. czikkben hazánknak Ausztriávali érdekkapcsolatát tünteti fel, s megigazítni iparkodik azok nézetét, kik az Ausztriávali kapcsolatunkból folyó tekintetek és követeléseknek semmi figyelmet sem szentelnek (169—180.); s a XVII-ik s köv. sz. czikkben a *„Pesti Hirlap" szerkesztője* s adó-czikkezője ellen fordúlván, ennek eljárása és törekvései helytelenségét igyekszik kimutatni (212. s k. l.), sőt ép oly módon mint már *„Kelet népében"* tevé, egyenesen kimondja, hogy pártja hazánkat egyenes veszélynek viszi elébe. (247. l.) Az utolsó két czikkben végre Széchenyi *Morion* álnevü czikkiró ellen (ki Sz. tervét megtámadta a *Társalkodó* 1843-ki 77 ik számában) fordúl s megczáfolva ennek ellenvetéseit, az általa felállított nézeteket ujolag igazolni s ép oly helyesek- mind czél- és időszerüknek bebizonyítani törekszik. Az 1843/44-ki hongyülés alkalmávali tevékenysége gróf Széchenyinek az adó-kérdésben szinte nevezetes mozzanatát képezi ez ügy fejlődésének, habár practikus és közvetlen siker által koszorúzva nem volt is. V. ö. *Falk:* „Széchenyi és kora" az Oesterr. Revue 1866-ki foly. májusi füz. 53. s k. l.

[2]) Habár a „Pesti Hirlap" több számai erős birálatokat is hoztak az indítvány felett. Igy nevezetesen az 1843-ki aug. 10-kei (272-ik) szám, azután a 283, 309-ki számok; ellenben méltányosabban itél az e kérdésben felszólalt szakember az 1844-ki foly. 286. s. k. 311. sz. Ezekenkivül az 1844. foly. 323, 334, 336, 338, 348, 358-ik számait.

kellő mértékben részesíttetni, s különösen a hypothekára kölcsönadandó összegek fele része az utóbbinak úgy fog biztosíttatni, hogy ez összeg tekintetében elsőséggel birand, s főleg azoknak adatik a kölcsön, kik magukat örökösen megváltani, s a kölcsönt e czélra felvenni akarják [1])

Forduljunk most *a legislatió terén* az adóügyben történt intézkedésekhez. Az anyagi érdekek előmozdítására irányzott törekvésekben csakhamar belátván a rendek, hogy a czélbavett reformok nagy része csak ugy lenne keresztül vihető, hogy ha önálló s rendezett országos *finánczi s névszerint* adószerkezetre lehetne támaszkodni, a hongyülési tárgyalások folyamában kitünt szüksége egy e tekintetben kimerítő javaslatnak, melynek eszközlésére az úgynevezett *finánczválasztmány* (melyről már tettünk említést) 1844 elején csakugyan meg is alakíttatott, azon kiküldetéssel, hogy „a hazai közszükségek s ezeknek miképeni fedezése tárgyában“ mielőbb részletes véleményt terjesszen az országgyülés elébe [2]). E választmány, melynek több kitünő szakember volt tagja, munkálódását azonnal (1844-ki márcziushóban) meg is kezdé, s valamint a földhitelintézet ügyében, ugy az adózási rendszerre nézve is egy tervezetet dolgozott ki, mely a következő alapelvekre volt fektetve [3]). Mindenekelőtt kiemeli a választmány, „hogy a közterheknek az ország minden lakosai által *közösen s arányosan leendő viselése*,“ alap- és kiindulási pontul szolgáló elv, de ez elvnek általános alkalmazása a jelen helyzetben és viszonyok közt nem kivihető; inditványozza azután a választmány egy három millió forintnyi *évi országos ajánlat* alapján felállitandó nemzeti vagy országos pénztárt, s javaslatba hozza egyidejüleg azon adóztatási elveket is, melyek szerint a nevezett sommák évenkint a törvényhatóságokban az ott lakozó személyekre történő kivetés nyomán begyüjtendők lennének. Ez inditványok *azonban eredmény nélkül* maradtak, a mennyiben a tárgyalásokat követett szavazásnál a nem adózó párt többségben vala, s igy megfelelő törvény ez irányban nem alkottathaték [4]). Figyelemre méltó azonban a tervezett adórendszer tekintetében az, hogy láthatólag közeledve a közép és nyugateurópai népek e

---

[1]) *A Pesti Hirlappal* szemközt Széchenyi adóterve meleg pártolásra talált a „Századunk“, de főleg a „*Világban*“ p. o. 1843-ki foly. 93—102-ik sz. (Desewffy Emil czikkei) és 1844-ki 8-ik számban.

[2]) V. ö. 217-ik országos ülés, 250. szám alatt.

[3]) V. ö. *Acta* III. 266. s k. l. Lásd a „Jelentést.“

[4]) V. ö. *Springer*: Geschichte Oesterreichs II. k. 86—87. l.

nemű intézményeihez, a választmány egyfelől az általános adóviselési elvnek lehetőleg iparkodik érvényt szerezni, s másfelől az ujkori finánez-gyakorlat szellemében külön *föld- vagy telekadót* (és pedig a föld minősége és jövedelmezősége szerinti osztályozások alapul vételével), *azután ipari* és kereskedelmi adót (mely a tiszta jövedelem 1%-ját képezné, mig a vállalatba fektetett tőkének 5%-ja tiszta nyereménynek tekintetik) továbbá mesteremberek, honoratiorok s közhivatalnokokra vetett *személyes adót* (bizonyos osztályok szerint) stb. állapit meg, a papokat is tüzetesen adóköteleseknek nyilvánitja; s végre az adópénzek beszedése- és kezelésére nézve szintén részletesb eljárási rendtartást hoz inditványba [1] [2] [3].

6. §.

Az 1844-ki országgyülés közgazdasági irányú egyéb mozzanatai; s a kereskedelmi választmány munkálatának vázlata.

Azokon kivül, miket eddig felhoztunk: vannak még a 43 44-ki hongyülésnek mozzanatai, melyek a nemzetgazda egész figyelmét lekötik, s az e korbeli nézetek megitélésére szolgálhatnak. Mi e tárgykörből némelyeket a következő *„Fejezetre“* viszünk által, hol hasonnemü kérdésekkel egyidejüleg s összefüggésben jobban fejtethetnek ki, s e helyütt még csak a következőkre akarunk közelebbi pillantást vetni.

A 44-ki országgyülés egyik kétségbe nem vonható érdeme az, hogy az ország *anyagi érdekeit s az ez irányban* szükséges reformo-

---

[1]) V. ö. *Acta:* 1843/4. III. 285—298. l.

[2]) Egy irodalmi tekintetben nem érdektelen röpiratot kell ez időből még megérintenünk, mely *„Segedelemről“* (Subsidium) czim alatt (1843. Lőcsén) egy névtelentől tétetvén közzé, az adó- s különösen indirect adó-rendszert igen melegen ajánlja, magát az adófizetés rendszerének életbeléptetését pedig igen jellemzőleg „financzialis productiónak“ nevezi; eszme mely legújabb időben Németországban Dietzel tanár által (System der Staatsanléihen) cz. művében 1855. 8. s k. 76. s k. l.) tudományosan kifejtetvén, egész forradalmat idézett elő a financz- és közhitelügy theoriájában. Valamint másfelől kiemelendő az is, hogy a *közteherviselés nagy eszméjének* egyik legkitünőbb szószólója és képviselője ez időben b. *Eötvös József* is volt, a ki többrendbeli hirlapi czikkeiben (s később a „Reform“ cz. munkájának 124. s k. l.) ez ügyben bővebben fejtette ki szellemdús nézeteit. Ép igy a közteherviselés elvét hangsúlyozá *Perczel Móricz* is egy „Pesti Hirlapi“ czikkében 1844-ki foly. 316. szám.

[3]) Az *országos financz* alkotására czélzó egyéb törekvésekről a következő „Fejezetben“ szólunk.

kat tágasb nézpontról szemlélvén, az első magyar országgyülés vala, mely a közgazdasági népélet nagy rendszere föltételeinek teljesebb felfogására emelkedett. Bizonysága ennek az eddig felhozottak; de ezeken kivül az is, hogy ez időben kezdék apáink a *népháztartási viszonyoknak* benső egybefüggését az összes státusélettel, az igazgatás, a jogszolgáltatás, a financz- sőt még a hadügygyel is, közelebbről tekintetbe venni.

Egyikét a 44-ki hongyülés jelentékenyebb momentumainak képezi jelesül az, hogy az oly nagyfontosságu s számos gazdasági érdekkel szorosan kapcsolt *közmunka-ügy* (ingyen-munka), melyre nézve a kiküldve volt financz-választmány [1]) külön javaslatot dolgozott ki, e javaslatok értelmében módosíttatott, s különösen a IX-ik törvényczikkely a jobbágyok által *teendő ingyenmunkák mérvét* és módozatát, a hatóságok ez iránybani feladásait, az ingyen munkának országos vagy helyi érdekü vállalatok létesítésében alkalmazását stb. tüzetesben megállapította. Igaza van egyébiránt *Horváthnak*, midőn e kérdésre nézve azt jegyzi meg, hogy a megnyugtató megoldástól még meglehetősen távol maradtunk, mert nem éretett ekkor még el, hogy a közmunkák a nemzet összes érdekében, nem pedig egyes megyék vagy ép egyes hatalmasok magánhaszna szerint történjenek.

Egy további dicséretes lépés, melyet az ez országgyülés által kiküldött közgazdászati választmányok tőnek, az, hogy tekintettel az ország közállapotainak feltünő hiányos ismeretére, egy külön országos *statistikai hivatal felállítása* hozatott indítványba [2]). E hivatalnak [3]) jelesül az leendett volna feladatúl tűzve, mindazon adatokat beszerezni és egybeállítani, melyek a hazai közgazdaság, ipar, kereskedés és államigazgatási viszonyok alapos ismeretére vezethetnek, s pedig oly módon s oly tekintélylyel, hogy a törvényhatóságok közlegei s a közhivatalnokok felhivásainak engedelmeskedni, s a kivánt felvilágosításokat készségesen s pontosan beszolgáltatni lennének kötelesek. Fájdalom! hogy e *nagy horderejü s még ma* is kinosan nélkülözött (s újra meg újra hasztalanul sürgetett) organum létre nem jöhetett, s a szép tervezet az országgyülési irományok halmazában egész a legújabb időig eltemetve maradt.

Nagyobb nyomaték s éberebb figyelemmel tárgyaltatott ez időben, azon szintén régóta megoldásra váró kérdés, hogyan lenne az or-

---

[1]) V. ö. *Acta.* III. köt. 278-ik s k. lap. (Financzválasztm. munkálat.)

[2]) V. ö. *Acta.* III. köt. 319. l.

[3]) Szervezesére évenként 10,000 forint hozatván javaslatba.

ságra nézve annyira *terhes katonatartás* (élelmezés s elszállásolás) a kor igényeinek s a lakosok arányos és igazságos mérvbeni terheltetésének megfelelő módon rendezendő. Az 1836-ki XI-ik és az 1840-ik III-ik törvényczikk értelmében megalakult ez ügybeni választmányok által elkészült terjedelmes munkálat a jelen (vagyis 1844-ki) hongyülésen kerülvén tárgyalás alá, hosszasb vitákra szolgáltatott alkalmat. Egyfelől ugyanis azon elv szolgált kiindulási pontul, hogy a nemzetre nehezedő ezen teher mind a kincstár mind a lakossagra nézve méltányos módon felosztassék, s *ujjászervezése* a porták aránya alapján vétessék eszközlőbe. Másfelől azonban e terv nagy ellenzésre talált, kiemeltetvén, miszerint ez egész teher tulajdonkép törvényesnek nem is tekintethetik, s hogy a tehernek a nép nyakáról minél teljesb mérvbeni lerázása kisértessék meg. Eredménye azonban e tárgyalásoknak *sem vala, a mennyiben* megállapodás nem jöhetvén létre, külön törvényczikk sem alkottathatott az ügy szabályozására[1])[2]).

Egy további nagyhorderővel biró kérdés, mely a 44-ki országgyülésen a törvényhozókat foglalkodtatá, a *városok rendezésének ügye vala*. Egyidejüleg ugyanis a democratikus eszmék terjedése- meg az ipar előbbrehaladásával, szükségkép oda is kelle irányulnia a reformmozgalomnak, hogy az oly messze elmaradt s politikailag majdnem végkép nyomatéktalan városok e visszás helyzetükből kiragadtassanak, s a polgárságnak az alkotmány rendszerében illőbb állás biztosíttassék. E czélból a szabadelvü párt a 44-ki országgyülésen a szükséges indítványokat meg is tevé, a mennyiben a városoknak, mint a nemzeti ipar, értelmiség, szellemmozgalom gyúpontjainak szavazatjogát s belalkotmányi szervezetét az újkor követeléseivel megegyezőbb alakba önteni, s azok súlyját kellőkép fokozni törekedett[3]). E

---

[1]) V, ö. egyébiránt az 1843—44-ki *Diarium* II. 112. s k. 149. s. k. 162. s k. IV. 341. s. k. l.; azután az *Acták:* I. k. 278. laptól végig, hol a tervezet egész terjedelemben foglaltatik. Kiváló érdeme van egyébiránt ez ügy körül kitünő hazankfiának *Csengery Antalnak*, ki a rendelkezésre levő adatok alapján egy emlékiratszerü munkálatot készíte e kérdésben, mely azután sok tekintetben a tárgyalások alapjául is szolgált. Az értekezés Henszlmann „Vierteljahrschrift"-je 1844-ki foly. 4-ik kötetének első felében (180—208. l.) nyomtatásban is megjelent, s azon két irányelvet állítja fel, hogy a katonatartási teher a kamara által viseltessék, és a kaszárnya-rendszer vétessék alkalmazásba. (Mely inditványt azonban, mint tudjuk, a kiküldött fejedelmi biztosok el nem fogadhatónak nyilvánították.)

[2]) V. ö. még e kérdésre *Lónyay:* Hazánk anyagi érdekei I. k. 108 s k. l.

[3]) Ez ügyben tartá mint ismeretes, halhatatlan történetirónk és státusférfiunk: *Szalay László* első nagy állambeszédét, a melyben az „új Magyarország

törekvéseknek azonban, mint sok hasonlónak, eredménye nem vala, a mennyiben a többség a nagyon is democratikusnak látszó rendezési tervezetét el nem fogadá, s igy a városi rend meg az evvel kapcsolatban álló nagyfontosságú ipari és anyagi érdekek illő módoni érvényre juttatása ismét továbbra halasztatott [1]).

A leghevesb vitákra életben s irodalomban, s különösen a 44-ki hongyülésen végre a *vám- és kereskedelem-politikai* kérdés szolgáltatott okot. Egyike lévén azon kérdéseknek, melyek (mint eddigi fejtegetéseinkből kiderült) már egy félszázad óta foglalkodtaták hazánkban az elméket, a vámügy rendezése s köztünk meg a monarchia másik fele közti kereskedelmi viszonyoknak magyar szempontból is helyes megállapítása: oly messzeható fontosságúnak ismerteték fel ez időben, hogy alig mutathatni fel egy feladványt is, mely körül ekkor hevesb tusák vivattak volna, mely az oly *mélyenmenő sociális- és politikai* reform-mozgalomban nagyobb küzdelmeknek szolgált volna kindulási pontúl.

Minthogy azonban a vámpolitikai kérdés, ép e sarkalatos jelentőségénél fogva, majdnem az egész itt tárgyalt időszakon (vagyis 1841—1848-ig) mint egyik főmozgalmi *forranyag keresztülvonul*, s azon további nagy reformkérdésekkel, melyeket csak a következő „Fejezetben" tárgyalhatunk (jelesül a védegyleti agitátió- s evvel rokon ügyekkel) legbensőbb összefüggésben áll: e *helyütt* annak tüzetes elemzésébe nem bocsátkozunk, s igy mind az 1841—1844 közti irodalmi és sajtó-mozgalmakat, mind különösen a 44-ki országgyülés folyamatában ez ügyben vitt tusákat, csak is ez utóbbi helyen alantabb fogjuk egész terjedelmökben és sulyjok szerint méltányolhatni.

Mielőtt azonban e szakasztól megválnánk, nem mulaszthatjuk el legalább pár szóval azon jeles szerkezetü „*Jelentést*" megérinteni, melyet az országgyülés által kiküldött *kereskedelmi választmány* (a hongyülés utolsó szakában, t. i. 1844. julius hóban) a kebelében tartott tanácskozmányok felett „Vélemény" alakjában kidolgozott, s nyilvánosságra hoza [2]).

---

némely sarkalatos institutiói és feladásai először formuláztattak tüzetesebben. V. ö. *Csengery* Magyar Státusférfiak 528. s. k. l. és *Horváth:* Huszonötév II. köt. 229. l.

[1]) Többet e kérdésről alantabb, hol a védegyleti és ipari mozgalmakat tüzetesen tárgyaljuk.

[2]) Erről a jelen könyv 2-ik fejezetének 1. §-jában már némelyeket megjegyeztünk; s itt csak arra utalunk még, hogy a nevezett „Vélemény" kivonata

E vélemény *főbb pontjai* a következők.

Mindenek előtt utalás történik arra, hogy Magyarország mind természeti mind geographiai viszonyai, földjének termékenysége, folyamrendszere, égalja stbnél fogva igen sok *előföltételnek* birtokában van, melynek alapján virágzó gazdasági fokra emelkedhetnék, anyagi jólét, ipar, forgalom tekintetében gyors haladásnak örvendhetne. — Ámde másfelől (mondatik) igen sok hiány és fogyatkozás is vagyon, mely hazánk e *közgazdasági fölvirulását* s szerencsés fejlődését feltartóztatja. Igy helyesül egy felől hiányos köz- és magánjogi intézményeink s törvényeink, közlekedési eszközökben, tőkék, képzett munkaerőkbeni szegénységünk; a hitel és hiteltörvények feltünő mértékbeni hiánya; rosz adó- és köznevelési rendszer; tökéletlen igazságszolgáltatás stb.; s a mi mind ezeknél tán még nyomasztóbb s visszásb hatásu, a *helytelen kereskedelmi rendszer* és vámpolitika.

A vámpolitika (mond a Jelentés) mely az irányunkban mostoha magatartásu osztrák kormány által intéztetvén s tartatván fenn, oda hat, hogy őstermékbeli előállítmányaink a jólfizető külföldi piaczokra nem juthatnak, a szabad kivitel ezernyi akadályok által nehezíttetik, érdekeink *az osztrák iparosok és producensek* érdekeinek alája rendeltetnek, mig másfelől az utóbbiak által hazai iparunk fejlődése gátoltatik, gyártásunk és kézműiparunk elfojtatik, s e mellett azon félszegség és nyilt alkotmánysértés is követtetik el hazánkon, hogy a vámügy rólunk nélkülünk intéztetik, Magyarország a kereskedelmi politika rendezésére semmiféle *törvényes befolyást* nem gyakorolhat, s igy az ország egyik legfontosb érdeke kellő méltányolásra nem talál.

Mindezek folytán a választmány véleménye odajárul, hogy a törvényhozás sürgős feladata az volna, a felsorolt visszásságokat elszüntetni, országos törvényeink értelmében a kormányt félszeg vámpolitikájától eltérésre felhivni, s *annak intézését* a hongyülés jogkörébe belevonni; egyidejüleg s mindenekelőtt pedig arra is törekedni, hogy visszás köz- és magánjogi intézményeink gyökeres orvoslása mellett: a nemzeti ipar s gyártás megalapítása kifejlesztése czélba vétessék. Mire nézve egyfelől a *terményző erők* mindenoldalu kifejtése, a nemzeti foglalkozás-ágak helyes arányának megvalósítása, főleg pedig az szükséges, hogy a közbenső vámsorompók Magyarország és Ausztria közt necsak meg ne szüntessenek, hanem inkább olykép ren-

---

nyomtatásban a „*Századunk*“ 1844. foly. julius és augusztushavi számaiban (jelesül 56—62-ig) található.

deztessenek, hogy hazánk fejledező iparát az osztrák s idegen versenyzés ellenében illőkép megvédelmezzék, s nemzeti gyártásunk és iparunk kellő biztosításban részesíttessenek.

Utalván a *„Jelentés“ különösen* arra, hogy mig iparos állammá emelkedni nem sükerülend hazánknak, szegény tehetetlen nép maradandunk, közgazdaságilag igazi önállóság- és függetlenségre nem vergődhetünk; s hozzátevén azt is, hogy Magyarország ilyképeni anyagi megerősbödése magának Ausztriának is előnyére szolgáland, iparosainak keletpiacza, mert gazdagabb és fogyasztásképesebb lenne a magyar, kitágulna, adó- és forgalmi képességünk fokoztatnék, szóval a kijelölt reform mind a magyar mind az osztrák-német tartományoknak javára, előnyére, politikai s közgazdasági sulyjának emelésére vezetne.

7. §.

Az irodalom némely általánosb irányú termékei ez időben; az első magyar nemzetgazdasági kézikönyv, és a fensőbb oktatásügybeni irányok.

Midőn az 1840—1844-ki években hazánkban felmerült anyagi reformkérdéseket figyelmesb szemmel tekintve át azon gyakorlati elveket elemezzük, melyek az e korbeli felfogást különösen vezérelték: szükség egy pillantást *azon általánosb irányú nézet*-nyilvánitásokra is vetni, melyek ez időtájban hazai szakirodalmunkban előfordulnak, s mint túlnyomólag a theoretikus elmélkedés kifolyományai, a teendők sorát és a törekvések irányát sajátszerű megvilágításban tüntetik elő.

Ide tartoznak mindenek felett a *politikai irodalom* e korbeli termékei sorából: *Széchenyi* ragyogó elmeszüleményének, a „Kelet Népé“-nek némely szakaszai, báró *Eötvös József* „Reform“ czimű munkájának egyes fejezetei, *Kossuth és Desewffy* Aurél polemikus irányu könyvei; mig a nemzetgazdasági szakirodalom köréből a következő részint rendszeres s nagyobb terjedelmű dolgozatokra, részint kisebb értekezések s folyóirati czikksorozatokra utalhatunk; jelesül először is *Trefort Ágoston* ezen czimű közleményére: „A nemzeti gazdaságnak rendszerei“ meg „Az anyagi érdekekről“, melyben a már többször említett szellemdús iró hazai feladásainkról szólván, *a közlekedési ügy, a birtokrendszerbeni* reformok stb. jelentőségét emeli ki, s nagyobbmérvű előrehaladást sürget ujkori közgazdasági irányban. Továbbá *Szücs Ábrahámnak:* „A kelet népének gazdasági állása a

gyakorlati életben“ (Pest 1842-ben), meg „A pipás nemesembereknek véleménye az adó, örökváltság, és ősiség iránt“ czimü (1844. Kecskeméten) művére, melyben az első *népies irányu* közgazdasági könyvet birjuk, melyben a szerző czélul tüzte maga elébe, az ósdi nézetüeket egyszerü s populáris hangon szóló argumentátiókkal az anyagi reformok szükségessége felől meggyőzni (V. ö. főleg 7. s k. 15. s k. 45. s k. l.); ámbár imitt-amott maga is még lehetősen avas s meghaladott álláspontu felfogást árul el, p. o. a hol a *földbirtokosokat* ugyszólván egyedüli méltó tárgyaként állítja oda a törvényhozás és állami gondoskodásnak, s érdekökben a tőke-kamatnak törvény általi megszabását követeli. (77—84. l.); *Györynek:* „A közgazdaság fogalma és elvei [1]) meg „Nemzeti viszonyok“ [2]) stb. czimű értekezéseire, melyekben a *mathematicai* irányt követő szerző a Nemzetgazdaság alapjaként a jólrendezett munkát mutatja fel [3]), a közlekedési intézetek elsőrangú fontosságára utal [4]), s egyebek közt azon érdekes feladványt is feszegeti, hogyan lehetne valamely országban a *szükséges pénznek* mennyiségét meghatározni, mire nézve azon eredményre jut, hogy e tekintetben az adó nagysága egyfelől s a tiszta jövedelem másfelől a legfontosb tényezők [5]). Utalunk

Mindenekfelett pedig *gróf Desewffy Emil többször* idézett „Alföldi Leveleinek“ bevezető szakaszaira, melyekben egyebek közt az anyagi érdekek gondos ápolásának fontossága emeltetvén ki, szellemdús utalás történik a *rend és szabadság* eszméjének kölcsönössége, országos teendőink sorozatának ildomos megállapítása szükségességére, s főleg arra, hogy első feladatunk *mezőgazdaságunkat* kifejleszteni s tökélyesb fokra emelni, azután evvel kapcsolatban a belfogyasztás és forgalom könnyitése- s előmozdítására hatni; s jó hitelt és közlekedési rendszert alapítani stb. Végre hangsúlyoztatik egyhelyütt igen találóan az is, hogy eddig sokkal „gyöngébb iparkodással láttunk bajaink lehető orvoslásához, mint nyavalyáink elpanaszolásához, s hogy a *folytonos negatiót* és tétlenséget valahára éberebb munkásság és egyetemesb irányú erőfeszítés kell, hogy váltsa fel [6]).“

Egy további figyelemre méltó jelensége *e korbeli irodalmunk*

---

[1]) *Tudománytár* 1842-ki folyam XI. köt. 259. s k. 323. s k. l.
[2]) Ugyanott 1843-ki foly. XIII. köt. 139. s k. 195. s k. és 270. s k. l.
[3]) V. ö. u. o. XI. köt. 270 s. k. és 324. l.
[4]) U. o. XIII. köt. 173. s k. 223. s k. l.
[5]) V. ö. *Tudománytár* 1843. foly. XIII. köt. 270—294 l.
[6]) V. ö. Alföldi Levelek 33—51 és 245 s k. lapokat.

fejlődésének az, hogy egyidejüleg a practikus irányu fejtegetésekkel és közgazdasági discussiókkal, a *rendszeresb szakmunkásság is némi lendületet* vőn, s névszerint *Karvasy* Ágoston (akkoron győri akademiai, utóbb pesti egyetemi tanár) ily czimű munkájában „*a Politikai Tudományok* rendszeresen előadva. Első kötet: Politika. Második kötet: Státusgazdaság és Finánczudomány“ [1]): az első magyar nyelven irott (nemzetgazdasági) tan- vagy kézikönyv megszülemlésére vezetett. Karvasy irodalmi munkássága és irányáról alantabb még tüzetesen lévén szó, e helyütt csak az itt megnevezett *tankönyv keletkezése* és jelentőségére vonatkozólag említjük fel a következőket. A negyvenes évek elején uralomra jutott valamivel szabadabb eszmemozgalom, valamint nemzeti nyelvünk mind nagyobb mérvbeni kifejlése és diplomaticus érvényre jutása, az oktatás s fensőbb tanintézetek müködésére sem maradhatott befolyás nélküli. Igy egyebek közt helyt kezde lassankint *főbb tanodáinkban foglalni* a latinnyelv nyügének levetésével a magyar mint oktatási nyelv, a mi a tudományok előadását s a tankönyvek megmagyarosítását tette szükségessé. Másfelől megtöreték az osztrák-magyar censurai szabályok azon még mindig fennállott szigora, mely szerint az egyes tudományok előadásában a tanárok *bizonyos hatóságilag előirt* kézi- és vezér-könyveket kötelezettek követni, ugy hogy az oktatás e gépies és szellemölő békók alól ez időben lassankint felszabadult. E rendszer-változásnak természetes folyománya vala, hogy a tehetségesebb s buzgóbb tanárok az általuk képviselt tanszakokat nemcsak magyar fogalmazatu *kéziratok szerint kezdék* tanítani [2]), hanem magát a tudományos rendszert illetőleg megfelelőbb elveket vittek be előadásaikba, s többé kevesbbé emancipálták magukat azon ódon rendszerek nyüge alól, melyeket eddig előadásaikban szem előtt tartani kényszerültek. Igy, a mi különösen a nemzetgazdaság- és államtudományt illeti, ez azon időszak, midőn a birodalomban majdnem kizáró (iskolai) használatban *lévő Sonnenfelsi* (meg az ezen rendszer szerint készült egyéb latin) tankönyvek [3]) tekintélyének kora lejárt, s helyökbe ujabb, a tudomány fejlettebb álláspontjának megfelelő rendszerek, s kézi könyvek léptek. Ekként történt, hogy *Karvassy* is mint egyike a nagyobb tehetségü, jobbirányú s buzgóbb

---

[1]) Megjelent Győrött 1842—1843-ban, második kiadásban 1846—47-ben s a közgazdaságtani rész mintegy 300 sürüen nyomott lapot tészen.

[2]) Mely tekintetben kiválókép a protestans főtanodában müködő tanárok jártak elő jó példával.

[3]) Jelesen a fentebb bővebben ismertetett nagyobb munka *Beke F.*-tól.

szakembereknek, tanári működésének alapjául tökélyesb segédszert iparkodván venni, fentérintett munkájának kidolgozásához fogott, s rövid idő alatt oly elismerésre tőn szert, hogy a munka az *iskola termein* kivül is becsültetni kezdett, a *fiatal tudósnak* az akademiai tagságot meghozta, s pár év alatt új kiadást is szükségessé tevén, az iránt tőn bizonyságot, hogy általa valódi irodalmi szükség pótoltatott, s hogy a kortársak az ilynemü rendszeresb müvek iránt már kellő fogékonysággal és érteménynyel birtak. A mi *a munkát magát* illeti, az formai tekintetben a tanitási czéloknak igen jól megfelelő, helyes rendszerben és összefüggésben fejtegeti a tudomány fontosb kérdéseit [1]), előbb (talán igen is röviden) az alapfogalmakat, s aztán mindjárt a gyakorlati részt képző mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi politikát adja, ennek utána pedig a *financztudományt* a közönségesen elfogadott felosztás szerint olykép tárgyalja, hogy az államháztartás minden nagyobb feladványa a kellő megvilágításban jelenkezik. *Dogmatikai* tekintetben Karvassy lényegileg a Smith-féle ujabb iránynak követője, rendszerének egybeállításában leginkább a Smith-iskola német akkorbeli képviselőire, jelesül Jakobra, Pölitzre, és Raura támaszkodik, anélkül azonban, hogy egyfelől ez irók abstrakt modorát követné, másfelől azok éleselmü következtetéseiket tüzetesen figyelembe venné. Sajátszerü momentuma ezenkivül Karvassy munkájának az, hogy ép ez időben uralkodóvá válni kezdett *List Frigyes-féle* iskola befolyását is elárulja, a mennyiben a könyv irodalomtörténeti részében List rendszere, az ismeretes három nemzetgazdasági főrendszer (merkantilismus, physiocratismus és Smithianismus) mellett *egy negyedik*, s külön tanrendszernek nyilváníttatik [2]), a fejtegetések folyamában pedig, névszerint ott a hol a vámpolitika elveiről szól a szerző (85, 114, 115. §-ban) a *védvámi irány* sokkal nagyobb mértékben jut kifejezésre, mint a mely az egyébként követett Smith-féle rendszerrel megegyeztethető. Kiemelendő végre hogy a tankönyv azon része, mely a státusháztartást tartalmazza, a legkerekdedeb bs legtökélyesb, mit részben annak kell tulajdonítani, hogy ez irányban a szerző kizárólag *Raunak* már ekkor megjelent volt remek „Grundsätze der Finanzwissenschaft"-jára támaszkodhatott, s a mű annak csak mintegy magyarított rövidlete (compendiumja) jelenkezik.

---

[1]) *Biedermann:* „Das Studium der Pol. Oekonomie in Ungarn" cz. értekezésében egyenesen azt mondja K. müvéről, hogy egyike a legjelesb tankönyveknek az egyetemes szakirodalomban.

[2]) A mi eddig tudtunkra semmiféle rendszeres szakmunkában sem történt az egész világirodalomban.

A Karvasy-féle tankönyvvel majdnem egykorúlag egy más, rokon irányú, habár a nemzetgazdaságnak alig egy-két lapra terjedő észrevételeket szentelő tankönyv, bocsájtatott közre, t. i. Szeremlei *„Politikája“* (1844. Sárospatakon); mig másfelől az ugyanez időben magyarra fordított *Lisztféle* nagyobb munka *„A Politikai gazdálkodás* nemzeti rendszere“, (Kőszegen 1843-ban) szinte e sorozatban említendő, habár iránya és rendeltetésére nézve inkább a következő fejezetben tárgyalt eszmekörhöz tartozik, a miért is még közelebbről fordítandjuk reája figyelmünket.

Minthogy már a tanszerű s didactikai szakirodalomról szólunk, legyen e helyütt röviden megérintve az is, hogy a *felsőbb tudományos oktatás terén* is ez időben már helyesb, s a kor szinvonalának megfelelőbb közgazdasági irány foglalt helyet, s talált kifejezést. Bizonyítják ezt az e korbeli tanárok előadási *vezérfonalai*, a tanulóknak az ujabb szakliteratura termékeire szegülni kezdő élénkebb figyelme (a könyvtárak látogatásánál), az anya-egyetemünkön e korban tartott számosb nyilvános (doctori) *vitatkozások*; s névszerint az is, hogy ez időben azon tudori vita-tételek, melyek a szigorlatok kiállta után a jelöltek által tanáraikkal egyetértésben kitüzettek, egytől egyig már az ujabb iskolák elveire és eszme-körére vannak állítva, az eddig majdnem kizárólag uralkodott *Sonnenfelsianismus* és Merkantilismus pedig itten is már meghaladott álláspontként tünik fel.

HARMADIK FEJEZET.

A védegyleti mozgalom s rokon törekvések; s Széchenyi küzdelmei azok ellen.

1. §.

Az ország helyzete, s a reform-agitatió ujabb iránya az 1844-diki hongyülés berekesztése után.

A nemzet azon nagy reményei, melyeket az 1843/44-ki országgyülés iránt táplált, jó részben teljesítetlenek maradtak. A majdnem 19 hónapig tartott, s annyi főfontosságu tárgygyal foglalkozott országgyülés összes eredményeit rövid *13 törvényczikk* tartalmazá, s habár kétségtelen is, miszerint e törvényhozási időszak, a folyamában szőnyegre került nagyhorderejü kérdések-, a kifejlett eszmesurlódás, a

vitatás alá került tárgyak hosszu sora [1]), némely határozatok félre nem ismerhető hordereje [2]), s mindenekfelett a nemzeti közszellemben általa előidézett eleven pezsgésnél fogva, messzeható jelentőségű vala: nem lehet másfelől szem elől téveszteni azt sem, hogy igen sok égető feladvány ez országgyülésen megoldást nem nyert, számos ügy csak félig, sok egyáltalában tárgyalás alá sem került, s igy a milliók várakozásai és hő óhajai teljesülésbe nem mentek.

A viszonyok ily állásánál az országgyülés *munkálkodásának eredményei* a nemzet által megelégedéssel nem fogadtattak, sőt ép ez eredménytelenség okul is szolgált arra, hogy sokak meggyőződése szerint, az eddigi reform-agitatiónak, ha sükerre akarunk szert tenni, szélesb alapokra kell fektetnie, egyetemesbé, a nép minden rétegeit és osztályait áthatóvá kell válnia. Még mélyebb gyökereket kezde verni a nézet, hogy az ősi alkotmány *radikálisb átalakulásnak*, a társadalom ipari, gazdasági, műveltségi állapotai még mélyebbreható reformnak, a nemzetgazdaság formái és irányai még határozottabb *ujitásnak* leendnek elébe viendők, ha erős, virágzó és a modern európai szellemmel összhangban álló státussá akarjuk hazánkat emelni! Meganynyi nagy czél- és törekvési pontok, melyek tekintetében még a különböző pártok és pártárnyalatok sem voltak eltérő véleményben, s köz vala felismerése annak, hogy szükséges: meginditása egy *olyszerü agitátiónak*, mely a nemzet minden rétegeit felrázza, mindenkit a nemzeti regeneratió művében közvetlen részvételre serkentse, s *oly közvéleményt* teremtsen, melynek hatalmán minden ellenkezés megtörjék, s mely minden irányban a nemzeti munkásság, ipar s forgalom productiv kifejlését lehetségesitse [3]).

Az *alapok és irányok tekintetében*, tehát, melyek az uj s erélyesb agitátió kiindulási pontjaiul valának szolgálandók, meglehetősen köz volt az egyetértés a nemzet valamennyi befolyásosb államférfia és

---

[1]) V. ö. *Horváth:* Huszonötév II. k. 260—261. l. (Mindössze 104 törvényjavaslat és tárgy volt vitatás alatt.)

[2]) Gondoljunk csak az általános birtok- és hivatalképességi jogelvének érvényre jutására, a nemzeti nyelv ügyének didalát biztositó határozatokra, a közös teher viselésének történt némi elismerésére, a vallásügyi törvényre stb.

[3]) Hogy maga a kormány is belátta már ekkor, hogy csakugyan nagy szüksége van az országnak reformokra, s hogy nekie is kell e tekintetben eddigi negativ magatartásából kilépnie, valamint azt, hogy e reformokat oly értelemben és irányban fogta fel, mely a nemzet érzületének és óhajainak nem felelt meg.: — mutogatja egyebek közt igen jól *Horváthunk:* Huszonötév II. k. 265. s. k. l. és *Springer:* Geschichte Oesterreichs II. köt. 103. s k. lapokon.

publicistája közt. Meghozta ez érdeksolidaritás érzetét a viszonyok alakulása maga, s általános vala a sürgés és mozgás, az *actio* gyakorlati terére kilépni, s minden eszközt felhasználni s mindent elkövetni, hogy az ország közügyei, politikai ugy mint anyagi érdekei, mielőbb oly fejlődési irányt vehessenek, mely a mulasztottak pótolására vezessen, s az oly égető feladások megoldását minél teljesb mértékben lehetővé tegye.

Nem volt azonban egyetértés és öszhang *az agitatió végczéljai*, a teendők sorozata, és az izgatás módját és szellemét illetőleg.

Lényegileg eltért ugyanis e tekintetben a nemzeti reformmozgalom két nagy vezére és zászlóvivője, *gróf Széchenyi és Kossuth Lajos*[1]). Jelesül a mennyiben az utóbbi (a közgazdasági reformokat értve itt különösen) az egész izgatási ügynek határozottabb, a tömegekre támaszkodó democratikus irányt akart kölcsönözni, s e *szellemben*, fentebb ismertetett elvei szerint, egész sorozatával lépett fel a tervezeteknek; mig *az első*, ovatosabb, a kormány irányában kiméletesb modoru, az aristokratikus érdekeket is szemmeltartó eljárást tanácsolt; s midőn magát hatalmas vetélytársa által a közönség kegyében tulszárnyaltatni látá, s a *Kossuth-programm* több pontjainak keresztülvitelét a haza érdekével s közgazdaságunk szerencsés továbbfejlődésével is ellentétben állónak fölismeré: *vele egyenes opositióba* lépett.

Ez ellenkezés és ez agitatió nagy ügyfolyama képezi legérdekesb s legmesszebbható mozzanatát azon három évi időkör történetének, melyről itt szó vagyon. *A journalismus heves* tusái, a szónoklati diadalok szakadatlan sorozata, a napról napra élénkebbé váló irodalmi eszme-nyilvánulások stb. által mélyeiben megingatott nemzet, mondhatnók, lázás ingerültség s feszült figyelemmel követte a

[1]) Különös figyelemre méltó körülmény ez itt tárgyalt időszakra nézve, hogy a két nagy reformer életviszonyaiban ez időben azon nagy változás állott be, hogy *Széchenyi*, a szabadelvűbbé vált kormány irányában (s szemközt az általa veszélyesnek tartott Kossuth-féle agitatióval, s talán ez utóbbi által való háttérbe szoríttatás feletti elkeseredettségében) 1844 óta még kiméletesb magatartásúvá vált, sőt a kir. helytartótanács kebelében, a számára felállított közlekedési osztályban, mint tanácsos (1845. közepén) a vezényletet is elvállalá; ellenben *Kossuth 1844. julius* elsején az általa oly fényes eredménynyel szerkesztett, s mondhatnók valódi hatalommá emelt „*Pesti Hirlap*“ szerkesztőségétől (magánviszályok következtében) visszalépett, s így a rendelkezésére álló szabad időt kizárólag pract. terveinek kivitelére szentelhette, a miért is ez időtől fogva őt folytonosan a gyak. agitatió terén találjuk (V. ö. *Falk:* Oest. Revue 1866. foly. 4. füz. 19—22. l.)

nagy reformerek minden lépését. A meddő izgatást s tervezgetést a practikus *tevékenység és kivitel* váltá fel. Társulatok, egyletek, vállalatok keletkezének és indultak meg, melyek a nemzet anyagi érdekkörei egyikét vagy másikát felkarolva a közvagyonosság és ipari haladás föltételeit és intézeteit megvalósítani iparkodtak. — Az egész nemzeten bizonyos *fuvallata az alkotási géniusnak* lengett át, s a pártok küzdelmei, a reformczélzatok összhangzása vagy összeütközése, democratiai és aristocratiai elemek tusái, egy Széchenyi és Kossuth, Deák és Szalay, Lónyay és Trefort, Desewffy és Eötvös, egy Csengery és Batthiány kezdeményezése és nézet-harczai közepette [1]): előkészíttettek az *alapok s érlelődének* az elvek, a melyeken Magyarország uj állami és közgazdasági rendje életbe léptetendő, a nemzet jobbjainak legtitkosb vágyai megvalósítandók valának.

* * *

Az imént futólag vázolt reform-mozgalomnak egyes phásisait meg tárgyköreit, a mennyiben azokkal egyszersmind az egész e korbeli közgazdasági eszmefejlődés és nézetrendszer is szorosan összefügg, a következőkben részletesen kell szemügyre vennünk, a miért is

először: *a védegyleti agitatióról* meg az evvel legszorosb összefüggésben álló *vámpolitikai* reformtörekvésekről;

másodszor: *a közlekedés és a pénzügy kérdése* körüli viták és irányalatokról;

harmadszor: *Széchenyinek Kossuththali* küzdelmeiről, meg a két fél közt közvetitő *központositási iskola* elvei és befolyásáról a közügyek fejlődésére szólandunk,

egyidejüleg tekintetbe véve mindenütt a *napi sajtónak* arra vonatkozó nyilatkozatait, az *irodalom jelentékenyebb* termékeit, meg azon mozzanatokat, melyekből az eszmék alakulására és benső összefüggésére helyes következtetést lehet vonni.

2. §.

Az ipar- és vámügyi reformmozgalom az 1844-ki országgyü lés előtt és alatt.

A szoros összefüggésben álló védegyleti és vámpolitikai reformmozgalmak fejlődésében *három stádiumot* kell megkülönböztetnünk.

---

[1]) A Kossuth visszaléptével beállott változásról a „Pesti Hirlap" politikai és közgazdasági irányában, s különösen a lassanként uralomra emelkedő úgyne-

Az elsőt jelesül, a midőn a nemzeti ipar-védelem eszméje tulnyomólag a vámrendezési törekvésekben nyer concrét alakot, s a nagy vitaügy a *vámok* uj elvek szerinti szabályozásának követelésében öszpontosul. E stádium az 1841-ben megindult agitatió idejétől egész a 44-ki országgyülés végeig terjed, s ez utóbbinak a vámügyre irányzott de eredmény nélkül maradt tárgyalásaival leli végét. *A második stádiumot* a tulajdonképeni iparvédegyleti agitatió tölti be, a midőn tudniillik az ország törekvései a vámkérdés megnyugtató megoldását illetőleg, sükeretlenek maradván, a democrata párt a társadalmi *önvédelem elvét* kisérté meg s iparkodék érvényre juttatni a hazai iparnak oltalmazásában. E stádiumot felváltja a nagy reformkérdés fejlődésében a *harmadik időszak*, a midőn t. i. sokan (s ezek közt az azalatt erősbödni kezdett öszpontosító iskola hivei is) a védegyleti terveket a kitüzött czél elérésére elégteleneknek és részben hiányosoknak is ismervén fel, ismét a *vámügyi reformkérdést* hozák szőnyegre, s ezen kiindulási pontról iparkodtak a nemzeti iparnak és forgalomnak az őt megillető jogos állást és fejlődési lehetőséget biztosítani.

E három stádium szerint vesszük mi is a következőkben tárgyalás alá a *vámpolitika és a védegyleti kérdések* körüli mozgalmakat; s szólunk először is a vámkérdés fent jelzett elő stádiumáról.

* * *

A negyvenes évek elején, hol mezei gazdaságunk és iparunk terén némi lendület állott be, de egyidejüleg az is mind jobban belátttatni kezdett, hogy a *köztünk és Ausztria* közt fennálló vámsorompók kereskedelmünk nagyobbmérvü kifejlését akadályozzák, hazánkat Európa egyéb piaczaitól elzárják, sőt még az osztrák iparost is védik ellenünkben, s hogy igy nemzetgazdaságunk felvirágzása ez irányban is roppant (még pedig mesterségesen alkotott) akadályokra talál: köz vala Magyarországon a meggyőződés, hogy e visszásságon mielőbb segíteni, s a fennálló *kül- és közbenső vámrendszer* átalakítását czélba venni, első rangú országos és törvényhozási feladat. Ehhez járult egy más jelentékeny körülmény. Tudniillik az, hogy ép ez időben a németországi „*Zollverein*“ vagy vámegylet fennállásának első időszaka befejeztével, tekintettel az egylet által elért fényes eredményekre, s a német államok nemzetgazdászati felvirágzása tekintetébeni jótékony

---

vezett „*központosítási* iskoláról, s ennek a Kossuth és Széchenyi anyagi reformrendszere közt helyesen közvetítő működéséről, alantabb szólunk.

hatásaira, a szövetség további 25 évre meghosszabbíttatott, s ép e diadalmasan bebizonyított életrevalóságánál fogva magában Németországban, de Ausztriában, sőt hazánk némely köreiben is azon eszmét költé, vajjon nem lenne-e czélszerű, ha Németország és az osztrák monarchia *vámközösségbe lépne*, s a birodalom két felének kereskedelmi politikájában nagyobb egyformaságra törekednék?!

E tényekkel szemközt *1841-ben hazánkban* megindultak a vámügyi reform körüli viták. Legelőször jelesül a német vámegylethezi csatlakozás vagy *nem-csatlakozás* kérdésében. Voltak ugyanis, mint mondók, hazánkban is pártolói a csatlakozásnak, s jelesül miután Ausztriában is a közvélemény igen hajlandónak látszott arra [1]), találkoztak egyesek sőt megyék s törvényhatóságok is (mint például, a sopronyi, mely egyáltalában egészen a mai napig a kereskedelmi szabadság zászlajához mindig hű vala), melyek ez egyesülést *ajánlatosnak tarták*, azt hangsúlyozván, hogy ilykép alkalom nyilnék hazánkra nézve egy magas fejlettségű culturai és ipari állammal közelebbi kapcsolatba jutni, termékeinek nagy és biztos vásárpiaczokat szerezni, s egyáltalában szerfelett hátramaradt gazdasági viszonyait jobb karba helyezni. A *csatlakozás e szóvivőivel* szemben azonban a többség, s jelesül a *napi sajtó* [2]) épúgy mint a nyilatkozásra (Sopronmegye által) körlevélileg felszólított törvényhatóságok legnagyobb része, valamint a hazai *szakférfiak* majdnem kivétel nélkül, ellenkező értelemben nyilatkoztak, utalván arra, hogy e vámszövetségnek számos előföltételei nálunk hiányzanak, hogy előbb ősiségi, nemesi adómentességi, törvénykezési stb. intézményeinket tökéletesen át kellene alakítani, főleg pedig arra, hogy fontos politikai és közgazdasági tekintetek is vannak, melyek e csatlakozást *nem javasolják*, névszerint a mennyiben fejletlen gyáriparunk kifejlése a hasonlíthatlanul tökéletesb német gyártás stb. által végkép akadályoztatnék, politikai tekintetben pedig a *németség erősülyja* és befolyása nemzetiségünk felett még nagyobbá lenne, s igy a mit tán egyik-másik irányban anyagilag nyernénk, politikai és morális tekintetben százszoros veszteségünkbe kerülne. E nézetnek képviselői közt egyebek mellett *Trefort-*

---

[1]) V. ö. *Springer*: Geschichte Oesterr. I. k. 555. s k. l.

[2]) Különösen a „*Pesti Hirlap*“ 1842-ki folyama sok jeles czikket tartalmaz e kérdésre nézve; jelesül magának Kossuthnak is tollából, a *110*, *111*, *112*, *113*, *178*, *179-ik* számokban. (Ez utóbbiak azután német nyelven St. S. által e czim alatt: „Über den Anschluss Ungarns an den „Zollverein“ külön füzetkép is közrebocsáttattak.)

tal a később megalakult centralista iskola egyik szellemdús szakemberével, a ki a „*Pesti Hirlap*“ 1841-ki s 1842-ki hasábjain több izben és sükeresen szólalt fel a csatlakozás és az ezt pártolók elvei ellen [1]), kiválókép pedig a későbbi védvámi és védegyleti párt hatalmas fejével *Kossuthtal találkozunk*, ki többrendbeli enunciatióiban egyenesen oda nyilatkozott, hogy a német vámegylet fényes eredményei és jótékony hatása a nemzetgazdaságra készségesen elismerendő, de ép azért ránk magyarokra nézve (kiknek *a nemzetiség a fő szempont*) a csatlakozás majdnem egyértelmű volna a politikai öngyilkossággal, miután a német iparosok elemét honunkban erősítené, s igen közel vinne bennünket az absorbtió örvényéhez; nem is említve, hogy fejletlen iparunk végkép elnyomatnék. Magyarország (mond Kossuth továbbá) kövesse a német *egylet-alapítók* példáját, önnön területén iparkodjék védvámok által magát a külföld tulnyomó versenye ellen biztosítani, s inkább *Angliával* közelebbi érintkezésbe lépni, mely állam Magyarországra nézve sokkal jelentékenyebb, s a németekhez való csatlakozás által tőlünk elidegenittetnék, holott sokkal jobb és előnyös piaczot képez az angol birodalom őstermányeinkre nézve stb [2]).

E nézetnyilvámulásokkal, meg az egész korszakot jellemző *nemzeties irányu* (országos létünk és fejlődésünk nagyobb önállósitását czélbavevő politikai) törekvésekkel szoros kapcsolatban a vámügy rendezésére vonatkozó *eszmék hazánkban lassankint* megváltoztak. Mig ugyanis *eddig* általános vala az ohajtás, hogy a közbenső vámvonalok megszüntettessenek, s a magyar tartományok kereskedése kifelé és a monarchia másik fele irányában e lankasztó bilincsek alól felszabadittassék: mind jobban kezdett most már [3]) *azon nézet* helyt foglalni, hogy a *közbenső vámvonalok* eltörölése által nemzeti iparunk az osztrák és idegen gyárosok elgázoló versenyének lenne kitéve, hogy helyes vámrendszer a nemzet gazdasági életének önállóságát hathatósan támogathatja s sok egyéb fontos politikai tekintetből is tanácsos, ha ama sorompók *fennmaradnak*; a vámügyi reformnak te-

---

[1]) V. ö. „*Pesti Hirlap*“ 1841—1842. és főleg 1842. évfoly. 142. számában „dr. Wildner és a magyar Financziák“ cz czikket.

[2]) V. ö. *Springer*: Geschichte II. 50—51 l. s Kossuth most érintett munkájának 13—20; 31—57-ik l.; és „*Pesti Hirlap*“ 1842: 110. s k. számait, hol „Ipar és Vám“ „Vámszövetségi kérdések“ stb. cz. értekezések figyelemre méltók; mig a 203-ik és *az 1843-ki* 293. s k. 1842-ki *213. s k. 231. s k. számok* védvámi czélzatokkal telvék.

[3]) Habár a fennálló vámszabályzatnak mi ránk nézve kártékony voltáról ugyanaz maradt a meggyőződés.

hát tulajdonkép oda kell irányulnia, hogy addig is, mig az osztrák ipar- és gyártással egyenlőbb fejlettségi fokra emelkedhetendünk műszorgalmi tekintetben, a vámok hazai iparunk *védelm re szolgáljanak*, vagyis hogy tulajdonképeni *védvám-rendszer* megalapítását vegye czélba. Mely nézet-módosulásra még az is volt befolyással, hogy ép ez időben lépett fel s lett ismeretessé honunkban a nagy védvám-agitátor *List Frigyes*, a ki a német ipar és gyártás, valamint a politikai életnek is önállóbb nemzeties irányu kifejlését a tulhatalmas britt supremátia ellenében ép ugy iparkodott uj tanaival előmozdítani és biztosítani, mint a hozzája sok tekintetben hason elmű és rokon irányu *Kossuth* [1]) a magyar ipar- és államéletet a *német-osztrák* suprematia ellenében, s kinek fényes dialectikával irt, s meleg hazafias érzelemtől átlengett theoriájában a protectiv-vámok elve az egész okoskodás súly- és kiindulási pontját képezé. Nem keveset tőn végre az érintett nézet-változásra az, hogy sokan voltak honfiaink között, kik azon hitben éltek, hogy ép a közbenső vámsorompók fennállásának tulajdonítható az, hogy Magyarország mind ekkoráig is az osztrák *absolutismus foglalásai* és unificationális törekvései ellenében védve mara dt s hogy hazánk kormányzati önállósága még nagyobb mérvben csorbát nem szenvedett [2]).

A vámügyi reform kérdése ilykép naponkint jelentékenyebbé vált, s mind nagyobb dimensióban fejlődtek az a körüli viták a sajtóban, a sociális agitátió terén, a törvényhatóságokban. Alkalmat szolgáltatván erre még a *dolognak magának fontossága* és sürgetős volta, az itt-ott keletkező ipari védegyletek s társulatok kebelében kifejlett eszmesurlódás és agitátió, valamint azon körülmény is, hogy (mint gondolni lehet) nem hiányzottak, még pedig befolyásos körökben és jeles szakférfiak soraiban [3]) olyanok sem, a kik az *uj védvámi* irányllattal egyet nem értettek, s mint a szabadkereskedés következetesb hivei Magyarország anyagi felvirágzását nem protectiv vámok és mesterkélt intézkedésektől, hanem az alkotmány modern szellembeni átalakítása, sociális és gazdasági intézményeink reformja, az erők és érde-

---

[1]) Kiről ismeretes dolog, hogy midőn List munkájával és tanaival megismerkedett, ezek horderejét és irányát csakhamar egész jelentőségében felismeré, s mig *azelőtt* meleg szabad-kereskedelmi apostol vala, (de könnyen megmagyarázható módon) rövid idő alatt a protectionismus legbuzgóbb szószólója és képviselőjévé vált hazánkban, jelesül a sajtóban és a socialis agitátió terén.

[2]) Alantabb erről többet.

[3]) Azt lehet mondani: az egész (szorosb értel. vett) Széchenyi iskola, azután a conservativpárt jelesb szóvivőinek legnagyobb része.

kek szabad fejlődése, jó közlekedés és hitelrendszer, meg szabad forgalomtól várták. Különösen pedig a *journalistikai téren* talált e nézetirány határozottabb kifejezésre, névszerint a Desewffynek vezérlete alatt megjelenő „*Világ*“ meg a conservativ „*Hirnök*“ melléklapjaként szereplő „Századunk“-ban; hol ugyanis az uj iskola tanai éles birálatra és ellenzésre találtak, a protectionismus és nemzeti elzárkódzás theoriájának félszegsége felderíttetett, s a *védegyleti agitatió* ez előmozgalmainak bizonyos mederbe visszaszorítása megkisérteték. (Utalunk csak a „Világ“ 1842. folyamának 76 és 77-ik, 83—88-ik és 92. s k. — 1843-ki folyamának 42—43-ik, 62. s k. 84. s k.; azután a „Századunk 1842-ki foly. 7-ik, 10, 11, 21 stb. számaira.) [1][2]).

Ez volt a *vámügyi* reformkérdés állása a 44-diki országgyülés *előtt.*

Lássuk most, mily irányban s mily eredményekkel működött e fontos feladat megoldásában a *törvényhozó testület.*

Az 1843/44-ki hongyülés, teendőinek majdnem elláthatlan sorozatában (áthatva a kérdésnek összes nemzetgazdaságunkra nézve elsőrangú fontosságától, s másfelől tekintettel az ez irányban mindeddig sükertelen lépései- és törekvéseire a magyar országgyüléseknek) kiváló helyet *adott a vámrendezési* kérdésnek. Egyidejüleg ugyanis a szőnyegre hozott egyéb nagy reformügyekkel, kellő előkészületek után a vámreform is discussió alá került, és pedig az 1844-ki év nyarán, s előbb a kerületi ülésekben, hol e tárgy jó ideig a közfigyelmet lekötve tartá, s több fényes talentomnak szolgáltatott alkalmat tehet-

---

[1]) Mindenesetre diszes hely illeti meg ez utóbbi osztályú szakférfiak sorában még a különben liberális szellemü, s a reform ügyéhez melegen ragaszkodó *Trefortot*, a ki ez időben névszerint: „A nemzetgazdaság rendszerei“ cz. értekezésében, melyet a Tudománytár 1842-ki foly. tett közzé, igen elismerőleg nyilatkozott ugyan Listről és tanairól, de arra is figyelmeztetett, (id. hely. 59. s k.l.) hogy a *védvámi politika hazánk* jelen (t i. 1842-ki évi) fejlődés polczán nem alkalmazható, miután még roppant terjedelmü müveletlen földeink vannak, igen keveset termesztünk, tőkék- és munkaerőkben szerfelett szükölködünk, középkorias institióink a hitel és ipar felvirágzását akadályozzák, s hogy mindezek folytán oly vámrendszer reánk nézve előnyös, mely Ausztriával szoros s szabad érintkezésbe helyez, s az osztrákoknak ránk nézve legbiztosb piaczát számunkra egészen megnyitja. (Hasonlókép nyilatkozott *Trefort* a „Vierteljahrschrift aus Ungarn“ cz. hazai folyóirat 1843-ki foly. II. k. 2-ik részben közlött értekezésében a magyar vámkérdésről.)

[2]) Különös érdekkel bir a „Világ“ cz. lap 1842. foly. 83—88-ik számaiban *Cserházytól* a következő értekezés „Liszt és társai“, melyben a német protectionista-apostol igen alapos s kimerítő kritikája nyujtatik.

ségei kitüntetésére és irányadó nézeteknek kifejtésére. *Kiváló érdekü pedig* volt két terjedelmes nyilatkozat, melyek egyike egyenesen az uj reform-irány szellemében, a védvámi rendszert pártolá, a másik pedig a szabadabb kereskedés érdekében, az Ausztriávali *vámszövetség elvét* védelmezé, s a közbelső sorompók megszüntetése mellett vala; értjük *Ghiczy* Kálmánnak és *Lónyay* Menyhértnek nagyhorderejü nyilatkozatait, s a melyek annyiban is magasbecsüek, hogy a kérdésnek a két párt nézete szerinti állását legjobban tüntetik fel, s a szőnyegre hozott érvekot is innen ugy mint tulnan, legteljesebben tükrözik vissza [1]).

---

[1]) **Lássuk e két beszéd tartalmát és irányát egyenkint.**

Ghyczy Kálmán mint a vámügy körüli kérdések megvitatására kiküldött választmány nagy talentomú szóvívője, a tanácskozások folyamában kifejtett és a védvámi rendszert pártoló nézetek egybefoglalása nyomán a következőkre utalt Névszerint: Magyarország anyagi hátramarádásának főoka az igazságtalan vámrendszerben keresendő. Általa ugyanis külkerekesdésünk az örökös tartományok érdekében és javára megszoríttatik; a nemzet termelvényeinek *szabad elárusitásában akadályoztatik*, valamint viszont ott venni és vásárolni, a hol azt legolcsóbban és legjobban eszközölhetné, neki lehetlenné tétetik. Hazánkra nézve Ausztria piacza igen szük vásártért képez, miért is csak a külpiaczok megnyerése által emelkedhetünk és gyarapodhatunk. E mellett hazai müiparunk sem méltányoltatik a kormány által; sőt inkább oda czéloz a fennálló vámrendszer, ennek kifejlődését *akadályozni* és nehezíteni. Pedig itt volna az idő a nemzeti gazdászat ez ágát is gondoskodásunk körébe vonni; mert mezei iparunk már nem vesz minden munkás-kezet igénybe, sőt ép azáltal emeltethetnék a tökély magasb fokára, ha virágzó hazai müiparral szövetkeznék, mert ez közelebb *hozandja a földmivelőt és a müiparost* egymáshoz, biztossá s élénkebbé tenné a termények vásárját, szaporítandja a tőkéket, melyek földmüvelésünkbe helyeztethetnének, fokozandja becsét sok különben nem használható termék és hulladéknak, növelendi a jószágok értékét és becsét. *A meddig honunk pusztán földmivelő* ország lesz, belkereskedésünk sem virágozhat fel; mert az ország csaknem minden vidékeinek azon egynemü árúi lévén, ezek egymással fel nem cseréltethetnek; pedig a belforgalom az, mely legtöbb tőkét foglalkodtat, legszámosb polgárt táplál, s leginkább élénkiti szilárdítja a nemzet erejét. Ellenben a külkereskedés biztos keletet nem szerez, a nemzeti productiót sok ingadozásnak veti alája. Hazánk terményző ereje csak akkor fog magasb tőkélyre fejlődhetni, hogyha helyes arányban álland abban az anyagi termelés a szellemivel, s a földmüvelés, a kézmüzet és a kereskedés öszhangzólag lesznek kiképződve. Mindezek folytán *kivánjuk a kormánytól*, hogy a magyarországi és kapcsolt tartománybeli termékek külföldre szabadon mehessenek; másfelől azon ágaira nézve az iparosságnak, melyeknek honunk viszonyaiban némi előföltételei megvannak, *erős védvámszer* vétessék alkalmazásba, mely bennünket az idegen verseny ellenében megoltalmazzon; mely czélra tehát a köztünk és Ausztria közt létező vámsorompóknak fenntartatniok és olyképen rendeztetniök kell, hogy a szigorú viszonyosság igényeinek teljesen elég tétessék.

A viták eredménye ez első stádiumban az vala, hogy a többség a protectiv vámrendszer mellett nyilatkozván, az e szellemben fogalmazott jelentésével az összes ház elé járult, s ott, miután még arra is történt

---

Ugyan e szellemben folytatta szónok okoskodásának fonalát, midőn az alantabb fölemlitendő ellenbeszédére *Lónyay Menyhértnek* válaszolt, s annak érveit czáfolni iparkodott; mondván:

Vámegyesülés Ausztriával hazánkat nemzeti önállóságától fosztaná meg, s azért ne legyen legalább a magyar országgyülés, melytől e tekintetben a kezdeményezés kiindulna; ha csak egy vámvonal létezne, hogyan követelhetnők mi Ausztriától, hogy annak tételei meghatározásába mi is beleszólhassunk? A magasb országos és szellemi *érdekek a kereskedelmi* politikában sem tévesztendők szem elől; már pedig az megtörténnék, hogyha nemzeti önállóságunkra nézve annyira veszélyessé válható vámegybeolvadás elvét elfogadnók; miután ép a vámsorompók képezik az egyetlen módot önállóságunkat Ausztria ellenében biztosítani, s nemzetiségünket a német elem általi elnyomatás elől megóvni, mely bekövetkeznék akkor, ha vámilag Németországgal is egybeolvadnánk Ausztriával összefüggésünk alapján. *Müipart alapítani* csak védvámokkal lehet, s hogy nélkülök Magyarországban ipar fejlődendik ki, puszta hypothesis. De tőkések és iparosok sem jövendenek be hozzánk Ausztriából, ha lerontjuk a vámsorompókat, mert nálunk mégis sok iparkellék nehezen szerezhető meg és drága. De ki sem vihető a vámegyesülés annyiban, a mennyiben Ausztria évi jövedelme a vámsorompók megszüntése folytán tetemesen megcsökkenne, a mit azután adóképp venne meg tőlünk magyaroktól a bécsi kormány. Ha pedig egyszer iparunk megerősbödött, eltörölhetjük vámsorompóinkat; egyelőre pedig szolgáltasson a kormány statistikai adatokat, hogy a szükségeseknek mutatkozó további nyomozások s intézkedések megtétethessenek.

Ezek ellenében Beregh ifjú követe *Lónyay Menyhért*, a kerületi ülések egyikében, jelesül juliushó 12-én, kifejezést iparkodván adni a szabad kereskedési rendszer elvének, a következőkre utalt:

Hazánk még mindig *kitünőleg földmivelő ország*, melynek alapereje mezőgazdaságában fekszik; de másfelől el kell ismernünk azt is, hogy igen kivánatos, hogy hazánk népességének egy része az ipari életnek jellemét öltse magára, mert másként az első nagy összeütközés a kifejlettebb nemzetekkel eltemethetné. A mi a védvámokat illeti, ezek kétségtelenül hatalmas eszközt képeznek a népek gyár- és müipari kifejlesztésére; nekik köszöni *Anglia nagyságát*, az e rendszer alapján emelkedtek ki a többi álladalmak Anglia gyámsága alól. Azonban az a védrendszer, mely honunkat oltalmazza, inkább elnyomatásunkra vezet, s ha egyben másban felemelkedünk, elnyom a külverseny. A legjobb vámrendszer sem képes bajainkon segíteni, ha jó *kiteltörvényeink, közlekedési* rendszerünk, gyors és tökéletes törvénykezés s *igazságszogáltatás*, meg vagyon- s személyszabadság hiányoznak! A mi Ausztria irányábani viszonyunkat illeti, ne feledkezzünk meg arról, hogy *vegyes házasságban* élő házastársak egymás iránt tekintettel tartoznak lenni, s hogy e szerint a kitüzendő módot a bajok orvoslására nézve szükség alaposan fontolóra venni. Jelesül két út van e tekintetben előttünk. Először a régi, melyet a választmány (azaz a Ghyczy Kálmán által képviselt rész) javasol, s a mely

volna utalás, hogy mily fényes vámbevételek (körülbelül 10 millió forint) lennének várhatók hazai kincstárunkra nézve, hogyha nemzeti iparunk az osztrák verseny ellen védelmeztetnék stb., s a jelentés a ház nagyobb részének helyeslésével találkozott: a fejedelem elé terjesztendő felirat szövege a védvámpárt szellemében meg is állapíttatott [1]).

E felirat tartalma lényegileg a következő [2]): Magyarország anyagi érdekei az örökös tartományokéinak utána helyeztetnek a kormány által. A fennálló vámrendszer kiszivja minden éltető erőnket, *elsorvasztja a monarchia* legnagyobb s legéletdúsabb országát, s egyenes ellentétben törvényeinkkel s nemzeti jogainkkal, hazánkra sulyosan

---

úton menni, ha Ausztriávali viszonyainkat ignorálhatnók, talán legczélszerübb fogna lenni; de így sem lesz sikere munkálatainknak, mert a német kormány nem engedendi meg, hogy ipari *árúi előtt a magyar piacz* elzárattassék, azon tartományoké elől, melyek a státusköltségeket oly nagy részben viselik; habár kétségtelen is az, hogy jogunk volna így eljárni, s törvényes alapon állanánk. Elég azonban, hogyha kimondatik ez alkalommal azon elv, hogy a vámok a *törvényhozás hozzájárulása* nélkül meg ne változtathassanak. A második út az alkudozás és egyezkedés útja Ausztriával, jelesül elhárítása a kétoldalú érdekeket ellentétbe helyező akadályoknak, s átvitele a vámügyi rendezésnek a méltányosság, jogosság és viszonyosság terére. Az osztrák kormány már be kezdi látni, hogy kereskedési összeköttetésben lévő államok mindenikére nézve előnyösb, ha mindkettő gazdag. A mi pedig a *vámegyesülést* illeti, ettől tartanunk nekünk Magyagyaroknak nem kell, mert hisz gyárainkat, melyek nincsenek, nem öli el, s a mi nincs, azt megvédeni úgy se lehet. Sőt épen azáltal fognak szaporodni gyáraink, ha Ausztriával *vámszövetségre* lépünk, mert a külföld irányában egyformán leszünk védve minden többi ausztriai gyárakkal; e mellett az idegen gyárnokok és tőkések készebbek leendenek hozzánk bejönni, mert szabad vásárra számolhatandnak az egész birodalomban, s mert nálunk sok tekintetben kedvezőbbek a viszonyok (olcsó föld, élelemszerek és építkezési anyagok, csekély munkabér stb.) s jó nyersanyagot itt találván, nem kell ilyenért még behozatali vámot is fizetniök. *Hazánknak műipara nincsen* még (kivévén némileg felsővidékeinket) s még soká nem leend; tehát a vámegyesülés nem lesz kárunkra, mert szabad árúkivitelünk biztosítva leend, s két akkorára emelkedendik, mind jelenben; eltekintve attól, hogy új gazdászati forrásaink is támadandnak. Ennélfogva késznek nyilatkozik elfogadni a választmány javaslatának első pontját, mely oda járul, hogy a külfölddeli közvetlen érintkezés tekintetében fennálló vámok törvényesíttessenek, s legyenek állandók, *ne ingadozók*; de nem ismeri el az indítvány azon tételét, hogy védvámrendszerre alapíttassék hazánk kereskedelmi politikája, hanem indítványba hozza kineveztetését egy országos bizottságnak, mely a *kölcsönös méltányosság* és viszonyosság alapján egyezkedjék az ausztriai kormánynyal, mely azután a legközelebbi országgyülésnek indokolt véleményt terjesszen elébe.

[1]) V. ö. *„Pesti Hirlap“*: 1844-ki foly. jul. 18, 21, 26-kai szám (Nr. 370—72.)

[2]) V. ö. *Acta Com.*: 1843/4. III. köt. 42—48. lap.

nehezedik. Rólunk nélkülünk idegen érdekek szerint történnek intézkedések a harminczad és vámügyi téren, s a nemzet minden törekvései, hogy ez ügyben megnyugtató állapotokat alkothasson, mindekkoráig egészen sükeretlenek maradtak [1]). Magyarország mindaddig mig ipara és gyári productiója nem lészen, *s pusztán földmüvelő* ország maradand, virágzó közgazdaságra szert nem fog tehetni. Mert a műipar és gyártás fejlett nemzetre nézve elsőrangú szükség, s mivel, mennél népesebb lesz hazánk, annál szegényebbé kell válnia, mert a beviteli ipar-áruk tömege növekedendik [2]), nyerstermékeit feldolgozó értékesítő gyártása pedig hiányozand. Főfeladatunk ezek folytán a műiparnak, mint földünk értékét fokozandó, termékeinkre piaczokat teremtő, összes gazdasági életünket élénk lendületnek elébe vivő foglalkozási ágnak, *minden módoni támogatása*, keletkező gyártásunknak a külverseny ellenében vámok általi védelmezése [3]). Utalás történvén ezután a törvényhozás feladatára, kijelentetik, hogy az utóbbinak legelső kötelessége, folytonos figyelemmel kisérni mindazon elemeket, melyeknek a nemzetre *közgazdasági befolyásuk* vagyon, s azokat összhangzó s rendszeres törvényhozási intézkedésekkel a nemzet érdekének szempontjából, a *közjóllét igényei* által kitüzött irányban igazgatni és szabályozni [4]).

Végre felkéretik a fejedelem: „engedje meg az országgyülésnek, hogy a vele a kormány által közlendő szükségelt adatok és anyag segítségével, egy uj s a kifejtett elveken nyugvó *vámszabályzat* kidolgozásához foghasson; s befejezésül hivatkozás történvén még Magyarország alkotmányos önállósága s a pragmatica sanctió által is biztosított állami függetlenségére, kimondatik az is, hogy e jogállásunknál fogva reánk vám és egyéb terhek egyoldalulag nem rovattathatnak, s hogy hazánk a birodalom többi részeihez csupán az egység és egyetértés kötelékeivel van füzve, alárendelve vagy alávetve pedig annak legkevésbbé sincsen [5]).

---

[1]) Többrendbeli törvényidézetek is fordulnak elő a feliratban, névszerint hivatkozás történik az 1550-ki 19-ik; 1554: 11; 1622: 24 és 47; 1547: 34; 1548: 52; 1647: 90; 1659: 59 és 62; 1723: 19; 1625: 32; 1715: 117; 1655: 100; 1659: 61; 1715: 91 és 1729: 2-ik törvényczikkre.

[2]) Ki ne venné észre az itt lappangó sophismát.

[3]) De a külvámok tekintetében szabadság követeltetik. (Itt is tehát ellenmondás!)

[4]) V. ö. *Acta* 1844: III. köt. 47. l.

[5]) Azok kiegészítésére miket fentebb arra nézve felhoztunk, hogy hazánk Ausztriával teljes vámegységbe nem olvadhat, az itt mondottakkal kapcsolatban,

E felirat az alsótábla által elfogadtatván, azonnal a *főrendekhez* is áttétetett. Itt azonban korántsem talált azon meleg pártolásra, mint a reformpárt ohajtá, sőt közel vala, hogy az ügy egyelőre egészen félre is tétessék. Névszerint pedig a védvámok nagyon is éles hangsúlyozása volt az, a mi ez ellenszenvet gerjeszté; minek folytán oda fejlődtek a dolgok, hogy a felirási javaslat csak *ezen protectionisztikus* irányu tételek kihagyásával fogadtatott el [1]), s csak ezen módosítással nyerte meg a helyeslést; a midőn azután csakugyan a királyhoz (1844. szept. 13-án) fel is terjesztetett [2])[3])[4]).

---

még az is fontos érvként említendő fel, hogy apáink ez időben is azon nézetből indultak ki, hogy a vámok és vámrendszer megállapitása az *országgyülés jogköréhez tartozik, s igy hogy ha* a vámsorompók föltétlenül eltöröltetnek, hazánk törvényhozása ez őt megillető befolyást többé nem gyakorolhatandja. L. még *Springer:* Geschichte II. k. 95. l. és *Récsy:* Magyarország közjoga (1861.) 258. lapján.

[1]) Nem hagyhatjuk itt érintetlenül, hogy az alsótáblán is volt több tekintélyes követ, kik a szabadkereskedési rendszer felé hajoltak, s azon nézetkörben mozogtak, melynek (habár módosított irányban) *Lónyay M.* fentérintett beszédében adott kifejezést. Igy jelesül kiemeltetett igen helyesen a védvámpárt ellenében, hogy igen kérdéses: „megérett-e Magyarország a protectiv vámpolitika meghonosítására; képes leend-e megbirni annak káros következéseit; nem leszen-e a hátrány, mely e rendszerből hazánkra háramlani fog, nagyobb, mint a képzeletben várt előnyök" stb. V. ö. *Szombathelyi* és *Tomcsányi* (békésmegyei követek) országgyülési jelentését ez évről főleg a 14. s k. lapokon; s magát a a tanácskozások menetét (Pesti Hirlap 1844. foly. 371. sz.) hol egyebek közt igen helyesen utalt egy-két követ arra, hogy *jogfentartásokkal* ipart és gyártást előteremteni nem fogunk, hogy Ausztria iparosai általi elnyomatásunk nem egy könnyen sikerülend, s hogy inkább arra kell törekednünk, hogy az ipar és anyagi felvirágzás természetes factorait: a *hitelt és a közlekedési* ügyet kifejlesszük, hibás institutióinkat reformáljuk, tőkét és erőket gyüjtsünk stb.

[2]) V. ö. *Acta* III. 42—48. l. (Ad. Nr. 196.) és *Acta* IV. köt. 11—16 l. (Ad Nr. 267) és a *„Pesti Hirlap":* 1844. foly. jul. 18, 21, 26-róli számait.

[3]) Az itt kifejtettek tüzetesb illustrátióját és indokolását találjuk a 43/44-ki országgyülés kereskedési ügyben kiküldött kerületi választmányának „Jelentésében" s jelesül ennek *első részében*, mely 3 szakaszból áll, s az elsőben az érintett felirat alapjául szolgáló általános nézeteket, a másodikban 3 védvámi irányú törvényjavaslatot, és a harmadikban vámtariffai táblázatokat tartalmaz; s *Ghyczy Kálmán*, meg *Lónyay Menyhért* tollából folyván, az e korbeli nézetkör és felfogás helyes méltatására rendkivül becses adalékot képez.

[4]) A védvámi eszme-mozgalommal függött ez országgyülésen sok más közgazdasági tervezete és törvényjavaslati indítványa a mostnevezett „kereskedelmi választmánynak" össze; mit e helyütt az eddig mondottak kiegészítéseül röviden megérinteni szükségesnek tartunk. Ugyanis: A ker. választmány munkálatának VI. és VII-ik részében közelebbbi tárgyalásra talált 1-ör a *kézmürendszer;*

Fájdalom! hogy mint sok egyéb ügyre, ugy erre nézve is a fejedelem válasza *nem csak kielégítő nem vala*, hanem egyenesen kitérően hangzott. A majdnem a hongyülés bezártáig halogatott feleletben ugyanis csak egyszerüen arra történt hivatkozás, hogy a királyi kormány a nemzeti ipar előmozdítására a körülmények nehéz voltánál fogva többet nem tehetett, de ezentúl minden erőből azon leszen, hogy a mulasztottakat pótolja és az anyagi érdekeket minden kitelhető módon támogatásában részesítse.

E választ *a rendek tisztelettel* de elkeseredett érzülettel is fogadták, s hogy látván fáradozásaik sükeretlenségét e téren, az ügynek egy más irányban szőnyegre hozására határozták el magukat, azt a következő §-ban látandjuk.

Ez volt a védvámi és az iparügyi agitatió első stádiuma, lássuk most a másodikat, vagyis a védegyleti mozgalmat.

3. §.

A védegyleti agitátió, annak irodalmi és journalistikai mozzanatai, és birálatos méltatása.

Azon nagy kérdéseknek, melyek terén az új irányú agitátió kiváló belterjedelmességgel nyilatkozott, s melyek egyszersmind a kor két nagy reformerét *Széchenyit és Kossuthot* a legelkeseredtebb tusában tüntetik fel, egyikét: az 1844. év második felében főleg Kossuth kezdeményezésére megindult ipar-védegyleti mozgalom kérdése képezi.

A közelebb mult idők eseményei s különösen a több irányban eredménytelen maradt (1843—1844-ki) országgyülés ugyanis azon meggyőződést kelté, hogy a megoldatást sürgetőleg követelő számos feladat, s névszerint a vámkérdés, városi reform, az adó-, bank- és közlekedési ügy, s mindenekelőtt a *nemzeti ipar és gyártás* előmozdítására czélzó intézkedések: a kormány ellenzése vagy a reform-elle-

---

mely tekintetben a választmány egy kimeritő törvényjavaslattal lépett fel, s ebben a czéhrendszabály elvi kárhoztatása mellett azt indítványozza, hogy a mesteri remekelés szüntettessék meg, s külön szaktanulás kimutatása nélkül is válhassék valaki mesterré; egyebekben pedig a *czéhintézmény* érintetlenül hagyatik. (V. ö. p. 12. s k.) 2-or. *A hazai müipar* emelésére czélzó intézkedések (VII-ik rész 1—6. l.) 3-or. A kereskedési *szerződések s külhatalmak* keresk. ügyvivői (U. o. 7. s k. l.) 4-er. Egy központi nemzetgazdasági *bizottság felállítása*. 5-ször. *A mértékek* egyformaságára vonatkozó kérdések. (VII-ik rész. 13. s k. l.) 6-or. *A házaló* kereskedés (17. s. k. l.) 7-er. *A selyemtenyésztés* előmozdítási módjai (21. s. k. l.) A czukorgyártás. 9-er. *A találmányok* iránti állami magatartás (u. o. 24. s. k.) 10-er. *Iparegyesület* felállítása. (34. s. k. l.)

nes párt mesterkedései miatt, vagy egészen mellőztetnek, vagy a végtelenig halogattatnak! Általánossá kezde azért válni a gyökeresb reform barátjainak óhaja, hogy az, mi a *törvényhozás terén* az alkotmányos factorok békés összműködése alapján meg nem valósítható, a sociális agitátió segélyével és útján kisértessék meg, s hogy e végből oly eszmék és indítványok volnának mindenekfelett szőnyegre hozandók, melyek a nagy tömegekre lelkesítőleg hatnának, s melyek körül minden osztály és felekezet, a társadalom minden elemei, az anynyiféle érdekek, faj, jog- és hitkülönbség nélkül, mint *egy test*, s *egy lélek*, egyesülhetne, s vállvetve a kivitelre szövetkezhetnék.

Ily eszmének látszott sokak előtt egyebek közt: *egy oly országos társulat megalakítása* is, melynek czélja volna a haza anyagi érdekeinek emelése, s jelesül a törvényhozás oltalmában még mindig nem részesülő, pedig a nemzet közgazdászati felvirágzásához okvetlenül szükséglett, *müipar és gyártás* minden kitelhető módoni támogatása és pártolása.

Nem is hiányzottak egy ily egyesület életbeléptetésére a szükséges elemek. A fentebb (2-ik §-ban) bővebben ecsetelt irányiatok befolyása meg a mindjobban fejledező ipar iránti érdekeltség növekedésének nyomán ugyanis már 1842-ben keletkeztek (az akkori iparkiállítás után) itt-ott az országban ipar-gyámolító s *jelesül iparvédi egyesületek* [1]), melyeknek tagjai magukat honi készítmények viselésére kötelezték, s azon czéljuk vala, a nemzeti műszorgalmat az idegenek versenyzése ellenében tömeges pártfogásban részesíteni. Ép úgy tagadhatlan az is, hogy magában *Széchenyi* reform-agitátiójában is volt sok, a mi ez új törekvéseknek kiinduló pontúl szolgált, a mennyiben a nemzetben az önsegélyzés és a *társulás alapjáni* újítás elvét megérlelé, sőt már számos fényesen sikerült kisérletben annak igazi életrevalóságát diadalmasan be is bizonyította. A gondolat, hogyha nem birjuk is a kormányt nemzeties szellemü forgalmi politikára kényszeríteni, van módunkban annak *nemzet-ellenes vámrendszerét* hatálytalanná tenni, főleg ha egy nagy, az egész nemzetet átkaroló associátióvá alakulunk, e gondolat [2]), már 1843-ban felvillant egyeseknek agyában; és így csak illő alkalomra vala szükség, hogy az eszmeszikra gyujtó szövétnekké váljék, s a látszólag parányi és kisded rugó, országos fontosságú factor jelentőségére emelkedjék.

---

[1]) V. ö. *Századunk* 1842. foly. 64. sz. és *Pusztay:* „Ungarns Iudustrie" (1845.) 12. l.

[2]) Jelesül egy magyar „kereskedelmi egyesület" alapításával egyidejüleg

Ez alkalom bekövetkezék *1844-ben*, midőn az országgyülési vám-viták ujabbi eredménytelensége valószinüvé válván, s az új eszmék áramlata mind szélesb körökbe terjedvén: részint *magán az országgyülésen*, részint azon kivül, sokakban azon meggyőződés foglalt helyet, hogy a nemzetnek a tettek mezejére lépnie, s miután a törvényhozás által bajai orvoslására kilátása elveszett, *önsorsa intézését* saját kezeibe vennie kellend. Igy történt, hogy miután a követek legjelesbjei közől Szentkirályi és Bezerédy egyenesen kimondák, hogy védvámok hiányában saját házküszöbeink előtt szükség sorompókat felállítani, s a napi sajtó meg a sociális agitátió is naponként erélyesben kezde követelni határozottabb föllépést a *reform emberei* részéről, a reform-párt roppant népszerüségü vezérének *Kossuthnak indítványozása* és előjárása mellett az országos iparvédegylet september 18-án (1844-ben) megalakult [1]), s ugyanazon évi october 6-án az első nagy szervező gyülés megtartatván, miután az egylet czéljai és törekvése az országgyülés *alsó táblája által* is helyeseltetett, az utóbbinak mintegy moralis védnöksége mellett a mélyen menő *sociális agitátió* kezdetét vevé.

Az egylet alapszabályait illetőleg, ezek a következőkben összpontosultak: kimondatott (1. §.), hogy a védegyletnek czélja a nemzeti műipart és gyártást emelni, és a *pénznek az* országból kifolyását megakadályozni; (!) megállapíttaték (2. §.), hogy az egyletbe belépő tagok *hat* egymásután következő évre lekötelezik magukat becsületszó mellett arra, hogy csak belföldi iparosokkal dolgoztatnak, s idegenek iparczikkeit és gyártmányait nem vásárolandják, ha ezek (tekintet nélkül a minőségre) lakhelyük vidékén a belfölditől megszerezhetők; valamint az is (3. §.), hogy e szabály *alól ki vannak* véve minden olyféle jószágok vagy árútárgyak, melyek az élet- és egészség, azután a mezei ipar és műszorgalom biztosítására, illetőleg előmozdítására szükségesek, nem különben *tudományos eszközök* és irodalmi termékek, képek és szobrok, minták és gépek is, valamint gyárilag átalakitandó nyersanyagok, mint a melyekre az illető tilalmat kiterjeszteni okszerüleg úgy sem lehetne. [2])

---

[1]) Érdekes itt azon körülmény, hogy egészen egykorúlag (vagy is 1843—1844-ben) Francziaországban is találkozunk hasonirányú törekvésekkel, a mennyiben jelesül az úgynevezett „*association pour la défense du travail national*“ czimü védvámi és ipar-védleti egyesület ép ekkor alapíttatott Párisban, és kezdé meg érintett iránybani működését.

[2]) V. ö. *Kautz:* Vámpolitika 156. l. és: „Der ungarische Schutzverein. Lipcsében 1845.) 73. s k. lapokon.

Az ilykép szervezett s gróf *Batthyányi Kázmér* meg *Telekinek* mint elnököknek, s *Kossuthnak* mint igazgatónak vezetése alá állított egylet fejlődése- és tevékenységében egyideig veszélyezettnek látszott a kormány ellenséges magatartása folytán, s a mennyiben a kormánynyal kapcsolatban álló körök nyilt rosszalásukat több alkalommal kifejezni siettek. Ez aggályok azonban nem sokára eloszolván, miután a kormány passiv ellenzési állásából positiv rendszabályok hozására (részben József főherczeg és nádor közbenjárása folytán) át nem tért, az egylet egy rövid év folyamában oly lendületet vőn, hogy a *pesti törzsegylethez* 138 vidéki egylet csatlakozott, a tagok száma közel 100,000-re növekedett, s mint egy jeles német iró megjegyzi: [1]) a „könnyen lángra gyúló magyar phantasiában a nemzet egy része előtt már Magyarországnak mint elsőrangú iparállamnak fényes képe lebegett; sokan a világ legelső kikötőiben már a magyar lobogókat látták lengeni, látták, mint sereglenek angol s franczia tőkések egész karavánokban Pesten össze, mint keletkeznek mintegy varázsütésre honunkban gyártelepek és kereskedelmi vállalatok, mint emelkedik a pesti magyar divat uralkodává Keleteurópában, s mint hozzák aranygyümölcseiket az iparegyesület és a gyáralapító társaság, a kereskedelmi társulat, meg a védegylet, a reform-párt hirneves coryphäusainak vezetése alatt.“

Nem követhetjük itt az *egylet történetének* és viszontagságainak fonalát, mi feladatunkhoz nem tartozik, hanem áttérünk azonnal az iparvédleti eszmekör ismertetésére, a mint ez az egykori státusférfiak nézeteiben, a publicistikában és az irodalomban kifejezésre jutott, s mint egy összefüggő, sőt majdnem önállónak nevezhető *közgazdasági tanrendszer* és theoria egyideig a közvéleményben uralkodó vala [2]). Ugyanis:

A mi először *azon országos tekintélyeket* illeti, kik az ügyhez csatlakozván, annak szóval és tettel előmozdításához járultak, ezek közt az agitátió lelkén és főemberén *Kossuthon* kivül gróf *Batthyányi* Kázmér és Lajos, gróf *Teleki* László, b. *Wesselényi*, *Bezerédy*, *Szentkirályi*, *Vörösmarty* Mihály, *Fáy* András, az egy ideig (Kossuth visszalépte után) mint igazgató az egylet élén állott *Gorove*, azután *Pulszky*, *Lukács* Móritz, *Tóth* Lőrincz, *Trefort* Ágoston, sőt maga

---

[1]) A franczia *De-Gerando:* De l'Esprit public en Hongrie (1847.) 501. l. *ellenében.*

[2]) Figyelmeztetünk itt arra, hogy a védegyleti eszmék és törekvések ellenzőiről csak a következő §-ban szólunk.

Deák Ferencz foglalnak el kitünőbb helyet. Megannyi fényes nevü s nagy társadalmi befolyással is rendelkező államférfiú és publicista, kik a védegyleti elv- és eszmekört egyidejüleg a *napi sajtóban*, az irodalomban, a sociális téren is diadalmasan képviselték: mig kivülük s másod vonalban egész sorozata élénk tollú journalistáknak s közgazdasági iróknak állott az ügy szolgálatában, s törekedett annak mind szélesb körökben érvényt biztosítani.

Szóljunk erről részletesebben.

Élén az ügynek mint mondók, *Kossuth Lajos*, az e korban már népszerüségének tetőpontjához közeledő heves reform-agitator állott. Azon nemzetgazdasági programmnak szellemében ugyanis, melyet fentebb mint a Kossuthét megismertettünk, s folytonos támaszkodással *List Frigyesnek* (szintén már fölemlített) s egyidejüleg érvényre emelkedett tanaira: a büvös hatásu szónok, részint hirlapi czikkekben, részint egyleti körökben tartott beszédekben, lelkének egész hevével, talentumainak teljes felhasználásával buzgólkodék az általa elsőrangu fontosságunak nyilvánított reformügy mellett. Utalt névszerint arra, hogy *ez az egyik főút* és mód országos önállóságunkat iparilag és politikailag is biztosítani; közgazdaságunkat helyesb alapokra fektetni; hogy valamint külön nemzetet képezünk, ugy külön és saját státusgazdászatunknak is kell lenni[1]); hogy *gyártás és müipar* nélkül hazánk sem társadalmilag sem anyagilag erőssé, virágzóvá nem válhatik; hogy csak a védegyleti eszme practikus keresztülvitele nyomán ellensúlyozhatjuk a birodalmi *kormány által irányunkban* alkalmazott félszeg és káros vámrendszer viszás hatásait; hogy a sociális agitatio ily neme egyedül képes a tétlen közigazgatást erélyesb intézkedésekre serkenteni, hogy Ausztria a mi őstermékeinkre nézve nem képezvén elégséges terjedelmü piaczot, a belfogyasztás fokozására, meg külösszeköttetéseink kiszélesbítésére kell törekednünk; végül, hogy az imént eredménytelenül befejezett országgyülés is *védvámokat és hathatós ipar-gyámolitást* nyilvánított a nemzet egyik főfő feladatának, s hogy nekünk Magyaroknak, minden erővel s törhetlen kitartással oda kell törekednünk, hogy hazánknak szerződések és szentesített jogok által biztosított alkotmányosságát ez ügyekben is és egész terjedelemben megóvjuk és érvényesítsük[2]).

---

[1]) L. *Hetilap:* 1846. foly. 87-ik számot.

[2]) V. ö. egyebek közt a protectionisztikus irány fő-organumának a *Hetilapnak* 1845/6 foly. (főleg 1846. foly. 2, 20. s k. 1847: 168. s k.) számait, azután nagy beszédét *Kossuthnak* a védegylet 1846-ki aug. 20. tartott közgyülésén: a

Hasonló szellemben, habár jóval csekélyebb melegséggel és szóáradattal fogalmazvák gróf *Batthyányi Kázmér* azon beszédei, melyeket mint elnöke a védegyletnek, az 1844-ki október 6-án, az 1845-ki november 17-én, és 1846. augusztus 20-án tartott egyleti közülésekben mondott [1]). Nem egészen ugyanez mondható *Teleki László* s több fiatabb ügy-pártolóról a megyékben és vidéken, kik rajongó eszmejárásuknak e nemzeties szinezetü ügyben szabad tért engedtek, a nélkül azonban, hogy a kérdés alapos felderítését előmozdították volna. Nagyobb érdekü azonban ismét ünnepelt státusférfiunknak *Deák Ferencznek* fényes beszéde, melyet az általa Szent Gróton alakított fiókegylet megnyitásakor tartott, s mely később oly sokoldalu discussiók- és vitatkozásoknak lőn tárgyává. A beszéd főbb momentumai ezek [2]):

„Igen roszul vélekednék, ki azt hinné, hogy csak harczok zivatara sodorhat el egy nemzetet; van még egy más lassúbb, de disztelen és aljas nemzeti halál is: a *közelszegényülés* vagy nemzeti sorvadás. Ettől hazánkat megóvni a jelen időnek feltétlen parancsa, nekünk legszentebb kötelességünk, legmagasztosb honfi-tisztünk. Mennyire elszegényült e nemzet, mutatja az, hogy alig van már hazánk földén adóssággal nem terhelt jelentékeny család; holott csak ötven évvel ezelőtt a magyar családok még jól birták magukat; és mivel az egyes polgárok gazdagsága összevéve teszi a nemzeti boldogságot, akkor, az egész nemzet jól állott. 1802 óta *Ausztria gyárakat* állított; a magyar pedig könnyelműleg pazar fényüzésnek adván át magát, a pénz nagy mennyiségben vándorlott át a haza határain, sokkal nagyobban, mint kebelébe vissza. Csak pamutszövetekért évenkint 17 millió szivárgott ki, s igy több, mint a mennyi minden fő áruczikkeinkért visszajöhetett. Mi természetesb tehát, hogy nekünk mindig szegényülnünk kell, és a nemzeti sorvadás azon stádiumára kelle jutnunk melyen jelenleg tengünk. *Nemzetünk végre öntudatra jött,* és most az a kérdés: hogyan kell és lehet e bajon segíteni? Egy elhanyagolt gazdaságot restaurálni két mód van, t. i. vagy a jövedelmet kell szaporítani, vagy pedig a kiadást fogyasztani. Mi a jövedelem-

---

magyar s osztrák vámviszonyokat illetőleg; és *Pulszky:* Actenstücke zur Geschichte des ung. Schutzvereines (Lipcse 1847.) 89. s k. l.

[1]) V. ö. *Pulszky:* Actenstücke stb. 1—86-ik lap.

[2]) V. ö. *„Pesti Hirlap“:* 1845. foly. 443. s k. számait; *Horváth:* Huszonöt év stb. II. köt. 270—273. l. és *Török:* Széchenyi politikai iskolája III. köt. 151. s k. lapokon.

szaporítást illeti: Magyarország a mezei gazdaságban ezen egyetlen neki jövedelmező téren, ötven év óta nagy lépést tett előre. Azóta egy atyának javain három fiú osztozott, s jelenleg *egy* is termeszt osztályrészén annyit, mint előbb az atya az egészen termesztett. Mind emellett ír bajainkra nem jött; sőt nem is remélhető, hogy ily körülmények közt jöhet vala. Nincs tehát egyéb hátra, hanem a lehetőségig fogyasztani a kiadást. Nemes öntagadással töröljünk *ki jövőre sokat* kiadási lajstromunkból; mások helyébe pedig irjunk honi kelméket. A fényüzés minden más országnak áldás, csak a magyarnak átok, átok azért, mert csak innen szivja külkezekbe a pénzt, mig más országokban a gazdagok jövedelmök fölöslegét iparüző honfiaik kezébe rakják, miáltal az ipart és szorgalmat előmozdítva, a mesterségek tökélyesítésére rugonyt, a belfogyasztás szaporítására hathatós eszközt, és a pénznek a nép minden osztályai között elszéledésére alkalmat szolgáltatnak. Ezen nemzeti átok elhárítása végett alakult a védegylet, melynek czélja nem csekélyebb mint a hazának a temetkező sír partjáróli visszarántása.“

„*Nem védegyletet, kiáltják némelyek*, hanem gyárokat és jó törvényeket! Igy jőnek hozzánk az ipar, pénz és jóllét. Igen, de védegylet nélkül Magyarországon jelenleg gyárak magukat fenn nem tarthatják . . . a külföld concurrentiáját ki nem állhatják. *Törvények pedig pénzt* nem teremtenek. . . . Törvények az ipar és szorgalom elől csak akadályokat hárítnak el, maga pedig az ipar és szorgalom mindig a sociális téren marad; azért a legjobb törvények mellett is, habár talán más alakban, de csakugyan mégis oda kellene a dolognak kerülnie, a hol most áll.“

„Vannak emberek, kik rosz czélokat gyanítanak a védegylet alatt; de ezek nem jó emberek. . . . Vannak emberek, kik mivel maguk mesterkélt, tekervényes utakon járnak, nem akarják hinni, hogy az egyszerű dolgok oly tiszták lehetnek, mint külszinben mutatkoznak. Vannak emberek, kik egy két nézetök szerint hiányos szabály miatt az egész vállalatot megrohanják. *Megvallom, némelyeket* a védegyletben én is máskép szeretnék; de azért az egészet nemcsak meg nem vetem, sőt mint sok üdvöst magában foglalót, forrón ölelem. Ez a józan ész szava. S a védegylet igen egyszerű és ártatlan, mert az alatt semmi más nem rejlik, mint, hogy hazánkban is kapható kelméket külföldről nem veszünk; már pedig azért, mivel hazámfiainak akarom adni pénzemet, vétkes talán csak nem vagyok stb. stb.“

Egyéb publicistáink közől figyelmet költöttek ez időben különösen *Pulszky Ferencz* ékesen irott czikkei külföldi lapokban s jele-

sül az „Augsburger Allgemeine Zeitung“-ban, melyekkel a német és osztrák journalisták által megtámadott s nagyon is becsmérelve emlegetett egylet ügyének védelmére kelt, s annak a helyzet sajátszerűségében, a kormány ellenséges magatartásában, és az elméknek uj irányú fejlődésében mutatta fel alapjait és igazolását [1]). Ezenkivül pedig az általunk sokszor említett német munkát: *Actenstüke zur Geschichte* des ungarischen Schutzvereins (Lipcse 1847.) tette közzé, s ez uton is szolgálta az általa pártolt ügyet. Hasonlót mondhatunk [2]). *Lukács Móriczról*, ki mind belhoni mind külföldi lapokban ügyesség és elmeéllel képviselte a védegyleti ügyet [3]); ide sorolhatjuk *Tóth Lőrinczet*, mint egyik buzgó apostolát a védegyletnek [4]); *Weisz Ferdinandot* a „Hetilap“ szorgalmas munkatársát; *Gorove Istvánt*, ki ifjabb éveiben még határozott free-trader vala, de „Nyugat“ cz. müvében, melyet 1844-ben (Pesten) bocsátott közre, s mely külföldi utazásai alkalmával tett észleletein meg a Listféle theoriávali megismerkedéséből eredt nézetváltozásán nyugszik, már egyenesen *védvámi szellemben* nyilatkozik (V. ö. I. k. 185. l.) s oly határozott protectionistikai állást foglalt el, hogy 1847-ben Kossuth lelépte után a védegyleti igazgatóságról, ez állomás nekie jutott; (l. alantabb); — ép igy *Szokolay Istvánt* [5]), *Szalay Lászlót* [6]), nem különben *Trefortot* is, a Szentgróti levél egyik szellemdús védőjét („P. Hirlap 1845 : 449. s k. 510. sz.) a ki azonban oly föltétlen hive, mint a nevezettek, a védegyleti agitatiónak nem vala, hanem csak egész erélylyel és következetes dialectikával azt bizonyitgatá, hogy hazánknak műiparra és gyártásra sürgetőleg szüksége van, hogy az ilykép fokozott belfogyasztás nemzetgazdaságunkra nézve sokkal előnyösebb, mintha túlnyomólag *a külpiaczok* számára termelünk [7]). A védegyleti eszmekörben mozog

---

[1]) Ép igy az oszt. Lloyd ellenébeni védőczikkei a *Hetilapban* (1845: 31. sz.)

[2]) *Pejachevich* grófon kivül, ki a „*Pesti Hirlap*“ 1842-ki foly. 126. s k. 188, és 213—231-ik számaiban több czikket közlött e szellemben.

[3]) V. ö. még szép értekezését az „Egyesülési Jogról“ a Bajzaféle „Ellenőr“ cz. zsebkönyv 117. s k. számu lapj.

[4]) V. ö. Védőczikkeit a „*Pesti Hirlap*“ 1844-ki foly. 405. 410. 415 és 1845-ki foly. 442-ik sz. főleg a „*Budapesti Hiradó*“ támadásai ellenében.

[5]) „*Pesti Hirlap*“ 1845 : Nr. 429-ben.

[6]) U. ö. 1846-ki folyamának 677-ik számban.

[7]) V. ö. „*Pesti Hirlap*“ 1845-ki foly. 511, 518, 520-ik számait. Egyébiránt *Trefort* azon ellenmondást, melybe e kérdés körüli értekezéseivel látszólag esett egy jeles dolgozattal a „Vierteljahrschrift aus und für Ungarn“-ban (1843. foly. II. k. 2-ik részében) „a magyar vámviszonyokról“ akként iparkodott megoldani,

egy ma is tekintélynek örvendő tudósunk *Hunfalvy Pál.* „Országászati Tájékozás“ czimű terjedelmesb értekezésében, melyet *Bajza* „Ellenőr“ cz. albumában [1]) tett közzé, melyben a tudomány rendszereit ismertetvén, s a munka s néposztályi tagosulatról sok helyes nézeteket fejtvén ki, avval fejezi be elmélkedéseit, hogy hazánkban még igen sok hiányos intézmény, s téves eszme uralkodik, s hogy egyebek közt a védegylet ellen idegenek által irányzott támadások igazságtalanok, s hogy annak egyes vidékeken már is (1847) tapasztalhatók jótékony hatásai [2]).

Nem mellőzhetni hallgatással e helyütt egy dolgozatot, mely habár *német nyelven* is van irva, igen valószinüleg az eddig említett valamelyik *magyar szakember* tollából folyt, s a következő czim alatt „Der ungarische Schutzverein“ 1845-ben Lipcsében (Vigandnál) jelenvén meg: fényes plaidoyert képez a védegylet mellett, s különös vonatkozással a német lapokban (l. alantabb) történt támadásokra, az agitatió ellenzőinek érveit pontról pontra czáfolni törekszik. *Egyike a* legbehatóbb védiratoknak, melyek e korban egy speciális kérdésben napvilágot láttak!

Nagy táplálékot nyert a védegyleti eszmekör ez időben az által, hogy *Listnek* (ki ép ez időben hazánkba is jött) nemzetgazdasági munkája; „*Das Nationale System* der Politischen Oekonomie“ (1841 és 1842-ben Stuttgartban) egy szakkedvelő t. i. *Sárváry Antal* (ügyvéd) által 1843-ban a következő czim alatt „A politikai gazdálkodás nemzeti rendszere“ (Kőszegen 3 részben) magyarra áttétetett [3]), s rövid idő alatt nagy mérvben elterjedvén, Toldynk [4]) megjegyzése szerint „odahatott, hogy a nemzet közgazdászati nézetei uj, az ipar

---

hogy azt mondá: „nézetem szerint egy erőteljes védrendszer előnyösb volna ránk nézve mint a közbensö vámvonalok megszüntetése, de politikai tekinteteknél fogva, s mivel az utóbbit könnyebben keresztülvihetőnek tartom, mindig a vámsorompók ledöntése mellett fogok szavazni.“ (154. l.)

[1]) V. ö. 149—216. l.

[2]) V. ö. főleg 214. s k. l.

[3]) A fordító szorosan az eredeti szöveghez ragaszkodván, hazánkra vonatkozásokat nem szőtt bele dolgozatába, s csak a tudomány történetét egészítette ki némi adalékokkal. Egyébiránt határozott protectionista, List elveit minden többi státusgazdáké fölé helyezi; (Előszó XIV—XVII l.) s *a munkát hazánkra* nézve igen fontosnak nyilvánítja Fordítását illetőleg, ez meglehetősen hü és kielégitő; egyes fogalom-magyarítások azonban helytelenek, igy p. o a „*Rente*“ *szót kamatnak* fordítja (II. k. 158. s k. l.)

[4]) Ki azonban a munkának nagyon is messzeterjedő jelentőséget tulajdonít.

felé nehezkedő irányt vettek.“ Nem érdektelen mozzanat e korbeli tudományos irodalmunkban az, hogy két jelentékeny eredeti munka t. i. *Karvassy „Státusgazdászattana“* (melyről már fentebb tettünk említést, 1842/3), valamint koszorús statistikusunknak *Fényesnek* „Magyarország statistikája“ (1842/43) világos bélyegét viselik magukon az uralkodó eszmeiránylatnak, s mig emez határozottan, amaz némi tartózkodással, de mégis észrevehetőleg a *Listianismus és a protectionismus* rendszeréhez való hajlást árul el [1]).

Nem egészen érdektelen körülmény végre ez irányban, hogy a magyar védegyleti eszme a *franczia* irodalomban is talált szószólóra, névszerint a több tekintetben hazánkhoz is füzött szellemdús *Degerandóban*, a ki 1847-ben „De l'Esprit Public en Hongriae“ cz. (Párisban kiadott) nagyobb terjedelmü dolgozatában egyebek közt hazánk politikai missiójáról szólván [2]), különösen a *védegyletre* is áttér, s oly élénk és csillogó szinekkel festi annak szerepét s hatását Magyarország állami és nemzetgazdasági jövőjére, hogy azt hihetnők, hogy ama sorok csak született hazafi és a nemzet nagyságáért rajongva buzgolkodó *magyar* tollából folyhattak [3]) [4]).

Nem lesz tán helyén kivül itt röviden megérinteni, hogy *egyidejüleg a védegyleti agitátióval* az iparpolitikai mozgalmak terén, a czéhek kérdése is újra felmerült és vitattatni kezdett. Névszerint az irodalomban is, hol nehány szakavatott tollbóli értekezés látott ez időben napvilágot; így jelesül egy hosszabb értekezés *Pusztay-tól* német nyelven; azután *Dierner* L. „Beitrag zum Kampf der Meinungen“ cz. 1844-ben megjelent s czéhellenes irata, főleg pedig *Szokolynak* (kitünő jogtudósunknak) munkája „Czéhek és Iparszabadság“ 1846-ban (Pesten), melyben az alapos ismeretekkel biró iró a kérdés történeti oldalának megvilágositása mellett az *iparszabadság előnyei* és czélszerüségét hangsulyozza (XIV. és 110 l.), azoknak a tőkék sza-

---

[1]) V. ö. id. munk. I. 163. s k. 204. 211. 268. s k. lapjait, főleg pedig azon jegyzeteket és pótlékokat, melyeket *Erdélyinek* általa kiadott (s fentebb ismertetett) „Nemzeti Iparunk“ cz. dolgozatához hozzácsatolt.

[2]) Igy p. 471. l. azt mondja: „l'avenir de l'Autriche n'est donc pas ailleurs qu'en Hongrie; c'est un axiome aussi geographique que politique“ stb.

[3]) V. ö. jelesül 489. s k. l.

[4]) Nem érdektelen megérinteni, hogy a védegyleti eszmekör különös képviselésére szolgáló „*Hetilap*“ egyik számában (1847: 107.) még annak bebizonyítása is czélba vétetik, hogy már Sz. István és az első Árpádházi királyok korában is voltak külön iparvédleti intézkedések.

porodására való hatását fölemlíti, s a czéhek megszüntetése mellett szavaz[1]). (84—97. l.)

A mi pedig *a sociális agitatió* terét illeti, itt a védegyleti eszmék befolyása alatt lassanként túlnyomóvá kezde válni az iparszabadság elvének *ellenzése*[2]), a nélkül azonban, hogy ez, kivévén a magukat veszélyezetteknek hivő kézművesek és iparüzők köreit, tüzetes kifejezésre jutott volna[3]).

* * *

Hátra van még aziránt nyilatkoznunk: *„mily jelentőség tulajdonítható* tehát a védegyleti mozgalomnak, helyes vagy helytelen-e az elvkör, melyre az alapíttatott, s a czél, melyet magának kitüzött!?

A részrehajlatlanúl itélő szakember válasza e tekintetben a következő[4]):

A védegyleti agitatió az időnek, melyben keletkezett s uralomra vergődött, sajátszerüségéből meg a közállapotok külön alakulatából könnyen *megmagyarázható* jelenség. Politikailag jelesül visszhatás a kormány által évtizedek óta követett balrendszer, meg azon törekvések ellen, melyek hazánk alkotmányossága és közkormányzati önállóságának megszorítására valának az által irányozva; s ünnepélyes manifestatiója azon elvnek, hogy a nemzet saját ügyei felett ön-érdeke és önakarata szerint óhajt, akar és tud is intézkedni. Sociális és *közgazdasági tekintetben* pedig, a védegyleti rendszer nyilt elismerése vala az anyagi *munka-jelentőségének,* valamint az ipari s polgári elemnek, a társadalomban a nemzeti közgazdasági *függetlenségre* irányúló feladatának; meg annak, hogy elkövetkezett az idő arra nézve is, hogy felsőbb osztályaink a külföldieskedést letegyék, a közvagyonon

---

[1]) Hasonló értelemben nyilatkozik egyik jeles czikksorozatában (Pesti Hirlap) 1845-ki foly. 465, 467 és 468. szám) *Trefort* is.

[2]) Ugyanilykép fogja fel a kérdést egy nagyobb czikksorozatban *Fekete János* a „Századunk" 1842-ki foly. 93—100-ik számaiban. Tehát némi ellentétbelépés törekvéseinkkel országgyüléseken és országgyüléseken kivül.

[3]) Ismeretes dolog, hogy az országgyülés kereskedelmi választmánya által véleményadásra felszólított „Iparegyesület" az iparszabadsági értelemben nyilatkozott, de azon megszorítással, hogy a mesterré válni akarók bizonyos vizsgának vessék előbb magukat alája. V. ö. e *Jelentést* magát a „Századunk" 1844. foly. 47 és 49-ik sz.

[4]) Szükségtelen is tán megjegyezni, hogy e birálatos méltányolás csak *néhány fővonásra* szorítkozhatik, s hogy kimerítőbb kritika feladatunkkal szemben nem volna helyén.

rágodó fényüzés mérsékeltessék, s általános s öntudatos erőfeszítés üzleti és forgalmi irányban valahára holyt foglaljon, ha anyagilag virágzó, erőteljes fejlődésre jutni akarunk. Helyesen emeltetett végre ki egy *nagy tekintély* (*Lónyay* Menyhért) által, hogy a védegylet egyik jótékony eredményeként kell elismerni azt is, hogy az egész nemzet gondolkozni és megismerkedni kezdett nemzetgazdasági viszonyaival, s azon öntudatra jutott, hogy a fennálló számos bajokon mielőbb s gyökeresen kell segíteni stb. [1]).

De mindezekkel szemben, a védegyleti mozgalomnak s eszmekörnek igen *nagy hiányai, árnyoldalai* is megvannak.

Az első fő- és alaptévedés a védegyleti (s a vele rokon védvámi) agitatióban az volt, hogy félreismerve a nemzetgazdasági élet természetét és törvényeit, azon balhiedelemnek hódolt, hogy a népek ipari és forgalmi élete *mesterséges módon*, s mesterséges eszközökkel kényünk kedvünk szerint igazgatható, s mintha elhatározások, egyezkedések, kényszer, vagy erőszakolás elégséges volna arra, hogy valahol műipari virágzás előidéztessék. A védegyleti párt azon hibás, s főleg a 19-ik század közepén már megbocsáthatlan nézetben vala, hogy azt a mi csak *az idők lassú folyamának*, a nemzeti ipar és oekonomiai élet fokozatos fejlődésének, s az összes társadalmi cultura természetes módoni terjedésének lehet gyümölcse: *erőszakos úton, külközegek* s úntalan beavatkozás által a közgazdasági dolgok organikai rendjébe, elérni lehet; hogy műipart csak amugy, egy lábdobbantással (mint Széchenyi mondá) s mintegy varázsütéssel teremthetni; s hogy csak idegen czikkekről hazafias lemondás kell, hogy virágzó nemzeti gyártás előidéztessék! Fontolóra nem vették a mozgalom vezetői azon ezer meg *ezer föltételeket*, *melyek* valamely országban a műipar sikeres meghonosításához megkivántatók; nem méltányolták közgazdaságunk sokkal nagyobb feladásait és égetőbb szükségeit; nem azt, hogy rideg programmjoknak az élet és gyakorlat követeléseivel úton útfélen összeütközésbe jönie kelle, hogy az egész izgatás *tartós és közhasznú* eredményekre nem vezethetett, s hogy azon úton, a melyen ők haladtak, csak oly mesterkélt és üvegházi ipar tenyésztethetik, a melynek valódi gyökere s életrevalósága nincsen, s melyet ép azért az első zivatar irgalmatlanul megsemmisit.

Ép így szem elől tévesztette ez iskola azt, hogy hazai közgazdaságunk alapágának, *a mezei iparnak*, az átalakulások, politikai s jogi reformok egész során kellett előbb keresztül mennie, hogy a kitüzött

---

[1]) V. ö. *Hazánk* anyagi érdekeiről I. k. 3 5. i.

czél csak némileg is megközelíttethessék, s hogy ingatlan jellemü nehézkes *naturál-gazdaságunknak*, birtokrendszerünknek, forgalmi és közlekedési eszközeinknek előbb tökélyetesen meg kellett volna változniok, ha némi kilátással sikerre akartunk volna a czélba vett rögös pályán haladni; hogy nemzeti vagyonosságunk *egyéb* forrásai még koránsem voltak oly karban, hogy onnan munkaerőket, tőkét stb. haszonnal *el lehetett volna vonni*, s más az egészre nézve jövedelmezőbb vállalatokba fektetni.

A védegyleti és védvámi párt egy szóval, telve vérmes reményekkel és tervekkel, türelmetlenkedve a jelen lassú haladása miatt: a historiát anticipálni, a jövőt siettetni akarta, s e buzgolkodásában oly tévutakra jutott, melyek végeredményben épen annak ellenkezőjére vezettek volna, a mi (természetesen legjobb hiszemben s legtisztább szándokkal) czélba vétetett, t. i. közgazdasági erőtlenség-, talán végső kimerülésre [1]).

4. §.

Széchenyi és iskolájának küzdelme a védegyleti agitátió ellen.

A védegyleti eszmekörnek azon sarkalatos hibái- és ferdeségeinél fogva, melyeket imént felmutattunk, de másrészt azon okból is, mivel az új mozgalmi ügynek több oly oldala is volt, mely a higgadtabban itélő státusférfiú meggyőződéseivel összhangban nem állott, sőt *aggályok keltésére is* alkalmas vala: nem lehet csodálnunk, hogy az agitatió egyik határzott ellenzője- és antagonistájaként gróf Széchenyi lépett fel, ki állásának s talentumainak egész súlyját veté a mérlegbe, hogy az új eszmeáramlatnak útját szegje, s az izgatásnak bizonyos határokon túlterjeszkedését lehetőleg feltartóztassa. Okát ez ellenzésnek a nagy országász szellemdús életirója *b. Kemény* röviden összefoglalva, ekként tárja fel [2]): Széchenyi mindig szeme előtt tartá, hogy anyagi és ipari vállalatokban elő mindig azok soroztassanak, melyek nekünk magyaroknak hasznosak, az osztrák érdekeket pedig érezhetően nem sértik; mert csak így reméllé, hogy később gyarapodva és erősödve, az összeütközési kérdésekben is nem fognánk veszteseк lenni. *A védegylettől tehát félt*, mert az ausztrai iparosokat és

---

[1]) Legújabban egyebek közt b. *Eötvös József* iparegyesületi megnyitó beszédében (l. Pesti Napló 1864. márcz. 15-kei sz.) meg csorok irója (Vámpolitikai munk.) nyilatkozott tüzetesebben a védegyletről; amaz, ismeretes geniális s békítő módorában, emez figyelemmel a dolog közgazd. vonatkozásaira. V. ö. főleg munkája 161—169. l.

[2]) *Csengery*: Magyar státusférfiak 502—503. l.

tőkepénzeseket ellenünk uszítja, s harczunk egyenetlen leend. Aggódott továbbá azért is, mivel hitte, hogy egy lábdobbanással nem lehet földmivelő országban valóságos ipart teremteni, s nem gondolt s nem várt a védegylettől egyebet, mint biztatásokat gondtalan vállalatokra, és kezességet nehány gyár *ephemer* sikere mellett a bukásról. Látta továbbá Széchenyi azt is, miként a védegyletnek *erkölcsi alapjává* azon eszme tétetett, hogy a birodalmi rendszer miatt naponként szegényedünk, s az ország közértéke évenkint apad. Ő pedig e szegényedést valótlannak, s e szegényedésseli izgatást veszélyesnek tartá. Végre a védegylet szerkezetét sem szerette Széchenyi, mert azt vevé észre, hogy a központi társulattal a vidékiek oly szoros összeköttetésben állanak, hogy a hálózat által könnyen lehet *más izgatások anyagait is* az országban széthinteni.“

Sokkal alaposb gyakorlati nemzetgazda s továbblátó államférfiú volt Széchenyi, semhogy a védegyleti agitatiónak ilyképeni visszásságait, és el nem maradható baleredményeit előre fel nem ismerte volna. S így *a védegyleti reform-kérdés* ismét egyikét képezé azon nagy vita-ügyeknek, melyekben a két nagy agitátor egymással szembeszállott, s úgy mint a *„Kelet népe“* kérdésében, azután az *„Adó-ügyében“* meg a közlekedésiben, éles tusát vittak egymás közt. Tusákat, melyekben a népszerüsége alkonyatszakában álló nagy kezdeményező szerencsésb vetélytársa által mindannyiszor legyőzetett, s egyéb vigasztalása a „legnagyobb magyarnak“ nem maradt, mint az, hogy tiszta meggyőződése és hite szerint honának *javát és jólétét akarta* előmozdítani!

Ide vonatkozó nyilatkozatait, különösen illetőleg, egyebek közt kiváló érdekü azon czikksorozat, melyet a *„Jelenkor“* 1845-ki folyama 40—66-ik számaiban *Deák Ferencz* fentebb-érintett Szent Gróti beszéde ellen intézett [1]), s melyben a többi közt ezeket mondja: [2]).

„Védegyletet alapítani s egyidejüleg tengeri kereskedésre s idegen államokkali összeköttetésbe lépésre gondolni képtelenség, mert a ki *kivinni és eladni akar*, annak bevinni és vásárolni is kell. Ipar és szorgalom csak ott virágzik és sükeres, a hol természetes alapokon nyugszik, és hazánk hátramaradásának egészen más és mélyebben rejlő okai vannak, mint azok, melyek untalan emlegettetnek. *A pénz-*

---

[1]) V. ö. még *Török János:* „Gróf Széchenyi politikai iskolája“ (1864.) III. k. 147—256. l.

[2]) Csak egy-két tételt igtatunk ide, melyből Széchenyi nemzetgazdasági felfogása ez irányban is kiderül.

nek az országból kimenete felett sopánkodni, nevetséges falláczia, mely már ezerszeresen meg van czáfolva. A védegyletet oly fontosnak tekinteni, mint a *szentgróti szónok* teszi, szerencsétlen abberrátió, melynek veszélyességéről azonban a magyar embert meggyőzni nehéz, mert a magyar, ha előre felteszi magában, hogy capacitáltatni nem hagyja magát, nem lehet tágításra birni. A védegylet továbbá oly gyógyszer hazánkra nézve, melyet egyenesen méregnek kell neveznünk, akár kövesse siker az agitatiót akár nem; és annyiban kétszeresen veszélyes, a mennyiben hazánk viszonyát a közbirodalom irányában hamis alapokra állítja és még jobban elmérgesíti. Nem is említve, hogy a közfigyelmet *és kiállítási közvágyat* félszeg irányba tereli, üres demonstratió és provocatió eszközeül szolgál. Utolsó szakaszaiban értekezésének végre Deákhoz fordulva, ünnepélyes hangon felszólítja ezt, legyen a nemzet vezérévé, kalauzává, s emelkedjék a helyzet azon szinvonalára, melynél fogva egyedül volna lehetséges Magyarországot és a közbirodalmat kibékíteni, a kor követeléseit érvényre juttatni, a reformokat életbeléptetni, s a magyarságból egy nagy erős és gazdag nemzetet alkotni!

Igy gróf Széchenyi. Lássuk most követőinek ugyanezen kérdésben tett enunciatióit [1]).

Hogy Széchenyi nemzetgazdasági nézetköréhez számosan csatlakoztak, s ha szabad úgy neveznünk, *annak iskoláját* képezék, kiderül azon számos jeles szakférfiunak nyilatkozataiból, kik a negyvenes években hazánk anyagi kérdéseit illetőleg publicistikus téren föllépték, s maguknak egész a mai napig is terjedő diszes nevet vivtak ki. Nem bocsátkozván részletekbe, legyen itt *elég azon iróinkra* utalni, kiket már fentebb a negyvenes évek elejéni eszmemozgalom ismertetésénél kiemeltünk, főleg pedig azokra, kik a kiválólag mezőgazdasági érdekek képviseletének szentelték irodalmi munkásságukat, s e foglalkozási ágnak minden iránybani kifejtésére és előmozdítására vélték egyelőre irányzandónak a köztevékenységet. E férfiak közől többen, a jelen nagy vitakérdésben is *Széchenyi pártján* állottak, a nagy férfiú által képviselt anti-protectionistikus és forgalomszabadsági elveket vallották; s a közgazdasági reform-processusban a helyes *egymásután*, s a mesterkélt erőltető rendszertőli tartózkodás mellett szavaztak!

Igy névszerint először is gróf *Desewffy Emil* az „Alföldi Levelek“ elismert országos hírű szerzője, ki a „Budapesti Hiradó“-

[1]) Megjegyezvén, hogy bővebb kiegészítést e szakasz a közelebbi §-ban lel.

ban közlött hosszú czikksorozatban [1]) a „Vámügyek rendezéséről“ [2]), azután „Parlagi Eszmék“ czimű röpiratában egyenesen a védegyleti mozgalom ellen szólalt fel, utalván arra, hogy hazánkban az iparbuzditás egészen más módjai és utjai követendők, hogy a *védvámi és vele rokon* védegyleti irány az általa kitűzött czél előföltételeinek hiányát tekintetbe nem veszi, mesterkélt üvegházszerü gyári productiót teremt, s utoljára is csak anyagi és sociális károsodások és veszteségeket idézend elő [3]). Ide sorolandó továbbá *Korizmics László* a „Magyar Gazda“ hasábjain közrebocsátott ily czimű terjedelmes értekezésével „*korszerü agitatió* a szem elől tévesztett mezőgazdaság érdekében“ [4]) [5]), hol sorra vevén az általunk szemmel tartandó feladásokat, s kimutatván közgazdaságunk hiányait és hátramaradásunk okait, e következőket mondja:

„Forrása a nemzetek jólétének és boldogulásának az okszerü és szorgalmas munka, más szóval az ipar; s axiomaként áll: hogy azon arányban emelkedik vagy hanyatlik a nemzetek jóléte, boldogsága, melyben az általuk véghez vitt munkák mennyisége és sokszerüsége áll.“

Megjelöli azután a munka hármas terét, a mezei- és műipart és kereskedelmet, s igy folytatja:

„*A mezőgazdasági terményzés* azon első láncszem, melyhez a nemzeti jólét egyéb tényezőinek közvetlenül kapcsoltatniok kell, s azon alap, mely nélkül lehet valamely ország egy ideig hatalmas is, virágzó is, de tartósan biztosítva bizonnyal nem, s miután azon szoros viszonyt, melyben a mezei ipar a műiparral és kereskedelemmel van, fejtegeti, s e triasnak szerencsés összehatásából mulhatlanul elő_álló jólétet részletezi, igen helyesen jegyzi meg, hogy azon arányban emelkedik a nemzetek jóléte, hatalma, melyben azok szellemileg s anyagilag izmosulnak. Az anyagi és szellemi *hatalommal jár a politikai hatalom is*. Azt hisszük tehát, hogy minden jól számító nemzetnek

---

[1]) V. ö. még *Budapesti Hiradó* 1846. novemberi számait és 1847. novemberi 862-ik számot (Európai gabnakrizis stb.) és az 523. számot.

[2]) Alantabb erről a munkáról is többet.

[3]) V. ö. a bevezető szakaszt.

[4]) V. ö. „*Magyar Gazda*“ cz. gazd. folyóirat 1846. foly. melyben XXII. czikket képez.

[5]) Terjedelmesben adjuk e jeles dolgozat ismertetését, mert *Korizmics* irodalmi munkásságának és államgazdászati nézetkörének legilletékesb kifejezése, illetőleg súlypontja.

ápolni kell mindenekfelett és előtt a mezőgazdaságot, mint melyben vagyonának legnagyobb része fekszik.

„A mezei *ipar sikeres* diszlésének akadályai közt első helyen említi meg Korizmics a gazdasági helyes ismeretek hiányát, s azokra nézve kik a mezőgazdasági előállításnak minden feltételét a jutalmazóbb kereset által okozott szorgalomban állítják rejleni, találólag mondja: hogy ez elv szerint csak ösztönt kell adni a munkára, s az ösztönnel megjön az előállításhoz szükséges értelem is. Ez azonban nem áll. Igen is becses s nagy eredmények előállításához nélkülözhetlen feltétel az ösztönadás, az érdekeltetés, de nem kell felejteni, hogy a szorgalom kellő *értelmesség nélkül* csak félkezű óriás; oly intézkedések tételét sürgeti tehát, melyek a hasznos ismereteket a nemzettest minden rétegébe elvezettessék, s igy a munkaképességet az értelmiséggel egyesítvén, a munka kiadóbb és gyümölcsözőbb legyen.

További akadályként felhozza szerző, a *népességi aránytalanságot*, illetőleg népesség hiányát. „A néptelenségnek áldástalan következménye nagy részben az is, hogy a drágán előállított terények ártalanok; következménye, hogy a nyersanyagok értékesítése jobbára kül-, népesebb országok erszényei javára esik; következménye: az ipar és kereskedelemnek zsibbadozó állapotja, melyeket virágzásba hozni nem csekély feladat oly országban, hol még a népesség annyira sem növekedhetett, hogy az előállítás első tényezője és alapja, a mezőgazdaság kellőleg kezeltethetnék," s midőn ekként a népesség fokozásának szükségét szerző kellően indokolta, annak megemlítése mellett, miszerint hazánkban a státusgazdának nem szabad felejteni a *nemzetiség érdekét*, utána teszi, hogy „hazánknak néptelenségi baját tehát nem lehet, nem szabad gyógyítani máskép, mint szorosan honilag, azaz mellőzésével minden külföldről szállítandó telepeknek, mi által csak az ellenelemek nyernének erősbülést."

A birtok- és téri rendezetlenségetis, *mint a mezei ipar* sikerének véremésztő sebét említi meg szerző, s kimutatja számokkal, hogy helyes téri rendezéssel és központosítással megkímélne az ország évenkint 31 millió gyalogszerű munkanapot, mely tömérdek erőez idő szerint (1846-ban) a rendezetlenség miatt terméketlenül pazaroltatik el.

Tanuságosan fejtegeti szerző a *közlekedési eszközök* nagy horderejét is, „a közlekedési eszközök ugyanis nemcsak az által használnak, hogy a terények előállitását jutalmazóbbá teszik, hanem használnak még azáltal is, hogy általuk a folytonos, a szorgalmas termelésre hatalmas ösztön szolgáltatik, miután kiterjedésük arányában növekszik az érintkezés, a szorgalom, a vásári csődület nagysága,

élénksége, s joggal mondhatni, hogy minden ölnyi jó uttal szaporodik a vevők és eladók száma;“ s miután szerző a legolcsóbb vizi, drágább kő- s legdrágább vasutakat megérintette, megjegyzi, hogy nem az a feladat: e háromféle *közlekedési rendszert* egymás ellenébe helyezni, egyiket a másik rovására dicsérni, ócsárolni, hanem inkább az: hogy lehető legjobban szerkesztessenek mint elválaszthatlan testvérek egy egészbe.

Mellőzve az iparölő dézsmának, az *erőpazarló robotnak* megváltása, s a szabad birtoklás ügyében megdönthetlen alapossággal elmondottakat, megemlítendő, hogy a jelzálogbankok ügyében is síkra szállott szerző, mobilizálni látván szükségesnek azon értéket, mely az uzsora nyügeiben épen ily intézetek hiánya miatt sinlő föld által képviseltetik.

A földbirtok korlátlan eldarabolásának megakadályozása végett szerző a „minimum“ kérdését is tüzetes tárgyalás alá vette. Minimumot — úgymond — akkor eszélyes az álladalmaknak határozni, midőn a földbirtok nagyobb része még azon innen van; akkor, a midőn a meghatározás következmény-teljes, és még látszólag sem sért sok érdeket. Ma inkább tehát, mint holnap, mert mennél később, annál nehezebben. Haszna *pedig a minimumnak*, azonkivül hogy mezőgazdaságilag jutalmazó üzletet biztosít, azonkivül hogy az államot a gyakori inségtől megmenti, azonkivül hogy proletárius hadat növelni gátol, volna még különösebben abban, miszerint számtalan tehetség, az ipar és kereskedésnek, hazánkban eddig parlagon heverő háladatos pályájára vonulna, holott most a földbirtokosi állás és helyezetnek túlbecsülése következtében, egy apának minden gyermeke osztozni akar a bármily csekély földbirtokon, melyen aztán a legtöbbre csak inséges nélkülözés várakozik.

Ezekután, s midőn még a vizek szabályozása, a nemzeti föld és tőkeerőnek, kiszárítások, földöntözés, stb. által való szaporítása, illetőleg a közjövedelem fokozására is szakavatott nézeteit elmondotta, s helylyel közel számokkal is igazolta volna: áttér szerző *a vámpolitika és a védegyleti eszmekörrel összefüggő* nehány nagy kérdés taglalására, s határozott ellenzéki álláspontot foglalván el amaz eszmekör és törekvések ellen, a következő talpraesett argumentatióba ereszkedik: (Nr. XX. XXI, és XXII.)

„A vámok kérdése szerfelett kényes és nehéz, mert a szükséglett adatok s statisztikai ismeretek hijában vagyunk, s másfelől mivel ez oly kérdés, melyhez politikai megbélyegeztetés nélkül szólani alig lehet. Néhány évek előtt hazánkban a (közbenső) vámok *megszünte-*

tése általános kivánság volt, most nem az már! Pedig amaz óhajtás okszerübb, kivihetőbb s hasznosabb volt, mint a védvámok iránti ragaszkodás, mely sikert nem eredményez, sőt növelheti terheinket. Ez hazánk helyzetének téves felfogása. Az ipar és gyártás kiváló fontosságú ugyan honunkra nézve, s kell is törekednünk *azt mielőbb kifejleszteni;* de abba, hogy az ipar *minden áron, kerül mibe kerül* terjesztessék, bele egyezni nem tudok, nem abba, hogy *vámviszonyaink rendezése* kizárólag az ipar érdekében történjék. Hazánknak ugyanis mai napig *a mezei gazdaság* legnagyobb érdeke, ez nyújtja legnagyobb bevételeit, ez képezi közgazdaságunk súlypontját, tehát fonákság volna az iparnak mint még csak ezután fontosságra és jövedelmezőségre emelkedő foglalkozásnak alája rendelni; mert krajczárokat nyernénk s forintokat vesztenénk, s mert nagyobbal *a kisebbet mindig* előbb lehet emelni, mint megfordítva.“ Ugyanez értelemben folytatván fejtegetéseit igy szól: — „ipari productiónk fejletlensége nem egyedül a vámokban, hanem számos egyéb belbajainkban is keresendő; sőt világos, hogy a közbenső vámok megszüntetése még ipari terményzésünket is emelendné. *Védvámok felállításával* drágán volna megvásárolva iparfejlesztési czélunk, sőt ez körülményeink és Ausztriával viszonyainknál fogva el sem érhető. Vigyázzunk, hogy a teendők tekintetében *egymásután ösze ne vesszünk*, s annak kelletin túl nyomatékosságot ne tulajdonítsunk; kezdjünk tenni ott hol legkönnyebben végezhetünk, s ne feledjük, hogy az ok és okozat összefüggése szakadatlan vonalú, olyan tehát mint a körvonal, melynek minden pontja egyenlően lehet kiindulási pont;“ — s következőkép fejezi be szellemdús elmélkedéseit:

„Mindaddig, mig hazánkban a mezőgazdasági szakértelem oly gyarló lábon álland mint a minőn a mai nap áll, mig a népesség nem nyujt e hazának jobb, olcsóbb és több munkát, s nem leend sűrűebb; mig a földbirtok szanaszét hever s ezáltal az okszerűbb müvelet nehezíttetik; mig nehezen előállított terményeinket rosz utaink s közlekedési *közegek hiányában nem* szállíthatjuk tovább; mig robot- s dézsmával gyötörjük magunkat; mig bankok felállitása által a földbirtokost az uzsorások saskörmeiből ki nem rántjuk; mig a belfogyasztást ipartelepek keblünkben nem emelik és biztosítják; mig a földbirtok határtalanul kiterjedt, s határtalanig elaprózott leszen, mig folyóink rakonczátlanságát nem fékezzük, s végre mig mezőgazdasági érdekeinket a vámok nyomasztó volta ellen meg nem óvjuk: hatalmas és általános anyagi fejlődésről ne álmadozzunk, hanem inkább azt csodáljuk, hogy még úgy vagyunk, a hogyan létezünk.“

Ezek *Korizmicsnak státusgazdasági* nézetei; melyeket azon okból is hoztunk fel itt oly terjedelmesen, mert a Széchenyi-iskola s az anti-védegyleti iránynak legalaposb *s legkitünöbb nyilatkozata* e korszakban; s mivel egyike azon dolgozatoknak, melyek szerzőiknek nemcsak a hazai, hanem az egyetemes szakirodalomban diszes helyet biztosítanak [1]).

E szakférfiak közé lehet *némi tekintetben* helyezni Széchenyinek Desewffy mellett legkitünőbb tanítványát és szellemi örökösét *Lónyay Menyhértet* [2]), ki 1847-ben kiadott dolgozatában „Hazánk anyagi érdekeiről" (Pest 1—2. füzet) a védegyletről igen méltánylólag nyilatkozik ugyan, de egyidejüleg arról is nyujt bizonyságot, hogy az agitatió alapjainak és czélzatainak hibás voltát igen is jól fölismeré; nem különben azon jeles czikkorozat *Y-nal jegyzett* szerzőjét, mely czikksorozat „Közgazdasági elméletek" czime alatt, *1844-ben a „Világ"* cz. politikai lapban (13, 17—23, 30—38, 45—48. sz.) jelenvén meg, a gazdaság és pénz, kereskedés és munka, közlekedés és ipar stb. igen helyes theoriáját tartalmazá, s sok becses adalékkal járult a nézetek tisztázásához [3]) [4]).

Jelentékeny momentum végre ez eszmemozgalomban, hogy a védegyleti agitatió ellenzőre talált *magában azon* nagy szakférfiúban is, ki annak egyik szellemi apja és előkészitője vala, t. i. a német *státusgazdában Listben*, a ki ugyanis egy alkalommal Kossuth irányában egyenesen kinyilatkoztatá, miszerint az általa *Németország* számára felállitott theoria „Magyarország" gazdászati viszonyaira ily föltétlenül korántsem alkalmazható; magában egyik ismeretes értekezésében pedig egyenesen azt mondá: „Der Schutzverein wird bei weitem nicht die Folgen haben, welche die sanguinischen Leiter desselben davon erwarten; stb. [5]) [6]).

---

[1]) Csak az sajnálható, hogy szerző nem bocsátotta közre e jeles elmetermeket külön s könyvalaku nyomtatványban is.

[2]) L. alantabb.

[3]) Egyebek közt e czikksorozat is a belkereskedés és belforgalom nagyobb fontosságát hangsúlyozza, s kétségbe vonja, hogy kifelé-törekvésünk kellő eredményekre vezetend. V. ö. *Világ* 1844 : 34—35. szám.

[4]) Némileg a Széchenyi-iskolához hajlik (habár a védegyleti eszme-kör iránt is nagy méltánylattal szól) ez időben *Pusztay:* ily cz. értekezésében „Die Industrie Ungarns" (Lipcsében 1845.); utalva hazai iparunk fejletlenségének számtalan akadályaira, Ausztriávali kereskedési összefüggésünkre, önálló felelős kormány s vámrendszer tekintetébeni hiányainkra, stb. és azon eredményre jut, hogyha a kormány a közbensó vámokat csakugyan megszüntetné, s Magyar-

Voltak a Széchenyi-körön *kivül még* egyéb ellenesei is hazánkban és hazánkon kivül a védegyleti törekvéseknek, kikről azonban csak futólag emlékezünk meg. Igy jelesül idebenn szemközt állottak a védegyletiekkel a kormány közlegei, s a kormánynyal összeköttetésben álló valamennyi körök. Szemközt továbbá *a conservativ párt* legnagyobb része, s főleg a nagybirtoku aristokratia, mely a védegyleti s főleg védvámi törekvések által őstermelési s szabad kiviteli érdekeit veszélyezetteknek tartotta. Szemben végre a hivatalos vagy félhivatalos *journalistika*, jelesül pedig a *Budapesti Hiradó* és „Pester Zeitung", mely egyébiránt több talpraesett czikket hozott e kérdésben s nem egy nyomos érvet vetett az agitatiónak elébe [1]). Határainkon túl táborozást inditott a védegyleti mozgalom ellen az „Ágostai Allgemeine", a „Triesti Lloyd", s több bécsi lap, valóban figyelemre méltó dialectikát és argumentatiót azonban csak a később hiressé vált *H jegyü német*-osztrák publicista (Dr. Hock Károly, az európai tekintélynek örvendő szakember) fejtett ki, a miért is a védegylet szószólóinak valamennyi fegyverei leginkább ez ellen valának ez időben iránvozva [2]).

És evvel befejeztük volna a védegylet pártolóinak és ellenzőinek jellemzését. Lássuk most a kérdés *harmadik* vagyis utolsó stádiumát, azaz a vámkérdésnek 1846 és 1847-ben továbbfejlődését.

---

ország több adófizetésre késznek nyilatkoznék, a bajok egy nagy része orvosoltathatnék. (41. s k. l.)

[5]) V. ö. *Gesammelte Schriften* (von Häusser 1850.) II. k. 333-ik l.

[6]) Hasonlóan nyilatkozott, sőt egyenesen nevetségessé tette a védegylet azon elvét: „inkább a rosz és drága honi, mint a jó és olcsó külföldi czikket vásárolni" az angol *John Paget*, a ki egyébiránt hazánk iránt a legmelegebb részvét- és érdekeltséggel viseltetett. V. ö. *Biedermann:* Die Politische Oekonomie in Ungarn" 27-ik lap.

[1]) Igy egyebek közt egy alkalommal számokkal kezdé mutogatni, hogy a védegylet külforgalmunknak már is kárára vala. V. ö. 1846: 307-ik számát; s a feleletet reá a *Hetilap* ugyanazon évi 81-ik számában. V. ö. még *Pester Zeitung* 1845-ki folyamának 102 és 1846: 255. sz. és *Hetilap:* 1845. 52. sz. és *Budapesti, Hiradó* 1846: 304, 319 és 475. szám.

[2]) V. ö. például az *Augsb. Allg. Zeitung* 1844-ki novemb. 20. (325-ik számát) deczemb. 1-seje s 1846-ki foly. több számait. (Hock czikkei összeszedve Lipcsében 1845-ben külön könyvben is megjelentek.)

5. §.

A vámkérdés ujabbi phásisa, s a központosítási iskola ez ügybeni közvetitö állása.

A 44-ki országgyülés, mint láttuk, a vámreformi kérdésben eredménytelen maradván, egyidejüleg a védegyleti eszmék uralmával, szükségkép e tárgyra is kelle ujolag a közérdekeltségnek irányulnia. Szoros kapcsolatban ugyanis *a védegyesületi agitatió* által szőnyegre hozott protectionisztikus és iparalapítási nézetekkel a negyvenes évek második felében, mind általánosbá vált a meggyőződés, hogy a vámok olyszerű szabályozása, mely által nemzeti érdekeink is valahára biztosítva legyenek, az iparnak elnyomását látszólag czélba vevő közbirodalmi kereskedéspolitika módosíttassék, s a közös fejedelem *két országcsoportulata* közt legalább is méltányos viszonyosság valósíttassék meg, halaszthatlan szükség, melyet továbbra is teljesítlenül hagyni semmikép sem lehet [1]).

Az ujolag megalakult magyar kormány Apponyival élén, egyrészt azért, mivel e kivánalmak jogszerűségét belátá, de tán azért is, hogy az ellenzéki agitatiónak ez irányban is élét vegye: iparkodott a birodalmi kormányt engedményekre birni, s ki is eszközölte, hogy az *általános vámszabályzatban épúgy* mint a közbenső vámrendszerben módosítások történtek, s a panaszok elszüntetésére egyes vámkönnyítések foganatosíttattak is. Ez intézkedések azonban a várakozásnak távolról sem feleltek meg, nem csak, mivel szórványosak és másodrendü tételekre vonatkozók voltak, hanem mivel az elmék iránylata Magyarországon egészen más vala, s jelesül a protectióhoz és a közbenső vámok fentartásához szitó nézetek határozott túlsúlyban mutatkoztak. Ekkor az *osztrák kormánykörökben* azon eszme kezde érvényre emelkedni, hogy legczélszerűbb volna nemcsak magyar, hanem osztrák szempontból is, a magyarok régibb ohaját, a közbenső vámok teljes megszüntetése iránt, teljesíteni; a birodalmat *egy* nagy forgalmi területté alakítani, s hogy a védegyleti párt izgatásainak némi ellensúly is vettessék elébe, legalább azon még mindig tekintélyes pártot kielégíteni, mely *Széchenyivel* élén, a szabadkereskedési elvekhez ragaszkodik, s a birodalom két fele közti szabad közlekedésre fektet súlyt.

---

[1]) V. ö. *Horváth:* Huszonötév II. k. 380. s. k. és *Kautz:* Vámpol. 151. s. köv. lapján.

Azonban mint oly sok más kérdésben, ugy ebben is *megint elkésett* az osztrák kormány. Hogyha ugyanis egykét évtizeddel előbb lép át e reformi térre, legnagyobb köszönettel fogadják inditványát a továbblátó hazafiak, most azonban, hol a nemzeti közgazdasági önállóság, politikai függetlenség stb. eszméi *és eszményei tölték* el a nagy többség keblét, s hol a birodalmi unifikátiónak még a legcsekélyebb ügybeni előmozdítása is már közel hazaárulásnak kezdett tekintetni, a kormány lépése sokak által csak *uj sakkvonásnak* tartaték, melylyel a nemzet önálló életfejlődését nehezíteni, föllendülését kezdeményeiben elfojtani szándékozik, annál is inkább, mivel egyidejüleg ez uj irányalattal a kormányhoz közelebb álló körökben mindjobban kezde terjedezni azon ohajtás is, a vámsorompók ledöntése után Magyarországban is egyik másik *osztrák adónemet* s különösen a dohánymonopoliumot életbeléptetni [1]), s igy ez irányban is a honunkban ellenszenvvel nézett német financzszabályok érvényét lassankint Magyarországra is átvinni.

Az ügy ily állásában indult meg ujolag a *vámkérdés* körüli küzdelem és eszmesúrlódás; és pedig miután ez időben országgyülés nem tartatott, kiválólag *a sociális agitatió* terén, *meg a journalistikában*. Mindenik párt kiváló hévvel, állásának egész befolyásával, s legjobb talentumainak síkra állításával fogott a tusához. Az egyik névszerint a szabadkereskedelmi vagy Széchenyiféle, ha talán nem is egyenes összeköttetésben, de bizonyosan némi érdekkapcsolatban a kormánynyal, a közbenső vámsorompók ledöntése, a másik vagyis a *védegyleti* vagy Kossuthpárt, azok fentartása és védszellembeni reformja mellett, végre egy egészen uj, s ép ez időben befolyásra emelkedő harmadik, az ugynevezett *központosítási iskola* pedig a két ellentétes irány közt közvetitő, egyeztető szellemben buzgólkodván.

Lássuk ezt valamivel közelebbről.

A mi az *első vagy Széchenyi pártot* illeti, szükségtelen is mondanunk, hogy „a legnagyobb magyar“, ki oly határozottsággal fordult a védegyleti agitatió ellen, az ez utóbbival legbensőbben összefüggő, sőt majdnem egészen azonos védvámi eszmekör irányában is csak ellenséges állást foglalhatott el. Azon elvből indulván ugyanis ki, hogy hazánkra nézve a *protectionistikus* rendszer helytelen és ki nem vihető, s hogy a közbenső vámsorompók ledöntése által Ausztriával és a külfölddel a reánk nézve annyira fontos és szükséges szabad érintkezés jótéteményeiben részesülendünk, s e mellett tőkék és munka-

[1]) V ö. *Pesti Hirlap* 1846. foly. 731, 782. s k. 796. sz. és 1847: 910 s k. sz.

erőkben is gyarapodni fogunk: megkezdé ez iskola a védegyletiek elleni táborozását, s két hirlapi közlönyében a „*Jelenkorban*“ s főleg a „*Budapesti Hiradóban*“ [1]) többbrendbeli jeles czikksorozatok által iparkodott nézeteinek elterjedést és érvényt biztosítani. Legkitünőbb szóvivője e pártnak maga a „*Hiradó*“ *nagy* talentumu vezére *gróf Desewffy Emil* vala, mig másodvonalban *Korizmics* (már említett kitünő czikksorozatában „Korszerű agitatió stb.“), azután *Török János* s mások törekedtek a nevezett irányban az eszmék tisztázásához járulni. Desewffyt különösen illetőleg, ki már 1844-ben „Parlagi Eszmék“ cz. értekezésében is határozottan kárhoztatá *a védvámi politikának* hazánkra való alkalmazását [2]), ez, az általa szerkesztett lapban közzétett s később (1847-ben) önálló munka alakjában is kiadott értekezésében „*A magyar vám- és kereskedési ügy* s annak végeligazitási módja“ az ép oly nehéz mint jelentéses kérdést meglehetősen kimerítvén, fényes dialectikával és alapos szakképzettséggel járul a feladvány megoldásához, s egyebek közt a következőket mondja: „hazánknak kereskedelmi főérdeke, Ausztriával egészen szabadon és vámmentesen, a külfölddel pedig minden prohibitionális iránytól ment forgalmi politika alapján érintkezni. (Előszó.) A védvámi követelések magyar szempontból nem igazolhatók, nemzeti iparunknak megalapítása és kifejlesztése *más okok és előföltételektől* függ (4. s k. l.), mely föltételek megvalósítása nélkül a legjobb vámrendszer is eredménytelen marad. Egészen önálló magyar kereskedési politikát Ausztriávali összefüggésünknél fogva nem követhetvén [3]), törekvésünk oda irányzandó, hogy egyrészt a legszabadabb közbenső forgalmat megvalósítsuk, s másfelől a közbirodalom internationális forgalmi politikájára *alkotmányos állásunkhoz* mért befolyást gyakoroljunk. Ne folytassunk ellenséges harczot egymással, hanem lépjünk békés viszonyba, hol mi Magyarok mindent mi a monarchia erejét gyöngít-

---

[1]) Meg a mezőgazdasági érdekek képviseletének szentelt s jeles „*Magyar Gazdában*“ V. ö. *Budapesti Hiradó* 1845. foly. junius, juliusi számait (főleg 230.); 1846-ki nov. és 1847-ki november 682, 687-ik sz. czikkét.

[2]) Utalva különösen (1844-ben!) arra, hogy maga List is egyenesen azt tanítja, hogy a közd. müveltségnek *alantabb fokán álló* népek más fejlettebb népekkel szabad kereskedésben biztositják legjobban érdekeiket, s hogy időelőtti megszorítása a forgalomszabadságnak mü- és gyáripar érdekében, rendesen viszszás eredményeket szül.

[3]) Miután *egy és ugyanazon* kapcsolatban élő országok vámsorompók általi elválasztása s egymástóli elzárkozottsága korunk igényleteivel semmikép sem egyeztethető meg. (L. a munka 23-ik l. különös.)

hetné, kerülni, a kormány pedig mindent mi alkotmányos jogaink és közgazdasági érdekeink biztosítására szükséges, készséggel teljesíteni leszen hivatva. (40. s k. l.)

„Az *absolut és általános* szabad kereskedést, mond Desewffy, magunk is az utópiákhoz sorozzuk, de az ausztriai tartományok és hazánk közötti szabad kereskedést a közel jövendőben valósítható pium desideriumokhoz számítjuk, s legvalódibb érdekeink által hatalmasan követeltnek tekintjük.“

„A tökéletes vám mentességre kell tehát törekednünk. Ugyanis nem szenvedhet kétséget, hogy mindennemű érdekeinknek semmi más kereskedési politika nem felelhet meg, mint tökéletes *vámmentesség* honunk és az osztrák tartományok közt, és egyszersmind szabadkereskedés a külfölddel, minélfogva áldozatot kell hozni a közbenső vámsorompó lerombolásáért részint némi jövedelmi kártérítés megállapításával, és a magyar harminczad eltörlésével, részint *a dohánynyal*, s egyuttal befolyást kell magunknak szereznünk, hogy a monarchia és külországok közti vámszabályzatnak min-érdekeink szempontjából kedvező megállapítását eszközölhessük.“

„Ezen *eligazodás* hazánk és az osztrák kormány közt Desewffy szavai szerint igy állhatna: A) a *kormány megszüntetné* végkép és örökre az ausztriai határszélen irányunkban fenálló vámokat, s lemondana tökéletesen azon jogról, hogy azokat valaha visszaállíthassa. Továbbá határozottan letérne a külföld irányában az eddig követett *tilalmi* rendszer ösvényéről és az egész birodalmat, s így bennünket is magában *foglaló oly vámtariffát állapitana* meg ugyanakkor a külföldi kereskedésre nézve, a mi meghallgatásunk mellett, mely az általunk értelmezett szabad kereskedés, azaz a mérsékelt vámok elvének hódolna, s biztosítékokat nyujtana mind arról, hogy az igy meghatározott vámok az általunk megbizandók meghallgatása nélkül fölebb ne emeltethessenek, és hogy azon kiviteli czikkeink, melyek az ausztriai birodalomban *fogyasztási adó alá* esnek, az ugyanekkor kölcsönös egyezség útján meghatározandó mértéknél magasabb teher alá, semmi kigondolható czélból ne vonathassanak; mind pedig arról, hogy a dohánynak termesztése az ausztriai birodalom azon tartományaiban, hol eddig *megengedve nem volt*, ezentúl is tiltva maradjon, s a császári dohány haszonvételi kormányzóság dohánybeli szükségeit előlegesen és túlnyomólag legnagyobb részben *honunkból* pótolandja. B) Ellenben a magyar törvényhozás törvény által örökre megszüntetné a mi határunkon a birodalom irányában fenálló magyar harminczadot, s annak jövedelme helyett a királyi kincstárt *egy bizonyos*, kölcsönös értekezés

útján meghatározandó évenkinti sommáról egyszer mindenkorra biztosítná, mely hogy az ország részéről minél könnyebben előállíttathassék, a megszünő harminczad helyett, mely az adózásnak egy neme volt, más nemeiről az adózásnak gondoskodnék, s törvény által rendelkeznék 1-ör *a dohányról*, 2-or az eddig tehermentes földnek és osztályoknak az ország közpénztára részére leendő állandó fizettetéséről. A dohányra nézve kimondaná, hogy a törvény kihirdetésétől számított 12 évig a burnótnak, szivaroknak gyártása, s mindezeknek, mind a fogyasztásra készített dohánynak árulása az *országot illeti egyedül*, s a fogyasztók szükségeiket csak ettől vásárolhatják, s határozna az ellen, kik e törvényt áthágják. A föld-haszonvétel szabadságát biztosítná és a dohány-termesztés szabadságát felhagyva, határozna azon módokról, melyek a közjövedelmek megrövidítésének elkerülése végett, a termesztés fölötti ellenőrködés mellett, megtartandók volnának. Kimondaná, hogy *leveles dohányát* valamint eddig, úgy ezentúl is mindenki annak adhatja, kinek akarja, csak hogy magát valamint az eladó, úgy a vevő a közjövedelmeket biztosító ellenőrködés alá vetni, s portékájokat, mihelyt az eladásra alkalmatossá lett, az ország külön vidékein elegendő számmal felállítandó s közfelügyelet alatt állandó raktárakban tartani kötelesek stb.“

„Ha pedig a 12 év elteltével a dohány haszonvétel iránti törvényt az ország fentartani nem kivánná, ez esetben az ausztriai határszélen, de egyedül a *dohány becsempészést* akadályozó felügyeletet felállíthassa.“

Ezeken kivül Desewffy jelen munkája is gazdag ép oly mély, mint *jelentékeny igazságok* formulázásában; jelesül pedig a kereskedelmi politika rendszereinek értelmezése (35. s k. l.), a forgalombani viszonyosság szükségességének felderitése, a védvámi párt törekvéseinek éles birálata, helylyel közel diadalmas czáfolása, megannyi *fényes pontokat* képeznek, melyeknél fogva Dessewffy e szellemi terméke is méltó arra, hogy hazai szakirodalmunk gyöngyei közé soroztassék [1]).

Nem értéknélküliek ez irányban *Török Jánosnak* a „Magyar Gazda“ ekkori szerkesztőjének azon czikkei, melyekkel a védegyleti párt közlönyével a *„Hetilappal“* szembe szállva [2]) oda nyilatkozék,

---

[1]) Desewffy azonkivül jelen müvében a vámpolitika kérdését a financzügyivel is kapcsolatba hozza; valamint (Weber összeállításai szerint) igen becses kereskedelmi statistikai táblázatokat is ád, melyek alapján theoretikus állításait és következtetéseit gyakorlatilag is igazolni törekszik.

[2]) V. ö. jelesül *1845-ki folyamának* 313, 391—400. lapokon.

hogy örömmel lehet és kell üdvözölnünk minden gyárt, mely külvagy belföldi tőkepénzesek költségén keletkezik nálunk, de *az erőltetésnek* kivált a mezei gazdasághoz megkivántató tőkék rovására, szükség nincsen, hogy megtakart pénzerőnket mindeneklőtt *ösztermelésünk* fejlesztésére alkalmazzuk, s egyelőre csak azon ipar-ágak meghonosítása körül buzogjunk, melyek a mezei gazdászattal szorosb kapcsolatban vannak, s hazai viszonyainkban a szükséges előföltételeket birják.

* * *

A szabad kereskedési pártnál nagyobb elismeréssel és viszhanggal a közvéleményben *találkozott a védvámi*. Mig ugyanis amaz a conservativ párttali szorosb összefüggése, s a dolog higgadtabb felfogásából folyó ridegebb nézetiránya miatt a tömegekre közvetlenül alig folyt be, az utóbbi, melynek élén *Kossuth* álla, rendkivüli népszerüségnek örvendett. Egyebek közt azért is, mivel a nemzetnek hizelgő *ellenzékiség* hangján szólott, demokratikusabb, népiesb irányban haladott, a középosztályi elemek érdekeinek látszólag inkább kedvezett, *a nemzeti nagyság* és önállóság sokkal kecsegtetőbb képeit tudta a láttávban feltüntetni, mint a szabad kereskedelmi, mely sokak előtt azon szinben is tünt fel, mintha a vámkérdésben csak azért lobogtatná a forgalom-szabadság zászlaját, mert ez utóbbi *a nagy földbirtok* érdekeinek megfelelőbb, s minden védrendszer érvényrejutásának megakadályozása egyszersmind a polgári és demokratikus elemek érvényre jutását is nehezíti.

Legbefolyásosb *szóvivője* pedig a védvámi pártnak maga Kossuth vala, ki jelesül a *„Pesti Hirlap“ vezetésétől* visszalépvén, a védegyleti párt organumában a „Hetilapban“ [1]), kezdte meg és folytatta több más rokonirányú szakemberekkel a discussiót. Kiindulva ugyanis ismeretes közgazdasági programmjának elveiből, a roppant népszerüségnek örvendő *agitátor*, főleg *a* „Hetilap“ 1845—1847-ki folyamában egész cyclusát irá és iratá a vámkérdésre vonatkozó czikkeknek [2]), melyek mind lényegileg oda céloztak, hazánk státusgazdászati *életét Ausztriától egészen elkülöníteni*, a magyar ipar- és gyártásnak az

---

[1]) Mely eleinte *Vállas Antal*, azután pedig *Varga István* szerkesztése alatt jelent meg, s 1845 től 1848. elejéig fennállott, fömunkatársul magát *Kossuthot*, azután *Szabó Pált*, *Weiss Ferdinandot*, *Pulszkyt* stb. birván.

[2]) V. ö. *„Hetilap“* 1846: 839, s k. 987, 1175, 1335, 1399 s k. l. 1847: 168 és 1845: 31 s 42. sz.

osztrák iparosok ellenébeni hatályos megoltalmazása elvét, protectiv vámszabályok alapján, elismerésre juttatni, közgazdasági érdekeinknek egészen *önálló irányban*i fejlesztését és ápolását országos feladatként feltüntetni stb.[1][2][3]). Mig másfelől, igen eszélyesen használá fel ellenfeleinek gyöngéit, minduntalan figyelmeztetve a szabad kereskedési pártnak elvrokonságára *a kormánynyal*, s kiemelve különösen azt, hogy Magyarország jelen helyzetében az ipari és gyári érdekeknek minden módoni megvédelmezése és biztositása politikai tekintetben is oly nemzeti feladat, mely elől minden *egyéb tekintetnek* háttérbe kell vonulnia. Kossuth egyéb nyilatkozatait a vámkérdésben mellőzve, még csak röviden ama nagy „beszédére a magyar-osztrák vámviszonyról" utalunk, melyet 1846. aug. 20-án a védegyleti közgyülésben tartott[4]) s hol ismételve mindazt mit ez ügyben már irt és mondott, ujolag és rendszerezettebb alakban összefoglalja. Bebizonyitani iparkodván névszerint, hogy az osztrák vámrendszer irányunkban *ép oly önző mint monopolitikus* alapokon nyugszik, hogy a magyar kereskedelmi mérleg a ferde vámpolitika miatt ránk nézve, daczára minden hivatalos szépitéseknek, kedvezőtlenül áll; hogy a közbenső sorompók eltörlése zsenge iparunkat egészen elnyomná; s hogy e szerint feladata a nemzetnek, az *1844-ki országgyülés* által is már kijelölt irányban oda törekedni, hogy a legközelebbi országgyülési időszak alatt a vámkérdés hazánkra nézve megnyugtató végleges megoldatást nyerjen, s számunkra mindazon alkotmányos garantiák biztosittassanak, melyek nyomán befolyásunkat a vámok szabályozásába akadálytalanul gyakorolhassuk[5]). Beszédje végén áttér az-

---

[1]) V. ö. e *Hetilap* 1846. foly. 41. s k. szám, azután az 57—59, 78 és 87-ik és az 1847-ik foly. 107-ik és egyéb számait.

[2]) Hogy egyébiránt *Kossuth* következetesnek akart feltünni, onnan is látszik, hogy egy alkalommal egyenesen azt inditványozá, hogy vettessék minden mázsa kimenő gyapjunkra 1 forintnyi vámadó.

[3]) Ép igy ismeretes, hogy *merkantilistikus eszmék* is emelkedtek ez időben uralomra, s egyebek közt, hogy az arany és ezüst kimenetele az országból fennhangú panaszokra szolgáltatott okot.

[4]) *Pulszky:* Actenstücke 89. s k. l.

[5]) Figyelmet érdemlő momentum e beszédben, hogy az egykori szabad kereskedő: Kossuth Lajos ott, hol az előttünk álló különböző megoldási módok taglalatába bocsájtkozik, az általános szabad forgalom rendszere iránt teljes méltánylattal nyilatkozik, habár a gondolkodó olvasó igen könnyen fogja azon ellenmondásokat észrevenni, melyekbe itt is úgy mint sok egyéb helyen a tüzes szónok bonyolódik. V. ö. péld id. munkának 248. s k. lapokat.

tán a szónok *vámrendezési proyrammjának* alapelvei kifejtésére, melyek közt a fő- és kiindulási pontot a viszonyosságot, a nemzeti ipar védlete, és a magyar alkotmányos befolyás principiuma képezi, a részletekben azonban igen sok impractikus, forgalom-akadályozó és kivihetetlen követelés fejeztetik ki. Érdekes mozzanat a *védegyleti és védvámi* törekvésekben ez időben még az, hogy 1847-ben a védegylet igazgatóságáról lelépett Kossuth helyébe jutott jeles szakférfiú *Gorove István* egy új, protectionistikus szellemü vámtariffát dolgozott ki, s terjesztett a védegyleti közgyülés elé, mely azt el is fogadta [1]).

Ez volt a védvámpárt magatartása és felfogása.

Lássuk most a harmadik vagy a *közvetitő iskolát.*

Mig a *nemzet két nagy reformerje*, Széchenyi és Kossuth, keserű tusáikat vitták egymással, csendes készülődések közt, de határozott elvek és eszmék által kalauzoltatva, *egy harmadik* politikai iskola fejlődött és emelkedett érvényre, mely hazánk összes ujabbkori alakulására valóban döntő befolyásúvá vált, s fajunk legfénylőbb talentumait, s legalaposb szakembereit számította soraiban, *értjük a központosítási* [2]). Ez iskola, melynek, egy Szalay, Eötvös, Csengery, Trefort, Lónyay, stb. által kijelölt reform-programmja abban állott, Magyarországot középkorias és félig alkotmányos szerkezetéből kivetkeztetni, s igazi modern-európai állammá alakítani, azáltal, hogy a valódi alkotmányosság, képviseleti rendszer, felelős miniszteriális kormányzat, s parlamentarismus valamennyi nagy intézményeink birtokába helyeztetik: a *vámkérdésben* is külön pártállást foglalt el, s organumában a *„Pesti Hirlap"*-ban egy sok tekintetben új s valóban figyelemreméltó programm-vázlatot kezde fejtegetni. E programnak [3]) alapja a magyar-osztrák *vámszövetség eszméje* volt [4]).

---

[1]) A javaslatban foglalt nézetek között, melyeknek egyrésze később a pestmegyei követutasításba is fölvétetett (l. alantabb), érdekesebb az, a hol Gorove által a kormánytól tervezett szabad-kereskedés ki nem elégítő, félszeg s hazánk érdekeire nézve ismét káros befolyásúvá válható vámpolitikai intézkedésnek nyilvánittatik. V. ö. *Érkövy:* Magyar Világ 1866. april havi szám. XX. és XXII. sz. alatt közlött czikkeit.

[2]) V. ö. *Horváth:* Huszonötév II. 290. l. és *Springer:* Geschichte II. 101. lapján.

[3]) Főleg Lónyay, Trefort és Csengery kezdeményezése folytán. V. ö. *Pesti Hirlap* 1846: 668, 672, 682, 687, 688, 689, 701, főleg pedig 672. (május 10-én) hol megérintendő, hogy 1844-ben *Lónyay* már (fentebb érintett) jeles országgyülési beszédében a „Vámszövetség" eszméjét határozottan kifejezé.

[4]) Mely azonban egykorúlag mind a *Hetilap (1846: 695. s k. l.)* mind a

Támaszkodva ugyanis az 1844-ki országgyülés folyamában felmerült azon eszmékre, melyek szerint a vámsorompók hazánk és Ausztria közt ugyan lerontandók, de helyükbe a birodalom keleti és nyugati fele közt bizonyos formája a vámegyletnek lenne felállítandó: a *Pesti Hirlap* (főleg Csengery és Trefort kezdeményezése mellett) a következő programmot iparkodott érvényre juttatni: miután a *közbensö vámsorompók* hazánkra nézve felette nyomasztók, e sorompókat megszüntetni mulhatlanul szükséges. Helyébe azonban „vámszövetségnek" kell lépnie. Azon állás, mely a monarchiának az európai státusrendszerben s Magyarországnak Ausztria irányában jutott, kizárja a védvámrendszer lehetőségét. Azon kapocsnak, mely a császárság közt és köztünk fennáll, gyöngülni nem lehet; s mivel viszont erősbödése a magyar nemzetiség és *alkotmányosság rovására* sem történhetik: arra csak egyetlen mód van, t. i. az anyagi érdekek összeforrasztása. S ez a vámszövetség, olyformán, mint az egymástól független német státusok közt fennáll, melyek közöl mindegyik befoly a vámtariffa meghatározásába. Tehát a vámügyek elrendezésére honunk törvényhozásának is befolyást kell birnia. Továbbá, ha a magyar pénzügy a vámszövetség által a harminczadi jövedelmektől megfosztatik, részünkről *rendes budget* utján leszen födözendő a jövedelemcsökkenés. Kitüzte továbbá elvül a Pesti Hirlap, hogy a dohánymonopolium nálunk Magyarországban be ne hozassék, mert a sorompók megszüntetését oly áron, azaz egy ily nevezetes iparág feláldozásával, minő a dohánytermelés, megvásárolni esztelenség volna [1]).

Kossuth a „*Hetilapban*" *eleinte* megtámadta a Pesti Hirlap ezen tervét, s azzal vádolá a lapot, hogy hazánk érdek-önállóságának jövendője felett kétségbe esik. Mire azonban a megtámadott organum azt felelé, hogy a védegylet addig, mig a vámszövetség létre jövend, fenntartható, hogy a védvámrendszer-agitátiónak épen a védegylet volt netovábbja, melynek eredményei maradandók, s hogy más ut s más mód az ügy helyes és hazai érdekeinknek megfelelő megoldására nincs, *mint a vámszövetség.* Mire Kossuth ismét helyzetet cserélve, a szigoru védvámrendszer elveitől elállott és a „Pesti Hirlap" programmjához közeledvén, kijelenté, miszerint Ausztria ellen hatályos védvámvonal felállítása csakugyan alig kivihető, s hogy inkább alku

---

„*Budapesti Hiradó*" (1846. május) mind a „*Pester Zeitung*" (máj. 31.) által megtámadtatott.

[1]) V. ö. *Horváth:* Huszonötév. II köt. 385—386. l. főleg pedig magának a „*Pesti Hirlap*"-nak 1846-ki folyama 660—668-ik számait.

és egyesség utján leszen mindkét fél érdekében a nagyfontosságu ügy legjobban elintézhető [1]).

Ez volt a *vámkérdés* második stádiuma; mely teljes befejezését azonban csak a 47/48-ki országgyülésre történő előkészületek alkalmával nyeré, midőn jelesül a megyék és törvényhatóságokban tárgyalás alá került *utasítási elvek* körében a vámkérdés is ujolag figyelembe vétetett. Az ez irányban megindult discussiókban azonban valami lényegileg uj nézet vagy elv nem merült fel; s az eszmesurlódás a most ecsetelt irányokban mozgott. Ez okból elégségesnek tartjuk itt egyebek közt *csak Pestmegyének* utasítását megismertetni, mint a mely az ellenzéki párt (s különösen Kossuthnak) intentiói szerint készült, s mondhatni irányadó vala az ország legtöbb megyéiben e kérdést illető nyilatkozatokra nézve. Ugyanis:

Pestmegye vámügybeni utasításának tartalma a következő: Mindenekelőtt kijelentetik, hogy a Magyarország és Ausztria között létező határszéli vámoknak olyszerű eltörlése, mely a külső csaknem prohibitionális vámsorompókat fenntartván a külfölddeli cserekereskedést lehetlenné teszi, mint ez időszerint különben impractikus, meg a dohányeladási megszorítás nélkül meg sem is oldható, habár egyes eladási czikkekre nézve kecsegtető volna is, egészben azért tekintendő károsnak, mert általa *nyersterményeinknek* tágasb piacz s nagyobb kelendőség nem biztosíttatik, annyival inkább, mivel azoknak kivitelét legnagyobb részt ugyis a bécsi községi s ausztriai fogyasztási (a vám eltörlése mellett is fennmaradandó) adó terheli; ellenben a *világ műipara piaczainkról* leszoríttatván és Auszria műiparának hazánkba özönlése még azon csekély ellensúlytól is fölmentetvén, mit a közbenső vámok nyujtanak, a versenyzést még ki nem állható magyar műipar megsemmisíttetik, a nélkül, hogy az ipari czikkeket külföldről olcsóbb áron beszerezni lehetne“ [2]).

„A mi az ausztriai ház uralkodása alá nem tartozó tartományokkali kereskedést illeti: *1-ször. A kivitelre nézve:* a) különös tör-

---

[1]) V. ö. *Hetilap* 1848. folyama 2—4. számát.

[2]) Említésre méltó mozzanat, hogy ez időtájban, vagyis az 1847-ki országgyülést megelőzőleg, a védegylet, meg az országos iparegyesület kebeléből egy bizottmány küldetett ki a végre, hogy a vámkérdésbeni eligazodásra tervet készítsen, melyet később a legislativ működés folyamában használni lehetne. E bizottmányban, (melynek kitünőbb tagjai, ha jól vagyunk értesülve, Lónyay, Kossuth, Csengery, és Teleki László voltak) Kossuth egy általa szerkesztett, de felette hiányos „javaslattal“ lépett fel, mely azonban főleg Csengery és Lónyay által éles birálatnak vettetvén alája, Kossuthtól magától visszavonatott.

vény határozza meg, hogy hazánkból a határszéleken át, hol az ausztriai birodalom közbe nem esik, minden, akár itt termesztett akár máshonnan hozott termények, gyártmányok, kézművek akadálytalanul vitethessenek ki, s a kivitelre legfeljebb igen csekély, a kereskedést egyáltalán nem nehezítő, tisztán jövedelmezési vám vettessék országgyülésileg. b) Ausztriával kötendő alkú által biztosíttassék kereskedésünk az örökös tartományokon keresztül, s az alkukötésben megállapított átmeneti vámokban országgyülés nélkül semmi változás sem történhetik. *2-or. A behozatalra nézve*: ha Ausztria nem volna hajlandó a külső prohibitionalis vámoknak olyszerű leszállítására, hogy ebből Magyarországnak a külfölddeli kereskedésre kilátása nyilnék, elvül megállapíthatónak véli a választmány: a) miszerint az országgyülés egyezkedés utján oda igyekezzék jutni, hogy a külső vámvonal csaknem prohibitionális vámjai az érték 25—40 perczentjénél magasabbra semmi esetre se szabassék. *Közvetlenül* hozzánk hozva pedig, a külföldi termények vagy gyártmányok annyival kevesebb vámot fizessenek, mennyi azon áruknak tőlünk Ausztriába bevitelére közegyetértéssel vettetni fog; b) *hogy azon külföldi nyersanyagok*, melyek belföldön felgyártathatnak, hozzánk akár egyenesen, akár Ausztrián keresztül minden akadálynélkül, vagy csak igen csekély jövedelmi vámok mellett behozhatók legyenek; egyszersmind pedig biztosíttassék a nemzet, hogy nem fog megtörténni, miszerint az osztrák gyárnok differentiális kedvezményekben részesítetvén, kevesebb teher mellett láthassa el magát, mint azt a magyarországi tehetné; valamint arról is, hogy a megállapítandó vámszabályzatba változtatás csak országgyülés hozzájárultával történendik."

„Továbbá a *köztünk és Ausztria közti* kereskedést illetőleg a választmány a barátságos érdekviszonyosságot állítván fel főelvül, annak alkalmazását következőkép kivánja eszközöltetni: a) Az élelemszerekre nézve szabadkereskedés legyen, s egyedül azon tekintetből, hogy a forgalom mennyisége kitudassék, vettessék reájok kölcsönös, igen csekély, csupán nominális, vám. Hasonlóan b) a gyártásra szolgáló nyersanyagok be- és kivitele szabad legyen. c) Azon gyártmányokra nézve, melyek már nálunk is gyártatnak, melyeknek azonban rendeltetésök nem az, hogy Ausztria piaczára szállíttassanak, hanem hogy azokkal saját szükségeinket fedezzük, és mikre mégis nagyobb vám van vetve, ha Ausztriába kivitetnek, mintha onnan behozatnak, alkukötési alapelvül ezen általunk fizetett nagyobb vám vétetvén, *müiparunk védelmére bárha csak* 5 egész 10%-nyi vám állapíttassék

meg, s ezt fizessük mi, ha ily árut Ausztriába viszünk, de fizesse Ausztria is, ha hozzánk hozza [1]). d) Azon gyártmányokra nézve pedig, melyek Magyarországban is könnyen és nagyobb mértékben gyártathatnak, s az ausztriai piaczokon elkelnek, de a melyek kivitelét Ausztria csak nyers alakban engedte meg, és gyártott állapotban sokkal nagyobb vámmal terhelte, mint a mennyit fizet az ausztriai gyárnok a behozatalért, alkukötési elvül szolgálhat az, hogy azok Magyarországból Ausztriába vive is csak azon kisebb vámot fizessék, melyet fizetnek, midőn Ausztriából ide behozatnak. Végre e) *az ekként megállapítandó* vámok változhatlansága biztosíttassék; s jelesül oda törekedjenek a követek, hogy a kölcsönös érdekek kiegyenlítésére épített vámszabályzat létrehozására a fejedelem meghatalmazott biztosokat nevezzen ki, kik mindjárt az országgyülés elején, a magyarországi biztosokkal az elvekre nézve egyezkedjenek, s ezeknek alapján, az alkunak bizonyos időre megkötése mellett a vámtariffát is kidolgozzák."

Evvel kimerítettük volna-e nagyfontosságú reformkérdés körüli nézetek és tervezetek körét. Forduljunk most azon többi feladványokhoz, melyek ez időszakban az elméket kiválólag foglalkodtaták s a pártok küzdelmeire alkalmat szolgáltattak [2]).

6. §.

A közlekedésügyi kérdés, s az e körüli viták életben és irodalomban.

A védegyleti agitatióval szoros kapcsolatban látjuk e korszakban a közlekedésügy körüli vitákat, melyek közt a *pártok szintén egymásra* zúdultak, s sok oly nemzetgazdasági nézet jutott kifejezésre,

---

[1])E pontra vonatkozólag megjegyeztetett, hogy nehéz súlyú gyártmányok példul. vasbóli művekre különös figyelem fordíttassék, s valamivel magasb vámmal védettessenek, nehogy hiányos közlekedési eszközeinknél fogva az ausztriai gyártmányok által piaczainkról leszoríttassanak.

[2]) Mielőtt egyébiránt e szakasztól megválnánk, legyen szabad pár szóval utalnunk arra, a mit ez időben egyike hazánk legünnepeltebb szakférfiainak, t. i. *Lónyay Menyhért* többször érintett jeles dolgozatában „Hazánk anyagi érdekeiről" a vámkérdésre nézve röviden ugyan, de igen találóan megjegyzett, mondván: „a vámügyi kérdés megoldása rendkivül fontos, mert hazánkra nézve igen sok jótékony következései leendnek. De a vámkérdésnek magának szerencsés megoldása még nem fog igen nagy változást tenni nemzetgazdasági viszonyainkban, mert sok más egyéb is szükséges ahhoz, hogy egy nemzet anyagi tekintetben felvirágozzék. (V. ö. I. k. 5. l.) és másutt: „Majd ha a földbirtokos nem lesz

mely az ez iránybani közfelfogás kifejlődésére e korszakban igen sok világosságot derít.

Az *1840—1848. közti törekvések* a közlekedésügy körül korszakot alkotók hazánkban. Nem ugyan oly értelemben, mintha e rövid 7 egész 8 év alatt hazánk e reája nézve életfontossággal biró ügyben valami különös vívmányokra tett volna szert, vagy forgalmi szükségei kielégítésére czélzó teljesb közlekedési hálózat birtokába jutott volna; hanem, a mennyiben ez azon időszak mely alatt ez ügy egyrészt egész terjedelmében, s mondhatni *közlelkesedéssel karoltatott* fel, s a nézetek tusájában épugy mint a legfeszítettebb köz- és magántevékenység közepette napról napra jobban érlelődött, másfelől a nemzeti reform minden nagy kérdéséveli legszorosb összefüggésében méltányoltatni kezdett, a politikai sajtóban és a *közgazdasági irodalomban pedig* oly nagybecsü s classikus müvekre szolgáltatott tárgyat és alkalmat, melyek az anyagi érdekek mezején összes ujkori eszmefejlődésünk valódi gyöngyeinek nevezhetők. Nem is említve azt, hogy a közlekedési rendszer is egyike vala azon nagy vitaügyeknek, melyek ez időszakban nemcsak a nemzet két legnagyobb reform-agitátorát, *Széchenyit és Kossuthot* hozta ellenkezésbe egymással, hanem a nagy közönséget is az ügy körül mintegy ellentétes táborokra osztá, és egyáltalában a politikai pártállást és pártiránylatokat kifejezésre hozta.

A *közlekedési ügy* kérdésében az 1840—1848-ki időszak folyamában két stádiumot lehet megkülönböztetni: az első az, mely az 1843/4-ki országgyülésig terjed, a tervezés és az első küzdelmek időszaka, a második a 44—48-ki éveket magában foglaló, a törvényhozási discussiók, a kivitel és rendszerezés kora.

Lássuk ezt közelebbről:

Az első, 1836—1843-ki időkör honfiaink nagy részében nemcsak teljes elismertetésre hozta a közlekedési ügynek Magyarország tekintetébeni roppant fontosságát, hanem fel is költé a vágyat, mielőbb azon praktikus intézkedéseket is megtenni, mik egy hazai körülményeinknek megfelelelő *közlekedési hálózat, csatorna-* és vasútrendszer előállítására szükségesek. Igy keletkezett nagy Széchenyinkben az ez érdekbeni vállalatok eszméje és kiviteli szándéka, igy hozatott szó-

---

többé az uzsora martaléka, ha forgathatóvá tevén értékét, javítván ez által gazdasági üzletét, sokszoros értéket lesz képes teremteni, ha új meg új tőkék támadandnak szorgalom és productiv erőink kifejlése folytán, és ezek a gyár és műipar felé fordulandnak: csak akkor lehetend biztos reményt táplálni a nemzeti műipar és gyártás felvirágozása iránt.

nyegre a budapesti lánczhid építési kérdése, a Tiszaszabályozás ügye (1844—1846-ban)[1]), a Dunának és egyéb folyamoknak szabályozása a forgalmat lankasztó akadályok elhárítása stb. megannyi mozzanatok, melyek egységesen és összefüggésben véve és megvalódítva, a nemzeti kereskedés, forgalom, ipar- és gazdászat előmozdítására a legjótékonyabb, mondhatni *határzó befolyást* lettek volna képesek gyakorolni.

Mellőzve egyebeket, csak az ez időtájban tervezett és heves vitákra alkalmat szolgáltatott Bécs-Pesti meg fiumei vasutügyet, meg az e körül kifejezésre jutott nézeteket és törekvéseket, azután államférfiainknak e nagy kérdést illető ezen korbeli nyilatkozatait vesszük közelebbről figyelembe. Ugyanis:

A negyvenes évek küszöbén szőnyegre került vasuti vállalatok közt az egyik a Duna balpartján Pestet Bécscsel, a másik a jobbparton Győrt és Bécset tüzte ki magának czélul összekötni[2]). Az előbbeni azonban, mely már az előmunkálatokkal is kész vala, s tagadhatlanul nagyobb népszerüségnek örvendett, tervének kivitelében a jobbparti vonal indítványozói és külön-nemü fondorlatok által feltartóztattatván, oda jutott, hogy alapszabályainak a kormány általi megerősíttetését még 1842-ben sem birta kieszközölni, s igy az ügy az ország kimondhatatlan kárára fennakadást szenvedett. *A magánvállalkozók* közt támadt e versenygések és az onnan származott időveszteség következtében meghonosodott lassanként azon eszme, hogy az országos vasuthálózat előállítása a privát üzlet köréből elvonassék és inkább *állami költségeken* vétessék foganatba. Ez s jelesül az új terv kivitelére mulhatlanul szükséglett nagyobb pénzerőkbeni hiány volt oka (legalább részben) hogy a reform-mozgalmaink élén álló hazafiak oly hőn ohajtották *a közteherviselési* elv elismerésére és törvényerőre jutását, ez egyik főczélja Széchenyi *kétgarosos tervének* stb.

Hogy egy ily fontos ügy, minő a vasúthálózat, megállapítása és keresztülvitele a nagy népember- és publicistának *Kossuthnak* is egész figyelmét magára vonta, említeni sem kell. Azon nézetből indulva ki jelesül, hogy a Duna-jobbparti vasutnak Győrtől Triest és Fiume felé szándéklott kiterjesztése, országos kereskedésünkre nézve

---

[1]) Melyről Széchenyi 1845. végén a királyhoz egy külön terjedelmes emlékiratot nyujtott, mely azután kiindulási pontjává is lőn az e tekintetben történt állami intézkedéseknek. V. ö. *Széchenyi:* Pesti Por és Sár (1865/6.) 240. s k. lapok; és *Falk Miksa:* Oesterr. Revue 1866-ki foly. juniusi füz. 71—73 l.

[2]) V. ö. *Horváth M.:* Huszonötév II. k. 165. k. 247. s k. 395. s k. l.

káros hatásúvá válhatand, a mennyiben Magyarország egyetlen kikötőjét is Bécscsel és nem Pesttel hozandja kapcsolatba: Kossuth a negyvenes évek elején *egy vukovár-fiumei vasútvonal mellett* kezdett szót emelni, sőt szóval és tettel agitálni. Kimutatta többrendbeli czikkekben és nyilatkozatokban, hogy az osztrák kormány és kereskedő világ kegyencz *tengeri városát Triestet*, már évszázadok óta Fiume rovására emeli és protegálja, s hogy nemzeti érdekeink szempontjából feladatunkban áll, mindent elkövetni, hogy e visszás törekvéseket ellensúlyozzuk, hogy Fiume hazánk kereskedelmi emporiumjává változtattassék, s hogy magunkat ez irányban is idegen érdekek egyoldalú suprematiája alól kivonjuk.

Az agitatiónak eredménye az volt, hogy a vukovár-fiumei vasutvonal rendkivüli *népszerüségre emelkedett* [1]). A 43/44-ki országgyülésre országszerte készült utasításokban majdnem kivétel nélkül e vasutvonal szerepelt első vonalban. Az eszme, hogy annyi gazdag termelő vidék, meg a *Duna: vaspálya* által a tengerparttal összeköttetendik, s hogy ennek nyomán hazai kereskedésünk gyarmati helyzetéből kiragadtatni, s szabad fejlődésnek örvendhetni fog, elbájolá a nemzet legnagyobb részét, s köz vala az ohaj, hogy az országgyülés e kérdést mielőbb s a közvélemény által követelt értelemben megoldja.

Az országgyülés ez irányban hivatásának csakugyan iparkodott is megfelelni. A kereskedelmi ügyekben kiküldött választmány ugyanis tüzetesen foglalkozván a kérdéssel, a szükséges informatiók beérkezése után ez ügybeni jelentését benyujtá a háznak, a melyben egyebek közt szinte a fiumei vonal mellett nyilatkozván, ezeket mondá: „*e vonal fontossága magával* hozza, hogy kiépítése mielőbb megkezdessék, mert minden év, melyet e részben mulasztunk, uj és tetemes veszteséggel öregbiti azon passiv állapotot, melyben külkereskedésünk sinylődik;“ s hozzátévén: „hogy már e tekinteteknél fogva sem lehet e *vasutvonal épitését* a magánvállalatoknak átengedni, annál is inkább, mivel e pálya külkereskedésünk kulcsát és legfőbb utját képezendi, melytől a haza jóléte függ.“ E nyilatkozat meg az *országgyülési tárgyalások alkalmával* a rendektől kimondott azon elv is, hogy készek a hazában épitendő s különösen a fiumei vonalra nézve *kamatbiztositást adni*, igen valószinüvé tette a tervezett vonal tényleges létrejövetelét. Azonban csakhamar rendkivüli akadályok gördültek a terv elé; névszerint egyfelől ujabb fondorlatok a triesti keres-

[1]) A conservativpárt határozottan ellenkező álláspontot foglalt el. V. ö. egyebek közt *Jelenkor* 1842: 99. s k. sz. *Világ* 1844: 30 s köv. 49 s köv. sz.

kedők és tőkepénzesek részéről, kik a fiumei vonal veszélyességét városukra nézve belátták, s mindennemű ellentervezetek és előnyös ajánlatok tétele által iparkodtak a közfigyelmet más irányba terelni [1]). Másfelől az által, hogy a kormány az *országgyülés kamatbiztosítási* s egyéb ez ügybeni nyilatkozatait kevésbe vevén, semmi őszinte közreműködési készséget nem mutatott; úgy hogy törvény sem alkotthathatott e tárgyban. Igy a 44-ki országgyülés működése ez ügyben is eredménytelen maradt, s csak annyiban hagyott némi nyomokat maga után, hogy „határozatkép" kimondá: „miszerint egyezkedjék a kiküldött országos választmány (a közben megalkotott) alduna-fiumei vállalkozó társasággal 5 százaléknyi kamatbiztosítás igérete mellett; s ha ilykép czél nem érettethetnék, készítesse el az előleges munkálatokat, a szükséglett költségek beszerzésének módjáról pedig a legközelebbi országgyülésnek véleményt terjeszszen elő.

Mielőtt itt fejtegetéseinkben tovább mennénk, szükségesnek látszik egy országgyülési *munkálatra utalnunk*, mely a 44-ki hongyülés kiküldött szakválasztmányi dolgozatai közt tán a legjelentékenyebb s legkimerítőbb, tudniillik a *kereskedelmi választmány* munkálatára: „A közlekedési eszközökről (V-ik rész), melyben névszerint lehető részletességgel minden a kort mozgató ez ügybeni fontosb kérdés szőnyegre hozatik, a közlekedési eszközök sorában: *országos, hatósági és községi közlekedési* eszközök külön osztályai és categoriái helyesen megkülönböztetnek; csatorna és hajózati ügyünk, nem különben az elméket annyira foglalkodtató vasúti kérdés tüzetesen fejtegettetik, a pest-fiumei és vukovár-fiumei pályavonal nagy vitakérdése (a fentebb már érintett irányban) eldöntetik; az országos közlekedési hálózat fővonalai kijelöltetnek, (18. s k. lapokon) s a vasutak épitése és financziális meg technikai momentumai kellő megvilágosíttatást találnak [2]).

Ez volt a kérdés állása az első stádiumban; mihez kiegészítésül még csak azt csatoljuk, hogy a *balparti* vagy központi vasutra nézve, mely tudniillik Pestet Bécscsel és Debreczennel vala összekö-

---

[1]) Ezen czélzatok ellen irányozvák sok ekkorbeli hirlapi czikkek, s jelesül *Szabó Pálnak* (a kereskedelmi társaság ismeretes igazgatójának) következő értekezése: „Magyarország törekvése önálló kereskedésre stb. a „Vierteljahrschrift aus Ungarn" cz. folyóirat 1843-ki II. köt. 2-ik részében.

[2]) A dolgozat jórészben *Lónyay Menhyért* tollából folyt 66 nagy folio alakú lapból áll, s utóbbi szakaszaiban még a hatósági és községi vonalokat, a fiumei kikötőt, a közmunkákat, s a közlekedési ügy igazgatását és belső rendezését is fejtegetései körébe vonja. (L. fentebb.)

tendő, a kilátások ez időben már kedvezők voltak, a mennyiben a vállalkozási szerződés a helytartótanács által még a tavaszszal megkötetvén, a munkálatok megindultak, s a pálya elkészítése közel kilátásban vala.

Az időszak, melyet itten ecsetelünk, több tekintetben *epochális volt a hazai kereskedésre* és forgalomra nézve. Névszerint annak folytán is, hogy ez vala ujabbkori reformtörekvéseinkben azon fejlődési phásis, a hol ez irányban is a nemzeti önállóság és érdekfüggetlenség nagy eszméje általánosb és öntudatosb elismerésre jutott, s az ügy országos fontossága még azáltal is külön kifejezést nyert, hogy *egyfelől a sociális* téren a kereskedelmi társaság alapítása, a commercialbank életbeléptetése, s hason mozzanatok, kereskedelmi életünknek önállóbb alapokat kölcsönöztek, másfelől pedig a *kir. országos kormányszéknek* (a helytartótanácsnak) kebelében felállított közlekedési osztály, élén a nemzet legnagyobb státusgazdájával, gróf Széchenyivel, hathatós biztosítékot képezett az iránt, hogy e nagy nyomatékú ügyág ezentúl inkább a nemzet érdekeivel és ohajaival *megegyező szellemben fog* vezettetni.

Termékeny és üdvös is volt e lendület anyagi ügyeink tekintetében. Azon naptól fogva ugyanis, hogy a magyar közgazdasági érdekek a korona tanácsában egy oly messzelátó hazafias buzgalmu és törhetlen erélyü szakférfiú általi képviseltetésre találtak: sok irányban *jótékony átalakulás* kezde tapasztaltatni, az ipar és forgalmi élet különböző ágaiban. Az elvileg már megállapított intézmények életbeléptetése megkezdetett. A földmüvelés és ősproductió körében lényeges javítások honosíttattak meg. A Tiszaszabályozás óriási műve, mely hazánk productiv földjét oly nagyságú területtel gazdagítja *mint egy királyság*, megindíttatott, tervezetek és intézkedések vétettek kilátásba, melyeknek hatása összes gazdászati és ipari viszonyaink regenerátiójára vala számítva stb.

E tevékenységével Széchenyinek egyidejüleg a nagy népember Kossuth tervezetei *állanak szemközt*. A védegyleti agitatió, a vámkérdés körüli mozgalmak meg egyéb socialis irányu reformtervezetek mellett a vukovár-fiumei vasutvonal ügye folyton szőnyegen tartatott általa, s nem volt nehézség, nem akadály, mely őt ez iránybani törekvései- és agitatióiban feltartóztatni birta volna [1]).

Ez utóbbi kérdés ránk nézve e *fejlődési phásisában uj érdekes-*

---

[1]) Különös melegséggel irott czikkeket hozott ez ügyben jelesül a *„Hetilap“* 1845-ki foly. 198. s k 369. s k. 649. s k. 1025. s k. 1105. s k. l.; 1846-ki foly.

ségüvé válik. Jelesül az által, hogy *Kossuth vukovár-fiumei* vasuttervei egy hatalmas ellenzőre találtak Széchenyiben.

Széchenyi ugyanis, a ki ez időben sokat és tüzetesen foglalkozott a közlekedési rendszer kérdésével, nyilt ellentétbe lépett Kossuthtal a nevezett ügyben, s azon tervet állítá szembe Kossuthéval, hogy Fiume vasutvonal által egyenesen Pesttel a magyar királyság középpontja- és fővárosával köttessék össze. — Az indokok, melyek Széchenyit e föllépésre birák, s a terv helyszerűsége vagy helytelensége *báró Kemény* által a következő szavakban foglaltatik össze[1]): „A pályavonal, mely Kossuth kedvencz-eszméje volt, már azért sem tetszhetett Széchenyinek, mert nem az egyetemes érdekeket, de a vidéket képviselte, s nem indult *ki Budapestről*, az ország szivéből, a mi ipari és értelmi erőnk központjából. Azonban ha a vukovár-fiumei vonalt kárhoztatni kellett Széchenyinek, mint a vállalatok terén a központosítás emberének, még inkább kelle azt még gyülölnie, mint specifice *magyarnak!* Mert e vonal egyetlen magyar falucskát sem érintett, s bámulatos ügyességgel látszott arra a czélra tervezve, hogy a *déli szlávok* egymásközt és a tengerrel szorosan összeköttessenek, s hogy a határőri ezredeket gyorsan lehessen összevonni. — Ezen habár nem szándékosan, de tettleg magyar-elleni irányért Kossuth még az országgyülésnek rendkivüli és szokatlan áldozatokba kerülő *pártfogását is igénybe* akarta venni. Végre a vukovár-fiumei vasutügyben visszatetszett Széchenyinek ama fellengős és szertelen igéretekkel ámitó modor is, mely a *tengerészetérti* rajongást hevitette fel, hogy a lelkesedés szemüvegén át az előmunkálati és pénzszámítási hibák ne vétessenek észre. Soha semmi kérdésben sem vala Széchenyinek (mond tovább b. Kemény) inkább igaza, mint a vukovár-fiuméiben. Czikkeit éllel és eszmegazdagsággal, szakismerettel és a fajunk iránti hűség magasztos *szellemével árasztotta el* s a közvélemény mégis Kossuth mellett maradt, és a hazafisággal párosított bölcseség adeptusának csak az tartatott, ki a vukovár-fiumei tervben semmi hibát nem birt fölfedezni[2]).

E küzdelmek közt nyilt meg az 1847/48-ki országgyülés, melyen (mint ismeretes) a vukovár-fiumei vasut kérdése ismét felmerült

---

121. s k. 217. s k. 1015. s k. 1548. s k.; és az 1847-ki foly. 103. s k. és 1848-ki foly. 113. s k. l.

[1]) V. ö. *Csengery:* Magyar státusférfiak és szónokok 501. l.

[2]) Nem szabad elfelejtenünk itt még, hogy a vukovár-fiumei pályavonal pártolói egyszersmind *a védegyletei párt emberei is* valának; valamint viszont ellenzői túlnyomólag a Conservativek és organumjaik. (a „Budapesti Hiradó" stb.)

és pedig nem csekélymérvü befolyással a közállapotok fejlődésére [1]); minek azonban közelebbi ecsetelése ide nem tartozván, csak azt említjük még meg, hogy ekkor már gróf *Széchenyi classikus dolgozata* a „Magyar közlekedési ügy rendezéséről“ (Javaslat) közzé volt téve, a melynek ismertetésére azonnal át is térünk.

* * *

Megismerkedtünk ily módon egyidejüleg két legfényesb nevü akkorbeli státusférfiunknak elveivel és rendszerével is, a mennyiben azok ezeknek a gyakorlati életben érvényt és sükert törekvének biztosítani.

Forduljunk most az e *tárgyban irodalmilag* is kifejezésre jutott nézetekhez és lássuk minő állást foglalt el e practikus törekvések irányában ez időszakban a theoria hazánkban.

Sajátszerü vonása közgazdászati eszmefejlődésünknek és irodalmunknak e korszakban, hogy a nemzet három legnagyobb ujkori szakembere, gróf *Széchenyi*, gróf *Desewffy és Lónyay Menyhért* voltak azok, kik e hazánkra nézve sarkalatos fontosságu életkérdést egész horderejében felismerték, s az arra vonatkozó nézeteik s meggyőződéseiknek *irodalmi müvekben* is maradandó kifejezést adni siettek.

Széchenyit különösen illetőleg, ez túlnyomólag gyakorlati irányú munkáiban, ugymint: „*Véleményes jelentés a Tizaszabályozásról.*“ (Pest 1846. 1848.) „Eszmetöredékek, különösen a *Tisszaügy rendezését* illetőleg“ (1848.) „a *balatoni gőzhajózás*“ (1846.) főleg pedig classikus „*Javaslatában* a magyar közlekedési ügy rendezéséről“ (Pest 1848. elején) egész tömegét a legalaposb s legnagyobb horderejü nézeteknek fejté ki, melyek kiindulási épugy mint végpontja az vala, hogy csak olyszerü rendezése hazai közlekedési viszonyainknak fog igazán megfelelő lenni, s anyagi ugy mint politikai súlyunk, s gyarapodásunk biztositására szolgálni, mely Budapestet mint országos iparunk és *forgalmunk centrumát*, az egész hálózat középpontjává is teendi, s melyben az ipari és kereskedési érdekek, a nemzeti és állami és viszont emezek az anyagi érdekek támogatására és előmozditására eszélyesen irányoztatnak. Olyszerü rendszer, melyről koszorús történetirónk azt mondja: „hogy oly biztos leendett hatása, hogy általa minden valószinüséggel szerencsésen megoldatott volna Magyarország *nemzeti átalakulás ának kérdése* [1]).“

---

[1]) V. ö. *Horváth:* Huszonötév II. 571. s k. l.

Lássuk most különösen korszakot alkotó „Javaslatát a közlekedés-ügy rendezéséről“ közelebbről, mely annyiban is kiváló jelentőségű ránk nézve, mivel a nagy státusgazda ezen korbeli általános közgazdászati elveire és nézeteire is világosságot derít. Azt mondja jelesül Széchenyi:

„Hazánknak, tekintve roppant hátramaradásunkat, organikus *egybefüggő*, az egész országot egyiránt érdeklő eljárásra és reformra van szüksége. Most már nem vidékek vagy egyesek, hanem az egyetemes hazának szent ügye forog kérdésben. A közlekedési intézetek az *államtest vérereinek* fontosságával bírnak (Előszó); s nincs ága köz- és magángazdaságunknak, mely általok nem illettetnék. (1. l.) Feladatunk most nem kisebb, mint a *világcsaláddal kapcsolatba* lépni. (2. l.) A közlekedés ügynek központilag kell megállapíttatnia, vezettetnie (13—14. l.), a miért tehát az *országos segély* a közl. eszközök kiállításától meg nem vonható, (16. l.) de viszont kell, hogy befolyhasson a közhatalom a viteldijak megállapítására [1]), *mert olcsó szállítás* reánk nézve elsőrendü szükség. (17. l.) A csatornák most már csak főleg ott alkalmazhatók, hol hajózható folyók vagy tavak közt összeköttetésre szolgálhatnak, a fősúly ellenben a „vasutakra“ helyezendő; mert csak ezek felelnek meg a kereskedés és üzlet mai követeléseinek teljesen. (32—33. l.) Tekintettel forgalmi szükségeinkre, a következő fő-vasútvonalok volnának megállapítandók: a) *Buda-Pest-Pozsony-Bécsi*, b) a *Budapest-Székesfejérvár-Fiumei;* c) a *Pest-Szolnok-Arad-Erdélyi;* d) a *Pest-Miskolcz-Kassai*, melyekhez azután több mellék- és szárnyvonalok csatlakoznának. (56—58. l.) Ezekután áttér szerző az építési költségek felszámítására különféle pályatervek, névszerint a vukovár-fiumeinak is birálatára (83. s k. l.), a *kisajátítási eljárásra* (93. s k. l.), valamint a végrehajtási eljárásra, utalva különösen arra, hogy a közlekedési kérdés helyes megoldása hazánk szempontjából valódi *életkérdés;* hogy jelen helyzetünkben legajánlatosb az országos költségeni pályaépítés (108. s k. l.), mert csak igy biztosíthatunk magunknak határzó befolyást a vitelbérre, s zárhatjuk ki magánvállalkozók károssá válható versenygését, hogy továbbá ez összegeket lényegileg csak *státuskölcsönök* által teremthetjük elő (111. s k. l.), mert egyébként az oly égető szükségnek e téren megfelelni képesek alig leszünk. (113. l.) Végre, hogy a közlekedési ügy legfelsőbb vezetése egy országos igazgató kezeibe tétessék, a ki mellé kellő

[1]) S pedig nemcsak maximumok felállítása által, hanem egyes árukra nézve s, és előforduló esetekben részletesen is.

számú hatósági s hivatalnoki személyzet volna adandó. (122. s k. l.) Befejezésül végre ujolag figyelmeztet Széchenyi a közlekedési ügy *óriási fontosságára*, kiemeli, miszerint általa maholnap a nemzeti iparnak új fejlődési irány fog kijelöltetni, s hogy hazánkban is helyt foglalhatand az emberi ipar majd minden ága, mert (mond) nálunk *minden anyag megvan*, s csak a szellem nem fejlődött ki még. Azzal zárván be gyönyörü dolgozatát, vajha szolgálhatna e javaslat is, a *nemzet-egyesítés és érdekösszevonás*, s főleg a magyar nemzetiség szellemi súlyjának is biztosítása és fokozására. (133—134. l.)[1])

Sok tekintetben még nagy mestere előtt járdalt e téren és elsőrangú kezdeményezőként jelenkezik *gróf Desewffy Emil* Széchenyinek Lónyaival együtt legnagyobb tanítványa. Többször dicsért kitünő „Alföldi Leveleiben“[2]) ugyanis részletes fejtegetésébe bocsájtkozván[3]), a közlekedési ügyet mind elméleti, mind practikus szempontból földeríti, s folytonos kapcsolatban a *müvelt népek irodalma-* és tapasztalataival, a kor szinvonalán álló szakférfiúnak bizonyul ez irányban is. Nézetei különösen a következők: utalva a közlekedési eszközök és hitelintézetek állására az anyagi érdekek előmozdítására czélzó factorok sorában (166. l.) s figyelmeztetve a korabeli szakirodalom jelesb termékeire[4]), kiemeli szerző mulhatlan szükségét ez ügyben kifejtendő legnagyobb tevékenységnek hazánk részéről is, megvilágosítja a müvelt külföld e tekintetbeni haladásait (170. s k. l.) s áttérvén a részletekre ezeket mondja: „a) *a közlekedési rendszer kiállítása* vagy országos erővel, vagy magánvállalkozás útján eszközlendő, azt azonban, melyik e két mód közöl a helyesb, föltétlenül eldönteni nem lehet; mindkettőnek meglévén előnyei és hátrányai; ámbár végelemzésben Desewffy mégis inkább az *államépítési rendszernek* látszik elsőbbséget tulajdonítani, (182—185. l.), mert a magánvállalkozás üzérszerü jellemét szerfelett hangsulyozza, a vagyon aránytalanságát előmozdító kinövéseire figyelmeztet, stb. b) Magyarországot illetőleg azt elemezvén (193. s k. l.), mely rendszer felelne meg legjobban a mi viszonyainknak, azon eredményre jut szerző, hogy

---

[1]) Gróf Széchenyi e munkája még maga a *Hetilap* által is elismeréssel fogadtatott s méltányló ismertetésben részesült. L. *Hetilap* 1848. foly. 15. s k. sz. (Tóth Mórictól.)

[2]) V. ö. „*Alföldi Levelek*“ 166—243. lapokat.

[3]) Már 1839—1840-ben.

[4]) *Macculloch:* „Dictionary of Commerce“-jére; *Michel Chevalier:* „Intérets materiels“ cz. remek dolgozatára; *Liszt-Rotteck:* „Státuslexikoni értekezéseire (e kérdést illetőleg) *Kleinschrod:* „Törvényismei müvére“ stb.

a feladat nagyszerüségével szemközt más mód *mint országos erővel s kölcsön*-fölvétellel működnünk alig leszen, s kifejezi azon nagy horderejü s csak napjainkban az újabb német financziskola által érvényre juttatott elvet, hogy az *államadósság nemcsak hogy nem baj* vagy veszteség, hanem föltévén hogy productiv módon alkalmaztatik a fölvett tőke, igenis előnyös valami (194. és 235. l.), s hogy nincs helytelenebb számítás közgazdasági tekintetben, mint *szükséges és hasznos* költségek megkimélése vagy halasztása. (196. l.), [1]) c) Áttérve különösen a magyar folyamszabályozás ügyére, itt egyenesen a részvénytársaságok ellen, s az országos költségekeni eljárást ajánlja (202. l.), kimutatván, mily helytelen a hasonlat a gazdag s roppant magán erőforrások felett rendelkező Anglia és mi közöttünk, s mely alkalommal sóhajtva felkiált: „Magyarország, bár legyek rosz jósló, világkereskedésben (úgy mint Anglia) nagy *szerepet játszani nem igen fog*" (203. l.) s hozzáteszi, hogy hazánkban csak általános s az egészre ható vállalatok és javítások érdemelnek elsőséget, erre pedig *kölcsönpénz* szükségeltetik (204. l.)[2]). d) Kiemeli szerző az 1832/6-ki 25-ik törvényczikknek *a kisajátításra vonatkozó* határozatai elégtelenségét, s egy külön részvénytársulati törvény alkotásának szüksége mellett emel szót, (211. l.); kifejezi, hogy ha már a privátépítési rendszer elfogadtatik, miután nagyon is kell tartanunk attól, hogy a szállítási intézetek hazánkban *monopolisztikus jellemet* öltendnek verseny-intézetek hiányában, a viteldijak maximumának hosszabb időre való megállapítása szükségesnek mutatkozik, (215. l.) valamint az is kikötendő lészen, hogy a társulatok az állam póstaviteli és hadszállítási ügyében engedményeket tenni kötelesek legyenek, ellenben nem pártolja szerző azt, hogy a közlekedési intézetet bizonyos *idő leforgása után, kárpótlás mellett* az államhatalom magához válthassa. (216. l.) e) Szól végre szerző a közlekedési ügy technikai oldaláról, s kijelöl erre nézve is némely elvet, mely zsinórmérvül szolgálhatna e nembeli hazai vállalataink kivételénél; s főleg azt hangsulyozza, hogy szerinte nemzeti fon-

---

[1]) Egy helyen (235. l.) egyenesen úgy nyilatkozik Desewffy, hogy magyar vasútaknak egyesületi útoni előállításához soha reményt nem táplált.

[2]) Helyesen útal itt D. arra, hogy a magántársulatok a lehető legalacsonyabb vitelbér tekintetében, melyre pedig mindenek felett szükségünk van, szinte nem nyújthatnak elégséges biztosítást; hogy részvény-társaság csak jól jövedelmező vonalra találkozik; s hogy a fölveendő kölcsönért külföldre menendő kamat miatt, nem kell ép nyugtalankodnunk, hiszen ez a részvény-vállalatoknál is megtörténnék, mert sok idegen részvényes nélkül alig érettetnék el a vállalkozási czél. stb. (204. l.)

tosságú közlekedési vonalok azok, melyek a magyar kereskedés központját Buda-Pestet az adriai tengerrel és a belforgalom főbb pontjaival kötnék össze; a hol *sem vizi, sem egyéb* közlekedés még nem létezik, s hol az építési anyag távolsága miatt kőútak is igen sokba kerülnének. (236. l.)

Ezen nézetei kiegészítésére szolgálnak Desewffy egy másik művének „*a Parlagi eszméknek*“ (melyeket 1844-ben tett közzé) azon pontjai, hol a szerző tovább menve, a közlekedési ügyet mint organikus egészet egy *felelős országos* hatóság kezelése alá kívánja állíttatni, ideértve az e czélra megkivántató pénzügyet is, s igy okoskodik: „*Egy ily központi hatóságnak*, szigorú és világos törvényt szabnánk elébe, felelőssé tennők, de egyszersmind hatalmat is adnánk neki, hogy ne csupán tanácskozhassék, hanem cselekedhessék is; e cselekvési kört pedig most igy tűznők ki: nagyszerü és általános, az egész országot behálózó kőútrendszer, vizszabályozások, hajózás előmozdítási és áradás-gátlási szempontból; a Dunát a *Tiszával összekötő* csatorna, fiumei kikötő-javítás, Ludoviceum megszerzése, s két vasút, egyik az Aldunától a magyar tengerpartig“ stb.

A harmadik e korbeli *nagy szakférfiú*, ki a közlekedési rendszerre nézve szinte nagyobbszerü és önálló dolgozattal föllépett, *Lónyay Menyhért*, az 1847/8-ban (Pesten) kiadott és „Hazánk anyagi érdekeiről“ czimü jeles munka szerzője [1]). Lónyay e terjedelmes s hazánk összes közgazdasági viszonyait felkarolandó (de fájdalom befejezetlenül maradt) munkájában a közlekedés minden főeszközeit és intézeteit, a kőútakat, vizpályákat és a vasutakat vonván (és pedig mind elméleti, mind praktikus szempontból) tárgyalás alá, egészen a korabeli nagy franczia és német szaktekintélyek (Chevalier stb.) módjára és szellemében, s támaszkodva gazdag statisztikai és nemzetgazdászati adatok- és forrásokra: oly szellemtermékkel ajándékozta meg szakirodalmunkat, melynél jelesbet ez irányban nem birunk, s mely Desewffy „*Alföldi Levelei*“ mellett majdnem az egyetlen szakmü hazánkban, mely ez időben a modern európai tudomány és gyakorlat szinvonalának teljesen megfelelt, sőt azt egyben-másban még magasbra is emelte; tehát a fiatal alig 25 éves tudósnak, Európa elsőrangú nemzetgazdái közt helyet biztosított.

A *munka tartalmát és irányát* illetőleg ez a következők alapján méltányolható: „a bevezető szakaszban, hol szerző általános nézeteit

---

[1]) Megjelent 2 füzetben, nagy nyolczadrétben, s tartalmazza a közlekedési eszközöket.

adja elő (I. 1—20. l.) utal Lónyay a szellemi és anyagi haladás szükséges kapcsolatára, kimutatja, *hogy a productiv erők* lehető legnagyobb kifejlése képezi a valódi nemzeti gazdagságot, s hogy ez utóbbira semmi sem gyakorol oly határzó befolyást, mint a *közlekedési eszközök, a hitelintézetek* és az *ipar-növelés*, a miért is főleg és mindenekelőtt honunkban is e factorok megvalósítására kell törekednünk, mert csak igy érhetni el anyagi jobblétet, s ennek alapján igazi független létet, és politikai s polgári szabadságot. Áttér ezután a 2-ik szakaszban (21—30. l.) a közlekedési eszközöknek *az emberiség* fejlődésére gyakorolt jótékony hatása, s a civilisátió haladtávali szoros viszonylatára, mely után feladványának practikus részéhez fordulván, a „harmadik és negyedik“ szakaszban a közlekedési eszközök- és intézeteket egyenként, s különösen a kőutakat, tanulmányozza, (31—101. l.) utal a művelt népeknél divó e nembeli eljárásra, birálgatja az 1843/4-ki országgyülés ez ügybeni munkálatait, hangsúlyozva azt, *hogy ingyen-munkán* alapuló rendszer mellett soha sem fogunk tökéletes úthálózat birtokába jutni, s hogy mint sok másban úgy e tekintetben is az országos erők nagyobb összpontosítása, és az országos intézésnek a törvényhatóságok intézkedési joga ellenébeni kiterjesztése szükséges. (86. s k. l.) Az „ötödik“ szakaszban a jövendőbeli intézkedés körüli eszmék fejtetnek ki (101—135. l.) s különösen kimutattatik az, hogy ha egységesb *nemzeti útrendszert* akarunk előállítani, oda első vonalban pénz és tőke szükségeltetik, s csak másodvonalban lesz az ingyen-munka alkalmazható (108. l.), hogy az országos vonalok előkelőleg a *közpénztárból*, de az illető vidékeknek is közrejárulásával építtessenek és tartassanak fenn. (124. l.) Evvel áttér szerző művének *második füzetében* a vizútak, hajózat, csatornák elemzésére, utal (1—31 és 53. l.) ez ügy állására egyéb álladalmakban, szól hazánk folyam- és hajózati viszonyairól (32—53 és 72. s k. l.) figyelmeztetve ez iránybani *szükségeinkre*, s *Chevaliernek* a hires franczia státusgazdának Dunánknak a világ-folyamokkal való egybekapcsolását követelő értekezésére, s kijelöli az elveket, melyek ez ügyben irányadók kell hogy legyenek (81. l.) Művének utolsó vagyis *harmadik részében* (II. füzet 89—209. l.), végre szerző a legérdekesb kérdéshez, vagyis a vasutakéhoz fordul és következő nézeteket fejteget: a) *Vasutak* a közlekedési eszközök legfontosbikai, melyeknek hatása a forgalom, a nemzetgazdaság, a művelődés, sőt még a hadviszonyokra is megmérhetlen (101—115. l.) s teljes joggal nevezhetők a népek mind anyagi felvirágzása, mind szellemi kifejlődése, tehát az ipar és humanitás leghatalmasb emeltyűinek. A vasutak fejlődési stádiumai

a szerint különböznek, a mint az épités, vagy *privátetőkkel vagy állami segélyzéssel*, vagy egyenesen országos költségen történik. (115—128. l.) Mely eljárási rendszerek mindegyikének találunk példáira a két művelt világrész államaiban (129—183. l.). Azon kérdésre, melyik czélszerübb e rendszerek között, Lónyay munkája utolsó szakaszában (184—209. l.) felel, s azt mondja, hogy ezt föltétlenül eldönteni nem lehet, s attól függ, minő beligazgatási, pénzügyi, közgazdasági stb. viszonyok léteznek valamely álladalomban. Tovább haladva azonban argumentátióiban szerző mégis azon (Széchenyiéhez és Desewffyéhez is hasonló) eredményre jut, hogy egy nemzeti vasuthálózatot a jelenkor igényeinek megfelelőleg a *magára hagyott társulati tevékenység* előállítani nem képes, ily productiv czélra alkalmazott közadósság az országnak kárára nincs (151—152 és 186. l.), az állampályák sok előnynyel birnak a magánpályák felett nagy közönség és a forgalom érdekében, s hogy a „kamatbiztosítási rendszer", habár nem is elvetendő, de mégsem oly czélirányos mint az államépítési *rendszer* (202—203. l.,) hacsak ez utóbbi nem vétetik oly rideg módon foganatba, hogy általa a magánvállalkozás egészen lehetlenné tétetik (208. l.) [1]).

Szóval, Lónyay e munkájával valódi úttörő volt komolyabb szakirodalmunk ez ágában, s mint a nagy angol-franczia iskola hive, de önálló és független gondolkozású képviselője, joggal tekinthető azon hazai státusgazdánknak, ki a külföld celebritásai közt is sokkal egyenvonalba helyeztethetik.

E három kitünő szaktekintély mellett voltak *1840—1848* közt más hazai szakembereink is, kik a közlekedés-ügy fejtegetésével foglalkoztak [2]). Minthogy azonban ez utóbbiak *Pulszkyt és Trefortot* kivéve, kik szintén több alapos hirlapi czikk- és értekezésben léptek fel ez irányban [3]), különös eredetiséget nem tanusítanak, s a dolog fejlődése meg a nézetek alakulására (ugy mint a nevezett 3 nagy státusgazda) befolyást nem gyakoroltak, munkálataiknak tüzetes ismertetése nem látszik szükségesnek [4]).

---

[1]) E nézetéhez Lónyay a legújabb időkig lényegileg hű maradt, a mint az többrendbeli jeles értekezéseiből e tárgy felett (p. o. Budapesti Szemle 1865. új foly. III. köt. 275. s k. l.) kitetszik. Erről azonban tüzetesebben alantabb szólunk.

[2]) Például *Poroczkay:* a „Ferenczcsatorna meghosszabbítása" cz. munka (1847. Pest) szerzője; *Névtelen:* „A fiumei kikötő" (1843. Pest.)

[3]) Péld *Pesti Hirlap* 1844-ki foly. 367 és 393. szám. 1845: 521. s k. szám.

[4]) Szükségtelennek látszik megérinteni, hogy azon nagy vitakérdések, me-

7. §.

Nézetek az országos pénzügy körül.

Hátra van még szólanunk azon nézetek- és törekvésekről, melyek ez időben különösen azon kérdés körül öszpontosultak, hogyan lehetne Magyarországnak köz-szükségleteivel szemközt egy *olyszerü pénzügyi rendszert* alapítani, mely a nemzet előtt álló nagyfontosságu anyagi közigazgatási és műveltségi czélok elérését lehetségessé tenné, anélkül hogy a vagyonilag kedvezőtlen helyzetben létező népre szerfelett súlyosan nehezednék.

E nagy reformkérdés mint említenünk sem szükséges, legszorosb összefüggésben áll mindazokkal, miket a jelen időszakbeli eszmefejlődésre nézve fentebb az adó, az örökváltság, a közmunkák, a vám-, bank- és közlekedési ügyet illetőleg kifejtettünk; a miért is e helyütt részletes fejtegetést nem szükségel, s elégségesnek látszik a következők megérintése.

A pénz- és financzügyi kérdés égető volta az 1843 44-ki országgyülés óta, midőn a megindított különböző vállatok, s szőnyegre került tervekkel szemközt, tekintélyes országos pénzerő nélkülözhetlensége mind jobban kitünt, napról napra élénkebben kezdett éreztetni, a miért is akár a napi sajtót, akár a sociális agitatió körét, akár a komolyabb szakirodalmat tekintsük, mindenütt találkozunk ez ügyre irányuló tervezetekkel és vitatkozásokkal.

Legérdekesb és legnagyobb nyomatékkal biró pedig az e tekintetben is bámulatos szorgalmat és productivitást kifejtett 1843/44-ki országgyülési „kereskedelmi választmány“ munkálata „*Az országos pénztárról*“ (IV-ik rész), mely egy rendszeresb financz-szervezési tervnek tekintethetik s a következő főpontokban foglalható össze.

Utal a munkálat mindenekelőtt egy rendezett országos financz szükségére, s kimutatván hogy ennek forrásait részint országos köl-

---

lyek a 44-ki országgyülés előtt és alantabb a birtokviszonyok, örökváltság, telepítés, gazdagsági reformokra stb. vonatkozólag a *sajtóban, az irodalomban, és a sociális téren* az elméket foglalkodtaták: az 1845—1847-ki időszakban is meleg érdekeltséggel feszegettettek, s hogy e tekintetben is a sajtó és folyóiratokbeli nézet-nyilatkozatok olykép tértek el egymástól, hogy péld. a *Pesti Hirlap* és *Hetilap* a határozottabb s radikálisb, — a *Jelenkor*, a *Magyar Gazda*, a *Budapesti Hiradó* pedig a békésebb s minden siettetést vagy rázkodtatást kerülő irányt követte. Hazafias érzületben és a nemzetiség és magyarság országos létének föltételei iránti felfogásban azonban mindnyájan egyértelemben voltak, s egyenlő alapon állottak.

csön, részint *forgalomba hozandó* papirospénz, részint direct és indirect adók, meg az állam-jószágok jövedelmei képezhetnék: kijelöli a főelveket, melyekre a státusháztartás fektetendő volna, tekintettel természetesen az általános teherviselés eszméjére, az alkotmányosságnak ez irányban is szoros fenntartására, meg arra, hogy az országos pénzügyben a lehető legnagyobb takarékosság és a *nemzeti erőforrások kimélése* kell, hogy sinórmérvül és kiindulási pontul szolgáljon. (1—2 l.) Átmegy azután a tulajdonképeni törvényjavaslatra, felsorolja a közjövedelmek különnemű forrásait (7. s k. l.), megállapítja az országos pénztárt s annak kezelési szabályait, az *adók begyüjtése és* rendezése módjait, szól a különböző állambevételi források (sóár, bélyegek, örökösödési díjak (16. s k. l.) a hus- és szeszfogyasztási adó, vámilletékek (31. s k.) meg az *absentistákra* rovandó adókról; s az utolsó szakaszban az országos pénztár ténylegos felállítását szabályozza. — Olyszerű munkálat, mely a tudomány és praxis mai álláspontján ugyan többé kielégítőnek nem nevezhető, de tekintve keletkezésének idejét s az akkor még nálunk uralkodott sajátszerű financziális nézeteket, mindenesetre örvendetes haladási mozzanatként üdvözlendő, s szóló tanusága annak, hogy *hazai törvényhozóink közt* voltak ez időben már oly szakférfiak, kik a kor követeléseit teljesen méltányolák, s a nemzet jól felfogott érdekét holmi avas előitéletekkel szemben igenis helyesen fogák fel és mérlegelék.

Mindezen törekvések azonban, mint köztudomású dolog egyelőre vagyis a 48-ki átalakulás beállta előtt practikus eredmény nélkül maradtak, a mennyiben sem a törvényhozás, sem a kormányzat terén nem történt oly lépés, mely az ügyet előbbre vitte, e fontos gyakorlati reformkérdés megoldását előmozdította volna [1]).

A dolgok ily állásában ismét csak az irodalomhoz kell fordulnunk, s ebben lehet keresnünk felvilágositást az iránt, mily elvek és nézetek uralkodtak honunkban e téren ez időben.

Közgazdasági irodalmunk mezején csakugyan találkozunk ez időben néhány kisérlettel, mely figyelmünket megérdemli s némi tájékoztatóul szolgálhat. Igy jelesül nem említve azon dolgozatokat, melyek mint az adó- és hitelviszonyok körül forgók, fentebb már elő-

---

[1]) Még magának Széchenyinek belépése a helytartótanácsba sem hozott elő e tekintetben valami jelentékenyebb változást. Ujabb bizonysága annak, mily állhatatosan és szivósan ragaszkodtak a hatalom emberei mindahhoz, a minek *kézből-kiadása* az osztrák érdekeket csorbíthatta vagy legalább azok túlnyomóságát mérsékelhette volna!

soroltattak, említést érdemel ez időből: *Kissnek* „A magyar kincstár jövedelmei“ cz. s 1846-ban (Budán) közrebocsájtott értekezése; *Róth* erdélyi protestans lelkésznek németül irott következő könyvecskéje: „Über den Geldmangel in Siebenbürgen“ (1848. Brassóban); főleg pedig és mindenekelőtt gróf *Desewffy Emilnek* egy terjedelmesb dolgozata: „Fizessünk mennyit becsülettel elbirunk magunknak magunkért“ mely előbb a „Budapesti Hiradóban“ hirlapi czikkek alakjában [1]) 1847-ben pedig összeszedve és átdolgozva rendszeres s összefüggő munkálatként bocsájtatott közre, s valamint *Lónyay* „Anyagi Érdekei“ stb. a „közlekedési ügyre“ nézve, *Karvassy kézikönyve* az „egész nemzetgazdaságtanra“ nézve, neveztethetik pályatörő munkának, ugy ez a practikus magyar „pénzügy-rendszer“ első összefüggő s alapos theoriájának nyilváníttathatik. Lássuk e jeles munka tartalmát közelebbről.

Mindenekelőtt arra utal szerző, hogy *egy országos financzia* megalapítása elsőrendű nemzeti szükség, s hogy e nagy kérdésben egyebek közt a nagy politikai pártok is erélyesen hivatvák eljárni, hogy az ország erkölcsi, értelmi és anyagi java és boldogsága előmozdíttassék. (Előszóban és 8—10. lapon). Áttér ezután e kérdés megoldásának nehézségei, az eddigi kisérletek és intézmények elégtelensége, s annak megmutatására, hogy legtöbb bajainknak, elégületlenségünknek stb. oka e tekintetbeni hátramaradottságunkban rejlik (10—23.l.), s hogy egy a civilisátió szükségeivel és követeléseivel helyes arányban álló magyar financzia *nem egyedül magyar kérdés*, de általában postulátuma egyszersmind a polgárosulásnak és a századnak, melyben élünk! Sőt mi több, hogy alkotmányos fejlődésünk is lényegileg ettől van föltételezve (23. 41—42. 56. l.) Dolgaink (mond szerző) oda jutottak, hogy *foltozgatásokkal* többé nem haladhatunk előre. Pénzügyi tekintetben egy egészen novus ordo rerumnak kell születnie; le kell tennünk a mult kornak a mai fejlemények és szükségekkel össze nem férő balitéleteit, kisszerű felfogását stb. (56. l.)[2])[3]). Az országnak (mond Desewffy) szükségeihez mért, *önrendelkezése alá tartozó közfinan-*

[1]) E czim alatt: „Magyar financziáról.“ L. Budapesti Hiradó 1847. juliusi számok.

[2]) Szellemdúsan mondja itt azt is: pusztulásunknak gátot vetni, nemzeti közérdek, mely elől minden egyébnek háttérbe kell szorulnia, *országjavitás tehát* nagyban, mielőbb és összevágólag, és ezzel arányban álló financzia. (24. l.)

[3]) Több ez időben megjelent terjedelmesb hirlapi értekezés közöl figyelemre méltó még a *Pesti Hirlap* 1847-ki második felében „Teendőink“ czim alatt megjelent czikksorozat.

cziát kell mielőbb megalapítania; a subsidium ezen eszmének meg nem felel; közfinanczianknak ész- és okszerűleg, nem szorosan közigazgatási, hanem investitionális czélra irányzottnak, azaz országjavítási és gyarapítási *természetünek kell lennie.* Országjavítás tehát mielőbb nagyban és összevágólag; melynek alapját három alkatrész képezi, u. m. a közteherviselés általánosítása, de facto pedig egy specialis teher sommával e végre megnyitandó jövedelem-forrásoknáli alkalmazása; másodszor: alkotmányos állásunkból folyó azon jognak: közczélokra vállalt terhek hova-fordításáról *törvényhozásilag* rendelkezni, számot kérni, felelősséget követelni, átvitele az óhajtások mezejéről a gyakorlati életbe; végre: hiányos közjövedelem-kiállítási rendszerünk fokonkinti átalakítására: a *direct adótehervisclés* behozása mellett az „indirect" adózással kisérlet megtétele. (44. s k. 65. s k. l.) [1]). Ez utóbbi tekintetben különösen Desewffy a *dohány* megadóztatását tartotta időszerű feladatnak, jelesül olyképen: hogy a dohánytermesztés eddigi szabadságának fenntartása mellett nemcsak azt eszközöljük, hogy hazánk az osztrákbirodalmi összes dohányszükségletet nagy részben fedezze, s még a belszükségletre meg kivitelre is elegendőt termeljen; másfelől azt is, hogy az országos (magyar) kincstárnak a dohány és dohányáruk belfogyasztásából évenkint 3—4 millió pengő forintnyi jövedelem is biztosíttassék; *eltekintve attól,* hogy azért is buzgólkodott Desewffy a dohányfüst megadóztatása mellett (mint említők), hogy az ország határain fennállott vámsorompók ledöntethessenek, s *hazai forgalmunk teljes felszabadításával* nekünk Magyaroknak lehetővé váljék odahatni, hogy az összes monarchia kárára fennálló prohibitiv külvámpolitika, főleg a mi érdekünkben és javunkra, valahára módosíttassék. (101. s k. l.) [2]). Dolgozata utolsó szakában röviden összefoglalja fejtegetéseinek velejét s odanyilatkozik, miszerint reméli ezen alapokon a főbb bajoknak elháríttatását és a nemzet számos égető szükségeinek kielégítését, s utalja az adófizetéstől irtózó honfiait e financzrendszernek általánosan előidézendő előnyeire és hasznaira, meg arra is, hogy általa politikai és alkotmányos életünk is nem csekély erősbülést és támaszt fogna nyerni. (120—124. l.)

---

[1]) Ez országos financzia megalapítására Desewffy évenként 5—6 milliót számított, s ennek meg szükségesetére felveendő kölcsönöknek alapján hitte keresztülvihetőnek e főbb közgazd. reformokat. (63. s k. l.)

[2]) A dohány-monopolium eszméje éles ellenzésre talált ez időben igen széles körben, s a *Hetilap* 1847-ki foly. 684. s k. 705. s k. 729. s k. több kritikai czikket is hozott e kérdésben. L. még *Hetilap* 1847-ki foly. 151 és 165. számait és 1848. foly. Nr. 6.

Az egész értekezésből kitetszik, hogy Desewffy, ez irányban is mint Széchenyi egyik legnagyobb tanítványa, daczára határozott pártállásának a conservativek táborában, a kor szellemének és követeléseinek intő szava előtt készségesen meghajlott, pártfeleinek nagyrészének *avas középkorias felfogása s veilleitásaitól* ment volt, nagy mesterének közgazdasagi rendszerét és törekvéseit kiegészítette, s annyiban is kitünő státusgazda, hogy mindig alapos tanulmány, a concrét életviszonyok helyes mérlegeléséből és nem képzeletszülte üres tervezetekből indult ki.

A pénz- és adóügy körébe vágnak továbbá két terjedelmesb értekezések, melyeket *Kossuth Lajos* és *Beniczky Lajos* 1847-ben Bajza „Ellenőr“ czimű politikai zsebkönyvében bocsátottak közre [1]). Mindkettő határozott *ellenzéki szellemben*, ügyes felderítésével a fennálló financzrendszer alkotmányellenes volta és káros hatásainak. Beniczky jelesül „*Magyarország pénzviszonyai*, bányászata és kamara rendszere“ czimű dolgozatában: elszegényedésünk egyik főokát hazai pénzforrásainknak (bányászatunknak) nem hazai érdekünkbeni kezelésében véli rejleni (339. l.), utal arra, hogy hazai bányatörvényeink az osztrák szellemű kamara befolyásánál fogva anyagi érdekeinknek meg nem felelők (347—350. l.); hogy ércz- és bánya-kincseink gazdagságának nagy része tulajdonkép nem a mi javunkra, hanem idegen czélokra fordíttatik, *vasiparunk az örökös* tartományok ipara érdekében elnyomatik (360. s k.), s hogy mindenekfelett ez irányban is határozott föllépés szükséges részünkről, hogy az oly sujtólag ható visszaéléseknek vége vettessék s igazságosb eljárás foglaljon helyet döntő körökben hazánk iránt. A mi pedig *Kossuth „Adó“* értekezését illeti, ez [2]) három szakaszt foglal magában. Az elsőben jelesül kimutatja szerző az általános teherviselés mielőbbi életbeléptetésének halaszthatlanságát, ékes és meleg szavakban kötve szivére a nemzetnek ez ügyet (460. s k. l.), s úgy jellemezve a közadóviselést, mint a civilisatió egyik főpostulatumát. A „második szakasz“ visszapillantásokból áll az értekező adó-agitationalis tevékenységére, polemikus kitérésekkel gróf Széchenyire (475. s k. l.) s igazolva azon eszméket, melyekből e kérdésben értekező kiindult, s melyek által magát mindenkor vezéreltette. *Az utolsó rész az* uj financzforrások és országos jövedelmi ágak kifejtésének van szentelve (352. s k. l.) s itt egyebek

[1]) V. ö. *Ellenőr*: 339—385 és 448—572. lapok.

[2]) Melyhez még hozzávétendő a *Hetilap* 1846-ki foly. 100 és 103-ik számában közlött hasonfeliratu értekezése

közt a határvámok, a só, a lajstromozási dijak, az adósság-betáblázási illetékek, üresedésben lévő püspökségek jövedelmei, *külföldi pénzemberek* által nálunk történő birtokvásárlások utáni négy-, ötszörös dijak, *meg absentismusi* adó jelöltetnek Kossuth által ki, olyakul, melyek egy közpénztár s financzalapítására szolgálhatnának; hozzátevén értekező, (568. l.) hogy ha ez érintett *indirect jövedelemforrások* elégtelenek-nek mutatkoznának, ő is kész az egyenes adóztatási módot elfogadni [1]).

Szakembereink közől *az 1844-ki országgyülés* utáni korszakban még *Trefort* értekezett financz-kérdésekről, jelesül a *„Pesti Hirlap“* 1845-ki foly. (421—422.) számaiban, a hol egyebek közt szintén azon jövedelmi forrásokat taglalván, melyek egy országos pénztár felállítására alkalmasak volnának, főleg a bélyegdíjt, a husfogyasztási adót, meg szeszégetési accisát hozza javaslatba; mig egyéb idevonatkozó czikkeiben (például P. Hirlap 1845: 453—465 és 1844: 370 és 399) az adókérdésnek a vámügygyeli vonatkozásaira utal s ez irányban járul a feladat megvilágosításához.

Hogy az e korban uralkodott *pénzügyi nézetek felől* nyujtott e kép teljesb legyen, s alantabb ne kényszerüljünk ujolag az itt közbeszakasztott fonalát fejtegetéseinknek fölvenni, megérintjük itt mindjárt azon becsesb *irodalmi* termékeket is, melyek az 1848-ki nagy válság idejében láttak hazánkban napvilágot. Igy jelesül: Báró *Kemény D.* „Adórendszer“ czimű értekezését, mely 1848-ban Pesten jelent meg s az adókérdés némely momentumait veszi tárgyalás alá. *Paltauf:* „Die Kunst aus Nichts Geld zu machen“ (Nagyszombat, 1847.) czimű dolgozatát, melyben a papirpénz-csinálás és forgalombahozás egy ujszerű módja hozatik inditványba, névszerint az által, hogy szerző: be nem váltható *ugynevezett néppénzt ajánl* kiadatni [2]). Végre az ezeknél terjedelemre ugyan nem nagyobb, de belbecsre hasonlíthatlanul értékesebb *„Pénzügyi Leveleket“* (Lónyay Menyhérttől 1848.), melyek a magyar kormány némely közgazdasági intézkedései birálatára czéloz-

---

[1]) Két helye K. ez értekezésének még igen figyelemre méltó. Az egyik (450 s k. l.) hol a magyar nemesség érdemeiről és történeti szerepéről valóban rajongó dythyrambusokban ömledezik, a másik a hol a következő emlékezetes szavakra fakad (457. l.): „Borzadnék koczkát játszani a nemzet jövendőjével, mert megtanultam a históriából, hogy a *forradalmak napjára gyakran* a szolgaság hosszu éjjele következett, oly fegyver az, melyhez csak a kétségbeesés folyamodhatik.“

[2]) E munkára a nagy német nemzetgazda Rau munkájának egyik jegyzetében egyenesen reflectál s azt a pénzmystikusok (Chitti, Corvaja stb.) tervei mellett emlegeti.

nak, egyebekben pedig annyiban is figyelemre méltók, hogy az urbéri kárpótlás módozatait igen helyesen tárgyalván, ez ügy akkori elintézésére nagy befolyással voltak.

* * *

Még csak *azon irodalomtörténetileg* nem egészen közömbös tényre akarunk utalni, miszerint ez időszakban kezdettek egyesek nálunk is a naponkint nagyobbszerű fejlődésnek elébe menő *socialistikai és communistikai* mozgalom iránt figyelemmel viseltetni; minek tanusága egyebek közt a „*Századunk*“ 1845-diki folyamában megjelent nagyobb értekezés a „Socialismus és Communismusról“ [1]) s főleg *Dercsényi József* bárónak 1846-ban közrebocsátott ily czimű dolgozata is: „Tanulmányok a Communismusnak egy humanus ellenszeréről“ (Pest), melyben egy uj ugynevezett „humanisztikus nemzetgazdasági rendszer“ megvalósítása ajánltatik, a kormányok és népek arra figyelmeztetnek, hogy csak ott várható igazi elégültség és jóllét, a hol a *politikai*, *a gazdasági* és az erkölcsi művelődés párvonalosan és egyidejüleg halad előre, a kormány a népnek, a nép a kormánynak irányában bizalommal és jogtisztelettel viseltetik, s minden állami és társasági intézkedés az igazi közérdek és az összeség szempontjából vétetik esközlőbe. Egészben véve kevés *eredetiségre s kevesebb* elme-mélységre mutató dolgozat, a mennyiben mindez eszmék már eléggé ismeretesek és elterjedtek, s egyetlen sincs azon nagy kérdések közől Dercsényi e műve által megoldva, melyek a modern sociális világot foglalkodtatják és izgalomba helyzik.

NEGYEDIK FEJEZET.

Az 1848-ki átalakulás s annak közgazdasági eszme- és intézményköre.

1. §.

A válság kezdeményei és előjelei.

Azon nehány hónapi időszak, mely a most említett küzdelmek s az epochális jelentőségü 48-ki országgyülés közt létezik, hazánk újabb történelmében nem annyira *közgazdasági*, mint inkább alkotmányi *és*

[1]) V. ö. „Századunk“ 1845-ki foly. 34—37. számaiban.

közjogi tekintetben emlékezetes, miért is az e korbeli eszme-áramlatnak és elvharczoknak részletes elemzésébe bocsátkozni, nem állhat feladatunkban.

Pár szó azonban még sem mellőzhető az e korbeli politikai eszmemozgalmat illetőleg, miután az a nemzet *anyagi érdekei és törekvéseire* is kihatott, sőt azokat, mint egyik tényezőt, magában is foglalá; másfelől közvetlen kiinduláspontja lőn azon nagy és mélyen menő válságos fordulatnak, mondhatnók rázkódtatásnak, mely 1848—1849-ben összes állami, alkotmányi és közgazdasági életünket *új alapokra állította*, a magyarság politikai és anyagi érdekeinek, szükségeinek és felfogásának egészen eltérő irányt s czélpontokat tüzött ki.

A 47/48-ki hongyülést közvetlenül megelőzött idő, midőn a jövendő események mintegy ösztönszerü elősejtelmében a nemzet minden rétegeit és osztályait bizonyos *lázas izgatottság* fogta el, egyebek közt történetileg nevezetessé vált azon nagyszerü elv-harczok és készülődések által, melyek közepette az országban létező két nagy politikai párt, a *conservativek* és *az ellenzékiek*, az előreláthatólag bekövetkezendő országgyülési tusák tekintetéből kellő állást foglalni, egymáshozi viszonylatukat constatirozni, czéljaik és igényeik iránt önmagukkal tisztába jőni, s az anyagi és politikai érdekek előmozdítására irányzott *elveiket* határozottabban formulázni törekedtek.

Nevezetes és messzeható jelentőségü ez időszak még azon okból is, mivel, mint egyebütt, Európa majdnem valamennyi államaiban, úgy nálunk is a közszellem és eszmeirányzat szembeszökő megváltozását mutatja több tekintetben. Igy egyebek közt félre nem ismerhető haladás tapasztalható honunkban ez időben a modern *európai állam-eszme* méltányolásában, és evvel megegyezőleg a parlamentaris *kormány* s a *népképviselet* alapjáni törvényhozás rendszerének jelentősége és értéke belátásában. Továbbá abban, hogy maga a kormány is belátva állhatatos reform-ellenző irányának s rendszerének időszerütlenségét és tarthatlanságát, némely *reformok* életbeléptetésére készebbnek mutatkozott, s főleg közgazdasági tekintetben a nemzet többrendbeli ohajai és szükségei teljesítésére hajlandóságot tanusíta. Igy végre annyiban, a mennyiben a nemzeti reformok czéljai és eszközei felett a tömegekben világosabb felfogás kezde helyt foglalni, sok határozatlan eszme concrétebb alakot öltött, *a pártok élesebb elkülönülése* s tömörülése az irányadó elvek határozottabb körvonalozását lehetségesité stb.

Ránk nézve, az előttünk álló feladat tekintetéből, egyfelől a két nagy politikai párt által ez időben *felállított programmnak* némely főbb pontjai, másfelől az 1847. végén megnyiló országgyülésre kül-

dendő követeknek a megyék által adott *utasítások birnak* kiváló fontossággal, a mennyiben t. i. ezekben közgazdasági eszmék és nézetek is tüzetes kifejezésre jutottak, s így az e korbeli felfogás constatirozására nézve bennök a legmegbizhatóbb forrást birjuk [1]). Lássuk ezeket közelebbről.

* * *

A mi először is a két nagy országos pártnak programmjait illeti, melyek ez időben részint maguk a pártvezérek által, részint a *pártok organumaiban* tüzetesebben formuláztattak: ezek azon főbb státusgazdászati elveket is tartalmazták, melyeket az illető fél a legközelebbi országgyülésen keresztül vinni, magának czélul tüzte ki. [2])

A conservativ-párt programmjában jelesül kiindulási pontot képezett az *erős kormányhatalom* elve, a birodalommali kapcsolatnak szilárdítása, a haladási kérdések fokozatos megoldása, a reform-ügy anyagi és sociális oldalának előtérbe helyezése, minden túlhajtás, erőltetéstől gondos tartózkodás. Kitüzé czélként: az úrbérviszonyok kiegyenlítésének könnyítését, a vám- és kereskedési kérdést, a bányatörvényt, a törvénykezés megjavítását, az egyesületek és társulatok iránti intézkedést, *közlekedési hálózatunk tökélyesbítését*, ipari és forgalmi viszonyaink nagyobb mérvű előmozdítását, czélszerübb adó- és financzrendszer életbeléptetését, mint megannyi előföltételeit és alapjait további javításoknak az anyagi és közgazdasági érdekek terén. *De nem szólott a programm* (legalább határozottan: nem) a közgazdasági élet átalakításának nélkülözhetlen közjogi előföltételeiről, a jogegyenlőség, az általános adó-teherviselés, a törvény-előtti egyenlőség, a népképviselet elveiről, melyek nélkül polgárosult állam *anyagi regenerátiója* korunkban alig gondolható, ipari és gazdászati előhaladás lehetetlen.

E tekintetben az *ellenpárt* programmja sokkal határozottabb, a kor szellemével megegyezőbb, a *szabadság, humanitás és haladás* nagy tekinteteit sokkal jobban méltányló vala. Szerinte a nemzeti reformnak egyetemesnek, a köz- és társadalmi életet, az alkotmányt és a közgazdaságot egyiránt átkarolónak kell lennie. Az ország törvényes önállásának és független kormányzatának elve, a közigazgatás közlegeinek felelőssége, képviseleti rendszer, *jogegyenlőség*, általános

---

[1]) Az irodalomnak és a *sajtónak terén* ez időben kifejezésre jutott eszmék már az előbbi fejezetekben voltak érintve.

[2]) V. ö. *Horváth:* Huszonötév II. 431. s köv. 456. s k. l.

teherviselés stb. a modern állam egyéb nagy s lényeges attributumaival, első sorban álla az oppositió czélzatai közt Közgazdasági irányban különös súlyt helyzett az *ellenzéki programm arra*, hogy a társadalom minden osztályai közt igazi érdekegyesítés eszközöltessék, s e tekintetben mindenekelőtt a köztcherbeni egyenlő részesedését minden rendnek és osztálynak, azután a jobbágyviszonyok megszüntetését a földesurak kármentesítésével s az ország közbejöttével, végül a nemesek minden polgári jogaink a *nem-nemesekre* való általános kiterjesztését vette czélba és kiindulási pontul. E nagy elvkérdések mellett és kivül az „ellenzék“ mindazon egyéb közgazdasági reform-feladásokat is fölvevé, melyek körül az utóbbi nyolcz tiz év folyamában egész erőfeszítéssel küzdött, s melyeknek végleges elintézésére a legközelebbi országgyülést hivatva lenni hitte.

A két párt ilyképen formulázott programmjának szellemében állapíttattak azután meg a megyei *követutasítások* is, mint hű viszhangja és nyilatkozata az e kort mozgató eszméknek és irányoknak. Elég lesz itt a sok közül kettőre utalni, mint a mely legkimerítőbben s legpraecisebb alakban foglalja össze a fő elveket, névszerint a Pestmegyeit és Borsodét.

Pestmegye követutasításában, jelesül közgazdasági szempontból tekintve azt, következő főpontok foglaltatnak: közös teherviselés, a házi és hadi-adónak aránylagos és közös viselése mellett, a szellemi és anyagi reformok létesítésére szükséges országos pénztár, s pedig indirekt adóforrások (díjak, absentista-adó, vámok, sóárfelemelés stb.) alapjáni felállítása; az urbérviszonyok teljes megszüntetése, teljes kármentesítés alapján a státus közbejöttével; az ősiség eltörlése az „uti possidetis“ elv szerint; a törvényhozás befolyásának biztosítása a *vámszabályozásra* (a teljes érdekviszonyosság alapján); közlekedési ügy és hitelintézet szervezése stb. — Mig a *borsodmegyei* utasítás ezeket tartalmazta: új vámrendszer s teljes viszonyosság a magyar korona országai s a monarchia örökös tartományai közt; fejledező iparunknak *védvámok* általi támogatása; közlekedési eszközeink javítása, vaspályák, csatornák, kőutaknak státusköltségen vagy (a két elsőbbnek) *kamatbiztosítás* mellett részvények útjáni építése; hitelintézetek és telekkönyvek behozatala; ősiség eltörlése; kötelező örökváltság az állam segítségével; végre a papi tized megszüntetése.

Kinek ne jutna végre ez időszak mozgalmas eseményeinek emlegetésénél eszébe a magyar reform nagy kezdeményezőjének *Széchenyinek* azon csodaszerü, mondhatnók látnoki szellemben irott munkája, melyben a popularitás zenithjéhez közeledő nagy népember

Kossuth törekvései és iránya ellen kikelve, a szerinte tulhajtó reform-mozgalmat feltartóztatni, s az események nyilsebes kerékforgását megakadályozni akarta; a *„Politikai programmtöredékeket“*. Azon munkája, mely habár közvetlenül nemzetgazdasági nézeteket nem tartalmaz is, de azon szellemnél fogva, mely átlengi, azon sok keserü, de kétségbevonhatlan igazságnál fogva, melyet jobbra-balra leplezetlenül kimond, azon mély államférfiúi pillantásnál fogva, melylyel a vezérférfiak hibáit és balfogásait feltárja, s mindenekfelett azon fájdalom! igenis beteljesedett *cassandrai* jóslatoknál fogva, melyekkel hazánk jövendő sorsát ecsetelé (daczára számtalan hiányainak, szenvedélyes hangjának és sok igaztalan kitöréseinek): politikai irodalmunk egyik *legszebb* gyöngyét képezi, s egyszermind azon szellemi terméke is a nagy embernek, melyben ez a nemzet bálványa Kossuth Lajos ellen irodalmi téren (egyenesen) utoljára lépett a sorompóba!

2. §.

Az 1847—1848-ki országgyülés, és annak közgazdasági határozmányai.

Az 1847/48-ki országgyülés hazánk történetében a szó valódi értelmében korszakot alkotó vala, mennyiben a nemzeti reform-mozgalmat diadalra segíté, az ország önállósága és politikai *függetlensége nagy elvét*, melyért századokon át sikeretlenül küzdött a nemzet, valóságra emelé, a szabadelmü törekvéseknek eredményt biztosított, s oly polczra emelé Magyarországot, a melyen, ha háborítlanul megmaradhat s békés fejlődése erőszakosan meg nem zavartatik, mind állami, mind közgazdasági tekintetben nagy jövőnek mehetett volna elébe.

Történeti befolyását e hongyülésnek e helyütt ecsetelni szükségtelen. A fejedelem által fényteljes környezetben eszközölt megnyitás, *a királyi előterjesztvények* tartalma, a felirati viták, Kossuth elragadó szónoklatának megannyi diadalai, a franczia forradalom kitörése, a márcziusi mozgalmak az osztrák birodalomban, a *magyar felelős miniszteri* kormány életbeléptetése, a német és magyar státusférfiak tusái és küzdelmei, stb. ugyanis megannyi hisztóriai események, melyek sokkal mélyebben vannak mindnyájunk emlékezetébe vésve, semhogy, kivált itt, azok részletes felsorolásába bocsátkozni szükséges volna. [1])

---

[1]) V. ö. egyébiránt *Horváth Mihály:* Huszonötév stb. II. 419—709. lapig,

Mellőzve tehát ezeket, azon *eszmekört és intézményeket vesszük* taglalat alá, melyek e nagy időben a közgazdasági téren jutottak kifejezésre. Jelesül

Nem csekély világosságot derítnek az e korbeli eszmeirányra először is maguk a *királyi előterjesztvények*, melyekben a kormány, hódolva a kor igényleteinek s a közszellem áramlatának, egynél több, közgazdasági tekintetben messze horderejü reform-pontot tüzött ki. Igy nevezetesen az *ősiség eltörlését*, telekkönyvek meghonosítását, az urbériviszonyok végleges rendezését, a katona-élelmezési ügyet, a magyar-osztrák közbenső vámvonalok eltörlését, a közlekedési ügy reformját stb. megannyi kérdések, melyek napról napra égetőbbekké váltak a nélkül, hogy kellő módoni megoldatást nyertek volna, s melyek, habár részben ez országgyülésen sem intéztethettek el végleg, arról tesznek tanuságot, hogy a kormány is belátá a reform halaszthatlanságát, s hogy kivált az anyagi érdekek tere volt az, *melyre az államhatalom* a törvényhozás figyelmét mindenekelőtt felhivni magát elhatározta.

Egy másik nevezetesb mozzanata ez országgyülésnek a *közös teherviselés elvének elismerése*, az urbéri s jobbágyviszonyok megszüntetése, az örök-váltsági kérdés megoldása, s az ősiségi institutió eltörlése. Az érdem az e körüli vitákban és eredmények tekintetében *Szemere* Bertalan, *Kossuth* Lajos, *Lónyay* Gábor és *Somssich* Pálé levén, kik meleg ékesszólással épügy, mint benső szabadságérzülettel a nemességet kiváltságos állásától megválásra, az ujkor ezen visszautasíthatlan követeléseinek elismerésére, s a közhaza érdekébeni áldozathozatalra buzdíták, s ki is vitték, hogy illető indítványaik a ház roppant többsége által elfogadtattak, s a *részletezésre* azonnal választmányok ki is küldettek. Igy jöttek létre a 48-ki *törvényeink 8. 9 és 12-ik czikkei*, melyekben kimondatott: „először, hogy Magyarország s kapcsolt részeinek minden lakosai ezentul minden közterheket különbség nélkül egyenlően és aránylagosan viselendik; másodszor, hogy az urbér s az azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok, *robot, tized és pénzbeli* fizetések e törvény kihirdetésétől fogva örökösen megszüntetnek; a magán földesurak kármentesítését pedig a törvényhozás a nemzeti becsület védpaizsa alá helyezi; harmadszor, hogy a megszünendő urbéri javadalmak helyes megbecsültetését a

---

és ugyanattól: Magyarország függetlenségi harczának története 1865. I—III. k. *s a Pesti Hirlap* 1848-ki folyamát.

kormány lehető legrövidebb idő alatt eszközlendi, e megbecsülés alapjait pedig *csak azon haszon* képezendi, mely abból a földesurakra valósággal háramlott, nem pedig azon teher, melyet az azt szolgáltató alattvalók viseltek; hogy a megbecsülendő évi haszon értéke huszszorozva teendi a kármentesítési tőkét, s az ekkép kitudandó becsérték fejében a miniszterium az illető birtokosoknak haladéktalanul *státuskötelezvényeket* adand, mely kötelezvények kifizetésére a kincstári fekvő javak leköttetnek, s a kormány felhatalmaztatik ezek alapján kölcsön eszközlésére, vagy az említett javaknak részletenkinti eladására; hogy az állam az ekkép biztosított tartozásnak kifizetését ezennel lekötelezi, s azt valóságos státusadósságnak elismeri; a már eddig kötött *urbéri örökváltsági* szerződésekre nézve végül a jelen törvény alapján később fognak jog és méltány szerinti intézkedések történni.“

E törvényes határozmányokkal egybefüggésben a 10-ik törvényczikkben a *tagosítás*, *legelő-elkülönzés* és faizás iránt történtek intézkedések; a 11-ikben a földesuri hatóság középkorias szellemű institutiója szüntetik meg; a 13-ikban a papitized eltörlése mondatott ki; a 14-ikben pedig az ép ez időre nézve kétszeres fontossággal biró *hitelintézet felállításának* elve jut érvényre, kimondatván, miszerint ez intézet az állampénztár támogatásával lesz életbeléptetendő; kölcsöneit a kölcsönvevő tetszése szerint ezüstpénzben vagy hitellevelekben adandja, kölcsönöket pedig a megbecslendő jószágérték alapján mindenkinek nyujtand, kinek urbéri megszünt haszonvételei iránt a 9-dik törvényczikkben biztosítás van adva, s a felveendő kölcsönt kellőkép biztosíthatja; a *15-ik törvényczikkben végre* az ősiség eltörlésére nézve kimondatik, hogy a miniszterium ez institutio teljes és tökéletes eltörlésének alapján a polgári törvénykönyvet fogja kidolgoztatni, s ez irányban javaslatát a legközelebbi országgyülés elébe terjesztendi.

Ezek a 47/48-ki országgyülésnek kevés bár, de roppant horderejü *közgazdasági* intézkedései.

Melyekhez ha azt is hozzávesszük, hogy ugyan e 48-ki törvények hozták meg hazánknak a rég ohajtott kormányzati *önállóságot s felelős államigazgatást*, hogy ezekben vettettek meg alapjai az uj magyar törvényhatósági szerkezetnek, s a népképviseleti rendszernek: be kell vallanunk, hogy e nehány határozmányban Magyarország megujulásának alapjai vannak letéve, hogy ezek nyomán hazánk egy még mindig túlnyomólag középkorias státusból egyszerre igazi modern müveltségi állammá alakíttatott; s hogy ilykép jó része meg vala valósítva *azon föltételeknek*, melyek mindeddig hiányzottak ahhoz, hogy

Magyarország a szabadság, a humanitás és az önálló politikai és anyagi haladás egyik fokhelyévé válhassék!

Vessünk már most egy pillantást arra, mily lépéseket tőn az ujonnan megalakult magyar kormány közgazdasági tekintetben, és melyek voltak a 48-ki pesti nemzetgyülés azon mozzanatai, melyek anyagi érdekeink tekintetében jelentőséggel birtak, s névszerint az ez időbeli nemzetgazdasági eszmék megitélését is lehetségessé teszik.

Erről a legközelebbi §-ban.

3. §.

Az uj magyar kormány, és az 1848-ki pesti nemzetgyülés köz gazdasági intézkedései és határozmányai.

Roppant horderejü volt mindenekfelett az, hogy az *első független magyar* s felelős kormány megalkottatván, ennek művezetében a közgazdaság és a státusfinanczügy (először évszázadok óta) önálló s szakszerű képviseltetést nyert, az ügy nagy fontosságának helyes méltányolásában a miniszteri osztályok közől *három* [1]) a tág értelemben vett anyagi nép- és államérdekeknek legfelsőbb vezényletére rendeltetett, s ez időtől fogva, föltéve a parlamentáris rendszer helyes kifejlését, a nemzet azon kedvező helyzetbe jutott, hogy ezentul menten minden *idegen befolyásoktól* és tekintetektől, egyedül önnön érdeke és önnön akarata szerint intézkedhetend legfontosb anyagi ügyei felett.

Mellőzve itt azon küzdelmeket, melyeket a nemzetnek a bécsi államférfiakkal a *pénz- és hadügyi* miniszteriumok tekintetében vínia kelle, a miniszterium szervezete- és működésére nézve lesznek némely általános megjegyzéseink.

Igy jelesül, hogy a közgazdasági, a közlekedési és a financzügyi miniszterium életbeléptetése után azonnal lényegileg ugyanazon elvek és organikus szabályok szerint rendezteték, mint Európa egyéb művelt s alkotmányos álladalmaiban. Minden főügy-ág a maga sajátszerű osztályát nyervén, s a belkezelési módozatok is ugy állapíttatván meg, a mint az *illető közérdek és a hivatalos* működés igényei követelék.

A mi pedig tevékenységüket a miniszteriumoknak, s névszerint a szellemet és irányt, a melyben eljártak, különösen illeti: az új magyar kormány, a törvény által elébeszabott elvekből indulván ki,

---

[1]) Jelesül a) földmüvelés, ipar és kereskedésügyi, b) közlekedési, c) pénzügyi miniszteriumok.

akként intézé lépéseit, hogy az ország illető *kormányzati ágainak* teljes mérvbeni önállósítását, s belső összefüggését biztosítsa; mig másfelől arra terjeszté ki gondoskodását, hogy a 48-ki törvények által kijelölt nagy reformok practikus létesítésére megkivántató előmunkálatokat elkészítse, a legközelebbi törvényhozó testület elébe terjesztendő javaslatait és tervezeteit megállapítsa.

A mi a *törvényhozást*, vagyis a képviseleti rendszer alapján először alakult (1848-ki pesti) nemzetgyülést illeti, ez is buzgalommal és ügyszeretettel fogott nagyszerü feladásához. Számos tagjai sorában az ország valamennyi fényes talentomai, *államférfiai és tekintélyes* szakemberei foglalván helyet, alapos kilátás nyilott a legüdvösb s legmesszebbható működésre. Azonban fájdalom, az időnek rövidsége, mely e működésnek ki volt mérve, s a válságteljes események, melyeknek rohama az országgyülésre zudult, szerfelett megszoríták ez utóbbinak, főleg közgazdasági iránybani munkásságát, úgy hogy a nagy reformkérdések legnagyobb része szőnyegre sem hozathaték, azok pedig, a melyek discussió alá kerültek, teljes megoldatásnak nem vitethettek elébe.

Lássuk most közelebbről azon feladványokat, melyek ez időben kormányunkat, az országgyülést, a napi sajtót és az irodalmat leginkább foglalkodtaták.

* * *

Egyik nagyobb horderejü kérdés, melynek megoldásával a kormány és törvényhozás ez időben foglalkozék: az *urbéri kármentesítés* vala. A 48-ki törvények illető határozatai értelmében ugyanis *Kossuth* pénzügyminiszter a pesti nemzetgyülésnek (september hava elején) egy terjedelmesb törvényjavaslatot terjesztett elébe, mely a következő főelvekben összpontosul: 1. „Mivel az állománynak Európa jelen hitelviszonyai között egyszerre czélszerü nagyobb kölcsönöket e czélra tenni, vagy a hypothekául lekötött kincstári javakat részint telepítés útján, részint jutányos eladással rögtön *forgalmitani nem lehet*, a birtokosok kármentesítését az állomány hitelc erejével eszközlendi. 2. Még pedig a következő elvek szerint: a) az úrbériséget vesztett birtokosok adósságainak felmondása a törvény által bizonytalan időre már fel levén függesztve, minden úrbéri természetü jószágokon fekvő adósságokat a kárpótlás összegéig, az *állam veszi át;* b) ezen adósságok lefizetése végett kármentesítendő birtokos kezeihez, vagy ha a hitelező úgy kivánná, saját kezeihez, a pénzügyminiszter a hitelező tetszése szerint, vagy ideiglenes kamatozó „fizetési biztosítványokat“

adand, melyek státuskölcsön útján, vagy pedig ennek, s az ország arany- s ezüsttermelésének összegyüjtése alapján felállítandó *jegybank* által fognak teljes névszerinti értékben beváltatni; vagy ha az illető hitelező úgy kivánja, 5%-es consolidált státuskötelezvényeket kézbesítend. 3. Ezen czélok eszközölhetésére az állomány kiadand, a körülmények által igényelt óvatosság s arány megtartása mellett: a) consolidált állami *adósságleveleket*, melyek 100—500 és 1000 frtnyi mennyiségüek lesznek, 5%-et kamatoznak, e végre féléves kamatszelvényekkel láttatnak el, évenkint 1%-et tevő törlesztés által beváltatnak, s egyenkint és szám szerint az állomány consolidált adóssága nagy könyvébe beiratnak; b) az állomány továbbá kiadand nagyobb egyes összegekre szóló, 5%-et kamatozó „ideiglenes fizetési biztosítványokat.“ 4. A magán hitelezők, az állomány által kiadandó kamatozó jegyeket névbeli értékükért elfogadni kötelesek, azonban csak azon mennyiségig, mely mennyiségig az illető adós *kárpótlásban* részesül. 5. Ha a hitelezett összeg 2000 frtot meg nem halad, s a hitelező inkább ohajtana rendes forgalmi jegyek általi kifizetést, ezen ohajtását a pénzügyminiszternek bejelentendi; s a pénzügyminiszter e czélra felhtalmaztatik 15 millió összegig kamatlan állományi kisebb értékjeleket használni. 6. Azon kármentesítendő birtokosok, kiknek jószágaik adósságokkal terhelve nincsenek, vagy ezeknek letisztázása után még kárpótlási követelésük volna, 5%-es consolidált státuskötelezvények által fognak ugyan kielégíttetni, mindazonáltal, ha ez iránt az illető miniszterrel egyezkednek, kárpótlási követelésük erejéig vehetnek az ez országgyülésen alkotott telepítési törvény végrehajtására nem szükséges kincstár-javakat által, melyekért a consolidált állományi adósságlevelek fizetésül elfogadtatnak. 7. *Sőt a mennyiben a kincstári javak* a fentebbi czélra elegendők nem lennének, a közállomány kezelése alatt levő közalapítványi javak is hasonló módon eladathatnak, s az érettük fizetésül bejövendő státuskötelezvények szint·azon természetüek, szint azon czélra fordítandók, szint azon elkülönzött kezelés alatt maradandók lesznek, mint az eladandó javak voltak. — 8. Valamint a kisebb kölcsönöknek *kamatlan értékjegyekkeli* kifizetésére a pénzügyminiszter felhatalmaztatott: ugy azon kármentesítendő birtokosokra nézve, kik vagy adósságokkal terhelve nincsenek vagy azokon felül még kárpótlási követelésük fenmarad, a pénzügyminiszter szintúgy felhatalmaztatik kármentesítésükre, ha kivánandják, kamatlan pénzjegyeket használni; úgy mindazáltal, hogy egynek-egynek 5000 pengő forintnál nagyobb összeg ily pénzjegyekben ne adassék. 9. *A kiadandó consolidált* stá-

tuskötelezvények és fizetési biztosítványok nemcsak a közigazgatás és katonaság körében cautiók letételénél elfogadtatnak; hanem a bérbeadott kincstári javak, vagy javadalmak haszonbéri összegei egyenesen és kirekesztőleg csak ily státuskötelezvényekkel s fizetési biztosítványokkal lesznek fizetendők; s az ily haszonbérletileg bejövendő értékjelek, valamint szinte a *kincstári és közalapítványi* javaknak eladásából bejövendők a rendes törlesztés által beváltott jegyekkel együtt évenkint meg fognak semmisíttetni, s a közállomány adóssági könyvéből számszerint kijegyeztetni."

A *javaslat* az előterjesztésre következett napokban tárgyalás alá vétetvén, miután egyes szakférfiaktól részint pénzügyi, részint közgazdászati tekintetben módosítványok tétettek s elfogadtattak, egyhangulag határozattá vált.

Az úrbérügyi kérdéssel némi összefüggésben a szőlő-dézma megváltásának, s másfelől a „telepítéseknek" kérdése is szőnyegre hozatott. Amarra nézve hosszasb vitatkozás után abban történvén megállapodás, hogy az állam általi kármentesítés elve alapul föltétlenül nem szolgálhat; emerre nézve pedig az, hogy a telepítések egyelőre csak *kincstári jószágokon* vétessenek eszközlőbe, de itten is azon ovatosságokkal, melyek a nemzeti és politikai tekintetek által parancsoltatnak. Végre érdekes mozzanat az ez irányban fölmerült discussiókban, hogy a státusjavak el- vagy el nem adása kérdése is szóba hozatott, s azok által, kik az eladást pártolák, a kisebb részletekbeni eladás ajánltatott és fogadtatott is el a többség által. [1])

Ipari és gyárüzleti tekintetben a magyar miniszteri kormány időszakából különös figyelemreméltó mozzanatra nem utalhatni, s egyedül *Klauzál miniszternek iparszabályzata* érdemel említést [2]), a melyben ugyanis, tekintettel az előrehaladtabb kor igényeire, több szabadabb irányú módosítások történnek a czéhszerkezeten, ez utóbbi azonban végkép el nem töröltetik, a mesteri remeklés megtartatik stb.

Nagyobb nyomatéku, habár nem igen szerencsésen vitt ügy vala ez időben *a vámrendszer* kérdése, mely szinte Klauzál miniszteri osztályába tartozván, ez utóbbi által képviseltetett a kormányban és az országgyülésen. E tárgyban két mozzanat bir kiváló érdekkel az e korbeli nézetek megitélhetésére nézve. Egyfelől ugyanis a kormány

---

[1]) V. ö. e tárgyalásokat *Pap Dénes:* a pesti magyar nemzetgyülés 1848-ban cz. munk. II-ik kötetének 247—281 l.

[2]) V. ö. *Pesti Hirlap* 1848: Nr. 80—81. (január 11-ről.)

intézkedései, melyek odaczéloztak: *hazánkat Ausztria* irányában teljesen önálló forgalmi és vámi területként szervezni, tehát a közbenső vámsorompókat valódi országos külvámvonalokká alakítani, (a mivel összefüggésben azután a bécsi miniszterium arra is felszólíttatott, hogy biztosai által a magyar kormány részéről is kiküldendő szakemberekkel érintkezésbe lépni, és különösen egy uj, a monarchia minden részeinek érdekeit méltányosan *figyelembevevő vámszabályzat* létrehozását előmozdítani siessen); másfelől a közvélemény és a törvényhozó testület nyilatkozatai, melyek lényegileg mind *védvámi szellemüek* valának, s az 1842 óta uralkodott protectionisztikai eszmék teljes és föltétlen érvényrejutását mutatták.

Mellőzve itt egyebeket, csak arra utalunk, miszerint még magában az *országos gazdasági* egyesületben is (a mely pedig előkelőleg volt és lett volna hivatva a szabadkereskedelmi iránynak képviselése és kifejezésre hozására) protectionisztikai czélzatok emelkedtek ez időben tulsúlyra [1]); hogy *az irodalom és journalistika* több előkelő szóvivője, s még olyanok is, kik a közelebb mult években a védvámi és védegyleti agitatió ellen határozottan küzdöttek [2]), a protectionismus táborában foglalt helyet; maga az illető szakminiszter (Klauzál) pedig egy a vámügyre *és a kereskedési politikára* vonatkozó nagy beszédben az országgyülésen oly határozott protectionisztikus hangon szólott [3]), s oly vámpolitikát helyzett kilátásba, melynek önnön tulhajtásain kellett volna rövid idő alatt hajótörést szenvednie [4]). Mig

---

[1]) V. ö. *Magyar Gazda* 1848. Nr. 19.

[2]) Igy például *Török János* is, a ki az 1848-ki Magyar Gazda 34-ik számában egyenesen védvámokat követel hazai iparunk érdekében. L. még *Trefortról:* Érkövy czikkeinek XXV-ét. (M. Világ 1866. apr. 20.)

[3]) V. ö. az akkori országgyülési tárgyalásokat.

[4]) Azt mondá ugyanis egyebek közt: „Nem akarom hosszasan fejtegetni, hogy a kereskedés szabadságát, azaz a vámszabadságot az u. n. külkereskedésben Ausztria és Magyarország között a legjobb szándok mellett is lehetetlen *mi tőlünk kivánni*; lehetetlen pedig azért, mert Magyarországnak mindenesetre szükséges, hogy ipara legyen; mert nem áll azon nézet, hogy a mindenhatótól egyik ország *csak termelésre* van utasitva, másik pedig iparra. Ha lehetne ilyen ország, az bizonyosan el fog szegényedni, mielőbb. És nézve geographiai fekvésünket, a természet mutatja, hogy Magyarország egyrésze földmivelésre van szánva, de *más része oda van utasitva,* hogy ipar által igyekezzék megszerezni, mire élelmiszerekre nézve, szüksége van. Arra nézve, a mi Magyarország érdekében fekszik, s az ipar részéről igényelhető védvámokra nézve kimondom azt, hogy Magyarország méltányossággal legyen maga és szomszédai iránt. És ez tisztán érdekében áll

másfelől az az elv jut kifejezésre a miniszter beszédében, hogy hatalmaztassék fel a miniszter nemcsak az örökös tartományokkal, de még más országokkal is *kereskedési tractátusokra* lépni és ha sükerül, olyanokat foganatosítani. Nem is említve, hogy maga a miniszteri beszéd ellenmondásokat is rejt magában, s hogy csodálkozni lehet, hogy egy kormány, melyben egy gróf Széchenyi is foglalt helyet, ily vám- és kereskedelmi politikát irt zászlajára [1]).

A kereskedelem teréről *a hitelére és a bankügyi* térre menvén át, jelentékenyebb lépéseként találjuk a magyar kormánynak egy „nemzeti bank“ felállítása körüli műveleteit, s a hitel és forgalom élénkítésére irányult gondoskodását [2]). Nem szólván tüzetesen a 48-ki törvények által elvileg megalapított *hitelintézet* előkészítési [3]) mozzanatairól, melyek egykét alkalommal a financzminiszter ez ügybeni tüzetes nyilatkozataira is szolgáltattak alkalmat [4]), valamivel kimerítőbben kell rajzolnunk *Kossuth pénzügyi* operatióinak azon részét, mely egy külön nemzeti jegybank stb. életbeléptetésére irányult. Ugyanis

„A pénzügyminiszter már április végén értekezett a pesti kereskedelmi bank igazgatóival s a kereskedők testületének kitünőbb egyéniségeivel az iránt, minő pénzügyi munkálattal lehetne legalkalmasabban az ország rendkivüli szükségletein s egyszersmind a kereskedés nyomott állapotán segíteni, azonfelül pedig a *középponti vasut* mennél előbbi kiegészítését előmozdítani! Az értekezletek eredménye lőn, hogy, miután a háborgó időben kölcsönre előnyös feltételek alatt

---

Magyarországnak annálfogva is, mert hazánk geographiai helyzete más országok geographiai helyzetétől sokban különbözik. Magyarországnak szoros összeköttetései vannak a szomszéd tartományokkal, és minél nagyobb a védvám, annál nagyobb a csempészkedés, s a mint ez lábrakap, a kereskedés azonnal tönkre megy.“ V. ö. *Pap Dénes*: a pesti nemzetgyülés II. 118—128.

[1]) Sokkal helyesb elvekből indult ki a magyar kormány azon *követi utasításban*, melyet Szalaynak a német centrális hatalomnáli magyar követnek adott, s mely egyebek közt a bensőbb összeköttetésbe-lépés s viszonyos méltányosság eszméjére vala alapítva. L. erről *Csengery*: Státusférfiak és Szónokok 553—555. lapján.

[2]) Szakirodalmunk is járult ez időben a bankkérdés megvitatásához; jelesül *Jankó Vinczének*: „Birtok-bank“ czimü művével, mely 1848-ban jelenvén meg, kiválólag a földbirtokosok hypothekális hitelügye szervezésére tartalmaz javaslatokat. (L. anlantabb.)

[3]) V. ö. *Pesti Hirlap*: 1848: 36 és 68-ik számát.

[4]) V. ö. *Pap Dénes*: id. művének I. k. 282. s k. l.

szort tenni alig lehetne, bankjegyek kibocsátásához kell folyamodni. Alapelvül erre nézve az tüzetett ki, hogy a közköltségek fedezésén kivül oly tartaléktőke is teremtessék, melynek alapján tökéletesen fedezett kamatlan kincstári jegyeket lehessen kibocsátani. Végzéssé lett egyszersmind, hogy a *kincstári jegyek oly* kis értékeket képviseljenek, miszerint általok a közforgalomban naponkint nyomasztóbbá vált azon szükségen is segítve legyen, mely az ezüst pénznek mind gyérebbé létele következtében az apró pénz hiányából származott.“

„A kibocsátandó kincstári jegyek érczalapjának megszerzése végett, a mennyire az a hazai bányatermékekből ki nem telnék, a következő módhoz nyult a kormány: május 19-én felszólíttatott az ország polgárainak hazafiusága, hogy figyelembevévén a veszélyes körülményeket, a mi nélkülözhető érczpénzzel s aranynyal és ezüsttel birnak, tegyék azt, akár kölcsön, akár ajándokképen a haza oltárára. Sőt, hogy a szegényebbek vagy azok se zárassanak ki a hazafiui áldozat dicsőségéből, kik aranynyal s ezüsttel ugyan nem, de fölös termesztményekkel birnak: tudtára adatott a közönségnek, hogy minden gyártmány s termesztmény is, mi könnyen pénzzé fordítható, elfogadtatik. A ki adalékát nem ajándok, hanem kölcsönkép előlegezi, a kormánytól három, hat vagy tizenkét hónap mulva beváltandó öt százalékos kincstári utalványokat veend. Az e módon, valamint a bányák termeléséből s egyéb közjövedelmek utján begyülendő nemes érczből, a *kormány egyelőre* öt millió frtnyi alapot alkotand, s annak fedezete alatt tizenkét és fél milliónyi egy és két forintos magyar pénzjegyeket bocsátand ki. Az érczalap őrzése s a pénzjegyek kibocsátása, ellenőrség végett, a pesti kereskedelmi bankra bizatott.“

„A magyar álladalom nevében a pénzügyminiszter azután a kereskedelmi banknál aranyban s ezüstben öt millió frtot tesz le, s ezen alapon tizenkét s fél millió forintot bocsát ki bankjegyekben. Ezen arány változatlan marad. A mennyiben az öt milliónyi érez csak részenkint tétetik le: a bankjegyek kibocsátása *is azon arányban történik*. A letett érczalaphoz a bank csak azon mennyiségig nyulhat, a melyben a jegyek beváltás végett előmutattatnak. A bankjegyek készíttetése s értékök meghatározása a pénzügyminisztert illeti; a készítésnél mindazáltal a banknak egy biztosa is folyton jelen leend. — Kezelési költségeinek pótlása fejében a banknak egy millió frtnyi bankjegy kamat nélkül kölcsön adatik. Más harmadfélmillió, szinte jegyekben, *öt százalékos* kamat mellett, az ipar s kereskedés gyámolítására fordíttatik. Ezen negyedfélmilliónyi kölcsön biztosításaul a banktársulat a maga minden vagyonát leköti. A bankjegyeknek az érczalapot meg-

haladó fölös értékeért ellenben az állam azon kötelezettségével kezeskedik, hogy azokat pénztáraiban fizetésként fogadja el“ [1]).

Forduljunk most a szorosb értelmű pénz- és financzügyi kérdésekhez.

E tekintetben főleg két roppant horderejü feladványnyal állott a kor szemben, u. m. *az adórendszer és a státusadósság* kérdésével.

Az előbbit jelesül illetőleg, legelső teendői egyikének ismeré a magyar kormány s névszerint a bámulatos erélylyel eljáró pénzügyi miniszter, hogy a fennálló félszeg adóztatási rendszer helyébe mielőbb egy uj, a viszonyok- és korigényeknek megfelelőbb *adórendszert léptessen*, s e mellett az üresen átvett országos kincstár számára illői jövedelemforrásokat is biztosítson. E végből augusztus hava vége felé Kossuth csakugyan egy terjedelmesebb pénzügyi munkálatot is terjesztett az országgyülés elé, melynek czélja volt egyfelől a most nevezett irányban szükséges intézkedéseket kezdeményezni, másrészt a háznak beleegyezését a folyó államköltségek födözésére tervezett budget föltételeire nézve kieszközölni.

Mellőzve ez utóbbit, fordítsunk egy pillantást Kossuth adórendszeri tervére, s azon elvekre, melyekre az kiválólag alapítva vala megjegyezvén, miszerint ez intézkedéseknek egyelőre lényegileg provisorius és átmenetes jelleme volt csak [2]).

Elvetvén a portalis adórendszer elvét, mert annak nyomán az adónak sem igazságos kivetése, sem helyes behajtása nem lehetséges, *az uj adórendszer* azon eszmére alapíttatik, hogy az európaszerte divó direkt és indirekt adók rendszere hazánkban is (kellő alkalmazással viszonyainkra) alkalmazásba veendő. És igy a) a mi az *egyenes* adónemeket illeti, a földadó, a házadó, a kereseti adó, a személyadó, s a távollétiadó; b) a nem egyenes adóformák közől pedig a pálinkaadó, az italmérési adó, a dohányárulási adó, a bélyegdij és a lajstromozási illeték vétettek első sorban mint közjövedelmi források kilátásba. A *kivetés és begyüjtés* módozataira és eszközlésére nézve pedig, a következő elvek jelöltettek ki követendő zsinórmérveül [3]):

a) Az adórendszer legyen lehetőleg egyszerű s faggató kutatásoktól ment;

---

[1]) V. ö. *Springer*: Geschichte II 466. l. hol Kossuth financzműveletei határozott kárhoztatásra találnak.

[2]) V. ö. *Pap Dénes* idéz. munk. II. k. 66. s k. és 96. s k. l.; nemkülönben Fényes czikkét a Sz. István társaság által kiadott „Magyar egyetemes Encyclopädiában „*Adó*“ szó alatt.

[3]) V. ö. „*Pesti Hirlap*“ 1848: Nr. 150. s k. 65 és 1017.

b) Az *illetőség* meghatározása körül a kénynek s kedvezés vagy ellenzésnek lehetőleg szűk határa legyen;

c) Csak valóságos vagyon képezze az adó alapját, s igazi fizetésképesség;

d) *Az adórendszer* kimélje az iparosságot és szorgalmat, s ne legyen annak elfojtója;

e) Az adókulcs ne legyen oly magas, hogy a vagyonnak tőkeértékét sujtsa, de oly alacsony sem, hogy az absolut valószinű jövedelemnek egy csekély része által lerovathassék;

f) A *valószinü tiszta jövedelem* vétetvén a megadóztatás alapjául, annak 6%-ja nem nevezhető terhes adónak;

g) Az adókezelés akként leszen foganatosítandó, hogy az álladalom gépezetének biztos működését a megyei hatóság s községi municipalitás ne zavarhassa; de viszont a miniszteri kormányzat a megyei és községi életet el ne fojtsa, hanem mindeniknek legyen meg kellő alárendeltetéssel saját hatásköre.

h) *Az adókulcsot az országgyülés* határozza meg;

i) Az ország adókerületekre osztatik oly módon, hogy egy-egy kerületben az *adó községenkénti* kivetését egy rónok s a behajtást egy adótárnok, kik országos tisztviselők, s a pénzügyminiszter által nevezetnek ki, eszközölhessék.

Ez elveknek gyakorlati foganatosítására azután Kossuth illető törvényjavaslatai a következőkben öszpontosultak:

a) *A földadó tekintetében* a törvényhatóságok kilencz osztályba soroltatnak, s ez osztálybani birtok minősége s valószinű jövedelme tekintetéből a holdankinti adó kisebb vagy nagyobbra szabatik.

b) Házadó alá esik minden olynemű épület, melyben valaki lakik, legyen az tulajdonos vagy ennek tisztje, vagy bérlője, és pedig a szobák száma szerint.

c) Kereseti adó alá esik mindennemű iparüzlet, kalmári, kereskedési, gyári vállalat, a tiszta jövedelem 6%-val.

d) *Személyi adót* fizetnek a kereseti és vagyoni adó alá esők, összes vagyoni adójuknak egy tizedrészével.

e) Az absentisták vagy *távollevők adója* az illetők vagyoni és személyi adótartozásuk kétszerét képezi, s mindazokra vettetik ki, kik vagy állandóan külföldön laknak, vagy Magyarországban s kapcsolt részeiben évenkint legalább hat hónapig nem tartózkodnak.

f) *Az indirekt és mellékadókat* illetőleg végre irányadóul szolgál az, hogy aa) birtokváltozások és átruházásoktól lajstromozási illeték fejében a tárgy értéke után 1% (Pesten 2%) fizetendő; bb) váltóknál

(5000 frtig) 3—63 krig menő bélyegdij teendő le; cc) az italmérési és pálinkaadó, nem különben a *dohányárulási* is, mint külön *fogyasztási adók* vettetnek ki, s a pálinka termelők, illetőleg a dohányárulók és italkimérőktől hajtatik be az előállítási kazánok s a városok osztályzata szerint.

Ez adószerkezeti törvényjavaslatok az országgyülésen az idő rövidségénél fogva részletesen nem tárgyaltathattak [1]), s azért sem itt, sem a sajtóban különös discussióra alkalmat nem szolgáltatának, a miért is e helyütt rövid fölemlítésével beérjük, s áttérünk az utolsó s legnagyobb fontosságu financzügyi kérdésre: *a státusadósságokéra.*

E roppant horderejü, s közjogi és politikai tekintetben is sarkalatos fontosságú ügy ez időbeni felfogása csak úgy lévén helyesen megitélhető, ha az e korbeli történeti események fejlődésében tüntetetik fel: mi a következőkben foglaljuk össze mondandóinkat [2]).

A 48-ki törvényekben foglalt országos vívmányok megállapítása alkalmával azon közbirodalmi életkérdés: „miként leszen ezentul az osztrák monarchia státusadóssága az új birodalmi és kormányzati rendszerbe beillesztve“ meg nem oldatván, pár nappal a posonyi országgyülés eloszlása előtt (april hóban) az udvar egy István nádorhoz intézett kir. leiratban arra szólitá fel Magyarországot, hogy tekintettel a közbirodalom nehéz fináncziális helyzetére, a mindenekfelett szükséges közhitel fenntartására, s a monarchia állami súlyának is biztositására: tegyen megnyugtató *nyilatkozatot az iránt*, hogy a magyar korona tartományai a közös státusadósságbani részvételre készek, s hozzáfüggesztették a leirathoz, hogy tekintettel Magyarországnak a birodalomhozi viszonyára, kivánatos, hogy ez utóbbi az összes állam-adósság mintegy negyedrészének, illetőleg az erre megkivántató *évi tiz millió frtnyi* kamatnak adóképeni elvállalását határozottan kijelentse.

A felelet e leiratra a magyar kormány részéről oda terjedt, hogy a jelenleg együttlevő országgyülés, egyrészt mert oszlófélben van, másrészt azért, mivel a karok és rendek, mint a nemesség egyedüli

---

[1]) V. ö. egyébiránt Pap id. müv. II. 130. s k. lapjait, hol e tárgyalások menete röviden rajzoltatik, s egyebek közt az is kiderittetik, hogy ez időben törvényhozó testületünkben a modern nemzetgazdaság több eszméje, p. o. *a progressiv adó* elve is határozott kifejezésre jutott, — s több jeles szakember, névszerint *Lónyay Menyhért* a tanácskozásokban ép oly alapos, mint helyszerü itészeti jegy zetekkel járultak a nevezett törvényjavaslat módositásához.

[2]) Támaszkodva *Horváth:* Magyarország függetlenségi harcza cz. nagy munk. I. k. 86. s k. lapjain kifejtettekre.

képviselői ily nagy közterhet elvállalni feljogosítva nincsenek, e kérdésben semmit sem végezhet. — Mire azután tüstént egy újabb kir. leirat érkezék azon felhivással: kötelezzék magukat a nádor és a miniszterium okmányilag arra, hogy a legközelebb egybehivandó nemzetgyülésen minden tehetségöket ráfordítandják, hogy az ország a státusadósságok említett részét elvállalandja. E kivánalom a m. kormány által *csakugyan teljesíttetvén* is, az ügy egyideig békés kerékvágásba jutottnak tünt föl.

Nem nagy rokonszenv mutatkozott azonban a nemzet nagy részében az osztrák státusadósság elvállalása tekintetében; egyesületekben és a sajtóban, követi és magánkörökben túlnyomó vala *a nézet, hogy* Magyarországot az osztrák státusadósságok nem érdeklik, hogy az államadóssági rész s az annak megfelelő adóteher elvállalása a birodalmi kormány évszázados balpolitikája által kimerített nép szegénysége-, nyomott anyagi állapotában elviselhetlen súlyu teher volna rajtunk, s hogy ép Magyarország volt az, mely e státusadósságok fölvételénél nyert tőkék és előnyökben legkevésbé részesíttetett stb.

Különösen az ez időben is tekintélyes és irányadó *„Pesti Hirlap“* volt az [1]), mely a publicistika terén e kérdésnek tüzetes figyelmet szentelt, s hasonlag ebben a szellemben nyilatkozott, mondván: „a magyar törvényhozás megbizásából történt-e azon adósságok fölvétele; vagy magyarországi beruházásokra fordíttattak-e azon adósságok?! Vagy tán azért vállaljuk el ezeket, mivel az absolutisztikus *osztrák kormány ép arra* használá fel ez összegeket, hogy minden közintézményt aláásson, s mivel félszeg vámrendszere és pénzügyi politikája által bennünket végkép kiszitt és elerőtlenített.“ Mig mások által az elnem-vállalási agitátió jelszaváúl az vétetett, hogy Magyarország a pragmatica sanctióból eredő kötelezettségeinek, jelesül a nagy franczia háborúk alatt is, rendkivüli adó- és katona-adás által teljesen eleget tett, hogy az osztrák pénz- s jövedelem-források hazánknak sem kormányzati, sem közgazdasági, sem művelési érdekeinek előmozdítására nem fordíttattak, miután Magyarország mindenkor önnön erőiből látta el egyébként is csekélyebb mérvü közigazgatási költségeit stb.

Nem említve azt, hogy hazánkban soha és semmiféle körben sem talált az *államadósságok eszméje nagy* viszhangra és népszerüségre, s hogy ép a közkölcsönök fölvétele volt az újkori financzműveletek

---

[1]) V. ö. 1848-ki foly. 38-ik sz. april hó 23-ról.

közt az, melytől a magyarság mindég a legnagyobb ovatosság- és idegenkedéssel elfordult [1]).

S így történt, hogy a bekövetkezett nehéz súrlódások- és küzdelmekben, melyek a magyar és osztrák kormány közt kitörtek, a státusadóssági ügy e *nagy kérdése megoldatlan* maradt, s az ellenünk agyarkodó s ellenséges indulatu bécsi kormányférfiak ismét egy fegyverrel többet kaptak kezökbe, melyet nemzeti önállóságunk aláásására, s a monarchia többi népeinek Magyarország elleni felbujtására használhattak.

4. §.

A forradalom és a nemzeti ügy bukása 1849-ben.

Mindezen törekvések és fáradozások fájdalom! eredménynélküliek maradtak.

A súlyos csapások, melyek ez időben a hazára nehezedtek, az országgyülés feloszlatása, az osztrák reactió és a magyar *forradalmi elemek tusája*, a véres függetlenségi harcz, a társadalmat mélyeiben megrendítő politikai és alkotmányi rázkódtatások, minden nyugodt elmélkedést és tevékenységet lehetlenné tettek. A szervezkedési kisérletek és munkálódások meghiúsultak, az organisatio és a közgazdasági gyarapodás helyébe a háború s az ez által föltételezett roppant dimensióju fogyasztás és tőke-rombolás lépett. A nemzet a kétségbeesés utolsó erőfeszítésével, de harczias múltjához is illő dicsőséggel küzdött; s hogy e véres küzdelmek közt utoljára *az irodalom és a sajtó*, a tudománynak ép úgy, mint a gyakorlati békés reformnak *emberei elnémultak*, igen természetes.

Az oly szépen, dús reményekkel kecsegtetőn beköszöntött időszak szomorú és sötét véget ért. *A nemzeti ügy bukása*, a nemzet kilátásainak és vívmányainak megsemmisülését is maga után vonta; a nagy férfiú, ki a reform-agitátió megindítója volt, a nemzet legnagyobb státusgazdája, elhomályosult lélekkel tébolydába vándorolt, a hon legjobbjai szétszórva és eloszolva, *földönfutókká*, vagy megtört szivü s tétlenségre kárhoztatott semmekké váltak, s az egész catastrophának csak egy nagy s üdvös nemzetgazdasági tanúsága maradt, t. i. az, hogy forradalmak és háborúk: Saturnusok, melyek saját gyermekeiket eszik föl, s improductive fogyasztják azt, a mit nemzedékek és nemzedékek véres verejtékkel gyüjtöttek fel!

---

[1]) Mindezekkel nem akarjuk egyébiránt kétségbevonni, hogy a politikai eszély csakugyan más magatartást követelt volna a mi részünkről is,

5. §.

Birálatos visszatekintés az egész időszakbeli eszmefejlödésre és annak eredményeire.

A negyvenes években uralomrajutott eszmék és irányelatok hazánk anyagi érdekeit illetőleg, általános és benső összefüggésben állanak azon eszmék- és irányelatokkal, melyeket az előbbeni „Részben“ közelebbről feltüntettünk. A lendület, mely ez irányban nemzeti eszmefejlődésünknek különösen Széchenyi által adatott, még mindig egész intensitásában meg volt, sőt sok tekintetben még fokozódott. Az alapok, melyeken a *reformagitatió nagy* munkájának vezérelvei nyugodtak, most is ugyanazok voltak, az eszmekör, mely a magyar köz- és társadalmi élet átalakításának irányadó tényezőjeként az előbbi évtizedben kifejtett egész hatályában érvényben állt, s a nagy és közös feladat, melynek megoldására a nemzet ez új korszakban ép úgy mint az előtte valóban *a legtöbb erőt* és törekvést szentelte, lényegileg ugyanaz volt, t. i. az ország nemzetgazdasági erőinek minden iránybani kifejlesztése s az anyagi jólétnek a nemzet mind társadalmi mind állami existentiája és haladása érdekébeni megalapítása!

Nem kerülheti ki azonban a gondosabb szemlélő figyelmét az sem, hogy az 1841—1849-ki közgazdasági eszmefejlődés több tekintetben *az előbbi évtizedbelitől el is üt*, és sajátszerü jellemmel bir.

Különbözik mindenekelőtt az ez időszakbeli közgazdasági eszmekör az előbbenitől az *általános czél* elérésére vezető eszközök, utak s módok tekintetében. Eddig jelesül (hogy csak egy-két pontra hivjuk fel a figyelmet) Magyarország, összes nemzeti eszmefejlődésünkben, törvényhozásunkban, társadalmi törekvéseinkben *mint lényegileg agricol-állam*, s kiválólag ősproductionális kifejlődésre hivatott ország tekintetett, s az ez elvnek megfelelő intézmények és reformok életbeléptetése sürgetteték. Most (azaz: 1841—1849-ben) ez irányelat több tekintetben lényegileg megváltozik, a mennyiben ügyelettel a nemzeti *ipar-* és *gyártás fölismert* nagy fontosságára és horderejére, a nemzet tekintélyes része, az agricol-állami politikát elégtelennek kezdi tartani, s a minden módoni ipar-alapítás tendenciái emelkednek túlsúlyra.

---

sem azt, hogy hazafiaink e részbeni okoskodása és nézetei absolute helyesek nem voltak.

Evvel kapcsolatban álló további sajátszerüsége az e korbeli nézeteknek, hogy mig az előtt, s főleg Széchenyi rendszerében a *szabad kereskedelmi-* és iparszabadsági elveket valló angol Smithianismus volt az uralkodó, a jelen évtizedben már a forgalmi korlátozásokhoz hajló s védvámi és iparótalmi német-franczia *protectionismus*, illetőleg „Listianismus“ emelkedik érvényre.

Ezen uj felfogás következményekép a közgazdaság némileg uj elméletével is találkozunk ez időszakban. Jelesül annyiban, hogy az eddigi tanok és meggyőződések egy része jelentékeny módosítást szenved; a nemzeti jólét előmozdítására czélzó intézkedések és eszközök ujszempontból méltányoltatnak, a *nézeteknek* rendszere az eddigitől eltérő alapokra állítva jelenkezik stb. Igy, egyebek közt, valamint egykorulag Németországban s Frankhonban, minálunk is merkantilisztikus eszmék kezdenek ismét előtérbe nyomulni, és a Smith-Sayféle theoria *pénz-tanait háttérbe* szorítani; a czéhek és ipari testületek iránti érdek s méltányló figyelem napról napra szélesb-körben foglal helyet, a szabadverseny elvének cultusa elhomályosul, a mezei gazdaság országos fontossága és eddig föltétlenül elismert *rang-elsősége tekintetében* kételyek keletkeznek, a külföld akadálytalan concurrenczija hazai termelőink, névszerint gyárnokaink- és iparosainkkal, föltétlenül károsnak, visszáshatásunak kezd tartatni, az egész nézetkörön a nemzeti *elkülönülés és önelégültségi* irányelat dogmája uralkodik!

Egy más figyelemreméltó vonása e korbeli eszmefejlődésünknek a határozottan *realisztikusabb* irány, mely a közgazdasági felfogás és törekvésekben tapasztalható. — Valamint politikai és közéletünkben a tudományok és irodalom legfőbb ágaiban, sőt még költészetünkben is ez évtized bizonyos közvetlenségét az elméletnek, concrét megvalósulási czélzatot tanusít, ugy főleg a *nemzetgazdasági nézetkör* tekintetében tapasztalható ez ekkor, a mennyiben az elmélet azonnal gyakorlattá válni, az eszmék s fogalmak közvetlenül practice megvalósíttatni törekszenek; a sejtelem s érzés világosb öntudalommá fejlődik, s a mit *Toldy* ez idő általános jelleméről megjegyez, mondván: „A nemzetiség, a szabadság, népjog, egyenlőség, meg a védegylet és a tengerügy, tehát a nemzeti ipar is, nemcsak mint érzés, hanem már mint tárgy kezdtek szerepelni, az elmélet élénkebb kölcsönhatásba állván az élettel mint valaha, ugy a feltünt soknemü tehetségek s a termékek számánál fogva is annak ujabb fejleményei történetünk egyik nevezetesb fejezetét képezik“ stb., egészen és tüzetesen a társadalomtudományok, a politika és a

nemzetgazdaság eszmeköre és *irodalmáról* is elmondható. Valóban, ha valaha, ugy bizonyára ebben az időszakban nyilatkozott a magyarság gyakorlati alakító és positiv felfogásmódja, a mennyiben ép oly formán mint a világ legnagyobb népénél az angoloknál történni szokott, minálunk is a politikai és a nemzetgazdasági eszmefejlődés és irodalmi munkásság a legszorosb *kapcsolatban a practikus élettel* jelentkezett, s minden nyomósb szellemtermék, nem mint bizonyos elméleti rendszernek alkatrésze, hanem mint időről időre felmerülő nagy gyakorlati kérdések reflexje és elvi összefoglalása látott napvilágot.

Nagyobb figyelem kezd e korszakban már a *külföld megfelelő politikai* és közgazdasági eszmefejlődésére is fordíttatni. Nem ugyan oly értelemben véve ezt, mintha az előbbeni időkben (különösen 1790 óta) a külföldi elméletek és irodalom irányában egészen közönyösek lettek volna apáink, hanem a mennyiben ez időben az idegen literaturákban és sociális mozgalmakban kifejezésre jutott eszmék és tanok hazánkban már sokkal készségesb, egyetemesb irányu méltánylatra találtak, nemzeti agitatióink forranyagaként is felhasználtattak stb., mely tekintetben legyen elég csak a politika terén a nagyszerü franczia státusbölcselő *Tocqueville* remek „La democratie en Amerique“ czimü művére, a német *Rottek Welckerféle* „Staatslexikon“-ra, a nemzetgazdaságban a *List-féle* „Nationales System der Politischen Oekonomie“-re hivatkoznunk, s azt kiemelnünk, hogy e korban legjobb szakirodalmi termékeinkben, egy *Széchenyi* és *Desewffy*, egy *Lónyay* és *Trefort*, *Korizmics*, *Érkövy* és *Karvassy* stb. műveiben, a franczia és német nemzetgazdasági remekirók: Say és Chevalier, Rau és Lotz, List és mások számos eszméi és nézetei jutnak tüzetes kifejezésre, vagy tekintettel speciális viszonyainkra, alkalmazásra.

Nincs kétség végtére az iránt, hogy nemzetgazdasági nézetfejlődésünk *1840—1849.* közt nemcsak formailag és rendszeresség tekintetében, hanem kül- és belterjességi szempontból, valamint eszmegazdaság és sokoldaluság, anyagbőség és szellemi láttért illetőleg is magasb tökélyfokot ért el, s azon stádiumába jutott, hol inkább mint valaha a praktikus élet alakulása az eszmék és elvek uralmának hódolt! Legyen itt elég még csak azt kiemelni, hogy ez időben a nemzeti eszmefejlődés már jóval szélesb alapu szakirodalomra, s az anyagi kérdések iránt figyelmet tanusító politikai *journalismusra* támaszkodott; e két hatalmas szellemi tényezőben a nézetek terjedésének, küzdelmének és érvényesülésének legbiztosb emeltyűi megalkotva valának, s hogy igy ugyanazon mérvben, a melyben a theoria az életre s a tár-

sadalmi állapotokra hatott, viszont ez utóbbiak az eszmevilág gazdagítása, a közgazdasági és politikai nézetkör kitágítására folytak be; tehát elmélet és gyakorlat, *theoria és alkalmazás* egymással élénk kölcsönhatásban működött: „eszmék pezsgése és cseréje, felvilágosodás mindenütt s cselekvésre gerjedés az irodalom által, hol azelőtt álom és tespedés uralkodott“ mint koszorus irodalom-történészünk *Toldy Ferencz* mondja.

* * *

Ámde másfelől szem előtt kell tartanunk azt is, hogy *közgazdasági nézeteink* és felfogásunk ez időben nem egy tekintetben téves irányt is kezdének venni, s hogy, daczára a legszebb jövőre reményt nyujtó irodalomnak s tökélyesbedett elméletünknek, még igen-igen sok félszegség és balitélet vala uralkodó e korban hazánkban, melynek a szellemek irányzata és a gyakorlati élet alakúlataira üdvös hatása nem lehetett.

Legyen szabad e tekintetben csak pár észrevételt tennünk.

Kétségbevonhatlan árnyoldala volt jelesül közgazdasági nézetkörünknek e korban az, hogy a nagy többség felfogása szerint *a nép ipari élete* ugy tekinteték, mint lelketlen gépezet, melyet kényünk, kedvünk szerint igazgatni, mesterséges szabályoknak alávetni lehet, s mintha a gazdasági dolgok természetes rendje és törvénye *emberi erőltetés által* minden pillanatban feltartóztathatnék, vagy kényünktől függő irányba vezettethetnék. E téves felfogásból eredt azután az, hogy a hazánk természeti geographiai és culturai viszonyainak legmegfelelőbb szabadkereskedési és agricol-politikai irány felett a *mesterkéléssel járó pretictionistiko*-iparnövesztési irány túlsulyra emelkedheték, s vele kapcsolatban sok más igazi országos anyagi érdekeinket helytelenül felfogó intézkedések és czélzatok jutottak.

Félszegség volt továbbá az, hogy a nemzetgazdaság művelése, és az e *szakbeli ismeretek fitogtatása* bizonyos *divatszerűségre* emeltetvén: egyfelől annak tanulmányozása módfelett felületessé s hiányossá vált, másrészt fajunknak politizáló hajlamainál fogva, *önjelentőségében* eléggé nem méltatva, a napi politika és agitatió szolgálójává törpíttetett, és igy sok oly elv, eszme vagy tétel vitetett bele, vagy vonatott le belőle, melynek alap nélküli *ephemer voltánál* fogva, az illető eszmekörnek méltósága, belső értéke devalválódott, s kellő tiszteletre nem talált. Akkor is, mint mindenkor és mindenütt, nem kevesen lévén azok, kik távolról sem fogva fel e tanszak óriási nehézsé-

geit, azt hitték, hogy valamint joghoz és politikához, ugy közgazdasági kérdésekhez is mindenki „egyszerű józan észszel hozzászólani, azokban itéletet hozni képes.“

Hiányzott továbbá még ez időben is a nemzet közgazdasági öntudalmában a *szükséges egység, az ipari* s üzleti élet benső összefüggésének kellő felfogása, s a rendszeresség. És pedig nemcsak tudományos theoria tekintetében, melyhez e korszak is még csak az első épületköveket hordta össze, hanem a practikus élet föltételezte közérdekek és czélok miképeni mérlegelése és megvalósítási *sorozata* s módozata iránt is.

Innen a sok tévedés, a sok sophistikai okoskodás, *az önámítás*, mely ez időszakban oly sok irányban tapasztaltatik, innen a kivánalmak és követelések azon összhangzástalansága, nem ritkán ellentételessége, melylyel uton utfélen találkozunk; innen azon fejletlen szakértelmiségre mutató jelenség, hogy az igazi szakférfiak komoly szavai oly kevés, — ellenben felületes szógyártók és *tervelők beszédei oly igenis* élénk viszhangra találtak a tömegekben.

Mindezekkel szemközt nem lesz nehéz belátnunk, miszerint nemzetgazdasági eszmekörünk ez időbeli fejlődéspolcza is lényegileg csak *átmenetes stádiumot képez*, s hogy daczára egyes fényteli momentumai s haladási vivmányainak, még meglehetősen távol vala azon tökélyfoktól, a melyre egyidejűleg a közgazdasági eszmekör *a nyugati és középeurópai* népeknél emelkedett, valamint azon állástól is, melyet hazánknak ép ez átalakulási nagy jelentőségü korszakában, hogy üdvösen hathasson, elfoglalnia kellett volna.

A mi különösen „szakirodalmunknak“ állását és viszonyát a külföld egykorú irodalma irányában illeti, azok alapján, miket a fentebbiekben részletesen kimutattunk, bizton következtethetni, miszerint hazai szakembereink ez évtizedbeli *szellemtermékei* hasonlíthatlanul magasb polczon állanak, mint minden előbbeni korszakbelieké, s hogy névszerint egy *Széchenyi:* „adó és közlekedésügyi“ dolgozatai, egy *Dessewffy* „vámügyi és financzmunkája“ s „alföldi levelei,“ *Lónyay* Menyhért, „anyagi érdekeink“ s „pénzügyi levelek“ czimü s egyéb értekezései, *Trefort* számos folyóirati és „hirlapi czikkei“, *Karvassy* státusgazdasági tankönyve, *Korizmics, Erkövy, Hunfalvy, Gorove, Klauzal, Pulszky, Fényes* s mások kisebb-nagyobb közleményei, részben magának *Kossuthnak* is iratai, oly annyira megközelítik, sőt részben el is érik a tudomány európai színvonalát, hogy ez évtized hazai nemzetgazdasági literaturánk *első virágzási korának* joggal nevezhető.

Kevesebb rokonság mutatható fel hazai irodalmunk s az egykori német szakliteraturai mozgalmak közt. Mig ugyanis, igen kevés kivétellel, a magyar nagy nemzetgazdák ép oly formán, mint a franczíák és angolok, előkelőleg a *praktikus életteli* kapcsolatban és annak fejlesztése érdekében írtak és bocsátották közre szellemi termékeiket, a németek rendszeressége, abstrakt modora, túlnyomólag bölcseleti theoretikus iránya körünkben ekkor még követőkre nem talált, s az egyetlen *nagy német státusgazda*, kinek munkája maradandó hatásúvá lőn hazánkra, csak azért gyakorlott oly nagy befolyást reánk, mert ép az első s mondjuk ki eddig „egyetlen“ gyakorlati irányú német szakférfiú vala. A mi azonban korántsc legyen a német szakirodalom ócsárlása értelmében véve, mert ha elfogulatlanok akarunk lenni, be kell vallanunk, hogy a german közgazdászati theoria ép ez évtizedben *több oly remekeket hozott elő*, melyek tudományi szempontból, sem a franczia, sem az angol, sem az amerikai vagy olasz egykorú irodalmi termékekben diadalmas versenytársakra nem találnak. Bármily kitünő helyet foglaljon ugyanis el például egy *Macculloch* „Political Economy“, egy *Nassau „Senior* outline of political economy“, egy *Eisdell* „Treatise on the industry of nations“, egy Joseph *Garnier* „Elemens d' Économie Politique“, egy Dunoyer „Liberté du travail,“ *Scialoja* „Principj dell' Economia Sociale“, *Bianchini* „Della scienza del bene vivere“, *Opdyke* „A treatise on polit. Economy“ czimű műve az illető népek szakirodalmában: eszmemélység, eredeti felfogás, alaposság, tág világnézletkör s magas humanisztikai irány tekintetében *Thünen:* „Isolirter Staat vom Standpunkte der Nationaloekonomie“ (1842), *Roscher*: „Grundriss der Volkswirthschaft“ (1843), *Listnek:* „Rendszer e és értekezései,“ *Schütz:* „Grundsätze der Nationaloekonomie,“ (1844) *Kudler*: „Grundlehren der Volkswirthschaft“ (1845), *Stein:* „Socialismus és Communismus,“ *Hermann* többrendbeli folyóirati munkálatai, és *Bernhardi*: „Kritik der Gründe über kleines und grosses Grundeigenthum“ (1847) czimű dolgozatai okvetlenül magasabb értékkel birnak, s mindannyiokkal győzedelmesen versenyeznek.

Egy nagy és mindenesetre fontos vívmánya egyébiránt az e korbeli közgazdasági *eszmekörnek és irodalmunknak* az, hogy bár politikailag a külföldtőli elkülönülés elvének hódolánk, az elmélet- és tudománynak terén annak haladási mozzanatait mindjobban kezdtük szemmel tartani és hazai eszmekörünkbe átültetni. Hogy azon szellemi viszonylat és kötelék, mely a keresztény polgárosultságnak örvendő népeket korunkban *napról-napra szorosban füzi össze*, s közelebb hozza egymás-

hoz, mint sok más irányokban, úgy nemzetgazdasági eszméink terén is bensőbbé, folytonosabbá vált köztünk és a művelt népek közt, s hogy épen akkor, midőn önálló nemzeti iparélet alapításáról és kifejlesztéséről gondoskodánk, azon egyetemes alapokat és fejlődési törvényeket, melyek minden iparéletnek és gazdaságnak fundamentomait és irányadó factorait képezik, mindjobban fölismerni és méltányolni kezdtük!

HATODIK IDŐSZAK.

1850-től 1865-ig,

vagyis:

A közgazdasági eszmekör egyetemesb szinvonalra emelkedése.

ELSŐ FEJEZET.

Hazánk politikai, közgazdasági és műveltségi állása az utóbbi másfélévtized alatt.

1. §.

Az alkotmány-felfüggesztés és az osztrák absolutismus országrendezési kisérletei.

A másfél évtized, mely a világosvári katastropha óta hazánkban lefolyt, országos alkotmányunk és *nemzeti létünk alapjait* sokkal mélyebben ingatá meg, semhogy felőle joggal ne mondhatnók, hogy egyikét képezi összes történelmünk legsötétebb s legszomorúbb szakainak. A nemzet, mely még rövid idővel előbb öröm és reményteljes kebellel lépett az állami átalakulás és anyagi megifjodás előtte megnyilt pályájára, s küszöbén *állott egy kornak*, mely ha az ádáz sors keze oly rombolólag nem nyul a dolgok fejlődési kerekeibe, egyikévé válhat vala a legszebbek- s legdicsőbbeknek, melyekről az egyetemes emberiség történetalapjai tanuskodnak, egyszerre a legmélyebb örvény szélére taszítva jelenkezék; *eszményei- és reményeitől* megfosztottan álla a felette majdnem kényuralmilag intézkedő idegen hatalmakkal szemben, s látá mint foglal helyet és terjeszkedik Árpád földjén egy politikai rendszer, mely mindent, a mit a magyarság egy hosszú évezred alatt nagynak és szentnek, nemesnek és sérthetlennek ismert s tisztelt, végmegsemmisítéssel fenyegeté!

A tizenhét évi időszak jelesül, mely a forradalom legyőzte és az 1865-ki országgyülés megnyitása közt lefolyt, hosszu s szakadatlan lánczolatát képezi a *kisérleteknek*, melyekkel a hatalmat kezeibe vett kormány-absolutismus hazánkat valamennyi alkotmányos institutióiból kivetkeztetni, egy nagy öszbirodalmi egység gépies keretébe beolvasztani, s mind igazgatási, mind rendészeti, pénzügyi s egyéb tekintetekben, egészen és föltétlenül az osztrák rendszernek alávetni törekedett.

A magyar kormány-hatóságoknak eltörlése, az alkotmányos

állású helytartótanácsnak, egy pusztán felsőbb helyről rendeletek végrehajtására hivatott igazgatási közeggé törpítése, a törvényhatóságok megszüntetése, a municipalis és autonomicus népélet minden lényeges föltételeinek és elemeinek hatályon kivül helyzése egyfelől; az *osztrák-rendőrségi intézmények*, katonai financziális és adószabályok s bureaukratikus igazgatási formák életbeléptetése másfelől: meganynyi lánczszemei és nyilatkozásai ez új rendszernek, mely végelemzésben odairányult, a nemzetet évezredes világnézlete, jogöntudata, szokásai, erkölcsei, eszményei és reményei letevésére szoktatni, a magyarságnak nemzeti és culturai jellemét gyökeresen megváltoztatni, büszke öntudalmát megtörni, szóval odavinni, *hogy önmagáról és nagy multjáról* megfeledkezve, egy felsőbb akaratnak vakon engedelmeskedő s hatalmi parancsszóknak feltétlenül hódoló *nép-foszladékká váljék!*

Nem szándékunk mindezekkel kétségbe vonni, hogy azon nagy s mélyenmenő *államreform* (mondhatnók államforradalom), melyet az ausztriai státusférfiak a monarchiai unificátióval ennek alapján czélba vettek: a kor *általános* világtörténelmi irányalataiban *némi* támaszpontokkal birt; sem azt, hogy azon mód, melylyel a nagy terv foganatba vétele megkisértetett, u. m. a közép-osztályi elemeknek az aristocratikusok fölé emelése, a törvény előtti egyenlőség demokratikus eszméjének tényleges megvalósítása, számos feudális intézmény és középkorias forma megszüntetése, a jobbágyság s úrbériviszonyok factikus eltörlése, és a közteherviselés elvének életbeléptetése: az uralkodó *kor-irányalatokkal legalább* némileg összhangzásban állt, s az abstrakt nivellirozás s egyenlősítés rövidlátó szószólóiban meleg védelmezőkre is talált. Valamint másfelől az is bizonyos, hogy a hatalom kezelői a közgazdasági érdekek előmozdítása, az ipar, forgalom és gazdaság fejlesztésére (hasonlítva az előbbeni évtizedekhez) s legalább *technikai irányban*, sok gondot fordítottak, s nem egy intézkedés, szabály vagy újítás honosíttatott meg, melynek hatása az üzleti és közvagyonossági állapotokra, normális körülmények közt valószinüleg jótékony leendett. Ámde mint *minden egyéb* irányokban, úgy az anyagi érdekekében is, azon, mondhatnók, átok feküdt a kormány intézkedésein, hogy még a legjobb czélzatú törekvések és javítások is meddők maradtak vagy egyenesen meghiúsultak; s hogy főleg a birodalom népeinek erőit felemésztő financziális *rák-baj*, a szakadatlan kül- és belbonyodalmak közepette annyira beette magát a monarchia testébe, s minden életágaiba, hogy ez elmérgesítő befolyások alatt minden életmelegség megdermedt, minden lendület fennakadt, s másfél *évtizedes hányattatások* után a birodalom a helyett, hogy legalább

anyagilag prosperált, és előbbrehaladott volna, még mélyebbre süllyedt, sőt majdnem a végelszegényedés örvényébe merült.

Magyarország volt ez időszak alatt azon része a birodalomnak, mely az erőszakos ujítások s *experimentátiók által* legtöbbet szenvedett. Nélkülözni kényszerülvén ugyanis szivéhez nőtt legszentebb intézményeit, megfosztva alkotmánya- s politikai jogainak legnagyobb részétől, kitéve idegen ajku s idegen érzületü hatósági közegek rendőrszellemű igazgatása és eljárásának, elkeseredett érzülettel, de *passiv türelmességgel* is viselte nehéz sorsát, panaszos kifakadásai közben önérzületét soha egy pillanatra sem veszté el, s mert minden nyilvános térről, hol érdekeinket védhettük volna, kicsinyes féltékenységgel leszoríttatánk: a *társadalom*, a sociális tevékenység s *az irodalom* képezék a nemzeti szellem tevékenysége és munkálódásának szin- és menhelyét; az elébbeni évtized tán nagyon is zajos agitatióit és mozgalmait a csendes magábavonulás és nyugodt alkotás váltá fel, szem előtt tartatván a nagy rómainak azon örök szép mondata: *„per-agit tranquilla potestas, quae violenta nequit.“*

S mint minden erőltetésnek és természet-ellenes mesterkedésnek az állami életben, úgy az osztrák kormányférfiak experimentatióinak is valahára vége szakadt. A soká álnokul vezérlett fejedelem saját szemeivel kezdvén látni, s jobblelkü tanácsadók által kezdvén környeztetni, megelégelve a sok balfogást s a sok eredménytelen törekvést, *kettétörte a büvös kört*, melyben fogva tartaték, s vissza kezdé adni a nemzetnek azt, mit Isten és világ előtt jogosan soha és senki el nem vehetett, s a nemzet felocsúdván dermesztő álmából, habár *óvatossá is téve* a szomorú tapasztalatok által, s bizalmatlansággal az őt oly sokáig sanyargatott sors iránt, ismét bizalommal kezdett odafordulni a honnan panaszainak orvoslást, sebeinek irt, sérelmeinek kárpótlást nyerhet, s ujolag felvevé a nemzeti ügy s *lét ujjáalkotásának* fonalát ott, a hol 18 esztendő előtt kezeiből kihullott.

Az 1861-ki, de főleg az 1865-ki országgyülés ez *új aera* jelzője. Ebben visszaadatott saját kezünkbe önsorsunk felet határozhatni, országos létünket és alkotmányunkat uj alapokon a 48-ki nagy vívmányokkal helyreállítani s megszilárdítani.

2. §.

Közgazdasági állapotaink, törekvéseink és vajudásaink ez időszak alatt.

Hazánk nemzetgazdasági szervezete az utóbbi másfél évtized alatt részint az általános történeti fejlődés, részint az életbeléptetett új intézmények egész sorozata által gyökeres változást szenvedett, s Magyarország egyike azon államoknak, melyek századunk közepén egykorúlag a legmélyebbreható politikai átalakulással, egy nem kisebb horderejü s nem csekélyebb rázkódtatásokkal *járó ipari s gazdászati átalakuláson* mentek keresztül, átalakuláson, mely a nemzet összes üzleti és forgalmi életét új alapokra állítá, s új szükségeket és feladásokat teremtett [1]).

Ez átalakulás egyes mozzanatait részletesen felsorolni szükségtelen, s azért csak egykét nyomósb jelenségre akarunk utalni. — Ugyanis:

Az őstermelést lankasztó jobbágyi viszonyok s a birtokszabadságot megszorító jogintézmények mellőztével mindenekelőtt az alap készítették elő, melyen az uj üzleti és gazdasági formák valának életbeléptethetők. E mélyen menő reformlépés, kapcsolatban a még fennálló feudális institutiók egyidejü megszüntetésével, a polgári köztartozásoknak, az adóknak, a munkabérnek stb. pénzre alapításával, s az ipar, a közlekedés és kereskedési mód gyökeres megváltozásával: Magyarországot az u. n. *naturál-gazdászati* fejlődés-szakból a pénz-gazdaság szakába vezette át, minek ismét azon következménye volt, hogy az előbb majdnem kizárólag uralkodott s természeténél fogva nehézkes s az üzletszellemnek kevesebb táplálékot nyujtó földbirtok kizáró túlsulya megszünt, a születési aristokratiával szemben a mozgalmasb jellemű *pénz-aristokratia* s a demokratikusabb polgár-elemek előtérbe léptek, s az ingatlan birtok mellett a közgazdaság másik két nagy factora: az emberi munka és a *mobil tőke* mint élénkítő és sarkalló forranyag jobban érvényre emelkedett. Nem is említve, hogy mindezekkel összefüggésben az ujkori népélet egy más óriási horderejü rugója a hitel, mint valódi közgazdasági hatalom kezdett szerepelni, s valamint egyebütt, ugy minálunk is az anyagi fejlődésnek uj irányt kölcsönözni.

Egy másik nagy horderejü momentuma közgazdaságunk ez idő-

---

[1]) V. ö. *Statistikai Közlemények* VI-ik k. 250. s k. l.

beli *átalakulásának:* a magyar és osztrák nemzetgazdaság évszázadok óta *fennállott dualismusának* megszünése, a monarchia két felének anyagi érdekek s financziális háztartás tekintetében is egybeolvasztása s *unificatiója.*

Ez uj közgazdasági és politikai tényezők befolyása alatt állott *1850—1866-ban* hazai gazdászatunk, iparunk és kereskedésünk. És pedig egyfelől előbbre haladva vagy tolatva, a kor visszautasíthatlan igényei és áramlata szerint, másrészt akadályozva és feltartóztatva azon uj formák s factorok által, melyek nemzetgazdaságunkba beültetve, ez időkörben uralomra jutottak. A fejlődés és emelkedés örvendetes lendületével ugyanis szemközt a *hanyatlás* és visszaesés ezernyi jelenségeivel találkozunk. A mit egyik irányban vivmány vagy nyereségként értünk el, az a másik irányban *vereség- és veszteségek* által ellensúlyoztatik. A nemzeti prosperatio egy-két jótékony esztendejére, (milyen volt például az 1856/57-ki, s az 1860/1-ki), a desperatio sokkal számosb levelerő évei (az 58/59-ki s a 63/6-ki) következtek, s mit egyesek vagy társulatok, sőt maga a kormány is erőfeszítés és ügybuzgalom által elért, vagy előmozdított: az *a kül- és belviszonyok* mostohasága, a nemzeten fojtó légkör gyanánt fekvő alkotmányi bonyodalmak, súlyos elemi csapások, s a monarchiát végörvénybe sülyesztő financziális zavarok befolyása alatt veszendőbe méne.

Ez körülbelől hazánk *közgazdasági diagnosisa* az utóbbi 15—17 évre nézve.

Lássuk most hol vannak *haladásunk és hanyatlásunk* jelenségei; mennyiben különbözik kögazdaságunk ez uj fejlődési stádiuma az előbbeniektől, s melyek azon concrét gazdászati állapotok, melyek ezen korbeli *eszmefejlödésünknek* alapzatul és előföltételül szolgáltak.

Ha elfogulatlanul tartunk szemlét az utóbbi másfélévtized fejlődési eredményei felett, azt tapasztaljuk, hogy nemzetgazdaságunk egyes irányokban *kétségtelen haladást* tőn, s daczára minden viszásságok és viszontagságoknak, melyek arra nehezedtek, magasb fejlődési polczra emelkedék! Bizonyságai ennek a birtokjog és telektulajdon intézményeibeni szabadabb irányú változások, a gazdasági üzlet technikai tökélyesbedése, az uj kor számos nagy vivmányainak *ipari és forgalmi életünkbe* történt beültetése, a gépek és erőművekkeli productio s szállítás meghonosulása, a hitelintézetek nagyobb mérvű kifejlése, a kézmüvesség és belső forgalombani szabadabb, akadálytalanabb mozoghatás stb. mint megannyi föltételei és követői azon *álta-*

lános átalakulásnak, mely hazánkat ez időszak alatt egy lényegileg uj állás- és fejlődési pontra emelte.

Bizonysága továbbá, hogy a *kereskedelmi és közlekedési ügy* mind nagyobb mérvbeni kifejlésével egyidejüleg, hazánk a nemzetközi forgalom áramlataival kapcsolatba jutván, érdekeinknek, törekvéseinknek szélesebb látkör nyilt, s a *contactus*, *mely köztünk* és a nagy culturai államok közt helyt foglalt, mind anyagi, mind műveltségi tekintetben termékenyítő hatásuvá vált mindnyájunkra nézve.

Bizonysága haladásunknak (egyes irányokban) az is, hogy a soká lekötve volt erők s képességek felszabadítása ez utóbbiak gyümölcsözőbb *értékesítésére* alkalmat szerezve a szakértelmiség jelentékeny lendületet vön; a kereskedés s üzlet mint önálló életfoglalkozás *kezdett* gyakoroltatni; sok ezelőtt csirájában elfojtott üdvös eszme, javítás, elismerésre talált, s a mit legelől kell vala említenünk, tőke és szakképesség azon ágaihoz az ipari s forgalmi életnek kezdtek fordulni, melyek viszonyainknak legmegfelelőbbek, s melyekben a találékony ész és az üzleti tapintat, a legnagyobb előnyöket képes megvalósítani.

Jótékony hatásu, s kétségtelen *haladási jelenség ez időszak alatt* az anyagi munka értékének nagyobbmérvü becsülése; az erők és tehetségek szabadabb mérkőzése; a pénz, tőke s ipari erők elevenebb mozgalma; a mind szélesb körben mutatkozó *ujitási hajlam*; számos intézetek, vállalatok, mint p. o. telekkönyvi rendszer, földhitelbank, ipari hitelegylet, tiszaszabályozás, vasuthálózat stb. életbeléptetése; s végre annak felismerése, hogy mint minden egyéb európai népeknek, melyek *az ujabb történelemben* szerepvivő állásra vergődtek, minekünk is már visszautasíthatlan feladatunk, minden erőfeszítéssel azon lenni, hogy anyagilag és iparilag megerősödjünk, a század közgazdasági mozgalmaiban állást foglaljunk, mert naponkint jobban kiderül, hogy korunkban *csak azon népek* számolhatnak fennmaradásra, melyek rendezett közállapotok és szabad politikai institutiók mellett *vagyonosságnak* is örvendenek; mig ellenben szegény és gazdászatilag fejletlen országoknak közös sorsa az elnyomatás vagy elsodortatás!

Félreismerhetlen *jellemvonása* legujabbkori közgazdászati fejlődésünknek végre az, hogy ellentétben az előbbeni időszakokban általánosan uralkodott iránylattal, minden fontosb anyagi reformot előkelőleg állami közvetités- és támogatással eszközlőbe venni, a *48-ki nagy átalakulás* óta a magán tevékenység és vállalkozás, a társulati és privát körü kezdeményezés elve kezd tulnyomóvá válni; minek főoka sajátlagos politikai viszonyainkban rejlék, de a mely uj iránylat

némikép annak is bizonysága, hogy az egyéni és sociális *initiativa* az ujabb időkben örvendetes lendületet vett, s hogy hazánkfiai vállalkozási erély, üzleti tapintat stb. tekintetében előbbrehaladtak.

* * *

Mindezekkel szemközt egész tömege áll azonban *oly jelenségeknek*, melyek nemzeti gazdaságunk s jólétünk hanyatlására mutatnak s gazdászati életünkben rejlő kórállapotokat árulnak el.

Egyidejüleg ugyanis a honunkban uralomrajutott kormányzati *absolutismus* és idegen szellemü politikai institutiókkal: a nemzetre több izben és sujtó vehemencziával nehezedett *elemi csapások* (marhadög, árvíz, fagy és aszály), azon visszás befolyás, melyet a monarchia zilált financziális állapota, (az óriási mérvben kivetett adók, a folyton szaporodó közadósságok, a forgalmi közeg értékhullámzása) gyakorolt, nem különben *ipari válságok* és szerencsétlenül viselt háborúk: oly hatással válanak összes közgazdaságunkra, hogy anyagi fejlődésünk feltartóztattaték, s súlyos hányattatásoknak lettünk martaléka.

Nem akarunk tüzetesen arra utalni, mennyi hátránynyal járt reánk nézve ez időben az *osztrák pénzügyi és policziális* eszmék és rendszabályok invásiója, s mily súlyos akadályként nehezedett hazánkban minden gazdasági lendület- és törekvésre a kormány *mindenbeavatkozó* kicsinyes ellenőrsége, a financziális intézményekkel járó controlleria nyüge, az országos törvényhozás kényszerü szünetelése, s azon visszás körülmény, hogy legtöbb rendszabálynak főczélja nem *az igazi közjó*, hanem az vala, hogy az államnak absolut hatalma, kincstár-érdeke, s a katonai és hadászati tekintetek biztosíttassanak. S azért csak azt említjük fel, miszerint a productio és forgalom mesterségesen felcsigázott *drágasága*, a munkabér és a tőkekamat szerfelett magas állása, a polgárok tiszta jövedelmének aránytalanul nagy részét elnyelő *közadók*, a kereskedést lankasztó protectionisztikus vámpolitika, a *magas szállítási* és közlekedési dijak, s az ország legtermészetesb iparágaira: a dohánytermelés, szesz és czukorkészítésre stb. vetett nyomasztó egyedárui és fogyasztási adók és ellenőrzeti szabványok, a legjobb erőket is megköté; s az üzleti és gazdasági pályától elrettenték, s arra vezettek, hogy mind a termelés, mind a forgalom fejlődésében messze elmaradt azon mérvtől, melyet egyébként biztosan és kevés erőfeszítéssel elérhetett volna.

Egy további szomorító jelensége e korbeli közgazdasági viszo-

nyainknak, hogy a mostoha kül- és belviszonyok visszás constellátiójában, sok oly intézmény és lépés is sükeretlen maradt, sőt egybenmásban positiv károkat szült, mely jó szándékból eredve, s dicséretes czélra irányozva, *más népeknél csalhatlanul* örvendetes eredményeket von maga után. Igy vagyunk például számos köz- és társadalmi institutióval, az életbeléptetett iparszabadsággal, a demokratikus alapú közteherviseléssel, a gyári üzletforma meghonosulásával, itt-ott a vaspálya-hálózat kiterjesztésével stb., sőt magával azon (egyébként oly fő fontosságú s jótékony) contactussal, melybe *idegen nemzetekkel jutottunk*, a mennyiben az osztrák pénz- és forgalom-bonyodalmakba belesodortattunk, és így az internationális krizisek csapása reánk is nehezedtek!

* * *

Összefoglalva a mondottakat, azon eredményre jutunk, hogy hazánk az utóbbi két évtized alatt egy még némileg középkorias és immobil gazdasággal biró államból elevenebb s *mozgékonyabb szervezetü* modern státussá kezdett átalakulni, s ez átalakulásból ipari s forgalmi tekintetekben hasznokat is vonni. Hogy azonban ez átalakulási processus a vele egykorúlag beállott *nemzetellenes* politikai és államgazdasági experimentumok folytán, számos visszásságokat is szült, erőinket és vagyonforrásainkat gyöngíté, s oly állapotba helyzé hazánkat, melyben az az újkori müveltség vívmányait és közegeit sükerrel értékesíteni egyenesen képtelenné vált [1]).

3. §.

Hazánk müveltségi állása s tudományos haladásai 1850-töl 1865-ig.

Ha van valami, mi a hazafi keblének némi vigaszul szolgálhat, szemben azon számos bajokkal és visszásságokkal, mikről imént szólánk, az, hogy honunk az utóbbi másfél évtized alatt, daczára minden akadályoknak, *közmüveltségi tekintetben mégis* valamivel előbbre haladt, s különösen a szakértelmiséget és tudományosságot, valamint az irodalmat s ennek segédszereit illetőleg, magasb fejlődési fokra emelkedék. Ugyanis:

Mintha a politikai köztevékenység pályájáról *leszorult nemzeti*

[1]) Az itt kifejtettek részletesb igazolásukat a következő „Fejezetek“ III. és IV-dikében lelendik.

szellem s nemzeti erők a tudomány és irodalom csendes, de nem kevésbé hatékony művelésében kerestek és találtak volna menhelyet, és alkotásra tért, vagy mintha a mostoha sors kárpótlásúl mindazon nagy és szent javakért, miket tőlünk elrabolt, a *cultura és tudományosság* szellemi kincseivel akart volna kiengesztelni bennünket: az 1850-től napjainkig lefolyt idők örvendetes lánczolatát képezik nem sükernélküli tudományos és irodalmi törekvéseknek részünkről úgy, hogy kevés ága van az emberi tudalomnak, mely hazánkban ez időszak *alatt parlagon* maradt, vagy egészen eredmény nélkül műveltetett volna, s ha valahol, bizonyára minálunk és ez időben bizonyult be mély igazságot rejtő értelme a nagy római bölcselő azon mondatának: „peragit tranquilla potestas, *quae violenta nequit.*“

S valóban, akár a bölcseleti és a historiai vagy nyelvészeti tudományokat, akár a jogot és a politikát, akár a nemzetgazdaságtant és a statistikát, akár a mathematikai és természettudományokat, akár végre a tudományos szaklapokat és folyóirati literaturát tekintsük: mindenütt tapasztalhatók *az emelkedés*, *az elöretörekvés*, az önállóbb alkotás jelenségei.

Nem állhat feladatunkban e tekintetben részletekbe ereszkedni. Legyen azért elég utalnunk egyszerüen arra, mily élénk s termékeny lendületet vett historiai irodalmunk egy Bartal György, Horváth Mihály, Szalay László, gróf Teleki, Wenczel Gusztáv, Salamon Ferencz, Kerékjártó Alajos, Toldy Ferencz, Szabó Károly, Csengery s több más monographista nagybecsü dolgozataival; mily örvendetes haladásnak tanujelei: a *geographia és statisztika* terén egy Fényes (újabb), Palugyay, Konek, Hunfalvy (János) munkái; a *jogtudományén* Wenczel, Suhayda, Pauler, Récsy, Baintner, Hoffmann tan- és kézikönyvei; a *nyelvészetén* Czuczor, Hunfalvy Pál, Lukács Móricz, Fábián, Mátyás, Szepessy, Vámbéry és Riedl dolgozatai; a *bölcsészetén* Horváth Cyrill, Greguss és Purgstaller kisebb-nagyobb értekezései; a mathematikai, *természettani* és gyógytudományi téren Petzval és Preiss, Komnenovich és Corzán, Thán és Nendtwich, Stoczek és Krusper, Balogh és mások művei; végre a minket különösen illető *státustudományokban* egy báró Eötvös és gróf Desewffy, egy Lónyay és Korizmics, egy Deák és Szalay, Trefort és Csengery, egy Karvassy és Weninger, Keleti és Érkövy dolgozatai [1]), megannyi

[1]) Nemkülönben azon számtalan jeles czikk s tudományos értekezés, mely kitünő folyóiratainkban és szaklapjainkban, például *Csengery* „Budapesti Szemléjében“ *Toldy* „Uj magyar muzeumában“ *Korizmics* „Gazdasági lapjaiban“

maradandó értékü alkotásai a magyar tudományos szellemnek, s kétségtelen bizonyságok arra nézve, hogy hazánkban ez időben a komoly tudományos irány határozottan érvényre jutott, s hogy az izlés és compositio, a művészi szerkesztés és felfogás, az alkotási képesség s az egyetemiesb *nézletirány tekintetében* is jóval előbbre haladtunk.

Az egyéni tudományosság ez eredményes munkássága mellett a *testületi és társulati* tevékenység is hasonlíthatlanul termékenyebb, mint az előbbi időszakokban. Szóló tanubizonysága ennek az új életre ébredt *magyar tudományos akadémia*, mely egy-két jelesének, s névszerint Csengerynek kezdeményezésére, mind általános, mind különösen osztályokra szakadó tudományos működésében már is a legörvendetesb eredményeket birja (névszerint történelmi, nyelvészeti, statistikai, archeologiai irányban) felmutatni. Ugyanez áll *országos gazdasági egyesületünkről*, mely tagjainak szaporodása, s az elmélet és irodalom érdekeinek is nagyobb mérvü felkarolása által, elevenebb s ép azért minden irányban productivebb s hatásosb munkásságot fejt ki. Ide sorolhatók egyéb irodalmi egyesületek, itt említhető meg végre az is, hogy egynémi tekintetben a *közoktatási ügy* is tökélyesbedett, komolyabb szakszerü irányt vőn, s hogy hazai főiskoláinkon és egyetemünkön, hol köztekintélyben álló tanerők működnek, kétségtelenül tudományosb irány kezd uralkodni, s hogy köz- és magán körökben mindjobban kezd elismerésre jutni az, hogy csak *szakszerü kimüvelődés* s komoly tudományú irány képes bennünket az uralkodó culturai népek közelébe emelni, s fajunknak azon helyet biztosítani, melyre erkölcsi erőink és képességeink, valamint fényes történelmi multunknál fogva jogosítva vagyunk.

MÁSODIK FEJEZET.

A közgazdasagi nézetkör ez időszak alatt általában s a nemzetgazdászati „irodalom“ különösen.

1. §.

Az uj korszak nézletirányai és eszmefejlödése közgazdasági tekintetben.

Azon sokoldalu s mélyenmenő változásoknak, melyek összes közéletünket lényegileg uj alapokra állították, egyik természetszerű követ-

---

Szathmáry „Anyagi érdekeink“ cz. folyóiratában, a jogtudományi és természettani szaklapokban stb. az utóbbi 10—15 év folyamában megjelentek.

kezése volt az utolsó másfél évtizedben az is, hogy az eddig uralkodott közgazdasági nézetek, épugy mint szükségeink és feladásaink, sok tekintetben megváltoztak, s új, az eddigitől *eltérö felfogás és eszmekör foglalt helyet.*

Ez új nézletirány jelleme mindenekelőtt abban mutatkozik, hogy valamint a gyakorlati iparéletben a naturálgazdasági stádiumot a pénz- és tőke-gazdasági időszak váltotta fel, az elmékben és theoriában is a *modern államháztartás* s népélet formáinak és szükségeinek fölismerése s nyomatékosb hangsulyozása kezdett kifejezésre jutni. A föld- és birtokrendezési kérdések mellett jelesül már a munka- és tőke, a pénz és hitelügy, az adók, a forgalom és a jövedelem *categóriái és fogalmai* elemeztetnek nagyobb érdekkel és eredménynyel. Épigy az eddig túlnyomólag lokális és legfeljebb nemzeti szempont mellett a kosmopolit *egyetemiesb szempont* válik uralkodóvá, a mennyiben hazai forgalmunknak az internationál kereskedésseli érintkezésbe jövése számos oly észlelet és tapasztalás theoretikai értékesítését vonja maga után, mely nemzeti gazdaságunk ez új (hogy ugy mondjuk) világszerű állásából s szervezetéből folyományoz.

Igy kezd mindjobban méltányoltatni azon solidáritás és viszonyosság, mely nemcsak néposztályok és néposztályok, hanem népek és népek, államok és államok közt létezik; a solidaritás és érdek-kapcsolat: haladás és hanyatlás, öröm és bú, erősbödés és gyöngülés tekintetében. Minek egyebek közt az a következménye is, hogy *elmélkedésünknek* és észleleteinknek épugy mint praktikus törekvéseinknek (p. o. közlekedési rendszerünk kiépítése, őstermékeink elárusíthatása, hajózatunk és forgalmunk kiszélesítése tekintetében) már általában véve tágasb iránya és kiindulási pontjai vannak; s hogy szakembereinknek (elméletieket épúgy mint gyakorlatiakat értve) figyelme és érdekeltsége ma már époly élénkséggel fordul a világpiaczok és üzletközéppontok magatartása felé, mint kevéssel ez előtt a szűkkörű *belpiaczok és országos* forgalmi centrumokra irányult.

Jellemző vonása, s részben a most mondottakkal is kapcsolatban álló sajátszerűsége ez időszak nézetkörének a forgalom és ipar szabadsága, az akadálytalan verseny s *szabadkereskedés elvének* előtérbe helyzése. Nem ugyan átalában és föltétlenül, a mennyiben például kézműveseink, meg kalmáraink még részben a *czéh-szerkezeti* eszmekörben mozognak s exclusiv szabadalmazó iparpolitikát követelnek, de határozott túlnyomósággal minden elfogulatlanabbul itélő gazdák, nagy üzletemberek és szakférfiak körében, kik az előbeni évtizedben uralkodott *protectionistikus* irányú közgazdasági politikát

a mai kor igényeivel összeegyeztethetlennek tartják, a magyar őstermékeknek szabad kivitelét s elárusíthatását nemzeti gyarapodásunk egyik föltételének ismerik, s belátják, hogy a vaspályák és a telegrammok, a hitel és pénzuralom, a gépek segélyéveli forgalom és termelés, a vámsorompók s kereskedési akadályok lerontása korában egyes népeknek a *többiektöli elzárkózása* hiu törekvés, s önmagára az elzárkozó népre nézve a legnagyobb csapás.

Félre nem ismerhető vonása jelen nézetkörünknek, hogy karöltve az anyagi ügyek fontosságának mind jobban terjedő méltányolásával, s részben a rideg szükség kényszerítő nyomása alatt is, a *közgazdaságtudomány jelentősége* s nyomóssága is főleg reánk magyarokra nézve, naponkint általánosb elismerésre talál, s azért alapos státusgazdászati ismeretek terjesztése és szerzése, már nemcsak a jogászra vagy publicistára, hanem a gyakorlati üzletemberre, a gazda s iparos osztályokra nézve is nélkülözhetetlennek kezd tartatni; sőt ipar és gazdaság, kereskedés és földmüvelés egyenesen *státusoekonomiai elvek* figyelembevételével tárgyaltatik már, és az e térről átvett igazságok- és felvilágosításokkal gazdagíttatik.

Nagyobb figyelemmel követtetnek mint azelőtt, jelenben, már a külföld tudományos haladásai is a közgazdasági theoria és *irodalom* terén. A bőséges tapasztalatokat nyujtó s ép azért a nemzetgazdászat tudományos kiépítésére nézve rendkivül jelentékeny ipari és forgalmi élet Közép- és Nyugat-Európa államaiban, napjainkban valóban bámulatos polczra emelte már *ez isme-ágat*, s ha e tekintetben a nálunk előbbrelálló népekhez fordulunk, elméleti okulás és *felvilágosításokért*, az nem ép alkotó erőnk teljes hiányzásának, hanem a viszonyok ily eljárást javalló alakulásának tulajdonítandó, mely tekintetben mulasztások és közönyösség részünkről nemcsak a tudomány, hanem a nemzet legfontosb érdekei ellen elkövetett menthetetlen hiba volna!

Előnyösen különbözik ezeken kivül ujabb közgazdasági eszmefejlődésünk az előbbeni évtizedekbelitől abban is, hogy eszméink rendszerezése, *egységes* kapcsolatba hozására már sokkal nagyobb gond fordíttatik, s a nézetek oly határozatlansága, mondhatnók *anarchiája* nem tapasztalható. — *Másfelől fényoldala* ujabbkori közgazdasági eszmefejlődésünknek az, hogy már meglehetősen gazdag és sokoldalu *szakirodalomban nyilatkozik*, a mi a bőségesb productivitásnak eredménye, másfelől tanujele annak, hogy a nagy közönség ilynemű olvasmány iránt vonzalommal viseltetik, s a közgazdasági eszmesurlódásoknak figyelmet szentel.

Egészben véve tehát nem lehet félreismerni, miszerint ujabbkori nézetfejlődésünk s felfogásunk anyagi érdekeink tekintetében jóval *nagyobb eszmebőséget*, szélesb szellemi láthatárt s egyetemiesb jellemet és iránylatot tanúsít, mint minden eddigi időszakokban; a mi egyebek közt abban is mutatkozik, hogy a nemzeti háztartás minden jelentékenyebb feladványai *általánosb elmélkedés* és megvitatás tárgyait képezik, a komolyabb irodalom épugy, mint a journalistika sokoldalubb s egyetemesb álláspontot foglal el, a tudományos munkálódásokban, nemkülönben mint a praktikus törekvésekben az általános európai eszmefejlődéssel bizonyos solidaritási összefüggés kezd tapasztaltatni, szóval a nemzetgazdaság nagy kérdéseinek jóval élénkebb s öntudatosb méltányolása foglalt helyet, mint bármely korszakban azelőtt.

A fejlődési szaknak, melyet itt tárgyalunk, jelentősége, szükségessé teszi pár szóval *azon források* megérintését is, melyekből a közgazdasági eszmekör ismeretét e korra nézve meríthetjük.

És itt első sorban is azon legkevésbé örvendetes körülményre kell utalnunk, hogy az utóbb lefolyt másfél évtized alatt *országos törvényhozásunk* szünetelvén, a nemzetgazdászati nézetek egyik legfőbb s legilletékesb nyilatkozási köre hiányzott, s igy ez irányban 1865-ig majdnem egészen tájékozás nélkül voltunk.

A mit ez irányban vesztettünk vagy nélkülöztünk, kárpótoltatik némely tekintetben az élénk lendületet *vett sociális tevékenység*, a bel- és külterjileg emelkedett szakbeli journalistika s *hirlapirodalom*, egyesületek és társulatok fokozott munkássága, mindenekfelett pedig az uj virágzási phasisba lépett *közgazdászati irodalom* által, mint a melyek nemzeti eszmemozgalmunk ez időszerint legilletékesb s leghűbb tolmácsai; s tükörei, az elvek és nézetek azon föl és alá hullámzása-, képződése- és hatásainak, melyek az ujabban lefolyt másfél évtizedet értelmi művelődésünk processusában oly igen jelentésessé teszik.

A socialis tevékenységet illetőleg, megelégedéssel constatirozható ugyanis, hogy azon egyesületek és társulatok, melyek ez időben gazdászati czélokra alakultak, s anyagi ügyeinknek egyik másik irányban képviselése előmozdítása körül fáradoztak, daczára minden nehézségeknek, a közgazdasági legélenkebb eszmemozgalomnak megannyi tolmácsai, gyúpontjaiként szerepeltek. — Legyen elég ez irányban az ország különböző vidékein létező *számos gazdasági* egyletekre, a magy. tud. akadémia statisztikai és nemzetgazdasági bizottmányára, a kereskedelmi és *ipari kamarákra*, s mindenekfelett az *országos gazdasági egyesületre* utalnunk, mint a melyek részint a tár-

sulati tanácskozmányok és ügyvitel alkalmával, részint számos emlékiratokban, vagy egyes nagy kerdések körüli tüzetes nyilatkozatokban, vagy külön fölterjesztések- és jelentésekben a kormányhoz, a közgazdasági érdekek körüli nézetek és meggyőződéseknek kifejezést kölcsönöztek, a nemzet bajai és sérelmei, kivánalmai és panaszai tolmácsolására szolgáltak.

Második helyen találkozunk ez irányban *journalistikánkkal*, a napi sajtó s a folyóiratokbani nézetnyilvánulásokkal. Daczára ugyanis azon nehéz bilincseknek, melyek az utóbbi másfélévtized folyamában a független közvélemény nyilatkozásait akadályozák, s egyáltalában a journalismus és publicistika szabad mozgására lankasztólag hatottak, hirlapirodalmunk főleg 1857 8 óta jelentékeny lendületet vőn, s részint tágasbuló látköre, részint vitató eszmeébresztő s ismeretterjesztő irányánál fogva hivatásának szinvonalára emelkedett, s a politikai és közgazdasági nézetek fejlődésére nem csekély befolyást gyakorolt. Első sorban áll itt az 1850 óta szakadatlanul megjelenő, s az ország számos (régibb és uj) tehetségeinek közlönyül és gyupontul szolgáló *„Pesti Napló“*, a hazai mérsékelt szinezetű ellenzék organuma [1]); utána és mellette egy ideig a kiváló élénkséggel szerkesztett s anyagi kérdéseinknek is tág tért nyitott: *„Magyar Sajtó,“* mint a conservativ pártnak (ha e kitétellel szabad élnünk) közlönye; az 1860-ki változás óta a *„Magyarország“* *„Ország“* és a *„Hon“*, mint az előbbre haladtabb liberalismus és democratiai irány szóvivője s többrendbeli értékes nemzetgazdasági czikkek tárháza; a *„Független,“* a Vajda szerkesztése alatti Magyar Sajtó; azután Török *„Pesti Hirnök“-je*, meg a *Sürgöny*, mint 1861. óta a kormány s conservativ irány képviselői; mig német nyelven a nemkevésbé magyar és hazafias irányzatu *„Pester Lloyd“* mint ipari s kereskedelmi érdekeinknek legilletékesebb organuma s politikai tekintetben a Pesti Napló elveinek közgazdaságiban pedig inkább az uj Magyar Sajtó s Hon teljes ipar- s forgalomszabadsági nézeteinek követője; végre a rövid fennállás után megszünt, de több jeles közgazdászati czikket tartalmazott *„Jövő“* (1862-ben); a kitünő szakvezetés alatt állott, de szinte alig egyéves létnek örvendett *„Politikai Hetilap,“* s egykét jelesb szerkezetü Erdélyi s magyar vidéki lapok.

Ezen lényegileg politikai irányu lapokon kivül, becses szakközlönyökként találjuk az 1850 óta szakadatlanul megjelenő *„Gazdasági*

[1]) A szabadkereskedés vagy védvám nagy vitakérdésében szinte lényegileg közvetitő irányu.

Lapokat," mint közvetlenül mezőgazdasági organumot, de a melyben időnként magasbecsü közgazdasági értekezések is jutottak napvilágra; továbbá Rózsaági „*Magyar Közgazda*" (1863-ban), *Érkövy* „Gazdasági Füzetek" (1862-ban) és Szathmáry Károly Magyarország *anyagi érdekei* czimű (1864 5-ben megalapított) s előbb füzetekben, azután heti közlöny alakjában megjelent vállalata; mig más irányban Pesti Frigyesnek Temesvártt (1860 és 1861-ben megjelent) „*Delejtü*"-je, a „nagy tudományos becsesel biró „*Budapesti Szemle*" *Csengerytől* és *Lónyaitól* (1856/7 óta), és *Toldy* „Uj magyar muzeuma" (1850-től 1858-ig) járultak számos jeles czikkel a közgazdasági eszmekör gazdagítása s a nemzetet foglalkodtató anyagi kérdések elemezése- és vitatásához.

A journalismus ez állásának méltatásánál nem szabad egyébiránt szem elől tévesztenünk azon nagy különbséget, mely a jelen s az *1840—1848. közti* hirlapirodalom és sajtómozgalom közt létezik. Mig ugyanis emez, vagyis a negyvenes évekbeli az akkori *élénk párttusák* és elvharczok közepette közgazdasági tekintetben is szigorú pártcsoportulaton nyugodott, s egymással szembenálló határozott elv- és eszmekörök közlönyéül szolgált: addig ujabbkori journalistikánk, kivált *státusgazdászati* irányban, ily metsző pártellentéteket nem mutat fel; természetes folyamánya (de egyidejüleg tanujele is) lévén annak, hogy politikai közéletünk kényszerített szünetelésénél az ez iránybani nézet-ellentétek mindekkoráig határozott kifejezésre nem juthattak; másfelől annak, hogy bizonyos sarkalatos tételekre nézve a közgazdasági érdekek körül korunkban *lényeges véleménykülönbségek* már nem léteznek köztünk, az előbbeni időkénél sokkal nagyobb összhang s egyértelmüség uralkodik.

A journalismus és publicistika átvezet bennünket eszmefejlődésünk utolsó s fő nyilatkozási terére, a *szakirodalomra*.

Azt, hogy az utóbbi másfélévtized jelentékeny lendületet mutat tudományos s különösen államgazdasági irodalmunkban, már megérintők. Szükségtelen e szerint itt bővebben arra utalni, hogy azon különnemü források közt, melyekből ujabbkori nézetkörünk ismeretét meríthetni, a *szakliteraturai termékek kiváló* helyet foglalnak el, kivált azon okból is, mivel hazai tudományosságunk előkelőleg gyakorlati iránya s a praktikus életteli szoros összefüggésénél fogva, a közgazdasági munkák nálunk a nemzet felfogását leghűbben tükröztetik vissza, tehát azoknak illetékes tolmácsaiként is tekinthetők.

Ezt bővebben igazolni a következőkben kisértjük meg.

2. §.

Nemzetgazdasági irodalmunk az utóbbi másfélévtized alatt.

Tudományos irodalmunk ujabb fejlődési szakának figyelmesb áttekintésénél azon meggyőződésre jutunk, hogy alig van ága a komolyabb buvárlatnak, melyben ez időben nemzetünk szellemmunkássága *termékenyebb* lett volna, mint a közgazdaságban, s hogy azon sok és nagy kérdések között, melyek e korban nálunk a gondolkodó elméket foglalkodtaták, s az irodalomban tüzetes kifejezésre találtak: *az anyagi érdekek* körüli kérdések első sorban jelentkeznek.

A politikai élet terének korlátoltsága, a publicistákat lankasztó policziai rendszabályok, egyidejüleg az egész nemzetet átrezgő azon megismeréssel, hogy fajunk politikai súlyát a *reája nehezedett mostoha viszonyok* között csak az által biztosíthatja, hogyha *értelmiség és ipari erő* tekintetében előrehaladva, minél nagyobb műveltség és anyagi jólétre teszen szert: azt eredményezék, hogy tehetségesb honfiaink közől számosan, letérve a politikai combinátiók steril mezejéről, a reálisb irányú *nemzetgazdaságtan* műveléséhez fordultak.

Nem egészen befolyásnélküli volt ez új irányra talán az is, hogy e terén gondolkozóbb elméink nyomozásaik eredményeinek *szabadabb*, korlátolatlanabb kifejezést adhattak, a mennyiben a helyt foglalt *nemzetellenes absolutismus* ez irányban tagadhatlanul elnézőbb volt, s kevésbé rideg magatartást tanúsíta; másrészt talán az, hogy tovább látó publicistáink és szakembereink csakhamar fölismerék azt, hogy a nemzetgazdasági theoria és agitatió lényegileg neutrálisabb tér, melyen politikai és nemzetiségi, sociális és egyéb ellentétek (legalább jelen fejlődési polczunkon még) oly éles kifejezésre nem jutnak.

Bizonyos továbbá, hogy az utóbbi két évtized alatt hazánkban hasonlíthatlanul nagyobb érdekeltség kezdett kifejlődni a külföld tudományos munkássága és vívmányai iránt; s hogy azon rendkivül élénk eszmecsurlódásnak, mely az újabb két évtizedben a státusgazdasági kérdések körül Németországban épúgy, mint Franczia- és Olaszországban s az Amerikai unióban megindult, hullámzata mihozzánk is elhatott, nálunk is *ébresztő s fejlesztő hatását gyakorlá.* Mindezekhez járulván az, hogy azon mélyenmenő változásoknak, melyek hazánkban ez időszak alatt a politikai átalakulással egyidejüleg, közgazdászati és financziális tekintetekben történtek, szükségkép arra is kelle hatniok, hogy a gondolkodóbb elmék e nagy fontosságú élet-kérdésekkel is komolyan foglalkozni kezdjenek, s azok értelmét és össze-

függését az ország általános helyzete és érdekei szempontjából tüzetes vizsgálódások tárgyává tegyék.

Közgazdasági irodalmunk jellemét és irányát illetőleg, ez legkönnyebben úgy határozható meg, hogyha a tudomány mostani állását az előbbeni tizedekével összehasonlítjuk, s az eltéréseket figyelembe vesszük. Igy először is, eltér irodalmunk abban, hogy levetkezve a pártfelekezetesség subjectiv és vitázó charakterét, lényegileg tárgylagosabbá s *azért elemzőbbé s rendszeresebbé* is vált. Mig szakirodalmunk súlypontja azelőtt hirlapi czikkekben és ezekből készült röpiratok vagy könyvekben feküdt, most már a journalistikai irodalom-elem sok tekintetben különválva jelenkezik, s a tudományosb irány amattól függetlenebbül műveltetik. Különbözik továbbá jelenkori szakirodalmunk az előbbenitől abban, hogy álláspontja s eszmeköre *szabadabb s elfogulatlanabb*, illetékes szakszerü művelőinek száma nagyobb, s hogy a munka-megosztás elve már e téren is érvényre emelkedve abban mutatkozik, hogy rendszeres s *összefoglaló nagyobb munkák* (például kézikönyvek, tankönyvek, irodalomtörténeti dolgozatok stb.) mellett, *részleges* irányú s egyes nagy kérdések kimerítő megvitatásával foglalkodó *monographiáknak* már nagyobb számával találkozunk [1]). Nem kisebb mérvben üt el végre ujabbkori szakirodalmunk az előbbenitől abban, hogy szorosb kapcsolatban fejlődve az egykorú *külföldi irodalommal*, öntudatos törekvés észlelhető hazai termékeinkben *az „általános“ európai szinvonal* elérésére, a mi egyebek közt abban mutatkozik, hogy szakférfiaink a tudomány körében felmerülő *újabb iránylatokat* nagyobb figyelemmel kisérik, a theoria terén uralkodó különböző iskolák s rendszerek küzdelmei érdekeltséggel kisértetnek, habár (dicséretére legyen mondva tudósainknak) nem is önállótlan alárendeléssel valami *idegen systemának*, a mennyiben vak utánzót egy külföldi iskola sem számít hazai szakembereink között; s oly mérvü rajongás bizonyos rendszer mellett, mint melyre például a negyvenes években a *„lisztianismus“* talált nálunk, napjainkban alig lenne gondolható.

Haladottabb felfogás tanujele az is, hogy (kevés kivétellel) a nagyobb közgazdasági dolgozatok, *emlékiratok*, alapszabályzatok, melyek az utóbbi évtizedben nálunk napvilágot láttak, több gyakorlatiság, objectivitás s szakszerüség által tünnek ki, mint az előbbeni

---

[1]) Utalunk e tekintetben *Desewffy:* „Pénzügyi kérdések“, *Lónyay:* „Közügyekről“, *Kautz:* „Vámpolitika“, *Szathmáry:* „Alföld és Fiume“, *Weninger:* „Bankügy elmélete“, *Érkövy:* „Aszályosság“ stb. czimü dolgozataikra.

évtizedbeliek. Gondoljunk e részben csak „országos gazdasági egyesületünk“ számos ujabbkori *fölterjesztvényeire* a közlekedési rendszer dolgában, a vámügyben, a dohány és borkereskedés tárgyában, adók és hitelkérdésekben; *kereskedelmi kamaráink* emlékirataira hazai forgalmunk s iparunk ügyében; hitelintézeteink, földhitelegyesületünk, népbankjaink szerkezetére; a *biztosítási ügyre* vonatkozó munkálatokra stb.; nem is említve, hogy a nemzetgazdaság-tudomány segédtanai s főleg a „statisztika“ is már sokkal alaposabban és eredményesebben műveltetik, a szakemberek combinátióiban kellőbb méltatásra talál, és igy ez irányban is a szellemi látkör örvendetes *kiszélesítése* és tökélyesbítése sikerrel vétetik czélba.

Mindezt kétségbevonni nem lehet. De másfelől megvannak irodalmunknak még igen *nagy hiányai, fogyatkozásai is*, miket elhallgatni nem lehet, s melyek igen is tekintélyes mérvben ellensúlyozzák azon fényoldalokat, miket imént feltünteténk.

Igy mindenekelőtt az, hogy hazánkfiai közt még mindig csekély lévén a *hajlam mélyebb s kitartóbb tanulmányhoz*, a közgazdaságtan nagy igazságainak rendszeres s összefüggő felfogása nálunk még igen ritka, felületes itéletmondás, csillogó érvek szerinti határozás, ellenmondások stb., pedig meglehetősen gyakoriak. Szegény e mellett szakirodalmunk még mindig eredeti, *teremtő-erőt elárulo* dolgozatokban, mit ugyan jó részben annak tulajdoníthatni, hogy alig van két-három évtizede, hogy nálunk a nemzetgazdaság külön „irodalmi ággá“ lett, s másfelől egyszerű, zajtalan közgazdasági életünk *nagy tapasztalások* és élményekre alkalmat nem nyujt, tehát nagy uj igazságok fölfödézésére alapul nem is igen szolgálhat. Ámde kétségtelen az is, hogy a tudomány elvontabb feladványainak nyomozása, a mi e tekintetben egyedüli ut és mód e szakban ujat alkotni, nálunk még kellőleg nem üzetik, vagy legalább nem *oly mérvben*, mint azt hazai gazdaságunk és iparviszonyaink sajátszerűsége megkivánná, a végre, hogy a theoriát is értékes észleletekkel gazdagítsuk [1]).

Félreismerhető jele fejletlenebb álláspontunknak továbbá az, hogy a közgazdasági *naturalisták* (hogy ugy fejezzük ki magunkat)

---

[1]) Igy egyebek közt mind mai napig sincsenek tüzetes vizsgálódásaink a pénz és pénzforgalom, a telekjáradék (Grundrente), a jövedelemképződés, a munkabér-viszonyok, a gazdasági rendszerek változtatásának eredményei, kiviteli kereskedésünk, közlekedéses eszközeink *hatásai stb. felett*; megannyi tünemények, melyek körében hazai tapasztalataink és állapotaink a buvárlat és következtetésnek igen tág tért nyitnak, s bizonyára sok új *igazság vagy fejlődési törvény* ölismerés ére vezethetnének.

száma közöttünk aránylag igen nagy; a kik ugyanis azon hiedelemben, mintha nemzetgazdaságtani érvelések és deductiókra is, úgy mint a napi politikában, *a puszta józan ész* elégséges volna, minden komolyabb tanulmány nélkül: az indítványok és tervezetek egész özönével lépnek fel, sőt a mi veszélyesb, *sophismákat*, *általnokat* tömegesen ültetnek át a közéletbe vagy irodalomba, s igy a valódi tudományosságot és igazságkört megmérgezik, annál is inkább, mivelhogy ily tervekben és tanokban rendesen a nagy tömegek (úgy vélt) érdekeik szerepeltetnek, s igy a közönség ama sophismákat *mohó készséggel fogadja* és vallja.

Ferde felfogás az is, hogy a *tudomány* tekintetei nem ritkán nemzeti és politikai pártnézeteknek alá vagy utána rendeltetnek; sőt már annyira is ment egykét (egyébként jeles) szakemberünknél a hazafias buzgalom, hogy megfeledkezve a „tudománynak" mint ilyennek *absolut jelleme*- s szükségkép egyetemies értékéről, egyenesen külön *magyar* nemzet gazdaságtanról beszéltek, s felreismerve a tudománynak mint ilyennek lényegileg és szükségkép általános jellemét, mint valami kivánatost tünteték fel oly theoria felállítását, melynek *csak* Magyarországra, *csak* hazai viszonyainkra volna alkalmazhatósága (!).

Tagadhatlan ezekenkivül, hogy valamint általában közgazdasági nézeteinkben, úgy különösen szakirodalmunkban is még most sem vagyunk legégetőbb *kérdéseink nagy* része, vagy a teendők sora és helyes egymás mellett- és utánja felett tisztában. A habozás és kapkodás majd ide, majd oda, még mindig napirenden van, a nagy státusférfiak vagy szaktudósok, kik e tekintetben kalauzul és irányadókul szolgálhatnának, hiányzanak, vagy a mostoha politikai viszonyoknál fogva *megkötött kezekkel veszteglenek*, a nemzet a nagy tájékoztató pontokat nélkülözi, és igy a szakemberek tudományos munkássága kellő eredmény nélkül marad [1]).

Szemben mindezekkel abban foglalhatjuk össze ujabbkori irodalmunk feletti itéletünket, hogy egyben-másban ugyan kétségtelenül haladtunk, magasb fejlődési polczra emelkedénk, de hogy a haladás, szemközt a művelt népek *általános tudományos* haladásával, csekély és elégtelen, s hogy a nyommasztó politikai és közgazdasági viszonyok káros befolyása ez irányban is constatirozható, a mennyiben kétségtelen, hogy a nemzeti génius productivitását lankaszták, a szabad közélet s eszmesurlódás legében *képződő nagy talentomok* ke-

[1]) Megjegyzendő, hogy e sorok 1865 *előtt* irattak.

letkezését nehezíték, és sok oly irányalatot juttattak érvényre, melynek a státus- és társadalomtudományok ez alapágának, a nemzetgazdászattannak, nagyobb mérvű és sükeresb kifejlésére csak kedvezőtlen hatásá lehetett.

3. §.

Közgazdasági irodalmunk jelesb képviselői, egyidejü tekintettel dolgozataik és tudományos irányukra.

Forduljunk most nemzetgazdasági irodalmunk tulajdonképeni képviselőihez egyenkint, s vizsgáljuk, mely szellemi termékekkel gazdagították azok hazai szaktudományunkat, s mily *általános irányt* [1]) s felfogást jelzenek ujabbkori közgazdasági eszmefejlődésünkben. — Előrebocsátván, miszerint iparkodva felhasználni a kinálkozó alkalmat, egyidejüleg a *külföld némely főbb* irodalmi rendszereire s ezek irányára is kiterjeszkedtünk, másfelől azt, hogy az itt következő irósorozat felállításában azon elvtől vezéreltettünk, hogy az egyik vagyis első osztályba azon irók helyeztessenek, a kik már az *előbbeni időszakban* is mint jelesb szakférfiak helyt foglaltak; a második osztályban pedig azok ismertetése nyujtassék, kik az *1850-ki éven innen* léptek fel, tehát némileg az ujabb vagy fiatalabb szakirói nemzedéket képezik.

E szerint *az első osztályu irók* közt a következők foglalnak helyet:

Gróf Desewffy Emil, az „Alföldi Levelek“ (1842-ben) „Fizessünk mennyit becsülettel megbirunk“ (1847) a „Magyar Vámügy“ (1847-ben) czimű jeles dolgozatoknak már többször említett szerzője, ki ujabb fejlődési szakunkban kiváló figyelemmel a bank, hitel- és pénzügyi kérdések tanulmányozásához fordult, s ez utóbbiak eredményeit egyfelől az elnöklete alatt felállított hazai földhitelintézet szabályzataiban, másfelől egy 1856-ban „*A fenforgó ausz'riai pénzügyi* kérdésekről“ czimű (Pesten, magyar és német nyelven' megjelent) kitünő dolgozatban tevé közzé. Desewffy nézeteivel és politikai irányával (mint eddig is több helyütt láttuk) az előrehaladtabb *conservativek* állampártjának notabilitásai közé tartozik, de közgazdasági eszmeköre határozottan „modern jellegü“, az új idők, az új viszonyok követeléseit és szükségeit teljesen méltató. Egyátalán Desewffyt (Lónyaival)

[1]) E kifejezést „általános irány“ azért használjuk, mert az itt felsorolandó szakférfiak és irók eszméi és nézetei részletesen csak alantabb tárgyaltatnak, névszerint a hol az egyes nagy (közgazdászati) kérdések körüli eszmemozgalmat és törekvéseket ismertetjük.

Széchenyi legnagyobb tanítványának lehet neveznünk, kinek kora vesztesége ép napjainkban kétszeresen sujtó a nemzetre nézve épúgy mint a tudományra. Munkáit illetőleg az eddigiekben elég kimerítőn lévén szó, itt csak még legujabb elmeszüleményére „Pénzügyi kérdéseire“ nézve jegyzendő még az, hogy első rendszeresb mű hazai irodalmunkban, mely a *pénz és bank elméletével* tüzetesben foglalkozik, s a nemzetben élő és pezsgő e részbeni eszméknek szakszerű kifejezést kölcsönzött [1]). Eltekintve attól, hogy Desewffy minden egyes irata az általános eszmefejlődésnek és irodalmi tevékenységnek is némi lendületet adott, a mennyiben uj feladványokra figyelmeztetett, a diskussiónak uj meg uj anyagot szolgáltatott, s igy ez irányban is termékenyítő hatásu vala.

Desewffy mellett a legilletékesb hely *Lónyay Menyhértet*, a tudomány és gyakorlat ez egyaránt szerencsés képviselőjét és egyeztetőjét illeti. Lónyay, (mint fentebb láttuk) már kora ifjuságában tisztelt nevet vivott ki magának az 1844-ki hongyülésen, s azóta a legsokoldalubb praktikus és tudományos tevékenységet fejté ki, jelenleg élő státusgazdáink *elseje*, Széchenyinek több tekintetben Desewffynél is méltóbb örököse [2]). Irányára nézve Lónyay a modern liberális közgazdasági iskola hivei közé tartozik, a kereskedelmi politikában a mérsékelt forgalom-szabadság rendszeréhez hajlik, financziális nézeteiben a legtekintélyesb angol s német szakférfiakat követi, kedvencz szakában a „*közlekedésügyi*“ kérdésben pedig még mindig következetesen hajlik (egyebek közt) az állam-vasut-épités elvéhez, s azon fényes elégtétele van, hogy ép napjainkban ez irány Európa első rangú szakemberei (egy Perdonnet és Marqfoy, Knies és Schäffle, Chevalier és mások) irataiban ismét túlsúlyra kezd emelkedni! Művei, melyek közül „*Hazánk anyagi érdekei*“ czimű nagyobb dolgozatát, meg „Pénzügyi Leveleit“ már ismertettük, s melyekhez 1863-ban a számos elszórva megjelent értekezéseiből [3]) egybeállított „*Közügyekről*“ *czimü* dolgozat, s azóta ismét több remek értekezés a vasuti kérdésről járult, nem számosak ugyan, (mi bokros elfoglaltságánál fogva

---

[1]) Alantabb az illető kérdések elemzésénél tüzetesebben szólunk Desewffy e munkájáról.

[2]) E tekintetben is, s mint *alelnöke* tud. Akadémiánknak, mint egyik főmozgató lelke a Tiszaszabályozási ügynek, a „Gazdasági egyesületnek“ s több intézeteknek, s mint oly praktikus, kinek eddigi tevékenysége még mindig süker által koszorúztatott: valódi méltó utódja a nemzet legnagyobb státusgazdájának gróf Széchenyinek!

[3]) Adó és hitel, közlekedési és birtokügyi stb. kérdésekről.

természetes) de annyival tartalmasabbak s megannyi maradandó becsű szellemtermékeket képeznek [1]).

Korizmics László szinte egyike a marczius előtti időszak vezértalentomainak, ki túlnyomólag gyakorlati téren fejté ki tevékenységét, a nélkül azonban, hogy az irodalmi pályától megvált, vagy elméleti nyomozásokkal felhagyott volna. Korizmics előkelőleg mezőgazda, s technikai szaktekintély; ez és szoros összeköttetései az ország első rangú státusférfiaival, közintézeteinkkel, országos gazdasági egyesületünkkel, melynek érdemdús alelnöke, korán vezették a nemzetgazdaságtan komolyabb tanulmányozásához, s főleg azon kérdésekbeni nyomozásokhoz, melyek hazai *őstermelésünk, közlekedési* érdekeink s hitelviszonyainkkal függenek össze. Irodalmi munkásságát illetőleg, az előbbeni időszakban *„Korszerü agitatió“* czim alatt közzétett remek czikksorozatát már megérintettük; azóta megjelent dolgozataiból pedig (több kitünő czikkein kivül a mezőgazdasági szaktanítás, a gazdasági rendszerek, a borászati ügy [2]) stb. körül) az 1858-ban általa kiadott s szakavatott jegyzetekkel ellátott következő munkára *„Anglia haszonbérlési* állapotai“, s legujabb időben a „Pesti Napló“ s a „Gazdasági Lapok“ hasábjain megjelent „pénz- és hitelügyi“ értekezésére utalunk, mely utóbbiban kifejtett minden nézetek a szigoru kritika birószéke előtt meg nem állhatnak, de a mennyiben a nemzet szomoru gazdászati állapotaiban és számos praktikus köröknek eszmeirányában gyökeredznek, mint az időt *jelző nyilatkozatok*, figyelmet érdemelnek [3]).

Trefort Ágoston a „Pesti Hirlap“ egykori legmunkásabb s legtehetségesb nemzetgazdája. *Irodalmi munkássága* eddig külön s összefoglalóbb dolgozatok közzétételében nem nyilatkozott; a „Pesti Napló“ hasábjain, Eötvös hetilapjában, vagy az akadémiai értekezőben és a „Budapesti Szemlé“-ben közétett értekezéseit eddig egybegyüjtve kiadni elmulasztá; *fő érdeme irodalmi tekintetben* az, hogy egyike honunkban a legelsőknek, kik a nemzetgazdaságtant a külföldön érvényrejutó társadalmi tan-iránynyal kezdék kapcsolatba hozni; a tudománynak idegen irodalmakbani haladásait éber figyelemmel követi, s azon kevés szakembereink közé is tartozik, kik nem szünnek meg figyelmeztetni arra, hogy a nemzetgazdaság *terén panaceák* nem

---

[1]) Alantabb ez utóbbi munkájának részleteiről és tartalmáról tüzetesen szólunk.

[2]) Mely tekintetben első hazai tekintélyünk.

[3]) Napjainkban Gazdasági Levelek cz. becses dolgozatot tett közzé.

léteznek, s hogy e szerint igazán sikeres előmenetel és reform csak attól várható, ha minden irányban egységes és organikus módon látunk a bajok orvoslása és új intézmények életbeléptetéséhez.

Érkövy Adolf hasonlag egyike szakirói veteránainknak, ki már egy negyedszázadnál tovább foglalkozik a nemzetgazdaság és földipar elméleti ép úgy mint praktikus kérdéseinek tanulmányozásával, s azon irók közé tartozik, kik mindenkor a kellő tárgylagosság elvét követni iparkodtak. Irói munkái közt, melyek közül pályanyertes dolgozatát a *„Robot és Dézma“* felett, s egyéb jelentékenyebb folyóirati czikkeit már megismertettük, kitünőbb becsüek a legujabb időben megjelent következő czimü dolgozatok: *„Az 1863-ki aszályosság a magyar alföldön“* (Pest 1863), azután „emlékirat az aszályosság okai és elhárítása módja felett“ [1]), (hasonlólag 1864-ben), tervezet a „Népbankokról“, (1865-ben) főleg pedig az 1866-ki év első felében a *„Maggar Világ“* czimü politikai lapban közlött e czimü czikksorozat: *„Nemzetgazdasági magyar irók“*; mely müveiben a szerző sokoldalú alapos tájékozottságot tanúsít, szakirodalmunknak ép úgy, mint gazdasági és ipari történetünknek első rangú ismerőjének bizonyul, s utóbb érintett czikksorozatában csak abban téved, hogy több irónak nem az őt megillető helyet adja, s hogy a *birálatos itészet* egyébként jeles czikkeiben helyet nem talál. Kétségbevonhatlan érdeme e mellett Érkövynek, hogy egyike volt legelső szakembereinknek, kik az *alföldi csatornázás* eszméjét megpendítették [2]), s az e tárgyban létesítendő nagy országos munkák fontosságát és szükségességét bebizonyítani törekedtek. Mely kérdés körüli buzgólkodása volt némileg kiinduláspontja is azon érdekes *tudományi polémiának*, melybe első geographusunkkal *Hunfalvy Jánossal* jutott, s mely egyideig a közvéleményt előkelő mérvben foglalkodtatá.

Csengery Antal egyike hazánk legünnepeltebb publicistái, legnagyobb formulázó talentomai, s legsokoldalubb tudósainak. Csengery *a 48 évek előtti* időszakban mint közgazdasági iró nem lépett fel, s ez irányban csak a *„Katona-élelmezés és tartás“* czimü nagybecsü értekezésével gazdagította irodalmunkat [3]); azóta azonban e téren is

---

[1]) Közzétéve a magy. orsz. gazdasági egyesület által, mint a mely ez emlékirat kidolgozására leginkább Érkövy közreműködésével élt.

[2]) V. ö. czikkeit a *„Pesti Napló“*, *„Hon“*, *„Független“* és „Magyar Közgazda“ czimü lapjaink 1863-ki folyamában, és értekezését az alföldi csatornázásról: *Szathmáry* Magyarország anyagi érdekei 1865-ki foly. V-ik füzetében.

[3]) V. ö. *Hennszlmann*: Vierteljahrschrift 1844.

élénk tevékenységet fejtett ki, s többrendbeli remek emlékirat (p. o. az országos közlekedési ügy, a népbankok, a földhitelintézet stb.), nem különben számos közgazdasági és politikai czikk az *„Ujabbkori Ismeretek tárában“* folyt páratlan irályú tollából.

Karvassy Ágoston egyetemi tanár, hazánk idősb szakembereinek egyik jelesbike, s ki, daczára aggott korának, mind mai napig sem szünt meg hazai szakirodalmunkat szolgálni, s a külföld tudományos haladásait figyelemmel kisérni. Ujabbkori irói termékeny munkásságát illetőleg, dicséretes fölemlítést érdemel pályanyertes „népszerü *nemzetgazdaságtana*“ (1861-ben, s uj kiadásban 1864-ben), „Az államháztartási vagy *pénzügyi tudomány*“ (1862-ben, új kiadás 1866-ban), továbbá „Közrendészeti tudomány“ (1862 és 1866-ban), „Az alkotmányi és igazságügyi *politika*“ (1862 és 1865-ben) czimű rendszeres dolgozatai és tankönyvei; azután „Az egyéni saját jogról és szabad concurrentiáról“ meg „A státusgazdászati tudomány legujabb irányáról“ czimű akadémiai értekezései [1]); mely dolgozatok mindnyáján alapos szakismeretet, didaktikai tapintatot s széles olvasottságot tanúsítanak, s *annyiban kétszeres becscsel* birók, mivel nagy elterjedésöknél fogva tömegesen ültettetnek át e művek által józan közgazdasági eszmék az életbe és gyakorlatba. *Tudományos irányára nézve* Karvassy ekklectikus, a Smith és Listféle iskola közt közvetitő álláspontón áll, némi odahajlással Roscherhez, a jelenkori német történeti (státusgazdasági) iskola alapitójához.

Még *egy szakembert kell* itt megérintenünk, ki sokoldalú politikai küzdelmei s hányattatásai közt a nemzetgazdaság terén is több izben megkisértette erejét, s egyik másik irányban figyelemreméltó (habár nem is igen a kor szivonalán álló) nézeteket fejtett ki. Értjük *Török Jánost*, az egykori „Magyar Gazda“ „Magyar Sajtó“ s jelenleg a „Pesti Hirnök“ eleven eszü, ékes tollú, de sokban *középkorias irányú* szerkesztőjét. Török közgazdasági nézeteiről a forradalom előtti időszakban már szólván, itt csak 1850 óta kifejtett irói tevékenységéről akarunk némelyeket megjegyezni. Igy nevezetesen azt, hogy a birtok- és földmüvelési viszonyok rendezése, az ipar- és hitelügy szervezete, a kereskedés és közlekedés előmozdítására czélzó intézkedéseket illetőleg még mindig az *aristokratico-feudalis* kor eszmekörében mozog; a szabad verseny, az ipar és forgalom-szabadság, a birtokfeldarabolás, a társadalmi gazdaság demokratikus formáinak ellen-

[1]) V. ö. *Akadémiai Értesitő* 1852. *Toldy:* Uj magyar muzeum 1855 és 1856-ik foly.

zője, s mint ilyen, valamint a szorosb értelemben vett állampolitikai kérdésekben, ugy a nemzetgazdaság terén is majdnem az egyedüli tehetséges iró és publicista, ki még az újkor irányzataival és követeléseivel *megbarátkozni* nem tudott, a miért is majdnem egészen elszigetelt állást foglal el hazánk ujabbkori eszmemozgalmaiban. Mindezen nézetei tüzetesb kifejezést nyertek az általa szerkesztett lapokban, s az ezekben megjelent czikkek egybegyüjtéséből keletkezett ily czimü nagyobb munkájában: *Török János „Publicistikai* és nemzetgazdasági némely *dolgozatai*“ (1858 Pesten), melynek tartalmát egyes főbb kérdésekre nézve alantabb részletesebben is megérintendjük [1]).

Többi szakembereink közül, *kik az előbbeni időszakban* is már működtek e téren, a nevezetteken kivül még csak *Hunfalvy Pál* „a Társadalom“ czimü becses értekezésével [2]), *Lónyay Gábor* a „Gazdasági Lapok“-ban közétett több rendbeli alapos czikkeinél fogva, azután *Morócz*, *Benkő*, mint a nagy Stephens-féle „Mezőgazdasági kézikönyv“ magyarítói, és *Fényes Elek* említendők; minthogy azonban ez iróknak munkálatai a tulajdonképeni nemzetgazdasággal közelebbi összefüggésben nincsenek, ép úgy mint *Eötvös* báró, kinek klassikus munkája az „uralkodó eszmékről“ több szakaszban a *socialismus* és *communismus* rendszereire is kiterjeszkedik, de lényegileg politikai szakmü, tüzetesb elemzést nem igényelhetnek; a miért is azonnal a *második osztálybeli irókra*, vagyis azon szakférfiainkra térünk át, kik csak a 48-ki időszakon *innen léptek* fel, s kizárólag ez ujabbi időszakba tartoznak irodalmi müveikkel.

Nem zárhatjuk be e szakaszt a nélkül, hogy meg ne emlékeznénk az 1848 előtti idők legnagyobb államgazdájáról *Széchenyiről*, a ki az ötvenes évek óta nemzetgazdasági dolgozatokkal nem lépett ugyan fel, de egyéb publicistikus irányú iratai- és nyilatkozataiban az anyagi kérdéseket figyelmen kivül nem hagyá, s bizonyára megelégedéssel észlelhette honfiai nemzetgazdasági eszmekörének fejlődésében ez idő alatt azt, hogy az általa vallott és terjesztett nemzetgazdasági *tanok* egész terjedelemben ismét érvényre jutának, a nemzet jobbjai

---

[1]) Hogy Török e mellett a (különben igen is jogosult) Széchenyi-cultus leghőbb apostola (s a Széchenyi Politikai iskolája“ czimü authologikus munka (III. k. 1863—1865.) kiadója), ismeretes dolog épen úgy, mint az is, hogy a „legnagyobb magyar“ státusgazdasági nézeteivel sokkal *magasabb s szabadabb álláspontot* foglalt el, mint ez epigónja, s ha ma élne, bizonyosan még szabadabb szellemben nyilatkoznék.

[2]) V. ö. *Uj magyar muzeum* 1851/2-ik folyam I. kötet.

által irányadó vezérelvekként követtettek, szóval az eszmefejlődés azon természetes alapra, melytől Kossuth protectionistikus szellemü agitatioja által elvonatott, ismét visszahelyezkedék.

4. §.

Folytatás.

A „második osztálybeli“ szakférfiak sorában többen állanak mint az elsőében.

Lássuk ez osztályt közelebbről.

Hollán Ernő (mérnök, s akademikus) egyike honunk legtalehtomosb iróinak, főleg a közlekedési ügy és a vasut-hálózati kérdésekben, melyeknek tanulmányozásával egy évtizednél tovább szakadatlanul foglalkozik. Hollán áttérése a *technikai szakról* a magasb közgazdaságira [1]), annyiban figyelmet érdemlő mozzanat szaktudományosságunk fejlődésében, hogy ilykép a két különben is rokon tanág közt közeledés idéztetik elő, s mint Németországban egy *Hermannak* és *Thünennek*, Angliában egy Maccullochnak és Macleodnak példája mutatja, a szigoru *mathematikai* és praktikus nézletiránynak a politikai gazdászattan körébeni terjedésének (a tudomány előnyére) tér nyittatik. Irodalmi munkássága meglehetősen productiv, kiválókép azonban a *közlekedés* s jelesül a vasutügyi kérdés körül forog, mint ez a következő müveiből kitünik: „*Magyarország* vasuthálózatának rendszere“ 1856. A vasutak keletkezése stb. (akadémiai székfoglaló értekezés, az Akad. Értekezések“ 1862-ki folyamában), „*Magyarország* forgalmi szükségletei s a vasutügynek ujabb kifejlődése“ (1864. Pest), „*Emlékirat az olcsó* vasutakról“ (a magyar orsz. gazd. egyesület tanácskozmányaiban; önállóan Szathmáry „Magyarország anyagi érdekei“ czimü folyóiratának 1865-ki foly. 311—452. lapj.), s számos egyéb hirlapi czikkek a „Magyar Sajtó“ és a „*Pesti Napló*“ hasábjain; mindannyian arról tanuskodók, hogy szerzőjükben a haza egyik elsőrangú specialitását birja, minek fontosságát, kivált napjainkban, eléggé magasra helyezni nem lehet.

Weninger Vincze (akademiai tag, eredetileg technikus) az utóbbi évek alatt nehány kitünő szakmunka (például „Politikai számtan“) s több rendbeli statistikai és mathematikai értekezések által hirnévre szerttett szakférfiu, legujabban a journalistika terén fejtett

---

[1]) Ép úgy mint ujabban Weningeré, kiről alantabb szólunk.

ki sokoldalu tevékenységet, s e mellett a *bankügy elméletének* [1]), valamint a biztosítás, a hitel, a takarékpénztárak, a pénzrendszer [2]), sőt még a *közösügyek* nemzetgazdasági kérdéseinek [3]) szentelt kiváló figyelmet. Weninger egyike a legalaposb készültségü fiatalabb iróinknak, higgadt szemlélő, gondos következtető s mint iskolázott *mathematikus*, éles beható itéletü is. Irányára nézve a liberalis iskola követője, szabad-kereskedő, a bank-szabadság föltétlen védelmezője, hazai takarékpénztáraink s hitelviszonyaink reformjának szószólója, az agio s valutacalamitások határozott ellensége, s a franczia mértékrendszer pártolója. Érdekes mozzanat e szakférfiú journalistikai működésében azon heves tusa, melyet a bankkérdést illetőleg egy nagy hazai szaktekintélylyel (Vodjaner Alberttel) vitt, s melyben emez az *egy bankrendszer*, Weninger pedig a több- s szabadbankrendszer mellett tört lándsát [4]). Politikai irányu czikkeiben végül, melyeket a közösügyek nagyfontosságu kérdésében (egyébiránt névtelenül közzétett [5]) époly jó hazafi, mint mérsékelt gondolkozásu s higgadt gyakorlat-emberként jelenkezik, s illető czikkei, *főleg a státusadósságról* és a bank- meg pénzrendszerről tisztán irodalmi tekintetben is értékes adalékok a nagy feladvány megoldásához.

Keleti Károly az utóbb lefolyt öt-hat év alatt ismert nevet kivivott szakember közvetlenül a journalistika terén fejté ki nemzetgazdasági irói tevékenységét, s az „*Ország*“ „*Magyar Sajtó*“ meg (báró Eötvösnek) általa szerkesztett „Politikai Hetilapja,“ nemkülönben *Szathmáry* „*Magyarország anyagi érdekei*“ czimű folyóirata több rendbeli értékes czikkeket tartalmaznak ügyes tollából, névszerint bank és hitelviszonyok, vámügyi és iparszervezési kérdésekre nézve. Főérdeme azonban az, hogy irodalmunkat egy igen jeles franczia kézikönyvnek, t. i. *Baudrillart:* „*Manuel* de l'Économie Politique“ cz. müvének fordítmányával gazdagítá (1863. Pest), melyet még több alapos s hazánk viszonyaira vonatkozó jegyzetekkel is ellátott. Legujabban Keleti a tudományos *Akadémia* statisztikai és nemzet-gazdasági közleményeiben (I. és VI-ik kötet) bocsátott közre nagyobb becsü szakértekezést és pénzügyi-statisztikai egybeállításokat, s a Németországban nemrég föllépett *Dühring* dolgozatait és ujitó irányu

---

[1]) V. ö. *Statiszt. és nemzetgazdászati* közlemények II. k. (1866.)

[2]) V. ö. czikkeit a „*Magyar Világ*“, a „Pesti Napló“, a „Hon“ s „Pester Lloyd“ hasábjain 1865-től fogva.

[3]) V. ö. „*Pester Lloyd*“ 1866-ki foly. májushavi számait.

[4]) V. ö. az egész *vitát alantabb*.

[5]) „*Pester Lloyd*“ 1866-ki foly. május havi számaiban.

elméletét kezdé ismertetni. Irányára nézve Keleti határozott *free-trader*, követője a franczia Bastiát „Harmonies Economiques“ czimű világhirű munkájában kifejtett rendszernek, az osztrák monarchiára nézve bank-decentralisatiót követel, s egyebek közt azon nézete is figyelemre méltó, hogy *hazánkban oda kell* törekedni, hogy az ipart teljesen megmagyarosítsuk, s igy ez irányban is a nemzeti elemek erősbítésére törekedjünk [1]).

Szathmáry Károly tehetségesb fiatalabb szakembereink egyike, ki több év óta szinte kiváló előszeretettel foglalkozik a „közlekedésügyi“ kérdések tanulmányozásával, s egyéb hirlapi czikkein s kisebb értekezésein kivül a következő két becses dolgozattal gazdagította eddig irodalmunkat: „a Zimony-Fiumei vasut és Magyarország érdekei“ (Pest 1864) és „*Alföld és Fiume*“ nemzetgazdasági tanulmány (Pest 1864.); mely munkáiban főleg a fiumei vaspálya mielőbbi kiépítésének szükségét fejtegeti, s egyidejüleg igen sok helyes közgazdasági nézetet fejt ki. Irodalmi tevékenysége e mellett 1865 óta a „*Magyarország anyagi érdekei*“ czimű folyóirat (előbb füzetekben, most heti közlöny alakjában) szerkesztésére is kiterjed, melyben egyebek közt „Szabadkereskedés Angliával“ s a „Revoltella bizottmány“ czimű értekezései jelesek, s működése ez irányban sem eredménytelen, a mennyiben gondos figyelemmel követi a napi fontosb kérdéseket, s csak annyiban nem emelkedhetik közlönye nagyobb tekintélyre, mivel szakavatott munkatársak által csak igen kis mérvben támogattatik.

Récsy Emil (egyetemi jogtanár és akadémikus) a legsokoldalubb s leggenialisb hazai tudósok egyike, kinek azonban tudományos tevékenysége inkább a politikai tan, a görög régiségek s a római jog körébe vág; nemzetgazdasági tekintetben pedig csak annyiban jelentékenyebb, hogy 1851-ben Kudler bécsi tanárnak „Grundlehren der Volkswirthschaft“ czimű becses munkáját „A politikai gazdászattan tankönyve“ czime alatt remek magyar átdolgozatban tette közzé, s pedig oly adalékokkal, melyek a fordítmányt értékesebbé változtatták az eredetinél, miután a munkát a tudomány szinvonalára emelte.

Vodjaner Albert elsőrangú hazai bankautoritásunk, ki mint szaktudományi iró legujabban főleg a bankkérdésben lépett fel (Pesti

---

[1]) Legujabban a Telekadó és Kataster cz. jeles művel gazdagítá hazai irodalmunkat.

Napló 1865/66) s pedig mint határozott szószólója az egy-bankrendszernek.

Kubinyi Lajos, ki két rendbeli dolgozatában, ugymint: „Vezéreszmék jobblétünk előmozdítására“ (Pest 1858.) s „*Viszonyaink és teendőink*“ (Pest 1866.) azon szakemberek közé sorakozott, kik a nemzetgazdaságot kapcsolatban a moralpolitikai, socialis és a *müvelt-ségtörténeti* feladványokkal vizsgálják.

Galgóczy Károly, *Hideghéthy* Antal, *Sporzon* Pál és *Peterdy* Gábor tulajdonkép mezőgazdasági irók, de a kik ujabb időben a közgazdászattan egyik másik nagyobb kérdéseinek fejtegetésébe is ereszkedtek, s az *első* „mezőgazdasági statisztikája“ (1855. Pest), a második „Figyelmeztetések mezőgazdaságunk körül“ (1861. Pest) s a mezőgazdászati oktatásügy körül kifejtett nézetei, a harmadik mint több rendbeli jeles czikk irója, a „*Gazdasági Lapok*“ a „Gazdasági füzetek“ s az általa szerkesztett „Erdészeti Lapokban,“ az utolsó pedig mint hasonlag kitünő szakférfiu lett ismeretessé [1]).

Reviczky Sever szép reményü publicista, ki beható észszel és kiváló szorgalommal fordulván a nemzetgazdaság tanulmányozásához, számos tőle megjelent hirlapi czikkekben (a Pesti Napló s a Jövő hasábjain) lett legujabb időben ismeretessé [2]).

Jellinek Mór praktikus kereskedő, egyike alaposb műveltségü üzletembereinknek, ki erőit az ujabb időben a nemzetgazdászattannak szentelve, s több értékes czikken kivül a „*Magyar Sajtó*“ és „Hon“ hasábjain, valamint a „*Pester Lloyd*“-ban 1865-ben „Die niedrigen Getreidepreise“ (Pest) czimü értékes dolgozattal lépett fel, melyben hazai mezőgazdaságunk hiányait s az osztrák adó-rendszer káros voltát nemzeti gazdászatunkra iparkodott kimutatni, s egyuttal több oly inditványt is formulázott, mely nemzeti iparunk és forgalmak élénkítésére irányul.

Matlekovich Sándor, fiatal egyetemi docens, ki szorgalommal fordulván a nemzetgazdasági tanulmányhoz, két pályanyertes egyetemi művel s legujabban egy nemzetgazd. tankönyvvel járult e szak gazdagításához.

---

[1]) Peterdy különösen *Mező Pál* név alatt a „Gazdasági Lapok“ 1861-ki foly. egy egész közgazdasági czikksorozatot adott, mely azonban a földjáradék nehéz kérdése előtt egyszerre fennakadt s tovább nem is folytattatott. L. még ez iróról *Érkövy a „Magyar Világ“* 1866. máj. 3. sz.

[2]) Hir szerint egy nagyobb dolgozat a „hazai földbirtok igényeiről“ kéziratban maradt a szerencsétlen fiatal journalista hagyományai közt.

Deák Farkas, a „nemzetgazdaság története vázlatban“ (1866.) czimű munka fiatal szerzője.

Fest Vilmos kitünő technikus s specialitás azon kérdésekben, melyek országos út- és épitési ügyeinkre vonatkoznak, miről legujabban megjelent terjedelmesb értekezése e tárgy felett (a tud. Akadémia stat. közleményeiben) tanuskodik.

Schnierer Gyula egy jeles értekezésnek a vámügyi kérdés felett (1866) szerzője; *Maygraber* Ágoston „A Docks-rendszer“ czimű munka irója, nemkülönben *Kovács Lajos*, *Falk Miksa*, *Iványka Imre*, *Kiss Péter*, *Fest Imre*, *Halász Imre*, (Carey fordítója) *Pompéry János*, *Jánossy*, *Máriássy*, *Rózsaúgi*, *Beöthy Leo*, *Mészáros Károly*, kik mint kiválólag journalistikai téren működők ismeretesek, s szereztek részben érdemeket maguknak.

Nem mellőzhetők hallgatással itt jelesb statisztikusaink, névszerint *Konek Sándor*, *Hunfalvy János* stb., kik az általuk közzétett értekezések vagy nagyobb munkákban szintén igen sok nemzetgazdasági kérdést érintenek meg s vonnak tárgyalásaik körébe.

Nem mulaszthatjuk el hazánknak vindikálni egy igen kitünő, sőt Európaszerte ismeretes szakférfiut, a ki tőlünk elszakadva s *idegen nyelveken művelve* a tudományt, számazására nézve hozzánk tartozik, s kit jelen ismertetésünk legelső szakaiban kell vala fölemlítenünk, értjük *Horn I. Edét* (ezelőtt Einhorn pesti izraelita papjelölt) franczia s németnemzetgazdasági irót, ki azutóbbi évtizedben „Jean Law“ eine financzwissenschaftliche Studie“ „Les finances de l'Autriche“ „*La Libertè des Banques*“ (Paris 1866.) czimű nagyobb dolgozatok s számos kisebb értekezésekkel járult a tudományos irodalom gazdagításához, s mint a „Journal des Dèbats“, a „Journal des Ecomistes“ s más folyóiratok segédszerkesztője vagy főmunkatársa, a legünnepeltebb szakképviselők sorába emelkedett.

Talán nem követ el a *jelen pályamunka szerzője* szerénytelenséget, hogyha azon irók körében, a kik az utóbb lefolyt 18 év alatt a nemzetgazdasági irodalom terén élénkebb tevékenységet fejtettek ki, s a nézetek fejlődésére hatni törekedtek, önmagának is bátorkodik egy igénytelen helyet vindikálni, s névszerint rövid átnézetét azon szakbeli munkálatoknak ide igtatni, melyekkel a haza ügyét ez irányban szolgálni kötelességének s feladatának tekintette.

E munkálatok a következők:

Smith Ádám és az ujkori nemzetgazdaságtan. (Értekezés Török: Kelet Népe cz. folyóiratában 1854.)

Die Nationaloekonomie als Wissenschaft. 1858.

Die Geschichtliche Entwickelung der Nationaloekonomie und ihrer Literatur. 2 kötet 1860. (Magyarul kivonatban Csengery: Budapesti szemléjében.)

A Nemzetgazdaság- és Pénzügytan. Kézikönyvül. 2 rész. 1863.

Politika vagy Országászattan. Kézikönyvül 1861.

Nemzetgazdaságunk és a Vámpolitika. 1866. a m. tud. Akad. által koszorúzott pályamunka.

Jelentés az 1862-ki Londoni Világtárlatról. 1863.

A Socialismus és Communismus Rendszerei. (Értekezések Csengery Budapesti szemléjében.)

Nemzetgazdaságtan és Jogtudomány. (Akad. értekezés 1868.)

Értekezések: a „Gazdasági Lapokban.“ Pesty „Delejtü“ cz. heti lapjában (Kervei álnév alatt), az Akademia, statisztikai és Nemzetgazdasági közlönyében, meg a „Pesti Napló“-ban.

Több rendbeli „*Emlékiratok.*“

Bővebb ismertetése szerző irodalmi működésének és irányának *Érkövy* többször idézett czikksorozatában a „Magyar Nemzetgazdasági irók“ foglaltatik.

* * *

Ezek nemzetgazdasági irodalmunk művelői, képviselői, kik hazánkban a *tudomány*, a *tanszék*, az *akadémia* és a *journalismus* segélyével az e ránk nézve főfő fontosságú ismeretek és igazságok terjesztésével foglalkoznak, s kik ha egyben-másban tévednek is, vagy nem kellő hatálylyal működnek, legalább azon megnyugtató öntudattal léphetnek a nemzet elé, hogy súlyos időkben a hon annyira *fontos anyagi érdekei körül* szavukat emelni el nem mulaszták, s kiket (kisebb-nagyobb mértékben) az a dicsőség is megillett, hogy a negyvenes évek ez iránybani lendületét a nagy politikai zivatarok közepette is élénken fentartani, sőt kitelhetőleg *még fokozni* is törekedtek.

HARMADIK FEJEZET.

Az absolut kormány közgazdasági intézkedései és rendszabályai 1850 óta hazánkban.

1. §.

A kormány szervezési kisérletei és ezek hatása közgazdasági tekintetben.

Az 1849/50-ki évvel kezdetét veszi országos életünkben egy időszak, melynek egyik legkiválóbb s legközvetlenebb befolyású mozzanatát azon közgazdasági és *financziális intézkedések* (s kisérletek) sora képezi, melyekkel az osztrák absolut kormány hazánkat gazdaságilag átalakítani, sa monarchia többi tartományaival egyenlőbb lábra állítani s egyidejüleg bennünket a birodalmi financzrendszer szabványainak és uralmának alávetni törekedett.

Ez intézkedések sorát közelebbről szemügyre venni, feladatunkkal szoros összeköttetésben áll. Nem ugyan oly értelemben, mintha azoknak (hazai alkotmányos fogalmaink ellenére) jogszerüségét elismernők, hanem azon okból, mivel ez intézkedések nagy része *összes köz- és társadalmi viszonyainkkal* összeforrott, s reájuk félre nem ismerhető hatást gyakorolt; mivel ily történtté vált dolgokat ignorálni, nem történtté változtatni nem lehet; mivel e szervezési rendszabályok jó részben egész üzleti, forgalmi és gazdasági életünkkel egybeszövődtek, s összes ujabbkori anyagi fejlődésünk *is érthetetlen, ha ezen* sok tekintetben döntő hatályú faktorokat figyelemre nem méltatjuk. Nem is emlitve azt, hogy egyik-másik elv vagy változtatás utólag hazai törvényhozásunk által is elismertetett s helybenhagyatott, valamint azt, hogy fentebbi fejtegetéseink, hazánk újabbkori közgazdasági állapotát, törekvéseinket, és vajudásainkat illetőleg, *csak e mozzanat* méltányolásával lelik szükséges kiegészítésüket, s nyernek teljesb megvilágosítást.

* * *

Az absolut kormány közgazdasági intézkedéseit illetőleg, mindenek előtt szem előtt tartandó az, hogy azon két, politikailag különböző jellemü időszak, mely 1850-től 1860-ig és 1860-tól napjainkig terjedt, *közgazdaságilag is igen sokban eltér* egymástól. Mig ugyanis

az elsőben a német-osztrák centralisatió s bureaucratiko-rendőries irányalatok voltak a mérvadók: addig a másodikban már a hazai kormányhatóságok magyarabb szellemü s a *nemzeti autonomiát* jobban méltányló működése áll előtérben. Innen azután a nagy különbség az intézkedések természete és czéljai tekintetében. Mig ugyanis a *német* időszakbeli kormányhatóságok alatt a legtöbb nemzeti óhaj, szükség meghallgatlan maradt: addig az ujabb időszakban számos jogos követelés teljesedésbe *ment*, *panaszaink* jobbakaró viszhangra találtak, s intézetek, melyek után évtizedek óta sóvárogtunk (földhitelintézet és ipari bankok, országos alapítványok magyar kezelése, közlekedési érdekek felkarolása stb.) megvalósíttattak. Csak egy (fájdalom főfontosságú) kormányzati ágban nem lévén elég erős *a magyar kormányhatóságok* tekintélye a nemzeti érdekeket biztosítani s óvni, *t. i. a financziaiban*, hol daczára minden magyar irányú változásoknak, a régi osztrák centralistikus rendszer érintetlenül fenmaradt, s az ország úgy mint azelőtt, *1860 óta is* ugyanazon nyomasztó intézmények is rendszabályoknak uralma alatt hagyaték.

Tekintve *az irányt*, *mely*, a kormány ez időszakbeli szervezési kisérleteit vezérelte, általában azt mondhatjuk, mit fentebb is már megérintettünk, hogy főczél vala a birodalom két fele közti *dualismust közgazdasági* és pénzügyi téren is teljesen megszüntetni, s Magyarországot, mely 1850 előtt legalább egy némileg viszonylagos „egészet“ képezett, s mely anyagi érdekeit *saját törvényhozása* és törvényei alapján intézte, ez önállóságától egészen megfosztani, s egyszerü birodalmi provinczia fokára lenyomni. Ép így bizonyos az is, hogy mig azelőtt a javítási reformtörekvések a nemzeti *közéletből indultak* ki, s némileg organikus módon fejlődtek: most minden felülről jött, minden kormányi s rendőri bélyeget viselt, részben erőltetett gépies alakokban jelenkezik. Evvel áll összefüggésben az is, hogy mig azelőtt e téren a legélénkebb pezsgés és surlódás uralkodott közéletünkben, most *siri nyugalom* s meddő indifferentismus terjedt és fogta el egyidőre a kedélyeket. Nem kevésbé világos továbbá, hogy sok *anyagi reform*-művelet ez időszakban annyiban megkönnyebbült, s részben gyorsabban is vitetheték keresztül, a mennyiben az összes birodalom ereje- és biztosítékával lehetett eljárni, s az absolut kormányi intézkedésmód egyben másban egyszerűsíté az intézkedést. — De másfelől meg voltak ennek is *hiányai*, főleg, a mennyiben Magyarország sok ügy tekintetében sokkal szorosb érdek-kapcsolatba hozatott az örökös tartományokkal, mint az igazi országos és *nemzeti érdekeink kel* megegyeztethető.

Ezeket előrebocsátva, lássuk már most ez intézkedéseket közelebbről és egyenként [1]).

2. §.

Intézkedések az anyagi érdekek s közgadászati ügyek körül különösen.

A mezőgazdaság és a földbirtokviszonyok egyikét képezék azon szervezési ágaknak, melyeken a kormány tevékenységének a legtágasb tér nyílt, s melyen, több irányban kellő buzgalmat s gondoskodást is fejtett az ki. Először is figyelmet érdemel *az urbéri szabályzat*, mely 1853 elejétől fogva foganatba vétetvén, azt mit Mária Therézia 1765-ben, II. József, s az 1836-ki és 1848-ki országgyülés czélba vett (habár nemzeti érdekeinkkel nem is egészen megegyezőleg) tényleges valósággá változtatott. Ennek alapján ugyanis az úrbéri kapcsolat, a jobbágyi viszony s az ebből származó terhek *örök időkre megszüntetvén*, a földművelő személyi szabadsága ép úgy mint tulajdon-sértetlensége minden időkre biztosíttatott, a földesur és volt jobbágyok közti birtok- és teher-viszonyok megállapíttattak, a kármentesítési ügy észszerüleg szabályoztaték, a *tagosítás* s egyéb fontos kérdések megoldása pedig előkészíttetett stb. [2]). Második helyen áll az *ősiségi patens* s az evvel összefüggő rendeletek, melyek által magán és birtokjogi intézményeink szinte jelentékeny átalakulást szenvedtek, s az újkor új követeléseinek legalább némely irányokban elég tétetek; *az 1855-ki* (aug. 30.) *és 1857-ki* (máj. 17-ről szóló) rendelvények, melyek alapján a telkek tagosítása *és összesítése* az urbéri törvényszékek által megindíttatott; az *erdőszabályzat*, mely 1852-ben a német tartományokra nézve alkottatván, 1857-ki jun. 24-én kelt nyilt parancscsal hazánkra is kiterjesztetett, s 1858 elejétől fogva közkötelezővé tétetek; czélja ez utóbbinak oda menvén, az erdő-állományt fentartani s a telkeknek faültetéstől való elvonását akadályozni, a pusztító *gazdaságot nehezíteni*, az erdőtulajdont kihágások és sértések ellen

---

[1]) Az itt következők legnagyobbrészt maguk az országos kormány- és a *birodalmi törvénylapok*, továbbá *Récsy* „Közigazgatási törvénytudomány" cz. munkája 3—4 kötete (1851. l.) *Konek:* Ausztriai birodalom Statistikája (1865. Pest) azután *Hunfalvy*, *Czörnig*, *Matlekovich* többször idézett művei alapján állíttattak össze, s csak vázlatot képeznek, mint azt az előttünk álló feladat követeli.

[2]) Részletesben erről *Tóth Lőrincz:* Utmutató urbéri ügyekben (1857. Pest) 40. s köv. 62. s köv. *Matlekovich:* id. művének 108—113. l., és maga az az urbéri pátens 1853. márczius 2-ról, és (Erdélyre nézve) 1854. junius 21-ről.

biztosítani, s egyáltalában az okszerűbb erdő-üzletnek utjait egyengetni. Harmadik sorban találjuk a kormány azon intézkedéseit, melyek a földbirtoki hitel, a mezei rendőrség, a gazdászati oktatásügy stb. szervezése- és kifejlesztésére irányulnak. Jelesül

A mi a földhitelügyet illeti, e tekintetben sokáig nem sikerült a kormányt hazánk irányában is méltányosb eljárásra birni, *s országos érdekeinknek* az osztrák pénz- és hitelintézetek egyedárusi tendenciájuk ellenében érvényt szerezni. A bécsi nemzeti banknak adott azon engedély ugyanis, hogy kebelében egy földhiteli vagy *jelzálogi osztályt állíthasson*, távolról sem vala elégséges szemben a monarchia ez iránybani roppant szükségletével; s változás e tekintetben csak az 1861/2-ki korszak óta mutatkozott, a midőn ugyanis a nemzet egyik régi s hő ohajtása, t. i. egy országos *földhitelegyesület* életbeléptetése lehetővé tétetett, s később csakugyan fel is állíttatott (l. alantabb); továbbá hogy több rendbeli megszorítások, melyek hazai hitelünket lankasztták, megkönnyíttettek; *a telekkönyvi intézmény* meghonosíttatott, a kereskedelem- és üzletre vonatkozó törvénykezés némely tekintetben tökélyesbíttetett. *Az oktatási ügyet* illetőleg, ez irányban is örvendetes lendület tapasztalható újabb időben, a mennyiben az eddig fenállott s egészen német szervezettel ellátott *óvári* tanintézeten kivül, (főleg az országos gazdasági egyesület ernyedetlen buzgólkodása- és nógatására) több egyéb közép és alrendü gazdasági iskolák direkt állami támogatással szerveztettek. — *A mezei rendőrségre* vonatkozólag szinte számos rendszabály léptetett életbe, mely e nem csekély fontosságú ügyet okszerübb, s az üzleti és birtokigényeknek is megfelelőbb alapokra állítja, habár egyben-másban a szabad mozgást igen is korlátozók, s nem olyanok, melyek hazai viszonyainknak teljesen megfelelnek.

Nem egészen jelentéktelen *hazai állattenyésztésünk* előmozdítása érdekében, hogy a nemesb lófajok tenyésztése tetemes dijtételek kitüzésével serkenteték (1857. 1860-ki rendeletek); s az oly pusztító hatású marhadög elfojtására külön s czélszerübb rendeletek bocsáttattak közre. E mellett *bortelmelésünk*, *a selyemtenyésztés*, s egyéb művelési ágak szinte találtak ösztönzésre; mig másfelől nem csekély hatású őstermelési viszonyainkra azon körülmény, hogy a birodalmi *vámpolitika az újabb időben* valamivel szabadabb irányalatot vett, s *nyers termékeink kivitele*, valamint némely fontosb beviteli czikkeink most már vagy egészen vámmentesen maradnak, vagy igen csekély díjaknak vettetnek alá. Habár másfelől az is kétségtelen, hogy a némely elsőrangú kiviteli czikkeinkre (borunkra például) idegen határokon

még mindig fennálló súlyos vámok jórészben annak tulajdonítandók, hogy a kormány az osztrák iparosok és gyárnokok érdekében ama külországokat a mi piaczainktól távoltartja, és így csak a ránk nézve veszélyes *retorsiót idézi elő.*

Kiterjeszté gondoskodását a kormány, tekintettel a munkás kezekbeni roppant hiányra, honunkban a *telepítési* ügyre is, a mennyiben egy *1858-diki decz. 23-kán* kelt szabályzatban a települők számára többféle kedvezmények biztosíttatnak. Mely határozmányoknak azonban igen kevés eredménye vala, s egyébként sem oly szellemben szerkesztvék, mely hazai *és nemzeti érdekeinkkel* megegyeznék.

Jelentékenyebb reform-lépés történt végre a *bányászat körül* is, a mennyiben az 1854-ben május 23-áni rendelettel életbeléptetett uj bányaszabályzat ez ügy lényeges átalakítását vonta maga után. Igy nevezetesen a *bánya-regáljog* fogalmának tüzetesb meghatározásával egyidejüleg a bányabirtok és művelés okszerűbb módon szervezteték, az e foglalkozási ágban még fennlevő középkorias bilincsek s formaszerűségek mellőztettek, s egyáltalában a sükeresb bányaüzlet s *bányászi ipar* fejlődésének több előföltételei valósíttattak meg.

Mindezeket összefoglalva azt mondhatni, hogy az e téreni intézkedések odaczéloztak, a földművelést *békóiból felszabadítani*, a birtokkali szabadabb bánásmódot s rendelkezhetést biztosítani, az adásvevés, feldarabolás és hitel akadályait eltávolítani, szóval a még fennlevő *középkorias* és hűbérszellemü intézményeket végleg eltörölni, s az azelőtti nehézkes termény-gazdaság helyébe az *uj pénzgazdasági rendszer* lépését megkönnyíteni. Kétségtelenül dicséretes mozzanatok, melyeknek *árnyoldala* csak az, hogy nem egészen nemzeti érdekünk volt kiindulási pontjuk, s hogy *rólunk nélkülünk* alkotott oly szabványokat tartalmaznak, melyek összes közgazdászati életünkre határozó befolyásuakká váltak. Köztudomásu tény egyébiránt, hogy az 1861-ki *országbirói értekezlet* (s később az országgyülés is) az itt felsorolt intézkedéseket, s névszerint azokat, melyeknek közvetlenebb jogi vonatkozásaik voltak, nagy részben helybenhagyta, módosítások csak ott vétetvén eszközlőbe, hol azt hazai jogrendszerünk és viszonyaink különösen kivánatossá tették [1]).

Azon kormányi intéskedések sorában, továbbá, melyek a lefolyt másfélévtized alatt *ipari s forgalmi* ügyeinkre vonatkozólag vétettek

---

[1]) L. az országos törvény és kormánylapok 1850-ki 58 és 643. s k. 1851-ki 265. 30. s k. 38. s k. 233. 307. 327; 1852-ki 7. 321. 377; 1853-ki II. k. 261. s k. 1856-ki 42-ik és 1858-ki I. k. 52. l.

foganatba, először is az *uj iparrendtartási szabályzatok* vonják magukra figyelmünket. — E tekintetben jelesül két organikus rendelet bocsáttatott ki, u. m. az 1851. febr. 6-ki, mely a czéh-szerkezetet eltörölvén, helyébe az „engedélyezési“ rendszert állítá, s egyidejüleg azon emberiességi elvet is, hogy születése, nemzetisége, vallása vagy szüleinek állása miatt senki az ipar- s kereskedésből ki nem zárathatik, érvényre emelé; továbbá az *1859-ki decz. 23-ki*, mely az iparszabadságot életbeléptetvén, kimondá, hogy ezentúl mindenki, minden czéh vagy hatósági korlátozás nélkül *szabadon fordulhat* bármely ipar vagy kereskedési ághoz, a mely fontos rendészeti vagy közegészségügyi stb. tekinteteknél fogva továbbra is az engedélyezési elvnek alávetett foglalkozásnak nem nyilváníttatott. Sok tekintetben okszerűen formulázott s a kor szinvonalán álló szabályzat, a mennyiben az *associató termékeny* elvének is tág tért nyit, a humanitási szempontokra ügyel s az élénkebb iparfejlődésnek több előföltételét állapítja meg; habár árnyoldala másfelől, hogy *hazai érdekeink* és viszonyainkra kellő tekintettel nincsen. E rendszabálylyal kapcsolatban bocsáttatott ki 1852-ben aug. 15-én egy uj „szabadalmazási“ szabályzat; nemkülönben jelentékeny mozzanat ipari irányban az, hogy a *technikai* oktatásügy is gyökeres átalakulásnak vitetett eléje, a mennyiben több reáliskolák alapítása, a gymnasialis tanrendszerben a természettudományok helyének kiszélesítése, s az országos ipartanodának valódi *műegyetemmé* alakítása: a szakbeli műveltség terjedésének utjait hathatósan egyengeté, s félszegség csak az volt, hogy egy ideig a tanításnak *német* nyelveni erőszakolása nemzeti és oktatási érdekeink hátrányára rendszerként gyakoroltatott.

A kereskedést tekintve, ennek szabadabb mozoghatását szinte az iparszabadsági törvény biztosította, 1860 óta ugyanis az e foglalkozáságot lankasztó többféle bilincsek lehullottak, *az üzleti erélyt*, a speculátiót és a vállalkozási szellemet lankasztó számos rendészeti, vámpolitikai intézmények eltöröltettek, az internationális forgalom ép ugy mint a belső kereskedés, *hajózat stb. számos megszorító* rendszabály alól fölmentetett. Ugyanezt mondhatni a közlekedési ügy reformja tekintetében is. Egyikét képezvén a birodalmi kormány főczéljainak, a monarchia politikai *unifikátióját* anyagi irányban a kommunikáczio lehető legnagyobb mérvű kifejlesztésével is előmozdítani, az utóbbi 15—16 év szakadatlan lánczolatát mutatja az erre vonatkozó kormányi intézkedéseknek. Nem említve jelesül a *póstaügy* szervezésére, a távirdászat meghonosítására, a hajózat s hajó-forgalom könnyebbítésére stb. irányzott törekvéseket, csak *a vaspályaügy* erélyes felkarolására

utalunk, mint a mely téren a kormány részint közvetetten, részint közvetlenül (törvények, rendszabályok és tervezetek, kamatbiztosítás és hitelműveletekkel stb.) serkentő és sokoldalu tevékenységet fejtett ki, habár nem ismerhető félre ez irányban sem, hogy a német *centralisztikus tendencziák itt* is mindig mérvadók voltak, nemzeti érdekeink nem kellő arányban figyelemre találtak, több közlekedési vonal (p. a Bécs-Trieszti, Arad-Szebeni) a Magyarországnak kedvezőbb vonalok (Pest-Fiume, Nagyvárad-Kolozsvár stb.) rovására pártolásban és előnyökben részesítették [1]). Épugy tagadhatlanul történt egy némi az útépítési ügy, a közmunka stb. rendszerezésére nézve, mely tekintetben számtalan kormányi szabályzatok bocsáttattak közre, nem különben a „Tiszaszabályozás" nagy fontosságu ügye is nem kis mértékbeni (habár érdekeinknek teljesen nem is megfelelő) támogatásra talált a kormány részéről [2]).

A *vámügy is nagy* átalakuláson ment ez időszakban keresztül. Egyfelől ugyanis az osztrák-magyar közbenső vámsorompók (1850—1851-beni) megszüntetése, s a teljes *belkereskedési szabadság* életbeléptetése által [3]). Másrészt annak folytán, hogy az osztrák kormány 1853 s főleg 1862 és 1865 óta, eltérve visszás hatásu *prohibitionisztikus* vámrendszerétől, valamivel szabadabb mozgást lehetségesített a nemzetközi kereskedésben. Ide értve azon több rendbeli kereskedelmi *szerződéseket*, melyeket a birodalmi kormány idegen államokkal (Német, Franczia, Olasz, Török- és Oroszországgal) kötött, s odaczéloztak, hogy a ki- és bevitel megkönnyíttessék, a forgalmat lelánczoló magas vámtételek leszállíttassanak, s nemzet és nemzet között akadálytalanabb s folytonosb érintkezés idéztessék elő. Részünkről csak az lévén sajnálható, hogy e változtatások is érdekeinknek *nem mindég*

---

[1]) A vaspálya-építési jog tekintetében érdekes mozzanat az, hogy mig az 1841. decz. 19-ki szabályrendelet folytán az *államvaspálya-rendszer* elve emeltetett érvényre, s az 1845-ki jul. 10-ki rendelet a *magánvasut-építésikört* még szükebbre szorítá: addig az 1854-ben ez irányban kibocsátott fejedelmi rendelmények már a privátépítési rendszert emelik ismét uralomra, s csak annyiban tartanak fenn az államhatalomnak befolyást, a mennyiben *az engedélyezés tőle* nyerendő ki, a viteldíjak megállapítása szinte némi befolyásvételével történik, s másfelől a mennyiben a kamatbiztosítás *adása által az állam* bizonyos pályavonalok építését előmozdítani, s támogatni magának feladatául kitüzte.

[2]) V. ö *Konek:* Statistik. 408. s köv. l. *Récsy*: közigazg. törvények IV. k. 195—274. l. és az *országos* kormánylapok 1851: 216—232. 509. s köv. 1855. I. köt. 238. 1850: 717. 1855: 204. 69. 1857. II. 45. 75. 52.

[3]) V. ö. *Kautz:* Vámpolitika (1866.) 169. s köv. l. és a *Reichsgesetzblatt* 1850-ki foly. LXIX. darabj. és 220. számú mellékletét.

kellő tekintetbevételével történtek, s hogy még mindig igen sok akadály van ez irányban elhárítani való, hogy hazai kereskedelmünk felvirágozhassék.

Tekintve végre a *hitelügyet, ez is tetemes ápolásra* talált, ámbár fájdalom! inkább csak alaki tekintetben s *nem reális*, — *pénzügyiben*, mert mindaz a mi e terén történt, sokszorosan ellensúlyoztatott és hatálytalanná tétetett az által, hogy a birodalmi kormány adórendszere és szakadatlan hitelműveletei a nép tőkeerőit kimeríték, s igy a hitelszabályok és intézetek lényegileg meddő s haszon nélküli faktorokká törpültek. Jelentősb mozzanatok pedig e téren: a *bécsi nemzeti bank* reorganisatiója s jelzálogi bankká is alakítása (1856-ban), a takarékpénztárak czélszerübb szervezésére irányuló intézkedések, több rendbeli hitelbankok, földhitelintézetek, népbankok engedélyezése stb.

Végre előmozdíttatott iparunk és forgalmunk némileg az által is, hogy ipari és *kereskedelmi kamarák* emez érdekek képviselésére alkottattak; idegen államok nagyobb forgalom piaczain consulátusok, kereskedelmi, *ügynöki állomások* szerveztettek stb., mig másfelől egyesek és testületek törekvései a kereskedelmi *tanügy emelésére* az államhatalom részéről szinte némi pártfogolásra találtak.

Áttérjünk a birodalmi kormány intézkedéseinek azon körére, mely összes közgazdasági és társadalmi életünkbe legmélyebben bevágott, s anyagi kifejlődésünkre a *legvisszásb befolyást* gyakorlá, értjük az adók, a pénzügy s a közadósságok körüli intézkedéseket.

Azon roppant dimensiókban megszaporodott közköltségek, melyek az uj birodalmi kormányrendszer, hadszervezet s bureaukratiai igazgatás által okoztattak, födözésére, meg a monarchia amugy is zilált financziáinak rendezésére: egyik lényeges *kellék vala a közadók* óriás mérvben fokozása. Ennek következtében, de azért is, mivel Magyarország a legyőzött forradalom után úgy tekinteték, mint meghódított tartomány, melynek a többi tartományokkal szemben semminemű, kedvezményre könnyebbségre joga nincsen, sőt minél nagyobb mértékbeni terhelése czélszerűnek mutatkozik: az uj *kormányhatalom egyik legelső* teendőjének azt tartá, az osztrák adó- s financzszabályokat hazánkra is kiterjeszteni, a regálék és monopólok, a direkt és indirekt adók, az illetékek és bélyegdijak stb. bonyolult s terhes *hálóját* mireánk is borítani.

Igy történt, hogy az, mi csak egy magas fejlettségű s erőteljes iparos népre nézve lett volna helyszerű és igazolható, a modern-állami adó-rendszer, reánk szegény, óriási válságokon ép keresztül ment, naturalgazdászati *fejlődés-stádiumunkból* alig kibontakozni kezdő Ma-

gyarokra valódi csapásként nehezedett, üzleti erélyünket, vállalkozási hajlamunkat csökkenté, tőke-takarításunkat megakasztá, sőt ujabb időben még inkább sulyosítva elemi csapások és sociális rázkódtatások által, végkimerülés veszélyével fenyegetett.

Az itt szóbanlevő osztrák-financz intézmények két osztályba helyezhetők. Először ugyanis az adóztatásra vonatkozók, azután a közadóssági anyagi végkimerülés veszélyével fenyegetett.

Az adóztatást illetőleg, a birodalmi kormány 1851-től fogva szakadatlan sorozatban bocsátá ki rendelvényeit, melyekkel a különböző adó-nemeket, közvetett és közvetlen adókat életbelépteté. Igy jelesül a bélyeg-illetéki adót, a fogyasztási adókat, a jövedelmi adót, telekadót, azután a ház és épület-adót, a személyes kereseti vagy fej-adót. Ugyanevvel egykorulag honosíttatott meg a *dohány-egyedáruság, emeltetett* magasabbra a só és lőpor-ár, fejlesztetett ki a regalitás és a fiskalismus minden ágaiban; mig másfelől a magyar domaniál és koronajószágok, és az alapítványi javak vétettek egészen osztrák pénzügyi kezelés alá és hasznosíttattak a közbirodalmi kincstár érdekében és javára.

Az államadósági hitelműveleteket pedig illetőleg, elég élénk emlékezetünkben vannak a magyar bankjegyek megsemmisítésére, az 1854-ki nemzeti kölcsön eszközlésére, a koronajószágok elzálogosítására stb. irányult intézkedések, semhogy ennek részletes elemzésébe bocsátkozni szükséges volna. Ép oly kevéssé, mint azon ujabb pénzügyi operátióknak, melyek a bécsi nemzeti banknak rendezésére egyfelől (decz. 1862.) s a státusjegyek forgalombahozására másfelől vezettek, s melyeknek egyáltalában azon szomorú eredménye vala, hogy *a tőkepiacz minden* erőforrásai lassanként kimeríttettek, a birodalmi financz a legziláltabb karba jutott, a hitel módfelett csökkent, s oly állapot fejlődött ki, melyből *szabályszerü utoni menekülés* már alig gondolható.

NEGYEDIK FEJEZET.

A közgazdaság praktikus kérdései körüli eszmemozgalom különösen, névszerint az irodalomban, a napi sajtóban, az egyesületi körökben, meg a törvényhozó testületben.

Első czikk.

A mezei gazdaság és birtok-viszonyok körüli nézetek és törekvések.

1. §.

Általános szempontok.

Ha azon eszmék- és törekvéseknek lánczolatát, melyek az utóbbi másfélévtized folyamában az anyagi érdekekre nézve honunkban kifejezésre jutottak, áttekintjük, azt tapasztaljuk, hogy egy ágára a nemzetgazdasági élet- és foglalkozási körnek sem fordíttatott ez időben nagyobb gond és figyelem, *mint az őstermelésire*, *egy közgazdászati* üzletszak körül sem fejtetett ki oly intensiv tevékenység mint földipari és az evvel kapcsolatban álló birtokügyi érdekeink terén [1]).

Ez új irányulatnak, mely némi visszhatást is képez az előbbeni évtized *protektionisztikus* tendenczián ellen, folyamányaként: egyfelől határozott hangsúlyozásával találkozunk annak, hogy Magyarország előkelőleg *agriculturai állam* [2]); másfelől egész sorozatával a tervezetek és indítványoknak állunk szemközt, melyek oda czéloznak: hátra-

---

[1]) Hogy e nézet-irány érvényrejutására a fentebbieken kivül még más körülmények is hatottak, nem vonjuk kétségbe; igy például a két izben nagyszerü lendületet vett kiviteli gabnaforgalmunk (1856/7 és 1861/2-ben); a hasonlag két izben ránk nehezedett aszály és szüktermés; a külföldi vámpolitika-reformok; meg annak fölismerése, hogy honunkban maga az oly igenis szükséges müipar is csak akkor virágozhatik fel, ha mezőgazdaságunk magasb polczra emelkedik.

[2]) Tüzetes kifejezésre jutott e nagy elv egyebek közt az *Orsz. Gazdasági Egyesület* többrendbeli emlékiratainban, jelesül pedig a „Vámpolitikai kérdésre" vonatkozóban (Gazd. Lapok 1865. Nr. 10.); politikai napi lapjaink közöl a „*Pesti Napló*" (péld. 1854: szept. 24. 1855. febr. hó 23.), a „*Pester Lloyd*" (1854: 15. febr.) *Ország és Honban;* a kereskedelmi és iparkamarák jelentéseiben (p. o. a pesti 1853: 231. l. kassai 1852/3: 5. l.), nemkülönben Lónyay, Korizmics, Kautz, (Londoni Ipartárlati Jelentés 119. l.) Érkövy, Peterdy nyilatkozatai és irataiban. (L. alantabb.)

maradt, s a nagy közgazdasági és birtokjogi változások hirtelen bekövetkezése által is sujtott mezei iparunkat: a *birtokviszonyok szervezése*, a szakbeli oktatás gyökeres reformja, a tagosítás és telepítés, a belterjesb üzletmód s gépek meghonosítása, főleg pedig a hitel és közlekedési ügy kifejtése s okszerübb rendezése által jobb karba helyezni, a jelenkor igényeinek és szükségeinek megfelelőbb álláspontra emelni. Nem is említve azon számos *kivánalmakat*, melyek ez irányban részint általában, részint *a kormányhoz* meg a törvényhozó testülethez intézett felterjesztésekben kifejezésre jutottak, s annak is képezik tanuságát, hogy a nemzet ez elsőrangú lét-érdekét teljesen méltányolja, s a teendők terjedelme, és halasztlansága felől bensőleg meg vagyon győződve.

Örvendetes jelenség őstermelési érdekeink körében ezenkivül az is, hogy a mezei gazdaság, kivált az utóbbi öt-hat év alatt, *elméleti s tudományos* tekintetben is nagyobb figyelemre kezdett méltattatni. Eltekintve jelesül azon komoly s hazafias buzgólkodástól, melyet jelesb szakférfiaink (egy Korizmics, Hideghéty, Peterdy, Érkövy Kenessey, Sporzon, s mások), továbbá *napi sajtónk*, némileg maga a kormány is, s első sorban az országos gazdasági egyesület, a mezőgazdasági tanügy [1]) előmozdítása ügyében kifejtettek, s némi eredményt is hoztak: csak arra utalunk, hogy ez időben kezdett honunkban *a mezőgazdászattan egyfelől* a természettudományok, másfelől a nemzetgazdaság tudományával viszonylatban szemügyre vétetni; minek szóló példáit az orsz. gazd. egyesület számos köz- és szakosztályi tanácskozmányai, másfelől a komolyabb *szakirodalom többrendbeli* termékeiben szemléljük [2]); nem különben arra, hogy szakférfiaink

---

[1]) Utalunk e tekintetben *Korizmics* jeles indítványozó beszédére a Gazd. Egy. 1860-ki közgyülésében (*Gazd. Lapok* 1860. Nr. 47. 743. s köv. l.) *Hideghéty:* „P. Napló" czikkeire 1861. decz. 6. és 1863. máj. 28. s k. sz. és *Gazd. Lapok* 1861. foly. 113—163. és 1862: 3—87. lapj. közlött értekezéseire, meg önálló röpiratára: „Figyelmeztetések" (Pest 1861.); *Sporzon* tanár becses tervezeti czikkeire a *Gazd. Lapok:* 1861/2. foly. *Peterdy:* nagyobb értekezésére a *Gazd. Lapok* 1861-ki folyamában „Uj helyzet új teendők" czim alatt; a gazd. egyesület felterjesztésére a kormányhoz (*Gazd. Lapok* 1863. foly. 49. s k. 68. s k. 88. s k. 243. s k. lapjain.)

[2]) Kiváló érdekük ez utóbbi tekintetben *Sporzon Pál* műegyetemi tanárnak a *Gazd. Lapok* 1861—1866-ki foly. közzétett értekezései Liebig tanárról, a földmüvelési vegy- és állat- meg növénytan jelentőségéről stb. (G. L. 1861: 229 s k. 247. s k. 263. s k. l. stb.) *Hideghéty:* Figyelmeztetések; *Érkövy:* „Aszályosság" (1863-ban) czimű munk. többhelyei; *Kautz*nak: „A nemzetgazd. viszonya a mezőiparhoz", és a munkáskezekbeni hiányunk" cz. értek. (*Gazd. Lapok*

(Galgóczy Keleti s mások) meg gazdasági egyesületeink a földmüvelési *statisztikára* is már tüzetes figyelemmel vannak, s annak egybeállítására nézve igen sok becses előkészületek tétettek. Mihez járul végül még azon számos nagyobb-becsü tájékoztató s általános irányú értekezés is, mely *folyóirataink* hasábjain ujabb időben napvilágot látott, s a külföldi irodalom haladásainak figyelmesb szemmeltartásáról tanuskodik [1]).

2. §.

Az új birtokjogi institutiók meg az evvel kapcsolatban álló viszonyok körüli nézetek és törekvések.

Azon nem csekély számú kérdések sorában, melyek őstermelési érdekeink körül újabb időben az elméket foglalkodtaták, kiváló helyet foglalnak el az új birtokjogi és birtokrendezési feladatok, s jelesül a megszüntetett úrbérviszonyok, a földtehermentesítési müveletek, a tagosítás és összesítés, a telekfeldarabolás, a minimum és maximum, meg a hitbizományok körüli eszmemozgalom. Ugyanis:

a) *Az úrbéri viszonyok.* Ezen összes ujabbkori közgazdaságunkban oly mélyen bevágó mozzanat, az utóbb lefolyt 15—16 év alatt közérdekeltség tárgyát képezé, s élénk eszmesurlódásnak szolgált kiindulási pontúl. Egyrészt jelesül annyiban, hogy ez ügy rendezése, mezőgazdasági birtok- és üzletviszonyainkra gyökeresen átalakitó hatású vala; másfelől annál fogva, mivel egyidejüleg nagy fontosságú sociális változásokkal állott összefüggésben, tehát különböző szempontok szerinti figyelembevételt tett szükségessé.

Tekintve már most az úrbériség megszüntetése meg az evvel kapcsolatban álló *egyéb jogi és társadalmi intézmények* körül kifejezésre jutott nézeteket, nagyban és egészben véve a nemzet minden osztályai ez átalakulásban egy új s jobb jövő egyik factorát

---

1861: 51—97. s. k. l. 1860. foly. 778—828 s k. l.); *Hunfalvy* és *Érkövynek* nagy érdekü vitája az erdősítés és csatornázás ügyében a „*Hon*" 1863. foly. (april 22. s k.; junius 24. s k. és julius 16. s k. számaiban.)

[1]) V. ö. péld. *Peterdy:* terjedelmes értekezését: „Uj év új teendők" (*Gazd. Lap.* 1861: 1 s k. 17. s k. 81. k. l.) és „Államgazdászati tanulmányok (U. o. 1861. f. 228—595. l.); *Lónyay Menyhért*nek többrendbeli értekezéseit; *Érkövy:* Emlékiratát 1863. (a G. Egyesület megbizásából); *Kodolányi* czikkét a „Földmüvelés állásáról Európában (G Lapok 1860: 612—717. s k. l.); *Szathmáry:* „Alföld és Fiume cz. jeles monographiáját 1864-ben stb; *Török:* némely czikkeit „Publicistikai és nemzetgazd. dolgozatok cz. munkájában; meg *Galgóczy:* Statisztikai értek. s nagyobb hirlapi czikkeit a „*Pesti Napló*" 1852—1856-ki foly.

vélék rejleni, a miért is a napi sajtó ép úgy mint a szakirodalom és a sociális munkálodásokban nyilvánuló közvélemény elismeréssel fogadta az e téren életbelépett reformokat [1]). Alig van e *mellett praktikus* nagy kérdés, mely ez időszak alatt, főleg a journalistikában, sokoldalubb megvilágosításra talált volna, kivált az ötvenes évek első felében, midőn az új institutiók keresztülvitele s annak hatásai a közérdekeltséget folyton éberen tarták. Különös figyelmet érdemelnek pedig e tekintetben a „Pesti Napló" hasábjain megjelent számos s részben becses czikkek: *Tóth Lőrincz, Galgóczy Károly, Török János, Fényes Elek* és *Mészáros Károly*tól; több idevágó értekezések *Peterdy*től, *Érkövy*től, gróf *Zichy Nándor*tól s másoktól a „Gazdasági Lapok" 1850—1862-ki folyamaiban; több jogtudományi tekintélyeinknek (Tóth Lőrincz, Récsy Emil) nyilatkozatai; a *„Pester Lloyd"*, *„Magyar Sajtó"* és *„Ország"* cz. napi lapjaink több idevonatkozó czikkei [2]), stb. melyekben az úrbériség megszüntetéséből folyó többi reformok is hangsulyoztatnak, a tagosítás és commassatió kérdésének megoldása sürgettetik, a *bordézma megváltása* indítványoztatik [3]), nemkülönben azon viszonyok fejtegettetnek, melyek az úrbéri megváltás s földtehermentesítés financziális oldalára vonatkoznak, s hazai birtokos osztályunk ez iránybani új helyzetét és feladásait állítják szemeink elé.

b) *A birtok-terjedelem* kérdése szinte többoldalú eszmecserére szolgáltatott alkalmat. Igy jelesül, eltekintve a hitbizományi intézménytől [4]), melynek tekintetébeni megszoríttatást az osztrák törvények által, legalább főúri osztályunk nem szivesen türé, s mely irodalmi téren egyebek közt az aristokratikus nézletü *Töröknek* egy-két élesen irott czikkében (az első szülöttségi stb. joggal együtt) tüzetes védelemre is talált [5]): csak a „minimum" kérdésére utalunk, mint a

---

[1]) Tehát még a határozott conservativ-aristokratiai irányú Török Jánost s az általa egyben-másban képviselt volt kiváltságos rétegeket sem véve ki.

[2]) V. ö. Egyebek közt *Tóth Lőrinczne*k hirlapi czikkei alapján kidolgozott jeles munkáját: „Utmutató úrbéri ügyekben" 1857., mely főleg a kérdés praktikus és jogi oldalát fejti ki; a *„Pesti Napló"* 1853-ki foly. márcz. 12. s k. szám. 1854. foly. julius 22. s k. 1855. január 28. 1856. márcz. 11 s k. sz. A *„Gazdasági Lapok"* 1862: 782. s k. l. *Török:* „Public. dolgoz. 115. s k. l. *Pester Lloyd* 1854. 1-só száma, s évi visszatekintéseit hazánk keresk. viszonyaira.

[3]) De nem állami költségen.

[4]) V. ö. egyebek közt *„Pesti Napló"* 1855. márcz. 18. s k. sz. *Török:* „Magyar Sajtó 1856. november 8, 11, és decz. 3. szám.

[5]) V. ö. Publicist. dolgozatok: 308. s k. 340 s k. lapj.

mely ez időszak alatt is heves vitáknak szolgált tárgyul. Igy névszerint 1856-ban a „*Pesti Napló*“ meg a „*Magyar Sajtó*“ illetőleg Galgóczy és Török között[1]), kiknek elseje a minimum ellen, az utóbbika pedig a minimum mellett küzdvén, amaz a kor demokratikusabb irányát és szabadabb birtokparczellirozási elvét, emez pedig (többszörös utalással Széchenyi e kérdésbeni magatartására) a conservativ aristokrat tendencziákat hangsúlyozta, a nélkül azonban, hogy vagy az egyik vagy a másik lényegileg új szempontokat vagy tapasztalásokat hozott volna fel nézetének támogatására[2]). A „minimum kérdése“ e mellett más alkalommal is szóba hozatott; igy péld. *Érkövy* és mások által[3]), sőt ujabban *a belgabank s hasonirányú pénz-* és hitelmüveleti törekvések folytán, ez is egyikévé vált azon feladványoknak, melyek ismételve a figyelmet szélesb körökben fölébreszték, s a nagy és kisbirtok, a szabad földfeldarabolás vagy összesítés kérdéseivel kapcsolatban éles vita tárgyaivá lőnek; nem említve azt, hogy hazánk igen sok vidékén ujabb időben is tapasztalható a telekbirtokos osztály tendencziája, a föld szerfeletti elaprózásától tartózkodni, s hogy e szerint hazánkban a minimum törvénynek életbeléptetése vagy fenntartása, legalább *a szokásos okokból*, azaz: oly tekinteteknél fogva, mint egyéb államokban, szükségesnek nem mutatkozik.

Lássuk valamivel közelebbről a fent megérintett belga-banki s hasonirányú műveleteket s azok fogadtatását hazánkban.

Azon nagyobbszerű politikai és közgazdászati átalakulás folytán, melyen honunk az 1861-ki évben keresztül ment, egyik elsőrangú európai financz-tekintély Magyarországra, mint a melynek hitel- és tőkékbeni szegénységét igen jól fölismeré, veté szemeit, s ezt tüzé ki nagyszerű pénz- és hitelműveleteinek egyik czélpontjául. E *nagyhirü pénzember Lagrand* Dumonceau, oda irányozá tevékenységét, hogy hazánkban az igenis *immobil földbirtokot* mozgékonyabbá tegye, a nagy birtok-complexumoknak, melyek a kor követelte okszerűbb művelés-módhoz megkivántató tőkék és hitelközegek hiányában vannak, megosztását, feldarabolását elősegítse, s egyidejüleg a külföldi tőké-

---

[1]) V. ö. „*Pesti Napló*“ 1856. april 2—10. „*Magyar Sajtó*“ 1856. május 1, 2, 8, és 10. szám.

[2]) *Galgóczy* egyidejüleg a maximum eszméjét is elveté, s avval indokolá, hogy hiszen az iparosnak sem tilthatni meg észszerüleg soha, hogy üzletét, ha előnyösnek látja, kiterjeszthesse és megnagyobbíthassa.

[3]) V. ö. „*Pesti Napló*“ 1858. apr. 17. és 1855: márcziusi számokban, s pedig inkább a minimum felé hajló értelemben.

nek ez úton Magyarországon nyereséges műveleti tért nyisson. Ez volt *az úgynevezett belga-bank-operatióknak*, meg a magyar szakférfiak közreműködése mellett czélba vett *földvételi társulat* tervének kiindulaspontja. Ez azon vitaügy, mely az 1862—1864-ki év folyamában egyesületi körökben és napi sajtónkban a legélénkebb eszmemozgalomnak alapul szolgált, s mely körül különösen két egymással némileg ellentétben álló közgazdasági nézetkör jutott kifejezésre. Névszerint annyiban, hogy számosan hazánkfiai és szakembereink közől, azt tartván, hogy az ilykép foganatba veendő műveletek által legnagyobb *nemzeti kincsünk, hazai földünk, idegenek* üzérleti játékszerévé fajuland, a telekparczellirozás, és könnyüvé váló földcserebere, fontos országos érdekeket sértend, s külföldi pénzemberek igen is nagy túlsúlyt nyerendenek hazai közgazdaságunkban, e tervezeteket határozottan *ellenzék; mások ellenben*, azon nézetből indulva ki, hogy a nagy birtoktestek helyes megoszlása az intensivebb cultura egyik főföltételét képezi, s hogy tőkeszegénységünknél fogva a külföldi tőke idevonulása csak előnyünkre válhatand stb.: e törekvéseket pártolák, s a nevezett tervek praktikus megvalósítása mellett emeltek szót[1]). Kiváló érdekü kérdés annyiban is, a mennyiben mind politikai napilapjainkban, mind folyóirataink és orsz. gazdasági egyesületünk tanácskozmányaiban több becses nézet-nyilatkozásra szolgáltatott alkalmat[2]).

c) *A tulajdonosi és bérrendszer* kérdése is élénk érdekeltséggel

---

[1]) Egyebek közt meleg szószólója volt a tervezetnek a „*Magyar Sajtó*“ és „*Hon*“ 1862/64-ki folyama, jelesül *Ivánka Imre* befolyása alatt, ki is több érdekes czikket közlött e kérdésben (különösen még a „*Gazd. Lapok*“ 1862: 430—496 és 515. meg 752-ik lapj. l. még „*Hon*“ 1864: nov. 13—15 és decz. 16—20. meg 1865: jan. 10. szám. „*Magyar Sajtó*“: 1862. oktober 26. s k. számokban) egyideig *Reviczky Szevér* illető czikkeivel a „*Pesti Napló*“ is; mig egyéb lapok közől még a „*Sürgöny*“ 1862-ki foly. nov. 18 és decz. második felében, azután a „*Pester Lloyd*“ is hozzászólott a tárgyhoz; mig egyenes ellenzésre a terv s névszerint a belgabank müködése a „*Gazd. Lapok*“ 1864-ki 17-ki számában talált; *Trefort, Érkövy* és mások pedig több alkalommal oda nyilatkoztak, hogy ily uton végre a magyar birtokos osztály egészen expropriáltatnék.

[2]) E tervezetekkel némi kapcsolatban áll egy legujabban föllépett *német üzletembernek* (Simitsch) földfeldarabolási indítványa, mely szintén oda czéloz, hazai birtokosainknak telkeik megosztása- és parczellirozására segédkezet nyújtani, s ez által, állitólag, mezőgazdasági állapotaink javulását elősegíteni. Mely indítvány azonban határozottan visszautasíttatott, jelesül *Érkövy* által a „*Magyar Világ*“ 1866-ki foly. január 3—5-ki számaiban és a „*Pesti Napló*“ ugyanazon évi folyamának feb. 17—21-ki számaiban.

szemléltetett az itt szóban levő időszak alatt. Egyidejüleg ugyanis a gazdasági és birtokjogi viszonyainkban beállott nagy változásokkal, mezőgazdasági körökben azon eszme kezdé foglalkodtatni a szakembereket, nem volna e czél- és időszerű *földmivelési rendszerünkben* a majdnem kizárólag üzött tulajdonosi müveléssel felhagyni, s a *haszonbérlési* üzletmódnak nagyobb tért engedni. Mindakét nézet, a régit tartó épúgy mint bérrendszerhez szító, talált szószólókra, s a napisajtó épúgy mint a komolyabb szakirodalom vagy a gazdasági egyesületek tüzetesen is ereszkedtek e feladvány megvitatásába [1]). Legnagyobb érdeküek pedig e tekintetben [2]) egyfelől azon többrendbeli jeles értekezések, melyeket a „*Gazdasági Lapok*“ cz. szakfolyóirat az utóbbi évtized alatt hozott, s határozott odahajlást árulnak el a haszonbéri rendszerhez [3]), azután *Korizmics László* ismert nemzetgazdánknak „Anglia haszonbérlési állapotainak ismertetése“ czimű és angolból fordított művében [4]), kifejtett nézetei [5]), melyek szinte a bérlési rendszert ajánlják, s ép oly formán mint *Seres Károlynak* egy terjedelmes czikksorozata a „Gazdasági rendszerek felett“ [6]), arra utalnak, hogy a *farmerség elvének* földmüvelési rendszerünkben helyet engedni napjainkban már ép oly kivánatos mint kivihető reform-lépés.

A berlési rendszer kérdését legujabban ismét jelentékeny napi

---

[1]) V. ö. például a „*Pesti Napló*“ 1856-ki folyamának aug. 29-iki számát; „*Hon*“ 1863-ki folyamának február 28. s k. számait, valamint a „*Pester Lloyd*“ és „*Magyarország*“ és „*Magyar Sajtó*“ illető folyamát.

[2]) V. ö. főleg 1851. foly. 903. s k. 927. s k. l. 1860: 556—729-ik l. 1862: 416. s k. 558. s k. l. 1863: 519. s k. lapjait.

[3]) Ellentétben péld. egy „Pesti Napló“ czikkhez (1856. aug. 29.), melyben a haszonbérlési rendszer ellen emeltetik szó.

[4]) Szerzője George Wingrow Cook.

[5]) Melyek röviden ezekben összpontosulnak: gazdasági állapotaink a haszonbérlés felé hajtanak bennünket; mely rendszer naponkint égetőbb szükség lesz honunkban; illő tehát, hogy érdekeinknek legjobban megfelelőleg szervezzük; a magyar földbirtokos alkalmas bérlőket *főleg az eddigi gazdatisztekből* iparkodjék magának készíteni; adjon a földesúr hosszabb bérlési időt; kösse ki magának a bérösszeget pénzben és gabonában; egy-két gazdaságot azonban a földesúr tartson meg magának, mert ezen pontok is lesznek hazánkban úgy mint Angliában, egyrészt a falusi életnek szentélyei, másrészt a mezei gazdálkodás mindennel *ellátott példányképei*; stb. — A munka e mellett több becses eredeti adalékot is tartalmaz Koriczmics jeles tollából, s rövid kivonatban Csengery: *Budapesti Szemléjének* IV-ik köt. (1858-ban) 128—146. lapj. maga Korizmics által külön is közzététetett.

[6]) V. ö. „*Gazdasági Lapok*“ 1862-ki folyamában.

kérdéssé tevé egyfelől az ismeretes *Eszterházy-féle haszonbéri nagy vitaügy*, másfelől az ez ügyben és egyéb tervezetei által hirhedté vált financier *Schulhoff* műveletei, melyek egyebek közt az államjószágok jövedelmezőbb módoni értékesítésére céloznak, azonban sok oly elvet is akarnak érvényre juttatni, melynek az államra és a közre nézve jótékony hatása több mint kétséges; miért is szakférfiak körében nem nagy elismerésre találtak [1] [2].

d) *Egyéb idevágó mozzanatok* közől még csak a telekkönyvi institutió, meg a tagositás tárgya körüli nézetek érdemelnének tüzetesb fölemlítést. Erre nézve azonban sem a szakfolyóiratok, sem a napisajtó vagy a komolyabb irodalomban nem találkozunk oly eszmenyilvánulásokkal, melyeket *maradandóbb becsüeknek* nevezhetnénk [3] [4]. Miért is az előbbi tekintetbe csak *Halmosy* és *Schnierer*: „Telekkönyv rendszere" czimű két jobbféle dolgozatára (1863 és 1864-ben), az utóbbi tekintetben pedig *Galgóczy, Mészáros és Fényes* többrendbeli hirlapi czikkeire utalhatunk, a mennyiben ezekben a tagositás és összesítés kérdése tüzetesb elemzésre talál [5] [6].

---

[1]) Egyebek közt a „*Pester Lloyd*" meg a „*Gazd. Lapok*" hoztak Sch. tervei ellen éles czikkeket, főleg az utóbbi (Agricola álnevü irótól) 1862. foly. 429. s k. 445. s k. 461. s k. és 477-ik lapj., hol a földdeli üzérkedés határozottan kárhoztattatik.

[2]) A bérlési kérdéshez v. ö. még „*Gazdasági Lapok*" 1853: 365. s k. l.

[3]) Bizonysága ennek egyebek közt az is, hogy a Tud. Akademia jog és államtudományi osztálya 1865/6-ban ép a telek-könyvi rendszer kérdésére nézve jelentékenyebb pályadijt hirdetett ki, hogy e hiányon segítsen.

[4]) Okát ennek egyébként nem nehéz kitalálnunk, ha tekintetbe vesszük, *hogy e kérdés egyidejüleg* két különböző s mégis bensőleg szorosan összefüggő szempontból t. i. jogiból és közgazdaságiból veendő szemügyre

[5]) *Fényes* egyebek közt a („*Pesti Napló*" 1856-ki foly.) igen helyesen czáfolva a tagosítás ellen felhozatni szokott érveket; mig *Mészáros* („Pesti Napló" 1856. jul. 16.) a tagosítási kényszer ellen, a „*Magyar Sajtó*" (u. ez évi 154—157-ki számai) pedig egyenesen a kényszer mellett emelnek szót.

[6]) E kérdésekkel összefüggőleg legujabban egy igen érdekes momentumra kezdett figyelmeztetni *Érkövy* (Emlékirata 34. s k. l.) t. i. a falui meg a major- vagy tanyagazdasági rendszer vitakérdésére; utalván különösen arra, hogy (főleg Alföldünkön) a földmüvelő lakosság telepzeti viszonyai igen czélszerütlenek, hogy az egyes teleppontokon vagy tömegben összehalmozódott kisbirtokosok a több négyszög mfldnyi határokon, községi tüzhelyöktől egy néha két mfldnyi távolságban kénytelenek kis gazdaságaikat tartani, s igy a leghiányosb s *legkevésbé nyereséges üzletet* folytatván, nem kellő eredményeket mutathatnak fel; s hogy e szerint sokkal m egfelelőbb volna, több kisebb községeknek helyesb beosztással való alkotása, a hol azután a gazdaság sok nagyobb időmunka és költségkiméléssel üzethettetnék.

3. §.

A gazdasági rendszerek és művelésmód; meg a földbirtoki hitelügy körüli nézetek és törekvések.

Az urbériség eltörlése, a *feudál jellemü birtokjogi* institutiók megszünte, s a roppant súlyú földadó hirtelen életbeléptetése halaszthatlanná tevé az a felőli gondoskodást, hogyan lehetne földünk jövedelmezőségét fokozni, s különösen azon *gazdálkodási rendszert* megvalósítani, mely a legtöbb s legbiztosb nyereségre nyit kilátást. E tünődések közepette legelőször is azon kérdés merült fel: *belterjes* vagy *külterjes* gazdasági rendszer követtessék-e ezentúl, azaz hely és időszerü-e már eddigi túlnyomólag három földes müvelési módunktól *a váltógazdasági rendszerre* átmenni; mely kérdésekkel az eddig kifejtetteken kivül azon további momentum is függ össze, mily helyet foglalnak el mezőgazdaságunkban *a gépek;* mikép pótoljuk munkáskezekbeni hiányunkat, mily szerepet visel birtokviszonyainkban a tőke, a hitel; hogyan itélendő meg földiparunk szempontjából a telepítés és gyarmatosítás kérdése; stb.

Az e feladványok körüli eszmemozgalomban, mely komolyabb irányban csak a hatvanas évek elején indult meg, kiválólag *Lónyay* Gábor, *Érkövy*, *Miczkey*, *Sporzon* Pál, *Darányi*, *Kenessey*, *Galgóczy* meg a jelen munka szerzőjének nyilatkozatai említendők fel [1]). Jelesül itten is két párttal találkozunk; az egyik, mely az intensiv gazdaságra való áttérést siettetni, mielőbb eszközöltetni óhajtja, s ettől vár üdvöt (s e nézeten vannak Lónyay Gábor, Kenessey, Peterdy, Galgóczy); mig a másik, mely Széchenyi iskolájának nyomdokaiban járdal, *a belterjes- és váltógazdasági* rendszert viszonyainkban még csak helyenkint és lassúbb átmenetek megtartásával tekinti alkalmazhatónak, idetartozván Érkövy, Darányi, Sporzon s a jelen munka szerzője, mely utóbbi kimerítőbb értekezésében a „Gazdasági Lapok"-ban [2]) a nagyhirü német státusgazdák *Roscher és Thünen* nyomain [3]) kimu-

---

[1]) V. ö. főleg „*Gazdasági Lapok*" 1861 : 499. s k. 515. s k. 659. s k. 676. s k. és 806. s k. l., azután 1862 : 353. s k. 413. s k. l. ismét 1862 : 8. szám és 499. s k. 531. s k. 848 s k. l., 1850. foly. 957—994-ik lapj., továbbá *Érkövy* id. Emlékirata 24. s k. l. *Galgóczy* a „*Pesti Napló*" 1854—1856. foly. stb *Kenessey:* „Miként gazdálkodjunk" 1857. (koszor. pályamunk.)

[2]) V. ö. „*Gadzasági Lapok*" 1861-ki foly. 499—806. l.

[3]) V. ö. *Roscher:* System der Volkswirthschaft II. k. 23—39. §-ok; *Thü-*

tatni iparkodott, hogy intensiv gazdasági rendszer igazi sikerrel csak ott honosítható meg, a hol a munkás kezek- és olcsó tőkékben bőség vagyon, a közlekedési ügy kifejlett, a népesség sűrü, s az őstermények ára a piaczokon állandóbban aránylag magasan áll; hogy ellenben ott, hol mint Magyarországban, mind e föltételek még jó részben hiányzanak, a leggazdaságosb s *lehető legkisebb költségekkel* történő gazdálkodás a legelőnyösebb, vagy legalább az, melynek *szabályszerüleg túlnyomónak* kell lennie. Másfelől Érkövy (id. Emlékiratában) kifejtett nézetei figyelemre méltók, a mennyiben igen helyesen utal arra, hogy eddigi gazdálkodási módunk felette hiányos, a földerőt kisajtoló, *a takarmány-termelést* elhanyagoló, s hogy az ugartartás mint kimélő rendszer sok előnynyel bir, s a belterjesb üzletmód alapjáni okszerübb vetésforgással kapcsolatba hozandó stb.

A gazdálkodási rendszer kérdésével függnek össze továbbá az ujabbkorban oly nagyfontosságúvá vált *müvelési reformok*, a földöntözés, az alagcsövezés, a csatornázás a gépek meghonosításának kérdései is, melyek szintén különös figyelemre kezdenek ujolag hazánkfiai által méltattatni.

A mi különösen a „*munkáskezekbeni hiány*“ pótlására legczélszerübbeknek mutatkozó gépeket egyfelől, meg az e tekintetben hason fontosságú telepitési ügyet másrészt illeti, ez irányban élénk eszmecsere folyt hazai körökben az utóbb lefolyt másfélévtized alatt [1]), s valamint az előbbeniekre nézve köz volt a meggyőződés, hogy *egyik leghathatósb* eszközt képezik földmüvelésünk előbbrevitelére nézve, ugy az utóbbi pont, vagyis a „telepités“ tekintetében majdnem kivétel nélkül azon vélemény az uralkodó, hogy első sorban *nem idegen földröli*, vagy *kül-*hanem *beltelepitésre* azaz: a hazánk különböző vidékein szerfelett aránytalanul lakozó népességnek helyesb megoszlása és áttelepitésére van szükségünk, s azért erre forditandó egyelőre legfő gond és figyelem egyesek és a közhatalom részéről [2]) [3]). A mi

---

nen: Der Isolirte Staat (1826—1842.) I. k. főleg 33. s. k. 65 s k., aztán *Heinrich*, és *Göritz*: Landwirthschaftl. Betriebslehre cz. müveik 1853 illetőleg 1860-ban.

[1]) V. ö. erre nézve e sorok irójának nagyobb értekezését, „Munkáskezekbeni hiányunk“ stb. a „*Gazdasági Lapok*“ 1860-ki foly. 778—828. s k. l.; a telepítésre nézve pedig különösebben *Török* polemikus czikksorozatát a „*Pesti Napló*“ 1855. foly. első felében (Publ. dolgozatok 120—165. l.) *Galgóczy* „*Pesti Napló*“ 1855. oktoberhó 10—24. *Érkövy* „*Magyar Világ*“ 1866. julius hóban, *Keleti* a „Magyar Sajtó“ 1865. s k. foly. többhelyütt; és *Szathmáry*: M. O. anyagi érdekei I. füz. 60 s k. lapok.

[2]) Figyelemreméltó gondolat *Galgóczytól* e tekintetben az, („*Pesti Napló*“

pedig a többek által szőnyegre hozott azon *ósdi nézetet illeti*, hogy a munkáskezekbeni hiány pótlására szükséges népesség-szaporodás a törvényhozás részéről positiv intézkedések (p. o. *sok gyermeket nemző* szülőknek dij- és jutalomadás) által is előmozdíttassék [1]), e balnézet ellenében egyebek közt e sorok irója id. értekezésében azt mutatta ki, hogy minden ilyféle mesterséges és erőltető rendszabályoknak vagy semmi vagy egyenesen káros hatásuk volna, s hogy polgári és politikai *jogegyenlőség*, kereset-könnyités, anyagi jóllét-terjesztés s humanisztikus intézkedések az alsó és munkás osztályok javára, azon utak és módok, melyeken a népesség növekedése legbiztosban érthető el és mozdítható elő [2]).

A többoldalulag vitatott kérdések közé e téren tartozik továbbá a mezőgazdasági müvelés-ágak és *iparüzletek kérdése*. Egyidejüleg ugyanis hazánk forgalmi és productionális viszonyainak oly sokoldalú átalakulásával, mindjobban kezde, főleg elméleti szakembereink által, éreztetni szüksége annak is, hogy gazdasági művelés-nemeinkben, helyesb arány létesíttessék, s főleg az újabb időben majdnem kizárólag érvényre emelkedő *gabona-termelés mellett* a többi mezőgazdászati foglalkozás-nemekre, jelesül az annyira elmaradt állattenyésztésre, azután a bor- és szőlőszet, dohánytenyésztés, *erdőszet*, *len- és kendertermesztés*, meg a földmüvelési ipar-nemekre (p. o. czukorkészítés, szeszégetés, olajproduktióra) nagyobb gond és figyelem fordíttassék. Kiemeltetett egyebek közt [3]), hogy a roppant mérvbeni szemes életproductió által igen nagy függőségbe jutunk a *külföldi piaczoktól* és azok ingadozásaitól; földünket szerfelett kisajtoljuk; az annyira szükséges és hazai viszonyainkban is elégséges alappal biró földmüvelési

---

1855. okt. 10. s k. sz.) hogy ne telepítsünk mesterséges tömegesítéssel, mely hazánknak, mint fiatal agricol országnak viszonyaival, meg nem egyeztethető.

[3]) Kivételt teszen a fentebbi szabály alól a pesti kereskedelmi kamara jelentése 1853-ról, melyben (11. l.) az államilag vezetett nagybani gyarmatosítás leve ajánltatik.

[1]) Kifejtetett e nézet névszerint 1860-ban az orsz. gazd. egyesület közgyülésén egy előkelő főrendü tag által, kinek azonban nyomban megczáfolására maga Deák Ferencz szólalt fel, ellenkező irányban.

[2]) V. ö. *Roscher* fejtegetéseit e nagy horderejü kérdést illetőleg „System der Volkswirthschaft“ I. k. 238—262-ik §§.

[3]) V. ö. péld. *Jellinek:* „Die niedrigen Getreidepreise“ (1865. Pest); *Érkövy* (Emlékirat); *Konek:* „Statist. kézikönyve“ 165. s k. 185. s k. l. a „*Gazdasági Lapok*“ számtalan értekezései; *kereskedelmi kamaráink* „Jelentéseiben“; *Hunfalvy*, *Kautz* dolgozataiban stb.

iparnemeket elhanyagoljuk; s így igen sok erőt s vagyonforrást, mely nemzeti gazdaságunkat előmozdíthatná, értekesítés nélkül hagyunk. Utaltatott arra, továbbá, mily roppant kincse rejlik hazánknak páratlan minőségü *dohányában, borában*, és *kenderében;* mily jövedelmező foglalkozási ággá fejlődhetnék belterjesb müvelés mellett nálunk a czukor-, a szesz- és olajproductió, mily nagy fontosságú Magyarországon az erdőszet okszerübb üzése; s mily hathatós lendületet vehetnénének összes forgalmi viszonyaink, ha e tekintetben földbirtokosaink a kinálkozó alkalmat jobban felhasználnák, vagy felhasználni, tőkék és munkaerőkbeni szegénységünknél fogva, akadályozva nem volnának [1]).

Mely felszólalásoknak egynémiben volt is hatása, a mennyiben egyfelől borunk okszerübb termelése és forgalombahozására, a *dohányexport* engedélyének kieszközlésére, erdőszetügyünk törvényhozási és technikai reformjára nézve sok dicséretes lépés történt; szakférfiak (Korizmics, Entz) [2]) külföldre való utaztatása, világpiaczokkal való összeköttetések fölkeresése (Szemere, Schwarzer), idegen országokban *követett technikai eljárás*, gépekkeli üzlet meghonosítása, törvényjavaslatok készítése stb. [3]) [4]) vétetett eszközlőbe, s sok oly intézkedésnek vettetett meg alapja, mely honunk ez iránybani bajainak és hiányainak orvoslására alkalmatosnak látszik.

A legnagyobb érdekeltség és legsikeresb buzgalom azonban a *földbirtoki hitelügy* meg az evvel összefüggő kérdések körül fejtetek ki. Azon birtokos osztályunkra sulyosan nehezedő kényszerüségnek

---

[1]) V. ö. a most nevezetteken kivül még *Galgóczy:* többrendbeli czikkeit a „*Pesti Napló*" 1853. s k. évi folyamaiban; *Trefort* többszörös szakszerü felszólalásait ugyanott; *Jellinek* id. müvének 25. s k. 34. s k. 41. s k. lapj., a sopronyi keresk. kamara jelentését 1855: 72. s k. l., a pestiét 1860/62-ről 44. s k. 75. s k. 145. s k. l. (német kiadás) a „*Pester Lloyd*", „*Magyarország*" és „*Hon*" több idevágó czikkeit.

[2]) V. ö. főleg *Korizmics* jeles értesítését a dunai hajózásról és konstantinápolyi útjáról boraink érdekében; *Csengery:* „Budapesti Szemlé"-jének IV-ik köt. (1858. év) 427—449. l.

[3]) Erdőszetünk tekintetében *Divaldtól* a „Gazd. és Erd. Lapok"-ban 1866: II—VIII-ik füzetig.

[4]) Az *erdészetre vonatkozik* még: „Emlékirat e tárgyban 1863-ban az Orsz. Gazd. Egyesület kebeléből (*„Gazdasági Lapok"* u. évi 419. s k. l.) *„Magyar Sajtó"* 1863. jan. 16—17. *„Uj Korszak"* 1865: II. XIV—XX.; *„P. Napló"* 1854: 91; 1857. jul. 11. s k.; mig borunkra nézve különösen *Török:* Publ. dolgozatában 25. s k. l. *„Pesti Napló"* 1853. febr. 15. s k. sz. 1862. apr. 2. (Szemere) apr. 25. sz. *„Gazdasági Lapok"* 1862. foly. többször, 1864: 20, 21. és 48. szám.

érzetében ugyanis, hogy a beállott nagy változásokkal járó gazdasági válságot csak úgy leszünk képesek elviselni, s földmüvelésünknek halaszthatlanná vált reformját csak akkor eszközölhetendjük némi sikerrel, hogyha az anyagi állásában sok tekintetben megrendült földbirtokosnak mód és alkalom nyilik *olcsó kamatra tőkéket könnyen* és biztosan nyerhetni: az ötvenes éveknek mindjárt kezdetében általánossá kezde válni a meggyőződés, hogy az ország egyik elsőrendü szüksége: a földbirtoki hitelügy szervezése, s jelesül oly intézmények meghonosítása, melyek *e hitel közvetitésére* ép úgy mint megalapítása és kifejlesztésére vezethetnek. Általános vala jelesül az ohaj, egy hazai törvényhozásunk által már 1844-ben is szervezetében megállapított, s az 1848-ki törvényekben elvileg életbe is léptetett országos földhitelintézet felállítása iránt, általános életben és elméletben, a napi sajtóban és *a komoly szakirodalomban*, a gondolat, hogy csak egy helyes alapokra fektetett, s kizárólag hazai érdekeinket szem előtt tartó hitel-intézeti rendszer képes zilált birtokviszonyaink ujjáalakításának, a belterjesb és okszerü gazdasági mód életbe léptetésének, a földjavítások és beruházmányok sikeres eszközlésének alapul szolgálni [1] [2]).

Egy ily országos intézet megalapításának azonban hosszú ideig óriási akadályok gördíttettek eléje. Igy jelesül a *központi kormány*, mely unificationális törekvései közt annyira ment, hogy még az összes pénz- és hitelügyet is ez elv rideg következetességének akarta alárendelni, egyenesen ellenzé egy magyar *hypothekális bank* felállítását, s tiz évnél tovább tudta ennek kivitelét csakugyan meg is akadályozni. Másfelől a bécsi *nemzeti bank*, mint a birodalmi pénz- és hitelforgalomnak amugy is mindent absorbeáló centruma, állott az in-

---

[1]) Elláthatlan sokaságú nyilatkozatok, felszólalások, stb. találhatók ez ügyben 1851—1864-ki journalistikánkban, tud. folyóirataink ban, egyesületi stb. közlönyeinkben, kamarai jelentésekben stb., melyek közöl mi csak egy-kettőre akarunk utalni. Jelesül „*Pesti Napló*“ 1853: apr. 30. s k. 1855. febr. 11. 1857. febr. 7—11.; sept. 15. 1858. január 26. s k. szám. „*Gazdasági Lapok*“ 1851: 735. l. 1852: 293. s k. 321. s k. l. *Török:* Publ Dolg. 51. s k. 120. s k. 238 s k. 269. s k. l. a „*Pester Lloyd*“ 1855—1858-ki foly. több czikkben; „Pesti kereskedelmi jelentés“ 1852-ről 14. l.; 1853: 120. s k. l. Ujabb időben ismét „*Pesti Napló*“ 1863. decz. 16.; 1864. jan. 20—30.

[2]) A legértékesb s maradandó becsü értekezések e kérdésben egyébiránt *Lónyay Menyhértéi:* Csengery „Budapesti Szemlé“-jében 1857. foly. 5, 6, 15 füzetben és V. köt. 90—93. l. azután ugyanennek és Csengerynek e tárgyban készített „*Emlékirataik*“. V. ö. még a „*Gazdasági Lapok*“ 1861. folyam. 449. s k. 466. s k. 483. s k. 501 s k. lapjait.

tézet elleneinek sorában, névszerint számító önérdekből, a mennyiben untalan arra utalt, hogy az általa 1855/56-ban felállított jelzálogi osztály az összes hitelszükséglet kielégítésére elégséges, s attól tartott, hogy egy önálló magyar intézet életbeléptetése illető üzletszakának jövedelmezőségén csorbát ejthetne.

A küzdelem és törekvésnek egy ily országos intézet felállítása tekintetében e szerint kettős irányúnak kelle lennie honunkban. Egyfelől ugyanis a fejedelem szükkeblü s irányunkban igaztalan tanácsosainak befolyása, másfelől a bécsi bankmonopol rendszere ellen valának a támadások intézendők, s névszerint kimutatandó az is, hogy a bécsi bank jelzálogi osztálya hazánk földbirtoki hitel-igényei kielégítésére *határozottan elégtelen*, hogy a magyar földbirtokoson 8½ perczentbe kerülő tőkével segítve legkevésbé sincs, s hogy mindaddig, mig az egy nemzeti bank e nyomasztó egyedárusága fenálland, a magyar mezőgazdasági s hitelügy kellő kifejlődésre nem jutand, tehát sem általános közgazdasági, sem speciális adóereje és képessége ki nem fejlődhetik [1]).

Kiváló érdemet vivott pedig ki magának ez ügy főleg practikus irányú előbbrevitele körül az „*Országos Gazdasági Egyesület*“, mely 1856 óta lelkes elnökeinek kezdeményezése, hazánk több főurainak s nagy birtokosainak támogatása, valamint jeles szakférfiak buzgó közremüködése mellett, egy felállítandó „országos hitelintézet“ tervezése és életbeléptetése ügyében a legtöbbet tett, s következetes, daczára minden akadályoknak soha nem csüggedő magatartása által oda vivé az ügy fejlődését, hogy az 1857. év elején főleg gróf *Desewffy* Emil, *Lónyay* Menyhért és *Csengery* Antal, által elkészített terv s szervezeti szabályzat szerint az intézet 1862-ban legf. helyen engedélyeztetvén 1863. október 1-jén tényleg életbe is lépett, s roppant horderejü működését megkezdé, s ezt azóta szakadatlanul s örvendetes eredménynyel folytatja is.

A mi ez intézet szervezetét illeti, ez mint közismeretü dolog, a *porosz-siléziai s gallicziai* intézetekéhez sokban hasonló, lényegileg a birtokos tagok solidaritásán, s egyetemleges kötelezettségén alap-

---

[1]) Sok elmeéllel és győző argumentumokkal mutogatta ezt éveken át a „*Pesti Napló*“ hasábjain *Falk Miksa* jeles publicistánk (v. ö. 1854 : január 9. Nr. 973. október 21. s k. *1855 :* oct. 5. s k. *1857.* jul. 24.) ép úgy Keleti, Rüdiger, Jánosi, Reviczky, Pompéry s mások a „Pester Lloyd“ „Magyarország“ „Magyar Sajtó“ és „Hon“ hasábjain, s legalaposabban *Lónyay Menyhért „Közügyekről“* 32. s k. l. „Budapesti Szemle“ II. k. id. hely.

szik, tisztán hitelegyesületi s nem hypoteka-bank-üzleti természetü, nyerészkedési czéloktól távol áll stb. [1] [2]).

Nem mulaszthatjuk el itt kapcsolatban földbirtoki hitelügyünk kérdésével, figyelmeztetni arra, hogy nehány év óta egy más, jelesül külföldi hitelintézet is megkezdé hazánkban műveleteit, névszerint a brüsseli „*banque du Crédit foncier*," mely azonban inkább üzérleti irányu lévén: bankszerü hiteloperatiók, sőt fekvő javak összevásárlása és *feldarabolása*, egészben vagy kisebb részekbeni eladása vagy értékesitésével, s nagyobb haszonbérletek stbvel is foglalkozik, s mint ilyen sokoldalú polemikus vitatásoknak tárgyává vált [3]).

Mind e fontos anyagi kérdések mellett fájdalom! egy olyan kérdéssel is kényszerültünk az ujabb időben két alkalommal foglalkozni, mely a nemzetgazdaság- vagy földmüveléstan elvkörén nagyon is túl esik: t. i. az „*Aszályosság*" kérdésével. Mely tekintetben azonban legyen elég röviden arra utalnunk, hogy a hazánkra oly sujtólag nehezedett csapás egy némi tekintetben lendítő hatású is vala, a mennyiben jelesül sok *új eszmét költött*, égalji, folyamrendszeri, erdőszeti stb. viszonyaink alaposb tanulmányozására késztetett, sok nagy közgazdasági *reform égető voltára* nyomatékosan figyelmeztete, s irodalmi téren különösen több maradandó becsü elmeszülemény vezethető reája vissza, a mennyiben péld. *Érkövy* nagybecsü közgazdászati tanulmánya „az 1863-ki aszályosság" (1863. Pest), *Hunfalvy* több jeles értekezései, Ribáry, Hideghéthy, s mások szakbeli dolgozatai és czikkei egyébként napvilágot alig láttak volna valaha [4]).

---

[1]) V. ö. A magyar földhitelintézet alaprajza és alapszabályai stb. 1862. czimü hivatalos kiadványt.

[2]) Irodalmi tekintetben nagybecsü czikksorozatot hozott 1863-ban a „*Pester Lloyd*" (Rüdiger tollából) a földhitelintézet szervezete feladásai és jelentősége felett; legujabban pedig *Csengery* Antal tollából egy önálló s jeles röpirat „A magyar földhitelintézet ügyében" czim alatt jelent meg (1866. Pest), mely oda czéloz, hogy a hongyülést némely ez ügybeni reformok keresztülviteléné tüzetesb támogatásra felhivja; az intézetnek beczikkelyezésére törvénykönyvünkbe utal, kereskedelmi s hiteltörvényeink javításának szükségességét kiemeli stb.

[3]) V. ö. egyebek közt a „*Hon*" czimü politikai lap 1864. decz. 16. s k. nov. 13. s k. 1865: január 10. s k. számait; meg a *fentebb idézett* nyilatkozatokat a földfeldarabolás és hason kérdések tekintetében.

[4]) A napi sajtónak e kérdés körüli mozgalmát legjobban tükröztetik viszsza: „*Pesti Napló*" 1863. junius 23—24. (Eötvös a Nyomorról.) *Független* 1863. julius 28. egész 31-ki számai; a „*Hon*" 1863. julius 12. s k. számai.

Második czikk.

Az ipar és kereskedés, vámpolitika és közlekedésügy körüli nézetek és törekvések.

4. §.

Az ipar- és gyártás körüli eszmemozgalom.

Egészen egyidejüleg a mezei gazdaság és agricol érdekeink előmozdítására czélzó törekvésekkel az utóbb lefolyt másfél évtized alatt, majdnem egyhangú kijelentésével találkozunk azon eszmének, hogy az ipar s gyári termelés megalapítása ránk nézve is főfő szükség, visszautasithatlan korkövetelés; hogy műipar nélkül népességünk szaporodása, nemzeti értékünk gyarapítása alig gondolható; fokozottabb belfogyasztás, élénkebb jószágcsere s áruforgalom idebenn az országban nem igen foglalhat helyet; s hogy mind anyagi mind műveltségi haladásunk lényegileg attól föltételeztetik, mily mértékben leszünk mi magyarok képesek, már a közelebbi jövőben, nemzeti erőinket életrevalóbb s solid alappal biró *ipari- és gyártási vállalatok* létrehozásában is bebizonyítani, s értékesíteni [1]).

E meggyőződésben fordultak *ez időben is számos szakférfiaink*, egyesületeink stb. az ipar-ügy fejlesztésének megkisértetéséhez; merültek fel számos indítványok s tervezetek; vétetett eszközlőbe nagyobbszámú s realisb irányú tanintézetek életbeléptetése, fogadtatott elismeréssel minden ez irányban lendítést vagy haladásthozó lépés, péld. b. *Eötvös* Józsefnek az ujolag felállítandó „Iparegyesület“ szervezésére czélzó törekvései, vagy a kis ipari bankok és kölcsönző intézetek stb.; — e szellemben járt el és nyilatkozott az 1861-ki ép úgy mint az

---

[1]) V. ö. egyebek közt a pesti, kassai, posonyi és temesvári kereskedelmi kamarák 1852—1862-ig megjelent jelentéseit; a *„Magyar Sajtó“*-nak (Greguss vezetése alatt) *„Pester Lloyd“*-nak, *„Hon“*-nak *„Jövő“*-nek számos idevon. czikkeit; a szegedi, győri, szebeni stb. iparkebelzetek 1865/6. folyamában megjelent „Emlékiratait“; *Jellinek* id. munk. a „Gabnaárakról“, *Kautz* „Jelentését a londoni világipartárlatról“ (130. s k. l.) és Vámpolitikájának 240. s k. l. *Kubinyi Lajos*: „Viszonyaink és teendőink“ cz. művének 25. s k. 112 s k. l. *Farkasnak* czikksorozatát „Gyarapodjunk“ *„Ország“* 1863. foly. január 4. s k. sz. *Károlyi* Sándor gróf czikkeit a *„Hon“* 1863. febr. elejéről és 1865. január februárhavi számaiban; *„Pest Napló“* 1863. okt. 23—27. *„Hon“* 1863. sept. 12. s. k.; pesti kereskedelmi kamara 1860/62-ki jelentésének (ném. kiadás) 154. s k. 217. s k. l. a posonyi kamarának 1852-ki 8. s k. l. a Kassainak 1852/3: 4. s k. lapj.

1865/66-ki országgyülés közgazdászati választmánya, midőn kijelenté, miszerint a nemzeti ipar kifejlődését feltartóztató akadályok mielőbb elhárítandók, s (1866-ban) a *választmányi tárgyalások* rendszerére vonatkozó szabályzatban az ipari és gyártási üzletágnak egy külön s fontos hely engedtetett.

E buzgólkodás közepette azonban nem tévesztették szakembereink szem elől azt, hogy *ipar-alapítási* törekvésünknek nem szabad erőltető, mesterséges viszonyokat előidéző, lehetlenségekre czélzónak lennie. Helyes felfogásában helyzetünknek, iparfejlesztési igyekezetünk első sorban és kiválólag csak oly ipar-ágakra irányult, melyek természeti és gazdasági viszonyainkban kellő alappal és előföltétellel birnak; olyanokra ellenben, melyek vagy időelőttiek, vagy egyáltalában viszonyainkkal ellentétben állók, kevesebb figyelem fordíttatott. Igy tehát főkép és tulnyomólag azon iparágak vétettek tekintetbe, *melyek mezőgazdaságunkkal állanak összefüggésben*, s a jeles minőségü s bőmennyiségben rendelkezésre álló hazai nyersanyagban s nemzeti erőforrásainkban illő előföltételekkel birnak, névszerint a czukor, a szesz, a sör és olaj, a liszt és vas, a fa-nemüek és kőedények iparága.

Ennek természetszerű folyománya az, hogy az utóbb lefolyt évtizedben *a protectionismus és az iparvédleti* eszmék felette csekély mérvben találtak nálunk szószólókra, s hogy eltekintve egykét szórványosan felmerült nyilatkozattól (milyen péld. *Beöthy Leóé* Rózsaági Magyar közgazda czimű szaklapjában [1]), azután *Pesti Frigyesé* a Pester Lloyd megalakuló társaságához 1854-ben benyujtott egy különben jeles emlékiratában [2]), meg azoké, kik legujabban az amerikai státusgazda *Carey* „Social Science“ cz. nagy munkája [3]) meg az ezt egekig magasztaló német Dühringnek gombaszerű szaporasággal megjelenő értekezései [4]) iránt, melyekben határozott protectionisztí-

[1]) V. ö. annak 1863/4-ki folyamát.

[2]) V. ö. *„Pesti Napló“* 1856. julius 24. s k. (Valami a nemzetgazdasági elvekről), hol az értekező arra utal, hogy Magyarországra nézve önálló ipar alapítása elsőrangú kérdés, hogy csak ekkép jutandunk élénk forgalomnak, közlekesedésnek stb. birtokába, s hogy azért mivel tengerrel nem állunk összeköttetésben, nekünk egészen más, azaz protectionisztikus kereskedelmi és iparpolitikát kell üznünk. (L. u. o. Keménynek ellenészrevételét jegyzetben.)

[3]) Mely 1863-ban 3. kötetben s azóta kivonatokban is megjelent több nyelveken, s *Halász Imre* fiatal jeles irónk által magyarra tétetett.

[4]) „Arbeit und Kapital“ (1865) Kritische Grundlegung der Volkswirthschaftslehre 1865/6. Careys Lehre über Geld und Banken stb. (Az első munka jól ismertetve Keleti Károlytól tud. akad. 1866. ülései egyikében.)

kai sőt merkantilisztikai nézetek fejeztetnek ki, némi előszeretetet tanusítanak[1]): *valamennyi többi szakembereink*, publicistáink stb. a szabadkereskedelmi és szabadversenyzési rendszer alapján állanak, hazai zsenge iparunk mesterséges védletét szükségtelennek tartják[2]), s igy a *Listianismus* és a negyvenes években uralkodott protectionisztikus eszmekör határozottan háttérbe szorult[3])

Kiváló becsesel biró publicistikai vagy irodalmi termékek pedig az ipar és iparpolitika feladványára nézve hazánkban egyebek közt a) *báró Eötvös* „iparegyesületi megnyitó beszéde“ 1864. márcz. 14-én, melyben a hazai műipar fontosságát kiemelvén arra utal, hogy népességünk helyesb megoszlása, a szakszerű oktatás és műveltség terjedése, hitelünk kifejlődése és az associatiói tevékenység alapján kézmű és gyári *vállalataink protectió nélkül* is megszilárdulhatnak; hogy a természetes iparnemek a szabadság és szabadforgalom rendszerénél is igen jól megállhatnak; s hogy csak vállvetve és buzgalommal járjunk el, s süker fogja koronázni törekvéseinket e tekintetben is[4]) b) *Kubinyi Lajos* érintett művének nehány szakaszai, melyekben szint ez eszméket fejtegeti, s a praktikus iparfejlesztés és támogatás némely irányelveit mutatja fel; c) *e sorok irójának vámpolitikai* műve e kérdést szinte kimerítőbben taglalja, épugy mint d) *Keleti Károly* többrendbeli jeles czikkei a Greguss vezetése alatt megjelent „Magyar Sajtó“ 1865-ki folyamában[5]), melyekben egyebek közt azon szép gondolat is van kifejezve, hogy iparkodnunk kell hazai iparunkat és iparosainkat megmagyarosítani, a magyar genius és jellemmel áthatni;

---

[1]) Careyt hazánkban először *Trefort* ismertette meg az akadémiában tartott egyik értekezésében, mely aztán a „*Pesti Napló*“-ban (1863. febr. 24.) is megjelent. Trefort egyébiránt nem oly buzgó tisztelője Careynek, mint péld. *Beöthy Leó vagy Halász*, s csak elismeréssel emeli ki Carey rendszerének azon alapgondolatát, hogy az iparvédlet és védvámi politika által a termelők és fogyasztók egymáshoz közelebb hozatnak, és a nemzeti vagyonosság és anyagi haladás e szakadatlan érintkezés által hathatósabban mozdíttatik elő, mint a szabad kereskedési rendszerrel járó nagyobbmérvü elkülönülése és megoszlása által a foglalkozási körök- és a társadalmi elemeknek.

[2]) *Kivételt tesz e tekintetben* egyedül a vasiparra vonatkozólag némely szakembereinknek péld. Beniczkynek, *Fest Imrének* nyilatkozata, — a gróf Andrássy elnöklete alatt készült emlékirat a felső magyarországi vasipar érdekében, meg a temesvári iparbank jelentéseinek némely helyei, melyek védvámi szellemben szerkesztvék.

[3]) Alantabb e kérdésről többet.

[4]) V. ö. „*Pesti Napló*“ 1864. márczius 14 és 15 számait.

[5]) S legujabban az Akad. felolvasott egyik értekezésében.

végre e) *Jellineknek* említett dolgozata a gabona-árakról, melyben főleg a mezőgazdászattal összefüggő iparágak minél terjedtebb s okszerűbb kifejlesztését sügetőleg ajánlja, s azoknak összes közgazdaságunkra jótékonyan kihatandó következéseire figyelmeztet.

* * *

Ennyit *az ipar körüli általános nézetekről*. Lássuk most még, mily eszmék és nézetek váltak uralkodóvá az utóbbi időkben, az iparral összefüggő czéhrendszeri ügy, s egyéb feladások körül.

A *mi a czéhszerkezet* vagy iparszabadság nagy kérdését illeti, e tekintetben hazánkban most is, ugy mint az előtt, különbséget kell tennünk a publicisták és szakférfiak közt egyfelől, s a practikus iparosok és kézművesek közt másfelől. Mig ugyanis amazok majdnem mindnyájan a szabad-ipar rendszernek hivei, s a *czéhintézmény-kört ugy tekintik*, mint korunk irányaival többé össze nem egyeztethetőt [1]), addig kézműveseink és ipar-üzőink majdnem föltétlenül még az iparkorlátolás mellett kardoskodnak, s azt követelik, hogy ha már reformok ez irányban elkerülhetlenek, ez utóbbiak ne terjedjenek a remekelés, a szakszerű ipartanulás és legényeskedés stb. mellőzésére, hanem inkább oda irányuljanak, hogy előbb a hitel és pénzviszonyok, a *törvénykezési és hatósági* eljárás, a reál-oktatásügy és a közlekedés tökélyesbíttessenek, és az iparos az idegen versenyzés elviselésére, s a tulzott s nyegle kontároktól származó belső concurrentiának legyőzésére képessé tétessék!

E felfogás következtében fogadtatott (mondhatjuk) élénk ellenszenvvel az osztrák s ujabban magyar kormány azon intézkedése, mely a szabad ipar rendszerét érvényre emelé [2]); e szellemben irattak főleg 1865/6-ban többrendbeli „*Emlékiratok*“ ez ügyben, azon rendeltetéssel, hogy a hazai törvényhozó testület elé terjesztessenek, jelesen a *győri*, *a szebeni* s (a valamivel mérsékeltebb irányú) *szegedi* iparosok kebelzete által [3]); ez irányban történtek több rendbeli *szakszerű*

---

[1]) V. ö. A kereskedelmi kamarák „Jelentéseit“, — Kautz, Karvassy, Érkövy, Jellinek, Weninger, Keleti, Szathmáry nyilatkozatait, s politikai lapjainkat, egyedüli kivételével a „*Pesti Hirnök*“-nek, mely vallásias szinezeténél fogva az egyházi szertartásokkal némileg összefüggő czéh-rendszert még némileg pártolja. V. ö. még „*Pesti Napló*“ 1856. nov. 18. s k. „*Pester Lloyd*“ 1854. febr. 22. s k. márcz. 29. s k. 1855. deczember 15, 29. szám. *Pesti kamara* jelentését 1853: 131. s k. l. ugyanaz 1852: 130. s k. l.

[2]) A m. k. helytartótanács 1861-ki egyik rendelvényében.

[3]) V. ö. *A szegedi iparosok emlékirata*; adalékul a pesti iparosok által az

felszólalások a röpirati literatura terén is, maguktól iparosok és kézművesektől [1]), melyek mindannyian oda czéloznak, kimutatni, hogy hazai iparosaink ez ujtást el nem viselhetik, hogy általa a könnyelmű kontárság előmozdíttatik, az amugyis nyomorú helyzetben lévő kézművesek osztálya végkép tönkre tétetik, a *versenygés* ugy is elég bő anyagát még szaporítandja, s uj keserűségeket hozand ránk stb.

5. §.

A kereskedés és a nemzetközi forgalom körüli nézetek és eszmesurlódások.

A productió és közlekedés élénkülésével nemzeti foglalkozásnemeink sorában naponkint jelentékenyebbé váló *kereskedés*, státusgazdasági szempontból véve, főleg három irányban képezte az utóbbi másfélévtized alatt a közelmélkedés tárgyát hazánkban. Először jelesen a belforgalmi érdekek és viszonyok alakulása, másodszor a kiviteli és beviteli kereskedés fontossága és mérlegének activ vagy passiv volta, és harmadszor: a vámpolitikai ügy hatása és miképeni rendezése szerint.

Lássuk ezt közelebbről.

A mi a kereskedés fontosságát általában, és hazánkra nézve különösen illeti, e tekintetben az ujabb idők igenis alkalmasak valának, honfiainkat annak teljes méltányolására vezetni. Egyfelől a beltermelés fokozottsága és az árupiaczok szorosb kapcsolatba-lépése egymással, másfelől ősproductiónk uj irányánál fogva való kényszerű utaltságunk a világforgalmi empóriumokra, szükségtelenné teszi ennek tüzetesb fejtegetését. Valamint ugyanis a *külföld csak most* kezd bennünket jobban megismerni, és gazdászati erőképességünk szerint teljesebben méltányolni, ugy viszont mi is mindjobban jutunk azon meggyőződésre, hogy kereskedelmünk, meg az ennek legfőbb alapját képző élénk s sokoldalu beltermelés, azon egyedüli biztos factor, melyre nemzetgazdaságunk uj épülete fektetendő, mely a hazánkban szunnyadó oly gazdag erőforrásokat értekesíteni, kifejleszteni képes, s melynek segélyével természetes és biztos *módon a vagyonosság* és anyagi jólét

---

országgyüléshez terjesztendő egyetemleges emlékirathoz czimü röpiratot, és több e kérdésre vonatkozó czikket és közleményt a *„Magyar Világ“* 1866-ki folyamában.

[1]) Igy például: *Varga Istvántól:* „Eszmetöredékek a czéhrendszer és a korlátlan iparszabadságról (Sz.-Fehérvár 1866.)

magasb fokára emelkedhetünk. S habár kétségtelenül is igaza van hazánk legnagyobb geographusának (Hunfalvynak)[1]) midőn arra utal, hogy honunk kedvezőtlen földrajzi fekvésénél fogva *igazi viláykereskedési* actiót gyakorolni alig leend valaha is képes: tagadni másfelől azt sem lehet, hogy azért mégis oda kell törekednünk, hogy az international áruforgalommal érintkezésbe jussunk, a nagy nemzetközi népversenyben azt és annyit a mit és a mennyit csak lehet, magunk számára e tekintetben is biztosítsunk.

E meggyőződés a kereskedés fontosságáról vezérelte az utóbb lefolyt két évtizedben valamennyi magyar szakembert, publicistát s törvényhozót. E meggyőződésben iparkodtak és iparkodnak annyi „Jeleseink" a közlekedés, hajózat és szállítás közegeit és intézeteit minden erővel tökélyesbíteni; a productiót és üzletmódokat okszerűbb, technikailag megfelelőbb alapra állítani, a szakműveltség, kereskedelmi oktatásügy stb. előmozdítása körül fáradozni; *egyesületek és társulatok* utján, szóval és tettel, a *journalistika* terén épugy mint a legislatió termeiben azon érdekek és feladatok körül buzgólkodni, melyek közvetlenül vagy közvetve nemzeti kereskedésünk felvirágoztatásával és fejlesztésével kapcsolatban állnak.

A belkereskedést különösen illetőleg, erre nézve az uralkodó eszméáramlat az ötvenes évek kezdete óta a forgalom minden fölösleges korlátok alóli fölszabadítására, a folyam-, kő- és *vasutak tökélyesbítése* s szaporítása, az árszabályozványok, hús és liszttaksák megszüntetése[2]), az uzsora-pátens módosítása, a hajózat és vizszabályozási ügy rendezése, kikötők, szabad lerakodó helyek, érték- és árubörzék, *docksok*[3]) stb. építése illetőleg felállítása, a szállítási akadályok elhárítására stb.-re irányult; mig másfelől a napisajtó s főleg a kereskedelmi kamarai jelentések, sőt részben az országos gazdasági egyesület is számos emlékiratokat hoztak szőnyegre, melyek kereskedelmi ügyeink iránt e körökben is táplált meleg érdekeltségről tanuskod-

---

[1]) V. ö. Akadémiai értekezés nov. 19. 1866.

[2]) V. ö. péld. *„Pester Lloyd"* 1854. január 6. s k. 20. febr. 23. szám. a Pesti kamara jelentése 1853: 144. s k. a posonyi, kassai, debreczeni, brassói ker. kamarák nyilatkozatait; *Jellinek* czikkeit a *„Magyar Sajtó"*-ban és a *„Hon"*-ban, Trefortéit és Falk Miksáéit, a *„Pesti Napló"*-ban.

[3]) A szabad rakodó hely, a docksok stb. elve a *„Pester Lloyd"* számos czikkeiben, és *Maygraber* A. „A Dockrendszer" cz. 1865-ben megjelent művében; *Petényitől* a *„Hon"* 1863. jan. 24. s. k. szám. *Szathmáry:* M. O. anyagi érdekei czimü folyóiratában.

nak, s nem egy nagy horderejü eszmének vagy reformgondolatnak kölcsönöztek kifejezést.

Még nagyobb és intensivebb érdekkel fordultak hazai köreink az utóbb lefolyt másfél évtizedben a *külkereskedéshez*, hazánk kiviteli forgalmához, s az evvel összefüggő számos nagyjelentőségü kérdésekhez.

Azon mélyenható változás folytán ugyanis, melyet 1850-ben az *osztrák-magyar közbenső* vámsorompók ledöntése, a közbirodalmi vámpolitikának 1852/4 óta beállott valamivel szabadabb irányú fordulata, s az általános európai kereskedési viszonyok uj alakulása nemzeti forgalmunkban előidézett: elérkezettnek hitték továbblátó szakférfiaink az időt, hogy Magyarország minden áron oda törekedjék, hogy a nagy nemzetközi jószágforgalomban helyet nyerhessen, gazdag bőségü termékeinek minél tömegesb exportja és értékesítése által az oly régóta tőlünk elzárva volt vagy bennünket kevésbevevő idegen országokkal bensőbb üzleti viszonyba jusson, s azok figyelmét vonja magára, szóval az eddiginél hatályosb eredményesebb *külkereskedési actiót fejtsen ki!*

Ez volt az uralkodó eszme hazánkban az ötvenes évek közepe óta, mely felfogás még az által is nyert még pedig erős táplálékot, hogy az 1856/7-ki de főleg az 1860/62-ki kiviteli constellátiók reánk nézve kiválólag kedvezően alakultak, 50—60 milliónyi exportunk által (habár csak egy időre is) *szerfelett passiv nemzeti* vagyonmérlegünket egy kissé helyreüthettük, a monarchia nemes-érczbeli nyomasztó szükségén segíthettünk, s Magyarország, tán egy század óta, először tünt ismét fel a nyugat- és középeurópai népek szeme előtt mint nagy élelmezési tár, melyre, hogy a büszke *culturai népek kettőzött* figyelemmel tekintsenek, visszautasíthatlan szükségesség.

A külkereskedés e roppant fontossága összes közgazdaságunkra tüzetes kifejezésre talált ujabb időben egyetemes *journalistikánkban*, egyleteink, testületek, ipari és kereskedelmi kamaráink nyilatkozataiban, folyóirataink és komolyabb irányu irodalmi termékeinkben is; a mennyiben mindezekben igen nagy része gazdászati és anyagi reformfeladatainknak kiválólag ez ügygyel hozatott kapcsolatba; az *export és mindenáron export eszméje volt* minden combinatiókban a domináló mozzanat; tőle váratott minden áldás; reája építtettek minden reményeink és várakozásaink, anyagilag zilált közállapotaink helyreállíthatására nézve stb.

E nézet-áramlatnak köszönünk több igen jeles irodalmi terméket is. Igy hogy tüzetesen ne említsük az alantabb ugyis még részletesebben fölemlítendő dolgozatokat forgalmi és közlekedésügyi kér-

déseink, vasutak és vámpolitikai érdekeink felett: csak azon élénk eszmemozgalomra utalunk, melyet a déli *vaspályatársaság* szellemdús igazgatójának *Bontoux*-nak: „Magyarország szerepe Európa élelmezésében“ czimű s 1861-ben megjelent dolgozata indított meg, s melybe hazai elsőrangú capacitásaink is vegyülve, a közgazdaság több főfontosságu feladványának sok uj oldalróli megvilágosítása eszközöltetett. Igy jelesen

Bontoux idézett értekezésében [1]) egyebek közt azt iparkodik bebizonyítani [2]), hogy a déli vaspálya által a *magyar rónaságnak a tengerparttal eszközlendő* összekapcsolása folytán Magyarország leend hivatva nemcsak a külföld közelebb fekvő vidékeit szükebb terméskor, hanem tengeri összeköttetés alapján Európa valamennyi túlnépes országait is szemes élettel stb. ellátni, sőt hogy hazánk az e szükségletnek megfelelő mennyiségeket nemcsak termelni, hanem az eddig kivitellel foglalkozó államokkal a versenyt is győzelmesen kiállani képes. Bebizonyítani ügyekszik, hogy Magyarország már eddig is sokat állít elő s *ezentul még többet termelend*, ugy hogy Európa valódi gabna-kamarájává válhatand; hogy termékenyebb években is nyereséggel képes gabnáját a külpiaczokra szállítani; mindezekből azt következtetvén, hogy egyfelől csak őstermelésünk kifejlesztése, másfelől közlekedési eszközök teljesb előállítása szükséges, hogy Magyarország anyagi felvirágzásának ez irányban feltételeit megvalósíthassa [3]). Utal végre arra, hogy a terjedtebb productió által az ország *termelési költségei* nem fognak szaporíttatni, s a munkabér sem fog magasb fokra hágni; hogyha eddigi rozs- és kétszeres-termelésünkben a buzát helyettesítjük, s hogyha az illető átmenetelt eszélyesen tudjuk eszközölni.

Bontoux ezen röpirata majdnem valamennyi napi lapban közöltetett, a szakemberek tanulmányozása- és birálgatásába bocsájtkoztak, s köz vala a meggyőződés, hogy a szellemdús franczia szakember mindenesetre *oly perspectivát* nyitott meg előttünk, melynek mielőbbi megvalósítása valódi nemzeti feladatnak tekintendő.

A legilletékesb nyilatkozat, illetőleg felelet pedig, mely hazánk részéről az irányunkban jóakaratot tanusító értekezésre: magától ha-

---

[1]) Mely először franczia nyelven a „Révue des deux Mondes“ cz. folyóiratban, s azután magyarul (Emichnél, Pesten) adatott ki.

[2]) V. ö. *Lónyay:* Közügyeinkről (1863.) 214. s k. l.

[3]) V. ö. az értekezésnek magának 5. s k. 12 s k. 24. s k. lapj.

zánk legnagyobb élő nemzetgazdájától *Lónyay Menyhérttől* való; a ki jelesen *Csengery Antal* „Budapesti Szemléje“ 42-ik füzetében (az 1862-ki foly.) egy hasonczimű terjedelmesb értekezést közölvén [1]), elismeréssel fogadta a franczia szakember nyilatkozatait, s helylyel közzel ujabb érvekkel is iparkodott annak némely állitásait támogatni [2]); másfelől azonban a higgadtan számitó szakember és államférfiú *kritikai mérőjét* is alkalmazva, igen találóan mutatta ki B. ellenében, hogy több állításai igenis vérmesek; hogy hazánk tőkeszegény és hitel meg közeledés tekintetében hátramaradt ország, mely csak lassan fejlődhetik; hogy számtalan szükségeink, ohajtásaink a közbirodalom nyomasztó politikai és államgazdasági viszonyainál fogva kielégítve, teljesítve nincsenek; legjobb erőink lekötve vannak; a *súlyos adók*, *a szállítás drágasága*, a szükkeblű forgalmi és vasútépítési politika a productiót és kereskedést lankasztja; — s hogy e szerint igen igen sok előföltétel s reform megvalósítása szükséges, hogy hazánk az internationális forgalomban azon diszes helyet, mely Bontoux szerint megilleti, ténylég el is foglalhassa [3]).

A külkereskedési érdeken sarkalló ez eszmekörben mozognak még több jeles irodalmi dolgozatok ez időből. Igy jelesül *Érkövynek* Lónyayéhoz sokban hasonlító nyilatkozata Bontoux műve felett; *Szathmáry* Károlynak (Trefort támogatásával irott) „Alföld és Fiume“ czimű becses munkája [4]), melyben a Magyar Alföldi s Fiumei vasut mielőbbi életbeléptetésének fontosságát és halaszthatlanságát kimutatja, hazánk világforgalmi érdekei kapcsolatban Fiuméval az osztrák kormány által igaztalanul pártolt Triest tulnyomóssága ellenében védelmeztetnek [5]), s *Alföldünk gazdasági* átalakulásának kényszerűsége taglaltatik; igy továbbá Korizmicsunknak a „Dunai hajózásról“ s konstantinápolyi utjáról tett jelentése (Budap. Szemle IV. köt. 427. s k. l.) [6]); *Jellineknek* a „Magyar Sajtó“ 1862-ki folyamában közlött szakszerü cziksorozata, meg „a gabonaárakról“ irt monographiájának egyes szakai; nemkülönben több nagybecsü czikk, mely a „*P. Napló*“ 1856-ki október havi és 1858-ki február-havi számaiban a dunai sza-

---

[1]) Külön kinyomatva „Közügyekről“ cz. munk. 211—246. lapj. is.

[2]) V. ö. id. munkájának 230. s k. lapjait.

[3]) V. ö. „Közügyekről“ 228. s k. és 234. s k. l.

[4]) Pest. 1864. 184. lap.

[5]) V. ö. 8 s köv. 21. s k. 63. s k. lapj.

[6]) V. ö. *Pesti Napló* 1856. oktober 17—24-ki számait. U. o. 1856. október 10. s k. 1858. febr. 9 és 17-ki szám.

badkereskedésről, nyugati kereskedési kilátásainkról [1]) stb. meg a „Gazdasági Lapok“ 1852-ki folyamában s azóta többször: borkereskedésünkről tétetett közzé [2])[3]).

Nem lehet egyébiránt szem elől téveszteni, hogy a kereskedelmi érdekekkel összefüggő eszmeáramlatnak némely tekintetben *félszeg s korántsem helyeselhető* momentuma is volt. És ez a „kiviteli“ kereskedésnek módfeletti hangsulyozása, az exportnak és export-tekinteteknek minden egyéb tekintetek fölé és elé helyezése, s így természetszerüleg az is, hogy egyfelől a belforgalom és fogyasztás fontossága kellő méltánylatban nem részesült, a belkereskedés érdekei illő mérvbeni ápolása másodrendü feladatnak tekintetett; másfelől, hogy practikus gazdáink nagy része ép úgy mint *a journalismus* több képviselői [4]) mindig csak a kivitelt tartva szem előtt, azon nagy horderejü igazságot, hogy kivitel behozatal nélkül, export import nélkül nem létezik, alig vevék számba.

És ime itt is szemközt állunk egyikével azon *sophismáknak, melyek* az ujabb időben hazánkban rendkivüli elterjedésnek kezdtek örvendeni. *Sophismának*, mely erőink és érdekeink hiányos mérlegelésén alapulva, s másfelől a kereskedelmi szabadság elvének tulzásában gyökerezve, az exportot egyedül boldogító panaceának tartja, s annál károsb hatásúvá válhatik, mennél inkább vezetendi honfiainkat félreismerésére annak, hogy a kiviteli kereskedés valóban jótékony hatású *csak akkor lehet*, hogy ha élénk bel-forgalmon, bőséges belhoni production és fogyasztáson, emelkedett fizetésképesség és tőkeerőkön alapszik, s ha a kifejlett s sokoldalubb termelés biztosítékot nyujt az iránt, hogy a nemzet anyagi sorsa a világpiaczok hullámzásai közepette, úgy szólván *egy kártyára téve*, s a sujtó véletlennek alávetve nem lesz.

E sophismának egyik practikus folyományaként merült fel legujabban (1864—1865-ben) tervezete egy nagyobb mérvü általános *ki-* és *beviteli társulat alapításának*, mely a külkereskedési mozgalom

---

[1]) V. ö. *Pesti Napló* 1858. nov. 30. s k. *Gazd. Lapok* 1858: 50 számu mellékletben a „Jelentés.“

[2]) V. ö. *Gazd. Lap.* nevezett foly. 963—1104 és 1853-ki foly. 255. s k. l.

[3]) Kiváló figyelemre érdemesek ezenkivül mind bel- mind külkereskedésünk mozgalmának áttekintésére azon jeles szakemberek tollából folyó évi jelentések, melyeket a *P. Lloyd* 1855. év óta évenkint január-februári számaiban hozni szokott. Ujabban vagyis 1863-ban a *Hon* cz. pol. lapunk szintén hozott (jelesen jan. márcz. számaiban) *Jellinek* tollából ily évi visszatekintéseket.

[4]) V. ö. *Kautz:* Vámpolitikájának 218. s k. lapjait.

közvetitését s a be- meg kivitel eszközlését tüzvén feladatául, oda irányozná törekvéseit, hogy hazai termékeinknek odakünn s idegen országok czikkeinek idebenn kelendőséget szerezzen, szóval egy nagyszerü áruforgalmi gyúpont- és organumként müködjék. Tervezet, mely alapjaiban ép úgy mint czéljaiban *elhibázott, a kereskedés* természetével és érdekeivel ellentétben álló, s mely ha kivitetnék, vagy egy két vállalkozó meggazdagitására ezereknek rövidségével, vagy nyomasztó monopolra, vagy forgalmi fennakadásra vezethetne [1]).

6. §.

A vámpolitikai kérdés különösen.

Az utóbb lefolyt másfél évtized alatt, mint fentebb is már mondók [2]) a szabadforgalmi elv volt tulnyomó, s ellentétben a negyvenes években általános elismerésnek örvendett protectionisztikus rendszerrel, egyiránt uralkodóvá vált a nézet, hogy Magyarország *érdekeinek a szabadabb vámpolitikai* irány a legmegfelelőbb, tehát minden törekvés és igyekezet oda fordítandó, hogy e nagy vezérelv a kormányban és legislatióban érvényre emeltessék, s a kereskedési szabadságot korlátoló minden fölösleges bilincsek mellőztessenek. Elősegítette e nézet meghonosulását egyfelől a magyar-osztrák közbelső vámok megszüntetése s az ezt követett élénkebb s eredményesb forgalom; másfelől az *európaszerte mindjobban uralomrajutó* kereskedelmi szabadság, s az ebből folyó roppant emelkedése a nemzetközi árucserének; végül az, hogy be kezdék látni honfiaink, hogy hazánk lényegileg megváltozott viszonyai közt védvámi politikát nem üzhet, a nemzetközi versenyből magát ki nem zárhatja, s hogy fejletlen iparunkat nem mesterséges intézkedések *s erőltető módokon*, hanem úgy emelhetjük magasb polczra, ha a szabad forgalom legében sarjadzó foglalkozási ágak természetes képződési processusának tért nyitunk.

Ez irányban haladt honunkban a közeszmefejlődés az ötvenes években [3]); örvendettünk őszintén a közhatalom mindazon intézkedé-

---

[1]) Egyik főterjesztője ez eszmének volt *Novelly*; s a tervezet maga külön czikksorozatnak szolgált tárgyul névszerint a „*Pesti Napló*“ 1864. október 16. „*Hon*“ 1864. okt. 22, 27. „*Pesti Hirnök*“ jan. 19. 1865. „*Magyar Közgazda*“ 1864. okt. 29. és „*Pester Lloyd*“ 1865. jan. 21-ről számokban.

[2]) V. ö. e szakaszra nézve a 4-ik §-ot.

[3]) V. ö. egyebek közt a kereskedelmi kamarák „Jelentései“ közöl a pestinek, debreczeninek, sopronyinak és a brassóinak nyilatkozatait; a „*Pester*

seinek, melyek (mint az 1853-ki kereskedelmi egyezmény a németvámegyesülettel, s egyéb könnyitések és vám-mérséklések 1857 óta) a majdnem századok *óta rideg prohibitiv* és protectiv szellemü osztrák kereskedési politikának uj s okszerübb irányt jelöltek ki; fogadtatott elismeréssel minden könnyités, mely a ki- és beviteli vám-kezelésben czélszerübb eljárást lehetségesite. [1]).

E szellemben szólaltak fel szakembereink ép úgy mint egyesületeink, journalistikánk, *irodalmi tekintélyeink* s országgyüléseink is, anélkül azonban, hogy a vámpolitika nagy kérdése körül különös érdeltség mutatkozott [2]), és azon mértékben fordult volna e fontos közgazdasági feladvány felé a közfigyelem, mint azt hordereje s sokszoros vonatkozásainál fogva az ügy megérdemlette [3]).

E szenvedőleges magatartása honfiainknak azonban hirtelen megváltozott, jelesül 1862/3. óta, midőn t. i. a közép- és *nyugoteurópai államok közt* megkötött nagy jelentőségü vámszerződések egyfelől, és az osztrák birodalom vámpolitikai állásának Németország irányában (az 1862-ki aug. hó 2-án létre jött porosz-franczia kereskedési szerződés következtében) megváltozása másfelől, egész súlyával egyszerre előnkbe lépett, s az ügy mozgalomteljes fejlődése ránk is kiható következéseivel minden gondolkodó elmét foglalkodtatni kezdé.

Táplálta ez érdekeltséget még az is, hogy a szabadelvübb vámpolitikára áttérni készülő *birodalmi kormány* maga is a nagy kérdés tekintetében hazai szakembereinket, iparkamaráinkat stb. véleménynyilvánításra felszólítá; másfelől azon körülmény, hogy egyidejüleg az ez ügy körül folyó discussióval az *angol kereskedelmi kamarák* is positiv módon föllépvén, különös tekintettel Magyarországra, az osztrák

---

Lloyd" 1854 óta e kérdésben számos czikkeit, s magyar lapjainknak is legnagyobb részét.

[1]) A közbensö vámsorompók megszüntetése: hazai közjogunk szempontjából ugyan mindenkor törvénytelennek tartatott, de anyagi érdekeink tekintetében jótékony hatásai iránt kétség nem támadt soha. A közbensö vámsorompók visszaállítását egyenesen lehetlennek mutatá *Falk M.* „Pesti Napló" 1860. foly. decz. 16. számban.

[2]) Feltünö jelesül, hogy 1860/61-ig sem szaktestületeink sem egyleteink sem irodalmunk e kérdéssel közelebbről nem foglalkozott.

[3]) Kivételt tesznek e tekintetben egyedül jeles szakférfiaink Lónyay, Klauzál és Trefort jeles országgyülési beszédeikkel az 1861-ki hongyülésen, l e beszédeket; meg nehány czikk a *„Pesti Napló"*-ban péld. 1858. april 9-kei szám, hol *Falk Miksa* az átviteli vámok ellen kel ki; u. o. 1853. márcz. 3. hol egy középeurópai vámszövetség elve pengettetik, meg *„Gazdasági Lapok"* 1850. f. 1120. s k. l.

birodalom lakóihoz egyenesen egy külön „Adresse“-ben fordultak, s a szabadabb kereskedelmi politikára való mielőbbi áttérést hathatósan sürgeték; s igy az eszmék forrongásának ez irányban is új táplálékot nyujtottak [1]).

Az ilykép napirendre jutott, s kiváló horderejü kérdés körül tehát valamint a külföldön, úgy minálunk is megindult a discussió. Számos s részben maradandó becsesel is biró nyilatkozat, nézet stb. jutott jelesül kifejezésre napi sajtónkban ép úgy mind folyóirataink-ban, egyesületeinkben és szakbeli testületeinkben ugyannyira, hogy alig mutathatni fel az utóbbi másfélévtized közgazdasági eszmefejlődésében kérdést, mely nagyobb érdekeltséggel követtetett volna, mint a vámügyi [2]). Nem is említve, *hogy szakembereink* ép úgy mint journalistikánk nem mulasztották el a feladványt politikai és közjogi vonakozásai szerint is megvilágosítani, hogy maga a tud. akademia is annyira át vala hatva az ügy fontossága- és jelentőségétől, hogy a magyar biztosító társulat által tudományos czélra felajánlott jelentékeny összeget egy vámpolitikai *pályakérdés* kitüzésére fordítá, és szakemberek és publicisták a legnagyobb érdekkel tekintettek az ügy practikus eldőlésének ép úgy mint az elméleti megvitatására czélzó irodalmi dolgozatoknak elébe.

Forduljunk most az ez ügy körüli kivánalmak és törekvésekhez tüzetesen.

Első és főkövetelés, mely a vámrendszer tekintetében az utóbbi évtizedben különösen kifejezésre jutott, az vala, hogy az osztrák kormány eddig követett protectionisztikai és tiltó vámpolitikájától eltérve, a hazai érdekeinknek megfelelőbb kereskedelmi *szabadság rendszerére térjen át*, s ne vezéreltesse magát e fontos ügyben egyedül a német-cseh iparosok gyárnoki és monopolisztikus érdekeik iránti tekintetektől [3]). Helyesen történvén hazánkfiai részéről nem egy alkalommal utalás arra, hogy e félszeg vámpolitika oka annak, hogy kül-

---

[1]) Az egész ügy fejlődését e sorok irója pályanyertes munkájában a „Vámpolitikáról“ a IV. részben elég bőven kifejtette; miért is a történeti mozzanatok tekintetében oda utalunk.

[2]) Utalunk egyebek közt napi lapjainkat illetőleg a következő czikkekre: *Trefortól:* „*Pesti Napló*“ 1864. jun. 4. és többször; 1862. febr. 11. és oktober hóbani több szám; „*Hon*“ 1863. foly. apr. 1—8 (T. K.-tól); oktober 22. s k. Zichy Nándor gróftól; „*Magyar Sajtó*“ 1865. márcz. és juniusi számokban (Keletitől) „*Magyar Közgazda*“ 1865. több sz. Érkövy és Beöthytől.

[3]) Országos gazdasági egyesület emlékirata l. „*Gazdasági Lapok*“ 1865: 10. szám.

országokban az osztrák-magyar termelvények sem nyernek semmiféle kedvezményeket, sőt igenis nyomasztó beviteli illetékekkel sujtatnak. Mire nézve kiáltó példa elsőrangú nemzeti productumunk: a *bor*, mely évtizedek óta nem bir tágasb piaczokra találni, s mindenütt nagy importvámokkal kénytelen megküzdeni [1]).

Kiemeltetett továbbá: hogy a vámrendszerrel összefüggő némely indirect adók is oly félszegül állapitvák meg, hogy a termelés és forgalom minden irányban akadályoztatik, minek folytán mulhatlanul szükségesnek mutatkozik a czélba vendő vámügyi reformnál e mozzanatokra is különös figyelmet fordítani. Mig másfelől készségesen elismerteték szakembereink [2]) által az is, hogy *kereskedésünk* akadályai nem egyedül a vámokban, hanem abban is rejlenek, hogy tőkékben és pénzbeli erőforrásokban szegények vagyunk, hitelünk s közlekedési rendszerünk fejletlen, közgazd. törvényhozásunk, belszervezetünk még sok *hiányokban szenved*, s hogy ezek szerint igazán üdvös vámpolitikai reform csak ugy eszközölhető, ha mind e tekintetekben gyökeres javítások történnek, s a vámügy egyidejüleg és szoros összefüggésben az általános nép- és államháztartási institutiókkal alakíttatik át.

A kiviteli és átviteli vámok leszállítása illetőleg (1863 óta) teljes megszüntetése közelismeréssel fogadtatván, a vámreform főczélja hazánkfiai által abba helyeztetett, hogy egyfelől a birodalmi *importvámoknak tetemes* leszállítása vétessék eszközlőbe s másfelől idegen országokkal, névszerint pedig a ránk kereskedési szempontból főfontosságu Angliával, Németvámegylettel, Franciaországgal, Italia, és Oroszországgal vámszerződések hozattassanak létre, hogy ilykép Ausztria és Magyarország is a *nyilgyorsan haladó internátionalis* áru-mozgalommal érintkezésbe jöhessen, a külföld nagy culturai vivmányait megismerhesse s azon anyagi és erkölcsi erő-elemeknek birtokába helyezkedhessék, melyek nélkül ma virágzó nemzetgazdaság és ipari előmenetel alig gondolható [3]).

Hazai *iparunkat* különösen illetőleg, (mint fentebb is már mondók) uralkodóvá vált a nézet, hogy a védvám vagy a prohibitiv rendszer annak támogatására ép oly kivihetetlen mint czéltévesztő volna [4]);

---

[1]) V. ö. „*Pester Lloyd*“ 1854. január 5. „*Hon*“ 1863. márcz. 7. „*Pesti Napló*“ többször.

[2]) Névszerint *Lónyay Menyhért* által stb. s pedig már 1844. és 1847-ben. V. ö. Annak: „Hazánk anyagi érdekei“ czimü művének I. k. 5. lapj.

[3]) V. ö. „A gazdasági egyesület emlékiratát;“ *Kautz:* Vámpolitikai müv. V-ik részét, s a pesti kereskedelmi kamara jelentéseit.

[4]) Kivételt tettek e tekintetben egyes szórványos nyilatkozatok, például

a valódi feladat tehát az, mindenekfelett a *hazai viszonyainknak* legmegfelelőbb s legtermészetesb ipari ágakat meghonosítani, s a műszorgalom egyéb előmozdító rugóit annál nagyobb gonddal kifejleszteni és alkalmazásba venni. Kivétel e tekintetben csak nemzeti ipar-productiónk legrégibb és legjelentékenyebb ágára a *vasra nézve tétetvén* [1]), mint a melynek a győzedelmes angol stb. verseny ellenében egy ideig még megvédelmezése több oldalról szükségesnek nyilvánítatott; nem különben az is hangsulyoztatván, hogy oly ipari ágakra nézve, melyeken sulyosb fogyasztási adók fekszenek, e terhek kiegyenlítésére szintén *védvámok* tartandók fenn, hogy a megnyilt szabad versenyben önhibájuk nélkül, s financziai czélok miatt el ne gázoltassanak [2]).

A függő *nagy vámkérdést*, vagy is Ausztriának a Németvámegyletteli viszonyát illetőleg, oda irányultak a nézetek, hogy Ausztria ne olvadjon ugyan egészen avval egygyé, a mennyiben ilykép vámpolitikai *önállóságát* elvesztené [3]), s fontos közjogi érdekek is csorbíttathatnának; azonban törekedjék Németországgal szorosb kapcsolatba jutni, mint az eddigi vala; s hogy főleg oda is irányozza tevékenységét, hogy oly áruczikkeink és termékeinkre nézve, melyeknek a „Zollverein" felé jó és nyereséges *keletre van kilátásuk*, a német importvámok leszállíttassanak, s e leszállitás érdekében Ausztria viszont a német iparosok termékeinek nyisson szabadabb tért a birodalomban.

A német-osztrák *vámkrizis körüli* eszmemozgalomnak egyik jelentékenyebb momentuma még az is, hogy az 1850 óta e kérdés tekintetében meglehetősen negativ magatartásu hazai publicistika egyszerre élénkebb szinezetüvé vált, s névszerint *némi párt-csoportosulás* is fejlődött ki, jelesül annyiban, hogy a szabadkereskedési iskolának egy határozottabb (radikálisb) meg egy mérsékeltebb irányu része kezdett elkülönülni, ugy hogy az 1864—1865-ki journalistikában és eszmeáramlatokban az egyik fél a teljes és azonnali *átmenetet a szabadkereskedelmi* rendszerre követelé [4]), a másik ellenben oda nyi-

---

Beöthy Leóé a *„Magyar Közgazdá"-ban* 1865; egy czikkiróé a „Pesti Napló" 1856-ki aug. 29-kei sz.

[1]) Magában a gazdasági egyesület emlékiratában is; de főleg a felső magyarországi vasgyárosok memorandumjaiban. L. *„Pesti Hirnök"* 1865. decz. és emlékirat a vasipar ügyében *„Pesti Napló"* 1861. aug. 1.

[2]) *Korizmics* és *Trefort* felszólalásai.

[3]) V. ö. *„Pesti Napló"* 1862 febr. 11. *Pesti kamarai jelentés* 1853. 5—6. l. *Kautz:* Vámpolitika 486. s k. l.

[4]) Igy péld. *Keleti Károly* (id czikkeiben a *„Magyar Sajtó"*-ban és *Bau-*

latkozott, hogy az ausztriai iparosok iránti méltányossági tekinteteknél, de sőt maguknak némely hazai iparágainknak nehéz állásánál fogva is, egyelőre elégséges, ha a birodalmi vámpolitika reformja *bizonyos átmenetek* és fokozatok megtartásával vétetik eszközlőbe, s a teljes keresk. szabadság rendszere nem egyszerre, hanem lépésenkint honosíttatik meg [1]).

Helyesebb és igazoltabb kétségtelenül az *utóbbi felfogás* lévén, s az absolut free-tradereknek iránya annyiban is hiányosnak bizonyulván, a mennyiben hazánknak általános közgazdasági állapotai sem olyanok még, hogy ohajtásuk sükerrel lenne teljesíthető. Mig másfelől a vámpolitika kérdése is egyikét képezi azon feladványoknak, melyek körül az ujabb eszmemozgalomban nem egy következetlenség *vagy sophisma jutott* kifejezésre, s talált hivőkre, például egyebek közt az, hogy legnagyobb része ép azon gazdáinknak és szakembereinknek, kik közép- és nyugateurópai országokkal való érintkezésükben a föltétlen kereskedés-szabadság elvét tüzték zászlajukra, *kelet felé* ép az ez iránynyal meg nem egyeztethető *protectionismusnak hódolnak*, s mig a birodalom egyik felén a korlátlan versenyt érvényre akarák juttatni, a másik felén, hol közvetlen érdekük (látszólag) veszélyezettnek tünik fel, monopolisztikus czélokat tartanak szem előtt.

Érdekes mozzanat végül a vám- és kereskedési politika tekintetében az, hogy a napjainkban szőnyegre került nagy közjogi kérdések s jelesül az ugynevezett *közös-ügyi érdekek* körüli eszmesurlódásban: a vámreform is előkelő módon szerepel, a törvényhozás munkálódásai szempontjából többoldalu vitatkozások és discussióknak szolgált alapul, magában országgyülésünk közösügyi „hatvanhetes" bizottmányának alválasztmányában pedig oly iránybani előleges elhatározásra talált, hogy a szabadkereskedelmi rendszer principiális fenntartása mellett: az 1846-ki évben a magyar központosító iskola által felállított *vámszövetségi rendszer jelölteték ki* mint olyan, mely mind közgazdaságunk mind közjogi érdekeink, s jelesül országos függetlenségünk tekinteteinél fogva, a legczélirányosb s legmegfelelőbb volna.

A mi végül az e feladványra vonatkozó *ujabbkori publicistikus és irodalmi termékeket* illeti, ezeknek száma nem igen nagy ugyan, de beltartalom és értékre nézve több figyelemre méltó dolgozatot mu-

---

*drillart*nak általa fordított kézikönyvében) a „*Pester Lloyd*" fómunkatársa *Schoch* számos czikkeiben; a „*Hon*"-nak némely számaiban *Károlyi* és *Zichy N. grófok*, *Szathmáry* némely értekezésekben.

[1]) Igy névszerint a „*Pesti Napló*" szakemberei; *Kautz* id. munk. *Lónyay*, *Trefort* illető nyilatk. *Vodjáner*, *Zichy F.* gróf, *Volny*, *Weninger* stb.

tathatunk fel. Igy jelesül eltekintve kitünő szaktekintélyeinknek *Lónyaynak*, *Trefortnak*, *Klauzálnak* 1861-ki országgyülési jeles beszédeiktől, *Trefortnak*, *Falknak*, *Érkövynek*, *Jellineknek*, Schochnak, *Keletinek*, gróf *Károlyi* Sándornak, gróf *Zichy* Nándornak, journalistikai felszóllalásaiktól, *Vodjaner* Albert, gr. *Zichy* Henrik és Ferencz érdekes közleményeiktől: kiváló becscsel biró dolgozatok e kérdés tekintetében az *országos gazdasági egyesületnek* 1865-ki év márcz. 3-dikán kelt ez ügybeni felterjesztése illetőleg „Emlékirata“ (mellékleteivel) [1]), *Schnierer* Gyulának: A vámügyi reform. Magyarország termelése szempontjából 1866-ban; *Szathmáry Károlynak:* Szabadkereskedés Angliával cz. értekezése, a Magyarország anyagi érdekei cz. folyóirat 1865-ki folyamában, *Volny Józsefnek:* Vasiparunk és a szabadkereskedés czimű értekezése szinte ott. Ide tartozik e sorok irójának pályakoszorúzott nagy munkája: Nemzetgazdaságunk és a vámpolitika [2]), mely az ép oly szép mint nehéz s nagyfontosságu feladványt minden vonatkozásai szerint világosítja meg; a történeti és statisztikai momentumot nemkülönben mint a közjogit és törvényhozásit vizsgálódásai körébe vonja; s a mérsékelt szabadkereskedelmi rendszer elveire lévén alapítva, annak kimutatására irányul, hogy a birodalmi vámpolitikának *gyökeres reformja nagyonis* szükséges, de igazi sükerrel csak ugy eszközölhető, ha egyidejüleg az általános nép- és államháztartási rendszer is megjavittatik, s a politikai és műveltségi élet uj, egészségesebbb alapokra fektettetik [3]).

7. §.

A közlekedésügyi kérdés, s jelesül a folyam- és országutak rendszere meg a hajózatügy körüli nézetek.

Ha közgazdasági eszmefejlődésünket az 1849/50-ki catastrophák óta áttekintjük, első pillanatra meggyőződhetünk a felől, hogy mindazon nagy életbevágó *praktikus kérdések fölött*, melyek ez időben az elméket foglalkodtaták, egy sem létez, mely oly nagy és intensiv érdeket költött, s oly általános, mondhatnók domináló szerepet viselt volna (nemcsak közgazdasági hanem egyetemes politikai és társadalmi tekintetben is) mint a „közlekedésügyi,“ s mindenekfelett a *vasuti hálózat kérdése.*

---

[1]) V. ö. *Gazdasági Lapok* 1865 10-ik sz. és M. O. anyagi érdekei II. füzet.

[2]) Pest. 1866. 678 lap s feloszlik öt részre.

[3]) V. ö. e munka kivonatos ismertetését a *P. Napló* 1866-ki apr. 1-sei száma és *P. Lloyd* 1866-ki 99 és 132. számaiban.

Okát e jelenségnek nem nehéz megmagyarázni, ha meggondoljuk, mily messze hátramaradott ország ép e tekintetben hazánk, mily sulyosan nehezedett az ez iránybani hiány összes productiónkra és forgalmunkra az ujabb időkben, s jelesül mily sürgető szükségként merült fel az e téreni reformok eszközlőbe vétele szemközt azon mélyenmenő változásokkal, melyek az utóbbi két évtized alatt egyetemes gazdászati viszonyainkban beállottak; Magyarországot eddigi *középkorias és nehézkes naturalgazdasági* stádiumából egyszerre mintegy varázsütéssel a modern pénz- hitel- és mozgó vagyon tulnyomósságának stádiumába átvitték; az üzleti élet elevenebb, mozgalmasb lüktetését általános szükségességgé tevék; és igy *ép ez uj aera* leghatalmasb rugójának és közegének, a kifejlettebb közlekedési rendszernek mindenekfelett kimagasló elsőrendő fontosságát mindnyájunk szemei elé állíták!

A közlekedési ügy általános felfogását illetőleg, két nagy *elvvel találkozunk*, mely összes ujabbkori eszmemozgalmunkban és törekvéseinkben jut kifejezésre. Egyfelől ugyanis az előbbeni időszakban uralkodó felfogástól eltérőleg: a *magántevékenység*, a társulati és privát-kezdeményezés elve kezd érvényre emelkedni, ugy hogy az államnak a közlekedési rendszer előállításábani azon közvetlen és döntő részvétele vagy szerepe, mely ezelőtt neki tulajdoníttatott, szerényebb mérvre leszállítva jelenkezik. *Másfelől* az tapasztalható minden ez ügy tekintetébeni mozgalmunkban, hogy az ipari és forgalmi élet reál követelései határozottabb, öntudatosb méltatásra találnak, továbbá a közlekedési eszközök és vállalatok szervezésében *több tervszerüség*, bensőbb összefüggés s egyetemiesb irány uralkodó; főleg pedig az, hogy a nemzet legnagyobb szakemberei által megvetett alapokon és irányokbani tovább épités szüksége és föltételei helyesebben mérlegeltetnek; szóval az előbbeni időszakokban uralkodott tendenciákkal szemben, e *téren is határozott haladás*, az ország jól felfogott érdekeinek teljesb s elfogulatlanabb méltányolása mutatkozik mindenütt.

A közlekedésügy körüli nézetek és törekvések az utóbb lefolyt másfélévtized alatt kiválólag *két főirányban* jutottak kifejezésre, t. i. a vasuti kérdés, és a közlekedés *egyéb* eszközei és intézetei szerint, a miért mi is e két szakaszra tartjuk fejtegetéseinket legczélszerűbben megosztandóknak.

Azon kérdések közt, melyek ujabb időkben hazánkban kiválóképp foglalkodtaták az elméket, kitünő helyet foglalnak el a *gőzhajó-*

zati ügy, a folyamrendezés, különösen a *Tiszaszabályozás*, meg az országos *köz- és vasutak* építése és jókarban tartása. Jelesül:

A hajózatot és különösen a gőzhajózati ügyet illetőleg, nagyobb érdekeltség tárgya vala, egyfelől bel-hajózatunk általános helyzete és miképeni emelhetése, másfelől a *szabadalmas gőzhajózati* társulatnak monopolisztikus állása, szemben közforgalmi szükségeinkkel.

Az előbbi tekintetben roppant dimensióban élénkült gabona-kereskedésünk, *s Alföldünknek a felső* vidékekkel meg az osztrák-szomszédtartományokkali szorosb kapcsolatba lépése: visszautasíthatlan követelményképp tünteték fel *főleg dunai hajózatunk* czélirányosb rendezését, s azon intézkedéseket, melyek az ez irányban fennálló bajok orvoslására alkalmasok. E végből történtek, főleg 1856/7 óta, midőn forgalmunk egyszerre jelentékeny lendületet vőn, felszóllalások a publicistika terén ép úgy mint kereskedelmi és ipari kamaráink s egyes szakembereink részéről, oda irányzottak, hogy a Dunának és mellékfolyóinak (Tiszának, Marosnak stb.) szabályozása, a folyamágynak helyenkénti kimélyítése, a zátonyok és egyéb akadályok mellőzése, mielőbb eszközlőbe vétessék; másfelől pedig nagyobb kereskedelmi fokhelyeinken, főleg pedig hazánk *fővárosában Budapesten* illőbb kikötőnek építése, s az e tárgygyal összefüggő technikai javítások munkába vétessenek. Nem is említve, hogy egyidejüleg, főleg kereskedői körökben mindjobban kezde hangsúlyoztatni oly intézetek életbeléptetésének halaszthatlansága, melyek szükségesek arra, hogy Budapest hazai forgalmunknak középpontjává változtassék, mint át- és lerakodóhely, mint docksokkal, árúbörzékkel, pénztőzsdével és forgalom-technikai eszközökkel ellátott „emporium", hivatásának jobban megfelelhessen [1]).

A gőzhajózati ügy körül kifejezésre jutott eszmék közt legelől azokkal találkozunk, melyek a szabadalmazott Duna-gőzhajótársaság által elfoglalt monopolisztikus állás visszás hatásaira és ezek eltávolítására irányultak. Egyidejüleg kereskedelmünk élénkülésével meg régi hajózati eszközeink elégtelensége és korszerütlenségének felismerésével ugyanis mindjobban kezde éreztetni nyomasztó volta egy *kiváltságosított vállalatnak*, mely roppant erőközegek felett rendelkezve, sőt még az állam által jövedelembiztosítékkal is ellátva: a dunai közlekedés és hajózatnak 1856/57 óta életbelépett teljes felszabadulása daczára is: minden versenyt megakadályozni képes és e mel-

[1]) Ideértve jeles hazánkfiának *Reitter*nek legujabban kifejtett nagyszerü csatornázási tervét a fővárosra nézve. (Külön nyomtatványban is közzétéve.)

lett, nem is fordítva mindig kellő tekintetet kereskedésünk érdekeire, nagy *alapítója Széchenyi által* kitüzött fontos hivatásának, úgy mint kellene és lehetne, meg nem felel.

E nézetben fordultak több előkelő szakférfiak és üzletemberek a magán-vállalkozáshoz és associátióhoz, s törekedtek a szabadalmas társaság egyedárus helyzetének ellensulyozása- és forgalmi szükségeink kielégítéseül egy külön és *előkelőleg magyarszellemü gőzhajó*-vállalatot életbeléptetni, mely utóbbi, kivált legujabban tett erélyes lépések folytán, már annyira előre is haladt, hogy közelebbi tettleges megvalósulása iránt már kétség nem lehet.

Nem kisebb fontosságú és következményeiben roppant horderejü feladat volt továbbá, mely hazánkfiait kiválókép foglalkodtatá az utóbbi évtizedben, a *Tiszaszabályozás ügye*. Egyike azon technikai és közgazdászati műveknek, melyek hazánk újabbkori történetének egyik legfényesebb lapját képezendik, mely a rómaiak és angolok legnagyobb technikai alkotványaikkal párvonalba helyezhető, mely egy királyságot felérő térséget mentett meg és adott a productiónak át, s a melyről első szakemberünk *Ónyay Menyhért* oly szépen mondhatá, hogy hazai erők kezdeményezték, folytatták s isten segitségével be is végzendenek [1]). A tiszaszabályozási kérdés, mint tudjuk [2]), már a 18-ik század kezdetétől foglalkodtatá hazánkban az elméket s különösen a törvényhozást; kiváló érdek és legislativ gondoskodás tárgyává azonban felejthetlen emlékü *József nádorunknak* és gróf Széchenyinek buzgolkodása folytán vált a negyvenes évek közepén, midőn (mint fentebb is láttuk) az illető munkálatok megindultak, és az állam s az érdeklett körök örvendetes összmüködése az egykori sikeres keresztülvitel első föltételét megvalósitá. Azóta, mint ismeretes dolog, a szabályozási ügy *többféle fejlődési stádiumokon* haladt át, a mennyiben jelesül a kormány annak vezényletében különböző rendszereket emelt érvényre, s majd a központosítási majd a decentralisationális irány vált túlnyomóvá a munkálatok kormányzása és az egész ügy felsőbb intézésében.

Ez utóbbi mozzanat egyébiránt nem tartozván szorosan feladatunkhoz, figyelmünket inkább *nehány publicistikai* nyilatkozatra s kitünőbb irodalmi termékre fordítjuk, mely e kérdésre vonatkozólag az utóbbi időkben megjelent, s az egész ügy állására fényes világosságot

---

[1]) Akademiai székfoglaló beszédének (april 2. 1860.) elején; s „Közügyek" cz. m. 121. l.

[2]) S fentebb tüzetesen meg is mutattuk.

derit. Igy nevezetesen figyelmet gerjesztettek nehány évvel ezelőtt *Andrássy Manó* grófnak a szabályozási munka technikai oldalára vonatkozó több hirlapi [1]) czikkei; tárgyavatott tollból folytak továbbá a „Pesti Napló“ 1853. s köv. évi folyamaiban ez ügyben megjelent értekezések; mindenekfelett pedig elsőrangú státusgazdánknak Lónyaynak két dolgozata a *„Tiszaszabályozás története“* (Akademia székfoglalóbesz. 1860.) és *„Nézetek a Tisza-szabályozás körüli teendőkről“* [2]), melyekben, utalással az ügy jelentősége, fejlődési stádiumai, és az a körüli eljárás helyes és helytelen momentumjaira, különösen nemzetgazdasági szempontból kimutattatik, hogy a tiszaszabályozási vállalat fajunk életrevalósága, eredményes társulati munkássága, s nagy czélokért lelkesedni tudó jellemének ujabb szóló bizonysága, hogy e roppant munka által ép az ország legtermékenyebb része, mondhatjuk szivében, egy kis országgal felérő tér adatik vissza a földmüvelés és iparnak, hogy idővel a nemzeti jobblét és vagyonosság egyik hathatós tényezőjévé váljék [3]); hogy nem elégséges *az áradatot szabályozni, s töltéseket* csinálni, hanem, hogy Széchenyi jövendölése beteljesedjék, s a Tiszavölgye valódi kertté alakuljon, s a folyam átokból valódi *áldássá* legyen, a szabályozási munkálatoknak a „rétöntözési“ munkálatokkal kapcsolatba hozása veendő eszközlőbe [4]); stb. mig másfelől azt iparkodik kimutatni Lónyay, hogy a nagyszerü munkálat belvezényletében ép úgy mint technikai és financziális viszonyaiban lényeges reformok veendők czélba, bizonyos formája a központositott intézkedésnek elengedhetlen, *az érdekeltekből* alakitandó centrális bizottmány ujolagos felállitása kivánatos, s maga az államhatalom felügyelő segélyező és vezérlő közremüködése [5]), s activ érdeklődése a nagy feladat sikeres megoldása körül szinte nélkülözhetlen. [6]) [7]).

Nagyobb figyelem kezdett ujabb időben végre fordíttatni a *köz-*

---

[1]) V. ö. *„Pesti Napló“* 1855. május 15—20 szám; és hasonirányú czikkek u. o 1855. nov. 6. s k. sz. 1856. jul. 3 s. k. sz. és aug. 5. s k. számokban.

[2]) V. ö. *„Pesti Napló“* 1860-ki foly. julius 18—24. számait; és a „Közügyekről“ cz. munkának 119—192-ik lapj.

[3]) *Lónyay*: Közügyekről 122. lapj.

[4]) U. az: id. munk. 151-ik lapj.

[5]) V. ö. *Lónyay:* A „Közügyekről“ 174, 183. 191. l.

[6]) A Tiszaszabályozásra vonatkoznak még a következő sajtó-nyilatkozatok *„Hon“* 1863. máj. 18—22. sz. *„Pesti Napló“* 1853. junius 10. s k. sz.

[7]) Kiváló érdekü itt azon tudományos vita, mely 1863-ban *Hunfalvy János* által az aszályosság alkalmával támasztatott, mely utóbbi szakember azt iparkodott megmutatni, hogy a tiszaszabályozás által a szárazság még jobban előmozdíttatik s az Alföld termelési viszonyai némely tekintetben még kedvezőtlenebbekké

és országutakra, mely tárgyban egy mind statisztikai mind nemzetgazdasági tekintetben bőséges anyagot és becses tájékoztatást nyujtó irodalmi dolgozatot is birunk már, névszerint *Fest Vilmostól* e czimű terjedelmes akademiai értekezésben: „Magyarország álladalmi és országos utjai“ (1866-ban az akad. statistikai és nemzetgazdasági közleményeiben jelesül a II-ik kötetben.)

8. §.

A vasutak körüli eszmemozgalom és törekvések különösen.

Hasonlíthatlanul élénkebb eszmemozgalom tárgyát képezé az utóbb lefolyt 10—12 év alatt a vasuthálózat kérdése hazánkban.

Azon nem helytelen nézetből indulván ugyanis ki, hogy hazánk, mint *előkelőleg östermelvényeket* előállító s ezekkel a világpiaczokra utalt ország, csak azon föltétel alatt fejlődhetik agricól és ipari irányban sükeresen, hogyha nagy tériméjü s jobbára nehéz súlyú productumait minél könnyebben és gyorsabban szállíthatja az elárusíthatási piaczokra: az ötvenes évek közepe óta (a midőn jelesül közlekedés tekintetébeni hátramaradásunk kiválólag érezhetővé kezde válni, s első bő termésü esztendőink a világpiaczok fölkeresését főfő szükségként tünteték fel) oly mérvü agitatió indult meg s oly intensiv érdekeltség kezdett *kifejlödni a vasutak irányában*, minővel egész ujabbkori történetünkben talán semmiféle anyagi kérdésre nézve sem találkozunk. Egyfelől jelesül visszanyulva a „negyvenes évekbeli“ czélzatokra, másfelől mohó érdeklődéssel felkapva minden ez iránybani ujabb indítványt s javaslatot: egyesületeink és társulatunk, journalistikánk és komolyabb irodalmunk, köz- és magánérintkezési köreink megannyi nagy küzdtérek és gyupontok lettek, melyeken egész legiója a legkülönnemübb vasuti-vonal tervezeteknek, s vállalati üzleteknek jutott szőnyegre, s vált a legélénkebb discussió, pártmesterkedés, ócsárlás, vagy magasztalás, elméleti és practikus vitáknak tárgyává, anyaga és kiindulási pontjává.

Ugyannyira, hogy hazánk magatartása e tekintetben igen sokban hasonlított és hasonlít a *néha Angliában* napirendre jutó analog mozgalmakhoz, midőn a spekulatió s üzérlet kedvező pénzviszonyok közt (a nagy pénzbőség idejében) egyszerre bizonyos vállalati ágakra veti magát s mint tenger apálya és dagálya, az üzleti

---

válnak; ellenkező értelemben nyilatkozott azután jelesen *Érkövy*: V. ö. az egész polemiát a „*Hon*“ 1863. foly. april-juliusi számaiban.

életet egy időre a legnagyobb hullámzásba hozza; a (fájdalom!) nagy *különbség köztünk* meg Anglia közt e tekintetben abban rejlvén, hogy mig amott az agitatiónak kutfejét és kiinduláspontját a megtorlódott tőke és pénzközegek, a *tőke-fölöslegeknek* investitiót kereső irányelata képezik, nálunk a rendkivüli hátramaradottság s a forgalmi élet kényszerítő szüksége idézi elő ez izgalmat, s a kivitelre megkivántató anyagi erő helyett a legnyomasztóbb *tőkeszegénység* s az erőközegekbeni legkétségbeejtőbb hiány tapasztalható.

Kiváló jellemvonása az ez ügybeni eszmesurlódásnak az, hogy a kérdés szoros kapcsolatánál fogva közgazdasági sőt culturai és politikai életünknek is minden jelentékenyebb mozzanataival, a *vasutak körüli érdeklődés* hazánkban nem szorítkozott s szorítkozik bizonyos osztályokra vagy ipari s üzleti körökre, hanem mindenkinek, mindenrangú, rendü és foglalkozásu polgárnak figyelmét magára vonja, mindenütt részvét s érdekeltség tárgyát képezi s mi mindenekfelett fontos, a tőkést a gazdával, az iparost a kereskedővel, a pénzembert a termelővel érintkezésbe és solidaritásba hozza, s ugy mint maga a vasut, szellemi és anyagi, *müveltségi és politikai* elemek és factorok összműködését mozditja elő.

Nem kis mértékben járult a vasut-ügy körüli eszmemozgalom élénkítéséhez maga az *államkormány is*, és pedig több irányban. Igy először annyiban, hogy maguk az osztrák kormányférfiak is mindjobban be kezdvén látni a birodalmi és magyar vasuthálózat mielőbbi létesítésének szükségességét, azáltal, hogy a vasuti rendszer ügyét tüzetesb intézkedések körébe vonták, sőt magának az államnak ez iránybani activ részvételét is megállapiták, nem csekély mértékben fokoztaték az ügy iránti érdeklődés és a practikus vállalkozási készség. *Másodszor annyiban*, hogy maga azon eljárási rendszer, melyet a *státus vasuti politikájában* követett, maga a kormány által két három izben megváltoztattatván, s jelesül majd az állam-vasutrendszer elve, majd a magán vállalkozási rendszer emeltetvén érvényre [1]): az illető nézetirányoknak e tekintetben is uj meg uj lendület adaték. Végre s kiválólag az irányunkban ez ügyben *tanúsított állami magatartás* által; a mennyiben jelesül, mint köztudomású dolog, a bécsi kormányférfiak Magyarország irányábani elfogultságuk és idegenkedésükben, oly félszeg vasut-engedélyezési politikát követtek egész a legujabb időkig, mely hazánk érdekeivel ellenkezett; a birodalom egyéb részeit vagy forgalmi pontjait *a mi rovásunkra* legyezte, a monarchiai

[1]) V. ö. *Konek*: Statisztik. kézikönyve 408—409. l.

absolutismusnak, a rokon-érzelmű népek egymástól távoltartása elvének stb. támogatására czélzott, s névszerint annyiban volt irányunkban megbocsáthatlanul *igazságtalan*, hogy egyfelől Magyarországnak Erdélylyeli, s másfelől főtermelővidékeinknek s fővárosunknak a „tengerparttali“ egybeköttetését nem úgy és azon vonalokban engedé (vagy akará engedni) eszközöltetni, mely érdekeinknek legmegfelelőbb, hanem olyanokban, melyek másodrendü vidéki, vagy ép *izgatási elemül felhasznált* nemzetiségi tekintetek által ajánltatnak.

Kiváló momentuma az e kérdés körüli eszmefejlődésnek még az, hogy nemcsak a discussió élénksége és practikus hangja, hanem azáltal is tündöklik ez iránybani haladásunk, hogy egyfelől nehány *kiváló becsü irodalmi dolgozatot* is hozott elő, mely -jelesül bármely nagy műveltségi nép szakirodalmának is diszére válnék [1]); másfelől, hogy a közlekedésügyi kérdés képezi azon *nemzetgazdasági feladványt*, melynek megvitatásánál hazai szakembereink mindenkor az országos közjogi és alkotmányos szempontokat is kifejezésre hozzák, melyek megoldására czélzó reform-terveikben a fensőbb *politikai érdekek* és *tekintetek* a mérvadók.

Kétségbevonhatlan fénypontja végül az ez ügy körüli törekvéseinknek az, hogy egyik másik irányban *practikus eredmény* is koszorúzta fáradozásainkat. Kitetszik ez onnan, hogyha vasuthálózatunk jelen terjedelmét az 1848 előttinek szerény mérveivel összehasonlítjuk, s tekintetbe vesszük azt, hogy mig másfélévtizeddel azelőtt alig volt hazánk a kezdemények küszöbén, jelenleg már több száz mértföldnyi hosszuságu pályavonalok füzik össze az ország legkülönbözőbb pontjait maguk közt és a külfölddel, és *oly vidékek nyittatnak* meg, melyek rövid idővel még minden culturai contactuson kivül álltak, s az anyagi haladás behatásai előtt egészen zárva valának.

Messze vezetne bennünket kitüzött feladatunktól, ha mindazon különböző tervezeteket és vasuti vállalatokat csak megérinteni is akarnók, melyek az utóbbi évtized folyamában szőnyegre kerültek, s különösen a *napi sajtóban*, az egyremásra nagy számban megjelent „Emlékiratokban,“ meg szaktestületeink és egyesületek tanácskozmányaiban kiválóbb figyelemben részesültek [2]).

---

[1]) Gondoljunk csak *Hollán*, *Csengery*, *Szathmáry*, s mindenekfelett *Lónyay* Menyhért értekezései és emlékirataira.

[2]) Csak egykét fontosb czikkre és czikksorozatra akarunk itt utalni; jelesül *P. Napló* 1853. máj. 12. s k. 1856. jul. 17. s k. (Galgóczy: vasutrendszer) 1856: julius 29. s k. (Kemény báró: Ugyanarról); *P. Napló* 1856—1862-ki folyam. szá-

Mellőzve azért a részleteket, azon főbb nyilatkozatok és *jelentékenyebb irodalmi termékek* ismertetésére térünk azonnal át, melyek az e téren (kivált az 1860/61-ik évben beállott nagy politikai válságig) meglehetősen ingatag közvéleménynek egyrészt tájékozásul másrészt tolmácsul szolgáltak, s egyidejüleg mindazon főbb eszméket és irányelatokat kifejezésre hozzák, melyek az utóbbi évtized folyamában hazánkban uralkodókká váltak, s elméleti ugy mint practikus tekintetben valamennyi törekvéseinknek kiindulási pontjait képezék. Ugyanis:

E nyilatkozatok közt első helyen találkozunk az „*Országos Gazdasági Egyesület*“ 1862-ik évi (jun. hó elején készített) terjedelmesb emlékiratával „A Magyarországi Vasutak tárgyában“ [1]), mely a társulat megbizásából Lónyay Menyhért, Csengery Antal és Hollán Ernő által kidolgoztatott, a nevezett év jun. 6-án tartott egyesületi közgyülésen fölolvastatott s egyhangulag elfogadtatván, mint *általános irányozó* és tájékoztató szaknyilatkozat közzététetett, s egyidejüleg alapját is képezé azon az egyesület részéről a fejedelem elé vitt fölterjesztésnek, melynek czélja volt a bécsi kormányférfiak által pártolt s kiváló előszeretettel ápolt *Arad-Szebeni* magyar-erdélyi vasutvonal ellenében, a testvérhaza érdekeinek sokkal jobban megfelelő: Nagyvárad-Kolozsvár-Brassói vonal fontosságát kimutatni, s az Uralkodó tanácsában az e téreni magyar-ellenes agitátiót némileg ellensulyozni.

Az *emlékiratnak szellemét* és *irányát illetőleg*, ez lényegében a Széchenyi gróf által felállított alapokon, meg a 48-ki törvények 30-ik czikkelyének határozmányain nyugszik, s a „legnagyobb magyar“ dominálo eszméinek a kor ujabb fejlődési irányai tekintetbevételével, kiegészített rendszerét hozza kifejezésre. Másfelől annyiban kiváló fontosságu *közgazdasági szakirat*, hogy hazánk egyéb anyagi érdekeit és feladásait is megvilágositja, s nemzetgazdaságunk egész „jelene és jövőjére“ nézve tájékoztató szempontokat jelel ki.

---

mos czikk Hollán- és Trefortól; U. ott 1862. foly. jan. 16. s k. (az erdélyi vasutról) 1862: okt. 22. nov. 4. s k. 1863. márcz. 15. s k. és april. május sz. 1865. májushó 11. (Duna adriai pálya) és 1865. jul. 16. s k. és april 10 s k.; továbbá a *Honnak* 1863: január 11 s k. (Iványkától) és azóta valamint előbb is több czikk; *P. Lloyd* 1856—1865-ki foly. számos czik; ép ugy a „*Magyar Sajtó*“ és „*Ország*“ cz. napilapban; meg a „*Gazdasági Lapokban*“ jelesül 1854. foly. 562. s k. 612 s k. l. 1862: 393. s k. l. 1865. aprilh.

[1]) V. ö. *P. Napló* 1862. jun. 7-ről valamint *Csengery:* Budap. Szemléjének XV-ik köt. 112—131. l. és *Lónyay* „Tanulmányát e kérdésre vonatkozólag U. o. uj foly. IX-ik füzet; és „*Gazd. Lapok*“ 1862-ki foly. 393. s k lapj.

Tartalma az „Emlékiratnak“ a következő.

„Miután a bevezetésben a vasuti kérdés fontosságára, meg törvényhozásunk ez irányban törekvéseire utalás történt volna, kiemeltetik, hogy hazánk a kereskedelem és közlekedés ügyeinek *rendezésére fősulyt fektet*, mert az egyaránt felemelhet vagy gyarmati helyzetbe süllyeszthetí az országokat; s hogy fájdalommal kényszerül Magyarország tapasztalni, hogy ujabb időben az *állami vasutpolitikában* azon „országos“ tekintetek, melyeket hazai törvényhozásunk felállított, a vállalkozási szellemnek irányadói lenni megszüntek, s különösen, hogy oly vonalok engedélyeztettek vagy vétettek tervbe, melyek hazánk érdekei, világforgalmi szükségei- és hivatásával egyenesen ellenkeznek.“

E bevezető eszmék után az „Emlékirat“ a viszonyainknak *legmegfelelőbb hat fő irányvonalnak* kifejtéséhez fordul, melyekről azt jegyzi meg, hogy oly világkereskedési vonalokat képeznek, melyek hazánk szerencsés fekvésénél fogva nyugat és kelet közt idővel országunk területén és fővárosunkon által, egy nagyszerü internationalis forgalom közvetitőivé válhatnak; s névszerint a következők: 1-ör. *A nyugati vagy* pest-bécsi vonal, mely Német- és Franciaországot, sőt Belgiumot és Angliát is hozza Budapesttel legegyenesebb összeköttetésbe. 2-or. *A déli, vagy budapest-fiumei*, mely a legrövidebb út, melyen az ország nyerstermékei a tengerre és igy a világpiaczokra juthatnak, s mely azon vonal, melynek fontosságát már első nagy királyaink, kik honunk határait a tengerpartokig terjesztették ki, felfogták, melynek érdekében már annyi technikai, úti- és vizszabályozási munkálatok történtek (Louiza és Károlyút, Száva és Kulpa rendezése stb.), mely már közel egy negyed század óta *országos ohajtásaink* és törekvéseink egyik főfő czélpontját, törvényhozó testületünk több alkalommali pártoló nyilatkozatainak tárgyát képezi, s mely vonaloni vasútépítés minden körülmények közt Magyarország áldozatkészsége és anyagi támogatására bizton számíthat[1].) 3-or. A harmadik *fővonal a keleti* vagy pest-nagyvárad-kolozsvár-brassói, mely Galacznál érné el végpontját, s egyik elsőrangú világkereske-

[1]) E pályavonal jelesül az, mely körül az utóbbi években hazánkban kétségtelenül a legélénkebb eszmemozgalom fejlödött ki, s mely több jeles szakembereinknek péld. Trefortnak, Szathmárynak, Hollánnak, tüzetes felszóllalásai stb. által is egész fontosságában feltüntetteték. V. ö. *Szathmáry:* „Alföld és Fiume“ cz. munk. (1864) 8. s k. l *Trefort:* számos czikkeit a *P. Naplóban* (p. 1862. okt. 22. s k. számait.)

dési pálya. Annyiban mind hazánkra mind Erdélyre kiváló jelentőségü, mennyiben a két országot szorosan összefüzi, s egész Erdélyen átvonul, s politikai és hadászati szempontból is minden igényeket kielégítő. 4-er. *Az éjszaki fővonal*, mely Pestről Miskolczra s Kassának vezetve, a Kárpátokon által a galiczíai vasúttal hozná fővárosunkat összeköttetésbe. 5-ör. *Az éjszak-nyugati* vonal, mely Pest-Nána Selmecz és Zólyom vidékén át a jablonkai szoroson át Oderbergnél köttetnék egybe Európa éjszaki vasútvonalaival. Végre 6-or a *délkeleti vagy* pest-báziási vonal, mely a dústermő Alföldet Pesttel hozza kapcsolatba, s melynek az Aldunai fejedelemségeken által létesítendő vasutak kapcsolata adja meg majd világkereskedési teljes fontosságát.

E fő vonalok kijelölése után áttér az „Emlékirat" annak megérintésére, hogy e pályák kiépítése alapján, hazánk mind belforgalmi mind külkereskedési érdekei kellőkép biztosítva volnának, s ipari és gazdasági felvirágzásának igen sok és nehéz akadályai el lennének hárítva, s befejezőleg hozzáteszi, „vajha az itt kifejezett nézetek, melyeknek elmondásával kettős kötelességet hivénk teljesíthetni hazánk és a viszonyainkat nem ismerő külföldi vállalkozók irányában, *birnának azon hatással*, hogy az érintett nagy érdekek által ajánlott vonalok létesítését elősegítenék, s az ellenkező vállalatok kivitelét megakadályoznák, mindaddig mig a nemzet elválasztott képviselői, törvényesen egybegyült országgyüléson a fejedelemmel együtt intézkedhetnek ismét hazánk összes nagy érdekei fölött!"

Ez volt az országos tekintélyü s hazánk majdnem valamennyi kitünőbb szakembereit keblében rejtő központi *gazdasági egyesület első tüzetes felszólalása* és tájékoztató munkálata az ujabb időben, mely csakhamar általánosan elterjedve, vasut-politikánk valódi cánonja és irányadójává vált, s oly tekintélyre jutott, hogy azóta minden ez iránybani törekvésnek és tervezetnek alapját képezi.

Az országos gazdasági egyesület e nagyhatású és üdvös kezdeményező föllépése azonban az előttünk álló feladatokkal szemben maga az egyesület által elégségesnek nem tartatott, s azért ujabbi és még positivebb munkásságot fejte ki, jelesül az 1865-ki év folyamában.

Értjük második és még részletesb *szakmunkálatát az olcsó vasutakról*, mely a nevezett év elején (január 21-én) tartott ülésből kiküldött s Lónyay Menyhért, Hollán, Szathmáry Károly stbből álló bizottság által készíttetvén, s az 1865-ki márcz. hó 15-kén tartott

ülésben elfogadtatván [1]), hazánk egész vasút-rendszerét mind technikai mind pénzügyi szempontokból kifejti és megállapítja, a külföld ez irányban tett ujabb haladásait gondosan figyelembe veszi és hazai viszonyainkra alkalmazva értékesíti, s egyáltalában egyike azon szakműveknek, melyek az összes európai literaturában párjukat ritkitják.

Hogy ezen *újabb „Emlékirat“ keletkezését* és jelentőségét jobban méltányolhassuk, egy megjegyzést kell itt előrebocsátanunk. Igy névszerint azt, hogy technikai szakcapacitásaink egyike: *Hollán Ernő* a legujabban Skóciában, Frankhonban és Németországban napirendre került kérdést az *olcsó vasutakról*, folytonos ügyelettel magyarországi viszonyainkra tanulmányai körébe vonván, azon meggyőződésre jutott, hogy az olcsó vasutak feladványának sikeres megoldása ránk nézve is valódi életszükség, s elsőrangú közgazdasági feladat. E meggyőződésben kezdé a nevezett jeles szakférfiú a kérdést köz- és magán úton, a napi sajtóban ép ugy mint az országos gazdasági egyesületben a discussió körébe vonni, az elmékot és a közvéleményt előkészíteni, s oly *érdekeltséget az ügy iránt* kelteni, mely a megindítandó praktikus tevékenységnek némi erkölcsi biztosítékát és előföltételét képezi [2]).

Igy történt, hogy egyéb szakembereink s nevezetesen kitünő fináncz- és státusgazdasági tekintélyünk *Lónyay Menyhért* is tüzetesben foglalkozván a kérdéssel: az utóbbi rövid idő alatt oda fejlesztetett, hogy (a mint említők) országos gazdasági egyesületünk [3]), mely anyagi érdekeink előmozdítása és ápolása körül már oly sok és maradandó érdemeket szerzett magának, ez ügyet is felkarolá, s tárgyalásai körébe vonva, egy ujabb *„Emlékiratban“* irányadó kalauzolási művet szolgáltatott a hazai közönségnek.

Tekintve ez „Emlékirat“ tartalmát, ez a következő főpontokba foglalható [4]):

„Hazánk, mint rendkivül tőkeszegény s anyagilag *gyönge ország*, arra van utalva, hogy vasutrendszerének kiépítésében a *lehető*

---

[1]) V. ö. *Pesti Napló* 1865. apr. 10 s k. és julius 16. s k. *Pester Lloyd* 1865: april 10—15 és aug. 19. s k. szám.

[2]) V. ö. a *„Pesti Napló“* fentebb idézett számait.

[3]) V. ö. az első tárgyalásokat ez ügyben *Szathmáry:* Magyarország anyagi érdekei cz. folyóirata 1865-ki I. füzetében.

[4]) V. ö. *Szathmáry:* Magyarország anyagi érdekei 1865. III—IV-ik füzet 313—381. l., *Csengery:* „Budapesti Szemlé“-je 1865. k. foly. III. k. 273. s k. l. *Lónyay* értekezését.

legnagyobb takarékossággal járjon el; a miért is a *skót* „olcsó vasutvonalok“ elvét kell minden áron érvényre emelnie; annál is inkább, mivel ily uton több vonalakat állíthatand ki, s forgalmi szükségletét jobban leend képes kielégiteni.“

„A pályavonalokat illetőleg, *ezek három osztályba* sorozhatók. *Elsőrendüek*, melyek az országos és a nemzetközi forgalom közvetitésére szolgálnak, s azért elevenebb forgalmat és nagyobb jövedelmet igérnek. Ezek a jelenleg fennálló *költségesb rendszer* szerint épülhetnek, s mielőbbi kiépitésük az országnak mindenek fölött érdekében áll. E vonalok közé tartoznak az 1848-ki törvényczikkben és az 1863-ki emlékiratban kijelölt hat fővonalok. Azután következnek a *másodrendü* vonalok, vagyis azok, melyek *transversális* vonalok gyanánt két elsőrendü vasut vonalt összekötnek, vagy viziutakat hoznak vaspályákkal kapcsolatba, vagy a melyek idővel elsőrendü vonalokká válhatnak. E másodrendü pályák kiépitésére eszközül ajánlja az emlékirat *a kamatbiztositást, mely nélkül egyéb* módon a szükséglett tőkék alig lennének beszerezhetők. A *harmadrendü* vonalok végre azok, melyek jó mellékutak hiányában, az első és másodrendü vasutakból kiágaztatva, kiválóan helyi érdekeket képviselnek. E vonalok előállításánál a főszerep az illető vidék érdekeltjeit illetné, de olykép, hogy egyfelől az állam, másfelől a nagy vasútvállalatok kötelezve lennének azokat a kivitelben támogatni; az állam jelesül *kamat nélküli kölcsönökkel* és egyéb törvényhozási kedvezményekkel.

Kifejtetnek végre az „Emlékiratban“ a nevezett vasútvonalok létesitésének technikai és financziális momentumai, s az egész dolgozatnak használhatósága tekintetéből a szükségesb térképek, rajzok és számadások is hozzácsatolvák, hogy szerintök a nagy közönség is könnyebben képesittessék öntájékozásra, s a szak- és üzletembereknek a megkivántatott számadati támpontok nyujtassanak!

Az „Emlékiratok“ mellett, mint emlitők, nehány nagybecsü irodalmi dolgozatot is birunk a vasut-kérdésre nézve, mely mint tolmácsa az e tárgybani nézetek és iránylatoknak, kiváló mérvben érdemes figyelmünkre. Jelesül idetartozik:

Először is magának *Lónyay Menyhért*nek kitünő értekezése „Az országos gazdasági egyesület két emlékirata hazánk vasúti kérdése felett“, melyben a jeles szakférfiú a részletezett két emlékiratban kifejtett elveket alapos magyarázattal kiséri, a vasútügyi politika irányeszméit közgazdasági és pénzügyi szempontból taglalja, az állami vaspálya épités-rendszerének czélszerübb voltát a kamatbiztositás rendszere ellenében (úgy mint már 1847-ben megjelent dolgozataiban

tevé) kimutatni iparkodik [1]), s főleg az olcsó vasutak ügyének mielőbbi felkarolását hangsúlyozza.

Második helyen állanak magának *Hollánnak* irodalmi művei, jelesül az 1865-ben közzétett röpirata: „Magyarország vasuthálózatának rendszere," az 1862-ki május 26. tartott nagybecsü székfoglalója „A vasutak keletkezése és általános elterjedése"; és: Magyarország forgalmi szükségletei s vasut-ügyünk ujabb kifejlődése (Pest 1864.), mely munkákban értekező a vasutügyi kérdést mind elméleti és közgazdasági, mind technikai szempontból fejtegetvén, azt iparkodik bebizonyítani, hogy a *vasutak is országos* intézményekül lévén tekintendők [2]), elrendezésökben sem egyesek sem az állam jövedelmeinek szaporítása nem lehet irányadó, hanem oly érdekek, melyek az egész ország, az összes nemzet jólléte és felvirágzásával elválaszthatlan kapcsolatban állanak; hogy a vasutak építésének engedélyezése, felügyelete, viteldijaik megállapítása az államhatalom befolyása *nélkül nem történhetik*; hogy hazai iparunk maholnap a vasutak közelében fog öszpontosulni, s a vaspálya-csomók egyszersmind az iparélet centrumaivá is válandnak; hogy a magán-vállalkozás rendszere nem föltétlenül helyeselhető; épugy valamint azon eljárás sem, mely idegen államok példáit vagy viszonyait föltétlenül hazánkra is alkalmazhatóknak tartva, nemzeti productiónkat és forgalmi érdekeinket kellőkép számba nem veszi; végre hogy helyzetünkben a *kamatbiztosítás* az egyedül czélszerű mód és eszköz vaspályáink létesítésének gyorsabbítására nézve, miután (mint mondja) a státus financziális viszonyaira a kamatbiztosítás épen nem jár nagyobb kárral, mintha a vasutépítés államköltségen történt volna, mihelyt a pálya elegendő jövedelmet nem hoz stb. stb. [3]) [4]) [5]). Nagy érdeme egyébiránt Hollánnak az is, hogy ugyanakkor a midőn a vasutak óriási fontosságát és szükségességét általában és tekintettel hazánkra kimutatja, egyidejüleg arra is figyelmeztet, hogy *a vasutépítés- és létesítésnek* is megvannak

[1]) Mely tekintetben, mint mondók, Európa több legujabbkori autoritásával megegyez, tehát azon örvendetes észleletet teheti a jeles szakférfiú, hogy az összes ujabb tanulmányok és tapasztalások az ő régóta kifejezett nézeteit igazolják.

[2]) V. ö. *Csengery:* „Budapesti Szemle" 1862. XV-ik köt. 193—195. l.

[3]) V. ö. még *Érkövy* czikksorozatának a magyar nemzetgazdasági irókról XX-ik számát „*Magyar Világ*" 1866. foly. april elején.

[4]) Hogy az olcsó vasutak eszméje és ügye Hollán által hozatott először szőnyegre és fejtetett ki legterjedelmesebben, arról szólottunk.

[5]) V. ö. főleg Magyarország forgalmi szükségletei cz. művének 1—12-ik és 13—20, azután 53. s k. és 79. s k. l. lap.

bizonyos határai, s hogy különösen mind pénzügyi mind technikai és közgazdasági tekintetek és viszonyok, melyek azok tulzott szaporítását bizonyos korlátok közé szorítják, szinte léteznek, ezeket tehát szem elől téveszteni nem szabad [1]).

Nem egészen érdemetlen e jeles szakférfiak körében helyt foglalni: *Szathmáry Károly* fentérintett „Alföld és Fiume“ czimű jeles dolgozatával, melyben főleg a magyar-fiumei vasutvonal roppant fontosságát számadatilag is kimutatja, a tengerparti forgalom s hazai kiviteli kereskedésünk statistikájára számos találó észleleteket alapít, s e mellett nemzetgazdasági feladatainkat egyéb irányban is szakavatott tollal ecseteli; mig kisebb terjedelmű értekezésében „a tervezett zimony-fiumei vasut“ (1864-ben) azt bizonyitja be, hogy az Alföld-Fiumei vaspályának leghelyesb csatlakozási pontját nem Zimony, hanem Eszék képezi, s hogy e szerint ez ügybeni combinatiónknak inkább erre kell irányoztatnia [2]).

Érdekes és nagy horderejü irodalmi terméket vettünk legujabban összes hazai közlekedési rendszerünkre vonatkozólag elsőrangú statistikusunk és geographunk *Hunfalvy Jánostól*, a következő czimű székfoglaló értekezésben: „Közlekedési Eszközeinkről“, melyben az alapos tudományu s mélyenpillantó buvár összes eddigi eljárásunkat folyam-utaink és vaspályavonalaink *létesítésében szigoroló birálatnak* vetvén alája, több nagyhorderejü s eddig nem eléggé méltatott igazságra figyelmeztetett, s egyidejüleg arra is utalt, hogy kövessünk közlekedési eszközeink és vállalataink megvalósításában természetszerű, vagyis az adott geographiai és physikai viszonyoknak megfelelő módot és utakat; ne fordítsunk minden figyelmet kizárólag vasutakra *jól használható folyampályáink* elhanyagolásával; ne szolgáljanak a közlekedési vállalatok tervezésénél magán-érdekek s önző tekintetek kiindulási pontul; törekedjünk mindenekelőtt egy országunk érdekeinek teljesen megfelelő s *előre megállapított egységes* eljárási rendszer megalkotására; hárítsuk el mindenek előtt a dunai hajózat akadályait és nehézségeit; hozzuk vizpályarendszerünket vasuthálózatunkkal összhangba; s végre azt, hogy ne ámítsuk magunkat avval, hogy Magyarország valaha is a valódi *világforgalomban tartósan activ szerepet játszhatand* (miben geographiai s egyéb viszonyaink

[1]) V. ö. idézett művének 3—4. lapj.

[2]) Az értekezés 1864-ben febr. 24-én az akademiában felolvastatott, de önálló röpirat alakjában is megjelent.

akadályoznak), hanem inkább törekedjünk arra, hogy életerős belipart és fokozott műszorgalmi productiót teremtsünk [1]).

Nem lehet végül figyelmen kivül hagyni, hogy a *vasuti ügy körüli* eszmemozgalomban s az ebből kifejlett irodalomban érdemeket szerzettek még maguknak egyebek mellett *Trefort Ágoston* többrendbeli jeles publicistikai czikkeivel, melyek különösen az Alföld-Fiumei vonal jelentőségének és mikénti előállításának fejtegetésével foglalkoznak; továbbá *Jellinek Mór* id. értekezéseivel, melyekben különös utalással külföldi szaktekintélyeknek vasut-hálózatunk ügyébeni nyilatkozataira [2]), szinte főslyt a fiumei vonalra helyez s ennek mielőbbi létesitését sürgeti; egy szellemdús czikkiró a „*P. Napló*“ 1865-ki aug. 23-ai számában [3]), *kitünő statistikusunk Konek*, a ki az ausztriai birodalom és Magyarország statisztikai kézikönyvében a közlekedés és vasuti ügy tüzetes ismertetését adja [4]) s számos, nemzetgazdasági tekintetben is fontos jegyzetekkel kiséri számszerés fejtegetéseit [5]).

* * *

Mielőtt e nagyfontosságú szakaszt befejeznők, még néhány jegyzetet kell ideesatolnunk, melynek illő hely az eddigiekben nem adattathatott.

Először ugyanis azt: hogy összes eszmefejlődésünknek a vasutügy körül egyik fő és uralkodó irányalatát abban találhatni, hogy az *állam közvetlen* támogatása valamint activ befolyásvétele a vasuti vállalatok eljárására, viteldiji szabályzataira stb. a hazai közvélemény és szakembereink által egyhangulag követeltetik, és a magánérdekből *privátvállalkozás* elve föltétlen pártolásra nem talál [6]).

Másodszor azt, hogy a helyzetet *dominálló általános vasut-léte-*

---

[1]) V. ö. *Hon* 1866-ki foly. nov. végéről számaiban, és *P. Lloyd* u. a. év nov. 22. s k. számaiban.

[2]) Igy péld. a „British and foreign quarterly Review“ egyik czikkét, de főleg a hires német státusgazdának Roschernek (Kornhandel und Theuerungspolitik czimu művében tett a következő) észrevételét említi fel: „Ungarn kann durch die mittelst Eisenbahnen erleichterte Ausfuhr über Fiume einer der ersten Kornversorger von Europa werden“

[3]) Hol igen sok talpraesett megjegyzés tétetik az iparforgalom és vasutügyi politika uj irányára nézve.

[4]) V. ö. jelesen munkájának 406—438-ik lapjait.

[5]) A pesti keresk. kamara „Jelentéseinek“ kitunó szerkesztője is dicséretttel említendő meg e szakférfiak körében.

[6]) L. még *Pesti Napló* 1853. máj. 12. s k. számait.

sítési törekvések közt, hazai szakembereink, kereskedelmi kamaráink, egyesületeink és politikai sajtónk évek óta buzgólkodnak a körül is, hogy a magántársulatok kezeiben levő vasutakon több, hazai érdekeinkre szerfelett nyomasztó *hatásu rendszabályoknak módosítását*, névszerint pedig a rendkivül magasra csigázott szállítási dijnak mérséklését, a vitelbeni lassuságnak, nehézkességnek megszüntetését eszközöljék [1]). Olyszerű jogos kivánalom, mely ujabb időben többször határozott kifejezésre jutott az *orsz. Gazd. Egyesületben* [2]), és a „Pesti keresk. kamarában [3]) külön emlékiratok kidolgozására adott okot, s annál könnyebben lenne orvosolható, minél bizonyosb, hogy az e részbeni reformok, maguknak az illető vállalatoknak is előnyére válnának s fokozottabb kivitelünk és szállításunk alapján jövedelmeit kétségtelenül szaporítanák; holott függőben hagyva, összes közgazdaságunkon a legsúlyosb csorba ejtetik, mert amugyis nehezen *szállítható termékeink szerfelett* megdrágíttatnak s a ránk nézve amúgy sok bajjal áró versenyzés külpiaczokon egyenesen lehetlenné tétetik.

Harmadik czikk.

A pénz-, hitel- és bankügy, meg az adók és államháztartás körüli nézetek, inditványok és elvküzdelmek.

9. §.

A pénz- és hitelügyi kérdés általában.

Kétségtelen, hogy azon sulyos pénz- és financz-bonyodalmak, melyekbe a monarchia s vele hazánk is a 48-ki rázkódtatás óta merült, azon számos nagy feladványok, melyek ez idő óta elénkbe tornyosulva megoldatást sürgettek, s azon élénk eszmemozgás, mely a fenforgó pénz- és hitelügyi nehézségek elhárítása körüli törekvések folytán keletkezék s mindnyájunk figyelmét lekötve tartá: mindnyájunkra nézve egy örökké emlékezetes és *termékeny iskoláját képezék* a legintensivebb elmélkedés- és tanulmánynak. De másfelől ép oly bizonyos az is, hogy ez elmélkedés- és tanulmány vivmányai, melyek lényegileg elméletiek és reális értékkel csak részben birók, számos

[1]) Gondoljunk csak az 1860/61-ki viszonyokra — meg azokra, mik ép napjainkban ez irányban történtek. (V. ö. „*Pester Lloyd*“ 1866-ki folyamának novemberhavi számait.)

[2]) L. „*Gazd. Lapok*“ 1865. aprilhóban 11—12.

[3]) V. ö. *Lónyay Menyhért:* a két Emlékirat stb. cz. értekezése a „*Budapesti Szemle*“ uj folyamának IX. füz. 275—276. l.

áldozatokba kerültek, anyagi érdekvilágunk legvészesb rázkódtatásai árán vásároltattak meg; s hogy alig *van egy nagy* általunk fölismert elv vagy igazság is ez ügybeni eszmefejlődésünkben, mely szomorító válságok és csüggesztő élményeknek gyümölcse nem volna.

Egyik kiváló vonása ez iránybani nézetkörünknek az, hogy sok oly jelenség, mely azelőtt figyelemre alig méltattatott, most már beható észlelet tárgyává vált, egész *jelentőségében* fölismertetni kezdett. — A nagyszerű közgazdasági átalakulás ugyanis, melyen 1848 óta keresztülmentünk s mely a nehézkes naturalgazdasági stádiumból a pénz- és hitelgazdaságiba vezetett át, számos oly tüneményt idézett elő, mely azelőtti patriarchális jellemű s immobil üzletviszonyaink közt egészen alárendelt jelentőségü vala, vagy ép egészen hiányzott, most azonban egyszerre egész fontosságában és horderejével előttünk áll. Minek folytán az, mi két évtizeddel azelőtt törekvéseinkben, eszmesúrlódásunkban csak utolsó vonalban álla, napjainkban már *hangosan sürgető szükségként* kezd felismertetni, s kielégítést követelni.

Igy történik, hogy szakembereink nyilatkozataiban, gazdasági és kereskedelmi testületeinkben, ép úgy *mint publicistikánkban* és napi sajtónkban, egész sorozatával találkozunk a határozott alakban kifejezett kivánalmak- és indítványoknak (pénz-, hitel-, bank- s hasonügyekben), melyek egy-két évtizeddel ezelőtt még szerény kezdeményekben is alig valának tapasztalhatók; valamint az is, hogy alig létezik a napirenden lévő *közgazdasági kérdések közt* már egy is, mely vonatkozásokban a pénz- és hitelügyi törekvésekkel nem állana, melynek sikeres megoldása a pénz-, hitel- és financziális momentumok tüzetes figyelembevétele nélkül gondolható is lenne!

Sajnálatos körülmény egyébiránt hazánkra nézve, hogy mind e feladványok tekintetében puszta elméleti téren állunk, s a praktikus tevékenység, alkotás és agitátió köre nagyrészben zárva áll előttünk. Azon rideg öszpontosítási rendszer folytán ugyanis, mely a birodalmi pénz- és hitelügyre nézve fennállt, Bécset a közbirodalmi financz- és értékmozgalom *monopolisztikus centrumává emelte, s daczára* minden panaszainknak, mint ónsúlyú teher nekezedék összes köz- és gazdasági életünkre: módfelett megnehezült, sőt majdnem lehetlenné vált ez irányban önállóbb és practikus módon föllépni, szükségeinknek önkezdeményezés által kielégítést szerezni, s úgy, mint több más ágaiban nemzeti gazdászatunknak, a pénz- és hitelügyek terén is, számtalan bajaink orvoslását tényleges közreműködésünkkel eszközölni.

E félszeg helyzetünkkel szemben tehát némi kárpótlásúl szol-

gálhat az, hogy *ha nem is a praxisban*, legalább a theoriában, e kérdések körül jelentékeny haladást mutathatunk fel. Névszerint pedig az *irodalom* terén, mely kivált az utóbbi évtizedben a pénz- és hitelügyre nézve is valóban örvendetes lendületet vett, szélesb látkör- s magasb tökélypolczra emelkedék, és oly feladványok megoldása körül kezde (és pedig nem siker nélkül) probálkozni, melyek Európa elsőrangú *müveltségi népeinek* eszmekörében is csak most kerültek tüzetesen szőnyegre. Árnyoldala e fejlődési processusnak csak az lévén, hogy az igenis szaporán burjánzó legkülönneműbb tervezetek és pénz- és bankreformi indítványokban számos tévely, sőt *veszélyessé válható sophisma* talál viszhangra, s hogy ép az e tekintetbeni kérdések és feladványok képezik azon eszmekört, melyben a sok avatott szakember mellett az avatlan *adeptusok* egész serege is szerepel, és oly eszméket és követeléseket fejez ki, melyek a tudomány és gyakorlat nagy igazságainak csak legbotrányosabb félreértését vagy semmibe-vételét tanusítják. Tévedések és aberrátiók, melyeket szemben a gyökeresen megváltozott köz- és pénzviszonyokkal, a korunkat e tekintetben jellemző üzérleti és szédelgési tendenciákkal, talán megmagyarázni lehet, *de helyeselni soha sem!*

E futólagos megjegyzéseket előrebocsájtva, forduljunk feladatunk részleteihez.

* * *

Az első nagyobb fontosságú kérdés, mely az elméket ez időben foglalkodtatá, *a valuta kérdése meg az evvel összefüggő agió*-viszonyok. A 48-ki nagy rázkódtatás óta ugyanis szakadatlanul forgásban lévő értékvesztett csereközeg (bank- és papirpénz) és annek káros hatásainak figyelmesb szemlélete, alapjává vált honunkban a pénz természete és szerepe helyesb felfogásának, és felismerésére vezette üzletembereinket annak, mily zavart és ingadozást von maga után az összes közgazdasági életben a helyes korlátokon túlmenő papirpénzkiadás, mily súlyos bonyodalmak követik a kényszerfolyammal ellátott bank- és pénzjegyek nagymérvbeni forgásba jutását, s hogy mennyire van szüksége rendezett országnak arra, *hogy pénzügye egészséges alapokon* nyugodjék, ha anyagilag előbbrehaladni akar.

E tapasztalatokkal egyidejüleg, s szemközt a birodalmi szék- és *főváros hitel- és pénzmonopolisztikus* túlsúlyával, mindjobban kezde hazánkban meggyökeredzeni az eszme, hogy e súlyos baj csak úgy orvosolható, hogyha valamint a politikai és alkotmányi élet terén, a pénz- és hitelügyben is a kellő mérvü *decentralisátió rendszerére* tör-

ténik átmenetel, s az egyes tartományoknak, névszerint pedig Magyarországnak e tekintetben is azon autonomia és önrendelkezhetési lehetőség nyujtatik, melyre anyagi úgy mint társadalmi érdekeinél fogva igénye van, s mely nélkül, majdnem „gyarmatszerünek“ nevezhető helyzetéből ki nem emelkedhetik.

E meggyőződésben követeltetett először is a birodalmi bankrendszernek, mely a bécsi nemzeti bankintézetben valódi monopolszerü jellemmel birt, gyökeres reformja, névszerint decentralisatiója. Kitünvén ugyanis magának a „banknak“ hivatalos kimutatásaiból az, hogy a szabadalmazott pénzintézet erőközegeinek alig egy *huszadrészét fordítja hazai* vállalatainkra, s számba vétetvén másfelől, hogy mig a bécsi nemzeti banknak a birodalmi financzkormánynyal való szoros (de természetellenes) összeköttetése meg nem szüntetik, a monarchia zilált pénz- és agió-viszonyai soha sem orvosoltathatnak: egyhangú vala a panasz, illetőleg a követelés hazánkban, hogy a nemzeti bank nyomasztó szabadalma (lejártakor azaz 1867-ben) *szüntettessék meg,* s ruháztassanak fel az egyes országok is a joggal bankokat alapitani, és oly pénz- és hitelintézeteket életbe léptetni, melyek kizárólag hazai czéloknak és érdekeknek szolgálván, a nemzeti productió és forgalom amugy is mostoha helyzetének némi könnyítéséhez járuljanak.

Az e nembeli panaszoknak, melyek mind a napi sajtóban és komoly irodalmi dolgozatokban, mind egyesületek tüzetes felterjesztéseiben stb. jutottak kifejezésre [1]): mindekkoráig practikus eredménye igen csekély; miután kivételével annak, hogy *a földhitelintézet* és az ipari s népbankok tekintetében óhajtásaink teljesültek, s országos törekvéseink némi sikerre vezettek, egyéb tekintetekben most is majdnem ott vagyunk még, a hol két évtizeddel ezelőtt voltunk, most is még a *bécsi bank centruma* és monopolisztikus ütere a monarchia

---

[1]) V. ö. a földhitelügyre vonatkozó fentebbi szakasznál tüzetesen idézett nyilatkozatokon kivül egyebek közt még *„Pesti Napló“* 1853: 973. sz. 1854: okt. 21—27; 1855: okt. 5. s k., 1857. julius 24. s k. 1858. január 26. s k. szám. Pesti kamarai jelentések 1852. óta majdnem szakadatlanul; a *„Magyar Sajtó“* és *„Hon“* 1860 óta számos czikkben; a *„Pester Lloyd“* kereskedelmi pol. lap hasonlólag; s emellett komolyabb irodalmi és publicistikai munkákban is, jelesül gr. *Desewffy Emil:* „Pénzügyi kérdések“ (1856.) 98. s k. l. *Lónyay-Csengery:* a *„Budapesti Szemle“* 1865-ki 6-ik füzetében (239. s k. l.) tett jegyzeteikben; *Keleti Károly:* „Nemzetgazdasági decentralisátió“ czimü jeles czikkeiben: az *„Ország“* cz. pol. lap. 1863-ki foly. január 15—23-ki számaiban; végre számos országgyülési követjelölt programmjában.

pénz- és hitelviszonyainak, s a közte meg a státus közt fennálló benső viszony még a közelebbi jövőre nézve is a gyökeres orvoslást neheziti.

Azon visszás helyzet, melyben honunk pénz- és hitelügyi tekintetben vala, oka némileg annak is, hogy az ujabb időben gazdáink és gyakorlati szakembereink körében, számos hiteltervezetek és *pénzrendezési indítványok* merültek fel, melyek alapjukban és czélzataikban ép oly hibások mint félszegek, mindazáltal igen nagy elterjedésnek örvendenek, sőt egyes komolyabb irányú szakembereinknél is elismerésre találtak. Igy jelesül azon eszme, hogy a forgalmi eszköz *bősége, a pénz- és pénzjegyek* nagy mennyiségbeni forgása mind a productióra mind az iparra és kereskedésre élesztő hatású lévén, az állam gondoskodása oda irányuljon, hogy a forgási eszköz szaporíttasék, s az illető üzleti osztályok ahhoz alacsony kamat mellett könnyen és biztosan juttassanak. Igy másodvonalban azon nézet, hogy az agió tulajdonkép nem is oly valami káros és veszedelmes *jelenség mint* sokan állítják, sőt inkább bizonyos előnyökkel is járó sajátszerü alakja bizonyos pénz-constellatióknak, mire nézve bizonyságul szolgál az, hogy akkor midőn az agió legmagasabban állt, gabnakivitelünk és a nyugati tartományok ipar-árúinak külföldrei szállítása a legélénkebb vala, a gazda és producens termékeit és készítményeit könnyen elárusíthatta, s pénz birtokába könnyen jutott. *Igy harmadszor azon vélemény*, hogy országunk tőke- és hitelhiányán legkönnyebben azáltal segíthetnénk, hogyha földünkre és telkeinkre, azokat mobilizálva, papirpénzjegyeket alapítanánk s hoznánk forgásba. Megannyi eszmék és tévedések, melyek külön irodalmi értekezések és journalisztikai czikkekben jutván kifejezésre, arról tesznek tanuságot, hogy daczára szomorú elményeinknek ujabb korban, még igen sok *nagy dogmája* a nemzetgazdaság-tudománynak kellőkép nem értetik, vagy ignoráltatik, a mennyiben olyasmiben kerestetik ír és orvosszer bajainkra, a mi által a baj csak fokoztatnék és mérgesebbé változtattatnék.

10. §.

A papirpénz-szaporitás és a bankkérdés körüli vita különösen.

Áttérünk azon két rendkivül érdekes és közfigyelmet gerjesztett *vita-kérdéshez*, mely legujabban a journalisztika terén több tekintélyes szakember által feszegettetvén, az uralkodó eszme-áramlatokat igen hiven visszatükrözi, s egyuttal összes ujabbkori közgazdasági nézetfejlődésünkre is világosságot derít. Okul és kiindulási pontul az

1862-ki banktörvénynek megalkotása szolgálván e vitáknál, mely szerint jelesül a bécsi szabadalmazott nemzeti bank forgásban levő pénzjegyeinek oly mérvbeni beváltására utaltatott, hogy ezüstbeni fizetéseit az 1867-ki évben fölvehesse; másfelől azon körülmény, hogy az ilykép nagyobb mértékben megszorítandó papirpénzjegyek mennyiségének alábbszállása sokakban azon véleményt költé, hogy a jövőben a birodalmi közforgalom szükségének e tekintetben elég nem fog tétethetni, s igy különösen hazánkban a *pénz-hiánynyal járó* rendkivül magas kamatláb még további felszökkenése, s a hitelviszonyok még nyomasztóbb zilálsága fog bekövetkezni.

Ezt előrebocsátva, lássuk a nagy vitakérdéseket egyenkint.

E nagyfontosságu vitakérdések egyike jelesen a körül forgott, hogy „*helyes és czélszerü lenne-e, tekintettel* hazánk nyomasztó anyagi állapotaira, pénz- s tőkeszegénységére: a forgási közeget, vagyis a papirpénzjegyeket szaporítani, vagy sem“?! [1])

A felelet e kérdésre a következő vala.

Némelyek, s ide tartoznak főbbleg *több gazdáink* és nagyobb földbirtokosaink, s egy két nemzetgazdasági *naturálistánk*, egyenesen igenlőleg válaszoltak, s azt mondák, hogy a fenforgó bajoknak valódi kutfeje nem a nemzeti tőkeerők s vagyonforrások *abstrakt* elégtelenségében, hanem abban keresendő, hogy az országos productió és forgalom elégséges pénzközegek felett nem rendelkezik, a forgásban lévő bankjegyek sommája a nemzeti tőkehasznosítás és erőértékesítés eszközlésére elégtelen, a pénz hiánya tőkedrágaságot és nyomasztó *hitelhiángt* s uzsorát idéz elő; a mi csekély pénz pedig a polgárok kezeibe jut, a roppant adók utján ismét a centrális pénztárakba visszafoly stb.; s hogy e szerint a legczélszerűbb orvosszer volna (nem tartva a magas agiótól, mely amugy is sok osztálynak előnyére van, s még a külföldi vásárlókat is piaczainkra csalja) a forgásban levő papirpénzjegyek *egyszerre* keresztülviendő szaporítása, a forgalmi és termelői csatornáknak pénzzeli ellátása, s odatörekvés, hogy Magyarország minélelőbb oly karba helyeztessék, hogy „önálló bankintézetek“ segélyével e pénzműveleteket foganatba vehesse.

---

[1]) Előrebocsátjuk itt, hogy e nagy vitakérdések nem 1866-ban, hanem 1865-ben forogtak leginkább szőnyegen, az az, az ujabb financziális és állampénzjegy-kiadási katastróphák *előtt*, s akkor, midőn az osztrák nemzeti bank épen azon volt, hogy forgásban levő jegyeinek minél nagyobb mérvbeni visszahuzása által azon karba helyezze magát, hogy az 1862-ki banktörvény értelmében készpénzbeni fizetéseit az 1867-ki év folyamában fölvehesse!

Hasonló kiindulási ponton áll, de már sokkal *józanabb* felfogást tanusít a pénz-szaporítás e vitakérdésében hazai szakembereinknek egy második osztálya, mely szinte azon nézetből indul ki, hogy a forgásközeg mennyisége elégtelen, a mi közgazdasági bajainknak forrása; de egyutal arra is utal pénzügy-szaporítási terveiben, hogy e szaporítás nem *fundátió nélküli*, hanem bizonyos értékalapra fektetett legyen, s hogy a mulhatlanul szükségesnek *mutatkozó bank-reform*, valamint a különnemű részletes bank- s hitelintézetek egyik főfeladata abban fekszik, e bajt ugyan orvosolni, de a pénzműveleteket bizonyos *reál* biztosítékok segélyével is keresztülvinni.

E hazánkfiai sorában találkozunk egyebek közt nagy talentomu országgyülési képviselőnkkel *Ghiczy Kalmánnal*, ki ez ügybeni nézeteinek a maga idejében kiváló érdekkel olvasott követi *programmbeszédében* kölcsönzött kifejezést, arra fektetvén a fősulyt, hogy egyik főfeladat a bécsi nemzeti bank egyedárusi állásának megdöntése s a szabad bankrendszernek honunk területéni életbeléptetése. — Ide tartozik továbbá *Erdey Fülöp* közgazdasági iró, ki többrendbeli hirlapi czikkeiben [1]), s névszerint *„nemzetgazdászati* calamitásunk és az agió“ czimü (1865 végén megjelent) értekezésében egyebek közt a bankacta helytelen voltát s az agió hirtelen való megszüntetésére irányult törekvéseket kárhoztatja [2]), a pénzjegy-szaporítástól közgazdasági viszonyainkra nézve üditő hatást vár, s gunyoros kifakadásokkal azok ellen is fordul, kik az iskola és tudomány eddigi (correct) tanait és elveit képviselik vagy feladni készeknek nem mutatkoznak. Ez eszmekörben mozog hazánkfia *Jankó Vincze* már 1848-ban közzétett „Birtokbank“ czimü értekezésével, és a Gazdasági Lapokban ujabb időben megjelent nehány czikkeivel, melyekben egyebek közt egy „ingatlan birtokra“ alapítandó s ez alapon kibocsátandó pénz- vagy bankjegyek szükségét s előnyösségét mutogatja [3]) [4]). Ide sorolandó *Marschan József* (nyugalmazott bányász-tanár s bányamérnök) ily czimü művével: *„Die Lösung der financiellen Frage“* (Pest 1866), melyben egyebek közt, csatlakozva az itt ismertetett iskola elveihez, az azonnal megérintendő nagy bank-polemiába (We-

[1]) V. ö. *„Sürgöny“* 1865-ki folyam okt. havi számait, s hozzá *„Pesti Napló“* 1866-ki jan. 20. s k. számait.

[2]) V. ö. művének 10. s köv. 22. s k. l.

[3]) Ehez hasonló eszmék pengettettek egy alkalommal a *„Pester Lloyd“* 1854-ki decz. 7. s köv. 13 s k. számaiban; a *pesti* keresk. kam. 1853-ki jelentésében, a 12-ik s köv. lapokon, s több magyar politikai lapban is.

[4]) V. ö. *Jankó Vincze* művének 6. s k. l. és a mellékelt számadatokat.

ninger és Vodjáner közt) elegyedik (p. 11 s k. 18 s köv.), a pénzjegyszaporítástól az ipar és forgalom jelentékeny lendületét várja (31 s k.), egy felállítandó *magyar jegybank* mellett emel szót, s végre azt hozza inditványba, hogy alapittassék honunkban egy bányászati bankintézet (montánbank), mely az országban levő gazdag nemes érczkincsekre lenne fektetendő, s egyidejüleg oda is hathatna, hogy tespedő karban levő bányászatunkon társulatok és *részvényvállalatok* életbeléptetése által segíttessék (30 s köv.). Praktikusabb irányu inditványt hozott egy alkalommal az orsz. gazd. egyesület tanácskozmányaiban szőnyegre köztiszteletben álló státusférfiunk *Somssich Pál*, a mennyiben vaspálya-hálózatunk gyorsabb kiepítése tekintetéből vasuti pénzjegyeket nyilvánított czélszerű eszköznek. A legnagyobb érdekeltséget s eszmemozgalmat azonban e tekintetben elsőrangu státusgazdánk *Korizmics László* költötte, névszerint a „Pesti Napló" 1865-ki foly. sept. 26-ról [1]) szóló számában közzétett czikke által, melyben anyagi állapotaink pangása s orvosszerei felett elmélkedvén, a következő nézeteket állította fel: a) a forgásban levő pénzmennyiség, tekintettel ipari, termelési és áruforgalmi szükségeinkre, elégtelen, minek tanusága egyebek közt az, hogy a birtokosok sokhelyütt üzleti kiadásaikat sem képesek fedezni, az uzsora a legnyomasztóbb fokra csigázott, s maga a státus is terményekben kényszerül elfogadni az adókat; b) szükséges volna e szerint a *pénzczirkulátiót* legalább is 4—5 száz millió forintnyi összeggel szaporítani, melyből 250 millió a földbirtokosok régi adósságai törlesztésére, 50 millió az urbéri intézmények végleges megszüntetésére, s 200—250 millió mezőgazdasági beruházások és gépek stb. beszerzésére volna fordítandó; c) tekintve Franczia-országra, és sok egyéb álladalmakra, melyek pénz-közege s forgalma sokkal nagyobb, szegény terménygazdasági állapotban levő s hitel nélküli honunkban még inkább szükséges e nagyobb sommák forgásba hozása; d) az ut és mód e művelet keresztülvitelére többféle lehet, s feladata leend a törvényhozásnak, a legjobbat s legczélszerűbbet választani [2]).

Ez osztályával szakembereinknek szembeszállottak azok, kik a pénzszaporítást czél- és okszerű orvosszernek nem tartván, sőt egyenesen kárhoztatván, arra utaltak, hogy bajaink forrása nem pénz-,

[1]) És a „Gazdasági Lapok" ez évi szept. 27-róli vagy 39-ik számában.

[2]) Korizmics ez eszmék fejtegetésénél elmélkedései fonalát megszakasztván, sok félreértésre szolgáltatott alkalmat, sőt gazdasági naturálistáink *Erdei* és *Marschan* által positiv támogatásra is talált.

hanem *tőkék- és vagyonténvezőkbeni* szegénységünkben, zilált közjogi és termelési, meg forgalmi viszonyainkban rejlik; s kiemelték azt, hogy az ily mérvű szaporítása a pénzjegyeknek, csak ez utóbbiak általános elértéktelenülésére vezetne, a valuta még veszélyesb ingadozását szülné, s utóvégre igen nehéz, sőt majdnem lehetetlen is volna azon módot kitalálni, mely szerint a földbirtokosoknak az illető pénzsommák rendelkezésökre ugy bocsáttathatnának, hogy értékük a papirjegyeknek rendkivüli csökkenést ne szenvedjen.

E harmadik osztályu iróink közé tartozik egyebek közt: *Kiss Péter*, ki a „*Pesti Napló*“ 1865-ki foly. decz. 24, 29 és 30-ki számában, és a „*Pester Lloyd*“ ugyanez évi nov. 8-ki számában közzétett kritikai czikkeivel, épugy mint *Schoch* a most nevezett német szaklap főmunkatársa a „Pester Lloyd“ 1865-ki okt. végén és nov. elején [1]) megjelent számaiban „*Volkswirthschaftliche Irrthümer*“ czimü kitünő czikksorozatával. Ez irók ugyanis Korizmics (és Ghyczy fentebb említett) nézeteit határozottan megtámadták, s az ép jelzett értelemben czáfolni törekedtek. Mindkét szakférfiú a tudomány szigoru elveivel kétségtelenül nagyobb öszhangban, s tévedve csak annyiban, hogy azt föltételezik, mintha Korizmics és Ghyczy minden *fedezet nélküli papirjegyek* kibocsátását sürgették volna.

Ez volt az egyik nagy vitakérdás. Forduljunk most a *másikhoz* vagyis ahoz, mely két kitünő bankügyi szakemberünk, t. i. *Vodjaner Albert és Weninger Vincze* által a „bankegység és bankszabadságot“ illetőleg legujabban tüzetesen meghányattatott, s általános érdekeltség tárgyává lett [2]) [3]).

A vitakérdés kiinduláspontját *Weninger* egy czikke „Nehány szó a bankügyhöz“ képezé (Pesti Napló 1865. decz. 16.), melyben a jeles szakférfiu, utalással a bécsi nemzeti bank monopolisztikus állásának főleg reánk nézve visszás hatására, azon nézetet fejti ki bővebben, hogy mig a bank e szabadalmas helyzetben leend: a pénzforgalom annyira nyomasztó centralisatiója, a valuta annyira nyomasztó ingadozása, s a kormánynak a bank minduntalani felhasználásával járó visszaélései el nem háríthatók; s hogy e szerint legczélszerűbb

---

[1]) Jelesül Nr. 244, 246, 247 és 249.

[2]) A rendkivül érdekes vita a „Pesti Napló“ hasábjain folyt, jelesül ennek 1865-ki foly. decz. és 1866-ki foly. jan. havi számaiban.

[3]) A vita megindítására tulajdonkép a bécsi bankacta körüli eszmemozgalom, s az ép ekkor Frankhonban nagy élénkséggel megkezdett polemia a bankszabadság és a bankmonopolium védői közt szolgáltatott okot.

volna, a *bankszabadság* rendszerére áttérve, a *több-bankfelállítási* elvet érvénybe léptetni; mely tekintetben azonban a legnagyobb szigor és ovatosság lenne megtartandó, s csak oly bankvállalatok megengedendők, melyek a *lehető legnagyobb* s legteljesb biztosságot nyujtani képesek lennének.

Enyilatkozatoknak ellenében ismert nevü státusgazdánk *Vodjáner* (szinte a „Pesti Napló"-ban) „Észrevételek a bankügyben" czimű hosszabb czikket bocsátott közre [1]), melyben kétségbevonva Weninger állításainak alaposságát és indítványai kivihetőségét, azt törekvék bebizonyítani, hogy a *valuta-kérdés* a szabad bankrendszer elfogadásával legkevésbé sem oldathatik meg; hogy mig a bécsi nemzeti bank készfizetéseket szakadatlanul nem teljesítend, s pénzjegyeinek kényszer-folyama lesz, semminemü bank sem állíttathatik fel, mert azonnal kimeríttetnék; főleg pedig azt, hogy a bankszabadság rendszere egyenesen félszeg és impraktikus, mert az egymás közt versenyre utalt sok bank az ovatosság határain igen könnyen tulmegyen; hogy tehát a *bankegység elve*, mely mellett a nagy angol státusférfiú Peel 1844-ki hires aktája, valamint a legkitünőbb szakemberek ujabb nyilatkozatai is tanuskodnak, sokkal megfelelőbb, helyzetünkkel és viszonyainkkal sokkal könnyebben öszhangba hozható.

A jeles és prakticus nemzetgazda e kritikai jegyzeteire *Weninger egy terjedelmes czikksorozatban* válaszolt [2]), melynek tartalma a következő:

„Az ellenfél okoskodása egyfelől elméleti szempontból, másfelől viszonyítva a mi helyzetünkhöz és körülményeinkhez, *félszeg s meg nem állható*. Az angol „currencytheoria" és birminghami iskolának elvei egészen más okokból és tekintekből jutottak a britt bank-politikában érvényre, s azért nálunk legkevesb alkalmazhatóságuk sincsen; valamint a franczia bankorganisátió sem olyan, melyet az osztrák birodalom pénz- és hitelviszonyaival összehasonlításba lehetne hozni! A valódi, *azaz az érczpénzt* nem szabad (mond továbbá Weninger) összezavarni a papirpénzjegyekkel vagy banknotákkal, valamint másfelől maga a papirpénz meg a bankjegy is jólmegkülönböztetendő, mert mig az utóbbi (föltéve, hogy nincs kényszerfolyama) *igazi hiteljegy*, forgalomban lévő hitel- s értékképviselő, addig a papirpénz rendesen be nem váltható, s „államilag" vagy kényszerforgalom-jognak örvendő *bank* által forgásba hozott papirjegyekből áll. A szabadbank-

[1]) V. ö. „*Pesti Napló*" 1865. decz. 31.

[2]) V. ö. „*Pesti Napló*" 1866. jan. 5, 9, 10-ki számait.

rendszer, ha a kellő ovatosságok megtartatnak, korántsem veszélyes vagy szédelgésre vezető, mert szédelgő üzérletekre a hitelélet számtalan *más utakat, módokat* talál; azon hiányokon pedig, melyek netán a többféle bankjegy forgásbakerüléséből stb. keletkeznek, igen könnyen lehet segíteni. Végre a Peel-acta maga, melyet *Vodjáner* saját nézetei támogatására felhoz, legkevésbé sem tartalmaz oly elveket, melyek a jegykiadást vagy banküzletet ugy centralisálni és egyedárúi rámába szorítani akarnák, mint Vodjáner gondolja, s a mellett nem is *oly felülmulhatlan remekmü*, mely minden kifogáson felül állana, miután, mint közismeretü dolog, már több alkalommal s pedig épen oly időkben, minőkre eredetileg számítva vala, fel kelle függesztetnie.

E határozott hangon *s erős logikával* és szakismerettel irott czikkekre a viszonválasz nem késett soká, mert a „*Pesti Napló*“ jan. 24, 25 és 26-ki számaiban Vodjáner „*További észrevételek a bankügyben*“ czimü czikksorozatát bocsátá közre, melyben ezeket hangsulyozta különösen:

„Weninger a fő kérdést kikerülvén, nem emelte ki eléggé azt, hogy e vitában előkelőleg egy a magyar birodalom területén felállítandó *nagy bankról van szó*. A Peel-acta bármint tekintsük, csakugyan szabadalmazási elveket juttatott érvényre; a mi pedig a bécsi bank-actát képezi, ez, s a Peel-acta közt csakugyan van hasonlatosság, bármit is hozzon ez ellen fel Weninger tanár. Hibás továbbá Weninger elmélete annyiban, hogy egyfelől a már rég elavult tant a bankjegy $^1/_3$ czüstteli fedezéséről még emlegeti, s másfelől a korlátlan kezességet (illimitated liability) védelmezi a bankrészvényesekre nézve, a minek a gyakorlatban foganatja nem lehet, mert *oly részvényesek, kik magukat* egész vagyonukkal föltétlen kezességre rászánják, nem fognak soha találkozni jelentékeny számban. A bankszabadság rendszerének félszeg következményei felől tanuskodik az amerikai unió igenis szomorú példája, s valóban több mint különös ovatosság és ildomosság szükséges ahoz, hogy korunkban, hol a szédelgő üzérlet ugyis oly kiváló mértékben szerepel, tulzások és balfogásoktól, főleg e téren, kellőkép tartózkodjunk.“

E viszonválaszra *Weniger egy „zárszó a bankügyben“* czimü czikkben felelt [1]), s kimutatva egyebek közt ellenfelének némely érvelési hézagait és azt, hogy a Vodjáner által annyira megtámadott

---

[1]) V. ö. „*Pesti Napló*“ 1866. jan. 30 és 31-ki számokat.

„korlátlan kezességi elv“ legujabban tényleg több vállalatban és törvényhozási munkálatban elismerésre jutott (péld. a német kereskedelmi törvénykönyvb. stb.), avval fejezi be válaszát, hogy a leghirnevesb *európai és amerikai* nemzetgazdasági irók közöl igen sokat névszerint elősorol, kik mindnyájan a szabad s több- bankrendszer mellett nyilatkoztak, a mi által ellenfelének azon állítását, hogy e tekintetben válaszai nem voltak kielégítők, czáfolni törekszik.

Nem akarunk e vitakérdésben pártállást elfoglalni, s annak fejtegetésébe ereszkedni, hogy e szakemberek közül melyiknek volt igaza; azonban mégis alkalomszerünek tartjuk, egyik szakemberünknek t. i. *Érkövynek* egy-két tájékoztató megjegyzését e polémia felett ide igtatni, habár föltétlenül e nézetet sem osztjuk. Azt mondja ugyanis Érkövy [1]):

„Ha birálatot irnék e tárgyról, valószinüleg az álláspontokat kellene megigazítanom. Egyik részen ugyanis a tudományos elmélet *kérlelhetlen szigora* és követelései, másfelől az adott körülményekhez alkalmazkodó s minérdekeinket közelebbről gondozó gyakorlati ildomosság. Amaz ellen szól a tapasztalatilag még be nem takarított siker, emezt indokolja á viszonyaink közt annyira korlátolt kivihetőség. Az egyik az *elv* leventéje, a másik a *siker* eszélyes daliája.“ *És alantabb:* „elvileg fenlobogtathatni a zászlót, de az alkalmazásnál „átmeneti“ fokozatokról kell gondoskodni, viszonyaink és helyzetünk exigentiái szerint. Nem voltam soha a bankmonopoliumnak hive, de nagyon gondolkozóba esném, ha tőlem függene, a feltétlen bankszabadságot érvényesen kimondani. *Nálunk előbb decentralisálni kell*, azután a majd nyerendett tapasztalatok folytán haladjunk tovább!“

* * *

Miután az eddigiekben nem csak a publicistika, hanem a szakirodalom jelentékenyebb mozzanatait is feltüntettük már, nem marad egyéb hátra e szakaszban megérinteni valónk, mint az, hogy a bank- és hitelügyi tudományos irodalom is szép haladást tőn az utóbbi évtizedben, s hogy névszerint *Desewffy Emil* gróf „Fenforgó pénzügyi kérdésekről“ (1856. Pest) czimű jeles dolgozatában, *Lónyay Menyhért* „pénzügytani értekezéseiben“ [2]), *Keleti Károly* „Bankmono-

[1]) V. ö. „*Magyar Világ*“ id. czikksorozat XXVIII. és XXIX-ik szakaszának végét.

[2]) V. ö. „*Pesti Napló*“ 1857-ki foly. 285—290-ik számát, és „Közügyekről“ czimü munka 58—90. l.

polium vagy bankszabadság“ czimü (s a „Budapesti Szemle“ 1865-ki foly. VI-ik füzetében közzétett) dolgozatában, *Jánosi Ferencz* „A pénzválságok okai és ellenszerei“ czimű tanulmányában [1]) meg a most említett tanárnak *Weningernek „A bankügy elmélete“* czimű terjedelmesb művében [2]): oly literaturai termékeket birunk, melyek *bármely nemzet* irodalmában helyt foglalhatnának, s az ez irányban is szélesbedett láthatárunk s egyetemiesbé vált nézetirányunk hangos bizonyítékait képezik. Ide véve még azon két jeles dolgozatot is, mely a mult évben *Csengery* Antal és *Érkövy* Adolf tollából „a népbankokra“ vonatkozólag megjelent, s ez ép oly fontos, mint sok más szakkérdésekkel összefüggő tárgyat helyesen megvilágositja [3]).

E dolgozatok közül némelynek ismertetésébe azonban csak a következő szakaszban ereszkedhetvén, egyedül *Weningerére* nézve emeljük ki azt, hogy *a bankügy* és banküzlet tudományos alapvonalait tartalmazván, az európai szakirodalom leggondosb tanulmányozását árulja el; s azon irányban és szellemben, melyet imént a részletesen ismertetett bankkérdési polémiában láttunk, szerző nagy részben *correct s szabatosan* kifejtett nézeteit takarékpénztáraink szervezetének hiányairól, a szabad bankrendszerről, a bankalapitás és kezelés módozatai és szükséges ovatossági szabályairól stb. állitja szemeink elé.

Ha ide még azt is vesszük, hogy Weninger az ujabb időben (főleg a „Magyar Világ“ hasábjain) a legérdekesb pénzügyi czikkek egész sorozatát bocsátá közre, melyekben egyebek közt a franczia pénzrendszer elfogadását, takarékpénztáraink szervezete hiányainak orvoslását ajánlja, *az agió látszólag kedvező* hatásainak valóságban káros következéseit, pénzhitel s forgalomrendszerünk számos ferdeségeit felderiti, s nem egy jelentékeny indítvány vagy reformeszme alapos kifejtését adja: teljes joggal azt mondhatjuk, hogy Weninger az ujabb időben fölmerült hazai státusgazdasági irók közt a legkitünőbbek egyikének nevezhető [4]).

---

[1]) V. ö. *„Budapesti Szemle“* 1865-ki foly. II-ik füzetét.

[2]) Legujabban az Akad. statistikai és nemzetgazd. közleményei II-ik kötete 2-ik füzetében közrebocsátva.

[3]) Mindkettő orsz. gazd. egyesületünk kebelében több rendbeli tárgyalásoknak is szolgált alapul, s főleg *Csengeryé* annyiban is igen érdekes mü, hogy a Schulze-Delitsch-féle iparbankok körében tett *minden ujabb* tapasztalatok és észleletek gondos figyelembevételével szerkesztetett.

[4]) Kiegészitéseül e czikknek legyen e helyütt még röviden megérintve, hogy az érintetteken kivül még különösen az *uzsora* és a *kamatszabványok*, a

11. §.

Financzügy, adók és államadósságok körüli nézetek.

Az állami pénzügy s az evvel kapcsolatban álló tünemények hazánkban kevés kivétellel csak a legujabb időben kezdettek tüzetesb figyelem tárgyává válni, minek eredménye egyebek közt az, hogy ez iránybani publicistikánk épugy mint szakirodalmunk, meglehetősen szegény, s hogy jelesül számtalan feladvány van, melylyel hazánkfiai mindekkoráig pénzügytani szempontból nem foglalkoztak, s inkább a *közvetlenségi természetü* „praxis“ egyszerü megfigyelése vagy ösztönszerű sejtelmek eredményei azok, melyekkel e téren nálunk találkozhatni.

De fájdalom! annál több (még pedig jogos) panaszszal találkozunk e tekintetben, mely *azon nyomasztó állapot* folyományaképjelenkezik, melybe a hazánkban meghonosított „osztrák financzrendszer“ súlyos voltánál fogva jutottunk, mely egyetemes gazdasági s ipari életünkre fojtó légkör gyanánt nehezedett, a tőkegyarapodást lankasztá, s hazánkat a monarchia közfinancziai bonyodalmainak és rázkódtatásainak vészes körébe ragadta.

Innen van, hogy *ujabbkori journalistikánk épugy*, mint szaktestületeink „Jelentései,“ sőt komolyabb irányu irodalmi termékeink is kiválólag a sérelem-emlegetés „negativ“ eszmekörében mozognak, s hogy ez iránybani egész tevékenységünk és eszmemozgalmunk inkább a fennálló intézményeket *itészetileg* elutasítónak, mint *positiv alkotó és reformindítványozónak* nevezendő.

Mindenekelőtt az általános nézetirányt illetőleg, közmeggyőződése hazai szakembereinknek az, hogy anyagi jólétünk és előmenetelünk lényegileg *önálló magyar fináncz-* s belháztartástól föltételeztetik, s hogy mi sem képes ipari stb. felvirágzásunkat oly hathatósan elősegíteni, mint hogyha nemzeti financziánk a közbirodalmitól különválasztatik, a monarchia középpontjának monopolisztikus tulsúlya alól kiszabadulunk, s országos költségeink ugy mint jövedelmeink felől önmagunk, s alkotmányos faktoraink közvetlen közreműködése mellett intézkedhetünk, disponálhatunk. E nézetirány kifejezésre jut számtalan *hirlapi czikkekben* és tudományos művekben épugy, mint

---

takarékpénztárak és a hitelintézetek, a *biztosítási ügy* meg a *külföldi tőke előnyössége* vagy hátrányos volta stb. is oly kérdéseket képeztek, melyek körül hazai eszmemozgalmunk kiváló élénkségü vala az utóbbi évtizedben.

valamennyi tekintélyesb testületeink s magának (1861-kis 1865 68-ki) hongyülésünknek is nyilatkozataiban [1]).

Az *egyes főbb* kérdéseket pedig tekintve, melyek körül élénkebb eszmemozgalom fejlödött ki, *az adóügyi kérdés*, s névszerint a hazánkat leginkább érdeklő s legközelebbről *érintő földadó kérdése jelenkezik első sorban.* Jelesül

Az adó-kérdésre általában vonatkozó nézetek odairányulnak, hogy a hazánkban életbeléptetett osztrák adórendszer már csak azért is oly felette nyomasztó s igazságtalan, mert hirtelen, minden átmenetek nélkül, érdekeink teljes figyelmen kivül hagyásával honosíttattak meg az uj adók, s számos époly iparágat és foglalkozási nemet fojtottak el, melynek hazai viszonyainkban a virágzás és fejlödés legfőbb *kellékei és föltételei* meg vannak, tehát túlfeszített megadóztatásuk által mind az egyéni és közvagyonosságon, mind magán a státuskincstáron is csorba ejtetik.

Az adók egyes nemeit illetőleg kétségtelen, hogy hazánkfiai az indirekt adókat még kevésbé szivelik, mint az *egyeneseket vagy közvetleneket*; minek oka egyebek közt abban rejlik, hogy ép ez adonemek vannak összekötve a legnyomasztóbb faggatások és financzellenőrködési szabályzatokkal, melyek kivált az e dologtól amugyis szerfelett idegenkedő „magyar" helyeslését sohasem fogják birni, még akkor sem, ha mindjárt nem volnának is oly terhesek, mint a minők tényleg és minden tekintetben. Innen van, hogy a (tág értelemben szinte ide tartozó) egyedárusági adónemek, a bélyeg és illetékdijak és a fogyasztási adók a legnépszerűtlenebbek; mig a direkt adónemek közül a *telekadó az*, a mely miatt legtöbb panasz hallható, s pedig nem csak azért, mivel szerfelett súlyos, hanem azért is, mivel feltünőleg hiányosan és aránytalanul van eszközlőbe véve s kivetve, s mivel az ez ügybeni panaszok tényleges orvoslása igen nehezen eszközölhető.

Az államjószágokat illetőleg uralkodó [2]) nézet nálunk az, hogy el ne idegeníttessenek, a státus kezeiből ki ne adassanak; azonban a

---

[1]) V. ö. egyebek közt *„Ország"* cz. politikai lap 1863. april havi számait, *„Hon"* 1865. aug. 22. s köv. *„Pesti Napló"* 1857-ki foly. jan. 23. s köv. 1861. jan. 6. s k febr. 22. s k. márcz. 15. s k. *„Pester Lloyd"* 1855. nov. 16. s k. *Lónyay Menyhért* 1861-ki országgyülési beszédét; e sorok irója: vámpolitikájának 304. s k. lapj. *Kovács Lajos* rendezési kérdések 62. s k lapj. stb.

[2]) Illetőleg évszázados törvényeinkben és közjogi intézményeinkben is gyökeredző nézet.

bérbeadás rendszere ellen csekélyebb az ellenszenv, főleg miután azon szomoru tapasztalattal állunk szemben, hogy állami (s közalapítványi) jószágaink felette rosszul jövedelmeznek, s az állami önkezelésben tartott jószágokon az üzlet és gazdálkodási mód igen sok kivánni valót hágy fenn [1]). Legujabb időben az államjószágok és különösen a *hazai közalapítványok ismét élénk figyelem* tárgyává váltak. Egyfelől névszerint azon több rendbeli osztrák financzműveletek folytán, melyek e jószágoknak elzálogosítására, sőt elidegenítésére is czéloztak, másfelől azon hazai kormányférfiaink által ép napjainkban kivitt reform folytán közalapítványaink tekintetében, mely szerint ez utóbbiak az idegen szellemű osztrák pénzügyi hatóságok kezeiből kivétettek s hazai organumok igazgatása alá helyeztettek [2]).

A bank- és hitelügyet illető nézeteket már az előbbeni szakban ismertetvén, még csak egy nagyobb jelentőségü financztárgy van, melyre nézve uralkodó eszméinknek bizonyos határozottabb kinyomatu iránya van. *És ez az államadósság.*

Az államadósság kétségtelenül egyike azon dolgoknak, melyeknek csak említése is *borzadályt* idéz elő a „magyar" érzületben; minek oka jórészt abban rejlik, hogy apáink évszázadok óta gondosan óvakodtak közkölcsön-műveletek és státusadósságok tételétől, s az adósság, mert tőkékbeni szegénységünknél fogva csakis a *külföldtől lett* volna nyerhető kölcsön, olyas valaminek tartatott mindenkor hazánkban, a mi bennünket az idegenek *tributariusává* tesz, s nemzeti önállásunkat veszélyeztetheti. — Innen fejthető meg, miért talált az ujabb korban is mindenkor oly nyilt ellenszenvre a státusadósság ügye körünkben, mért tekintett és tekint az 1861-ki és 1866-diki hongyülés oly féltő tartózkodással a feladvány megoldásának elébe, s mért irtódzik különösen a legtöbb magyar *külföldön fölvett* adósságoktól, a mennyiben azt tartja, hogy ha már adósnak kell lennie valamely nemzetnek, legyen adósa önmagának, saját polgártagjainak, hogy az évi kamat külföldre vándorlása elkerültessék.

Ezek jelentékenyebb momentumai financzügyi felfogásunk s uralkodó eszmekörünknek.

Lássuk most szakirodalmunk ez iránybani termékeit, hogy átnézetünk e szempontból is teljes legyen.

---

[1]) Lásd még Török: Publicistikai dolgozat 104. 110. s köv. l.

[2]) Kiváló érdekü s nagyfontosságu irodalmi termék ez *alapítványokra* nézve a hason feliratu czikk „Az egyetemes magyar encyclopädiában" (többek tollából) jelesül II-ik k. 204—346. lap. Lásd még *„Pesti Napló"* 1865. augusztus 15-ki számát.

Pénzügyi íróink sorában mindenesetre első helyen kell említenünk gróf *Desewffy Emilt*, ki 1856-ban közzétett jeles dolgozatában „A fenforgó pénzügyi kérdésekről" (Pest) a monarchia súlyos financziális helyzetét tévén elmélkedései tárgyaul, azt mutatja ki, hogy a bajok *valódi kutfeje* a megzavart általános közállapotok- s közgazdasági viszonyokban rejlik (U. 1—10.), hogy a birodalmi pénzügy rendezése mindenekfelett szilárd, takarékos s uj elvekre fektetett háztartást, czélszerubb bank- és hitelszervezetet, s a productió és forgalom csatornáinak külföldről beszerzendő jelentékeny *mennyiségü nemes érczczeli* megtelését szükségesíti; végre különös vonatkozással hazánkra, a birodalmi bankrendszer decentralisátióját követelvén, azt mondja, hogy „országos bankok" is léptessenek életbe (p. 100 s köv.), s hogy törekedjék a központi kormány egész pénz- és bankjegyforgalmát az Angliában követett *Peel-acta-féle* elvekre alapítani (VII-ik szakasz.) Desewffy gróf e művével megjelenése idejében kitünő hatást idézett elő, s hazánkban is jelentékeny lendületet adott az e kérdések körüli eszmemozgalomnak, sőt egy-két jeles szakférfiunak (péld. Lónyaynak) további hasoniránynu értekezéseire is szolgált kiindulási pontul. E kétségbevonhatlan érdemei mellett a tudós grófnak azonban nem lehet egészen *haligatással mellőzni azt*, hogy fejtegetéseinek egyes részei, névszerint pedig a *pénz természete* és szerepére vonatkozó, nem állott a mai tudományos elmélet szinvonalán, a mennyiben például papirpénz és érczpénz, s papirpénz meg bankjegy közt az élesb határvonal felállítását szem elol téveszti, s ez iránybani elméletét egy német iró *Oppenheim* „Natur des Geldes" czimü (1855-ben megjelent) és sok tévfogalmat tartalmazó dolgozatára alapítván, oly következtetésekre is jutott, melyek a tudomány ujabb álláspontjával meg ***nem egyeztethetők***.

Nehány szintén nagyobb becscsel biró értekezéssel gazdagította irodalmunkat e tekintetben *Lónyay Menyhért*. „A pénzügyi kérdések" azután „A földadóról" és az „Ujabb adatok a magyarországi földterületi és adóviszonyokról" czimü dolgozatai által; melyek elsejében névszerint Desewffy és más uj (német) státusgazdák munkáit taglalja, a második és utóbbiban pedig a *telekadó fennálló* rendszere és szükséges reformja felett mondja el alapos nézeteit, s egyebek közt birálva a bécsi financzminiszteriumnak (1860-ban tervbe vett átalakítását a földadónak) a kataszter-jövedelmi telekadóztatás mód mellett emel szót [1]) a föld vételárra stb. alapítandó adóforma ellenében.

---

[1]) V. ö. „Közügyekről" cz. m. 102. s köv. l.

Igen sok szellemdús és helyes nézet jut kifejezésre ismert nevü hazai *publicistánk Kovács Lajos* „Kisérlet a rendezési kérdések megoldására“ (1863 Pest) czimű dolgozata főleg azon szakaszaiban, a hol a közös ügyek kérdését (sz. 56. s köv.), a pénzügyi közösséget (62 s köv.) s az *adórendszert* (66. s k.) vonja taglalat alá, s egyebek közt bebizonyítani iparkodik azt, hogy korunkban az ipar, vám- és adókérdések szoros összefüggésben állanak, hogy a tőke, ipar és közlekedésnek megvannak világtörvényei, melyek nem türnek oppositiót, kivételeket stb. s hogy absolut föltétlen financzialis önállóság Magyarországban a monarchia irányában igen nehezen vihető keresztül.

Említést érdemel e helyütt pénzügyi irodalmunk ujabb fejlődési szakára nézve, hogy már két *rendszeres „Pénzügyi“* munkával is birunk, jelesül *Karvassytól* és e sorok irójától; a mazé mint önálló tankönyv „A pénzügyi vagy államháztartási tudomány“ czime alatt (1863 és 1865-ben) emezé pedig mint kiegészítő része „Nemzetgazdaság“-tani kézikönyvének (1863-ban) jelenvén meg. Mindkét dolgozat a főleg Franczia- és Németországokban magasb tökélypolczra jutott financziális elméletet tartalmazza, s az adók és az államadóssági ügynek kiváló figyelmet szentél.

Weninger, Érkövy, Vodjaner, Keleti és Jánosi némely idevágó értekezéseikről már volt szó, s azért csak még futólag említjük meg, hogy *Csengerynek* az „Ujabbkori Ismeretek“ tárában foglalt némely kisebb dolgozatai, *Trefortnak* némely ujabbi hirlapi czikkei, *Falknak* és *Jánosinak* a „Pesti Napló“ hasábjain közlött számos kisebb értekezései, *Fényesnek* a „magyar egyetemes Encyclopädia“ „Adó“ czimű czikkébeni (főleg történeti szempontból is terjedelmesb) fejtegetései hazai irodalmunknak szinte e szakához számitandók, s oly szellemtermékek, melyek a tudomány szinvonalának teljesen megfelelnek. Végre itt is kiemelendő, hogy jeles *statistikusunknak Konek Sándornak „kézikönyve“* is sok helyes és józan financzügyi nézeteket tartalmaz, s e tekintetben is szakirodalmunk kitünőbb termékei közé sorolható [1]).

* * *

Befejezvén ezekkel a jelen fejezetet is, legyen szabad még pár szót az itt bőven kifejtettekhez csatolnunk.

Ha rövid pillantást vetünk közgazdászati eszmefejlődésünk ez utolsó s legujabb időszakára, nem lesz nehéz ismételten azon uralkodó

[1]) Az államjószágok és alapitványokra vonatkozólag fentebb idéztük terjedelmes czikk az egyet. magy Encyclopadiából (II. k. 251 s k.) is ide sorolható.

főirányalatokat fölismerni, melyek egész nemzeti nézetkörünkön keresztül vonulnak, s annak sajátszerü jelleget és charactert kölcsönöznek. Jelesül:

Az egészben épúgy mint a részletekben mutatkozó visszahajlás a Széchenyi agitátióinak első korszakára, a szabad forgalmi és kereskedelem-szabadsági tendencziák előtérbe jutása, *a protectionismus elnémulása*, a közvetlenül érintő nagy praktikus kérdések praktikusb szempontbóli felfogása, s mindenekfelett az őstermelési és agricolérdekeknek határozott hangsulyozása stb. megannyi ismertető vonások, melyek a „nagy magyar" reformtörekvéseinek első szakára emlékeztetnek. Mig másfelől azon körülmény, hogy az eszmefejlődés mind általánosb s szélesb látkörüvé válik; sok azelőtt figyelembe alig vett nagy feladvány tüzetes mérlegelése, s az e körüli nézetsurlódás *mind tágasb körökben* kezd mutatkozni; az anyagi érdekek a társadalmiakkal és a politikaiakkal való benső összefüggésökben naponként jobban kezdenek méltányoltatni; valamint az, hogy nemzetgazdasági tanulmányainkat, *irodalmi termékeinket és szakbeli* nyilatkozatainkat általában és majdnem kivétel nélkül a *modern-európai* szellem lengi át, s a tudományosság vezérnépeinek haladásai és eszmeáramlatai tüzetes szem előtt tartása uralkodóvá kezd válni; és így mind a szakszerüség, mind a *szempontok többoldalusága* s magasb volta félreismerhetetlen, s arra jogosít, hogy e legujabbkori fejlődési szakunkat (mint fentebb és a czimezésben csakugyan tevők is) a közgazdasági eszmekör „egyetemesb szinvonalra" emelkedése korának nevezzük, s daczára mindazon tévedéseknek és sophismáknak, melyek ép az ujabb időben sem hiányzottak és hiányzanak (de a melyek, mellesleg legyen megérintve, ép e gyorsabb lüktetésü fejlődési processusnak természetes folyományai) az 1850—1866. közti eszmefejlődést több tekintetben előbbrehaladást és emelkedést jelzőnek nyilvánítsuk.

ZÁRFEJEZET.

Eredmények és következtetések.

1. §.

Visszapillantás egyetemes közgazdasági eszmefejlődésünkre.

Feladatunknak végén állva, kell hogy egy futólagos *pillantást vessünk vissza* azon több századokat átkaroló fejlődésmenetre, melyben a nemzetgazdasági nézetek hazánkban szerény kezdeményekből lassanként összefüggő eszmekörré alakulva, köz-felfogásunkban rendszeresb „*egészszé*“ váltak; irodalmunkban úgy mint sajtónkban és törvényhozásunkban concrét kifejezést nyertek; s a nemzeti gondolkodás- és elméletnek úgy, mint praktikus törekvéseink jelentékeny mozgató rugóivá, *süt politikai és culturai* eszmevilágunknak valódi elemeivé is lettek.

Közgazdasági nézetkörünk történeti fejlődésében, jelesül, mindenekelőtt szemünkbe ötlik a szellemvilág és tudományos élet fejlődésében általánosan tapasztalható *azon törvény*, melyet az *integratio törvényének* nevezhetni, s abban áll, hogy az eszmék mozgalma- és alakulásában mindig bizonyos folytonosság és *fokozatosság létezik*, az az, a nézeteknek nézetekkel, eszméknek eszmékkel találkozása és surlódása, az általános felfogást s irányalatot mindig szélesb alapra állítja s tágasb láthatárúvá teszi; a kezdeményekben *természetes hézagok*, tévelyek, az idő folyamában mindig jobban pótoltatnak s rectificáltatnak; szóval a tökélyesbülés *és haladás elve e téren is*, daczára időnkénti visszaesések vagy fejlődési szüneteléseknek, mindjobban emelkedik érvényre és hatályosságra. E törvénynek uralma összes hazai eszmefejlődésünkben is kimutatható, a mennyiben közgazdasági nézetkörünk, szerény kezdemények- és sejtelmekből, jelesül *a 18-dik század alatt*, legalább *a törvényhozás* terén, már összefüggőbb alakot kezdett ölteni; a 90-es évek óta 1825-ig egyfelől praktikus irányban lett önállóbb, másfelől a nemzeti irodalomban is helyet foglalt; innen pe-

dig s jelesül Széchenyi föllépttétől a harminczas évek elején, egészen a jelenkorig, már *rendezett egészként*, a nép- és államháztartás valódi elv-rendszereként tünik fel, és pedig a szellemi és politikai élet minden nyilatkozási köreiben, a journalistikában úgy *mint az irodalomban*, a törvényhozásban úgy mint a kormányzatban, a sociális törekvésekben úgy mint az iskolában.

E fejlődési processus két fő szaka szerint, összes közgazdasági eszmekörünk történelmének tulajdonkép *csak két fő* stádiuma volna megkülönböztetendő, u. m. Széchenyi *előtti és utáni* korszak, amaz a kezdemények és készülődés, emez a rendszeresség és egészletesség stádiumát képezvén; amott kiválókép a törvényhozás és a praktikus államtevékenység, emitt ellenben a törvényhozáson és államtevékenységen *kivül már* a szellemi és socialis életnek is minden egyéb körei: tudomány és társadalom, irodalom és iskola, sajtó és publicistika is szolgálván eszmesurlódási alapul.

Egy *további jellemvonása* összes közgazdasági nézetfejlődésünknek az, hogy minden időszakban bizonyos *centrális eszmekör* vala az uralkodó, mely körül, mint tengely és központ körül, minden fogalmak, iránylatok és törekvések forogtak; mely az egész időszakbeli fejlődésnek sajátszerü szint és jelleget kölcsönzött, *s életben és elméletben* minden jelentékenyebb alakulatoknak kiindulási pontul szolgált. Legyen elég e tekintetben a *18-ik században* át uralkodó *jobbágyügyi* és iparalapítási kérdésekre, az 1790—1830-ig szőnyegen volt *financziális* bonyodalmak körüli vitákra, a harminczas években túlnyomólag szerepelt *szabad kereskedelmi* és *agricoláris tendenciákra*, az 1840—1848 közt hangsulyozott protectionistikai és vámpolitikai czélzatokra, az 1850 óta napjainkig első sorban szereplő *közlekedési* és hitelügyi törekvésekre utalnunk.

Nem kevésbé szembeszökő vonása egyetemes *eszmefejlődésünknek* azon szoros kapcsolat és viszonyosság, mely a nemzetgazdasági és a *közjogi kérdések* és törekvések közt mindenkor létezett. Annyiban is kiváló fontosságú momentum, hogy az anyagi érdekeknek a fensőbb országos érdekek elé vagy fölébe helyezését mindenkor akadályozá, a politikai és gazdászati törekvések és czélzatok elágazását vagy ép *ellenkezését nehezíté*, s arra is vezetett, hogy hazánk legfőbb javai, országos önállóságunk, alkotmányunk és nemzeti szabadságaink áruba bocsátásának, anyagi *előnyökérti cserébe adásának* veszélyétől megóva maradtunk.

Nem ismerhetni, továbbá félre, hogy nemzetgazdasági eszmekörünknek mindenkor kiválólag *praktikus jelleme* vala, hogy az a

gyakorlati élet szükségei, törekvései és áramlataival az első kezdeményektől fogva mind mai napig a legbensőbb összefüggésben állott; s egyfelől kiindulási pontjai, másrészt végczéljai minden irányban a practikus köz- és *államélet mozgalmaira* vezettek vissza.

E momentumnak közgazdasági nézeteink fejlődésében több igen nagy horderejü folyományai valának, melyek közül azonban csak arra utalunk, *először: hogy a tulajdonképeni* nemzetgazdászati elméletre, s az ezen sarkaló nagy tudományi igazságok egységére és rendszeres felfogására nálunk majdnem a legujabb korig, csekélyebb súly fektetteték; másfelől arra, hogy közgazdasági nézeteinknek ép e szoros egybefüggése a gyakorlati életmozgalmakkal, az életnek az eszmékkel való közvetlenebb érintkezését és *kölcsönhatását* vonta maga után, a minek legalább sok tekintetben igen jó, üdvös és termékenyítő következményei valának.

A mi továbbá viszonyunkat *a külföld közgazdasági* nézetköréhez és irányaihoz illeti, e tekintetben kétségen kivüli ugyan az, hogy *közvetlen* befolyást az idegen elméletek, irodalom vagy törvényhozás reánk soha sem gyakoroltak, s hogy e szerint *bizonyos önállóság* s eredetiség ez irányban sem vitattathatik el tőlünk: de ép oly bizonyos az is, hogy eszmefejlődésünk számos fonalszálai a hangadó népek nézetkörével, és iránylataival mindenkor *egybefüzve* valának; a kort mozgató s dominálo általános elvek vagy eszmék *mi reánk is* mindig igen nagy mérvben hatottak; s hogy főleg az ujabb időben, s jelesül *Széchenyi föllépte óta:* a hazai és idegen theoriák, irodalom s legislatió igen sok hasonlatosságot kezdenek tanusítani, sőt sok tekintetben már egészen azonos alapokon és elveken is sarkallanak.

Nem hiányzottak azonban közgazdasági eszmefejlődésünk menetében soha sem oly *tévfogalmak* vagy felfogási irányok, melyek sem a tudomány sem az élet igényleteivel meg nem egyeztethetők, sőt többé kevésbé veszélyes sophismák kutforrásait is képezék; de másfelől megelégedéssel utalhatunk e tekintetben arra is, hogy az *elmélkedés és praxis oly nagy* aberrátiói az igaztól és helyestől, mint egyik másik népnél a külföldön, *a sophismák oly káros* s mélyen gyökerezett uralma, mint némely időben odakünn idegen országokban tapasztaltatott, hazánkban soha, vagy csak igen csekély mérvben foglalhattak helyet. Legyen elég e tekintetben fölemlítenünk, hogy Magyarországon soha és semmiféle időszakban sem tévedett a közfelfogás annyira, hogy (ugy mint Franciaországban a Colbertek és XIV-ik Lajos idejében) az ipar és magánüzletek „*droit-domanial*"-nak nyilváníttattak volna; a merkantilismus hazánkban sohasem örvendett

oly széles befolyási körnek, és sohasem birt oly nyomasztó rendőrszervezeti intézményeket az ipar s forgalom terén meghonosítani, mint Németországban, Spanyolországban, vagy Frankhonban; hogy a *feudalismus és középkorias* aristokratismus eszmeköre, s magukat túlélt institutiói ujabbkori törvényhozásunk, irodalmunk- és publicistikánkban tüzetes szószóllókra, *apostolokra sohasem* találtak; nemkülönben az is, hogy a magyarnak valárdabb észjárásánál s kiválólag a gyakorlatiságot és positivitást szem előtt tartó irányánál fogva, soha sem birtak körünkben érvényre emelkedni közgazdasági rajongárok *utopisztikus elvei;* s hogy e szerint legalább mind mai napig, törvényhozásunk épúgy mint irodalmunk és politikai sajtónk, megóva maradt oly nézetek és eszmék befészkelőzésétől, melyek csak a társadalmi és közélet alapjainak megmérgezésére vezetnek s az egészséges fejlődést megakasztani szokták.

Nem ismerhetni ezek mellett félre azt sem, hogy *statusgazdasági* törekvéseinkben az ipar- és forgalmi életnek épugy mint a politikainak egyik főfő rugója a *szabadság* elve minden időben irányadó vala; a monopolok s egyedáruságok, a regalismus és fiskalismus középkorias intézményköre elismerésnek vagy pártolásnak soha sem örvendett; a velünk egy korona alatt egyesített tartományokban alkalmazásban *álló bureaucratiko-policziális* és financziális *ideák meg intézmények* mindig nyilt ellenszenvre találtak; és igy, ha közviszonyaink egyéb tekintetekben annyira mostohák, fejlődésünk anyagi, szellemi és politikai irányban oly szerfelett megnehezítve nem lett volna, Magyarország már csak e körülményeknél fogva is *ma* közgazdaságilag sokkal magasabb polczon állana.

Mindezeken kivül kétségbevonhatlan jellemvonása nemzetgazdasági eszmefejlődésünknek, egyfelől az eszmék különböző nyilatkozási körei (törvényhozás, publicistika, irodalom) *közti szoros összefüggés és kölcsönösség*, másfelől a nézetek és törekvésekbeni *következetesség;* amazt azon értelemben véve, hogy tudomány és legislatió, irodalom és sajtó stb. mindenkor és minden irányban lényegileg kezet fogva s egymást támogatva haladott, azonos alapelvekből indult ki, s *azonos czélpontokra* törekedett, jelentékenyebb divergencziák e tekintetben tehát elő soha nem fordultak; emezt, vagyis a következetességet ugy értve, hogy eszmefejlődésünk mindenkor *azon egy irányban haladt,* minden időben lényegileg ugyanazon nagy vezérelvek befolyása alatt állott, s különösen, hogy számos institutióra vagy törekvésre utalhatni, mely századokon át szakadatlanul következetesen nemzeti eszmekörünkben szerepelt; szellemi és politikai küzdelmeink-

ben, követeléseinkben mindig ujra és ujra fölmerült; az összes eszmeáramlatnak forranyagát, ohajainknak ujra meg ujra napirendre került tárgyát képezék.

2. §.

Közgazdasági eszmefejlödésünk a törvényhozás, az irodalom és a publicistika szempontjából különösen.

Forduljunk most annak figyelembevételéhez, *mily anyagi iránylatokkal és eredményekkel állunk szemközt*, ha közgazdasági nézeteink alakulásának három fő nyilatkozási terét, a törvényhozást, az irodalmat s tudományt és a journalistikát egyenkint és külön veszszük vizsgálat alá.

A) Lássuk jelesül először a *törvényhozást*.

E tekintetben figyelmesb szemügyrevétele kilencz-százados történetünk és országgyülésileg alkotott törvényeink- és institutióinknak a következőket tanusítja.

A mi az *Árpádok időszakát* illeti, ez alatt nemzeti legislatiónk bizonyos meghatározott elvrendszert nem ismert ugyan még, melyet kiindulás pontul vett volna; de kétségtelenül iparkodott oly elveket követni, melyek az akkori viszonyok közt az anyagi élet és érdekek előmozditására alkalmasaknak mutatkoztak. Igy egyebek közt először mintegy *plántálólag lépett fel* a törvényhozás, miután nem volt még igen mit fejleszteni, s csak *az alapok valának* előkészitendők, melyeken az ipar és gazdaság felvirágoztatásának a lényegesb előföltételek megszerezhetethettek. Egy másik irányelv volt a nyugati népeknek eszméit, institutióit hazai földünkbe átültetni, szorgalmas és productiv erőket rejtő idegeneket betelepiteni, s ez által a belső fejlődésnek impulsust ádni s mintegy követendő példákat elébe állitani. *A törvények inkább csak* biztositólag, az egyéni tevékenységnek és törekvéseknek határt és irányt szabólag hatottak; a nagy „egész“ pedig még illő kifejezésre s egységes méltányolásra, főleg státusgazdászati tekintetben, bennök nem talált. Végre több figyelem fordittatott a törvényhozás által ez időben a *földmivelésre* és a kereskedelem védelmére, mint positiv fejlesztésére; mig másfelől közpolicziai irányban is inkább a csalások elkerülése és akadályozása, kihágások korlátozása, mint *positiv rendezés* vétetett a törvényhozók által czélba.

A tizennegyedik és *tizenötödik* században, vagyis az Anjouk korától a Hunyadiakénak végéig, ellenben, már az anyagi érdekek *positiv támogatás*- s bizonyos szervezésben részesittettek. A földmüve-

lés és a földbirtoki rend állása kedvezőbbre fordul, az ipar és kézmű lényeges támogatás-, sőt közjogi méltányolásra is talál, a jobbágy költözési szabadságának nagy elve érvényre jut, *a czéhszerkezet, a vámügy*, a forgalmi politika helyesb elvekre alapítva jelenkezik! Megannyi bizonyságai annak, hogy fejedelmeink és törvényhozóink ez érdekek fontosságáról már határozott meggyőződéssel birtak, s hogy az államczélok s feladatok körében a közgazdaságiak *az öket megilletö* hely elfoglalására méltóknak ismertettek.

A *16-ik és 17-ik* század alatt több tekintetben az ép mondottaknak ellenkezőjével találkozunk. Egyfelől jelesen a mennyiben kül- és belviszályok, forradalmak és polgárháborúk, az összes köz és társadalmi rendet szünetlen rázkódtatásoknak tevék ki; másfelől annyiban, hogy a polgári osztályok közti *érdekharczok és a földmivelö* jobbágyok elnyomatása, a főrendek garázdálkodásai, s mindenekfelett az országos önállóságnak megszüntével járó *idegen befolyások* és törekvések visszás hatásai folytán, az ipar s forgalom felvirágzása módfelett akadályoztaték, és igy az országos törvényhozás is nem annyira *positiv alkotási* irányban működhetett, hanem kiválókép csak a visszaélések megszüntetésére s azsarolások és önkényeskedések megakadályozására vala kényszerülve figyelmét fordítani.

Uj s reményteljesebb korszak nyilik a *18-ik század kezdetével.* Eltérőleg ugyanis az eddigi irányalatoktól, mind a politika és közjog, mind a közgazdászat és az államháztartásban lényegileg uj elvek, uj felfogás, uj *törvényhozási czélzatok* jutnak érvényre. Az ország anyagi reformja halaszthatlansága öntudatosan s egész terjedelemben föl-ismertetvén, *a javítások és tervezetek első* kezdeményei kerülnek szőnyegre. Ellentét mutatkozik azonban a kormány s a karok és rendek közt, a mennyiben amaz a közgazdasági átalakulásnak egyik főföltételét a jobbágy-osztály helyzetének gyökeres megjavításában, az országgyülések pedig, mint még a *nemesi privilegiumokhoz* ragaszkodók, az ipar és vámpolitikai rendszer általános megváltoztatása és magyar szellembeni intézésében vélték rejleni. Ez végre azon időszak is, mely egyfelől csakugyan több üdvös hatásu institutiót alkotott meg, s hazánkat valódi modern-állammá kezdé változtatni; de másfelől visszás eredményüvé is vált, mert (kivált második felében) Magyarország érdekei az *osztrák monarchia* érdekeinek utána kezdettek helyeztetni, és sok oly intézmény s elv fészkelődött be hazai közgazdászatunkba, melynek visszás következései nemcsak anyagi, hanem közjogi és politikai életünkre nézve is könnyen constatálhatók.

A kilenczvenes években megindult s nagy reményekre jogosító

törvényhozási reformmozgalom a *század nagy eszméi*- és törekvéseinek kölcsönzött viszhangot. Az ipari és forgalmi szabadság, a pénz- és hitelügy, a közlekedés és financz, a földmüvelés és a kereskedelem érdekei s előmozditási közegei egyenkint és együttvéve találnak méltányolásra; a nemzeti alkotmány, státusélet és háztartás önállóságának és *autonomiájának nagy elve* minden irányban lendítő és élesztő tényezőként szerepel. Ámde a franczia háborukkal bekövetkezett sulyos idők nem csak megakasztá e korban is a szerencsés továbbfejlődést, hanem egykorulag a legsujtóbb politikai rázkódtatásokkal, és alkotmányunk s törvényhozatali működésünk erőszakos felfüggesztésével, az osztrák financz-bonyodalmak is nehezedtek hazánkra, melyek alatt majdnem végkép összeroskadánk.

E küzdelmeink labyrintjéből *a Széchenyi-kor* első felében, vagy is a harminczas évek alatt kezdénk kibontakozni. Szép és fényteljes epocha annyiban, hogy a nemzet egy igazán nagy államférfiú és státusgazda kezdeményezése mellett, évszázados mulasztásait és hibáit egyszerre pótolni, megigazitni siet, a *legislatió* bámulatos erőfeszitéssel és szorgalommal a közgazdászati feladványok megoldásához fog, s mit ezelőtt évtizedek s egy félszázad alatt kivinni nem lehetett: az egykét év *alatt törvényileg és közigazgatásilag* végleges elintézésre talált. Ez azon idő, melyben az ipari és gazdászati érdekeknek némely közjogiakkali megegyeztethetlensége általánosan fölismertetvén, egyebek közt a *nemzetgazdasági tekintetek* át kezdik lyukgatni a nemességi kiváltságok rendszerét, épügy, mint azon régi formákat és viszonyokat, melyek ama kiváltságok- és feudális irányokkal benső kapcsolatban állottak! Ez végre a nagy reform-tervezések, az általános anyagi *regenerátio* elveinek formulázási időszaka; mig a Széchenyi-kor második fele, s az azt követett democrat irányú *Kossuth-féle időszak már* az általánosságokról a részletezésre, a tervezések stadiumából a positiv alkotásokéba vezet át, s abban nyilatkoztatja fő tendenczióját, hogy mig azelőtt tulnyomólag a szabad-forgalmi és a mezőgazdasági eszmék voltak az uralkodók: ez utóbbiban már az ipari protectió, a gyártás és a nemzeties vámpolitika, közlekedés és adóügy tekintetei a mérvadók.

Az utolsó, vagyis *a 48-ki rázkódtatástól* a jelenkorig lefolyt idő törvényhozási tekintetben, szomorú közjogi viszonyainknál fogva, lényegileg steril és gyümölcstelen; annál élénkebb és izgalmasb ellenben az alkotmányellenes *kormányhatalom, mely az utóbbi* másfél évtized alatt az anyagi reformok és változások egész sorozatát vivé keresztül, melyeknek részben jó hatása azonban az által igen csekély

mérvre szoríttaték, hogy az intézkedések és szabályozások rólunk nélkülünk történtek, és sok jószándéku s *helyes reformlépés* a közbirodalom súlyos anyagi helyzeténél, zilált közpolitikai és pénzügyi viszonyainál fogva szükségkép sikernélküli maradt, vagy ép visszás eredményeket is szült [1]).

Egy mindenesetre nagy fontosságú s összes közgazdasági legislatiónkból diadalmasan kimutatható vonása végre törvényhozásunknak az, hogy sohasem mondott le nemzeti gazdaságunk *országos önállósága és* függetlensége nagy (közjogi) elvéről, s hogy mint hazánk bölcse *Deák Ferencz* győzedelmesen bebizonyítá [2]), sohasem szüntek meg országgyüléseink határozottan hangsulyozni s érvényesíteni azt, hogy Magyarország valamint politikai tekintetben, úgy közgazdaságilag is egy önálló s magában *bevégzett „egészét"* képez, „egészet," melynek érdekei más országéinak alá nem rendeltethetnek, mely törvény és alkotmány-biztosította azon jogát, hogy önnön ügyeiről e tekintetben *is önmaga határozzon*, gyakorlatát sohasem adta fel, sohasem engedte kétségbe vonatni, vagy szem elől tévesztetni.

Ennyit törvényhozásunkról.

B) Lássuk most közgazdasági eszmefejlődésünket a *tudományos theoria és az irodalom* szempontjából.

E tekintetben mindenekelőtt arra kell utalnunk, hogy nemzetgazdászati nézetkörünk elméleti s szakliteraturai kifejezésre egészen a 18-ik század végéig nem talált, s csak ez utóbbi időszakban, vagyis a kilenczvenes évek elején kezdett tüzetes *irodalmi termékek tárgyává* válni. Nem ugyan oly értelemben véve ezt, mintha azelőtt ép semmiféle tudományos dolgozat sem foglalkozott volna közgazdasági elvekkel és viszonyokkal, hanem annyiban, a mennyiben hazai eszmekörünk csak az (ránk nézve politikailag is oly nagy fontosságú) *1790—91-ki években* kezdett önállóbb s befejezettebb theoria alakját ölteni, s névszerint egy *Szapáry* és *Skerletz*, *Berzeviczy* s más praktikus irók és nemzetgazdák önálló szakmunkáiban tüzetesen képviseltetni.

---

[1]) Szükségtelen említenünk is, hogy az absolut kormány ez intézkedései ellen az 1861-ki törvényhozó testületben a visszahatás élénk kifejezésre jutott, s hogy kivált a mi a magánjog és birtokviszonyok terére tartozó változásokat 1850 óta illeti: ez utóbbiak az országgyülés ált l is elismert országbirói értekezletekben hazai alkotmányunk és jogintézményeink szellemében módosíttattak, s azután a hongyülés által ideiglenes érvényüeknek elismertettek. V. ö. a tárgyalásokat az *orsz. irományok* 1861. pag. 16 s köv. 76. s köv. *Diarium* 98. s köv.

[2]) V. ö. *Deák Ferencz:* Adalék a magyar közjog történetéhez 1865. 53. s k. 67. s k. 140 s k. lapokon.

Jellemző egyébiránt s igen érdekes momentum itt az, hogy hazai *szakirodalmunk* e (kétségtelenül örvendetes) kezdeményei egészen egy időbe esnek a külföldi tudományos literatura e korbeli azon élénk föllendülésével, mely az angol földön keletkezett s onnan a kilenczvenes évek elején az összes európai continensre átplántálódott első valóban tudományos rendszernek, *a Smithianismusnak* érvényre jutásában mutatkozik; nem különben azon további, evvel kapcsolatban álló jelenség, hogy a magyar nemzetgazdasági theoria, mely a fentebb nevezett első nagy státusgazdáinknak nézetkörében kifejezésre talált, s határozottan már az új irány *s új iskola szellemében* vala megállapítva, irodalmi fejlődésében két nagy előfokot, t. i. a merkantilismus és a physiocratismus *előfokát átugrotta*, azaz, a külföldi tudományos eszmemozgalomban a Smithianismus uralomra-jutása előtt szerepelt rendszereket mellőzve, egyszerre a legujabbnak, illetőleg a legtökélyesbnek tantételeit vette alapjául és kiindulási pontjául.

A századunk első tizedében oly nyomasztó hatásúvá vált pénzügyi bonyodalmak, melyekre nézve országos legislátiónk működésében oly sok helyes és szakszerü nézetek jutottak kifejezésre, *irodalmi* tekintetben tüzetes megvitatásra nem találtak, s igy azon sajátszerü vonása hazai szakliteraturánknak, miszerint a szorosb értelemben vett *financz-kérdések* s államháztartási viszonyoknak mind mai napig is aránylag igen kevés figyelmet szentel, már e korszakban is, és pedig tudományos elméletünk alakulásának nem ép előnyére, kétségtelenül mutatkozik.

Annál nagyobb *lendületet vett* közgazdasági irodalmunk századunk első harmadának végétől fogva, jelesül gróf *Széchenyi föllépte* s egymást nyomban követő remek munkáinak közrebocsátása óta. Valamint ugyanis a törvényhozás és a társadalmi munkálódás terén, ugy különösen a tudományos *elméletén is*, ettől az időtől fogva kezd igazán a nemzetgazdászat nagy igazságainak és elveinek uralma érvényre jutni; ez azon idő, melyben hazánkban élet és irodalom egyidejüleg és karöltve kezdvén haladni, egymásra szakadatlanul és termékenyitőleg hatnak; ekkor *alapíttattak meg és jelöltettek ki* politikai úgy, mint közgazdasági emelkedésünk és haladásunk dominálo nagy irányelvei; ettől az időtől fogva van az anyagi nép- és államélet minden jelentékenyebb ága és feladványára nézve önállóbb becsü szellemtermékeket felmutatható *szakirodalmunk, ettől: önállóbb magyar nemzetgazdasági theoriánk!*

Az ilykép megalapított szakbeli irodalom a negyvenes évek folyamában mindjobban megerősödve és szélesb látkörüvé válva, kap-

csolatban a szintén nagyszerü lendületet vett journalistikával, egyszerre valodi *politikai és közmüveltségi factorként* kezd szerepelni, s a pártok küzdelmeiben s az elláthatlan sokaságú reformtervezetek és indítványok körüli eszmemozgalomban, majdnem mint önálló hatalom-elem határzó befolyást gyakorol. Ez azon időszak, melyben a „*legnagyobb magyar státusgazda*" legnagyobb tanítványai és szellemörökösei egy *Desewffy* és *Lónyay* Menyhért, egy *Korizmics* és *Trefort* első babérjaikat aratták, s a nagy mester nagy rendszerének kiépítéséhez és tökélyesbítéséhez fogtak: de másfelől az is, melyben a messzelátó *szak-óriás szabad-kereskedelmi*, szabad iparüzleti és agricol-irányú nézetei az egyszerre vele szembeszálló domokratikus és protectionisztikus iskola által megtámadtatnak, s oly heves tusa tör ki *a régibb és újabb irány közt*, mely az eddigi eszmemozgalomnak egészen új irányt kölcsönöz, s az általános fejlődési alapokat is lényegesen megváltoztatja.

Oly fejlődési phásis közgazdasági irodalmunkban, melyet több tekintetben, s kivált ha az egyidejü rendkivül *élénk journalistika* mozgalmait is oda vesszük, felette termékenynek s eredményesnek nevezhetni, főleg annyiban is, hogy ez időben a vitatás alá került közgazdasági kérdések és feladványok sorozata már valóban jelentékeny vala; *a szakférfiak száma* naponként szaporodó arányban növekedett; a közjogi és közgazdasági reformok kapcsolatosan és kölcsönhatásukban vétettek discussio alá; a szőnyegre kerülő megszámíthatlan sokaságu tervezetek az *irodalom*, *a tudományos folyóiratok* és a napi sajtóban tüzetes viszhangra találtak. Szóval az eszmék oly bősége, s a theoria oly sokoldalusága fejlődött ki, hogy már a külföld előbbrehaladt müveltségi népeivel is az összehasonlítást kiállani képesekké váltunk.

E szép reményekre jogosító kilátások fájdalom! *a 48-as évi rövid* fénykor letüntével szinte elhomályosultak, s a súlyos közjogi viszonyok nyomása alatt, melyek az ötvenes évek óta a legujabb időkig hazánkra nehezedtek, nemzetgazdasági irodalmunk is több tekintetben visszás befolyások alá jutott; s csak fajunk életrevalóságának és szivós jellemének köszönhetni, hogy az utóbb lefolyt másfél évtized alatt valamint a tudományosság és művelődés egyéb irányaiban, úgy a közgazdászatiban is, minden bajaink és szenvedéseink daczára, némi haladás és emelkedés mégis tapasztalható, s hogy jelesül nézetkörünk s *eszmefejlődési láthatárunk szélesbé s egyetemesbé* vált.

3. §.

A nemzetgazdaság sarkfogalmai, és a nagy praktikus kérdések eszmefejlődésünk folyamában.

Ha azok után, miket imént nemzetgazdasági nézeteink általános fejlődésére nézve visszapillantólag kifejtettünk, azon részletesebb feladatra fordítjnk figyelmünket: miként fejlődtek az egyes tudományi *sarkfogalmak* (vagy kategóriák), s mily időrendi sorozatban, s mily összefüggésben kerültek szőnyegre a különböző nagy praktikus kérdések és reformfeladatok: mindenekelőtt azt találjuk, hogy e tekintetben hazánk *eszmefejlődése is lényegileg ugyanazon* törvényeknek uralma alatt állott, mint a többi culturai népeké.

Nálunk is jelesül ugy mint egyebütt, hosszu idők sora telt le, mig a *tudomány nagy* sarktételei, például a javak és érték, az ár és pénz, a hitl és forgalom, a bér és kamat, a jövedelem és nyereség, a tőke és munka, a termelés és fogyasztás *kategóriái* teljesen és valódi természetük szerint ismertettek fel és kezdtek egész jelentőségök szerint méltányoltatni. Nálunk is, ugy mint más országokban, egész sorozata a praktikus intézkedéseknek, törvényhozási határozatoknak és rendszabályoknak előzte meg az igazán *szakszerü s rationalis* elvekből kiinduló működést, főleg pedig a theoriának tudományos kisérletek és önálló irodalmi termékekbeni megállapítását. Nálunk is úgy mint egyebütt, sokkal előbb találkozunk a *gyakorlati ipar és gazdászati* élet javítására stb. közvetlenül irányuló törekvések- és eszmékkel, mint világos felfogásával azon kategóriáknak, melyek minden nemzetgazdasági elmélet és praxis sarkköveit képezik!

Ezt szem előtt tartva, lássuk először is a nevezett *sarkfogalmakat* közgazdászati eszmefejlődésünk folyamában valamivel közelebbről.

Egyike azon nemzetgazdászati kategóriáknak, melyek hazai törvényhozásunk és irodalmunkban legelőször fordulnak elő, s találnak némileg helyesb felfogásra: *a pénz és az árak* fogalma; a mennyiben jelesül a külföldről átplántálódott merkantilisztikus eszmék befolyása alatt a pénznek mint csereközegnek circulátiója, s az áraknak mint az e közeggel szoros viszonylatban álló tényezőnek szerepe jelentőségében elismerésre jut. Még nagyobb mérvben pedig áll ez az ujabbi korra nézve, hol a pénz különböző nemei, a nemes ércz és a *papirpénz* már élesen különválasztva jelenkeznek, s a modern nemzetgazdaságtan befolyása alatt, kivált Széchenyi óta, és a napjainkban megindult élénk eszmemozgalom folytán a hitel és bankügy elméletei körül, pénz és

ártheoriánk egészen azon alapokra állíttatott, melyeken azt Európa elsőrangu népeinek legislátiója és irodalmában szemléljük.

Egy második sarkfogalom, mely szintén már a mult századbeli eszmefejlődésben kiváló helyet foglal el: *a forgalom és a közlekedés* fogalma. Szoros összefüggésben ugyanis a napirenden levő ez iránybani praktikus törekvésekkel, a javak s áruk csere-mozgalma, s az ebből folyó kereskedés, ki és beviteli forgalom, vámpolitika, szállítás és közlekedési közegek, mindenkor elvi s elméleti tekintetben is kiválókép foglalkodtaták hazai szakembereinket, s nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy e két sarkforgalom, összes szakbeli irodalmunk és törvényhozásunk *legtöbbször s legtöbb irányban* vitatott feladványai fő elemeként jelenkezik mind a mai napig is.

Az anyagi népélet alapelemeit képező munka és termelés, hitel és jövedelem, tőke és fogyasztás stb. fogalmai nem hiányzottak ugyan mult századbeli eszmerendszerünk- és törvényhozásunkban, azonban világosb felfogására azok természetének és szerepének a népek háztartásában, csak az ujabb időkben emelkedtünk, jelesül Széchenyi föllépte óta, a midőn a productió és a hitelviszonyok, a tőke és a közfogyasztás, a földmüvelés és az urbéri ügy, az ipar és kereskedés nagy feladványai *egyenként és részletesb nyomozás tárgyaivá* váltak, s hazai szakembereink e kérdéseket a külföld magas fejlettségü elméleteinek s praktikus institutióinak világában kezdék szemlélni.

Szintén igy vagyunk a *financzügyi fogalmakkal*, mint a melyek közül némelyek ugyan már évszázadok óta határozott kifejezésre jutottak eszmefejlődésünkben, de igazi alkatelemeivé közgazdasági elvrendszerünknek csak az ujabb időben váltak, a midőn jelesül részint saját élményeink és tapasztalataink, részint az európai tudomány általános *haladásai nyomán* ez irányban is szellemi láthatárunk tágasabb lett, s egyidejüleg a praktikus törekvésekkel a *pénzügy elemeinek* és alapelveinek tökéletesb felfogása a köztudalomban helyet foglalhatott.

Ennyit rövideden a tudományi sarkfogalmakról.

Forduljunk most azon *jelentékenyebb praktikus kérdésekhez*, melyek a századok folyamában hazánkfiait státusgazdászati irányban leginkább foglalkodtaták.

Ezek közt első helyen találkozunk a majd egy félévezreden át elsőrangu országos feladványkép szerepelt *jobbágyviszony-rendezési* kérdéssel. Azon szoros kapcsolatnál fogva ugyanis, melyben az urbériség és a jobbágyintézmények mind közjogi, mind anyagi érdekeinkkel mindenha állottak: szükségkép egyikét kelle e kérdésnek képezni

azon feladatok közől, melyek a *legislatiónak épugy*, mint az irodalomnak egész figyelmét folyton lekötve tarták mindaddig, mig a feladvány a 48-ki nagy átalakulás alkalmával a maga megoldatását nem lelé, s a kor haladó szelleme s az institutiók uj irányu rendszere által a napi szőnyegről le nem szoríttatott.

Majdnem hasonfontosságu főkérdés vala már a legrégibb századoktól *a kereskedés és forgalmi politika* helyes elvek szerinti megállapítása, s minden idegen elemek és érdekek befolyása alóli felszabadítása. — Bőséges eszmecserére, kormány és nemzet, osztrák és magyar érdekek közti éles küzdelmekre s megszámíthatlan sokaságu törvényhozási intézkedésekre anyagot szolgáltatott ügy, mely ugy mint a jobbágyi és urbériségi, főleg a mult század végétől fogva még annyiban is fontos, hogy *irodalmunkban* is előkelő mérvben szerepel, s nem egy kiváló becsü szakmű és szellemtermék megszülemlésére vezetett; de fájdalom! végleges elintézést nem lelt még.

A kereskedés és *vámpolitikai feladványokkal* szoros kapcsolatban találjuk hazai törvényhozásunkban és irodalmunkban továbbá a *közlekedési ügyet*. Egyike azon kérdéseknek, melyek már a legrégibb időktől fogva foglalkodtatják honunkban az elméket, a közlekedés (s az evvel egybefüggő szállítás, folyam-szabályozás, utépítés, hajózat és vaspályaügy) s ennek rendezése főleg a kilenczvenes évek, de még *inkább Széchenyi* reform-agitatióinak második időszaka óta, hazai köztudalmunkban elsőrangu jelentőséggel biró momentum; törekvéseinknek, tervezeteinknek, legfőbb czélpontja, s egyidejüleg azon feladvány is, mely körül nemzetgazdasági *szakirodalmunk a legsikeresb* tevékenységet fejté ki, sőt mi több, oly termékeket hozott elő, melyek bármely vezérnemzet szakirodalmának diszére válnának.

Egy további praktikus nagy kérdés, mely kivált az ujabb időkben szintén kiváló figyelemmel találkozott törvényhozásunkban, irodalmunkban és publicistikánkban: *a hitelügy és hitelszervezésé*. Sok tekintetben kiegészítő elemét és faktorát képezvén ugyanis ipari és forgalmi rendszerünknek a hitel és ennek szervezése honunkban, főleg az utóbbi két három évtized folyamában: mint egyike legégetőbb *szükségeinknek* kezdett szemléltetni, s ha ez irányban mindekkoráig kellő eredményre nem jutottak, az általános közgazdasági és közjogi állapotaink szomorú ziláltságának tulajdonítandó, s nem annak, mintha e téren kevesebb buzgalommal s ügyszeretettel jártunk volna el, mint azon reform-feladatok körül, hol fáradozásainkat több süker koszoruzta.

Mindezekhez sorozhatjuk még *az iparalapítás* nagy feladványát,

a czéhszerkezet s szabad ipar körüli intézkedéseket, az országos pénztár életbeléptetése kérdését, s a földmüvelési üzletmód tökélyesbítésére czélzó törekvéseket, mint megannyi tengelyeket, melyek körül nemzetgazdasági eszmefejlődésünk a lefolyt másfélévszázad alatt kiválókép forgott, s mely feladványok megoldása általhazánkfiai nemzeti jólétünk s anyagi felvirágzásunk legbiztosb előföltételeit megvalósíthatni vélték.

4. §.

Nemzetgazdasági eszmekörünk jelen álláspontja és a külföld tudományos elméletéveli viszonya.

Ha mindazok után, miket kifejtettünk, mérleget vonunk az iránt, *minő eredményeket* mutathatunk fel s mily álláspolczot foglal el tehát a jelenben közgazdasági eszmekörünk, azt találjuk, hogy nagyban és egészben véve e téren is tetemesen közeledtünk már az *uralkodó müveltségi* népek állásához, s hogy jelesül mind törvényhozásunk és publicistikánk, mind sociális iránylataink és irodalmunk lényegileg ugyanazon modern eszméknek és elveknek hódol, mint a többi európai népek; hogy a mi *törekvéseink és theoriánk*, a mi kiindulási pontjaink és végczéljaink is lényegesen azon nagy igazságok és fogalmak uralma alatt állanak, s ugyanazon szellem éltető befolyását tanusítják, mely a hangadó nagy culturai népek köz- és társadalmi életén, irodalmán és tudományán, legislátióján és sociális mozgalmain átleng.

Egyes tekintetek és részletekben azonban az ép jelzett iránylatoktól eltérő felfogással is találkozunk nemzeti eszmekörünkben; s számos intézmény, elv vagy feladvány a mi státusgazdasági tudalmunkban más alakban jelenkezik, *sajátszerü jelleget* visel. Ez azonban nem föltétlenül hiba, vagy roszalandó, sőt inkább annyiban erény és előny is, a mennyiben ez által nemzeti geniuszunk külön alkotási erejében nyilatkozik, s jogos igényünk támad arra, hogy a modern *államgazdasági theoria- és irodalomban mint képviselői a skyt-altáji embertörzsnek*, a három nagy néptörzs: *a román, a germán és a szláv mellett*, önálló s külön helyet elfoglalhassunk, s az ujkori emberiség ez iránybani élet- s szellemfejlődésében mint egyik önjogu nemzet-factor elismertessünk és méltányoltassunk.

Egy másik jellemvonása közgazdasági eszmekörünk *jelen álláspolczának* az, hogy valamint törvényhozásunk úgy irodalmunk és publicistikánk sem hozatik még azon nagy égető feladványok által mozgásba, melyek az u.n. *„sociális kérdés“* alakjában Európa magasb-

műveltségü iparos népeit korunkban folytonos izgalomban tartják, a legsulyosb osztály- és érdekharczok forrásai voltak, s már nem egy izben oly válságos jelentőségüekké váltak, hogy az összes fennálló társadalom-rend a *megoldatásuk* körüli vajudások közepette majdnem végfelbomlással fenyegettetett[1]).

Nincs továbbá kétség az iránt, hogy közgazdasági nézetkörünk jelen fejlődési polcza, daczára minden fogyatkozásainak és hiányoknak, *oly magas*, hogy bátran elmondhatjuk, miszerint, tekintve a fennt nevezett három fő törzset, a germánt, a románt és a szlávot: csak az *első kettőnek* fejlődéspolcza által haladtatik meg, az utóbbiénál ellenben határozottan előbbre áll; miután sem a lengyelek és oroszok, sem a szerbek vagy csehek, törvényhozása, irodalma és publicistikája a kor szinvonalának megfelelelő státusgazdasági eszmék *oly széles körzetét*, oly bőségét és rendszerességét fel nem képes mutatni, mint a miénk, mely több százados alkotmányos alakulási processusra, gazdag szakirodalmi termékekre stb. támaszkodik, s mely utóbbiakról már több évvel ezelőtt egy jeles szakember odanyilatkozott, hogy az *osztrák birodalom alamennyi népei*, tehát még a jóval fejlettebb tudományosságnak örvendő osztrák nemzetekénél is tökélyesbek s magasb polczon állók.

Mindezeken kivül tagadhatlan az is, hogy közgazdászati eszmefejlődésünk *jelen álláspontján* az élet és elmélet meglehetősen karöltve és bizonyos összefüggésben halad. Névszerint annyiban is, hogy a mely arányban az élet és praxis a theoria alakulására hat, ugyanoly mérvben viszont a tudomány és irodalom a gyakorlati *viszonyok fejlődésére* is befoly, s mint alkotmányos nemzethez illik, az eszmék és elvek uralma az intézmények és törekvések egész körzetére közvetlenül kiterjed.

A mi pedig különösen közgazdasági irodalmunkat illeti, mint azon eszmenyilatkozási tért, mely korunkban a törvényhozás *mellett a legilletékesebb, mert legszakszerübb:* erre nézve, habár meg kell is vallanunk, hogy eredetiség s tudományi teremtő erő tekintetében több más népek szakliteraturája által meghaladtatik, de másfelől bizonyos, hogy szellemtermékeink már a nagy szakművelő népek *irodalmának szinvonalára* kezdenek emelkedni, hogy a művelt világot foglalkodtató nagy kérdések egy része a mi irodalmunkban is érdekeltség- és éber figyelemmel követtetik, s hogy az értemény a tudomány *legel-*

---

[1]) V. ö. *Honegger:* „Literatur und Kultur des 19-ten Jahrhunderts" cz. (1865-ben megjelent) szellemdus művét, főleg pag. 5—71.

vontabb problemái iránt is már hasonlíthatlanul nagyobb, mint csak egy-két évtizeddel is ezelőtt vala; az öntudatos *haladás e szerint* kétségbe alig vonható.

Ez utóbbi pont tüzetes igazolásaul szükséges volna egy közelebbi pillantást vetni a nemzetgazdaság-tudomány jelen álláspolczára és irodalmára az elsőrangú műveltségi népeknél. Minthogy azonban e tekintetben már az eddigi szakaszokban is helyenként eleget tenni iparkodtunk, s ily kitérés igen is messze vezetne el *jelen fejtegetéseink körétől:* csak pár vonással kisérendjük meg hazai irodalmunknak a külföldiveli párvonalba helyezését.

A nemzetgazdaság és a vele kapcsolatban álló financztudomány az utóbbi két évtized alatt fényes haladási vívmányokat mutat fel. Akár ugyanis az eszmekör s az ujonnan felismert igazságoknak bőségét, akár az *irodalmi termékek becsének* és számának növekvését, akár az elméletnek a gyakorlati életre hatását tekintsük, mindenütt minden irányban jóval magasbnak nyilvánitandó e nagy fontosságu tudományszak jelen álláspolcza, mint az a negyvenes évek közepe táján vala.

Az utóbb lefolyt két évtized mindenekelőtt sikeres megoldatását készité elő számos nagy feladványoknak, mik körül a tudomány és buvárlat évtizedek óta eredménytelenül fáradozott. Igy egyebek közt a *pénz- és hiteltheoria*, a földjáradék és a jövedelem elmélete, az adóügy és az államadósság kérdései, a munkabér és a tőkekamat, a földmüvelési üzletmód és a vámpolitikai viszonyok s a *közlekedési* ügynek sokkal alaposb s helyesb földerítése éretett el. Kérdések, melyek még röviddel ezelőtt igenis vitásak valának, egyszerü megoldatást leltek; controversek, melyek felett évszázadok óta folyt a szakférfiak közti küzdelem, a *Roscher* által Németországban megalapított hisztóriai vagy viszonyosság-elvi iskola által [1]), legegyszerübb megfejtésnek vitettek elébe; számos új eszme, új s helyesb értelmezés, alapos következtetés jutott elismerés- és érvényre; egész sorozata a közgazdasági tüneményeknek, melyek eddig megfejthetleneknek tartattak, az azokat *kormányzó fejlődési törvények* felismerése folytán, legegyszerübb magyarázatra találtak stb. Nem emlitve különösen azt, hogy a tudományos buvárlatok és azok eredményei tekintetében napjainkban a világ valamennyi népei közt már a *legbensőbb solidaritás* is létezik, egy ujonnan feltalált igazság, egy új nagy eszme a legrövidebb idő alatt, a maguk közt tudományos rapportban álló népek köztulajdonává válik.

---

[1]) Melynek, mint fentebb láttuk, hazánkban is terjed tekintélye.

Az egyes nemzeteket illetőleg, a közgazdasági eszmefejlődés és tudományos haladás élén ma is a három fő műveltségi nép: az angolok, a francziák és a németek állanak. Az elsők tulnyomólag praktikus irányu s főleg a hitel és pénzügy theoriájának tökélyesbítésére irányuló törekvéseikkel; a *francziák* a bank és közlekedés, a tőke s munkajövedelem, meg a sociális kérdések megfejtését czélbavevő buvárlataikkal; a *németek* a tudományos rendszer kiépítése s a nemzetgazdasági sarkfogalmak helyesítésére fordított elmélkedéseikkel. Az angolok sorából egy *John Stuart Mill*, a „Principles of political Economy with some of their applications to social philosophy" czimű (1847 óta 6 kiadásban megjelent) remek kézikönyv szerzője, *Atkinson* „Political and social Economy" (1858-ban megindított) mű irója; *Macleod*, ki „Manual of Political Economy" (1859) és „Dictionary of Political Economy" (1861 óta) czimű terjedelmesb dolgozatok által érdemesült; *Sargant* „Social Opulence" (1856-ban) czimű munkának szerzője és sok mások; a *francziáknál* kiválókép *Chevalier*, *Volovszky*, a nagy pénz- és banktheoretikus („questions de Banques"); *Joseph Garnier* a jeles polytechnikumi tanár („Traité d'Économie Politique" 1860); *Courcelle Seneuil*, a legélesb eszű ujabb rendszerjavítók egyike („Traité thorique et practique de l'Écon. Politique" 1857. és „Etudes sur la sciene sociale" 1862); *Parieu* a legnagyobb élő franczia adótheoretikus (Traité des Impôt 1860—1864); *Cournot* a mathematikai irányt követő szakférfiu (Theorie des Richesses); *Batbie* a kormányzás és közgazdaságtan közt közvetitő; *Leplay* a „Reforme sociale" czimű (1864-ben megjelent) jeles munka szerzője; a *németeknél* az eléggé ismeretes *Roscheren* kivül (kinek „System der Volkswirthschaft"-ja 1854 óta már 6 kiadásban jelent meg, s számos egyéb remek dolgozatai közkézen forognak) a geniális tübingai tanár *Schäffle* (Nationaloekonomie 1861 és legujabban 1866-ban); a szabad kereskedelmi irányú *Max Wirth* (Grundzüge der Nationaloekonomie 1856 óta többször); a Liszt és Carey felé hajló *Röszler* (Volkswirthschaftlehre 1864); a legnagyobb bank-theoretikusok egyike *Wagner Adolf* (Lehre von den Banken 1857. Die Geld- und Credittheorie der Peel-Acte 1861.); a praktikus szellemü *Hanssen* és *Hermann;* a philosophiai irányt követő és sok eredetiséget eláruló *L. Stein* (System der Staatswissenschaft 1852 óta. Lehrbuch der Volkswirthschaft 1858. Lehrbuch der Finanzwissenschaft 1863.); a kitünő hitelügyi theoretikus *Dietzel* (System der Staatsanleihen [1]) érdemelvén kiváló említést,

[1]) Az amerikai irók közül a sokszor említett *Carey* a „Principes of Social

mint a kik az utóbbi évtizedben tudományunkat valóban több irányban előbbrevitték, s azon koryphäusok, kik a nemzetgazdaságtan jelenleg *élő legnagyobb képviselőinek* tekinthetők.

* * *

Mindezekkel szemben *hazai tudományosságunk* és irodalmunk haladási vivmányait szerény mérvüeknek kell neveznünk, mert nemzetgazdasági nézetkörünk még mindig számos téveszmét és balfogalmat is rejt magában, s mert, ha nem is *irodalmunkban és szakköreinkben*, de a nagy tömegekben még mindig igen nagy a hajlam nálunk, nagy hangzásu üres szavaknak hódolni, s közgazdasági alchymisták és *naturálisták* állításaira esküdni! De másfelől ép ebben is fekszik ujabb utaltság ránk nézve arra, hogy a tévfogalmakból mielőbb kivetkezni, *a tudomány nagy igazságait* magunk közt meghonosítani és terjeszteni, s főleg azt elérni törekedjünk, hogy valamint politikai *ugy közgazdasági* észjárásunkban és nézletirányunkban is correkt s higgadt elvek emelkedjenek uralomra; hogy *teendőink sora* és lánczolata iránt minden irányban helyes meggyőződés s köztudalom keletkezzék; s hogy a tökélyesbült elméleti rendszer s felfogás minél termékenyítőbb hatást gyakorolhasson praktikus köz- és magán-gazdasági viszonyaink alakulására.

Science" legujabban tekintélyre emelkedett szerzője; az olaszok közt pedig Scialoja, Boccardo, Meneghini, Cattaneo, Trinchera és Ferrara jeleskednek.

Feltünőbb sajtóhibák.

A 17-ik	lapon:	3-ik sor felülről:	közgazdaságban	helyett olvasd.:	*közgazdaságtan.*
22.	„	2-ik jegyzetben lent:	petioni	„ „	*petitioni.*
23.	„	18-ik sor felülről:	függetlenséggel	„ „	*függőséggel.*
28.	„	18-ik sor felülről:	20	„ „	26.
39.	„	2-ik sor felülről:	1469	„ „	1464.
39.	„	25-ik sor felülről:	1467	„ „	1464.
51.	„	8-ik sor felülről:	1545: 49	„ „	1546: 50.
51.	„	21-ik sor felülről:	1635: 21	„ „	1655: 31.
52.	„	az első jegyzet *elhagyandó.*			
53.	„	3-ik jegyzetben:	1542 nov. 10	„ „	1542: nov. 40.
53.	„	4-i jegyzetben az utolsó sorban		„ „	1574.
56.	„	20-ik sorban felülről elhagyandó az idézés: 1681: 12.			
208.	„	1-ső sor felülről: circumsautiarum helyett olv.: *circumstantiarum.*			
226.	„	11-ik sor felülről: aecomodatum helyett olvasd: *accomodatum.*			
237.	„	1-ső sor fent a *vezettek* szó elhagyandó.			
300.	„	5-ik sor felülről: lüktetéseink helyett olvasandó: *lüktetéseinek.*			
301.	„	13-ik sorban felülről: megegyezést helyett olv.: *megjegyzést.*			
314.	„	az első jegyzetben olvasandó: *praestationibus subditorum.*			
316.	„	10-ik sorban alulról: előnyöseknek helyett olvasandó: *előnyösek.*			
319.	„	az utolsó két sorban olvasandó: *Telekszabályozás.*			

Végre többhelyütt idéztetvén *Weninger bankügyi értekezése*, megjegyzendő, hogy ez értekezés az *Akademia:* Statistikai és Nemzetgazdasági Közleményeinek uj foly. *II. kötetében* található.

KAUTZ GYULA (Győr, 1829. nov. 5.—Bp., 1909. márc. 27.): közgazdász, egyetemi tanár, az MTA tagja (l. 1860, r. 1865, ig. 1887). Külföldi egyetemi tanulmányai után 1851-től a pozsonyi, 1853-tól a nagyváradi jogakadémián tanított. 1857-ben a budai műegyetemen a nemzetgazdaságtan és pénzügytan tanára. 1863—92 között a pesti tudományegyetem tanára (közjog és közigazgatás, politika, 1868-tól nemzetgazdaságtan és pénzügytan). 1865-től 1883-ig Deák-párti programmal országgyűlési képviselő, a kiegyezési tárgyalásokon gazdasági szakértő. 1883-tól az Osztrák—Magyar Bank al-, 1892-től 1900-ig főkormányzója. 1886-ban tagja lett a főrendiháznak. 1904-től 1907-ig az MTA másodelnöke. Kormányzói működése során — gazdasági engedmények árán — bizonyos politikai követelményeket (kétnyelvű papirpénz, valutarendezés stb.) érvényesített. Közgazdasági nézeteire a német történelmi iskolák képviselői hatottak. Főként a közgazdasági irodalom fejlődését vizsgálta, s az egyes elméletek létrejöttét a kor társadalmi viszonyaival is igyekezett kapcsolatba hozni. — F. m. *Theorie und Geschichte der National-Oekonomik* (I—II. Wien, 1858—66); *Politika* (Pest, 1862; további kiadások is, 1878-ban az MTA nagy jutalmát kapta); *A nemzetgazdaság és pénzügytan* (I—II. Pest, 1862—63); *Nemzetgazdaságunk és a vámpolitika* (Pest, 1866); *A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története és befolyása a közviszonyokra Magyarországon* (Pest, 1868); *Jogtudomány és nemzetgazdaságtan* (Pest, 1868); *A fémvaluta kérdése* (Bp., 1880); *Az államgazdaság eszméje és a socialistikus financzia kezdetei* (Bp., 1883).

(Magyar Életrajzi Lexikon)

Kautz Gyula életrajzát teljesebbé teheti Marx Károly vele kapcsolatos elismerő megjegyzése, amikor is a német diákoknak ajánlja Kautz *„Theorie und Geschichte der National-Oekonomik"* című művét tanulmányozásra, azt a művet, amelyet Eugen Dühring „vizenyős terméknek" nevez. Szó szerint Marx a következőt írja a *„Széljegyzetek Dühring Kritische Geschichte der Nationalökonomie-jához"* című munkája végén:

»Ezekután amaz éretlen diákok, akikhez a legközelebbi jelenben és alkalmasint az ez idő szerint belátható jövőre nézve is Dühring úr

„Kritische Geschichte der Nationalökonomie etc."-ja szól, nem tennék rosszul, ha kéz alatt egy kissé megismerkednének [ahogy Dühring írja a Kritische Geschichte . . .-ben:] „egy pesti professzornak, Kautz úrnak vizenyős termékével az 1860-as évből" (14. old.), ennek Dühring úr által megrótt „lapossága és ítélethiánya" (i. h.) ellenére . . . anélkül, hogy elriasztatnák magukat Eugen Dühring óvó intésétől . . .«

(Karl Marx és Friedrich Engels Művei.
Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974. 662. o.)

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK MAGYAR KLASSZIKUSAI

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Reprint kiadás

A kiadásért felel: Dalos Vilmos igazgató
Széchenyi Nyomda, Győr 87. K-818
Felelős nyomdavezető: Nagy Iván igazgató
KR-5490 · Budapest, 1987
A szerkesztésért felel: dr. Fébó László
Műszaki vezető: dr. Martonné Vágó Magdolna
Műszaki szerkesztő: Várszegi Zoltánné
Formátum: 154×233 mm · Terjedelem: 49,4 A/5 ív

ISBN 963 221 957 0
ISSN 0236-5561

650 Ft